

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΥ ΦΛΩΡΙΟΥ
ΒΟΥΣΤΡΩΝΙΟΥ: ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΟΥΜΑΝΙΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΚΑΣ

2020

Πανεπιστήμιο
Κύπρου

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

**Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΥ ΦΛΩΡΙΟΥ
ΒΟΥΣΤΡΩΝΙΟΥ: ΠΗΓΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΟΥΜΑΝΙΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ**

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΚΑΣ

Διατριβή η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση διδακτορικού
τίτλου σπουδών στο Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μάης 2020

ΙΩΑΝΝΗΝΗΣ ΧΑΡΚΑΣ

ΣΕΛΙΔΑ ΕΓΚΥΡΟΤΗΤΑΣ

Υποψήφιος Διδάκτορας: Ιωάννης Χάρκας

Τίτλος Διατριβής: *Η Ιστορία της Κύπρου του Φλωρίου Βουστρωνίου: πηγές και επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας*

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για απόκτηση Διδακτορικού Διπλώματος στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας και εγκρίθηκε στις 24 Απριλίου 2020 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Ερευνητικός Σύμβουλος: _____

Christopher Schabel, Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Ερευνητικός Σύμβουλος: _____

Νατάσσα Κωνσταντινίδου, Επίκουρη Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μέλος Επιτροπής (Πρόεδρος): _____

Αγγελ Νικολάου-Κονναρή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Μέλος Επιτροπής: _____

Gilles Grivaud, Καθηγητής, Université de Rouen (Γαλλία)

Μέλος Επιτροπής: _____

Νίκος Κουρέας, Ανώτερος Ερευνητής, Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών του Υπουργείου

Παιδείας, Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας (Κύπρου)

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ

Η παρούσα διατριβή υποβάλλεται προς συμπλήρωση των απαιτήσεων για απονομή Διδακτορικού Τίτλου του Πανεπιστημίου Κύπρου. Είναι προϊόν πρωτότυπης εργασίας αποκλειστικά δικής μου, εκτός των περιπτώσεων που ρητώς αναφέρονται μέσω βιβλιογραφικών αναφορών, σημειώσεων ή και άλλων δηλώσεων.

Ιωάννης Χάρκας

ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΡΚΑΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διατριβή καταπιάνεται με τη διερεύνηση και τη μελέτη των πηγών/συγγραμμάτων που χρησιμοποίησε ο κύπριος ιστορικός Φλώριος Βουστρώνιος (16^{ος} αιώνας), για να συγγράψει το έργο *Ιστορία της Κύπρου* (ένα έργο που είχε μεγάλο αντίκτυπο στην κυπριακή ιστοριογραφία). Προσέτι, η διατριβή ερευνά και τη μέθοδο προσέγγισης των πηγών εκ μέρους του ιστορικού. Τέλος, το παρόν πόνημα εξετάζει τις επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στο προαναφερθέν έργο. Ως προς το μεθοδολογικό κομμάτι καταβλήθηκε από μας προσπάθεια πρώτα να εντοπιστούν οι πηγές του συγγραφέα. Στη συνέχεια έγινε αντιπαραβολή των πρωτοτύπων κειμένων των πηγών μαζί με το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, έτσι ώστε να εξαχθούν συμπεράσματα σχετικά με τη μέθοδο, με την οποία ο Φλώριος επεξεργάζεται τις πηγές του. Προκειμένου δε να αχθεί εις πέρας και ο τελευταίος στόχος της διατριβής, επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε τα τυχόν χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη δομή και στο περιεχόμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Όπως προέκυψε από την εξέταση των πηγών που χρησιμοποιήθηκαν για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, ο Φλώριος προσέφυγε σε μεγάλο αριθμό αρχαίων, μεσαιωνικών και σύγχρονων του πηγών. Για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου ο Φλώριος καταφεύγει στα συγγράμματα των αρχαίων ελλήνων και λατίνων συγγραφέων, που κυκλοφορούσαν στα χρόνια του σε έντυπη μορφή. Φαίνεται ότι ο Φλώριος, σε κάποιες περιπτώσεις, δεν χρησιμοποίησε τις ελληνικές πηγές του στη γλώσσα του πρωτοτύπου, αλλά το έκανε μέσω μεταφράσεων (κυρίως στην λατινική ή στην ιταλική γλώσσα). Επίσης, για κάποιες λατινικές πηγές ο Φλώριος μετέφρασε ιταλικές μεταφράσεις. Πολλές φορές, επίσης, ο ιστορικός κάνει χρήση ενδιάμεσων πηγών, τις οποίες δεν κατονομάζει. Ο κορμός του κειμένου του κυρίου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου* συντίθεται από παραφράσεις ή συντομεύσεις του κειμένου του *Chronique d'Amadi* (αρχές 16^{ου} αιώνα). Το τελευταίο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου* αποτελεί μεταφορά στην ιταλική γλώσσα της *Διηγήσεως* του Γεωργίου Βουστρωνίου (15^{ος} αιώνας).

Ως προς το ζήτημα των επιδράσεων, που δέχεται η *Ιστορία της Κύπρου* από την ουμανιστική ιστοριογραφία, προσάγουμε τα κάτωθι: παρουσιάζονται επιδράσεις ως προς τη δομή και το περιεχόμενο (χρήση ουμανιστικής τιτλοφόρησης του έργου, πρόταξη αφιερωτικής επιστολής, ενσωμάτωση λόγων/δημηγοριών στην αφήγηση, χρησιμοποίηση παρεκβάσεων και αρχειακών πηγών, επικρίσεις, αν και ελάχιστες, σε προηγούμενα ιστορικά έργα). Επιπλέον, στο έργο εντοπίζονται επιδράσεις της ηθικής φιλοσοφίας της Αναγέννησης και προπαγανδίζονται οι πολιτικές θέσεις του ουμανισμού περί της τελειότητας του

πολιτεύματος των ιταλικών «δημοκρατιών», περί της ορθότητας της τυραννοκτονίας και περί της ανωτερότητας του νόμου.

Κατεξοχήν επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας συνιστά η πατριωτική ιδεολογία, η οποία εκφράζεται στην *Ιστορία της Κύπρου* ως εξής: το κυπριακό παρελθόν εκθειάζεται ως μια ατέλειωτη ιστορία πολεμικών θριάμβων των Κυπρίων εναντίον των «ξένων», η δε εποχή του Βασιλείου των Λουζινιανών εξαίρεται ως μια περίοδος ισχύος, ευμάρειας και πλούτου για την Κύπρο, ως μια περίοδος εμφορούμενη από τις ηθικές αρετές του αριστοτελισμού της Αναγέννησης και έμπληη ευδαιμονίας. Προσέτι, με συγκεκριμένο τρόπο απαξιώνεται η κυριαρχία των Βενετών, εμμέσως χαρακτηρίζεται ως άκυρη νομικά η πράξη προσχώρησης της Κύπρου στο *Stato da Mar* και διακηρύσσεται ότι η Κύπρος έχει τα διαπιστευτήρια, για να διεκδικήσει την πολιτική της ανεξαρτησία (να αναβιώσει το Βασίλειο των Λουζινιανών).

Ακολούθως στα παραρτήματα εξετάζεται η προσέγγιση των Κυπρίων απέναντι στους Βενετούς και η ειδολογική κατάταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*.

ABSTRACT

The *History of Cyprus* by Florio Bustron: sources and influence of Humanist(ic) Historiography.

The present dissertation examines the sources that the Cypriot historian Florio Bustron (16th century) employed in order to compose his Italian-language *History of Cyprus* (a work that had a tremendous impact on Cypriot historiography) and explores the method by which Florio approaches his sources. Furthermore, the dissertation investigates the influence of humanist(ic) historiography upon the work mentioned above. I first try to determine the sources the historian has used. Next, the original texts of the sources were collated with the text of the *History of Cyprus*, so that I could investigate the method by which Florio approaches his sources. Finally, in order to fulfill the final task of the dissertation, I attempt to identify possible features of humanist(ic) historiography upon the structure and the content of the *History of Cyprus*.

From the examination of the sources employed in the synthesis of the *History of Cyprus*, it seems that Florio had recourse to many sources, ancient, medieval and contemporary to him. In order to compose the section on the description of Cyprus, Florio drew upon the writings of ancient Greek and Roman authorities which circulated in print at his time. It seems that Florio in certain cases did not employ the Greek sources in their original tongue, but he did so through (Latin and Italian) translations. Florio, also, employed some Latin writings via Italian translations. Additionally, in many cases the historian made use of intermediary sources without acknowledgment. The main body of the text of the *History of Cyprus* consists of paraphrases or abridgements of the *Chronique d'Amadi* (beginning of 16th century). Finally, the last portion of the *History of Cyprus* is mainly an Italian translation of the *Diegesis* of George Boustronios.

On the issue of the influence the *History of Cyprus* received from humanist(ic) historiography, we adduce the following: such influence appears both on the structure and the content (employment of a humanist title for the work, a dedicatory letter, the inclusion of speeches, the use of archival material and digressions, and the criticism of earlier narratives, albeit infrequent). Furthermore, the influence of the Renaissance moral philosophy is visible in the *History of Cyprus*. The latter also propagates humanist political beliefs regarding the perfection of the Italian “republics” system of government, the correctness of tyrannicide and the superiority of law.

The most principal influence of humanist(ic) historiography consists in the ideal of patriotism, which finds its expression in the *History of Cyprus* as follows: the Cypriot past is praised as an endless story of Cypriot war triumphs against “foreigners”, whereas the Lusignan era is lauded as a period of power, prosperity and wealth for Cyprus, as a time dominated by the moral values of the Renaissance Aristotelianism and full of happiness. In contrast, the Venetian rule over Cyprus is vilified in a covert way, the annexation of Cyprus to the Venetian Empire is indirectly declared as legally invalid and it is manifested that Cypriots are justified to claim their political independence (and thus revive the Lusignan Kingdom).

The appendices examine the Cypriot approach towards the Venetians and the literary genre classification of the *History of Cyprus*.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Διά του παρόντος επιθυμώ να ευχαριστήσω εκείνους που συνέδραμαν με την παραχώρηση υλικού την προσπάθειά μου για ολοκλήρωση της διατριβής. Ευχαριστώ κυρίως, λοιπόν, τον Καθηγητή κ. Chris Schabel που έθεσε στη διάθεσή μου σε ψηφιοποιημένη μορφή τα χειρόγραφα London, British Library, Additional manuscripts, ms. 8630, Padova, Biblioteca Universitaria, ms. 164, Venezia, Biblioteca del Museo Correr, ms. Cicogna 3187/1. Ευχαριστώ, επίσης, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Άγγελ Νικολάου-Κονναρή που έθεσε στη διάθεσή μου φωτογραφίες του χειρογράφου London, British Library, Egerton ms. 1087 και σε ψηφιοποιημένη μορφή τα χειρόγραφα Genova, Biblioteca Universitaria, ms. C.V.3 και Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, ms. It. VI, 33 (5943).

Επιπροσθέτως, θέλω να ευχαριστήσω τους ερευνητικούς συμβούλους, τον Καθηγητή κ. Chris Schabel και την Επίκουρη Καθηγήτρια κ. Νατάσσα Κωνσταντινίδου για τις συμβουλές, την καθοδήγηση και τη βοήθειά τους στην ολοκλήρωση της παρούσης διατριβής. Επιθυμώ, επίσης, να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής, τον Καθηγητή κ. Gilles Grivaud, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κ. Άγγελ Νικολάου-Κονναρή και τον Ανώτερο Ερευνητή κ. Νίκο Κουρέα για τα γόνιμα σχόλιά τους.

Στους γονείς μου

ΙΩΑΝΝΗΤΗΣ ΧΑΡΚΙΑΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Σελίδα εγκυρότητας.....	i
Υπεύθυνη Δήλωση Υποψήφιου Διδάκτορα	ii
Περίληψη.....	iii
Abstract.....	v
Ευχαριστίες.....	vii
Αφιέρωση.....	viii
Πίνακας περιεχομένων.....	ix
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1. Εισαγωγή.....	2
1.1.1. Παρουσίαση του θέματος, των ερευνητικών ερωτημάτων και της δομής της διατριβής.....	2
1.1.2. Η βενετοκρατούμενη Κύπρος: οι κρατικές και κοινωνικοοικονομικές δομές, η οικονομία, η παιδεία και η στάση των Κυπρίων έναντι των Βενετών.....	4
1.1.3. Γενικά χαρακτηριστικά της <i>Historia overo commentarii de Cipro di Florio Bustron</i> (σημασία, χειρόγραφα, πρώτη έκδοση, περιεχόμενο του έργου)	21
1.1.4. Η πρόσληψη της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> ανά τους αιώνες και σύντομη αποτύπωση της μέχρι σήμερα έρευνας για το έργο και τον Φλώριο.....	31
1.1.5. Παρουσίαση του βίου του Φλωρίου και των σωζόμενων στοιχείων για την επαγγελματική και συγγραφική σταδιοδρομία του	39
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ.....	50
2.1. Παρουσίαση της δομής του δεύτερου μέρους της διατριβής	51
2.2. Οι πηγές της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> : εισαγωγή.....	52
2.3. Οι πηγές του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου.....	63
2.3.1. Γενικά εισαγωγικά και μεθοδολογικά.....	63

2.3.2. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου και η μέθοδος προσέγγισης των πηγών εκ μέρους του Φλωρίου... 79	79
2.3.3. Συμπεράσματα.....138	138
2.4. Οι πηγές του κύριου μέρους της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> που καλύπτει τα γεγονότα από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο (4 ^{ος} αιώνας) μέχρι (περίπου) τον θάνατο του Ιωάννη Β΄.....142	142
2.4.1. Γενικά εισαγωγικά.....142	142
2.4.2. Οι γνώμες των κυριότερων μελετητών επί του ζητήματος της εξάρτησης της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> από τα μείζονα ιστοριογραφικά κείμενα της κυπριακής Φραγκοκρατίας (<i>Gestes des Chiprois</i> , <i>Chronique d'Amadi</i> , <i>Εξήγησις του Λεοντίου Μαχαιρά</i>).....151	151
2.4.3. Περισσότερα για τη διασύνδεση της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> με το <i>Chronique d'Amadi</i> και την εξ αυτού εξάρτησή της.....162	162
2.4.4. Διερεύνηση της διασύνδεσης της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> με τα <i>Gestes des Chiprois</i> , το (απολεσθέν) αυθεντικό κείμενο των <i>Mémoires de Philippe de Novare</i> και το έργο (;) του Gérard de Montréal.....174	174
2.4.5. Διερεύνηση της διασύνδεσης της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> με την <i>Εξήγησιν</i> του Λεοντίου Μαχαιρά.....182	182
2.4.6. Οι ελάχιστονες πηγές του κύριου μέρους της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> , ήτοι του μέρους που αφηγείται τα γεγονότα από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο (4 ^{ος} αιώνας) μέχρι τον θάνατο του Ιωάννη Β΄.....189	189
2.4.6.1. Γενικά εισαγωγικά.....189	189
2.4.6.2. <i>Lignages d'Outremer</i>190	190
2.4.6.3. <i>Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre</i>191	191
2.4.6.4. Οι <i>Ασσίζες</i>192	192
2.4.6.5. Το <i>Pontificale Romanum</i>194	194

2.4.6.6. Η <i>Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita; Asia Minor incipit</i> του πάπα Πίου Β΄	195
2.4.6.7. Η <i>Πραγματεία περί Κύπρου</i> του Φραγκίσκου Αττάρ.....	197
2.4.6.8. Οι <i>Libri de gesti</i> του τάγματος των Ιπποτών του αγίου Ιωάννη.....	198
2.4.6.9. Άγνωστη πηγή που μνημονεύει τις απαρχές του τάγματος των Ιπποτών του Ναού (Ναϊτών).....	198
2.4.7. Συμπεράσματα.....	199
2.5. Οι πηγές για τη σύνθεση του τμήματος της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> που αφηγείται τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1456/8-1489.....	201
2.5.1. Γενικά εισαγωγικά.....	201
2.5.2. Η <i>Διήγησις Κρονίκας Κύπρου</i> του Γεωργίου Βουστρωνίου.....	201
2.5.3. <i>Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre</i>	206
2.5.4. Η <i>Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita; Asia Minor incipit</i> του πάπα Πίου Β΄	207
2.5.5. Η <i>Πραγματεία περί Κύπρου</i> του Φραγκίσκου Αττάρ.....	208
2.5.6. Οι <i>Historiae rerum Venetarum</i> του Marcantonio Coccio Sabellico.....	208
2.5.7. Οι <i>Historiae Venetae</i> του Pietro Bembo	212
2.5.8. «Parente» ή «padre» («ο συγγενής» ή «ο πατέρας»).....	216
2.5.9. «Τα χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο στη Νάπολη»....	220
2.5.10. Συμπεράσματα.....	220

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ: ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΥΜΑΝΙΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΠΑΝΩ ΣΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ *ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ*

3.1. Παρουσίαση της δομής του τρίτου μέρους της διατριβής.....	223
--	-----

3.2. Εισαγωγική συζήτηση για την ουμανιστική ιστοριογραφία	224
3.3. Η σχέση της Κύπρου με το πνευματικό κίνημα του ιταλικού ουμανισμού.....	236
3.4. Οι επιδράσεις και οι επιρροές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στα θέματα δομής και περιεχομένου της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	251
3.4.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου	251
3.4.2. Ο αυθεντικός τίτλος της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	251
3.4.3. Η διαίρεση της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> σε βιβλία.....	256
3.4.4. Η αφιερωτική επιστολή της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	261
3.4.5. Η χρήση προγενέστερων πηγών, η δομή και η διάταξη του ιστορικού υλικού μέσα στην <i>Ιστορία της Κύπρου</i>	272
3.4.6. Παρεκβάσεις που ενσωματώνονται μέσα στην ιστορική αφήγηση της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	275
3.4.7. Η χρήση αρχειακών πηγών μέσα στην <i>Ιστορία της Κύπρου</i>	277
3.4.8. Η κριτική προσέγγιση της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i> απέναντι σε προγενέστερες πηγές.....	280
3.5. Οι επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνθεση λόγων (ή δημηγοριών) και στην ηθική φιλοσοφία της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	282
3.5.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου.....	282
3.5.2. Σύντομη έκθεση για τις λειτουργίες της ρητορικής, τον ρόλο της ιστορίας, τη χρήση λόγων και την ηθική φιλοσοφία κατά την περίοδο της Αναγέννησης, καθώς επίσης και για την παρουσία λόγων στην κυπριακή ιστοριογραφία του Ύστερου Μεσαίωνα και στην <i>Ιστορία της Κύπρου</i>	283
3.5.3. Οι συμβουλευτικοί λόγοι στην ουμανιστική ιστοριογραφία και στην <i>Ιστορία της Κύπρου</i>	292
3.5.4. Οι παρακλητικοί λόγοι στην ουμανιστική ιστοριογραφία και στην <i>Ιστορία της Κύπρου</i>	305
3.5.5. Η υπό τύπον εγκωμίου περιγραφή του βασιλιά Ιακώβου Β΄.....	310
3.5.6. Συμπεράσματα	313

3.6. Οι επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στην πολιτική σκέψη, θεωρία και φιλοσοφία της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	315
3.6.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου	315
3.6.2. Σύντομη παρουσίαση των πολιτικών θεωριών, οι οποίες ήταν επικρατούσες στον ιταλικό ουμανισμό.....	315
3.6.3. Η πολιτική σκέψη και φιλοσοφία της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	325
3.6.4. Συμπεράσματα.....	336
3.7. Η καλλιέργεια του πατριωτισμού ως ο κατεξοχόν στόχος του ιστορικού, μια καίρια επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο.....	337
3.7.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου.....	337
3.7.2. Το ιδεολόγημα του πατριωτισμού στην Αναγέννηση, την ουμανιστική ιστοριογραφία και τον Φλώριο.....	338
3.7.3. Η πατριωτική ιδεολογία του Φλωρίου και η προώθηση της ιδέας της χειραφετήσεως των Κυπρίων.....	342
3.7.4. Η ιδεολογική κατοχύρωση της ευγενούς καταγωγής και της μεγαλοσύνης των Κυπρίων.....	374
3.7.5. Η μακαρία Κύπρος, φύτρα λογίων, αγίων και ανδρείων.....	384
3.7.6. Το εξιδανικευμένο Βασίλειο των Λουζινιανών: ένας χαμένος παράδεισος και οι ένδοξες παλιές καλές ημέρες.....	399
3.7.7. Η βιογραφία/αγιογραφία του Ιακώβου Β΄.....	415
3.7.8. Συμπεράσματα.....	437
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	439
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	460
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	492
1. Η προσέγγιση των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κυριαρχία.....	493
2. Η ειδολογική κατάταξη της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i>	519

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΙΩΑΝΝΗΤΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1. Εισαγωγή

1.1.1. Παρουσίαση του θέματος, των ερευνητικών ερωτημάτων και της δομής της διατριβής

Θέμα της ανά χειράς διατριβής είναι το εξής: η *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου Βουστρωνίου: πηγές και επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Η *Ιστορία της Κύπρου* (πιθανός πρωτότυπος τίτλος: *Historia overo commentarii de Cipro*)¹ θεωρείται ως ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά συγγράμματα που κληροδότησε σε εμάς η κυπριακή Λατινοκρατία (1192-1571) και έχει χρησιμοποιηθεί ως βασικό βοηθητικό εργαλείο για την ανασύνθεση της μεσαιωνικής ιστορίας της Κύπρου και της κατανόησης του μεσαιωνικού κυπριακού πολιτισμού. Συγγραφέας του περισπούδαστου αυτού έργου υπήρξε ο κύπριος λόγιος και νομομαθής Φλώριος Βουστρώνιος (Florio Bustron), του οποίου ο χρόνος ζωής υπολογίζεται μεταξύ του 1500 και του 1570.

Είναι, ωστόσο, γεγονός ότι, παρόλη την ιστορική σημασία και αξία που πιστεύεται ότι έχει η *Ιστορία της Κύπρου*, τα ζητήματα που περιβάλλουν τη σύνθεση του έργου δεν έχουν τύχει μέχρι σήμερα επαρκούς και εις βάθος μελέτης. Η παρούσα διατριβή φιλοδοξεί να καλύψει ένα μέρος της έλλειψης αυτής. Αντικείμενο, λοιπόν, της παρούσης διατριβής είναι η μελέτη και η διερεύνηση συγκεκριμένων ζητημάτων και πτυχών που αφορούν στη σύνθεση και τη σύνταξη του έργου *Ιστορία της Κύπρου*. Πιο συγκεκριμένα, η παρούσα διατριβή έχει ως σκοπό να επικεντρωθεί σε δυο από αυτά τα ζητήματα: α) να διερευνήσει το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* και β) να εξετάσει το ζήτημα των επιδράσεων και των επιρροών της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, ενός ευρωπαϊκού γραμματειακού είδους της εποχής της Αναγέννησης, πάνω στο έργο.

Για το πρώτο ζήτημα (ήτοι το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*) θα καταβληθεί προσπάθεια να δοθούν απαντήσεις σε μια σειρά από ερευνητικά ερωτήματα: ποια είναι η ταυτότητα των πηγών του έργου, με ποιο τρόπο προσεγγίζει και επεξεργάζεται ο συγγραφέας του έργου τις πηγές του, εάν ο συγγραφέας χρησιμοποιεί πηγές από δεύτερο (ή και τρίτο) χέρι, και πώς διασυνδέεται το έργο του με τα υπόλοιπα ιστορικά έργα που γράφτηκαν στην Κύπρο κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας.

¹ Τον τίτλο αυτόν φέρει το συγκεκριμένο έργο του Φλωρίου Βουστρωνίου στη μοναδική, μέχρι σήμερα, εκδοτική του παρουσίαση, βλ. Florio Bustron, *Chronique de l'île de Chypre*, έκδ. R. de Mas Latrie, Paris 1886, 7. Σημειώνουμε ότι στο εξής, στο κείμενο της παρούσας διατριβής, για την *Historia overo commentarii de Cipro* θα χρησιμοποιούμε τον όρο *Ιστορία της Κύπρου*.

Για το δεύτερο ζήτημα (ήτοι το ζήτημα των επιδράσεων και των επιρροών της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*) θα επιχειρηθεί να δοθούν απαντήσεις στα πιο κάτω ερευνητικά ερωτήματα: επηρεάζεται ο Φλώριος από τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, καθ' ον χρόνον συγγράφει την *Ιστορία της Κύπρου* (δηλαδή ο ιστορικός ενσωματώνει στο έργο του τέτοια χαρακτηριστικά); Με άλλα λόγια, μπορούν να εντοπιστούν τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα αυτού του εν λόγω γραμματειακού είδους μέσα στο έργο του;

Ως προς τη δομή η παρούσα διατριβή είναι χωρισμένη σε πέντε μέρη.

Το πρώτο μέρος, το οποίο αποτελείται από ένα μόνο κεφάλαιο, συνιστά την εισαγωγή και σκοπεύει, μετά από την παρουσίαση της δομής και των ερευνητικών ερωτημάτων της διατριβής που έχει ήδη γίνει, να παράσχει τα βασικά δεδομένα της *Ιστορίας της Κύπρου* και του συγγραφέα αυτής, έτσι ώστε να είναι σε θέση ο αναγνώστης να παρακολουθήσει την ανάπτυξη και την εξέταση των ερευνητικών ερωτημάτων της διατριβής οι οποίες θα λάβουν χώρα στο δεύτερο και το τρίτο μέρος αυτής.

Το δεύτερο μέρος της διατριβής εξετάζει το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Το τρίτο μέρος της διατριβής πραγματεύεται το ζήτημα των επιδράσεων και των επιρροών της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Το τέταρτο μέρος της διατριβής αποτελούν τα συμπεράσματα αυτής.

Το πέμπτο (ούτως ειπείν) μέρος της διατριβής συνιστούν τα δυο παραρτήματα. Το πρώτο παράρτημα καταπιάνεται με την ανάλυση της προσέγγισης των Κυπρίων έναντι των Βενετών. Το δεύτερο παράρτημα ερευνά την ειδολογική κατάταξη της *Ιστορίας της Κύπρου* (δηλαδή το εάν η τελευταία ανήκει στο λογοτεχνικό είδος της ιστορίας ή του χρονικού).

Στις επόμενες σελίδες της εισαγωγής, μετά από αυτό το παρόν πρώτο υποκεφάλαιο το οποίο έχει παρουσιάσει τα ερευνητικά ερωτήματα και τη δομή της διατριβής, έπονται το δεύτερο υποκεφάλαιο το οποίο αναλώνεται με τη γενική προβολή του ιστορικού πλαισίου της Βενετοκρατίας στην Κύπρο. Ακολουθεί το τρίτο υποκεφάλαιο, το οποίο καταπιάνεται με τη σύντομη παρουσίαση της *Ιστορίας της Κύπρου*, της χειρόγραφης παράδοσής της, της εκδόσεώς της και του περιεχομένου της. Έπονται το τέταρτο υποκεφάλαιο, το οποίο επιχειρεί να ιχνηλατήσει τη μέχρι σήμερα έρευνα για το έργο και το συγγραφέα του, και το πέμπτο υποκεφάλαιο, το οποίο ασχολείται με τα βιογραφικά του συγγραφέα της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Κάποια σημαντικά σημεία που πρέπει να έχει υπόψη του ο αναγνώστης στη συνέχεια είναι τα εξής:

-Οι μεταφράσεις των ξενόγλωσσων κειμένων στη νεοελληνική γλώσσα έγιναν από τον γράφοντα.

-Αποσπάσματα από άλλα κείμενα (παλαιότερα και νεότερα), που μεταφέρονται στην παρούσα διατριβή, διατηρούν την ορθογραφία του πρωτοτύπου.

-Τα ξενόγλωσσα ονόματα αναγράφονται με λατινικούς χαρακτήρες. Τα ξενόγλωσσα, όμως, ονόματα που έχουν συσχετισθεί με την κυπριακή ιστορία της Λατινοκρατίας αναγράφονται με τη νεοελληνική τους μορφή, όπως αυτή εμφανίζεται στα εξής έργα: P. W. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες 1191-1374*, μετάφρ. Α. Νικολάου-Κονναρή, Αθήνα 2003 (ανατύπωση 2015)· Τζώρτζης (Μ)πουστρός (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος), *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, έκδ. Γ. Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997.

-Οι παραπομπές στην *Ιστορία της Κύπρου* γίνονται ως εξής: πρώτα αναγράφεται ο αριθμός της σελίδας στην έκδοση του R. de Mas Latrie και, έπειτα, ο αριθμός του στίχου (η αρίθμηση των στίχων γίνεται από τον γράφοντα, επειδή ατυχώς η μοναδική έκδοση του έργου δεν παρέχει αρίθμηση των στίχων της κάθε σελίδας). Έτσι, η παραπομπή λ.χ. Bustron, *Chronique*, 15.14-16 σημαίνει τη σελίδα 15 και τους στίχους 14-16 της ίδιας σελίδας της έκδοσης. Με τον ίδιο τρόπο γίνονται οι παραπομπές στο *Chronique d'Amadi* στην έκδοση *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, έκδ. R. de Mas Latrie, τ. 1-2, Paris 1891-1893. Όποτε γίνεται παραπομπή στην έκδοση του έργου αυτού θα αναγράφεται εντός παρενθέσεως και ο αριθμός της παραγράφου του κειμένου του *Chronique d'Amadi* στην αγγλική μετάφραση του αυτού έργου: *The Chronicle of Amadi*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. N. Coureas – P. Edbury, Nicosia 2015. Έτσι, η παραπομπή λ.χ. *Chronique d'Amadi*, 422.18-21 (§850) σημαίνει τη σελίδα 422 της έκδοσης του έργου, τους στίχους 18-21 της ίδιας σελίδας της έκδοσης και την παράγραφο 850 της αγγλικής μετάφρασης του αυτού έργου.

-Οι παραπομπές στην παρούσα διατριβή γίνονται ως εξής: όταν παραπέμπουμε λ.χ. στο 2.3.1, εννοούμε το πρώτο υποκεφάλαιο του τρίτου κεφαλαίου του δεύτερου μέρους της διατριβής.

1.1.2. Η βενετοκρατούμενη Κύπρος: οι κρατικές και κοινωνικοοικονομικές δομές, η οικονομία, η παιδεία και η στάση των Κυπρίων έναντι των Βενετών

Προτού προχωρήσουμε με τη γενική παρουσίαση του έργου και του βίου του Φλωρίου Βουστρωνίου, καθώς επίσης και με την εξέταση των ερευνητικών ερωτημάτων της

διατριβής, θεωρούμε ότι επιβάλλεται να δώσουμε κάποια βασικά στοιχεία για το ιστορικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο έζησε και έδρασε αυτός ο συγγραφέας. Και τούτο το κάνουμε, γιατί πιστεύουμε ότι ο κάθε συγγραφέας είναι, το δίχως άλλο, τέκνο της εποχής του και ότι το έργο του απηχεί, κατά το μάλλον ή ήττον, ιδεολογήματα και απόψεις του κόσμου, μέσα στον οποίο διαβιού. Βάσει, λοιπόν, αυτής της αρχής καθίσταται ανάγκη να εκτεθούν εν συντομία οι λεπτομέρειες, που αφορούν στον κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό περίγυρο του Φλωρίου, επειδή αυτές οι λεπτομέρειες είναι απαραίτητες, για να κατανοήσουμε κάποιες επιμέρους πτυχές της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Ο Φλώριος γεννήθηκε και έζησε κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κύπρο. Η Βενετοκρατία για το νησί ξεκίνησε τυπικά μεν το 1489, ουσιαστικά όμως το 1473. Μέχρι τότε η Κύπρος ήταν ανεξάρτητο Βασίλειο κάτω από τη διακυβέρνηση του γαλλικής προελεύσεως οίκου των Λουζινιανών. Το Βασίλειο των Λουζινιανών υπήρξε απότοκο του κινήματος των Σταυροφοριών και ιδρύθηκε το 1192, όταν ο Γκυ ντε Λουζινιαν (Guy de Lusignan), έκπτωτος βασιλιάς των Ιεροσολύμων, αγόρασε την Κύπρο από τον Ριχάρδο Α΄ τον Λεοντόθυμο, βασιλιά της Αγγλίας, που είχε κατακτήσει το νησί το προηγούμενο έτος. Από το 1192 μέχρι και το έτος 1473 λοιπόν, για μια περίοδο περίπου τριών αιώνων, κυβερνούσαν το νησί οι διάδοχοι του Γκυ ντε Λουζινιαν.² Το 1473, όμως, οπότε απεβίωσε ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ (Jacques II), τα ηνία του Βασιλείου της Κύπρου ανέλαβε η χήρα του, η Αικατερίνη Κορνάρο (Caterina Cornaro), βενετικής καταγωγής. Η τελευταία, μερικά χρόνια αργότερα, το 1489, παραχώρησε επισήμως το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετική Δημοκρατία.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, στο τέλος του Φεβρουαρίου του 1489, η Κύπρος προσαρτήθηκε επισήμως στο αποικιακό κράτος της Βενετίας. Η πολιτειακή μεταβολή συνοδεύτηκε από επίσημες εκδηλώσεις και τελετουργικό πανηγυρικού χαρακτήρα, οι οποίες αποσκοπούσαν στο να προσδώσουν επίφαση νομιμότητας στη νέα πραγματικότητα, αλλά και να παγιώσουν στη συνείδηση των ντόπιων την αντίληψη ότι το νησί τους θα αποτελούσε στο εξής επαρχία (ή αποικία) του Stato da Mar (με τον όρο αυτό ήταν γνωστές οι υπερπόντιες κτήσεις της Βενετίας, ενώ οι κτήσεις της στην ιταλική χερσόνησο ήταν γνωστές ως Terra Ferma). Το πρωινό της 26^{ης} Φεβρουαρίου, λοιπόν, μετά το πέρας της δοξολογίας στον Άγιο Νικόλαο

² Για την (πολιτική κυρίως) ιστορία του Βασιλείου των Λουζινιανών, βλ. P. W. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες 1191-1374*, μετάφρ. Α. Νικολάου-Κονναρή, Αθήνα 2003 (ανατύπωση 2015)· P. W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού Βασιλείου (1324-1432)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 51-158· P. W. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 177-258· G. Hill, *A History of Cyprus*, τ. 1-4, Cambridge 1940-52 (ανατύπ. 1972), εδώ τ. 2-3.

της Αμμοχώστου, η Αικατερίνη Κορνάρο, η τελευταία βασίλισσα της Κύπρου, παρέδωσε ιδιοχείρως στον βενετό ναύαρχο Priuli το λάβαρο του αγίου Μάρκου, για να υψωθεί στην κεντρική πλατεία της πόλης και, έπειτα, σε ολόκληρο το νησί.³ Λίγο προηγουμένως η Βενετική Γερουσία επιχείρησε να καθησυχάσει τους ντόπιους ευγενείς, με έγγραφες δεσμεύσεις, ότι δεν θα θιγούν ούτε κατ' ελάχιστον τα τυχόν προνόμια και τα δικαιώματα, που εκέκτηντο από το προηγούμενο καθεστώς των Λουζινιανών.⁴ Τοιουτοτρόπως, το Βασίλειο των Λουζινιανών, το κράτος με τη μακρύτερη ζωή από τα κράτη που ιδρύθηκαν κατά τις Σταυροφορίες, αφού επέζησε σχεδόν τρεις αιώνες, έπαψε να υφίσταται. Παρά ταύτα, η Βενετία θα εξακολουθεί να αποκαλεί επίσημα την καινούργια κτήση της ως Regno di Cipro («Βασίλειο της Κύπρου»), όπως και εκείνη της Κρήτης ως Regno di Candia («Βασίλειο της Κρήτης»)⁵.

Ωστόσο, η κυριαρχία των Βενετών επί της Κύπρου, αλλά και επί των θαλάσσιων κτήσεών τους στο Αιγαίο και το Ιόνιο κάθε άλλο παρά ήταν εξασφαλισμένη, αφού από τα μέσα του 15^{ου} αιώνα η επέκταση των Οθωμανών σταδιακά απογύμνωνε τη Γαληνοτάτη από τις κτήσεις της στην Ανατολή. Έτσι, οι Βενετοί, προκειμένου να διασφαλίσουν τη νέα τους κτήση έναντι της απειλής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, κινήθηκαν δραστήρια και με διπλωματική μαεστρία, και κατάφεραν να αποσοβήσουν την απειλή αυτή για περίπου έναν αιώνα.⁶ Ταυτόχρονα οι Βενετοί κατέβαλαν προσπάθειες να ενισχύσουν την άμυνα του νησιού, κυρίως με το να εκσυγχρονίσουν τις οχυρώσεις της πρωτεύουσας Λευκωσίας, της Αμμοχώστου και της Κερύνειας, που ήταν και οι σημαντικότερες πόλεις του Regno di Cipro,

³ Το επίσημο τελετουργικό που έλαβε χώρα την ημέρα της προσάρτησης περιγράφεται από διάφορες πηγές, σχετικώς βλ. Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788, 262-263· Bustron, *Chronique*, 458.1-4· Pietro Bembo, *History of Venice*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. R. W. Ulery JR, τ. 1, Cambridge, MA – London 2007, 46-49, βιβλίο Α' (§41).

⁴ Οι διαβεβαιώσεις αυτές δόθηκαν σύμφωνα με διηγήσεις μεταγενεστέρων του γεγονότος της προσάρτησης κυπριακών πηγών, οι οποίες, όμως, ίσως να βρίσκονται κοντά στην αλήθεια, βλ. Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική*, 262· Stefano Lusignano, *Chorograffia, et breve historia universale dell'isola de Cipro principiendo al tempo di Noè per in sino al 1572*, Bologna 1573, f. 74v.

⁵ Για τα δεδομένα και τις συνθήκες ενσωμάτωσης της Κύπρου στο Stato da Mar της Βενετικής Δημοκρατίας υπάρχει τεράστια βιβλιογραφία, ενδεικτικά βλ. Στ. Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση στο βενετικό Κράτος της Θάλασσας: Το παράδειγμα της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2011, 19-29· E. Skoufari, *Cipro Veneziana (1473-1571). Istituzioni e culture nel regno della Serenissima*, Roma 2011, 47-54· Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», 247-258· B. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, Μεσαιωνικών Βασιλείων – Ενετοκρατία, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 455-536, εδώ 455-458· Αικ. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας*, τ. 1-4, Λευκωσία 1990-2003, εδώ τ. 1, 30-36· Hill, *A History*, τ. 3, 656-764· Sanudo ο Νεότερος στο L. de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τ. 1-3, Paris 1852-1861, εδώ τ. 3, 440-445· επίσημα βενετικά έγγραφα/ντοκουμέντα στο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 417-435· Andrea Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana* στο *Rerum Italicarum Scriptores*, έκδ. L. A. Muratori, τ. 23 (1733), cols. 1196-1199· Bembo, *History*, τ. 1, 38-49, βιβλίο Α' (§§34-41)· Domenico Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500*, έκδ. A. Sagredo, τ. 1-2, Firenze 1843-1844, εδώ τ. 2, 608-612· Pietro Giustiniani, *Le Historie Venetiane*, Venetia 1576, Libro Decimo, f. 147r-v· Lusignano, *Chorograffia*, f. 74r-v· Bustron, *Chronique*, 454.3-458.17.

⁶ Για την εκ μέρους των Βενετών διαχείριση της οθωμανικής απειλής, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 829-837.

καίτοι στο νησί εξακολουθούσαν να διατηρούν πολύ μικρές στρατιωτικές δυνάμεις. Μεταξύ των τελευταίων συγκαταλέγονταν και μερικές εκατοντάδες ιππείς, οι περίφημοι «stradiotti» ή «stradioti» ή «estradiotes» («στρατιώτες»). Αυτοί οι «stradiotti» αποτελούνταν από Έλληνες, Αλβανούς και Σλάβους, οι οποίοι στρατολογούνταν κυρίως από την Πελοπόννησο, την Ήπειρο και την Αλβανία και είχαν τη φήμη δεινών μαχητών.⁷ Εκ των πραγμάτων, όμως, ήταν αδύνατο η Βενετία, οικονομικά εξασθενημένη πλέον στον 16^ο αιώνα, συνεπεία της κάμψης του εμπορίου της λόγω της ανακαλύψεως του Νέου Κόσμου, να αντισταθεί επί μακρόν και με επιτυχία απέναντι στην κραταιά Οθωμανική Αυτοκρατορία στο πολεμικό πεδίο.⁸ Οπότε, κατά την οθωμανική εισβολή του 1570, το Regno di Cipro αφέθηκε οριστικά στην τύχη του, υπέκυψε δε μετά από ηρωική αντίσταση περίπου ενός έτους και, τελικά, έσβησε για πάντα.⁹

Στο σημείο αυτό, μετά από την παρουσίαση της ιστορίας της ενσωματώσεως της Κύπρου στο Stato da Mar, χρειάζεται να γίνει μια σύντομη κατατοπιστική αναφορά για τους κυβερνητικούς και διοικητικούς θεσμούς της Βενετοκρατίας στην Κύπρο και για τη λειτουργία τους. Και τούτο θα γίνει, επειδή πιστεύουμε ότι μια τέτοια αναφορά καθίσταται

⁷ Γενικά για τις οχυρώσεις, την άμυνα και τους stradiotti, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 49-66· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, 52-62· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 471-480. Καθόσον αφορά ειδικότερα στους stradiotti, σημειώνουμε ότι οι τελευταίοι και η εμφάνισή τους στην Κύπρο προκαλούσαν τον θαυμασμό των συγχρόνων, σχετικώς βλ. Φίλιππος Μεμπρέ, *Αξιοπίστη και λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων, πώς οι Τούρκοι άρχισαν την επίθεσή τους με ισχυρές δυνάμεις εναντίον του λαμπρού Βασιλείου και της νήσου Κύπρου και εξεπόρθησαν βίαια την πρωτεύουσα αυτού Λευκωσία*, επιμ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης – Ε. Τορναρίτου-Μαθιοπούλου, Αθήνα 2013 (ανατύπ. 2015), 58-61· Π. Φλουρέντζου, *Τα Τσέχικα οδοιπορικά της Αναγέννησης και η Κύπρος*, Λευκωσία 1977, 15-17. Περισσότερα για τους stradiotti και τη δράση τους, βλ. Ι. Κ. Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης: ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001, 119-123, 157-163· Β. Σφυρόερας, «Σώματα αντιστάσεως του Ελληνισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11, Αθήνα 1975, 144-151, εδώ 144-145· Κ. Ν. Σάθα, *Ελληνικά Ανέκδοτα*, τ. 1, Αθήνα 1867, α'-ρλζ'· Κ. Ν. Σάθα, *Έλληνες στρατιώται εν τη Δύσει και αναγέννησις της ελληνικής τακτικής*, Αθήνα 1885. Σημειώνουμε επιπλέον ότι οι stradiotti πολέμησαν ηρωικά εναντίον των Οθωμανών κατά την εισβολή τους στην Κύπρο και διακρίθηκαν κυρίως στην άμυνα της Αμμοχώστου (1570/1), σχετικώς βλ. Α. Γάττου, *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571*, Κάρο 1926 (ανατύπ. Λευκωσία 1972), σποράδην.

⁸ Για την αδυναμία της Βενετίας να αντισταθεί αποτελεσματικά στην οθωμανική λαίλαπα και τη σταδιακή απώλεια των κτήσεων της Γαληνοτάτης στην Ανατολή, βλ. D. Goffman, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρόωμη νεότερη Ευρώπη*, μετάφρ. Α. Σωτήρης, επιμ. Μ. Κεκροπούλου, Αθήνα 2007, 249-296, 317-339 και σποράδην· Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης*, 182-190· Γ. Πλουμίδης, *Η Βενετοκρατία στην ελληνική Μεσόγειο*, Ιωάννινα 1991, 44-66 και σποράδην· F. C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore – London 1973, 240-249 και σποράδην· G. Finlay, *A History of Greece: From Its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 146 to A.D. 1864*, τ. 5, *Greece under Ottoman and Venetian Domination 1453-1821*, Oxford 1877, 55-120, 165-229· Κ. Ν. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα: ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869, 11-447.

⁹ Για περιεκτικές πραγματεύσεις της οθωμανικής εισβολής του 1570/1 στην Κύπρο, βλ. G. Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 6, *Τουρκοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 2011, 1-182· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 143-169· A. M. Graziani, *De bello Cyprio/O πόλεμος της Κύπρου*, εισαγ. και μετάφρ. Χ. Γάσπαρης, Λευκωσία 1997· Hill, *A History*, τ. 3, 878-1040.

απαραίτητη, γιατί μνείες αυτών των θεσμών θα συναντούμε συνεχώς μέσα στην πραγματέυση που θα ακολουθήσει σχετικά με την *Ιστορία της Κύπρου*.

Όσον αφορά, λοιπόν, στη διοικητική δομή του Regno di Cipro, η Βενετία, υπακούοντας στα κελεύσματα της στιγμής, αλλά και για λόγους σκοπιμότητας, διατήρησε αρκετούς από τους θεσμούς του Βασιλείου των Λουζινιανών ή τους τροποποίησε ελαφρώς. Στην κορυφή της διοίκησης, όμως, και πάνω από όλους τους τοπικούς θεσμούς, η Βενετία εγκατέστησε ένα άλλο, δικό της, ανώτατο σύστημα θεσμών, το οποίο με τη σειρά του εγγυάτο τον απόλυτο έλεγχο της διοίκησης –και συνακόλουθα της αποικίας– από τη Μητρόπολη. Τα ανώτατα διοικητικά όργανα στελεχώνονταν συνήθως για περίοδο δυο ετών από βενετούς ευγενείς, που εστέλλοντο από τη Μητρόπολη.

Επικεφαλής της διοίκησης ήταν η Κυβέρνηση, οι Ρέκτορες (Regimento ή οι Τρεις Rettori), την οποία αποτελούσαν ο τοποτηρητής (luogotenente), συνεπικουρούμενος από δυο συμβούλους (consiglieri). Η νομοθετική και η εκτελεστική εξουσία –που προηγουμένως, επί Λουζινιανών, ασκούνταν από τον βασιλιά και την Υψηλή Αυλή (Haute Cour ή Alta Corte)– μεταβιβάστηκαν στα πολιτειακά όργανα της Μητρόπολης. Ωστόσο, παρόλο τον συγκεντρωτισμό του, το διοικητικό σύστημα αποδείχτηκε πολλές φορές αναποτελεσματικό. Κάτω από τους Τρεις Ρέκτορες τοποθετήθηκε ένα πλέγμα άλλων βενετών αξιωματούχων, που ολοκλήρωναν το έργο της διοίκησης για λογαριασμό της Γαληνοτάτης: οι δύο ταμίες (camerarii ή camerlenghi), που είχαν τον έλεγχο των οικονομικών θεμάτων· οι σύνδικοι (sindici) οι οποίοι ασκούσαν καθήκοντα επιθεωρητού της διοίκησης· ο καπιτάνος της Αμμοχώστου (capitano di Famagosta) που ήταν ο ανώτατος πολιτικός διοικητής στην περιοχή της Αμμοχώστου αλλά και ο επικεφαλής των στρατιωτικών δυνάμεων στο νησί. Σε έκτακτες περιπτώσεις κινδύνου εστέλλετο στο νησί ένας άλλος αξιωματούχος, ο γενικός προβλεπτής (proveditore generale), με ενισχυμένα πολιτικά, διοικητικά και στρατιωτικά καθήκοντα.¹⁰ Ας σημειωθεί ότι οι κατέχοντες κάποια από τα πιο πάνω αξιώματα –όπως του τοποτηρητή ή του γενικού προβλεπτή– υπέβαλλαν, άμα τη επιστροφή τους στη Μητρόπολη, υπηρεσιακές εκθέσεις ή αναφορές πεπραγμένων. Πολλές από αυτές έχουν διασωθεί σε

¹⁰ Για το σύστημα της διοίκησης επί Βενετοκρατίας υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία, για τις πληρέστερες πραγματεύσεις επί του θέματος, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 31-39· Skoufari, *Cipro Veneziana*, 54-64· G. Grivaud, «Sur quelques contradictions de l'administration vénitienne à Chypre (1473-1570)», *Θησαυρίσματα* 20 (1990), 185-205, κυρίως 191-195· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 459-485· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 37-51, Hill, *A History*, τ. 3, 767-779· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 844-855. Σύντομο διάγραμμα του συστήματος της διοίκησης δίνει ο Φλώριος, βλ. Bustron, *Chronique*, 458.18-459.8 και πολύ πιο περιεκτικό και χρήσιμο ο Στέφανος Λουζινιανός, βλ. Estienne de Lusignan, *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580, ff. 214v-218v.

βενετικά αρχεία, αποτελούν σημαντικότερη πηγή και φωτίζουν πλείστες όσες πτυχές της κυπριακής ιστορίας της Βενετοκρατίας.¹¹

Κάτω από αυτήν την ανώτατη διοίκηση τοποθετήθηκαν διοικητικοί θεσμοί, που προϋπήρχαν της Βενετοκρατίας. Έτσι, λοιπόν, το νησί εξακολουθούσε να είναι χωρισμένο σε δώδεκα επαρχίες, όπως και προηγουμένως. Τη διοικητική πυραμίδα συμπλήρωναν θέσεις, που αναλάμβαναν και ντόπιοι, όπως εκείνες του βισκούντη ή υποκόμη (visconte) της Λευκωσίας και του αντίστοιχου της Αμμοχώστου. Ακολουθούσαν οι διοικητές των επαρχιών, των τοπικών διαμερισμάτων και των φρουρίων, οι οποίοι έφεραν διάφορους τίτλους όπως τσιβιτάνος (civitano), βάλιος ή εμπαλής (bailo) και καστελλάνος (castellano).¹² Περιορισμένος διοικητικός ρόλος (όπως δικαίωμα λόγου για την εκλογή του βισκούντη, των κατώτερων διοικητικών αξιωματούχων και των ελλήνων επισκόπων) ανατέθηκε και στα λεγόμενα αστικά συμβούλια ή άλλως συμβούλια των κοινοτήτων (università). Σημαντικότερο από τα αστικά συμβούλια ήταν το Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας, το οποίο αποκαλείτο, επίσης, ως «Συμβούλιο του Βασιλείου της Κύπρου», και στο οποίο συμμετείχαν οι ευγενείς και τα ανώτερα στρώματα των αστών της πρωτεύουσας.¹³

Βασικότατο σημείο συνέχειας από την εποχή των Λουζινιανών ήταν μια κρατική υπηρεσία, η περίφημη Γραμματεία ή Καγκελλαρία (Secrète ή Secreta), το Σέκρετον, για το οποίο χρειάζεται να γίνει κάποιος ιδιαίτερος λόγος, γιατί, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Φλώριος σταδιοδρόμησε επί πολλά έτη ως υπάλληλος του Σεκρέτου.¹⁴ Στο Σέκρετον, λοιπόν, το οποίο στελέχωναν κυρίως ντόπιοι, φυλάσσονταν όλο το κρατικό αρχείο από την εποχή των Λουζινιανών, κυρίως δε κρατικά έγγραφα που σχετίζονταν με την κατάσταση του

¹¹ Πολύ γενικά για τις εκθέσεις-αναφορές, βλ. Αικ. Χ. Αριστείδου, «Χρονολόγηση, πατρότητα και σημασία ανώνυμης και άτιτλης βενετικής έκθεσης για την Κύπρο», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 28 (2002), 65-97.

¹² Λεπτομερέστερα, βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 469-471· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 852-854.

¹³ Γνωστό και ως Università (del Regno) di Cipro. Εκτός από το Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας στην πρωτεύουσα ήδρευε και το ήσσονος σημασίας Αστικό Συμβούλιο (του Λαού) της Λευκωσίας. Αστικά συμβούλια συστάθηκαν, επίσης, στην Αμμόχωστο και ίσως στην Πάφο και στην Κερύνεια. Για τα αστικά συμβούλια, βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 82-86· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 500-503· B. Arbel, «Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus», στο Θ. Παπαδόπουλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Λευκωσία 1986, 203-213· Γ. Πλουμίδης, *Κανονισμοί της νήσου Κύπρου (1507-1522)*, Ιωάννινα 1987, σποράδην. Ο Στέφανος Λουζινιανός αποκαλεί αναχρονιστικά το Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας ως «hault Court» («Υψηλή Αυλή»), αλλά δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο λειτουργίας του, βλ. Lusignan, *Description*, f. 216v. Γενικά για τη λειτουργία των αστικών συμβουλίων στον βενετοκρατούμενο ελληνικό χώρο, βλ. Α. Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.)*, Βενετία 2004 (ανατύπ. 2008).

¹⁴ Στο εξής θα χρησιμοποιούμε για τη Γραμματεία τον όρο Σέκρετον ευθυγραμμιζόμενοι με την ορολογία που απαντά στο έργο του Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, 416.

πληθυσμού, των τιμαρίων και της αγροτικής ιδιοκτησίας, έγγραφα, δηλαδή, απαραίτητα για τον υπολογισμό, τον καταμερισμό και την είσπραξη των φόρων.¹⁵ Είναι ιδιαίτερα βαρυσήμαντο το ότι ο γενικός προβλεπτής Bernardo Sagredo θεωρούσε το Σέκρετον ως το πιο σημαντικό κρατικό όργανο επί Βενετοκρατίας, γιατί, όπως ο ίδιος έγραψε, από αυτό «εξαρτάται η διοίκηση όλου του Βασιλείου και τα έσοδα του κρατικού ταμείου».¹⁶

Κάποιος λόγος χρειάζεται να γίνει εδώ και για τα θέματα που αφορούν στη νομοθεσία και τους δικαιοκούς θεσμούς, διότι με τα θέματα αυτά ασχολήθηκε επισταμένως και επαγγελματικώς ο Φλώριος (όπως θα δούμε πιο κάτω) και διότι υπαινιγμοί και αναφορές σε αυτά εμφανίζονται συχνά πυκνά μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Η απονομή της δικαιοσύνης, λοιπόν, γινόταν από τις δικαστικές αρχές με βάση τις παλαιές συλλογές νόμων των Λουζινιανών, ήτοι τις *Ασσίζες (Assise) της Υψηλής και της Χαμηλής Αυλής ή Αυλής της Βουργεσίας ή των Αστών (Basse Corte ή Cour de Bourgeois ή Bassa Corte)*, όπως επίσης και τους ισχύοντες λεγόμενους ελληνικούς νόμους, τους νόμους της Ελληνικής Εκκλησίας. Επειδή οι *Ασσίζες* ήταν γραμμένες στην παλαιογαλλική γλώσσα, που λίγοι μπορούσαν να κατανοήσουν πλέον, οι Βενετοί προχώρησαν στη μετάφρασή τους στα ιταλικά (1535), έργο που έφερε εις πέρας ο Φλώριος.¹⁷ Ας σημειωθεί ότι οι λουζινιανοί βασιλείς είχαν ήδη πολύ νωρίτερα φροντίσει να μεταφραστούν στα ελληνικά οι *Ασσίζες της Χαμηλής Αυλής*. Καίτοι σε επίπεδο νομοθεσίας η Βενετία διατήρησε τους νόμους του Βασιλείου των Λουζινιανών, εντούτοις το δικαστικό σύστημα είχε πλέον διαφοροποιηθεί: τις δικαστικές αρμοδιότητες της πρώην Υψηλής Αυλής ανέλαβαν οι Ρέκτορες. Παρέμειναν, ωστόσο, χωρίς να θιγούν, οι δικαστικές αρμοδιότητες της Χαμηλής Αυλής, ήτοι το Δικαστήριο του Βισκούνη της Λευκωσίας που εκδίκασε πρωτοδίκως τις υποθέσεις που αφορούσαν τους αστούς. Από τους Λουζινιανούς κληροδοτήθηκε, επίσης, το Δικαστήριο του Rais με αρμοδιότητα εκδίκασης των υποθέσεων που αφορούσαν τις «ανατολικές» χριστιανικές κοινότητες της Κύπρου. Στην ύπαιθρο λειτουργούσαν «βασιλικά» δικαστήρια για τους ελεύθερους αγρότες, δικαστήρια των τιμαριούχων με δικαιοδοσία επί των δουλοπαροίκων τους και εκκλησιαστικά δικαστήρια υπό τους κατά τόπον επισκόπους· όλα αυτά τα δικαστήρια, επίσης, προϋπήρχαν

¹⁵ Για τη σημασία του Σεκρέτου, βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 62-63· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 466-467.

¹⁶ O Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 540-556 εκδίδει αποσπάσματα από την υπηρεσιακή έκθεση του Sagredo προς τη Βενετική Γερουσία, η οποία υποβλήθηκε μετά το 1564, έτος αναχώρησης του γενικού προβλεπτή από την Κύπρο, βλ. Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 540 σημ. 1. Το απόσπασμα το σχετικό με τη Γραμματεία έχει ως εξής «Dalla qual secreta depende tutto il governo del regno et l'entrate della reale», βλ. Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 550.

¹⁷ Η χρήση της παλαιάς γαλλικής γλώσσας –που ήταν επί Λουζινιανών η γλώσσα της Αυλής– παύει. Επίσημη «κρατική» γλώσσα γίνεται η ιταλική προς μεγάλη δυσαρέσκεια των κυπρίων ευγενών, βλ. G. Grivaud, *Entreleacs Chiprois: essai sur les lettres et la vie intellectuelle dans le royaume de Chypre, 1191-1570*, Nicosie 2009, 23-28.

της Βενετοκρατίας ως θεσμοί απονομής του δικαίου. Στην περιοχή της Αμμοχώστου η δικαστική λειτουργία ασκούνταν από τον καπιτάνο της Αμμοχώστου.¹⁸

Φρονούμε, επιπροσθέτως, ότι είναι αναγκαίο στη συνέχεια να εκτεθεί διά βραχέων η κοινωνική διαστρωμάτωση και η εθνολογική σύσταση του πληθυσμού του Κύπρου, γιατί, όπως θα δούμε, ο Φλώριος μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* μνημονεύει συχνά τις διάφορες κοινωνικές τάξεις και τις εθνότητες του νησιού και διεξέρχεται ζητήματα που τις αφορούν. Σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο, λοιπόν, εξακολουθούσε να παραμένει απαράλλακτο το φεουδαρχικό σύστημα και να ισχύει η ίδια ταξική διαστρωμάτωση, που υπήρχε στην Κύπρο πριν το 1489. Έτσι, στην κυπριακή κοινωνία της περιόδου της Βενετοκρατίας ήταν αυστηρά και απόλυτα καθορισμένα τα όρια που διαχώριζαν τις κοινωνικές τάξεις. Στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας βρισκόταν η τάξη των ευγενών (*gentiluomini* ή *nobili*). Οι τελευταίοι είχαν κεντρικό ρόλο στη λειτουργία της (φεουδαρχικής) οικονομίας. Οι περισσότεροι των ευγενών είχαν στην ιδιοκτησία τους μεγάλες εκτάσεις γης, τα τιμάρια ή φέουδα, στα έσοδα των οποίων στήριζαν τον πλούτο τους, και αποκαλούντο τιμαριούχοι ή φεουδάρχες (*feudati*).¹⁹

Στις πόλεις, και κυρίως στη Λευκωσία και την Αμμόχωστο, συναντάται η αστική τάξη ή η κοινωνική τάξη των αστών (*cittadini*), πολλοί από τους οποίους ήταν, ωσαύτως, κάτοχοι μεγάλου πλούτου. Ο πλούτος των αστών προερχόταν από την εκμετάλλευση της γης, τη βιομηχανία (υφαντά, επεξεργασία βάμβακος και ζαχάρεως) και το εμπόριο, ενώ τα ανώτερα αστικά στρώματα είχαν σημαντικά έσοδα και από την εκμετάλλευση αγροτικών κτημάτων που είτε κατείχαν, είτε εκμίσθωναν.²⁰

Η μεγάλη μάζα του πληθυσμού, ήτοι το 80 με 85% του πληθυσμού, ήταν αγρότες και ζούσαν στην ύπαιθρο. Οι τελευταίοι διακρίνονταν σε (απ)ελεύθερους αγρότες ή φραγκομάτους (*francomati*) και σε δουλοπαροίκους ή παροίκους (*parici*). Αμφότεροι διαβιούσαν στα χωριά. Το χωριό (*casale*) με τις πέριξ εκτάσεις συνιστούσε (συνήθως) τη μονάδα ενός

¹⁸ Υπάρχει αρκετά μεγάλη βιβλιογραφία για το δικαστικό σύστημα επί Βενετοκρατίας, καθώς επίσης και πολλά αδιευκρίνιστα σημεία, τόσο σε σχέση με το εύρος της δικαιοδοσίας εκάστης δικαστικής αρχής όσο και με τη δυνατότητα άσκησης εφέσεως, γενικά για το θέμα, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 41-47· Skoufari, *Cipro Veneziana*, 64-70· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 460-466· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 63-69· Θ. Παπαδόπουλος, «Κυπριακά Νόμιμα», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 3-32· Hill, *A History*, τ. 3, 768-773· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 852-853· Lusignan, *Description*, ff. 214v-216v.

¹⁹ Για τους ευγενείς, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 85 κ.εξ· Skoufari, *Cipro Veneziana*, 86-93· W. H. Rudt de Collenberg, «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 785-862, εδώ 826-841· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 489-498· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 89-91· B. Arbel, «The Cypriot nobility from the fourteenth to the sixteenth century: A new interpretation», *Mediterranean Historical Review* 4 (1989), 175-197.

²⁰ Για τους αστούς, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 87 κ.εξ· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 498-508· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 91-92.

τιμαρίου και ήταν υπό την ιδιοκτησία (ή εκμίσθωση) ενός τιμαριούχου ή του βασιλικού/κρατικού ταμείου (reale). Σε άλλες περιπτώσεις κάθε χωριό ήταν μέρος ενός ευρύτερου συμπλέγματος χωριών, του bailagio (ή baliazzo). Οι ιδιοκτήτες ή οι εκμισθωτές του τιμαρίου προσπαθούσαν να εξαγάγουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο κέρδος από την εκμετάλλευση του τιμαρίου, μέσω των εργασίας των αγροτών. Οι πάροικοι ήταν κατά τον νόμον απόλυτα συνδεδεμένοι το τιμάριο όπου διαβιούσαν, ζούσαν σε άθλιες συνθήκες εντός των τιμαρίων και υπόκειντο σε πλήθος φόρων, καταναγκαστικών εργασιών, περιορισμών και απαγορεύσεων. Οι ελεύθεροι αγρότες ήταν σε κάπως καλύτερη μοίρα από τους παροίκους, μπορούσαν να μετακινηθούν από το τιμάριο με την έγκριση του τιμαριούχου και είχαν λιγότερες φορολογικές υποχρεώσεις από τους παροίκους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι και οι δικές τους συνθήκες ζωής ήταν κατά πολύ καλύτερες. Κατά καιρούς η Κυβέρνηση προσπάθησε να πάρει μέτρα ανακούφισης της αγροτικής τάξης, αλλά χωρίς πάντοτε να το κατορθώνει, λόγω της αυξημένης αντίδρασης των τιμαριούχων.²¹ Οι τελευταίοι, χρησιμοποιώντας κάθε μέσο που είχαν στη διάθεσή τους (το πρεστίζ της θέσης τους, τη θεσμική/κρατική προστασία, τις τιμωρίες, τις υψηλές διασυνδέσεις κλπ.), ασκούσαν απόλυτο και ασφυκτικό έλεγχο σε κάθε πτυχή της ζωής των παροίκων.²²

Είναι πάντως αναμφισβήτητο γεγονός το ότι ο πληθυσμός της Κύπρου γνώρισε αξιοσημείωτη αύξηση στα χρόνια της Βενετοκρατίας. Από διάφορες πηγές γνωρίζουμε ότι κατά την έναρξη της Βενετοκρατίας οι κάτοικοι του νησιού αριθμούσαν περίπου 106 000, ενώ κατά τις παραμονές της οθωμανικής κατάκτησης του 1570/1 ο πληθυσμός σχεδόν διπλασιάστηκε και προσέγγισε τις 200 000 κατοίκους. Τα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν η Λευκωσία και η Αμμόχωστος, με πληθυσμό 30 000 κατοίκους η πρώτη και 10 000 κατοίκους η δεύτερη. Οι δυο πόλεις συγκέντρωναν το σύνολο του αστικού πληθυσμού, που υπολογίζεται ότι κυμαινόταν γύρω στο 15-20% του συνολικού πληθυσμού της Κύπρου.²³

²¹ Για λεπτομερή εξέταση των θεμάτων των αγροτικών τάξεων, βλ. Α. Νικολάου-Κονναρή, «Συνέχειες και ασυνέχειες στη δουλοπαροικιακή πολιτική της βενετικής διοίκησης στην Κύπρο», στο Κ. Ε. Λαμπρινός (επιμ.), *Κοινωνίες της υπαίθρου στην ελληνοβενετική Ανατολή (13ος-18ος αι.)*, Αθήνα 2018, 51-91· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 508-524· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 92-95· Πλουμίδης, *Η Βενετοκρατία*, 78-79· Hill, *A History*, τ. 3, σποράδην.

²² Για τον ασφυκτικό έλεγχο που οι τιμαριούχοι ασκούσαν πάνω στους παροίκους, βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 518. Για μια «εφιαλτική» σύγχρονη περιγραφή των συνθηκών ζωής και της εξάρτησης των παροίκων του νησιού από τους τιμαριούχους εκ μέρους του Natale Conti (16^{ος} αιώνας), βενετού ιστορικού, βλ. N. Conti, *Delle Historie de' suoi tempi*, τ. 2, Venetia 1589 (ιταλική μετάφρ.), f. 29r-v. Για τη ζωή και τη σταδιοδρομία του Conti, βλ. N. Conti, *Mitología*, εισαγ., ισπανική μετάφρ., σημειώσεις R. M. I. Montiel – M. C. Á Morán, Murcia 1988, 7 κ.εξ.

²³ Για τα μεγέθη του πληθυσμού επί Βενετοκρατίας, βλ. Αριστείδου, «Χρονολόγηση», 77-85· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 498-499· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 80-88· B. Arbel, «Cypriot Population under Venetian Rule (1473-1571): A Demographic Study», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 183-215· Th. Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population*, Nicosia 1965, 17-19· Hill, *A History*, τ. 3, 787-788, 875.

Όσον αφορά στην οικονομία, πρέπει και γι' αυτήν να γίνει λόγος, γιατί συναρτάται άμεσα με την κοινωνική κατάσταση, μιας και η οικονομία αυτή καθαυτή βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην αγροτική παραγωγή, ενώ η κύρια πηγή των δημοσίων εσόδων ήταν η φορολογία επί της τελευταίας. Άλλες πηγές των δημοσίων εσόδων ήταν οι εκμισθώσεις ή οι πωλήσεις τιμαρίων και η επιβολή δασμών. Κυριότερα εξαγωγικά προϊόντα του νησιού ήταν τα σιτηρά, το αλάτι από την Αλυκή (που ήταν κρατικό μονοπώλιο), το βαμβάκι, τα υφάσματα, το κρασί και η ζάχαρη.²⁴ Καταγράφεται –μάλιστα– ότι «η Κύπρος ήταν ο κύριος τροφοδότης του Βενετικού Κράτους σε σιτάρι και αλάτι».²⁵

Σημαντική ανάπτυξη γνώρισε το εμπόριο, το οποίο, όμως, ήταν πλήρως ελεγχόμενο από τη Μητρόπολη και, ως επί το πλείστον, διεξάγονταν από βενετούς εμπόρους: όπως σημειώνει ένας γάλλος περιηγητής της εποχής, οι Κύπριοι «φορολογούνται βαριά και δεν τους επιτρέπεται να εμπορεύονται με οποιαδήποτε άλλη χώρα πλην της Βενετίας».²⁶ Οι Κύπριοι δυσφορούσαν από τη βαριά φορολογία και ορισμένες φορές εξεγέρθηκαν κατά της αποικιοκρατικής δύναμης ή προπαρασκεύασαν τέτοιες εξεγέρσεις.²⁷ Όπως και να έχει το πράγμα, στη διεύρυνση της λαϊκής δυσαρέσκειας συνέτειναν ακόμη τα πολύ συχνά φαινόμενα κακοδιαχείρισης και διαφθοράς εκ μέρους των βενετών αξιωματούχων.²⁸ μια σαφής δε αντιβενετική τάση, συνδυασμένη με την προπαγάνδα περί χειραφετήσεως των Κυπρίων, διαπνέει, κατά τη γνώμη μας, την *Ιστορία της Κύπρου*.²⁹ Η τελευταία δεκαετία της βενετικής κυριαρχίας μάλιστα –και συγκεκριμένα ο Απρίλιος του 1566– σηματοδεύτηκε από στάση του πλήθους στη Λευκωσία για θέματα που αφορούσαν στον επισιτισμό της πόλης, μάλιστα δε οι στασιαστές πετροβόλησαν σπίτια ατόμων που ασκούσαν εξουσία.³⁰ Λίγο νωρίτερα, το 1563, σημειώθηκε, επίσης, μια συνωμοσία για εξέγερση των Κυπρίων κατά των Βενετών με επικεφαλής τον ρόδιο «διδάσκαλο» Ιάκωβο Διασσωρινό συνωμοσία που, εν τέλει, κατέληξε στην εκτέλεση του τελευταίου και κάποιων συνεργατών του, μεταξύ των

²⁴ Για τη δημοσιονομική πολιτική, τα παραγόμενα προϊόντα και το εμπόριο, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 75-84· Αριστείδου, «Χρονολόγηση», 77-96· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 480-488· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 96-138, 114-142· Πλουμίδης, *Η Βενετοκρατία*, 112· Hill, *A History*, τ. 3, 813-818· Lusignan, *Description*, ff. 221v-225v.

²⁵ Αυτή είναι η άποψη του J. C. Hoquet, σχετικώς βλ. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 118· Αικ. Χ. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το Αρχείο της Ραγούζας (ΙΣΤ' αι.)*, Λευκωσία 1980, 4 σημ. 1.

²⁶ Η φράση είναι παρμένη από τον επισκέπτη Jacques le Saige (1518), βλ. C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: materials for a history of Cyprus*, Cambridge 1908, 57.

²⁷ Για τις εξεγέρσεις ή απόπειρες εξεγέρσεων, βλ. Αικ. Χ. Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες για οργάνωση στάσεων ή εξεγέρσεων κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας», στο Α. Παπαγεωργίου κ.α. (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. 2, Λευκωσία 2001, 581-598· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 103-104· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 527-528· Hill, *A History*, τ. 3, 837-844. Επίσης, βλ. κατωτέρω παράρτημα αρ. 1.

²⁸ Hill, *A History*, τ. 3, 786.

²⁹ Βλ. κατωτέρω 3.7.3.

³⁰ Cobham, *Excerpta Cypria*, 79. Περισσότερα, βλ. κατωτέρω παράρτημα αρ. 1.

οποίων συγκαταλέγονταν και ορισμένοι κύπριοι ευγενείς.³¹ Τέλος, κατά τα τελευταία έτη της βενετικής κατοχής κυκλοφορούσε έντονη φημολογία για μυστική συνεργασία κάποιων Κυπρίων με τους Οθωμανούς, με στόχο την υποκίνηση εξεγέρσεων στο νησί, σε συνδυασμό με οθωμανική στρατιωτική επέμβαση.³² Υπάρχουν, επίσης, αναφορές για οργάνωση συνωμοσιών κατά των Βενετών εκ μέρους του δούκα της Σαβοΐας, επίδοξου διεκδικητή του θρόνου της Κύπρου, πάλι με τη συμμετοχή Κυπρίων.³³

Από εθνολογικής απόψεως η πλειοψηφία του πληθυσμού –και ιδιαίτερα της υπαίθρου– αποτελούνταν από Έλληνες. Στην περιοχή της Αμμοχώστου, ωστόσο, πλειοψηφούσαν χριστιανοί επήλυδες από τη Συρία και την Παλαιστίνη οι οποίοι είχαν σημαντική παρουσία και στα άλλα μέρη του νησιού. Οι πηγές, επιπροσθέτως, μας πληροφορούν ότι υπήρχαν στο νησί τριάντα (ή τριάντα τρία) χωριά Μαρωνιτών, τρία χωριά Αρμενίων και ένα χωριό Αθιγγάνων, ενώ συναντάτο και μικρός αριθμός Εβραίων και Κοπτών. Το ενδιαφέρον αυτό αμάλγαμα από πλευράς εθνολογικής σύνθεσης ήταν κληροδοτημένο από το προηγούμενο καθεστώς των Λουζινιανών, ίσως ακόμη και από τη Βυζαντινή Περίοδο, και ήταν αποτέλεσμα της γεωγραφικής θέσης της Κύπρου. Η τελευταία παρουσιάζονταν ιδιαίτερα θελκτική για τους πρόσφυγες Χριστιανούς της Ανατολής οι οποίοι συχνότατα αναζητούσαν καταφύγιο στο νησί από τις πέριξ χώρες. Ας σημειωθεί ότι η Βενετική Δημοκρατία ενθάρρυνε και ενίσχυε ποικιλοτρόπως τα ρεύματα μεταναστεύσεως προς την Κύπρο.³⁴

Εκτός από την πολιτική, την κοινωνική και την οικονομική κατάσταση της Κύπρου επί Βενετοκρατίας καθίσταται επάναγκες στο σημείο αυτό να εκτεθούν και τα ζητήματα, τα οποία άπτονται της πνευματικής ζωής και της παιδείας των Κυπρίων κατά την περίοδο της ζωής του Φλωρίου, επειδή η *Ιστορία της Κύπρου*, ως σύγγραμμα, είναι καρπός του

³¹ Για τον Διασσωρινό, βλ. Χρ. Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κύπρο: Αρχαιικά τεκμήρια για την παρουσία, τη δράση και το θάνατο του Ιάκωβου Διασορηνού», στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014*, Πρακτικά, τ. 5, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών, Αθήνα 2015, 239-252· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 115-127· Θ. Παπαδόπουλος, «Ιάκωβος Διασσωρινός», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 537-542· Hill, *A History*, τ. 3, 837-841.

³² Παπαδόπουλος, «Ιάκωβος Διασσωρινός», 540 σημ. 22. Για περισσότερα, βλ. κατωτέρω παράρτημα αρ. 1.

³³ Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες», σποράδην· Hill, *A History*, τ. 3, 842-843. Για τη στάση των Κυπρίων απέναντι στους Βενετούς θα μιλήσουμε διεξοδικά στο παράρτημα αρ. 1.

³⁴ Για την εθνολογική/θρησκευτική σύνθεση του πληθυσμού επί Φραγκοκρατίας και Βενετοκρατίας υπάρχει τεράστια βιβλιογραφία, ενδεικτικά μόνο, βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 95-130· G. Grivaud, «Les minorités orientales à Chypre (époques médiévale et moderne)», στο Y. Ioannou, Fr. Métral και M. Yon (επιμ.), *Chypre et la Méditerranée orientale (Actes du Colloque tenu à Lyon, 1997)*, Lyon 2000, 43-70· N. Coureas, «The Place to be: Cyprus as a Place of Settlement and Refuge», *Κυπριακά Σπουδαί*, ΞΣΤ' (2002) 125-145· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 83-84· Arbel, «Cypriot Population», 203· Papadopoulos, *Social and Historical Data*, 17· Lusignan, *Description*, ff. 68r-79r. Επίσης, βλ. έκθεση (1559) του βενετού σύμβουλου (ρέκτορα) A. Zane στο V. Lamansky, *Secrets d'État de Venise: documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle*, Saint Pétersbourg 1884, 622-630, εδώ 630.

πνευματικού επιπέδου της εποχής της και επειδή εντός του συγγράμματος αυτού συναντώνται αντηχήσεις του ευρύτερου μορφωτικού και πνευματικού ορίζοντα του νησιού. Καθόσον αφορά, λοιπόν, στα θέματα εκπαίδευσης και παιδείας κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, οι γνώσεις μας είναι περιστασιακές και περιορισμένες. Εξίσου αγνοούμε πολλά πράγματα για τις τυχόν σχολές που λειτούργησαν. Παρά ταύτα, είναι λογικό να συμπεράνει κανείς ότι κάποιοι παράγοντες (όπως ήταν η ανάπτυξη των αστικών κέντρων, η συγκρότηση της κρατικής γραφειοκρατίας και η μόρφωση του κλήρου) ευνόησαν την ανάπτυξη σχολών.

Κάποιες σκόρπιες πληροφορίες για τυχόν σχολές προέρχονται από αιτήματα των Κυπρίων προς τη Βενετία, για να αναλάβει η τελευταία το κόστος μισθοδοσίας δασκάλων ή για να προσληφθούν δάσκαλοι. Το 1490 λ.χ. οι Κύπριοι, ισχυριζόμενοι ότι επί των Λουζινιανών το κράτος μισθοδοτούσε έναν ή δυο δασκάλους της γραμματικής, αιτήθηκαν από τη Βενετία την αύξηση του ποσού που δινόταν σε δάσκαλο της γραμματικής, γιατί το διδόμενο ποσό εθεωρείτο ανεπαρκές. Η απάντηση της Δημοκρατίας ήταν εν μέρει ικανοποιητική.³⁵ Το 1491 το Αστικό Συμβούλιο της Αμμοχώστου ζήτησε από το Συμβούλιο των Δέκα (το ανώτατο κυβερνητικό σώμα της Βενετίας) τη χορήγηση ετήσιου ποσού 400 βυζαντίων για τον μισθό ενός δασκάλου της γραμματικής «για τα παιδιά της πόλης», για να πάρει έγκριση μόνο για 250.³⁶ Το 1507 το Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας πληροφορούσε τη Βενετική Γερουσία ότι ζητούσε να πληρωθούν οι θέσεις ενός θεολόγου και ενός δασκάλου της γραμματικής για τη σχολή του λατινικού καθεδρικού ναού της Λευκωσίας, όπως γινόταν στα χρόνια των Λουζινιανών. Η Γερουσία απάντησε θετικά, αλλά τη μισθοδοσία τους έπρεπε να την αναλάβει η αρχιεπισκοπή της Κύπρου.³⁷ Τον Μάιο του ίδιου έτους το Αστικό Συμβούλιο της Αμμοχώστου ζητούσε να αυξηθεί η μισθοδοσία του δασκάλου της «σχολής της γραμματικής» που «εκπαιδεύει τα παιδιά όλων των κατοίκων», γιατί το ποσό που εδίδετο δεν ήταν ελκυστικό για «πρόσωπο μορφωμένο και κατάλληλο». Το Συμβούλιο έλαβε θετική απάντηση.³⁸ Το 1521 το Συμβούλιο (του Λαού) της Λευκωσίας ζήτησε από τις Βενετικές Αρχές να υποχρεώσουν τα ελληνικά μοναστήρια και τους έλληνες επισκόπους να αναλάβουν το κόστος για την πρόσληψη δασκάλων.³⁹ Το 1522 το Αστικό Συμβούλιο της Κερύνειας αιτείται από τη Γερουσία την πρόσληψη, με δημόσια δαπάνη, ενός δασκάλου της

³⁵ L. de Mas Latrie, *Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, Paris 1882, 538-539.

³⁶ Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 491.

³⁷ Πλουμίδης, *Κανονισμοί*, 32.

³⁸ Πλουμίδης, *Κανονισμοί*, 51.

³⁹ Skoufari, *Cipro Veneziana*, 135-136. Πάντως υπάρχει η μαρτυρία ότι η μονή Κύκκου επιχορηγούσε τη λειτουργία «ελληνικής σχολής», βλ. G. Grivaud, «La monastère de Kykkos et ses revenus en 1553», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1 (1990), 75-93, εδw 90.

ελληνικής και ενός της λατινικής γλώσσας, πράγμα που τυγχάνει έγκρισης.⁴⁰ Πέραν των πιο πάνω αναφορών, υπάρχει η πληροφορία ότι στον ελληνικό καθεδρικό ναό της Λευκωσίας λειτουργούσε ελληνική σχολή (1538).⁴¹ Ίσως η παρουσία των πιο πάνω δασκάλων στα αστικά κέντρα (και η ύπαρξη οργανωμένων σχολών;) να συνδέεται με τη μαρτυρία, που έχουμε από τον λόγιο Νεόφυτο Ροδινό, ο οποίος γράφει ότι ο πατέρας του, Σολομών (άκμασε περί τα μέσα του 16^{ου} αιώνα), απέκτησε στα «σπουδαστήρια της Αμμοχώστου» στοιχειώδεις γνώσεις «γραμματικής τε και ποιητών και ιταλιανικής γλώσσης».⁴² Οι πληροφορίες αυτές περί διορισμού ελάχιστων δασκάλων υποδεικνύουν ότι η κατάσταση της δημόσιας εκπαίδευσης ήταν μάλλον αποκαρδιωτική. Ο David Holton υποθέτει ότι «το κενό στην παροχή δημόσιας εκπαίδευσης ... κάλυπταν ως ένα βαθμό ιδιωτικοί δάσκαλοι».⁴³ Τέτοιοι δάσκαλοι ασφαλώς, αν υπήρχαν, μάλλον θα προορίζονταν, για να μορφώσουν τους γόνους των ευγενών και των πλουσίων αστών και όχι τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα.⁴⁴

Παράλληλα, συναντώνται μαρτυρίες ότι τουλάχιστον κάποια ελληνικά μοναστήρια λειτουργούσαν και ως χώροι μάθησης (στοιχειωδών;) γνώσεων και γραμμάτων, και, επομένως, πρόσφεραν ευκαιρίες μόρφωσης.⁴⁵ Το τελευταίο ίσως εξηγεί και την ύπαρξη στο νησί σχετικά αυξημένου αριθμού κληρικών, οι οποίοι ήταν κάτοχοι μόρφωσης πέραν της στοιχειώδους.⁴⁶ Σε αντίθεση με τα ελληνικά μοναστήρια είναι γνωστό ότι στα μοναστήρια των Δομηνικανών, των Φραγκισκανών, των Καρμηλιτών (και ενδεχομένως και άλλων) λειτουργούσαν σχολές θεολογίας (studia), και μάλιστα σχετικά υψηλού επιπέδου, ήδη από τον 13^ο αιώνα.⁴⁷ Δεν αποκλείεται ο Φλώριος να σπούδασε σε κάποια από αυτές τις μοναστηριακές σχολές, δεδομένου ότι υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο ιστορικός μας να υπήρξε κληρικός (πρεσβύτερος) του λατινικού τυπικού (όπως θα δούμε πιο κάτω).⁴⁸

Επιπλέον, τα μοναστικά καθιδρύματα διέθεταν πλούσιες (για τα δεδομένα της εποχής) βιβλιοθήκες, με πατερικά κυρίως κείμενα.⁴⁹ Ιδιαίτερος πλούσιο σε χειρόγραφα αρχαίων ελλήνων συγγραφέων ήταν το μοναστήρι των Δομηνικανών στη Λευκωσία, σύμφωνα με

⁴⁰ Πλουμίδης, *Κανονισμοί*, 70.

⁴¹ Ν. Παταπίου, «Η Διαθήκη του Ευγενίου Συγκλητικού του Θωμά (1538). Νέες ειδήσεις για τη Βενετοκρατούμενη Κύπρο», *Κυπριακά Σπουδαί* ΕΖ'-ΞΗ' (2003-2004), 219-244, εδώ 231.

⁴² Γ. Βαλέτας, *Νεόφυτος Ροδίνος*, Αθήνα 1979, 203.

⁴³ Ντ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση: προκαταρκτική μελέτη ορισμένων πολιτισμικών διασυνδέσεων», στο Ντ. Χόλτον, *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα Νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2000, 209-236, εδώ 215.

⁴⁴ Ντ. Χόλτον, «Μια ιστορία παραμέλησης: Η Κυπριακή Γραμματεία την περίοδο της Βενετοκρατίας», στο Ντ. Χόλτον, *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα Νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2000, 237-266, εδώ 243.

⁴⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 35.

⁴⁶ Grivaud, *Entrelacs*, 49.

⁴⁷ Grivaud, *Entrelacs*, 37-39.

⁴⁸ Περισσότερα, βλ. 1.1.5.

⁴⁹ Grivaud, *Entrelacs*, 84.

τον Στέφανο Λουζινιανό.⁵⁰ Πλούσιες βιβλιοθήκες φαίνεται ότι είχαν και διάφοροι ιδιώτες, όπως κρατικοί αξιωματούχοι και ευγενείς. Αναντίρρητα, η ύπαρξη των βιβλιοθηκών παρείχε στους ενδιαφερομένους τη δυνατότητα ενδυνάμωσης του μορφωτικού επιπέδου που είχαν αποκτήσει στις δημόσιες/επισκοπικές και μοναστηριακές σχολές. Στην ανύψωση του πνευματικού επιπέδου της Κύπρου συνέβαλλαν και τα έντυπα βιβλία, που εισάγονταν στο νησί από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα.⁵¹

Όπως και να έχουν τα πράγματα, μερίδα Κυπρίων αναζητά στο εξωτερικό την ανώτατη μόρφωση. Η έλλειψη ευκαιριών (ή οι περιορισμένες ευκαιρίες), λοιπόν, για ανώτατες σπουδές στην Κύπρο οδήγησε πολλούς κυπρίους σπουδαστές προς τα ιταλικά πανεπιστήμια, ιδίως προς εκείνο της Πάδοβας, ήδη από τα τέλη του 14^{ου} αιώνα. Κύριες κατευθύνσεις σπουδών ήταν τα νομικά, η θεολογία, η ιατρική και το εκκλησιαστικό δίκαιο. Από τις αρχαικές πηγές προκύπτει ότι τουλάχιστον σαράντα άτομα από το νησί φοίτησαν εκεί τον 16^ο αιώνα. Μερικοί από τους απόφοιτους έγιναν καθηγητές στο πανεπιστήμιο της Πάδοβας και δεν γύρισαν ποτέ στην Κύπρο. Άλλοι απόφοιτοι ιταλικών πανεπιστημίων, επίσης, σταδιοδρόμησαν στην Ιταλία.⁵² Κάποιοι απόφοιτοι, ωστόσο, επέστρεψαν στο νησί και κουβάλησαν μαζί τους πολύτιμα πράγματα: τα βιβλία τους, τα πολιτιστικά ρεύματα (Ιταλική Αναγέννηση) και τις νέες ιδέες (Μεταρρύθμιση-Αντιμεταρρύθμιση), που κυκλοφορούσαν τότε στην Ευρώπη, και μπόλιασαν με αυτές την αυστηρά συντηρητική κοινωνία της Κύπρου.⁵³

Επομένως, η μη ύπαρξη ανώτατων σχολών στην Κύπρο δεν εμπόδισε τον σχηματισμό μιας μικρής ελίτ, η οποία ήταν κάτοχος υψηλού επιπέδου μόρφωσης και παιδείας. Αποδείξεις για το σχετικά υψηλό επίπεδο παιδείας, που είχε αποκτήσει ένας στενός κύκλος ανθρώπων (οι οποίοι, το δίχως άλλο, ανήκαν στις ανώτερες κοινωνικές τάξεις), παρέχουν οι χειρόγραφοι κώδικες που κυκλοφορούσαν (ή αντιγράφηκαν) στο νησί κατά τη Βενετοκρατία. Πέραν των κωδίκων με έργα θεολογικού ή εκκλησιαστικού περιεχομένου, συναντώνται και κώδικες με

⁵⁰ Lusignan, *Description*, f. 228v.

⁵¹ Για τις βιβλιοθήκες στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αναγέννησης δυστυχώς δεν σώζονται και πολλά στοιχεία, βλ. G. Grivaud, «Συμβολή στην ιστορία των βιβλιοθηκών στην αναγεννησιακή Κύπρο», στο Μ. Πιερής (επιμ.), *Διά ανθύμωσιν καιρού και τόπου. Λογοτεχνικές Αποτυπώσεις του Κόσμου της Κύπρου*, Λευκωσία 2015, 223-237· Π. Κιτρομηλίδης, «Βιβλία και ανάγνωση στη Λευκωσία της Αναγέννησης. Η μαρτυρία της βιβλιοθήκης του Μάρκου Ζαχαρία», στο Χρ. Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 263-275· Grivaud, *Entrelacs*, 77-85.

⁵² Για τη φοίτηση των Κυπρίων στο εξωτερικό κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 40-42· Χρ. Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας (1489-1571)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 5, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Βενετοκρατία*, μέρ. Β', Λευκωσία 1996, 1209-1227, εδώ 1210-1218· Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση», 215, 221-223, 232-235· Χόλτον, «Η Κυπριακή Γραμματεία», 243-244.

⁵³ Για περισσότερα, βλ. κατωτέρω 3.3.

έργα σημαντικών μορφών της αρχαίας ελληνικής γραμματείας (Δημοσθένης, Ευριπίδης, Αριστοτέλης, Κλαύδιος Πτολεμαίος κ.α.) αλλά και της βυζαντινής θύραθεν γραμματείας (Μιχαήλ Ψελλός, Μανασσής κ.α.). Αυτό πιστοποιεί μεν την ύπαρξη στην Κύπρο αναγνωστών (έστω και ευαρίθμων), οι οποίοι ήταν κάτοχοι ανώτατης κλασικής μόρφωσης, αλλά και αντιγραφέων που κατείχαν τα ανάλογα προσόντα, τα οποία τους επέτρεπαν να φέρουν εις πέρας το δύσκολο έργο της αντιγραφής.⁵⁴ Η μικρή αυτή πνευματική ελίτ ήρθε σε επαφή με τα καλλιτεχνικά και πνευματικά έργα της Ιταλικής Αναγέννησης μέσω των εισαγομένων εντύπων βιβλίων, της φοίτησης σε ιταλικά πανεπιστήμια αλλά και του συνεχούς συναγελασμού της με τους βενετούς αξιωματούχους.

Δυστυχώς λίγα στοιχεία έχουν διασωθεί σχετικά με την τυχόν πρωτότυπη πνευματική και λογοτεχνική παραγωγή στην Κύπρο κατά τη Βενετοκρατία.⁵⁵ Ένα πράγμα, όμως, προκύπτει με βεβαιότητα από τα μέχρι τώρα δεδομένα: από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα δημιουργήθηκε αυξημένο ενδιαφέρον μεταξύ των λογίων –αλλά και κάποιων κύκλων των ανωτέρων τάξεων– για τη μελέτη του παρελθόντος της Κύπρου. Περιστασιακές μαρτυρίες βεβαιώνουν ότι στις βιβλιοθήκες κάποιων από τους ευγενείς, όπως των Ποδοκαθάρων (Podocadari), ή σε εκείνες των μοναστηριών, φυλάσσονταν χειρόγραφα, τα οποία περιείχαν ιστορικά περί Κύπρου συγγράμματα («χρονικά»)⁵⁶. Χωρίς αμφιβολία, καρποί αυτού του ανανεωμένου «ιστορικού» ενδιαφέροντος υπήρξαν –μεταξύ άλλων– η αντιγραφή (και η διάσωση) των συγγραφέων κατά τον 15^ο αιώνα ιστορικών συγγραμμάτων, ήτοι της *Εξηγήσεως* του Λεοντίου Μαχαιρά και της *Διηγήσεως* του Γεωργίου Βουστρωνίου, αλλά και η μετάφρασή τους στην ιταλική γλώσσα, προς μεγαλύτερη διάδοσή τους.⁵⁷ Ήδη στις αρχές του 16^{ου} αιώνα συντάχθηκε στην ιταλική γλώσσα, ερασιζόμενο υλικό από προηγούμενα ιστορικά συγγράμματα, και το λεγόμενο *Chronique d'Amadi* («Χρονικό του Amadi»), ιστορικό συμπίλημα, που καταπιάνεται κυρίως με την ιστορία της Κύπρου και της φραγκικής Ανατολής, μεταξύ των ετών 1191 και 1441. Στην κορυφή αυτής της πνευματικής δημιουργίας και του ενδιαφέροντος για τη μελέτη και την ανάδειξη του παρελθόντος της

⁵⁴ Grivaud, *Entrelacs*, 81-83· Χόλτον, «Η Κυπριακή Γραμματεία», 244-246. Ας σημειωθεί ότι στην Κύπρο δεν φαίνεται να λειτουργήσαν οργανωμένα scriptoria, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 45.

⁵⁵ Πολύ γενικά για την ποιητική παραγωγή της περιόδου, ήτοι τις *Ρίμες Αγάπης* και το *Άνθος Χαρίτων*, βλ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση», 224-232.

⁵⁶ Για τα χρονικά των Ποδοκαθάρων, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 252-255. Η μονή Μαχαιρά φαίνεται ότι διαφύλασσε κώδικα με τα χρονικά του Λεοντίου Μαχαιρά και του Γεωργίου Βουστρωνίου, βλ. N. Constantinides – R. Browning, *Dated Greek manuscripts from Cyprus to the year 1570*, Nicosia 1993, 28.

⁵⁷ Αυτή είναι η άποψη του Gilles Grivaud, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 248 κ.εξ. Για τα εδώ αναφερόμενα συγγράμματα, βλ. κατωτέρω 2.4 και 2.5.2.

Κύπρου τοποθετείται σίγουρα η *Historia overo commentarii de Cipro* του Φλωρίου, η οποία συντάχθηκε ίσως λίγα χρόνια πριν από την οθωμανική κατάκτηση του 1570/1.⁵⁸

Πέραν των πιο πάνω, θεωρούμε ότι είναι απαραίτητο να γίνει σύντομη αναφορά και για το εκκλησιαστικό στάτους της Βενετοκρατίας, επειδή τα θρησκευτικά και τα εκκλησιαστικά ζητήματα της εποχής παρελαύνουν τακτικά μέσα στις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου*. Αναφορικά, λοιπόν, με τα εκκλησιαστικά πράγματα εξακολουθεί να είναι πάντοτε σε ισχύ η Bulla Alexandrina (1260), που ρύθμιζε την εκκλησιαστική σχέση μεταξύ των Ελλήνων και των Λατίνων του νησιού. Σύμφωνα με τις πρόνοιες της Bulla Alexandrina (που είχαν γίνει καθολικά αποδεκτές στο νησί), οι έλληνες επίσκοποι της Κύπρου αναγνώρισαν την υπεροχή και το πρωτείο του πάπα της Ρώμης, εντάχθηκαν στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (έγιναν ακόλουθοι του ελληνικού τυπικού αυτής), δέχτηκαν να υπαχθούν διοικητικά στον (λατίνο) αρχιεπίσκοπο της Λευκωσίας (αφού καταργήθηκε η θέση και ο τίτλος του έλληνα αρχιεπισκόπου), αλλά διατήρησαν αναλλοίωτες τις λοιπές ορθόδοξες θρησκευτικές πεποιθήσεις και ιδιαιτερότητές τους, καθώς επίσης και το τελετουργικό τους.⁵⁹

Από το 1260 μέχρι και το 1570/1, ως προς τη δομή, η Εκκλησία της Κύπρου συνίσταται από τον (λατίνο) αρχιεπίσκοπο της Λευκωσίας (Κύπρου), τρεις λατίνους επισκόπους (αυτοί οι τέσσερις επίσκοποι ακολουθούσαν το λατινικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας) και τέσσερις έλληνες επισκόπους, βοηθούς επισκόπους των προαναφερθέντων λατίνων επισκόπων (οι έλληνες επίσκοποι ακολουθούσαν το ελληνικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας). Λατινικά μοναστικά τάγματα απαντούν στο νησί, όπως επίσης και μεγάλος αριθμός ελληνικών μονών. Είναι γεγονός ότι στα χρόνια της Βενετοκρατίας το λατινικό κομμάτι της Εκκλησίας της Κύπρου βρισκόταν σε πλήρη μααρασμό και αποσύνθεση, ενώ κατά κανόνα οι αρχιεπίσκοποι διέμεναν για μεγάλα χρονικά διαστήματα μακράν της Κύπρου, κυρίως στην Ιταλία. Κατά την τελευταία δε δεκαετία της βενετικής κυριαρχίας τη γαλήνη και την ειρηνική συνύπαρξη μεταξύ των Ελλήνων και των Λατίνων διατάραξε η

⁵⁸ Για την «ιστοριογραφική αναγέννηση του 16^{ου} αιώνα» –ο όρος είναι του Grivaud– και τα παρεπόμενά της, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 248-271.

⁵⁹ Για το εκκλησιαστικό στάτους της περιόδου της Φραγκοκρατίας, βλ. *The Synodicum Nicosiense and other documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373, selected and translated by Christopher Schabel*, Nicosia 2001, 34-86 (εισαγωγή). *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, έκδ. N. Coureas – Ch. Schabel, Nicosia 1997, 29 κ.εξ. (εισαγωγή). Για την εκκλησιαστική ιστορία της περιόδου της Βενετοκρατίας, γενικά βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 129-142. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 95-117. Θ. Παπαδόπουλος, «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 542-665, εδώ 643-665. G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία στο Μεσαιωνικό Βασίλειο», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 668-732, εδώ 719-732. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 70-79. Ι. Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μετάφρ. Χ. Παπαϊωάννου, τ. 1-3, Αθήνα 1923, Πειραιάς 1927 και 1932, εδώ τ. 3 σποράδη.

εμμονή του (βενετού) αρχιεπισκόπου Κύπρου Filippo Mocenigo να επιβάλει στους έλληνες (ή –ορθότερα– στους ακολουθούντες το ελληνικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας) επισκόπους του νησιού την αποδοχή των αποφάσεων της αντιμεταρρυθμιστικής συνόδου του Τρέντο. Η απόπειρα του αρχιεπισκόπου απέτυχε παταγωδώς, λόγω της απόλυτης άρνησης των Βενετικών Αρχών να υποστηρίξουν τις επιλογές του.⁶⁰

Συγκεφαλαιώνοντας, σημειώνουμε ότι η περίοδος της Βενετοκρατίας, αποτιμήθηκε – λανθασμένα– από την παλαιότερη έρευνα ως μια περίοδος παρακμής και οπισθοδρόμησης, συγκρινόμενη με την προγενέστερη περίοδο των Λουζινιανών, και ιδίως με τον 14^ο αιώνα. Η κρίση αυτή είναι μέχρι ενός σημείου δικαιολογημένη. Ναι μεν η Κύπρος εντάχθηκε στο Βενετικό Αποικιακό Κράτος, έχασε την πολιτική της αυτοτέλεια και υφίστατο μια άνευ προηγουμένου οικονομική απομύζηση. Από την άλλη, όμως, δεν πρέπει να παραβλέπεται ότι η παρουσία των Βενετών στο νησί, η εισαγωγή καινούργιων θεσμών, το συχνό πήγαινε έλα των βενετών αξιωματούχων και η εισαγωγή πνευματικής δημιουργίας από τη Δύση επέτρεψαν στο νησί να ξεφύγει σε ένα βαθμό από την απομόνωση, το τέλμα και τους παρωχημένους θεσμούς, που διατηρούσε σε ισχύ το καθεστώς των Λουζινιανών, όταν πλέον τα πάντα είχαν αλλάξει στον κόσμο. Σε απόλυτη συνάφεια με τα προλεχθέντα, θα μπορούσε κάποιος να ισχυρισθεί απολύτως δικαιολογημένα ότι η Βενετοκρατία έφερε την Κύπρο πιο κοντά στα πολιτιστικά και στα καλλιτεχνικά ρεύματα της Δύσης και της Ιταλίας, και την έκανε δέκτη επιρροών από την περίφημη Ιταλική Αναγέννηση. Απόρροια αυτών των επιρροών της Ιταλικής Αναγεννήσεως στην Κύπρο υπήρξε, όπως θα αναπτύξουμε στη συνέχεια, και η *Ιστορία της Κύπρου*. Αλλά, ανεξαρτήτως αυτού, αξίζει να αναφέρουμε ότι κάποιοι ερευνητές θεωρούν ότι υπήρχαν στο νησί όλες οι προοπτικές, για να επέλθει έκρηξη πνευματικής δημιουργίας, εφάμιλλη με εκείνη της Κρητικής Αναγέννησης του 16^{ου} και 17^{ου} αιώνα. Την όποια τέτοια προοπτική ανέκοψε οριστικά η οθωμανική κατάκτηση του 1570/1.⁶¹

⁶⁰ E. Skoufari, «L'Arcivescovo Filippo Mocenigo e l'applicazione della Riforma tridentina a Cipro», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 205-230· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 136-137· Skoufari, *Cipro Veneziana*, 110-111· Κ. Ντόκος, «Η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου του Trento και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», στο Χρ. Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 209-216.

⁶¹ Για συνολικές αποτιμήσεις της Βενετοκρατίας γενικά, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 203-222· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 529-532 και πιο ειδικά στον τομέα των Γραμμάτων, βλ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση», 235-236.

1.1.3. Γενικά χαρακτηριστικά της *Historia overo commentarii de Cipro di Florio Bustron* (σημασία, χειρόγραφο, πρώτη έκδοση, περιεχόμενο του έργου)

Η *Historia overo commentarii de Cipro di Florio Bustron* («*Ιστορία ή Υπομνήματα της Κύπρου του Φλώριου Βουστρωνίου*»), η οποία αποτελεί και το αντικείμενο της παρούσας διατριβής, είναι στην ουσία ένα από τα ωριμότερα έργα της κυπριακής ιστοριογραφικής παραγωγής της Λατινοκρατίας.⁶² Το έργο είναι γραμμένο σε (ιδιοματική) ιταλική γλώσσα, απευθύνεται (ή αφιερώνεται) από τον συγγραφέα στους κυπρίους ευγενείς του καιρού του και πραγματεύεται την ιστορία της Κύπρου από τα μυθικά χρόνια και την Αρχαιότητα μέχρι και το 1489, έτος ενσωμάτωσης του νησιού στο Βενετικό Κράτος. Του κυρίου σώματος του έργου προηγείται μια βραχεία γεωγραφική/τοπογραφική επισκόπηση της Κύπρου (την οποία επισκόπηση εμείς στην παρούσα διατριβή αποκαλούμε δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου).

Η ακριβής χρονολογία της ολοκλήρωσης της *Ιστορίας της Κύπρου* δεν είναι γνωστή. Ο Gilles Grivaud, ο σημαντικότερος μέχρι σήμερα μελετητής του έργου, τοποθετεί τη σύνταξή του μεταξύ των ετών 1559 και 1566, βασιζόμενος σε ενδοκειμενικά μόνο στοιχεία. Εν προκειμένω, ο Grivaud σημειώνει ότι ο Φλώριος καταγράφει ένα συμβάν του 1558 (σ.σ. ο Grivaud μάλλον εννοεί την ανεύρεση μιας αρχαίας σαρκοφάγου κάπου στους Σόλους), αλλά και ότι ο κύπριος ιστορικός δεν κάνει καμία μνεία για τις εκτεταμένες τροποποιήσεις, που επέφεραν οι Βενετοί στην οχύρωση και την πολεοδομία της Λευκωσίας μετά το 1567, ενόψει του (οθωμανικού) τουρκικού κινδύνου.⁶³ Πάνω σε αυτό το θέμα, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι πράγματι ο Φλώριος δεν αναφέρει τίποτε για τις καινούργιες οχυρώσεις της Λευκωσίας, ωστόσο προτρέπει με ήπιο λεκτικό (και ανεπιτυχώς βέβαια), μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*, τους ευγενείς αποδέκτες του έργου του να κινηθούν προς διάσωση της Λευκωσίας (ο Φλώριος έτρεφε προφανώς την απατηλή ελπίδα ότι οι κύπριοι ευγενείς θα προέβαιναν σε κάποιες ενέργειες, έτσι ώστε να αποτρέψουν την υλοποίηση των σχεδίων των βενετών αρχιτεκτόνων και μηχανικών, οι οποίοι ήθελαν να κατεδαφίσουν το μεγαλύτερο μέρος της πρωτεύουσας, χάριν της οικοδόμησης της νέας οχύρωσης).⁶⁴ Αυτή η

⁶² Για μια εξέταση του ζητήματος σχετικά με τον πιθανό αυθεντικό τίτλο του έργου, βλ. κατωτέρω 3.4.2.

⁶³ Grivaud, *Entrelacs*, 260 σημ. 124. Ο ιταλός μελετητής Lorenzo Calvelli θεωρεί το έργο *Ιστορία της Κύπρου* ως «redatto attorno al 1560» («συνταχθέν περί το 1560»), χωρίς να υπεισέρχεται σε περαιτέρω σχολιασμό της άποψής του αυτής, βλ. L. Calvelli, *Cipro e la memoria dell'antico fra Medioevo e Rinascimento: la percezione del passato romano dell'isola nel mondo occidentale*, Venezia 2009, 126. Η Άγγελ Νικολάου-Κονναρή πιστεύει ότι η *Ιστορία της Κύπρου* γράφτηκε από τον Φλώριο «sometime before 1560» («σε κάποιο χρονικό διάστημα πριν από το 1560»), βλ. A. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (online), το σχετικό κείμενο έχει κοινοποιηθεί σε μένα από την κ. Νικολάου-Κονναρή με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

⁶⁴ Bustron, *Chronique*, 27.3-10.

συγκεκριμένη προτροπή του Φλωρίου προς τους ευγενείς ίσως δείχνει ότι τμήματα του έργου του ήταν σε διαδικασία συνθέσεως μέχρι και τις παραμονές της οθωμανικής εισβολής του 1570, χρονιά κατά την οποία οι νέες οχυρώσεις ήταν ακόμα υπό κατασκευή, αν και είχαν σχεδόν περατωθεί.⁶⁵

Από την εποχή δε της συγγραφής της μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η *Ιστορία της Κύπρου* κυκλοφορούσε σε χειρόγραφη μορφή. Εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1886 από τον γάλλο μεσαιωνολόγο René de Mas Latrie. Όσον αφορά στον όγκο του, το σύγγραμμα είναι εκτενές· καλύπτει έκταση περίπου 459 σελίδων στη μοναδική μέχρι σήμερα έκδοσή του.

Η *Ιστορία της Κύπρου* έχει διασωθεί σε αριθμό χειρογράφων τα οποία φυλάσσονται σε βιβλιοθήκες της Δυτικής Ευρώπης.⁶⁶ Αυτά είναι τα πιο κάτω (η σειρά αναφοράς είναι τυχαία):

α) Paris, Bibliothèque nationale de France (Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας, Παρίσι, στο εξής BNF), ms. It. 832. Το χειρόγραφο τούτο χρονολογείται στον 17^ο αιώνα.⁶⁷ Περιέχει μόνο μέρος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, συγκεκριμένα το κείμενο φτάνει μέχρι την αφήγηση των γεγονότων του 1324.⁶⁸

β) London, British Library, Additional manuscripts (Βρετανική Βιβλιοθήκη, Λονδίνο, στο εξής BL, Add.), ms. 8630. Το χειρόγραφο τούτο χρονολογείται προς το τέλος του 18^{ου} αιώνα.⁶⁹ Περιέχει ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁷⁰

γ) BNF, ms. It. 833. Χειρόγραφο του 19^{ου} αιώνα. Περιέχει μέρος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, συγκεκριμένα αντιγράφει τμήμα του κειμένου του BL, Add. ms. 8630.⁷¹

⁶⁵ Για κάποιες ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για τον χρόνο ολοκλήρωσης των οχυρώσεων της Λευκωσίας, βλ. Graziani, *De Bello Cyprio*, 132-135.

⁶⁶ Για έναν κατάλογο των (μέχρι τούδε γνωστών) χειρογράφων της *Ιστορίας της Κύπρου*, βλ. Calvelli, *Cipro*, 126 σημ. 224· A. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio». Η Νικολάου-Κονναρή μνημονεύει τα χειρόγραφα του έργου μαζί με λίγες πληροφορίες (λ.χ. χρονολόγηση), ενώ ο Calvelli απαριθμεί μόνο τα χειρόγραφα, χωρίς οποιαδήποτε επιπρόσθετη πληροφορία. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο R. de Mas Latrie παραθέτει έναν κατάλογο πέντε χειρογράφων του έργου που ήταν γνωστά στον ίδιο, τα οποία, ως ισχυρίζεται, χρησιμοποίησε με τον ένα ή τον άλλο τρόπο για την προετοιμασία της έκδοσής του, βλ. Bustron, *Chronique*, 5-6. Τον κατάλογο του R. de Mas Latrie επαναλαμβάνει ο Grivaud, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 258 σημ. 116.

⁶⁷ G. Mazzatinti, *Inventario dei manoscritti italiani delle biblioteche di Francia. Manoscritti italiani della Biblioteca nazionale di Parigi*, τ. 1-2, Roma 1886-1887, εδώ τ. 1, 155.

⁶⁸ Bustron, *Chronique*, 5.

⁶⁹ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

⁷⁰ Η τελευταία πληροφορία προέρχεται από μελέτη ψηφιοποίησής του χειρογράφου.

⁷¹ Bustron, *Chronique*, 5· Mazzatinti, *Inventario*, τ. 1, 155.

δ) Vienna, Österreichische Nationalbibliothek (Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας, Βιέννη, στο εξής ÖNB), ms. 6208. Το χειρόγραφο τούτο χρονολογείται στον 17^ο αιώνα και περιέχει ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁷²

ε) Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana (Εθνική Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, Βενετία, στο εξής BNM), ms. It. VI, 33 (5943). Το χειρόγραφο τούτο χρονολογείται στον 17^ο αιώνα και περιέχει ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁷³

στ) Venezia, Biblioteca del Museo Correr (Βιβλιοθήκη του Μουσείου Correr, Βενετία, στο εξής BMCVe), ms. Cicogna 3187/1. Σύμφωνα με τον (χειρόγραφο) κατάλογο του E. A. Cicogna, το χειρόγραφο χρονολογείται στον 16^ο αιώνα.⁷⁴ Το χειρόγραφο τούτο περιέχει τμήμα μόνο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, συγκεκριμένα το κείμενο φτάνει μέχρι τη διήγηση των γεγονότων του 1324.⁷⁵

ζ) Padova, Biblioteca Universitaria (Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Πάδοβας, στο εξής BUP), ms. 164.⁷⁶ Το χειρόγραφο τούτο είναι κατά πάσα πιθανότητα του 18^{ου} αιώνα, περιέχει δε ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁷⁷

η) Genova, Biblioteca Universitaria (Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη της Γένοβας, στο εξής BUG), ms. C.V.3. Το χειρόγραφο τούτο αντιγράφηκε εν μέρει τον 16^ο και εν μέρει τον 17^ο αιώνα, σύμφωνα με τον R. de Mas Latrie.⁷⁸ Περιέχει ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.

θ) BNF, ms. It. 2333-2336. Χειρόγραφο του 19^{ου} αιώνα που περιέχει το σύνολο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Το κείμενο του χειρογράφου αυτού συντάχθηκε με βάση τα κείμενα των BNF, ms. It. 832, BL, Add. ms. 8630 και BUG, ms. C.V.3.⁷⁹

Ολόκληρο το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* διέσωζε και χειρόγραφο του 17^{ου} αιώνα που ανήκε στη βιβλιοθήκη του Marquis Maximilien Bendinelli Spinola στη Γένοβα. Το

⁷² Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

⁷³ Β. Καραγιώργης – Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ – Χρ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας* (κατάλογος έκθεσης), Λευκωσία 2003, 132 (κείμενο των Elisabetta Lugato και Marino Zorzi).

⁷⁴ E. A. Cicogna, *Catalogo dei codici della Biblioteca di Emmanuele Cicogna*, τ. 1-7, Venezia 1841-1867, εδώ τ. 1, f. 467v.

⁷⁵ Η τελευταία πληροφορία προέρχεται από μελέτη ψηφιοποίησεως του χειρογράφου.

⁷⁶ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

⁷⁷ Η τελευταία πληροφορία προέρχεται από μελέτη ψηφιοποίησεως του χειρογράφου.

⁷⁸ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio»· Bustron, *Chronique*, 5.

⁷⁹ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

χειρόγραφο αυτό σήμερα αγνοείται, ωστόσο το κείμενό του χρησιμοποιήθηκε ως η βάση για την προετοιμασία της έκδοσης του R. de Mas Latrie.⁸⁰

ι) Το BNF, Bibliothèque de l' Arsenal, ms. 15724, περιέχει γαλλική μετάφραση της *Ιστορίας της Κύπρου*, του 19^{ου} αιώνα.⁸¹

Πρέπει εδώ να επισημάνουμε ότι παλαιότεροι μελετητές θεώρησαν ότι το BNF, ms. It. 834 και το BUG, ms. E.V.15 περιέχουν το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Από μελέτη ψηφιοποίησης των συγκεκριμένων χειρογράφων, όμως, έχουμε διαπιστώσει ότι το BNF, ms. It. 834 περιέχει τη γνωστή *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, ενώ το BUG, ms. E.V.15 περιέχει μια άλλη ιστορική περί Κύπρου πραγματεία, η οποία, κατά τον R. de Mas Latrie, είναι «un abrégé» («μια συντομότερη διασκευή») της *Ιστορίας της Κύπρου* του Φλωρίου.⁸²

Ως έχει λεχθεί, η *Ιστορία της Κύπρου* εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1886 από τον R. de Mas Latrie, γιο του μεγάλου γάλλου μεσαιωνολόγου Louis de Mas Latrie, υπό τον τίτλο *Chronique de l'île de Chypre par Florio Bustron* («Χρονικό της νήσου Κύπρου υπό του Φλωρίου Βουστρωνίου»)⁸³. Η συγκεκριμένη έκδοση του R. de Mas Latrie παραμένει μέχρι σήμερα η μοναδική έκδοση του έργου, παρά τα πολλά μειονεκτήματα και τρωτά που αυτή παρουσιάζει. Τα μειονεκτήματα και οι αδυναμίες της εκδόσεως του R. de Mas Latrie έγκεινται κυρίως στο ότι η συγκεκριμένη έκδοση βασίζεται σε μικρό μόνο μέρος χειρόγραφης παράδοσης της *Ιστορίας της Κύπρου* και ακολουθεί ξεπερασμένες σήμερα πια μεθόδους κριτικής εκδόσεως μεσαιωνικών κειμένων. Ο R. de Mas Latrie γράφει ότι γνώριζε πέντε χειρόγραφα του έργου, ωστόσο ο ίδιος αναπαράγει, εν πολλοίς, το κείμενο ενός μόνο χειρογράφου (ήτοι του χειρογράφου του Spinola), εισάγοντας στις υποσημειώσεις της εκδόσεώς του τις διαφορετικές γραφές, που ενίοτε εμφανίζουν το BNF, ms. It. 832, το BNF, ms. It. 833 (υπενθυμίζουμε: αποσπασματικό αντίγραφο του BL, Add. ms. 8630) και το BUG, ms. C.V.3. Πρέπει να αναφερθεί ότι το περιορισμένο εύρος της χειρόγραφης παράδοσης, πάνω στο οποίο στηρίζεται η μοναδική έκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου*, έχουν επισημάνει

⁸⁰ Bustron, *Chronique*, 5. Στο BNF, ms. It. 2333-2336, 14, αναγράφεται επίσης η ίδια χρονολόγηση για το χειρόγραφο του Spinola (η τελευταία πληροφορία προέρχεται από μελέτη ψηφιοποίησης του χειρογράφου).

⁸¹ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

⁸² Bustron, *Chronique*, 5-6.

⁸³ Σημειώνουμε ότι στο τέλος της έκδοσης του R. de Mas Latrie συμπεριλαμβάνονται ως παράρτημα τρεις άλλες ελάσσονες πραγματείες του Φλωρίου: η επεξήγηση όρων της κυπριακής ιστορίας, η *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης* και ένας χρονολογικός πίνακας των βασιλιάδων του οίκου των Λουζινιανών. Από τα χειρόγραφα του έργου, μόνο εκείνο του Spinola και το BUG, ms. C.V.3 περιείχαν (ή περιέχουν) τις δυο πρώτες πραγματείες, ενώ μόνο το BNF, ms. It. 832 περιέχει την τρίτη, βλ. Bustron, *Chronique*, 461. Τα λοιπά γνωστά χειρόγραφα του έργου δεν περιέχουν καμία από τις πραγματείες αυτές (οι πληροφορίες αυτές εδώ προέρχονται από μελέτη ψηφιοποίησης των χειρογράφων).

με σκωπτικό τρόπο οι σύγχρονοι μελετητές.⁸⁴ Ας σημειωθεί ότι η έκδοση του R. de Mas Latrie επανεκδόθηκε φωτομηχανικά το 1998.⁸⁵

Ως προς τη θεματολογία και το περιεχόμενο η *Ιστορία της Κύπρου* πραγματεύεται (ή μάλλον φιλοδοξεί να παρουσιάσει) την ιστορία του νησιού της Κύπρου από την Αρχαιότητα μέχρι και το έτος 1489, έτος που επίσημα ξεκινά για το νησί η περίοδος της Βενετοκρατίας. Το έργο παρουσιάζει αναλυτικά την εξής δομή:

α) η αφιερωτική επιστολή

Το έργο αρχίζει με την αφιερωτική επιστολή (ή αφιέρωση). Σε αυτήν ο Φλώριος εκθέτει τον λόγο, ο οποίος τον ώθησε στο να προχωρήσει στην εκπόνηση της *Ιστορίας της Κύπρου*: ο λόγος ήταν η αγάπη για τη «δοξασμένη πατρίδα» του. Κατόπιν, ο ιστορικός παραθέτει έναν κατάλογο των πηγών, επί των οποίων ισχυρίζεται ότι στηρίχτηκε, για να συγγράψει το έργο. Έπειτα ο Φλώριος δίνει ένα διάγραμμα του περιεχομένου του έργου και, τέλος, κλείνει με την παράκληση προς τους ευγενείς (που είναι οι αποδέκτες της αφιέρωσης) να δεχτούν ευμενώς και με επιείκεια το έργο.

β) το πρώτο βιβλίο

Το πρώτο βιβλίο ξεκινά με την εισαγωγική ύλη: το δοκίμιο της γεωγραφικής περιγραφής της Κύπρου. Η γεωγραφική αυτή περιγραφή ακολουθεί τα πρότυπα που είχαν θέσει σχετικώς τα χωρογραφικά έργα της Αναγέννησης (όπως θα δούμε πιο κάτω). Παρουσιάζεται η στενή σχέση Κύπρου-Αφροδίτης, καταγράφονται τα φερόμενα ως αρχαία ονόματα της Κύπρου, γίνεται αναφορά στη γλωρίδα του νησιού και στις θάλασσες που το περιβάλλουν, απαριθμούνται οι αρχαίες πόλεις της Κύπρου και μνημονεύεται ο μύθος της Λάμιας.

Έπειτα, απαντά η περιγραφή –συνήθως πολύ σύντομη και σπανίως πιο λεπτομερής– της Κύπρου, των πόλεων, των ποταμών και των γεωγραφικών διαμερισμάτων της, ξεκινώντας από τη Νέα Πάφο, για την οποία γίνεται μικρή αναφορά. Στη συνέχεια γίνεται εκτενής μνεία των αρχαίων μύθων του Πυγμαλίωνα, του Κινύρα και της Αφροδίτης. Ακολουθούν η περιγραφή της Παλαιπάφου (που συνοδεύεται από τη μνεία για το εκεί ερειπωμένο «μέγαρο» του ευγενούς Giovanni Badoaro) και η περιγραφή του Κουρίου, η οποία περιγραφή εμπεριέχει αναφορές στους αρχαίους μύθους, στο σύγχρονο χωριό Επισκοπή, ως ιδιοκτησία της οικογένειας των Κορνάρο, στο εκεί θαύμα του αποστόλου Βαρνάβα και στα

⁸⁴ Σχετικές παρατηρήσεις ως προς την αξιοπιστία της έκδοσης, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 258 σημ. 116.

⁸⁵ Florio Bustron, *Historia overo commentarii de Cipro*, εισαγ. G. Grivaud, Λευκωσία 1998. Την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε και μετάφραση του έργου στη νεοελληνική γλώσσα: Α. Παυλίδης – Α. Ερκολάνι, *Ιστορία ή μάλλον σχόλια του Φλωρίου Βουστρωνίου για την Κύπρο*, Λευκωσία 1998.

αρχαιολογικά κατάλοιπα της πόλης. Έπεται η περιγραφή της Αμαθούντας, για την οποία αφιερώνεται μια παράγραφος με μνείες των αρχαίων μύθων και των ορατών ερείπιών της πόλης.

Στη συνέχεια περιγράφονται οι πόλεις Κίτιο και Θρόνοι. Καθόσον αφορά στο Κίτιο, αφιερώνεται μια παράγραφος για τις καταβολές και για την ονομασία του, ενώ γίνεται και λόγος για τα εκτεταμένα αρχαιολογικά κατάλοιπα της πόλης. Ακολουθεί η περιγραφή της Σαλαμίνας/Κωνσταντίας, γίνεται αναφορά στους ιδρυτικούς μύθους της πόλης και στα αρχαία κατάλοιπα της ευρύτερης περιοχής. Έπονται αναφορές στην Καρπασία, στην Κερύνεια και στη Λάπηθο, στην καθεμιά από τις οποίες αφιερώνεται μια παράγραφος, που κάνει λόγο για τους ιδρυτικούς μύθους, τα αρχαία κατάλοιπα και τη σύγχρονη πραγματικότητα των εν λόγω οικισμών. Στη συνέχεια έχουμε την περιγραφή των Σόλων, όπου γίνεται αναφορά στη μυθική ίδρυση της πόλης και στην ανεύρεση εκεί μιας θαυμάσιας σαρκοφάγου. Έπειτα εξιστορείται, σε μια μακρά αφηγηματική παρέκβαση, η κυπριακή επανάσταση του 499/8 π.Χ. εναντίον των Περσών.

Κατόπιν γίνεται βραχύς λόγος για τις πόλεις Αρσινόη και Ακαμαντίδα, με αναφορές στην Αρχαιότητα και στη σύγχρονη πραγματικότητα. Ακολουθούν αναφορές στην ιστορία και τη σύγχρονη κατάσταση των φρουρίων του Πενταδακτύλου, της Σίγουρης, της Λεμεσού, του Κολοσσίου και των Γαστριών και σύντομη μνεία για τις πόλεις των Χύτρων, της Ταμασσού και της Τρεμιθούντας, όπου δίνεται έμφαση στο φυσικό περιβάλλον τους και τη σύγχρονη κατάσταση.

Προχωρώντας παρακάτω συναντάται η περιγραφή της Λευκωσίας που συνοδεύεται με εκτενή αναφορά για τα «ονόματα» της πόλης, για την ιστορία της, για τα μνημεία και για τους κατοίκους της. Ακολουθούν οι περιγραφές της Αμμοχώστου, όπου γίνεται αναφορά στον μολυσμένο αέρα της πόλης και στα οχυρά της, και της Λεμεσού με μνεία κυρίως της τοποθεσίας και των προϊόντων της. Έπειτα γίνεται λόγος για τους ποταμούς και τους χειμάρρους της Κύπρου, για την περιοχή της Κυθρέας και για τον περίφημο «κεφαλόβρυσό» της, καθώς επίσης και για τον αντίστοιχο της Λαπήθου, για το Σταυροβούνι, για το Τρόδος, για τις οροσειρές και για τα προϊόντα της Κύπρου.

Ύστερα αναφέρονται επιγραμματικά διάφοροι φημισμένοι Κύπριοι της Αρχαιότητας και εκτίθενται στοιχεία για την εκκλησιαστική ιστορία και την αρχαία ιστορία της Κύπρου πριν από τη λατινική κατάκτηση (1191): αναφέρονται τα ονόματα σημαντικών Κυπρίων (λ.χ. Ζήνων ο Κιτιεύς, Απολλώνιος ο γιατρός), μνημονεύεται ο απόστολος Βαρνάβας, καταγράφεται ο θρύλος των «προνομίων» του αρχιεπισκόπου Κύπρου, παρατίθεται

κατάλογος των αγίων επισκόπων του νησιού και των εδρών τους, μνημονεύονται οι τρακόσιοι ξένοι άγιοι που ήρθαν στο νησί, οι άγιοι Ιωάννης ντε Μοντφόρτ και Μάμας και διάφοροι άλλοι τοπικοί άγιοι. Έπειτα, κατά σειρά, εξιστορούνται η γέννηση και η δράση του βασιλιά Ευαγόρα της Σαλαμίνας (στον οποίο αφιερώνονται αρκετές σελίδες), η παρουσία των Κίμωνα, Περικλή και Κλεομένη Γ' στην Κύπρο, η εκστρατεία του Κίμωνα στην Κύπρο, η συστράτευση των Κυπρίων με τους Καμβύση και Ξέρξη, το γνωστό επεισόδιο του Ευέλθοντα, βασιλιά της Σαλαμίνας, με τη Φερετίμη, η συμμαχία των Κυπρίων με τον Μέγα Αλέξανδρο, η υπαγωγή της Κύπρου στους Πτολεμαίους και τον Άμαση της Αιγύπτου και, τέλος, η κατάληψη του νησιού από τους Ρωμαίους.⁸⁶

Στη συνέχεια η *Ιστορία της Κύπρου* αναφέρεται αρκετά λεπτομερώς στο ταξίδι της αγίας Ελένης στην Κύπρο, στα θρυλούμενα για την εγκατάλειψη της Κύπρου λόγω ανομβρίας και στην επιβολή φορολογίας από τον αυτοκράτορα για την προστασία της Κύπρου. Ακολουθώντας ο Φλώριος εξιστορεί την κατάκτηση του νησιού από τον Ριχάρδο τον Λεοντόθυμο, τον βασιλιά της Αγγλίας, τα γεγονότα που οδήγησαν στην πώληση του νησιού στους Ναΐτες, την εξέγερση των Κυπρίων εναντίον των Ναϊτών και την απόκτηση της Κύπρου από τον Γκυ ντε Λουζινιάν, καθώς επίσης και τα σχετικά με την εγκαθίδρυση του μεσαιωνικού Βασιλείου. Έπειτα ο ιστορικός διεξέρχεται σε συντομία τα γεγονότα της περιόδου 1194-1219.⁸⁷

Έπεται η εξιστόρηση των γεγονότων του Λογγοβαρδικού Πολέμου (ο οποίος καταλαμβάνει πολύ μεγάλη έκταση μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*) και της βασιλείας του Ερρίκου Α' (Henry I) (1218-1253): ο Φλώριος αφηγείται την άφιξη του γερμανού αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β' Χοενστάουφεν (1220-1250) στη Λεμεσό, την εκ μέρους αυτού σύλληψη του ανήλικου βασιλιά της Κύπρου Ερρίκου Α' και τους ηρωικούς αγώνες των Κυπρίων να αποτρέψουν την παγίωση της κυριαρχίας του αυτοκράτορα στην Κύπρο και στη Συροπαλαιστίνη. Ως η «ψυχή» της αντίστασης των Κυπρίων αναδεικνύεται ο Ιωάννης ντ' Ιμπελέν (Jean d'Ibelin), ο επίτροπος του ανήλικου κυπρίου βασιλιά και «κύριος της Βηρυτού», ο οποίος, εν τέλει, συντρίβει τα φίλα προσκείμενα στον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β' στρατεύματα και διασφαλίζει την ανεξαρτησία του Βασιλείου της Κύπρου.⁸⁸

Εν συνεχεία, συνοπτικά ιστορούνται οι βασιλείες των Ούγου Β' (Hugues II) (1253-1267), Ούγου Γ' (1267-1284) και Ιωάννη Α' (1284-1285). Πιο λεπτομερώς εκτίθεται η βασιλεία του Ερρίκου Β' (1285-1324) και τα κατ' αυτήν γεγονότα, με έμφαση στις συγκρούσεις

⁸⁶ Bustron, *Chronique*, 10.1-44.17 (το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου).

⁸⁷ Bustron, *Chronique*, 44.18-57.17 (η περίοδος μέχρι και το 1219).

⁸⁸ Bustron, *Chronique*, 57.18-109.24 (η περίοδος της βασιλείας του Ερρίκου Α').

μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων οι οποίες λάμβαναν χώρα στη Συροπαλαιστίνη και οι οποίες κατέληξαν στην πτώση της Άκρας και –ουσιαστικά– στην απώλεια όλων των κτήσεων των Σταυροφόρων στην Ανατολή, επιφέροντας οριστικά το τέλος του Βασιλείου των Ιεροσολύμων (1291).⁸⁹

γ) το δεύτερο βιβλίο.

Το δεύτερο βιβλίο ξεκινά με τη διήγηση για το πραξικόπημα του Αμωρύ (Amaury), «κλόρδου της Τύρου», και τον εμφύλιο πόλεμο που επακολούθησε, καλύπτοντας ιστορικά τον χρονικό ορίζοντα μεταξύ του 1304 και του 1324. Τα γεγονότα του εν λόγω πραξικοπήματος (1306-1311) εκτίθενται πολύ λεπτομερώς και η όλη αφήγηση διανθίζεται με διαλόγους και δημηγορίες, που ο συγγραφέας βάζει στο στόμα των πρωταγωνιστών. Τα γεγονότα έχουν ως εξής: ο Αμωρύ παραμέρισε τον ασθενούντα αδελφό του βασιλιά Ερρίκο Β΄ (τον οποίο και έθεσε υπό «τιμητικό» περιορισμό σε κατάλυμα στον Στρόβολο) και ανέλαβε ο ίδιος τη διακυβέρνηση της Κύπρου (1306). Αργότερα δε ο Αμωρύ, φοβούμενος τυχόν συνεννοήσεις του Ερρίκου Β΄ με κυπρίους ευγενείς, που στρέφονταν εναντίον του, εξόρισε τον βασιλιά στην Αρμενία της Κιλικίας.

Γύρω στο 1310, όμως, ένας κύπριος ιππότης δολοφόνησε τον Αμωρύ και, συνεπεία τούτου, οι υποστηρικτές του βασιλιά στο νησί επικράτησαν. Με την επιστροφή του Ερρίκου Β΄ στο νησί (1311) λήγει η ταραγμένη περίοδος του πραξικοπήματος. Ας σημειωθεί ότι κατά την ίδια περίοδο (1307-1314) λαμβάνει χώρα η βίαιη διάλυση του τάγματος των Ναϊτών, οι οποίοι είχαν σημαντική παρουσία στην Κύπρο· για τα σχετικά γεγονότα ο Φλώριος αφιερώνει αρκετές σελίδες. Η αφήγηση του δεύτερου βιβλίου εξικνείται, όπως λέχθηκε, μέχρι και του 1324, ωστόσο για τα γεγονότα, που έλαβαν χώρα μεταξύ των ετών 1311 και 1324, η αφήγηση γίνεται πολύ συνοπτική.⁹⁰

δ) το τρίτο βιβλίο

Το τρίτο βιβλίο ξεκινά με τη συνοπτική παράθεση των γεγονότων της βασιλείας του Ούγου Δ΄ (1324-1359): την τιμωρία των εχθρών του Ερρίκου Β΄, τη θαυματουργή ανεύρεση του Σταυρού της Τόχνης και τη φυγή των γιων του βασιλιά στην Ευρώπη. Με μεγαλύτερη λεπτομέρεια, όμως, εξιστορούνται τα γεγονότα που συνέβησαν κατά τις βασιλείες των Πέτρου Α΄ (1359-1369) και Πέτρου Β΄ (1369-1382). Έτσι, η *Ιστορία της Κύπρου* απαθανατίζει, σε κάποια έκταση, τα κατορθώματα (ή –καλύτερα– τους θριάμβους) του Πέτρου Α΄ εναντίον των τούρκων εμίρηδων των νότιων, και εγγυτέρων προς την Κύπρο,

⁸⁹ Bustron, *Chronique*, 109.25-134.27 (η περίοδος 1253-1304).

⁹⁰ Bustron, *Chronique*, 135.1-252.9 (το δεύτερο βιβλίο).

παραλίων της Μικράς Ασίας και τις επιτυχείς επιθέσεις του αυτού βασιλιά στη Συρία και στην Αίγυπτο, επιθέσεις, οι οποίες κατέληξαν και στην κατάληψη της Αλεξάνδρειας της Αιγύπτου από τους Κυπρίους (1360-1365). Μετά από την εξιστόρηση των ηρωικών κατορθωμάτων του Πέτρου Α΄ έπονται οι διηγήσεις για τα ταξίδια του στην Ευρώπη (1367-1368), για την «απιστία» της συζύγου του Ελεονώρας της Αραγωνίας (Eléonore d' Aragon), για τη σύγκρουσή του με τους κυπρίους ευγενείς και, εν τέλει, για τη δολοφονία του (1369).⁹¹

Ακολουθεί η σχετικά λεπτομερής διήγηση των γεγονότων της βασιλείας του Πέτρου Β΄, η οποία μονοπωλείται από την εξιστόρηση των συμβάντων της γενουατικής εισβολής στην Κύπρο (1373-1374): τυγχάνουν αφηγήσεως η προδοτική σύλληψη του βασιλιά και της μητέρας του από τους Γενουάτες, καταγράφονται μάχες και συμπλοκές, διεκτραγωδεύεται η δεινή θέση των Κυπρίων και αναδεικνύεται ο Ιάκωβος, θείος του βασιλιά, ως ηγετική μορφή της κυπριακής αντιστάσεως. Έπεται η υπογραφή της συμφωνίας μεταξύ των αντιπάλων με πολύ επαχθείς όρους για τους Κυπρίους, οι οποίοι υποχρεώθηκαν να καταβάλουν τεράστιο ποσό ως αποζημίωση. Ως εγγύηση δε για την καταβολή του ποσού οι Γενουάτες κράτησαν την Αμμόχωστο και έναν αριθμό κυπρίων ευγενών ως ομήρους, μεταξύ των οποίων και ο Ιάκωβος, θείος του Πέτρου Β΄. Στη συνέχεια ο Φλώριος διεξέρχεται τα ιστορικά γεγονότα μέχρι και του θανάτου του Πέτρου Β΄ τα οποία περιλάμβαναν συνέχιση της ένοπλης αντιπαράθεσης με τους Γενουάτες και ανεπιτυχείς απόπειρες των Κυπρίων προς ανάκτηση της Αμμοχώστου.⁹²

Αντίθετα με την ιστορική πραγμάτευση της περιόδου 1359-1382, η οποία, όπως είπαμε, αναπτύσσεται σχετικά λεπτομερώς, τα γεγονότα τόσο της βασιλείας του Ιακώβου Α΄ (Jacques I) (1383-1398) όσο και της βασιλείας του Ιανού (Janus) (1398-1432) εκτίθενται με κάπως συνοπτικότερο τρόπο. Καθόσον αφορά στη βασιλεία του Ιακώβου Α΄, ο Φλώριος διηγείται τα σχετικά με την απελευθέρωσή του από τις φυλακές της Γένοβας, την επιβολή φορολογιών στον λαό, για να εισπραχθούν οι οφειλές της Κύπρου προς τους Γενουάτες και να κατασκευαστούν οχυρωματικά έργα στο νησί. Καθόσον αφορά δε στη βασιλεία του Ιανού, αυτή περιγράφεται με αρκετές λεπτομέρειες, που αναφέρονται στους πολέμους του βασιλιά αυτού κατά των Γενουατών με κύριο στόχο την ανάκτηση της Αμμοχώστου (1403-1410) και στις συγκρούσεις του με τους Μαμελούκους της Αιγύπτου, οι οποίοι επιχείρησαν καταστρεπτικές εισβολές εναντίον της Κύπρου (1424-1426). Μάλιστα, σε μια από αυτές τις εισβολές οι Μαμελούκοι νίκησαν τον Ιανό στη Χοιροκοιτία, τον συνέλαβαν και τον

⁹¹ Bustron, *Chronique*, 253.1-276.23 (η περίοδος 1324-1369).

⁹² Bustron, *Chronique*, 276.24-349.28 (η περίοδος της βασιλείας του Πέτρου Β΄).

μετέφεραν στην Αίγυπτο, ενώ προκάλεσαν και τεράστιες καταστροφές στο νησί. Ο Φλώριος διηγείται, έπειτα, τα σχετικά με την απελευθέρωση και τον θάνατο του Ιανού (η απελευθέρωσή του είχε ως αποτέλεσμα το Βασίλειο της Κύπρου να γίνει φόρου υποτελές στην Αίγυπτο), καθώς επίσης και τα γεγονότα της ανεπιτυχούς επαναστάσεως των κυπρίων χωρικών κατά των Φράγκων.⁹³

Πολύ σύντομα περιγράφεται, εν συνεχεία, στην *Ιστορία της Κύπρου* η βασιλεία του Ιωάννη Β΄ (Jean II) (1432-1458), με αναφορές μόνο στην οικογενειακή και προσωπική του ζωή και στη δυναμική του σύζυγο, Ελένη Παλαιολόγου. Με πολύ μεγαλύτερη έκταση καλύπτεται από τον Φλώριο η βασιλεία της Καρλόττας (Charlotte) (1458-1460), κόρης του πιο πάνω βασιλικού ζεύγους, και κυρίως ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ της Καρλόττας και του Ιακώβου (1460-1464), ετεροθαλούς αδελφού της: καταγράφονται η φυγή του τελευταίου στην Αίγυπτο, η επιστροφή του στην Κύπρο με τη συνοδεία στρατιωτικών δυνάμεων, συνεπεία της υποστήριξης του σουλτάνου της Αιγύπτου προς αυτόν, η επιβολή του Ιακώβου στο νησί ως βασιλιά, με τον περιορισμό των αντιπάλων του στην Κερύνεια. Ακολούθως εξιστορείται η παράδοση της Κερύνειας αλλά και της Αμμοχώστου (που κατεχόταν από τους Γενουάτες) στον νέο βασιλιά.⁹⁴

Μετέπειτα ο ιστορικός μας διεξέρχεται αρκετά λεπτομερώς τα γεγονότα της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ του Νόθου (1464-1473), επαινώντας την, κατά τη γνώμη του, ευεργετική του δράση και γενναιοδωρία του προς τους υπηκόους του και δίνοντας έμφαση σε μια συνωμοσία, που εξυφάνθηκε κατά της ζωής του. Ο Φλώριος μνημονεύει, επίσης, τον γάμο του βασιλιά αυτού με τη βενετή πατρικία Αικατερίνη Κορνάρο, την οποία προ του γάμου της υιοθέτησε επίσημα, ως θυγατέρα της, η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου, κάτι που προοιωνίζε σοβαρές εξελίξεις.⁹⁵

Τα γεγονότα της βασιλείας της Αικατερίνης Κορνάρο (1473-1489) και της μεταβίβασης της Κύπρου στη Βενετία εκτίθενται με λεπτομέρειες: παρουσιάζεται η σταδιακή εξουδετέρωση εκ μέρους των Βενετών κάθε προσωπικότητας, που ενδεχομένως θα μπορούσε να αντιδράσει στα σχέδιά τους να θέσουν το Βασίλειο της Κύπρου υπό τον έλεγχό τους, ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι της Γαληνοτάτης απομόνωσαν τη βασίλισσα και, εν τέλει, την υποχρέωσαν να παραχωρήσει το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία. Η *Ιστορία της*

⁹³ Bustron, *Chronique*, 349.29-371.12 (η περίοδος 1382-1432).

⁹⁴ Bustron, *Chronique*, 371.12-416.17 (η περίοδος 1432-1464).

⁹⁵ Bustron, *Chronique*, 416.18-433.18 (η περίοδος 1432-1473).

Κύπρου κλείνει με ένα σύντομο διάγραμμα του συστήματος της βενετικής διοίκησης της Κύπρου.⁹⁶

1.1.4. Η πρόσληψη της Ιστορίας της Κύπρου ανά τους αιώνες και σύντομη αποτύπωση της μέχρι σήμερα έρευνας για το έργο και τον Φλώριο

Μπορεί να ισχυριστεί κανείς, χωρίς να διακινδυνεύσει να βρεθεί μακριά από την αλήθεια, ότι αμέσως μετά τη σύνθεσή της η *Ιστορία της Κύπρου* θεωρήθηκε ως ένα πολύτιμο και απαραίτητο εργαλείο για την ανασύνθεση της ιστορίας της Κύπρου από τους περί Κύπρου γράψαντες. Έτσι, όπως θα δούμε αμέσως πιο κάτω, πολλοί πρώιμοι σκαπανείς και μελετητές της κυπριακής ιστορίας –και ιδιαιτέρως της ιστορίας της Φραγκοκρατίας– χρησιμοποίησαν το σύγγραμμα του Φλωρίου ως πηγή για τη σύνταξη των συγγραμμάτων τους, τα οποία κυκλοφόρησαν σε έντυπη μορφή. Με τον τρόπο αυτό, δηλαδή από δεύτερο χέρι και εμμέσως, το σύγγραμμα του Φλωρίου έτυχε διάδοσης και έγινε κατά κάποιο τρόπο ευρύτερα γνωστό, καίτοι κυκλοφορούσε μόνο σε χειρόγραφη μορφή μέχρι και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.

Ο πρώτος συγγραφέας, που χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό την *Ιστορία της Κύπρου* ως πηγή, είναι ο κύπριος ιστορικός Στέφανος Λουζινιανός, ο οποίος υπήρξε σύγχρονος και γνώριμος του Φλωρίου. Ο Στέφανος Λουζινιανός αναφέρει τον Φλώριο ως μία από τις πηγές του για τη σύνταξη του ιστορικού και εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα συγγράμματός του, *Chorograffia, et brevis historia universale dell'isola de Cipro* («*Χωρογραφία και σύντομη γενική ιστορία της νήσου Κύπρου*»), το οποίο εκδόθηκε το 1573 και ξανά σε αναθεωρημένη γαλλική μετάφραση το 1580.⁹⁷ Είναι εξαιρετικά σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι η *Chorograffia* –παρά τις εξόφθαλμες αδυναμίες και τα μειονεκτήματά της– επέπρωτο να ασκήσει τεράστια επίδραση σε όλους τους περί Κύπρου γράψαντες στους μετέπειτα αιώνες και να χρησιμοποιηθεί ευρύτατα ως πηγή πληροφοριών για το ιστορικό παρελθόν της Κύπρου.⁹⁸ Ως εκ τούτου, είναι πολύ λογικό να ισχυρισθεί κανείς ότι πολλά από τα στοιχεία και δεδομένα, που παρέχει η *Ιστορία της Κύπρου* για το κυπριακό παρελθόν, πέρασαν σε μεταγενέστερους συγγραφείς διυλισμένα μέσα από τη *Chorograffia* του Στεφάνου Λουζινιανού.

Ακόμη, η *Ιστορία της Κύπρου* υπήρξε μια από τις κυριότερες πηγές για τη σύνταξη του έργου *Historie de' re Lusignani* («*Ιστορίες των λουζινιανών βασιλέων*») του βενετού διαπρεπούς

⁹⁶ Bustron, *Chronique*, 433.19-459.8 (η περίοδος 1473-1489).

⁹⁷ Lusignano, f. 91r· Lusignan, *Description*, f. 228v. Για την προσωπικότητα και το έργο του Στεφάνου Λουζινιανού, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 287-299.

⁹⁸ Ch. Schabel, «Étienne de Lusignan's *Chorograffia* and the Ecclesiastical History of Frankish Cyprus», *Modern Greek Studies Yearbook* 18-19 (2002-2003), 339-353.

λόγιου και πολιτικού Gianfrancesco Loredano (1607-1661). Το συγκεκριμένο έργο, το οποίο πρωτοεκδόθηκε στη Βενετία το 1647 και γνώρισε αρκετές επανεκδόσεις αλλά και μία γαλλική εκδοχή/μετάφραση το 1732, έχει ήδη αναγνωρισθεί από τον 18^ο αιώνα ότι είναι γεμάτο από υπερβολές, μυθεύματα, μυθιστορηματικές διηγήσεις και παραδοξολογίες, που το καθιστούν πάνυ αναξιόπιστο ως ιστορική πηγή.⁹⁹ Ο Loredano χρησιμοποιεί, ωστόσο, σε πολύ μεγάλο βαθμό (πολύ συχνά αντιγράφει κατά λέξη και αναπαράγει) το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* του Φλωρίου, παρέχοντας, τοιουτοτρόπως, πρόσβαση στο έργο του κυπρίου ιστορικού, δυο και πλέον αιώνες προτού το ιστορικό σύγγραμμα του Φλωρίου εκδοθεί. Προφανώς ο βενετός λόγιος είχε αποκτήσει πρόσβαση σε κάποιο ή κάποια από τα χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου*, κατά πάσα πιθανότητα σε εκείνα της Βενετίας ή της Πάδοβας. Πρέπει να προστεθεί ότι ο Loredano χρησιμοποιεί, οσαύτως, ως πηγή του και τη *Chorograffia* του Στεφάνου Λουζινιανού, με άλλα λόγια, εμμέσως και πάλι τον Φλώριο. Σημειωτέον δε ότι ο βενετός λόγιος μνημονεύει τις περί Κύπρου πηγές του στον πρόλογο των *Historie*.¹⁰⁰

Έναν αιώνα αργότερα (1747) ο Dominique Jauna, στο έργο του *Histoire générale des royaumes de Chypre, de Jérusalem, d'Arménie et d'Égypte* («Γενική ιστορία των Βασιλείων της Κύπρου, της Ιερουσαλήμ, της Αρμενίας και της Αιγύπτου»), χρησιμοποιεί εκτεταμένα τα συγγράμματα του Στεφάνου Λουζινιανού και του Loredano ως πηγές του για την κυπριακή ιστορία και, στην ουσία, κάνει χρήση του Φλωρίου από δεύτερο χέρι.¹⁰¹ Έχει ενδιαφέρον στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι ο Philippe Trélat, μελετητής του πιο πάνω έργου του Jauna, ισχυρίζεται ότι ο τελευταίος απέκτησε πρόσβαση σε ένα από τα χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου*, σε εκείνο της Βενετίας. Παρομοίως, κατά τον Trélat, ο Jauna είχε αποκτήσει πρόσβαση και σε ένα από τα χειρόγραφα της *Διηγήσεως* του Γεωργίου

⁹⁹ Hill, *A History*, τ. 3, 1148. Πρέπει να σημειωθεί ότι το σύγγραμμα του Loredano κυκλοφόρησε χωρίς μνεία του ονόματος του συγγραφέα αλλά κάτω από το ψευδώνυμο «Henrico Giblet».

¹⁰⁰ Για τη χρήση του Φλωρίου ως πηγής εκ μέρους του Loredano, βλ. Ch. Schabel, «A Knight's Tale. Giovan Francesco Loredano's Fantastic *Historie de' re Lusignani*», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance* (1450-1650), Turnhout 2012, 357-390. Ο Loredano γράφει στον πρόλογο του έργου του για τις πηγές που χρησιμοποιεί: «i Commentarii di Giorgio Bustron, la Cronica del Frate Lusignano hanno somministrato la materia à quest'Historia» («τα Απομνημονευματα του Γεωργίου Βουστρώνιου και το Χρονικό του αδελφού Λουζινιανού έχουν προμηθεύσει το υλικό αυτής της *Ιστορίας*»), βλ. Gian Francesco Loredano, *Historie de' re' Lusignani, publicata da Henrico Giblet caualier. Libri undeci*, Venetia 1660, (πρόλογος, χωρίς σελιδαρίθμηση). Όπως απέδειξε ο Chris Schabel, ο Loredano από σύγχυση αναφέρει το όνομα Γεώργιος Βουστρώνιος αντί του ορθού Φλώριος Βουστρώνιος, βλ. Schabel, «A Knight's Tale», 365.

¹⁰¹ D. Jauna, *Histoire générale des royaumes de Chypre, de Jérusalem, d'Arménie et d'Égypte*, τ. 1-2, Leiden 1747. Για το εδώ αναφερόμενο έργο του Jauna και την προσωπική του σχέση με την Κύπρο, βλ. Ph. Trélat, «Clio sous le regard d'Hermès: itinéraire et oeuvre de Dominique Jauna, historien de Chypre et des croisades», *Crusades* 10 (2011), 147-168. Ας σημειωθεί ότι ο Jauna παραπέμπει πολλές φορές στα έργα των Στεφάνου Λουζινιανού και Loredano, βλ. Trélat, «Clio sous le regard d'Hermès», 164. Για τη χρήση του Φλωρίου ως πηγής εκ μέρους του Jauna, βλ. Schabel, «A Knight's Tale», 365-366.

Βουστρωνίου.¹⁰² Ο Trélat βασίζει τον ισχυρισμό του σε μια αναφορά του Jauna: ο Jauna μνημονεύει τους «Lusignan» και «Bustron» ως «auteurs contemporains, qui ont écrit l’Histoire de Chypre» («σύγχρονους συγγραφείς, οι οποίοι έγραψαν την ιστορία της Κύπρου»), σε σχέση με γεγονότα που έλαβαν χώρα στην Αμμόχωστο το 1372.¹⁰³ Ωστόσο, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η συγκεκριμένη –μια και μοναδική– αναφορά του Jauna (η οποία αναφορά μπορεί να έγινε και εκ παραδρομής ή λάθους ή συγχύσεως) είναι ανεπαρκής, για να υποστηρίξει την εικασία του Trélat, ότι δηλαδή ο Jauna είχε πρόσβαση στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* (ή τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου). Άλλωστε, ούτε ο Στέφανος Λουζινιανός ούτε ο Γεώργιος Βουστρώνιος ούτε ο Φλώριος (γιατί σίγουρα αυτούς υπονοεί ο Jauna με την ανωτέρω αναφορά σε «Lusignan» και «Bustron») ήταν σύγχρονοι με τα γεγονότα του 1372.

Πάνω σε αυτό το τελευταίο θέμα φρονούμε, μάλιστα, ότι η γνώση που είχε ο Jauna για την ύπαρξη κυπρίων ιστορικών με το όνομα «Bustron» προέρχεται κατά πάσα πιθανότητα από τον πρόλογο του Loredano ή από το ιστορικό έργο του Στεφάνου Λουζινιανού και όχι από προσωπική γνωριμία του Jauna με τα πρωτότυπα έργα τους. Σημειώνουμε, περαιτέρω, ότι ο Jauna καταγράφει τις κατ’ ισχυρισμόν κυπριακές πηγές του ως εξής: «le Père Lusignan» («ο πατήρ Λουζινιανός»), «Loredan», «George Bustron, qui ... écrit en langue Grecque» («ο Γεώργιος Βουστρώνιος ... που έγραψε στα ελληνικά»)¹⁰⁴ Έχουμε την άποψη ότι η παραπάνω αναφορά του Jauna δεν πρέπει να μας παρασύρει στο να πιστέψουμε ότι ο ίδιος γνώριζε το πρωτότυπο κείμενο του Γεωργίου Βουστρωνίου, όπως υποθέτει ο Trélat: απλούστατα ο Jauna αντιγράφει μια μνεία που κάνει για το έργο του Γεωργίου Βουστρωνίου ο Στέφανος Λουζινιανός. Ο τελευταίος γράφει ότι παίρνει υλικό «dalla Cronica Greca di Giorgio Bustrone» («από το ελληνικό χρονικό του Γεωργίου Βουστρωνίου»)¹⁰⁵ Επομένως, οι (δήθεν) παραπομπές του Jauna στο έργο του «Bustron» (ή του «George Bustron») αποσκοπούν μόνο στον εντυπωσιασμό του αναγνώστη: αυτές σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθούν ότι επιβεβαιώνουν την υπόθεση του Trélat (ότι δηλαδή ο Jauna είχε πρόσβαση στα πρωτότυπα έργα ή σε χειρόγραφα των Γεωργίου και Φλωρίου Βουστρωνίων).

Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, πολυπράγμων κύπριος λόγιος και ιστορικός του τέλους του 18^{ου} αιώνα, λίγο μεταγενέστερος του Jauna, συγγραφέας της –μνημειώδους για τα ελληνικά γράμματα της εποχής του– *Ιστορίας Χρονολογικής της νήσου Κύπρου*, αγνοεί την ύπαρξη της

¹⁰² Trélat, «Clio sous le regard d’Hermès», 163.

¹⁰³ Jauna, *Histoire*, τ. 2, 866.

¹⁰⁴ Jauna, *Histoire*, τ. 2, 1048.

¹⁰⁵ Lusignano, *Chorograffia*, f. 75r.

Ιστορίας της Κύπρου του Φλωρίου (και αυτό, παρόλο που ο Κυπριανός είχε ζήσει και σταδιοδρομήσει για πολλά χρόνια στη Βενετία και στην Πάδοβα, όπου ακόμη και σήμερα φυλάσσονται χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου*). Παρά ταύτα, όμως, δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι μέσα από την *Ιστορία* του Κυπριανού ακούγεται έμμεσα η φωνή του Φλωρίου, μιας και ο Κυπριανός μεταφράζει στην ελληνική γλώσσα και ενσωματώνει στο έργο του σχεδόν το σύνολο των *Historie* του Loredano και εκτενέστατα τμήματα από τη *Chorograffia* του Στεφάνου Λουζινιανού.¹⁰⁶

Πάντως είναι γεγονός ότι, παρόλο που αρκετοί ιστορικοί συγγραφείς γνώριζαν (ή και χρησιμοποίησαν) την *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου ως πηγή για τη σύνταξη δικών τους έργων, το ίδιο το σύγγραμμα του ιστορικού μας παρέμεινε μέχρι και τα τέλη του 19^ο αιώνα ανέκδοτο. Πρέπει να περιμένουμε να φτάσουμε στα 1821, για να παρουσιαστεί για πρώτη φορά σε έντυπη μορφή κάποιο κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου*: ο Pierre Daru (1767-1829), στο διάσημο, πολύτομο έργο του *Histoire de la République de Venise* («*Ιστορία της Δημοκρατίας της Βενετίας*») δημοσιεύει αποσπάσματα από την αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου* και προχωρεί σε πολύ θετικές κρίσεις για το συγκεκριμένο σύγγραμμα του Φλωρίου. Πηγή του Daru ήταν το χειρόγραφο του Παρισιού (ήτοι το BNF, ms. It. 832), όπως γράφει ο ίδιος.¹⁰⁷

Την ίδια περίπου εποχή, ήτοι κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνα, ουσιαστικά τίθενται οι βάσεις της επιστημονικής μελέτης της περιόδου της Λατινοκρατίας στην Κύπρο (και, συνακόλουθα, του έργου και της δράσης του Φλωρίου) με τα συγγράμματα του ακάματου γάλλου μεσαιωνολόγου L. de Mas Latrie (1815-1897). Ο L. de Mas Latrie, όντας ακόμη νεαρός ερευνητής, έστρεψε το βλέμμα του προς την ιστορία του μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου, στις αρχές της δεκαετίας του 1840. Στις επόμενες δεκαετίες ταξίδεψε σε πολλές πόλεις της Ευρώπης ερευνώντας και αναζητώντας άγνωστες και ανέκδοτες πηγές και στοιχεία για το Βασίλειο των Λουζινιανών. Καρπός της τεράστιας έρευνάς του υπήρξε το τρίτομο μνημειώδες σύγγραμμά του *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan* («*Ιστορία του νησιού της Κύπρου υπό τη βασιλεία των πριγκίπων του*

¹⁰⁶ Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788. Ο Κυπριανός ομολογεί ότι αρχικώς «εδόθην εις την μετάφρασιν του περί της Νήσου Χρονικού του Φρα Στεφάνου Λουζινιανού ... σκοπόν έχων μόνην την μετάφρασιν τυλώσαι». Ωστόσο, τα μειονεκτήματα και οι αδυναμίες του έργου του Στεφάνου Λουζινιανού οδήγησαν, εν τέλει, τον Κυπριανό να προχωρήσει στη σύνθεση ενός πληρέστερου για την ιστορία της Κύπρου πονήματος, βλ. Κυπριανού, *Ιστορία*, η'. Καταφανώς μέγα μέρος της μετάφρασης εκείνης του έργου του Στεφάνου Λουζινιανού από τον Κυπριανό ενσωματώθηκε στην *Ιστορία* του τελευταίου. Ο Κυπριανός, επίσης, γράφει ότι το κομμάτι της *Ιστορίας* του, το οποίο καταπιάνεται με την ιστορία της περιόδου των Λουζινιανών, αποτελεί επιτομή (σύνοψη) του έργου «του Ενρίκου Γιβλέτ», δηλαδή του έργου του Loredano, βλ. Κυπριανού, *Ιστορία*, 119. Για μια σύντομη εισαγωγή στον Κυπριανό και το έργο του, βλ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισόνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002, 174-177.

¹⁰⁷ P. Daru, *Histoire de la République de Venise*, τ. 1-7, Paris 1821, εδώ τ. 7, 443-444.

οίκου των Λουζινιανών»¹⁰⁸ Ακολούθησε πληθώρα άλλων, μικρής ή μεγάλης έκτασης, μελετών για το Βασίλειο των Λουζινιανών.¹⁰⁹

Στον L. de Mas Latrie, όθεν, ανήκει η τιμή ότι πρώτος ανέσυρε από τη λήθη την *Ιστορία της Κύπρου* και τη χρησιμοποίησε σε μεγάλη έκταση ως πηγή για τη συγγραφή των διαφόρων βιβλίων και μελετών, που εκείνος ο πρωτοπόρος γάλλος μεσαιωνολόγος δημοσίευσε για την ιστορία του μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου. Ο L. de Mas Latrie, προσέτι, ήταν και ο άνθρωπος που πρώτος προχώρησε στην έκδοση εκτεταμένων τμημάτων κειμένου από την *Ιστορία της Κύπρου*, κυρίως στους 2^ο και 3^ο τόμους της *Histoire de l'île de Chypre*. Όπως δε προκύπτει από την ανάγνωση του προλόγου του 2^{ου} τόμου της *Histoire de l'île de Chypre*, από τα χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου* ο L. de Mas Latrie γνώριζε μόνο εκείνα του Παρισιού (ήτοι το BNF, ms. It. 832) και του Λονδίνου (ήτοι το BL, Add. ms. 8630). Προφανώς ο γάλλος μελετητής αγνοούσε την ύπαρξη οποιωνδήποτε άλλων χειρογράφων της *Ιστορίας της Κύπρου* (τουλάχιστον μέχρι και το 1861, οπότε εκδόθηκε και ο 3^{ος} τόμος της *Histoire de l'île de Chypre*). Αυτά τα δυο χειρόγραφα, όπως ομολογεί ο γάλλος μελετητής, τα είχε χρησιμοποιήσει για τη σύνταξη της *Histoire de l'île de Chypre* (και για την έκδοση αποσπασμάτων της *Ιστορίας της Κύπρου*).¹¹⁰ Τοιουτοτρόπως, μέσω της δουλειάς και του μόχθου του ακάματου L. de Mas Latrie κατέστη δυνατή η πρόσβαση, έστω και αποσπασματική, στο πρωτότυπο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* για το ευρύ κοινό.

Από τους έλληνες μελετητές φαίνεται ότι ο ιστοριοδίφης Κωνσταντίνος Σάθας (1842-1914) ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε σε κάποιο βαθμό με το ιστορικό (και το νομικό) έργο του Φλωρίου. Ο Σάθας σταχυολόγησε στοιχεία από διάφορες πηγές για τον βίο και το έργο του Φλωρίου και έκανε περιορισμένη χρήση της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη σύνταξη της εισαγωγής του δεύτερου τόμου της *Μεσαιωνικής Βιβλιοθήκης* του, μέσα στον οποίο εκδίδονται για πρώτη φορά τα μεσαιωνικά κυπριακά χρονικά του Λεοντίου Μαχαιρά και του Γεωργίου Βουστρωνίου (1873).¹¹¹ Εκεί ο Σάθας γνωστοποιεί ευρύτερα την ύπαρξη ενός άλλου χειρογράφου της *Ιστορίας της Κύπρου*, εκείνου της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας (ήτοι του BNM, ms. It. VI, 33 [5943]) και, επιπλέον, εκδίδει μικρό απόσπασμα

¹⁰⁸ Mas Latrie, *Histoire*. Γενικά για το έργο του L. de Mas Latrie, βλ. A. Nicolaou-Konnari, «La “France de Chypre” de Louis de Mas Latrie», στο G. Grivaud (επιμ.), *France de Chypre 1192-1474 [= Cahiers du Centre d'Études chypriotes*, 43 (2013)], 505-521.

¹⁰⁹ Για αυτές, βλ. κατωτέρω και βιβλιογραφία.

¹¹⁰ Mas Latrie, *Histoire*, τ. 2, vi-vii σημ. 4.

¹¹¹ Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1-7, Βενετία, Αθήνα, Παρίσι 1872-1894, εδώ τ. 2, Βενετία 1873. Γενικά για το έργο του Σάθα, βλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Κλεις της Βυζαντινής Φιλολογίας*, Θεσσαλονίκη 1993⁴, 99-101.

από αυτό το τελευταίο (συγκεκριμένα, εκδίδει ένα απόσπασμα από την αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*).

Συν τοις άλλοις, ο Σάθας προσθέτει και κάποιες δικές του εύστοχες παρατηρήσεις για το ιστορικό έργο του Φλωρίου: αποκαλεί «καλήν ιστορίαν» το πόνημα του κυπρίου ιστορικού. Στον Σάθα πρέπει να αποδώσουμε, ωσαύτως, και την έκτοτε καθιερωμένη άποψη ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε ως πηγή του την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, χωρίς όμως να κατονομάζει τον τελευταίο και το έργο του. Γράφει σχετικά ο Σάθας: «παρέρχεται (σ.σ. ο Φλώριος) εν σιγή το όνομα του έλληνος χρονογράφου (σ.σ. του Μαχαιρά), τον οποίον εν πολλοίς (σ.σ. ο Φλώριος) κατά λέξιν αντιγράφει». Για να υποστηρίξει δε ο Σάθας αυτή του την άποψη αντιπαραβάλλει αποσπάσματα από την *Εξήγησιν* και την *Ιστορία της Κύπρου*: τα αντιπαραβαλλόμενα αποσπάσματα των δυο έργων παρουσιάζουν κοινό ή σχεδόν ταυτόσημο λεκτικό.¹¹² Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Σάθας διεξέρχεται δια βραχέων και κάποια ζητήματα, που αφορούν στη μετάφραση των *Ασσιζών* εκ μέρους του Φλωρίου.¹¹³ Πέραν των ανωτέρω, νομίζουμε ότι είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως ο Σάθας ήταν και ο πρώτος, ο οποίος εισήγαγε στη βιβλιογραφία την ελληνική μορφή του ονόματος του κυπρίου ιστορικού (ήτοι Φλώριος), μορφή που έκτοτε καθιερώθηκε.¹¹⁴

Κατά τη δεκαετία του 1880, τόσο η κυκλοφορία της πρώτης έκδοσης της *Ιστορίας της Κύπρου* από τον R. de Mas Latrie όσο και ο εντοπισμός (και μετέπειτα η έκδοση) του κειμένου του ιστορικού/χρονογραφικού συμπλήματος, που είναι γνωστό σήμερα ως *Gestes des Chiprois* («Ανδραγαθήματα των Κυπρίων»), ενός κειμένου το οποίο συνδέεται με την *Ιστορία της Κύπρου*, προκάλεσαν ασφαλώς την ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη του ιστορικού έργου του Φλωρίου.¹¹⁵ Ο R. de Mas Latrie, λοιπόν, προτάσσει στην έκδοσή του σύντομη εισαγωγή, στην οποία αναφέρει κάποια γενεαλογικά στοιχεία για την οικογένεια των Βουστρώνιων, πραγματεύεται διά βραχέων το θέμα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, παρουσιάζει συντόμως τα γνωστά σε αυτόν χειρόγραφα του έργου και εκθέτει την εκδοτική του μέθοδο και προσέγγιση.¹¹⁶ Όσον αφορά στους εκδότες των *Gestes des*

¹¹² Για τις περί του Φλωρίου αναφορές και απόψεις του Σάθα, βλ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρλη'-ρμ', ρμγ'-ρμη'. Την άποψη του Σάθα υιοθετεί ο Grivaud, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 262 σημ. 130· σημειώνουμε ότι τη σχέση μεταξύ της *Εξήγησεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου* θα την αναλύσουμε κατωτέρω στο 2.4.5.

¹¹³ Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 6, πγ'.

¹¹⁴ Επόμενος χρονικά συγγραφέας που κάνει μνεία στον ιστορικό μας αποκαλώντας τον με το όνομα «Φλώριος Βουστρώνιος» είναι ο Αθανάσιος Σακελλάριος αντλώντας εμφανώς εκ του Σάθα, βλ. Α. Σακελλάριου, *Τα Κυπριακά*, τ. 1, Αθήνα 1890, 792-793. Ας σημειωθεί ότι πιο πρόσφατα (2010), οι Γιώργος Κεχαγιόγλου και Λευτέρης Παπαλεοντίου χρησιμοποίησαν για τον ιστορικό μας το όνομα «Φλώριος (Μ)πουστρούς», βλ. Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία 2010 (ανατύπ. 2016), 70, 105, 935.

¹¹⁵ *Les Gestes des Chiprois. Recueil de chroniques françaises écrites en Orient aux XIIIe et XIVe siècles*, έκδ. G. Raynaud, Genève 1887.

¹¹⁶ Την εισαγωγή του R. de Mas Latrie, βλ. Bustron, *Chronique*, 2-6.

Chiprois, αυτοί επικεντρώθηκαν κυρίως στο ζήτημα του προσδιορισμού κάποιων εκ των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* και απέφυγαν να ασχοληθούν με οποιεσδήποτε άλλες πτυχές του έργου του Φλωρίου. Ως εκ τούτου, η συμβολή τους στη μελέτη του έργου του κυπρίου ιστορικού ήταν περιορισμένη. Εν πάση περιπτώσει, είναι γεγονός ότι η εισαγωγή του R. de Mas Latrie στην έκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου* αλλά και η (βραχεία) βιβλιοκρισία της έκδοσής του από τον κόμη Paul Riant θέτουν, θα έλεγε κανείς, τις βάσεις για τη συστηματικότερη μελέτη του βίου και του έργου του Φλωρίου.¹¹⁷

Στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη της *Ιστορίας της Κύπρου* συνέβαλε, επίσης, η έκδοση (1891), από τον R. de Mas Latrie, του λεγομένου *Chronique d'Amadi* («Χρονικού του Amadi»), ενός ανωνύμου ιστορικού/χρονογραφικού συμπιλήματος, το οποίο εκθέτει την ιστορία των Σταυροφοριών και του Βασιλείου των Λουζινιανών μέχρι το 1440 περίπου.¹¹⁸ Οι μελετητές διαπίστωσαν ότι το κείμενο του *Chronique d'Amadi* παρουσιάζει πολύ στενή συνάφεια με το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, κάτι που οδήγησε σε εισηγήσεις, εικασίες και προβληματισμούς.¹¹⁹

Από την εποχή της εκδόσεώς της και έπειτα, η *Ιστορία της Κύπρου* χρησιμοποιήθηκε από τους μελετητές ως αποθήκη ιστορικών πληροφοριών για την ανασύνθεση του βίου του Βασιλείου των Λουζινιανών, ή για να υποβοηθήσει την κατανόηση του κειμένου άλλων ιστορικών πηγών του μεσαιωνικού Βασιλείου της Κύπρου. Δεν έγινε καμιά προσπάθεια, για διάστημα πέραν του ενός αιώνα, να μελετηθεί σοβαρά και σε βάθος η *Ιστορία της Κύπρου* και τα ζητήματα που περιβάλλουν τη σύνθεση του έργου. Έτσι, έργα θεμελιώδη για την προαγωγή των κυπριακών ιστορικών σπουδών, όπως λ.χ. εκείνα των Αθανασίου Σακελλαρίου, Camille Enlart, John Hackett, Φιλίου Ζαννέτου, George Jeffery, Richard M. Dawkins και George Hill, ουσιαστικά αρκούνται στο να αντλούν πληροφορίες από την *Ιστορία της Κύπρου*, χωρίς να υπεισέρχονται σε οποιαδήποτε περαιτέρω εξέταση του έργου.¹²⁰

Χρειάστηκε να παρέλθει ένας αιώνας από την έκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου*, για να δουν το φως της δημοσιότητας αξιόλογες μελέτες για τη ζωή και το έργο του Φλωρίου. Το πρώτο βήμα γίνεται το 1984, οπότε η Brunehilde I. Imhaus εκδίδει το λεγόμενο *Πρακτικό της*

¹¹⁷ P. Riant, «Chronique de l'île de Chypre, par Florio Bustron, publiée par René de Mas-Latrie, *Bibliothèque de l'école des chartes* 46 (1885), 550-552.

¹¹⁸ *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, έκδ. R. de Mas Latrie, τ. 1-2, Paris 1891-1893.

¹¹⁹ Ενδεικτικά, σχετικώς βλ. Philippe de Novare, *Mémoires, 1218-1243*, έκδ. Ch. Kohler, Paris 1913, viii. Τα θέματα αυτά αναλύονται κατωτέρω στο 2.4.

¹²⁰ Για τα έργα που αναφέρονται εδώ, βλ. κατωτέρω.

Μαραθάσας, ένα μέχρι τότε ανέκδοτο σύγγραμμα του Φλωρίου.¹²¹ Οχτώ χρόνια μετά (1992), ο εμβριθέστατος γάλλος μελετητής Grivaud θα εκδώσει την *Ordine della Secreta di Cipro* («Τάξη του Σεκρέτου της Κύπρου»), μια ανέκδοτη μέχρι τότε πραγματεία του Φλωρίου.¹²² Ο Grivaud προτάσσει στην έκδοση της *Ordine della Secreta* εκτενέστατη εισαγωγή, όπου συγκεντρώνει πλήθος πληροφοριών από εκδεδομένες και ανέκδοτες πηγές, για τη ζωή και τη δραστηριότητα –συγγραφική και μη– του Φλωρίου. Δεν θα ήταν καθόλου υπερβολή να λεχθεί ότι τα όσα παρουσιάζει εκεί ο Grivaud συνιστούν μέχρι σήμερα σχεδόν το σύνολο των γνώσεών μας για τον βίο και τη δράση του κυπρίου ιστορικού.

Ο Grivaud, ωσαύτως, υπεισέρχεται σε μια κάπως διεξοδική εξέταση τόσο του βίου του Φλωρίου όσο και της *Ιστορίας της Κύπρου*, στην ογκωδέστατη μελέτη, την οποία ο γάλλος μελετητής εκπόνησε για τη γραμματολογία της Κύπρου στα χρόνια της Λατινοκρατίας (1996).¹²³ Συγκεκριμένα, ο Grivaud αφιερώνει αρκετές σελίδες για τη διερεύνηση των πηγών, για τον τρόπο σύνθεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* και για τις προθέσεις του συγγραφέα αυτής, κάτι που δεν επιχείρησε να κάνει κανένας προηγουμένως, παρά μόνο επιδερμικά και αποσπασματικά. Ασφαλώς ο περιορισμένος χώρος μιας γενικής γραμματολογίας δεν επέτρεψε στον γάλλο μελετητή μεγαλύτερη ανάπτυξη, ωστόσο αυτά που έγραψε εκεί ο Grivaud παραμένουν η πληρέστερη πραγμάτευση που έχει γραφεί μέχρι στιγμής για την *Ιστορία της Κύπρου* και τα ζητήματα που την περιβάλλουν.

Ο Grivaud επανέρχεται στα θέματα που αφορούν στον Φλώριο και στο έργο του (1999) με την εισαγωγή που έγραψε για τη φωτομηχανική επανέκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Εκεί ο γάλλος μελετητής προσθέτει ορισμένα καινούργια στοιχεία και εκφέρει κάποιες ενδιαφέρουσες κρίσεις και εκτιμήσεις για το έργο.¹²⁴ Κατά την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα είδε, επίσης, το φως της δημοσιότητας η σύγχρονη κριτική έκδοση του δευτέρου και του τρίτου μέρους του ιστορικού/χρονολογικού συμπλήματος των *Gestes des Chiprois*, των οποίων οι εκδότες αφιέρωσαν μερικές σελίδες, για να εξετάσουν τη διασύνδεση του συγκεκριμένου συμπλήματος με την *Ιστορία της Κύπρου*.¹²⁵

¹²¹ B. I. Imhaus, «Un document démographique et fiscal vénitien concernant le casal du Marethasse (1549)», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 376-520.

¹²² G. Grivaud, «Ordine della Secreta di Cipro. Florio Bustron et les institutions franco-byzantines afférentes au régime agraire de Chypre à l'époque vénitienne», *Μελέται και Υπομνήματα* 2 (1992), 531-592.

¹²³ G. Grivaud, *Entrelacs Chiprois: essai sur les lettres et la vie intellectuelle dans le royaume de Chypre*, Nicosie 2009. Η μελέτη πρωτοδημοσιεύτηκε στην ελληνική γλώσσα, βλ. G. Grivaud «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 5, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Β', Λευκωσία 1996, 863-1207.

¹²⁴ Florio Bustron, *Historia overo commentarii de Cipro*, εισαγ. Gilles Grivaud, Λευκωσία 1998.

¹²⁵ Filippo da Novara, *Guerra di Federico II in Oriente* (1223-1242), έκδ. και ιταλική μετάφρ. S. Melani, Napoli 1994. *Cronaca del Templare di Tiro*, έκδ. και ιταλική μετάφρ. L. Minervini, Napoli 2000.

Πιο πρόσφατα, ο Lorenzo Calvelli αφιέρωσε μερικές σελίδες στο βιβλίο του *Cipro e la Memoria dell'Antico fra Medioevo e Rinascimento* («*Η Κύπρος και η μνήμη του αρχαίου μεταξύ Μεσαίωνα και Αναγέννησης*»), έτσι ώστε να εξετάσει το ζήτημα των πηγών και της σύνθεσης του τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* που αναφέρεται στην περιγραφή της αρχαίας Κύπρου και στα αρχαιολογικά κατάλοιπα (2009).¹²⁶ Εντελώς πρόσφατα (2016), η Αγγελ Νικολάου-Κονναρή, η οποία ειδικεύεται στην κυπριακή ιστοριογραφία της Φραγκοκρατίας, έγραψε σύντομο λήμμα για την *Ιστορία της Κύπρου* και τον συγγραφέα της το οποίο δημοσιεύθηκε στην *Brill Encyclopedia of the Medieval Chronicle*.¹²⁷ Το λήμμα αρχικά επαναλαμβάνει τις γνωστές πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του Φλωρίου και επιχειρεί μια σύντομη παρουσίαση του περιεχομένου της *Ιστορίας της Κύπρου* και των πηγών του συγγραφέα. Ωστόσο, στην πορεία το λήμμα αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον, όταν η Νικολάου-Κονναρή κάνει κάποιες επιπλέον αναφορές και εκτιμήσεις σχετικά με τη χειρόγραφη παράδοση της *Ιστορίας της Κύπρου* και προβαίνει στην προσωπική της αποτίμηση για το έργο και τους σκοπούς του συγγραφέα (σημειώνουμε ότι θα μας δοθεί η ευκαιρία να παρουσιάσουμε και συζητήσουμε εν εκτάσει τις απόψεις της Νικολάου-Κονναρή και των άλλων μελετητών για τον Φλώριο και το έργο του στο δεύτερο και στο τρίτο μέρος της παρούσης διατριβής).

1.1.5. Παρουσίαση του βίου του Φλωρίου και των σωζόμενων στοιχείων για την επαγγελματική και συγγραφική σταδιοδρομία του

Ο Φλώριος υπήρξε γόνος της οικογένειας των Βουστρωνίων.¹²⁸ Η οικογένεια των Βουστρωνίων, όπως συνάγεται από πληθώρα ιστορικών μαρτυριών, ήταν μια από τις πλέον σημαντικές οικογένειες της Κύπρου, τουλάχιστον από τον 15^ο αιώνα και εξής. Το όνομα της οικογένειας αυτής φιγουράρει στον κατάλογο των ευγενών οικογενειών της Κύπρου, του

¹²⁶ Calvelli, *Cipro*, 125-134.

¹²⁷ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

¹²⁸ Πρέπει να σημειώσουμε ότι το όνομα της οικογένειας συναντάται στα μεσαιωνικά κείμενα με τους τύπους Bustrone, Boustron, Bustron, Busdron, Bustronius και (Μ)πουστρου/Πούστρου ή παραπλήσιους. Ο Γιώργος Κεχαγιόγλου έχει την άποψη ότι ο «αρχαιοπρεπής σχηματισμός Βουστρώνιος» ήταν «άγνωστος πριν από τα μέσα του 17^{ου} αι.» και πρωτοεμφανίζεται «πιθανότατα» μόλις το 1653 σε ένα επίγραμμα, το οποίο αναδημοσιεύει και ο Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμστ', βλ. Τζώρτζης (Μ)πουστρός (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος), *Διήγησις Χρονίκας Κύπρου*, έκδ. Γ. Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997, 253* σημ. 6. Η άποψη, όμως, του Κεχαγιόγλου δεν είναι ακριβής: ο τύπος Βουστρώνιος εμφανίζεται νωρίτερα: τα αδέρφια Γεώργιος και Ματθαίος Βουστρώνιος, γνωστοί κύπριοι λόγιοι, χρησιμοποιούν τον όρο Βουστρώνιος τουλάχιστον από το 1637, περί αυτών βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη*, 107-111· Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας*, τ. 2, Λευκωσία 1930, 66-68. Δεδομένου, όμως, ότι ο λατινικός τύπος Bustronius απαντά ήδη σε έγγραφο του 1562, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι και ο ελληνικός «αντίστοιχος» τύπος Βουστρώνιος θα ήταν ήδη εν χρήσει τουλάχιστον από τότε· για τον τύπο Bustronius, βλ. Grivaud, «Florio Bustron, storico del Rinascimento cipriota», εισαγ. στο Florio Bustron, *Historia overo commentarii de Cipro*, Λευκωσία 1998, vii-xi, εδώ viii. Εν πάση περιπτώσει, χρησιμοποιούμε στην παρούσα διατριβή τον τύπο Βουστρώνιος, επειδή τούτος έχει καθιερωθεί στην ελληνική βιβλιογραφία.

Στεφάνου Λουζινιανού.¹²⁹ Κορυφαίοι σύγχρονοι μελετητές της κυπριακής Λατινοκρατίας, μεταξύ των οποίων οι Jean Richard, Rudt de Collenberg, Gilles Grivaud, Νίκος Κουρέας, Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, και πιο παλιοί, όπως οι Κωνσταντίνος Σάθας, Louis και René de Mas Latrie, σταχυολόγησαν πλήθος πληροφοριών για πολλά μέλη της οικογένειας των Βουστρωνίων από διάφορες πηγές (αφηγηματικές, αρχειακές κ.α.).¹³⁰

Πρώτη μνεία της οικογένειας των Βουστρωνίων, όπως αναφέρει η Νικολάου-Κονναρή, γίνεται «στις αρχές του 14^{ου} αιώνα», οπότε αναφέρεται κάποιος «Ζωάν Μπουτρ(ού)».¹³¹ Μια από τις πιο παλαιές μνείες της οικογένειας συναντάται, επίσης, σε έγγραφο που συντάχθηκε κατά τα έτη 1422-1424 ή το έτος 1425.¹³² Ο Grivaud πιθανολογεί ότι η οικογένεια είχε καταγωγή από τη Συρία, από το λιμάνι του Μπατρουν (Batroun) του Λιβάνου,¹³³ σε αντίθεση με την παλαιότερη έρευνα που θεωρούσε βέβαιη την καταγωγή της οικογένειας από τον γαλλικό «αριστοκρατικό» οίκο «de Bustrone».¹³⁴ Πάνω στο θέμα της απώτερης καταγωγής της οικογένειας ο Γιώργος Κεχαγιόγλου διατείνεται ότι η οικογένεια των Βουστρωνίων «συνδέεται με πιζανικής ή γενοουατικής υπηκοότητας («λευκούς Γενοιάτες») πρόσφυγες του φραγκοκρατούμενου Λιβάνου από το 1289 κ.ε.».¹³⁵ Πιο συγκεκριμένα, ο ίδιος μελετητής θεωρεί, όπως γράφει, «βέβαιη την προέλευση της οικογένειας από το μικρό λιμάνι του Λιβάνου Μπατρουν/Μπαθρουν ... 56 χλμ. Β. της Βηρυτού».¹³⁶ Την ίδια άποψη για την καταγωγή της οικογένειας από την «παραλιακή πόλη του Al-Butrun» υιοθετεί και ο Κουρέας.¹³⁷

¹²⁹ Lusignano, *Chorograffia*, f. 82v, όπου η οικογένεια των Βουστρωνίων αναγράφεται ως «Bustroni».

¹³⁰ Πληροφορίες για την οικογένεια ανευρίσκονται σε διάφορες μελέτες και συγγράμματα: Νικολάου-Κονναρή, «Bustron, Florio»: George Boustronios, *A Narrative of the Chronicle of Cyprus, 1456-1489*, αγγλική μετάφρ. Ν. Κουρέας, Nicosia 2005, 25-33 (εισαγωγή)· (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 247*-267*· Grivaud, *Entrelacs*, 204-205· Grivaud, «Ordine della Secreta», 533-536· W. H. Rudt de Collenberg, «Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican 1378-1471», *Μελέται και Υπομνήματα I* (1984), 521-678, εδών 654-655· W. H. Rudt de Collenberg, «Recherches sur quelques familles chypriotes apparentées au Pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomenoi, Lusignan, Bustron et Nores», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 12 (1983), 5-68, εδών 41-46· *Le Livre des remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre (1468-1469)*, έκδ. J. Richard – Th. Papadopoulos, Nicosie 1983, σποράδην· Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμβ'-ρμε'· Bustron, *Chronique*, 3-5· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 1-3, σποράδην.

¹³¹ Νικολάου-Κονναρή, «Συνέχειες και ασυνέχειες», 58 (όπου και σχετική βιβλιογραφία).

¹³² Boustronios, *A Narrative*, 26· Grivaud, «Ordine della Secreta», 533.

¹³³ Grivaud, *Entrelacs*, 204 σημ. 89· Grivaud, «Florio Bustron», vii.

¹³⁴ Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμδ'. Ισπανικό επίσημο έγγραφο του 17^{ου} αιώνα κάνει λόγο για ισπανική απώτερη καταγωγή των Βουστρωνίων, προφανώς από πληροφορίες προερχόμενες από φυγάδες, μέλη της οικογένειας, οι οποίοι επιδίωκαν με τον τρόπο αυτό να κερδίσουν την εύνοια της ισπανικής Αυλής, βλ. Ι. Χασιώτη, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας (15' - 17' αι.)*, Λευκωσία 1972, 29-31.

¹³⁵ (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 257*.

¹³⁶ (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 255*.

¹³⁷ Boustronios, *A Narrative*, 25· N. Coureas, «How Frankish was the Frankish ruling class of Cyprus? Ethnicity and Identity», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 37 (2015), 61-78, εδών 67-68.

Η οικογένεια, προϊόντος του χρόνου, πέτυχε να ανέλθει στα ανώτερα και ανώτατα κοινωνικά στρώματα του Βασιλείου της Κύπρου και να αναλάβει, από τις αρχές του 15^{ου} αιώνα και έπειτα, υψηλές και υπεύθυνες θέσεις στην κρατική γραφειοκρατία και την εκκλησιαστική ιεραρχία. Επιπλέον, αρκετά μέλη της οικογένειας έγιναν τιμαριούχοι ή διέπρεψαν στα γράμματα και στις τέχνες. Ο Grivaud κατάρτισε, με βάση αρχαιακές μαρτυρίες κυρίως, έναν κατάλογο γνωστών μελών της οικογένειας που έζησαν και έδρασαν στο νησί ή εκτός του νησιού από τον 15^ο μέχρι και τον 17^ο αιώνα, παραθέτοντας και τα βασικά προσωπογραφικά στοιχεία για το καθένα.¹³⁸ Λεπτομερή προσωπογραφικό κατάλογο μελών της οικογένειας των Βουστρώνιων για την ίδια περίοδο συνέταξε και ο Κουρέας.¹³⁹

Από τα μέλη της οικογένειας ξεχωρίζουν στον 15^ο αιώνα τρεις, οι Φίλιππος και Πέτρος Βουστρώνιος, οι οποίοι κατείχαν υψηλές θέσεις στη βασιλική/κρατική γραφειοκρατία (1469) και ο Δημήτριος Βουστρώνιος που εκτελέστηκε, γιατί έλαβε μέρος στη συνωμοσία κατά του Ιακώβου Β΄ (1470).¹⁴⁰ Από τα πλέον επιφανή μέλη της οικογένειας, την ίδια χρονική περίοδο, ήταν αναμφισβήτητα ο «χρονογράφος» Γεώργιος Βουστρώνιος, ο συγγραφέας του έργου *Διήγησις Χρονίκας Κύπρου*, μιας χρονικής αφήγησης, που καταπιάνεται με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου της βασιλείας του Ιωάννη Β΄, της Καρλόττας, του Ιακώβου Β΄ και της Αικατερίνης Κορνάρο, καλύπτοντας πάνω-κάτω τα έτη 1456-1501. Ας σημειωθεί ότι ο Γεώργιος Βουστρώνιος κατείχε και υψηλό κρατικό αξίωμα, ήταν «τζίβιτάνος» ή «τσιβιτάνος» της Αλικής.¹⁴¹

Στα χρόνια της Βενετοκρατίας –και ιδιαίτερα κατά τον 16^ο αιώνα– η οικογένεια των Βουστρώνιων διεισδύει ακόμη περισσότερο στα ανώτερα και ανώτατα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας. Πλείστα μέλη της οικογένειας εντοπίζονται στα αρχαιακά τεκμήρια να κατέχουν υπεύθυνες κρατικές θέσεις, να εκμισθώνουν χωριά, να στελεχώνουν την εκκλησιαστική ιεραρχία, να εργάζονται ως συμβολαιογράφοι ή να υπηρετούν στο Σέκρετον. Κάποιοι γόνοι της οικογένειας πέτυχαν την ένταξή τους ακόμη και μέσα στην κλειστή τάξη των κυπρίων ευγενών.¹⁴²

Αναμφισβήτητα το επιφανέστερο μέλος της οικογένειας, κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, ήταν ο Ιερώνυμος Βουστρώνιος (Hieronimo Bustron), ξάδελφος του Φλωρίου, στον οποίο ο

¹³⁸ Grivaud, *Entrelacs*, 204-205· Grivaud, «Ordine della Secreta», 533-537.

¹³⁹ Boustronios, *A Narrative*, 26-33.

¹⁴⁰ Boustronios, *A Narrative*, 26-27· Grivaud, *Entrelacs*, 205· Grivaud, «Ordine della Secreta», 536· Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμγ΄· (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 256-257* (για γνωστά μέλη της οικογένειας κατά τους 14^ο και 15^ο αιώνες).

¹⁴¹ Ένα είδος διοικητή της περιοχής, βλ. Boustronios, *A Narrative*, 27· Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμβ΄.

¹⁴² Boustronios, *A Narrative*, 29-30· Grivaud, «Ordine della Secreta», 534-537.

κύριος ιστορικός αφιερώνει την *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*.¹⁴³ Ο Ιερώνυμος δεν ήταν απλώς ένας ευγενής τιμαριούχος, αλλά –όπως προκύπτει από τη μέχρι σήμερα γνωστή σταδιοδρομία του– ήταν πρόσωπο που ασκούσε καταλυτική επιρροή στο Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας. Συνάγεται, επομένως, ότι ο ίδιος (και μέσω αυτού η οικογένεια των Βουστρωνίων) ήταν, χωρίς αμφιβολία, μέλος της ηγετικής ομάδας των κυπρίων ευγενών. Αψευδής μαρτυρία για το υψηλό εκτόπισμα του Ιερωνύμου μέσα στο Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο αποτελεί το γεγονός ότι ο ίδιος διετέλεσε κατά τα έτη 1549-1550 και τα έτη 1557-1559 βισκούντης (ή υποκόμης) της Λευκωσίας, αξίωμα στο οποίο, βεβαίως, τον προώθησε το προαναφερθέν Συμβούλιο και το οποίο, ασφαλώς, ήταν «κρατημένο» για τα μέλη του κλειστού πυρήνα των ευγενών.¹⁴⁴

Πέραν τούτων, ο Ιερώνυμος ανέλαβε το 1559 τον ρόλο του απεσταλμένου του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της πρωτεύουσας για το δύσκολο έργο της προώθησης αιτημάτων, εκ μέρους του Συμβουλίου, ενώπιον της Βενετικής Γερουσίας, πράγμα που δείχνει ότι εκτιμούσαν τη ρητορική του δεινότητα (και μόρφωση;), τουλάχιστον στην Κύπρο.¹⁴⁵ Η ισχυρή του θέση μέσα στην τάξη των ευγενών θα επιβεβαιωθεί για ακόμη μια φορά όταν το 1566 ο Ιερώνυμος θα εκλεγεί από το ίδιο Συμβούλιο ως μέλος του ενδεκαμελούς Συμβουλίου, το οποίο υποτίθεται ότι θα αναλάμβανε «να βοηθά» τον βενετό τοποτηρητή στην άσκηση των καθηκόντων του.¹⁴⁶ Επρόκειτο, το δίχως άλλο, για μια ισχυρή προσωπικότητα, η οποία δεν θα στερούνταν και κάποιας μόρφωσης περί τα νομικά, μιας και ανέλαβε επί σειρά ετών το (δικαστικό, συν τοις άλλοις) αξίωμα του βισκούντη. Είναι πιθανόν ο Ιερώνυμος να υπήρξε προστάτης/πάτρωνας (patronus) του Φλωρίου στο πεδίο των τεχνών και της συγγραφής.

Από τους κόλπους της οικογένειας των Βουστρωνίων, λοιπόν, η οποία απολάμβανε ήδη πολύ υψηλού στάτους μέσα στο γίγνεσθαι της βενετοκρατούμενης Κύπρου, προέρχεται και ο ιστορικός Φλώριος. Η ακριβής χρονολογία της γεννήσεως του Φλωρίου λανθάνει, αλλά

¹⁴³ Την έκδοση της *Πραγματείας* αυτής, βλ. Bustron, *Chronique*, 464-473, όπου ο Φλώριος αυτοαποκαλείται «il cugino e servitore» («ξάδελφος και υπηρέτης») του «magnifico cavalier» («μεγαλοπρεπούς ιππότης») Ιερωνύμου.

¹⁴⁴ Ο βισκούντης της Λευκωσίας ήταν υπεύθυνος για τη δημόσια τάξη στην πρωτεύουσα και προήδρευε του Δικαστηρίου του Βισκούντη, το οποίο είχε αρμοδιότητα να εκδικάζει αστικές και ποινικές υποθέσεις, πλην εκείνων που η νομοθεσία έθετε στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου των Rettori, γενικά βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 463-464· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 852-853. Κατά τον Φραγκίσκο Αττάρ απαραίτητα προσόντα για τη διεκδίκηση του αξιώματος ήταν η εξ ευγενών-ιπποτών καταγωγή και η κατοχή τιμαριών, εκλεγόταν δε ο βισκούντης ανά διετία: «...uisconte ... deve esser cauallier et gentilhuomo feudato eletto per i ... rettori di due in due anni» («ο βισκούντης ... πρέπει να είναι ιππότης και ευγενής εκλεγόμενος από ... τους Ρέκτορες ανά διετία»), βλ. BL, Egerton ms. 1087 f. 240r. Για την εκλογή του Ιερωνύμου ως βισκούντη και γενικά για τη δράση του, βλ. Boustronios, *A Narrative*, 30· Coureas, «How Frankish was the Frankish ruling class», 69-70· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 4, 297-298· Arbel, *The Cypriot Nobility*, 196 σημ. 84.

¹⁴⁵ Grivaud, «Ordine della Secreta», 535.

¹⁴⁶ Collenberg, «Δομή και Προέλευση», 828.

είναι δυνατόν αυτή να προσδιορισθεί με κάποιο βαθμό βεβαιότητας από σημαντικούς σταθμούς/γεγονότα της πορείας της ζωής του. Σύμφωνα με τον Grivaud, η πρώτη εμφάνιση του Φλώριου στην ιστορία χρονολογείται κατά το έτος 1530, όταν αυτός κατέθεσε ως μάρτυρας σε κάποια ανάκριση. Βάσει της μαρτυρίας αυτής ο ίδιος μελετητής διατύπωσε την ευλογοφανή υπόθεση ότι ο μελλοντικός κύπριος ιστορικός συγγραφέας θα πρέπει να είχε γεννηθεί πριν το 1515, κατά πάσα πιθανότητα την πρώτη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα.¹⁴⁷

Η δεύτερη χρονολογικά μαρτυρία για τον ιστορικό μας συναντάται την επόμενη χρονιά (2/3/1531), οπότε κατόπιν εντολής του δόγη της Βενετίας Andrea Gritti, συγκροτείται στην Κύπρο ad hoc τριμελής επιτροπή νομομαθών, οι οποίοι ανέλαβαν να περισυλλέξουν τα σωζόμενα στο νησί χειρόγραφα των *Ασσιζών* (των νόμων, δηλαδή, του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και Κύπρου), σε μια προσπάθεια να εντοπιστούν τα πλέον αξιόπιστα από αυτά. Σκοπός ήταν να καταρτισθεί ένα όσον το δυνατόν γνησιότερο κείμενο των *Ασσιζών* και να τύχουν μετάφρασης, έπειτα, οι νόμοι εκείνοι από την παλαιογαλλική γλώσσα στην ιταλική/βενετική γλώσσα, για τον σκοπό της χρήσης εκ μέρους των δικαστηρίων της Μητρόπολης, για κυπριακές υποθέσεις.¹⁴⁸ Ο Φλώριος φρόντισε να παραδώσει στην τριμελή επιτροπή ένα χειρόγραφο των *Ασσιζών* προερχόμενο από τη βιβλιοθήκη του.¹⁴⁹

Την ίδια χρονιά (1531) η Βενετική Αποικιακή Διοίκηση της Κύπρου ανέθεσε στον Φλώριο τη μετάφραση των *Ασσιζών* στην ιταλική/βενετική γλώσσα, αφού τον διόρισε γραμματέα-συμβολαιογράφο («podaro») της πιο πάνω αναφερθείσας τριμελούς επιτροπής. Η ανάθεση στον κύπριο νομομαθή και συγγραφέα ενός τόσο σοβαρού και υψίστης σημασίας έργου, μαρτυρεί ότι αυτός είχε ήδη αποκτήσει κύρος στον τομέα της νομικής και ετύγχανε της αναμφισβήτητης εκτίμησης και αναγνώρισης από τη Βενετική Διοίκηση ως εξέχων νομομαθής.

Η ιταλική/βενετική μετάφραση των *Ασσιζών* από τον Φλώριο εκδόθηκε στη Βενετία τον Μάιο του 1535 σε δυο μέρη: το πρώτο μέρος περιέχει τις *Ασσιζες της Υψηλής Αυλής* και το δεύτερο μέρος τις *Ασσιζες της Χαμηλής/Κάτω Αυλής*. Στο τέλος του πρώτου μέρους ο μεταφραστής γράφει με κάποια δόση αυταρέσκειας και περηφάνειας τα εξής: «le Assise del' Alta corte del Regno de Hyerousalem et Cypro, tradutte de francese in lingua italiana d'ordine della serenissima Ducal Signoria de Venetia, per me Florio Bustron, cosi

¹⁴⁷ Grivaud, «Ordine della Secreta», 537· Grivaud, *Entrelacs*, 258-259.

¹⁴⁸ Για το κείμενο του διατάγματος και του διορισμού της επιτροπής, βλ. P. Canciani, *Barbarorum Leges Antiquae cum notis et glossariis*, τ. 1-5, Venetiis 1781-1792, εδώ τ. 5, 129 (στον ίδιο τόμο εκδίδεται και η ιταλική/βενετική μετάφραση των *Ασσιζών της Υψηλής Αυλής*)· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 515-516.

¹⁴⁹ Grivaud, «Ordine della Secreta», 538· Canciani, *Barbarorum Leges*, τ. 5, 130· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 517.

commandato da li clarissimi rectori di questo Regno di Cypro, come nodaro de li Magnifici deputati a la ditta commissione» («οι *Ασσιζες της Υψηλής Αυλής* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και Κύπρου μεταφράστηκαν από τη γαλλική στην ιταλική γλώσσα, κατόπιν εντολής της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας της Βενετίας, από εμένα τον Φλώριο Βουστρώνιο, όπως διατάχθηκε από τους επιφανέστατους Ρέκτορες του Βασιλείου της Κύπρου, όντας γραμματέας των εκλαμπρότατων μελών της προαναφερθείσας επιτροπής»).¹⁵⁰

Από τα πιο πάνω προκύπτει, όπως λέχθηκε, ότι ο Φλώριος από τη δεκαετία του 1530, ίσως και νωρίτερα, είχε αποκτήσει τη φήμη διαπρεπούς νομικού και νομομαθούς. Στο σημείο αυτό εγείρεται φυσιολογικά ένα ερώτημα: πώς αποκτήθηκαν αυτές οι γνώσεις του Φλωρίου περί τα νομικά αλλά και η μόρφωσή του εν γένει; Δυστυχώς, δεν υπάρχουν οποιαδήποτε στοιχεία για τυχόν φοίτησή του σε κάποιο ιταλικό πανεπιστήμιο. Το τελευταίο, όμως, δεν είναι καθόλου απίθανο, αφού στην Ιταλία στρέφονταν πολλοί Κύπριοι της εποχής για ανώτερες σπουδές. Ως προς το θέμα τούτο απαντά μια ασαφής αναφορά του Φλωρίου στην *Ιστορία της Κύπρου* που πιθανόν να αποτελεί μαρτυρία για την παραμονή του ιστορικού στην Ιταλία (Νάπολη), για κάποιο απροσδιόριστο χρονικό διάστημα. Η παραμονή του εκείνη, αν όντως έλαβε χώρα, περιλάμβανε και ανάγνωση βιβλίων και –κατ’ ακολουθίαν– ίσως ανώτερες σπουδές.¹⁵¹ Ως προς τη μόρφωση του Φλωρίου, ο Grivaud συμπεραίνει ότι η τελευταία μάλλον αποκτήθηκε στις σχολές της Λευκωσίας.¹⁵² Σίγουρα, πέραν από την τυχόν μαθητεία του στις –ομολογουμένως χαμηλού επιπέδου– ντόπιες σχολές, η μόρφωση του Φλωρίου θα ήταν δυνατόν κάλλιστα να τύχει διεύρυνσης μέσα στους κόλπους της οικογένειας των Βουστρωνίων, αφού αρκετά μέλη της οποίας –όπως έχουμε ήδη δει– ήταν κάτοχοι θεολογικής μόρφωσης ή κατάρτισης περί τα νομικά και τα του συμβολαιογράφου.

Αφού έφερε σε πέρας το έργο της μετάφρασης των *Ασσιζών*, ο Φλώριος ανάλωσε την υπόλοιπη ζωή του σταδιοδρομώντας ως νοτάριος ή συμβολαιογράφος και μελετώντας ή συγγράφοντας ο ίδιος πραγματείες για την ιστορία της Κύπρου και για τους νόμους/θέσμια του Κυπριακού Βασιλείου. Τούτα συμπεραίνονται από τη μέχρι σήμερα γνωστή

¹⁵⁰ Canciani, *Barbarorum Leges*, τ. 5, 309· Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμδ' σημ. 1.

¹⁵¹ Η αναφορά έχει ως εξής: «ho veduto nelle chroniche che stanno a San Lorenzo de Napoli» («έχω δει στα χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο της Νάπολης»), βλ. Bustron, *Chronique*, 408.10-11. Βεβαίως η αναφορά μπορεί κάλλιστα να σημαίνει ότι ο Φλώριος είδε το κείμενο των «χρονικών» «που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο» σε κάποιο αντίγραφο που του εστάλη –ή βρέθηκε με κάποιο τρόπο– στην Κύπρο. Το αξιόπιστο, όμως, της μαρτυρίας αυτής εξασθενεί πολύ, αν ληφθεί υπόψη ότι ο ιστορικός κάνει τη συγκεκριμένη αναφορά στα προαναφερθέντα «χρονικά», για να εξάρει την ευγενή καταγωγή της οικογένειας των ντε Κονστανζο (de Constanzo) ως δήθεν καταγόμενης από μεσαιωνικούς βασιλιάδες και ευγενείς. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος επικαλείται τη μαρτυρία των εν λόγω «χρονικών», για να πείσει τον αναγνώστη για την πολύ υψηλή καταγωγή των ντε Κονστανζο. Επομένως, υπάρχει πολύ μεγάλη πιθανότητα η αναφορά του ιστορικού ότι «είδε» τα «χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο» να είναι ψευδής, βλ. κατωτέρω 2.5.9.

¹⁵² Grivaud, *Entrelacs*, 258-259.

συμβολαιογραφική και συγγραφική του δραστηριότητα, όπως αυτή καταγράφεται τις τρεις επόμενες δεκαετίες.¹⁵³ Οι πιο σημαντικοί γνωστοί σταθμοί της συγγραφικής και της συμβολαιογραφικής του δραστηριότητας (και της μετέπειτα ζωής του) είναι οι πιο κάτω:

Ο Φλώριος έχοντας την ιδιότητα του συμβολαιογράφου και, κατά καιρούς, το πόστο του γραμματέα του Σεκρέτου εμφανίζεται τουλάχιστον από το 1544 να συντάσσει ή να μεταφράζει διοικητικά έγγραφα κατόπιν εντολών ή παραγγελιών υψηλών κρατικών αξιωματούχων ή και εξ ίδιας πρωτοβουλίας. Το 1544 του ανατίθεται από τις Αρχές να μεταφράσει από την παλαιογαλλική στην ιταλική γλώσσα επίσημα έγγραφα από τα κρατικά αρχεία που αφορούν σε οικονομικά ζητήματα και επίσημα έγγραφα από το αρχείο του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της Λευκωσίας που αφορούν σε νομικά ζητήματα.¹⁵⁴

Το 1549 συντάσσει ένα *prattico* (απογραφή/καταγραφή του αριθμού των κτημάτων, των παροίκων, των εξαρτώμενων των τελευταίων, των ελεύθερων αγροτών, των περιουσιακών τους στοιχείων κλπ. για δημοσιονομικούς σκοπούς) για την περιοχή της Μαραθάσας.¹⁵⁵

Κατά το 1552 συγγράφει την *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*, όπως οι τελευταίοι ίσχυαν ή τηρούνταν, κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Λουζινιανών.¹⁵⁶ Όπως ο ίδιος ο Φλώριος βεβαιώνει, κατά μεγάλο μέρος η *Πραγματεία* αυτή αποτελεί μετάφραση στην ιταλική από την παλαιογαλλική γλώσσα διαφόρων κειμένων περί της κυπριακής ιπποσύνης τα οποία ανευρίσκονταν στις *Ασσίζες* ή στα έργα διάσημων νομομαθών της εποχής των Λουζινιανών. Μέσα στο έργο ο Φλώριος εκφράζει τη βαθιά του θλίψη, γιατί δεν εφαρμόζονται πλέον (ή έχουν τροποποιηθεί σε βαθμό που να είναι αγνώριστοι πια) οι περί ιπποσύνης «αρχαίοι» κανονισμοί του Βασιλείου των Λουζινιανών.¹⁵⁷

Κατά το 1554 ο Φλώριος συντάσσει την *Ordine della Secreta di Cipro*, μια πραγματεία που καταπιάνεται με τα θέματα λειτουργίας, καλύτερης οργάνωσης και απόδοσης του Σεκρέτου, θέματα που ο ίδιος γνώριζε πολύ καλά, λόγω της μακρόχρονης του θητείας ως γραμματέας της συγκεκριμένης κρατικής υπηρεσίας.¹⁵⁸

¹⁵³ Γενικά για τη δράση του Φλωρίου ως νοταρίου/συμβολαιογράφου και συγγραφέα, βλ. Boustronios, *A Narrative*, 30-31· Grivaud, *Entrelacs*, 259. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. Grivaud, «*Ordine della Secreta*», 538-540.

¹⁵⁴ Grivaud, «*Ordine della Secreta*», 538.

¹⁵⁵ Έκδοση, βλ. Imhaus, «*Un document démographique*».

¹⁵⁶ Η χρονολογία κατά τον Grivaud, «*Ordine della Secreta*», 537. Εκδόθηκε από τον R. de Mas Latrie ως παράρτημα στην έκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου*, βλ. Bustron, *Chronique*, 464-473.

¹⁵⁷ Βλ. Bustron, *Chronique*, 464-465.

¹⁵⁸ Εκδόθηκε από τον Grivaud, βλ. Grivaud, «*Ordine della Secreta*», 560-592.

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι κατά τον Ιούλιο του 1556 ο Φλώριος μεταφράζει ένα διάταγμα του βασιλιά Ιακώβου Β΄ του 1455, και τον Δεκέμβρη του ίδιου έτους, ως γραμματέας του Σεκρέτου, μεταφράζει ένα παλιό διάταγμα της Υψηλής Αυλής.¹⁵⁹

Κατά το 1557, ο Leonardo Donà, μετέπειτα δόγης της Βενετίας, ο οποίος ενδιαφέρθηκε ιδιαίτερα για τα θέματα της Κύπρου, κάνει μνεία στις ανέκδοτες σημειώσεις του για το έργο *Ordine della Secreta di Cipro*. Ο σύμβουλος του τοποτηρητή, μέλος των Ρεκτόρων, Antonio Zane, προτείνει προς τη Βενετική Γερουσία (1559) να υιοθετηθούν οι εισηγήσεις του Φλωρίου στο πιο πάνω έργο, για τα «απαραίτητα προσόντα» που χρειάζεται στο εξής να κατέχουν όσοι πρόκειται να στελεχώσουν το Σέκρετον.¹⁶⁰

Κατά τα έτη 1562-1564, ο Φλώριος, ο οποίος, όπως αναφέρει ο L. de Mas Latrie, ήταν «très-au courant des affaires et de l'administration chypriotes» («πολύ ενήμερος για τα κυπριακά ζητήματα και τη διοίκηση»), συνεργάζεται στενά με τον Bernardo Sagredo, γενικό προβλεπτή, τον οποίο και συνοδεύει κατά τις ανά την Κύπρο εξορμήσεις του για σκοπούς ελέγχου και επιθεώρησης. Ο L. de Mas Latrie προσθέτει δε ότι ο Φλώριος ήταν «fort utile au pronéditeur» («ιδιαίτερα χρήσιμος για τον γενικό προβλεπτή»), που χαρακτηρίζει τον ιστορικό ως «intelligentissimo» περί τα διοικητικά ζητήματα.¹⁶¹ Οι Sagredo και Φλώριος συνταξίδεψαν στην Αμμόχωστο και εξέτασαν από κοινού τα ζητήματα του επισιτισμού της πόλης της Αμμοχώστου.¹⁶²

Ο Sagredo δεν παραλείπει να πλέξει το εγκώμιο του Φλωρίου για τις εξαιρετικές του γνώσεις για τα ζητήματα της διοίκησης, των κρατικών αρχείων και της λειτουργίας του Σεκρέτου· «dalla qual secreta dipende tutto il governo del regno et l'entrate della reale» («από το οποίο Σέκρετον εξαρτάται η διοίκηση όλου του Βασιλείου και τα έσοδα του κρατικού ταμείου»)¹⁶³ Σύμφωνα δε με τον Sagredo, κανένας δεν θα γνώριζε τίποτε σχετικά με τα θέματα οργάνωσης, τήρησης και παρακολούθησης των βιβλίων του Σεκρέτου, εάν δεν υπήρχε ο Φλώριος, «il quale, per haver la lingua francese, vien molte volte adoperato per esser molto intelligente, perciocchè i libri sono tutti in lingua francese» («ο οποίος, επειδή κατέχει τη γαλλική γλώσσα, χρησιμοποιείται συνεχώς [σ.σ. από τη Διοίκηση] χάρη στη βαθιά του γνώση [σ.σ. περί αυτών των θεμάτων], γιατί όλα τα βιβλία [σ.σ. του Σεκρέτου]

¹⁵⁹ Grivaud, «Ordine della Secreta», 539.

¹⁶⁰ Grivaud, «Ordine della Secreta», 546· Grivaud, *Entrelacs*, 259.

¹⁶¹ Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 550 σημ. 2. Το «intelligentissimo» μπορεί να σημαίνει ιδιαίτερα καταρτισμένο, ικανό ή βαθύ γνώστη του αντικειμένου.

¹⁶² Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 550 σημ. 2. Ο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 540-556 εκδίδει αποσπάσματα από την υπηρεσιακή έκθεση του Sagredo προς τη Βενετική Γερουσία, η οποία υποβλήθηκε μετά το 1564, έτος αναχώρησης του γενικού προβλεπτή από την Κύπρο, βλ. Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 540 σημ. 1.

¹⁶³ Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 550.

είναι γραμμένα στη γαλλική γλώσσα».¹⁶⁴ Με άλλα λόγια, ο Φλώριος θεωρείται από τον γενικό προβλεπτή ως το πλέον απαραίτητο πρόσωπο για την εύρυθμη λειτουργία της Βενετικής Διοίκησης στην Κύπρο. Εμμέσως –πλην σαφώς– ο Sagredo τονίζει ότι χωρίς την παρουσία του κυπρίου ιστορικού (και νοδάρου) θα ήταν αδύνατο να λειτουργήσει η κρατική μηχανή (και –συνακόλουθα– να τύχουν εξυπηρέτησης τα συμφέροντα της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου στην Κύπρο). Πρόκειται για μια εξόχως βαρυσήμαντη μαρτυρία για την ακτινοβολία που ασκούσε η προσωπικότητα του Φλωρίου στους ίδιους τους βενετούς αξιωματούχους και τη βαθιά εντύπωση που προκαλούσε σε αυτούς η συναναστροφή μαζί του.

Πιθανή μαρτυρία για τον Φλώριο ίσως εμπεριέχεται σε δυο νοταριακές πράξεις του 1562 και του 1563 που αναφέρονται από τον Grivaud. Μια από αυτές αναγράφει «Reverendus dominus presbiter Florius Bustronius Nicosiensis» («Αιδεσιμότατος κύριος πρεσβύτερος Φλώριος Βουστρώνιος εκ Λευκωσίας»). Εάν το υπό αναφορά πρόσωπο εδώ ταυτίζεται με τον ιστορικό μας, η αναφορά αυτή δεικνύει ότι προς το τέλος της ζωής του ο Φλώριος έγινε κληρικός (πρεσβύτερος).¹⁶⁵

Επί του θέματος τούτου, εάν δηλαδή ο Φλώριος ήταν ή όχι κληρικός, επισημαίνουμε ότι υπάρχουν πολλές περιπτώσεις μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπου ο ιστορικός μας εκφράζει το βαθύ του θρησκευτικό συναίσθημα, κάτι που σαφώς υποβάλλει ότι είναι δυνατό να υπήρξε κληρικός. Απαντούν, ωσαύτως, και πολλές ενδείξεις μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* που συνηγορούν στο ότι ο Φλώριος κατείχε την ιδιότητα του κληρικού, εν προκειμένω, του λατινικού τυπικού. Σταχυολογούμε μερικές από αυτές: ο Φλώριος αντιγράφει αποσπάσματα από το αρχιερατικό ευχολόγιο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (το *Pontificale Romanum*), αναφέρεται στον πάπα ως «αγιώτατο», εκφράζεται διά μακρών και κολακευτικά για το τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών. Επιπροσθέτως, ο Φλώριος επιδαψιλεύει επαίνους για τον Γκυ ντε Λουζινιάν και την Αλίκη της Καμπανίας, οι οποίοι, όπως πιστεύει ο ιστορικός μας, εργάστηκαν αόκνως υπέρ της παγίωσης και της άνθησης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στην Κύπρο.¹⁶⁶

Επόμενη χρονικά μνεία για τον ιστορικό μας συναντάται κατά το έτος 1566. Τη χρονιά εκείνη η Βενετική Διοίκηση επιφορτίζει τον Φλώριο με το καθήκον να καθορίσει τα όρια της ακίνητης ιδιοκτησίας του κρατικού ταμείου.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 550.

¹⁶⁵ Grivaud, «Florio Bustron», viii.

¹⁶⁶ Βλ. κατωτέρω 2.4 και 3.7.

¹⁶⁷ Grivaud, «Florio Bustron», vii· Grivaud, «Ordine della Secreta», 540.

Η τελευταία μαρτυρία για τον Φλώριο προέρχεται από τον σύγχρονο, αλλά κατά τι νεότερό του, επίσης πολυπράγμονα, πολυμαθή και πολυγραφότατο Στέφανο Λουζινιανό.¹⁶⁸ Ο τελευταίος θυμάται ότι το 1568 ο Φλώριος έθεσε στη διάθεσή του ένα αντίγραφο του επίσημου κρατικού καταλόγου των ιδιοκτητών των τιμαρίων (φεούδων). Το αντίγραφο εκείνο το χρειαζόταν ο Στέφανος Λουζινιανός, για να ξεκαθαρίσει κάποια προβλήματα σχετικά με την ιδιοκτησία ενός τιμαρίου του Φοίβου Λουζινιανού, ενός συγγενούς του. Επί του προκειμένου ο Στέφανος Λουζινιανός γράφει: «Fleurio Bustron ... avait commission sur tous les vieux registres du Royaume escripts eu langage françois qu'il entendoit fort bien» («ο Φλώριος Βουστρώνιος ... είχε την επίβλεψη όλων των παλαιών κρατικών αρχείων, τα οποία ήταν γραμμένα στη γαλλική γλώσσα, την οποία ήξερε πολύ καλά»)¹⁶⁹ Προσθέτει, επίσης, ότι ο Φλώριος τον κατατόπισε και του εξήγησε πλήρως όλα τα σχετικά με το προαναφερθέν τιμάριο.¹⁷⁰

Μεταξύ των ετών 1559-1566, τοποθετείται, όπως έχουμε ήδη πει, από τον Grivaud η σύνταξη της *Historia overo commentarii de Cipro*, του πλέον γνωστού συγγράμματος του Φλωρίου.¹⁷¹ Ωστόσο, ο ίδιος ο συγγραφέας γράφει στην αφιερωτική επιστολή ότι η συγγραφή του έργου τον απασχόλησε πάρα πολλά χρόνια. Κατά τη γνώμη μας, για να συντάξει την *Ιστορία της Κύπρου* ο Φλώριος ίσως χρειάστηκε δεκαετίες, είναι δε πιθανόν ο ιστορικός μας να μην πρόλαβε να της δώσει μια διορθωμένη, τελική και ολοκληρωμένη μορφή μέχρι την οθωμανική εισβολή του 1570.¹⁷²

Εκτός της άλλης συγγραφικής του δραστηριότητας ο Φλώριος σχεδίασε και έναν χάρτη της Κύπρου που σώζεται σε χειρόγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου* που βρίσκεται στο Παρίσι. Παρά τις πολλές ατέλειές του ο χάρτης αυτός είναι ιδιαίτερα πολύτιμος, γιατί εκεί αποτυπώνεται η διοικητική διαίρεση της Κύπρου επί Βενετοκρατίας, που ο ιστορικός μας γνώριζε πολύ καλά λόγω της μακράς του θητείας σε υπεύθυνες διοικητικές θέσεις. Ο χάρτης αυτός προδίδει και άλλα ενδιαφέροντα, ευρύτερα, που είχε ο Φλώριος, πέραν δηλαδή από τα ιστορικά, νομικά ή διοικητικά.¹⁷³

Ο ιστορικός μας ίσως επέζησε μέχρι και του 1570, για να δει το οριστικό τέλος του Regno di Cipro και των θεσμών του. Ο Giovanni Sozomeno συγκαταλέγει κάποιον με το όνομα Φλώριος μεταξύ των πεσότων από την οικογένεια των Βουστρωνίων, κατά την άλωση της

¹⁶⁸ Για την προσωπικότητα και το έργο του Στέφανου Λουζινιανού, βλ. ανωτ. 1.1.4.

¹⁶⁹ Estienne de Lusignan, *Les généalogies de soixante et sept très-nobles et très-illustres maisons, partie de France, partie estrangeres...*, Paris 1586, f. 97v.

¹⁷⁰ Lusignan, *Les généalogies*, 97v.

¹⁷¹ Grivaud, *Entrelacs*, 260 σημ. 124· Grivaud, «Ordine della Secreta», 540.

¹⁷² Βλ. ανωτέρω 1.1.3.

¹⁷³ BNF, ms It. 832 iv-v.

Λευκωσίας από τους Οθωμανούς (9/9/1570).¹⁷⁴ Δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι πρόκειται για τον ιστορικό μας, επειδή η οικογένεια των Βουστρωνίων ήταν πολυπληθής και είναι δυνατό να έφεραν και άλλα μέλη της ίδιας οικογένειας το όνομα Φλώριος.¹⁷⁵

Από τη συναγωγή του πλήθους των πιο πάνω πληροφοριών και μαρτυριών για τη δράση και τα συγγράμματα του Φλωρίου μπορούμε να συμπεράνουμε, χωρίς καμιά αμφιβολία, ότι η προσωπικότητά του υπήρξε μοναδική για την Κύπρο του 16^{ου} αιώνα. Ήταν σίγουρα από τους επιφανέστερους Κυπρίους της εποχής του. Ιδιαίτερος προκαλούν κατάπληξη τα κολακευτικά λόγια που εκφράζουν για τον Φλώριο οι ξένοι κυρίαρχοι της Κύπρου, όπως ο Sagredo, που θεωρούσε τον ιστορικό μας ως πάνυ απαραίτητο για τη λειτουργία της κρατικής διοίκησης. Η εξαιρετική πολυμαθία του Φλωρίου και η υψηλή του κατάρτιση περί τα νομικά και τα διοικητικά θέματα του Regno di Cipro φαίνεται ότι ήταν, κατά κάποιον τρόπο, απaráμιλλη.

Από την άλλη, το πλήθος των συγγραμμάτων του Φλωρίου –και ιδίως η ογκωδέστατη *Ιστορία της Κύπρου*– τον κατατάσσει μαζί με τον Στέφανο Λουζινιανό και τον Ιάσονα Δενόρες μεταξύ των πολυγραφότερων κυπρίων συγγραφέων του 16ου αιώνα. Μέσα από τη θεώρηση του συγγραφικού έργου του Φλωρίου αναδύεται η εικόνα μιας πολυσχιδούς προσωπικότητας, η οποία καταπιάστηκε με πληθώρα θεμάτων, από νομικά και διοικητικά, μέχρι γεωγραφικά, ιστορικά και γλωσσικά, και είχε επιδοθεί με ζήλο στην έρευνα του παρελθόντος της Κύπρου και στην ιδέα της διατήρησης και της συντήρησης της ιστορικής μνήμης και των παραδόσεων του Βασιλείου της Κύπρου.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Ο Sozomeno έγραψε τις αναμνήσεις του για την πτώση της Λευκωσίας στους Οθωμανούς το 1570, βλ. Cobham, *Excerpta Cypria*, 81. Για την επίμαχη αναφορά στο όνομα Φλώριος, βλ. G. Sozomeno, *Narratione della guerra di Nicosia, fatta nel regno di Cipro da' Turchi l'anno 1570*, Bologna 1571 (χωρίς σελιδαρίθμηση), όπου καταγράφονται εννέα πεσόντες από την οικογένεια των Βουστρωνίων. Επίσης, βλ. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμεί σημ. 3.

¹⁷⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 260.

¹⁷⁶ Για μια σύντομη αποτίμηση της προσωπικότητας του Φλωρίου, βλ. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio» Grivaud, *Entrelacs*, 268-269. Για τον Ιάσονα Δενόρες, βλ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογισύνη*, 125-128.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:
ΟΙ ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΝΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

2.1. Παρουσίαση της δομής του δεύτερου μέρους της διατριβής

Το δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής αποσκοπεί στον εντοπισμό και στη διερεύνηση των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, καθώς επίσης και στην εξέταση των συναφών με τις πηγές ζητημάτων. Η δομή του δευτέρου μέρους της παρούσης διατριβής έχει ως εξής: μετά το πρώτο κεφάλαιο που περιέχει τη συνοπτική παρουσίαση της δομής του δευτέρου μέρους, έπονται το δεύτερο κεφάλαιο που περιλαμβάνει μια γενική εισαγωγική συζήτηση για τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου*, το τρίτο κεφάλαιο που εξετάζει τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, το τέταρτο κεφάλαιο που εξετάζει τις πηγές για τη σύνθεση του κύριου μέρους του έργου, ήτοι του τμήματος του έργου που αφηγείται τα ιστορικά γεγονότα από την επίσκεψη της αγίας Ελένης μέχρι (περίπου) τον θάνατο του Ιωάννη Β΄, και το πέμπτο κεφάλαιο που εξετάζει τις πηγές του έργου για την περίοδο 1456/8-1489.

2.2. Οι πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου*: εισαγωγή

Το δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής φιλοδοξεί να εξετάσει τα ζητήματα που άπτονται των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* και, επιπροσθέτως, να παράσχει απαντήσεις στα ερωτήματα τα οποία περιβάλλουν τις πηγές του έργου. Ως εκ τούτου, στο δεύτερο μέρος θα μας απασχολήσουν τα εξής πολύ σημαντικά ερωτήματα: ποιες ήταν οι πηγές (αφηγηματικές, αρχειακές, επίσημα έγγραφα, προσωπικές μαρτυρίες και μνήμες) πάνω στις οποίες βασίζεται ο Φλώριος, πώς επεξεργάζεται τις πηγές του, ποιος ήταν ο βαθμός πρόσβασής του στις πηγές, κατά πόσο γνωρίζει (και μετέρχεται) τα πρωτότυπα κείμενα των πηγών ή κατά πόσο μετέρχεται ενδιάμεσες πηγές (ήτοι πηγές από δεύτερο ή τρίτο χέρι), εάν και σε ποιο βαθμό ο Φλώριος κατονομάζει τις πηγές πάνω στις οποίες βασίζεται και ποια είναι η βαθύτερη κειμενική σχέση που συνδέει την *Ιστορία της Κύπρου* με τις λοιπές ιστορικές αφηγηματικές πηγές της Λατινοκρατίας (ήτοι τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi*, την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά και την *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου).

Αντιλαμβανόμαστε την ύψιστη σημασία του πράγματος (ήτοι του ζητήματος των πηγών) από το γεγονός ότι αυτή τούτη η *Ιστορία της Κύπρου* (ακριβέστερα, η αφιερωτική επιστολή η οποία προτάσσεται σε αυτή) ξεκινά, στην ουσία, κάνοντας αναφορά στις πηγές του έργου. Οι πηγές (ή –πληρέστερα– οι πηγές πληροφόρησης), πάνω στις οποίες ερείδεται ένα ιστορικό ή ιστοριογραφικό κείμενο, συνιστούν αναμφισβήτητα τον πιο σημαντικό παράγοντα στη διαδικασία δομήσεως και συνθέσεώς του. Και τούτο γιατί από τον βαθμό της προσβάσεως ενός ιστορικού συγγραφέως σε περιεκτικές, αξιόπιστες και φερέγγυες πηγές εξαρτώνται η αρτιότητα και η πληρότητα του τελικού αποτελέσματος της ιστορικής συγγραφής. Οι πηγές, λοιπόν, είναι το μοναδικό εργαλείο, που έχει στη διάθεσή του ο ιστορικός συγγραφέας, για να επιχειρήσει την ανασύνθεση του παρελθόντος, μέσω της συγγραφής ενός ιστορικού έργου· χωρίς τις αναγκαίες πηγές άντλησης πληροφοριών η συγγραφή ενός ιστορικού ή ιστοριογραφικού κειμένου θα ήταν πράξη αδιανόητη και αδύνατη.

Και είναι για αυτούς ακριβώς τους λόγους που οι ιστορικοί συγγραφείς, ήδη από την Αρχαιότητα και, μάλιστα, στις πρώτες αράδες των κειμένων τους, στα προοίμια ή στις αφιερωτικές επιστολές, πάσχιζαν να πείσουν τους αναγνώστες τους ότι οι ίδιοι είχαν ανατρέξει σε αξιόπιστες και έγκυρες πηγές πληροφόρησης, για να συγγράψουν τα πονήματά τους. Ο Φλώριος δεν αποτελεί εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα. Επί παραδείγματι, ο ιστορικός

Αρριανός (2^{ος} αιώνας), συγγραφέας της *Αλεξάνδρου Αναβάσεως*, ενός κειμένου που εξιστορεί την προς ανατολάς εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, διαβεβαιώνει τους αναγνώστες του ότι ο ίδιος επέλεξε να χρησιμοποιήσει ως βασικές πηγές του για τη σύνταξη του εν λόγω πονήματός του τα περί του Μεγάλου Αλεξάνδρου ιστοριογραφικά συγγράμματα των Πτολεμαίου και Αριστοβούλου, που υπήρξαν φίλοι και συναγωνιστές του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και, άρα, ήξεραν καλά τα πράματα από πρώτο χέρι. Επιπρόσθετα, υπογραμμίζει ο Αρριανός, ο Πτολεμαίος ήταν και ο ίδιος βασιλιάς, κάτι που ενισχύει ακόμα περισσότερο την αξιοπιστία του έργου του, καθότι η βασιλική του ιδιότητα και εντιμότητα λειτουργούσαν ως αποτρεπτικοί παράγοντες για τη συγγραφή αναληθών ειδήσεων εκ μέρους του, με το σκεπτικό ότι θα ήταν ανάξιο ενός βασιλιά να γράφει ψευδολογήματα.¹

Και στα μεσαιωνικά χρόνια οι ιστορικοί συγγραφείς συνεχίζουν στο ίδιο μοτίβο, της επίκλησης, δηλαδή, της αυθεντίας των πηγών τους ως εγγύησης για την εγκυρότητα, την αξιοπιστία και, κατά συνέπεια, την υψηλή ποιότητα του έργου τους.² Έτσι, ο Θεοφάνης ο Ομολογητής (+ 817), ο πιο γνωστός από τους βυζαντινούς χρονογράφους, θεώρησε ότι είναι επιβεβλημένο να γνωστοποιήσει στους αναγνώστες του, στο προοίμιο της *Χρονογραφίας* του, ότι «πολλὰς γὰρ βίβλους ... ἐκζητήσαντες ... καὶ ἐρευνήσαντες τότε τὸ χρονογραφεῖον ... κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἀκριβῶς συνεγραψάμεθα» («αφού αναζητήσαμε και μελετήσαμε πολλά βιβλία [σ.σ. ἴγουν ιστοριογραφικά κείμενα] συγγράψαμε τούτη δω τη χρονογραφία με ὅσον το δυνατόν μεγαλύτερη ακρίβεια [σ.σ. εγκυρότητα]»).³ Ομοίως και ο Geoffrey του Monmouth (12^{ος} αιώνας) βεβαιώνει τους αναγνώστες του, στην αφιερωτική επιστολή, που προτάσσει στο πόνημά του, *Historia regum Britanniae* («*Ιστορία των βασιλέων της Βρετανίας*»), που είναι ένα κείμενο περισσότερο μυθολογικού παρά ιστορικού χαρακτήρα, ότι ο ίδιος αρύεται υλικό για τη συγγραφή του από ένα «πολύ αρχαίο βιβλίο», το οποίο είχε θέσει στη διάθεσή του «ο Walter, ο αρχιδιάκονος της Οξφόρδης».⁴

Άλλοι ιστορικοί συγγραφείς δεν αρκούνται απλά στην παράθεση και την καταλογογράφηση των πηγών που είχαν χρησιμοποιήσει, αλλά προχωρούν και ένα βήμα παρακάτω:

¹ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, Προοίμιο στο Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, εισαγ., μετάφρ., σημειώσεις Θ. Χ. Σαδικάκη, Αθήνα 1986, από όπου μπορούν να εξαχθούν και γενικά στοιχεία για το έργο του Αρριανού.

² Σχετικώς, βλ. Ch. Given-Wilson, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England*, London – New York 2004, 1-20 και σποράδην.

³ Για τον Θεοφάνη τον Ομολογητή και το έργο του, βλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 2, Αθήνα 2002, 116-188, στη σ. 145 το απόσπασμα που καταγράφουμε εδώ · J. O. Rosenqvist, *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Ι. Βάσσης, Αθήνα 2008, 81-84 · H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, μετάφρ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής και Ι. Βάσσης, τ. 2, Αθήνα 1992 (ανατύπ. 2001), 136-143.

⁴ Για τον Geoffrey του Monmouth, βλ. Gottfried's von Monmouth, *Historia regum Britanniae*, έκδ. A. Schultz, Halle 1854, 3 (η αναφορά στον Walter) και σποράδην · Given-Wilson, *Chronicles*, 2-6.

υποβάλλουν τις πηγές τους και στη βάση της κριτικής, σε μια προσπάθεια να βγάλουν κάποιες από αυτές σκάρτες ή περιορισμένου κύρους, για να αναδειχθεί, τοιουτοτρόπως, το δικό τους ιστορικό πόνημα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Ιωάννης Σκυλίτζης, βυζαντινός χρονογράφος του 11^{ου} αιώνα, χρησιμοποιώντας πολύ αυστηρή γλώσσα στο προοίμιο της *Σύνοψεως Ιστοριών* του, τηρεί απροκάλυπτα επιφυλακτική ή εχθρική στάση απέναντι σε πλειάδα ιστορικών συγγραφέων, που τους κατονομάζει και που είχαν προηγηθεί χρονικά του ίδιου, ενώ επιδαφιλεύει επαίνους σε ελαχίστους μόνο.⁵ Παρομοίως πράττοντας και ο Marcantonio Coccio Sabellico (1436-1506), ο πρώτος επίσημος κρατικός ιστορικός της Βενετίας, στο σύγγραμμά του *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* («*Ιστορίες των βενετικών πραγμάτων από ιδρύσεως της πόλης σε τριάντα τρία βιβλία*») παρουσιάζεται ιδιαίτερα επικριτικός για κάποιους προγενεστέρους του ιστορικούς συγγραφείς, για τα έργα των οποίων ο ίδιος έτρεφε πολύ χαμηλή εκτίμηση.⁶

Επιστρέφουμε τώρα, λοιπόν, στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*, μετά από την πιο πάνω αναγκαία παρέκβαση για τη σημασία που αποδίδουν στις πηγές (και στην επίκληση στις πηγές) οι προ του Φλωρίου ιστορικοί συγγραφείς, έτσι ώστε να μελετήσουμε την αναφορά που υπάρχει εκεί για τις πηγές του έργου. Προτού, όμως, προχωρήσουμε, επιστούμε την προσοχή του αναγνώστη στο εξής: ο Φλώριος διαχωρίζει το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* σε τρία μέρη, βάσει των πηγών που είχε χρησιμοποιήσει ο ίδιος για τη σύνθεση του κάθε μέρους του έργου. Με άλλα λόγια, οι πηγές καθορίζονται από τον ιστορικό ως το κριτήριο για τον τριμερή διαχωρισμό του έργου του. Έτσι, το πρώτο μέρος του προαναφερθέντος διαχωρισμού του έργου συνιστά το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, όπου ως πηγές του κατονομάζονται αρχαίοι συγγραφείς κυρίως. Το δεύτερο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου* (πάντα κατά τον προαναφερθέντα διαχωρισμό) καλύπτει ιστορικά την περίοδο από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στο νησί μέχρι και τον θάνατο του βασιλιά Ιωάννη Β' (1458). Ως πηγές αυτού του δεύτερου μέρους καταγράφονται μεσαιωνικά συγγράμματα, τα οποία συντέθηκαν στην Κύπρο και τις όμορες περιοχές. Το τρίτο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου*, πάλι κατά τον προαναφερθέντα διαχωρισμό,

⁵ Για τον Ιωάννη Σκυλίτζη και το έργο του, βλ. Rosenqvist, *Η βυζαντινή λογοτεχνία*, 152-154. Για τις κρίσεις του Σκυλίτζη απέναντι στους παλαιότερους ιστορικούς, βλ. Georgius Cedrenus, *Ioannis Scylitzae opera*, έκδ. I. Bekker, τ. 1, Bonnæ 1838, 3-6.

⁶ Για τις σχετικές αναφορές του Sabellico, βλ. Șerban V. Marin, «Marcantonio Sabellico's Rerum Venetarum and "the Definitive History of Venice". The Beginnings of the Official Historiography in Venice?», *Revista Arhivelor* XC/2013, Issue No: 1-2, 134-177, εδώ 162. Γενικά για το έργο του Sabellico, βλ. W. J. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», στο J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo και D. Woolf (επιμ.), *The Oxford History of Historical Writing 1400-1800*, τ. 3, Oxford 2012, 347-363, εδώ 356-357. E. Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago – London 1981, 83-86. B. R. Reynolds, «Latin Historiography: A Survey, 1400-1600», *Studies in the Renaissance* 2 (1955), 7-66, εδώ 15-16. H. E. Barnes, *A History of Historical Writing*, New York 1962² (ανατύπωση 1963), 105-106.

συγκροτεί αυτό που ο συγγραφέας αποκαλεί «la vita ... de re Giacomo» («τον βίο ... του βασιλιά Ιακώβου [σ.σ. Β']»).⁷ Ενταύθα πρέπει να αναφερθεί ότι ο βασιλιάς Ιάκωβος Β' πέθανε το 1473, ωστόσο, από το όλο λεκτικό του Φλωρίου είναι εμφανές ότι ο ιστορικός θεωρεί τα γεγονότα από το 1458 μέχρι το 1489 ως μία ενιαία θεματική ενότητα, υπό την έννοια ότι αυτά συγκροτούν τον βίο του Ιακώβου Β' και των διαδόχων του. Έτσι, το τρίτο μέρος δεν περιορίζεται μόνο στην εξιστόρηση των πεπραγμένων του Ιακώβου Β', αλλά εκτείνεται μέχρι και της προσαρτήσεως της Κύπρου στο *Stato da Mar*.

Μετά την αναγκαία αυτή διευκρίνιση νομίζουμε ότι έφτασε η στιγμή να δώσουμε τον λόγο στον ίδιο τον Φλώριο, για να εκθέσει τα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*. Γράφει, λοιπόν, ο Φλώριος, στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου* για τις πηγές και τα βοηθήματα που κατ' ισχυρισμό είχε υπόψιν του για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου (λέμε κατ' ισχυρισμό, γιατί το εάν και σε ποιο βαθμό ο ιστορικός έκανε όντως χρήση των συγγραφέων, τους οποίους κατονομάζει ως πηγές του, είναι ένα από τα ζητούμενα της έρευνας της παρούσης διατριβής):

«non restai per fatica di cercare tra libri latini, greci et francesi per trovare quel più che si poteva; nè mi sono sdegnato di domandare a quelli ho creduto che potevano sapere quelle cose che a me non erano note. Et finalmente da Claudio Tolomeo Alessandrino della Geographia, da Plinio, da Tito Livio, Ovidio, Herodoto, Tucidite, Ariano da Necomedia, Boccaccio dell' Origine de' gli Dei, Paolo Orosio, da Homero, Libanio soffista, Pindaro, Licofrono, Dionisio Perigista, Plutarco, Theodontio, Strabone, Isocrate, et Pausania, ho trovato alcune cose molto antique, delle quai m'accomodai di dire la nobiltà et antiquità dell'isola succintamente; li nomi antiqui et la circoscrizione di quella, li fondatori delle cittadi antique con li siti d'esse, le rocche et castelli che vi erano con li nomi di essi, le fiumare principali, torrenti d'importanza, fontane di momento, li famosi monti, l'intrade che produce l'isola, le minere, e pietre pretiose, che si trovano, li huomini eccelenti in scienze, li huomini di santità, la valorosità de gli Ciprii in genere, et di alcuni in particolare, la potentia et essercitatione loro nel mare, come nel principio del libro vederete» («δεν υπέκυψα στην κόπωση, αλλά έκανα έρευνα σε ελληνικά, λατινικά και γαλλικά βιβλία, προκειμένου να ανασύρω όσον το δυνατόν περισσότερα πράγματα. Δεν παρέλειψα, επίσης, να ρωτήσω εκείνους που πίστευα ότι θα μπορούσαν να γνωρίζουν εκείνα τα πράγματα, τα οποία εγώ αγνοούσα. Και, εν τέλει, από τη *Γεωγραφία* του Κλαυδίου Πτολεμαίου του Αλεξανδρινού, από τον Πλίνιο, από τον Τίτο Λίβιο, τον Οβίδιο, τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη, τον Αρριανό από τη Νικομήδεια, από τη *Γενεαλογία των Θεών* του Βοκκάκιου, τον Παύλο Ορόσιο, από τον Όμηρο, τον σοφιστή Λιβάνιο, τον Πίνδαρο, τον Λυκόφρονα, τον Διονύσιο τον Περιγητή, τον Πλούταρχο, τον Θεοδόντιο, τον Στράβωνα, τον Ισοκράτη και τον Πausανία έχω αναδιφήσει [σ.σ. και εντοπίσει] κάποια πράγματα πολύ αρχαία, που μου επέτρεψαν να μιλήσω συνοπτικώς για την ευγένεια, την αρχαιότητα του νησιού· για τα αρχαία ονόματα και την περιγραφή του [σ.σ. του νησιού], τους ιδρυτές των αρχαίων πόλεων και την τοποθεσία τους, τους πύργους και

⁷ Bustron, *Chronique*, 8.22-23.

τα κάστρα, που υπάρχουν, μαζί με τα ονόματά τους, τα κυριότερα ποτάμια, τους σημαντικούς χειμάρρους, τις εποχιακές πηγές, τα φημισμένα όρη, τα αγαθά που παράγει το νησί, τα ορυχεία μετάλλου, τους πολύτιμους λίθους που ανευρίσκονται, τους άνδρες που διέπρεψαν στις επιστήμες, τους αγίους άνδρες, τη γενναιότητα των Κυπρίων γενικά, και κάποιων πιο συγκεκριμένα, την ισχύ και την εξάσκησή τους στη θάλασσα, όπως θα δείτε στην αρχή του βιβλίου».⁸

Κατόπιν, μετά το πέρας της αναφοράς του για το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, ο Φλώριος προχωρεί στη διαγραμματική παρουσίαση του περιεχομένου ενός πολύ μεγάλου τμήματος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Το συγκεκριμένο αυτό τμήμα κάλλιστα θα μπορούσε να αποκληθεί και κύριο μέρος του έργου, μιας και περιέχει, στην κυριολεξία, τα τρία πέμπτα του όλου έργου, αφού καλύπτει την περίοδο από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης μέχρι και τον θάνατο του Ιωάννη Β' (1458). Μαζί με τη διαγραμματική παρουσίαση ο Φλώριος μνημονεύει, εν ταυτώ, τις πηγές που ίδιος ισχυρίζεται ότι μετήλθε για τον σκοπό της συγγραφής του:

«ho trovato alcune cose molto antique, delle quai m'accomodai di dire ... et poi chè l'isola si destrusse per seccura, venne santa Helena, la fece habitar un altra volta, et allora hebbe principio la Parichia; et a che modo dal tempo di Costantino fino il mille cento nonanta di Christo, l'isola fu governata da duchi mandati dalli imperatori. Et in questo tempo, venne Ricardo, re d'Inghilterra, et prese il duca et li tagliò la testa; il quale vendete l'isola alli Templiarii; i quali essendo alle mani con li Greci, vendero l'isola a Guido Lusigna, ottavo re de Hierusalem latin (σ.σ. μάλλον τυπογραφικό λάθος για το latino) et primo signor de Cipro. Ho poi trovato particolarmente i *Gesti di Ciprioti* in francese, scritti da Filippo de Navara, huomo universale, et il quale intervenne in molti fatti, et di guerra, et di patti di pace. Costui scrisse ancora un libro di materia delle nostre leggi municipali. Dopo di lui, Gerardo Monreal tenne memoria di molte cose accadute in suo tempo. Mi sono valuto ancora dal *Libro de' Lignaggi Nobili*, et accomodato di molte cose da gli libri delle *Remembranze della secreta* et dalle *Assise* in alcune parti. Et scrissi gli gesti di tutti gli re de Cipro latini, chiamati Lusignani, fino l'anno mille quattro cento cinquanta otto, che morì re Giovanni» («έχω αναδιφήσει [σ.σ. και εντοπίσει] κάποια πράγματα πολύ αρχαία, που μου επέτρεψαν να μιλήσω ... και μετά που το νησί καταστράφηκε από την ανομβρία, ήρθε η αγία Ελένη, το κατέστησε ικανό να κατοικηθεί ξανά, και από τότε έχει τις απαρχές του ο θεσμός της δουλοπαροικίας· και με ποιον τρόπο από την εποχή του [σ.σ. Μεγάλου] Κωνσταντίνου μέχρι το 1190, το νησί κυβερνήθηκε από τους δούκες, που έστελναν οι αυτοκράτορες. Και κατ' αυτό το έτος [σ.σ. ήτοι το 1190, που είναι λάθος· η σωστή ημερομηνία είναι 1191], ήρθε ο Ριχάρδος [σ.σ. Α' ο Λεοντόθυμος], βασιλιάς της Αγγλίας, ο οποίος έθεσε υπό κράτηση τον δούκα και του έκοψε το κεφάλι [σ.σ. λάθος αναφορά· ο Ριχάρδος απλώς φυλάκισε τον δούκα, δεν τον εκτέλεσε]· αυτός πώλησε το νησί στους Ναΐτες Ιππότες· οι οποίοι, επειδή είχαν έλθει σε σύγκρουση με τους Έλληνες, πώλησαν το νησί στον Γκυ ντε Λουζινιάν, όγδοο λατίνο βασιλιά των Ιεροσολύμων και πρώτο δεσπότη της Κύπρου. Έπειτα, βρήκα ειδικότερα τα *Ανδραγαθήματα* [σ.σ. ή *Πράξεις*] των Κυπρίων [σ.σ. γραμμένα] στα γαλλικά, γραμμένα από τον Φίλιππο της Νοβάρας,

⁸ Bustron, *Chronique*, 7.1-8.4.

άνθρωπο πολυπράγμονα, ο οποίος ενεπλάκη σε πολλές πράξεις, και του πολέμου και της σύναψης συνθηκών ειρήνης. Αυτός, επιπρόσθετα, έγραψε ένα βιβλίο με περιεχόμενο τους νόμους μας. Μετά από αυτόν, ο Gérard de Montréal διατήρησε την ανάμνηση πολλών πραγμάτων που έλαβαν χώρα στην εποχή του. Επιπροσθέτως, άντλησα υλικό από το *Βιβλίο της Γενεαλογίας των Ευγενών*, και σταχυολόγησα πολλά πράγματα από τα βιβλία των *Αρχείων του Σεκρέτου* [σ.σ. *Secrète*] και από τις *Ασσίζες* σε κάποια σημεία. Και έγραψα τα πεπραγμένα όλων των λατινών βασιλιάδων της Κύπρου, των αποκληθέντων Λουζινιανών, μέχρι το έτος 1458, οπότε απεβίωσε ο βασιλιάς Ιωάννης [σ.σ. Β΄]».⁹

Έπεται στη συνέχεια το τρίτο –και το τελευταίο μέρος– της *Ιστορίας της Κύπρου*, κατά τον διαχωρισμό, πάντα, που κάνει ο Φλώριος, το οποίο μέρος διαλαμβάνει τα γεγονότα των ετών 1458 με 1489, μαζί με τη μνεία των πηγών που ο ιστορικός υποστηρίζει ότι χρησιμοποίησε για τη σύνθεσή του:

«Et scrissi ... et poi la vita, et morte del re Giacomo, figlio naturale del re Giovanni, la quale viddi scritta da molti. Nondimeno alcuni per odio, altri per invidia, et tali per cattiva relatione, tutti si sono devianti dal vero. Un mio parente, Giorgio Bustron, scrisse molte cose del detto re particolarmente et, per quello posso considerar, senza passione; dal quale, et dalle parole di mio parente, che in alcuni fatti si trovò presente, ho' scritto quello che la nobiltà vostre leggendo intenderanno» («και έγραψα ... έπειτα για τον βίο, και για τον θάνατο του βασιλιά Ιακώβου [σ.σ. Β΄], γνησίου γιου του βασιλιά Ιωάννη, περί του οποίου [σ.σ. του βίου του Ιακώβου Β΄] είδα πράγματα γραμμένα από πολλούς. Ωστόσο, κάποιοι εξ αυτών έγραψαν παρακινούμενοι από έχθρα, άλλοι από ζήλεια, και άλλοι ομοίως από κακή προσωπική σχέση, όλοι έχουν αποστασιοποιηθεί από την αλήθεια. Ένας συγγενής μου, ο Γεώργιος Βουστρώνιος, έγραψε πολλά πράγματα ειδικότερα για τον προαναφερθέντα βασιλιά [σ.σ. τον Ιάκωβο Β΄], και από ό,τι μπορώ να κατανοήσω, χωρίς πάθος [σ.σ. ήτοι αμερόληπτα]· από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του συγγενούς μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα, έχω συγγράψει εκείνο που οι ευγένειές σας [σ.σ. οι ευγενείς στους οποίους απευθύνεται το έργο] θα αντιληφθούν με το να το διαβάσουν».¹⁰

Αυτά είναι, λοιπόν, όσα ήθελε ο Φλώριος να γνωρίζουν οι αναγνώστες του για τις πηγές, τις οποίες είχε ο ίδιος μετέλθει για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Στο σημείο αυτό χρειάζεται να προσθέσουμε ότι στο τέλος της αφιερωτικής επιστολής, τόσο στην έκδοση του René de Mas Latrie όσο και στα περισσότερα χειρόγραφα του έργου απαντά η εξής αναγραφή: «nota che li nomi nella margine dell' historia sono autori da' quali ho' tolto la medemma historia» («να σημειώσεις ότι τα ονόματα στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι των συγγραφέων από τους οποίους έχω εξαγάγει το σχετικό ιστορικό υλικό»)¹¹ Κατά ταύτα, ο Φλώριος δεσμεύεται ενώπιον των αναγνωστών του ότι στο περιθώριο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* θα σημειώνει τα ονόματα των συγγραφέων, που χρησιμοποιεί ως

⁹ Bustron, *Chronique*, 8.4-21.

¹⁰ Bustron, *Chronique*, 8.22-9.13.

¹¹ Bustron, *Chronique*, 9.14-15.

πηγές για τη συγγραφή του παρακείμενου στα ονόματα κομματιού του κειμένου. Πρόκειται για μια δέσμευση, η οποία τηρήθηκε μόνο εν μέρει, αφού η αναγραφή των ονομάτων στο περιθώριο περιορίζεται μόνο στο δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου. Πληροφοριακά πάνω σε αυτό το θέμα θεωρούμε χρήσιμο να αναφέρουμε ότι τα ονόματα των συγγραφέων στο περιθώριο αναγράφουν η έκδοση του R. de Mas Latrie (όπου τυπώνεται, στην ουσία, το κείμενο του απολεσθέντος χειρογράφου του Spinola) και τα χειρόγραφα BNF, ms. It. 832, BMCVe, ms. Cicogna 3187/1, BUG, ms. C.V.3 μόνο.

Μετά το πέρας της αφήγησης του Φλωρίου για τις πηγές, επί των οποίων ο ίδιος διατείνεται ότι ερείδεται, για να συγγράψει το έργο του, επιστρέφουμε στο ζήτημα των ερωτημάτων που περιβάλλουν το θέμα των πηγών του έργου. Καθόσον δε αφορά, λοιπόν, στο υπό συζήτηση θέμα, έχουμε ήδη επισημάνει το γεγονός ότι κανένα από τα ζητήματα που περιβάλλουν τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*, συμπεριλαμβανομένου του ζητήματος των πηγών της, δεν έτυχε μέχρι σήμερα επαρκούς και εμπειριστατωμένης μελέτης. Εν ταυτώ, υπενθυμίζουμε ότι οι πλείστοι ερευνητές και μελετητές περί την ιστορία της μεγαλονήσου αρκέστηκαν να χρησιμοποιήσουν το σύγγραμμα του Φλωρίου ως αποθήκη πολύτιμων πληροφοριών για τη Λατινοκρατία. Πολύ λίγο μελάνι έχει χυθεί, για να αναλυθούν σε βάθος θέματα ιδιαίτερος σημαντικά και κρίσιμα, όπως τα κίνητρα του συγγραφέα, οι πηγές του, η δυνατότητα πρόσβασής του στις πηγές, η μέθοδος επεξεργασίας των πηγών του, οι διασυνδέσεις του κειμένου του με άλλα ιστορικά περί Κύπρου έργα· αυτά που έχει γράψει ο Gilles Grivaud στη μελέτη του για την κυπριακή γραμματολογία στα χρόνια της Λατινοκρατίας αποτελούν ότι καλύτερο και πληρέστερο έχει παραχθεί μέχρι τούδε για τον Φλώριο και την *Ιστορία της Κύπρου*. Ωστόσο, ακόμα και αυτά που έγραψε ο εμβριθής γάλλος μελετητής δεν είναι παρά μια σε γενικές γραμμές επισκόπηση και θεώρηση του έργου.¹²

Επί του προκειμένου νομίζουμε ότι ενέχει ενδιαφέρον, και δεν θα ήταν άσκοπο, να παραθέσουμε τις γνώμες και τη γενική αποτίμηση κάποιων σύγχρονων μελετητών για το θέμα της χρήσης των πηγών από τον συγγραφέα της *Ιστορίας της Κύπρου*: οι σύγχρονοι μελετητές, λοιπόν, εκφράζουν περίπου ομοφώνως τον θαυμασμό τους για την, κατά τη γνώμη τους, σπουδή που, όπως πιστεύουν, επιδεικνύει ο Φλώριος στο να αναζητά, να ανατρέχει, να συμβουλευέται και να παραπέμπει σε πλήθος πηγών, καθ' ον χρόνο συγγράφει το έργο του. Έτσι, για το υπό συζήτηση θέμα ο Grivaud σημειώνει μεταξύ άλλων ότι «l' Antiquité est abordée par la lecture assidue des auteurs classiques, dont les noms et parfois

¹² Για τις προηγούμενες επισημάνσεις μας, βλ. ανωτέρω 1.1.4

les oeuvres sont dévoilés» («η Αρχαιότητα προσεγγίζεται μέσα από την επιμελή ανάγνωση των κλασικών συγγραφέων, των οποίων τα ονόματα και κάποτε τα έργα μνημονεύονται [σ.σ. στο σημείο αυτό ο Grivaud αναπαράγει τη λίστα των συγγραφέων, που ο Φλώριος ισχυρίζεται ότι χρησιμοποίησε ως πηγές του]»).¹³ Επί του ιδίου θέματος ο Στάθης Μπίρταχας (ο οποίος βασίζεται υπέρμετρα στον Grivaud) διατείνεται ότι «η τεκμηρίωση ... αναδεικνύεται σε ζήτημα εκ των ων ουκ άνευ για τον Βουστρώνιο ... για την προσέγγιση της αρχαιότητας συμβουλευεται έλληνες και λατίνους συγγραφείς, τους οποίους μάλιστα κατονομάζει (σ.σ. έπειτα ο Μπίρταχας σημειώνει μερικά ονόματα των αρχαίων συγγραφέων που μνημονεύει ο Φλώριος ως πηγές του, καθώς επίσης και άλλες πηγές του ιστορικού μας, και συνεχίζει)... επίσημες ... και γενεαλογικές πηγές συνεχίζουν την τεκμηρίωσή του».¹⁴ Πάνω στο ίδιο θέμα ο Lorenzo Calvelli, αν και εμφανώς παρουσιάζεται πιο επιφυλακτικός από τους ανωτέρω μελετητές, δεν αμφισβητεί τη δήλωση του Φλωρίου πως είχε κάνει χρήση των πηγών που ο κύπριος ιστορικός καταλογογραφεί στην αφιερωτική επιστολή.¹⁵ Η Άγγελ Νικολάου-Κονναρή, παρομοίως, γράφει ότι ο Φλώριος στηρίχτηκε σε αρχαίες, μεσαιωνικές και αρχαιακές πηγές, και δεν φαίνεται να αμφιβάλλει ότι ο ιστορικός έκανε χρήση όλων των πηγών που σημειώνει, χωρίς όμως η ίδια να επεκτείνεται ιδιαίτερος επί του θέματος.¹⁶ Τελειώνοντας αυτή την ενδιαφέρουσα παράθεση των απόψεων κάποιων σύγχρονων μελετητών επί του θέματος της χρήσης των πηγών εκ μέρους του Φλωρίου περιττεύει να επαναλάβουμε ότι κανένας από τους πιο πάνω μελετητές δεν προχωρεί σε τεκμηρίωση (ή εις βάθος τεκμηρίωση) των απόψεων που διατυπώνει (βεβαίως, είπαμε και πιο πριν ότι οι πιο πάνω μελετητές έγραψαν έργα με γενικότερο περιεχόμενο και όχι ειδικά για τον Φλώριο ή λήμματα σε εγκυκλοπαίδειες, επομένως, δεν υπήρχε ο αναγκαίος χώρος για την πλήρη ανάπτυξη των απόψεών τους, η περί του Φλωρίου ενασχόλησή τους εξαντλείται σε μερικές σελίδες).

Αυτή η έλλειψη, λοιπόν, οποιασδήποτε περιεκτικής και ολοκληρωμένης διερεύνησης και μελέτης για τα ζητήματα που περιβάλλουν τις πηγές, επί των οποίων ερείδεται ο Φλώριος, για να συγγράψει την *Ιστορία της Κύπρου*, καθιστά επιβεβλημένη την παρούσα πρωτοβουλία, η οποία επιχειρεί να εξετάσει εις βάθος και όσον το δυνατόν πιο εμπειριστατωμένα τα προαναφερθέντα ζητήματα (επειδή, όπως έχει ειπωθεί και πιο πάνω, οι χρησιμοποιούμενες πηγές συνδέονται άρρηκτα με την αξιοπιστία και την αξία του έργου). Ως εκ τούτου, για να υλοποιηθεί αυτός ο στόχος, στο παρόν μέρος της παρούσης διατριβής

¹³ Grivaud, *Entrelacs*, 261.

¹⁴ Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 183-184.

¹⁵ Calvelli, *Cipro*, 126-127.

¹⁶ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

έχει καταβληθεί προσπάθεια να προσδιοριστεί επακριβώς ποιες είναι οι πηγές (αφηγηματικές, αρχειακές κλπ.) για κάθε χωρίο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Έτσι, για να προσδιορίσουμε τις πηγές του έργου, προχωρήσαμε σε προσεκτική ανάγνωση του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* και αντιπαραβολή του με άλλα κείμενα, που καταπιάνονται με την ιστορία του νησιού είτε εν όλω είτε εν μέρει, και κατορθώσαμε να εντοπίσουμε σχεδόν στο σύνολό τους τους συγγραφείς και τα ιστορικά (ή άλλης λογοτεχνικής φύσεως) έργα, που έχουν χρησιμοποιηθεί από τον Φλώριο ως πηγές του. Είναι, βεβαίως, περιττό να τονίσουμε ότι η όλη διαδικασία υπήρξε φοβερά κοπιαστική και χρονοβόρα, καθότι χρειάστηκε να προσφύγουμε σε πλήθος συγγραμμάτων, πολλά από τα οποία τα βρίσκει κανείς σε παλαιότερες εκδόσεις και, επομένως, η πρόσβαση σε αυτά ήταν αρκετά δύσκολη υπόθεση. Επιπροσθέτως, στην πορεία αυτή έκαναν εμφανή την παρουσία τους και άλλες δυσκολίες, που είχαν να κάνουν αυτή τη φορά με τα ζητήματα της κατανόησης των συγκεκριμένων συγγραμμάτων, μιας και τα πλείστα εξ αυτών είναι γραμμένα σε παλαιότερες μορφές των συγχρόνων ευρωπαϊκών γλωσσών.

Ας μας επιτραπεί στο σημείο αυτό να εκθέσουμε δια βραχέων και κάποιες πτυχές της όλης διαδικασίας του εντοπισμού των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, αρχής γενομένης από το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου. Στην περίπτωση, λοιπόν, του δοκιμίου της περιγραφής ο εντοπισμός των πηγών, εκ πρώτης όψεως, φάνταζε εύκολη δουλειά, αφού ο ιστορικός μας γράφει στο περιθώριο το ονόματα των συγγραφέων, που χρησιμοποίησε ως πηγές για το πλησίον του περιθωρίου κομμάτι του κειμένου. Ωστόσο, ο συλλογισμός αυτός αποδείχτηκε στην πορεία εξαιρετικά παραπλανητικός: ο Φλώριος συνήθως δίνει μόνο το όνομα του συγγραφέα που χρησιμοποιεί, δεν αναφέρει σχεδόν ποτέ ούτε από ποιο ακριβώς πόνημα του συγκεκριμένου συγγραφέα αντλεί, ούτε, βεβαίως, σημειώνει τα χωρία ή τα κεφάλαια των πονημάτων από τα οποία αρύεται. Χρειάστηκε, ως εκ τούτου, να ανατρέξουμε στα έργα των συγγραφέων, τους οποίους ο Φλώριος σημειώνει ως πηγές του, και να τα μελετήσουμε με προσοχή, έτσι ώστε να εντοπίσουμε τα ακριβή χωρία επί των οποίων ερείδεται ο ιστορικός μας. Αλλά η διαδικασία του εντοπισμού των πηγών δεν σταμάτησε ως εκεί: πολλά χωρία μέσα στο έργο μάς είχαν κινήσει από νωρίς την υποψία ότι ο Φλώριος ίσως να είχε χρησιμοποιήσει κάποια συγγράμματα ως πηγές του, αλλά για τους δικούς του λόγους (που θα δοκιμάσουμε να εξηγήσουμε παρακάτω) αμέλησε να τα κατονομάσει. Και, πράγματι, αυτό όντως συνέβη σε μερικές περιπτώσεις: κατορθώσαμε να εντοπίσουμε μερικά συγγράμματα (όπως λ.χ. τα συγγράμματα του βυζαντινού λογίου Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, του Φραγκίσκου Αττάρ και του βενετού γεωγράφου Benedetto Bordone) από τα οποία ο Φλώριος αντλεί μεν υλικό για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, αλλά

χωρίς να ομολογεί την οφειλή του αυτή, καθότι δεν μνημονεύει καθόλου ούτε τους εν λόγω συγγραφείς ούτε τα συγγράμματά τους.

Η διαδικασία του εντοπισμού των πηγών του υπόλοιπου τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου*, δηλαδή του τμήματος εκείνου που καταπιάνεται με την εξιστόρηση των κυπριακών πραγμάτων από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο μέχρι και την ενσωμάτωση του νησιού στο κράτος της Γαληνοτάτης, ήταν κάπως ευκολότερη υπόθεση εν συγκρίσει με τη διαδικασία του εντοπισμού των πηγών για το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου. Και τούτο, γιατί είναι ηλίου φαινότερον, και έχει γίνει πλέον σήμερα γενικά αποδεκτό, ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί για το συγκεκριμένο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* κατά κύριο λόγο δυο έργα ως πηγές του: το *Chronique d'Amadi* και τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι ο Φλώριος ενίοτε, αν και ομολογουμένως σπάνια, εισάγει υλικό μέσα στο πόνημά του το οποίο ανευρίσκει σε άλλες πηγές, εκτός των δυο προαναφερθεισών. Ο ίδιος ο Φλώριος κατονομάζει στην αφιερωτική επιστολή τρεις τέτοιες πηγές (ήτοι το *Βιβλίο της Γενεαλογίας των Ευγενών*, τα βιβλία των *Αρχείων του Σεκρέτου* και τις *Ασσίζες*), όπως έχουμε δει πιο πάνω, χωρίς όμως να δηλώνει πουθενά σε ποιο συγκεκριμένο κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου* χρησιμοποίησε εκείνες τις τρεις πηγές· εμείς κατορθώσαμε να επισημάνουμε τα σημεία όπου ο ιστορικός μετέρχεται τις τρεις πηγές. Πέραν τούτων, όμως, κατορθώσαμε να εντοπίσουμε και αρκετές άλλες επιπρόσθετες πηγές, τις οποίες ο ιστορικός μας καταφανώς μεν χρησιμοποιεί, αλλά δεν κατονομάζει. Τέτοιες χρησιμοποιούμενες (αλλά μη κατονομαζόμενες) από τον Φλώριο πηγές είναι λ.χ. το *Pontificale Romanum* και οι επίσημοι ιστορικοί της Βενετίας Sabellico και Bembo.

Παράλληλα, στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής εξετάζεται και ένα άλλο ζήτημα, συναφές με το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*· ένα ζήτημα για το οποίο έχουν ακουστεί πολλές και αντικρουόμενες απόψεις: το ζήτημα του καθορισμού της φύσης της διασύνδεσης και, εν ταυτώ, της επακριβούς κειμενικής σχέσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα άλλα «μείζονα» έργα της κυπριακής ιστοριογραφίας της Φραγκοκρατίας, ήτοι με τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi* και την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά. Παρομοίως τυγχάνει διερεύνησης και η σχέση του έργου του Φλωρίου με τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου.¹⁷

Ο εντοπισμός, όμως, των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* ή η διασύνδεση του έργου με άλλα ιστορικά έργα δεν συνιστούν τις μοναδικές πτυχές που άπτονται του ζητήματος που

¹⁷ Για τα έργα αυτά, βλ. κατωτέρω 2.4 και 2.5.2.

περιβάλλει τις πηγές του έργου και, σίγουρα, δεν είναι τα μοναδικά πράγματα που θα μας απασχολήσουν στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής. Εξίσου σημαντικό ζήτημα (και άμεσα συνυφασμένο με το θέμα του προσδιορισμού των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*) είναι και η διερεύνηση της μεθόδου που εφαρμόζει ο Φλώριος όσον αφορά στην προσέγγιση και στην επεξεργασία των πηγών του. Και, σίγουρα, οι πηγές και η μέθοδος επεξεργασίας τους είναι ζητήματα που καθορίζουν, όπως λέχθηκε παραπάνω, καίρια τον βαθμό αξιοπιστίας της *Ιστορίας της Κύπρου*. Δεν χρειάζεται, βεβαίως, στο σημείο αυτό να πούμε ότι και για αυτή την πτυχή της συνθέσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήτοι τη μέθοδο προσεγγίσεως των πηγών, ελλείπει κάποια περιεκτική μελέτη.

Και μετά, λοιπόν, από την πιο πάνω παράθεση των ερωτημάτων και των θεμάτων, τα οποία θα τύχουν συζήτησης και ανάπτυξης στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής, σημειώνουμε, ως προς το μεθοδολογικό και διαδικαστικό κομμάτι, ότι κατά την πορεία της διερεύνησης των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, για τους σκοπούς της εξέτασης θα παραθέτουμε πρωτότυπα αποσπάσματα από διάφορα κείμενα, όποτε κρίνουμε ότι τούτο είναι σκόπιμο· σε τέτοιες περιπτώσεις διατηρούμε την ορθογραφία του πρωτοτύπου. Επίσης, τα όποια παραθέματα των κειμένων θα συνοδεύονται από δική μας μετάφραση στη νεοελληνική γλώσσα, αν τούτο θεωρηθεί ότι εξυπηρετεί καλύτερα τον στόχο της έρευνας.

2.3. Οι πηγές του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου

2.3.1. Γενικά εισαγωγικά και μεθοδολογικά

Στο παρόν κεφάλαιο θα καταβληθεί προσπάθεια να εντοπιστούν οι πηγές που ο Φλώριος χρησιμοποιεί, για να συνθέσει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, και να διευκρινιστεί η μεθοδολογική προσέγγιση του κυπρίου ιστορικού απέναντι στις πηγές του δοκιμίου. Επειδή, όμως, το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου παρουσιάζει ιδιομορφίες (έχει ιστοριογεωγραφικό χαρακτήρα, σχεδόν σε κάθε παράγραφο συγχωνεύεται υλικό από δυο και τρεις πηγές, κάποιες από τις πηγές για τη σύνταξη του δοκιμίου ήταν, εν τω άμα, και πρότυπα για τη σύνθεσή του), θεωρούμε ότι επιβάλλεται να προηγηθεί μια κατατοπιστική συζήτηση σχετικά με τη φύση του υπό εξέταση δοκιμίου και τα πρότυπά του. Αυτή η συζήτηση θα λάβει χώρα στο πρώτο υποκεφάλαιο. Όθεν, θα παρουσιάσουμε σύντομα, κάποια βασικά χαρακτηριστικά του δοκιμίου και της δομής του. Έπειτα, θα αναφερθούμε στους οδηγούς και στα πιθανά πρότυπα (που ο ιστορικός είχε υπόψη του) για τη σύνθεση του δοκιμίου. Εν τέλει, θα παρουσιάσουμε τη μεθοδολογία που θα ακολουθήσουμε, για τον εντοπισμό και τον σχολιασμό των πηγών του δοκιμίου. Κατόπιν, στο δεύτερο υποκεφάλαιο, επιχειρείται να εντοπιστούν οι πηγές του συγγραφέα και να εξεταστεί η μεθοδολογική του προσέγγιση έναντι αυτών. Στο τρίτο υποκεφάλαιο θα εκτεθούν τα συμπεράσματα.

Η *Ιστορία της Κύπρου*, λοιπόν, ξεκινά με ένα δοκίμιο ιστοριογεωγραφικής και τοπογραφικής περιγραφής/εξέτασης της Κύπρου. Το δοκίμιο καλύπτει πολύ μικρό μέρος (35 σελίδες περίπου ή λιγότερο από το ένα δέκατο) του κειμένου του έργου. Όπως έχει λεχθεί, το δοκίμιο παρουσιάζει ορισμένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα όσον αφορά στη δομή αλλά και στη μέθοδο χρήσης των πηγών. Τα χαρακτηριστικά αυτά επιτρέπουν, φρονούμε, στον ερευνητή να εντοπίσει τα πιθανά πρότυπα του συγγραφέα. Καθόσον αφορά, λοιπόν, στη δομή, ο Φλώριος στην αρχή εκθέτει τα γενικά γεωγραφικά δεδομένα της Κύπρου και σημειώνει τα «αρχαία» ονόματα του νησιού, όπως αυτά καταγράφονται στις αρχαίες πηγές. Στη συνέχεια, προχωρεί σε ιστορική, γεωγραφική και τοπογραφική επισκόπηση της κάθε περιφέρειας ή διαμερίσματος του νησιού ξεχωριστά, έχοντας ως αφετηρία τη Νέα Πάφο. Γίνονται αναφορές, άλλοτε εν εκτάσει και άλλοτε εν συντομία, στο αρχαίο, στο μεσαιωνικό και στο πιο πρόσφατο παρελθόν εκάστης περιφέρειας του νησιού. Σε αρκετές περιπτώσεις ο Φλώριος προσθέτει και λίγα λόγια για την τρέχουσα κατάσταση εκάστης περιφέρειας της Κύπρου επί των ημερών του, καθώς επίσης και για τα αρχαία ερείπια που σώζονταν και ήταν ορατά στον καιρό του. Από πλευράς

συνολής, το κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου φαίνεται να πάσχει, μάλιστα δε να δίνει την εντύπωση στον αναγνώστη ότι αποτελείται από μια συρραφή περικοπών από διάφορες αρχαίες πηγές. Πράγματι, μια ματιά στο κείμενο και στα περιθώρια, όπου κατά κανόνα σημειώνονται τα ονόματα των αρχαίων ή των μεταγενέστερων συγγραφέων τους οποίους (φέρεται να) χρησιμοποιεί ο Φλώριος, αρκεί για να δώσει στον αναγνώστη την εντύπωση ότι ο ιστορικός μας κάνει αφειδώλευτη χρήση των αρχαίων πηγών. Οι πηγές αυτές, συνδεδεμένες με τις προσωπικές παρατηρήσεις του συγγραφέα, συναπαρτίζουν, στην ουσία, το κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου.

Τα συγκεκριμένα, όμως, χαρακτηριστικά του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, όπως τούτο συναντάται στην *Ιστορία της Κύπρου*, τόσον όσον αφορά στη δομή και στη διάταξη του περιεχομένου του όσο και στη μέθοδο αξιοποίησης των πηγών του υποδεικνύουν σαφέστατα ότι ο Φλώριος συνέθεσε το εν λόγω δοκίμιο ακολουθώντας τα πρότυπα, τη δομή και τη μεθοδολογία των συγγραμμάτων του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας, γραμματειακού είδους το οποίο άκμασε ιδιαίτερα στα χρόνια της Αναγέννησης. Ειρήσθω εν παρόδω ότι με τον αρχαιοελληνικό όρο χωρογραφία (*chorographia*) καλούνταν στην Αναγέννηση τα συγγράμματα εκείνα που ταυτόχρονα συμπεριελάμβαναν τη γεωγραφική περιγραφή και την ιστορική επισκόπηση (από την Αρχαιότητα μέχρι των ημερών του συγγραφέα) ενός συγκεκριμένου τόπου/χώρου (ας σημειωθεί ότι η χωρογραφία εντάσσεται στο –ευρύτερο– γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, που είχε κάνει την εμφάνισή του στις αρχές του 15^{ου} αιώνα). Μέσα στα συγγράμματα του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας συναντώνται, επίσης, κατά κανόνα, αναφορές στο φυσικό περιβάλλον, τον πλούτο και τις εξέχουσες προσωπικότητες του υπό αναφορά συγκεκριμένου χώρου.¹ Ας σημειωθεί δε ότι «πατέρας» του συγκεκριμένου γραμματειακού είδους θεωρείται ο ιταλός ουμανιστής και ιστορικός Flavio Biondo (1392-1463) με τα έργα του *De Roma instaurata* («Περί της αποκαταστημένης Ρώμης»), που συντέθηκε μεταξύ 1443 και 1446, και *Italia illustrata* («Απεικόνιση της Ιταλίας»), που ολοκληρώθηκε το 1458 και δημοσιεύτηκε το 1474. Πιο γνωστό εξ αυτών είναι το έργο *Italia illustrata*, το οποίο γνώρισε καταπληκτική επιτυχία, μεταφράστηκε δε σε πολλές ευρωπαϊκές γλώσσες, επανεκδόθηκε επανειλημμένως και χρησίμευσε έκτοτε ως υπόδειγμα για τη συγγραφή πολλών άλλων

¹ Για το γραμματειακό είδος της χωρογραφίας, βλ. Flavio Biondo, *Italy Illuminated*, τ. 1, έκδοση και αγγλική μετάφρ. J. A. White, Cambridge, MA – London 2005, xi-xii· P. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, London 1969, 25-32. Για την ουμανιστική ιστοριογραφία, βλ. κατωτέρω 3.2.

ιστοριογεωγραφικού και τοπογραφικού περιεχομένου έργων (ήτοι έργων που εντάσσονταν στο γραμματειακό είδος της χωρογραφίας).²

Ασφαλώς, λέγοντας τα πιο πάνω δεν ισχυριζόμαστε ότι ο Φλώριος, σώνει και καλά, είχε απευθείας πρόσβαση στο ίδιο το έργο του ιταλού ουμανιστή (αν και αυτό δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε)· μπορεί ο κύριος ιστορικός να γνώρισε τη μεθοδολογία και τη δομή του *Italia illustrata* εμμέσως, δηλαδή μέσω άλλων συγγραφέων χωρογραφικών έργων, οι οποίοι είχαν ως πρότυπο το εν λόγω σύγγραμμα του Biondo για τη σύνταξη των δικών τους έργων. Σημειώνουμε ότι τέτοιοι συγγραφείς, δηλαδή έμμεση πηγή, για να μυηθεί και να εντυπώσει κανείς στη χωρογραφική μεθοδολογία του Biondo, ήταν οι πάπας Πίος Β΄, Benedetto Bordone, και Sebastian Münster, συγγραφείς των οποίων ο Φλώριος γνώριζε καλά τα έργα (όπως θα δούμε παρακάτω), και για τους οποίους συγγραφείς θα γίνει λόγος στη συνέχεια.

Είπαμε βέβαια (και το αναπτύξαμε πιο πάνω) ότι η γνωριμία του Φλωρίου με το έργο *Italia illustrata* θα μπορούσε κάλλιστα να είναι έμμεση, δηλαδή από ενδιάμεσες πηγές. Ωστόσο, υπάρχει και αρκούντως ισχυρή πιθανότητα ο κύριος ιστορικός να είχε αποκτήσει κάποια στιγμή και άμεση πρόσβαση στο έργο του Biondo, αλλά να μην σημειώνει ο ίδιος κάτι σχετικό στην *Ιστορία της Κύπρου*. Εδώ θα μπορούσε, βέβαια, κάποιος να εγείρει λογικά το ερώτημα: εάν όντως ο Φλώριος γνώριζε το έργο *Italia illustrata* και το χρησιμοποιεί ως πρότυπο για τη σύνταξη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, γιατί τότε δεν αναφέρεται ρητώς στο έργο αυτό και τον συγγραφέα του; Η απάντηση δεν είναι ιδιαίτερα δύσκολη· ο Φλώριος, αντίθετα με τα όσα πιστεύουν κάποιοι εκ των νεοτέρων μελετητών, δεν καταγράφει πάντα τα βοηθήματα που χρησιμοποιεί: σε σχέση με αυτό το θέμα θα συναντήσουμε, επί παραδείγματι, πολλές περιπτώσεις (που θα δούμε παρακάτω λεπτομερώς) μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπου ο ιστορικός μας αντιγράφει επί λέξει τα περί Κύπρου γραφόμενα από ιστορικούς συγγραφείς, όπως οι Sabellico και Bembo, χωρίς να αισθάνεται την υποχρέωση να τους αναφέρει καν. Στην περίπτωση του Biondo ο Φλώριος έχει, εδώ που τα λέμε, και κάποιο ελαφρυντικό, για να μην τον αναφέρει, επειδή ο «πατέρας» της χωρογραφίας δεν γράφει οτιδήποτε που να αφορά στην ιστορία ή στη γεωγραφία της Κύπρου και, επομένως, αυτός δεν χρησιμοποιείται ως πηγή για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Η πιθανότητα να γνώριζε ο Φλώριος τα χωρογραφικά έργα του Biondo ενισχύεται σημαντικά από το αναντίρρητο γεγονός ότι αυτά ήταν ευρύτατα

² Για τα ιστορικά έργα του Biondo, βλ. A. Mazzocco και M. Laureys (επιμ.), *A New Sense of the Past: the Scholarship of Biondo Flavio (1392-1463)*, Leuven 2016, σποράδην· Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 352-353· N. Pellegrino, «From the Roman Empire to Christian Imperialism: The Work of Flavio Biondo», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 272-298· Cochrane, *Historians and Historiography*, 34-40· Reynolds, «Latin Historiography», 10-12· Barnes, *A History of Historical Writing*, 105-106.

γνωστά, κυκλοφορούσαν εντύπως και, σίγουρα, αντίτυπά τους θα μπορούσαν να βρεθούν σε κυπριακές βιβλιοθήκες του 16^{ου} αιώνα, όπως σε εκείνη του μοναστηριού των Δομινικανών στη Λευκωσία. Έχει δε ενδιαφέρον να σημειώσουμε πάνω σε αυτό το θέμα ότι ο Στέφανος Λουζινιανός απαριθμεί μεταξύ των συγγραφέων που ο ίδιος χρησιμοποίησε, για να συντάξει το πολύτιμο σύγγραμμά του, την *Chorograffia*, και τον «Blonde» (Blondus είναι η «εκλατινισμένη» μορφή του ονόματος του Biondo). Κατά συνέπεια, τα έργα του Biondo δεν πρέπει να ήταν άγνωστα στους κύκλους των μορφωμένων Κυπρίων του 16^{ου} αιώνα.³

Θεωρούμε ότι είναι χρήσιμο να αφιερώσουμε εδώ λίγες γραμμές, για να εκθέσουμε εν συντομία τη δομή και τη μεθοδολογία του *Italia illustrata*. Τούτο το κάνουμε, γιατί φρονούμε, όπως έχουμε πει πιο πάνω, ότι τόσο η δομή όσο και η μεθοδολογία του προαναφερθέντος έργου του Biondo χρησίμευσαν ως πρότυπα για τη συγγραφή του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου από τον Φλώριο. Το περιεχόμενο και η δομή του *Italia illustrata*, λοιπόν, έχουν ως εξής: αφού, αρχικά, το έργο κάνει μια γενική γεωγραφική πραγμάτευση της Ιταλίας ως συνόλου, διαιρεί την ιταλική χερσόνησο σε δεκατέσσερις περιφέρειες με βάση την αρχαία ρωμαϊκή γεωγραφική διαίρεση της χώρας. Ακολούθως, το έργο παρουσιάζει τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αλλά και τα σύγχρονα μνημεία και αξιοθέατα της κάθε περιφέρειας ξεχωριστά, επιχειρεί να ετυμολογήσει τα τοπωνύμια και να εκθέσει την ιστορία της κάθε περιφέρειας με αφετηρία τα αρχαία χρόνια. Για να δομήσει δε την αφήγηση του κειμένου του εν λόγω έργου του ο Biondo ερανίζεται πλήθος πληροφορίες από αρχαίες και μεσαιωνικές πηγές.

Εύκολα, λοιπόν, αντιλαμβάνεται κανείς, με το να συγκρίνει τα χαρακτηριστικά της δομής και τη μεθοδολογία του *Italia illustrata* με τις αντίστοιχες του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου στην *Ιστορία της Κύπρου*, ότι δεν υπάρχει αμφιβολία πως το πρώτο κείμενο χρησίμευσε ως πρότυπο και υπόδειγμα για τη συγγραφή του δεύτερου, είτε άμεσα είτε έμμεσα. Και τούτο είναι, νομίζουμε, σίγουρο, γιατί αμφότερα τα κείμενα παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τα οποία δύνανται να συνοψισθούν ως ακολούθως: η υπό περιγραφή και επισκόπηση χώρα χωρίζεται σε επιμέρους γεωγραφικά διαμερίσματα, των οποίων στη συνέχεια εξετάζονται κεχωρισμένως και ανά διαμέρισμα η γεωγραφία, η ιστορία, αρχαιολογία και η τοπογραφία. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος μιμείται (ή –καλύτερα– προσπαθεί να μιμηθεί) τη δομή και τα γενικότερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του συγγράμματος του *Italia illustrata*, που υπήρξε σταθμός στην ιστορία της χωρογραφίας

³ Lusignan, *Description*, f. 228v.

κατά την Αναγέννηση. Λέγοντας ότι ο Φλώριος μιμείται, ασφαλώς εννοούμε ότι η μίμηση αυτή γίνεται τηρουμένων των αναλογιών· σε καμία περίπτωση δεν ισχυριζόμαστε ότι είναι σε θέση η *Ιστορία της Κύπρου* να παραβληθεί σε ποιότητα, λογοτεχνική αξία και αρτιότητα με το έργο *Italia illustrata*, ούτε, φυσικά, ότι ο κύριος ιστορικός είναι σε θέση να συναγωνισθεί σε ευρυμάθεια και επίπεδο γνώσης των κλασικών γραμμάτων τον Biondo, μια από τις γιγαντιαίες μορφές της ουμανιστικής διανοήσεως.

Μετά την αναγκαία τούτη εισαγωγικού χαρακτήρα κατατοπιστική συζήτηση για τη φύση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, θα στρέψουμε την προσοχή μας προς τις πηγές και τα βοηθήματα που είχε (ή που ισχυρίζεται ότι είχε) στη διάθεσή του ο Φλώριος, για να συνθέσει αυτό το κομμάτι του περισπούδαστου πονήματός του, πράγμα που είναι, εξάλλου, το κύριο θέμα της πραγμάτευσής μας. Έχει ήδη επισημανθεί ότι ο Φλώριος δεν είναι καθόλου φειδωλός στο να καταγράφει τις πηγές ή τα βοηθήματα από όπου αντλεί πληροφορίες, παρότι δεν παραμένει πάντα πιστός σε αυτή την αρχή. Ωστόσο, στο πρώτο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου*, στο δοκίμιο της περιγραφής του νησιού, ο Φλώριος εμφανίζεται να καταγράφει (και να ονοματίζει) με σχολαστικότητα τις πηγές ή τα βοηθήματα που χρησιμοποιεί για τη συγγραφή του. Η καταγραφή αυτή των πηγών, ο όγκος των οποίων εντυπωσιάζει, εμφανίζεται, όπως έχει ήδη λεχθεί, τόσο μέσα στο κείμενο, όσο και στο περιθώριό του. Από την ανάγνωση, λοιπόν, αυτή των πηγών και των βοηθημάτων προκύπτει ότι ο Φλώριος θεώρησε απαραίτητο να καταφύγει σε πολλές πηγές, για να συγγράψει αυτό, το πολύ μικρό σε όγκο, τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου*. Κατά συνέπεια, θα μπορούσε κανείς να συμπεράνει ότι ο ιστορικός μας θα κατανάλωσε πολύ κόπο και χρόνο για τη συγγραφή του πρώτου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήτοι του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, επειδή τόσο η συλλογή όσο και η επεξεργασία αυτού του ευρέος φάσματος υλικού των πηγών θα ήταν, το δίχως άλλο, δύσκολη υπόθεση στην Κύπρο των μέσων του 16^{ου} αιώνα.

Δεν θα ήταν αδικαιολόγητο να επαναλάβουμε σε αυτό το σημείο τον κατάλογο των συγγραφέων, που δίνει ο Φλώριος ως πηγές του για τη σύνταξη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, γιατί ο συγκεκριμένος κατάλογος θα μας χρησιμεύσει στη συνέχεια για τη συζήτηση που θα επιχειρήσουμε να κάνουμε επί των πηγών του δοκιμίου και την ανάλυσή μας. Γράφει, λοιπόν, ο Φλώριος στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*, για τις πηγές και τα βοηθήματα που –κατ’ ισχυρισμό– είχε υπόψιν του για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου:

«δεν υπέκυψα στην κόπωση, αλλά έκανα έρευνα σε ελληνικά, λατινικά και γαλλικά βιβλία, προκειμένου να ανασύρω όσον το δυνατόν περισσότερα πράγματα ... και, εν τέλει, από τη *Γεωγραφία*

του Κλαυδίου Πτολεμαίου του Αλεξανδρινού, από τον Πλίνιο, από τον Τίτο Λίβιο, τον Οβίδιο, τον Ηρόδοτο, τον Θουκυδίδη, τον Αρριανό από τη Νικομήδεια, από τη *Γενεαλογία των Θεών* του Βοκκάκιου, τον Παύλο Ορόσιο, από τον Όμηρο, τον σοφιστή Λιβάνιο, τον Πίνδαρο, τον Λυκόφρονα, τον Διονύσιο τον Περιηγητή, τον Πλούταρχο, τον Θεοδόντιο, τον Στράβωνα, τον Ισοκράτη και τον Πausανία έχω αναδιφήσει [σ.σ. και εντοπίσει] κάποια πράγματα πολύ αρχαία».

Χωρίς αμφιβολία, έχουμε να κάνουμε με μια πληθώρα κλασικών συγγραφέων, που από την πρώτη στιγμή κλέβει τις εντυπώσεις και αφήνει εκστατικό τον ανυποψίαστο αναγνώστη για τον πλούτο του ερανισμού του Φλώριου. Ιδιαίτερος εντυπωσιάζει η δήλωση του ιστορικού μας ότι χρησιμοποίησε ως πηγές του για τη σύνθεση αυτού του πρώτου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου* μεγάλο αριθμό από έργα των αρχαίων συγγραφέων (Ελλήνων και Ρωμαίων), που κατονομάζει (και που πάντοτε τυγχάνουν εκτιμήσεως). Παρενθετικά, θα ήταν χρήσιμο να λεχθεί εδώ ότι τα έργα των κλασικών συγγραφέων είχαν τυπωθεί σχεδόν στο σύνολό τους μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα.⁴ Και, κατ' ακολουθίαν, η πρόσβαση σε αυτά τα έργα ήταν δυνατή, μάλιστα αρκετά εξ αυτών κυκλοφορούσαν εντύπως και σε μεταφράσεις στις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες (ιταλική, γαλλική κ.α.). Λογικώς εχόντων των πραγμάτων, ο Φλώριος θα μπορούσε να βρει και να διαβάσει αρχαία συγγράμματα σε έντυπη μορφή στις εκκλησιαστικές ή στις ιδιωτικές βιβλιοθήκες της Κύπρου (δεν γνωρίζουμε, ασφαλώς, αν ο ίδιος είχε πρόσβαση σε αυτές και σε ποιο βαθμό).⁵ Βεβαίως, είναι γνωστό ότι έργα των κλασικών συγγραφέων κυκλοφορούσαν και σε χειρόγραφο μορφή στην Κύπρο κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας.⁶ Υπάρχει, μάλιστα, μαρτυρία ότι η βιβλιοθήκη της μονής των Δομινικανών στη Λευκωσία διέθετε πλούσια συλλογή από χειρόγραφα με έργα αρχαίων ελλήνων συγγραφέων.⁷ Ως εκ τούτου, ο Φλώριος (θεωρητικά) είχε και τη δυνατότητα να συμβουλευθεί κάποια αρχαία συγγράμματα σε χειρόγραφο μορφή.

Ωστόσο, σε σχέση πάντα με το θέμα των πηγών και των βοηθημάτων του Φλώριου, θεωρούμε ότι είναι επιβεβλημένο σε αυτό το σημείο, προτού προχωρήσουμε παρακάτω με την εξέταση του ζητήματος των πηγών του, να αναφερθούμε στα πολύ βασικά βοηθήματα του ιστορικού μας για τη σύνταξη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, δηλαδή στα βοηθήματα εκείνα που, όπως πιστεύουμε και όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, ο ιστορικός

⁴ Γενικά για τις πρώτες εκδόσεις των κλασικών συγγραφέων, βλ. L. D. Reynolds – N. G. Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι. Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, μετάφρ. Ν. Παναγιωτάκη, Αθήνα 1989, σποράδην.

⁵ Για τις βιβλιοθήκες βλ. ανωτέρω 1.1.2.

⁶ Για αναφορές σχετικά με χειρόγραφα της κλασικής γραμματείας στην Κύπρο κατά τη Λατινοκρατία, βλ. G. Grivaud, «Une liste de manuscrits grecs trouvés à Chypre par Francesco Patrizi», στο B. Arbel, E. Chayes, και H. Hendrix, (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 125-156· Grivaud, *Entreelacs*, 77-85· Constantinides–Browning, *Dated Greek manuscripts*, σποράδην.

⁷ Lusignan, *Description*, f. 228v.

μας αξιοποίησε ως οδηγούς και καθοδηγητές, έτσι ώστε να κτίσει το περίγραμμα και τον σκελετό του εν λόγω δοκιμίου.

Και αν πάρουμε τα πράγματα κατά χρονολογική σειρά ξεκινώντας από την ελληνορωμαϊκή Αρχαιότητα και τους αρχαίους συγγραφείς, με βάση αυτά που γράφει ο ίδιος ο ιστορικός μας μέσα στο κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, τα συγγράμματα των αρχαίων ελλήνων γεωγράφων και χωρογράφων Κλαυδίου Πτολεμαίου (*Γεωγραφική Υφήγησις*) και Στράβωνα (*Γεωγραφικά*), καθώς επίσης (σε μικρότερο βαθμό) ο ερανοστής/εγκυκλοπαιδιστής Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (*Naturalis Historia* [*«Φυσική Ιστορία»*]) υπήρξαν από τα πλέον βασικά βοηθήματα του ιστορικού μας για τη σύνταξη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου.⁸ Τα συγγράμματα των αρχαίων τούτων συγγραφέων, που αφιερώνουν κάποιες σελίδες τους και για την πραγμάτευση θεμάτων της Κύπρου, κυκλοφορούσαν ήδη σε έντυπη μορφή (τόσο στη γλώσσα του πρωτοτύπου όσο και σε μεταφράσεις σε σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες) από τα τέλη του 15^{ου} αιώνα και ήταν πλέον εύκολα προσβάσιμα στο ευρύ κοινό. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οι δυο παραπάνω αναφερθέντες αρχαίοι έλληνες γεωγράφοι θεωρούνταν ως η αυθεντία της γεωγραφικής επιστήμης από όλους τους ομοτέχνους τους του 16^{ου} αιώνα: ο ουμανισμός συνέβαλε στο να δημιουργηθεί ένας άγραφος κανόνας που επέβαλλε στον κάθε επίδοξο γεωγράφο να κάνει αφειδώλευτη χρήση των αρχαίων γεωγράφων, οποιοσδήποτε αναλάμβανε να γράψει ένα έργο γεωγραφικού περιεχομένου έπρεπε, εκ προοιμίου, να καταφύγει στη σοφία του Πτολεμαίου και του Στράβωνα, να παραπέμψει στα συγγράμματά τους και να επικαλεστεί τις μαρτυρίες τους, αν ήθελε το σύγγραμμά του να θεωρηθεί ως έμπλεο αξιοπιστίας και

⁸ Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (2^{ος} αιώνας) έζησε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και ήταν μαθηματικός, γεωγράφος και αστρονόμος. Συνέγραψε πολλά έργα. Ένα από τα πιο γνωστά του έργα, που άντεξε στον χρόνο, είναι η *Γεωγραφία* (ή *Γεωγραφική Υφήγησις*), μέσα στο οποίο δίνονται οι γεωγραφικές συντεταγμένες των πόλεων ή τοποθεσιών της εποχής του, σχετικώς βλ. Ζαν Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου: Ελληνική Γραμματολογία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και της ύστερης αρχαιότητας*, 334 π.Χ. - 519 μ.Χ., μετάφρ. Σ. Μπίνη-Σωτηροπούλου, Αθήνα 2001, 438-440. Ο Στράβωνας (64 π.Χ-24 μ.Χ.) ήταν γεωγράφος και καταγόταν από την Αμάσεια του Πόντου. Συνέγραψε το ιστορικογεωγραφικού χαρακτήρα έργο *Γεωγραφικά*, το οποίο σώζεται στο μεγαλύτερό του μέρος και το οποίο καταγίνεται με τη γεωγραφική και ιστορική επισκόπηση των γνωστών στην εποχή του περιοχών του κόσμου, σχετικώς βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 286-289. Ας σημειωθεί ότι η editio princeps των *Γεωγραφικών* έγινε στη Βενετία το 1516, βλ. F. A. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, αγγλική μετάφρ., τ. 1-4, Oxford 1837, εδώ τ. 4, 1783 κ.εξ. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (1^{ος} αιώνας) ήταν ρωμαίος συγγραφέας, κυρίως ερανοστής. Το πιο γνωστό από τα έργα του είναι η *Naturalis Historia*, που είναι ένα είδος εγκυκλοπαίδειας, όπου συναθροίζεται ποικίλη ύλη (γεωγραφική, ιστορική, φυσική), σχετικώς βλ. Pliny, *Natural History*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 1, Cambridge, MA – London 1938 (ανατύπ. 1967), vii-xii. Η editio princeps της *Naturalis Historia* έγινε στη Βενετία το 1469, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 3, 1417 κ.εξ. Για μια συνοπτική παρουσίαση του έργου και των τριών αρχαίων γεωγράφων/λογίων, βλ. Matthew McLean, *The Cosmographia of Sebastian Münster: Describing the World in the Reformation*, New York 2007, 48-59 (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=270612&site=eds-live>).

εγκυρότητας.⁹ Ως εκ τούτου, ο Φλώριος ήταν υποχρεωμένος, κατά κάποιον τρόπο, να καταφύγει στους πιο πάνω γεωγράφους, για να δείξει στους αναγνώστες του ότι η *Ιστορία της Κύπρου* πληροί τις προδιαγραφές, έτσι ώστε να θεωρηθεί ως ένα αξιόπιστο σύγγραμμα, ότι αυτή ανταποκρίνεται με επιτυχία σε όλες τις απαιτήσεις της σύγχρονης επιστημονικής έρευνας και ότι δικαιούται να έχει απαιτήσεις διάκρισης ως ένα έργο υψηλής ποιότητας.

Οι Πτολεμαίος, Στράβωνας και Πλίνιος, λοιπόν, είχαν καταπιαστεί, άλλος περισσότερο και άλλος λιγότερο, με τα ιστορικογεωγραφικά ζητήματα της Κύπρου στα συγγράμματά τους. Εξ αυτών ο Πτολεμαίος δεν συγγράφει κάποια περιγραφή της Κύπρου, παρά μόνο δίνει έναν κατάλογο των κυπριακών πόλεων της εποχής του, συνοδευόμενο από τις γεωγραφικές τους συντεταγμένες. Παρά ταύτα, ο Φλώριος, όπως ομολογεί και ο ίδιος, ακολουθεί στο δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου τη σειρά που έχουν οι πόλεις του νησιού στο έργο του Πτολεμαίου.¹⁰ Ο Πλίνιος είναι ακόμα πιο φειδωλός· εντοπίζει τη γεωγραφική θέση του νησιού, σημειώνει τα «αρχαία» ονόματά του και παραθέτει έναν κατάλογο των κυπριακών πόλεων.¹¹ Σε αντίθεση με τους προηγούμενους, ο Στράβωνας παρέχει μια κάπως λεπτομερή περιγραφή της Κύπρου, ακολουθώντας την ακτογραμμή από βορρά προς ανατολάς: ξεκινά από τη Λάπηθο και τα νησιά των Κλειδών, προχωρεί προς τη Σαλαμίνα, για να καταλήξει στους Σόλους. Ο Στράβωνας, επιπλέον, προσάγει και ορισμένες πληροφορίες για τις εξέχουσες προσωπικότητες της Κύπρου, για τις γιορτές της Αφροδίτης στην Πάφο και για τους μυθικούς κτήτορες των κυπριακών πόλεων.¹²

Πρέπει να τονίσουμε ξανά ότι η επιλογή του Φλωρίου να στηριχτεί στον Πτολεμαίο, για να δομήσει το πλάνο του κειμένου της περιγραφής της Κύπρου δεν ήταν τυχαία, κάθε άλλο· ο Πτολεμαίος υπήρξε ένας από τους πιο πολυδιαβασμένους συγγραφείς στην Αναγέννηση, η δε *Γεωγραφική Υφήγησις* άσκησε καταλυτική επιρροή στην εξέλιξη της γεωγραφίας και της

⁹ Η μεταφορά του έργου του Πτολεμαίου στη Δύση από τον (Εμ)μανουήλ Χρυσολωρά, μετά το 1400, συντέινει τα μέγιστα στην ανάπτυξη και την πρόοδο της χαρτογραφίας, σχετικώς βλ. Γ. Τόλιας, *Χάρτες και Ιστορίες: Ελληνικές Τοπογραφίες της Αναγέννησης και των Φώτων*, Αθήνα 2008, 98-100. Γενικά για τον Πτολεμαίο, τη διάδοση της *Γεωγραφικής Υφήγησεως* στην Αναγέννηση, τον τεράστιο αντίκτυπο και την καταλυτική επίδραση που είχε, βλ. S. E. Roberts, *Printing a Mediterranean World*, Cambridge, MA – London 2013, 15-88 και σποράδην (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=508405&site=eds-live>); E. Edson, *The World Map, 1300-1492: The Persistence of Tradition and Transformation*, Baltimore 2007, 114-140 (e-book: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/ucy/detail.action?docID=4398451>). Οι παλαιότερες εκδόσεις της *Γεωγραφικής Υφήγησεως* έγιναν στα τέλη του 15^{ου} αιώνα (editio princeps 1475), βλ. Roberts, *Printing a Mediterranean World*, 107-112; Edson, *The World Map*, 137. Γενικά για την επίδραση των αρχαίων γεωγράφων κατά την περίοδο της Αναγέννησης, βλ. S. E. Roberts, *Printing a Mediterranean World*, σποράδην· Matthew McLean, *The Cosmographia of Sebastian Münster: Describing the World in the Reformation*, σποράδην.

¹⁰ Bustron, *Chronique*, 12.23-24.

¹¹ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.35 (129-131) στο Pliny, *Natural History*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 2, Cambridge, MA – London 1942 (ανατύπ. 1961).

¹² Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6 (c 682-c 685) στο *The Geography of Strabo*, αγγλική μετάφρ. H. L. Jones, τ. 6, Cambridge, MA – London 1929 (ανατύπ. 1960).

χαρτογραφίας, όπως, άλλωστε, έχουμε αναφέρει. Επομένως, η καθ' οιονδήποτε τρόπο συμπερίληψη του έργου του Πτολεμαίου στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* θα προσέδιδε περισσότερο κύρος στο έργο και θα επιδαψίλευε την εκτίμηση προς τον συγγραφέα εκ μέρους των αναγνωστών. Στην ίδια την Κύπρο η *Γεωγραφική Υφήγησις* φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής κατά τη Λατινοκρατία: είναι γνωστό ότι στο νησί κυκλοφορούσαν και αντιγράφονταν χειρόγραφα του προαναφερθέντος έργου του Πτολεμαίου: ένα τέτοιο χειρόγραφο αντιγράφηκε στο περιβάλλον του βασιλιά Ιανού, το 1406.¹³ Ο Φραγκίσκος Αττάρ, σύγχρονος του Φλώριου, βεβαιώνει ότι ο ίδιος «είδε» στην Κύπρο τόσο έντυπους όσο και χειρόγραφους τόμους του έργου του Πτολεμαίου.¹⁴

Εκτός από τις ανωτέρω αρχαίες πραγματεύσεις των ιστορικογεωγραφικών δεδομένων και περιγραφές της Κύπρου, όταν ο Φλώριος πήρε τη γραφίδα του, για να γράψει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, ήταν, αναμφίβολα, εν γνώσει του ότι παρόμοιου χωρογραφικού τύπου με το δοκίμιο που επρόκειτο να γράψει, καίτοι λίγο προγενέστερες του χρονικά, γεωγραφικές περιγραφές της Κύπρου κυκλοφορούσαν ήδη σε έντυπη μορφή, όχι ανεξάρτητες, αλλά ενσωματωμένες μέσα σε ογκώδη συγγράμματα. Για το ότι ο Φλώριος γνώριζε την ύπαρξη κάποιων εξ αυτών των εντύπων περιγραφών του νησιού πρέπει να είμαστε βέβαιοι, αφού ο ίδιος κατονομάζει ως πηγές του δύο από αυτές: του ιταλού διακεκριμένου ουμανιστή Enea Silvio Piccolomini ή πάπα Πίου Β' (1405-1464) και του γερμανού χαρτογράφου και γεωγράφου Sebastian Münster (1488-1552). Ο Φλώριος παραπέμπει τον αναγνώστη και στους δυο κορυφαίους ευρωπαίους λογίους.¹⁵ Επιπρόσθετα, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Φλώριος γνωρίζει –αν και αποφεύγει να το δηλώσει– την επίσης τυπωμένη και ευρέως γνωστή ιστορικογεωγραφικού τύπου περιγραφή της Κύπρου από τον βενετό χαρτογράφο Benedetto Bordone (1460–1531).¹⁶ Και τα τρία ανωτέρω γεωγραφικά συγγράμματα γνώρισαν εξαιρετική διάδοση και ήταν ιδιαίτερα δημοφιλή στον 16^ο αιώνα. Νομίζουμε ότι χρειάζεται εδώ να αναφερθούμε διεξοδικότερα σε αυτούς τους τρεις λογίους, διότι τα συγγράμματα των λογίων αυτών ανδρών υποβοήθησαν τον Φλώριο να εξοικειωθεί περαιτέρω με τη μεθοδολογία της συγγραφής ενός χωρογραφικού έργου, να οικοδομήσει τον σκελετό του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου και χρησίμευσαν στον κύριο ιστορικό ως αποθήκη άντλησης σημαντικών πληροφοριών ιστορικογεωγραφικού χαρακτήρα για την Κύπρο.

¹³ Constantinides–Browning, *Dated Greek manuscripts*, 227-230.

¹⁴ Ν. Κυριαζή, «Excerpta Cypria: Η Κύπρος υπό τους Λουζινιανούς» *Κυπριακά Χρονικά* Π' (1937), 1-55, εδώ 44.

¹⁵ Bustron, *Chronique*, 30.8 και 10.20 (σημείωση στο περιθώριο).

¹⁶ Για τον Bordone, πρόχειρα βλ. Cobham, *Excerpta Cypria*, 61.

Κάνοντας την αρχή από τον πάπα Πίο Β' (1458-1464), πρέπει να πούμε ότι αυτός υπήρξε ανήσυχο και φιλοπερίεργο πνεύμα από τη φύση του και ήταν μια από τις πλέον εξέχουσες προσωπικότητες του ιταλικού ουμανισμού. Ως εκκλησιαστικός ηγέτης αναμείχθηκε εντονότατα σε πανευρωπαϊκή κλίμακα στα πολιτικά και εκκλησιαστικά δρώμενα της εποχής του, έχοντας μέχρι το τέλος της ζωής του τη διακαή επιθυμία για τη διοργάνωση σταυροφορίας προς ανάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως. Στην ιστορία, όμως, έμεινε περισσότερο γνωστός ως ένας από τους πολυγραφότερους ουμανιστές. Διέπρεψε στη συγγραφή βιβλίων που έχουν περιεχόμενο που ποικίλει, από κωμωδίες και ερωτικές νουβέλες, μέχρι συγγράμματα ιστορικού και γεωγραφικού περιεχομένου.¹⁷

Μεταξύ, λοιπόν, των αναρίθμητων έργων του Πίου Β' συγκαταλέγεται και το *Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita; Asia Minor incipit* («Ιστορία όλων των πραγμάτων που έλαβαν χώρα στην Ασία, μαζί με μη ολοκληρωθείσα περιγραφή των τόπων· αρχής γενομένης από τη Μικρά Ασία»), που εκδόθηκε στη Βενετία το 1477. Το σύγγραμμα τούτο (που καταπιάνεται, όπως θα δούμε, και με θέματα της Κύπρου), γνώρισε μεγάλη διάδοση, μεταφράστηκε στην ιταλική γλώσσα και επανεκδόθηκε επανειλημμένως (όθεν εικάζουμε ότι ο Φλώριος θα είχε χρησιμοποιήσει κάποια ιταλική μετάφρασή του). Μέσα στο έργο του, λοιπόν, ο Πίος Β' αφιερώνει δυο κεφάλαια για τη γεωγραφική περιγραφή της Κύπρου.¹⁸ Ως προς το περιεχόμενο το κείμενο της περιγραφής της Κύπρου από τον Πίο Β' είναι σχετικά σύντομο, ακολουθεί δε κατά πόδας το κείμενο του Στράβωνα και σε πολλά σημεία αντιγράφει κατά λέξη τον αρχαίο γεωγράφο.¹⁹ Ο Πίος Β', δηλαδή, μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις προσθέτει κάτι από την πραγματικότητα των μέσων του 15^{ου} αιώνα και, όποτε το κάνει αυτό, περιορίζεται σε σύντομες μνείες των επισκοπικών εδρών ή των ονομάτων φημισμένων «κυπρίων» αγίων, όπως ο Επιφάνιος και ο Ιλαρίωνας.²⁰ Ως εκ

¹⁷ Γενικά για τον βίο και το συγγραφικό έργο του Πίου Β', βλ. Aeneas Silvius Piccolomini, *Europe (c. 1400-1458)*, αγγλική μετάφρ. R. Brown, εισαγ. και σχόλια N. Bisaha, Washington, DC 2013, 3-45· *Reject Aeneas, accept Pius: selected letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II)*, εισαγωγή και αγγλική μετάφρ. G. Christianson, Th. M. Izbicki και Ph. Krey, Washington, DC 2006, 3 σημ. 3 κ.εξ.· Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδην, κυρίως 44-50· Barnes, *A History of Historical Writing*, 106. Τα έργα του Πίου Β' θεωρούνται πολύτιμη πηγή για την ιστορία της εποχής του, αφού ο συγγραφέας ήταν μεταξύ αυτών που διαμόρφωναν τα γεγονότα. Ας σημειωθεί ότι ο Πίος Β' είχε εμπλοκή και στην κυπριακή εμφύλια διαμάχη μεταξύ της βασίλισσας Καρλόττας και του μελλοντικού βασιλιά Ιακώβου Β', τασσόμενος υπέρ της Καρλόττας.

¹⁸ Pio II, *La descrittione de l'Asia et Europa*, Vinegia 1544 (ιταλική μετάφρ.), ff. 158r-160v (κεφ. xcν-xcvi). Επιπλέον, στις αμέσως επόμενες σελίδες του έργου του Πίου Β' δίνεται σε συντομία η ιστορία της Κύπρου ξεκινώντας από την Αρχαιότητα και εξιστορούνται λεπτομερώς γεγονότα της βασιλείας των Ιωάννη Β', Καρλόττας και Ιακώβου Β', με έμφαση στην εμφύλια διαμάχη των δυο τελευταίων, βλ. ff. 160v-168r.

¹⁹ G. Toliias, «Setting Cyprus in the World: Cyprus in Humanist Cosmography, c. 1460-1580», στο G. Grivaud-G. Toliias (επιμ.), *Cyprus at the crossroads: geographical perceptions and representations from the fifteenth century, Select papers from the 1st International Conference on the Greek World in Travel Accounts and Maps, «Cyprus at the Crossroads of Travelers and Mapmakers from the 15th to 20th century», (18-20 October 2012)*, Αθήνα 2014, 65-83, εδώ 69-70· Calvelli, *Cipro*, 49-52.

²⁰ Pio II, *La descrittione de l'Asia*, f. 159v.

τούτου, δεν θα ήταν υπερβολικό να λεχθεί ότι, επί της ουσίας, η περιγραφή της Κύπρου του Πίου Β΄ είναι απλώς μια λατινική μετάφραση του κειμένου του Στράβωνα, με ελάχιστες προσθήκες εκ μέρους του ποντίφικα.

Αντίθετα από την περίπτωση του Πίου Β΄, ο Münster ήταν ένας πανεπιστημιακός δάσκαλος (και όχι πολιτικοθησκευτικός ηγέτης). Ήταν και αυτός κάτοχος μεγάλης μορφώσεως και επιδόθηκε με ιδιαίτερο πάθος στη σπουδή της γεωγραφίας και της χαρτογραφίας. Υπήρξε μία από τις μεγαλύτερες πνευματικές φυσιογνωμίες του 16^{ου} αιώνα, έγραψε ο ίδιος ή επιμελήθηκε την έκδοση πλήθους βιβλίων. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγεται και μια εικονογραφημένη με χάρτες έκδοση της *Γεωγραφικής Υφηγήσεως* του Πτολεμαίου. Ωστόσο, το σύγγραμμα που ανέδειξε τον Münster ως ένα εκ των σημαντικότερων γεωγράφων και χαρτογράφων του 16^{ου} αιώνα ήταν η *Cosmographia universalis* («Περιγραφή του Κόσμου»), που αρχικά εκδόθηκε στα γερμανικά το 1544. Εκεί ο Münster επιχειρεί να περιγράψει όλη τη γνωστή τότε οικουμένη (και την άρτι ανακαλυφθείσα Αμερική), προσθέτοντας στοιχεία για την ιστορία και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε τόπου. Με άλλα λόγια, από πλευράς διάταξης της ύλης η *Cosmographia* ακολουθεί γενικά τα πρότυπα των αρχαίων γεωγράφων και του Biondo. Κάτι που κάνει το έργο μοναδικά ελκυστικό στον αναγνώστη είναι το ότι αυτό κοσμεύεται με χάρτες και πλούσια εικονογράφηση με ξυλογραφίες. Αυτό το τελευταίο κυρίως συνέτεινε στο να γίνει η *Cosmographia* δεκτή με πρωτοφανή ενθουσιασμό, να μεταφραστεί γρήγορα στα λατινικά, γαλλικά και ιταλικά και να τυπωθεί τουλάχιστον είκοσι τέσσερις φορές μεταξύ των ετών 1544 και 1628.²¹

Για την περιγραφή της Κύπρου ο Münster αφιερώνει μερικές σελίδες. Αρχικά, ως γεωγράφος, δίνει την τοποθεσία του νησιού και τις αποστάσεις που το χωρίζουν από τις γειτονικές χώρες. Έπειτα υπενθυμίζει ότι στην Κύπρο γεννήθηκε η Αφροδίτη, αναφέρεται με κάποιες λεπτομέρειες στα προϊόντα που παράγει το νησί και επικαλείται τη γνωστή φράση του Πλινίου για το εύφορο της Κύπρου. Τον τελευταίο τον μνημονεύει αρκετές φορές. Στη συνέχεια, διεξέρχεται αδρομερώς την ιστορία της Κύπρου από την Αρχαιότητα μέχρι και τη Βενετοκρατία. Το απόσπασμα περί Κύπρου περιλαμβάνει και έναν χάρτη σχεδιασμένο από τον Münster και μια ξυλογραφία για τα θρυλούμενα από αρχαίους συγγραφείς ταξίδια των ελαφιών, δια θαλάσσης, στην Κύπρο. Η εντύπωση, που αποκομίζει κανείς, είναι ότι το σχετικό με την Κύπρο απόσπασμα του Münster εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το προαναφερθέν κείμενο του Πίου Β΄.²²

²¹ McLean, *The Cosmographia of Sebastian Münster*, σποράδην.

²² Sebastiano Munstero, *Cosmografia Universale*, Colonia 1575 (ιταλική μετάφρ.), 1069-1073.

Σε αντίθεση με τους παραπάνω ο Bordone ήταν μόνο ένας εκδότης βιβλίων, ο οποίος έγραψε ένα εγχειρίδιο που απευθυνόταν κυρίως στους ασχολούμενους με τη ναυσιπλοΐα. Πρόκειται για το σύγγραμμα *Libro di Benedetto Bordone nel qual si ragiona de tutte le isole del mondo* («Βιβλίο του Benedetto Bordone που πραγματεύεται όλα τα νησιά του κόσμου»), που έγινε γνωστότερο ως *Isolario* και που δημοσιεύθηκε στη Βενετία το 1528.²³ Το έργο τούτο είναι πλούσια διακοσμημένο με χάρτες και περιέχει γεωγραφικές και ιστορικές πληροφορίες, που παρουσιάζονται με συνοπτικό τρόπο. Η σύντομη περί Κύπρου περικοπή κάνει αναφορές στη γεωγραφική θέση του νησιού, στα «αρχαία» του ονόματα, στην αγροτική του παραγωγή, στα δεινά που προκαλούσαν στον τόπο οι επιδρομές των ακρίδων, στην ιστορία της κατάκτησης της Κύπρου από τους Ρωμαίους και στην αρχαία λατρεία της Αφροδίτης. Ως πηγές του ο Bordone χρησιμοποιεί τον Πλίνιο και τον Στράβωνα. Η περιγραφή του συμπληρώνεται με χάρτη της Κύπρου, ίσως έναν από παλαιότερους έντυπους χάρτες του νησιού.²⁴

Πλην αυτών των τριών συγγραμμάτων, τα οποία κυκλοφορούσαν σε έντυπη μορφή, σημαντικότατο βοήθημα του ιστορικού μας για τον σκοπό της συγγραφής του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου υπήρξε, ομοίως, η *Πραγματεία περί Κύπρου* του κυπρίου λογίου Φραγκίσκου Αττάρ (Francesco Attar). Παρενθετικά, είναι αναγκαίο να πούμε ότι το σύγγραμμα τούτο του Φραγκίσκου Αττάρ προηγήθηκε χρονικά της *Ιστορίας της Κύπρου* κατά μερικές δεκαετίες, και συνιστά, στην ουσία, μια σύντομη, αλλά πολύ εμπειριστατωμένη και περιεκτική επισκόπηση της ιστορίας, των θεσμών, της οικονομίας, της γεωγραφίας και της τοπογραφίας του Βασιλείου της Κύπρου. Ως εκ τούτου, η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ γνώρισε ευρύτατη διάδοση και δημοφιλία, με αποτέλεσμα αυτή να σώζεται σε μεγάλο αριθμό χειρογράφων, σε αρκετά από τα οποία παρατηρούνται διαφορετικές γραφές και αποκλίσεις του κειμένου της.²⁵

Καθόσον δε αφορά στην προσωπικότητα του συγγραφέα, επισημαίνουμε ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ υπήρξε σύγχρονος και γνώριμος του Φλωρίου, συνεργάτης του στην εκπόνηση της ιταλικής/βενετικής μεταφράσεως των *Ασσιζών* και πιθανότατα ήταν ένας από αυτούς που

²³ Περισσότερα για τον Bordone, βλ. Τόλιας, *Χάρτες και Ιστορίες*, σποράδην.

²⁴ *Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo*, Venetia 1528, libro secondo, LXVr-LXVIr .

²⁵ Γενικά για την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, βλ. Calvelli, *Cipro*, 117-122· Grivaud, *Entrelacs*, 235-239· F. C. Romanelli – G. Grivaud, *Cyprus 1542: The Great Map of the island by Leonida Attar*, Nicosia 2006, 21-23· Αριστείδου, «Χρονολόγηση», σποράδην· G. Grivaud, «Sur la datation du mémoire de François Attar (ca.1520)», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 10 (1988), 31-35. Χρησιμοποιούμε στην παρούσα διατριβή το κείμενο της *Πραγματείας* από τις εξής πηγές: BNF, ms. It. 1230, ff. 43r-51r· BL, Egerton ms. 1087, ff. 233r-243r· Κυριαζή, «Excerpta Cypria» (περιέχει την ελληνική μετάφραση τριών ξεχωριστών εκδοχών της *Πραγματείας*)· σημειώνουμε, επίσης, ότι ο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 540-556 εκδίδει εκτενή αποσπάσματα από την *Πραγματεία*.

συνέδραμαν τον Φλώριο με πληροφορίες και υλικό (;) στην όλη του προσπάθεια να ολοκληρώσει την *Ιστορία της Κύπρου*. Επ' αυτού είναι εξαιρετικής σημασίας να σημειώσουμε ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ θεώρησε επιβεβλημένο να πληροφορήσει τους αναγνώστες του πως σκόπευε να γράψει και ο ίδιος, εν ευθέτω χρόνω, ένα έργο για την ιστορία της Κύπρου (και προφανώς ο ίδιος συνέλεγε υλικό για αυτόν τον σκοπό).²⁶ Δεδομένης, λοιπόν, της μακρόχρονης γνωριμίας και της συνεργασίας των δυο ανδρών δεν θα ήταν παράλογο να υποθέσουμε ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ έθεσε στη διάθεση του Φλωρίου και τις περί την ιστορία της Κύπρου γνώσεις του, αλλά και το ιστορικό υλικό που ο ίδιος είχε συλλέξει. Μπορεί, δηλαδή, ο Φραγκίσκος Αττάρ να ήταν ένας από εκείνους, για τους οποίους ο Φλώριος έγραψε στην αφιερωτική επιστολή: «δεν παρέλειψα, επίσης, να ρωτήσω εκείνους που πίστευα ότι θα μπορούσαν να γνωρίζουν εκείνα τα πράγματα (σ.σ. για την ιστορία της Κύπρου), τα οποία εγώ αγνοούσα».²⁷

Εντούτοις ο Φλώριος, άγνωστο γιατί, αποφεύγει να κατονομάσει αυτό το σύγγραμμα του Φραγκίσκου Αττάρ ως μία εκ των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*. Παρόλα αυτά, πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ο Φλώριος το χρησιμοποίησε ως πηγή· και το χρησιμοποίησε σε όλη την έκταση της *Ιστορίας της Κύπρου* και όχι μόνο στο δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε παρακάτω. Για το ζήτημα τούτο, προς το παρόν αρκεί να αναφέρουμε ότι και ο Φραγκίσκος Αττάρ ξεκινά το σύγγραμμά του με έναν κατάλογο των αρχαίων συγγραφέων που χρησιμοποίησε για τη σύνταξη της *Πραγματείας* του, όπως ακριβώς πράττει και ο Φλώριος στην *Ιστορία της Κύπρου* (πράγμα που συνιστά, συν τοις άλλοις, συνειδητή μίμηση της *Πραγματείας περί Κύπρου* εκ μέρους του ιστορικού μας, άρα και αποδοχή «ανωτερότητας» και «αυθεντίας»). Ο κατάλογος, λοιπόν, των αρχαίων συγγραφέων που εμφανίζεται στην *Πραγματεία περί Κύπρου* είναι μικρότερος του αντίστοιχου καταλόγου της *Ιστορίας της Κύπρου*, αλλά, πέραν του ότι ολόκληρος ο κατάλογος των αρχαίων συγγραφέων του Φραγκίσκου Αττάρ ενυπάρχει στον Φλώριο, είναι αξιοπρόσεκτο το ότι αμφότεροι οι κατάλογοι ξεκινούν με τα ίδια ονόματα: Πτολεμαίος, Πλίνιος. Ακόμα και τούτο, ο εμφανής δισταγμός, δηλαδή, του Φλωρίου να αλλάξει έστω και τη σειρά των ονομάτων, καταδεικνύει το μέγεθος της οφειλής του προς την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ.²⁸ Βεβαίως, υπάρχουν και άλλα στοιχεία εγγύς του καταλόγου του Φραγκίσκου Αττάρ που αποδεικνύουν τις οφειλές του Φλωρίου προς τον τελευταίο. Τέτοιο στοιχείο είναι, επί παραδείγματι, η φράση του Φραγκίσκου Αττάρ «ι

²⁶ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 43v· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 233v· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 5.

²⁷ Βλ. ανωτέρω 2.2.

²⁸ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 43r· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 233r· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 4.

Ciprii essercitatissimi in mare» («οι Κύπριοι [σ.σ. ήταν] πολύ εξασκημένοι στη θάλασσα»),²⁹ που στην αφιερωτική επιστολή του Φλωρίου μετατρέπεται σε «essercitatione ... nel mare», όπως είδαμε πιο πάνω.³⁰ Επιπροσθέτως, πρέπει να σημειωθεί ότι και ο Φραγκίσκος Αττάρ βασίζει το περίγραμμα της δικής του περιγραφής της Κύπρου πάνω στη *Γεωγραφικήν Υφήγησιν* του Πτολεμαίου, όπως ακριβώς κάνει και ο Φλώριος.

Μετά την πιο πάνω διεξοδική συζήτηση, η οποία –υπενθυμίζουμε– έγινε με σκοπό να παράσχει κάποιες χρήσιμες γνώσεις και βασικά στοιχεία γνωριμίας με τα συγγράμματα των αρχαίων συγγραφέων Πτολεμαίου, Στράβωνα, Πλινίου και με εκείνα των συγχρόνων (ή λίγο προγενεστέρων) του Φλωρίου συγγραφέων Πίου Β΄, Münster, Φραγκίσκου Αττάρ και Bordone, και η οποία συζήτηση κρίθηκε ότι ήταν απαραίτητη να γίνει, καθότι τα συγγράμματα τούτα υπήρξαν τα βασικά βοηθήματα του ιστορικού μας για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου (και κυρίως για τον σχηματισμό του περιγράμματος και του σκελετού του κειμένου), απομένει τώρα να μελετήσουμε τον ρόλο που έπαιξαν στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* οι υπόλοιποι συγγραφείς, που καταγράφονται στην αφιερωτική επιστολή του συγγράμματος του Φλωρίου.

Με ποιον τρόπο, λοιπόν, αξιοποίησε ο Φλώριος τους υπόλοιπους συγγραφείς που απαριθμεί (ήτοι όλους εκείνους πλην των Πτολεμαίου, Στράβωνα και Πλινίου), κατά τη διαδικασία της συγγραφής του δοκιμίου της περιγραφής; Η απάντηση είναι απλή και ξεκάθαρη: όλοι εκείνοι οι συγγραφείς χρησιμοποιήθηκαν επικουρικά, κατά κάποιο τρόπο, για το «παραγέμισμα» του περιγράμματος. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος έφτιαξε (στηριζόμενος στα βασικά βοηθήματα, για τα οποία έγινε εκτενής λόγος παραπάνω) αρχικά το περίγραμμα και τον σκελετό του δοκιμίου. Ο σκελετός δεν ήταν τίποτε άλλο από μια λίστα από ενότητες, που η καθεμιά είχε ξεχωριστή θεματολογία (ας τις ονομάσουμε θεματικές ενότητες), όπως λ.χ. Πάφος, Κούριον, Αμαθούς, Κίτιον, γενναίοι άνδρες κλπ. Εν συνεχεία, ο ιστορικός μας ενσωμάτωνε σε κάθε μια θεματική ενότητα σχετικές με αυτήν περικοπές από αρχαίους και μεσαιωνικούς συγγραφείς, και προχωρούσε στην ανάπτυξη του κειμένου. Έτσι, λ.χ. όταν ο Φλώριος ανέπτυξε τη θεματική ενότητα Κούριον, τοποθετούσε (συνήθως χωρίς σχολιασμό ή ανάλυση) στη συγκεκριμένη θεματική ενότητα όσα στοιχεία είχε μαζέψει από τις πηγές του σχετικά με την αρχαία πόλη του Κουρίου. Η ενσωμάτωση των περικοπών από τις πηγές μέσα στις θεματικές ενότητες φαίνεται ότι γινόταν εκ μέρους του ιστορικού μας, χωρίς κάποιο συγκεκριμένο κριτήριο επιλογής: φτάνει απλώς η συγκεκριμένη περικοπή να

²⁹ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 43r· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 233r· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 4.

³⁰ Bustron, *Chronique*, 8.3-4.

είχε κάποια σχέση με το περιεχόμενο της θεματικής ενότητας. Ως εκ τούτου, τα επί μέρους στοιχεία του περιεχομένου μέσα στις θεματικές ενότητες (ας σημειωθεί ότι εκάστη θεματική ενότητα έχει συνήθως την έκταση περίπου μιας παραγράφου στην έκδοση του René de Mas Latrie) εμφανίζουν, σε αρκετές περιπτώσεις, χαλαρή σύνδεση μεταξύ τους. Η σύνδεση της μιας θεματικής ενότητας με την άλλη παρουσιάζεται ενίοτε, παρομοίως, χαλαρή. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου να πάσχει, όπως έχει ήδη λεχθεί, από άποψη δομής και συνοχής. Γι' αυτόν τον λόγο, το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου αποτελεί, ουσιαστικώς, μια συρραφή περικοπών από διάφορα κείμενα, που έχουν απλώς συνενωθεί μαζί με τις προσωπικές, γεωγραφικού και τοπογραφικού χαρακτήρα, παρατηρήσεις του συντάκτη, σε ένα ενιαίο corpus.

Φυσικά, η συρραφή περικοπών από αρχαίες πηγές και η χαλαρή σύνδεση των επί μέρους τμημάτων της αφηγήσεως είναι χαρακτηριστικό του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας. Σε άλλα, ωστόσο, χωρογραφικά έργα (όπως λ.χ. σε εκείνα του Biondino) το συγκεκριμένο «μειονέκτημα» διορθώνεται από τον πλούσιο υπομνηματισμό και τα περισσά σχόλια των συντακτών τους. Στην περίπτωση, όμως, του Φλωρίου η έλλειψη συνοχής της σχετικής αφηγήσεως είναι έντονη: ο ειρμός σε μερικά σημεία φαίνεται να καταρρέει εντελώς. Τούτο το τελευταίο οφείλεται, προφανώς, σε δυο λόγους: α) οι γνώσεις του Φλωρίου περί την αρχαία ιστορία και τις κλασικές σπουδές ήταν φτωχές (πράγμα που ευχερώς συνάγεται από τις συγχίσεις που κάνει σε πρόσωπα και ιστορικές περιόδους)· β) ο ιστορικός μας δεν σχολίαζε και δεν ανέλυε επαρκώς το υλικό που δανειζόταν από τις πηγές του.

Πέραν, όμως, από τα πιο πάνω «μειονεκτήματα», η προσεκτική ανάγνωση του κειμένου του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου εξόφθαλμα δηλοί ότι τούτο συντάχθηκε μάλλον πρόχειρα και βεβιασμένα, χωρίς να δοθεί στον συγγραφέα η δυνατότητα να το επεξεργαστεί και να το αποπερατώσει (επί παραδείγματι, ο ιστορικός σε δυο διαφορετικά σημεία του κειμένου του παραθέτει το ίδιο χωρίο του περιηγητή Παυσανία για το κτίσιμο της Πάφου).³¹ Έχουμε την άποψη ότι τα «προβλήματα», που παρουσιάζει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, πρέπει να αποδοθούν στην προχωρημένη ηλικία και τη φυσική κόπωση του Φλωρίου λόγω γήρατος: από αναφορές, που εντοπίζονται στο κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, φαίνεται ότι το συγκεκριμένο κείμενο συντάχθηκε μετά το 1565, ίσως και μετά το 1567, όταν πια ο Φλώριος θα πλησίαζε (ή ξεπερνούσε;) τα εβδομήντα χρόνια στην ηλικία.³² Είναι φανερό ότι ο Φλώριος βιαζόταν να «προλάβει» να ολοκληρώσει

³¹ Bustron, *Chronique*, 15.14-16 και 43.20-26.

³² Βλ. ανωτέρω 1.1.3 και 1.1.5.

το έργο του, πριν αποδημήσει εις Κύριον· τα οποιαδήποτε προβλήματα συνοχής του δοκιμίου της περιγραφής (το οποίο, άλλωστε, απαρτίζει ένα πολύ μικρό κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου*) ήταν, κατά τα φαινόμενα, δευτερευούσης σημασίας για τον ίδιο.

Τώρα, επιστρέφοντας στο κύριο θέμα μας, που είναι ο εντοπισμός, η χρησιμοποίηση και η επεξεργασία των πηγών του Φλωρίου για τη σύνταξη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, θα εκθέσουμε τη σχετική μεθοδολογία που θα ακολουθηθεί από μέρους μας. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ως προς το θέμα της μεθοδολογίας μάς περιορίζει σημαντικά η δομή του δοκιμίου, γι' αυτό χρειάζεται να πούμε για τη δομή του ακόμη μερικά λόγια. Έχουμε, λοιπόν, ήδη προαναφέρει τις ιδιομορφίες που παρουσιάζει το εν λόγω δοκίμιο, κυρίως ως προς τη δομή. Υπενθυμίζουμε ότι η δομή του δοκιμίου συγκροτείται από θεματικές ενότητες (κάθε μια θεματική ενότητα έχει ξεχωριστό περιεχόμενο: λ.χ. Κούριον, Πάφος, όρη της Κύπρου, ποταμοί της Κύπρου κλπ.), οι οποίες έχουν μικρή (ή –κάποτε– και ελάχιστη) σύνδεση μεταξύ τους. Συνήθως η κάθε παράγραφος (με βάση την παραγραφοποίηση της έκδοσης του R. de Mas Latrie) συνιστά μια θεματική ενότητα. Υπάρχουν, βέβαια, και αρκετές περιπτώσεις όπου, λόγω του ότι μια θεματική ενότητα είναι μικρή σε έκταση, 3-4 γραμμές, ο εκδότης δεν προχώρησε στη δημιουργία ξεχωριστής παραγράφου. Με άλλα λόγια, πολλές φορές οι θεματικές ενότητες και οι παράγραφοι του εκδοθέντος κειμένου ταυτίζονται, αλλά αυτό δεν συμβαίνει κατ' ανάγκην πάντοτε. Ενίοτε, κάποιες παράγραφοι έχουν θεματικές ενότητες που συνδέονται στενότερα μεταξύ τους, που αποτελούν, κατά κάποιο τρόπο, ενιαία ενότητα, όπως αυτές που κάνουν λόγο για τους μύθους της αρχαίας Κύπρου ή για τη σχέση των Κυπρίων με τον Μέγα Αλέξανδρο κλπ.

Εμείς μεθοδολογικά θα προσεγγίσουμε το κείμενο ως εξής: θα πραγματευτούμε την ανάλυση των πηγών του κειμένου ανά θεματική ενότητα (κάθε θεματική ενότητα θα ορίζεται με την αναγραφή αριστερά, με έντονους χαρακτήρες, της σελίδας –ή των σελίδων– και των στίχων του κειμένου από τις οποίες αυτή αποτελείται), θα προτάσσουμε μια πολύ σύντομη περίληψη για το περιεχόμενο εκάστης θεματικής ενότητας και, εν ταυτώ, θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις πηγές του κειμένου και τη μέθοδο αξιοποίησης και επεξεργασίας τους από τον ιστορικό. Βέβαια, το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου περιέχει και μεγάλο όγκο υλικού, που προέρχεται από προσωπικές παρατηρήσεις του συγγραφέα· όποτε συναντάμε στο κείμενο του δοκιμίου μια τέτοια περίπτωση, θα το σημειώνουμε. Ωστόσο, χρειάζεται να διευκρινίσουμε και κάτι άλλο: το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου περιέχει πληθώρα πληροφοριών πραγματολογικού χαρακτήρα (πρόσωπα, τοποθεσίες, γεωγραφικά δεδομένα, προϊόντα, ιστορικά γεγονότα κλπ.)· δεν είναι δουλειά δική μας εδώ πέρα να σχολιάσουμε όλες αυτές τις πληροφορίες ή να προχωρήσουμε

σε γενικό υπομνηματισμό του κειμένου, για τον απλούστατο λόγο ότι το αντικείμενο που αφορά εμάς είναι μόνο το ζήτημα των πηγών του έργου. Παρά ταύτα, στις υποσημειώσεις θα αναγράφονται σχετικές μελέτες, αυτοτελή βιβλία ή άρθρα, όπου κάποιος μπορεί να προστρέξει για περαιτέρω στοιχεία.

2.3.2. Οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου και η μέθοδος προσέγγισης των πηγών εκ μέρους του Φλώριου

10.1-8.

Η *Ιστορία της Κύπρου* αρχίζει με μια γενικόλογη αναφορά στους «antiqui scrittori» («αρχαίους συγγραφείς») και ονομαστικά στον Όμηρο. Εν συνεχεία, γίνεται λόγος για τις ομορφιές και το εύφορο της Κύπρου, καθώς επίσης και για την κυπριακή καταγωγή της Αφροδίτης, η οποία αποκαλείται «Cipro generata» («γεννημένη στην Κύπρο»). Ο Φλώριος εδώ ίσως να έχει υπόψη του τον Στράβωνα (καίτοι δεν τον κατονομάζει είτε εντός κειμένου είτε στο περιθώριο), ο οποίος σημειώνει με γλαφυρότητα για το πόσο πολύ εύφορη υπήρξε η Κύπρος.³³ Η μνεία της Αφροδίτης ως «Cipro generata» στην έκδοση του R. de Mas Latrie αξίζει κάποιας μεγαλύτερης προσοχής, και αυτό γιατί σε ένα από τα χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου* (BNF, ms. It. 832, 1) ο όρος «Cipro generata» εμφανίζεται ως Ciprogenerata (μία λέξη). Πιστεύουμε ότι η εκδοχή αυτή του BNF, ms. It. 832 είναι πιο σωστή από την εκδοχή της έκδοσης, για τον λόγο ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ο Φλώριος φαίνεται να έχει μεταφέρει/μεταφράσει στην ιταλική γλώσσα με τον όρο Ciprogenerata (μία λέξη) το αρχαιοελληνικό επίθετο Κυπρογένεια, το οποίο είναι ένα από τα πολύ συνηθισμένα επίθετα της Αφροδίτης και απαντά σε πλειάδα αρχαίων συγγραφέων.³⁴

10.9-18.

Ο Φλώριος κάνει λόγο για τη μεγάλη αρχαιότητα της Κύπρου και του πολιτισμού της και για το υψηλό επίπεδο «ευγενείας» που, κατά τη γνώμη του, χαρακτηρίζει το νησί. Για να αποδείξει δε του λόγου το αληθές γράφει ότι από την πανάρχαια εποχή υπήρχε στην Κύπρο «un're potentissimo, nominato Salamis» («ένας κραταιότατος βασιλιάς, που τον έλεγαν Salamis [σ.σ. Σαλαμίνο;]»). Ως πηγή αυτής της αναφοράς του ιστορικού μας καταγράφεται (εντός κειμένου και στο περιθώριο) ο «Libanio» («Λιβάνιος»), σε κάποιο λόγο που ο τελευταίος έγραψε «για την Αντιόχεια».³⁵ Εν συνεχεία, ο Φλώριος σημειώνει ότι η Κύπρος

³³ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.5 (c 684).

³⁴ Βλ. λ.χ. Νόννου, *Διονυσιακά*, 6, στ. 82 στο Nonnos, *Dionysiaca*, αγγλική μετάφρ. W. H. D. Rouse, τ. 1, Cambridge, MA – London 1940.

³⁵ Ο Λιβάνιος (4^{ος} αιώνας) ήταν ρήτορας και σοφιστής από την Αντιόχεια. Συνέγραψε πλήθος έργων (κυρίως λόγους), σχετικώς βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 617-623 και σποράδην. Η editio princeps των λόγων του Λιβάνιου έγινε στη Φερράρα το 1517, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 2, 936.

«un tempo fu degna essere sedia di nuove re famosissimi» («σε κάποια εποχή αξιώθηκε να υπάρξει καθέδρα εννέα πολύ διάσημων βασιλιάδων»), χωρίς όμως μνεία της πηγής του. Έχουμε εντοπίσει τη σχετική αναφορά του Λιβάνιου· πράγματι, ο αρχαίος σοφιστής κάνει λόγο περί «Σαλαμίνου, ὃς ἐτυράννει Κυπρίων» («του Σαλαμίνου, ο οποίος βασίλευε των Κυπρίων»), σε κάποια παμπάλαια μυθική εποχή.³⁶ Επισημαίνουμε, ωστόσο, ότι το συγκεκριμένο χωρίο του Λιβάνιου δεν υποστηρίζει τα λεγόμενα από τον Φλώριο περί «ισχυρότατου βασιλιά». Αυτή η τελευταία επισήμανση δηλοί σαφώς ότι ο ιστορικός μας επιδιώκει να παραπλανήσει τον αναγνώστη, δημιουργώντας σε αυτόν τη ψευδή εντύπωση πως οι αρχαίες πηγές βεβαιώνουν ότι η Κύπρος υπήρξε ισχυρότατο κράτος στα πολύ αρχαία χρόνια. Καθόσον δε αφορά στη δήλωση, που κάνει ο Φλώριος για τους «εννέα πολύ διάσημους βασιλιάδες», χωρίς να κάνει μνεία της πηγής επί της οποίας ερείδεται, εικάζουμε ότι η πηγή της δηλώσεως αυτής του ιστορικού μας πρέπει να είναι η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, που κάνει λόγο περί «dei nove re da quali fu retta un tempo» («των εννέα βασιλιάδων, από τους οποίους κυβερνήθηκε [σ.σ. η Κύπρος] για κάποιο χρονικό διάστημα»)³⁷ Το κοινό λεκτικό, που απαντά και στους δυο συγγραφείς (ήτοι το «un tempo»), καθιστά βέβαιη την υπόθεση αυτή. Και στο σημείο τούτο παρατηρούμε, εκ νέου, ότι δεν επιβεβαιώνεται από τις πηγές του Φλωρίου το αφήγημα του ιστορικού μας για τους «εννέα πολύ διάσημους βασιλιάδες» της Κύπρου (ο Φραγκίσκος Αττάρ γράφει μόνο «εννιά βασιλιάδες», χωρίς άλλη διευκρίνιση). Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι στην παράγραφο τούτη ο Φλώριος «συλλαμβάνεται» να «παραφουσκώνει» και να διαστρεβλώνει τα δεδομένα των πηγών του, έτσι ώστε να παρουσιάσει το απώτερο παρελθόν των Κυπρίων και της Κύπρου ως τάχατες πολύ ένδοξο. Πρόκειται για μια τάση που θα την ξαναδούμε επανειλημμένως στη συνέχεια του έργου του.

10.19-11.1

Ο Φλώριος καταγράφει τα φερόμενα ως «αρχαία» ονόματα της Κύπρου εναρμονιζόμενος πλήρως με τους κανόνες του αναγεννησιακού στυλ συγγραφής γεωγραφικής περιγραφής (χωρογραφίας), που υπέβαλλε ως αναγκαία τη σημείωση των οποιωνδήποτε «αρχαίων»

³⁶ Λιβάνιου, *Αντιοχικός*, 54-57 στο Libanii, *Opera*, έκδ. R. Foerster, τ. 1, Lipsiae 1903.

³⁷ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BL, Egerton ms. 1087, f. 233r· πρβλ. BNF, ms. It. 1230, f. 43r· Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», εδώ 4. Μοναδική αρχαία πηγή για τους «εννέα» βασιλιάδες της αρχαίας Κύπρου είναι η *Βιβλιοθήκη* του Διοδώρου του Σικελιώτη (16.42 στο Diodori Siculi, *Bibliotheca Historica*, τ. 3, έκδ. I. Bekker, Lipsiae 1853), όπου καταγράφεται ότι στην Κύπρο «πόλεις ἦσαν ἀξιόλογοι μὲν ἐννέα ... ἐκάστη τούτων εἶχε βασιλέα» («υπήρχαν εννέα αξιόλογες πόλεις ... κάθε μια από αυτές είχε βασιλιά»). Στην εξουσία δε των τελευταίων υπάγονταν και γειτονικά «μικρά πολίσματα». Φαίνεται ότι ο Φλώριος, εν αντιθέσει με τον Φραγκίσκο Αττάρ, δεν γνωρίζει το έργο του Διοδώρου του Σικελιώτη. Για τον Διόδωρο τον Σικελιώτη και το έργο του, βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 219-222.

ονομάτων του υπό περιγραφή τόπου.³⁸ Στο περιθώριο του κειμένου της έκδοσης της *Ιστορίας της Κύπρου* αναγράφονται οι «Plinio» («Πλίνιος») και «Munster», ως πηγές για αυτά τα «αρχαία» ονόματα του νησιού. Παρενθετικά, πρέπει να πούμε ότι ο αναγραφόμενος από τον Φλώριο ως «Munster» είναι, βεβαίως, ο γερμανός χαρτογράφος, κοσμογράφος και λόγιος Sebastian Münster, ο οποίος, όπως έχουμε ήδη πει, πραγματεύεται σε μερικές σελίδες την ιστορία και τη γεωγραφία της Κύπρου στο σύγγραμμά του *Cosmographia*.³⁹

Για να επανέλθουμε στον Φλώριο, το σχετικό χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου* για τα «αρχαία» ονόματα του νησιού έχει ως εξής:

«Cipro antiquamente haveva diversi nomi, e chiamavasi Acamantida, Philonida colonia, Xenagora, Aspelia, Amathusia, et Cripto» («η Κύπρος πιο παλιά είχε διάφορα ονόματα, και ονομαζόταν Ακαμαντίδα, Φιλωνίδα αποικία, Ξεναγόρα, Ασπελία, Αμαθουσία και Κρύπτος»).

Η πηγή για τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου, που σημειώνονται σε τούτο το χωρίο του έργου του Φλωρίου, είναι, χωρίς αμφιβολία, ο Πλίνιος. Είναι αναγκαίο επί του σημείου αυτού να παραθέσουμε και το σχετικό χωρίο του Πλινίου, έτσι ώστε να προχωρήσουμε στην ανάλυση του χωρίου του ιστορικού μας:

«(σ.σ. Cyprum) vocatam antea Acamantida Philonides, Cerastim Xenagoras et Aspeliam et Amathusiam et Macariam, Astynomus Crypton et Colinian» («ο Φιλωνίδης αναφέρει ότι ονόμαζαν πιο παλιά την Κύπρο Ακαμαντίδα· ο Ξεναγόρας [σ.σ. γράφει ότι την ονόμαζαν] Κεραστίν και Ασπελίαν και ο Αστύνομος [σ.σ. γράφει ότι την ονόμαζαν] Αμαθουσίαν και Μακαρίαν»)⁴⁰

Από μια πρώτη ματιά πάνω στα ανωτέρω χωρία των δυο συγγραφέων ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται αμέσως ότι ο Φλώριος αντιγράφει από τον ρωμαίο εραμιστή, λέξη προς λέξη, τα «αρχαία» ονόματα του νησιού. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική συνεξέταση των δυο χωρίων μάς υποβάλλει ότι ο Φλώριος: α) είτε παρανοεί (λόγω περιορισμένης γνώσης της λατινικής;) το πρωτότυπο κείμενο του Πλινίου· β) είτε το γνωρίζει μόνο μέσω κάποιας ενδιάμεσης πηγής (επιτομής ή ιταλικής μεταφράσεως) ή κακής ποιότητας αντιγράφου· γ) είτε γράφει από μνήμης. Πιο συγκεκριμένα: στην αρχή, ο κύπριος ιστορικός παραλείπει τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου Cerastim και Macariam, που σημειώνει ο Πλίνιος, και, έπειτα, εκλαμβάνει τα ονόματα «Philonides» και «Xenagoras» ως επίσης «αρχαία» ονόματα του νησιού, ενώ πρόκειται για κύρια ονόματα προσώπων (συγγραφέων). Πιο κάτω ο ιστορικός μας κάνει ακόμα ένα σοβαρό λάθος: για κάποιον άγνωστο λόγο μετατρέπει (ή αντιγράφει λάθος;) τη λέξη του Πλινίου «Colinian», που είναι ένα από τα «αρχαία» ονόματα

³⁸ Σχετικές συζητήσεις για αυτά τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου, βλ. Κ. Χατζηγιάννου, *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικὰς πηγὰς*, τ. 5, Λευκωσία 1983, 184-186· Σακελλαρίου, *Τα Κυπριακά*, τ. 1, 1-6.

³⁹ Munster, *Cosmografia*, 1069-1073.

⁴⁰ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.35 (129).

της Κύπρου, σε «colonia» (λατινική λέξη που σημαίνει αποικία). Επειδή δε η φράση δεν έβγαζε νόημα, φαίνεται ότι ο Φλώριος τοποθέτησε τη λέξη «colonia» δίπλα από το όνομα «Philonides» του Πλινίου, και τροποποίησε το όνομα αυτό σε «Philonida», έτσι ώστε αυτό να συμφωνεί γραμματικώς με το «colonia». Κατ' αυτόν τον τρόπο, μάλλον, προέκυψε το «Philonida colonia» της *Ιστορίας της Κύπρου*. σημειώνουμε, βέβαια, ότι ο όρος «Philonida colonia» δεν μαρτυρείται πουθενά αλλού.

Η επέμβαση τούτη του Φλωρίου στο κείμενο της πηγής του, αν και ομολογουμένως αυθαίρετη και ατυχής, υποδηλώνει, σίγουρα, ότι ο κύπριος ιστορικός δεν αποδεχόταν πάντα άκριτα τις πηγές του. Απεναντίας, η «διόρθωση» αυτή φανερώνει ότι ο Φλώριος αισθάνεται να έχει μεγάλη αυτοπεποίθηση με τις πηγές, ώστε να «τολμά» να προβαίνει σε τέτοιου τύπου επεμβάσεις ή «διορθώσεις», όποτε ο ίδιος θεωρεί ότι τα παραδομένα κείμενα των πηγών σφάλουν. Αποκαλύπτει, ταυτόχρονα, η συγκεκριμένη «επέμβαση» πάνω στην πηγή πως ο ιστορικός μας συναισθάνονταν ότι η κλασική του μόρφωση ήταν αρκούντως υψηλή, τόσο που να του επιτρέπει να είναι πολύ άνετος με τις πηγές, σε βαθμό, μάλιστα, που να τις «διορθώνει» κιόλας. Εξ αυτού συμπεραίνουμε ότι ο Φλώριος ήταν αρκετά εξοικειωμένος με τη χρήση των αρχαίων κειμένων και τα προβλήματα (όπως λ.χ. αντιγραφικά σφάλματα ή και τυπογραφικές αβλεψίες), τα οποία αντιμετωπίζει κανείς στην τυχόν ενασχόλησή του με κείμενα της κλασικής αρχαιότητας, γεγονός που υποβάλλει ότι ήταν κάτοχος κλασικής μόρφωσης όχι τυχούσας. Αυτή, βέβαια, η μόρφωσή του δεν τον εμποδίζει να κάνει και λάθη. Από την άλλη, η διαπίστωση αυτή, ότι δηλαδή έχουμε να κάνουμε με έναν συγγραφέα που δεν διστάζει να τροποποιεί τις πηγές του κατά το δοκούν, πρέπει να κάνει τους μελετητές, οι οποίοι καλούνται να εξετάσουν τη μέθοδο της χρήσης των πηγών από μέρος του Φλωρίου, ιδιαίτερα προσεκτικούς.

Επιστρέφοντας στη λίστα των «αρχαίων» ονομάτων του νησιού του Φλωρίου, μια άλλη επισήμανση (που δημιουργεί εύλογες απορίες) είναι η παράλειψη εκ μέρους του ιστορικού μας του ονόματος «Macaria», το οποίο καταγράφεται τόσο από τον Πλίνιο όσο και από τον Münster· αμφοτέρους δε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο ιστορικός τούς σημειώνει στο περιθώριο ότι είναι οι πηγές του για τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου (μάλιστα το «αρχαίο» όνομα «Macaria» είναι το μοναδικό από τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου που καταγράφει στο γεωγραφικό του έργο ο Münster).⁴¹ Τι να συμβαίνει εδώ; Χρησιμοποίησε όντως ο Φλώριος το έργο του Münster ή απλώς το αναφέρει για σκοπούς εντυπωσιασμού των ευγενών αναγνωστών του; Σίγουρα, ο Φλώριος, για να το αναφέρει, θα είχε κάποια επαφή

⁴¹ Munster, *Cosmografia*, 1069.

με το έργο, θα είχε ίσως διαβάσει κάποτε σε κάποια βιβλιοθήκη της Λευκωσίας το περί Κύπρου τμήμα της *Cosmographia* (το αντίθετο φαντάζει απίθανο, διότι το έργο του Münster ήταν ένα από τα πιο δημοφιλή έντυπα βιβλία του 16^{ου} αιώνα). Ωστόσο, όταν ο Φλώριος έγραφε την *Ιστορία της Κύπρου*, μάλλον δεν είχε μπροστά του το κείμενο της *Cosmographia*, οπότε αναγκάστηκε να καταφύγει στη μνήμη του· θυμόταν, δηλαδή, ότι ο Münster είχε γράψει κάτι για τα «αρχαία» ονόματα της Κύπρου και, γι' αυτόν τον λόγο, τοποθέτησε στο περιθώριο το όνομα του γερμανού λογίου ως πηγή του.

11.2-5.

Ο Φλώριος, πιο κάτω από τη λίστα των «αρχαίων» ονομάτων της Κύπρου την οποία δανείζεται από τον Πλίνιο, έρχεται να προσθέσει ακόμα δυο φερόμενα ως «αρχαία» ονόματα του νησιού και να σημειώσει τις αρχαίες εκδοχές για την προέλευση του ονόματος Κύπρος· παραθέτουμε το σχετικό χωρίο:

«(Cipro ... chiamavasi ... et Cripto), perchè era ascosta nel mare, il che si dice, et per Delo et per Rodo; si chiamava ancho Sfichia, e Chierastia. Cipro s'ha chiamato, come vogliono alcuni, da Cipro, figliuolo di Ciniro, e altri vogliono che sia da certi fiori chiamati cipro, de quali quest'isola haveva assaissimi». («[η Κύπρος ... ονομάστηκε ... και Κρύπτος], γιατί την έκρυβε η θάλασσα, κάτι που λέγεται και για τη Δήλο και για τη Ρόδο· ονομαζόταν, επίσης, Σφήκεια, και Κεραστία. Έχει ονομαστεί Κύπρος, όπως το θέλουν [σ.σ. λένε] κάποιιοι από τον Κύπρο, γιο του Κινύρα, και άλλοι το θέλουν [σ.σ. το όνομα] ότι είναι από κάποια άνθη που ονομάζονται κύπρος, τα οποία αφθονούσαν στο νησί τούτο»).

Σημειώνουμε ότι στο περιθώριο του κειμένου του ο Φλώριος αναγράφει ως πηγές του τους «Pindaro» («Πίνδαρο») και «Licofrono» («Λυκόφρονα»)⁴² Έχουμε παρατηρήσει, ωστόσο, ότι το χωρίο τούτο του Φλωρίου παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με το πιο κάτω χωρίο από τα σχόλια του βυζαντινού συγγραφέα Ευσταθίου Θεσσαλονίκης στο έργο του Διονυσίου του Περιηγητή, τα περίφημα *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν*.⁴³ Το συγκεκριμένο χωρίο του Ευσταθίου έχει ως εξής:

⁴² Ο Πίνδαρος (τέλη του 6^{ου}-αρχές του 5^{ου} π.Χ. αιώνα.) ήταν φημισμένος λυρικός ποιητής από τη Βοιωτία, αρκετές ποιητικές συνθέσεις του οποίου σώζονται, σχετικώς βλ. R. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Δ. Βανδώρου – Ε. Κάζου-Βανδώρου, Αθήνα 1974 (ανατύπ. 1988), 197-213· J. de Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, μετάφρ. Θ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Αθήνα 1988, 64-71. Ο επίσης ποιητής Λυκόφρων (4^{ος} π.Χ. αιώνας) καταγόταν από τη Χαλκίδα και συνέθεσε το ποίημα *Αλεξάνδρα*, εκ 1500 περίπου στίχων, το οποίο σώζεται και περιέχει πληθώρα γεωγραφικών και μυθολογικών αναφορών, σχετικώς βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 196-197· Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 516-517.

⁴³ Ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης έζησε τον 12^ο αιώνα. Διετέλεσε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Έγραψε μακροσκελή υπομνήματα και σχόλια σε αρχαία συγγράμματα. Για τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης και τα έργα του, βλ. Rosenqvist, *Η βυζαντινή λογοτεχνία*, 177-179· N. Wilson, *Οι Λόγιοι στο Βυζάντιο*, μετάφρ. Ν. Κονομής, Αθήνα 1991, 252-262.

«τινὲς δὲ φασι Κύπρον κληθῆναι αὐτὴν ἀπὸ Κύπρου υἱοῦ Κινύρου, ἢ ἀπὸ ἄνθους ἐκεῖ πολλοῦ φυομένου, κύπρου καλουμένου. Οἱ δὲ Κρύπτον ποτὲ κληθῆναι λέγουσιν, διὰ τὸ κεκρύφθαι ὑπὸ θαλάσσης· ὅπερ καὶ περὶ Δήλου μυθεύεται καὶ περὶ Ῥόδου δὲ κατὰ Πίνδαρον. Ὅτι δὲ καὶ Σφήκεια ἐκλήθη ποτὲ καὶ Κεραστία, ὁ Λυκόφρων δηλοῖ» («κάποιοι λένε ὅτι ονομάστηκε Κύπρος ἀπὸ τον Κύπρο, τον γιο του Κινύρα, ἢ ἀπὸ ἓνα ἄνθος που φύεται πολὺ ἐκεῖ καὶ ονομάζεται κύπρος. Ἄλλοι δε λένε ὅτι κάποτε ονομάστηκε Κρύπτος, ἐπειδὴ τὴν κρύβει ἡ θάλασσα· ὅπως ἀκριβῶς ἀναφέρει σε μύθους γιὰ τὴν Δήλο καὶ τὴν Ῥόδο ὁ Πίνδαρος. Ὅτι, ὅμως, κάποτε ονομάστηκε καὶ Σφήκεια καὶ Κεραστία, αὐτὸ το δηλώνει ὁ Λυκόφρων»⁴⁴).

Καθίσταται φανερό, λοιπόν, ἀπὸ τὴν ἀντιπαραβολὴ τῶν πῶ πάνω δυο χωρίων ὅτι ὁ Φλώριος ἀντιγράφει τὸν Εὐστάθιο σχεδὸν ἐπὶ λέξει, τροποποιώντας ἐλάχιστα τὸ κείμενό του, χωρὶς ὅμως νὰ μνημονεύει τὸν βυζαντινὸ συγγραφέα. Ἀντ' αὐτοῦ, ὁ Φλώριος προτιμᾷ νὰ σημειώσῃ στο περιθώριο τῆς *Ἱστορίας τῆς Κύπρου* ψευδῶς (ἢ παραπλανητικῶς), ὡς πηγὲς του γιὰ τὸ συγκεκριμένο χωρίο, τοὺς ἀρχαίους διάσημους ποιητὲς Πίνδαρο καὶ Λυκόφρονα, δημιουργώντας, ἔτσι, τὴν ἐσφαλμένη ἐντύπωση στὸν ἀναγνώστη ὅτι ὁ ἴδιος εἶχε πρόσβαση στα πρωτότυπα ἔργα τῶν ἀρχαίων ἐκείνων ποιητῶν, ἢ ὅτι τοὺς εἶχε διαβάσει, ἢ ὅτι εἶχε ἀποκτήσῃ κάποια ἐξοικείωση με τὸ ἔργο τους. Ἐπὶ τούτου δε τοῦ σημείου δὲν θὰ ἦταν ἀστήρικτο ἢ υπερβολικὸ νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἴσως τὰ μόνὰ πράγματα, που γνῶριζε ὁ ἱστορικὸς μας γιὰ τοὺς Πίνδαρο καὶ Λυκόφρονα, νὰ ἦταν αὐτὰ τὰ ὀλίγα που ὁ ἴδιος γράφει στο ὑπὸ ἀνάλυση χωρίο, καὶ αὐτὰ τὰ γνῶριζε ἀπὸ ἑμμεση πηγὴ, ἀπὸ δεῦτερο χέρι, μέσω, δηλαδή, τοῦ ἔργου τοῦ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης.

Στο σημεῖο τούτο εἶναι ἀναγκαῖο, νομίζουμε, νὰ διερευνηθεῖ τὸ ἐρώτημα γιὰτί ὁ κύριος ἱστορικὸς ἀποφεύγει νὰ ἀναφέρει τὸν Εὐστάθιο Θεσσαλονίκης ὡς πηγὴ του, ἀφοῦ ἐξόφθαλμα τὸν ἀντιγράφει. Πάνω σε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα εἶναι δύσκολο νὰ δοθεῖ μιὰ ικανοποιητικὴ ἀπάντηση· ὁ Φλώριος δὲν ἀναφέρει τὸν Εὐστάθιο, ἴσως ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος δὲν ἦταν ἰδιαιτέρα δημοφιλὴς ἢ γνωστὸς συγγραφέας κατὰ τὸν 16^ο αἰῶνα. Εἰς τοῦτο πιθανὴ ἀπάντηση γιὰ τὴν ἀπουσία κάθε ἀναφορᾶς στὸν Εὐστάθιο εἶναι πὼς ὁ ἱστορικὸς μας ἴσως νὰ προτιμοῦσε νὰ παραπέμψῃ τὸν ἀναγνώστη του στα πῶ «φανταχτερά» κλασικὰ ὀνόματα τοῦ Λυκόφρονος καὶ τοῦ Πινδάρου, με τὸ σκεπτικὸ ὅτι αὐτὰ θὰ προσέδιδαν περισσότερο κύρος καὶ ἀξιοπιστία στὴν *Ἱστορία τῆς Κύπρου*. Ἴσως, πάλι, ἡ ἐπιλογή τοῦ Φλωρίου νὰ μὴ μνημονεύσῃ καθόλου τὸν Εὐστάθιο νὰ ἔχει νὰ κάνει με μιὰ τάση σνομπισμοῦ καὶ

⁴⁴ Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, *Υπομνήματα εἰς Διονύσιον τὸν Περιηγητὴν* στο *Dionysius Periegetes Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione G. Bernhardy*, τ. 1, Lipsiae 1828, 83-316, ἐδῶ 198.3-9. Ἡ editio princeps τοῦ ἔργου αὐτοῦ: *Procli De sphaera liber ... Dionysii Afri Descriptio orbis habitabilis...*, Basileae 1547.

περιφρόνησης απέναντι στους βυζαντινούς ή γενικότερα τους συγγραφείς του Μεσαίωνα, με μια, δηλαδή, αρνητική προσέγγιση απέναντι στον μεσαιωνικό πολιτισμό που δεν ήταν σπάνια στην Αναγέννηση. Εν πάση περιπτώσει, την πρακτική του Φλωρίου να αποφεύγει να δηλώνει ρητώς τις οφειλές του σε μεσαιωνικούς συγγραφείς θα την ξαναδούμε.

11.5-18.

Ο Φλώριος γράφει ότι κατά την Αρχαιότητα η Κύπρος ήταν καλυμμένη με δάση, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή πλοίων και για τη μεταλλουργία. Προσθέτει δε ότι τα δάση ήταν τόσο απλωμένα, ώστε είχε ληφθεί απόφαση ότι σε οποιονδήποτε προχωρούσε σε υλοτόμηση των δασών, θα του επιτρεπόταν να οικειοποιηθεί την εκχερσωθείσα γη και να μην πληρώνει φόρους. Ως πηγή του ο Φλώριος αναγράφει στο περιθώριο του έργου του τον «Eratostene» («Ερατοσθένη»)⁴⁵. Και πάλι η δήλωση του ιστορικού, καθόσον αφορά στην ταυτότητα της πηγής του, δεν είναι ακριβής: είναι παραπλανητική. Και τούτο γιατί, όπως έχουμε εντοπίσει, στο υπό ανάλυση χωρίο ο ιστορικός μας αντιγράφει, σχεδόν επί λέξει, το *Isolario* του βενετού χαρτογράφου και γεωγράφου Bordone, χωρίς αυτό να το δηλώνει πουθενά στην *Ιστορία της Κύπρου*: επαναλαμβάνει, δηλαδή, την ίδια προσέγγιση που είδαμε νωρίτερα με την περίπτωση του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης. Υπενθυμίζουμε ότι στο *Isolario* του Bordone εμπεριέχεται μια σύντομη πραγμάτευση της γεωγραφίας και της ιστορίας της Κύπρου.⁴⁶ Πιο κάτω προχωρούμε σε μια αντιπαραβολή των σχετικών χωρίων από τα κείμενα του Bordone και του Φλωρίου, για να καταδειχθεί η οφειλή του δεύτερου προς τον πρώτο (με έντονους χαρακτήρες γράφονται οι όμοιες ή παρόμοιες ή συγγενικής ετυμολογίας λέξεις: δεν θεωρούμε ότι χρειάζεται να μεταφράσουμε τα χωρία στη νεοελληνική γλώσσα, μιας και ο σκοπός μας είναι να παρατηρήσουμε την ομοιότητα και την εγγύτητα αυτών):

<i>Bordone</i> ⁴⁷	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> ⁴⁸
Eratostene dice, che gli campi di questa isola erano tanto di arbori densi, pieni, che questi coltiuar non si potevano, ne con alchuno ingegno humano vincergli , et percio, gli loro campi senza alchuno frutto produrre, andauano, conciosia cosa, che quiui per il fabricare de molte naii , et similmente per il continuo cuocere de	Li campi della quale erano e sono tanto d'arbori densi, pieni, che questi non si potevano coltivare, ne con alcuno ingegno humano si potevano vincere , se ben con il fabricare de molte navi, e per il continovo cocer de metalli una quantità incredibile di legna si consumassero. Onde per ciò fu deliberato nel consiglio, che chi de questi arbori tagliasse quanto

⁴⁵ Για τον ιστορικό, γεωγράφο, μαθηματικό και λόγιο Ερατοσθένη (3^{ος} π.Χ. αιώνας), βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 91-93 και σποράδην· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 269 και σποράδην.

⁴⁶ *Isolario di Benedetto Bordone*, libro secondo LXVr-LXVIr. Βλ. επίσης ανωτέρω 2.2.

⁴⁷ *Isolario di Benedetto Bordone*, libro secondo, LXVr-v.

⁴⁸ Bustron, *Chronique*, 11.5-16.

<p>metalli, una quantita incredibile di legna se consumassero, et benche alhora sul mare potentissima fusse, nondimeno per modo alchuno, ne humano ingegno sine di confumarli dar non vi si potea. Onde per ciò, deliberato fu, nel suo consiglio, che ciaschuno che questi arbori tagliassero in modo, che il terreno a buono colto diuenisse, che tanto quanto di quello a ottimo colto reducessero, tanto ne fusse suo proprio, et in cotal modo, tutta quella grandissima quantita di arbori che il coltiuar impediavano, furono scelti dalla terra, et quella a ottimo terreno redotta.</p>	<p>terreno di quello a cultura reducesse, tanto fusse suo proprio, et a questo modo fu ridotto a cultura una gran quantita di questo terreno. Dalla qual'industria e fatica di consumar detti arbori si faceva più effetti; imperochè dalle medeme legne si facevano navi, si consumavano alle miniere di metalli, e massime di ferro;</p>
---	---

11.19-22.

Ο Φλώριος προσδιορίζει τη γεωγραφική θέση της Κύπρου και γράφει από ποιες θάλασσες περιβάλλεται το νησί, χωρίς όμως να μνημονεύεται οποιαδήποτε πηγή. Το λεκτικό, ωστόσο, του Φλωρίου παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με το λεκτικό ενός χωρίου από την περιγραφή της Κύπρου του πάπα Πίου Β'.⁴⁹ Μπορούμε, μάλλον, με ασφάλεια να κάνουμε την εικασία πως ο Φλώριος για τη συγγραφή αυτής της παραγράφου στηρίχτηκε γενικά στον τελευταίο. Παρατηρούμε, όμως, ότι ο ιστορικός μας αποφεύγει ξανά να κατονομάσει την πηγή του, ίσως επειδή πρόκειται για ένα σύγγραμμα του Μεσαίωνα.

11.23-25.

Ο Φλώριος γράφει ότι η Κύπρος «giace nel golfo Pamphilio» («κείται στον κόλπο της Παμφυλίας») και παραπέμπει εντός κειμένου στον «Dionissio Periygita» («Διονύσιο τον Περιηγητή»)⁵⁰ Πράγματι, ο ενταύθα ισχυρισμός του Φλωρίου επαληθεύεται: ο Διονύσιος ο Περιηγητής στο ποιητικό του σύγγραμμα *Οικουμένης Περιήγησις* γράφει: «Κύπρος ... Παμφυλίου ἔνδοθι κόλπου κλύζειτ', ἐπήρατον...» («η Κύπρος ... βρέχεται από τον κόλπο της Παμφυλίας, πολύ επιθυμητή...»)⁵¹ Τα ίδια επαναλαμβάνονται αυτολεξεί και στο σύγγραμμα του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν*. Όθεν,

⁴⁹ Pio II, *La descrittione de l'Asia*, f. 158r.

⁵⁰ Για τον Διονύσιο τον Περιηγητή, βλ. Wilson, *Οι Λόγιοι*, 260-261· *Dionysius Periegetes Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione G. Bernhardy*, τ. 1, Lipsiae 1828, viii-xxx.

⁵¹ Διονυσίου του Περιηγητού, *Οικουμένης Περιήγησις* στο *Dionysius Periegetes Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione G. Bernhardy*, τ. 1, Lipsiae 1828, 1-63, εδώ 32, στ. 508-509. Η editio princeps του έργου: *Dionysii Afri, De situ orbis ...*, έκδ. J. M. Bondenus, Ferrariae 1512 (ελληνικό κείμενο με λατινική μετάφραση και σχόλια).

υποθέτουμε ότι ο Φλώριος ερείδεται είτε μόνο σε αυτό το τελευταίο έργο είτε και στα δυο έργα, αλλά επ' αυτού δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι.⁵²

11.26-12.6.

Στο χωρίο τούτο ο Φλώριος κάνει λόγο για την αρχαία γεωγραφική διαίρεση της Κύπρου και απαριθμεί τις πόλεις του νησιού, σύμφωνα με τις μαρτυρίες –ως λέγει– του γεωγράφου Πτολεμαίου. Είναι χρήσιμο εδώ να παραθέσουμε το συγκεκριμένο χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου*, επειδή ο Φλώριος, για να συνθέσει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, ακολουθεί τη γεωγραφική διάταξη των κυπριακών πόλεων, όπως αυτή δίνεται από τον Πτολεμαίο (καίτοι ο κύπριος ιστορικός παραλείπει κάποιες αναφορές του Πτολεμαίου σε ακρωτήρια, ποτάμια κλπ.):

«le città che descrive il detto geografo (σ.σ, Tolomeo) sono Papho, Palepapho, Curiu, Amathusia, Cition, Throno, Salamina, Carpassia, Venereum seu Aphrodisio, Macaria, Cerines, Lapitho, Solia, et Arsenoi; tutte queste città sono maritime. E mediterranee sono : Chitrus, Treminthus, e Tamassus». («οι πόλεις που περιγράφει ο προαναφερθείς γεωγράφος [σ.σ. ο Πτολεμαίος] είναι: [σ.σ. τα ονόματα των πόλεων τα γράφουμε, όπως εμφανίζονται στο πρωτότυπο ελληνικό κείμενο του Πτολεμαίου] Πάφος Νέα, Πάφος Παλαιά, Κούριον, Άμαθούς, Κίτιον. Θρόνοι, Σαλαμίν, Καρπασία, Άφροδίσιον, Μακαρία, Κερωνία ή Κεραυνία, Λάπηθος, Σόλοι, Άρσινόη· όλες αυτές οι πόλεις είναι παραλιακές. Οι πόλεις του εσωτερικού είναι: Χύτρος, Τρεμυθοῦς και Ταμασσός».)⁵³

Αν κάποιος, λοιπόν, ανατρέξει στο περί Κύπρου τμήμα του κειμένου του Πτολεμαίου, θα διαπιστώσει ότι στο πιο πάνω χωρίο ο Φλώριος μεταφράζει στην ιταλική γλώσσα και μεταφέρει στην *Ιστορία της Κύπρου* κομμάτια από το κείμενο του αρχαίου γεωγράφου.⁵⁴ Όπως και να έχει το πράγμα, θεωρούμε ότι είναι αναγκαίο στο σημείο αυτό να υπενθυμίσουμε ότι ο Φλώριος δεν πρωτοτυπεί, όταν, προκειμένου να δομήσει τον σκελετό του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, χρησιμοποιεί την ακολουθία των κυπριακών πόλεων, όπως αυτή παρέχεται από το συγκεκριμένο έργο του Πτολεμαίου· ο προαναφερθείς Φραγκίσκος Αττάρ, μερικές δεκαετίες πρωτότερα, επέλεξε, ωσαύτως, να δομήσει τη δική του περιγραφή της Κύπρου ακολουθώντας τη σειρά των πόλεων της Κύπρου, όπως αυτή δίνεται από τον Πτολεμαίο.⁵⁵

⁵² Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν*, 197.29-30.

⁵³ Πτολεμαίου, *Γεωγραφική Υφήγησις*, 5.14 (§§2-6) στο Claudii Ptolemaei, *Geographia*, έκδ. C. F. A. Nobbe, τ. 2, Lipsiae 1845.

⁵⁴ Πτολεμαίου, *Γεωγραφική Υφήγησις*, 5.14 (§§1-7).

⁵⁵ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, βλ. Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 40-44.

12.6-9.

Ο Φλώριος συμπληρώνει την καταγραφή των αρχαίων πόλεων της Κύπρου με τη προσθήκη άλλων τεσσάρων πόλεων που, όπως δηλώνει ο ίδιος, «προσθέτει ο Στράβωνας»:

«Strabone aggiunge altre quattro città, delle quali non si vede vestigio, ne si trova memoria alcuna don'erano fabricate, cioè: Colee, Cinidia, Malea et Idalium» («ο Στράβωνας προσθέτει άλλες τέσσερεις πόλεις, των οποίων δεν φαίνεται σήμερα κανένα ίχνος, ούτε βρίσκεται κάποια ανάμνηση για το πού ήταν κτισμένες, δηλαδή οι: Colee [σ.σ. :], Cinidia [σ.σ. :], Malea [σ.σ. :] και Ιδάλιον»).

Εδώ ο Φλώριος διαπράττει ένα σοβαρό σφάλμα, το οποίο εγείρει κάποια ερωτηματικά σε σχέση με τη δυνατότητα πρόσβασής του στις πηγές, που ισχυρίζεται ότι μετέρχεται. Όπως έχουμε εξακριβώσει, οι τέσσερεις πιο πάνω πόλεις, τις οποίες καταγράφει ο Φλώριος, δεν αναφέρονται από τον Στράβωνα, όπως νομίζει ο ιστορικός μας, αλλά από τον Πλίνιο. Για να είμαστε πιο ακριβείς, ο τελευταίος σημειώνει τα ονόματα τεσσάρων πόλεων της Κύπρου που μοιάζουν με τα ονόματα των πιο πάνω μνημονευομένων από τον Φλώριο και, μάλιστα, με την ίδια σειρά, με την οποία σημειώνει τα τέσσερα ονόματα και ο κύπριος ιστορικός. Το σχετικό χωρίο του Πλινίου έχει ως εξής: «Golgoe; fuere et Cinyria, Mareum, Idalium» («οι Γόλγοι· υπήρξαν [σ.σ. κάποτε] η Κινυρία, το Μάριον, το Ιδάλιον»)⁵⁶ Είναι, ομοίως, αξιοπρόσεκτο το ότι ο Φλώριος επαναλαμβάνει, κατά κάποιο τρόπο, και το λεκτικό του Πλινίου, ότι δηλαδή οι συγκεκριμένες πόλεις δεν υπάρχουν πλέον, κάτι που δεν αφήνει αμφιβολία ότι ο Πλίνιος είναι η πηγή, παρόλο που τα ονόματα των τεσσάρων εκείνων πόλεων παρουσιάζονται, βέβαια, αρκετά παρεφθαρμένα στο κείμενο του Φλωρίου, συγκρινόμενα με το πρωτότυπο του Πλινίου. Και εδώ εγείρεται το ερώτημα: γιατί ο Φλώριος έκαμε αυτό το σφάλμα, ήτοι να συγχίσει τον Στράβωνα με τον Πλίνιο; Μια πιθανή εξήγηση είναι ότι ο Φλώριος δεν είχε συνεχή ή μόνιμη πρόσβαση στις πηγές και υποχρεωνόταν, ενίοτε, να γράφει από μνήμης. Προφανώς, λοιπόν, ο ιστορικός είχε υπόψη του ότι κάποιος αρχαίος συγγραφέας μνημόνευσε τις ανωτέρω τέσσερις πόλεις και, εσφαλμένα, η μνήμη του ιστορικού μας του υπέβαλε ότι αυτός ήταν ο Στράβωνας. Μια άλλη πιθανή εξήγηση είναι η εξής: ίσως ο Φλώριος κρατούσε σημειώσεις από διάφορα συγγράμματα που μελέτησε στην πορεία του χρόνου· σημειώσεις που περιείχαν πληροφοριακό υλικό για τα ζητήματα της κυπριακής ιστορίας. Είναι δυνατόν, λοιπόν, σε κάποιες περιπτώσεις ο Φλώριος να είχε αμελήσει να γράψει στις σημειώσεις του την προέλευση των πληροφοριών του (ήτοι τον συγγραφέα, και να μην θυμόταν ακριβώς ποιος

⁵⁶ Plinius, *Naturalis Historia*, 5.35 (130).

ήταν αυτός) ή να μπερδευτήκαν τα φύλλα των σημειώσεών του (ας μην ξεχνάμε ότι για τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος εργαζόταν για δεκαετίες).

12.9-22.

Ο Φλώριος καταγράφει την παράδοση ότι πολλές από τις αρχαίες πόλεις της Κύπρου καταστράφηκαν από ένα τέρας, που ονομαζόταν «Lamia» («Λάμια»).⁵⁷ Ο ιστορικός μας συσχετίζει –ομολογουμένως με έναν παράδοξο συλλογισμό– εκείνο το τέρας με τη (συνονοματή του) εταίρα Λάμια, σύντροφο του Δημητρίου του Πολιορκητή (β' ήμισυ του 4^{ου} π.Χ. αιώνα), ο οποίος είχε κατακτήσει την Κύπρο κατά τα τέλη του 4^{ου} π.Χ. αιώνα.⁵⁸ Ο Φλώριος διατείνεται ότι η συγκεκριμένη διάσημη εταίρα ήταν Κυπρία. Ως πηγή του ο Φλώριος σημειώνει τον «Plutarco nella vita di Demetrio» («Πλούταρχο στον *Βίο του Δημητρίου*»)⁵⁹ Όντως το εν λόγω έργο του Πλούταρχου μνημονεύει την εταίρα Λάμια, αλλά κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς του ιστορικού μας για την κυπριακή καταγωγή της διάσημης εκείνης εταίρας ή για τον δήθεν συσχετισμό της τελευταίας με το μυθικό τέρας Λάμια.⁶⁰ Παρουσιάζεται, συνεπώς, εδώ η ίδια περίπτωση με το χωρίο 10.9-18 (την περίπτωση, δηλαδή, του «κραταιότατου βασιλιά» και των «εννιά πολύ διάσημων βασιλιάδων», που είδαμε πιο πάνω): ο Φλώριος, λαμβάνοντας κάποια δεδομένα από τις πηγές του, εισάγει αθεμελίωτα στοιχεία μέσα στην ιστορική αφήγηση, στοιχεία που δεν στηρίζονται στις πηγές, αλλά τα κατασκευάζει ο ίδιος (πρόκειται, δηλαδή, για αποκυήματα της φαντασίας του), προκειμένου να καταδείξει ότι η Κύπρος ή οι Κύπριοι είχαν σημαίνοντα ρόλο για κάθε εξέλιξη και συμβάν, το οποίο λάμβανε χώρα στους αρχαίους χρόνους. Και, ταυτόχρονα, ο Φλώριος, με το να σημειώσει τις «πηγές» του στο περιθώριο, ρυμουλκεί τον ανυποψίαστο αναγνώστη στο να πιστέψει ότι το όλο αφήγημά του ερείδεται στις πηγές.

12.22-24.

Ο Φλώριος στο σημείο αυτό αισθάνεται την ανάγκη να πληροφορήσει τον αναγνώστη για την πορεία που θα ακολουθήσει για την περιγραφή της Κύπρου και για τη δόμηση του πλάνου του κειμένου του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου. Τον σκελετό για τη δόμηση

⁵⁷ Η παράδοση αυτή, ήτοι ότι οι πόλεις της Κύπρου καταστράφηκαν από τέρας (ή τέρατα) φαίνεται πως ήταν διαδεδομένη κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα, αφού την καταγράφουν και ξένοι περιηγητές, σχετικώς βλ. G. Grivaud, *Excerpta Cypria Nova*, Nicosie 1990, 80.

⁵⁸ Για τον Δημήτριο τον Πολιορκητή και τη σχέση του με την Κύπρο, βλ. Hill, *A History*, τ. 1, 156-172.

⁵⁹ Ο Πλούταρχος (2^{ος} αιώνας) ήταν ιστορικός και φιλόσοφος από τη Βοιωτία. Το πιο γνωστό από τα έργα του είναι οι *Βίοι Παράλληλοι*, βιογραφίες σημαντικών προσωπικοτήτων της αρχαίας ελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας, σχετικώς βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 347-369· Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 532-541. Η editio princeps των *Παραλλήλων Βίων* του Πλούταρχου έγινε στη Βενετία το 1517, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 3, 1433 κ.εξ.

⁶⁰ Ο Πλούταρχος αναφέρει ρητώς ότι η εταίρα Λάμια ήταν Αθηναία, σχετικώς, βλ. Πλούταρχου, *Δημήτριος*, 27 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 9, Cambridge, MA – London 1920 (ανατύπ. 1968).

του κειμένου του δοκιμίου της περιγραφής τον δανείζεται –όπως ο ίδιος λέγει– από τον Πτολεμαίο:

«dirò quello ho possuto intendere, et parte veder, come et dove erano; cominciando per ordine nel medemo stile, che Tolomeo le descrive» («θα πω για [σ.σ. για τις πόλεις] εκείνο που κατόρθωσα να πληροφορηθώ, και εν μέρει να δω, την κατάστασή τους [σ.σ. των πόλεων] και το σημείο που βρίσκονταν· προχωρώντας με την ίδια σειρά, που τις περιγράφει ο Πτολεμαίος»).

12.25-15.10.

Ο Φλώριος, σε μια εκτενή παρέκβαση του εντός του κειμένου της περιγραφής της Νέας Πάφου, προχωρεί στην αφήγηση ορισμένων από τους πιο γνωστούς αρχαίους μύθους, οι οποίοι συνδέονται με την Κύπρο. Παράλληλα, ο κύπριος ιστορικός, όπως το συνηθίζει, σημειώνει στο περιθώριο τους συγγραφείς, τους οποίους ισχυρίζεται ότι χρησιμοποιεί ως πηγή για τη σύνθεση της συγκεκριμένης αφήγησης περί των αρχαίων κυπριακών μύθων.

Ο πρώτος κατά σειράν μύθος καταπιάνεται με την καταγωγή του Πάφου, ιδρυτή της Πάφου, γιου του βασιλιά Πυγμαλίωνα, και την εγκατάστασή του τελευταίου στην Κύπρο. Ως πηγή για τον μύθο της καταγωγής του Πάφου ο Φλώριος σημειώνει στο περιθώριο τον «Theodotio» («Θεοδότιο»)⁶¹ Έπειτα, η αφήγηση του κυπρίου ιστορικού προχωρά και καλύπτει τον γνωστό μύθο του αγάλματος, που έφτιαξε ο Πυγμαλίων, της περίφημης Γαλάτειας, το οποίο άγαλμα στη συνέχεια ο Πυγμαλίων ερωτεύθηκε. Ο τελευταίος παρακάλεσε τη θεά Αφροδίτη να χαρίσει ζωή στο άγαλμα, όπως και έγινε. Καρπός δε του έρωτα των δυο ήταν ο προαναφερθείς Πάφος. Ως πηγή της συγκεκριμένης αφήγησης αναγράφεται στο περιθώριο ο αρχαίος ρωμαίος ποιητής «Ovidio» («Οβίδιος»)⁶² Έπεται στο κείμενο απόπειρα να σχολιαστεί, να ερμηνευθεί και να εξηγηθεί ο μύθος του Πυγμαλίωνα προσφεύγοντας στη λογική, με το περιθώριο να θέλει ως πηγή της συγκεκριμένης ερμηνείας και των σχολίων τον Βοκκάκιο, τον πρύτανη του ιταλικού ουμανισμού.⁶³ Ακολουθεί, ξανά, η αναφορά ότι ο μυθικός Πάφος έχτισε την Πάφο και τον εκεί ναό της Αφροδίτης, με το

⁶¹ Για τον Θεοδότιο, πρόχειρα, βλ. J. Seznec, *Η επιβίωση των αρχαίων θεών: δοκίμιο για τον ρόλο της μυθολογικής παράδοσης στον ουμανισμό και την τέχνη της Αναγέννησης*, μετάφρ. Ν. Αγαπίου, Ηρακλείο 1996, 201-202.

⁶² Ο Οβίδιος ήταν ρωμαίος ποιητής του 1^{ου} π.Χ. αιώνα, σχετικός βλ. P. Grimal, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία 27 π.Χ.-476 μ.Χ.*, μετάφρ. Δ. Χορόσκελης, επιμ. Γ. Αβραμίδης, Αθήνα 2004, 87-92.

⁶³ Ο Βοκκάκιος ήταν ιταλός ουμανιστής, ποιητής και συγγραφέας, έζησε τον 14^ο αιώνα και υπήρξε ένας από τους πρωτοπόρους του ουμανισμού. Μεταξύ των έργων του συγκαταλέγεται και το εξαιρετικά δημοφιλές, μυθολογικού περιεχομένου, έργο *Genealogia deorum gentilium* («Γενεαλογία των ειδωλολατρών θεών»), το οποίο ο ιταλός ουμανιστής έγραψε στη λατινική γλώσσα, κατόπιν αιτήματος του βασιλιά της Κύπρου Ούγου Δ' (1324-1359). Για τον Βοκκάκιο και τη *Γενεαλογία των θεών*, βλ. J. Chance, *Medieval Mythography*, τ. 3: *The Emergence of Italian Humanism, 1321-1475*, Gainesville, FL 2015, σποράδη, (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=772103&site=eds-live>)· J. Burckhardt, *Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, μετάφρ. Μ. Τοπάλη, Αθήνα 1997, 143-144 και σποράδη· Seznec, *Η επιβίωση των αρχαίων θεών*, 200-208.

κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* να αναγράφει, αυτή τη φορά, ως την πηγή της αναφοράς το σύγγραμμα «Delle Collettioni» («Περί Συλλογών») του «Paolo Orosio» («Παύλου Ορόσιου»), ο οποίος, επίσης, σημειώνεται και στο περιθώριο.⁶⁴

Στη συνέχεια, γίνονται αναφορές στον Κινύρα και στους μύθους του Αδώνιδος, αναφορές προερχόμενες πάλι, σύμφωνα με τον Φλώριο, από τον Οβίδιο. Επίσης, γίνεται λόγος για τη μυθική γέννηση της Αφροδίτης· ο συγκεκριμένος λόγος έχει προέλευση, σύμφωνα με το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, το σύγγραμμα «Delle nature de gli Dei» («Περί της φύσεως των θεών») ενός συγγραφέα που φέρει το όνομα «Tullio» («Τύλλιος»), ο οποίος είναι, βεβαίως, ο μέγας ρωμαίος ρήτορας Marcus Tullius Cicero («Μάρκος Τύλλιος Κικέρων»).⁶⁵ Γίνεται λόγος, κατόπιν, και για τον γάμο της Αφροδίτης με τον Άδωνη, για τον οποίο ο Φλώριος ως πηγή μνημονεύει το έργο «Delle Institutioni Divine» («Περί των θείων θεσμών») του «Lattantio» («Λακτάντιου»).⁶⁶ Η περί μύθων παρέκβαση του Φλωρίου τελειώνει με την παράθεση της θρυλούμενης ιστορίας της άσκησης της λεγόμενης ιερής πορνείας στην Πάφο και τον θάνατο του Αδώνιδος. Ο κύπριος ιστορικός βεβαιώνει, εντός του κειμένου, ότι στηρίζεται για το τελευταίο κομμάτι της περί μύθων παρεκβάσεώς του στη «Santa Scrittura» («Αγία Γραφή»), καθώς επίσης και στα συγγράμματα «Della Città de Dio» («Περί πόλεως Θεού») του «Agostino» («Αυγουστίνου»)⁶⁷ και «Epitoma di Trogo Pompeio» («Επιτομή του Πομπήιου Τρόγου») του «Giustino» («Ιουστίνου»)⁶⁸. Τα ονόματα

⁶⁴ Ο Paulus Orosius (Παύλος Ορόσιος) υπήρξε πολύ γνωστός ισπανός ιστορικός συγγραφέας του 5^{ου} αιώνα. Έγραψε, μεταξύ άλλων, και το έργο *Historiarum adversus paganos libri VII* («Επτά βιβλία Ιστοριών εναντίων των Εθνικών»), το οποίο άσκησε καταλυτική επίδραση στην ιστορική σκέψη του Μεσαίωνα, σχετικώς βλ. Orosius, *Seven Books of History Against the Pagans*, εισαγ., αγγλική μετάφρ., σχόλια A. T. Fear, Liverpool 2010· D. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου: Κοινωνία, Διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη 312-1500*, μετάφρ. Μ. Τζιαντζή, Αθήνα 1999, 83· R. Collins, *Early Medieval Europe 300-1000*, New York 1991 (ανατύπ. 1999), 62-63· E. Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*, Chicago – London 1983 (ανατύπ. 1994), 86-88 και σποράδην· B. Smalley, *Historians in the Middle Ages*, London 1974, 44-47 και σποράδην.

⁶⁵ Ο Marcus Tullius Cicero (Μάρκος Τύλλιος Κικέρωνας) ήταν ρωμαίος πολιτικός, ρήτορας και συγγραφέας, που μεσουράνησε στον 1^ο π.Χ. αιώνα, σχετικώς βλ. Grimal, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, σποράδην και κυρίως 51-55· Breisach, *Historiography*, 57-58 και σποράδην. Για το έργο του *De natura deorum* («Περί της φύσεως των θεών»), που είναι ένας φιλοσοφικός διάλογος, βλ. Cicero, *De Natura Deorum*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 19, Cambridge, MA – London 1933 (ανατύπ. 1967), vii-xix.

⁶⁶ Ο Lactantius Placidus υπήρξε μυθογράφος του Μεσαίωνα, σχετικώς βλ. Chance, *Medieval Mythography*, τ. 3, 152-163 και σποράδην.

⁶⁷ Ο ιερός Αυγουστίνος (354-430) καταγόταν από τη Νουμιδία και θεωρείται ένας από τους μεγάλους πατέρες της Εκκλησίας. Συνέγραψε το έργο *De civitate Dei* («Περί πόλεως Θεού»), που επηρέασε καιρίαι την πολιτική, την ιστορική και τη θρησκευτική σκέψη του Μεσαίωνα, σχετικώς βλ. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου*, 81-87 και σποράδην· Collins, *Early Medieval Europe*, 63 και σποράδην· Breisach, *Historiography*, 84-88 και σποράδην· Smalley, *Historians*, 29-30, 44-45 και σποράδην.

⁶⁸ Ο Justinus (Ιουστίνος) έζησε τον 3^ο αιώνα. Σώζεται η *Επιτομή*, που έγραψε στη λατινική γλώσσα για τις *Φιλιππικές Ιστορίες* του Πομπήιου Τρόγου, έργο με περιεχόμενο την αρχαία ελληνική και ρωμαϊκή ιστορία, σχετικώς βλ. Breisach, *Historiography*, 63, 103 και σποράδην· Β. Γκαφούροφ – Δ. Τσιμπουκίδη, *Ο Αλέξανδρος ο Μακεδών και η Ανατολή*, μετάφρ. Γ. Στεργίου, Αθήνα 1982 (ανατύπ. 1992), 17-18.

όλων των συγγραφέων απαντούν και στο περιθώριο, πλην της αναφοράς στην «Αγία Γραφή», η οποία σημειώνεται μόνο στο κείμενο.

Χωρίς αμφιβολία, από μια πρώτη ματιά, η ανάγνωση της αφήγησης του Φλωρίου περί των αρχαίων κυπριακών μύθων προκαλεί μεγάλη εντύπωση· ο αναγνώστης αμέσως εκπλήσσεται από την πληθώρα των πηγών (αρχαίων και μεσαιωνικών), στις οποίες, κατά τα φαινόμενα, προσφεύγει ο Φλώριος, για να γράψει το συγκεκριμένο κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου*. Διαβάζοντας, λοιπόν, κανείς το κομμάτι αυτό του έργου αναπόφευκτα οδηγείται στο συμπέρασμα ότι έχει μπροστά του έναν λαμπρό ιστορικό, ο οποίος έχει ερευνήσει πολύ εξονυχιστικά και μεθοδευμένα τα προγενέστερα συγγράμματα, προσπαθώντας να εντοπίσει εκεί οποιαδήποτε αναφορά για την αρχαία κυπριακή μυθολογία, έτσι ώστε να παρουσιάσει το θέμα των αρχαίων κυπριακών μύθων όσον το δυνατόν αρτιότερα και ολοκληρωμένα. Η εξαγωγή, όμως, ενός τέτοιου συμπεράσματος θα ήταν πρόωγη και, το δίχως άλλο, παρακινδυνευμένη· χρειάζεται να είμαστε επιφυλακτικοί, επειδή η προσεκτικότερη ανάλυση των πηγών του περί των αρχαίων κυπριακών μύθων κειμένου του Φλωρίου ίσως οδηγήσει σε άλλα συμπεράσματα.

Για σκοπούς διευκόλυνσης της ανάλυσης του κειμένου παρέχεται πιο κάτω ένας πίνακας με τις επί μέρους ενότητες του περί μύθων κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* και τις φερόμενες ως πηγές της κάθε ενότητας, όπως αυτές τις σημειώνει, είτε εντός κειμένου είτε στο περιθώριο, ο Φλώριος:

<u>Επιμέρους ενότητες/Μύθοι</u>	<u>Πηγές</u>	<u>Χωρία της <i>Ιστορίας της Κύπρου</i></u>
1. Η καταγωγή του Πάφου και του Πυγμαλίωνα.	Θεοδόντιος	12.25-13.4
2. Ο Πυγμαλίων και το άγαλμά του.	Οβίδιος	13.4-13.24
3. Κρίσεις για το μύθο του Πυγμαλίωνα.	Βοκκάκιος	13.24-14.4
4. Ύδρευση της Πάφου και του ναού της.	Ορόσιος	14.4-14.8
5. Ο Κινύρας, η Μύρρα και η γέννηση του Αδωνη.	Οβίδιος	14.8-14.24
6. Γέννηση της Αφροδίτης.	Τύλλιος	14.24-26
7. Γάμος της Αφροδίτης με τον Αδωνη.	Λακτάντιος	14.26-28
8. Ιερή Πορνεία.	Αγία Γραφή, Αυγουστίνος, Ιουστίνος	14.28-15.12

Για να προχωρήσουμε στην εκτίμησή μας σχετικά με τη μέθοδο χρήσης και αξιοποίησης των πηγών που χρησιμοποιεί εδώ ο ιστορικός χρειάζεται, ασφαλώς, να αναζητήσουμε τα κείμενα των συγγραφέων, τους οποίους ο Φλώριος ισχυρίζεται ότι χρησιμοποιεί ως πηγές του. Όσον αφορά στον συγγραφέα Θεοδόντιο, την πηγή για τον μύθο της καταγωγής του Πάφου και του Πυγμαλίωνα, δεν είναι γνωστά πολλά πράγματα. Με βάση τα ελάχιστα στοιχεία που υπάρχουν ο Θεοδόντιος ήταν μυθογράφος του Μεσαίωνα, αγνοείται δε ο ακριβής χρόνος της ζωής του, κάποιον τον τοποθετούν μεταξύ του 9^{ου} και του 11^{ου} αιώνα. Από τις μοναδικές πηγές για τον ίδιο τον Θεοδόντιο, αλλά και για το έργο του, είναι η *Genealogia deorum gentilium* («Γενεαλογία των ειδωλολατρών θεών») του Βοκκάκιου· σπανίζουν δε εξαιρετικά οι οποιοσδήποτε άλλες αναφορές για το έργο του μυθογράφου αυτού.⁶⁹ Δεν χωράει, λοιπόν, καμιά αμφιβολία ότι ο Φλώριος αποκλείεται να είχε δει ή να είχε διαβάσει ποτέ το πρωτότυπο σύγγραμμα του Θεοδόντιου. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ο σύγχρονος μελετητής πρέπει να θεωρεί αυτονόητο ότι κάθε φορά που ο κύριος ιστορικός παραπέμπει στον Θεοδόντιο, τούτο σημαίνει αυτομάτως ότι οι πληροφορίες του Φλωρίου προέρχονται από την *Genealogia deorum* του Βοκκάκιου.

Και, πράγματι, όταν ανατρέξουμε στην *Genealogia deorum*, εντοπίζουμε την αναφορά στην καταγωγή του Πάφου, για την οποία αναφορά ο Βοκκάκιος στηρίζεται, όπως λέει ο ίδιος και όπως θα δούμε παρακάτω, στον Θεοδόντιο. Η συνεξέταση, όμως, των σχετικών αποσπασμάτων της *Ιστορίας της Κύπρου* και της *Genealogia deorum* έχει αποκαλύψει και κάποια πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία για τη μέθοδο χρήσης και αξιοποίησης των πηγών εκ μέρους του Φλωρίου. Πρώτα πρώτα, έχουμε εντοπίσει ότι ο κύριος ιστορικός δεν χρησιμοποιεί απλώς την *Genealogia deorum*: ο Φλώριος αντιγράφει επί λέξει το εν λόγω κείμενο του Βοκκάκιου, όπως αυτό κυκλοφορούσε σε ιταλόγλωσσες εκδόσεις του 16^{ου} αιώνα. Παρατίθενται πιο κάτω σε στήλες, για σκοπούς σύγκρισης, ένα μικρό απόσπασμα από μία ιταλόγλωσσα έκδοση της *Genealogia deorum* (1547), που αναφέρεται στον μύθο της καταγωγής του Πάφου και του Πυγμαλίωνα, και ένα κομμάτι από το σχετικό περί του Πάφου τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* (οι έντονοι χαρακτήρες δείχνουν κοινές λέξεις· δεν κρίνουμε σκόπιμο να μεταφράσουμε τα χωρία στη νεοελληνική γλώσσα, διότι θα ακολουθήσουν επεξηγηματικά σχόλια που θα καλύπτουν το περιεχόμενο των χωρίων):

Βοκκάκιος ⁷⁰	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> (πηγή του Φλωρίου, όπως γράφει στο περιθώριο, είναι ο Θεοδόντιος). ⁷¹
-------------------------	--

⁶⁹ Περισσότερα για τον Θεοδόντιο, βλ. Chance, *Medieval Mythography*, τ. 3, 150-161 και σποράδην.

⁷⁰ *Genealogia de gli Dei. I quindecim libri di M. Giouanni Boccaccio*, Vinegia 1547, f. 39r (σ.σ. η ιταλόγλωσσα έκδοση φέρει στον τίτλο τον όρο *Geneologia* αντί *Genealogia*).

⁷¹ Bustron, *Chronique*, 12.25-13.3.

<p>«PIGMALEONE, FIGLIVOLO di Cilice, et Re di Cipro, che generò Papho. THEODONTIO dice Pigmaliōne essere stato figliuolo di Cilice; del quale egli riferisce, che essendo giouane, et pigliato dalla gloria de suoi maggiori: i quali hauea inteso essere passati fino nell'occidente; et ancho haver occupato il lito d'Africa; fatta una compagnia di giouani di Cilicia, et di Phenicia, con una armata, o serenissimo d'i Re; nel tuo Cipro smontò col suo essercito. Et indi cacciò gli antichi Assiri: i quali con le forze dell'antichissimo Agenore cacciati dalle antiche loro sedi iui s'erano riparati ...».</p>	<p>«Papho fù fabricata da Papho, figliuolo di Pigmaliōne. Pigmaleone era figliuolo di Cilice; il quale essendo giovane, et preso dalla gloria de soi maggiori, i quali haveva inteso essere passati fino nell'occidente, et anco haver occupato il lito di Africa, fatta una compagnia di giovani di Cilitia, et di Phenitia, con un armata in Cipro, smontò col suo esercito; et indi cacciò gli antiqui Assirii, i quali con le forse del'antichissimo Agenore, cacciati dalle antique loro sedi, iui s'erano riparati».</p>
---	---

Από τη σύγκριση των πιο πάνω δυο χωρίων, λοιπόν, συνάγεται καταφανώς ότι για τον μύθο για την καταγωγή του Πάφου ο Φλώριος αντιγράφει τον Βοκκάκιο, συμπύσσοντας μόνο σε κάποια σημεία το κείμενο του ιταλού ουμανιστή ή επιφέροντας επουσιώδεις αλλαγές σε αυτό. Επί παραδείγματι, από την *Ιστορία της Κύπρου* ελλείπουν οι αναφορές του Βοκκάκιου προς τον βασιλιά της Κύπρου Ούγο Δ', προς τον οποίο απευθύνεται η *Genealogia deorum*, αναφορές που γίνονται σε δεύτερο γραμματικό πρόσωπο: «ο serenissimo d'i Re; nel tuo Cipro...» («γαληνότετε βασιλεύ· στην Κύπρο σου...»). Πέραν από τα πιο πάνω, σημαντικότερη είναι η διαπίστωση πως, παρόλο που ο Φλώριος αντιγράφει σχεδόν κατά λέξη τον Βοκκάκιο, ο κύπριος ιστορικός αποφεύγει να το δηλώσει. Αντιθέτως, ο Φλώριος παραπέμπει τον αναγνώστη απευθείας στον Θεοδόντιο, την πρωτογενή πηγή, δηλαδή, του Βοκκάκιου για τον συγκεκριμένο μύθο του Πάφου, δίνοντας στον αναγνώστη την παραπλανητική εντύπωση ότι είχε διαβάσει ή μελετήσει το έργο του Θεοδοντίου. Η δε πρακτική αυτή του Φλωρίου, να μην δηλώνει, δηλαδή, τις ενδιάμεσες πηγές (εδώ τον Βοκκάκιο), πάνω στις οποίες ερείδεται, αλλά να αφήνει τον αναγνώστη να νομίζει ότι τάχατες έχει μελετήσει τα πρωτότυπα συγγράμματα, στα οποία στηρίζονται οι ενδιάμεσες πηγές (εδώ ο Θεοδόντιος), είναι, νομίζουμε, ενδεικτική της νοοτροπίας του ως ιστορικού και της μεθόδου, με την οποία προσεγγίζει τις πηγές του (υπενθυμίζουμε ότι την πρακτική αυτή την έχουμε ξαναδεί και πιο πάνω, στην περίπτωση της χρήσης των έργων του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης και του Bordone εκ μέρους του Φλωρίου). Και αυτή η συγκεκριμένη προσέγγιση του ιστορικού μας απέναντι στις πηγές θα καταδειχθεί και στη συνέχεια.

Προχωρώντας παρακάτω σημειώνουμε ότι η στενή εξάρτηση της *Ιστορίας της Κύπρου* από την *Genealogia deorum* δεν τελειώνει με την περάτωση της αφήγησης του μύθου της καταγωγής του Πάφου και του Πυγμαλίωνα, αλλά εκτείνεται και πέραν από αυτή. Πράγματι, η ανάγνωση της συνέχειας του κειμένου της *Genealogia deorum* επιφυλάσσει και άλλες εκπλήξεις στον αναγνώστη, αλλά και ενδιαφέροντα συμπεράσματα για τη μέθοδο επεξεργασίας των πηγών εκ μέρους του Φλωρίου. Διαβάζοντας, λοιπόν, τις αμέσως επόμενες σελίδες του Βοκκάκιου ο αναγνώστης έρχεται αντιμέτωπος με κάτι αναπάντεχο: ο Φλώριος δεν αντιγράφει μόνο τον μύθο για την καταγωγή του Πάφου από τον Βοκκάκιο, αλλά αναπαράγει πιστά στην *Ιστορία της Κύπρου*, αντιγράφει και ενσωματώνει σχεδόν λέξη προς λέξη μείζονα τμήματα από την αφήγηση περί των αρχαίων κυπριακών μύθων που παραδίδει η *Genealogia deorum* του Βοκκάκιου (στην ιταλόγλωσση έκδοχή που σημειώσαμε πιο πάνω).⁷² Ας σημειωθεί ότι στο θέμα της χρήσης των πηγών από μέρους του ο Φλώριος επαναλαμβάνει την ίδια πρακτική που έχουμε ξαναδεί: αποφεύγει να αναφέρει την (ενδιάμεση) πηγή (ήτοι τον Βοκκάκιο), την οποία χρησιμοποιεί και παραπέμπει απευθείας στους συγγραφείς, από τους οποίους η ενδιάμεση πηγή αντλεί.

Για να δείξουμε, λοιπόν, ότι όντως ο Φλώριος προσεγγίζει το κείμενο του Βοκκάκιου, με τον τρόπο που έχουμε προσδιορίσει πιο πάνω, παραθέτουμε πιο κάτω σε στήλες, για να τύχουν σύγκρισης, ενδεικτικά αποσπάσματα από τις αφηγήσεις των αρχαίων κυπριακών μύθων, όπως αυτές παραδίδονται από την ίδια ιταλόγλωσση έκδοση της *Genealogia deorum* και την *Ιστορία της Κύπρου*. Τονίζουμε ότι, λόγω οικονομίας του χώρου, δεν μεταφέρεται εδώ το σύνολο των περί μύθων αφηγήσεων, αλλά μόνο αποσπάσματα. Ωστόσο, αυτά τα αποσπάσματα επαρκούν, για να καταδείξουν τον τρόπο, με τον οποίο χειρίζεται ο Φλώριος τις πηγές του (οι κοινές λέξεις δίνονται με έντονους χαρακτήρες· δεν πιστεύουμε ότι συντρέχει λόγος να μεταφράσουμε τα αποσπάσματα στη νεοελληνική γλώσσα, αφού ο στόχος μας εδώ είναι να δείξουμε την ομοιότητα του λεκτικού). Στη συνέχεια, ακολουθούν κάποιες παρατηρήσεις εκ μέρους μας πάνω στα αποσπάσματα των κειμένων. Οι παρατηρήσεις αφορούν τον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος προσεγγίζει την πηγή.

Πιο κάτω ακολουθεί πρώτα ένα απόσπασμα από την αφήγηση του μύθου για τον Πυγμαλίωνα και το άγαλμά του:

<u>Βοκκάκιος</u> ⁷³	<u>Ιστορία της Κύπρου</u> (πηγή του Φλωρίου, όπως γράφει στο περιθώριο, είναι ο Οβίδιος). ⁷⁴
--------------------------------	---

⁷² *Genealogia de gli Dei*, ff. 39r-40v.

⁷³ *Genealogia de gli Dei*, f. 39r.

⁷⁴ Bustron, *Chronique*, 13.11-17.

«...il che dimostra ancho Ovidio nel suo maggior volume... Ma perche era d'alto ingegno , et havea le mani atte ad ogni arteficio ; i Poeti finsero, ch'egli intaglio , et fece di bianchissimo auorio una imagine , con tutte quelle linee, et portioni , che parvero al voler suo, la quale mirando l'ingegnoso huomo, et marauigliandosi dell'arte sua; lodando grandemente la di lei bellezza, di quella arse d'Amore, et grandemente desideraua, ch'ella fosse donna vera ».	«li poeti fingono che Pigmaleone, huomo d'alto ingegno , il quale haveva le mani atte ad ogni arteficio , intagliò et fece di bianchissimo avorio una imagine con tutte quelle linee et portioni che parvero al voler suo; la quale mirando l'ingegnoso huomo, et maravigliandosi dell'arte sua, lodando grandemente la bellezza di lei, di quella arse d'amore, e grandemente desiderava ch'ella fosse donna vera ».
---	--

Έπειτα, ακολουθεί ένα απόσπασμα από την αφήγηση του μύθου για την ίδρυση της Πάφου και του ναού της:

<u>Βοκκάκιος</u> ⁷⁵	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> (πηγή του Φλωρίου, όπως γράφει στο περιθώριο και εντός του κειμένου, είναι ο Ορόσιος). ⁷⁶
«PAPHO...fu figliuolo di Pigmaleone ... il quale essendo nel reame successo a Pigmaleone, dal suo nome chiamò l'Isola di Papho . Ma Paolo dice, ch'egli solamente edificò il castello di Papho , et che da se gli diede nome, et uolse, che fosse dedicato a Venere: perché in quello ui fece fare un solo tempio, et altare a lei consacrato, doue con solo incenso lungamente ui fu sacrificato».	«... il detto figliuolo Papho, il quale essendo nel reame successo à Pigmaleone, dal suo nome chiamò la città di Papho . Paolo Orosio dice, nel libro da lui chiamato delle colletioni, ch'egli solamente hedificò il castello di Papho , et che da se gli diede nome; e volse che fosse dedicalo a Venere, perchè in quello vi fece fare un sol tempio, et altare a lei consacrato, dove con solo incenso longamente vi fu sacrificato».

Στη συνέχεια, ακολουθεί ένα απόσπασμα από τις αφηγήσεις των μύθων για τη γέννηση της Αφροδίτης, του γάμου της Αφροδίτης με τον Άδωνη και του μύθου της Ιερής Πορνείας:

<u>Βοκκάκιος</u> ⁷⁷	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> (πηγές του Φλωρίου, όπως γράφει στο περιθώριο και εντός κειμένου, είναι ο Τύλλιος Κικέρων, ο Λακτάντιος και η Αγία Γραφή). ⁷⁸
«et Tullio lo dimostra doue tratta delle nature d'i dei; Venere essere stata concetta in Soria, et Cipro, cioe da un'huomo Assirio, et da una donna	«Venere, si come Tullio dimostra, dove tratta Delle nature de gli Dei, è stata concetta in Soria e Cipro, cioè da un huomo assirio et da una donna

⁷⁵ *Geneologia de gli Dei*, f. 39v.

⁷⁶ Bustron, *Chronique*, 14.2-8.

⁷⁷ *Geneologia de gli Dei*, f. 40r-v.

⁷⁸ Bustron, *Chronique*, 14.24-15.3.

<p>Cipriana, la quale gli Assiri chiamarono Astarcon; et si maritò in Adone, come dice Lattantio nel libro dell'institutioni diuine. Ma nella sacra historia si contiene costei hauer instituito l'arte meretricia, et alle donne hauer persuaso lo stupro, et che col corpo palesamente richiedessero il congiungimento».</p>	<p>cipria, la quale gli Assirii chiamarono Astarcon, e si maridò in Adone predetto, come afferma Lattantio, nel libro delle Institutioni diuine. Ma nella sacra Scrittura contiene costei haver instituito l'arte meretricia, et alle donne haver persuaso lo stupro, et che col corpo palesamente richiedessero il congiungimento».</p>
--	--

Νομίζουμε ότι μια απλή ματιά στα αποσπάσματα των δυο κειμένων είναι αρκετή, για να στηρίξει την άποψή μας, όπως αυτή εκτέθηκε πιο πάνω, δηλαδή, ότι ο Φλώριος δεν αντιγράφει μόνο μεγάλα τμήματα από την *Genealogia deorum* του Βοκκάκιου, αλλά παρασύρει και τον αναγνώστη να αποκομίσει τη λανθασμένη εντύπωση ότι ο ιστορικός μας προσέφυγε σε ευρύ αριθμό αρχαίων και μεσαιωνικών πηγών, για να συγγράψει την περί μύθων αφήγηση, πράγμα, βεβαίως, που δεν ισχύει. Συνακόλουθα, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τα πιο πάνω αποσπάσματα, είναι εντελώς απίθανο ο κύπριος ιστορικός να είχε αναγνώσει ποτέ του τα κείμενα του Θεοδοντίου, του (Τούλλιου) Κικέρωνα, του Οβιδίου, του Λακτάντιου, του Ιουστίνου ή των άλλων συγγραφέων, στους οποίους παραπέμπει είτε εντός κειμένου είτε στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Εκείνος, βεβαίως, που έκανε όλη αυτή την κοπιώδη εργασία, της συλλογής, δηλαδή, των πηγών που αναφέρονται στους αρχαίους κυπριακούς μύθους, ήταν ο Βοκκάκιος, τους κόπους του οποίου ο Φλώριος οικειοποιείται, χωρίς καν να το ομολογεί.

Ομοίως, από τη σύγκριση των κειμένων συνάγεται ότι και πάλι ο Φλώριος εισάγει μικρής εκτάσεως τροποποιήσεις στο κείμενο του Βοκκάκιου, τις οποίες θεωρεί ότι είναι σκόπιμο να γίνουν. Αυτές οι τροποποιήσεις αφορούν σε κάποια λάθη, που κάνει στην αφήγησή του ο ιταλός ουμανιστής, όπως για παράδειγμα η αναφορά του για «Isola di Papho» («νησί της Πάφου»), την οποία ο Φλώριος ορθώς διορθώνει σε «città di Papho» («πόλη της Πάφου»). Ενίοτε, όπως έχει αναφερθεί και στην περίπτωση του Θεοδοντίου αλλά και στο απόσπασμα που δίνουμε πιο πάνω από την αφήγηση για τον Πυγμαλίωνα και το άγαλμά του, παρατηρείται ότι ο κύπριος ιστορικός συνοψίζει το κείμενο του Βοκκάκιου, χωρίς όμως να επηρεάζεται η συνοχή ή το νόημα της αφήγησης, όπως λ.χ. όταν μετατρέπει το «Il che dimostra ancho Ouidio nel suo maggior volume» («πράγμα που δείχνει επίσης ο Οβίδιος στο μείζον του έργου») του Βοκκάκιου σε «li poeti fingono» («οι ποιητές υποθέτουν»). Επιπροσθέτως, στο σημείο αυτό χρειάζεται να λεχθεί ότι η ανάγνωση του συνόλου της περί μύθων αφήγησης των δυο συγγραφέων δείχνει ότι κάποτε ο Φλώριος παραλείπει εντελώς κάποια στοιχεία της αφήγησης του Βοκκάκιου, τα οποία ίσως να θεωρεί περιττά. Τούτο

φαίνεται πιο έντονα, όταν διαβάσει κανείς την αφήγηση του Βοκκάκιου για τον μύθο περί του Κινύρα, της Μύρρας και της γεννήσεως του Αδώνιδος, όπου εντοπίζονται αναφορές σε συγγραφείς, όπως ο Μακρόβιος, αλλά και επιπλέον πληροφορίες για τον συγκεκριμένο μύθο, οι οποίες πληροφορίες απουσιάζουν από την *Ιστορία της Κύπρου*. Δεν θα ήταν αχρείαστο να λεχθεί ότι η συγκεκριμένη αφήγηση του Βοκκάκιου έχει διπλάσια έκταση από την αντίστοιχη του Φλώριου.

Πρέπει εδώ, όμως, να σημειώσουμε ότι κάποιες άλλες παρεμβάσεις του κυπρίου ιστορικού πάνω στο κείμενο του Βοκκάκιου είναι εντελώς ατυχείς, λανθασμένες, και παραπλανητικές, και προδίδουν την έλλειψη βασικών γνώσεων. Μια τέτοια περίπτωση αποτελεί η αναφορά του Φλώριου στο έργο «Delle Collettioni» («Συλλογές») του «Paolo Orosio» (ή Paulus Orosius), ως δήθεν πηγής του για τον μύθο περί της ιδρύσεως της Πάφου και του ναού της. Ο αναγνώστης έχει ήδη προσέξει ότι στο αντίστοιχο κείμενο του Βοκκάκιου αναφέρεται ως πηγή του μύθου κάποιος «Paolo», χωρίς άλλο προσδιορισμό. Ο Φλώριος, λοιπόν, θεώρησε εσφαλμένα ότι αυτός ο «Paolo» του Βοκκάκιου είναι ο Paulus Orosius, συγγραφέας του 4^{ου} αιώνα, ιδιαίτερα γνωστός και δημοφιλής στους ιστοριογραφικούς κύκλους στα μεσαιωνικά χρόνια. Αυτό, όμως, είναι μέγα λάθος: εάν ο Φλώριος ήταν πιο προσεκτικός και πιο εξοικειωμένος με το κείμενο της *Genealogia deorum* του Βοκκάκιου, θα ήξερε ότι ο «Paolo» του Βοκκάκιου δεν ήταν ο «Paolo Orosio», αλλά ο Paolo (ή Paulus) da Perugia (Perosino ή Perugino), ένας ασήμαντος ιταλός μυθογράφος του 14^{ου} αιώνα, που, ως σημειωθεί, υπήρξε και ένας από τους δασκάλους του Βοκκάκιου. Αυτός ο Paolo da Perugia ήταν όντως ο συγγραφέας του έργου *Liber Collectionum* (ή συντομότερα *Collectiones* ή –κατά τον Φλώριο– *Delle Collettioni*), ενός συγγράμματος με μυθολογικό περιεχόμενο, και όχι βέβαια ο (διάσημος) Paulus Orosius.⁷⁹ Παρόλα αυτά, ο κύπριος ιστορικός δεν διστάζει να βεβαιώσει τρεις φορές τον αναγνώστη ότι έχει αναζητήσει πληροφορίες στα γραπτά του Paulus Orosius, μια δήλωση που είναι εντελώς αναληθής.⁸⁰

Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, θα λέγαμε ότι η συνεξέταση και η ανάλυση των περί των αρχαίων κυπριακών μύθων αφηγήσεων του Φλώριου και του Βοκκάκιου μάς καταλείπουν τρία πολύτιμα συμπεράσματα για τη μέθοδο, με την οποία ο Φλώριος επεξεργάζεται τις πηγές του. Αυτά τα συμπεράσματα, που θα μας είναι ιδιαίτερα χρήσιμα για την παραπέρα μελέτη της *Ιστορίας της Κύπρου*, είναι τα εξής: α) ο Φλώριος χρησιμοποιεί (ή και αντιγράφει κατά λέξη) ενδιάμεσες πηγές (Βοκκάκιος) χωρίς να το δηλώνει· β) ο Φλώριος αναφέρει –

⁷⁹ Για τον Paolo (ή Paulus) da Perugia (Perosino ή Perugino), βλ. Chance, *Medieval Mythography*, τ. 3, 135, 146-147 και σποράδην· Seznec, *Η επιβίωση των αρχαίων θεών*, 201 σημ. 6.

⁸⁰ Η πρώτη γίνεται στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου* και οι επόμενες στο εντάυθα χωρίο.

ψευδώς– ότι αντλεί υλικό από πρωτογενείς πηγές, τις οποίες, μάλιστα, ονοματίζει κατ’ επανάληψιν (λ.χ. Θεοδόντιος, Οβίδιος Κικέρων, Ορόσιος, Λακτάντιος, Ιουστίνος κ.α.), ενώ η μελέτη του κειμένου αποδεικνύει το αντίθετο, ότι, δηλαδή, ο ιστορικός μας έχει μόνο έμμεση γνώση των πηγών εκείνων· γ) ο Φλώριος δεν διστάζει να επιφέρει «διορθώσεις» ή τροποποιήσεις στο κείμενο μιας πηγής, όποτε θεωρεί ότι μια τέτοια ενέργεια επιβάλλεται είτε για λόγους οικονομίας χώρου είτε για άλλους λόγους.

15.10-12.

Ο Φλώριος αφιερώνει ελάχιστες γραμμές για την περιγραφή της Πάφου: γράφει ότι στην εποχή του υπήρχαν εκεί «δυο φρούρια» και «αρχαίες εκκλησίες». Δεν αναγράφεται πηγή και, προφανώς, οι πληροφορίες που παρέχει εδώ προέρχονται από προσωπικές του παρατηρήσεις.⁸¹

15.13-20.

Ο Φλώριος προχωρεί με αναφορά στην «Palerapho» («Παλαίπαφο»), κτίσμα, όπως λέει, «da Agarinos, figliuolo di Angeo, figliuolo di Licurgo, re de Arcadia» («του Αγαπήνορα, γιου του Αγκαίου, γιου του Λυκούργου, βασιλιά της Αρκαδίας»). Ο Αγαπήνορας, μετά την καταστροφή της Τροίας ήρθε στην Κύπρο και έκτισε την πόλη, καθώς επίσης και τον εκεί ευρισκόμενο ναό της Αφροδίτης, ισχυρίζεται ο Φλώριος. Στο περιθώριο του κειμένου ως πηγή αναγράφεται ο Στράβωνας. Αν ανατρέξουμε στον Στράβωνα, θα διαπιστώσουμε ότι ο αρχαίος γεωγράφος όντως μνημονεύει την έλευση του Αγαπήνορα στην Κύπρο μετά τα τρωικά, την ίδρυση πόλης κλπ., χωρίς όμως να κάνει αναφορά στη γενεαλογία του Αγαπήνορα, όπως υποβάλλει ο Φλώριος.⁸² Ωστόσο, επισημαίνουμε ότι ο Στράβωνας (όπως και άλλες αρχαίες πηγές) παραδίδει ότι ο Αγαπήνορας ίδρυσε την Πάφο (δηλαδή τη Νέα Πάφο) και όχι την Παλαίπαφο, όπως γράφει –λανθασμένα– ο Φλώριος εδώ. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος μπερδεύει την Παλαίπαφο με τη Νέα Πάφο. Το λάθος του Φλωρίου οφείλεται στο ότι παρανοεί ένα χωρίο του περιηγητή Πausανία, από τον οποίο ο κύριος ιστορικός

⁸¹ Για την ιστορία και την αρχαιολογία της ευρύτερης περιοχής της Πάφου κατά τον Μεσαίωνα, βλ. J. Petre, *Crusader Castles of Cyprus: The Fortifications of Cyprus under the Lusignans: 1191–1489*, Nicosia 2012, 313-371· D. M. Metcalf, *Byzantine Cyprus 491-1191*, Nicosia 2009, σποράδην· Α. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία και Τέχνη*, Λευκωσία 1996· Α. Παπαγεωργίου, «Cities and countryside at the end of Antiquity and the beginning of the Middle Ages in Cyprus», στο Α. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 27-51, εδώ 28-31· Ι. Π. Τσικνόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*, Λευκωσία 1971, σποράδην· G. Jeffery, *A description of the historic monuments of Cyprus*, Nicosia 1918, 399-406· Ι. Κ. Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1910, 416-417· C. Enlart, *L’art gothique et la Renaissance en Chypre*, τ. 1-2, Paris 1899, εδώ τ. 2, 695-699.

⁸² Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683). Γενικά για τους αρχαίους ιδρυτικούς μύθους των κυπριακών πόλεων, βλ. Hill, *A History*, τ. 1, 82-94· Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία*, σποράδην· Σακελλαρίου, *Τα Κυπριακά*, τ. 1, 282-289 και σποράδην.

πήρε τη σχετική πληροφόρηση (αν και ο ιστορικός μας παραλείπει να τον αναφέρει εδώ).⁸³ Ο Πausανίας, λοιπόν, γράφει ότι «Πάφου τε Αγαπήνωρ ἐγένετο οικιστής και τῆς Αφροδίτης κατεσκευάσατο ἐν Παλαιπάφῳ τὸ ἱερὸν» («ο Αγαπήνορας και της Πάφου έγινε οικιστής και το ιερό της Αφροδίτης έχτισε στην Παλαιάπαφο»). Κατά ταύτα, ο Πausανίας γράφει ότι ο Αγαπήνορας δεν έχτισε την Παλαιάπαφο, απλώς εκεί φρόντισε να οικοδομήσει τον ναό της Αφροδίτης μόνο. Το ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί εδώ τον Πausανία πρέπει να το θεωρήσουμε σίγουρο, μιας και ο τελευταίος είναι ο μόνος συγγραφέας που κάνει αρκετά λεπτομερή λόγο και για τη γενεαλογία του Αγαπήνορα και για την ίδρυση της Πάφου. Μάλιστα δε σε μερικά σημεία οι σχετικές αφηγήσεις του Φλωρίου και του Πausανία συμπίπτουν εκπληκτικά.⁸⁴

Αξιοπρόσεκτη είναι η αναφορά του Φλωρίου ότι εκεί που βρισκόταν κάποτε ο ναός της Αφροδίτης (στην Παλαιάπαφο) ήταν κτισμένο στην εποχή του (ήτοι περί το 1550) το παλάτι του βενετού ευγενούς Badoaro. Αυτή η συγκεκριμένη αναφορά του Φλωρίου ίσως προσφέρει μια επιπλέον εξήγηση για τον λόγο που ο ιστορικός μας μπέρδεψε την Παλαιάπαφο με τη Νέα Πάφο. Προφανώς εδώ ο Φλώριος χρησιμοποίησε τον *Χάρτη* του Λεωνίδα Αττάρ (Leonida Attar) και παρασύρθηκε από τις πληροφορίες του εν λόγω *Χάρτη*: ο *Χάρτης* του Λεωνίδα Αττάρ δεν κάνει καμία διάκριση μεταξύ της Παλαιάπαφου και της Νέας Πάφου, τοποθετεί εσφαλμένα την Πάφο στη θέση της Παλαιάπαφου και σημειώνει τον ναό της Αφροδίτης και το παλάτι του Badoaro εγγύτατα στην υποτιθέμενη από τον χαρτογράφο θέση της Πάφου (ήτοι στην Παλαιάπαφο).⁸⁵

15.21-16.17.

Ο Φλώριος κάνει λόγο για την πόλη του Κουρίου ως ιδρυμένης από τους Αργείους και, έπειτα, παραθέτει ένα αρχαίο επίγραμμα για την πόλη. Ως πηγή του ιστορικού σημειώνεται στο περιθώριο ο Στράβωνας. Πράγματι, ο Φλώριος αντιγράφει επί λέξει στο σημείο αυτό το κείμενο του Στράβωνα.⁸⁶ Κατόπιν, ο ιστορικός προσθέτει κάποιες πληροφορίες για το παρακείμενο χωριό Επισκοπή. Εν συνεχεία, ο Φλώριος αναφέρει λίγα λόγια για τις αρχαιότητες, για τα ερείπια του ναού του Απόλλωνα και για τα λείψανα ενός «θεάτρου», που σώζονταν στον χώρο του Κουρίου στην εποχή του. Επίσης, ο Φλώριος κάνει λόγο για

⁸³ Ο περιηγητής Πausανίας (2^{ος} αιώνας) συνέγραψε το περίφημο έργο *Ελλάδος Περιήγησις*, το οποίο περιέχει πλούσιες αναφορές στη γεωγραφία, την ιστορία, τη μυθολογία και την αρχαιολογία της Ελλάδας, σχετικώς βλ. Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου*, 440-443. Η editio princeps του έργου του Πausανία έγινε στη Βενετία το 1516, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 3, 1298.

⁸⁴ Πausανίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, 8.5.2 στο Pausanias, *Description Of Greece*, αγγλική μετάφρ. W. H. S. Jones, τ. 3, Cambridge, MA – London 1933 (ανατύπ. 1980).

⁸⁵ Για τη σχετική λεπτομέρεια του χάρτη, βλ. Romanelli-Grivaud, *Cyprus 1542*, 89.

⁸⁶ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

τους τίτλους που έφεραν οι σύγχρονοί του «έλληνες» επίσκοποι της ευρύτερης περιοχής της Λεμεσού. Για όλα αυτά δεν αναγράφεται καμία πηγή και, μάλλον, οι πληροφορίες αυτές προέρχονται από προσωπικές παρατηρήσεις και γνώσεις του ιστορικού.⁸⁷ Ο Φλώριος, παρακάτω, μνημονεύει τη θυλούμενη επίσκεψη του αποστόλου Βαρνάβα στο Κούριο, όπως την διάβασε «nella vita di santo Barnaba (σ.σ. προφανώς τυπογραφικό λάθος για τον Barnaba)» («στον Βίο του αγίου Βαρνάβα»). Γράφει, λοιπόν, ο ιστορικός μας ότι ο άγιος Βαρνάβας, όταν επισκέφθηκε το Κούριον, έφρυξε από κάποια πομπή «γυμνών ανθρώπων» που είδε στην πόλη, «καταράστηκε το μέρος» και «γκρέμισε το δυτικό τμήμα του θεάτρου». Ο αναφερόμενος «Βίος του αγίου Βαρνάβα», από όπου ο Φλώριος αντλεί τις πληροφορίες αυτές είναι, χωρίς αμφιβολία, το έργο *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*.⁸⁸ Το σύγγραμμα τούτο γράφτηκε ίσως στα τέλη του 5^{ου} αιώνα και, προφανώς, ο Φλώριος το συμβουλευθήκε σε χειρόγραφη μορφή, ενδεχομένως σε κάποια επισκοπική ή μοναστική βιβλιοθήκη.⁸⁹ Ως προς την επεξεργασία της συγκεκριμένης πηγής παρατηρούμε ξανά ότι ο Φλώριος απλά μεταφέρει στον αναγνώστη το συγκεκριμένο επεισόδιο, το οποίο καταγράφουν οι *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό.⁹⁰

16.18-17.3.

Ο Φλώριος αφιερώνει μια παράγραφο, για να πραγματευθεί τα της πόλης της Αμαθούντας (εκ παραδρομής σημειώνει ότι η πόλη ήταν κτίσμα των «Αργείων»). Κυρίως ο ιστορικός μας κάνει λόγο για τα αρχαία κατάλοιπα της πόλεως, που ήταν ορατά στις μέρες του, χωρίς να προσφεύγει στη συνδρομή οποιασδήποτε πηγής.

17.4-19.

Ο ιστορικός διεξέρχεται μέσα σε μία παράγραφο τα θέματα της αρχαίας πόλης του Κιτίου και των οικισμών της Λάρνακας και των Αλυκών.⁹¹ Παραθέτει τον ιδρυτικό μύθο της

⁸⁷ Για την ιστορία και την αρχαιολογία της ευρύτερης περιοχής του Κουρίου κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside», 33· Jeffery, *A description*, 377-385.

⁸⁸ *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου* στο *Acta Apostolorum Apocrypha*, τ. 2, μέρος 2, *Acta Philippi et Acta Thomae: Accedunt Acta Barnabae*, έκδ. M. Bonnet, Lipsiae 1903, 292-302.

⁸⁹ Για τη χρονολόγηση του έργου, βλ. Hill, *A History*, 247.

⁹⁰ Για την επίσκεψη του αγίου Βαρνάβα στο Κούριον και το «γκρέμισμα», βλ. *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, edw 299.1-6 (§19).

⁹¹ Για την ιστορία και την αρχαιολογία της ευρύτερης περιοχής της Λάρνακας κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 267-272· Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Α. Παπαγεωργίου, «Το Κίτιον κατά την βυζαντινή και μεσαιωνική περίοδο», *Κυπριακά Σπουδαί* ΞΒ' - ΞΓ' (1998-9), 199-209· Σ. Γ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Λάρνακα 1992, 29-54· Papageorgiou, «Cities and countryside», 38-39· K. Nicolaou, *The Historical Topography of Kition*, Göteborg 1976, 9-52· Jeffery, *A description*, 162-193· N. Γ. Κυριαζή, *Συλλογή Ιστορικών Ειδήσεων της πόλεως Λάρνακα-Σκάλα*, Λάρνακα 1946, 2-16.

πόλεως του Κιτίου, που τον αντλεί, όπως σημειώνει στο περιθώριο, από τα εξής έργα: «S. Hieronimo nelle Questioni hebraiche, et Giosep nell' Antiquità» («του αγίου Ιερωνύμου στις Εβραϊκές Ερωτήσεις και από την Αρχαιότητα του Ιωσήπου»). Πρόκειται, βεβαίως, για τα συγγράμματα *Quaestiones Hebraicae in libro Geneseos* («Εβραϊκές ερωτήσεις στο βιβλίο της Γενέσεως») του αγίου Ιερωνύμου και την *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* του Φλαβίου Ιωσήπου.⁹² Όπως γράφει ο Φλώριος, «το Κίτιο ιδρύθηκε από τον Chestim ή Chetin (σ.σ. Χέθιμο), ο οποίος «πέρασε στην Κύπρο», «έκτισε» την πόλη του Κιτίου και, «όπως λένε κάποιοι συγγραφείς», έδωσε και το «όνομα Chetima (σ.σ. Χέθιμα) σε ολόκληρο το νησί». Εάν κάποιος ανατρέξει στα πιο πάνω έργα του Ιερωνύμου και του Ιωσήπου, θα διαπιστώσει ότι οι αναφορές αυτές του Φλωρίου προέρχονται κυρίως από την *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία* του Ιωσήπου (και σε λιγότερο βαθμό από το υπό αναφορά έργο του Ιερωνύμου). Συγκεκριμένα, ο Φλώριος δανείζεται από το εν λόγω έργο του Ιωσήπου όλα τα σχετικά περί του Χεθίμου: την αναφορά ότι ο τελευταίος ήταν ο κτήτορας του Κιτίου και ότι αυτός έδωσε το όνομά του στο νησί της Κύπρου: «Χέθιμος δὲ Χέθιμα τὴν νῆσον ἔσχε, Κύπρος αὕτη νῦν καλεῖται ... μία τῶν ἐν Κύπρῳ πόλεων ... Κίτιον ... καλεῖται ... μηδ' οὕτως διαφυγοῦσα τοῦ Χεθίμου τὸ ὄνομα» («ο Χέθιμος πήρε το νησί Χέθιμα [σ.σ. ο Ιώσηπος γράφει πιο πριν ότι οι απόγονοι του Νώε διεσπάρησαν στα τέσσερα σημεία του ορίζοντα], που τώρα ονομάζεται Κύπρος ... μια από τις κυπριακές πόλεις ... Κίτιον ... ονομάζεται ... μη κατορθώνοντας να ξεφύγει από το όνομα του Χεθίμου»)).⁹³ Όσον αφορά τον ιδρυτικό μύθο του Κιτίου, το σύγγραμμα *Quaestiones Hebraicae in libro Geneseos* σημειώνει λιτά (αλλά, στην ουσία, επαναλαμβάνει τις σχετικές αναφορές του Ιωσήπου, επομένως, δεν προσφέρει οποιεσδήποτε παραπάνω πληροφορίες) ότι από τον «Chethim, Citii, a quibus hodieque urbs Cypri Citium nominator» («Χέθιμο, οι Κιτιείς [σ.σ. κατάγονται· ο Ιερώνυμος μιλά για τη διασπορά των απογόνων του Νώε μετά τον κατακλυσμό], χάρη στους οποίους μια πόλη της Κύπρου σήμερα ονομάζεται Κίτιον»)).⁹⁴

Πιο κάτω ο Φλώριος προσθέτει ότι η πόλη του Κιτίου είχε «κλειστό λιμάνι», μια πληροφορία την οποία δανείζεται, άνευ μνείας της πηγής, αυτολεξεί από τον Στράβωνα. Ο

⁹² Ο άγιος Ιερώνυμος (μέσα του 4^{ου}-αρχές του 5^{ου} αιώνα) ήταν από τους διασημότερους πατέρες της Εκκλησίας και συνέγραψε πολλά ιστορικά και θεολογικά έργα, εκπόνησε δε τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στη λατινική γλώσσα (Vulgata), σχετικώς βλ. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου*, 78-79 και σποράδην· Collins, *Early Medieval Europe*, 61-65· Breisach, *Historiography*, 84-88 και σποράδην· Smalley, *Historians*, 21. Ο Φλάβιος Ιώσηπος (1^{ος} αιώνας) ήταν εβραίος ιστορικός. Συνέγραψε στην ελληνική γλώσσα, μεταξύ άλλων, και το πολύτιμο έργο *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, που πραγματεύεται την ιστορία του εβραϊκού λαού, βλ. Breisach, *Historiography*, 69-70 και σποράδην· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 289. Η editio princeps των έργων του Ιωσήπου έγινε στη Βασιλεία το 1544, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 2, 850.

⁹³ Ιωσήπου, *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, 1.128 στο Josephus, αγγλική μετάφρ. H. ST. J. Thackeray, τ. 4, Cambridge, MA – London 1930 (ανατύπ. 1961).

⁹⁴ *Hieronimi Quaestiones Hebraicae in libro Geneseos*, έκδ. P. de Lagarde, Lipsiae 1868, 15.7-8.

τελευταίος γράφει στα *Γεωγραφικά* του ότι η πόλη του Κιτίου «ἔχει δὲ λιμένα κλειστὸν» («ἔχει κλειστό λιμάνι»)⁹⁵ Εκ νέου διαπιστώνουμε από την αντιπαραβολή του κειμένου του Φλώριου με τα κείμενα των πηγών του ότι ο ιστορικός αντιγράφει απλώς τις πληροφορίες των πηγών του, άνευ οποιασδήποτε προσθήκης ή σχολιασμού από μέρους του.

Κατόπιν, ο Φλώριος μοιράζεται με τον αναγνώστη μια δική του ετυμολογική ερμηνεία του ονόματος της πόλης της Λάρνακας, ότι, δηλαδή, αυτό προέρχεται από τις πολλές λάρνακες (αρχαίες σαρκοφάγους), που ανευρίσκονται εκεί, και, ακολούθως, αναφέρεται, σε κάποια έκταση, στα πολλά λείψανα των αρχαίων χρόνων, που ήταν ορατά στην ευρύτερη περιοχή της πόλης στην εποχή του.⁹⁶

17.20-22.

Ο Φλώριος μνημονεύει πολύ σύντομα την πόλη «Θρονο» («Θρόνοι»), που βρισκόταν «στο ακρωτήριο Γκρέκο», παραπέμποντας στον Πτολεμαίο. Ο τελευταίος όντως σημειώνει: «Θρόνοι πόλις καὶ ἄκρα» («Θρόνοι, πόλη και ακρωτήριο»)⁹⁷

17.23-18.25.

Ο Φλώριος διεξέρχεται σε μία μεγάλη παράγραφο τα θέματα της ιστορίας της αρχαίας πόλεως της Σαλαμίνας και παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες, εξ αυτοψίας προφανώς, για την επί των ημερών του κατάσταση της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, για τα θέματα των ελλήνων επισκόπων, για το κλίμα και για τις αποκαλύψεις αρχαιοτήτων. Στην αρχή της παραγράφου ο ιστορικός διηγείται διά βραχέων τη γενεαλογία και τη «δράση» του Τεύκρου, του μυθικού κτήτορα της Σαλαμίνας, τον οποίο αποκαλεί «νόθο» και παραπέμπει, εντός κειμένου, στην *Ιλιάδα* του Ομήρου.⁹⁸ Μέσα στην *Ιλιάδα* όντως συναντώνται πολλές αναφορές περί Τεύκρου· ενδεχομένως ο Φλώριος να μην παραπέμπει σε κάποια συγκεκριμένη από αυτές, αλλά να μιλάει γενικά.⁹⁹ Εν συνεχεία, ο ιστορικός εκθέτει, σε κάποια έκταση, τον ιδρυτικό μύθο της Σαλαμίνας από τον Τεύκρο, χωρίς μνεία οποιασδήποτε πηγής. Σημειωτέον ότι ο ιδρυτικός μύθος της πόλεως παραδίδεται από πλειάδα αρχαίων πηγών· ίσως ο Φλώριος να αντλεί στοιχεία για αυτόν τον μύθο από τον λόγο/εγκώμιο *Ευαγόρας* του Ισοκράτη, γιατί το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* στο σημείο

⁹⁵ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

⁹⁶ Η ύπαρξη εκτεταμένων ερειπίων στην ευρύτερη περιοχή της Λάρνακας κατά τον 16^ο αιώνα μαρτυρείται και από τον περιηγητή Baumgarten (1508), βλ. Cobham, *Exccerpta Cypria*, 54.

⁹⁷ Πτολεμαίου, *Γεωγραφική Υφήγησις*, 5.14 (§2).

⁹⁸ Για τον Όμηρο (8^{ος} π.Χ. αιώνας), τον κορυφαίο αρχαίο ποιητή και το έργο του, βλ. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 15-115· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 17-47.

⁹⁹ Λ.χ. Ομήρου, *Ιλιάς*, ραψωδία 12, στ. 335-337 στο Homer, *The Iliad*, αγγλική μετάφρ. A. T. Murray, τ. 1, Cambridge, MA – London 1924 (ανατύπ. 1946).

αυτό συσχετίζει τον Τεύκρο με τον Ευαγόρα.¹⁰⁰ Βεβαίως, είναι εξίσου πιθανόν η πηγή του ιστορικού μας για τα περί Τεύκρου να είναι ο Στράβωνας, ο οποίος αφιερώνει μερικές λέξεις στον μυθικό ιδρυτή της Σαλαμίνας.¹⁰¹

18.26-19.4.

Ο Φλώριος μνημονεύει διά βραχέων την «Carpasia» («Καρπασία»), η οποία «era in fine dell'isola, città fabricate da Sarpedone» («βρισκόταν στο τέρμα του νησιού, πόλη χτισμένη από τον Σαρπηδόνα») και κάνει λόγο για τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, που ήταν επί των ημερών του ορατά εκεί.¹⁰² Καίτοι δεν σημειώνεται στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* οποιαδήποτε πηγή, η αναφορά του Φλωρίου για την τοποθεσία της Καρπασίας προδίδει ότι ο ιστορικός μας παρερμήνευσε εδώ το κείμενο του Στράβωνα, ο οποίος γράφει ότι η Καρπασία βρίσκεται «κατὰ τὴν ἄκρην τὴν Σαρπηδόνα» («απέναντι από το ακρωτήριο Σαρπηδόνα»), και όχι ότι η πόλη κτίστηκε από τον Σαρπηδόνα.¹⁰³

19.5-8.

Ο Φλώριος γράφει μερικές αράδες για την πόλη της Κερύνειας και για το «μικρό, αλλά πολύ ισχυρό κάστρο» της πόλης, αναφορά που προέρχεται ασφαλώς εξ αυτοψίας.¹⁰⁴ Ο ιστορικός μας, επίσης, διατείνεται ότι η πόλη «ιδρύθηκε από τον Κύρο, τον βασιλιά της Περσίας». Δεν αναφέρεται κάποια πηγή εντός του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* για την πληροφορία αυτή του ιστορικού, η οποία είναι ούτως ή άλλως ανυπόστατη.

19.8-24.

Ο Φλώριος αφιερώνει δύο παραγράφους για την περιγραφή της ευρύτερης περιοχής της Λαπήθου· το μεγαλύτερο μέρος των παραγράφων αναλώνεται σε αναφορές για το κλίμα, τα ύδατα και τις αρχαιότητες, που σώζονταν εκεί επί των ημερών του, αναφορές που σαφώς

¹⁰⁰ Για τον αθηναίο ρήτορα Ισοκράτη (4^{ος} π.Χ. αιώνας) και το έργο του, βλ. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 421-431· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 193-203. Για τα παραδιδόμενα του Ισοκράτη για τον Τεύκρο, βλ. Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, 16-19 στο *Isocrates*, αγγλική μετάφρ. L. Van Hook, τ. 3, Cambridge, MA – London 1945 (ανατύπ.1954).

¹⁰¹ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

¹⁰² Για τον αρχαιολογικό χώρο της πόλεως της Καρπασίας και της ευρύτερης περιοχής της κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Metcalf, *Byzantine Cyprus*, 272-275 και σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside» 40-41· J. du Plat Taylor – A. H. S. Megaw, «Excavations at Ayios Philon, the Ancient Carpasia. Part II. The Early Christian buildings», *Report of the Department of Antiquities 1981*, 209-250· Jeffery, *A description*, 242-243· Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία*, 523-531· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 394-409.

¹⁰³ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

¹⁰⁴ Για την ιστορία και την αρχαιολογία της Κερύνειας και της ευρύτερης περιοχής της κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 231-255· Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside», 43· Jeffery, *A description*, 306-318· Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία*, 7-94· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 202-249, τ. 2, 559-578.

προέρχονται από προσωπική γνώση.¹⁰⁵ Όσον δε αφορά στην ίδρυση της πόλης, ο Φλώριος γράφει λιτά ότι η πόλη της Λαπήθου ιδρύθηκε από τον «Πράξανδρο εκ Λακωνίας». Για αυτή την τελευταία πληροφορία ο Φλώριος αμελεί να σημειώσει την πηγή του. Ωστόσο, μπορούμε να ισχυριστούμε με σιγουριά ότι η πηγή του ιστορικού μας εδώ είναι ο Στράβωνας, ο οποίος γράφει ότι η Λάπηθος είναι «Λακώνων κτίσμα καὶ Πραξάνδρου».¹⁰⁶

Δίπλα από την αναφορά της *Ιστορίας της Κύπρου* για την πόλη της Λαπήθου, στο περιθώριο του κειμένου, σημειώνεται ως πηγή ο «Leggende di san Barnaba» («Θρύλος του αγίου Βαρνάβα»). Εδώ υπονοείται, μάλλον, ότι το συγκεκριμένο κείμενο αποτελεί πηγή για την περί της Λαπήθου αφήγηση του Φλωρίου. Αν ο ιστορικός μας εννοεί εδώ το σύγγραμμα *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, για το οποίο έχουμε μιλήσει πιο πάνω, εκεί πράγματι αναφέρεται ότι ο απόστολος Βαρνάβας βρέθηκε κάποτε «ἐν Λαπήθῳ», όπου και διέμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα.¹⁰⁷ Ο Φλώριος, πιθανότατα, σημείωσε τον τίτλο του συγκεκριμένου κειμένου στο περιθώριο, απλώς και μόνο επειδή το κείμενο τούτο κάνει κάποια αναφορά στη Λάπηθο.

19.25-20.25.

Ο Φλώριος ξεκινά την ιστορικογεωγραφική πραγματέυσή του για την πόλη των Σόλων.¹⁰⁸ Ο ιστορικός μας μνημονεύει την ίδρυση της πόλης από τον αθηναίο σοφό Σόλωνα και κάνει λόγο για τον εκ Σόλων καταγόμενο «Στασάνορα, τον συμπολεμιστή του Αλεξάνδρου». Εν συνεχεία, ο ιστορικός μας αναφέρεται, σε κάποια έκταση, στις αρχαιότητες που ανευρίσκοντο στην περιοχή των Σόλων επί των ημερών του (την αφήγηση μονοπωλεί η μνεία της περίφημης ανάγλυφης σαρκοφάγου, που βρέθηκε εκεί και μεταφέρθηκε στη Βενετία το 1558).¹⁰⁹ Αρχικώς, ο Φλώριος διεξέρχεται τον ιδρυτικό μύθο της πόλης ερειδόμενος, όπως σημειώνει στο περιθώριο του κειμένου του, πάνω στο έργο «Plut. nella vita di Solon» («Πλουτάρχου, Βίος Σόλωνος»). Πράγματι, ο Φλώριος αναπαράγει την ιστορία της ίδρυσης της πόλης από το συγκεκριμένο έργο, αντιγράφοντας μάλιστα (και μεταφέροντας στην ιταλική γλώσσα) από το προαναφερθέν έργο του Πλουτάρχου

¹⁰⁵ Για την ιστορία και την αρχαιολογία της Λαπήθου και της ευρύτερης περιοχής της κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside», 34-35, 43-44· Φωκά Ν. Φωκάϊδη, *Λάπηθος: ιστορία και παράδοσις*, Λευκωσία 1982, 33-82· Jeffery, *A description*, 318-322· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 240-243.

¹⁰⁶ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

¹⁰⁷ *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, 298, στ. 1-7 (§16).

¹⁰⁸ Για την ιστορία και την αρχαιολογία των Σόλων και της ευρύτερης περιοχής τους κατά τον Μεσαίωνα, γενικά βλ. Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside», 45-46· Jeffery, *A description*, 406-420.

¹⁰⁹ Για τη σαρκοφάγο αυτή και τις τύχες της, βλ. Calvelli, *Cipro*, 152-155.

ολόκληρες αυτούσιες φράσεις.¹¹⁰ Κατόπιν, ο Φλώριος μεταφέρει στην ιταλική γλώσσα, μέσα στο κείμενό του, αυτούσια την αναφορά που κάνει ο Στράβωνας για τον Στασάνορα (ότι, δηλαδή, εκείνος υπήρξε συμπολεμιστής του Αλεξάνδρου), σημειώνοντας, εν ταυτώ, στο περιθώριο ότι ο Στράβωνας είναι η πηγή του.¹¹¹

20.26-23.7.

Ο Φλώριος, αφορμώμενος από την καταστροφή της πόλης των Σόλων από τους Πέρσες, αφηγείται την ιστορία της κυπριακής επανάστασης του 499/8 π.Χ. εναντίον της περσικής κυριαρχίας, αναγράφοντας στο περιθώριο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* ως πηγή τον Ηρόδοτο.¹¹² Η συνεξέταση του ενταύθα κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* και του τμήματος του έργου του Ηροδότου το οποίο εξιστορεί τα γεγονότα της κυπριακής επαναστάσεως του 499/8 αποκαλύπτει ότι ο Φλώριος μεταφέρει στην ιταλική γλώσσα το κείμενο του Ηροδότου, συμπτύσσοντας μόνο σε κάποια σημεία την αφήγηση του τελευταίου.¹¹³

23.8-17.

Ο ιστορικός μας κάνει λόγο για την πόλη «Arsinoe» («Αρσινόη»), η οποία «βρισκόταν» στην περιοχή της «(σ.σ. Πόλεως) Χρυσοχούς». Η πόλη, γράφει ο Φλώριος, «ιδρύθηκε από τη σύζυγο του Πτολεμαίου του Φιλαδέλφου, ονόματι Αρσινόη». Ο ιστορικός μας δεν αναγράφει την πηγή του για αυτή την πληροφορία. Σημειώνουμε ότι η πόλη μνημονεύεται και από τον Στράβωνα, χωρίς όμως τις λεπτομέρειες ως προς την ίδρυσή της, που δίνει εδώ ο Φλώριος.¹¹⁴ Δεν υπάρχει καμιά αρχαία πηγή που να επιβεβαιώνει τον ιδρυτικό μύθο που ενταύθα παραδίδει ο Φλώριος, αν και γενικά πιστεύεται ότι η πόλη οικοδομήθηκε και αφιερώθηκε στην Αρσινόη Β΄ Φιλάδελο (όθεν, έφερε και το όνομά της), βασίλισσα της Αιγύπτου, στα χρόνια της κυριαρχίας των Πτολεμαίων στο νησί, συγκεκριμένα περί τα μέσα του 3^{ου} π.Χ. αιώνα.¹¹⁵

¹¹⁰ Πλουτάρχου, *Σόλων*, 26.2-4 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 1, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1959).

¹¹¹ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

¹¹² Για την κυπριακή επανάσταση του 499/8 π.Χ., βλ. R. Osborne, *Η Γένεση της Ελλάδας 1200-479 π.Χ.*, μετάφρ. Τ. Σιέτη, Αθήνα 2000, 463-468· Π. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασίλεια», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β, *Αρχαία Κύπρος*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 2000, 465-618, εδώ 512-531· Hill, *A History*, τ. 1, 118-119. Για τον αρχαίο ιστορικό Ηρόδοτο (5^{ος} π.Χ. αιώνας), τον επονομαζόμενο και «πατέρα της ιστορίας», ο οποίος συνέγραψε περιγραφές των λαών της Ανατολής και την ιστορία των περσικών εισβολών κατά της Ελλάδας (492-479 π.Χ.), βλ. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 240-252· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 97-109. Η editio princeps του έργου του Ηροδότου έγινε στη Βενετία το 1502, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 2, 727.

¹¹³ Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 5.104 και 108-116 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 3, Cambridge, MA – London 1922 (ανατύπ. 1982).

¹¹⁴ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

¹¹⁵ Hill, *A History*, τ. 1, 184, 186.

Συνεχίζοντας ο Φλώριος γράφει ότι υπήρχε κατά την Αρχαιότητα στην περιοχή της Πόλεως Χρυσοχούς «βωμός της Αφροδίτης σε τραπεζοειδή λόφο». Η αναφορά του αυτή προδίδει ότι ο ιστορικός μας παρανόησε ένα χωρίο του Στράβωνα, όπου όντως ο αρχαίος γεωγράφος κάνει λόγο για «βωμό της Αφροδίτης» σε «τραπεζοειδή λόφο», αλλά τον τοποθετεί στο ακρωτήριο Πηδάλιον (σημερινό Κάβο Γκρεκο), στην ανατολική Κύπρο.¹¹⁶

23.18-20.

Ο Φλώριος κάνει λόγο για την πόλη «Acamante» («Ακαμαντίδα»), η οποία ήταν κτισμένη στο «ακρωτήριο Ακάμας», ιδρυθείσα «da Phalero et Acamante, Atneniensi» («από τους Φάληρο και Ακάμαντα, Αθηναίους»). Στο περιθώριο ο ιστορικός μας παραπέμπει στον Ηρόδοτο. Ωστόσο, ο τελευταίος δεν αναφέρει τίποτε που να μπορεί να συσχετισθεί με τα όσα γράφει ο Φλώριος εδώ. Βασικά, σε αυτό το σημείο διαπιστώνουμε πάλι ότι ο Φλώριος κάνει ακόμα ένα «χοντρό» λάθος: η πηγή για τις ανωτέρω αναφορές τόσο για το «ακρωτήριο Ακάμας» όσο και για τους «Φάληρο και Ακάμαντα», είναι σαφέστατα ο Στράβωνας, ο οποίος γράφει «Ἀκάμας ἐστὶν ἄκρα» («ο Ακάμας είναι ακρωτήριο») και «Σόλοι πόλις ... κτίσμα δ' ἐστὶ Φαλήρου καὶ Ἀκάμαντος Ἀθηναίων» («η πόλη Σόλοι ... είναι κτίσμα των Αθηναίων, του Φαλήρου και του Ακάμαντος»).¹¹⁷ Δηλαδή, ο Στράβωνας δεν μιλάει για πόλη Ακαμαντίδα, αλλά για το ακρωτήριο Ακάμας, και οι Φάληρος και Ακάμας ήταν οι ιδρυτές των Σόλων και όχι της Ακαμαντίδας. Το λάθος του Φλωρίου προκαλεί, δικαιολογημένα, ερωτηματικά, εάν και κατά πόσο ο ίδιος είχε συνεχή πρόσβαση στο κείμενο του Στράβωνα ή, διακοπτομένης ενίοτε της προσβάσεώς του, ο ιστορικός μας αναγκαζόταν να γράφει από μνήμης.

23.21-24.12.

Ο Φλώριος, δίχως να σημειώνει κάποια πηγή, αφιερώνει λίγα λόγια, για να περιγράψει κατά σειρά τα κάστρα της Καντάρας, του Βουφαβέντο και του Αγίου Ιλαρίωνα, ευρισκόμενα επί της οροσειράς του Πενταδακτύλου. Μάλλον τα όσα γράφει εδώ για τα κάστρα εκείνα προέρχονται είτε εξ αυτοψίας είτε από πληροφορίες, τις οποίες αποκόμισε από τους συγχρόνους του.¹¹⁸ Είναι πιθανόν ο Φλώριος να έτυχε «καθοδήγησης» στις αναφορές του περί των τριών κάστρων από τον *Χάρτη* του Λεωνίδα Αττάρ, ο οποίος σημειώνει τη θέση των κάστρων αυτών στον Πενταδάκτυλο.¹¹⁹ Παρόμοιας «βοήθειας» ίσως να έτυχε και από

¹¹⁶ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

¹¹⁷ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

¹¹⁸ Για τα κάστρα αυτά, βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 117-150· Jeffery, *A description*, 245-247 (Καντάρα), 263-268 (Αγ. Ιλαρίωνας), 274-275 (Βουφαβέντο)· Enlart, *L'art gothique*, τ. 2, 578-605, 648-654.

¹¹⁹ Για μνείες των τριών κάστρων στον *Χάρτη* του Λεωνίδα Αττάρ, βλ. Romanelli-Grivaud, *Cyprus 1542*, 95, 97.

την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, που, ωσαύτως, αφιερώνει λίγες αράδες στα τρία κάστρα.¹²⁰ Βέβαια, και τα τρία κάστρα της οροσειράς του Πενταδαχτύλου εμφανίζονται πολύ συχνά στο *Chronique d'Amadi*, μια από τις βασικότερες πηγές του Φλώριου για την εξιστόρηση των γεγονότων της Φραγκοκρατίας.¹²¹

24.13-17.

Ο Φλώριος περιγράφει σε μερικές αράδες αυτό που αποκαλεί «φράγκικο κάστρο της Σίβουρης», χωρίς να αναφέρει οποιαδήποτε πηγή.¹²² Επειδή, όμως, ο ιστορικός μας γράφει πως το εν λόγω κάστρο κτίστηκε από τον «Ιάκωβο τον πρώτο», οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί, κατά πάσα πιθανότητα, το *Chronique d'Amadi*, το οποίο κάνει λόγο για την ίδρυση του συγκεκριμένου κάστρου από τον προαναφερθέντα βασιλιά.¹²³

24.18-25.8.

Οι τρεις αυτές παράγραφοι της *Ιστορίας της Κύπρου* περιέχουν ιστορικές αναφορές και περιγραφές των κάστρων της Λεμεσού, του Κολοσσίου και των Γαστριών, χωρίς να σημειώνεται οποιαδήποτε πηγή.¹²⁴ Βεβαίως, οι περιγραφές των εν λόγω κάστρων είναι δυνατόν να προέρχονται εξ αυτοψίας ή από πληροφορίες, που ο Φλώριος έλαβε εξ ακροάσεως άλλων προσώπων. Μνεία των πιο πάνω κάστρων (ή τουλάχιστον κάποιων εξ αυτών) γίνεται και στον *Χάρτη* του Λεωνίδα Αττάρ,¹²⁵ ενώ αρκετές αναφορές στα εν λόγω κάστρα ανευρίσκονται και στο *Chronique d'Amadi*,¹²⁶ έργα τα οποία ο Φλώριος χρησιμοποίησε ως πηγές του. Λίγο πιο κάτω ο Φλώριος μνημονεύει «l'isole chiamate Clides» («τα νησιά που καλούνται Κλείδες»), που εσφαλμένα τα τοποθετεί στην περιοχή των Γαστριών. Ως πηγή του για τη μνεία των εν λόγω νησιών σημειώνει τον Πτολεμαίο, ο οποίος όντως αναφέρει τις Κλείδες (αλλά όχι στην περιοχή των Γαστριών).¹²⁷

¹²⁰ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 44.

¹²¹ Βλ. κατωτέρω 2.4.3.

¹²² Για το κάστρο της Σίβουρης, βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus, 372-375*· Jeffery, *A description*, 199-200· Enlart, *L'art gothique*, τ. 2, 658-661.

¹²³ *Chronique d'Amadi*, 495.3 (§1019).

¹²⁴ Για τα τρία κάστρα, βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 273-298 (Λεμεσού), 203-230 (Κολοσσίου), 197-220 (Γαστριών)· Jeffery, *A description*, 368-369 (Λεμεσού), 373-376 (Κολοσσίου), 249 (Γαστριών)· Enlart, *L'art gothique*, τ. 2, 654-658, 673-695.

¹²⁵ Romanelli-Grivaud, *Cyprus 1542*, σποράδην.

¹²⁶ *Chronique d'Amadi*, σποράδην.

¹²⁷ Πτολεμαίου, *Γεωγραφική Υφήγησις*, 5.14 (§§3, 7).

25.9-24.

Συνεχίζοντας την περιγραφή της Κύπρου ο Φλώριος θεωρεί σκόπιμο να πληροφορήσει τον αναγνώστη στο σημείο αυτό ότι: «città mediterranee Tolomeo mette esser state tre, cioè: Chitrus, Tamassus, et Tremithus». Πρόκειται για μια φράση που είναι ιταλική μετάφραση κατά λέξη ενός χωρίου του Πτολεμαίου: «πόλεις δέ εἰσι μεσόγειοι αἶδε· Χύτρος, Τρεμιθοῦς, Ταμασσός» («στο εσωτερικό [σ.σ. του νησιού] υπάρχουν αυτές εδώ οι πόλεις· Χύτρος, Τρεμιθούντα, Ταμασσός»)¹²⁸ Ἔπονται αναφορές, προερχόμενες ἐξ αυτοψίας ἀσφαλῶς, ἐλάχιστες στὴν περίπτωση αὐτή, γιὰ τὴν κατάσταση τῶν συγκεκριμένων οἰκισμῶν στὶς μέρες τοῦ Φλωρίου.

25.25-26.18.

Ο Φλώριος πραγματεύεται σε μια κάπως εκτενὴ παράγραφο τὴν ἱστορία τῆς «Nicosia» («Λευκωσίας»)¹²⁹ Μας πληροφορεῖ ὅτι ἡ πόλη «era ... in tempo de Christiani greci habitata» («ἦταν κατοικημένη τὴν ἐποχὴ τῶν ἐλλήνων Χριστιανῶν [σ.σ. ἐννοεῖ προφανῶς τὴ Βυζαντινὴ Περίοδο]»), ἀλλὰ ἦταν καὶ «ατεῖχιστη» ὑπῆρχε μόνον «ένα φρούριο στο μέσο τῆς πόλεως», τὸ ὁποῖο ἦταν πολὺ δύσκολο νὰ καταληφθεῖ. Ο Φλώριος δὲν σημειώνει κάποια πηγή γιὰ τὶς πληροφορίες τοῦ αὐτοῦ, ὡστόσο, μπορούμε νὰ ἰσχυριστοῦμε με σιγουριά ὅτι ερεῖδεται στὸ *Chronique d'Amadi*. Τὸ συγκεκριμένο κείμενο κάνει λόγο ὅτι ἡ Λευκωσία ἦταν ἀτεῖχιστη στα χρόνια τῶν Βυζαντινῶν καὶ ὅτι στὴν πόλη ὑπῆρχε μόνον ἓνα μικρὸ φρούριο, στὸ ὁποῖο ἐγκλείστηκαν καὶ πολιορκήθηκαν οἱ Ναῖτες Ἱππότες ἀπὸ τοὺς Κυπρίους τὸ 1192.¹³⁰

Ἀκολούθως, ὁ ἱστορικός μας διεξέρχεται τὶς παλαιότερες ὀνομασίες τῆς Λευκωσίας, σε μιὰ προσπάθειά του νὰ δώσει καὶ μιὰ ἐτυμολογία τοῦ ἐν χρήσει ὀνόματος τῆς πόλης. Κατωτέρω θὰ παραθέσουμε τὶς ἀναφορὲς τοῦ ἱστορικοῦ μας καὶ, ἐπειτα, θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀνιχνεύσουμε τὶς πηγές του. Ἀρχικῶς, ὁ Φλώριος σημειώνει ὅτι ἡ Λευκωσία, στα χρόνια τοῦ «Triphilio, vescovo consecrato dall'arcivescovo de Salamina Aristocrate, era nominate Callinichi» («Τριφυλλίου, ὁ ὁποῖος εἶχε χειροτονηθεῖ ἐπίσκοπος [σ.σ. τῆς Λευκωσίας] ἀπὸ

¹²⁸ Πτολεμαίου, *Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις*, 5.14 (§6). Γενικά γιὰ τὶς «πόλεις» αὐτές, βλ. Metcalf, *Byzantine Cyprus*, σποράδην· Papageorgiou, «Cities and countryside» 46-48· Jeffery, *A description*, 269-272 (Χύτροι), 209-216 (Ταμασσός), 182 (Τρεμιθούντα).

¹²⁹ Γιὰ τὴ βυζαντινὴ Λευκωσία, βλ. T. Papacostas, «Byzantine Nicosia 650-1191», στὸ D. Michaelides (ἐπιμ.), *Historic Nicosia*, Nicosia 2012, 77-109. Γιὰ τὴ Λευκωσία ἐπὶ Φραγκοκρατίας, βλ. Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 299-312. Γιὰ τὴ Λευκωσία ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ Βενετοκρατίας, βλ. N. Coureas – G. Grivaud – Ch. Schabel, «Frankish and Venetian Nicosia 1191-1570», στὸ D. Michaelides (ἐπιμ.), *Historic Nicosia*, Nicosia 2012, 111-229· G. Grivaud, *Nicosie remodelée (1567). Contribution à la topographie de la ville médiévale*, *Επετηρίδα τοῦ Κέντρου Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν* 19 (1992), 281-306. Γενικά γιὰ τὴ μεσαιωνικὴ Λευκωσία, βλ. Jeffery, *A description*, 18-32· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 67-187, τ. 2, 518-558.

¹³⁰ *Chronique d'Amadi*, 84.4-5 (§149).

τον αρχιεπίσκοπο της Σαλαμίνας Αριστοκράτη [σ.σ. :], ονομαζόταν Callinichi»). Ο Φλώριος στηρίζει αυτόν τον ισχυρισμό του για την ονομασία της πόλεως στο εξής: διατείνεται ότι ο ίδιος έλαβε σχετικά στοιχεία από μια επιστολή που διάβασε και την οποία έγραψε «il detto arcivescovo» («ο προαναφερθείς αρχιεπίσκοπος»). Στην εν λόγω «επιστολή» γράφεται: «a Triphillio, vescovo di Leucadii, si che si comprende da quella, che prima si chiamava Callimichi, et poi si chiamò Levacadion (σ.σ. άλλη γραφή: Leucadion), et a poco a poco fatta Leucosia» («στον Τριφύλλιο, επίσκοπο του Leucadii, έτσι ήταν γνωστή αυτή [σ.σ. η πόλη της Λευκωσίας], η οποία πρωτίτερα ονομαζόταν Callimichi, και, ύστερα, ονομάστηκε Levacadion [σ.σ. άλλη γραφή: Leucadion], και σιγά σιγά έγινε Λευκωσία»).

Προτού προχωρήσουμε με την αναζήτηση των πηγών του Φλωρίου, χρειάζεται να σημειώσουμε εδώ ότι σε αριθμό αγιολογικών συγγραμμάτων της Βυζαντινής Περιόδου, και κυρίως σε κείμενα τα οποία αφηγούνται τον βίο του αγίου Τριφυλλίου, ο οποίος άκμασε στα μέσα του 4^{ου} αιώνα και φέρεται ως ο πρώτος επίσκοπος της Λευκωσίας, καταγράφεται ότι η πόλη, πριν να λάβει το όνομα Λευκωσία, ονομαζόταν Καλλινίκησις (ή πόλις Λευκῶν Θεῶν). Σε ένα τέτοιο αγιολογικό κείμενο, τον *Βίο του αγίου Σπυρίδωνος*, που συντάχθηκε από τον επίσκοπο Πάφου Θεόδωρο το 665, αναφέρεται ότι ο άγιος Τριφύλλιος χειροτονήθηκε επίσκοπος «τῆς τῶν Καλλινικησέων πόλεως Λευκῶν Θεῶν ἐκκλησίας» («της Εκκλησίας της πόλης των Καλλινικησέων [σ.σ. δηλαδή] των Λευκῶν Θεῶν»).¹³¹ Πιο κάτω, στο ίδιο κείμενο, επαναλαμβάνεται ότι ο άγιος Τριφύλλιος διετέλεσε επίσκοπος «τῆς Καλλινικησέων πόλεως ἤτοι Λευκῶν Θεῶν ἀγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας» («της αγίας Εκκλησίας του Θεού της πόλεως των Καλλινικησέων, δηλαδή των Λευκῶν Θεῶν»).¹³²

Αλλού πάλι, στον *Βίο του αγίου Σπυρίδωνος*, που γράφτηκε από τον Συμεών τον Μεταφραστή (10^{ος} αιώνας), αναφέρεται ότι ο άγιος Τριφύλλιος «τῆς τῶν Καλλινικησέων πόλεως ... τὴν προεδρίαν ἀπειληφώς» («έλαβε το αξίωμα του επισκόπου της πόλης των Καλλινικησέων»).¹³³ Φαίνεται δε ότι η ονομασία «Καλλινικησέων πόλις» για τη Λευκωσία ήταν εν χρήσει τουλάχιστον μέχρι και τα τέλη του 13^{ου} αιώνα, αφού ο Γρηγόριος ο Κύπριος, πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1283-1289), διαβεβαιώνει τους αναγνώστες του, στην

¹³¹ Επισκόπου Πάφου Θεοδώρου, *Βίος Σπυρίδωνος* στο *La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte*, έκδ. P. van den Ven, Louvain 1953, 63· πρβλ. Σ. Κ. Παπαγεωργίου, *Ασματική ακολουθία και βίος του εν Αγίοις Πατρός ημών Σπυρίδωνος: Εξ αρχαίων ανεκδότων χειρογράφων των εν Βιέννη και Ενετία Βιβλιοθηκών, νυν το πρώτον εκδιδόμενα*, Αθήνα 1901, 84 (κεφ. ιζ'), για τον επίσκοπο Πάφου Θεόδωρο, βλ. αυτόθι, 109-110 σημ.

¹³² Επισκόπου Πάφου Θεοδώρου, *Βίος Σπυρίδωνος*, 77· πρβλ. Παπαγεωργίου, *Ασματική ακολουθία και βίος του εν Αγίοις Πατρός ημών Σπυρίδωνος*, 93 (κεφ. κα').

¹³³ Συμεών του Μεταφραστή τα ευρισκόμενα πάντα στο *Patrologia Graeca*, έκδ. J-P. Migne, τ. 116, Paris 1864, col. 452. Για τον Συμεών τον Μεταφραστή, βυζαντινό λόγιο και συγγραφέα αγιολογικών έργων, βλ. Rosenqvist, *Η βυζαντινή λογοτεχνία*, 131-134.

περίφημη αυτοβιογραφία του, ότι ο ίδιος είχε μάθει τα πρώτα του γράμματα «εις τὴν Καλλινικησέων».¹³⁴

Από την ανάγνωση, λοιπόν, του κειμένου του Φλωρίου καθίσταται φανερό ότι ο ιστορικός μας γνώριζε ότι η Λευκωσία, η πρωτεύουσα του Βασιλείου της Κύπρου, έφερε σε παλαιότερες εποχές τις ονομασίες Καλλινίκησις ή Καλλινικησέων πόλις ή πόλις Λευκῶν Θεῶν· οι παρεφθαρμένοι τύποι των ονομασιῶν αυτών, όπως είναι οι τύποι «Callinichi», «Callimichi», «Levacadion» ή «Leucadion», οι οποίοι συναντώνται στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* δεν πρέπει να μας ξενίζουν, επειδή, κατά πάσα πιθανότητα, οφείλονται στους μεταγενέστερους αντιγραφείς των χειρογράφων του έργου. Οι αντιγραφείς εκείνοι, εμφανώς, δεν ήταν εξοικειωμένοι ούτε με την ελληνική γλώσσα ούτε και με τις συγκεκριμένες ονομασίες της Λευκωσίας.

Ποιες ήταν οι πηγές του Φλωρίου, λοιπόν, γι' αυτές τις παλαιότερες ονομασίες της Λευκωσίας; Νομίζουμε ότι η σύνδεση των ονομασιῶν της Λευκωσίας με τον άγιο Τριφύλλιο, μια σύνδεση που κάνει ο ίδιος ο Φλώριος, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ιστορικός μας είχε είτε άμεση είτε έμμεση γνώση των περί του αγίου Τριφυλλίου κειμένων, για τα οποία μιλήσαμε εμείς πιο πάνω. Λέγοντας αυτά δεν πρέπει κατ' ουδένα λόγο να αποκλείουμε και την πιθανότητα ο Φλώριος και κάποιοι ευπαιδευτοί συνομιλητές του εντός των εκκλησιαστικών κύκλων να είχαν υπόψη τους και άλλα κείμενα εκτός των πιο πάνω αναφερθέντων από εμάς, τα οποία κείμενα δεν έφτασαν ως την εποχή μας. Αυτό το τελευταίο δεν είναι καθόλου παρατραβηγμένο, μιας και ο ίδιος ο ιστορικός μας παραθέτει απόσπασμα κειμένου από μια άγνωστη από αλλού επιστολή, η οποία, όμως, όπως είδαμε, περιείχε ακριβείς πληροφορίες για τις παλαιές ονομασίες της Λευκωσίας. Επ' αυτού πρέπει λεχθεί ότι ο Φλώριος (υπό την ιδιότητα του κληρικού;), όπως συνάγεται από κάποιες περιπτώσεις, φαίνεται ότι είχε κατά διαστήματα καλή πρόσβαση σε εκκλησιαστικές και αγιολογικές πηγές της Ύστερης Αρχαιότητας και των Βυζαντινών Χρόνων: υπενθυμίζουμε το σύγγραμμα *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, που συναντήσαμε προηγουμένως, προΐδεάζουμε δε, στο σημείο αυτό, τον αναγνώστη ότι θα συναντήσουμε παρακάτω στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* και άλλα εκκλησιαστικά/αγιολογικά κείμενα, όπως το *Συνοδικόν* της Εκκλησίας της Κύπρου και το *Εγκώμιον εις τον άγιον Βαρνάβα* του μοναχού Αλεξάνδρου του Κυπρίου.

Πιο κάτω, ο Φλώριος συνεχίζει την προσπάθειά του να παράσχει στον αναγνώστη μια πλήρη ερμηνεία της προέλευσης του ονόματος της Λευκωσίας: «alcuni dicono che il primo

¹³⁴ Για το σχετικό απόσπασμα από την αυτοβιογραφία του Γρηγορίου του Κυπρίου, βλ. Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα βυζαντινών πηγών κυπριακής ιστορίας*, Λευκωσία 1996, 136.

habitatore chiamavasi Leuco, et sua moglie Sia, et da questi nomi fu composto il nome della città di Leucosia» («κάποιοι λένε ότι ο πρώτος κάτοικος [σ.σ. της πόλης] ονομαζόταν Leuco [σ.σ. ;], και σύζυγός του ήταν η Sia [σ.σ. ;], και από τα ονόματα τούτα προέκυψε το όνομα της πόλης της Λευκωσίας»). Ο Φλώριος δεν σημειώνει από πού δανείζεται αυτή την ευτράπελη εκδοχή για την προέλευση του ονόματος της Λευκωσίας, ωστόσο, η ίδια απaráλλακτη εκδοχή για την προέλευση του ονόματος της πρωτεύουσας ανευρίσκεται στην *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ. Όπως γράφει ο Φραγκίσκος Αττάρ: «la quale però hebbe tenue principio, che un solo vecchiarello, detto Leuco, ui habitaua con la moglie chiamata Sia, dalli quali dui trasse il nome Leucosia» («η οποία [σ.σ. Λευκωσία], όμως, είχε ταπεινές καταβολές, αφού μόνο ένας γέρος, ονόματι Leuco, κατοικούσε εκεί μαζί με τη σύζυγό του Sia, από τους οποίους δυο παράχθηκε το όνομα Λευκωσία»)¹³⁵. Είναι λογικό, συνεπώς, να υποθέσει κανείς ότι ο ιστορικός μας έχει ως πηγή του εδώ την προαναφερθείσα *Πραγματεία*. Με ενδιαφέρον, ωστόσο, παρατηρούμε ότι ο Φλώριος απαλείφει την αναφορά του Φραγκίσκου Αττάρ σε «ταπεινές καταβολές» της πόλεως της Λευκωσίας, κάτι που δεικνύει σαφώς ότι η εν λόγω αναφορά του Φραγκίσκου Αττάρ δεν εξυπηρετούσε έναν από τους βασικότερους σκοπούς της συνθέσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*: την εξιδανίκευση του παρελθόντος της κυπριακής Φραγκοκρατίας, εντός του οποίου η Λευκωσία, ως η πάλαι ποτέ καθέδρα των λουζινιανών βασιλέων, είχε κεντρική θέση. Η συγκεκριμένη, λοιπόν, αναφορά του Φραγκίσκου Αττάρ ερχόταν σε πλήρη αντιπαράθεση και με τα προσωπικά αισθήματα του ιστορικού μας και με τη στοχοθεσία της συγγραφής του, και γι' αυτό την αντιπαρέρχεται: ήταν αδιανόητο για τον Φλώριο να δεχτεί ποτέ να γράψει κάτι για τις «ταπεινές» καταβολές της κυπριακής πρωτεύουσας. Καταλήγοντας, βλέπουμε και πάλι ότι, ως προς τη μέθοδο της προσέγγισης των πηγών του, ο Φλώριος παρεμβαίνει κατά το δοκούν και ανερυθρίαστα πάνω στα αναφερόμενα από τις πηγές του.

Ο Φλώριος, εν συνεχεία, πραγματευόμενος το όνομα της Λευκωσίας, παραθέτει χωρία από τους κλασικούς συγγραφείς Στράβωνα, «Festus», καθώς επίσης και από τον Αριστοτέλη, στα οποία χωρία, κατά τον ιστορικό μας, εμφανίζεται ο όρος «Leucosia», χωρίς όμως να προχωρεί ο ίδιος σε οποιοδήποτε σχολιασμό. Όσον αφορά στον Στράβωνα, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον το γεγονός ότι ο Φλώριος αντιγράφει παραλλάσσοντας ελαφρώς (και μεταφέρει στο έργο του στη λατινική γλώσσα) ένα χωρίο από την πολύ γνωστή λατινική μετάφραση του αρχαίου γεωγράφου, την οποία εκτόνησαν οι Gregorio di Tiferno και

¹³⁵ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 48r· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 239v· Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», 17.

Guarino di Verona (η μετάφραση αυτή τυπώθηκε για πρώτη φορά το 1469 ή το 1471 και επανεκδόθηκε δώδεκα φορές ως το 1552).¹³⁶ Πιο κάτω παρατίθενται σε στήλες για σκοπούς σύγκρισης το συγκεκριμένο χωρίο της υπό αναφορά λατινικής μετάφρασης του Στράβωνα και εκείνο του Φλωρίου, έτσι ώστε να καταδειχθεί η εξάρτηση του ιστορικού μας από την εν λόγω μετάφραση (οι έντονοι χαρακτήρες δείχνουν κοινές λέξεις):

Λατινική μετάφραση του Στράβωνα ¹³⁷	<i>Ιστορία της Κύπρου</i>
«... Leucosia occurit insula, paruum ad continentem habens cursum , nomen est Sirenum una fortita, quae hoc loco iniecta periit, cum in profundum ... sese abiecissent » («συναντάται το νησί Λευκωσία, πολύ κοντά στην ηπειρωτική χώρα, που φέρει το όνομα μιας από τις σειρήνες, η οποία, αφού βρέθηκε στον τόπο αυτόν, πέθανε, όταν βούτηξε στο βαθύ πέλαγος»).	«Strabone, nel libro sexto, riferisce: Leucosia, insula contra Pestanum sinum, in mari Tyrreno, Lucanie adiacens, parvum ad continentem habens cursum ; dicta Leucosia ab una Sirenum, que hoc in loco periit, quum in profundum sese abjecisset » («ο Στράβωνας, στο έκτο βιβλίο, αναφέρει: Λευκωσία νησί απέναντι στον κόλπο του Pestanum, στο τυρρηνικό πέλαγος, πλησίον της Λευκανίας, πολύ κοντά στην ηπειρωτική χώρα, ονομάστηκε Λευκωσία από μια σειρήνα, που πέθανε στον τόπο αυτόν, όταν βούτηξε στο βαθύ πέλαγος»).

Στο σημείο αυτό εγείρονται εκ νέου ερωτηματικά ως προς το ζήτημα της πρόσβασης του Φλωρίου στο κείμενο του Στράβωνα: από την πιο πάνω αντιπαραβολή των χωρίων των δυο κειμένων και την, εν ταυτώ, επισήμανση της στενής εξάρτησης του Φλωρίου από τη λατινική μετάφραση του Στράβωνα των Gregorio di Tiferno και Guarino di Verona δημιουργείται η εύλογη υποψία στον μελετητή ότι ο κύπριος ιστορικός χρησιμοποίησε αποκλειστικά για τους σκοπούς συνθέσεως του έργου του τη συγκεκριμένη μετάφραση και όχι το ελληνικό πρωτότυπο. Ωστόσο, παρόλο που η άποψη αυτή (δηλαδή ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε την ανωτέρω λατινική μετάφραση ως αποκλειστική πηγή του για το έργο του Στράβωνα) συνιστά μια πολύ θελκτική υπόθεση, εντούτοις, νομίζουμε ότι δεν πρέπει να παρασυρόμαστε σε γενικεύσεις από τη μια και μοναδική παράθεση ενός αποσπάσματος από το έργο του Στράβωνα που κάνει ο ιστορικός μας στη λατινική γλώσσα. Και τούτο γιατί, κατά πάσα πιθανότητα, ο Φλώριος, όταν συνέγραφε την *Ιστορία της Κύπρου*, είχε μπροστά του περικοπές από συγγραφείς ή σημειώσεις, τις οποίες ο ίδιος συνέταξε κατά τη διάρκεια πολλών ετών, αφού προηγουμένως είχε διαβάσει πολλά συγγράμματα· δεν αποκλείεται, επομένως, το ενδεχόμενο να είχε χρησιμοποιήσει άλλοτε την ανωτέρω λατινική μετάφραση

¹³⁶ Για τη λατινική μετάφραση αυτή του Στράβωνα των Gregorio di Tiferno και Guarino di Verona, βλ. *The Geography of Strabo*, αγγλική μετάφρ. H. C. Hamilton – W. Falconer, τ. 3, London 1857, xxiii.

¹³⁷ Strabo, *De situ orbis libri XVII*, τ. 1, Lugduni 1559, 503 (λατινική μετάφραση των Gregorio di Tiferno και Guarino di Verona).

και άλλοτε το ελληνικό πρωτότυπο. Ας σημειωθεί ότι στον 16^ο αιώνα κυκλοφορούσαν και εκδόσεις του Στράβωνα, οι οποίες περιελάμβαναν στον ίδιο τόμο τόσο το ελληνικό πρωτότυπο όσο και τη λατινική μετάφραση των Gregorio di Tiferno και Guarino di Verona.¹³⁸

Και συνεχίζει, πιο κάτω, ο Φλώριος στην πραγματεύσή του περί της προελεύσεως του ονόματος «Λευκωσία»: «Festus «ab Aeneae consobrino loco datum nomen existimat, quin et Samothracia Leucosia prius est appellata, ut inquit Aristotiles» (De Republica)» («ο Festus νομίζει ότι το όνομα [σ.σ. Λευκωσία] δόθηκε στον τόπο από τον ξάδελφο του Αινεία, ομοίως και η Σαμοθράκια [σ.σ. ;] ονομαζόταν προηγουμένως Λευκωσία, όπως λέει ο Αριστοτέλης [στα Πολιτικά]»). Ο Φλώριος, λοιπόν, ισχυρίζεται ότι παραθέτει ένα χωρίο από το σύγγραμμα *De Verborum Significatu* («Περί της σημασίας των λέξεων») του Sextus Pompeius Festus, ρωμαίου γραμματικού του 2^{ου} αιώνα, στο οποίο γίνεται λόγος για την προέλευση του ονόματος Leucosia. Ωστόσο, η αντιπαραβολή με το πρωτότυπο έργο του Festus δεν επαληθεύει τη δήλωση του Φλωρίου ως προς το πιο σημαντικό σημείο της. Αξίζει να παραθέσουμε εδώ το σχετικό χωρίο του Festus, για το οποίο κάνει λόγο ο Φλώριος: «Lectosia insula dicta a consobrino Aeneae ibidem sepulta» («το νησί Lectosia ονομάστηκε από την ξαδέλφη του Αινεία η οποία θάφτηκε εκεί»)¹³⁹ Παρατηρούμε ότι ο Festus κάνει λόγο για κάποιο νησί με το όνομα «Lectosia», και όχι «Leucosia», όπως θέλει ο Φλώριος. Η αμέσως επόμενη αναφορά του ιστορικού μας στον όρο «Leucosia», ως προερχόμενο από τον Αριστοτέλη, αντλείται και αυτή μάλλον από κάποια λατινική μετάφραση, αν κρίνει κανείς ότι γράφεται στη λατινική γλώσσα. Πράγματι, σε μνεία ενός απολεσθέντος έργου του Αριστοτέλους σημειώνεται: «ή δὲ Σαμοθράκη ἐκαλεῖτο πρότερον Λευκωσία, ὡς ἱστορεῖ Αἰριστοτέλης» («η Σαμοθράκη ονομαζόταν πριν Λευκωσία, όπως λέει ο Αριστοτέλης»)¹⁴⁰

Παρακάτω, ο Φλώριος αναφέρει ότι τα τείχη της Λευκωσίας «comminciò re Pietro de Lusignan, detto il valente; et poi suo fratello Giecomo le fece» («ξεκίνησε [σ.σ. να κτίζει] ο βασιλιάς Πέτρος [σ.σ. Α΄] ντε Λουζινιάν, ο επονομαζόμενος Ανδρείος και, αργότερα, τα ολοκλήρωσε ο αδελφός του Ιάκωβος [σ.σ. Α΄]»). Ο ιστορικός δεν κάνει μνεία οποιασδήποτε πηγής για τους ισχυρισμούς του αυτούς, οι οποίοι, συν τοις άλλοις, είναι και εσφαλμένοι, αφού είναι γνωστό ότι τα τείχη της Λευκωσίας άρχισαν να οικοδομούνται από τον Ερρίκο

¹³⁸ Τέτοια περίπτωση αποτελεί η έκδοση: *Στράβωνος περὶ τῆς γεωγραφίας βιβλία ΙΖ΄. Strabonis de situ orbis libri XVII*, Basiliae 1549.

¹³⁹ Sexti Pompei Festi, *De verborum significatu quae supersunt com Pauli epitome*, έκδ. Ae. Thewrewk de Ponor. Pars 1, Budabestini 1889, 82. Για τον Festus, βλ. αυτόθι.

¹⁴⁰ Αριστοτέλους, *Τα σωζόμενα. Aristotelis opera omnia*, έκδ. C. H. Weise, Lipsiae 1843, 1011. Για τον αρχαίο φιλόσοφο Αριστοτέλη (4^{ος} αιώνας π.Χ.), βλ. Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 231-244.

Β' και, μάλλον, αποπερατώθηκαν από τον Ούγο Δ'.¹⁴¹ Κατά πάσα πιθανότητα ο ιστορικός μας παρασύρθηκε στη διατύπωση των πιο πάνω ισχυρισμών του από παρερμηνεία των πηγών του, του *Chronique d'Amadi* και ίσως της *Εξήγησεως* του Λεοντίου Μαχαιρά, που κάνουν λόγο για την οικοδόμηση ενός πύργου, του «πύργου Μαργαρίτα», στη Λευκωσία εκ μέρους του Πέτρου Α'.¹⁴² Όσον δε αφορά στον Ιάκωβο Α', ούτε αυτός είχε οποιαδήποτε σχέση με την οικοδόμηση των τειχών της πρωτεύουσας· απλώς ο Ιάκωβος Α' προχώρησε στην κατασκευή και επιδιόρθωση κάποιων οχυρωματικών έργων στη Λευκωσία, σύμφωνα με την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ και το *Chronique d'Amadi*.¹⁴³

Στη συνέχεια, στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* ακολουθούν ενδιαφέρουσες πληροφορίες για τη Λευκωσία των ημερών του Φλώριου, τις οποίες αντιπαρερχόμαστε, αφού οφείλονται, ασφαλώς, σε αυτοψία του ιστορικού και δεν προέρχονται από προγενέστερες γραπτές πηγές.

27.31-28.12.

Ο Φλώριος πραγματεύεται σε μία παράγραφο τα ζητήματα της Αμμοχώστου, την ετυμολογία του ονόματός της και το κλίμα της πόλης. Γνωρίζει ο ιστορικός μας ότι η πόλη ήταν κτισμένη «in tempo de Greci et chamavasi Amocosti, che vien a dire Ascosa nell' arena» («στην εποχή των Ελλήνων [σ.σ. Βυζαντινών] και ονομαζόταν Αμμόχωστος, που πάει να πει κρυμμένη στην άμμο»), ότι αργότερα οι Λατίνοι «la forticarono, e fecero il castello con il porto di cadena, e arsenali» («την οχύρωσαν, και έκτισαν το φρούριο και το λιμάνι με την αλυσίδα και το οπλοστάσιο») και οι Βενετοί «la fecero tanto forte» («την έκαναν πολύ ισχυρή»). Ο Φλώριος δεν αναγράφει πηγές για τα πιο πάνω. Θεωρούμε, όμως, πως είναι σίγουρο ότι η πηγή του για την ύπαρξη της πόλης επί Βυζαντινών και την ετυμολογία του ονόματός της είναι η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, όπου γράφονται περίπου τα ίδια.¹⁴⁴ Για τα όσα δε γράφει ο Φλώριος για τις οχυρώσεις της Αμμοχώστου επί των Λατίνων και των Βενετών δεν χρειάζεται να αναζητηθεί οποιαδήποτε πηγή, αφού θα είχε ίδιος την ευκαιρία να δει με τα μάτια του τόσο τις οχυρώσεις των Λουζινιανών όσο και τις βενετικές, που επεξέτειναν ή αντικατέστησαν τις πρώτες (οι φραγκικές οχυρώσεις της Αμμοχώστου υφίσταντο τροποποιήσεις από τους Βενετούς καθ'

¹⁴¹ Coureas–Grivaud–Schabel, «Frankish and Venetian Nicosia», 137-139· Leontios Makhairas, *Recital concerning the sweet land of Cyprus entitled «Chronicle»*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. R. M. Dawkins, τ. 1-2, Oxford 1932, εδώ τ. 1, §41, §76.

¹⁴² *Chronique d'Amadi*, 422. 18-21 (§850)· Makhairas, *Recital*, τ. 1, §260.

¹⁴³ *Chronique d'Amadi*, 495.6-7 (§1019)· *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 46v· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 238r· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 14.

¹⁴⁴ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 42.

όλο το διάστημα μεταξύ 1500 και 1567, ήτοι καθ' όλη την περίοδο της ζωής του ιστορικού μας).¹⁴⁵

28.13-23.

Ο ιστορικός διεξέρχεται σε μια παράγραφο κάποια θέματα που αφορούν στην πόλη της Λεμεσού επί των ημερών του, για τα οποία, προφανώς, δεν χρειάστηκε να καταφύγει σε κάποιο ιστορικό έργο.¹⁴⁶

28.24-30.5.

Ο Φλώριος αναφέρει ονομαστικά τους σημαντικότερους ποταμούς, χειμάρρους και πηγές νερού της Κύπρου, χωρίς να γράφει οτιδήποτε για τις πηγές πληροφόρησής του περί των θεμάτων αυτών. Είναι εύλογο, όμως, να υποθέσουμε ότι πρόκειται για υλικό, που ο ίδιος συγκέντρωσε υπό την ιδιότητά του ως γραμματέως του Σεκρέτου (υπηρεσίας που ασχολείτο με τα κτηματικά θέματα) ή υλικό που δανείζεται από τον *Χάρτη* του Λεωνίδα Αττάρ, όπου σημειώνονται οι ποταμοί, οι χειμάρροι και οι πηγές νερού της Κύπρου.¹⁴⁷

30.6.-30.12.

Ο Φλώριος αναφέρεται διά βραχέων στο Σταυροβούνι, «στο φημισμένο όρος του Σταυρού», που «κάποιοι το ονομάζουν Όλυμπο, στο οποίο ήταν κτισμένος ο ναός της Ακραιάς Αφροδίτης», ένα μέρος όπου απαγορεύονταν στις γυναίκες να εισέλθουν. Στο περιθώριο αναγράφονται ως πηγές του ιστορικού μας ο Στράβωνας και ο πάπας Πίος Β'. Πράγματι, οι εν λόγω αναφορές του Φλωρίου αναπαράγουν, εν προκειμένω, σχετικές αναφορές του Στράβωνα (τις οποίες επαναλαμβάνει απaráλλακτα και ο Πίος Β'): «ή δ' ἀκρώρεια καλεῖται Ὀλυμπος, ἔχουσα Ἀφροδίτης Ἀκραιάς ναόν, ἄδυτον γυναιξὶ καὶ ἀόρατον» («η κορυφή του όρους ονομάζεται Όλυπος, και έχει ναό της Ακραιάς Αφροδίτης· οι γυναίκες δεν επιτρέπεται ούτε να δουν τον ναό, ούτε να εισέλθουν σε αυτόν»)¹⁴⁸ Ωστόσο, ο Φλώριος φαίνεται ότι μπερδέψε κάπως τα πράγματα: ο Στράβωνας και ο (εξ αυτού εξαρτώμενος) Πίος Β' αναφέρονται με τα πιο πάνω λόγια στο όρος Όλυμπο (και τον ναό που ήταν κτισμένος επ' αυτού) επί του ακρωτηρίου της Καρπασίας, και όχι στο Σταυροβούνι. Ο Φλώριος ίσως

¹⁴⁵ Για τη μεσαιωνική Αμμόχωστο, βλ. A. W. Carr (επιμ.), *Famagusta: Art and Architecture*, Turnhout 2014· M. J. K. Walsh – N. Coureas – P. W. Edbury (επιμ.), *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History*, Burlington, VT 2012· Petre, *Crusader Castles of Cyprus*, 151-196· Jeffery, *A description*, 101-162· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 250-394, τ. 2, 606-648.

¹⁴⁶ Για την πόλη της Λεμεσού και την ευρύτερη περιοχή της κατά τον Μεσαίωνα, βλ. A. Nicolaou Konnari – Ch. Schabel (επιμ.), *Lemesos: A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Newcastle upon Tyne 2015, 49 κ.εξ· Papageorgiou, «Cities and countryside», 36-37· Jeffery, *A description*, 366-371· Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, 449-466, τ. 2, 673-695.

¹⁴⁷ Romanelli-Grivaud, *Cyprus 1542*, σποράδην.

¹⁴⁸ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682). Πρβλ. Pio II, *La descrizione de l'Asia*, f. 158v.

οδηγήθηκε στη σύγχυση αυτή, επειδή ο Στράβωνας πιο κάτω ονομάζει «Όλυμπο» ένα όρος σε σχήμα μαστού που το τοποθετεί μεταξύ Κιτίου και Αμαθούντας (ήτοι το Στραυροβούνι): «καὶ ὄρος μαστοειδὲς Ὀλυμπος» («[σ.σ. υπάρχει] και το όρος σε σχήμα μαστού [σ.σ. που λέγεται] Όλυμπος»)¹⁴⁹ Την αναφορά αυτή του Στράβωνα περί μαστοειδούς όρους με την ονομασία «Όλυμπος» επαναλαμβάνει αυτολεξεί και ο Πίος Β΄.¹⁵⁰ Επιπλέον, ο Φλώριος γνώριζε και από άλλες πηγές, όπως λ.χ. από το *Chronique d'Amadi*, ότι το Σταυροβούνι παλαιότερα ονομαζόταν Όλυμπος, και, ως εκ τούτου, θεώρησε εσφαλμένα ότι τα γραφόμενα για τον «Όλυμπο» (όπου υπήρχε ναός της Ακραίας Αφροδίτης) από τους Στράβωνα και Πίο Β΄ αναφέρονταν στο «όρος του Σταυρού».¹⁵¹ Οφείλουμε, όμως, να επισημάνουμε ότι η σύγχυση του ιστορικού μας στο σημείο τούτο είναι αδικαιολόγητη, μιας και στα κείμενα του Στράβωνα και του Πίου Β΄ ο «Όλυμπος» (πάνω στον οποίο ήταν κτισμένος ο ναός της Ακραίας Αφροδίτης) τοποθετείται, χωρίς αμφιβολία, στον γεωγραφικό χώρο της Καρπασίας, μετά τη Λάπηθο και πριν από τη Σαλαμίνα. Η διαπίστωσή μας αυτή εγείρει εκ νέου ερωτηματικά επί του θέματος της προσβάσεως του ιστορικού στις κατ' ισχυρισμόν πηγές του. Τι να συμβαίνει άραγε εδώ; Μήπως δεν είχε ο Φλώριος προ οφθαλμών ολόκληρο το περί Κύπρου κείμενο του Στράβωνα (έτσι ώστε να δει ότι ο «Όλυμπος», με τον ναό της Ακραίας Αφροδίτης, του αρχαίου γεωγράφου βρισκόταν στην Καρπασία), αλλά δούλευε με σημειώσεις από σκόρπιες περικοπές των αρχαίων κειμένων; Μήπως, πάλι, ο ιστορικός μας έγραφε από μνήμης και δεν είχε την ευσυνειδησία να ελέγξει τις πηγές του; Ή μήπως δεν είχε πάντοτε ανοιχτή πρόσβαση σε βιβλιοθήκες, πράγμα, δηλαδή, που να καθιστά δυνατό τον εκ δευτέρου έλεγχο των πηγών από μέρος του; Ερωτήματα που, ασφαλώς, επί του παρόντος δεν μπορούν να τύχουν απαντήσεως.

30.12-31.5.

Ο Φλώριος αφιερώνει, έπειτα, μια αρκετά μεγάλη παράγραφο για το όρος Τρόδος, όπου και κάνει, μάλιστα, λόγο για το μοναστήρι του αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή, καθώς και για μια αρχαία επιγραφή που βρισκόταν τότε επί της κορυφής του εν λόγω όρους. Εμείς θα ασχοληθούμε μόνο με το μέρος της συγκεκριμένης παραγράφου, όπου γίνεται λόγος για τα φερόμενα ως παλαιότερα ονόματα του όρους Τρόδος και την πηγή πληροφόρησης του ιστορικού μας για αυτά, αφού όλες οι υπόλοιπες σημειούμενες λεπτομέρειες προέρχονται από προσωπική γνώση του ιστορικού μας και όχι από άλλους συγγραφείς. Ο Φλώριος, λοιπόν, αναφέρει: «un'altro monte vi è che da gli antiche si chiamava Lambadisto, da altri

¹⁴⁹ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

¹⁵⁰ Πίο Β΄, *La descrittione de l'Asia*, f. 158v.

¹⁵¹ *Chronique d'Amadi*, 79.5 (§141).

Chionodes, et al presente Triodos. De Lambadisto fa fede colui che scrisse la vita di santo Barnaba apostolo, il quale dice esser venuto con santo Marco evangelista, et passarono il monte Lampadisto, over Chionodes...» («υπάρχει ένα άλλο όρος, που ονομαζόταν από τους αρχαίους Λαμπαδιστό, από άλλους Χιονώδες, και, τώρα [σ.σ. ονομάζεται] Τρόδος. Για το [σ.σ. όρος] Λαμπαδιστό κάνει μνεία εκείνος που έγραψε τον Βίο του αγίου Βαρνάβα του αποστόλου, ο οποίος λέει ότι [σ.σ. ο Βαρνάβας] είχε έλθει με τον ευαγγελιστή Μάρκο, και διήλθαν το όρος Λαμπαδιστό ή άλλως Χιονώδες...»). Ο Φλώριος μνημονεύει εδώ ως πηγή του τον «Βίο του αγίου Βαρνάβα», που, όπως έχουμε δει, είναι το αγιολογικό σύγγραμμα *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*. Πράγματι, αν ανατρέξει κάποιος σε τούτο το τελευταίο σύγγραμμα, θα βρει την εξής αναφορά: «ήμῶν δὲ διελθόντων τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Χιονῶδες» («όταν διήλθαμε [σ.σ. το σύγγραμμα είναι γραμμένο σε πρώτο γραμματικό πρόσωπο] το όρος που ονομάζεται Χιονώδες»).¹⁵² Ωστόσο, δεν επιβεβαιώνεται και ο έτερος ισχυρισμός του Φλωρίου, ότι δηλαδή το προαναφερθέν αγιολογικό σύγγραμμα αναφέρει το όρος Λαμπαδιστό· το συγκεκριμένο σύγγραμμα κάνει λόγο μόνο για «πόλιν Λαμπαδιστοῦ» και όχι για όρος. Πιθανόν και πάλι ο Φλώριος, όταν έγραφε αυτή την παράγραφο, να μην είχε προ οφθαλμών το έργο *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, και η έλλειψη αυτή να τον ανάγκασε να καταφύγει στη μνήμη του: θυμόταν, δηλαδή, ότι το συγκεκριμένο αγιολογικό σύγγραμμα έκανε χρήση των όρων «Χιονώδες όρος» και «Λαμπαδιστού» και, από ολίσθημα της μνήμης, θεώρησε ότι και οι δυο λέξεις ήταν παλαιότερες ονομασίες του όρους Τρόδος.

Εδώ πέρα νομίζουμε ότι αξίζει της προσοχής μας και το παρακάτω σημείο, γιατί, όπως θα εξηγήσουμε, τούτο συνδέεται με τον τρόπο που ο Φλώριος αντικρίζει τις πηγές: ο ιστορικός μας αναφέρεται με τις λέξεις «εκείνος που έγραψε τον «Βίο του αγίου Βαρνάβα», στον συγγραφέα του εν λόγω «Βίου». Σημειώνουμε ότι το έργο *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου* είναι γραμμένο σε πρώτο γραμματικό πρόσωπο και, όπως γράφει (ανακριβώς) το ίδιο το σύγγραμμα στις πρώτες αράδες του, έχει γραφεί από τον ευαγγελιστή Μάρκο.¹⁵³ Είναι εξόφθαλμο ότι ο Φλώριος αμφισβητεί εδώ το κύρος της σχετικής με την πατρότητα δήλωσης του αγνώστου συντάκτη του εν λόγω έργου. Η συγκεκριμένη στάση του ιστορικού, ως προς το ζήτημα της πατρότητας του υπό συζήτηση αγιολογικού κειμένου, φανερώνει ότι ο ίδιος δεν αποδεχόταν πάντα χωρίς προβληματισμό τις αναφορές των πηγών του.

¹⁵² *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, 298, στ. 16-17 (§18).

¹⁵³ *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, 292-293 (§§1-3).

31.6-31.23.

Ο Φλώριος κάνει λόγο για τα προϊόντα της Κύπρου μέσα σε μια παράγραφο, χωρίς να παραπέμπει σε κάποια πηγή. Εμφανώς, μεταφέρει γνώσεις στον αναγνώστη από την προσωπική του πείρα ή παρατήρηση.

31.24-32.5.

Ο Φλώριος καταγράφει τα ονόματα σημαντικών προσωπικοτήτων με καταγωγή εκ Κύπρου. Ξεκινά, λοιπόν, ο ιστορικός μας: «Dionisio Periigita dice Cipro, città molto desiderata, dedicata alla dea Venere Dionea ... non invidia alcuna virtù c'habbia alcuna isola» («ο Διονύσιος ο Περιηγητής λέει ότι η Κύπρος, πόλη [σ.σ. sic] εξαιρετικά επιθυμητή, αφιερωμένη στην θεά Αφροδίτη Διωνέα ... δεν έχει να ζηλέψει σε αρετή κανένα άλλο νησί»). Ο Φλώριος σημειώνει, λοιπόν, τον Διονύσιο τον Περιηγητή ως πηγή του για το πιο πάνω απόσπασμα, ωστόσο, πηγές του εδώ είναι τόσο το έργο *Οικουμένης Περιήγησις* του Διονύσιου του Περιηγητή όσο και το σύγγραμμα του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν*. Από το σύγγραμμα του Ευσταθίου ο Φλώριος δανείζεται αυτούσιες προτάσεις ή φράσεις, όπως: «ἡ Κύπρος οὐδεμιᾶς νήσου λειπομένη τῆ ἀρετῆ» («η Κύπρος δεν υστερεί σε αρετή από κανένα άλλο νησί»)¹⁵⁴ Παρομοίως, ο Φλώριος δανείζεται και δυο στίχους από τον Διονύσιο τον Περιηγητή: «Κύπρος ... ἄστν ἐπήρατον Διωναίης Ἀφροδίτης» («Κύπρος ... η πολύ επιθυμητή πόλη [σ.σ. sic] της Διωναίας Αφροδίτης»)¹⁵⁵

Εν συνεχεία, οι αμέσως πιο πάνω αναφορές του ιστορικού μας περί της «αρετής» του νησιού χρησιμοποιούνται από τον ίδιο ως γέφυρα, έτσι ώστε να προχωρήσει, πιο κάτω, στο να καταγράψει ονομαστικά μερικές σημαντικές προσωπικότητες, που είχαν (ή φέρονται ότι είχαν) καταγωγή από την Κύπρο:

«Zenone, autore della setta stoica, ch'era della città di Cition; Apollonio, medico eccellentissimo; Homero, anchora v'è chi fa fede ch'el responso gli disse essere della città di Salamina; Aristo, historico, fu dal'Carpasso; Eudemo, Cyprio studiosissimo delle cose civile, al'quale già moriente Aristotile uno suo dialogo del'animo mandò; Hylarion, maestro di Epiphanio, dottissimo in la sacra Scrittura, e molti altri» («ο Ζήνωνας, η αυθεντία της στωικής αιρέσεως, ο οποίος ήταν από το Κίτιον· ο Απολλώνιος, ο διαπρεπής γιατρός· ο Όμηρος, ακόμα υπάρχει αυτός που μαρτυρεί ότι δόθηκε χρησμός που του έλεγε [σ.σ. υπαινίσσεται τον χρησμοδότη Εύκλο] ότι ήταν [σ.σ. δηλαδή ο Όμηρος κατάγονταν] από την πόλη της Σαλαμίνας· ο Άριστος, ο ιστορικός, ήταν από την Καρπασία· ο Εύδημος, κύπριος άριστος μελετητής των πολιτικών ζητημάτων, στον οποίο, ήδη νεκρό, ο

¹⁵⁴ Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν*, 197.29-30.

¹⁵⁵ Διονυσίου του Περιηγητού, *Οικουμένης Περιήγησις*, 32, στ. 508-509.

Αριστοτέλης έστειλε έναν από τους διαλόγους του περί ψυχής· ο Ιλαρίωνας, ο διδάσκαλος του Επιφανίου και βαθύς γνώστης της Αγίας Γραφής, και πολλοί άλλοι».

Ο Φλώριος δεν σημειώνει οποιαδήποτε πηγή για αυτές τις «εξέχουσες» προσωπικότητες της Κύπρου. Εύκολα, όμως, εντοπίζει κανείς εδώ ότι ο ιστορικός μας αντιγράφει φράσεις αυτούσια από τον Στράβωνα: «έντευθεν έστι Ζήνων τε ό τής στωϊκής αίρέσεως άρχηγέτης και Απολλώνιος ίατρός» («από δω [σ.σ. το Κίτιον] κατάγονται και ο Ζήνωνας, ο αρχηγός της στωϊκής αίρέσεως, και ο Απολλώνιος ο γιατρός»)¹⁵⁶ Πιο κάτω, ο Φλώριος, ενώ συνεχίζει να αντλεί υλικό από τον Στράβωνα, κατά λάθος σημειώνει τον Άριστο, «τον ιστορικό», ως καταγόμενο εκ Καρπασίας (στο κείμενο του Στράβωνα δηλώνεται ρητώς ότι ο Άριστος καταγόταν από τη Σαλαμίνα· ίσως ο Φλώριος μπερδεύτηκε, επειδή μέσα στο κείμενο του Στράβωνα η περί του Αρίστου αναφορά έπεται μνείας των περιοχών της Καρπασίας).¹⁵⁷ Η αναφορά του Φλωρίου για «κάποιον χρησμό», που μιλούσε για την «καταγωγή» του Ομήρου από τη Σαλαμίνα της Κύπρου, προέρχεται, χωρίς αμφιβολία, από τον περιηγητή Πausανία. Ο τελευταίος παραθέτει έναν χρησμό του αρχαίου κυπρίου χρησιμοδότη Εύκλου, ο οποίος κάνει λόγο για τη γέννηση του Ομήρου στη Σαλαμίνα της Κύπρου.¹⁵⁸ Στην περίπτωση αυτή ο Φλώριος δεν αντιγράφει λέξεις από το κείμενο του εν λόγω χρησμού, ίσως γιατί, κατά πάσα πιθανότητα, δεν ήταν σε θέση να κατανοήσει τη δύσκολη γλώσσα του. Ακολουθεί η περί του Ευδήμου μνεία του Φλωρίου, που είναι κατά λέξη μεταφορά από αρχαία πηγή, αυτή τη φορά από το έργο του Πλουτάρχου *Δίωνος Βίος*: «ό τε Κύπριος Εύδημος, εις όν ό Αριστοτέλης άποθανόντα τόν Περι ψυχής διάλογον έποίησε» («ο κύπριος Εύδημος, στον οποίο [σ.σ. για τον οποίο;], ενώ είχε πεθάνει, ο Αριστοτέλης συνέγραψε τον *Περί ψυχής διάλογο*»)¹⁵⁹ Παρατηρούμε (για μια εισέτι φορά) ότι ο Φλώριος δεν αντιλαμβάνεται πλήρως το νόημα των λέξεων του αρχαίου βιογράφου και παρερμηνεύει κάπως την πηγή, όταν την μεταφέρει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Όσον αφορά στον «Ιλαρίωνα (πρόκειται, ασφαλώς, για τον Μέγα Ιλαρίωνα, τον ασκητή που έδρασε στην Κύπρο), τον διδάσκαλο του Επιφανίου», αυτός δεν ήταν Κύπριος·

¹⁵⁶ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682). Για τους Ζήωνα, Απολλώνιο και Άριστο βλ. Κ. Χατζιωάννου, *Η Αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς Πηγάς*, τ. 3, μέρ. Α, Λευκωσία 1975, σποράδην.

¹⁵⁷ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 682).

¹⁵⁸ Πausανίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, 10.24.3 στο Pausanias, *Description Of Greece*, αγγλική μετάφρ. W. H. S. Jones, τ. 4, Cambridge, MA – London 1935. Η Κύπρος φημιζονταν ως τόπος καταγωγής του Ομήρου από τα αρχαία χρόνια· δεν αποτελεί επινόηση του Φλωρίου η συγκεκριμένη αναφορά, όπως φαίνεται να υπαινίσσεται ο Grivaud, *Entrelacs*, 261.

¹⁵⁹ Πλουτάρχου, *Δίων*, 22.3 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 6, Cambridge, MA – London 1918 (ανατύπ. 1961).

εδώ πιθανολογούμε ότι ο Φλώριος παρανόησε τη σχετική μνεία του πάπα Πίου Β΄, ο οποίος έγραψε ότι στην Κύπρο σωζόταν η κάρα του αγίου Ιλαρίωνα.¹⁶⁰

32.6-35.10

Μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* έπονται η εξιστόρηση του μαρτυρίου του αποστόλου Βαρνάβα, η ιστορία του αυτοκεφάλου της Κυπριακής Εκκλησίας, ο θρύλος των προνομίων του αρχιεπισκόπου Κύπρου και μια εκτενέστατη αφήγηση, εκτάσεως τεσσάρων παραγράφων, η οποία καταπιάνεται με τους «αγίους επισκόπους» και τους «ασκητές», οι οποίοι διέλαμψαν στην Κύπρο.

32.6-33.2.

Το κείμενο της παραγράφου μνημονεύει τον απόστολο Βαρνάβα ως τον ιδρυτή της Κυπριακής Εκκλησίας, καταγράφει την ιστορία της αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της τελευταίας και τον θρύλο των προνομίων του αρχιεπισκόπου Κύπρου και, τέλος, παρέχει έναν κατάλογο των διαδόχων του αποστόλου Βαρνάβα στον αρχιεπισκοπικό θρόνο της Κύπρου.

Στην αρχή, λοιπόν, της παραγράφου αυτής γίνεται λόγος για την καταγωγή του αποστόλου Βαρνάβα, για τον οποίο ο Φλώριος αναφέρει εσφαλμένα ότι ήταν από την Κερύνεια.¹⁶¹ Έπειτα, ο ιστορικός μας σημειώνει ότι ο Βαρνάβας «fu martirizzato da Igemone, podestà de Salamina; et dopo morto, fu tratto fuori della città, e sepolto in una grotta chiamata Tis Igiàs» («υπέστη μαρτυρικό θάνατο από τον Ηγεμόνα [σ.σ. :], τον διοικητή της Σαλαμίνας· και μετά τον θάνατό του, μεταφέρθηκε έξω από την πόλη, και τάφηκε σε με σπηλιά, η οποία ονομαζόταν της Υγείας»). Ο Φλώριος δεν αναφέρει την πηγή του για τον θάνατο και την ταφή του αποστόλου Βαρνάβα. Ωστόσο, το λεκτικό του ιστορικού μας βοηθά να εντοπίσουμε τις πηγές που χρησιμοποίησε. Για κάποια σημεία του κειμένου του, η πηγή του ιστορικού μας είναι το προαναφερθέν σύγγραμμα *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, αφού εντοπίζουμε σε αυτό το κείμενο κοινές ή παρόμοιες φράσεις με το ενταύθα χωρίο του Φλωρίου: σύμφωνα με το κείμενο των *Περίόδων του Βαρνάβα* οι Ιουδαίοι «κατασχόντες τὸν Βαρνάβαν ἐζήτησαν παραδοῦναι Ὑπάτω τῷ ἡγεμόνι τῆς

¹⁶⁰ Pio II, *La descrittione de l'Asia*, f. 159v. Για τον αγ. Ιλαρίωνα, βλ. Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 252-257· Η. Delehaye, «Saints de Chypre», *Analecta Bollandiana* 26 (1907), 161-301, κυρίως 241-242 και σποράδην. Για τον άγιο Επιφάνιο, βλ. Cl. Rapp, «Epiphanius of Salamis: The Church Father as Saint», στο A. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 169-187· Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 220-250· Delehaye, «Saints de Chypre», 242-243 και σποράδην.

¹⁶¹ Για τον απόστολο Βαρνάβα, βλ. M. R. Cospy, *Creation of History: The Transformation of Barnabas from Peacemaker to Warrior Saint*, Eugene, OR 2017· Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 165-170· Delehaye, «Saints de Chypre», 237-237 και σποράδην.

Σαλαμίνης. Καί δήσαντες πρὸς τὸ ἀγαγεῖν πρὸς τὸν ἡγεμόνα...» («αφού συνέλαβαν τον Βαρνάβα, προσπάθησαν να τον παραδώσουν στον Ὑπατο [σ.σ. ο Ὑπατος, κύριο όνομα, γράφεται με κεφαλαία στο κείμενο], τον διοικητή της Σαλαμίνας. Και τον έδεσαν, για να τον μεταφέρουν στον ηγεμόνα...»).¹⁶² Παρατηρούμε αμέσως ότι υπάρχουν κοινές φράσεις στα κείμενα του Φλωρίου και των *Περίόδων*, όπως λ.χ. «διοικητής της Σαλαμίνας». Εκείνο, όμως, που παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εδώ είναι το ότι ο Φλώριος μπερδεύτηκε με τους όρους «Ὑπατος» και «ηγεμόνας» των *Περίόδων*, και θεώρησε ότι η λέξη «ηγεμόνας», που αναφέρεται δυο φορές στο κείμενο των *Περίόδων*, είναι κύριο όνομα.

Πέραν, όμως, των *Περίόδων* ο Φλώριος χρησιμοποιεί εδώ και ένα άλλο αγιολογικό σύγγραμμα περί του αποστόλου Βαρνάβα. Συγκεκριμένα, έχουμε εντοπίσει ότι ο ιστορικός μας, στο περί Βαρνάβα απόσπασμα της *Ιστορίας της Κύπρου*, που παραθέσαμε πιο πάνω, αντιγράφει αυτούσια λέξεις και φράσεις από το σύγγραμμα *Εγκώμιον εις τον άγιον Βαρνάβαν* του μοναχού Αλεξάνδρου του Κυπρίου.¹⁶³ Τα φραστικά δάνεια δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για την εξάρτηση του Φλωρίου από το προαναφερθέν *Εγκώμιον*: «ἤγαγον ... ἔξω τῆς πόλεως ... τὸ λείψανον τοῦ ἁγίου Βαρνάβα θάψαντες ἐν σπηλαίῳ ... τὸν δὲ χῶρον ἐκεῖνον τόπον τῆς υἰείας ... ἐπωνόμαζον» («οδήγησαν [σ.σ. τον Βαρνάβα] ... ἔξω από την πόλη ... το λείψανο του αγίου Βαρνάβα το έθαψαν σε μια σπηλιά ... τον τόπο εκείνο της υγείας ... τον ονόμαζαν»), γράφει το *Εγκώμιον*¹⁶⁴ (είδαμε πιο πάνω πως ο Φλώριος γράφει περίπου τα ίδια: «μεταφέρθηκε ἔξω από την πόλη [σ.σ. το λείψανο του Βαρνάβα], και τάφηκε σε με σπηλιά, η οποία ονομαζόταν της Υγείας»).

Το *Εγκώμιον* του μοναχού Αλεξάνδρου του Κυπρίου, το οποίο, κατά τα φαινόμενα, ο Φλώριος γνωρίζει καλά, αποτελεί και την πηγή του ιστορικού μας για το δικό του αφήγημα που κάνει της ιστορίας της αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου, με αναφορές στον αρχιεπίσκοπο Ανθέμιο, στην ανεύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα, στην παραχώρηση του αυτοκεφάλου και στην οικοδόμηση ναού στο σημείο της ταφής του αποστόλου εκ μέρους του βυζαντινού αυτοκράτορα, ο οποίος, όμως, δεν κατονομάζεται στο κείμενο του Φλωρίου.¹⁶⁵ Πρέπει, βέβαια, να σημειώσουμε ότι το περί αυτοκεφάλου αφήγημα του Φλωρίου παρουσιάζει αρκετά λάθη (ή αποκλίσεις) από την

¹⁶² *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, 300, στ. 21-23 (§23).

¹⁶³ *Laudatio Barnabae apostoli* στο *Hagiographica Cypria: Sancti Barnabae Laudatio auctore Alexandro monacho, Sanctorum Bartholomaei et Barnabae vita e menologio imperiali deprompta*, έκδ. P. van Deun, *vita sancti Auxibii*, έκδ. J. Noret, Turnhout 1993, 15-122.

¹⁶⁴ *Laudatio Barnabae apostoli*, 105-106, στ. 540-548, 107-108, στ. 582-583.

¹⁶⁵ *Laudatio Barnabae apostoli*, 108-122.

παραδεδομένη περί αυτοκεφάλου ιστορία:¹⁶⁶ ο ιστορικός μας θεωρεί ότι ο αυτοκράτορας «ελευθέρωσε τον Ανθέμιο» και του «παραχώρησε» τον τίτλο του «αρχιεπισκόπου Κύπρου», πράγματα που δεν στηρίζονται στις πηγές. Στο ίδιο σημείο της αφήγησης ο Φλώριος αναφέρεται και στα «προνόμια», τα οποία ο βυζαντινός αυτοκράτορας «παραχώρησε» στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου, όπως ήταν το δικαίωμα ο τελευταίος να φέρει αυτοκρατορικό σκήπτρο· σημειώνουμε δε ότι αυτή είναι η πρώτη –ιστορικά– αναφορά στα εν λόγω «προνόμια» (για το αφήγημά του περί των «προνομίων» ο Φλώριος δεν αναγράφει κάποια πηγή, ίσως δε να επινόησε ο ίδιος την όλη ιστορία).¹⁶⁷

Εν συνεχεία, ο Φλώριος εισάγει στο έργο του έναν κατάλογο, που περιλαμβάνει τους αρχιεπισκόπους/διαδόχους του αποστόλου Βαρνάβα και, έπειτα, έναν δεύτερο κατάλογο που περιλαμβάνει τους (αγίους) επισκόπους των διαφόρων πόλεων/επισκοπικών θρόνων της Κύπρου. Τους καταλόγους των επισκόπων ακολουθεί ένας άλλος μακροσκελής κατάλογος με τους αγίους ασκητές και ερημίτες του νησιού. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το εκτενές κείμενο του Φλωρίου για τους (αγίους) αρχιεπισκόπους, επισκόπους και ασκητές της Κύπρου παρουσιάζει στενή συνάφεια και περίπου κοινό περιεχόμενο και λεκτικό, αν και υπάρχουν και διαφορές, με ένα τμήμα του κειμένου της *Εξηγήσεως* του Λεοντίου Μαχαιρά,¹⁶⁸ καθώς επίσης και με άλλα κείμενα.

Θεωρείται σίγουρο από τους μελετητές ότι η απώτερη πηγή για πολλά από τα ονόματα των καταλόγων των αρχιεπισκόπων, που συναντώνται στα ανωτέρω συγγράμματα, είναι ένα επίσημο εκκλησιαστικό κείμενο, το *Συνοδικόν* της Εκκλησίας της Κύπρου το οποίο συντάχθηκε στα Βυζαντινά Χρόνια.¹⁶⁹ Πρέπει, ωσαύτως, να σημειωθεί ότι παραλλαγές (ή τμήματα) του κειμένου περί των αγίων αρχιεπισκόπων, επισκόπων και ασκητών της Κύπρου, όπως τούτο συναντάται στον Φλώριο και στην *Εξήγησιν*, ανευρίσκονται και αλλού: συγκεκριμένα, σε μια αγιολογική διήγηση που περιέχεται στο BL, Add. ms. 34554 και σε χειρόγραφο της Μητροπόλεως Πάφου του 18^{ου} αιώνα, το οποίο περιέχει εκκλησιαστικά κείμενα.¹⁷⁰ Προφανώς, το συγκεκριμένο κείμενο (που το έχουμε σήμερα ενσωματωμένο με

¹⁶⁶ Για την παραδεδομένη ιστορία του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου, βλ. Hill, *A History*, τ. 1, 273-278· βλ. Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 1, 40-50· G. Mariti, *Travels in the island of Cyprus*, αγγλική μετάφρ. C. D. Cobham, Cambridge 1909, 71-72· Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική*, 102-104.

¹⁶⁷ Περισσότερα για το ζήτημα της μνείας του θρόνου των προνομίων εκ μέρους του Φλωρίου, βλ. κατωτέρω 3.7.5.

¹⁶⁸ Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§30-39.

¹⁶⁹ Για την έκδοση ενός τέτοιου κειμένου, χρονολογούμενου μετά το 1170, βλ. N. Cappuyns, «Le synodicon de Chypre au XIIe siècle», *Byzantion* 10 (1935), 489-504. Πρβλ. J. Gouillard, «Le Synodikon de l'orthodoxie: Édition et Commentaire», *Travaux et Mémoires* 2 (1967), 1-316, για το *Συνοδικόν* της Εκκλησίας της Κύπρου, βλ. 25-26, 111-112.

¹⁷⁰ Για εκδόσεις της αγιολογικής διήγησης του BL, Add. ms. 34554, βλ. Θ. Χ. Παπαδοπούλου, «Εκ της αρχαιοτάτης ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Νέα Σιών* ΜΖ' (1952), 1-30· R. M. Dawkins, «On an hagiographical source used by Leontios Makhairas», *Κυπριακά Χρονικά* ΙΑ' (1935), 10-23. Για μια

τη μορφή παραλλαγών μέσα σε μεγαλύτερα συγγράμματα) αποτελούσε αρχικά μια ξεχωριστή, αυτοτελή, σύντομη και περιεκτική ιστόρηση για τους αγίους της Κυπριακής Εκκλησίας· μπορούμε δε να εικάσουμε με ασφάλεια ότι η ιστόρηση αυτή κυκλοφορούσε και ετύγχανε ιδιαίτερος αγαπητή στους εκκλησιαστικούς και μοναστικούς κύκλους κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας. Όσον δε αφορά στον χρόνο της τελικής διαμόρφωσης αυτού του κειμένου περί των αγίων της Κύπρου, αυτός πρέπει μάλλον να τοποθετηθεί στις αρχές της Φραγκοκρατίας, αφού στο εν λόγω κείμενο συναντούμε μνεία του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, ο οποίος απεβίωσε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα.¹⁷¹

Πιο κάτω, λοιπόν, θα εξετάσουμε ανά παράγραφο το σχετικό απόσπασμα της *Ιστορίας της Κύπρου* το οποίο εμπεριέχει κυρίως την απαρίθμηση/ιστόρηση/καταλογογράφηση των αγίων της Κύπρου, και θα προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τις πηγές, πάνω στις οποίες στηρίχτηκε ο Φλώριος για τη σύνθεσή του. Παράλληλα, θα διερευνήσουμε την πιθανή διακειμενική σχέση μεταξύ της *Ιστορίας της Κύπρου* και της *Εξηγήσεως*, ήτοι κατά πόσο ο Φλώριος στηρίζεται (ως προς την περί αγίων διήγηση) στην *Εξήγησιν*, όπως διατείνονται σύγχρονοι μελετητές.¹⁷²

Ο Φλώριος, λοιπόν, παραθέτει έναν κατάλογο από είκοσι εννέα ονόματα προσώπων, οι οποίοι, ως λέγει, διετέλεσαν αρχιεπίσκοποι της Κύπρου, διάδοχοι του αποστόλου Βαρνάβα· τα ονόματα είναι τοποθετημένα κατά χρονολογική σειρά, με πρώτο τον απόστολο Βαρνάβα και τελευταίο κάποιον Ιωάννη.¹⁷³ Ο αντίστοιχος κατάλογος της *Εξηγήσεως* περιέχει είκοσι δύο ονόματα αρχιεπισκόπων του νησιού, επίσης κατά χρονολογική σειρά, από τα οποία ονόματα τα πρώτα δέκα είναι κοινά με τα πρώτα δέκα του καταλόγου του Φλωρίου· έπειτα υπάρχει διαφοροποίηση στα ονόματα μεταξύ των δυο καταλόγων, αν και πάλι συναντώνται αρκετά κοινά ονόματα σε αμφοτέρους τους καταλόγους.¹⁷⁴ Ο κατάλογος του BL, Add. ms. 34554 περιέχει τα ίδια ονόματα με εκείνον της *Εξηγήσεως*, συν άλλα δέκα επιπλέον, ήτοι, εν συνόλω, τριάντα δύο.¹⁷⁵

(αποσπασματική) έκδοση του κειμένου του χειρογράφου της Μητροπόλεως Πάφου, βλ. Ι. Κ. Περισιάνη, «Τα πρόνοια της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου: Ανέκδοτος Κώδιξ», *Απόστολος Βαρνάβας Γ΄* (1931), 449-454.

¹⁷¹ Για τον άγιο Νεόφυτο, βλ. C. Galatariotou, *The Making of a Saint: The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1991· Α. Α. Δημοσθένους, *Ο Εγκλείστος άγιος Νεόφυτος (1134-1214 περ.) και ο κόσμος του*, Λευκωσία 2007· Ι. Ρ. Tsiknoroullou, *The Encleistra and Saint Neophytos*, Nicosia 1965· Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 137-138· Delehaye, «Saints de Chypre», 161-232, 274-297 και σποράδην.

¹⁷² Όπως λ.χ. ο Grivaud, *Entrelacs*, 264.

¹⁷³ Για καταλόγους (ελλιπείς φυσικά) των αρχιεπισκόπων της Κύπρου, βλ. V. Laurent, «Les fastes épiscopaux de l'Église de Chypre», *Revue des études byzantines* 6 (1948), 153-166· Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 68-74.

¹⁷⁴ Makhairas, *Recital*, τ. 1, §30.

¹⁷⁵ Παπαδοπούλου, «Εκ της αρχαιότητας ιστορίας», 27-28· Dawkins, «On an hagiographical source», 19. Ο Laurent αντιπαραβάλλει και σχολιάζει τους καταλόγους του *Συνοδικού* της Εκκλησίας της Κύπρου με εκείνους του Φλωρίου και της *Εξηγήσεως*, βλ. Laurent, «Les fastes épiscopaux», 155-166. Ο Dawkins προβαίνει σε

Ανεξαρτήτως από τις όποιες τυχόν προεκτάσεις θέτουν οι αποκλίσεις μεταξύ των τριών καταλόγων, ένα πράγμα προκύπτει με βεβαιότητα από τη συνεξέταση των καταλόγων της *Εξηγήσεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, ως προς το ζήτημα της πηγής της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη σύνταξη του καταλόγου των αρχιεπισκόπων: αποκλείεται εντελώς το ενδεχόμενο η *Εξήγησις* του Λεόντιου Μαχαιρά να είναι η πηγή του Φλωρίου για τη σύνταξη του εν λόγω καταλόγου, αφού οι κατάλογοι των αρχιεπισκόπων στα εν λόγω έργα, παρόλη την ομοιότητά τους, αποκλίνουν σημαντικά. Νεότερος, μάλιστα, μελετητής, ο Vitalien Laurent, μετά από διεξοδική μελέτη των ονομάτων των καταλόγων του *Συνοδικού* της Εκκλησίας της Κύπρου με τα ονόματα, που παραδίδουν οι κατάλογοι της *Ιστορίας της Κύπρου* και της *Εξηγήσεως*, διατύπωσε την άποψη ότι ο κατάλογος του Φλωρίου έχει πάρει στοιχεία τόσο από ένα πολύ παλαιό *Συνοδικό* της Εκκλησίας της Κύπρου, όσο και από άλλα συνοδικά (μεταγενέστερα) των κυπριακών επισκοπών.¹⁷⁶

Κάτι που ενέχει ιδιαίτερη σημασία, κατά τη γνώμη μου, είναι το ότι οι κατάλογοι της *Εξηγήσεως* και του χειρογράφου BL, Add. ms 34554 παραδίδουν και τα ονόματα όσων διετέλεσαν αρχιεπίσκοποι της Κύπρου, δηλαδή της Ελληνικής Εκκλησίας της Κύπρου από τις απαρχές της Φραγκοκρατίας μέχρι την κατάργηση της έδρας από την *Bulla Alexandrina* (1260)· πρόκειται για τα ονόματα εννιά αρχιεπισκόπων, από τον Σωφρόνιο μέχρι και τον Γερμανό Πησίμανδρο.¹⁷⁷ Και έχει σημασία αυτό, γιατί ο αντίστοιχος κατάλογος της *Ιστορίας της Κύπρου* δεν περιλαμβάνει τα ονόματα των εννιά διατελεσάντων αρχιεπισκόπων της Ελληνικής Εκκλησίας της Κύπρου μετά το 1192 και μέχρι περίπου το 1260, πράγμα που υποβάλλει ότι η πηγή του Φλωρίου (αν ο ιστορικός μας δεν συνέθεσε ο ίδιος τον κατάλογο) για τη σύνταξη του καταλόγου των αρχιεπισκόπων πρέπει να αναζητηθεί σε χώρο υποστηρικτών του λατινικού τυπικού. Με άλλα λόγια, ο κατάλογος, τον οποίο ο Φλώριος είτε έγραψε, είτε αντέγραψε από κάπου και αναπαρήγαγε στην *Ιστορία της Κύπρου*, είναι φανερό ότι συντάχθηκε από κάποιον που δεν θεωρούσε, δεν αναγνώριζε ως νόμιμους αρχιεπισκόπους, ως διαδόχους, δηλαδή, του αποστόλου Βαρνάβα, τους έλληνες αρχιεπίσκοπους της Κύπρου μετά το 1196 (ήτοι μετά την εγκαθίδρυση της Δυτικής Εκκλησίας στο νησί). Κατ' ακολουθίαν, για τον Φλώριο (και για τον άγνωστο αρχικό συντάκτη του εν λόγω καταλόγου) αρχιεπίσκοποι της Κυπριακής Εκκλησίας (και, εν ταυτώ, διάδοχοι του αποστόλου Βαρνάβα) ήταν οι λατίνοι αρχιεπίσκοποι και μόνο. Όθεν, ο

σύγκριση και βραχύ σχολιασμό των καταλόγων του Φλωρίου, της *Εξηγήσεως* και του BL, Add. ms. 34554, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 2, 53-54 (§30). Ο Χάκκετ επίσης αντιπαραβάλλει και σχολιάζει συντόμως τους καταλόγους του Φλωρίου και της *Εξηγήσεως*, βλ. Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 75-76.

¹⁷⁶ Laurent, «Les fastes épiscopaux», 166.

¹⁷⁷ Για έναν κατάλογο των διατελεσάντων ελλήνων αρχιεπισκόπων κατά τον πρώτο αιώνα της Φραγκοκρατίας, βλ. V. Laurent, «La succession épiscopale des derniers archevêques grecs de Chypre, de Jean le Crétois (1152) à Germain Pèsimandros (1260)», *Revue des études byzantines* 7 (1949), 33-41.

συντάκτης του καταλόγου των αρχιεπισκόπων επέλεξε να μην συμπεριλάβει τα ονόματα των εννιά ελλήνων αρχιεπισκόπων, που ανήλθαν στο αξίωμα μετά το 1196. Κατά συνέπεια, ο κατάλογος των αρχιεπισκόπων, που απαντά στην *Ιστορία της Κύπρου*, συνιστά μια επιπρόσθετη ένδειξη του εκκλησιαστικού χώρου, στον οποίο ο Φλώριος εκινείτο, και αυτός ήταν ο εκκλησιαστικός χώρος του λατινικού τυπικού.

33.3-20.

Η *Ιστορία της Κύπρου* παραθέτει έναν κατάλογο επισκόπων (οι οποίοι θεωρούνται ως «άγιοι») των δεκατεσσάρων επισκοπικών θρόνων της Κύπρου. Σημειωτέον ότι ο κατάλογος αυτός απαντά απaráλλακτος στην *Εξήγησιν*, στο BL, Add. ms. 34554, αλλά, επίσης, και στον προαναφερθέντα κώδικα της Μητροπόλεως Πάφου του 18^{ου} αιώνα.¹⁷⁸

33.21-35.10.

Ο Φλώριος κάνει λόγο σε μια μεγάλη παράγραφο για τους αγίους που ήρθαν στο νησί από το εξωτερικό και παραθέτει έναν κατάλογο των «αγίων ασκητών» της Κύπρου. Ξεκινά με μια αναφορά ότι αυτοί οι άγιοι ήρθαν στην Κύπρο από τη Δύση (Γερμανία, Γαλλία) και από την Ανατολή (Παλαιστίνη). «Μετά την πτώση της αγίας πόλεως των Ιεροσολύμων» ήρθαν, λοιπόν, στην Κύπρο τριακόσιοι ασκητές και διεσπάρησαν στα χωριά του νησιού (αναφέρονται ονομαστικά αρκετοί, μαζί με τα χωριά στα οποία κατέληξαν). Από μια σύγκριση με το αντίστοιχο περί των αγίων ασκητών κείμενο της *Εξηγήσεως* και το κείμενο του BL, Add. ms. 34554 προκύπτουν τα εξής: και στα τρία έργα έχουμε περίπου ταυτόσημο κείμενο και λεκτικό, εκτός από την αναφορά της *Ιστορίας της Κύπρου* σε αγίους που ήρθαν στην Κύπρο από τη Δύση, αναφορά που δεν απαντά στα άλλα δυο κείμενα. Κατά τη γνώμη μας παρουσιάζεται και εδώ το ίδιο φαινόμενο, που είδαμε προηγουμένως, με την απαλοιφή των ονομάτων των εννιά ελλήνων αρχιεπισκόπων της Κύπρου μεταξύ του 1192 και 1260, δηλαδή έχουμε ξανά μια προσπάθεια ανάδειξης του κύρους της Λατινικής Εκκλησίας. Ο Φλώριος, καθ' ον χρόνο συνέγραφε το έργο του, είχε στα χέρια του ολόκληρο το κείμενο της (αγιολογικής) αφήγησης για τους αγίους επισκόπους και ασκητές της Κύπρου. Φαίνεται, όμως, ότι οι αναφορές του συγκεκριμένου κειμένου σε έλληνες αρχιεπισκόπους και επισκόπους, καθώς επίσης και σε αγίους που ήρθαν από την ελληνική ορθόδοξη Ανατολή στην Κύπρο προκαλούσαν αμηχανία και δυσαρέσκεια στον Φλώριο (και στους κύκλους του λατινικού τυπικού), μιας και αποδείκνυαν, το δίχως άλλο, τις ελληνικές καταβολές της Εκκλησίας της Κύπρου. Με την εισαγωγή, λοιπόν, εκ μέρους του Φλωρίου (και των

¹⁷⁸ Makhairas, *Recital*, τ. 1, §30· Παπαδοπούλου, «Εκ της αρχαιοτάτης ιστορίας», 28· Dawkins, «On an hagiographical source», 19-20· Περιστιάνη, «Τα προνόμια», 451-452.

υποστηρικτών του λατινικού τυπικού) στην *Ιστορία της Κύπρου* της αφήγησης περί της δήθεν άφιξης στο νησί πολλών αγίων από τη Δύση, γίνεται μια προσπάθεια να αναδειχθεί το διπλό πνευματικό υπόβαθρο (ελληνικό και λατινικό) της Εκκλησίας της Κύπρου και, ουσιαστικά, να νομιμοποιηθεί από ιστορικής απόψεως το εκκλησιαστικό στάτους της Φραγκοκρατίας (το οποίο κληρονομήθηκε και στη Βενετοκρατία).¹⁷⁹

Μετά τη διήγηση για την έλευση των (ξένων) αγίων στην Κύπρο, ο Φλώριος απαριθμεί σημαντικούς αγίους (ασκητές) της Κύπρου και προσκυνήματα ή μοναστήρια, σε έκταση περίπου τριών παραγράφων. Ωστόσο, το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι πολύ πιο συνεπτυγμένο εδώ σε σχέση με το αντίστοιχο της *Εξηγήσεως*: ο Φλώριος παραλείπει πολλά στοιχεία για αγίους και μοναστήρια, απαλείφει δε κάθε αναφορά στη Μονή Κύκκου. Γιατί ο ιστορικός μας ενεργεί κατ' αυτόν τον τρόπο; Η σύμπτυξη της περί των αγίων της Κύπρου αφήγησης εκ μέρους του Φλωρίου πιθανόν να έγινε για λόγους εξοικονόμησης χώρου και χρόνου ή και διότι του ήταν ενοχλητικό να αναλώνεται στον εγκωμιασμό των ελληνικών μοναστηριών και των αγίων της Ελληνικής Εκκλησίας.

Ένα άλλο ενδιαφέρον στοιχείο που προκύπτει σαφέστατα από την όλη διήγηση του Φλωρίου περί του αγίου Βαρνάβα, των αρχιεπισκόπων, των επισκόπων και των ασκητών, καθώς επίσης και από τις παραπομπές του ιστορικού σε αγιολογικά έργα της Ύστερης Αρχαιότητας και της Βυζαντινής Εποχής (*Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου, Εγκώμιον εις τον άγιον Βαρνάβαν* του μοναχού Αλεξάνδρου του Κυπρίου, το *Συνοδικόν* της Εκκλησίας της Κύπρου, υπαινιγμοί στον *Βίο του αγίου Σπυρίδωνος* μέσα από την αναφορά στον άγιο Τριφύλλιο) είναι το εξής: ο Φλώριος ήταν πολύ εξοικειωμένος με τα κείμενα της κυπριακής αγιολογίας και τους αγιολογικούς θρύλους. Επομένως, είναι πολύ πιθανό τα σχετικά με αυτούς κείμενα να του ήταν αγαπητό ανάγνωσμα, δοθέντος ότι ο ιστορικός μας υπήρξε ίσως κληρικός. Παρόλα αυτά, ο Φλώριος παραλείπει να κάνει οποιαδήποτε μνεία σε κάποιους από τους πολύ δημοφιλείς κυπριακούς αγιολογικούς θρύλους: όπως λ.χ. σε εκείνους των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνα, οι οποίοι φέρονται ως οι πρώτοι επίσκοποι Ταμασσού, του αγίου Αυξιβίου, του φερόμενου ως πρώτου επισκόπου των Σόλων, ή του αγίου Τύχωνα, που ήταν επίσκοπος Αμαθούντας, κάτι που δημιουργεί απορίες.¹⁸⁰ Ο ιστορικός αποκλείεται να αγνοούσε τα αγιολογικά κείμενα των πιο

¹⁷⁹ Περισσότερα, βλ. κατωτέρω 3.7.5.

¹⁸⁰ Για τους θρύλους αυτούς, βλ. *Hagiographica Cypria: Sancti Barnabae Laudatio auctore Alexandro monacho, Sanctorum Bartholomaei et Barnabae vita e menologio imperiali deprompta*, έκδ. P. van Deun, *vita sancti Auxibii*, έκδ. J. Noret, Turnhout 1993· M. van Esbroeck, «Les actes Arméniens de saint Héraclide de Chypre», *Analecta Bollandiana* 103 (1985), 115-162· Fr. Halkin, «Les actes apocryphes de saint Héraclide de Chypre, disciple de l'apôtre Barnabé», *Analecta Bollandiana* 82 (1964), 133-169· Delehaye, «Saints de Chypre», σποράδην· F. Nau, «La légende des saints évêques Héraclide, Mnason et Rhodon ou l'apostolicité de l'Église de Chypre», *Revue de l'Orient Chrétien* 12 (1907), 125-138.

πάνω θρύλων. Ίσως η σιωπή του να οφείλεται πάλι στην απροθυμία του να ομιλεί για αγίους και κείμενα που παραπέμπανε στο μη λατινικό υπόβαθρο και παρελθόν της Εκκλησίας της Κύπρου.

35.11-38.33.

Ο Φλώριος ενημερώνει τον αναγνώστη του ότι θα μιλήσει στο εξής περί των «γενναίων ανδρών» της Κύπρου:

«d'huomini valorosi in arme sempre quest'isola è stata abbondantissima; et si può legger di Troia che Eneo, re dei Cipri, in favor di Menelao si portò e per mare et per terra valorosamente; et nell'histoire de Isocrate, fatte in laude de Antiochia, si vede che li Ciprii sempre sono stati invitti et valorosi». («τούτο το νησί αφθονούσε πάντοτε από ανθρώπους που ήταν γενναίοι στα όπλα· και μπορεί κάποιος να διαβάσει για τον τρωικό πόλεμο, ότι ο Ένεος [σ.σ. :], βασιλιάς των Κυπρίων, έδρασε με γενναιότητα και στην ξηρά και στη θάλασσα υπέρ του Μενελάου· και στις ιστορίες του Ισοκράτη, που γράφτηκαν προς εγκωμιασμό της Αντιόχειας [σ.σ. sic], βλέπει κανείς ότι οι Κύπριοι ήταν ανέκαθεν γενναίοι και αήττητοι»).

Παρατηρούμε στην αρχή του παραπάνω αποσπάσματος ότι ο Φλώριος πάλι μπερδεύει τα πράγματα, όταν κάνει λόγο για τον «Ενεο», έναν κατά τα άλλα άγνωστο βασιλιά της Κύπρου, και όταν παραπέμπει τον αναγνώστη «στις Ιστορίες του Ισοκράτη, που γράφτηκαν προς εγκωμιασμό της Αντιόχειας». Φαίνεται ότι ο ιστορικός μας υποπίπτει και στο σημείο τούτο σε lapsus memoriae· είναι ξεκάθαρο εδώ ότι ο Φλώριος συγχέει τον Ισοκράτη με τον Λιβάνιο, ο οποίος, όπως ο ίδιος ο ιστορικός μάς γνωστοποίησε πιο πάνω, έγραψε στον *Αντιοχικόν* του, για κάποιον πολύ αρχαιότατο «re potentissimo» («κραταιότατο βασιλιά») της Κύπρου, ονόματι Σαλαμίνο.

Η κυπριακή ιστορία, λοιπόν, βρίθει από «γενναίους» άνδρες και ο Φλώριος, παραγνωρίζοντας τη χρονολογική αλληλουχία των γεγονότων, ξεκινά τη σχετική αφήγησή του με τον πιο σημαντικό και διάσημο «γενναίο» άνδρα της κυπριακής ιστορίας. Έτσι, η *Ιστορία της Κύπρου* αφιερώνει σχεδόν τέσσερεις σελίδες για την εξιστόρηση των κατορθωμάτων του Ευαγόρα Α', βασιλιά της Σαλαμίνας.¹⁸¹ Βασική πηγή του Φλωρίου για την περί του Ευαγόρα αφήγησή του είναι, όπως γράφει ο ίδιος «l'oration del ... Isocrate, mandata a Nicocle, figliuolo d'Euagora» («ο λόγος του ... Ισοκράτη, που [σ.σ. ο Ισοκράτης] τον έστειλε στον Νικοκλή, γιο του Ευαγόρα»): πρόκειται, ασφαλώς, για το εγκώμιο *Ευαγόρας* του αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη. Πράγματι, ο ισχυρισμός αυτός του ιστορικού μας επαληθεύεται πλήρως από την ανάγνωση του κειμένου της περί του Ευαγόρα αφηγήσεως

¹⁸¹ Γενικά για τον Ευαγόρα Α', τη βασιλεία του και τους πολέμους του εναντίον των Περσών, βλ. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασιλεία», 570-602· Hill, *A History*, τ. 1, 125-143.

της *Ιστορίας της Κύπρου*: η εν λόγω αφήγηση του Φλωρίου είναι άλλοτε σύνοψη και άλλοτε κατά λέξη μεταφορά στην ιταλική γλώσσα εκτενών τμημάτων του λόγου *Ευαγόρας* του Ισοκράτη.¹⁸² Ωστόσο, ο Φλώριος δεν περιορίζεται αποκλειστικά στον Ισοκράτη· ο ίδιος ο ιστορικός μάς βεβαιώνει ότι χρησιμοποίησε ως πηγή για κάποια σημεία της περί του Ευαγόρα αφηγήσεώς του και τον «Pausania» («Παυσανία»). Ο τελευταίος, στο σύγγραμμά του *Ελλάδος Περιήγησις* γράφει ότι είδε στην Αθήνα κάποιο άγαλμα του Ευαγόρα και, αφορμώμενος εξ αυτού, διεξήλθε διά βραχέων την ιστορία του Ευαγόρα· ο Φλώριος επαναλαμβάνει, περίπου επί λέξει, τις περί του Ευαγόρα αναφορές του Παυσανία.¹⁸³

39.1-5.

Ο Φλώριος διηγείται ένα επεισόδιο (δεν προσδιορίζεται ο χώρος), που σχετίζεται με μια εκστρατεία του «Cimone» («Κίμωνας») προς την Κύπρο (ο Κίμωνας, βέβαια, μεσουράνησε μισό αιώνα πριν από τον Ευαγόρα, αλλά διαφαίνεται ότι ο Φλώριος δεν τα πήγαινε καλά με τη χρονολόγηση).¹⁸⁴ Σύμφωνα, λοιπόν, με τη διήγηση του Φλωρίου, ο Κίμωνας με τα πλοία του επρόκειτο να προχωρήσει σε μια σύγκρουση στη θάλασσα με τα περσικά πλοία του «Arionade» («Αριομάνδη»), αναμενόταν δε και η άφιξη στην περιοχή της σύγκρουσης «ογδόντα κυπριακών πλοίων». Η σύγκρουση έγινε τελικά χωρίς την παρουσία των κυπριακών πλοίων. Για το εν λόγω επεισόδιο ο Φλώριος, όπως σημειώνει στο περιθώριο, βασίζεται στον Πλούταρχο, χωρίς όμως να διευκρινίζει σε ποιο συγκεκριμένο έργο του αρχαίου βιογράφου. Στηρίζεται, βέβαια, ο ιστορικός μας σε ένα χωρίο του έργου του Πλουτάρχου *Βίος Κίμωνος* στο οποίο γίνεται λόγος για την περίφημη ναυμαχία και πεζομαχία στον ποταμό Ευρυμέδοντα (467 π.Χ.)· ο Φλώριος, όμως, συμπύσσει αρκετά στο σημείο αυτό το συγκεκριμένο κείμενο του Πλουτάρχου, σε βαθμό, μάλιστα, που καθιστά το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* αισθητά δυσνόητο.¹⁸⁵ Ο Φλώριος, προσέτι, φαίνεται ότι παρανοεί τη πηγή του, όταν γράφει για «ottanta navi cipriote» («ογδόντα κυπριακά πλοία»): το πρωτότυπο κείμενο του Πλουτάρχου δεν ομιλεί για «ογδόντα κυπριακά πλοία», αλλά για «ὀγδοήκοντα ναῦς Φοινίσσας ἀπὸ Κύπρου» («ογδόντα φοινικικά πλοία από τη μεριά της Κύπρου»), δηλαδή για πλοία εκ Φοινίκης, τα οποία έρχονταν από την κατεύθυνση της

¹⁸² Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, 12-57.

¹⁸³ Παυσανίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, 1.3.2 στο Pausanias, *Description of Greece*, αγγλική μετάφρ. W. H. S. Jones, τ. 1, Cambridge, MA – London 1918.

¹⁸⁴ Για όλα τα ιστορικά γεγονότα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα που θα παρελάσουν στη συνέχεια μέσα στις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου* (περσικές εισβολές στην Ελλάδα, συμμετοχή των Κυπρίων στην εισβολή του Ξέρξη στην Ελλάδα, εκστρατείες των Παυσανία, Κίμωνας και Περικλή στην Κύπρο), βλ. Osborne, *Η Γένεση της Ελλάδας*, 468-504· S. Hornblower, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, μετάφρ. Ε. Πέππα, Αθήνα 2005, 52-85, 127-140 και σποράδην· Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασίλεια», 531-570· Hill, *A History*, τ. 1, 119-125.

¹⁸⁵ Πλουτάρχου, *Κίμων*, 12.4-6 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 2, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1968).

Κύπρου προς το μέρος των αντιμαχομένων. Ίσως αυτή η παρανόηση του ιστορικού να οφείλεται σε ελλιπή γνώση της αρχαίας ελληνικής (και, εν ταυτώ, αδυναμία εξαγωγής των μηνυμάτων των αρχαίων ελληνικών κειμένων) από μέρους του Φλωρίου, μπορεί όμως να οφείλεται και σε σκοπιμότητα. Πιθανότατα εδώ συμβαίνει το δεύτερο: πίσω από τη συγκεκριμένη «παρανόηση» κρύβεται η εμμονή του Φλωρίου να παρουσιάζει τους Κυπρίους ως δήθεν εμπλεκόμενους, με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο, είτε ως πρωταγωνιστές είτε ως κομπάρσους, σε όλα τα σημαντικά γεγονότα της Αρχαιότητας.

39.5-7.

Ο Φλώριος αναφέρεται πολύ συνοπτικά σε μια εκστρατεία του αθηναίου στρατηγού «Pericle» («Περικλή») στην Κύπρο, γράφοντας ότι ο Περικλής «con sessanta galere, come dice Stesimbrotos, venne in Cipro, e non hebbe successo il suo disegno», («με εξήντα πλοία ήρθε στην Κύπρο, όπως λέει ο Στησίμβροτος, και δεν πέτυχε τους σκοπούς του, γιατί συνετρίβη»). Ο ιστορικός μας αναγράφει τον Πλούταρχο ως πηγή του στο περιθώριο, χωρίς όμως να μνημονεύει και το έργο του αρχαίου βιογράφου από το οποίο αντλεί τις σχετικές πληροφορίες. Πάντως, η πηγή του Φλωρίου εδώ είναι το έργο του Πλουτάρχου *Βίος Περικλέους*. Πραγματικά, εκεί αναγράφεται ότι «λαβὼν ὁ Περικλῆς ἐξήκοντα τριήρεις ἔπλευσεν ... ὡς δὲ (σ.σ. λέγει) Στησίμβροτος, ἐπὶ Κύπρον στελλόμενος» («αφού πήρε ο Περικλής εξήντα πλοία, έπλευσε ... όπως γράφει ο Στησίμβροτος, σταλμένος στην Κύπρο»), κάτι, όμως, που ο ίδιος ο Πλούταρχος, πιο κάτω, σημειώνει ότι θεωρεί απίθανο.¹⁸⁶ Ο Φλώριος αναπαράγει από το συγκεκριμένο έργο του Πλουτάρχου τις πληροφορίες για την εκστρατεία του Περικλή, για τον αριθμό των πλοίων του και για την απώτερη πηγή για όλα αυτά (ήτοι τον Στησίμβροτο). Ωστόσο, ο ιστορικός μας αυθαίρετα προσθέτει ότι ο Περικλής «δεν πέτυχε τους σκοπούς του, γιατί συνετρίβη». Υπαινίσσεται, δηλαδή, ο Φλώριος ότι ο Περικλής ήρθε στην Κύπρο με πρόθεση να βλάψει ή να κατακτήσει το νησί, αλλά τον παρεμπόδισε να υλοποιήσει αυτούς τους σκοπούς του η γενναιότητα των Κυπρίων, εξαιτίας της οποίας και «συνετρίβη». Ο ιστορικός μας, με άλλα λόγια, κατασκευάζει εδώ μια μυθιστορηματική αφήγηση, η οποία δεν βασίζεται καθόλου στην πηγή, στην οποία ο ίδιος μας παραπέμπει (ήτοι τον Πλούταρχο). Αυτό το πράττει πάλι, έτσι ώστε να εξάρει τη γενναιότητα των αρχαίων Κυπρίων. Ο Φλώριος, ωσαύτως, δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη του την άποψη του Πλουτάρχου, ο οποίος θεωρεί ότι η εκστρατεία του Περικλή στην Κύπρο δεν έγινε ποτέ. Και δεν την λαμβάνει υπόψη του, γιατί ο ιστορικός μας καθοδηγούνταν από

¹⁸⁶ Πλουτάρχου, *Περικλής*, 26.1-2 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 3, London – New York 1916 (ανατύπ. 1932).

την εμμονή του να συνδέει την Κύπρο με όλες τις σημαντικές προσωπικότητες και γεγονότα της Αρχαιότητας.

39.8-10.

Ο Φλώριος σε μια πολύ μικρή παράγραφο αναφέρει ότι ο Κλεομένης, ο βασιλιάς της Σπάρτης, που «συνετρίβη από τον Αντίγονο, βρήκε καταφύγιο στο Κίτιο». Ο Κλεομένης αυτός ήταν μαθητής του φιλοσόφου «Sphero» («Σφαίρου»), που με τη σειρά του υπήρξε «μεταξύ των πρώτων μαθητών του Ζήνωνα του Κιτιέα». Ο Φλώριος σημειώνει ως πηγή του στο περιθώριο τον Πλούταρχο, χωρίς να προσάγει οποιαδήποτε άλλη λεπτομέρεια. Ασφαλώς, ο Κλεομένης, ο αναφερόμενος στον Φλώριο, είναι ο βασιλιάς της Σπάρτης Κλεομένης Γ' (β' ήμισυ του 3^{ου} π.Χ. αιώνα), για τον οποίο ο Πλούταρχος έγραψε μια βιογραφία. Από εκείνη τη βιογραφία ο Φλώριος παίρνει τις πληροφορίες του για τη σύνθεση της περί του Κλεομένη παραγράφου. Και πάλι διαπιστώνουμε ότι ο ιστορικός μας αντιγράφει την πηγή του σχεδόν επί λέξει.¹⁸⁷ Ωστόσο, ομολογούμε ότι αδυνατούμε να αντιληφθούμε τον λόγο που ο Φλώριος ενέταξε στο σημείο αυτό, ήτοι μέσα στη διήγηση για τους «γενναίους άνδρες» της Κύπρου, τούτο το ιστορικό επεισόδιο.

39.11-26.

Η *Ιστορία της Κύπρου* διαλαμβάνει εντός μίας παραγράφου τα γεγονότα της εκστρατείας του Πausanias, βασιλιά της Σπάρτης, στην Κύπρο (478/77 π.Χ.) και της εκστρατείας (και του θανάτου) του αθηναίου στρατηγού Κίμωνα στην Κύπρο (451 ή 449 π.Χ.). Ως πηγή αναγράφεται στο περιθώριο ο αθηναίος ιστορικός Θουκυδίδης.¹⁸⁸ Μια ματιά στο σχετικό με τα ανωτέρω γεγονότα κείμενο του αθηναίου ιστορικού επιβεβαιώνει όντως τον ισχυρισμό του Φλωρίου: ολόκληρες φράσεις από το κείμενο του Θουκυδίδα μεταφέρονται στην ιταλική γλώσσα και ενσωματώνονται στην *Ιστορία της Κύπρου*.¹⁸⁹ Ωστόσο, σε κάποια σημεία ο Φλώριος φαίνεται να προχωρεί στην κατασκευή μιας μυθιστορηματικής διηγήσεως, η οποία έρχεται σε οξεία αντίθεση με τα λεγόμενα του Θουκυδίδα: γράφει αυθαίρετα ο κύπριος ιστορικός ότι ο Πausanias «nell'isola di Cipro non potero far cos'alcuna» («δεν μπόρεσε να καταφέρει τίποτε στην Κύπρο»), παρόλο που είχε μεγάλο

¹⁸⁷ Πλούταρχου, *Κλεομένης*, 2.2 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 10, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1959).

¹⁸⁸ Για τον αθηναίο ιστορικό Θουκυδίδα (5^{ος} π.Χ. αιώνας), εμβληματική μορφή στο πεδίο της εξέλιξης της ιστορικής σκέψης, βλ. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, 332-349· Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, 156-169. Η editio princeps του έργου του Θουκυδίδα έγινε στη Βενετία το 1502, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 4, 1892 κ.εξ.

¹⁸⁹ Θουκυδίδου, *Ιστορίες*, 1.94 στο *Thucydides*, αγγλική μετάφρ. Ch. F. Smith, τ. 1, Cambridge, MA – London 1919 (ανατύπ. 1980).

αριθμό πλοίων, ενώ το κείμενο του Θουκυδίδη λέει το ακριβώς αντίθετο, ήτοι ότι ο Πausanίας «υπέταξε το μεγαλύτερο μέρος» της Κύπρου.

Με τον ίδιο τρόπο ο Φλώριος προσεγγίζει και τα γεγονότα της εκστρατείας και του θανάτου του Κίμωνα. Ενώ, δηλαδή, ο ιστορικός μας αντιγράφει επί λέξει σχεδόν τον Θουκυδίδη,¹⁹⁰ εντούτοις, προς το τέλος της συγκεκριμένης αφηγήσεως, γράφει ότι οι Αθηναίοι, που προηγουμένως είχαν επιτεθεί κατά της Σαλαμίνας της Κύπρου, πολεμώντας «per mare e per la terra contra i Fenici, Cipriani, et Cilici, et non havendo possuto far nulla ... se ne tornorono a casa, con gran perdita, e scorno loro» («στην ξηρά και στη θάλασσα εναντίον των Φοινίκων, των Κυπρίων και των Κιλίκων χωρίς να έχουν κατορθώσει τίποτε ... [σ.σ. οι Αθηναίοι, εν τέλει] γύρισαν στην πατρίδα τους, με τεράστιες δικές τους απώλειες και κατασχύνη»). Ωστόσο, το κείμενο του Θουκυδίδη λέει ακριβώς τα αντίθετα: ότι οι Αθηναίοι γύρισαν στην πατρίδα τους νικητές. Βλέπουμε ότι, και στην περίπτωση αυτή, ο Φλώριος επίτηδες και ανερυθρίαστος παραποιεί την ιστορική αλήθεια, έτσι ώστε να εκθειάσει το δήθεν «αήττητο» των αρχαίων Κυπρίων.

39.27-40.3

Ο Φλώριος αναφέρει ότι «ο Καμβύσης, ο βασιλιάς της Περσίας», ήθελε να επιτεθεί κατά της Καρχηδόνας (φοινικικής αποικίας επί των ακτών της Βόρειας Αφρικής) και ζήτησε τη συνδρομή των Κυπρίων και των Φοινίκων, οι οποίοι, όμως, δεν ανταποκρίθηκαν θετικά στο αίτημά του, επειδή οι ίδιοι είχαν συγγενικούς δεσμούς με τους Καρχηδονίους. Ως πηγή του εν λόγω επεισοδίου σημειώνεται στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Ηρόδοτος. Αν ανατρέξει κανείς στο κείμενο του Ηροδότου, εντοπίζει το επεισόδιο, για το οποίο κάνει λόγο ο Φλώριος, μάλιστα δε ο κύριος ιστορικός, όπως το συνηθίζει, δανείζεται αυτούσιες λέξεις και φράσεις από το κείμενο του «πατέρα της ιστορίας». Ωστόσο, από το σχετικό κείμενο του Ηροδότου απουσιάζει κάθε αναφορά στους Κυπρίους σε σχέση με την επιδιωκόμενη προσβολή της Καρχηδόνας από τον Καμβύση· ο Ηρόδοτος αναφέρεται μόνο στους Φοίνικες.¹⁹¹ Ο Φλώριος πιθανότατα μπερδεύτηκε, γιατί μερικές αράδες αμέσως πιο κάτω ο Ηρόδοτος αναφέρει ότι οι Κύπριοι βοήθησαν τον Καμβύση να εκστρατεύσει κατά της Αιγύπτου.

¹⁹⁰ Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, 1.112.

¹⁹¹ Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 3.19 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 2, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1950).

40.4-14.

Ο Φλώριος ομιλεί για τα περιστατικά τα σχετικά με τη συμμετοχή των Κυπρίων με πολεμικά πλοία στην εκστρατεία του Ξέρξη (ο ιστορικός μας λησμονεί να αναφέρει την ιδιότητα του τελευταίου· ήταν βασιλιάς των Περσών) εναντίον της Ελλάδας (480 π.Χ.) και παραπέμπει στο περιθώριο του κειμένου του στον Ηρόδοτο. Η διερεύνηση της σχετικής αφήγησης του Ηροδότου δεικνύει ότι η παράγραφος τούτη της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι δομημένη, σχεδόν εξολοκλήρου, με φραστικά δάνεια παρμένα από τον Ηρόδοτο.¹⁹² Παρόλα αυτά, παρατηρεί κανείς ότι και σε αυτή την παράγραφο ο Φλώριος προχωρεί σε στοχασμούς ή σε αυθαίρετες ερμηνείες των γεγονότων, που δεν υποστηρίζονται από τη σχετική αφήγηση του Ηροδότου. Το σκεπτικό πίσω από τις ενέργειες αυτές του ιστορικού μας είναι και πάλι η ανάδειξη της «γενναιότητας» των αρχαίων Κυπρίων. Έτσι, ο Φλώριος παρουσιάζει τους Κυπρίους να πολεμούν «animosamente» («με γενναιότητα»), πράγμα που δεν αναφέρει ο Ηρόδοτος, και να νικούνται (όπως το θέλει ο Ηρόδοτος). Βεβαίως, ο Φλώριος διευκρινίζει ότι η ήττα των Κυπρίων οφειλόταν στο ότι ο στόλος των «εχθρών» υπερτερούσε αριθμητικά, μια «λεπτομέρεια», όμως, που δεν εμφανίζεται στο κείμενο του Ηροδότου.

40.15-18.

Ο Φλώριος κάνει λόγο για τη συμμετοχή των Κυπρίων «nella battaglia general» («στη γενική ναυμαχία») στο πλαίσιο της εκστρατείας του Ξέρξη (καίτοι ο τόπος της ναυμαχίας δεν μνημονεύεται). Και πάλι παρατηρούμε, ότι και για τούτη τη συγκεκριμένη αφήγηση, το πρωτογενές υλικό για τη σύνθεσή της είναι φραστικά δάνεια από την περιγραφή της ναυμαχίας της Σαλαμίνας από τον Ηρόδοτο.¹⁹³ Μέσα στην αφήγηση των γεγονότων ο Φλώριος εισάγει μια δική του προσθήκη: οι Κύπριοι νικήθηκαν στο τέλος, αλλά δεν έφεραν οι ίδιοι την ευθύνη για την ήττα τους, μα οι «σύμμαχοί» τους, οι οποίοι τους είχαν εγκαταλείψει. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος, εμμέσως πλην σαφώς, δηλώνει ότι η ήττα των Κυπρίων δεν οφείλεται στην έλλειψη γενναιότητας από μέρους τους. Μέσα στη συγκεκριμένη αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* επαναλαμβάνεται το ίδιο μοτίβο: οι Κύπριοι σε κάθε πολεμική αναμέτρηση αποδεικνύονταν γενναίοι και ανίκητοι.

40.18-31.

Ο Φλώριος αναπαράγει εκ του Ηροδότου, στον οποίο και παραπέμπει στο περιθώριο, την ανεκδοτολογικού χαρακτήρα ιστορία του «Evelthone, re di Salamina» («Ευέλθοντα,

¹⁹² Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 7.90, 98, 195 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 3, Cambridge, MA – London 1922 (ανατύπ. 1982).

¹⁹³ Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 8.11 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 4, Cambridge, MA – London 1925 (ανατύπ. 1969).

βασιλιά της Σαλαμίνας») και της «Feretina» («Φερετίμης»). Στην περίπτωση αυτή ο Φλώριος δεν προσθέτει οτιδήποτε στην αφήγηση, που δανείζεται (σχεδόν επί λέξει) από τον Ηρόδοτο.¹⁹⁴

41.1-4.

Ο Φλώριος καταγράφει σε μια παράγραφο το επεισόδιο κάποιας πολεμικής συμπλοκής μεταξύ των Κυπρίων και του πέρση στρατηγού Αυτοφραδάτη, έχοντας ως πηγή του, όπως αναγράφει στο περιθώριο, τον «Arriano» («Αρριανό»). Εν τέλει, ο ιστορικός μας σημειώνει ότι οι Κύπριοι, «*combatterono in mare con Artofradate, onde si portarono valorosamente*» («ναυμάχησαν με τον Αυτοφραδάτη, όπου και συμπεριφέρθηκαν με γενναιότητα»). Αν κάποιος ανατρέξει, όμως, στο κείμενο του Αρριανού, θα δει ότι, στη μία και μοναδική περίπτωση που ο τελευταίος αναφέρει τους Κυπρίους σε συσχετισμό με τον Αυτοφραδάτη, γράφει τα εξής: «οί τῶν Κυπρίων βασιλεῖς ... Αὐτοφραδάτη ξυνέπλεον» («οι βασιλιάδες των Κυπρίων συνέπλεαν μαζί με τον Αυτοφραδάτη»). Δηλαδή, σύμφωνα με τον Αρριανό, οι Κύπριοι ήταν σύμμαχοι του πέρση στρατηγού και όχι εχθροί του, όπως το θέλει ο Φλώριος.¹⁹⁵ Στην περίπτωση αυτή ο Φλώριος παρερμηνεύει το κείμενο του Αρριανού, ίσως γιατί ο ιστορικός μας δεν κατανόησε ορθώς τη λέξη «ξυνέπλεον».

41.5-42.10.

Ο Φλώριος προχωρεί στην εξιστόρηση των σχέσεων που, προϊόντος του χρόνου, είχαν αναπτύξει οι Κύπριοι με τον Μέγα Αλέξανδρο.¹⁹⁶ Ο Μέγας Αλέξανδρος, όπως γράφει ο Φλώριος, σε μια ομιλία του προς τους συμμάχους του, τόνισε ότι έπρεπε να επιδιωχθεί πάση θυσία ο έλεγχος της Κύπρου. Για την πληροφορία αυτή ο Φλώριος παραπέμπει (στο περιθώριο του κειμένου του) στον Αρριανό. Στην αφήγηση του τελευταίου όντως απαντά η εν λόγω πληροφορία μέσα σε μια ομιλία, που απηύθυνε ο μέγας στρατηλάτης προς τους επιτελείς του.¹⁹⁷

Από το σημείο αυτό και έπειτα, όμως, ο Φλώριος προχωρεί στη σύνθεση μιας μυθιστορηματικής αφηγήσεως. Σύμφωνα με τον Φλώριο, ο Μέγας Αλέξανδρος έπλευσε κατά της Κύπρου με πολύ υπέρτερες δυνάμεις, αλλά οι Κύπριοι δεν κόμπιασαν. Απεναντίας,

¹⁹⁴ Ηρόδοτου, *Ιστορίαι*, 4.162 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 2, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1950). Για τον Ευέλθοντα, τον βασιλιά της Σαλαμίνας, βλ. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασίλεια», 497 κ.εξ.

¹⁹⁵ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.13.7. Σημειώνουμε ότι η editio princeps του ενταύθα αναφερομένου έργου του Αρριανού έγινε στη Βενετία το 1535, βλ. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, τ. 1, 105.

¹⁹⁶ Για τη σχέση των Κυπρίων με τον Μέγα Αλέξανδρο, βλ. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασίλεια», 606-609· Hill, *A History*, τ. 1, 148-153.

¹⁹⁷ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.17.1-4.

οι ατρόμητοι νησιώτες είχαν προετοιμαστεί «*di combattere animosamente*» («να πολεμήσουν γενναία»). Στη συνέχεια αυτής της μυθιστορηματικής του αφηγήσεως ο Φλώριος παρουσιάζει τον πολεμικό στόλο του Μεγάλου Αλεξάνδρου να πλέει κοντά στην Κύπρο, να δέχεται επίθεση εκ μέρους των Κυπρίων, που είχαν επί κεφαλής τον «Στασάνορα από τους Σόλους», και να «βλάπτεται». Αργότερα, αυτός ο Στασάνορας έγινε «*compagno*» («συναγωνιστής») του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου* αναγράφεται ο Στράβωνας ως πηγή για όλες αυτές τις λεπτομέρειες. Ωστόσο, αν ανατρέξει κανείς στο κείμενο του Στράβωνα, δεν πρόκειται να εντοπίσει κάτι από εκείνη τη θρυλική σύγκρουση των Κυπρίων με τον μέγα στρατηλάτη· ο αρχαίος γεωγράφος αναφέρει μόνο ότι ο Στασάνορας από τους Σόλους «*ἦν ... τῶν Ἀλεξάνδρου ἐταίρων*» («ήταν ένας από τους συναγωνιστές του Αλεξάνδρου»).¹⁹⁸ Για μια εισέτι φορά παρακολουθούμε τη φαντασία του Φλωρίου να οργιάζει, έτσι ώστε να υμνηθεί η δήθεν γενναιότητα των αρχαίων Κυπρίων.

Σε μεταγενέστερο στάδιο, όμως, συνεχίζει η αφήγηση του Φλωρίου, οι Κύπριοι συμφιλιώθηκαν με τον Μέγα Αλέξανδρο και έγιναν σύμμαχοί του. Μάλιστα, «ο βασιλιάς της Κύπρου» χάρισε ως «δώρο» ένα «ελαφρό σπαθί» στον Μέγα Αλέξανδρο και μερικοί εξέχοντες Κύπριοι (μνημονεύονται κάποια ονόματα) έλαβαν μέρος σε εκδηλώσεις και τελετές, που οργάνωσε ο μέγας στρατηλάτης. Δίπλα από την περί «δώρου» αφήγηση, στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου*, σημειώνεται ο Πλούταρχος ως πηγή· πρόκειται, ασφαλώς, για το έργο του Πλουτάρχου *Βίος Αλεξάνδρου* το οποίο όντως μνημονεύει «μάχαιραν ... θαυμαστήν ... κουφότητα» («αξιοθαύμαστο ... σε ελαφρότητα ... μαχαίρι»), το οποίο ο βασιλιάς του Κιτίου χάρισε στον Μέγα Αλέξανδρο.¹⁹⁹ Αυτό το τελευταίο σύγγραμμα ιστορεί, επίσης, και τη συμμετοχή κάποιων κυπρίων βασιλιάδων σε διάφορες εκδηλώσεις και τελετές, που οργάνωσε ο Μέγας Αλέξανδρος.²⁰⁰

Εν συνεχεία, ο Φλώριος καταγράφει ότι οι Κύπριοι έλαβαν τιμητικά αξιώματα στο στράτευμα του Μεγάλου Αλέξανδρου και βοήθησαν σημαντικά την προσπάθεια του μεγάλου στρατηλάτη να κατακτήσει την πόλη της Τύρου. Σημειώνουμε ότι για όλα αυτά ο Φλώριος παραπέμπει στον Αρριανό, η αφήγηση του οποίου επιβεβαιώνει τα εδώ γραφόμενα του ιστορικού μας.²⁰¹ Βεβαίως, η σχετική αφήγηση του Φλωρίου κλείνει, κατά τον συνηθισμένο τρόπο, με επαινετικά λόγια για τους Κυπρίους.

¹⁹⁸ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 14.6.3 (c 683).

¹⁹⁹ Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος*, 32.6 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 7, Cambridge, MA – London 1919 (ανατύπ. 1967).

²⁰⁰ Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος*, 29.1-2.

²⁰¹ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.20-24.

42.10-15.

Στις γραμμές αυτές της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος καταπιάνεται με το ζήτημα των σχέσεων της Κύπρου με την Αίγυπτο, αλλά συγχέει τη χρονική σειρά των γεγονότων. Γράφει, στην αρχή, ότι η Κύπρος περιήλθε στην εξουσία του «Πτολεμαίου, του βασιλιά της Αιγύπτου», και συσχετίζει την αναφορά αυτή με τον Ηρόδοτο. Αμέσως, όμως, πιο κάτω, χωρίς καμιά αιτιολόγηση, πηγαίνει τρεις αιώνες πίσω στον χρόνο, στον φαραώ της Αιγύπτου Άμασιν και αναφέρει ότι «Amasis ha soggiocato l'isola di Cipro, et fece la provincia tributario del regno d'Egitto» («ο Άμασις υπέταξε το νησί της Κύπρου, και το έκανε υποτελή επαρχία του Βασιλείου της Αιγύπτου»), χωρίς να προβαίνει σε κάποια επέκταση ή σχολιασμό.²⁰² Ο Φλώριος βασίζεται στον Ηρόδοτο και για την τελευταία φράση, όπως δε γράφει ο τελευταίος, ο Αμάσις «εἶλε δὲ Κύπρον πρῶτος ἀνθρώπων καὶ καταστρέψατο ἐς φόρου ἀπαγωγὴν» («πρώτος από τους ανθρώπους κατέκτησε την Κύπρο και την έκανε φόρου υποτελή [σ.σ. στον ίδιο]»).²⁰³

42.16-17.

Κατόπιν, ο Φλώριος κάνει ένα τεράστιο άλμα στον χρόνο και μεταφέρει τον αναγνώστη του στα χρόνια των ρωμαίων αυτοκρατόρων, του Pescennius Niger και του αντιπάλου του, του στρατηγού Σεπτίμιου Σεβήρου, ήτοι στον 3^ο αιώνα, για να μας πει ότι οι Κύπριοι πολέμησαν υπέρ του πρώτου και κατά του δευτέρου και «dove si portarono valorosamente» («όπου συμπεριφέρθηκαν με γενναιότητα»).²⁰⁴ Στο περιθώριο αναγράφεται ως πηγή ο «T. Livio» («Τίτος Λίβιος»), ο οποίος, όμως, έζησε στα χρόνια του αυτοκράτορα Αυγούστου, ήτοι τον 1^ο π.Χ. αιώνα, και, επομένως, αποκλείεται, εκ των πραγμάτων, να αποτελεί την πηγή για τα γεγονότα που αναφέρει εδώ ο Φλώριος.²⁰⁵ Δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε την πηγή, επί της οποίας ο Φλώριος ερείδεται για αυτά τα γεγονότα που διηγείται εδώ.

42.18-43.2.

Στο τμήμα αυτό της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος εξιστορεί το επεισόδιο με την άφιξη και τη σύντομη παραμονή στην Κύπρο του ρωμαίου στρατηγού Λούκουλλου (α' ήμισυ του 1^{ου} π.Χ. αιώνα) αναγράφοντας στο περιθώριο του κειμένου του ως πηγή του τον Πλούταρχο, χωρίς να κάνει, πάλι, καμιά μνεία σε κάποιο συγκεκριμένο σύγγραμμα του τελευταίου. Ο

²⁰² Ο φαραώ Άμασις έζησε τον 6^ο π.Χ. αιώνα, σχετικώς βλ. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασίλεια», 491-494· Hill, *A History*, τ. 1, 108-110, ενώ οι Πτολεμαίοι βασίλευσαν στην Αίγυπτο μετά το 323 π.Χ.

²⁰³ Ηροδότου, *Ιστορίαι*, 2.182 στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 1, Cambridge, MA – London 1920 (ανατύπ. 1975).

²⁰⁴ Για τα γεγονότα αυτά, χωρίς όμως αναφορά σε οποιαδήποτε συμμετοχή Κυπρίων, βλ. Grimal, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, 202-208.

²⁰⁵ Για τον Τίτο Λίβιο, βλ. Breisach, *Historiography*, 63-65.

Φλώριος, βεβαίως, χρησιμοποιεί το έργο του Πλουτάρχου *Βίος Λουκούλλου*. Σύμφωνα με το συγκεκριμένο σύγγραμμα, ο Λούκουλλος παρέμεινε στην Κύπρο για κάποιο χρονικό διάστημα. Σε κάποια στιγμή ο ρωμαίος στρατηγός πληροφορήθηκε ότι «εχθρικά» προς αυτόν πλοία παραμόνευαν σε κάποια ακρωτήρια της Κύπρου (ο Πλούταρχος δεν σημειώνει την ακριβή ταυτότητα των «εχθρικών πλοίων», υπαινίσσεται όμως ότι ήταν πειρατικά ή ποντιακά), με σκοπό να κινηθούν εναντίον του. Τότε ο Λούκουλλος σκόπιμα άφησε να διαδοθεί η ψευδής είδηση ότι ο ίδιος επρόκειτο να διαχειμάσει στο νησί και ότι δεν είχε κανένα σκοπό να πολεμήσει.²⁰⁶ Οι παραμονεύοντες εχθροί του το πίστεψαν και έπαψαν να είναι σε πολεμική ετοιμότητα, και, έτσι, ο Λούκουλλος βρήκε την ευκαιρία και έφυγε από το νησί ανενόχλητος. Οι σχετικές αφηγήσεις του Πλουτάρχου και του Φλωρίου συμφωνούν, με μόνη διαφορά το ότι ο κύπριος ιστορικός θέλει τα «εχθρικά πλοία» να είναι «κυπριακά», ίσως, πάλι, για να κάνει τον αναγνώστη του να πιστέψει ότι οι αρχαίοι Κύπριοι ήταν «σημαντικοί» και υπολογίσιμοι αντίπαλοι και για αυτούς τούτους τους τρομερούς Ρωμαίους.

43.2-26.

Ο Φλώριος διηγείται τη γνωστή ιστορία της αφορμής της κατάκτησης της Κύπρου από τους Ρωμαίους.²⁰⁷ Συγκεκριμένα εξιστορεί την άρνηση του βασιλιά της Κύπρου Πτολεμαίου να πληρώσει τα λύτρα για την απελευθέρωση του ρωμαίου πολιτικού Κλαυδίου Πούλχερ από τους πειρατές, με αποτέλεσμα, σε μεταγενέστερο χρόνο, ο τελευταίος να ενορχηστρώσει τη ρωμαϊκή κατάκτηση του νησιού, για να εκδικηθεί τον Πτολεμαίο. Ο Φλώριος δεν αναφέρει τίποτε για την πηγή που χρησιμοποίησε. Ωστόσο, το ενταύθα κείμενο του ιστορικού μας παρουσιάζει πολύ στενή συνάφεια με ένα χωρίο από το *Isolario* του Bordone· δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το *Isolario* είναι η πηγή.²⁰⁸

43.27-44.17.

Ο Φλώριος εξιστορεί την κατάκτηση της Κύπρου από τους Ρωμαίους, την αυτοκτονία του βασιλιά της Κύπρου Πτολεμαίου και τη μεταφορά στη Ρώμη των λαφύρων από την κατάκτηση. Σημειώνει ότι στη συνέχεια η Κύπρος παραχωρήθηκε στους Αντώνιο και Κλεοπάτρα. Ο Φλώριος πάλι δεν σημειώνει την πηγή του, αλλά αυτή είναι, σίγουρα, το

²⁰⁶ Πλουτάρχου, *Λούκουλλος*, 3.1-3 στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 2, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1968). Ο Πλούταρχος, *Λούκουλλος*, 2.5 γράφει ότι ο Λούκουλλος προηγουμένως είχε δεχτεί επιθέσεις από τους πειρατές που τότε λυμαίνονταν την Ανατολή.

²⁰⁷ Για τα ιστορικά γεγονότα μέχρι και την οριστική κατάκτηση της Κύπρου από τους Ρωμαίους (31 π.Χ.), βλ. Hill, *A History*, τ. 1, 204 κ.εξ.

²⁰⁸ *Isolario di Benedetto Bordone*, libro secondo, LXVv.

Isolario του Bordone· σε μερικά σημεία ο Φλώριος δανείζεται αυτούσιες λέξεις και φράσεις από το τελευταίο έργο.²⁰⁹

2.3.3. Συμπεράσματα

Από ολόκληρη την παραπάνω παρουσίαση, συζήτηση και ανάλυση των πηγών του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου έχουν προκύψει ενδιαφέροντα συμπεράσματα ως προς τον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος εργάστηκε με τις αρχαίες πηγές· εδώ θα επιχειρήσουμε να συνοψίσουμε αυτά τα συμπεράσματα.

Ο Φλώριος συγγράφει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, ένα κείμενο χωρογραφικού χαρακτήρα και περιεχομένου, συμμορφούμενος (κατά το μέτρο που μπορούσε ο ίδιος) με τα πρότυπα που έθεσε για τη συγγραφή χωρογραφικών έργων ο Flavio Biondo, ο πατέρας του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας. Εννοείται, βεβαίως, ότι ο Φλώριος επηρεάστηκε καίρια στη σύνταξη του εν λόγω δοκιμίου και από την εξοικείωση, που είχε αποκτήσει, με τη δομή και τα χαρακτηριστικά και άλλων χωρογραφικών κειμένων, που είχε (όπως γνωρίζουμε) αναγνώσει, όπως τα έργα των πάπα Πίου Β΄, Sebastian Münster και Benedetto Bordone (οι οποίοι, βεβαίως, κατά το μάλλον ή ήττον, όταν έγραφαν, εφάρμοζαν και οι ίδιοι τις μεθόδους του Biondo περί τη συγγραφή χωρογραφικών έργων). Ως εκ τούτου, τα βασικά χαρακτηριστικά του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας συναντώνται μέσα στο δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου (χαλαρή δομή, αφειδώλευτη χρήση των αρχαίων συγγραμμάτων, οι αρχαίοι γεωγράφοι/λόγιοι Κλαύδιος Πτολεμαίος, Στράβωνας και Πλίνιος έχουν την τιμητική τους, αναφορές στη γεωγραφική θέση του νησιού, μνεία των «αρχαίων» ονομάτων του, ιστορικογεωγραφική πραγμάτευση του κάθε γεωγραφικού διαμερίσματός του ξεχωριστά, μνεία των ξεχόντων προσωπικοτήτων του κλπ.)

Καθόσον δε αφορά στις πηγές που ο Φλώριος μετέρχεται για τον σκοπό της συγγραφής του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, πρέπει να θεωρείται βέβαιο ότι ο ιστορικός προσφεύγει σε μεγάλο αριθμό αρχαίων και μεσαιωνικών συγγραφέων. Ο ίδιος ο Φλώριος παραπέμπει πολλές φορές τον αναγνώστη σε πηγές, που τις μνημονεύει ονομαστικά (λ.χ. Αρριανός, Στράβωνας, Πτολεμαίος, Πανσανίας κ.α.). Επιπροσθέτως, ο Φλώριος αντλεί υλικό και από κυπριακά αγιολογικά συγγράμματα της Ύστερης Αρχαιότητας και της Βυζαντινής Εποχής. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρείται ότι ο ιστορικός κάνει χρήση κάποιων συγγραμμάτων, κυρίως των μεσαιωνικών χρόνων, αλλά αποφεύγει να τα κατονομάσει (λ.χ. τα συγγράμματα των Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, Φραγκίσκου Αττάρ και

²⁰⁹ *Isolario di Benedetto Bordone*, libro secondo, LXVv (το κείμενο στο απόσπασμα «ma Rufo Sesto ... la diede» είναι περίπου το ίδιο με το χωρίο 44.6-17 της *Ιστορίας της Κύπρου*).

Bordone). Μερικές δε φορές παρατηρούμε ότι παρόλο που ο Φλώριος δηλώνει ότι χρησιμοποιεί κάποιους συγκεκριμένους συγγραφείς, εντούτοις τους συγγραφείς εκείνους τους γνωρίζει μόνο από δεύτερο χέρι, από ενδιάμεσες πηγές (τις τελευταίες δεν τις κατονομάζει ποτέ). Αυτό συμβαίνει λ.χ. στις περιπτώσεις του Πινδάρου ή του Λυκόφρονα, τους οποίους ο Φλώριος καταγράφει ως πηγές του, ενώ η γνώση του για αυτούς είναι έμμεση, δηλαδή μέσω του έργου του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.

Όπως και να έχει το πράγμα, από αρχαίους και μεσαιωνικούς συγγραφείς ο Φλώριος δανείζεται περικοπές (άλλοτε μικρές και άλλοτε μεγάλες σε έκταση), τις οποίες και ενσωματώνει αυτούσιες (ως επί το πλείστον) μέσα στο κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου. Δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι το εν λόγω δοκίμιο είναι, στην ουσία, μια συρραφή περικοπών από προγενέστερες πηγές. Η μόνη προσωπική σφραγίδα του συγγραφέα είναι οι λίγες αναφορές που κάνει ο ίδιος για την κατάσταση κάποιων οικισμών στις μέρες του και τα ελάχιστα δικά του σχόλια, με τα οποία συνοδεύει τις περικοπές των πηγών, που ενσωματώνει στο κείμενό του.

Σε σχέση με τη δυνατότητα της πρόσβασης του Φλωρίου στις πηγές (και ειδικότερα στα έργα των αρχαίων συγγραφέων) διαγιγνώσκουμε ότι αυτή ήταν σε γενικές γραμμές ικανοποιητική, έχοντας, πάντα, κατά νου το γεωγραφικό και χρονικό πλαίσιο της εποχής (οφείλουμε να μην λησμονούμε ότι ο Φλώριος ζούσε σε μια σχετικά απομονωμένη, από πολιτιστική άποψη, «εσχατιά» της Ευρώπης, μακριά από τα πνευματικά κέντρα, τα πανεπιστήμια και τα τυπογραφεία). Κατά ταύτα, λαμβάνοντας υπόψη τα πιο πάνω δεδομένα, νομίζουμε ότι ο Φλώριος αξίζει κάθε εκτιμήσεως και θαυμασμού για την εκ μέρους του συναγωγή όλου αυτού του εκτεταμένου και ποικίλης γλωσσικής προελεύσεως υλικού των πηγών.

Πάνω σε αυτό το τελευταίο θέμα, δηλαδή στη διαδικασία, τη μέθοδο της συλλογής του πηγαίου υλικού εκ μέρους του Φλωρίου, η ανάγνωση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου και τα λάθη, στα οποία περιπίπτει ο ιστορικός με το να αποδίδει τα γραπτά ενός συγγραφέα σε κάποιον άλλο συγγραφέα (όπως λ.χ. το να αποδίδει στον Στράβωνα κάποιες πληροφορίες για τις κυπριακές πόλεις, για τις οποίες πληροφορίες εμείς είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι προέρχονται από τον Πλίνιο), μας επιτρέπουν, νομίζουμε, να ψηλαφήσουμε τον τρόπο, με τον οποίο δούλεψε ο ιστορικός μας, για να αποθησαυρίσει όλο εκείνο το ετερόκλητο πηγαίο υλικό. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Φλώριος αποδελτίωνε περικοπές κυπριακού ιστορικού ενδιαφέροντος από τα αρχαία κείμενα, που έτυχε να αναγνώσει στο διάβα του χρόνου. Σε μεταγενέστερο στάδιο, μετά από παρέλευση δεκαετιών ίσως, ο Φλώριος επιχείρησε να συγγράψει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου. Όθεν, ο

ιστορικός στράφηκε προς τη μελέτη των φύλλων, επί των οποίων είχε αντιγράψει παλιότερα τις περί Κύπρου περικοπές των αρχαίων κειμένων. Προφανώς, κάποια από τα φύλλα είχαν μπερδευτεί, ή είχαν φθαρεί και είχαν γίνει δυσανάγνωστα, με αποτέλεσμα τα λάθη που είδαμε πιο πάνω.

Αναφορικά, τώρα, με τη γλωσσική προέλευση των πηγών, που ο Φλώριος χρησιμοποίησε, η προσεκτική μελέτη του δοκιμίου έχει οδηγήσει τόσο σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα όσο και σε ερωτήματα. Πάνω στο θέμα των πηγών έχουμε δει ότι ο ίδιος ο ιστορικός παραπέμπει τον αναγνώστη σε πολλούς αρχαίους συγγραφείς. Ένα ερώτημα, όμως, που ίπταται εδώ είναι το κατά πόσο ο Φλώριος έκανε χρήση αυτών των αρχαίων συγγραφέων στην πρωτότυπη γλώσσα (ήτοι τα αρχαία ελληνικά ή τα λατινικά) ή σε κάποια μετάφραση σε σύγχρονη γλώσσα (λ.χ. στην ιταλική), μιας και στις μέρες του Φλωρίου τα αρχαία συγγράμματα (τόσο τα ελληνικά όσο και τα λατινικά) ήταν ήδη τυπωμένα, όχι μόνο στην πρωτότυπη γλώσσα μα και σε μεταφράσεις (τα ελληνικά κείμενα κυκλοφορούσαν και σε λατινικές μεταφράσεις). Στο ερώτημα τούτο μπορεί να δοθεί μια κάποια απάντηση, η περίπτωση της χρήσης του Βοκκάκιου είναι ενδεικτική: ο Φλώριος αντιγράφει μια ιταλική μετάφραση του λατινικού πρωτοτύπου του ιταλού ουμανιστή. Κατά συνέπεια, είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι το αυτό είναι δυνατόν να συμβαίνει και με άλλα κείμενα αρχαίων συγγραφέων, δηλαδή ο Φλώριος να χρησιμοποιεί τα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων και μέσω μεταφράσεων. Λέγοντας αυτά δεν πιστεύουμε, επ' ουδενί, ότι πρέπει να απορρίψουμε εκ προοιμίου το ενδεχόμενο ο Φλώριος να είχε κάνει χρήση των αρχαίων κειμένων στην πρωτότυπη γλώσσα τους, και τούτο επειδή η εποχή που έζησε ο Φλώριος χαρακτηριζόταν από αυξημένο επίπεδο αρχαιομάθειας. Εν πάση περιπτώσει, το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου φανερώνει πως ο ιστορικός κατείχε τη λατινική γλώσσα, τουλάχιστον σε υποφερτό βαθμό, ή ότι ήταν αρκούντως εξοικειωμένος με αυτή. Για το επίπεδο της ελληνομάθειας του ιστορικού μας δεν μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά. Ωστόσο, τολμούμε να πούμε ότι ο Φλώριος μπορούσε να κάνει τη δουλειά του ως ιστορικός, μέσω των λατινικών μεταφράσεων, χωρίς να χρειάζεται την ελληνική γλώσσα (μιας και τα ελληνικά συγγράμματα, όπως ειπώθηκε παραπάνω, κυκλοφορούσαν και σε λατινικές μεταφράσεις).

Κλείνοντας θα ήταν καλό να ειπωθούν δυο λόγια για το ποιο ήταν το βασικότερο κίνητρο του Φλωρίου, για χάρη του οποίου ο ιστορικός ενεπλάκη σε όλη αυτή την κοπιαστική δουλειά της συλλογής και της ταξινόμησης του εκτενούς πηγαίου υλικού και, εν τέλει, της συγγραφής του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου. Επ' αυτού, φρονούμε ότι οφείλει κανείς να μελετήσει τον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος μεταχειρίζεται τις πηγές του, τον τρόπο που «συνομιλεί» με τις πηγές του· μόνο έτσι μπορεί κανείς να αντιληφθεί και να

κατανοήσει το βασικότερο κίνητρο του ιστορικού. Ο Φλώριος, λοιπόν, ερμηνεύει και σχολιάζει τις πηγές του με έναν μονοδιάστατο τρόπο: παρατηρούμε με έκπληξη ότι τα πάντα περιστρέφονται γύρω από την «υψηλή» αξία, τις αρετές, τη μεγαλοσύνη και το αήττητο των Κυπρίων. Οι αρχαίες πηγές διαστρεβλώνονται, χωρίς αιδώ, για να αχθεί εις πέρας αυτός ο εκπεφρασμένος στόχος του ιστορικού. Δεν μπορεί, συνακόλουθα, να υπάρξει αμφιβολία ως προς το ποιο ήταν εξ αρχής το κύριο κίνητρο της συγγραφής· ήταν η κατασκευή και η παρουσίαση προς τα έξω ενός λαμπρού και ηρωικού παρελθόντος για την Κύπρο και τους Κυπρίους.

2.4. Οι πηγές του κύριου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου* που καλύπτει τα γεγονότα από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο (4^{ος} αιώνας) μέχρι (περίπου) τον θάνατο του Ιωάννη Β΄

2.4.1. Γενικά εισαγωγικά

Στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τα ζητήματα και τις πτυχές που περιβάλλουν τις πηγές, τις οποίες ο Φλώριος μετέρχεται, για να δομήσει την αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* από τη χρονική στιγμή της θρυλούμενης επίσκεψης της αγίας Ελένης στην Κύπρο μέχρι και τη βασιλεία του Ιωάννη Β΄. Επιπρόσθετα, θα διερευνήσουμε και άλλα ζητήματα που συνδέονται στενά με τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη συγκεκριμένη περίοδο. Συγκεκριμένα, θα προσπαθήσουμε να διασαφηνίσουμε τη φύση της σχέσης, η οποία υπάρχει ανάμεσα στην *Ιστορία της Κύπρου* και σε άλλα ιστορικά έργα, τα οποία κάποιοι μελετητές κατά καιρούς θεώρησαν (ή και θεωρούν ακόμη) ότι χρησιμοποιήθηκαν από τον Φλώριο ως πηγές του.

Ως προς το τελευταίο θέμα πρέπει να λεχθεί ότι οι μελετητές έχουν παρατηρήσει, ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ότι το μεγαλύτερο τμήμα της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* για την περίοδο της Φραγκοκρατίας, ήτοι το τμήμα του έργου που εξιστορεί τα γεγονότα μέχρι και το 1458, έχει να επιδείξει μεγάλες οφειλές σε προγενέστερα μείζονα ιστοριογραφικά έργα, που, επίσης, καλύπτουν τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Πιο συγκεκριμένα, έχει επισημανθεί, σχεδόν από το σύνολο των ερευνητών, ότι το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* μοιάζει να ακολουθεί κάποια προγενέστερα έργα ως προς τον ειρμό και τη διαδοχή των γεγονότων, ενίοτε δε «συλλαμβάνεται» να αντιγράφει ή να παραφράζει σε πολύ μεγάλη κλίμακα κάποια συγκεκριμένα προϋπάρχοντα ιστορικά κείμενα της Φραγκοκρατίας. Η πλειοψηφία, μάλιστα, των κατά καιρούς μελετητών του Φλωρίου έχει την ακλόνητη πεποίθηση ότι έχει εντοπίσει ένα συγκεκριμένο ιστορικό κείμενο, το *Chronique d'Amadi*, το οποίο ο Φλώριος ακολουθεί κατά πόδας στην αφήγηση των γεγονότων, συντέμνει, παραφράζει και επεξεργάζεται για τον σκοπό της συνθέσεως του μεγαλύτερου τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου*.¹

Όλα αυτά είναι τα μείζονα προβλήματα που θα μας απασχολήσουν παρακάτω και θα τα αναπτύξουμε ευρέως. Ως εκ τούτου, είναι αναγκαίο να γίνει πρώτα κάποιος λόγος για την ιστοριογραφική συγκομιδή των χρόνων της Φραγκοκρατίας, γιατί, εκ των πραγμάτων, είναι

¹ Για όλα αυτά, βλ. κατωτέρω.

υπόθεση άμεσα συνυφασμένη με το ζήτημα που περιβάλλει τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου*. Η εποχή των Σταυροφοριών και της κυπριακής Φραγκοκρατίας χαρακτηρίζεται, λοιπόν, μεταξύ άλλων, και από την αυξημένη τάση για την παραγωγή ιστορικών έργων, τα οποία ήρθαν να καλύψουν τις διάφορες ανάγκες των νέων κρατικών οντοτήτων, του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και του Βασιλείου της Κύπρου, τα οποία προέκυψαν από τις πρώτες τρεις Σταυροφορίες. Τέτοιες ανάγκες ήταν, βεβαίως, η διατήρηση της ιστορικής μνήμης, η νομιμοποίηση των νέων καθεστώτων και η επιβεβαίωση του ηγετικού ρόλου των αρχουσών τάξεων.² Από την πλούσια εκείνη παραγωγή έφτασαν ως την εποχή μας ευάριθμα ιστορικά έργα, τρία από τα οποία αφορούν κύρια την ιστορία του Βασιλείου των Λουζινιανών, είναι μακροσκελή και παρουσιάζουν ισχυρές κειμενικές διασυνδέσεις με την *Ιστορία της Κύπρου*: τα καταγράφουμε εδώ με τους τίτλους, με τους οποίους αναφέρονται συνήθως στη βιβλιογραφία: τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi* και η *Εξήγησις* του Λεοντίου Μαχαιρά.

Ο ιστορικός Φλώριος, λοιπόν, μιας και γράφει στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, βρίσκεται χρονικά προς το τέλος μιας μακράς σειράς ιστορικών συγγραφέων, οι οποίοι καταπιάστηκαν με την καταγραφή της ιστορικής πορείας των Βασιλείων των Ιεροσολύμων και της Κύπρου. Εκ των πραγμάτων, ο Φλώριος ήταν υποχρεωμένος να καταφύγει στα τρία ανωτέρω ιστορικά έργα (και, ενδεχομένως, και σε άλλα μη διασωθέντα), δηλαδή στις προϋπάρχουσες ιστορικές πηγές, έτσι ώστε να αντλήσει την πληροφόρηση που χρειαζόταν για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Έτσι, λοιπόν, όπως άλλωστε θα έπρεπε και να αναμένεται, ο ιστορικός μας, για να ικανοποιήσει αυτή του την ανάγκη, έστρεψε το βλέμμα του στις πηγές που του κληροδότησε το παρελθόν και δανείστηκε το υλικό του αλλά, εν μέρει, και τη μεθοδολογία του από αυτές. Ως εκ τούτου, η *Ιστορία της Κύπρου*, αναπόφευκτα ανέπτυξε με τις προγενέστερες πηγές ένα ευρύ και περίπλοκο πλέγμα σχέσεων και εξαρτήσεως: την επακριβή φύση τούτου του πλέγματος της εξαρτήσεως του έργου του Φλωρίου από τις προαναφερθείσες πηγές είναι που θα προσπαθήσουμε να διασαφηνίσουμε στη συνέχεια. Θα δοκιμάσουμε, όθεν, να δώσουμε απαντήσεις στα εξής ερωτήματα: από ποια συγκεκριμένα έργα της Φραγκοκρατίας ο Φλώριος αντλεί και πώς επεξεργάζεται τα κείμενα των πηγών του. Επί του προκειμένου, προϊδεάζουμε τον αναγνώστη ότι η σχετική συζήτησή μας θα δείξει πως επιβεβαιώνεται η θέση παλαιότερων ερευνητών ότι η βασική πηγή του ιστορικού

² Γενικά για την ιστοριογραφική παραγωγή στο Βασίλειο των Ιεροσολύμων, βλ. Ph. D. Handyside, *The Old French William of Tyre*, Leiden – Boston 2015· Grivaud, *Entrelacs*, 95-104· G. Grivaud, «Literature», στο A. Nicolaou-Konnari και Ch. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, 219-284, εδώ 238-240· Breisach, *Historiography*, 132-137· P. W. Edbury – J. G. Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East*, Cambridge 1988· M. R. Morgan, *La continuation de Guillaume de Tyr (1184-1197)*, Paris, 1982· Smalley, *Historians*, 131, 134-141, 173-174 και σποράδην· A. C. Krey, «William of Tyre: The Making of an Historian in the Middle Ages», *Speculum* 16 (1941), 149-166.

μας είναι το *Chronique d'Amadi*. Προσέτι, θα καταδείξουμε ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί ελάχιστα (ή και καθόλου) την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, ενώ δεν φαίνεται να γνωρίζει το κείμενο των *Gestes des Chiprois*. Καθόσον αφορά δε στην επεξεργασία των πηγών εκ μέρους του ιστορικού μας, αυτή συνίσταται κυρίως από κατά λέξη αντιγραφές, γλωσσικές «βελτιώσεις» και αναδιατυπώσεις, κατά τον τρόπο, τον οποίο έχουμε συναντήσει και στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Αποτελεί, λοιπόν, δεδομένο, και έχει παρατηρηθεί ήδη από τους μελετητές του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα, όπως έχουμε ήδη πει, ότι μεγάλα τμήματα από τα ιστορικά έργα *Gestes des Chiprois*, *Chronique d'Amadi* και *Εξήγησις* του Λεοντίου Μαχαιρά παρουσιάζουν πολύ στενή συνάφεια, τόσο στη δομή όσο και στο περιεχόμενο, και μεταξύ τους, και με το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Εις τι συνίσταται, λοιπόν, αυτή η συνάφεια; Προς το παρόν, φτάνει να αναφέρουμε πως θεωρείται αναμφισβήτητο (επιφυλασσόμεστε για μεγαλύτερη ανάπτυξη παρακάτω) ότι τα ανωτέρω τέσσερα ιστορικά έργα διασυνδέονται μεταξύ τους με τους ακόλουθους δυο τρόπους: α) είναι παραπάνω από εμφανές ότι τμήματα της αφηγήσεως των έργων αυτών μοιράζονται ένα κοινό πλάνο αφηγήσεως και διατάξεως της ιστορικής ύλης, με άλλα λόγια, ακολουθούν σχεδόν την ίδια σειρά στην εξιστόρηση των γεγονότων· β) σε πλείστες όσες περιπτώσεις απαντά στα ανωτέρω έργα πλήθος από παράλληλα χωρία, τα οποία παρουσιάζουν το ίδιο ή ελαφρώς διαφοροποιημένο (άλλοτε εκτενέστερο και άλλοτε συνοπτικότερο) περιεχόμενο.

Προτού προχωρήσουμε, επομένως, στην εξέταση των περίπλοκων θεμάτων που περιβάλλουν το ζήτημα του προσδιορισμού της επακριβούς σχέσεως (και εξαρτήσεως) της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα προαναφερθέντα τρία προγενέστερά της ιστορικά έργα της περιόδου της Φραγκοκρατίας, χρειάζεται απαραίτητα να προηγηθεί κάποια ενημέρωση για τα βασικά συγγράμματα της μεσαιωνικής και υστερομεσαιωνικής ιστοριογραφικής παραγωγής του Βασιλείου της Κύπρου που έχουμε αναφέρει παραπάνω, ήτοι τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi* και την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά· τονίζουμε ότι η σχετική ενημέρωση για τα συγγράμματα αυτά θα περιοριστεί στα απολύτως βασικά στοιχεία. Την ενημέρωση για τα τρία μείζονα ιστοριογραφικά έργα θα ακολουθήσει η ανάλυση για τα θέματα που περιβάλλουν τα ερευνητικά ερωτήματα της παρούσης διατριβής: πρώτα θα παραθέσουμε τις απόψεις των κυριότερων ερευνητών και μελετητών για το ζήτημα της διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα τρία ανωτέρω ιστορικά έργα· έπειτα θα καταβληθεί προσπάθεια εκ μέρους μας να προσδιοριστεί η επακριβής φύση αυτής της διασύνδεσης· και, τέλος, θα γίνει διεξοδικός λόγος για τον τρόπο, με τον οποίο ο

Φλώριος επεξεργάζεται και «δουλεύει» με τη βασική/κύρια πηγή του για την περίοδο της Φραγκοκρατίας.

Ξεκινούμε τώρα, λοιπόν, τη σύντομη ενημέρωσή μας για τα μείζονα έργα της κυπριακής Φραγκοκρατίας, αρχής γενομένης με τα λεγόμενα *Gestes des Chiprois*.³ Τον όρο *Gestes des Chiprois* («*Ανδραγαθήματα των Κυπρίων*») μετέρχεται η σύγχρονη έρευνα από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, προκειμένου να τιτλοφορήσει ένα ανώνυμο χρονογραφικό συμπίλημα, το σωζόμενο κομμάτι του οποίου καταπιάνεται με την ιστορία των Βασιλείων των Ιεροσολύμων και της Κύπρου, από το 1131/2 περίπου μέχρι και το 1309. Πρόκειται για το πιο παλιό μείζον ιστορικό σύγγραμμα της κυπριακής Φραγκοκρατίας. Το χρονογραφικό τούτο συμπίλημα σώζεται σε ένα μοναδικό χειρόγραφο, το οποίο αντιγράφηκε στην Κερύνεια το 1343 από κάποιον Jean le Miège, είναι γραμμένο στην παλαιογαλλική γλώσσα και περιήλθε στη γνώση της επιστημονικής κοινότητας το 1882. Δυστυχώς η κατάσταση με την οποία έφτασε σε μας το χειρόγραφο δεν είναι η ευκαία: είναι ακρωτηριασμένο στην αρχή και στο τέλος και, ως εκ τούτου, έχουν απωλεσθεί οι σελίδες, οι οποίες ενδεχομένως θα μνημόνευαν τον τίτλο του έργου, τον συγγραφέα του και το έτος συγγραφής· οι μελετητές υποθέτουν με βάση διάφορες θεωρίες και εικονολογίες ότι το έργο συντάχθηκε κάπου μεταξύ του 1324 και του 1343. Τα *Gestes des Chiprois* είδαν για πρώτη φορά το φως της δημοσιότητας το 1887.

Αναφορικά με την αφήγηση των *Gestes des Chiprois*, αυτή συγκροτείται από τρία ανεξάρτητα μεταξύ τους κείμενα, στα οποία ο Gaston Raynaud, ο πρώτος εκδότης του χρονογραφικού αυτού συμπλήματος, έδωσε τους εξής τίτλους: α) *Chronique de Terre Sainte* («*Χρονικό των Αγίων Τόπων*»)· β) *Estoire de la Guerre qui fu entre l'empereor Frederic et Johan d'Ibelin* («*Ιστορία του πολέμου που έγινε μεταξύ του αυτοκράτορα Φρειδερίκου και του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν*»), που έγινε και πιο γνωστό ως τα *Mémoires de*

³ Για τα *Gestes des Chiprois*, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 104-113· A. Nicolaou-Konnari, «Gestes des Chiprois», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 703, το σχετικό κείμενο έχει κοινοποιηθεί σε μένα από την κ. Νικολάου-Κονναρή με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου· Grivaud, «Literature», 240-244· L. Minervini, «Les Gestes des Chiprois et la tradition historiographique de l'Orient latin», *Le Moyen Age* 110, (2004), 315-325· P. Crawford, *The 'Templar of Tyre': Part III of the 'Deeds of the Cypriots'*, Aldershot, Hampshire – Burlington, VT 2003 (αγγλική μετάφρ.), 1-11· *Cronaca del Templare*, 1-23· Novara, *Guerra*, 1-64· Philip de Novare, *The Wars of Frederick II against the Ibelins in Syria and Cyprus*, αγγλική μετάφρ. J. L. La Monte, New York 1936, 3-21· Novare, *Mémoires*, iii-xiii· Ch. Kohler, «Les Gestes des Chiprois», στο *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, έκδ. G. Paris – L. de Mas Latrie, τ. 2, Paris 1906, ccxix-cclxiv (εισαγωγή στην έκδοση του έργου), 653-872 (έκδοση του έργου)· G. Paris, «Les Mémoires de Philippe de Novare», *Revue de l'Orient latin* 9 (1902), 164-205· *Les Gestes des Chiprois*, ix-xxviii· P. Riant, «VIIe rapport du Secrétaire-Trésorier (1883)», παράρτημα στο *Archives de l'Orient latin* 2 (1884)· P. Riant, «VIIIe rapport du Secrétaire-Trésorier (1884)», παράρτημα στο *Archives de l'Orient latin* 2 (1884).

Philippe de Novare («Απομνημονεύματα του Φιλίππου της Νοβάρας»)· γ) *Chronique du Templier de Tyr* («Χρονικό του Ναΐτη της Τύρου»).

Το *Chronique de Terre Sainte*, το πρώτο κείμενο των *Gestes des Chiprois*, αποτελείται από ξηρές χρονογραφικές καταγραφές, που είναι διατεταγμένες σε ετήσια βάση και που καλύπτουν χρονικά την περίοδο μεταξύ του 1131/2 και του 1224. Δεν χρειάζεται, βέβαια, να λεχθεί ότι οι εν λόγω χρονογραφικές καταγραφές εστιάζουν στην απαθανάτιση των γεγονότων της Κύπρου και της Συροπαλαιστίνης.

Τα *Mémoires de Philippe de Novare*, το δεύτερο κείμενο των *Gestes des Chiprois*, συνιστούν μια διασκευή ενός απολεσθέντος ιστορικού συγγράμματος, αυτοβιογραφικού περιεχομένου, του Φιλίππου της Νοβάρας (ο τελευταίος έζησε και σταδιοδρόμησε στην Κύπρο κατά τον 13^ο αιώνα, υπήρξε δε πολυγραφότατος συγγραφέας έργων ποικίλου περιεχομένου).⁴ Το απολεσθέν, λοιπόν, εκείνο σύγγραμμα του Φιλίππου της Νοβάρας αναλώνονταν με την εξιστόρηση των γεγονότων του Λογγοβαρδικού Πολέμου (περίπου 1228-1243), ήτοι της πολεμικής απόπειρας του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β΄ να θέσει υπό τον έλεγχό του την Κύπρο· μέσα στα γεγονότα εκείνης της περιόδου ο Φίλιππος της Νοβάρας είχε προσωπική ενεργό εμπλοκή. Όσον αφορά αυτό καθαυτό το κείμενο της διασκευής των *Mémoires de Philippe de Novare*, έχει διαπιστωθεί, ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ότι το συγκεκριμένο κείμενο ενσωματώνει ιστορική ύλη και από άλλα ιστορικά συγγράμματα, όπως το *Eracles* (την παλαιογαλλική μετάφραση και συνέχεια του Γουλιέλμου της Τύρου) και το *Annales de Terre Sainte* («Χρονικά των Αγίων Τόπων»), έργα, κατά τα φαινόμενα, ιδιαίτερα δημοφιλή στο περιβάλλον του Outremer.

Το *Chronique du Templier de Tyr*, το τρίτο κείμενο των *Gestes des Chiprois*, διαλαμβάνει κυρίως την ιστορία της Κύπρου και της Συροπαλαιστίνης μεταξύ των ετών 1243 και 1309 (βέβαια υπάρχουν εντός του έργου και μνείες για τα διατρέξαντα γεγονότα στην Ευρώπη και αλλού κατά την ίδια χρονική περίοδο). Σημειωτέον ότι το *Chronique du Templier de Tyr* κάνει την τελευταία του καταγραφή στο συγκεκριμένο χρονικό σημείο (1309), επειδή το μοναδικό χειρόγραφο που διασώζει το κείμενο είναι κολοβό και του λείπει η συνέχεια· οι μελετητές υποθέτουν ότι η καταγραφή των γεγονότων θα εξικνείτο μέχρι και του 1324. Καθόσον αφορά στα του συγγραφέα, από το κείμενο του *Chronique du Templier de Tyr* συνάγεται ότι τούτος έζησε στα τέλη του 13^{ου} αιώνα και στις αρχές του 14^{ου} αιώνα, διετέλεσε

⁴ Για την πολύπλευρη (πολεμική, πολιτική, συγγραφική) δραστηριότητα του Φιλίππου της Νοβάρας, πλην των έργων που καταγράφονται στην προηγούμενη σημ., βλ. Philip of Novara, *Le Livre de forme de plait*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. P. W. Edbury. Nicosia 2009· Grivaud, *Entrelacs*, 143-160· D. Jacoby, «The Kingdom of Jerusalem and the Collapse of Hohenstaufen Power in the Levant», *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986), 83-101· J. L. La Monte, «John d'Ibelin: the old lord of Beirut, 1177-1236», *Byzantion* 12 (1937), 417-448.

δε γραμματέας ή συνεργάτης υψηλών προσώπων της κοινωνίας του Outremer, και μάλιστα αυτού τούτου του μαγίστρου των Ναϊτών Ιπποτών Guillaume de Beaujeu.

Έχει ήδη αναφερθεί ότι τα *Gestes des Chiprois*, από την εποχή του εντοπισμού του μοναδικού χειρογράφου που τα διασώζει, συνδέθηκαν από τους μελετητές με το κείμενο του Φλωρίου με διάφορους τρόπους. Ένας από αυτούς είναι και η τιτλοφόρησή τους. Επειδή, λοιπόν, ο συμπιλητής ή ο συντάκτης των *Gestes des Chiprois* δεν κατονομάζεται στο διασωθέν τμήμα του συμπλήματος, οι πρώτοι μελετητές και εκδότες του έργου στηριζόμενοι στην αναφορά του Φλωρίου (στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*) ότι «ho poi trovato particolarmente i *Gesti di Ciprioti* in francese, scritti da Filippo de Navara ... dopo di lui, Gerardo Monreal tenne memoria di molte cose accadute in suo tempo» («έπειτα βρήκα τα *Ανδραγαθήματα των Κυπρίων* [σ.σ. γραμμένα] στα γαλλικά, γραμμένα από τον Φίλιππο της Νοβάρας ... μετά από αυτόν, ο Gérard de Montréal διατήρησε την ανάμνηση πολλών πραγμάτων που έλαβαν χώρα στην εποχή του») έδωσαν τον τίτλο *Gestes des Chiprois* στο όλο συμπλήμα, τίτλος που, έκτοτε, καθιερώθηκε στη βιβλιογραφία.⁵ Επιπροσθέτως, ο πρώτος εκδότης του έργου αφορμώμενος από την ανωτέρω αναφορά του Φλωρίου θεώρησε ότι είναι εξαιρετικά πιθανό ο προαναφερθείς Gérard de Montréal να είναι, συγχρόνως, και ο συγγραφέας του *Chronique du Templier de Tyr* αλλά και ο συντάκτης/συμπιλητής των *Gestes des Chiprois* στην ολότητά τους.⁶ Όπως γράφει ο ίδιος ο Raynaud: «jusqu'à preuve du contraire, nous regardons donc Gérard de Montréal comme l'auteur de la *Chronique du Templier de Tyr* et comme le compilateur des *Gestes des Chiprois*» («μέχρι να αποδειχθεί το αντίθετο, τείνουμε, λοιπόν, να θεωρούμε τον Gérard de Montréal ως τον συγγραφέα του *Chronique du Templier de Tyr* και ως τον συντάκτη/συμπιλητή των *Gestes des Chiprois*»).⁷ Τη συγκεκριμένη θέση του Raynaud, που θέλει τον Gérard de Montréal ως τον συντάκτη του όλου συμπλήματος, υιοθέτησε και ο Charles Kohler, ο οποίος έγραψε την εισαγωγή στην έκδοση των *Gestes des Chiprois* του 1906 και προετοίμασε την έκδοση του δεύτερου μέρους του συμπλήματος το 1913.⁸ Την ίδια άποψη ασπάστηκε και ο John L. La Monte, ο μεταφραστής του δεύτερου μέρους των *Gestes des Chiprois* στην αγγλική γλώσσα.⁹ Ωστόσο, κόντρα στις απόψεις των παλαιότερων μελετητών, κάποιοι νεότεροι μελετητές, όπως ο Gilles Grivaud και η Laura Minervini,

⁵ Βλ. ανωτέρω 2.2.

⁶ *Les Gestes des Chiprois*, xxvi-xxvii.

⁷ *Les Gestes des Chiprois*, xxvij.

⁸ Για τις απόψεις του Kohler, βλ. Kohler, «Les Gestes des Chiprois», ccxlii-ccxlvii· Novare, *Mémoires*, vii-xiv.

⁹ Novare, *The Wars*, 4.

φαίνονται διστακτικοί στο να δεχτούν τον Gérard de Montréal ως τον συγγραφέα του συμπλήματος.¹⁰

Είναι πάντως γεγονός το ότι τα *Gestes des Chiprois* αξιώθηκαν μεγάλης προσοχής και έτυχαν πολλών εκδόσεων, επανεκδόσεων και μεταφράσεων σε σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες. Αυτό το αυξημένο ενδιαφέρον οφείλεται πρωτίστως στο περιεχόμενο των *Gestes des Chiprois*, το οποίο καταπιάνεται με την – πάντοτε δημοφιλή στους ιστορικούς επιστημονικούς κύκλους– ιστορία των Σταυροφοριών και του τέλους του Βασιλείου των Ιεροσολύμων. Ιδίως για αυτό το τελευταίο, κοσμοϊστορικό συμβάν θα το ονόμαζε κανείς, το *Chronique du Templier de Tyr* αποτελεί τη σημαντικότερη πηγή.

Το δεύτερο μείζον αφηγηματικό ιστορικό κείμενο της κυπριακής Φραγκοκρατίας είναι το *Chronique d'Amadi*.¹¹ Με τον τίτλο αυτόν έχει καθιερωθεί στη βιβλιογραφία, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, να ονομάζεται ένα χρονογραφικό συμπλήμα γραμμένο στην ιταλική γλώσσα, το οποίο εξιστορεί τις τύχες του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και της Κύπρου μέχρι το 1440 περίπου, καθώς επίσης και την πορεία του κινήματος των Σταυροφοριών, τις οποίες παραδόξως θέλει να έχουν ως απαρχή τους την εποχή του βυζαντινού αυτοκράτορα Ηρακλείου (7^{ος} αιώνας). Είναι τωόντι γεγονός ότι αγνοείται ο ακριβής χρόνος συνθέσεως του συμπλήματος· πάντως από διάφορα ενδοκειμενικά στοιχεία εικάζεται ότι αυτό πρέπει να έχει συντεθεί στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Ο τίτλος *Chronique d'Amadi* δόθηκε στο συμπλήμα τούτο από τους νεότερους μελετητές, μιας και το χειρόγραφο που χρησιμοποιήθηκε για τη μοναδική έκδοση του έργου ανήκε κάποτε στον Francesco Amadi (+ 1566), βενετό λόγιο, συλλογέα χειρογράφων και αρχαιοτήτων. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το *Chronique d'Amadi* εμπεριέχει μια ιδιαίτερος μακροσκελή αφήγηση, αφού στη μοναδική έκδοσή του, η οποία έγινε από τον René de Mas Latrie το 1891, απλώνεται σε έκταση πέραν των 500 σελίδων.

Το *Chronique d'Amadi*, στην ουσία, φιλοδοξεί να καλύψει μια πολύ εκτεταμένη σε χρονικό εύρος περίοδο, μιας και ξεκινά, όπως έχει λεχθεί, την καταγραφή των ιστορικών γεγονότων από τον 7^ο αιώνα και φτάνει μέχρι και τη βασιλεία του Ιωάννη Β'. Παρά ταύτα, οφείλουμε να πούμε ότι η κατανομή της ιστορικής ύλης μέσα στο έργο δεν είναι ισόποση: έτσι, ενώ λ.χ. για την απαθανάτιση των γεγονότων του πραξικοπήματος του Αμωρύ (1306-1310), το

¹⁰ Grivaud, «Literature», 241, 244· *Cronaca del Templare*, 2.

¹¹ Για το *Chronique d'Amadi*, βλ. *The Chronicle of Amadi*, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. N. Coureas – P. Edbury, Nicosia 2015, xiii-xxvi· Grivaud, *Entrelacs*, 252-255 και σποράδην· A. Nicolaou-Konnari, «Chronicle of Amadi», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (online), το σχετικό κείμενο έχει κοινοποιηθεί σε μένα από την κ. Νικολάου-Κονναρή με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου· Novare, *The Wars*, 5-7· Makhairas, *Recital*, τ. 2, 8-9· Novare, *Mémoires*, vii-viii· *Chronique d'Amadi*, i-vii (εισαγωγικά), 1-534 (έκδοση του έργου).

Chronique d'Amadi αφιερώνει σχεδόν 150 σελίδες, εντούτοις, για την κάλυψη των γεγονότων της βασιλείας του Ιακώβου Α΄ (1382-1398) αφιερώνει μόνο 6 σελίδες.¹² Η άνιση αυτή κατανομή της ιστορικής ύλης μέσα στο *Chronique d'Amadi* υπαγορεύτηκε, το δίχως άλλο, από τους περιορισμούς, τους οποίους έθεταν στον συντάκτη του έργου οι πηγές του (δηλαδή για κάποια γεγονότα ο συντάκτης είχε στη διάθεσή του επαρκές πηγαίο ιστορικό υλικό, ενώ για κάποια άλλα όχι). Το έργο είναι, ωσαύτως, γεμάτο από σύντομα χρονογραφικά σημειώματα, που το καθένα έχει έκταση μια δυο αράδες. Όπως και να έχει το πράγμα, ο συντάκτης του *Chronique d'Amadi* αρχίζει την αφήγησή του περί της κυπριακής ιστορίας με τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο και, έπειτα, εξιστορεί λεπτομερώς τα γεγονότα της κατάκτησης της Κύπρου από τους Δυτικούς (Ριχάρδος Α΄ της Αγγλίας, Ναΐτες Ιππότες, Λουζινιανοί). Εν συνεχεία, μεγάλο όγκο μέσα στο *Chronique d'Amadi* καταλαμβάνει η αφήγηση της εξιστόρησης των γεγονότων του Λογγοβαρδικού Πολέμου (για την οποία ο ανώνυμος συμπλητής του έργου προσάγει μια – ιταλόγλωσση– διασκευή των *Mémoires de Philippe de Novare*), της πορείας του Βασιλείου των Ιεροσολύμων προς την κατάρρευση (1291) και του πραξικοπήματος του Αμωρύ· η συγκεκριμένη αφήγηση του *Chronique d'Amadi* παρουσιάζει πλείστα όσα κοινά σημεία και ως προς το περιεχόμενο και ως προς τη δομή (ακόμη και σε μεγάλο βαθμό ταυτόσημο σχεδόν κείμενο) με τις αφηγήσεις του δευτέρου και του τρίτου μέρους των *Gestes des Chiprois*. Είναι γι' αυτόν τον λόγο που παλαιότεροι μελετητές, όπως οι René de Mas Latrie, Gaston Raynaud, Gaston Paris και Charles Kohler διατύπωσαν την άποψη ότι τα *Gestes des Chiprois* χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή για τη σύνταξη του *Chronique d'Amadi*. Κατόπιν, μετά το πέρας της εξιστόρησης των γεγονότων του πραξικοπήματος του Αμωρύ, ακολουθεί στο *Chronique d'Amadi* η περιγραφή των γεγονότων της περιόδου 1312-1440, σε μια αφήγηση η οποία μοιράζεται πολλά κοινά στοιχεία με την αντίστοιχη αφήγηση της *Εξήγησως* για την περίοδο εκείνη, κάτι που οδήγησε σύγχρονους μελετητές να ισχυριστούν ότι το *Chronique d'Amadi* ερείδεται στην *Εξήγησιν*, για την εν λόγω περίοδο.

Το τρίτο μείζον αφηγηματικό ιστορικό κείμενο της κυπριακής Φραγκοκρατίας είναι η *Εξήγησις* (πλήρης τίτλος: *Εξήγησις της γλυκείας χώρας Κύπρου, η ποία λέγεται Κρόνακα* [ή *Κρόνηκα*] *τουτέστιν Χρονικόν*).¹³ Πρόκειται για ένα ιστορικό κείμενο («χρονικό», είναι ο

¹² Τούτο οδήγησε τους μεταφραστές του *Chronique d'Amadi* να εικάσουν ότι ο άγνωστος συμπλητής του βασίστηκε σε κάποια εκτενή αφήγηση για το πραξικόπημα του Αμωρύ, που γράφτηκε εγγύς των γεγονότων, αλλά που είναι χαμένη σήμερα, βλ. *The Chronicle of Amadi*, 488-489.

¹³ Για την *Εξήγησιν* και τον συγγραφέα της υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία, ενδεικτικά βλ. Α. Νικολάου-Konnari, «Machairas, Leontios» στο G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 1054-1055, το σχετικό κείμενο έχει κοινοποιηθεί σε μένα από την κ. Νικολάου-Kονναρή με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου· Grivaud, *Entrelacs*, 186-201· *Λεοντίου Μαχαιρά, Χρονικό της Κύπρου: Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*, εισαγ. και επιμ. Μ. Πιερός και Α. Νικολάου-Kονναρή,

όρος που χρησιμοποιούν οι σύγχρονοι εκδότες του), το οποίο διεξέρχεται τα σχετικά με την ιστορία της Κύπρου από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στο νησί μέχρι και το τέλος της βασιλείας του Ιωάννη Β΄. Η *Εξήγησις* γράφτηκε στο ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου στις αρχές του 15^{ου} αιώνα, ως συγγραφέας της δε φέρεται να είναι ο Λεόντιος Μαχαιράς (τέλη του 14^{ου}-αρχές 15^{ου} αιώνα), ένας κύπριος γραφειοκράτης που σταδιοδρόμησε σε διάφορα πόστα στην Αυλή των Λουζινιανών. Το έργο σώζεται σε τρία χειρόγραφα, εκδόθηκε για πρώτη φορά από τον Κωνσταντίνο Ν. Σάθα το 1873 και, έκτοτε, γνώρισε αρκετές εκδόσεις, με πιο σημαντικές την κριτική έκδοση του Richard M. Dawkins (1932) και την διπλωματική έκδοση των Μιχάλη Πιερή και Άγγελ Νικολάου-Κονναρή (2003). Σημειωτέον ότι σώζεται και ιταλική μετάφραση του έργου.¹⁴ Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι η *Εξήγησις*, και λόγω του πλούτου των ιστορικών πληροφοριών που διασώζει, αλλά και λόγω του ότι είναι γραμμένη στην ελληνική γλώσσα και, εν ταυτώ, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κείμενα για την ιστορία της εξέλιξης του ελληνικού γλωσσικού ιδιώματος της Κύπρου, έτυχε μεγαλύτερης προσοχής και μελέτης από ότι τα υπόλοιπα έργα της κυπριακής ιστοριογραφικής παραγωγής του Ύστερου Μεσαίωνα.

Καθόσον αφορά στα του περιεχομένου του, το κείμενο της *Εξηγήσεως*, όπως και το κείμενο του *Chronique d'Amadi*, που είδαμε αμέσως πιο πάνω, παρουσιάζει άνιση κατανομή της ιστορικής ύλης: η περίοδος μέχρι και τη βασιλεία του Ούγου Δ΄ (ήτοι μέχρι το 1324) εκτίθεται πολύ συνοπτικά, σχεδόν τηλεγραφικά (μόνο για τα γεγονότα της κατάκτησης της Κύπρου από τον Ριχάρδο Α΄ της Αγγλίας, για το επεισόδιο με τους Ναΐτες και για τα σχετικά με την εγκαθίδρυση του καθεστώτος των Λουζινιανών και το πραξικόπημα του Αμωρύ δίνεται μια κάποια μεγαλύτερη προσοχή) από τον συγγραφέα. Από την εξιστόρηση της βασιλείας του Ούγου Δ΄ και έπειτα, η αφήγηση της *Εξηγήσεως* γίνεται λεπτομερέστερη και, ενίοτε, αποκτά δραματικό τόνο: καταγράφονται όχι μόνο τα κύρια γεγονότα αλλά και ήσσονος σημασίας περιστατικά, σημειώνονται λόγοι και λογύδρια των πρωταγωνιστών κλπ. Σημειώνουμε δε, επιπροσθέτως, ότι ο συγγραφέας της *Εξηγήσεως* αφιερώνει πολύ μεγάλη

Λευκωσία 2003, 13-18· N. Anaxagorou, *Narrative and Stylistic Structures in the «Chronicle» of Leontios Makhairas*, Nicosia 1998· Μ. Πιερής, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά. Ιστορική και θρησκευτική συνείδηση/γλώσσα και λογοτεχνικότητα, αφηγηματική και δραματική δομή», στο Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ (επιμ.), *Πρακτικά του Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος. Δυο Χρονικά της Μεσαιωνικής Κύπρου»*, Λευκωσία 1997, 35-54· R. M. Dawkins, *The Nature of the Cypriot Chronicle of Leontios Makhairas*, Oxford 1945· Makhairas, *Recital*, τ. 1 (κριτική έκδοση του έργου), τ. 2 (εισαγωγή στην έκδοση και σχόλια)· Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρκε΄-ρμα΄ (εισαγωγικά στην *Εξήγησιν*), 53-409 (editio princeps του έργου).

¹⁴ Α. Νικολάου-Κονναρή, «Η διασκευή του χειρογράφου της Ραβέννας της *Εξηγήσεως* του Λεοντίου Μαχαιρά και η *Narratione* του Διομήδη Strambali», στο Π. Αγαπητός – Μ. Πιερής (επιμ.), *Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημόδου ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600)*, *Πρακτικά του Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IV* (Λευκωσία, Νοέμβριος 1997), Ηράκλειο 2002, 287-315.

έκταση, σχεδόν τα τέσσερα πέμπτα του έργου του, για την εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Πέτρου Α΄ και του γιου του, Πέτρου Β΄ (ήτοι για την εξιστόρηση της περιόδου 1359-1382), ενώ η αφήγησή του γίνεται συνοπτική, έως πολύ συνοπτική, για τα διατρέξαντα γεγονότα της περιόδου 1382-1458.

2.4.2. Οι γνώμες των κυριότερων μελετητών επί του ζητήματος της εξάρτησης της Ιστορίας της Κύπρου από τα μείζονα ιστοριογραφικά κείμενα της κυπριακής Φραγκοκρατίας (*Gestes des Chiprois*, *Chronique d'Amadi*, *Εξήγησις του Λεοντίου Μαχαιρά*)

Μετά το πέρας της σύντομης ενημερώσεως για τα μείζονα ιστοριογραφικά έργα της κυπριακής Φραγκοκρατίας προχωρούμε στην παράθεση των απόψεων των πιο σημαντικών μελετητών επί του ζητήματος της διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα τρία μείζονα ιστορικά συγγράμματα της κυπριακής Φραγκοκρατίας: τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi* και την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά. Η παράθεση των γνώμων των μελετητών επί του συγκεκριμένου θέματος θα λειτουργήσει ως γέφυρα, για να προχωρήσουμε και εμείς με τη σειρά μας στην εξέταση των κειμενικών σχέσεων της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα τρία ανωτέρω έργα και του τρόπου, με τον οποίο ο Φλώριος επεξεργάζεται το υλικό, που έχει ανά χείρας, πράγματα που συγκροτούν βασικά ερευνητικά ερωτήματα της παρούσης διατριβής.

Είναι ενταύθα αναγκαίο να τονίσουμε ότι οι γνώμες των μελετητών, που θα παραθέσουμε παρακάτω, έχουν να κάνουν με τις πηγές που χρησιμοποιεί η *Ιστορία της Κύπρου* μέχρι και την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη Β΄, καθότι κάπου εκεί περατώνεται η αφήγηση των δυο τελευταίων χρονικά μειζόνων ιστοριογραφικών έργων της Φραγκοκρατίας (υπενθυμίζουμε ότι στο κεφάλαιο αυτό μας απασχολεί η διασύνδεση της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα μείζονα ιστορικά αφηγηματικά κείμενα της Φραγκοκρατίας)· οι γνώμες και οι απόψεις των μελετητών για τις πηγές του λοιπού μέρους του έργου θα παρατεθούν σε άλλα κεφάλαια. Πρέπει, επίσης, να έχουμε υπόψη μας ότι οι περισσότεροι από τους μελετητές, των οποίων τις γνώμες θα παραθέσουμε στη συνέχεια, δεν είχαν την *Ιστορία της Κύπρου* ως το κύριο αντικείμενο της έρευνάς τους· σχεδόν το σύνολο των μελετητών υπήρξαν είτε οι επιμελητές των εκδόσεων είτε οι μεταφραστές σε σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες των *Gestes des Chiprois*, του *Chronique d'Amadi* και της *Εξήγησεως*. Με άλλα λόγια, οι εν λόγω μελετητές έχουν ασχοληθεί με την *Ιστορία της Κύπρου* μόνο παρεμπιπτόντως, στο πλαίσιο, δηλαδή, της έρευνάς τους για άλλα ιστορικά έργα, με ό,τι και αν συνεπάγεται αυτό για τις κρίσεις και τις γνώμες τους, που θα δούμε στη συνέχεια.

Όπως έχουμε αναφέρει πιο πάνω, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όταν πια είχαν εκδοθεί και είχαν γίνει ευρύτερα γνωστά όλα τα μείζονα συγγράμματα της κυπριακής ιστοριογραφίας της Φραγκοκρατίας, ήτοι τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi*, η *Εξήγησις* του Λεοντίου Μαχαιρά και η *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου Βουστρωνίου, διάφοροι μελετητές (και κυρίως οι εκδότες των ανωτέρω κειμένων, ιστορικοί των Σταυροφοριών οι περισσότεροι: οι Κωνσταντίνος Σάθας, Paul Riant, Gaston Raynaud, Gaston Paris, René de Mas Latrie, Charles Kohler, Richard M. Dawkins, John L. La Monte) διατύπωσαν διάφορες απόψεις ως προς τη σχέση που διέπει τα ανωτέρω κείμενα μεταξύ τους. Όλοι αντιλήφθηκαν τη συνάφεια που, όπως έχουμε προαναφέρει, παρουσιάζει η *Ιστορία της Κύπρου* στα θέματα της διάταξης της ύλης και του περιεχομένου της με τα άλλα σωζόμενα μείζονα ιστορικά έργα της κυπριακής Φραγκοκρατίας. Αρκετοί, λοιπόν, εξ αυτών των πρωτοπόρων μελετητών επιχείρησαν σε διάφορες μελέτες τους να εξετάσουν και να διευκρινίσουν τη φύση αυτής της συνάφειας.

Όπως έχει λεχθεί, στα 1873, ο Σάθας, ο πρώτος εκδότης της *Εξηγήσεως*, διατύπωσε τη θέση ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί ως πηγή ή «κατά λέξιν αντιγράφει» την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά. Για να στηρίξει την άποψή του αυτή ο Σάθας προχώρησε στην αντιπαραβολή δυο αποσπασμάτων από τα δυο έργα: τα συγκεκριμένα αποσπάσματα όντως εμφανίζουν σχεδόν κοινό λεκτικό.¹⁵

Μερικά χρόνια αργότερα ο Raynaud καταθέτει την άποψή του, στην εισαγωγή του στην πρώτη έκδοση των *Gestes des Chiprois*, ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε ως πηγή για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου* το προαναφερθέν συμπίλημα. Ο Raynaud, λοιπόν, αφού παρέθεσε τη γνωστή αναφορά (που είδαμε πιο πάνω) από την αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου* για τους Φίλιππο της Νοβάρας και Gérard de Montréal,¹⁶ διατείνεται ότι «quelque précise que semble cette phrase, il est néanmoins bien évident que Florio Bustron n'a pas connu Philippe de Navarre autrement que d'après notre compilation ... Florio Bustron ... reproduit presque mot à mot certains passages, qu'il emprunte à la troisième partie des Gestes, preuve manifeste qu'il s'est servi de la compilation tout entière» («όσο σαφής και να φαντάζει αυτή δήλωση [σ.σ. του Φλωρίου], είναι, εντούτοις, φανερό ότι ο Φλώριος Βουστρώνιος δεν γνώριζε τον Φίλιππο της Νοβάρας [σ.σ. εννοεί τα *Mémoires* του] παρά μόνο μέσα από το συμπίλημά μας [σ.σ. ήτοι τα *Gestes des Chiprois*] ... ο Φλώριος Βουστρώνιος ... αναπαράγει σχεδόν λέξη προς λέξη συγκεκριμένα κομμάτια κειμένου, τα οποία δανείζεται από το τρίτο μέρος των *Gestes des Chiprois*, πράγμα που αποδεικνύει ότι

¹⁵ Βλ. ανωτέρω 1.1.4.

¹⁶ Bustron, *Chronique*, 8.13-17.

χρησιμοποίησε το σύνολο του συμπλήματος [σ.σ. των *Gestes des Chiprois*]].¹⁷ Παράδοξος, ομολογουμένως, ο συλλογισμός του γάλλου ιστορικού: λέει, λοιπόν, πως επειδή ο Φλώριος δηλώνει ότι ο ίδιος χρησιμοποίησε τα έργα του Φιλίππου της Νοβάρας (που μια διασκευή των *Mémoires* του συγκροτεί το δεύτερο μέρος των *Gestes des Chiprois*) και του Gérard de Montréal και επειδή κάποια κομμάτια του συγγράμματος του Φλωρίου φαίνεται να έχουν αντιγραφεί από το τρίτο μέρος των *Gestes des Chiprois* (για το οποίο τρίτο μέρος ο Raynaud είναι απολύτως πεπεισμένος ότι ο συγγραφέας του ήταν ο Gérard de Montréal), ο γάλλος ιστορικός καταλήγει στο ακλόνητο συμπέρασμα ότι ο κύριος ιστορικός γνώριζε και χρησιμοποίησε το συμπίλημα των *Gestes des Chiprois*. Βασιζόμενος, λοιπόν, σε αυτόν τον συλλογισμό του ο Raynaud απορρίπτει τελείως τη θέση ο Φλώριος να είχε χρησιμοποιήσει το αυθεντικό (σήμερα απολεσθέν) κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*. Όμως τα πράγματα, λέμε εμείς, δεν είναι τόσο ξεκάθαρα, αφού η απόδοση του τρίτου μέρους των *Gestes des Chiprois* στη γραφίδα του Gérard de Montréal είναι απλώς μια εικασία.¹⁸ Καθόσον δε αφορά στην εγγύτητα κάποιων τμημάτων της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα *Gestes des Chiprois*, νομίζουμε ότι αυτή από μόνη της δεν είναι αρκετή, για να στηρίζει την άποψη ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το εν λόγω συμπίλημα ως πηγή του, μιας και, όπως είπαμε και προηγουμένως, όλα τα μείζονα έργα της κυπριακής ιστοριογραφίας παρουσιάζουν μεταξύ τους πληθώρα παράλληλων χωρίων.

Πρέπει επί του σημείου τούτου, ωσαύτως, να σημειωθεί ότι ο Raynaud αρνείται να εξετάσει σε βάθος τη σχέση του *Chronique d'Amadi* με τα *Gestes des Chiprois*, παρόλο που γράφει ότι «*Chronique d'Amadi* ... a fait aussi de nombreux emprunts à notre texte, qu'il traduit parfois presque littéralement» («το *Chronique d'Amadi* δανείστηκε, επίσης, πολλά στοιχεία από το κείμενό μας [σ.σ. ήτοι τα *Gestes des Chiprois*], το οποίο ενίοτε κυριολεκτικά το μεταφράζει»).¹⁹ Με τα λεγόμενά του, δηλαδή, ο γάλλος ιστορικός επιχειρεί σαφώς να υποβαθμίσει την ιστορική αξία που έχουν τόσο το *Chronique d'Amadi* όσο και η *Ιστορία της Κύπρου* σε σχέση με το εκδοθέν από τον ίδιο συμπίλημα των *Gestes des Chiprois*, αφού και τα δυο ιταλόγλωσσα ιστορικά κείμενα κατηγοριοποιούνται από τον ίδιο ως απότοκα αντιγραφών ή μεταφράσεως του παλαιογαλλικού κειμένου των *Gestes des Chiprois*.

Πάνω στο ίδιο ζήτημα ο R. de Mas Latrie, ο εκδότης του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, μετά από «προσεκτική», όπως λέει, μελέτη των σχετικών κειμένων,

¹⁷ *Les Gestes des Chiprois*, xv· επίσης βλ. xix, xxvj-xxvij και σποράδην.

¹⁸ Βλ. κατωτέρω 2.4.4. Ο πολύς Nicolae Jorga είναι επιφυλακτικός ως προς την απόδοση της πατρότητας των *Gestes des Chiprois* στον Gérard de Montréal· μάλιστα μοιάζει να ειρωνεύεται τους ιστορικούς, που θέλουν τον τελευταίο ως τον συγγραφέα του συμπλήματος, βλ. Ν. Γιόργκα, *Η Φραγκοκρατία εν Κύπρω*, μετάφρ. Α. Κ. Αιμιλιανίδου, Λευκωσία 1938, 65-66.

¹⁹ *Les Gestes des Chiprois*, xix-xx, xxvij και σποράδην.

διατύπωσε την άποψη ότι ο συντάκτης του *Chronique d'Amadi* «a eu à sa disposition un texte des *Gestes des Chyprois* (σ.σ. έτσι το γράφει ο R. de Mas Latrie), plus développé, probablement plus ancien et par conséquent meilleur» («είχε στη διάθεσή του ένα κείμενο των *Gestes des Chiprois*, πιο αναπτυγμένο, πιθανώς αρχαιότερο, και, ως εκ τούτου, καλύτερο») από το εκδοθέν κείμενο των *Gestes des Chiprois*.²⁰ Εν συνεχεία, ο R. de Mas Latrie προσάγει κάποια παραδείγματα που, κατά τη γνώμη του, στηρίζουν τον ισχυρισμό του: πρόκειται για περιπτώσεις αφηγήσεως ιστορικών συμβάντων, τα οποία καταγράφονται στο *Chronique d'Amadi*, αλλά απουσιάζουν από τα *Gestes des Chiprois*.²¹ Ο R. de Mas Latrie φαίνεται ότι ασπαζόταν, επίσης, την άποψη πως και ο Φλώριος είχε στη διάθεσή του (και χρησιμοποίησε) μία εκδοχή των *Gestes des Chiprois*, που ήταν πληρέστερη από εκείνη της εκδόσεως του εν λόγω έργου, του 1887. Εις επίρρωση της απόψεώς του προσάγει το εξής: η *Ιστορία της Κύπρου* είναι το μοναδικό σύγγραμμα που παρουσιάζει τον νεαρό βασιλιά Ερρίκο Α΄ να απευθύνει έναν λόγο, ως απάντηση, στην απευθυνόμενη προς αυτόν έκκληση του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν για αρωγή (1231).²² Επειδή, λοιπόν, αυτός ο λόγος του βασιλιά Ερρίκου Α΄ δεν ανευρίσκεται στα κείμενα των *Gestes des Chiprois* και του *Chronique d'Amadi*, ο R. de Mas Latrie θεώρησε ότι τούτο συνιστά απόδειξη πως ο Φλώριος είχε πρόσβαση και μετήλθε κάποιο «original texte» («πρωτότυπο/αυθεντικό κείμενο») των *Gestes des Chiprois* και όχι το κείμενο της εκδόσεως του 1887 (στο θέμα του συγκεκριμένου λόγου του Ερρίκου Α΄ θα επανέλθουμε παρακάτω, γιατί ο λόγος αυτός θα χρησιμοποιηθεί και από άλλους μελετητές ως υποστηρικτικός των απόψεών τους).²³ Κατά ταύτα, προκύπτει σαφώς ότι ο R. de Mas Latrie έκλινε υπέρ της άποψης ότι κάποιες εκδοχές των *Gestes des Chiprois* υπήρξαν πηγές για το *Chronique d'Amadi* και για την *Ιστορία της Κύπρου*.²⁴ Είναι πάντως αξιοπερίεργο, και σίγουρα προκαλεί έκπληξη, το ότι ο R. de Mas Latrie αποφεύγει να συζητήσει το θέμα της σχέσεως του *Chronique d'Amadi* με την *Ιστορία της Κύπρου*, δηλαδή των κειμένων εκείνων, για τα οποία ο ίδιος αφιέρωσε δεκαετίες για τη μελέτη τους και την προετοιμασία της εκδόσεώς τους.

²⁰ *Chronique d'Amadi*, iii και v.

²¹ *Chronique d'Amadi*, iv-vi.

²² Bustron, *Chronique*, 83.12-24.

²³ *Chronique d'Amadi*, iv.

²⁴ Ο R. de Mas Latrie φαίνεται ότι ακολουθεί εν μέρει την άποψη του Riant, ο οποίος φρονούσε πως το *Chronique d'Amadi* είναι «la version très fidèle de quelque recueil de chroniques françaises anciennes, analogue aux *Gestes des Chiprois*» («η πολύ πιστή εκδοχή κάποιας συλλογής από παλαιά γαλλικά χρονικά, ανάλογης με τα *Gestes des Chiprois*»), βλ. Riant, «*Chronique de l'île de Chypre, par Florio Bustron, 552*. Επειδή, όμως, καθ' όν χρόνον ο Riant εξέφραζε αυτές τις απόψεις (1885) δεν είχαν εκδοθεί ακόμα τα υπό συζήτηση ιστοριογραφικά έργα (και, συνεπώς, ο γάλλος μελετητής δεν ήταν σε θέση να τα μελετήσει επισταμένως), δεν θα επεκταθούμε επί των απόψεών του.

Ο Paris, που υπήρξε μελετητής του έργου του Φιλίππου της Νοβάρας και ένας από τους δυο επιμελητές της έκδοσης των *Gestes des Chiprois* του 1906, απεναντίας πιστεύει ότι «il n'y a aucune raison de révoquer en doute cette déclaration, et d'affirmer, comme on l'a fait, que Bustron s'est essentiellement servi, pour la partie de son livre qui nous intéresse, de la chronique d'Amadi, qu'il ne cite pas ... il a certainement eu sous les yeux le «conte» de Philippe, détaché sans doute du *Livre* dont il formait une partie, et c'est ce conte, et non la compilation copiée par Jean le Miège, qu'il désigne sous le nom de *Gesti di Ciprioti*» («δεν συντρέχει κανένας λόγος να αμφισβητήσουμε αυτή τη δήλωση [σ.σ. του Φλωρίου πως χρησιμοποίησε το έργο του Φιλίππου της Νοβάρας], και να προβάλουμε τον ισχυρισμό, πράγμα που έχει ήδη γίνει [σ.σ. από κάποιους], ότι ο Βουστρώνιος χρησιμοποίησε στην ουσία, για το τμήμα του έργου του που μας ενδιαφέρει [σ.σ. ο Paris ενδιαφερόταν για το τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* που συνδέεται με τα *Mémoires de Philippe de Novare*], το *Chronique d'Amadi*, το οποίο δεν αναφέρει ... [σ.σ. ο Φλώριος] είχε σίγουρα προ οφθαλμών το [σ.σ. αυθεντικό] έργο του Φιλίππου της Νοβάρας, αποσπασμένο χωρίς αμφιβολία από έναν τόμο του οποίου αποτελούσε μέρος, και είναι αυτό το συγκεκριμένο έργο και όχι το συμπίλημα που αντέγραψε ο Jean le Miège, το οποίο [σ.σ. ο Φλώριος] αποκαλεί *Ανδραγαθήματα των Κυπρίων* [σ.σ. ήτοι τα *Gestes des Chiprois*]).²⁵ Με άλλα λόγια, ο γάλλος μελετητής προβάλλει τον ισχυρισμό ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το (χαμένο) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*, και όχι τη διασκευή τους, η οποία εμπεριέχεται στο δεύτερο μέρος των *Gestes des Chiprois*. Απορρίπτει, δηλαδή, ο Paris και την άποψη των Raynaud και R. de Mas Latrie, οι οποίοι ήθελαν τον Φλώριο να έχει χρησιμοποίησει τα *Gestes des Chiprois* ως πηγή του, αλλά και την άποψη ότι ο κύπριος ιστορικός χρησιμοποίησε ως πηγή του το *Chronique d'Amadi* (αυτό το τελευταίο ο Paris το γράφει σαφέστατα παρακάτω).²⁶

Το μοναδικό επιχείρημα, όμως, το οποίο προβάλλει ο Paris, για να στηρίξει την άποψή του ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το (χαμένο) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare* και όχι τα *Gestes des Chiprois* ή το *Chronique d'Amadi*, είναι ο απαντητικός λόγος του βασιλιά Ερρίκου Α΄ προς τον Ιωάννη ντ'Ιμπελέν, για τον οποίο λόγο μιλήσαμε πιο πάνω. Επειδή, λοιπόν, ο συγκεκριμένος λόγος του βασιλιά Ερρίκου Α΄ απουσιάζει από τα κείμενα των *Gestes des Chiprois* και *Chronique d'Amadi*, ο Paris θεώρησε ότι ο λόγος αυτός προέρχεται από το (χαμένο) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare* και όχι από τις διασκευές του αυτού έργου που εμπεριέχονται στα *Gestes des Chiprois* και στο

²⁵ Paris, «Les Mémoires de Philippe de Novare» 203.

²⁶ Paris, «Les Mémoires de Philippe de Novare» 203-204.

Chronique d'Amadi. Και πάλι, όμως, θα μπορούσε να αντιτείνει κάποιος ότι το επιχείρημα του γάλλου μελετητή είναι ισχνό, για να υποστηρίξει τη θεωρία του, καθότι είναι πολύ γνωστό, και θα το δούμε και στη συνέχεια, πως ο Φλώριος κατασκευάζει και ενσωματώνει πολύ συχνά λόγους και δημηγορίες μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.²⁷ Κατά συνέπεια, η παρουσία ενός ακόμη λόγου στο έργο του Φλωρίου δεν συνεπάγεται κατ' ανάγκην ότι ο κύπριος ιστορικός έχει δανειστεί τον συγκεκριμένο λόγο από κάποιο άγνωστο ή μη διασωθέν έργο.

Αντίθετες απόψεις προς εκείνες του Paris εξέφρασε ο Kohler, ο οποίος ασχολήθηκε επισταμένως με τα *Gestes des Chiprois* και επιμελήθηκε μιας από τις εκδόσεις του δεύτερου μέρους του παλαιογαλλικού συμπλήματος το 1913. Όπως υποστήριξε ο Kohler, ο Φλώριος «paraphrasa en l'abrégéant la traduction d'Amadi» («παράφρασε κατά συντόμευση το *Chronique d'Amadi*»). Ο Kohler, όμως, φρονεί ότι στον κύπριο ιστορικό ήταν οικεία τα κείμενα τόσο του συμπλήματος των *Gestes des Chiprois* όσο και αυτοτελώς το αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*. Όπως γράφει ο ίδιος: «Bustrone connaissait aussi, selon toute apparence, le texte original des *Gestes des Chiprois*, peut-être même a-t-il eu sous les yeux, séparément, les oeuvres historiques de Philippe de Novare» («ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος γνώριζε επίσης, κατά τα φαινόμενα, το αυθεντικό κείμενο των *Gestes des Chiprois*, μπορεί δε ο ίδιος να είχε προ οφθαλμών, ξεχωριστά, τα ιστορικά έργα του Φιλίππου της Νοβάρας [σ.σ. ήτοι τα *Mémoires*]). Εν συνεχεία, ο ίδιος μελετητής προσθέτει: «mais ... rien n'autorise à croire qu'il ait utilisé directement ni les *Gestes* ni Philippe. Sa chronique, au moins pour l'époque dont nous avons à nous occuper, ne contient pas grand'chose que ne donne aussi la *Chronique d'Amadi*» («ωστόσο, δεν υπάρχει τίποτα που να μας κάνει να πιστέψουμε ότι [σ.σ. ο Φλώριος] χρησιμοποίησε απευθείας είτε τα *Gestes des Chiprois* είτε τα *Mémoires de Philippe de Novare*. Το χρονικό του [σ.σ. ήτοι η *Ιστορία της Κύπρου*], τουλάχιστον για την περίοδο που μας ενδιαφέρει [σ.σ. ήτοι τα χρόνια 1218-1242], δεν περιλαμβάνει τόσα πολλά όσα μας παρέχει το *Chronique d'Amadi*»).²⁸ Ομολογουμένως είναι ενδιαφέρουσα η άποψη του Kohler: ο Φλώριος ξέρει καλά τα κείμενα των *Gestes des Chiprois* και *Mémoires de Philippe de Novare*, αλλά επιλέγει να μην τα χρησιμοποιήσει· αντί αυτών προτιμά να συνοψίσει το *Chronique d'Amadi*.

Μερικές δεκαετίες αργότερα, και συγκεκριμένα το 1932, ο άγγλος καθηγητής Dawkins, ο οποίος εκπόνησε την κριτική έκδοση της *Εξηγήσεως* του Λεοντίου Μαχαιρά, συνοδευόμενη από πλούσιο υπομνηματισμό, ασχολήθηκε σε κάποιο βαθμό και με το ζήτημα της

²⁷ Βλ. κατωτέρω 3.5.

²⁸ Novare, *Mémoires*, viii.

διασύνδεσης των μειζόνων ιστορικών συγγραμμάτων της κυπριακής Φραγκοκρατίας. Ως προς το ζήτημα αυτό, λοιπόν, ο Dawkins είναι κάθετος: διακηρύσσει κατά τρόπο απόλυτο την πεποίθησή του ότι ο Φλώριος «paraphrased and abridged the work of Amadi» («παράφρασε και συνόψισε το *Chronique d'Amadi*»).²⁹ Ο άγγλος καθηγητής προσθέτει παρακάτω, ως προς τη σχέση που διέπει τα δυο κείμενα, ότι «the texts of Amadi and Florio Bustron keep very close to one another, and indeed all the three, the two Italians and Makhairas ... are often verbally identical. Bustron ... depends upon Amadi, but the resemblance to Makhairas is another matter and is to be accounted for by the use of identical sources. Any direct use of Makhairas by Amadi is unlikely...» («τα κείμενα των *Chronique d'Amadi* και Φλωρίου Βουστρώνιου είναι πολύ κοντά το ένα στο άλλο, και όντως και τα τρία, τα δυο ιταλικά και ο Μαχαιράς ... είναι συχνά κατά λέξη πανομοιότυπα. Ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος στηρίζεται στο *Chronique d'Amadi*, αλλά η ομοιότητά του με τον Μαχαιρά πρέπει να ερμηνευθεί από τη χρήση κοινών πηγών. Οποιαδήποτε απευθείας χρήση του Μαχαιρά από το *Chronique d'Amadi* είναι απίθανη».³⁰ Κατά ταύτα, ο Dawkins ούτε καν μπαίνει στον κόπο να συζητήσει οποιαδήποτε εξάρτηση της *Ιστορίας της Κύπρου* από τα *Gestes des Chiprois* ή την *Εξήγησιν*: πιστεύει ακράδαντα ότι ο Φλώριος έχει ως πηγή του το *Chronique d'Amadi*.

Μερικά χρόνια αργότερα, ήτοι το 1936, ο La Monte, ο οποίος μετέφρασε στην αγγλική γλώσσα το δεύτερο μέρος των *Gestes des Chiprois* (δηλαδή τη διασκευή των *Mémoires de Philippe de Novare*) εξέφρασε, με τη σειρά του, κάποιες απόψεις για τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου*, για την περίοδο που τον ενδιέφερε. Στην ουσία, ο La Monte υιοθετεί εν μέρει την άποψη του Paris: ο La Monte διατείνεται, λοιπόν, ότι για το κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου* που καλύπτει χρονικά τα έτη 1218-1242, ο Φλώριος, «was based either directly on Philip or on the *Gestes*» («βασίστηκε είτε απευθείας στον Φίλιππο [σ.σ. εννοεί το –χαμένο– αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*] είτε στα *Gestes des Chiprois*»). Σε υποσημείωση στην ίδια σελίδα ο La Monte επαναλαμβάνει την «αποκλειστική» μνεία που κάνει η *Ιστορία της Κύπρου* στον λόγο/απάντηση του βασιλιά Ερρίκου Α΄ προς τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, για να ισχυριστεί ότι «certainly, he did more than abridge Amadi, and he may have possessed an original text of Philip de Novare» («σίγουρα, αυτός [σ.σ. ο Φλώριος] έκανε κάτι περισσότερο από το να συνοψίσει το *Chronique d'Amadi*, και μπορεί να είχε

²⁹ Makhairas, *Recital*, τ. 2, 8.

³⁰ Makhairas, *Recital*, τ. 2, 9.

στην κατοχή του το [σ.σ. χαμένο] αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*).³¹

Επόμενος χρονικά μελετητής, που ασχολήθηκε σε κάποιο βαθμό με τις πηγές της κυπριακής Φραγκοκρατίας, ήταν ο άγγλος ιστορικός George Hill, του οποίου η ιστορική πραγμάτευση που κάνει της κυπριακής Φραγκοκρατίας, μέσα στο μνημειώδες έργο του *The History of Cyprus*, διατηρεί ακόμα την αξία της. Ο Hill, λοιπόν, ήταν της άποψης ότι ο Φλώριος «used and abridged the work of Amadi» («χρησιμοποίησε και συνόψισε το *Chronique d'Amadi*»). Παρουσιάζει δε ενδιαφέρον και η θέση του Hill για τη διασύνδεση του *Chronique d'Amadi* με την *Εξήγησιν*: ο άγγλος ιστορικός φρονεί ότι «the writer did not use Machaeras directly, but must have gone to the same sources» («ο συγγραφέας [σ.σ. του *Chronique d'Amadi*] δεν χρησιμοποίησε απευθείας τον Μαχαιρά, αλλά πρέπει να έχει αντλήσει από κοινές [σ.σ. με τον Μαχαιρά] πηγές»).³²

Περίπου μισό αιώνα αργότερα, το 1994, ο Silvio Melani, ο σύγχρονος εκδότης του δεύτερου μέρους των *Gestes des Chiprois*, υποστήριξε ότι «la seconda sezione delle *Gestes* divenne a sua volta la fonte di una cronaca in italiano (venetizzato) della seconda metà del secolo XV, la cosiddetta cronaca di Amadi, che in molti punti è quasi una vera e propria traduzione del testo francese» («το δεύτερο τμήμα των *Gestes des Chiprois* έγινε, με τη σειρά του, η πηγή ενός χρονικού στα ιταλικά (βενετικά) στο δεύτερο ήμισυ του 15^{ου} αιώνα, του ούτω καλουμένου *Chronique d'Amadi*, το οποίο σε πλείστα σημεία είναι σχεδόν μια αληθής μετάφραση του γαλλικού κειμένου [σ.σ. του δευτέρου μέρους των *Gestes des Chiprois*])).³³ Εν συνεχεία, ο Melani, αφού παραθέτει το γνωστό χωρίο από την *Ιστορία της Κύπρου*, όπου ο Φλώριος προβάλλει τον ισχυρισμό ότι είχε χρησιμοποιήσει ως πηγή του τα «Gesti di Ciproiti» του Φιλίππου της Νοβάρας, εκφράζει τη βεβαιότητα ότι αποκλείεται ο Φλώριος να είχε αντλήσει υλικό απευθείας είτε από τα *Gestes des Chiprois* είτε από το (χαμένο) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*. Απεναντίας, ο ιταλός μελετητής πιστεύει ότι το συγκεκριμένο κομμάτι της αφήγησης του Φλωρίου «è soltanto una ripresa, a volte libera e ridotta, della versione che la cronaca di Amadi dà ...» («είναι απλώς μια αναπαραγωγή, κατά τρόπο ελεύθερο και συνοπτικό, της εκδοχής που δίνει το *Chronique d'Amadi*»).³⁴ Είναι με ιδιαίτερο ενδιαφέρον που επισημαίνει κανείς ότι ο Melani συμφωνεί κατ' ουσίαν με τις απόψεις, τις οποίες διατύπωσαν πολλές δεκαετίες νωρίτερα οι Kohler,

³¹ Novare, *The Wars*, 6.

³² Hill, *A History*, τ. 3, 1146.

³³ Novara, *Guerra*, 7.

³⁴ Novara, *Guerra*, 8. Εκ παραδρομής ο Melani γράφει το όνομα Francesco αντί του –ορθού– Florio.

Dawkins και Hill επί του ζητήματος της διασύνδεσης του *Chronique d'Amadi* με την *Ιστορία της Κύπρου*.

Η Minervini, η οποία προσφάτως, το 2000, εκπόνησε την κριτική έκδοση του τρίτου μέρους των *Gestes des Chiprois*, αποφαινεται τα εξής για το κείμενο του Φλωρίου: «non si deve dare troppo credito alla dichiarazione di Florio Bustron di usare «i *Gesti di Ciprioti* in francese»; tranne che in pochissimi casi, limitati a ristrette sezioni del testo, la sua versione coincide infatti con quella della cronaca di Amadi» («δεν πρέπει να δώσουμε και πολλή πίστη στη δήλωση του Φλωρίου Βουστρώνιου πως ο ίδιος χρησιμοποίησε «τα Ανδραγαθήματα των Κυπρίων στη γαλλική γλώσσα»: εκτός από πολύ λίγες περιπτώσεις, που περιορίζονται σε μικρά μόνο τμήματα του κειμένου, στην ουσία η έκδοσή του [σ.σ. του Φλωρίου] συμπίπτει με εκείνη του *Chronique d'Amadi*».³⁵ Ωστόσο, η Minervini δεν αποκλείει εντελώς το ενδεχόμενο να υπήρχε στην Κύπρο μια ιταλόγλωσση (βενετική) έκδοχή των *Gestes des Chiprois*, από την οποία να είχαν αντλήσει υλικό οι συντάκτες του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*.³⁶ Επιπροσθέτως, γράφει η Minervini, οι όποιες αποκλίσεις μεταξύ των κειμένων του Φλωρίου και του *Chronique d'Amadi* μπορούν να αποδοθούν στο ότι ο Φλώριος δυνατόν να είχε χρησιμοποιήσει κάποιο χειρόγραφο του *Chronique d'Amadi*, του οποίου το κείμενο είχε διαφορές από το χειρόγραφο της έκδοσης του R. de Mas Latrie, ή στο ότι ο Φλώριος ενδέχεται να κατέφευγε ενίοτε στην αρχική πηγή, δηλαδή στην πηγή που είχε χρησιμοποιήσει και ο συντάκτης του *Chronique d'Amadi*.³⁷ Παρά ταύτα, η Minervini και πάλι διαβεβαιώνει τον αναγνώστη της, λίγο παρακάτω, ότι ο Φλώριος σίγουρα χρησιμοποίησε το *Chronique d'Amadi* και όχι τα *Gestes des Chiprois*, επειδή στις περιπτώσεις εκείνες όπου το *Chronique d'Amadi* χρησιμοποιεί διαφορετικές πηγές από τα *Gestes des Chiprois* (και, άρα, συναντάται απόκλιση μεταξύ των κειμένων του *Chronique d'Amadi* και των *Gestes des Chiprois*), ο Φλώριος συντάσσεται πάντοτε με την έκδοχή του *Chronique d'Amadi* (εδώ η ιταλίδα ερευνήτρια σημειώνει και ένα παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης παραθέτοντας και χωρία από τα τρία κείμενα).³⁸ Όπως και να έχει το πράγμα, είναι εμφανέστατο ότι η Minervini θεωρεί βέβαιο πως ο Φλώριος χρησιμοποιεί ή αντιγράφει το *Chronique d'Amadi* και όχι τα *Gestes des Chiprois*: απλούστατα η ιταλίδα ερευνήτρια κάνει και κάποιες άλλες υποθέσεις (περιστασιακή πρόσβαση του Φλωρίου σε κάποια έκδοχή των *Gestes des Chiprois* ή πρόσβασή του σε κάποια ελαφρώς διαφορετική έκδοχή του *Chronique d'Amadi*) ζητώντας να δώσει μια εύλογη εξήγηση για τις περιπτώσεις

³⁵ *Cronaca del Templare*, 16.

³⁶ *Cronaca del Templare*, 16.

³⁷ *Cronaca del Templare*, 18.

³⁸ *Cronaca del Templare*, 17.

όπου παρατηρούνται αποκλίσεις στην αφήγηση των γεγονότων μεταξύ του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Σε ένα μεταγενέστερο άρθρο της η Minervini επαναλαμβάνει τις ίδιες απόψεις: «Bustron semble retravailler des matériaux puisés dans la *Cronaca di Amadi* du XVIe siècle plutôt que de recourir au texte original» («ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος φαίνεται να επεξεργάζεται υλικό αντλημένο από το *Chronique d'Amadi* του 16ου αιώνα μάλλον παρά να προσφεύγει στο πρωτότυπο κείμενο [σ.σ. των *Gestes des Chiprois*]»).³⁹ Ας σημειωθεί, όμως, ότι στο ίδιο άρθρο η Minervini αποκαλεί τον Φλώριο ως «un de ses (σ.σ. *Gestes des Chiprois*) rares admirateurs» («έναν από τους σπάνιους θαυμαστές [σ.σ. των *Gestes des Chiprois*]»).⁴⁰ Από την παράθεση, λοιπόν, των απόψεων της Minervini μπορεί να συναγεί κανείς ότι η ιταλίδα ερευνήτρια πιστεύει μεν ότι ο Φλώριος μετέρχεται το *Chronique d'Amadi* ως βασική πηγή του, αλλά η ίδια αφήνει να αιωρείται και η πιθανότητα ο κύπριος ιστορικός να είχε, ενίοτε, πρόσβαση και στο συμπίλημα των *Gestes des Chiprois*.

Για το θέμα των πηγών του Φλωρίου και τη διασύνδεση του ιστορικού του έργου με τα άλλα ιστορικά έργα της κυπριακής Φραγκοκρατίας ο Peter W. Edbury, ένας από τους γνωστότερους σύγχρονους μελετητές της κυπριακής Φραγκοκρατίας, γράφει ότι «for his account of the murder, as for much else concerning the fourteenth century, Florio Bustron appears to be dependant on the anonymous history known as the *Chronique d'Amadi*. Although their precise relationship still awaits elucidation, Leontios Makhairas and the *Chronique d'Amadi* evidently have much material in common. In short, these Cypriot narratives are all comparatively late and exhibit an unmistakable textual interrelationship which points to a common original» («για την αφήγηση των γεγονότων της δολοφονίας [σ.σ. του βασιλιά Πέτρου Α'], όπως και για πολλά άλλα θέματα, που αφορούν στον 14^ο αιώνα, ο Φλώριος Βουστρώνιος εμφανίζεται να εξαρτάται από το ανώνυμο ιστορικό σύγγραμμα, που είναι γνωστό ως *Chronique d'Amadi*. Καίτοι η επακριβής σχέση τους αναμένεται ακόμη να διευκρινιστεί, ο Λεόντιος Μαχαίρας και το *Chronique d'Amadi* έχουν εμφανώς πολύ κοινό υλικό. Εν συντόμω, αυτά τα κυπριακά αφηγηματικά κείμενα παρουσιάζουν μια καταφανή κειμενική διασύνδεση, που παραπέμπει σε ένα κοινό πρωτότυπο»).⁴¹ Αλλού ο ίδιος μελετητής μαζί με τον Νικόλα Κουρέα διατείνονται ότι ο «Florio Bustron ... clearly drew heavily on Amadi» («ο Φλώριος Βουστρώνιος ξεκάθαρα αντλεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από

³⁹ Minervini, «Les Gestes des Chiprois» 315 σημ. 3.

⁴⁰ Minervini, «Les Gestes des Chiprois», 315.

⁴¹ P. W. Edbury, «The Murder of King Peter I of Cyprus (1359-1369)», *Journal of Medieval History* 6 (1980), 219-33, εδώ 223. Πρβλ. P. W. Edbury, «Famagusta and the Tradition of History Writing in Frankish Cyprus», στο M. J. K. Walsh, N. S. H. Coureas και P. W. Edbury (επιμ.), *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History*, Farnham, Surrey – Burlington, VT 2012, 43-52.

το *Chronique d'Amadi*).⁴² Οι ίδιοι μελετητές, επίσης, έχουν την άποψη ότι το *Chronique d'Amadi* βασίστηκε για την περίοδο μετά το 1218 σε μια εκδοχή των *Gestes des Chiprois*, ενώ από το 1330 και έπειτα σε μια εκδοχή της *Εξήγησεως*.⁴³

Επόμενος μελετητής, του οποίου θα παραθέσουμε τις γνώμες για τις πηγές του Φλωρίου για την περίοδο μέχρι και το 1458, είναι ο Grivaud. Ο τελευταίος γράφει στο βιβλίο του για την πνευματική παραγωγή στο Βασίλειο της Κύπρου, ότι «pour les périodes byzantine et latine, il s'inspire de l'*Exègèsis* de Léontios Machairas (dont il tait ou ignore le nom), mentionne la légende de saint Barnabé, Philippe de Novare, Gérard de Montréal, Georges Bustron, Aeneas Sylvius Piccolomini (Pie II); il complète sa documentation de sources officielles (*Assises, Livres des Remembrances*) ou généalogiques (*Lignages d'Outremer*)» («[σ.σ. ο Φλώριος] για τη βυζαντινή και λατινική περίοδο εμπνέεται από την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά (του οποίου αποσιωπά ή αγνοεί το όνομα), μνημονεύει τον θρύλο του αγίου Βαρνάβα, τον Φίλιππο της Νοβάρας, τον Gérard de Montréal, τον Γεώργιο Βουστρόνιο, τον Αινεία Σύλβιο Piccolomini (ήτοι τον πάπα Πίο Β΄): συμπληρώνει την τεκμηρίωσή του από επίσημες-κρατικές πηγές [*Ασσίζες, Livres des Remembrances*] ή γενεαλογικές [*Lignages d'Outremer*]).⁴⁴ Λίγο πιο κάτω, ο Grivaud αναπτύσσει περισσότερο τις πεποιθήσεις του εν σχέσει με το θέμα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* για την περίοδο της Φραγκοκρατίας: οι αφηγήσεις του Φλωρίου για την αγία Ελένη και τη λεγόμενη στρατεία «reprennent la version» («επαναλαμβάνουν την εκδοχή») του Μαχαιρά ή μετέρχονται μια κοινή πηγή.⁴⁵ Επίσης, ο Grivaud κάνει λόγο για «les emprunts à Machairas» («δάνεια [σ.σ. του Φλωρίου] από τον Μαχαιρα»).⁴⁶ Περαιτέρω ο Grivaud διατείνεται ότι ο Φλώριος καταφεύγει σε κάποιον *Συνεχιστή* του Γουλιέλμου της Τύρου. Έπειτα δε ο Grivaud προσθέτει ότι «la guerre des Ibelins et l'histoire de l'île jusqu'au début du XIVe siècle sont tirées des mémoires de Philippe de Novare revues et complétées par Gérard de Montréal, dans un leçon proche de celle de la *Chronique d'Amadi*» («ο πόλεμος των Ιβελίνων [σ.σ. εναντίον του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β΄] και η ιστορία του νησιού ως τις απαρχές του 14^{ου} αιώνα έχουν αντληθεί [σ.σ. στην *Ιστορία της Κύπρου*] από τα *Mémoires de Philippe de Novare*, τα οποία αναθεώρησε και συμπλήρωσε ο Gérard de Montréal, σε μια διήγηση κοντινή σε εκείνη του *Chronique d'Amadi*»). Για τα χρόνια της βασιλείας του Ερρίκου Β΄ η διήγηση του Φλωρίου «diffère peu de celle donnée par la *Chronique d'Amadi*» («λίγο διαφέρει από εκείνη που παραδίδεται από το *Chronique d'Amadi*»), ο δε Φλώριος «préfère suivre» («προτιμά να

⁴² *The Chronicle of Amadi*, xvi.

⁴³ *The Chronicle of Amadi*, xx-xxvi.

⁴⁴ Grivaud, *Entrelacs*, 262.

⁴⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 265.

⁴⁶ Grivaud, *Entrelacs*, 262 σημ. 130.

ακολουθήσει») την αφήγηση του *Chronique d'Amadi* για τις βασιλείες των «δυο Πέτρων» αντί την *Εξήγησιν* του Μαχαιρά.⁴⁷ Συνοψίζοντας, θα έλεγε κανείς, ότι ο εμβριθής γάλλος μελετητής πιστεύει πως ο Φλώριος μετέλθε ως πηγή του τα *Gestes des Chiprois* για τον χρονικό ορίζοντα «ως τις απαρχές του 14^{ου} αιώνα», και έπειτα χρησιμοποίησε κυρίως το *Chronique d'Amadi* για την περίοδο μέχρι και τη βασιλεία του Πέτρου Β΄, ενώ ο κύπριος ιστορικός προσέφευγε στην *Εξήγησιν*, για να αντλήσει πληροφορίες, μόνο περιστασιακά.

Τέλος, επί του θέματος των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη συγκεκριμένη περίοδο της Φραγκοκρατίας που μας αφορά εδώ, η Νικολάου-Κονναρή γράφει συνοπτικά ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί τον Φίλιππο της Νοβάρας, τα *Gestes des Chiprois*, έναν από τους *Συνεχιστές* του Γουλιέλμου της Τύρου (*Estoire d'Eracles*), αρχειακές και γενεαλογικές πηγές. Επιπλέον –συνεχίζει η Νικολάου Κονναρή– ο Φλώριος «adapted» («προσάρμοσε») υλικό από τα *Χρονικά* των Μαχαιρά και Amadi, ή «χρησιμοποίησε μια απολεσθείσα κοινή πηγή».⁴⁸

2.4.3. Περισσότερα για τη διασύνδεση της *Ιστορίας της Κύπρου* με το *Chronique d'Amadi* και την εξ αυτού εξάρτησή της

Όπως είδαμε και στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, οι πλείστοι από τους μελετητές, που έχουν ασχοληθεί με την *Ιστορία της Κύπρου* και τις πηγές της, προβάλλουν τον ισχυρισμό ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το *Chronique d'Amadi* ως τη βασική (ή την αποκλειστική του πηγή) για την εξιστόρηση των γεγονότων μέχρι και τη βασιλεία του Ιωάννη Β΄. Καθόσον δε αφορά στους σύγχρονους μελετητές, θα έλεγε κανείς ότι η συγκεκριμένη θέση είναι ομόφωνη. Ως εκ τούτου, το ότι ο Φλώριος εξαρτάται από το *Chronique d'Amadi* δεν αμφισβητείται πλέον από κανένα· στο ίδιο συμπέρασμα, άλλωστε, έχουμε καταλήξει και εμείς, μετά από επισταμένη μελέτη και αντιπαραβολή των κειμένων των δυο ιστορικών έργων. Στο παρόν υποκεφάλαιο, λοιπόν, θα προχωρήσουμε με την παρουσίαση των συμπερασμάτων, που προέκυψαν από την αντιπαραβολή των κειμένων των δυο ιστορικών έργων, αναφορικά με το καίριο ερώτημα της βαθύτερης σχέσης εξάρτησης που διέπει τα δυο κείμενα.

Υπενθυμίζουμε ότι ως προς το ζήτημα της εξάρτησης του Φλωρίου από την κύρια πηγή του αρκετοί παλαιότεροι μελετητές (Kohler, Dawkins, Hill) διατύπωσαν την άποψη ότι ο κύπριος ιστορικός «συντέμνει» ή «συνοψίζει» την αφήγηση του *Chronique d'Amadi*. Είμαστε, όμως, υποχρεωμένοι, εν προκειμένω, να επισημάνουμε ότι ουδείς από αυτούς τους

⁴⁷ Grivaud, *Entrelacs*, 265.

⁴⁸ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio».

μελετητές δεν αισθάνθηκε την ανάγκη να επεξηγήσει στον αναγνώστη του ποια ερμηνεία πρέπει να αποδοθεί επακριβώς στους όρους «σύντμηση» ή «σύννοψη», αναφορικά με την σχέση, η οποία διέπει το *Chronique d'Amadi* και την *Ιστορία της Κύπρου*. Διαβάζοντας, λοιπόν, τους όρους «σύντμηση» και «σύννοψη» στα έργα των πιο πάνω μελετητών ο αναγνώστης εύλογα θα αναρωτηθεί κατά πόσο στην περίπτωση της *Ιστορίας της Κύπρου* έχουμε να κάνουμε με μια διαδικασία συνθέσεως μιας περιλήψεως του *Chronique d'Amadi* εκ μέρους του Φλωρίου. Με άλλα λόγια, ο αναγνώστης θα διερωτηθεί μήπως ο ιστορικός μας εφαρμόζει απλώς μια μέθοδο σμίκρυνσης του κειμένου του *Chronique d'Amadi* χάριν εξοικονομήσεως ίσως χώρου, μειώνει τον όγκο της κύριας πηγής του κατά κάποιο ποσοστό, και, κατά συνέπεια, εκπονεί μια διασκευή επί το συντομότερο, μια περίληψη κατ' ουσίαν του *Chronique d'Amadi*. Έχοντας αυτά υπόψη μας, λοιπόν, φρονούμε ότι αυτού του είδους οι αφορισμοί για «σύντμηση» ή «σύννοψη», χωρίς περαιτέρω διευκρινήσεις ως προς το τι σημαίνουν ακριβώς οι παραπάνω όροι στην περίπτωση της διασύνδεσης του *Chronique d'Amadi* με την *Ιστορία της Κύπρου*, μπορεί να οδηγήσουν τον αναγνώστη να σχηματίσει την (εσφαλμένη, όπως θα δούμε) άποψη ότι η *Ιστορία της Κύπρου* συνιστά, εν τοις πράγμασι, μια επιτομή του *Chronique d'Amadi*.

Καθόσον αφορά δε στους σύγχρονους μελετητές, είναι γεγονός ότι αυτοί είναι πιο επιφυλακτικοί, όποτε αρθρώνουν εκτιμήσεις αναφορικά με τη φύση της σχέσης του *Chronique d'Amadi* με την *Ιστορία της Κύπρου*. Σταχυολογούμε, δίκην υπενθυμίσεως, μερικές από τις γνώμες τους επί του θέματος: ο Φλώριος «βασίζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό στο *Chronique d'Amadi*» (Edbury)· η *Ιστορία της Κύπρου* είναι «μια αναπαραγωγή, κατά τρόπο ελεύθερο και συνοπτικό, της εκδοχής που δίνει το *Chronique d'Amadi*» (Melani)· «η εκδοχή του [σ.σ. του Φλωρίου] συμπίπτει με εκείνη του *Chronique d'Amadi*» (Minervini)· ο Φλώριος «προτιμά να ακολουθεί» το *Chronique d'Amadi*» (Grivaud)· ο Φλώριος «προσάρμοσε» υλικό από τα *Χρονικά των Μαχαιρά και Amadi*, ή «χρησιμοποίησε μια απολεσθείσα κοινή πηγή» (Νικολάου-Κονναρή). Παρόλα ταύτα, όμως, και παρόλο που οι ανωτέρω μελετητές δεν είναι καθόλου φειδωλοί όσον αφορά στη διατύπωση συγκεκριμένων εκτιμήσεων ή απόψεων επί του ζητήματος της σχέσης του Φλωρίου με το *Chronique d'Amadi*, είναι, ταυτόχρονα, γεγονός ότι ουδείς εξ αυτών των μελετητών προχώρησε στο να εκπονήσει κάποια μελέτη, έτσι ώστε να αναπτύξει και να υποστηρίξει τις απόψεις, που έχει αρθρώσει. Κατά συνέπεια, υπάρχει ένα μεγάλο κενό στην έρευνα: δεν έχει συγγραφεί μέχρι στιγμής κάποια μελέτη ή άρθρο, που να εξετάζει τη μέθοδο, την οποία μετέρχεται ο Φλώριος για την επεξεργασία της –κατά γενική ομολογία– βασικής του πηγής, του *Chronique d'Amadi*. Το παρόν υποκεφάλαιο φιλοδοξεί, το κατά δύναμιν, να καλύψει αυτό το κενό,

εξετάζοντας τον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος «δουλεύει» με τη βασική του πηγή, καθ' ον χρόνον αυτός συνθέτει την *Ιστορία της Κύπρου*.

Ξεκινώντας, λοιπόν, την προσπάθεια να εξεταστεί ο τρόπος, τον οποίο ο κύριος ιστορικός μετέρχεται, για να επεξεργαστεί το *Chronique d'Amadi*, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι υπάρχουν πολλά στοιχεία και πληροφοριακά δεδομένα στο *Chronique d'Amadi* τα οποία ο Φλώριος έκρινε ότι έπρεπε να μείνουν έξω από το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*: το *Chronique d'Amadi* βρίθεται στην κυριολεξία (πράγμα που αυξάνει την έκτασή του κατά πολύ) από σύντομα χρονογραφικά σημειώματα του τύπου: «1196: morite Saladin, soldan de Babilonia; et Saphedin, suo fratello, tolse a li soi nepoti el reame de Babilonia et de Damasco» («1196: πέθανε ο Σαλαντίν, ο σουλτάνος της Βαβυλωνίας· και ο Saphedin, ο αδελφός του, πήρε το Βασίλειο της Βαβυλωνίας και της Δαμασκού από τους ανεισιούς του»), βλ. *Chronique d'Amadi*, 90.10-11 (§162). «1202: fu il gran terremoto che ruinò Acre, Sur ... et molte altre terre de Christiani et de infideli» («1202: έλαβε χώρα ο μεγάλος σεισμός που ερήμωσε την Άκρα, την Τύρο ... και πολλές άλλες χώρες των Χριστιανών και των Μουσουλμάνων»), βλ. *Chronique d'Amadi*, 91.27-92.1 (§170). «1318 ... nota che in questo anno cominció la guerra, in Genova, delli Guelfi et Gibellini» («1318 ... σημειώστε ότι αυτόν τον χρόνο ξεκίνησε ο πόλεμος μεταξύ των Γουέλφων και των Γιβελίνων στη Γένοβα»), βλ. *Chronique d'Amadi*, 399.14-15 (§776). Αυτού του τύπου τα χρονογραφικά σημειώματα, λοιπόν, σπανίως βρίσκουν θέση μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Κατά κανόνα δε μένουν εκτός της *Ιστορίας της Κύπρου* τα χρονογραφικά εκείνα σημειώματα που μνημονεύουν γεγονότα, τα οποία λαμβάνουν χώρα εκτός Κύπρου, ή καταγράφουν γάμους, γεννήσεις, θανάτους προσώπων, που δεν σχετίζονται άμεσα με τον βασιλικό κλάδο των Λουζινιανών.

Ο Φλώριος, ωσαύτως, πολύ συχνά αρέσκεται να απαλείφει κάθε αναφορά στον αριθμό των ημερών του μήνα από τις ημερομηνίες, τις οποίες δανείζεται από το *Chronique d'Amadi*. Πιο κάτω δίνουμε μερικά παραδείγματα κατ' αντιπαραβολή των δυο κειμένων σε στήλες, έτσι ώστε να φανεί ο τρόπος (και η χρήση του λεκτικού), με τον οποίο ο Φλώριος διαγράφει των αριθμό των ημερών:

<i>Chronique d'Amadi</i>	<i>Ιστορία της Κύπρου</i>
i. «a dì 7 marzo, Bendocdar, soldan di Babilonia, vene avanti a Zapho» («στις 7 Μαρτίου, ο Bendocdar, ο σουλτάνος της Βαβυλωνίας, ήρθε μπροστά στην Ιόπη») 209.20 (§419).	i. «l'anno seguente, Bendocdar soldan, il mese di marzo, andò al Zaffo» («το επόμενο έτος ο σουλτάνος Bendocdar, κατά το μήνα Μάρτιο, πήγε στην Ιόπη») 112.21.

ii. «(σ.σ. 1312) a dì 2 luio, tre gallie di Genovesi...» («[1312] στις 2 Ιουλίου τρία γενοβέζικα πλοία...») 393.24 (§753).	ii. «il mese di luglio del 1312, tre galee de Genovesi...» («τον μήνα Ιούλιο του 1312, τρία γενοβέζικα πλοία...») 245.20.
iii. «a dì 3 zugno, el novo re si querelò in corte contra li homini che offeseno il re Henrico, suo barba...» («στις 3 Ιουνίου [σ.σ. του 1325], ο νέος βασιλιάς [σ.σ. ο Ούγος Δ'] υπέβαλε μήνυση στο Δικαστήριο εναντίον των ανθρώπων που είχαν προσβάλει τον θείο του, τον βασιλιά Ερρίκο...») 403.10-11 (§792).	iii. «re Ugo, un anno dapoi che fu coronato, chiamò la corte, alla quella domandò se lui si poteva querellar contro quelli che havevano tradito re Henrico, suo zio...» («ο βασιλιάς Ούγος, έναν χρόνο μετά τη στέψη του [σ.σ. ήτοι το 1325], συγκάλεσε το Δικαστήριο, και υπέβαλε σε αυτό την ερώτηση εάν ο ίδιος μπορούσε να ασκήσει μήνυση εναντίον εκείνων, οι οποίοι προδώσαν τον θείο του, τον βασιλιά Ερρίκο...») 254.1-2.
iv. «a dì 10 octubrio, morì il re Hugo...» («στις 10 Οκτωβρίου [σ.σ. του 1359], πέθανε ο βασιλιάς Ούγος...») 408.20 (§812).	iv. «et dopo la renuntia un'anno, morì el re Hugo» («ένα χρόνο μετά την παραίτησή του [σ.σ. ήτοι το 1359] ο βασιλιάς Ούγος πέθανε») 258.1.
v. «a dì 13 octubrio, morì re Piero, et fu sepolto a San Domenico...» («στις 13 Οκτωβρίου [σ.σ. του 1382] πέθανε ο βασιλιάς Πέτρος, και τάφηκε στον Άγιο Δομήνικο») 490.14 (§1004).	v. «...re Petrino, del 1382 d'octobre ... morì; et fo sepolto ... nella chiesa di San Domenico» (... ο βασιλιάς Πετρίνο, τον Οκτώβριο του 1382 ... πέθανε· και τάφηκε στην εκκλησία του Αγίου Δομηνίκου») 349.26-27.

Είναι, ωσαύτως, γεγονός ότι η *Ιστορία της Κύπρου* παραλείπει να ασχοληθεί (ή ασχολείται ελάχιστα) με τα στρατιωτικά γεγονότα και τις πολιτικές εξελίξεις στη φραγκική Συρία και την Παλαιστίνη, σε αντιδιαστολή με το *Chronique d'Amadi* (αλλά και τα *Gestes des Chiprois*), που αφιερώνουν εκτεταμένα τμήματα των αφηγήσεών τους για τη λεπτομερή κάλυψη των διαμειφθέντων στους Αγίους Τόπους. Ο Φλώριος, επίσης, συμπτύσσει στην *Ιστορία της Κύπρου* την αφήγηση του *Chronique d'Amadi* (ίσως για λόγους οικονομίας του χώρου), όταν απαθανατίζει πολεμικά γεγονότα κυρίως της περιόδου του Λογγοβαρδικού Πολέμου, για τα οποία –ομολογουμένως– το *Chronique d'Amadi* απεραντολογεί. Η συγκεκριμένη πρακτική του ιστορικού μας ως επί το πλείστον συναντάται στο τμήμα του έργου του που καταπιάνεται με την εξιστόρηση της χρονικής περιόδου 1191-1291, κατά την περίοδο, δηλαδή, που η ιστορία του Βασιλείου της Κύπρου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία του Βασιλείου των Ιεροσολύμων. Ο Φλώριος, προφανώς, παραλείπει όλα εκείνα τα γεγονότα, γιατί το επίκεντρο της *Ιστορίας της Κύπρου* ήταν η Κύπρος και όχι η Συροπαλαιστίνη· εξ αυτής δε της προσέγγισης του ιστορικού μας προκύπτει ότι το *passagium generale*, τα σταυροφορικά βιώματα και η αντίληψη ότι το Βασίλειο της Κύπρου ήταν η ζώσα συνέχεια του Βασιλείου των Ιεροσολύμων δεν είχαν θέση πια ούτε στο Βασίλειο της Κύπρου του 16^{ου} αιώνα ούτε στην καρδιά του Φλωρίου. Είχαν παρέλθει τρεις

αιώνες από το οριστικό τέλος του Βασιλείου των Ιεροσολύμων (1291) και η λήθη, εκ των πραγμάτων, κάλυψε τα πάντα. Επί του προκειμένου, λοιπόν, δίνουμε πιο κάτω τις κυριότερες περιπτώσεις, όπου η *Ιστορία της Κύπρου* παραλείπει ιστορικά γεγονότα και επεισόδια, που καταγράφονται στο *Chronique d'Amadi* ή συμπτύσσει τη σχετική αφήγηση του τελευταίου:

α) Κάποια γεγονότα της Γ΄ Σταυροφορίας, τα οποία έλαβαν χώρα στην Συροπαλαιστίνη απουσιάζουν τελείως από την αφήγηση του Φλώριου, βλ. *Chronique d'Amadi*, 86.8-26 (§153).

β) Μεγάλος αριθμός ζητημάτων, που χρονολογούνται στο τέλος 12^{ου} και στις αρχές του 13^{ου} αιώνα και που αφορούσαν στις ιστορικές τύχες του Βασιλείου της (Μικρής) Αρμενίας, τις πολιτικές εξελίξεις στο Βασίλειο των Ιεροσολύμων και στα θέματα της Δ΄ Σταυροφορίας, ομοίως παραλείπονται εντελώς από την αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 88.14-93.8 (§§159-173).

γ) Οι εσωτερικές και οι δυναστικές διεργασίες στο Βασίλειο των Ιεροσολύμων, κατά την περίοδο μεταξύ του 1205 και του 1218, οι πόλεμοι στη Συροπαλαιστίνη που έλαβαν χώρα κατά την ίδια περίοδο, καθώς επίσης και οι λεπτομέρειες για την προετοιμασία και την κήρυξη της Ε΄ Σταυροφορίας απουσιάζουν από τον Φλώριο, βλ. *Chronique d'Amadi*, 93.29-103.31 (§§176-197).

δ) Η εξιστόρηση των γεγονότων της Ε΄ Σταυροφορίας (εκστρατεία στην Αίγυπτο, πτώση της Δαμιέττας), που στο *Chronique d'Amadi* εκτείνεται σε πολλές σελίδες, στην *Ιστορία της Κύπρου* εξαντλείται σε μερικές γραμμές, βλ. *Chronique d'Amadi*, 104.8-116.4 (§§200-219)· Bustron, *Chronique*, 57.11-17.

ε) Ο Φλώριος συνοψίζει στο ήμισυ περίπου τον όγκο της αφήγησης του *Chronique d'Amadi* για τον γάμο του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β΄ με την Ισαβέλλα de Brienne (1223), βλ. *Chronique d'Amadi*, 116.5-117.18 (§§220-222)· Bustron, *Chronique*, 57.17-58.16.

στ) Ο Φλώριος, ομοίως, συνοψίζει στο ήμισυ την έκταση της αφήγησης του *Chronique d'Amadi* που καταπιάνεται με την πολεμική δραστηριότητα του Φρειδερίκου Β΄ στη Συρία, βλ. *Chronique d'Amadi*, 132.17-133.7 (§§247-249)· Bustron, *Chronique*, 71.1-17.

ζ) Η εξιστόρηση των γεγονότων, που αφορούν στην αποστολή ενισχύσεων στους οπαδούς του Φρειδερίκου Β΄ στην Κύπρο (1231), συμπτύσσεται στην *Ιστορία της Κύπρου*, ωσαύτως, στο ήμισυ, εν συγκρίσει με την αντίστοιχη εξιστόρηση του *Chronique d'Amadi*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 147.20-148.30 (§274)· Bustron, *Chronique*, 80.28-81.20.

η) Παρομοίως, εν συγκρίσει με το *Chronique d'Amadi*, στην *Ιστορία της Κύπρου* συμπτύσσεται περίπου στο ήμισυ η έκταση της αφήγησης, που αφιερώνεται, για να καλύψει διάφορα επεισόδια του Λογγοβαρδικού Πολέμου, τα οποία έλαβαν χώρα μεταξύ του 1232 και του 1233: της ενίσχυσης της φρουράς του φρουριού της Βηρυτού από τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, της άρσης της πολιορκίας της Βηρυτού, της ήττας των Κυπρίων στο Casal Imbert και της εκ νέου εισβολής των Λογγοβάρδων στην Κύπρο, της επιστροφής του βασιλιά Ερρίκου Α' και του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν στην Κύπρο, της μάχης στο Αγκρίδι, της πτώσης της Κερύνειας στα χέρια των Κυπρίων, του θανάτου του Anseau de Brie και της έσχατης, ανεπιτυχούς, απόπειρας του Φρειδερίκου Β' να ρυμουλκήσει κάποιους εκ των κυπρίων ευγενών υπέρ του, βλ. *Chronique d'Amadi*, 154.30-179.19 (§§274-318)· Bustron, *Chronique*, 86.6-102.9.

θ) Σειρά από πολεμικά γεγονότα, που συνέβησαν στην Ευρώπη και τη Συροπαλαιστίνη κατά την περίοδο μεταξύ των ετών 1237 και 1241, απουσιάζουν τελείως από την *Ιστορία της Κύπρου*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 184.15-189.6 (§§328-339)· εκπληκτικώς δε το τελευταίο επεισόδιο του Λογγοβαρδικού Πολέμου, εκείνο της πτώσης της Τύρου στα χέρια των Κυπρίων, καλύπτεται ελάχιστα από την *Ιστορία της Κύπρου*, εν αντιθέσει με το *Chronique d'Amadi* που του αφιερώνει πολλές σελίδες, βλ. *Chronique d'Amadi*, 191.25-197.8 (§§344-351)· Bustron, *Chronique*, 106.15-30.

ι) Πολεμικά γεγονότα, που έλαβαν χώρα κατά τα έτη 1243-1267, σχετιζόμενα –μεταξύ άλλων– με τη Συροπαλαιστίνη και με τη Σταυροφορία του αγίου Λουδοβίκου της Γαλλίας, τυγχάνουν αρκετά πιο συνοπτικής πραγμάτευσης (ή ενίοτε παραλείπονται) στην *Ιστορία της Κύπρου*, εν συγκρίσει με την κατά πολύ εκτενέστερη εξιστόρηση των ιδίων γεγονότων από το *Chronique d'Amadi*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 197.8-209.12 (§§352-416)· Bustron, *Chronique*, 107.1-112.16.

ια) Η αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου*, που καταπιάνεται με τα γεγονότα που συνέβησαν στη Συροπαλαιστίνη μεταξύ των ετών 1268 και 1291, είναι σε κάποια σημεία ελαφρώς πιο συνεπτυγμένη από την αντίστοιχη αφήγηση του *Chronique d'Amadi*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 209.20-239.18 (§§419-498)· Bustron, *Chronique*, 112.21-133.31.

ιβ) Η αφήγηση, που η *Ιστορία της Κύπρου* αφιερώνει για την εξιστόρηση του ταραχώδους τμήματος της βασιλείας του Ερρίκου Β', ήτοι του λεγόμενου πραξικοπήματος του Αμωρύ, είναι σε μικρό βαθμό συνοπτικότερη της σχετικής αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 241.21-393.12 (§§508-751)· Bustron, *Chronique*, 134.23-245.19.

Πέραν, όμως, των περιπτώσεων που ο Φλώριος, καθ' ον χρόνον συνθέτει την *Ιστορία της Κύπρου*, επιλέγει να αφήνει έξω ή να συντέμνει κομμάτια από την αφήγηση του *Chronique d'Amadi*, συναντώνται και πολλές περιπτώσεις, όπου ο ιστορικός μας αναπαράγει πιστά μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, σχεδόν αυτούσια, με επουσιώδεις γλωσσικές αποκλίσεις, εκτενή τμήματα από το κείμενο του *Chronique d'Amadi*. Παρέχουμε πιο κάτω σε στήλες μερικά παραδείγματα από αυτές τις περιπτώσεις (με έντονους χαρακτήρες δίνονται οι όμοιες ή παρόμοιες ή συγγενικής ετυμολογίας λέξεις: δεν θεωρούμε ότι χρειάζεται να μεταφράσουμε τα αποσπάσματα των κειμένων στη νεοελληνική γλώσσα, μιας και ο σκοπός μας είναι να δούμε την ομοιότητα και την εγγύτητα του λεκτικού αυτών):

<i>Chronique d'Amadi</i>	<i>Ιστορία της Κύπρου</i>
i. « Nel qual tempo , havendosi convertito a la fede christiana esso imperator, et havendo deliberato Helena , sua matre, de andar in levante per cercar la croce de Hiesu, passato per questa isola, dismontò a Limisso , et hebbe grandissimo dolor vedendola diserta et tutto abandonata. Da poi, andata in Hierusalem, havendo trovata la Santa Croce insieme, et due altre in le quale foron crucifissi i doi latroni , videlicet el justo et el dannato , trovò et li chiodi con li quali fu crucifisso il nostro Signore, le spine de la sua corona...» 78.6-14 (§§139-140).	i. « Nel qual tempo essendosi convertito nella fede christiana esso imperatore, et havendo deliberato Elena sua madre d'andare in Levante per cercar la croce di Gesù, passando per quest'isola dismontò a Limisso , et hebbe grandissimo dolor vedendola deserta, et del tutto abandonata. Dapoi andata in Hierusalem , trovò la Santa Croce insieme con le due altre di latroni , cioè del giusto , e del dannato . Trovò anchora li chiodi con li quali fu crucifisso il Nostro Signor , le spine della sua corona...» 44.21-28.
ii. « Signor duca , io mi maraveglio grandemente di voi, che sete christiano, et havete vista la perdita de la santa città, ne la qual visse et morì el redemptor nostro, et la destrution de li Christiani, et mai non li deste ne consiglio ne aiuto, et maximamente quando erano al assedio de Acre, dove hebbero necessità et desasio de vituarie; et voi non faceste mai sembante de haver al manco voia del male, anzi li mostraste inimico, perchè havete nociuto et impedito molti de quelli che andavano in aiuto loro » 81.26-82.3 (§145).	ii. « Signor duca , io mi maraviglio grandemente di voi che siete christiano, et havete veduta la ossidione della città santa , nella quale morì il Salvator nostro , e la destruttion delli christiani , et mai non le dette aiuto , ne di gente, ne di vittuarie, ne di buone parole almeno, massime in l'assedio d'Acre , che patiteno tanto; et voi, non solamente non havete fatto segno d'haver di ciò dispiacere, ma anche havele impedito , et nociuto quelli che andavano in soccorso loro » 47.17-24.
iii. « Signor mio molto carissimo, da poi le recommandatione , sapia la eccellentia vostra che la sua santissima consorte , la regina, et mei carissimi vostri fratelli stanno bene . De novo de quì , maledetto sia il giorno che lo sepi et l'ora che io mi pensai di notificarvelo, et maledetto il giorno	iii. « Illustrissimo signor mio , sempre ossequissimo, dapo l'humil raccomandationi , sappia l' Eccellenza Vostra che la sua illustrissime consorte la regina et li miei illustrissimi signori vostri fratelli stanno bene . Da novo de quì non posso dire, se prima non maledico il giorno e l'ora che io

che me havete ordinato per guardiano; mi creppa el cuore annunciando le ditte nove» 420.17-22 (§846).	lo seppi, et maladetto il ponto ch'io mi pensai di farlo avisare et l'anno che m'ha ordinato per vardian de casa sua. Mi creppa il cuore, annontiano detta nuova» 269.3-9.
--	---

Σε πλείστες άλλες περιπτώσεις ο Φλώριος προσεγγίζει το κείμενο του *Chronique d'Amadi* ως εξής: συχνά μεν αλλάζει τη σειρά των λέξεων μέσα στις περιόδους λόγου, άλλοτε δε παραφράζει, επαναδιατυπώνει, ή ξαναγράφει τα ίδια πράγματα με διαφορετικό τρόπο. Παραθέτουμε μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα πιο κάτω:

<u><i>Chronique d'Amadi</i></u>	<u><i>Ιστορία της Κύπρου</i></u>
i. «mentre che il re Ricardo era al assedio de Acre, li Templieri parlono con lui, et hanno comprato da esso l'isola de Cypro per ducati cento milia» («καθ' ον χρόνον ο βασιλιάς Ριχάρδος ήταν απασχολημένος με την πολιορκία της Άκρας, οι Ναΐτες συζήτησαν μαζί του, και αγόρασαν από αυτόν το νησί της Κύπρου έναντι της καταβολής εκατό χιλιάδων δουκάτων») 83.21-23.	i. «mentre che il re Ricardo era nell'assedio de Acre, convenne con il maestro della religion del Tempio, et gli vendete l'isola de Cipro per cento milla ducati» («καθ' ον χρόνον ο βασιλιάς Ριχάρδος ήταν απασχολημένος με την πολιορκία της Άκρας, συμφώνησε με τον μάγιστρο του τάγματος των Ναϊτών, και του πούλησε το νησί της Κύπρου έναντι της καταβολής εκατό χιλιάδων δουκάτων») 49.28-50.1.
ii. «morto il re Almerico, li baroni et cavaglieri del reame si radunorono in presentia de la regina, et con sua licentia e consentimento, fu elletto governador del reame Joan de Iblin, ch'era signor de Barutho et fratello de la regina Isabella uterino» («όταν ο βασιλιάς Αμωρύ πέθανε, οι βαρώνοι και οι ιπότες του Βασιλείου μαζεύτηκαν ενώπιον της βασίλισσας, και με την άδεια και τη συγκατάθεσή της, εξέλεξαν κυβερνήτη του Βασιλείου [σ.σ. των Ιεροσολύμων] τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, ο οποίος ήταν δεσπότης της Βηρυτού και ομογάστριος αδελφός της βασίλισσας Ισαβέλλας») 93.19-22 (§175).	ii. «dopo la morte del re Almerico, li baroni e cavallieri del reame, con il parer et consentimento della regina, elessero governorator del reame di Hierusalem Gioan de Iblin, signor de Barutho, et fratello uterino della regina Isabella...» («μετά τον θάνατο του βασιλιά Αμωρύ, οι βαρώνοι και οι ιπότες του Βασιλείου, με τη σύμφωνη γνώμη και τη συγκατάθεση της βασίλισσας, εξέλεξαν κυβερνήτη του Βασιλείου των Ιεροσολύμων τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, δεσπότη της Βηρυτού και ομογάστριο αδελφό της βασίλισσας Ισαβέλλας») 55.13-16.
iii. «la regina havea le intrade del regno in sua libertà et quella spendeva a modo suo et era molto liberale signora» («η βασίλισσα διαχειρίζονταν τα έσοδα του Βασιλείου κατά την κρίση της και εκείνη τα ξόδευε με τον δικό της τρόπο και ήταν πολύ ανοιχτοχέρα δέσποινα») 117.27-29 (§225).	iii. «et lei haveva tutte l'intrade del regno in sua libertà, et quelle spendeva a suo modo, la quale era molto liberale signora» («και εκείνη [σ.σ. η βασίλισσα] διαχειρίζονταν τα έσοδα του Βασιλείου κατά την κρίση της, τα ξόδευε με τον δικό της τρόπο, [σ.σ. και] η οποία ήταν πολύ ανοιχτοχέρα δέσποινα») 58.26-27.

<p>iv. «in questo anno 1330, a li 10 di novebrío, la notte di venere, venendo sabbato, ch'è la festa di san Martin, Iddiò mandò una grande ira in Cypro, et precipue in Nicosia fece gran ruina; imperochè il fiume de Nicosia vene così grande che ruinò molte case, et ha amazzato et anegato molti homini, donne et putti...» («κατά τον αυτόν χρόνον, το 1330, στις 10 Νοεμβρίου, τη νύχτα της Παρασκευής, ξημερώματα Σαββάτου, που είναι η εορτή του αγίου Μαρτίνου, ο Θεός έστειλε τη μεγάλη του οργή πάνω στην Κύπρο, και κυρίως πάνω στη Λευκωσία έφερε μεγάλη καταστροφή· όταν ο ποταμός της Λευκωσίας κατέβηκε τόσο φουσκωμένος που γκρέμισε πολλές οικίες, σκότωσε και έπνιξε πολλούς άντρες, γυναίκες και παιδιά...») 404.8-12 (§797).</p>	<p>iv. «in detto anno, che fu del 1330, alli 10 di novembre, vigilia di Santo Martino, Iddio mandò un gran fragello in Cipro et precipue in Nicosia, perochè la fiumara venne giù di notte tanto grozza, che ruinò molte case e amazzò et annegò, tra huomini e donne et putti» («κατά τον λεχθέντα χρόνο, που ήταν το 1330, στις 10 Νοεμβρίου, παραμονή της εορτής του αγίου Μαρτίνου, ο Θεός έστειλε μια μεγάλη μάστιγα στην Κύπρο και κυρίως στη Λευκωσία, όταν ο ποταμός κατέβηκε τόσο φουσκωμένος το βράδυ, που γκρέμισε πολλές οικίες, σκότωσε και έπνιξε άντρες, γυναίκες και παιδιά») 254.21-25.</p>
<p>v. «la città de Nicosia rimase abandonata, et si levorno tutti li ribaldi et homini bassi, et rompevano le case et tolevano quelle robbe che li Saracini havean lassato» («η πόλη της Λευκωσίας έμεινε έρημη, και ξεσηκώθηκαν όλοι οι ανήθικοι άνθρωποι και οι άνθρωποι ταπεινής καταγωγής, και κατέκλεψαν τις οικίες και πήραν όλα εκείνα τα πράγματα που είχαν αφήσει οι Σαρακηνοί») 513.3-5 (§1072).</p>	<p>v. «la città di Nicosia rimase abandonata; onde li huomini ribaldi e tristi, che non havevano timor di Dio, rompevano le case e tollevano quelle robe che gl'infideli non hanno trovate, ovvero possuto portare» («η πόλη της Λευκωσίας έμεινε έρημη· όθεν ανήθικοι και αξιολύπητοι άνθρωποι, που δεν έχουν τον φόβο του Θεού, κατέκλεψαν τις οικίες και πήραν εκείνα τα πράγματα που οι άπιστοι [σ.σ. οι Σαρακηνοί] δεν βρήκαν, ή μάλλον δεν μπόρεσαν να μεταφέρουν») 369.5-7.</p>

Άλλοτε ο Φλώριος παίρνει υλικό, δανείζεται λέξεις και έμπνευση, αφορμάται θα έλεγε κανείς, από λογύδρια που συναντώνται στο *Chronique d'Amadi*, έτσι ώστε να συνθέσει ο ίδιος δικούς του μακροσκελείς δραματικούς λόγους και διαλόγους. Πιο κάτω δίνουμε δυο παραδείγματα μιας τέτοιας περίπτωσης (εδώ σημειώνουμε, βέβαια, ότι ο Φλώριος έχει και τη συνήθεια να συνθέτει λόγους εκ του μηδενός, δηλαδή και όταν ακόμα τα συμφραζόμενα του *Chronique d'Amadi* δεν παρέχουν στον ιστορικό μας τη σχετική αφορμήση):

<u><i>Chronique d'Amadi</i></u>	<u><i>Ιστορία της Κύπρου</i></u>
<p>i. «Hernat Bechardo, ch'era valente et experto cavaglier ... disse a li altri: «Signori, voi intendete la crudeltà di questa gente, et la mala deliberation che hanno contra di noi, perciò io lodaria che noi andassemo a morir con loro da valenthomini, più tosto che morir da fame, quì dentro, come poltroni»</p>	<p>i. «Pero fra Ernaldo, ch'era cavallier esperto et valente, chiamò i compagni, et dissegli: «Fratelli, voi vedete chiaramente la pertinacion di questi Greci, come non procurano, et non vogliono altro che la morte nostra; noi siamo pochi, et loro sono molti, et a voler combatter con loro siamo certi d'haver la</p>

<p>(«ο Hernat Bechardo, ο οποίος ήταν ανδρείος και έμπειρος ιππότης, είπε στους άλλους: «κύριοι, είστε γνώστες της βαναυσότητας αυτών των ανθρώπων, και των επιβουλών που έχουν έναντι ημών, όθεν σας εξορκίζω να πάμε να πεθάνουμε μαζί τους ως γενναίοι άνδρες, παρά να πεθάνουμε από την πείνα εδώ μέσα σαν γουρούνια») 84.11-16 (§149).</p>	<p>peggiore, se volemo star al sicuro del castello, non havendo da viver, moriremo di fame come animali brutti; soccorso non aspettamo da nessuna parte, ne vi è tempo di richiederlo, si che la morte ci è d'intorno, e da ogni banda la vedemo nelli occhi...» («ωστόσο, ο αδελφός Ernaldo, που ήταν έμπειρος ιππότης και ανδρείος, κάλεσε τους συντρόφους του και τους είπε: «Αδελφοί, βλέπετε ξεκάθαρα την επιμονή αυτών των Ελλήνων, οι οποίοι δεν επιδιώκουν και δεν θέλουν τίποτε άλλο από τον θάνατό μας. Εμείς είμαστε λίγοι και [σ.σ. οι Έλληνες] είναι πολλοί και, εάν πολεμήσουμε μαζί τους, είναι βέβαιο ότι θα πάθουμε τα χειρότερα, εάν δε θελήσουμε να παραμείνουμε στη σιγουριά του κάστρου, δεν πρόκειται να επιζήσουμε, θα πεθάνουμε από την πείνα σαν τα δύσμορφα ζώα: δεν αναμένουμε βοήθεια από πουθενά ούτε και υπάρχει χρόνος, για να την αναζητήσουμε. Όντως ο θάνατος είναι τριγύρω μας και σε όποια μεριά στρέψουμε τα μάτια μας...[σ.σ. ο λόγος συνεχίζεται σε ακόμα μερικές γραμμές]») 50.22-30.</p>
<p>ii. «et il principe, li cominciò a dire, che non li pareva de rason quel che fece verso li soi homini et metter man sopra di loro, senza termination o cognocion di corte, ricordandoli el sacramento che fece nel suo coronamento, secondo l'ordine de le Assise» («ο πρίγκηπας άρχισε να του λέει [σ.σ. του βασιλιά], ότι οι πράξεις του, να πάει κόντρα στους υποτελείς του και να απλώσει το χέρι επάνω τους, δεν τους φαίνονταν ότι είναι εν δικαίω χωρίς την ετυμηγορία ή τη γνωμάτευση του Δικαστηρίου [σ.σ. της Υψηλής Αυλής], υπενθυμίζοντας τον ιερό όρκο που [σ.σ. ο βασιλιάς] έδωσε κατά την στέψη του, συμφώνως προς τα θέσμια των <i>Assis</i>») 424.8-11 (§852).</p>	<p>ii. «el prencipe ... cominciò a dire al re in questo tenore: Li cavalieri et altri feudati vostri, a quali voi siete così tenuto di fede come loro a voi, si dolseno di voi, perochè non le parse cosa raggionevole quella che voi usate verso de loro pari, la qual cosa reputano cadun di loro per sua propria, perchè voi giudicate et condannate loro, et mettete in prigghion senza cognizion di corte. Et non vi ricordate il giuramento c'havete fatto, el dì della coronation vostra, di mantener l'assise loro et le bone usanze; et vi richiedono, con ogni somissione e dovuta umiltà, vogliate revocar tutto quello c'havete fatto contra le leggi et assise nostre, altramente...» («ο πρίγκηπας ξεκίνησε να μιλά στον βασιλιά σε αυτό τον τόνο: οι ιππότες και οι άλλοι υποτελείς σας, με τους οποίους εσείς έχετε συνδεθεί με όρκο, όπως ακριβώς και αυτοί μαζί σας, έχουν παράπονο από εσάς, καθότι δεν τους φαίνεται λογικό πράγμα ο τρόπος που συμπεριφέρεστε έναντι των ίσων με εσάς. Αυτός ο τρόπος θεωρούν ότι πλήττει όλους, διότι τους</p>

	δικάζετε και τους τιμωρείτε και τους βάζετε στη φυλακή χωρίς τη γνωμάτευση του Δικαστηρίου. Και δεν ανακαλείτε στη μνήμη σας τον όρκο που έχετε δώσει την ημέρα της στέψης σας να τηρείτε τις διατάξεις των <i>Ασσιζών</i> [σ.σ. που τους αφορούν] και τις καλές συνήθειες. Και σας ζητούν, υποκλινόμενοι με ταπεινότητα, να επιδιώξετε την ανάκληση όλων όσων πράξατε ενάντια στους ορισμούς των νόμων και των <i>Ασσιζών</i> μας, αλλιώς...») 273.10-20.
--	--

Πολύ συχνά, επιπλέον, ο Φλώριος μπαίνει στον κόπο να κατασκευάσει επιστολές, τις οποίες παρουσιάζει ως δήθεν γραμμένες από τους πρωταγωνιστές των ιστορικών γεγονότων. Σε αυτή την περίπτωση ο ιστορικός μας μετέρχεται την ίδια μέθοδο, που είδαμε παραπάνω στην περίπτωση των λόγων: δανείζεται κάποια στοιχεία (λέξεις, περιόδους λόγου), συνήθως αναφορές ή μνείες του περιεχομένου των επιστολών, που απαντούν στο *Chronique d'Amadi*, και, εν συνεχεία, χρησιμοποιεί τα εν λόγω στοιχεία, έτσι ώστε να δομήσει ο ίδιος το κείμενο των επιστολών που συνθέτει. Αξίζει να παρατηρήσουμε και την υπέρμετρη χρήση του α' και του β' γραμματικού προσώπου, τα οποία προσδίδουν την ψευδαίσθηση της αμεσότητας και της εγκυρότητας στις πλαστές επιστολές του Φλωρίου. Πιο κάτω ακολουθούν μερικά παραδείγματα, όπου ο Φλώριος συνθέτει επιστολές αφορμώμενος από το κείμενο του *Chronique d'Amadi*:

<u><i>Chronique d'Amadi</i></u>	<u><i>Ιστορία της Κύπρου</i></u>
i.«Il quale (σ.σ. l'imperator) subito gionto scrisse una lettera al signor de Barutho, chiamandolo barba et lo pregava molto cortesemente che andasse da lui immediate et menasse secco li soi figlioli et el piccol re» («ο οποίος [σ.σ. ο αυτοκράτορας] αμέσως μόλις αφίχθηκε, έγραψε μια επιστολή στον κύριο της Βυρητού, [σ.σ. στην οποία] και τον αποκαλούσε θείο και τον παρακαλούσε πολύ ευγενικά να πάει γρήγορα κοντά του και να φέρει μαζί του τους γιους του και τον μικρό βασιλιά») 124. 28-125.1 (§236).	ii. «Signor zio honorando, la presente sarà per dinotarvi la nostra gionta qui a Limisso per andar in Soria, a soccorrere le genti di Christo nostro signore, et inanti il mio partir desidero veder la signora vostra, li signori vostri figliuoli, et medemamente il re, miei amatissimi cugini, per abbracciarvi et conosciervi presentialmente, et ancho parlar con esso voi, circa il soccorer che penso, a Dio piacendo, dar alla Christianità; desiderando a cio il favor et consiglio vostro, come persona leale, pratica et parente, che mi ama. Ne altro mi occorre per hora, vi aspetto senza induggio, perchè il tempo è brève, et noi habbiamo a far molto» («αξιότιμε κύριε θεΐε, η παρούσα [σ.σ. επιστολή] σας αποστέλλεται, για να σας γνωστοποιήσει την ενταύθα άφιξη μας, στη Λεμεσό, ως σταθμό, για να πάμε στη Συρία, με

	<p>σκοπό να λυτρώσουμε το λαό του Χριστού, του ημετέρου Κυρίου. Και προτού να αναχωρήσω, επιθυμώ να δω την κυρία σας, τους κυρίους γιους σας και ομοίως τον βασιλιά, τα πολύ αγαπητά μου ξαδέλφια, για να σας αγκαλιάσω και να σας συναπαντήσω αυτοπροσώπως, και, επιπροσθέτως, να μιλήσω μαζί με εσάς τον ίδιο, περί της βοήθειας που σκέφτομαι, Θεού θέλοντος, να δώσω στη Χριστιανοσύνη: επιθυμώντας για την υλοποίηση αυτού του σκοπού την εύνοια και τη συμβουλή σας, ως άνθρωπος έμπιστος, πρακτικός και συγγενής, που με αγαπά. Προς το παρόν δεν χρειάζομαι κάτι άλλο, αναμένουμε την άφιξή σας χωρίς καθυστέρηση, γιατί ο χρόνος εξαντλείται και εμείς έχουμε πολλά να κάνουμε») 64.13-22.</p>
<p>ii. «li ditti ambassatori ... però li scrisseno lettere et li significorono come el papa, el balio de Cypro, li doi communi di Venitiani et Genovesi, et il gran maestro de Rhodi, li mandavano a lui per veder la sua volontà, s'el è de affimar la pace, et tornar li Christiani ch'el teniva in preson, et le sue mercantie; et se non vol, deffidarlo et far il suo dover» («οι αναφερθέντες απεσταλμένοι ... όμως του έστειλαν επιστολές και του γνωστοποίησαν πως ο πάπας, και ο κυβερνήτης της Κύπρου, οι δύο Δημοκρατίες της Βενετίας και της Γένοβας, και ο μέγας μάγιστρος της Ρόδου, τους έστειλαν σε αυτόν, για να δουν την επιθυμία του, αν είναι να επικυρώσει την ειρήνη, και να επιστρέψει τους Χριστιανούς που κρατά στη φυλακή, και τα εμπορεύματά τους: και αν δεν το επιθυμεί αυτό [σ.σ. την ειρήνη], να τον προειδοποιήσουν [σ.σ. να του δώσουν τηλεσίγραφο] και να κάνουν αυτό που πρέπει») 428.10-15 (§861).</p>	<p>ii. «li ambassiatori ... scrissero al soldan ...: Noi semo venuti ambassiatori del Papa, del governatore de Cipro, de li Comuni de Venetiani et Genovesi, e de la Religion de Rhodi per trattar la pace, et concluder la fermamente, et tornar li Christiani che tenete in priggione, e le sue mercantie. Se voi non vorrete consentir a questo, havemo ordine di disfidarvi, e far el debito nostro» («οι απεσταλμένοι έγγραψαν στον σουλτάνο ... : εμείς έχουμε έλθει σαν απεσταλμένοι του πάπα, του κυβερνήτη της Κύπρου, των Δημοκρατιών της Βενετίας και της Γένοβας, και του Τάγματος της Ρόδου, για να χειριστούμε τη διαπραγμάτευση ειρήνης, και να την στερεώσουμε οριστικά, και να επιτύχουμε την επιστροφή των Χριστιανών που κρατάτε στη φυλακή και των εμπορευμάτων τους. Αν δεν θέλετε να συγκατανεύσετε σε αυτό, έχουμε εντολές να σας προειδοποιήσουμε [σ.σ. να σας δώσουμε τηλεσίγραφο], και να κάνουμε το χρέος μας») 278.7-13.</p>
<p>iii. «el contestabile respone al re per sue lettere el primo haver dato le sue lettere real a messer Luca Antiame et l'haveva ordinato capitano a Cerines et commandato le genti che li obedissent, quali tutti sonno contenti de obedir et far quanto li haveva scritto; come etiam il capitano novo et le gente de</p>	<p>iii. «el contestabile scrisse una lettera al re in risposta delle sue: «Io ho dato le vostre lettere real, et consignato el castello a Luca Antiame, si come ha comandato Vostra Maestà, et ho comandato le genti da parte di quella, che lo debbono conoscere per capitano et obedirli; li quali dissero di farlo</p>

<p>Cerines resposero per sue lettere al re» («ο κοντοσταύλης απάντησε στον βασιλιά με μια επιστολή [σ.σ. γνωστοποιώντας του], ότι είχε παραδώσει προηγουμένως τις βασιλικές του επιστολές στον κύριο Luca Antíame και τον διόρισε αυτόν διοικητή της Κερύνειας και διέταξε τα πλήθη να τον υπακούσουν· όλοι έμειναν ευχαριστημένοι με το να υπακούσουν [σ.σ. στον Luca Antíame] και να κάνουν ότι τους έγραψε· και ότι, επιπλέον, ο νέος διοικητής και το πλήθος της Κερύνειας απάντησαν με δικές τους επιστολές στον βασιλιά») 471.29-472.3 (§965).</p>	<p>volontiera, et ancho loro li scriveranno. Circa il mio partir, io farò quanto la mi comanda, anchor che io sia certo che...» («ο κοντοσταύλης έγραψε μια επιστολή στον βασιλιά σε απάντηση της δικής του: «έχω παραδώσει τις βασιλικές σας επιστολές και έχω εμπιστευθεί το κάστρο [σ.σ. της Κερύνειας] στον Luca Antíame, όπως ακριβώς η Υμετέρα Μεγαλειότητα με διέταξε και έχω εκδώσει διαταγές προς τα πλήθη εκ μέρους της Μεγαλειότητάς σας, ότι οφείλουν να τον αναγνωρίσουν ως διοικητή και να τον υπακούσουν· τα οποία [σ.σ. πλήθη] δήλωσαν ότι θα το κάνουν πρόθυμα και ότι ακόμα θα σας γράψουν [σ.σ. επιστολή]. Όσον δε αφορά στα της αναχωρήσεώς μου, θα πράξω όσα αυτή [σ.σ. η Μεγαλειότητά σας] με διάταξε, καίτοι είμαι βέβαιος ότι ...») 330.28-331.2.</p>
--	---

Συγκεφαλαιώνοντας, θα μπορούσε να λεχθεί, ως απάντηση προς τους παλαιότερους μελετητές, οι οποίοι αποφαινόταν ότι ο Φλώριος «συνοψίζει» το *Chronique d'Amadi*, ότι η συγκεκριμένη ετυμηγορία τους περιγράφει ένα μέρος μόνο της σχέσης, η οποία διέπει τα δυο ιστορικά έργα. Και τούτο το γράφουμε, διότι έχουμε διαπιστώσει πως από την πιο πάνω ανάλυσή μας προκύπτει ότι ο Φλώριος δεν «συνοψίζει» πάντοτε το *Chronique d'Amadi*, αλλά επεξεργάζεται το κείμενο αυτής της βασικής του πηγής με διάφορους τρόπους: κάποτε παραλείπονται από τον ιστορικό μας κάποια στοιχεία της βασικής πηγής του, σε μερικές περιπτώσεις όντως συνοψίζεται η αφήγηση της βασικής πηγής του, αλλά, ως επί το πλείστον, το κείμενο της βασικής πηγής του αναπαράγεται πιστά, με γλωσσικές μόνο διαφοροποιήσεις και αναδιατυπώσεις. Ως εκ τούτου, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ο ισχυρισμός των παλαιότερων μελετητών ότι η *Ιστορία της Κύπρου* αποτελεί σύνοψη του *Chronique d'Amadi*. Πάνω σε αυτό το θέμα, θα μπορούσε πιο σωστά να λεχθεί απλά ότι εντός της *Ιστορίας της Κύπρου* περιέχεται μια δεύτερη εκδοχή (ή μια διασκευή) του *Chronique d'Amadi*.

2.4.4. Διερεύνηση της διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα *Gestes des Chiprois*, το (απολεσθέν) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare* και το έργο (;) του Gérard de Montréal

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα επιχειρήσουμε να διερευνήσουμε τον τυχόν συσχετισμό, ο οποίος –κατ' ισχυρισμόν– υφίσταται μεταξύ των κειμένων των *Gestes des Chiprois* και της

Ιστορίας της Κύπρου, καθώς επίσης και την πτυχή της χρησιμοποίησης εκ μέρους του Φλώριου των ιστορικών συγγραμμάτων του Φιλίππου της Νοβάρας και του Gérard de Montréal ως πηγών του. Σε προηγούμενο υποκεφάλαιο έχουμε διεξέλθει τις απόψεις των παλαιότερων μελετητών για το ζήτημα της σχέσεως, η οποία συνδέει την *Ιστορία της Κύπρου* με τα *Gestes des Chiprois*, τα οποία από κάποιους μελετητές φέρονται ως έργο του Gérard de Montréal.⁴⁹ Υπενθυμίζουμε ότι μερικοί από τους πιο παλιούς αλλά και κάποιοι νεότεροι μελετητές υποστήριζαν ότι ο Φλώριος, για την κάλυψη των γεγονότων της περιόδου μεταξύ του 1218 και του 1324, χρησιμοποίησε είτε την αφήγηση των *Gestes des Chiprois* ως πηγή του είτε κάποια εκδοχή αυτών είτε χρησιμοποίησε απευθείας την απώτερη πηγή των *Gestes des Chiprois*, ήτοι –μεταξύ άλλων– το (χαμένο) αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare* (Raynaud, Paris, La Monte, Grivaud, Νικολάου-Κονναρή). Έχουμε δει, ωστόσο, πως αυτοί τούτοι οι σύγχρονοι εκδότες των *Gestes des Chiprois* (Melani, Minervini) δέχονται ότι ο Φλώριος μετέρχεται τη σχετική αφήγηση του *Chronique d'Amadi* για την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου 1218-1324. Καθόσον δε αφορά εμάς, πρέπει να πούμε ότι δεν έχουμε καμιά αμφιβολία, όπως έχουμε αναφέρει επανειλημμένως πιο πάνω, ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί το *Chronique d'Amadi* ως βασική του πηγή μέχρι και τη βασιλεία του Ιωάννη Β' (και όχι τα *Gestes des Chiprois*).⁵⁰

Όπως και να έχουν τα πράγματα, η θέση ότι τα *Gestes des Chiprois*, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου*, όταν καταγίνονται με την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου 1218-1309, εμφανίζουν μια πολύ στενή σχέση μεταξύ τους (παραδίδουν, κατά διαστήματα, σχεδόν το ίδιο ή παρόμοιο κείμενο και έχουν την ίδια ακολουθία στην έκθεση των γεγονότων) είναι ομόφωνη μεταξύ των μελετητών. Εκείνο που προκαλούσε προβληματισμό στους παλιότερους μελετητές και για το οποίο αναζητούνταν μια απάντηση, είναι ποιο από τα δυο ιστορικά έργα, τα *Gestes des Chiprois* ή το *Chronique d'Amadi*, χρησιμοποίησε ο Φλώριος σαν πηγή, για τον σκοπό της συντάξεως του τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* που αφηγείται τα γεγονότα του 13^{ου} και των απαρχών του 14^{ου} αιώνα.

Παρόλο που η επίλυση του συγκεκριμένου ζητήματος έχει να παρουσιάσει δυσκολίες, εντούτοις, υπάρχουν ορισμένα στοιχεία, που μας επιτρέπουν να ξεκαθαρίσουμε το εάν ο Φλώριος είχε χρησιμοποίησει το κείμενο των *Gestes des Chiprois* ή εκείνο του *Chronique d'Amadi*: τα στοιχεία αυτά είναι οι αποκλίσεις, που παρατηρούνται στην αφήγηση μεταξύ των υπό συζήτηση έργων. Πρέπει να τονίσουμε, λοιπόν, ότι, παρόλη τη στενή τους συνάφεια, τα κείμενα των *Gestes des Chiprois* και του *Chronique d'Amadi* παρουσιάζουν

⁴⁹ Βλ. ανωτέρω 2.4.2.

⁵⁰ Βλ. ανωτέρω 2.4.3.

μεταξύ τους αρκετά συχνά και αποκλίσεις στο περιεχόμενο: κάποια τμήματα κειμένου που εμφανίζονται στο ένα έργο, απουσιάζουν από το άλλο και τανάπαλιν. Σε αυτές τις περιπτώσεις, όμως, κάθε φορά, δηλαδή, που τα κείμενα των *Gestes des Chiprois* και του *Chronique d'Amadi* αποκλίνουν μεταξύ τους, διαπιστώνεται πέραν πάσης αμφιβολίας ότι το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* συμπλέει σαφέστατα με την εκδοχή του κειμένου του *Chronique d'Amadi* και όχι με εκείνη των *Gestes des Chiprois*. Δηλαδή, λέμε ξεκάθαρα ότι η *Ιστορία της Κύπρου* και το *Chronique d'Amadi* παρουσιάζουν περίπου το ίδιο κείμενο για την πραγμάτευση της χρονικής περιόδου 1218-1309, μόνο που ο Φλώριος παραλείπει κάποιες επιμέρους λεπτομέρειες (κυρίως σύντομα χρονογραφικά σημειώματα ή αναφορές σε ιστορικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα εκτός Κύπρου) ή συμπύσσει σε μερικές περιπτώσεις την αφήγηση των πολεμικών γεγονότων· επεξεργάζεται, δηλαδή, ο ιστορικός μας το κείμενο της πηγής του, εν προκειμένω του *Chronique d'Amadi*, κατά τον τρόπο που αναφερθήκαμε εκτενώς προηγουμένως.⁵¹ Αυτή την κραυγαλέα ομοφωνία, η οποία απαντά μεταξύ του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* την έχουν παρατηρήσει, εξάλλου, και οι σύγχρονοι εκδότες των *Gestes des Chiprois*, και γι' αυτό θεωρούν βέβαιο ότι ο Φλώριος έχει το *Chronique d'Amadi* ως πηγή του και όχι τα *Gestes des Chiprois*.⁵²

Πιο κάτω, λοιπόν, παρουσιάζουμε τις πιο σημαντικές (κατά τη γνώμη μας) περιπτώσεις, κατά τις οποίες η αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* εμφανίζεται να ταυτίζεται με την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi* και, εν ταυτώ, να αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως των *Gestes des Chiprois*, για την περίοδο 1218-1242, ήτοι την περίοδο που καλύπτεται από το δεύτερο μέρος των *Gestes des Chiprois* (ήτοι τη διασκευή των *Mémoires de Philippe de Novare* που διασώζεται στο εν λόγω συμπίλημα):⁵³

α) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* παρέχουν την πληροφορία ότι η βασίλισσα Αλίκη της Κύπρου διόρισε τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν «κυβερνήτη στην Άκρα και τη Συρία», πληροφορία που δεν υπάρχει στο παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 117.31-118.5 (§225)· Bustron, *Chronique*, 58.21-22· πρβλ. Novara, *Guerra*, § 2. Επιπροσθέτως, στο ίδιο σημείο το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* λίγο παρακάτω αναφέρουν ότι η ίδια βασίλισσα χάρισε εισοδήματα (είσπραξη της δεκάτης) στη Λατινική Εκκλησία, κάτι που δεν αναφέρουν τα *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 118.4-5 (§225)· Bustron, *Chronique*, 58.31-59.3· πρβλ. Novara, *Guerra*, §2.

⁵¹ Βλ. ανωτέρω 2.4.3.

⁵² Όπως η Minervini, βλ. *Cronaca del Templare*, 17.

⁵³ Για περισσότερες αναφορές σε αποκλίσεις, κυρίως μεταξύ των *Gestes des Chiprois* και του *Chronique d'Amadi*, ο ενδιαφερόμενος μπορεί να ανατρέξει στις σημειώσεις και στα σχόλια των συγχρόνων εκδόσεων και μεταφράσεων των υπό αναφορά συγγραμμάτων.

β) Η περιγραφή της μονομαχίας μεταξύ των Anseau de Brie και Amaury d'Arles είναι κατά μέγα μέρος ταυτόσημη και καλύπτει μεγαλύτερη έκταση στο *Chronique d'Amadi* και στην *Ιστορία της Κύπρου* από ότι στο παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*. Επίσης, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* κλείνουν την αφήγηση της μονομαχίας με την αναφορά ότι αριθμός κυπρίων ευγενών απέστειλε μια επιστολή προς τον αυτοκράτορα Φρειδερίκο Β', στην οποία οι αποστολείς ισχυρίζονταν ότι υφίσταντο καταδίωξη για την πίστη τους προς αυτόν, λεπτομέρεια που, ομοίως, απουσιάζει από το παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 121.24-123.26 (§§231-232)· Bustron, *Chronique*, 62.1-63.27· πρβλ. Novara, *Guerra*, §§26-27.

γ) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* εξιστορούν σε παράλληλα χωρία ότι ο Φρειδερίκος Β', κατά την παραμονή του στην Άκρα, μετά που είχε διατάξει την πολιορκία του εκεί φρουρίου των Ναϊτών, ζήτησε καταφύγιο στο οίκημα των Ιωαννιτών, φοβούμενος τυχόν σύμπραξη εναντίον του εκ μέρους του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, των Γενοβέζων και των Ναϊτών. Η συγκεκριμένη πληροφορία δεν ανευρίσκεται στο παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 134.28-135.8 (§254)· Bustron, *Chronique*, 72.18-28· πρβλ. Novara, *Guerra*, §42.

δ) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* αφιερώνουν αρκετές γραμμές σε παράλληλα χωρία, με περίπου ταυτόσημο κείμενο, στην αναδρομή του ηρωικού παρελθόντος του μέλλοντος πεθερού του Ερρίκου Β'. Η συγκεκριμένη αναδρομή ελλείπει από το παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 136.6-18 (§257)· Bustron, *Chronique*, 73.14-24· πρβλ. Novara, *Guerra*, §43.

ε) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* καταγράφουν σε παράλληλα χωρία τα ονόματα των λεγομένων πέντε βαϊλων, οπαδών του Φρειδερίκου Β' στην Κύπρο· τα συγκεκριμένα ονόματα ελλείπουν από το παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 136.21-23 (§258)· Bustron, *Chronique*, 73.27-28· πρβλ. Novara, *Guerra*, §43.

στ) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* μνημονεύουν σε παράλληλα χωρία κάποια λόγια, βασικά ευχαριστίες, του Φιλίππου της Νοβάρας προς τους λεγομένους πέντε βαϊλους· τα συγκεκριμένα λόγια δεν συναντώνται στο παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 139.28-29 (§261)· Bustron, *Chronique*, 76.17-18· πρβλ. Novara, *Guerra*, §44.

ζ) το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* δίνουν σε παράλληλα χωρία πολύ περισσότερα στοιχεία (και κοινά στοιχεία !!!) για τα δεδομένα των κυπριακών στρατιωτικών

δυνάμεων αμέσως πριν από την προσβολή της –τότε κατεχόμενη από τους Λογγοβάρδους– Αμμοχώστου το 1232 (αριθμούς ενόπλων, πράξεις και λόγια πρωταγωνιστών, αναφορές κατασκόπων), από ότι κάνει το παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, που παρουσιάζεται εδώ να είναι πολύ συνοπτικό, βλ. *Chronique d'Amadi*, 164.23-165.27 (§§298-300)· Bustron, *Chronique*, 92.5-30· πρβλ. Novara, *Guerra*, §§86-87.

η) Το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* καταγράφουν σε παράλληλα χωρία κάποια κοινά στοιχεία (τη δράση της οπισθοφυλακής των Λογγοβάρδων και τριών από τους λεγόμενους πέντε βαίλους) κατά τη διάρκεια της μάχης στο Αγρίδι (1232). Τα εν λόγω στοιχεία απουσιάζουν από το παράλληλο χωρίο των *Gestes des Chiprois*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 172.3-19 (§309)· Bustron, *Chronique*, 97.25-98.2· πρβλ. Novara, *Guerra*, §94.

Όσον αφορά στην περίοδο 1243-1309, την περίοδο, δηλαδή, που καλύπτεται από το τρίτο μέρος των *Gestes des Chiprois* (ήτοι το *Chronique du Templier de Tyr*) παρουσιάζουμε πιο κάτω τις πιο σημαντικές περιπτώσεις από τα χωρία, στα οποία η αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* εμφανίζεται να ταυτίζεται με την εκδοχή του *Chronique d'Amadi* και να αποκλίνει από εκείνη των *Gestes des Chiprois*:

α) Η κατάληψη της Τιβεριάδος και η πολιορκία της Ασκαλώνος (1247) από τον σουλτάνο της Αιγύπτου εξιστορείται στα *Gestes des Chiprois* πολύ πιο συνοπτικά (απουσιάζουν λ.χ. αναφορές στα ονόματα των πρωταγωνιστών και στη βοήθεια που έστειλε ο βασιλιάς Ερρίκος Α΄ της Κύπρου υπέρ της κινδυνευούσης πόλεως) από ότι στο *Chronique d'Amadi* και στην *Ιστορία της Κύπρου*· τα δυο τελευταία έργα είναι σε πλήρη ομοφωνία μεταξύ τους ως προς τις λεπτομέρειες, βλ. *Cronaca del Templare*, §22· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 198.11-19 (§358)· Bustron, *Chronique*, 107.5-13.

β) Οι πολεμικές επιχειρήσεις του Λουδοβίκου Θ΄ στη Δαμιέττη (1249) περιγράφονται πολύ πιο συνοπτικά στα *Gestes des Chiprois* (συγκεκριμένα, απουσιάζουν πολλές λεπτομέρειες που αφορούν στην εξέλιξη των συγκρούσεων, αριθμούς αντιπάλων, πεσόντες κλπ.) εν συγκρίσει με τα παράλληλα χωρία του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* (που λένε περίπου τα ίδια), βλ. *Cronaca del Templare*, §27· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 199.4-200.2 (§§364-367)· Bustron, *Chronique*, 107.16-108.4.

γ) Τα γεγονότα της δολοφονίας του Philippe de Montfort (1270) εκτίθενται με κάπως διαφορετικό τρόπο στα *Gestes des Chiprois* από ότι στα παράλληλα χωρία του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* (που πάλι ομοφωνούν μεταξύ τους), βλ. *Cronaca del Templare*, §138· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 211.23-212.13 (§431)· Bustron, *Chronique*, 114.4-20.

δ) Απεναντίας, η επέμβαση (με τη συνδρομή του πρίγκηπα Εδουάρδου της Αγγλίας) του βασιλιά Ούγου Γ΄ στη Συροπαλαιστίνη (1271) περιγράφεται λεπτομερέστερα στα *Gestes des Chiprois* (γίνονται πιο μακροσκελείς αναφορές στις πολεμικές συγκρούσεις), εν συγκρίσει με τα παράλληλα χωρία των άλλων δυο ιστορικών συγγραμμάτων, τα οποία διεξέρχονται το θέμα πιο συνοπτικώς σε μια περίπου κοινή αφήγηση, βλ. *Cronaca del Templare*, §§142-146· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 212.16-213.9 (§§433-436)· Bustron, *Chronique*, 114.21-115.10.

ε) Το επεισόδιο της πτώσεως της Τριπόλεως στα χέρια του σουλτάνου της Αιγύπτου (1289) καλύπτεται πολύ πιο λεπτομερώς στα *Gestes des Chiprois* από ότι στα παράλληλα χωρία των άλλων δυο έργων, τα οποία και πάλι ομοφωνούν μεταξύ τους, βλ. *Cronaca del Templare* §§229-242· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 218.7-10 (§§453-454)· Bustron, *Chronique*, 117.23-27.

Πέραν, όμως, των όσων έχουν ειπωθεί πιο πάνω για τις μεγάλες αποκλίσεις, οι οποίες συναντώνται στο περιεχόμενο των παράλληλων χωρίων μεταξύ των *Gestes des Chiprois* από τη μια και των *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* από την άλλη, για τα τμήματα της αφηγήσεως των εν λόγω ιστορικών έργων που εξιστορούν τα γεγονότα της περιόδου μεταξύ των αρχών του 13^{ου} και των αρχών του 14^{ου} αιώνα, είναι ανάγκη να προσθέσουμε ότι για την περίοδο 1306-1310 (ήτοι για τα γεγονότα του λεγόμενου πραξικοπήματος του Αμωρύ) το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* αφιερώνουν μια εξαιρετικά λεπτομερή και μακροσκελή αφήγηση, διανθισμένη με πλήθος δραματικών διαλόγων και λόγων. Από όλο αυτόν, λοιπόν, τον τεράστιο όγκο αφηγήσεως και λόγων (και ιδίως λόγων) ελάχιστα, ψήγματα θα έλεγε κανένας, μπορούν να ανευρεθούν στα *Gestes des Chiprois* (η τελευταία καταγραφή στα *Gestes des Chiprois* σε σχέση με την Κύπρο είναι του Οκτωβρίου του 1309), βλ. *Cronaca del Templare* §§426-466, σποράδην· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 241.21-393.12 (§§508-752)· Bustron, *Chronique*, 135.2-245.19.

Καταλήγοντας, ως συμπέρασμα, καθόσον αφορά στο ζήτημα της σχέσης που διέπει τα *Gestes des Chiprois* και την *Ιστορία της Κύπρου*, θα μπορούσαμε να πούμε ότι από την αντιπαραβολή των κειμένων των *Gestes des Chiprois*, του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* προκύπτει σαφέστατα ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το *Chronique d'Amadi* και όχι τα *Gestes des Chiprois* ως πηγή του. Τούτο δε το τελευταίο δηλώνεται ξεκάθαρα από την πληθώρα των περιπτώσεων, κατά τις οποίες το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* παρουσιάζονται να ομοφωνούν ως προς το λεκτικό και την περιγραφή των γεγονότων, ενώ τα *Gestes des Chiprois* εμφανίζονται να δίνουν, ενίοτε, διαφορετική εκδοχή των γεγονότων από εκείνη των δυο προαναφερθέντων έργων.

Το συμπέρασμα τούτο, ότι δηλαδή ο Φλώριος χρησιμοποιεί ως πηγή του το *Chronique d'Amadi* για την ιστορική κάλυψη της περιόδου 1218-1242, δίνει και απάντηση στο ερώτημα κατά πόσο ο Φλώριος είχε μετέλθει ως πηγή του το απολεσθέν αυθεντικό κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*, ερώτημα που ταλάνισε πολλούς μελετητές, αφού ο ίδιος ο ιστορικός μας διατείνεται ότι «βρήκα ειδικότερα τα Ανδραγαθήματα των Κυπρίων (σ.σ. γραμμένα) στα γαλλικά, γραμμένα από τον Φίλιππο της Νοβάρας» (υπενθυμίζουμε ότι το συγκεκριμένο κείμενο απαθανάτιζε γεγονότα της περιόδου 1218-1242).⁵⁴ Εφόσον, λοιπόν, έχει καταδειχθεί πλέρια από την πιο πάνω συζήτησή μας (και πλέον είναι δεδομένο πέραν πάσης αμφιβολίας) ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί και επεξεργάζεται το κείμενο του *Chronique d'Amadi* ως πηγή του για την περίοδο 1218-1242, τότε δεν τίθεται καν θέμα ο ιστορικός μας να είχε χρησιμοποιήσει ως πηγή του το απολεσθέν αυτοβιογραφικό έργο του Φιλίππου της Νοβάρας.

Τώρα, γιατί ο Φλώριος επιλέγει να παραπλανήσει τον αναγνώστη, με το να τον διαβεβαιώσει ότι ο ίδιος χρησιμοποίησε το προαναφερθέν έργο του Φιλίππου της Νοβάρας ως πηγή του, είναι θέμα που ζητά μια κάποια ερμηνεία. Βεβαίως, από την αναφορά αυτή του Φλωρίου συνάγεται, το δίχως άλλο, ότι ο ιστορικός μας είχε ακούσει και ήξερε (ή κάποιοι ευπαιδευτοι συνομιλητές του τον είχαν ενημερώσει) πως ο Φίλιππος της Νοβάρας είχε συγγράψει ένα ιστορικό έργο με αντικείμενο την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου 1218-1242. Πιθανόν και ο ίδιος ο Φλώριος κάποτε να είχε απαντήσει κάποιο αντίγραφο αυτού του αυτοβιογραφικού έργου του Φιλίππου της Νοβάρας σε κάποια βιβλιοθήκη· το έργο αυτό, όμως, σίγουρα ο ιστορικός μας δεν το χρησιμοποίησε για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*. Και ο Φλώριος δεν το χρησιμοποίησε, γιατί ο ίδιος μπορούσε κάλλιστα «να κάνει τη δουλειά του», να συνθέσει δηλαδή το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* για την ιστορική κάλυψη της περιόδου 1218-1242, μετερχόμενος το *Chronique d'Amadi*. Εξάλλου, αυτό το τελευταίο έργο εμπεριέχει μια ιταλόγλωσση διασκευή των *Mémoires de Philippe de Novare* και, μάλλον, ο Φλώριος ήταν ενήμερος αυτού του δεδομένου. Ως εκ τούτου, και στην περίπτωση αυτή ο Φλώριος επαναλαμβάνει την πρακτική που έχουμε δει και άλλοτε: χρησιμοποιεί μια ενδιάμεση πηγή, χωρίς να την κατονομάζει, αλλά παραπέμπει τον αναγνώστη στην πρωτογενή πηγή, επί της οποίας ερείδεται η ενδιάμεση. Με παρόμοιο τρόπο ο Φλώριος παραπέμπει τον αναγνώστη στους Πίνδαρο και Διονύσιο τον Περιηγητή ως δήθεν πηγές του, ενώ ο ίδιος αντλεί τις πληροφορίες του από ενδιάμεση πηγή, τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης, χωρίς να τον αναφέρει· ομοίως παραπέμπει στον Κικέρωνα, ενώ τον γνωρίζει μόνο μέσω του Βοκκάκιου, χωρίς αυτό το τελευταίο να το δηλώνει ξεκάθαρα·

⁵⁴ Βλ. ανωτέρω 2.4.1.

παραπέμπει στον Ερατοσθένη, ενώ τον ξέρει μόνο μέσω του Bordone, τον οποίο, ωσαύτως, δεν αναφέρει κ.ο.κ.⁵⁵ Όπως και να έχει το πράγμα, η επίκληση του Φλωρίου στην αυθεντία του Φιλίππου της Νοβάρας θα αύξανε κατά πολύ το κύρος της *Ιστορίας της Κύπρου*, και τούτο αποτελούσε ένα επιπλέον κίνητρο για τον ιστορικό μας, έτσι ώστε να σημειώσει τα *Mémoires de Philippe de Novare* ως πηγή του. Και εδώ που τα λέμε, επί της ουσίας, η δήλωση του ιστορικού μας είναι εν μέρει αληθής: όντως ο Φλώριος μετέρχεται τα *Mémoires de Philippe de Novare* ως πηγή του, μόνο που το κάνει από δεύτερο χέρι (ήτοι μέσω του *Chronique d'Amadi*).

Επιστρέφοντας τώρα στο θέμα της χρησιμοποίησης του έργου (;) του Gérard de Montréal ως πηγής του ιστορικού μας, καθόσον, δηλαδή, αφορά στη δήλωση του Φλωρίου ότι «αυτός (σ.σ. ο Φίλιππος της Νοβάρας) επιπρόσθετα έγραψε ένα βιβλίο με περιεχόμενο τους νόμους μας. Μετά από αυτόν (σ.σ. τον Φίλιππο της Νοβάρας), ο Gérard de Montréal διατήρησε την ανάμνηση πολλών πραγμάτων που έλαβαν χώρα στην εποχή του», η οποία δήλωση, επίσης, ταλάνισε γενεές μελετητών και στάθηκε η αιτία να πιστωθεί αυτός ο Gérard de Montréal με τη συγγραφή του *Chronique du Templier de Tyr* ή των *Gestes des Chiprois* εν γένει,⁵⁶ προσάγουμε τις πιο κάτω παρατηρήσεις μας.

Το όνομα του Gérard de Montréal ήταν γνώριμο στον Φλώριο, γιατί εμφανίζεται σε κείμενα, με τα οποία ο Φλώριος είχε μεγάλη εξοικείωση: τις *Ασσιζες* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ. Εντός του κειμένου των *Ασσιζών* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων, στην μετάφραση που ο ίδιος ο Φλώριος εκπόνησε στα ιταλικά (1535) μνημονεύεται ο «Girardo mon Reale», ως εξέχων νομομαθής, μάλιστα δε φέρεται ως επιμελητής εκδόσεως των *Ασσιζών*.⁵⁷ Κάποιο δε πρόσωπο με το όνομα «Gierardo Monreal» ή «Gherardo Monreal», που σημειώνεται ως συγγραφέας νομικών πραγματειών, συναντάται, ωσαύτως, στην *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ· πιθανότατα έχουμε να κάνουμε με το ίδιο πρόσωπο που μνημονεύουν οι *Ασσιζες* παραπάνω.⁵⁸

Έχουμε, λοιπόν, τη γνώμη ότι ο Φλώριος μνημόνευσε το όνομα του Gérard de Montréal ως πηγής της *Ιστορίας της Κύπρου*, γιατί ο ίδιος είχε διαβάσει περί του προσώπου αυτού στις *Ασσιζες* και στην *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, και κατά κάποιο τρόπο θεώρησε ότι ο φημισμένος εκείνος νομικός (και συνάδελφος του ιστορικού μας) άξιζε να

⁵⁵ Για περισσότερες παρόμοιες περιπτώσεις, βλ. ανωτέρω 2.3.2.

⁵⁶ Βλ. ανωτέρω 2.4.1.

⁵⁷ Canciani, *Barbarorum Leges*, τ. 5, 131.

⁵⁸ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BL, Egerton ms. 1087, f. 240r-v (Gierardo Monreal)· πρβλ. Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 19 σημ. 32· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 529 (Gherardo Monreal).

τύχει μνημόνευσης, συναπτόμενος με τον ομοίως εξέχοντα νομικό Φίλιππο της Νοβάρας (νομίζουμε ότι δεν είναι τυχαίο που η συγκεκριμένη αναφορά του Φλωρίου για τον Gérard de Montréal έπεται της αναφοράς για τα νομικού περιεχομένου έργα του Φιλίππου της Νοβάρας). Αυτά βεβαίως τα γράφουμε έχοντας πάντα κατά νουν αυτό που έχουμε καταδείξει πολλάκις: ότι ο Φλώριος δεν είναι και τόσο ακριβολόγος ή αξιόπιστος, όταν αναφέρεται στις πηγές που χρησιμοποίησε για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*. Επομένως, δεν χρειάζεται πάντοτε να λαμβάνουμε υπόψη τους μετρητοίς κάποιες δηλώσεις του Φλωρίου, και, εν προκειμένω, να αναζητούμε ιστορικά έργα που να προήλθαν από τη γραφίδα του Gérard de Montréal. Με άλλα λόγια, ιστορικός συγγραφέας με το όνομα Gérard de Montréal είναι εξαιρετικά απίθανο να υπήρξε ποτέ.

2.4.5. Διερεύνηση της διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με την *Εξήγησιν του Λεοντίου Μαχαιρά*

Στο υποκεφάλαιο τούτο θα εξετάσουμε τη διασύνδεση της *Ιστορίας της Κύπρου* με ένα από τα σημαντικότερα ιστορικά αφηγηματικά κείμενα της κυπριακής Φραγκοκρατίας: την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά. Ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα έχουμε ήδη αναφέρει σε προηγούμενο υποκεφάλαιο ότι μερίδα μελετητών έχουν εκφράσει την άποψη ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί την *Εξήγησιν* (ή και την *Εξήγησιν*) ως πηγή του για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* (Σάθας, Grivaud). Μάλιστα ο Σάθας, θυμίζουμε, ο πρώτος εκδότης της *Εξηγήσεως*, κατακεραυνώνει τον Φλώριο, επειδή αμέλησε να μνημονεύσει την οφειλή του προς τον Μαχαιρά, τον οποίο, κατά την άποψη του Σάθα πάντα, ο κύπριος ιστορικός μετέρχεται ως πηγή του. Άλλοι ερευνητές (Edbury, Νικολαου-Κονναρή) πλασάρουν και την ιδέα ότι ο Φλώριος ίσως να είχε χρησιμοποιήσει μια κοινή πηγή με την *Εξήγησιν*.⁵⁹ Όπως και να έχει το πράγμα, και για το ζήτημα αυτό απουσιάζει κάποια μελέτη, η οποία να διερευνά τη βαθύτερη σχέση που διέπει τα δυο κείμενα. Πρόκειται, στην ουσία, και πάλι για ένα ζήτημα, για το οποίο στην έρευνα παρατηρείται ένα κενό.

Ως προς το θέμα της σχέσης, την οποία παρουσιάζουν μεταξύ τους το *Chronique d'Amadi*, η *Ιστορία της Κύπρου* και η *Εξηγήσις*, έχει ήδη αναφερθεί πολλάκις ότι κατά διαστήματα και τα τρία έργα αναντίλεκτα εμφανίζουν ένα κοινό πλάνο αφηγήσεως και διατάξεως της ύλης, ακολουθούν την ίδια σχεδόν σειρά στην εξιστόρηση των γεγονότων (ενώ και στα τρία έργα εμφανίζεται πληθώρα χωρίων, τα οποία καταπιάνονται και απαθανατίζουν τα ίδια γεγονότα), κυρίως για την ιστορική κάλυψη του εύρους της χρονικής περιόδου από τη βασιλεία του Ούγου Δ' (και ιδίως μετά το 1340) μέχρι περίπου και τη βασιλεία του Ιωάννη

⁵⁹ Βλ. ανωτέρω 2.4.2.

Β'. Πρέπει, όμως, να υπομνήσουμε ότι η αφήγηση της *Εξήγησεως* για τα ιστορικά επεισόδια της περιόδου της βασιλείας των Πέτρου Α', Πέτρου Β' και Ιανού, τα οποία τυγχάνει να εξιστορούνται και στα τρία έργα, είναι πολύ πιο εκτενής, εμπειριστατωμένη, και εμπλουτισμένη με εξεζητημένες λεπτομέρειες, εν συγκρίσει με τις αφηγήσεις του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Πέραν, όμως, της εκπεφρασμένης στενής συνάφειας στα θέματα δομής και περιεχομένου που χαρακτηρίζει τα τρία έργα, πρέπει να σημειώσουμε ότι συναντώνται και περιπτώσεις, όπου κάνουν την εμφάνισή τους σε παράλληλα χωρία των κειμένων αυτών αποκλίσεις, όσον αφορά στο περιεχόμενο (και –κάποτε– στη δομή): ενίοτε δυο εξ αυτών των έργων εμφανίζονται να παραδίδουν την ίδια πληροφορία, ενώ το τρίτο να αποκλίνει και να λείπει κάτι το διαφορετικό. Τέτοιες περιπτώσεις φρονούμε ότι είναι δυνατόν να αποκαλύψουν περισσότερα για το πλέγμα των σχέσεων και εξαρτήσεων που διέπει τα τρία έργα.

Προτού προχωρήσουμε παρακάτω, υπενθυμίζουμε, επίσης, ότι έχουμε ήδη διεξέλθει διά μακρών το ζήτημα της σχέσεως του *Chronique d'Amadi* με την *Ιστορία της Κύπρου* και την έχουμε προσδιορίσει: το δεύτερο έργο είναι απολύτως εξαρτώμενο από το πρώτο στα θέματα του περιεχομένου και της διάταξης της ύλης.⁶⁰ Ωστόσο, αυτή η τελευταία δήλωση δεν αποκλείει το ενδεχόμενο ο Φλώριος, ενίοτε, να προσέφευγε στην *Εξήγησιν*, για να αντλήσει πληροφορίες, όποτε ο ίδιος έκρινε ότι η αφήγηση του *Chronique d'Amadi* δεν τον ικανοποιούσε πλήρως ως προς αυτό.

Οπότε, για να διερευνήσουμε αυτό το ενδεχόμενο, επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* χωρία, όπου η εκδοχή της αφηγήσεως αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi* και συγκλίνει με την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξήγησεως* (εννοείται, βέβαια, στις περιπτώσεις που οι εκδοχές του *Chronique d'Amadi* και της *Εξήγησεως* αποκλίνουν μεταξύ τους). Πρέπει να πούμε ότι μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* όντως ανευρίσκονται κάποια χωρία, στα οποία ο Φλώριος προσκομίζει πληροφορίες (ή προσάγει στοιχεία), που δεν συναντώνται στο *Chronique d'Amadi*, αλλά υπάρχουν στην *Εξήγησιν*: τούτο δε συνεπάγεται ότι η *Εξήγησις* ίσως να αποτελεί την πηγή του Φλωρίου για τα συγκεκριμένα χωρία. Ωστόσο, σαν πόρισμα, αυτή η διερεύνηση κατέδειξε ότι τα χωρία, στα οποία η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* παρουσιάζεται να συμπλέει περισσότερο με την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξήγησεως* παρά με την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi*, είναι εξαιρετικά ευάριθμα.

⁶⁰ Βλ. ανωτέρω 2.4.3.

Ταυτόχρονα κάναμε και το αντίθετο, προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τις περιπτώσεις, όπου η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξηγήσεως* και συγκλίνει με την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi*. Περιττεύει, βεβαίως, να πούμε ότι αυτό που έχει εξαχθεί ως πόρισμα αυτής της δεύτερης διαδικασίας διερεύνησης είναι ότι οι περιπτώσεις, κατά τις οποίες η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* εμφανίζεται να συγκλίνει με την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi* και να αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξηγήσεως*, είναι περισσότερες από εκείνες τις περιπτώσεις, όπου η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* συγκλίνει με την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξηγήσεως* και αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi*. Και αυτό το τελευταίο συνιστά μια επιπλέον επιβεβαίωση της στενής εξάρτησης της *Ιστορίας της Κύπρου* από το *Chronique d'Amadi*.

Πιο κάτω παρουσιάζουμε πρώτα το (ας πούμε) πόρισμα της πρώτης διαδικασίας διερεύνησης, δηλαδή τις περιπτώσεις, όπου η *Ιστορία της Κύπρου* φανερώνει σύγκλιση με (ή εξάρτηση από) την παράδοση της *Εξηγήσεως* και απόκλιση από την παράδοση του *Chronique d'Amadi*:

α) Ένα χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου* κάνει λόγο για την εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας στην Κύπρο και για τη δήθεν αφαίρεση εκ μέρους των Λατίνων της εισπράξεως του φόρου της δεκάτης από τα χέρια των ελλήνων επισκόπων του νησιού. Η σχετική αφήγηση μοιάζει να αντιγράφει σε μερικά σημεία τη σχετική αφήγηση της *Εξηγήσεως*, ενώ η περί του ίδιου θέματος αφήγηση του *Chronique d'Amadi* είναι τελείως διαφορετική, βλ. Bustron, *Chronique*, 53.9-17· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §29· *Chronique d'Amadi*, 86.4-7 (§152).

β) Η αναφορά της *Ιστορίας της Κύπρου* σε ενδεχόμενη «μονομαχία» μεταξύ του βασιλιά Πέτρου Α΄ και του Florimont de Lesparre· ο όρος «μονομαχία» δεν υπάρχει στο *Chronique d'Amadi*, ωστόσο βρίσκουμε τον εν λόγω όρο στη σχετική αφήγηση της *Εξηγήσεως* (βέβαια, ο Φλώριος αναπτύσσει πολύ το σχετικό επεισόδιο διανθίζοντάς το με κατασκευασμένα λογύδρια, τα οποία τοποθετεί στο στόμα των εμπλεκομένων), βλ. Bustron, *Chronique*, 265.1-23, 266.22-267.18· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§206, 216· *Chronique d'Amadi*, 417.2-8 (§836), 418.16-23 (§841).

γ) Στην αφήγηση του επεισοδίου με την αποκάλυψη της απιστίας της βασίλισσας Ελεωνόρας, συζύγου του Πέτρου Α΄, η *Ιστορία της Κύπρου* και η *Εξήγησις* κάνουν λόγο για το νυχτερινό ένδυμα της βασίλισσας, κάτι που δεν απαντά στη σχετική διήγηση του

Chronique d'Amadi (ωστόσο, το τονίζουμε, η όλη περί του επεισοδίου της απιστίας της βασίλισσας αφήγηση του Φλωρίου συμπλέει περισσότερο με εκείνη του *Chronique d'Amadi* ως προς το πλάνο και τις λεπτομέρειες, παρά με την αντίστοιχη αφήγηση της *Εξήγσεως*, η οποία είναι και πολύ πιο σχοινοτενής), βλ. Bustron, *Chronique*, 269.18-270.5· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§242-243· *Chronique d'Amadi*, 421.1-7 (§847).

δ) Τα λογύδρια, που, σύμφωνα με την *Ιστορία της Κύπρου*, οι Ιωάννης και Ιάκωβος, αδελφοί του βασιλιά Πέτρου Α', απευθύνουν προς τον τελευταίο στις παραμονές της δολοφονίας του, για να τον «συνετίσουν», φανερώνουν σε κάποια σημεία γνώση των λογυδρίων των ιδίων προσώπων, όπως τα λογύδρια αυτά παρατίθενται στην *Εξήγησιν* (κυρίως η αναφορά στην ισχύουσα, κατά τις *Ασσίζες*, «ισότητα» μεταξύ βασιλιά και ευγενών), βλ. Bustron, *Chronique*, 273.8-274.1· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§268-269· *Chronique d'Amadi*, 424.8-15 (§852).

ε) Κάποια τμήματα του –γεμάτου θράσος– λόγου, που, κατά την *Ιστορία της Κύπρου*, απηύθυναν οι απεσταλμένοι του σουλτάνου των Μαμελούκων στον βασιλιά Πέτρο Β' και στον αντιβασιλέα πρίγκηπα Ιωάννη, προπαντός δε η δήλωση των απεσταλμένων αυτών ότι ο σουλτάνος συγκατένευσε στην υπογραφή συμφωνίας ειρηνεύσεως με τους Λουζινιανούς «μετά από τα παρακάλια των ιταλικών Δημοκρατιών», απουσιάζουν από το κείμενο του *Chronique d'Amadi*, απαντούν, όμως, στο κείμενο της *Εξήγσεως*, βλ. Bustron, *Chronique*, 279.28-280.5· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §307· *Chronique d'Amadi*, 429.22-32 (§863).

στ) Κατά την εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Ιανού συναντάται, επίσης, μια περίπτωση, όπου η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* παρουσιάζει απόλυτη σύγκλιση με την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξήγσεως*: τα δυο έργα παραθέτουν αυτούσιο το κείμενο μιας επιστολής (το κείμενο είναι σχεδόν απαράλλαχτο και στα δυο έργα), την οποία έστειλαν οι Σαρακηνοί στον βασιλιά Ιανό μια-δυο μέρες πριν από την καταστροφική μάχη της Χοιροκοιτίας (σημειώνουμε ότι το *Chronique d'Amadi* παρουσιάζει μόνο τα κύρια σημεία της επιστολής και όχι το αυτούσιο κείμενό της), βλ. Bustron, *Chronique*, 362.14-28· Makhairas, *Recital*, τ. 1, §676· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 505.10-21 (§1061).

ζ) Η *Ιστορία της Κύπρου* παραδίδει ότι η βασίλισσα Ελένη Παλαιολόγου έχτισε τη Μονή των Μαγγάνων (1458), όπως άλλωστε το θέλει και η *Εξήγησις* (δεν υπάρχει καμιά σχετική αναφορά στο *Chronique d'Amadi* για αυτό το θέμα, βλ. Bustron, *Chronique*, 372.6-8· Makhairas, *Recital*, τ. 1, §711).

Αυτές είναι όλες κι όλες οι περιπτώσεις που έχουμε εντοπίσει, στις οποίες προδίδεται (ή φαίνεται να υπάρχει) κάποια εξάρτηση της *Ιστορίας της Κύπρου* από την *Εξήγησιν* αντί από

το *Chronique d'Amadi*. Εν συνεχεία, παρουσιάζουμε το πόρισμα της δεύτερης διαδικασίας διερεύνησης, δηλαδή τις περιπτώσεις, όπου η εκδοχή της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου* φανερώνει σύγκλιση με (ή εξάρτηση από) την παράδοση του *Chronique d'Amadi* και απόκλιση από την παράδοση της *Εξηγήσεως* (θυμίζουμε ότι για την περίοδο 1191-1340 η αφήγηση της *Εξηγήσεως* είναι συνοπτικότερη εν σχέσει με εκείνες του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, επομένως δεν τίθεται θέμα η *Εξήγησις* να είχε χρησιμοποιηθεί από τον Φλώριο ως πηγή για την εν λόγω περίοδο):

α) Οι εκδοχές των αφηγήσεων του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* για την επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο και για την εθελοντική υπαγωγή των Κυπρίων στον αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως είναι σχεδόν απaráλλαχτες· η αντίστοιχη, όμως, εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξηγήσεως* περί της επισκέψεως της αγίας Ελένης είναι πολύ πιο εκτενής εν συγκρίσει με την αφήγηση του ίδιου μυθικού συμβάντος που παρέχουν τα άλλα δυο ιστορικά συγγράμματα, ενώ, απεναντίας, το επεισόδιο της υπαγωγής των Κυπρίων στον αυτοκράτορα παρουσιάζεται αρκετά συνοπτικότερα στην *Εξήγησιν* από ότι στα δυο άλλα ιστορικά συγγράμματα, βλ. *Chronique d'Amadi*, 78.1-80.6 (§§139-142)· Bustron, *Chronique*, 44.18-46.21· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§3-9.

β) Πολλά σημαντικά επεισόδια και συμβάντα της περιόδου της βασιλείας του Ούγου Δ΄ τα οποία καταγράφονται αρκετά λεπτομερώς από το *Chronique d'Amadi* και την *Ιστορία της Κύπρου* σε μια πολύ κοντινή αφήγηση, απουσιάζουν εντελώς από την *Εξήγησιν*: οι λεπτομέρειες για την άνοδο του Ούγου Δ΄ στον θρόνο και οι τιμωρίες που ο νέος βασιλιάς επέβαλε σε όσους στασίασαν κατά του Ερρίκου Β΄, αρκετές αναφορές σε γάμους και θανάτους μελών της βασιλικής οικογένειας, βλ. *Chronique d'Amadi*, 402.22-404.7 (§§789-796)· Bustron, *Chronique*, 253.1-254.20· η φιλανθρωπική δράση του αρχιεπισκόπου Λευκωσίας Ιωάννη del Conte (καθώς επίσης και πληροφορίες σχετικές με αυτόν), μετά την καταστροφική πλημμύρα του 1330, βλ. *Chronique d'Amadi*, 405.5-406.19 (§§798-801)· Bustron, *Chronique*, 255.5-256.9. Από την άλλη, η *Εξήγησις* καταγράφει διάφορες εξελίξεις και γεγονότα για την ίδια περίοδο, για τις οποίες το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* τηρούν σιγή: αριθμό εκτελέσεων ληστών και πειρατών, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §64· την καθιέρωση κάποιων θεσμικών τίτλων στο Βασίλειο της Κύπρου, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§87-89. Η αφήγηση, επίσης, της *Εξηγήσεως* για τα ιστορικά επεισόδια της αυτής περιόδου, τα οποία εξιστορούνται και στα τρία έργα, είναι πολύ πιο μακροσκελής εν συγκρίσει με τις αφηγήσεις του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, και τούτο συμβαίνει στις εξής περιπτώσεις: στην αφήγηση του θαύματος της ανευρέσεως τμήματος από το Τίμιο Ξύλο στο χωριό Τόχνη και των εξελίξεων που συνδέονται με αυτό, βλ.

Makhairas, *Recital*, τ. 1, (§§67-77)· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 406.24-407.15 (§804)· Bustron, *Chronique*, 256.10-257.4· στην αφήγηση του επεισοδίου της διαφυγής των δυο γιων του βασιλιά Ούγου Δ' στην Ευρώπη, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§78-85· *Chronique d'Amadi*, 407.18-408.12 (§§ 806-808)· Bustron, *Chronique*, 257.7-24.

γ) Η αντιπαραβολή, ωσαύτως, των αφηγήσεων όσων ιστορικών συμβάντων/επεισοδίων συναντώνται και στα τρία έργα για την περίοδο της βασιλείας του Πέτρου Α' δείχνει, επίσης, ότι η περί τούτων αφήγηση της *Εξηγήσεως* είναι κατά κανόνα πολύ πιο μακροσκελής και λεπτομερής από τις αντίστοιχες αφηγήσεις του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, οι οποίες αφηγήσεις είναι σχεδόν απαράλλαχτες: αναφέρουμε απλά ενδεικτικά το επεισόδιο του πλούσιου Λαχανεστούρη, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§91-96· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 408.24-409.2 (§813)· Bustron, *Chronique*, 258.11-17· τις εκστρατείες και τους πολέμους των Κυπρίων στην ευρύτερη περιοχή της Αττάλειας (1360-1362), βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§112-128· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 410.21-412.12 (§§817-821)· Bustron, *Chronique*, 259.14-260.25· τη σταυροφορία του Πέτρου Α' κατά της Αλεξάνδρειας, τον πόλεμο των Κυπρίων με τον σουλτάνο των Μαμελούκων και τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη ειρήνης (1365-1368), βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§157-230· πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 414.16-419.20 (§§829-844)· Bustron, *Chronique*, 262.9-268.8.

δ) Η περίοδος, επίσης, της βασιλείας του Πέτρου Β' καλύπτεται πολύ εκτενέστερα από την *Εξήγησιν* παρά από την –κατ' ουσίαν– κοινή αφήγηση του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*. Παρά ταύτα, και εδώ το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* καταγράφουν κάποια περιστατικά ή συμβάντα, τα οποία δεν ανευρίσκονται στην αφήγηση της *Εξηγήσεως*: τη ψευδή δήλωση του πρίγκηπα Ιωάννη ενώπιον του βασιλιά Πέτρου Β' ότι ο ίδιος δεν ήταν εύπορος οικονομικά, δήλωση που παρέσυρε και τους λοιπούς ευγενείς στο να απορρίψουν τους όρους των Γενουατών για καταβολή σε αυτούς χρηματικής αποζημίωσης και είχε σαν αποτέλεσμα την καταστρεπτική γενουατική εισβολή του 1373/4, βλ. *Chronique d'Amadi*, 442.20-24 (§894)· Bustron, *Chronique*, 298.31-299.11· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §370· τη «συνεννόηση», που έγινε μεταξύ των Γενουατών και των Κυπρίων, ότι θα δώσουν μάχη μεταξύ τους την «επόμενη μέρα» στην περιοχή της Πάφου, βλ. *Chronique d'Amadi*, 445.20-27 (§903)· Bustron, *Chronique*, 301.27-302.6· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §382· κάποιες λεπτομέρειες που αφορούν στις δραστηριότητες του ιππότη Thibat Belfaradge και του στενού του φίλου, Αλεξόπουλου, αλλά και στα κατοπινά γεγονότα της συλλήψεως αυτών των δυο, κατόπιν εντολής του βασιλιά Πέτρου Β', βλ.

Chronique d'Amadi, 481.28-482.8 (§985), 484.18-485.17 (§§989-990)· Bustron, *Chronique*, 342.4-13, 344.20-27· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §564, §§572-573.

ε) Τα γεγονότα της βασιλείας του Ιακώβου Α΄ εξιστορούνται πιο εκτεταμένα από την *Εξήγησιν* εν συγκρίσει με τις σχεδόν όμοιες αφηγήσεις του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου*. Η *Εξήγησις*, μάλιστα, καταγράφει μια αποτυχημένη απόπειρα ανακτήσεως της Αμμοχώστου· για το γεγονός αυτό το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* τηρούν σιγή, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, (§626). Από την άλλη, όμως, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* τοποθετούν το επεισόδιο της εκτέλεσης των δυο αδελφών Montolif και άλλων, που πρωτοστάτησαν σε ενέργειες κατά του Ιακώβου Α΄, σε διαφορετικό σημείο στην ακολουθία της αφήγησης, εν σχέσει με την ακολουθία της αφήγησης, που δίνεται από την *Εξήγησιν*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 493.3-13 (§1013)· Bustron, *Chronique*, 351.27-352.2· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §611. Επίσης, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* παραθέτουν έναν κατάλογο των κτισμάτων του Ιακώβου Α΄ που ελλείπει από την *Εξήγησιν*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 494.24-495.7 (§1019)· Bustron, *Chronique*, 352.21-26.

στ) Οι αφηγήσεις της *Εξηγήσεως*, του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* για την περίοδο 1398-1432 αναλώνονται στην εξιστόρηση των πολεμικών συγκρούσεων μεταξύ των Κυπρίων και των Γενουατών και, αργότερα, μεταξύ των Κυπρίων και των Μαμελούκων, με το κείμενο της αφήγησης της *Εξηγήσεως* να είναι γενικά πιο πληροφοριακό από την περίπου κοινή αφήγηση των δυο άλλων έργων. Ωστόσο, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου* παρέχουν ορισμένες πληροφορίες, οι οποίες απουσιάζουν από την *Εξήγησιν*: ο «αδελφός Γρηγόριος», επικεφαλής της συνωμοσίας για την ανακατάληψη της Αμμοχώστου από τον κύπριο βασιλιά (1402), ήταν εκλεγμένος επίσκοπος Αμμοχώστου, βλ. *Chronique d'Amadi*, 496.17 (§1027)· Bustron, *Chronique*, 354.9· λεπτομέρειες για το θέμα των διαπραγματεύσεων για την απελευθέρωση του βασιλιά Ιανού από τα χέρια των Μαμελούκων και για τα χρηματικά ποσά που καταβλήθηκαν ως λύτρα, βλ. *Chronique d'Amadi*, 514.7-14 (§1075)· Bustron, *Chronique*, 370.16-22. Επιπροσθέτως, το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου*: δίνουν την ίδια εκδοχή για την πτώση του κάστρου της Λεμεσού το 1425 στα χέρια των Μαμελούκων, εκδοχή που διαφέρει ελαφρώς από εκείνη της *Εξηγήσεως*, βλ. *Chronique d'Amadi*, 501.14-17 (§1051)· Bustron, *Chronique*, 358.12-15· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §657· παραδίδουν ότι η επιστολή του σαρακηνού Σηθ μεταφράστηκε στην ελληνική γλώσσα, έτσι ώστε να γίνει κατανοητή στην Αυλή των Λουζινιανών, ενώ η *Εξήγησις* γράφει ότι η συγκεκριμένη

επιστολή μεταφράστηκε στη γαλλική γλώσσα, βλ. *Chronique d'Amadi*, 504.5 (§1056)· Bustron, *Chronique*, 360.31· πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §666.

Και κάπου εδώ τελειώνει η παράθεση των περιπτώσεων, όπου η κοινή εκδοχή της αφηγήσεως του *Chronique d'Amadi* και της *Ιστορίας της Κύπρου* αποκλίνει από την εκδοχή της αφηγήσεως της *Εξηγήσεως*. Είδαμε και πιο πριν τις λίγες περιπτώσεις, όπου συμβαίνει το ανάποδο, όπου η αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* φαίνεται να συγκλίνει περισσότερο με εκείνη της *Εξηγήσεως* παρά με εκείνη του *Chronique d'Amadi*. Τώρα, σε ποιο συμπέρασμα μπορούν να μας οδηγήσουν τα παραπάνω; Χρησιμοποίησε ο Φλώριος την *Εξήγησιν* ως πηγή για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* ή όχι; Πάνω σε αυτό το θέμα έχουμε την άποψη ότι ο περιορισμένος όγκος των στοιχείων, ήτοι οι λίγες περιπτώσεις συγκλίσεως των εκδοχών των αφηγήσεων της *Εξηγήσεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, δεν επιτρέπουν να στηριχθεί με βεβαιότητα η θέση πως ο Φλώριος χρησιμοποίησε την *Εξήγησιν* ως πηγή του για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Με άλλα λόγια, το ενδεχόμενο να έχει χρησιμοποιήσει ο Φλώριος τον Μαχαιρά μπορεί να διατυπωθεί ως ένα πιθανό σενάριο, όχι όμως ως βεβαιότητα. Περισσότερο πιθανό μοιάζει το ενδεχόμενο ο Φλώριος να είχε κάνει χρήση μιας κάποιας εκδοχής του *Chronique d'Amadi*, ελαφρώς διαφοροποιημένης (και πληρέστερης) από εκείνη της έκδοσης του R. de Mas Latrie, η οποία εκδοχή, προφανώς, περιελάμβανε και τα σημεία «συγκλίσεως» των αφηγήσεων της *Εξηγήσεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου*. Υπάρχει βεβαίως πάντοτε και η πιθανότητα ο Φλώριος να είχε διαβάσει την *Εξήγησιν* σε κάποια φάση της ζωής του και να είχε κρατήσει κάποιες σημειώσεις (ή να αντέγραψε λίγες περικοπές) από το έργο, για κάποια πράγματα που τον ενδιέφεραν ιδιαίτερα (λ.χ. τα εκκλησιαστικά), και εκείνο το ερανοσθέν εκ του Μαχαιρά υλικό να του χρησίμευσε αργότερα, σε πολύ περιορισμένη κλίμακα, στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*.

2.4.6. Οι ελάχιστονες πηγές του κύριου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήτοι του μέρους που αφηγείται τα γεγονότα από τη θρυλούμενη επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο (4^{ος} αιώνας) μέχρι τον θάνατο του Ιωάννη Β΄

2.4.6.1. Γενικά εισαγωγικά

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα μελετήσουμε τις ελάχιστονες πηγές (δηλαδή τις πηγές, πλην του *Chronique d'Amadi*), τις οποίες χρησιμοποίησε ο Φλώριος για τη συγγραφή του τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* το οποίο απαθανατίζει τα ιστορικά γεγονότα μέχρι και τον θάνατο του Ιωάννη Β΄ το 1458.⁶¹

⁶¹ Πρέπει να αναφέρουμε ότι σε μια περίπτωση ο Φλώριος παραπέμπει τον αναγνώστη του, που ενδιαφέρεται να μάθει για τα πεπραγμένα των βασιλέων Ριχάρδου του Λεοντόθυμου και Φιλίππου της Γαλλίας κατά των

2.4.6.2. Lignages d'Outremer

Έχουμε δει ότι ο Φλώριος, στην αφιερωτική επιστολή που προτάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου*, μνημονεύει μεταξύ των πηγών που χρησιμοποίησε για τη σύνθεση του έργου του και το «Libro de' Lignaggi Nobili» («Βιβλίο της Γενεαλογίας των Ευγενών»).⁶² Πρόκειται, ασφαλώς, για το σύγγραμμα, το οποίο είναι γνωστό στη βιβλιογραφία με τον γαλλικό τίτλο *Lignages d'Outremer* («οι Γενεαλογίες του Outremer»). Το έργο αυτό συγκροτείται, στην ουσία, από καταλόγους, οι οποίοι καταγράφουν τα βασικά οικογενειακά ζητήματα (επιγαμίες, γεννήσεις παιδιών, θανάτους) των βασιλικών οικογενειών και των πιο σημαντικών οικογενειών των ευγενών της Κύπρου και του Βασιλείου των Ιεροσολύμων. Ως αναμένεται εκ της φύσεώς τους, τα *Lignages d'Outremer* δεν ήταν ένα σύγγραμμα, το οποίο παρέμενε στατικό και αναλλοίωτο στον χρόνο· το έργο αυτό υφίστατο συνεχώς εμπλουτισμό και προσθήκες. Ως εκ τούτου, δεν έφτασε μέχρι σε εμάς ως ένα ενιαίο έργο, αλλά έφτασε με τη μορφή διαφόρων εκδοχών. Μια πρώτη χρονολογικά εκδοχή των *Lignages d'Outremer* συντάχθηκε περί το 1270 και η τελευταία περί το 1459.⁶³

Η μελέτη του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, λοιπόν, αποδεικνύει ότι ο ισχυρισμός του Φλωρίου πως ο ίδιος χρησιμοποίησε τα *Lignages d'Outremer* αληθεύει· όντως ο ιστορικός χρησιμοποίησε το εν λόγω έργο ως πηγή, μόνο που το έκανε μια και μοναδική φορά (όπως τουλάχιστον καταφέραμε να εντοπίσουμε). Αυτή η μοναδική περίπτωση προσφυγής του ιστορικού μας στο κείμενο των *Lignages d'Outremer* ανευρίσκεται στο κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου* που καταπιάνεται με την εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Ιωάννη Β'. Εκεί ο Φλώριος παρουσιάζεται να αντιγράφει, περίπου επί λέξει, μερικές αράδες από το κείμενο των *Lignages d'Outremer*, πιο συγκεκριμένα από την εκδοχή του εν λόγω κειμένου που παραδίδει ο χειρόγραφος κώδικας Vaticanus Latinus 7806 A. Πιο κάτω αντιπαραβάλλουμε σε στήλες τα σχετικά χωρία των δυο έργων, για να καταδειχθεί ότι ο

Σαρακηνών στην Αγία Γη κατά τη Γ' Σταυροφορία, «nelli annali di Hierusalem» («στα [σ.σ. βραχέα] χρονικά της Ιερουσαλήμ»), βλ. Bustron, *Chronique*, 49.26-27. Ίσως αυτό το τελευταίο κείμενο να είναι κάποια εκδοχή της παλαιογαλλικής μετάφρασης και συνέχειας του Γουλιέλμου της Τύρου (έργου που εξιστορεί τα ανωτέρω γεγονότα), σχετικώς βλ. *Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier*, έκδ. L. de Mas Latrie, Paris 1871, 260-296 και σποράδην (για τη δράση των προαναφερθέντων βασιλέων στην Αγία Γη). Επειδή, όμως, το ενταύθα λεκτικό του Φλωρίου καθιστά σαφές ότι ο ίδιος δεν χρησιμοποίησε το εν λόγω έργο για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* (αφού ο Φλώριος δεν επεκτείνεται στο να πει οτιδήποτε για τα πεπραγμένα των ανωτέρω βασιλέων στην Αγία Γη), δεν θα ενδιαφύσουμε περισσότερο πάνω στο θέμα. Άλλωστε, για τα γεγονότα των ετών περίξ του 1191 ο Φλώριος χρησιμοποιεί αποκλειστικά το *Chronique d'Amadi* ως πηγή του.
⁶² Bustron, *Chronique*, 8.18. Βλ. ανωτέρω 2.2.

⁶³ Γενικά για τα *Lignages d'Outremer*, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 141-143· *Lignages d'Outremer*, έκδ. Marie-Adélaïde Nielen, Paris 2003· W. H. Rudt de Collenberg, «A Fragmentary Copy of an Unknown Recension of the «Lignages d'Outre-Mer» in the Vatican Library», *The English Historical Review* 98 (1983), 311-327· W. H. Rudt de Collenberg, «Les Lusignan de Chypre: généalogie compilée principalement selon les registres de l'Archivio Segreto Vaticano et les manuscrits de la Biblioteca Vaticana», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 10 (1980), 85-319.

Φλώριος απλώς αντιγράφει, με επουσιώδεις γλωσσικές διαφοροποιήσεις, το κείμενο των *Lignages d'Outremer*:

<i>Lignages d'Outremer</i> ⁶⁴	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> ⁶⁵
«Joanne ... hebbeno due figlie, Cleopa, che morite piccola, e Carlotta, che fu la prima, laqual tolse doi mariti. El primo fu Joan de Bortogalo, principe de Antiochia...» («ο Ιωάννης ... απέκτησε δυο κόρες, την Κλεόπα, που πέθανε μικρή, και την Καρλόττα, που ήταν η πρώτη, η οποία συνήψε δυο γάμους. Ο πρώτος ήταν ο Ιωάννης της Πορτογαλίας, [σ.σ. που έλαβε τον τίτλο του] πρίγκηπα της Αντιόχειας»).	«il re ... fece solamente due figlie, Carlotta e Cleopa. Cleopa morì piccola, e Carlotta fu maritata in Gioanne di Portogallo, principe d'Antiochia...» («ο βασιλιάς ... απέκτησε μόνο δυο κόρες, την Καρλόττα και την Κλεόπα. Η Κλεόπα πέθανε μικρή, και η Καρλόττα παντρεύτηκε τον Ιωάννη της Πορτογαλίας, [σ.σ. που έλαβε τον τίτλο του] πρίγκηπα της Αντιόχειας»).

Ο Φλώριος, λοιπόν, έστω και άπαξ, αντλεί ιστορικό υλικό από τα *Lignages d'Outremer* ως προς αυτό δεν πρέπει να υφίσταται αμφιβολία. Ένα ερώτημα πάντως που πλανάται εδώ είναι το εξής: γιατί ο Φλώριος αναγκάζεται, τώρα, στο συγκεκριμένο σημείο, να μετέλθει τα *Lignages d'Outremer* ως πηγή του, κάτι που αποφεύγει να ξανακάνει; Κατά τη γνώμη μας ο λόγος που ο Φλώριος καταφεύγει στο συγκεκριμένο σημείο του έργου του στα *Lignages d'Outremer* είναι προφανής: η περίοδος της βασιλείας του Ιωάννη Β' καλύπτεται ελάχιστα από τις αφηγηματικές πηγές της κυπριακής ιστοριογραφίας, καθότι το *Chronique d'Amadi* και η *Εξήγησις* διεξέρχονται την εν λόγω περίοδο πολύ συνοπτικά (στην ουσία, αναγράφουν μόνο μερικές ξηρές χρονογραφικές σημειώσεις), ενώ η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου ξεκινά προς το τέλος της συγκεκριμένης περιόδου, μόλις το 1456. Κατά συνέπεια, τα *Lignages d'Outremer* προσφέρονταν σαν μια κάποια λύση, για να καλυφθεί κάπως το κενό, που παρουσίαζαν οι αφηγηματικές πηγές ως προς την παροχή πληροφοριών για την περίοδο της βασιλείας του Ιωάννη Β'.

2.4.6.3. *Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre*

Όπως έχουμε αναφέρει πιο πάνω, ο Φλώριος δηλώνει στην αφιερωτική επιστολή, την οποία προτάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου*, ότι ο ίδιος αρύεται υλικό από «gli libri delle Remembranze della secreta» («τα βιβλία των Αρχείων του Σεκρέτου [σ.σ. Secrète]»).⁶⁶ Είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι το Σέκρετον (Secrète) ήταν μια υψίστης σημασίας κρατική υπηρεσία, η οποία καταγινόταν με κάποια διοικητικά, αλλά και με ευρύτερα οικονομικά θέματα του Βασιλείου της Κύπρου, θέματα που αφορούσαν στην

⁶⁴ *Lignages d'Outremer*, 170.

⁶⁵ Bustron, *Chronique*, 373.8-12.

⁶⁶ Bustron, *Chronique*, 8.19.

κατανομή και στην είσπραξη των φόρων, στα προνόμια, στις φοροαπαλλαγές, στις παραχωρήσεις ή εκμισθώσεις τιμαρίων και σε πολλά άλλα. Σαν αποτέλεσμα του υψηλού και πολυποίκιλου ρόλου, που της είχε ανατεθεί, η εν λόγω υπηρεσία τηρούσε λεπτομερή αρχεία.⁶⁷ Επί Βενετοκρατίας τα αρχεία συγκροτούσαν τεράστιο όγκο υλικού, στον οποίο συγκαταλέγονταν και πλήθος εγγράφων και ντοκουμέντων από την περίοδο των Λουζινιανών.⁶⁸ Ο ίδιος ο Φλώριος, όπως έχουμε δει, είχε σταδιοδρομήσει ως γραμματέας στην υπηρεσία του Σεκρέτου, συνεπώς είχε πρόσβαση σε εκείνα τα αρχεία και ορθώς θεώρησε ότι έπρεπε να τύχουν αξιοποίησης ως πηγή για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁶⁹

Δεν μπορούμε, ασφαλώς, να είμαστε απολύτως βέβαιοι για το πότε ο Φλώριος αντλεί υλικό από το αρχείο του Σεκρέτου, γιατί αυτό έχει χαθεί ολοκληρωτικά (πλην του «βιβλίου», όπου είναι καταγραμμένες διάφορες οικονομικής φύσεως πράξεις του Βασιλείου της Κύπρου που αφορούν στο οικονομικό έτος 1468). Υπάρχουν, ωστόσο, κάποια στοιχεία, που μας βοηθούν να εντοπίσουμε με αρκετή δόση βεβαιότητας μια περίπτωση, η οποία εμπίπτει εντός της περιόδου που εξετάζουμε εδώ (ήτοι της περιόδου μέχρι και το 1458), κατά την οποία ο Φλώριος προσφεύγει στο αρχείο του Σεκρέτου: δεδομένου, λοιπόν, ότι το Σέκρετον ήταν μια υπηρεσία που ασχολούνταν και με παραχωρήσεις τιμαρίων, θεωρούμε ότι από το αρχείο του Σεκρέτου προέρχεται η αναφορά, η οποία απαντά στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, περί της παραχωρήσεως του νησιού «Selcor», το οποίο τοποθετείται κάπου στην περιοχή της Αττάλειας, ως τιμαρίου σε κάποιο κύπριο ευγενή, εκ μέρους του βασιλιά Ιανού, αναφορά η οποία δεν απαντά σε άλλες αφηγηματικές πηγές.⁷⁰

2.4.6.4. Οι Ασσίζες

Ο Φλώριος πληροφορεί τον αναγνώστη του, στην αφιερωτική επιστολή που προτάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου*, ότι μεταξύ των πηγών του έργου του συγκαταλέγονται και οι «Assise in alcune parti» («Ασσίζες σε κάποια μέρη»)⁷¹ Πληροφοριακά αναφέρουμε ότι με τον όρο *Ασσίζες* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων έχει μείνει γνωστό στην ιστορία το ογκωδέστατο σύνολο των νόμων, που είχαν συνταχθεί στην παλαιογαλλική γλώσσα και είχαν τεθεί σε

⁶⁷ Για το Σέκρετον (Secrète) και τη λειτουργία του, βλ. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, 416-419· J. Richard, «Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του Μεσαιωνικού Βασιλείου», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Βενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 333-374, εδώ 352-354· *Le Livre des remembrances*· επίσης ανωτέρω 1.1.2.

⁶⁸ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 466-467.

⁶⁹ Για τη σταδιοδρομία του Φλωρίου ως γραμματέα του Σεκρέτου, βλ. ανωτέρω 1.1.5.

⁷⁰ Bustron, *Chronique*, 355.19-22.

⁷¹ Bustron, *Chronique*, 8.19.

ισχύ στα Βασίλεια των Ιεροσολύμων και της Κύπρου, από τον 13^ο αιώνα και μετά.⁷² Εν ταυτώ, υπενθυμίζουμε ότι ο Φλώριος ως κάτοχος της παλαιογαλλικής γλώσσας, εξέχων νομομαθής, αλλά και άριστος γνώστης του περιεχομένου των *Ασσιζών* επιφορτίστηκε από τη Βενετική Αποικιακή Διοίκηση να φέρει σε πέρας τη μετάφραση μέρους των *Ασσιζών* στα ιταλικά/βενετικά (1531).⁷³

Επί του προκειμένου, λοιπόν, καθόσον αφορά στη χρήση των *Ασσιζών* ως πηγής για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, σημειώνουμε ότι τούτη είναι πολύ περιορισμένη, μιας και η προσεκτική ανάγνωση του έργου αποκαλύπτει ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί το κείμενο των *Ασσιζών* μόνο μια φορά. Συγκεκριμένα, ο κύπριος ιστορικός δανείζεται από την ιταλική μετάφραση του κειμένου των *Ασσιζών της Υψηλής Αυλής* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων (μετάφραση, που, τονίζουμε, είχε εκπονήσει ο ίδιος ο Φλώριος) ένα ολόκληρο κεφάλαιο, και, αφού επιφέρει μερικές τροποποιήσεις στο κείμενο, το τοποθετεί μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, στην αφήγηση της εξιστόρησης των γεγονότων της βασιλείας του Πέτρου Β΄. Σημειώνουμε ότι το εν λόγω κεφάλαιο από τις *Ασσίζες* περιλαμβάνει τα κείμενα των προφορικών όρκων, των διαβεβαιώσεων και των δεσμεύσεων, που εκφωνούνταν από τον λουζινιανό βασιλιά ενώπιον των υπηκόων του κατά την τυπική διαδικασία της στέψης του και της, εν ταυτώ, ανόδου του στον θρόνο του Βασιλείου των Ιεροσολύμων.⁷⁴

Τώρα δε, καθόσον αφορά στις τροποποιήσεις που επιφέρει ο Φλώριος πάνω στο πρωτότυπο κείμενο των *Ασσιζών*, αυτές είναι ελάχιστες μεν, αλλά πιθανότατα υποκρύπτουν ευρύτερες ιδεολογικές προεκτάσεις: ο ιστορικός μας αντικαθιστά τους όρους «re de Hierusalem» («βασιλιάς των Ιεροσολύμων»), «Reame de Hierusalem» («Βασίλειο των Ιεροσολύμων»), «patriarcha de Hierusalem» (πατριάρχης Ιεροσολύμων), οι οποίοι αναγράφονται στην ιταλική μετάφραση (και στο παλαιογαλλικό πρωτότυπο κείμενο) των *Ασσιζών*, με τους όρους «re di Cipro» («βασιλιάς της Κύπρου»), «reame di Cipro» («Βασίλειο της Κύπρου»), «arcivescovo de Cipro» («αρχιεπίσκοπος Κύπρου») αντιστοίχως.

Ένα ερώτημα που φυσιολογικά εγείρεται εδώ είναι το εάν ενέχουν κάποια σημασία ή όχι οι τροποποιήσεις που ο Φλώριος έχει επιφέρει στο συγκεκριμένο κεφάλαιο των *Ασσιζών*. Επ’

⁷² Για τις *Ασσίζες* του Βασιλείου των Ιεροσολύμων, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 122-137· Grivaud, «Literature», 249-254· J. Richard, «Το Δίκαιο του Μεσαιωνικού Βασιλείου», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 375-386. Δίκη πληροφορήσεως αναφέρουμε ότι υπήρξαν και οι *Ασσίζες της Ρωμανίας*, κώδικας νομοθεσίας για τα ζητήματα των τιμαριούχων ο οποίος ήταν σε ισχύ στο πριγκιπάτο της Αχαΐας από τον 13^ο αιώνα και εφεξής, σχετικώς βλ. Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Το Πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204-1432): Ιστορία, Οργάνωση, Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 2005, 77-81.

⁷³ Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

⁷⁴ Bustron, *Chronique*, 282.18-284.17. Πρβλ. το σχετικό κείμενο της ιταλικής μετάφρασης των *Ασσιζών* (1535) στο Canciani, *Barbarorum Leges*, τ. 5, 145-146 και το πρωτότυπο κείμενο στο *Assises de Jerusalem*, έκδ. Auguste-Arthur, Comte de Beugnot, τ. 1, Paris 1841, 29-31.

αυτού καταθέτουμε εδώ την εκτίμησή μας ότι αυτές οι τροποποιήσεις δεν στερούνται σημασίας· σημασίας από απόψεως ιδεολογίας. Ο Φλώριος, κατά τα φαινόμενα, επιλέγει να διαγράψει κάθε αναφορά στο Βασίλειο των Ιεροσολύμων από το επίσημο νομικό κείμενο της ορκωμοσίας ενός λουζινιανού βασιλιά, και στη θέση του Βασιλείου των Ιεροσολύμων να τοποθετήσει το Βασίλειο της Κύπρου. Με άλλα λόγια, προχωρεί σε μια ηθελημένη διαστρέβλωση του κειμένου των *Ασσιζών*. Γιατί το κάνει αυτό; Προφανώς διότι ήθελε να δώσει την εντύπωση στον αναγνώστη ότι τάχα προϋπήρχε ένα επίσημο νομικό παλαιό (και συνεπώς εγγυημένης αξίας) κείμενο, εντός του οποίου αναγράφονταν οι όροι «Βασίλειο της Κύπρου» και «βασιλιάς της Κύπρου», το οποίο κείμενο καθόριζε αυτά που αφορούσαν στο τυπικό της ορκωμοσίας ενός βασιλιά της Κύπρου. Δηλαδή, ένα κείμενο με καθαρά «κυπριακό» περιεχόμενο και ενδιαφέρον, επικεντρωμένο στην Κύπρο και απομακρυσμένο από τις μνήμες και τους συνειρμούς του *passagium generale*, που γεννούσαν οι αναφορές στο Βασίλειο της Ιεροσολύμων, που το περιεχόμενό τους ήταν πια ξένο για τους Κυπρίους του 16^{ου} αιώνα.⁷⁵

2.4.6.5. Το *Pontificale Romanum*

Μεταξύ των πηγών που ο Φλώριος χρησιμοποίησε για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου* συγκαταλέγεται και το *Pontificale Romanum*, το οποίο, όμως, ας σημειωθεί, ο ιστορικός μας δεν κατονομάζει πουθενά. Παρενθετικά σημειώνουμε ότι το *Pontificale Romanum* είναι ένα λειτουργικό βιβλίο (το αρχιερατικό ευχολόγιο) της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, οι απαρχές της συνθέσεως του οποίου τοποθετούνται στον 8^ο αιώνα και το οποίο περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, το κείμενο των ευχών που εκφωνούν οι επίσκοποι στις διάφορες ιερού χαρακτήρα τελετές, μυστήρια και ιεουργίες κλπ., που εκτελούνται από τους ίδιους. Εννοείται, βεβαίως, ότι το λειτουργικό βιβλίο αυτό έχει φτάσει στην εποχή μας με τη μορφή πολλών διασκευών και παραλλαγών.⁷⁶

Από κάποια εκδοχή του *Pontificale Romanum*, λοιπόν, ο Φλώριος αντιγράφει (στη λατινική γλώσσα) και εντάσσει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* τις ευχές, οι οποίες εκφωνούνται από τους αρχιερείς κατά τη διαδικασία της στέψης ενός βασιλιά.⁷⁷ Ειρήσθω εν παρόδω, ότι το κείμενο με τις σχετικές ευχές τοποθετείται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* αμέσως μετά το κείμενο με τους όρκους, που έδινε ο λουζινιανός βασιλιάς κατά τη διαδικασία της στέψης του (και που, όπως είπαμε, προέρχεται από τις *Ασσιζες*), πράγμα που ασφαλώς δεν είναι

⁷⁵ Για τις ιδεολογικές τοποθετήσεις του Φλωρίου βλ. κατωτέρω 3.7.3.

⁷⁶ Για το *Pontificale Romanum*, βλ. J. F. Goggin, «Pontificale (Pontificale Romanum)», στο Ch. G. Herbermann et al. (επιμ.), *The Catholic Encyclopedia*, τ. 12, New York 1913, 231.

⁷⁷ Bustron, *Chronique*, 284.18-287.25. Πρβλ. *Pontificale Romanum Clementis VIII*, Antverpiae 1765, 168-178.

τυχαίο· υποδηλώνει ότι μεταξύ των δυο κειμένων υπάρχει άμεσος συσχετισμός και, βεβαίως, σχετική σκοπιμότητα εκ μέρους του Φλώριου. Είναι σαφές ότι ο ιστορικός μας επιδιώκει, καταφανώς, να μεταδώσει στον αναγνώστη την εντύπωση ότι η στέψη και η άνοδος στο θρόνο ενός νέου λουζινιανού βασιλιά ήταν μια κορυφαία πράξη, ένα γεγονός υψίστης σπουδαιότητας και σημασίας.

Πέραν των πιο πάνω, υπάρχει στο ενταύθα αναφερόμενο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* και κάτι άλλο που, χωρίς αμφιβολία, αξίζει να επισημανθεί: η παράθεση αποσπασμάτων από το αρχιερατικό ευχολόγιο της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, μια πράξη που υποδηλώνει βαθιά γνώση των εκκλησιαστικών λειτουργικών βιβλίων, συνιστά, νομίζουμε, και την ισχυρότερη ένδειξη (αν όχι απόδειξη) ότι ο Φλώριος ήταν κληρικός (και δη κληρικός του λατινικού τυπικού).

2.4.6.6. Η *Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita: Asia Minor incipit* του πάπα Πίου Β΄

Όπως έχουμε αναφερθεί επανειλημμένως πιο πάνω, ο Φλώριος χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό το περί Κύπρου –ιστορικού και γεωγραφικού χαρακτήρα– σύγγραμμα του πάπα Πίου Β΄ ως μία από τις κύριες πηγές του για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου.⁷⁸ Θεωρούμε ότι είναι αναγκαίο να θυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι στο εν λόγω σύγγραμμα του Πίου Β΄ εμπεριέχεται, πλην της γεωγραφικής περιγραφής της Κύπρου, και μια βραχεία αφήγηση για την ιστορία της Κύπρου, με επίκεντρο τα χρόνια της Φραγκοκρατίας, και μια λεπτομερέστερη αφήγηση για τα γεγονότα του εμφυλίου πολέμου μεταξύ της βασίλισσας της Κύπρου Καρλόττας και του αδελφού της, του μέλλοντος βασιλιά Ιακώβου Β΄. Ως εκ τούτου, το σύγγραμμα του Πίου Β΄ μπορούσε να αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη πηγή πληροφόρησης για τον Φλώριο αναφορικά με τα κυπριακά πράγματα και δεδομένα των μέσων του 15^{ου} αιώνα, τα οποία οι μείζονες κυπριακές αφηγηματικές πηγές καλύπτουν ελλιπέστατα. Ωστόσο, είναι γεγονός ότι ο κύπριος ιστορικός χρησιμοποιεί σε πολύ μικρό βαθμό (όπως θα δείξουμε παρακάτω) το σύγγραμμα του Πίου Β΄ ως πηγή του για την κυπριακή ιστορία των μέσων του 15^{ου} αιώνα. Και όποτε ο Φλώριος χρησιμοποιεί το έργο του ποντίφηκα, το κάνει μάλλον ως λύση αδήριτης ανάγκης: το μετέρχεται μόνο ως πηγή για ιστορικά επεισόδια που δεν καλύπτονται (ή καλύπτονται πλημμελώς) από τις κυπριακές ιστορικές αφηγηματικές πηγές.

Από τον πάπα Πίο Β΄, λοιπόν, ο Φλώριος παίρνει μεν κάποιες πληροφορίες (για την περίοδο μέχρι και το 1458, που μας αφορά στο παρόν κεφάλαιο), κυρίως για τον βασιλιά Ιωάννη Β΄,

⁷⁸ Βλ. ανωτέρω 2.3.2.

και τη σύζυγό του, τη βασίλισσα Ελένη Παλαιολόγου, αλλά φροντίζει να τις τροποποιήσει επί το θετικότερο, θα έλεγε κανείς, προτού τις μεταφέρει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, καθότι το σύγγραμμα του Πίου Β΄ εμφορείται σαφώς από μια εχθρική διάθεση και έναν αρνητισμό έναντι του κυπριακού βασιλικού ζεύγους. Έτσι, τον υποτιμητικό ισχυρισμό του Πίου Β΄ ότι –τάχατες– ο Ιωάννης Β΄ «si mostro più tosto donna, che huomo» («έμοιαζε να είναι περισσότερο γυναίκα παρά άνδρας»),⁷⁹ ο Φλώριος τον διαφοροποιεί και γράφει ότι «re Giovanni era huomo piuttosto semplice che d'ingegno elevato» («ο βασιλιάς Ιωάννης ήταν μάλλον άνθρωπος απλοϊκός στη σκέψη παρά άτομο υψηλής ευφυΐας»)⁸⁰.

Με τον ίδιο τρόπο ο Φλώριος προσεγγίζει και τις γλαφυρές, πλην όμως πικρόχολες, περιγραφές του ποντίφικα για την εκ του αυτοκρατορικού οίκου των Παλαιολόγων καταγόμενη βασίλισσα Ελένη. Σύμφωνα με τον ποντίφικα, η βασίλισσα Ελένη ήταν «donna di molt'ingegno, e coraggiosa ... ma di Greca perfidia ammaestrata, e nemica ... à la Romana Chiesa» («γυναίκα παμπόνηρη και θαρραλέα ... αλλά αναθρεμμένη με την ελληνική δολιότητα και εχθρός ... της Ρωμαϊκής Εκκλησίας»), έλαβε δε ανά χείρας τα ηνία της διοίκησης του Βασιλείου της Κύπρου, και ως αποτέλεσμα των ενεργειών της, «tutta l'isola tornò in potestà de Greci» («όλο το νησί επέστρεψε στα χέρια των Ελλήνων»)⁸¹. Ο εχθρικός τόνος των γραφομένων του Πίου Β΄ έναντι της βασίλισσας (και της κυπριακής δυναστείας εν γένει) είναι εμφανέστατος.

Ο Φλώριος, λοιπόν, αλλάζει δραστικά αυτή την «αρνητική» παρουσίαση της βασίλισσας Ελένης από τον Πίο Β΄: αν ρίξουμε μια ματιά στις περί της βασίλισσας Ελένης αναφορές του Φλωρίου, παρατηρούμε ότι ο τελευταίος, από όλο το λιβελλογράφημα του Πίου Β΄ για τη βασίλισσα, κρατά μόνο την αναφορά ότι η βασίλισσα ανέλαβε τη διοίκηση του Βασιλείου της Κύπρου, τα λοιπά δε τα τροποποιεί ολωσδιόλου, αφαιρώντας τα σημεία εκείνα που δυνατόν να προκαλούσαν ενόχληση στην Κύπρο του 16^{ου} αιώνα (ή και στον ίδιο τον ιστορικό): έτσι, ο Φλώριος περιορίζεται στο να σημειώσει ότι η βασίλισσα Ελένη «era greca, astute e prudente, haveva gran divotion nella religion dei Greci» («ήταν Ελληνίδα, πανούργα και συνετή, είχε δε μεγάλη αφοσίωση στη θρησκεία των Ελλήνων»)⁸².

Και μια τελευταία αλλά σημαντική λεπτομέρεια: εστιάζουμε εδώ την προσοχή του αναγνώστη στη λέξη «ingegno» στο κείμενο του Φλωρίου (στο χαρακτηρισμό του βασιλιά Ιωάννη), γιατί είναι προφανές ότι ο κύπριος ιστορικός δανείστηκε τη λέξη αυτή από το

⁷⁹ Pio II, *La descrittione de l'Asia*, f. 162v.

⁸⁰ Bustron, *Chronique*, 371.30-372.1.

⁸¹ Pio II, *La descrittione de l'Asia*, f. 162v.

⁸² Bustron, *Chronique*, 372.1-6.

κείμενο του Πίου Β' (από τον χαρακτηρισμό που δίνει ο Πίος Β' για τη βασίλισσα Ελένη) στο χωρίο που παραθέσαμε πιο πάνω. Νομίζουμε ότι η υιοθέτηση της εν λόγω λέξης από τον Φλώριο συνιστά μια (επιπλέον) ένδειξη ότι ο ιστορικός μας χρησιμοποίησε την ιταλική μετάφραση του συγγράμματος του Πίου Β' και όχι το λατινικό πρωτότυπο.

2.4.6.7. Η Πραγματεία περί Κύπρου του Φραγκίσκου Αττάρ

Έχουμε αναλύσει δια μακρών προηγουμένως το πόσο χρήσιμο εργαλείο αποδείχτηκε η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου εκ μέρους του Φλωρίου.⁸³ Για τη συγγραφή, όμως, του κύριου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου*, ο ρόλος που μπορούσε πλέον να παίξει η *Πραγματεία* του Φραγκίσκου Αττάρ ήταν μικρός, καθότι, ως επί το πλείστον, ο Φλώριος καλύπτονταν ικανοποιητικά από τις αφηγηματικές πηγές. Κατά συνέπεια, η χρησιμοποίηση ως πηγής, για την περίοδο μέχρι και το 1458, της *Πραγματείας περί Κύπρου*, ενός πολύ πληροφοριακού μεν, αλλά, εν ταυτώ, ευσύνοπτου κειμένου, υπήρξε εκ μέρους του Φλωρίου ελάχιστη.

Μια τέτοια χρήση της *Πραγματείας περί Κύπρου* εντοπίζεται στην τελευταία παράγραφο της αφήγησης της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη βασιλεία του Ούγου Δ'. Στη συγκεκριμένη παράγραφο ο Φλώριος αντιγράφει ολόκληρες φράσεις από την *Πραγματεία περί Κύπρου*, όπως αναφορές ότι ο Ούγος Δ' έχτισε «l'Abbatia bianca» («το λευκό μοναστήρι»), ήτοι το Αβαείο Μπελαπάις, και ότι ο Βοκκάκιος αφιέρωσε στον Ούγο Δ' το σύγγραμμά του, *Genealogia deorum gentilium*.⁸⁴

Η επόμενη προσφυγή του ιστορικού μας στην *Πραγματεία περί Κύπρου* εντοπίζεται στο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* που εξιστορεί τα γεγονότα της βασιλείας του Πέτρου Α'. Συγκεκριμένα, ο Φραγκίσκος Αττάρ στην *Πραγματεία* του προσαγορεύει τον Πέτρο Α' «il valente» ή «Pietro Valente» («Πέτρος ο Ανδρείος»), κάτι που ο Φλώριος υιοθετεί με ενθουσιασμό.⁸⁵

⁸³ Βλ. ανωτέρω 2.3.

⁸⁴ Bustron, *Chronique*, 258.1-9. Πρβλ. *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 45r· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 236r· Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», 10· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 523.

⁸⁵ Bustron, *Chronique*, 267.18· *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, ff. 45v-46r· BL, Egerton ms. 1087, ff. 236v-237r· Κυριαζή, «Excerpta Cyprica», 22· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 524-525, όπου αφιερώνονται αρκετές γραμμές για την εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Πέτρου Α'. Ας σημειωθεί ότι τον ίδιο χαρακτηρισμό του Αττάρ για τον Πέτρο Α' επαναλαμβάνουν, εκτός από τον Φλώριο, και οι Sagredo και Malipiero, σχετικώς βλ. M. Zorzi, «La relazione di Bernardo Sagredo, provveditore generale e sindaco a Cipro», στο E. Skoufari (επιμ.), *La Serenissima a Cipro: incontri di culture nel Cinquecento*, Roma 2013, 87-107, εδw 92· Malipiero, *Annali Veneti*, τ. 2, 593. Πηγή έμπνευσης του Φραγκίσκου Αττάρ φαίνεται ότι υπήρξε ένα χωρίο από ένα έργο του Philippe de Mézières, ο οποίος αποκαλεί τον Πέτρο Α' ως «le plus vaillant roy des crestiens» («τον πιο ανδρείο χριστιανό βασιλιά»), βλ. Philippe de Mézières, *Une epistre lamentable et consolatoire. Adressée en 1397 à Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, sur la défaite de Nicopolis (1396)*, έκδ. P. Contamine, J. Paviot και C. Van Hoorebeeck, Paris 2008, 102.

2.4.6.8. Οι *Libri de gesti* του τάγματος των Ιπποτών του αγίου Ιωάννη

Ο Φλώριος προχωρεί στη σύνθεση μιας (αρκούντως εκτενούς) ένθετης αφήγησης, μιας παρέκβασης, που καταπιάνεται με θέματα που αφορούν στους Ιππότες του αγίου Ιωάννη (ή Ιωαννίτες).⁸⁶ Η παρέκβαση αυτή αναλώνεται κατά κύριο λόγο στην εξιστόρηση της πορείας της συστάσεως του τάγματος των Ιωαννιτών. Ο κύριος ιστορικός ενταύθα αναπαράγει πολύ γνωστούς μύθους και θρύλους σχετικά με την απώτερη προέλευση και τις απαρχές του εν λόγω τάγματος. Σύμφωνα, λοιπόν, με τη σχετική μυθολογία, η προέλευση του τάγματος των Ιωαννιτών εντοπίζεται στην εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Giudo Machabeo («Ιούδα του Μακκαβαίου»). Ακολουθεί, έπειτα, μια σύντομη διήγηση της «ιστορίας» (στην ουσία, μια ψηλάφηση της ιστορικής, ούτως ειπείν, πορείας) του τάγματος των Ιωαννιτών από τους μεσαιωνικούς χρόνους (σύμφωνα, πάντοτε, με τους θρύλους) μέχρι και τη μετακίνηση της έδρας του τάγματος στη Ρόδο.⁸⁷

Στη σχετική αφήγηση του Φλωρίου μνημονεύονται ονομαστικά σημαντικές προσωπικότητες του ιστορικού βίου του εν λόγω τάγματος, ενώ γίνεται αναφορά και σε κάποιους κανονισμούς του. Ο Φλώριος γνωστοποιεί στον αναγνώστη του ότι μπορούν να αναζητηθούν περισσότερες πληροφορίες «in libri de gesti della religion del ditto hospitale» («στα βιβλία των πεπραγμένων του τάγματος του Νοσοκομείου [σ.σ. ήτοι των Ιωαννιτών]»). Δυστυχώς ο Φλώριος δεν καταγράφει κάποιο συγκεκριμένο τίτλο βιβλίου. Ίσως με τον όρο «βιβλία» να εννοεί αριθμό έργων και όχι ένα μόνο. Εν πάση περιπτώσει, βιβλία που αφηγούνταν την ιστορία του τάγματος των Ιωαννιτών κυκλοφορούσαν στην εποχή του Φλωρίου· δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουμε ποιο από αυτά είχε υπόψη του ο ιστορικός μας.⁸⁸

2.4.6.9. Άγνωστη πηγή που μνημονεύει τις απαρχές του τάγματος των Ιπποτών του Ναού (Ναϊτών)

Παρομοίως ο Φλώριος αφιερώνει μια παράγραφο, για να διηγηθεί πολύ συνοπτικά τα σχετικά με τις απαρχές και τα πρώτα βήματα στην ιστορία του τάγματος των Ναϊτών (γίνεται λόγος για τους ιδρυτές, την προέλευση της ονομασίας του τάγματος, τις στολές κλπ.). Ο

⁸⁶ Bustron, *Chronique*, 143.19-148.5. Για το τάγμα των Ιωαννιτών, συνοπτικά και περιεκτικά βλ. J. Riley-Smith, *Hospitallers: the history of the order of St. John*, London 1999. Για τη σχέση του τάγματος των Ιωαννιτών με την Κύπρο, βλ. K. Borchardt – A. Luttrell – E. Schoffler, *Documents concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian archives*, Nicosia 2011· A. Luttrell, «Τα στρατιωτικά τάγματα», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 733-757· J. Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c.1050-1310*, London 1967, σποράδην, κυρίως 198 κ.εξ.

⁸⁷ Για τη σχετική μυθολογία περί των απαρχών του τάγματος των Ιωαννιτών, βλ. H. J. Nicholson, *The Knights Hospitaller*, Woodbridge 2001, 3-4· Riley-Smith, *The Knights of St. John*, 32-37.

⁸⁸ Riley-Smith, *The Knights of St. John*, 34 σημ. 1.

ιστορικός μας δεν αναγράφει κάποια πηγή για αυτά. Δεν κατορθώσαμε να εντοπίσουμε την πηγή του.⁸⁹

2.4.7. Συμπεράσματα

Η ανάλυση και η διεξοδική συζήτηση, που έχουν προηγηθεί, σχετικά με το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* για το τμήμα της, το οποίο καλύπτει τα γεγονότα από την επίσκεψη της αγίας Ελένης μέχρι και τον θάνατο του Ιωάννη Β΄, οδήγησε σε πολλά συμπεράσματα, τα οποία θα προσπαθήσουμε να συνοψίσουμε στη συνέχεια.

Πρώτα πρώτα έχει καταδειχθεί (και, ως εκ τούτου, έχει επιβεβαιωθεί και η άποψη παλαιότερων και νεότερων μελετητών) ότι η βασική (ή η κύρια πηγή) του Φλωρίου Βουστρωνίου για τη σύνταξη του κύριου μέρους της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι το *Chronique d'Amadi*. Στην ουσία, ο Φλώριος παράγει το δικό του κείμενο από την επεξεργασία του κειμένου του *Chronique d'Amadi*. Εις τι συνίσταται, λοιπόν, αυτή η επεξεργασία; Ο Φλώριος, ως επί το πλείστον, αντιγράφει επί λέξει (και ενσωματώνει εντός της *Ιστορίας της Κύπρου*) το κείμενο του *Chronique d'Amadi*, επιφέροντας, κατά κανόνα, στο κείμενο του τελευταίου αυτού συγγράμματος γλωσσικού τύπου τροποποιήσεις. Ωστόσο, αρκετά συχνά ο Φλώριος παραλείπει να συμπεριλάβει στο έργο του πληροφοριακό υλικό από το *Chronique d'Amadi*. Τούτο γίνεται κυρίως σε περιπτώσεις όπου οι παραδιδόμενες από το *Chronique d'Amadi* πληροφορίες δεν εξυπηρετούν τον ιστορικό μας, όπως λ.χ. οι αναφορές σε γεγονότα της Συροπαλαιστίνης ή της Δυτικής Ευρώπης ή τα χρονογραφικού τύπου σημειώματα που μνημονεύουν γεννήσεις, γάμους ή θανάτους προσώπων.

Κάποιες ελάχιστες επί μέρους αποκλίσεις, που κάνουν την εμφάνισή τους στις εκδοχές των (ίδιων) γεγονότων που δίνουν το *Chronique d'Amadi* και η *Ιστορία της Κύπρου*, ίσως να υποβάλλουν ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε μια διασκευή του *Chronique d'Amadi* η οποία ήταν σε μικρό βαθμό διαφοροποιημένη από τη διασκευή που εμφανίζεται στην έκδοση του R. de Mas Latrie.

Συναφές με τα θέματα της βασικής πηγής είναι και το πρόβλημα της επακριβούς διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με τα άλλα μείζονα ιστορικά συγγράμματα της Φραγκοκρατίας, ήτοι με τα *Gestes des Chiprois* και την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, καθώς επίσης και με το απολεσθέν κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare*. Καθόσον

⁸⁹ Για το τάγμα των Ναϊτών, βλ. J. Riley-Smith, *Templars and Hospitallers as professed religious in the Holy Land*, Notre Dame, Indiana 2010. Για τη σχέση του τάγματος με την Κύπρο, βλ. P.-V. Claverie, *L'ordre du Temple en Terre Sainte et a Chypre au XIIIe siècle*, τ. 1-3, Nicosie 2005· A. Gilmour-Bryson, *The Trial of the Templars in Cyprus: A complete English edition*, Leiden – Boston – Köln 1998· Luttrell, «Τα στρατιωτικά τάγματα».

δε αφορά στη σχέση, που διέπει την *Ιστορία της Κύπρου* με τα *Gestes des Chiprois*, δείξαμε στην ανάλυση, που κάναμε πρωτύτερα, ότι δεν ευσταθεί η θέση, η οποία διατυπώθηκε από παλαιότερη μερίδα μελετητών, ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί ως πηγή του (ή αντιγράφει ή παραλλάσσει) αυτό το τελευταίο σύγγραμμα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι για το σύνολο της χρονικής περιόδου, που καλύπτουν τα *Gestes des Chiprois* (ήτοι από το 1218 μέχρι το 1309), ο Φλώριος έχει ως βασική πηγή του το *Chronique d'Amadi*. Ο Φλώριος, ωσαύτως, διαφαίνεται ότι δεν χρησιμοποίησε το (παλαιογαλλικό) πρωτότυπο κείμενο των *Mémoires de Philippe de Novare* ως πηγή του, παρόλο που ο ίδιος ο ιστορικός μας αναφέρει ότι είχε αντλήσει εξ αυτού του συγγράμματος στοιχεία για τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*. Αντί της χρήσεως, λοιπόν, του πρωτοτύπου κειμένου των *Mémoires de Philippe de Novare*, ο Φλώριος προτίμησε να εργαστεί με την ιταλόγλωσση διασκευή/εκδοχή εκείνου του κειμένου η οποία βρίσκεται ενσωματωμένη στο *Chronique d'Amadi* και η οποία ήταν, βεβαίως, πιο βατή και πιο εύχρηστη από γλωσσικής απόψεως για τον ιστορικό μας.

Παρομοίως, η συγκριτική εξέταση των κειμένων της *Ιστορίας της Κύπρου*, του *Chronique d'Amadi* και της *Εξήγησεως* φανέρωσε ότι δεν δύναται να υποστηριχθεί με σιγουριά η θέση ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε το κείμενο της *Εξήγησεως* ως πηγή του. Με άλλα λόγια, υπάρχουν, πράγματι, λίγες ενδείξεις οι οποίες συνηγορούν στο ότι ο Φλώριος μετέλθε την *Εξήγησιν* ως πηγή του, όμως οι εν λόγω ενδείξεις δεν επαρκούν στο να αποφανθεί κανείς τελεσίδικα για αυτό.

Πέραν της βασικής/κύριας πηγής του (ήτοι του *Chronique d'Amadi*) ο Φλώριος μετέλθε ως πηγές του για την περίοδο της Φραγκοκρατίας (ως το 1456), σε πολύ περιορισμένη κλίμακα, και αριθμό διαφόρων άλλων συγγραμμάτων/έργων. Ακριβέστερα, ο Φλώριος άντλησε κάποια στοιχεία (μερικές περικοπές) από τα εξής συγγράμματα: *Lignages d'Outremer*, *Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre*, *Ασσίζες* του Βασιλείου της Κύπρου, *Pontificale Romanum*, *Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita; Asia Minor incipit* του πάπα Πίου Β', *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, «τα βιβλία των πεπραγμένων του τάγματος των Ιωαννιτών» και από κάποιο άγνωστο σύγγραμμα που περιείχε στοιχεία για τους Ναΐτες. Ο τρόπος, με τον οποίο ο Φλώριος επεξεργάζεται τις ελάχιστονες πηγές, είναι ο συνήθης τρόπος του (που συναντήσαμε πολλάκις): αντιγράφει επί λέξει χωρία από τις πηγές και επιφέρει σε αυτά τροποποιήσεις (γλωσσικές, πραγματολογικές ή ιδεολογικές) όπου κρίνει ότι τούτο είναι αναγκαίο.

2.5. Οι πηγές για τη σύνθεση του τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* που αφηγείται τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου 1456/8-1489

2.5.1. Γενικά εισαγωγικά

Στο παρόν κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να διεξέλθουμε και να διερευνήσουμε τις πηγές, τις οποίες ο Φλώριος μετέρχεται, για να συνθέσει το τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* που καταπιάνεται με την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου 1456/8-1489. Επίσης, θα μελετήσουμε και τον τρόπο, με τον οποίο ο ιστορικός επεξεργάζεται αυτές τις πηγές.

2.5.2. Η *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου* του Γεωργίου Βουστρωνίου

Όπως έχουμε ήδη πει, στην αφιερωτική επιστολή, που προτάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου*, ο Φλώριος καταθέτει την πληροφορία ότι έλαβε υπόψη του για τη σύνταξη του έργου του, και –ειδικότερα– για την κάλυψη της περιόδου της γενικότερης δράσεως του Ιακώβου Β΄, τα γραπτά του Γεωργίου Βουστρωνίου. Όπως γράφει ο ίδιος ο Φλώριος: «un mio parente, Giorgo Bustron, scrisse molte cose del detto re» («ο Γεώργιος Βουστρώνιος, ένας συγγενής μου, έγραψε πολλά πράματα για τον προαναφερθέντα βασιλιά [σ.σ. τον Ιάκωβο Β΄]»).¹ Και πάλι, επί του σημείου τούτου, ο Φλώριος «συλλαμβάνεται» να μην είναι και τόσο ακριβολόγος, μιας και ο Γεώργιος Βουστρώνιος δεν «έγραψε» και τόσα «πολλά πράματα» για τον βασιλιά Ιάκωβο Β΄.

Στον Γεώργιο Βουστρώνιο, λοιπόν, αποδίδεται η συγγραφή ενός σχετικά σύντομου έργου, που στη χειρόγραφη παράδοση φέρει τον τίτλο *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου* και που είναι γραμμένο στο ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου. Το έργο έχει σωθεί σε τρία χειρόγραφα (το ένα βρίσκεται στη Βρετανική Βιβλιοθήκη και τα άλλα δυο στη Μαρκιανή Βιβλιοθήκη της Βενετίας) και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1873 από τον Κωνσταντίνο Σάθα, ενώ η σύγχρονη κριτική έκδοσή του έγινε το 1997 από τον Γιώργο Κεχαγιόγλου.² Σύμφωνα με τον τελευταίο, η *Διήγησις* έχει σωθεί σε δυο «παραλλαγές», με επουσιώδεις διαφορές μεταξύ τους: η μία παραλλαγή αντιπροσωπεύεται από το χειρόγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης και η άλλη από τα δυο χειρόγραφα της Μαρκιανής. Η παραλλαγή του χειρογράφου της Βρετανικής Βιβλιοθήκης είναι, σύμφωνα με τον εκδότη, «αυθεντικότερη» και δίνει «πληρέστερο κείμενο».³

¹ Bustron, *Chronique*, 9.2-5.

² (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*. Για τα χειρόγραφα και τις παραλλαγές της *Διηγήσεως*, βλ. αυτόθι, 45*-126*.

³ (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 125*-126*.

Η *Διήγησις* κατατάσσεται ειδολογικά στο είδος των χρονικών και καταπιάνεται με την περιγραφή γεγονότων της κυπριακής ιστορίας τα οποία εκτυλίχθηκαν μεταξύ των ετών 1456 και 1501.⁴ Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από «κοσμοϊστορικής», θα έλεγε κανείς, σημασίας συμβάντα για τον μικρόκοσμο του Κυπριακού Βασιλείου, με προεξάρχοντα τούτων τον εμφύλιο πόλεμο μεταξύ των δυο αδελφών Ιακώβου και Καρλόττας, τις μείζονες ανακατατάξεις εντός της τάξης των ευγενών, με τον εξοβελισμό παλαιών μελών και την ανανέωση της τάξης με νέο «αίμα», ως συνέπεια της πολιτικής του Ιακώβου Β΄, και, τέλος, το κορυφαίο πάντων: την παραχώρηση της Κύπρου στη Γαληνοτάτη (ήτοι τη ληξιαρχική πράξη του θανάτου του Κυπριακού Βασιλείου) εκ μέρους της Αικατερίνης Κορνάρο, της τελευταίας βασίλισσας της Κύπρου.

Αναφορικά με τη μορφή και την προσωπικότητα του χρονογράφου (ή χρονικογράφου) Γεωργίου Βουστρωνίου, γνωρίζουμε αρκετά από τα αυτοβιογραφικά στοιχεία, που παραθέτει ο ίδιος σε αυτά τούτα τα γραπτά του, μολονότι δεν είμαστε σε θέση, από τα μέχρι σήμερα δεδομένα, να διασαφηνίσουμε το είδος της συγγένειας που τον συνέδεε με τον Φλώριο. Πάντως από τη συναγωγή των αυτοβιογραφικών στοιχείων, που απαντούν στην *Διήγησιν*, προκύπτει ότι επρόκειτο για μια προσωπικότητα (ίσως της ανωτέρας τάξεως), η οποία βρισκόταν εγγύς των βασιλευόντων, τόσο της βασίλισσας Καρλόττας όσο και του αδελφού της και μελλοντικού βασιλιά Ιακώβου Β΄, από τους οποίους και έλαβε υψηλά αξιώματα, όπως εκείνο του «τζιβιτάνου» ή «τσιβιτάνου» (σ.σ. του διοικητή) της Αλυκής. Όπως και να έχει το πράγμα, ήδη από τις απαρχές της κρίσης ανάμεσα στα δυο αδέλφια Καρλόττα και Ιάκωβο, ο Γεώργιος Βουστρώνιος τάχθηκε με το μέρος του δευτέρου και του συμπαραστάθηκε ενεργώς, πράξη που τον έφερε με την πλευρά των νικητών του εμφυλίου πολέμου.⁵

Καθόσον δε αφορά στο θέμα που μας απασχολεί πρωτίστως, δηλονότι την οφειλή του Φλωρίου προς τον συγγενή του Γεώργιο, σχετικά με τη χρήση της *Διηγήσεως* ως πηγής για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, πρέπει να πούμε ότι αυτή η οφειλή υπήρξε αναντίλεκτα πολύ μεγάλη. Και το λέμε αυτό, επειδή η αντιπαραβολή των κειμένων της *Διηγήσεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου* δείχνει ξεκάθαρα ότι το σύγγραμμα του Γεωργίου Βουστρωνίου συνιστά τη βασική πηγή του Φλωρίου για την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου

⁴ Για τη *Διήγησιν*, βλ. Α. Nicolaou-Konnari, «Boustronios, Georgios», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 196, το σχετικό κείμενο έχει κοινοποιηθεί σε μένα από την κ. Νικολάου-Κονναρή με μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου· Grivaud, *Entrelacs*, 206-208· (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, σποράδην· Boustronios, *A Narrative*, σποράδην· *The Chronicle of George Boustronios 1456-1489*, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. R. M. Dawkins, Melbourne 1964, 1-8 και σποράδην· Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμα΄-ρνα΄.

⁵ Για τον βίο του Γεωργίου Βουστρωνίου, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 203-206· (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 247*-267*· Boustronios, *A Narrative*, 26-29· Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 2, ρμβ΄-ρμδ΄.

1456-1489, ήτοι του τελευταίου τμήματος του έργου του. Και, για να είμαστε πιο συγκεκριμένοι, ο Φλώριος βασίζει το δικό του κείμενο από τη σ. 373, στίχο 12 μέχρι και το τέλος επί του κειμένου της *Διηγέσεως*.

Επί του προκειμένου θεωρούμε πως δεν θα ήταν άσχετο να παραθέσουμε και τις σχετικές απόψεις του Κεχαγιόγλου, ο οποίος, υπενθυμίζουμε, έχει εκπονήσει την κριτική έκδοση (μετά σχολίων) της *Διηγέσεως*. Ο εν λόγω μελετητής, λοιπόν, αφιέρωσε μερικές σελίδες, για να αναλύσει τους βαθύτερους συσχετισμούς που υπάρχουν ανάμεσα στη *Διήγησιν* και την *Ιστορία της Κύπρου*, κυρίως από την άποψη του να χρησιμοποιηθεί η *Ιστορία της Κύπρου* ως εργαλείο για την όσον το δυνατόν καλύτερη αποκατάσταση του κειμένου της *Διηγέσεως*. Ως προς τη σχέση που συνδέει την *Ιστορία της Κύπρου* με τη *Διήγησιν*, ο Κεχαγιόγλου, αποφαίνεται ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε μια εκδοχή του κειμένου της *Διηγέσεως*: η συγκεκριμένη εκδοχή συμφωνεί άλλοτε με τη μια παραλλαγή της *Διηγέσεως* και άλλοτε με την άλλη. Ωστόσο, τις πιο πολλές φορές, η *Ιστορία της Κύπρου* ακολουθεί πιστά το κείμενο της *Διηγέσεως*, όπως αυτό παραδίδεται από το χειρόγραφο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης, δηλαδή το –κατά τον εκδότη– αρχαιότερο και «πληρέστερο». Προς επίρρωση του ισχυρισμού του ο Κεχαγιόγλου προσάγει παραπομπές σε χωρία και από τα δυο έργα: όντως οι σχετικές παραπομπές δεν αφήνουν αμφιβολία ως προς την ορθότητα της άποψής του.⁶

Βεβαίως, η ανάλυση του Κεχαγιόγλου αφορά και σε πιο εξεζητημένα θέματα, τα οποία σχετίζονται με την κατάσταση της χειρόγραφης παράδοσης και της γλωσσικής μορφής της *Διηγέσεως*, θέματα, δηλαδή, που είναι εκτός του δικού μας αντικειμένου πραγμάτευσης, οπότε εμείς εδώ τα αντιπαρερχόμαστε. Σταχυολογούμε, εντούτοις, ορισμένες εκτιμήσεις του Κεχαγιόγλου που μας αφορούν: «...σποραδικά το τελευταίο τμήμα της Ιστορίας ... της Κύπρου (κυρίως από τη σ. 373 κ.ε.) φαίνεται να παρακολουθεί και να αποδίδει σχεδόν κατά λέξη κείμενο του Χρονικού αυτού (σ.σ. της *Διηγέσεως*)...». Ο Κεχαγιόγλου υποθέτει ότι «η οικογένεια» του Φλωρίου ίσως κατείχε «πιστό αντίγραφο» της *Διηγέσεως*, και συνεχίζει: «αλλά η ιταλόγλωσση διήγησις (σ.σ. η *Ιστορία της Κύπρου*), φαίνεται να έχει διευρυνθεί σε πολλά σημεία με πρόσθετα στοιχεία, που μερικά προέρχονται από αμεσότερη (απ' ό,τι ο συγγραφέας του Χρονικού;) πρόσβαση στη «χρηστική» γραμματεία (έγγραφα, επιστολές) και άλλα από αδιευκρίνιστες γραπτές και προφορικές πηγές, με συχνές επεξηγήσεις (αιτιολογήσεις, ανάλυση κινήτρων, απολογητικές παρεκβάσεις κτλ.)...».⁷

Δεν έχουμε σκοπό, επί του παρόντος, να συζητήσουμε τις σχετικές απόψεις του Κεχαγιόγλου· θα προχωρήσουμε στην παράθεση των δικών μας γνωμών και εκτιμήσεων επί

⁶ (M)Πουστρός, *Διήγησις*, 122*-125*.

⁷ (M)Πουστρός, *Διήγησις*, 120*-126*.

του ζητήματος της διασύνδεσης της *Διηγήσεως* με την *Ιστορία της Κύπρου*, όντας βέβαιοι ότι στην πορεία θα τύχουν του δέοντος σχολιασμού και οι σχετικές θέσεις του Κεχαγιόγλου. Υπενθυμίζουμε εδώ τη θέση (που έχουμε διατυπώσει πιο πάνω) πως το τελευταίο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου*, δηλαδή το μέρος εκείνο που εξιστορεί τα γεγονότα των ετών 1456-1489, έχει ως κύρια πηγή του το κείμενο της *Διηγήσεως* (αυτή είναι και η θέση του Κεχαγιόγλου). Και, για να ακριβολογήσουμε περισσότερο, λέμε ότι ο Φλώριος προσεγγίζει και επεξεργάζεται το κείμενο του Γεωργίου Βουστρωνίου εφαρμόζοντας περίπου την ίδια μέθοδο, την οποία είχε προηγουμένως εφαρμόσει και για την επεξεργασία της κυριότερης/βασικότερης πηγής του έργου του, ήτοι του *Chronique d'Amadi*.⁸ Έτσι, ο Φλώριος διαμορφώνει το δικό του κείμενο ακολουθώντας κατά πόδας την αφήγηση του Γεωργίου Βουστρωνίου και υιοθετώντας τη διαδοχή των ιστορικών συμβάντων και εξελίξεων, όπως αυτές ξεδιπλώνονται και εκτίθενται στην *Διήγησιν*. Πέραν δε τούτου, ο Φλώριος αντιγράφει επί λέξει από τη *Διήγησιν* εκτεταμένα κομμάτια κειμένου και τα ενσωματώνει μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Εκτός, όμως, από τις ομοιότητες, οι οποίες παρατηρούνται ως προς τη μέθοδο προσέγγισης και επεξεργασίας των δυο κυριότερων πηγών του Φλωρίου (ήτοι του *Chronique d'Amadi* και της *Διηγήσεως*) στη διαδικασία της συνθέσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*, εντοπίζονται και κάποιες διαφοροποιήσεις. Εν αντιθέσει, λοιπόν, με τον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος «δούλεψε» με το κείμενο του *Chronique d'Amadi* πρωτύτερα, τώρα ο ιστορικός μας εισάγει συχνότερα εμβόλιμο υλικό, αντλημένο από άλλες πηγές, στην αφήγηση την οποία έχει δανειστεί από τον Γεώργιο Βουστρώνιο, εκτεινώντας, έτσι, σε μεγάλο βαθμό τον όγκο της σχετικής αφηγήσεως. Έτσι, μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* βρίσκει θέση σημαντικός όγκος υλικού, το οποίο ο κύπριος ιστορικός αρύεται από τους επίσημους βενετούς κρατικούς ιστορικούς Sabellico και Bembo, τον πάπα Πίο Β' και από κυπριακά αρχεία (όπως είναι λ.χ. η περίπτωση της παράθεσης του αυτούσιου κειμένου της συνθήκης παράδοσης της Αμμοχώστου στον Ιάκωβο Β' το 1464).⁹

Ταυτόχρονα, και αυτό είναι ιδιαίτερος αξιοπρόσεκτο, ο Φλώριος επινοεί και εντάσσει οργανικά στο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου*, που καταγίνεται με την εξιστόρηση της περιόδου 1456-1489, σωρεία πλαστών επιστολών, λόγων, αφηγήσεων, επεισοδίων και παρεκβάσεων, που τείνουν να μετατρέψουν την ιστορική αφήγησή του σε ιστορικό μυθιστόρημα, και την πρακτική δε αυτή την εφαρμόζει τώρα σε πολύ μεγαλύτερη κλίμακα απ' ό,τι έπραττε στα προηγούμενα τμήματα του έργου. Έτσι, επί παραδείγματι, συναντώνται

⁸ Βλ. ανωτέρω 2.4.3.

⁹ Bustron, *Chronique*, 412.1-416.8.

στην αφήγησή του φτιαχτές επιστολές των πρωταγωνιστών, με ιδιαίζοντως επιτηδευμένο θεατρικό ύφος, όπως λ.χ. η επιστολή που απευθύνει ο μελλοντικός βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ προς την αδελφή του, πριν ο ίδιος αναζητήσει άσυλο στην Αίγυπτο.¹⁰ Επίσης, συναντώνται φτιαχτοί λόγοι, έμπλεοι δραματικότητας, οι οποίοι κατασκευάζονται και αναπτύσσονται από τον ιστορικό μας, όντας βασισμένοι σε κάποια στοιχεία της αφήγσεως της *Διηγήσεως* ή άλλων έργων, όπως του ιστορικού συγγράμματος του Bembo.¹¹ Τέτοιοι λόγοι είναι λ.χ. ο λόγος του Ιακώβου Β΄ προς τον απεσταλμένο της αδελφής του, αμέσως μετά την κατάληψη της Λευκωσίας από τους Μαμελούκους, και ο μακροσκελής λόγος που απευθύνει ο Γεώργιος Κορνάρο προς την αδελφή του βασίλισσα Αικατερίνη.¹² Παράλληλα, απαντούν και ιστορήσεις γεγονότων που είναι, είτε εν μέρει, είτε εξολοκλήρου πλαστές, όπως είναι λ.χ. η διήγηση για την υπέρμετρη γενναιοδωρία του βασιλιά Ιακώβου Β΄, που είχε τάχατες ως συνέπεια να πτωχεύσει ο ίδιος, ή η αφήγηση του επεισοδίου της συνωμοσίας για τη φυσική εξόντωση του αυτού βασιλιά.¹³ Παρομοίως, συναντώνται και παρεκβάσεις, που κάνει ο ίδιος ο συγγραφέας με τη μορφή ενθέτων αφηγήσεων, και οι οποίες γίνονται, για να αναδειχθούν (και να αποκτήσουν «ένδοξο» παρελθόν) διάφοροι ευγενείς οίκοι της Κύπρου, όπως είναι η περίπτωση του –κατά τα άλλα– αγνώστου, Μπαλιάν Βουστρώνιου (Balian Bustron), ο οποίος παρέδωσε «τα δακτυλίδια» του άρτι αποθανόντος Ιωάννη Β΄ στη (νέα) βασίλισσα Καρλόττα,¹⁴ η «ιστορική» αναδρομή στην ευγενή καταγωγή των ντε Κονστάντζο,¹⁵ οι επαινετικές αναφορές υπέρ της οικογένειας των ντε Νόρες (de Nores) κλπ.¹⁶

Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η μέθοδος επεξεργασίας της *Διηγήσεως* που μετέρχεται ο Φλώριος, και η οποία μέθοδος, όπως έχουμε πει, αφίσταται ελαφρώς του τρόπου, με τον οποίο ο ιστορικός μας επεξεργάστηκε το *Chronique d'Amadi*. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η συγκεκριμένη απόκλιση στη μέθοδο της προσέγγισης των πηγών εκ μέρους του ιστορικού μας αποζητά από μέρους μας μια εξήγηση. Θυμίζουμε στο σημείο αυτό ότι η υπό αναφορά περίοδος 1456-1489 υπήρξε χρονική φάση σημαντικότητας εξελίξεων (ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ των δυο αδελφών, η πλήρους εντάσεως δράση και βασιλεία του Ιακώβου Β΄, η άμεση εμπλοκή των Βενετών στα κυπριακά πράγματα), οι οποίες σφράγισαν καθοριστικά τη μοίρα του Κυπριακού Βασιλείου και των οποίων τα αποτελέσματα ήταν

¹⁰ Bustron, *Chronique*, 391.5-391.24.

¹¹ Για τα ζητήματα των λόγων/δημηγοριών που απαντούν στον Φλώριο, βλ. κατωτέρω 3.5.

¹² Bustron, *Chronique*, 398.13-18 (λόγος του Ιακώβου Β΄) και 455.4-457.19 (λόγος του Κορνάρο).

¹³ Bustron, *Chronique*, 425. 30-18 και 424.26-29 αντιστοίχως.

¹⁴ Bustron, *Chronique*, 384.23-24.

¹⁵ Bustron, *Chronique*, 408.10-409.19

¹⁶ Bustron, *Chronique*, 406.7-10 και 426.4-7.

ορατά στα χρόνια του ιστορικού μας. Σίγουρα η περίοδος 1456-1489, την οποία καλύπτει «ιστορικά» η *Διήγησις*, ενείχε για τον Φλώριο πολύ μεγαλύτερη σημασία από τη χρονική περίοδο, που καλύπτει «ιστορικά» το *Chronique d'Amadi*, ήτοι χονδρικός την περίοδο ανάμεσα στα 1191 και 1441, η οποία φάνταζε πλέον απόμακρη για τον Κύπριο του 16^{ου} αιώνα. Και τούτο συνέβαινε όχι μόνο επειδή η περίοδος 1456-1489 ήταν εγγύτερα στον χρόνο της ζωής του ιστορικού μας, ή επειδή εκείνη η περίοδος ήταν πλήρης συνταρακτικών γεγονότων, αλλά και επειδή η ανάμνηση της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου συνοδεύονταν, το δίχως άλλο, από αισθήματα ψυχικής φόρτισης, αφού, πέραν από το «κοσμοϊστορικό» γεγονός της υπαγωγής της Κύπρου σε μια ξένη κρατική οντότητα, ήταν η περίοδος 1456-1489, εν ταυτώ, άρρηκτα συνδεδεμένη με τους οραματισμούς και τις ανησυχίες των Κυπρίων για το μέλλον, οραματισμούς και ανησυχίες που περιλάμβαναν και την ιδέα της χειραφετήσεως.¹⁷ Κατά συνέπεια, η αφήγηση του Γεωργίου Βουστρωνίου για την περίοδο 1456-1489, καθότι είναι συνοπτική και πλήρης κενών, δεν ήταν από μόνη της αρκετή, για να ικανοποιήσει τις προσδοκίες του Φλωρίου· ήταν αναγκαίο, επομένως, η αφήγηση εκείνη να εμπλουτισθεί είτε με υλικό από άλλες πηγές είτε δια της φαντασίας του ιστορικού μας.

2.5.3. *Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre*

Έχουμε δει περιπτώσεις και πιο πάνω, όπου ο Φλώριος αντλεί υλικό από τα αρχεία του Σεκρέτου για την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου μέχρι και το 1456.¹⁸ Καθόσον δε αφορά στην περίοδο που μας απασχολεί στο παρόν κεφάλαιο, θεωρούμε σίγουρο ότι ο Φλώριος αρύεται υλικό από το αρχείο του Σεκρέτου, για να συντάξει τον μακροσκελή κατάλογο των δωρεών, προνομίων και ευεργετημάτων, που φαίνεται να έκανε ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄ στους υποτελείς και στους φίλους του.¹⁹ Ο λόγος που το καθιστά τούτο βέβαιο είναι το ίδιο το περιεχόμενο του εν λόγω καταλόγου, μιας και αυτός αφορά οικονομικής φύσεως παραχωρήσεις, θέμα που ενέπιπτε, το δίχως άλλο, στην αρμοδιότητα του Σεκρέτου, που ήταν –κατά βάση– οικονομική υπηρεσία.

Πρέπει να προσθέσουμε στο σημείο αυτό ότι στην *Ιστορία της Κύπρου* συναντώνται και άλλες περιπτώσεις χρήσεως υλικού, το οποίο προέρχεται από αρχαιακά τεκμήρια, μόνο που το περιεχόμενο του εν λόγω υλικού δεν συνηγορεί για την προέλευση τούτου από τα αρχεία του Σεκρέτου, που, όπως είπαμε, καταγινόταν κυρίως με οικονομικής φύσεως ζητήματα. Τέτοιες περιπτώσεις υλικού, πιθανότατα αντλημένου από αρχεία εκτός του αρχείου του

¹⁷ Σχετικώς, βλ. κατωτέρω 3.7.3.

¹⁸ Βλ. ανωτέρω 2.4.6.3.

¹⁹ Για τον συγκεκριμένο κατάλογο, βλ. Bustron, *Chronique*, 417.28-424.19.

Σεκρέτου, είναι οι κάτωθι: α) η *Ιστορία της Κύπρου* αναπαράγει αυτούσιο το κείμενο μιας επιστολής του σουλτάνου των Μαμελούκων προς τον βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β' (1457), για την οποία έχουμε πολλούς λόγους να πιστεύουμε ότι δεν είναι πλάσμα της φαντασίας του ιστορικού μας αλλά γνήσια.²⁰ β) η *Ιστορία της Κύπρου* παραθέτει αυτούσιο το κείμενο της συνθήκης της παράδοσης της Αμμοχώστου στα χέρια του βασιλιά της Κύπρου Ιακώβου Β' εκ μέρους των Γενουατών (1464).²¹

Ολοκληρώνοντας τη συζήτηση για το θέμα της χρήσεως των αρχείων του Σεκρέτου ως πηγής εκ μέρους του Φλώριου για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, νομίζουμε ότι είναι αναγκαίο να κοινοποιήσουμε κάποιες προσωπικές μας σκέψεις επί του θέματος: φρονούμε, λοιπόν, ότι τα αρχεία του Σεκρέτου θα μπορούσαν να αποδειχτούν ένα πολύτιμο και ιδιαίτερα χρήσιμο εργαλείο για τον ιστορικό μας, εάν τα αξιοποιούσε με διαφορετικό τρόπο. Ωστόσο, ο Φλώριος ελάχιστα αξιοποίησε το πλουσιότερο εκείνο υλικό, η δε διαπίστωση αυτή προκαλεί, τουλάχιστον, αισθήματα απογοήτευσης στον σημερινό μελετητή. Εάν ο Φλώριος, ο τόσο εξοικειωμένος με τα κυπριακά κρατικά αρχεία, είχε χρησιμοποιήσει το συγκεκριμένο κρατικό αρχείο ως πηγή του σε μεγαλύτερη κλίμακα, θα διέσωζε, βεβαίως, πολύτιμο για την ανασύνθεση του κυπριακού παρελθόντος υλικό και θα αναβάθμιζε, εν ταυτώ, κατά πολύ την αξία του ιστορικού του έργου.

2.5.4. Η *Historia rerum ubique gestarum, cum locorum descriptione non finita; Asia Minor incipit* του πάπα Πίου Β'

Όπως έχουμε αναφέρει πιο πάνω, το σύγγραμμα αυτό του πάπα Πίου Β' χρησιμοποιήθηκε από τον Φλώριο ως πηγή για το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου και για την κυπριακή ιστορία των μέσων του 15^{ου} αιώνα (κυρίως δε για τη βασιλεία του Ιωάννη Β').²² Για την περίοδο που εξετάζουμε στο παρόν κεφάλαιο ο Φλώριος χρησιμοποιεί το σύγγραμμα του Πίου Β' ως πηγή, σε περιορισμένη, όμως, κλίμακα, για την εξιστόρηση των γεγονότων της βασιλείας του Ιακώβου Β'.

Συγκεκριμένα, ο κύπριος ιστορικός μεταφέρει από το σύγγραμμα του Πίου Β' μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* κάποια όχι και τόσο κολακευτικά σχόλια για τον βίο και την πολιτεία του τελευταίου μονάρχη του οίκου των Λουζινιανών. Είναι άξια περαιτέρω προσοχής η διαπίστωση πως ο Φλώριος προχωρεί στην παράθεση κάποιων σημείων από την αφήγηση του Πίου Β' για τον Ιάκωβο Β', όχι χάριν της πληροφόρησης του αναγνώστη του, αλλά με αποκλειστικό σκοπό να επιτεθεί στον ποντίφικα και στην εγκυρότητα των γραφομένων του.

²⁰ Bustron, *Chronique*, 382.24-384.9. Περισσότερα για την επιστολή, βλ. κατωτέρω 3.4.7.

²¹ Bustron, *Chronique*, 412.1-416.8. Περισσότερα για τη συνθήκη, βλ. κατωτέρω 3.4.7.

²² Βλ. ανωτέρω 2.4.6.6.

Έτσι, ο Φλώριος σημειώνει ότι ο Πίος Β΄ παρασύρθηκε και έγραψε «che il re fece giuramento al soldan, e renegò la croce, et altre ciancie» («ότι ο βασιλιάς έδωσε όρκο πίστης και υποταγής στον σουλτάνο [σ.σ. των Μαμελούκων], και απαρνήθηκε τον Σταυρό και άλλες παρόμοιες ασυναρτησίες»).²³ Όλα αυτά, συνεχίζει ο Φλώριος, τα έγραψε ο πάπας, για τον λόγο ότι ο Ιάκωβος Β΄ δεν έστερξε να παντρευτεί μια ανιψιά του. Στο κείμενο του Πίου Β΄ όντως απαντά ο όρκος, τον οποίο υποτίθεται ότι ο Ιάκωβος Β΄ έδωσε στον σουλτάνο, ωστόσο απουσιάζει η αναφορά ότι ο κύπριος βασιλιάς «απαρνήθηκε τον Σταυρό»: φαίνεται ότι ο Φλώριος είτε παρανοεί είτε σκοπίμως παρερμηνεύει τα γραφόμενα του Πίου Β΄ σε αυτό το σημείο.²⁴

2.5.5. Η Πραγματεία περί Κύπρου του Φραγκίσκου Αττάρ

Ο Φλώριος πιθανόν μετέλθε ως πηγή του για την περίοδο μεταξύ του 1456 μέχρι και του 1489 την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, όπως έπραξε και στα υπόλοιπα τμήματα του έργου του.²⁵ Συγκεκριμένα, η εν λόγω *Πραγματεία* ίσως να χρησίμευσε ως πηγή στον Φλώριο για τα όσα γράφει ο ιστορικός μας για τη δημιουργία της κομητείας της Καρπασίας από τον Ιάκωβο Β΄, καθότι υπάρχουν κάποια κοινά σημεία στη σχετική αφήγηση των δυο συγγραφέων, όπως η μνεία ότι ο τίτλος του κόμητος της Καρπασίας κληρονομήθηκε από τη βενετική οικογένεια των Giustiniani.²⁶

2.5.6. Οι *Historiae rerum Venetarum* του Marcantonio Coccio Sabellico

Έχουμε εντοπίσει πως μεταξύ των πηγών, τις οποίες χρησιμοποίησε ο Φλώριος για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, συγκαταλέγεται και το ιστορικό περί Βενετίας σύγγραμμα του ουμανιστή ρήτορα Marcantonio Coccio Sabellico (1436-1506), του πρώτου επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης.²⁷ Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο κύπριος ιστορικός ουδέποτε αναφέρει την οφειλή του αυτή προς τον Sabellico, ούτε και μνημονεύει το όνομά του. Το συγκεκριμένο, λοιπόν, σύγγραμμα του Sabellico φέρει τον τίτλο *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita Libri XXXIII* («*Ιστορίες των βενετικών πραγμάτων από της ιδρύσεως της πόλης σε τριάντα τρία βιβλία*»), καταγράφει δε την ιστορία της Βενετίας από τις απαρχές μέχρι και τα χρόνια του συγγραφέα. Οι *Historiae* πρωτοεκδόθηκαν στη λατινική γλώσσα το

²³ Bustron, *Chronique*, 393.30-394.9 και 432.22-29.

²⁴ Περισσότερα, βλ κατωτέρω 3.4.8.

²⁵ Βλ. ανωτέρω 2.4.6.7.

²⁶ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Κυριαζή, «*Excerpta Cypria*», 22· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 531.

²⁷ Για το ιστορικό έργο του Sabellico, βλ. Marin, «*Marcantonio Sabellico's Rerum Venetarum*», σποράδην.

1487, για να ακολουθήσει, έπειτα, πλειάδα επανεκδόσεων και ιταλικών μεταφράσεων στα τέλη του 15^{ου} και καθ' όλο τον 16^ο αιώνα.²⁸

Το κείμενο των *Historiae* βρίθκει από ιστορική ύλη κυπριακού ενδιαφέροντος. Αναφέρουμε ενδεικτικά ότι ο Sabellico αφιερώνει αρκετές σελίδες για την περιγραφή της επίσκεψης του Πέτρου Α΄ στη Βενετία και τους πολέμους του (1362-1365),²⁹ για την εξιστόρηση των γεγονότων του 1372-1403 (πόλεμοι μεταξύ του Βασιλείου της Κύπρου και των Γενουατών)³⁰ και για την κάλυψη των συμβάντων των ετών 1472-1473 (θάνατος του Ιακώβου Β΄ και μετατροπή του Βασιλείου της Κύπρου σε βενετικό προτεκτοράτο).³¹

Ο Φλώριος ερείδεται, λοιπόν, πάνω στο κείμενο των *Historiae* του Sabellico, για να συνθέσει το τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* που εξιστορεί τα γεγονότα του 1473, ήτοι τη σταδιακή μετατροπή της Κύπρου σε βενετικό προτεκτοράτο. Αξίζει να επισημανθεί ότι, παρόλο που το ιστορικό σύγγραμμα του Sabellico παρέχει πληθώρα πληροφοριών για την κυπριακή ιστορία, εντούτοις ο Φλώριος επιλέγει να το αγνοήσει ως πηγή για τα συμβάντα προ του 1473. Αυτή η συγκεκριμένη επιλογή του Φλωρίου, δηλαδή να παραγνωρίσει ως επί το πλείστον τον Sabellico ως ιστορική πηγή, έχει τη λογική της εξήγησης: καταφανώς οι κυπριακές αφηγηματικές ιστορικές πηγές (ήτοι το *Chronique d'Amadi* και ίσως η *Εξήγησις*) θεωρήθηκαν από τον Φλώριο ως αυθεντικότερες και εγκυρότερες πηγές πληροφόρησης για τα κυπριακού ενδιαφέροντος γεγονότα του 14^{ου} και του πρώτου ημίσεος του 15^{ου} αιώνα· όθεν, ο κύπριος ιστορικός προτιμά να ακολουθήσει εκείνες για την «κάλυψη» της εν λόγω περιόδου παρά τις *Historiae* του Sabellico. Τα πράγματα, όμως, διαφοροποιούνται, όταν ο Φλώριος προχωρεί στην αναζήτηση πληροφοριών για τα γεγονότα του δευτέρου ημίσεος του 15^{ου} αιώνα. Είναι φανερό ότι τώρα πια αναβαθμίζεται η αξία του συγγράμματος του Sabellico ως ιστορικής πηγής στο μυαλό του Φλωρίου. Έτσι, ο Φλώριος, στο σημείο τούτο, ήτοι για την «κάλυψη» κυρίως των γεγονότων του 1473, προσφεύγει εξ ανάγκης στο σύγγραμμα του Sabellico, επειδή οι λοιπές αφηγηματικές πηγές, τις οποίες είχε ο κύπριος ιστορικός στη διάθεσή του για την εν λόγω περίοδο (ήτοι τη *Διήγησιν* του Γεωργίου

²⁸ Για τις εκδόσεις του υπό αναφοράν έργου του Sabellico, βλ. Marin, «Marcantonio Sabellico's *Rerum Venetarum*», 134-136. Ο Φλώριος ακολουθεί ή αντιγράφει το κείμενο των ιταλόγλωσσων εκδόσεων του Sabellico του 1554 (ή και του 1558), των οποίων το κείμενο (τουλάχιστον για τις περί Κύπρου αναφορές) είναι το ίδιο, βλ. *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, Vinegia 1554 και *Dell'Historia Vinitiana di Marco Antonio Sabellico*, Vinegia 1558. Αξίζει πάντως να επισημάνουμε ότι ο Φλώριος αποφεύγει να χρησιμοποιήσει το λατινικό πρωτότυπο κείμενο του Sabellico (το οποίο θα κοπίαζε να μεταφράσει): προφανώς ο ιστορικός μας αρέσκει στα «εύκολα» και στα «έτοιμα». Για τον σκοπό της συγγραφής του παρόντος κεφαλαίου χρησιμοποιούμε την έκδοση του 1554, στην οποία γίνονται και οι παραπομπές.

²⁹ *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, f. 93r, f. 96r.

³⁰ *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, ff. 102r-103r, 125r.

³¹ *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, ff. 210v-222v (όπου ανευρίσκονται πληροφορίες για τα γεγονότα του 1473).

Βουστρώνιου και το σύγγραμμα του πάπα Πίου Β΄) παρέρχονται εν σιγή (ή αγνοούν) σημαντικά συμβάντα αυτής.

Ο Φλώριος, λοιπόν, στηρίζεται στο κείμενο των *Historiae* του Sabellico, για να δομήσει το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* σε τρεις περιπτώσεις.

Η πρώτη περίπτωση συναντάται στο χωρίο 434.25-435.19 της *Ιστορίας της Κύπρου*. Το χωρίο τούτο παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με ένα χωρίο των *Historiae* (f. 216v) και έχει ως περιεχόμενό του την προσπάθεια της έκπτωτης βασίλισσας Καρλόττας να πείσει τους Βενετούς να τη συνδράμουν προς ανάκτηση του θρόνου της, αμέσως μετά την αποδημία του Ιακώβου Β΄. Ενδεικτικά, αντιπαραβάλλουμε τα χωρία από τα δυο έργα που καταπιάνονται με την αφήγηση του συγκεκριμένου επεισοδίου, για να δώσουμε μια εικόνα της μεθόδου, με την οποία ο Φλώριος προσεγγίζει το κείμενο του Sabellico (οι όμοιες λέξεις αποδίδονται με έντονους χαρακτήρες: δεν κρίναμε ότι επιβάλλεται να μεταφράσουμε τα συγκεκριμένα χωρία καθ' ολοκληρίαν στη νεοελληνική γλώσσα, διότι ακολουθεί σχολιασμός, ο οποίος περιλαμβάνει και τη νεοελληνική μετάφραση συγκεκριμένων τμημάτων των χωρίων):

<u>Sabellico</u> ³²	<u>Ιστορία της Κύπρου</u> ³³
«Di qui leuata l'armata si pose a Fisco , che fu gia dirimpetto alla Citta di Rhodi ... quando vennero gli Imbasciatori di Carlotta , sorella del Re de Cipro: laquale molti anni inanzi cacciata del Regno dal fratello, era bandita in Rhodi. Questi apportarono, il Re de Cipro quei giorni essere morto: dalquale Carlotta sua sorella , perche era nata legitima , ingiustamente era stata spogliata del Regno , che a lei toccata per heredita . Pero supplicaua & dimandaua aiuto, come figliuola gia del Re amico & nuora del Duca... (f. 216r) ... Percio contra di lei altroue si procacciasse soccorso: percioche egli, come era tenuto, voleua essere in sua protettione & difesa . Con tale risposta licentati gli Imbasciatori...» f. 217r.	«Passando a Fisco , città all'incontro Rhodi , l'armata venetiana, capitano della quale era Pietro Mocenico, Carlotta mandò ambasciatori al detto capitano, avisandolo la morte del re di Gipro quelli giorni essere stata, dal quale, Carlotta sua sovella, nata in legitimo malrimonio, era stata spogliata del regno ingiustamente , alla quale aspettava per heredità; però supplicava e domandava ajuto , come figliuola del re, amico de Venetiani, e nora del duca... (434.25-435.2) ... Però contra di lei altroue si procacciasse soccorso, per ciò che egli, come era tenuto, voleva essere in sua protettione e difesa . E con questo risposto, espedì l'ambasciatore della regina Carlotta» 435.16-19.

Όπως παρατηρούμε από την πιο πάνω αντιπαραβολή των κειμένων, ο Φλώριος ενίοτε παρουσιάζεται να αντιγράφει επί λέξει το κείμενο του Sabellico. Άλλοτε ο ιστορικός μας

³² *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, ff. 216v-217r.

³³ Bustron, *Chronique*, 434.25-435.19.

παίρνει κάποιες περιόδους λόγου από το έργο του ιστορικού της Γαληνοτάτης και επιφέρει τροποποιήσεις σε αυτές: οι συγκεκριμένες τροποποιήσεις, στις οποίες προχωρεί ο κύριος ιστορικός, είναι γλωσσικού ή και πραγματολογικού χαρακτήρα. Τούτο λ.χ. λαμβάνει χώρα στις περιπτώσεις, όπου ο Sabellico προβαίνει στην επεξήγηση κάποιων λεπτομερειών για τα κυπριακά θέματα που ήταν απαραίτητες, για να κατανοήσουν την ιστορική αφήγησή του οι μη εξοικειωμένοι με την κυπριακή ιστορία βενετοί αναγνώστες. Έτσι, στην περίπτωση που ο Sabellico γράφει: «Carlotta, sorella del Re de Cipro: laquale molti anni inanzi cacciata del Regno dal fratello, era bandita in Rhodi» («η Καρλόττα, η αδελφή του βασιλιά της Κύπρου, η οποία πολλά χρόνια πριν εκδιώχθηκε από το Βασίλειο από τον αδελφό της, ήταν εξόριστη στη Ρόδο»), ο Φλώριος δεν αναπαράγει στο κείμενό του τη συγκεκριμένη περικοπή, γιατί κάτι τέτοιο δεν θα εξυπηρετούσε σε τίποτε, μιας και οι αναγνώστες της *Ιστορίας της Κύπρου* ήδη γνώριζαν πολύ καλά ποια ήταν η Καρλόττα. Ενίοτε ο Φλώριος παίρνει αυτούσιες λέξεις από το κείμενο του Sabellico, αλλά αλλάζει τη σειρά με την οποία εμφανίζονται μέσα στην πρόταση, ίσως για να εξυπηρετήσει καλύτερα το γλωσσικό του αισθητήριο: έτσι, λ.χ. η λέξη «ingiustamente» («αδίκως»), την οποία δανείζεται ο Φλώριος από τον Sabellico, εμφανίζεται μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* σε διαφορετική θέση από ότι στο κείμενο του Sabellico.

Η δεύτερη περίπτωση συναντάται στο χωρίο 441.29-442.27 της *Ιστορίας της Κύπρου*. Το χωρίο τούτο παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με ένα χωρίο των *Historiae* (ff. 218v-219r) και έχει ως περιεχόμενό του τον ερχομό στην Κύπρο βενετικών στρατιωτικών δυνάμεων, για να «προστατέψουν» τη βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρο από τους «συνωμότες». Ο Φλώριος εμφανίζεται να αντιγράφει επί λέξει ολόκληρες φράσεις και προτάσεις από τις *Historiae*, ωστόσο, σε μερικά σημεία, προχωρεί ο ίδιος στο να αναπτύξει και να εκτείνει (δια της φαντασίας και της εκλογίκευσης) κάποιες πτυχές της αφήγησης του Sabellico, ίσως για να μπορέσουν τα χωρία του ιταλού ιστορικού να ενταχθούν πιο λειτουργικά στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* ή για να καταστήσει το κείμενο του συγγραμμάτος του πιο γλαφυρό. Έτσι, στην περίπτωση αυτή, όταν ο Sabellico γράφει πως οι Βενετοί διαβεβαίωσαν τη βασίλισσα Αικατερίνη ότι η Βενετία θα την προστατέψει έναντι παντός επιβούλου, πως η Αικατερίνη ένιωθε να αναπτρώνονται οι ελπίδες της από τις διαβεβαιώσεις της Βενετίας ότι θα κρατήσει το Βασίλειο της Κύπρου και πως οι «συνωμότες» φοβήθηκαν τα μάλα· στον Φλώριο το πράγμα λαμβάνει πιο δραματική τροπή: «όλοι» στο νησί αντελήφθησαν ότι έπρεπε να υπακούσουν στο εξής στη βασίλισσα (που έχει πλέον την «προστασία» της Βενετίας), η δε βασίλισσα παρουσιάζεται ιδιαίτερα ενθαρρυμένη και ενθουσιασμένη, διατάζει δε να εορτασθεί το συμβάν με φωταψίες και κτύπημα της καμπάνας στις εκκλησίες,

ενώ οι «συνωμότες» παρουσιάζονται να είναι πανικόβλητοι και στερημένοι κάθε πλάνου για το μέλλον.

Η τρίτη περίπτωση συναντάται στο χωρίο 446.29-447.6 της *Ιστορίας της Κύπρου*, το οποίο, παρομοίως, παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με ένα χωρίο των *Historiae* (f. 219v), έχει δε ως περιεχόμενό του την άφιξη του Mocenico, του γενικού διοικητή του βενετικού στόλου, στην Αμμόχωστο, προς «υποστήριξη» της βασίλισσας Αικατερίνης. Στο σύντομο αυτό κομμάτι ο Φλώριος αντιγράφει σχεδόν τον Sabellico κατά λέξη, με ελάχιστες επουσιώδεις τροποποιήσεις.

Πιο κάτω θα δούμε, ωσαύτως, ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε την αφιερωτική επιστολή που προτάσσει ο Sabellico στις *Historiae* ως πρότυπο, για να γράψει την αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*.³⁴

Κλείνοντας, θεωρούμε ότι παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ στέκεται επικριτικός απέναντι στην αξιοπιστία των περί Κύπρου αναφορών του Sabellico: «ne anco Marc Antonio Sabellico fu troppo ben informato delle cose di Cipro seguite» («ούτε ακόμα και αυτός ο Sabellico ήταν πολύ καλά πληροφορημένος για την ακολουθία των ιστορικών συμβάντων της Κύπρου»)³⁵ Ίσως η στάση αυτή του Φραγκίσκου Αττάρ να επηρέασε τον νεότερό του Φλώριο. Υπενθυμίζουμε, στο σημείο αυτό, ότι οι δυο άντρες είχαν συνεργασθεί στενά κατά καιρούς και είναι πιθανόν ο πρώτος να έπαιξε τον ρόλο του μέντορα (ή του καθοδηγητή) για τον δεύτερο. Ο Φραγκίσκος Αττάρ δυνατόν, λοιπόν, να ευθύνεται για τη σχετικά περιορισμένη χρήση του Sabellico ως ιστορικής πηγής εκ μέρους του Φλωρίου.

2.5.7. Οι *Historiae Venetae* του Pietro Bembo

Ο Φλώριος, όπως κατορθώσαμε να εντοπίσουμε, χρησιμοποίησε, ωσαύτως, μεταξύ των πηγών του για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* και το ιστορικό σύγγραμμα του καρδινάλιου Pietro Bembo (1470-1547), του τρίτου κατά σειρά επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης.³⁶ Το ιστορικό τούτο σύγγραμμα του Bembo πρωτοεκδόθηκε το 1551 και

³⁴ Βλ. κατωτέρω 3.4.4.

³⁵ *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο BNF, ms. It. 1230, f. 43v· πρβλ. BL, Egerton ms. 1087, f. 233r· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 4· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 519.

³⁶ Ο Bembo διαδέχθηκε στο πόστο του επίσημου ιστορικού της Βενετίας τον Andrea Navagero, ο οποίος απεβίωσε προτού ολοκληρώσει το καθήκον που του ανατέθηκε: την καταγραφή της ιστορίας της Βενετίας μετά το 1487 (οπότε περατώνονται οι *Historiae* του Sabellico), βλ. Sanudo, *Venice, Città Excelentissima*, έκδ. P. H. Labalme και L. S. White, αγγλική μετάφρ. L. L. Carroll, Baltimore 2008, xxix-xxx, 35-37· Bembo, *History*, τ. 1, ix, 2-5, βιβλίο Α' (§§1-2).

τιτλοφορείται *Historiae Venetae libri XII* («Δώδεκα βιβλία Βενετικής ιστορίας»).³⁷ Πολύ σύντομα, ένα έτος αργότερα, κυκλοφόρησε και η ιταλική μετάφραση του έργου.³⁸ Όπως συμβαίνει και με το σύγγραμμα του Sabellico, ο Φλώριος αποφεύγει (ή παραλείπει) να πληροφορήσει τον αναγνώστη του ότι αντλεί στοιχεία, ιστορική ύλη και πληροφορίες από τις *Historiae* του Bembo.

Από απόψεως ιστορικής ύλης οι *Historiae* του Bembo παραδίδουν ενδιαφέρουσες ειδήσεις και λεπτομερείς πληροφορίες σχετικά με τα κυπριακά πράγματα για τα έτη 1487-1489, την περίοδο, δηλαδή, που ολοκληρώνεται και τυπικά η προσάρτηση του Βασιλείου της Κύπρου στο Βενετικό Κράτος. Και, προφανώς, επειδή οι συγκεκριμένες ειδήσεις και πληροφορίες του Bembo για την ιστορία της Κύπρου ελλείπουν από τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου, δηλαδή τη βασική πηγή του Φλωρίου για τα γεγονότα του δεύτερου ημίσεος του 15^{ου} αιώνα, ο ιστορικός μας καταφεύγει αναγκαστικά στο έργο του βενετού ιστορικού. Θεωρούμε ότι είναι αυτονόητο πως ο Φλώριος χρησιμοποίησε την ιταλόγλωσση έκδοση των *Historiae* του Bembo του 1552. Περιττεύει, ασφαλώς, να λεχθεί ότι και στην περίπτωση της χρήσης των *Historiae* του Bembo ο Φλώριος ακολουθεί την πεπατημένη του μέθοδο επεξεργασίας των πηγών: ο κύπριος ιστορικός ενίοτε αντιγράφει επί λέξει την υπό αναφορά πηγή, άλλοτε εισάγει επουσιώδεις τροποποιήσεις (γλωσσικές ή επεξηγηματικές) σε αυτήν και άλλοτε τη συντέμνει.

Ο Φλώριος, λοιπόν, στηρίζεται στο κείμενο των *Historiae* του Bembo, για να δομήσει το κείμενο μερικών τμημάτων της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Συγκεκριμένα, ο Φλώριος στηρίζεται στις *Historiae* (f. 7v), για να δομήσει ένα κομμάτι της αφήγησης της *Ιστορίας της Κύπρου* (454.3-454.22), το οποίο έχει ως περιεχόμενο την αποδημία του Ιακώβου Γ', τις συνωμοσίες για τέλεση γάμου της βασίλισσας Αικατερίνης Κορνάρο με έναν γιο του βασιλιά της Νεαπόλεως και την εκτέλεση των συνωμοτών.

Ενδεικτικά, πιο κάτω αντιπαραβάλλουμε χωρία από τα δυο έργα, από αυτή τη συγκεκριμένη αφήγηση, για να δώσουμε μια εικόνα της μεθόδου, με την οποία ο Φλώριος προσεγγίζει το κείμενο του Bembo (οι όμοιες λέξεις αποδίδονται με έντονους χαρακτήρες· δεν κρίναμε ότι επιβάλλεται να μεταφράσουμε τα συγκεκριμένα χωρία καθ' ολοκληρίαν στη νεοελληνική

³⁷ Αυτόν τον τίτλο φέρει στο εξώφυλλο η πρώτη έκδοση του έργου, βλ. Pietri Bembi Cardinalis, *Historiae Venetae libri XII*, Venetiis 1551 (ας σημειωθεί ότι στο f. 1r της ίδιας έκδοσης το έργο τιτλοφορείται επίσης ως *Rerum Venetarum Historiae*). Για το ιστορικό έργο του Bembo, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 357· Bembo, *History*, ix-xxiii· Cochrane, *Historians and Historiography*, 228-232· Reynolds, «Latin Historiography», 17-18.

³⁸ *Della Historia vinitiana di M. Pietro Bembo, card. volgarmente scritta libri XII*, Vinegia 1552.

γλώσσα, διότι ακολουθεί σχολιασμός, που περιλαμβάνει και τη νεοελληνική μετάφραση συγκεκριμένων τμημάτων των χωρίων):

<i>Bembo</i> ³⁹	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> ⁴⁰
«Quando il Re Ferdinando per due suoi ministri, Riccio Marino Napoletano , che molto famigliare al Re di Cipri era stato, & Tristano Cibelletto di Cipri , ilquale una sua sorella hauea che damigella era della Reina, quelle nozze, che io dissi, secretamente procuraua. Iquali due ministri dal Re uenendo, & scessi nell'Isola, dal Capitan dell'armata presi, & senza indugio a Vinegia mandati furono. Quantumque Tristano , preso in bocca un Diamante , che egli in uno anello hauea...»	«essendo scoperto che re Ferdinando trattava per mezzo del Rizzo Marino, suo ministro, e Tristan de Giblet , gentilhuomo cipriotto di maritar la regina ... li quali Rizzo e Giblet furono presi dal capitano dall'armata venetiana, e mandati a Venetia. Tristano , con un diamante che teneva un anello pestato e mangiato con pane...»

Όπως παρατηρούμε από την πιο πάνω αντιπαραβολή των κειμένων, ο Φλώριος ενίοτε αντιγράφει κατά λέξη το κείμενο του Bembo, αλλά και επιφέρει σε αυτό τροποποιήσεις. Κάποιες λεπτομέρειες κυπριακού ενδιαφέροντος που παραδίδει ο Bembo, για να κατατοπίσει τους βενετούς αναγνώστες του για τα κυπριακά πράγματα (όπως το ότι ο Rizzo Marino ήταν από την Νάπολη και ήταν συνδεδεμένος με τον αποθανόντα βασιλιά Ιάκωβο Β') παραλείπονται στον Φλώριο, γιατί αυτές έχουν τύχει αναφοράς εκ μέρους του κυπρίου ιστορικού σε προηγούμενες σελίδες. Επουσιώδεις αλλαγές επισημαίνονται επίσης: έτσι, η αναφορά του Bembo για τον «nozze ... secretamente procuraua» («γάμο [σ.σ. της βασίλισσας που] προετοιμαζόταν κρυφά») γίνεται στον Φλώριο «di maritar la regina» («να νυμφευθεί [σ.σ. ο Φερδινάνδος] τη βασίλισσα»). Επίσης, ο Φλώριος προχωρεί στο να δώσει μια διευκρίνιση για το πρόσωπο του Tristan de Giblet, διευκρίνιση, η οποία απουσιάζει από το κείμενο του βενετού ιστορικού: ο Tristan de Giblet ήταν, λέγει ο Φλώριος, «κύπριος ευγενής».

Παρομοίως, πιο κάτω, ο Φλώριος στηρίζεται στις *Historiae* (ff. 7v-9r), για να δομήσει ένα κομμάτι της αφήγησης της *Ιστορίας της Κύπρου* (454.23-458.17), που έχει ως περιεχόμενο την αποστολή στην Κύπρο του Γεωργίου Κορνάρο, αδελφού της βασίλισσας Αικατερίνης, εκ μέρους του Συμβουλίου των Δέκα (του ανώτατου κυβερνητικού οργάνου της Βενετίας), έτσι ώστε η βασίλισσα Αικατερίνη να πεισθεί να παραδώσει το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία. Τον λόγο του Κορνάρο συνοδεύουν ο αντίλογος και τα σχόλια της βασίλισσας.

³⁹ *Della Historia vinitiana di M. Pietro Bembo*, f. 7v.

⁴⁰ Bustron, *Chronique*, 454.8-13.

Ακολουθεί η αφήγηση των γεγονότων της αναχώρησης της βασίλισσας από την Κύπρο. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο Bembo παραθέτει –σε τρίτο γραμματικό πρόσωπο– τον περίφημο λόγο που υποτίθεται ότι απήθυνε ο Γεώργιος Κορνάρο προς την αδελφή του, κατόπιν διατεταγμένης αποστολής. Ο Φλώριος δανείζεται, λοιπόν, τον λόγο εκείνο από τον βενετό ιστορικό, αλλά τον μεταφέρει σε πρώτο και σε δεύτερο γραμματικό πρόσωπο. Συγχρόνως, ο Φλώριος εκτείνει τον συγκεκριμένο λόγο με την πρόσθεση επιχειρημάτων (και την άρθρωση ενδεχόμενων «απειλών» και «κινδύνων» για την ασφάλεια της βασίλισσας), κάτι που, ασφαλώς, επιτείνει τη δραματικότητα της στιγμής και υπερτονίζει το μομέντουμ της ληξιαρχικής πράξης του θανάτου του Βασιλείου της Κύπρου (εκ παραλλήλου δε ο συγκεκριμένος λόγος έρχεται να εξυπηρετήσει και τις πολιτικές στοχεύσεις του ιστορικού μας).⁴¹

Πιο κάτω, λοιπόν, ενδεικτικά αντιπαραβάλλουμε και σχολιάζουμε χωρία από τα δυο κείμενα, που αφορούν στα γεγονότα της προσάρτησης της Κύπρου στο Stato da Mar, για να δώσουμε μια εικόνα της επεξεργασίας που κάνει ο Φλώριος στο κείμενο του Bembo (οι όμοιες ή παρόμοιες λέξεις αποδίδονται με έντονους χαρακτήρες· δεν κρίναμε σκόπιμο να αποδώσουμε τα χωρία των έργων στη νεοελληνική γλώσσα, αφού ο σκοπός μας εδώ είναι μόνο να παρατηρήσουμε την εγγύτητα του λεκτικού):

<i>Bembo</i> ⁴²	<i>Ιστορία της Κύπρου</i> ⁴³
« il Capitano & i Proueditori fecero celebrare una solenne messa, & fatte orationi a Dio, di ordine della Reina & in sua presenza, nella piazza di Famagosta alzarono lo stendardo della Repub. & cosi il Regno di Cipri fu ridotto in prouincia. »	« il capitano e gli proveditori fecero celebrar una messa solenne; e fatte oratione a Dio, de ordine, et in presentia della regina, fu alzato lo stendardo della Republica in piazza di Famagosta, con felicità e prosperità perpetua. E a questo modo fu ridotto il regno di Cipro in provincia... »

Παρατηρούμε ότι ο Φλώριος αντιγράφει κατά λέξη το κείμενο του Bembo με επουσιώδεις, κατά κύριο λόγο γλωσσικές, αναδιατυπώσεις. Έτσι, λ.χ. το «cosi» («τοιουτοτρόπως») του Bembo μετατρέπεται στον Φλώριο σε «a questo modo» («με αυτόν τον τρόπο»). Με παρόμοιο τρόπο ο κύπριος ιστορικός δανείζεται ολόκληρες περιόδους από τον Bembo, αλλά αλλάζει τη σειρά των λέξεων: λ.χ. το χωρίο «il Regno di Cipri fu ridotto in prouincia» («το Βασίλειο της Κύπρου ελαττώθηκε σε επαρχία») απαντά στον Φλώριο ως «fu ridotto il regno di Cipro in provincia». Μερικές φορές ο Φλώριος παρεμβάλλει δικές του προσθήκες: λ.χ.

⁴¹ Σχετικώς, βλ. κατωτέρω 3.5.3 και 3.7.3.

⁴² *Della Historia vinitiana di M. Pietro Bembo*, f. 9r.

⁴³ Bustron, *Chronique*, 458.1-4.

«con felicità e prosperità perpetua» («με αιώνια ευτυχία και ευδαιμονία»), που προφανώς εξυπηρετούν τις προσωπικές του ατζέντες.⁴⁴

2.5.8. «Parente» ή «padre» («ο συγγενής» ή «ο πατέρας»)

Ένα μείζον πρόβλημα, που άπτεται του θέματος των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, αναφύεται από την ανάγνωση της αφιερωτικής επιστολής. Συγκεκριμένα, μέρος της χειρόγραφης παράδοσης του κειμένου και η έκδοση του René de Mas Latrie θέλουν τον Φλώριο να δηλώνει ότι στηρίχτηκε στα λόγια του «συγγενούς» του, έτσι ώστε να πάρει τις πληροφορίες που χρειαζόταν, για να συνθέσει το έργο του, ενώ η λοιπή χειρόγραφη παράδοση του κειμένου αναγράφει στο ίδιο σημείο τη λέξη «πατέρας» αντί «συγγενής». Πρέπει να αναφερθεί ότι το ζήτημα αυτό ελάχιστα απασχόλησε τους κατά καιρούς ασχοληθέντες με το έργο του Φλωρίου: επί του ζητήματος τούτου ο Gilles Grivaud, χωρίς να αιτιολογεί την επιλογή του, αποδέχεται ότι ο Φλώριος αναφερόταν στον πατέρα του,⁴⁵ ενώ ο Κεχαγιόγλου γράφει μόνο ότι ο Φλώριος δηλώνει ότι χρησιμοποίησε και μια «πρόσθετη προφορική πηγή», χωρίς ο ίδιος ο εμβριθής μελετητής να υπεισέρχεται σε περαιτέρω σχολιασμό.⁴⁶

Ας πάρουμε, λοιπόν, τα πράγματα από την αρχή· το υπό συζήτηση απόσπασμα στην έκδοση του R. de Mas Latrie έχει ως εξής: «un mio parente, Giorgio Bustron, scrisse molte cose del detto re particolarmente et, per quello posso considerar, senza passione; dal quale, et dalle parole di mio parente, che in alcuni fatti si trovò presente, ho' scritto quello che la nobiltà vostre leggendo intenderanno» («ένας συγγενής μου, ο Γεώργιος Βουστρώνιος, έγραψε πολλά πράγματα ειδικότερα για τον προαναφερθέντα βασιλιά [σ.σ. τον Ιάκωβο Β΄], και από ό,τι μπορώ να κατανοήσω, χωρίς πάθος [σ.σ. ήτοι αμερόληπτα]: από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του συγγενούς μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα, έχω συγγράψει εκείνο που οι ευγένειές σας [σ.σ. οι ευγενείς στους οποίους απευθύνεται το έργο] θα κατανοήσουν με το να το διαβάσουν».⁴⁷ Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο R. de Mas Latrie ενημερώνει τον αναγνώστη του πως το χειρόγραφο του Παρισιού γράφει τη λέξη «padre» («πατέρας») αντί του «parente» («συγγενής»), στη φράση «dalle parole di mio parente»· τη λέξη parente –προφανώς– ανέγραφε το απολεσθέν χειρόγραφο

⁴⁴ Η τελευταία φράση δίνει την εντύπωση ότι έχουμε να κάνουμε με έναν συγγραφέα ευμενώς διακείμενο προς τους Βενετούς, περισσότερο, βλ. κατωτέρω 3.7.3.

⁴⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 262· Grivaud, «Ordine della Secreta», 536.

⁴⁶ (M)Πουστρός, *Διήγησις*, 121*.

⁴⁷ Bustron, *Chronique*, 9.2-5.

του Spinola, που το κείμενό του απετέλεσε τη βάση της έκδοσης (ο R. de Mas Latrie, υπενθυμίζουμε, δεν είχε υπόψη του το σύνολο της χειρόγραφης παράδοσης του έργου).⁴⁸

Επειδή μας ενδιαφέρει άμεσα το ζήτημα, ανατρέξαμε στο σύνολο των προ του 19^{ου} αιώνα (γνωστών) χειρογράφων της *Ιστορίας της Κύπρου* και αναζητήσαμε το συγκεκριμένο απόσπασμα. Με έκπληξη διαπιστώσαμε ότι με το κείμενο του αποσπάσματος, που δίνει η έκδοση του R. de Mas Latrie, συμφωνεί απολύτως μόνο ένα χειρόγραφο, το BUG, ms. C.V.3, f. 2v. Ένα άλλο χειρόγραφο, το BMCVe, ms. Cicogna 3187/1 (δεν έχει σελιδαρίθμηση), συμφωνεί σχεδόν εντελώς με το απόσπασμα της έκδοσης, μόνο που στην επίμαχη φράση «dalle parole di mio parente», αντί της λέξεως «parente», το εν λόγω χειρόγραφο έχει τη συντομογραφία της λέξεως «padre».

Από την άλλη, η πλειοψηφία των χειρογράφων (ήτοι τα BNF, ms. It. 832, xii· BNM, ms. It. VI, 33 (5943), f. 1v· BL, Add. ms. 8630, f. 1v· ÖNB, ms. 6208, f. 2r· BUP, ms. 164 [χωρίς σελιδαρίθμηση]) παραδίδει, στο ίδιο σημείο, ένα ελαφρώς διαφορετικό κείμενο από εκείνο της εκδόσεως του R. de Mas Latrie: «un mio parente, Georgio Bustrone, scrisse molte cose del detto re particolarmente et, per quello posso considerare, ha scritto senza passione alcuna, dal quale, et dalle parole di mio padre, che in alcuni fatti si trovò presente, ho scritto ancora la vita et fatti di re Giacomo ultimo» («ένας συγγενής μου, ο Γεώργιος Βουστρώνιος, έγραψε πολλά πράγματα ειδικότερα για τον προαναφερθέντα βασιλιά [σ.σ. τον Ιάκωβο Β΄], και, από ό,τι μπορώ να κατανοήσω, τα έγραψε χωρίς κανένα πάθος [σ.σ. ήτοι αμερόληπτα]· από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του πατέρα μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα, έχω συγγράψει, επίσης, τον βίο και τα πεπραγμένα του βασιλιά Ιακώβου [σ.σ. Β΄] του τελευταίου»).⁴⁹

Μόνο δυο χειρόγραφα, λοιπόν, το ένα εκ των οποίων είναι το απολεσθέν χειρόγραφο του Spinola, κάνουν λόγο για «dalle parole di mio parente»· όλα τα υπόλοιπα έχουν «dalle parole di mio padre», πράγμα που νομίζουμε ότι συνηγορεί υπέρ της άποψης πως στο αρχικό κείμενο του Φλωρίου υπήρχε ή λέξη «padre» και όχι «parente». Κατά πάσα πιθανότητα, η λέξη «parente» εμφιλοχώρησε από λάθος ή αβλεψία των αντιγραφέντων χειρογράφων του Spinola και του BUG, ms. C.V.3. Προφανώς, λοιπόν, το «μάτι» των συγκεκριμένων αντιγραφέντων επηρεάστηκε ή συγχύστηκε από το γεγονός πως μια αράδα πιο πάνω από το επίμαχο σημείο, όπως είδαμε, γίνεται λόγος για «un mio parente, Georgio Bustrone» και,

⁴⁸ Bustron, *Chronique*, 9 σημ. 4.

⁴⁹ Το εντάθθα απόσπασμα έχει ληφθεί από το BUP, ms. 164 (χωρίς σελιδαρίθμηση).

έτσι, οι αντιγραφείς επανέλαβαν την λέξη «parente» (άλλωστε οι δυο λέξεις «parente» και «padre» είναι στην όψη πολύ κοντά).

Αλλά πέραν αυτού, υπάρχει και ένα άλλο στοιχείο που ενισχύει καταλυτικά τη θέση ότι στο επίμαχο σημείο του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* υπήρχε αρχικά η λέξη «padre» και όχι «parente»: αν διαβάσει κανείς πιο προσεκτικά το απόσπασμα στην εκδοχή της εκδόσεως του R. de Mas Latrie, θα διαπιστώσει ότι η επίμαχη φράση, με την παρουσία της λέξης «parente» αντί του «padre», δεν βγάζει νόημα, πάσχει νοηματικά. Ας το δούμε πιο αναλυτικά το απόσπασμα της έκδοσης: «un mio parente, Giorgio Bustron, scrisse molte cose del detto re ... dal quale, et dalle parole di mio parente, che in alcuni fatti si trovò presente, ho' scritto...» («ένας συγγενής μου, ο Γεώργιος Βουστρώνιος, έγραψε πολλά πράγματα ειδικότερα για τον προαναφερθέντα βασιλιά [σ.σ. τον Ιάκωβο Β΄] ... από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του συγγενούς μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα, έγραψα ...»). Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, λοιπόν, ο Φλώριος γράφει ότι αντλεί υλικό «από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του συγγενούς μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα» (ποιανού δηλαδή; εδώ θα χρειαζόταν ένας προσδιορισμός, για να στέκεται νοηματικά η φράση, γιατί περί του δεύτερου συγγενούς ο Φλώριος δεν έχει αναφερθεί ξανά). Κανονικά η διατύπωση, για να βγάζει νόημα η φράση, θα έπρεπε να είναι κάπως έτσι: «από αυτά (σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος), και από τα λόγια ενός άλλου ή κάποιου άλλου συγγενούς μου, ο οποίος ήταν παρών σε κάποια γεγονότα, έγραψα ...». Από την άλλη, όμως, εάν δεχτούμε ότι το αρχικό κείμενο περιλάμβανε τη λέξη «padre», τότε όλα τα προβλήματα του κειμένου, νοηματικά και διατυπώσεως, αίρονται αυτομάτως: ο ιστορικός γράφει ότι αντλεί υλικό «από αυτά [σ.σ. που έγραψε ο Γεώργιος Βουστρώνιος], και από τα λόγια του πατέρα μου»· η τελευταία φράση έχει απολύτως λογικό ειρμό.

Βέβαια, θα ήταν καλό ο Φλώριος να μας είχε διαφωτίσει περί της ταυτότητας του πατέρα του, αλλά ο ιστορικός αμελεί να το πράξει αυτό, είτε λόγω μετριοφροσύνης, είτε και επειδή ο πατέρας του ήταν μάλλον γνωστός στους κύκλους των ανωτέρων τάξεων, στους οποίους απευθύνεται η *Ιστορία της Κύπρου*, και, επομένως, ήταν περιττό να αναφερθεί σε αυτόν ονομαστικώς. Το τελευταίο μοιάζει πιθανότερο, μιας και ο μη κατονομαζόμενος πατέρας του Φλωρίου, όπως γράφει ο Grivaud, είχε προμηθεύσει την επιτροπή, που είχε επιφορτισθεί με τη μετάφραση των *Ασσιζών* στα ιταλικά, με ένα έγκυρο κείμενο των *Ασσιζών*, πράγμα που δείχνει ότι και από την άποψη της θέσης και από την άποψη των γνώσεων δεν ήταν

τυχαίο πρόσωπο.⁵⁰ Εξάλλου και ο ίδιος ο Φλώριος καταθέτει πως ο πατέρας του «ήταν παρών σε κάποια γεγονότα».

Ποιος ήταν ο πατέρας του Φλωρίου λοιπόν; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό, από όσο ξέρουμε, απασχόλησε ελάχιστα τους μελετητές, που πιθανολογούν μόνο ότι ο πατέρας του Φλωρίου κατείχε κάποιο υψηλό πόστο στη διοίκηση.⁵¹ Πάνω στο θέμα της ταυτότητας του πατέρα του νομίζουμε ότι υπάρχει μια αμυδρή πιθανότητα (με την προϋπόθεση να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα η δήλωση του ιστορικού μας πως ο πατέρας του υπήρξε κατά κάποιο τρόπο πρωταγωνιστής ή αυτόπτης σε κάποια γεγονότα, που εκτυλίχθηκαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιακώβου Β΄) να πρόκειται για την προσωπικότητα του Μπαλιάν Βουστρώνιου. Το πρόσωπο αυτό αναφέρεται δυο φορές μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* και δεν μνημονεύεται από άλλες πηγές: ο Μπαλιάν Βουστρώνιος φέρεται ως ο κομιστής των «δακτυλιδιών» του αποθανόντος βασιλιά Ιωάννη Β΄ στην βασίλισσα Καρλόττα και ως αποδέκτης της δωρεάς δυο χωριών εκ μέρους του βασιλιά Ιακώβου Β΄.⁵² Και οι δυο μαρτυρίες συντείνουν στο να καταδείξουν ότι ο Μπαλιάν Βουστρώνιος ήταν εξέχον πρόσωπο, άτομο στενώς συνδεδεμένο με το περιβάλλον της Αυλής, αλλά και με τον Ιάκωβο Β΄ (διαφορετικά δεν θα ετύγχανε της ευνοίας του τελευταίου διά της παραχωρήσεως των δυο χωριών). Αυτή η υπόθεσή μας, ότι δηλαδή ο Μπαλιάν Βουστρώνιος ήταν ο πατέρας του Φλωρίου, εξηγεί εν μέρει και την υπερεκχειλίζουσα λατρεία που δείχνει ο Φλώριος προς τον Ιάκωβο Β΄ και την, εν ταυτώ, τάση του ιστορικού μας να εκθειάζει υπέρμετρα τον βίο και την πολιτεία του τελευταίου λουζινιανού βασιλιά. Σημειώνουμε, βεβαίως, ότι στα χρόνια του Ιακώβου Β΄ επέδειξε σημαντική πολιτική δραστηριότητα και ο Δημήτριος Βουστρώνιος, αλλά απορρίπτουμε εκ προοιμίου την πιθανότητα να υπήρξε αυτός ο πατέρας του Φλωρίου, καθότι το εν λόγω πρόσωπο εκτελέστηκε ως εμπλεκόμενο στη συνομοσία κατά της ζωής του Ιακώβου Β΄.⁵³ Απορρίπτουμε, ασφαλώς, και την πιθανότητα ο Γεώργιος Βουστρώνιος να ήταν ο πατέρας του ιστορικού μας, μιας και ο ίδιος ο Φλώριος καθιστά σαφές ότι ο προαναφερθείς χρονικογράφος ήταν πρόσωπο διαφορετικό, ξεχωριστό, από τον πατέρα του.

Τώρα, αναφορικά με το για ποια θέματα ο πατέρας του Φλωρίου υπήρξε πηγή για τον τελευταίο, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε επακριβώς. Επί του ζητήματος αυτού, όμως, μας διαφωτίζει η δήλωση του ιστορικού μας (που υπάρχει στην πλειοψηφία των

⁵⁰ Grivaud, *Entrelacs*, 259.

⁵¹ Grivaud, «Ordine della Secreta», 536· Collenberg, «Famille Chypriotes», 42.

⁵² Για τον Μπαλιάν Βουστρώνιο, βλ. Bustron, *Chronique*, 384.23-24 και 419.29-30. Οι χρονολογίες δεν είναι δα και τόσο απαγορευτικές: ο Μπαλιάν εμφανίζεται να δρα στο διάστημα 1458-1473, ενώ ο Φλώριος γεννήθηκε περί το 1500.

⁵³ Για τον Δημήτριο Βουστρώνιο, βλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 144.19 και 146.16.

χειρογράφων και που παραθέσαμε πιο πάνω) ότι ο ίδιος βασίστηκε στα λόγια του πατέρα του, για να γράψει «τον βίο και τα πεπραγμένα του βασιλιά Ιακώβου [σ.σ. Β΄] του τελευταίου». Από τη δήλωση αυτή, λοιπόν, εικάζουμε ότι ο πατέρας του Φλώριου προμήθευσε τον ιστορικό με πληροφορίες για τα πεπραγμένα του Ιακώβου Β΄, αγνοούμε, όμως, ποιες ήταν αυτές οι πληροφορίες. Λογικώς εχόντων των πραγμάτων, οι πληροφορίες αυτές θα πρέπει να αναζητηθούν στα στοιχεία που προσάγει μεν ο Φλώριος για την περίοδο της βασιλείας του Ιακώβου Β΄, αλλά που δεν μνημονεύονται ούτε από τον Γεώργιο Βουστρώνιο (τη βασική πηγή του Φλώριου για τη συγκεκριμένη περίοδο) ούτε από τις άλλες πηγές του ιστορικού μας. Με βάση αυτό το σκεπτικό, πληροφορίες προερχόμενες από τον πατέρα του ιστορικού μας ίσως να αποτελούν η προαναφερθείσα μνεία για τη μεταφορά των δακτυλιδιών του Ιωάννη Β΄ και οι διάφορες λεπτομέρειες που δίνει ο Φλώριος, όταν καταπιάνεται με τα γεγονότα της συνωμοσίας κατά της ζωής του Ιακώβου Β΄.⁵⁴

2.5.9. «Τα χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο στη Νάπολη»

Ο Φλώριος πληροφορεί τον αναγνώστη του ότι σχετικά με τον Μούτσιο ντε Κονστάντζο (Mutio de Constanzo) «ho veduto nelle chroniche che stanno a San Lorenzo de Napoli» («έχω δει [σ.σ. στοιχεία για την απώτερη καταγωγή του] στα χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο της Νάπολης»)⁵⁵ Επειδή, όμως, η οικογένεια των ντε Κονστάντζο ήταν μια των επιφανέστερων οικογενειών της Κύπρου επί Βενετοκρατίας, κρίνουμε ότι η εν λόγω αναφορά του ιστορικού (ότι τάχατες ο ίδιος «είδε» τα προαναφερθέντα «χρονικά») είναι ψευδής και αποσκοπεί στην εξασφάλιση της εύνοιας της εν λόγω οικογένειας (η σχετική αναφορά κάνει λόγο στη συνέχεια για τη δήθεν σχέση του –ουσιαστικά τυχοδιώκτη– Μούτσιο ντε Κονστάντζο με τους παλαιούς βασιλείς της Ιταλίας και της Σικελίας).⁵⁶ Ως εκ τούτου, τα «χρονικά που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο της Νάπολης» είναι πιθανότατα πλάσμα της φαντασίας του ιστορικού μας.

2.5.10. Συμπεράσματα

Όπως έχει προκύψει από την ανάλυση που έλαβε χώρα στο παρόν κεφάλαιο, ο Φλώριος χρησιμοποίησε τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου ως βασική του πηγή για την κάλυψη των γεγονότων της περιόδου από το 1456 μέχρι και τη φυγή της Αικατερίνης Κορνάρο από την Κύπρο. Και, για να είμαστε πιο ακριβείς, ο Φλώριος δομεί τη δική του αφήγηση πάνω στην αφήγηση της *Διηγήσεως*: ο ημέτερος ιστορικός ακολουθεί κατά πόδας τη σειρά των

⁵⁴ Για την εν λόγω συνωμοσία, βλ. Bustron, *Chronique*, 425.30-432.18. Επίσης, βλ. κατωτέρω 3.7.7.

⁵⁵ Bustron, *Chronique*, 408.10-11.

⁵⁶ Βλ. κατωτέρω 3.4.6 και 3.7.3.

γεγονότων που παραδίδει η *Διήγησις* και αντιγράφει ολόκληρα κομμάτια από αυτό το τελευταίο έργο.

Ωστόσο, επειδή το εν λόγω χρονικό διεξέρχεται ορισμένα ζητήματα της κυπριακής ιστορίας πολύ συνοπτικά, ο Φλώριος αναγκάστηκε να στραφεί και προς άλλες, επιπρόσθετες, πηγές πληροφόρησης. Μερικές από αυτές τις πηγές τις έχουμε δει ξανά: ο ιστορικός τις είχε χρησιμοποιήσει και πιο πριν, για τη σύνταξη τμημάτων του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Αυτές οι πηγές είναι οι εξής: *Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre*, *La descrittione de l' Asia* του πάπα Πίου Β' και *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ. Για τη σύνθεση, όμως, αυτού του τελευταίου τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος μετέρχεται ως πηγές του και άλλα συγγράμματα, από τα οποία δεν είχε αντλήσει υλικό προηγουμένως: τα συγγράμματα αυτά είναι τα εξής: οι *Historiae rerum Venetarum* του Sabellico και οι *Historiae Venetae* του Bembo. Ο Φλώριος, επίσης, στο τελευταίο τμήμα του έργου του, καταγράφει και μερικά περιστατικά ή γεγονότα, τα οποία προέρχονται από συνομιλίες που ο ιστορικός μας είχε με τον πατέρα του, ο οποίος είχε ζήσει από κοντά κάποια γεγονότα της τελευταίας φάσης του ελεύθερου βίου του Βασιλείου της Κύπρου.

Είναι ενταύθα περιττό να λεχθεί ότι ο Φλώριος προσεγγίζει και σε αυτό το τελευταίο κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου* τις πηγές του, όπως ακριβώς τον είδαμε να τις προσεγγίζει και στα άλλα τμήματα του έργου: αντιγράφει ολόκληρα κομμάτια, αλλάζει τη διατύπωση και κάνει προσθαφαιρέσεις, όποτε ο ίδιος κρίνει ότι τούτο χρειάζεται. Είναι σημαντικό να ειπωθεί εδώ ότι σε αυτό το τελευταίο τμήμα του έργου του, ο Φλώριος φροντίζει, πέραν του συνήθους, να «γεμίσει» διά της φαντασίας του πολλά από τα κενά (ή τα θεωρούμενα από τον ίδιο ως κενά) των πηγών του.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

**ΟΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΟΥΜΑΝΙΣΤΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ ΠΑΝΩ
ΣΤΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ *ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ***

ΙΩΑΝΝΗΤΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

3.1. Παρουσίαση της δομής του τρίτου μέρους της διατριβής

Το τρίτο μέρος της παρούσης διατριβής έχει ως στόχο να διερευνήσει τις επιδράσεις ή τις επιρροές, που δέχονται η *Ιστορία της Κύπρου* και ο συγγραφέας αυτής Φλώριος Βουστρώνιος από το γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Με άλλα λόγια, θα καταβληθεί προσπάθεια να απαντηθούν τα εξής ερωτήματα: ποιες ήταν οι επιδράσεις που είχε η ουμανιστική ιστοριογραφία (δηλαδή τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της τελευταίας) πάνω στη σύνθεση του εν λόγω ιστορικού έργου του Φλωρίου και σε ποιο βαθμό ο Φλώριος δέχτηκε τις επιδράσεις (και τις επιρροές) και υπήρξε ο ίδιος κοινωνός των ρευμάτων και των ιδεών που καλλιεργούνταν στην ευρωπαϊκή ιστοριογραφία κατά την εποχή του.

Ωστόσο, προτού προχωρήσουμε με τη διερεύνηση αυτών των ερωτημάτων, είναι αναγκαίο, βεβαίως, να προηγηθεί μια σύντομη κατατοπιστική συζήτηση για τη γένεση και τα κύρια ειδολογικά χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας· αυτά τα θέματα φιλοδοξεί να καλύψει το δεύτερο κεφάλαιο. Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο, πραγματευόμαστε το ζήτημα της σχέσης και των επαφών της Κύπρου με το κίνημα του ιταλικού ουμανισμού. Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζουμε τις επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στα θέματα δομής και περιεχομένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Στο πέμπτο κεφάλαιο διεξερχόμαστε τις επιδράσεις και τις επιρροές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνταξη των δημηγοριών της *Ιστορίας της Κύπρου* και πάνω στην ηθική φιλοσοφία του έργου. Στο έκτο κεφάλαιο αναπτύσσουμε το ζήτημα των επιδράσεων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στην πολιτική σκέψη και φιλοσοφία του Φλωρίου, όπως αυτές εκφράζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Στο έβδομο κεφάλαιο αναλύουμε την επίδραση της πατριωτικής ιδεολογίας, που καλλιεργεί, όπως θα δούμε, η ουμανιστική ιστοριογραφία, πάνω στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*.

3.2. Εισαγωγική συζήτηση για την ουμανιστική ιστοριογραφία

Το παρόν κεφάλαιο επιχειρεί να παράσχει μια ευσύνοπτη και, κατά το δυνατόν, πληρέστερη πραγμάτευση των ζητημάτων, τα οποία αφορούν στην εμφάνιση και τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, από την οποία, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια της παρούσης διατριβής, έχει επηρεαστεί ο συγγραφέας της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Το γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, λοιπόν, όπως το ονόμασαν οι σύγχρονοι μελετητές, γεννήθηκε στην Ιταλία περί τις αρχές του 15^{ου} αιώνα. Όπως υποστηρίζουν οι μελετητές, η ουμανιστική ιστοριογραφία υπήρξε το απότοκο καινούργιων τάσεων, οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους πάνω στο πεδίο της συνθέσεως και της συγγραφής ιστορικών έργων στην Ιταλία της Αναγέννησης. Εκείνη την περίοδο ξεκίνησε η παραγωγή πολλών καινούργιων ιστορικών συγγραμμάτων, τα οποία διαφοροποιούνταν αισθητά σε επίπεδο δομής, ιδεών και ύφους από τα ιστορικά έργα, τα οποία συγγράφονταν και κυκλοφορούσαν στη Δυτική Ευρώπη κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα. Πρέπει να ειπωθεί ότι οι απαρχές του νέου αυτού τρόπου συγγραφής ιστορικών έργων, δηλαδή του γραμματειακού είδους της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το πνευματικό κίνημα του ιταλικού ουμανισμού. Όταν, δόθηκε από τους νεότερους μελετητές, συμβατικά, ο όρος ουμανιστική ιστοριογραφία, για να καλύψει όσα ιστορικά έργα της περιόδου της Αναγέννησης εμφανίζουν τα χαρακτηριστικά αυτής της νέας προσέγγισης όσον αφορά στον τρόπο συγγραφής ιστορικών έργων. Πρέπει δε να σημειωθεί ότι η ουμανιστική ιστοριογραφία θεωρείται ως ο πρόδρομος της σύγχρονης ιστοριογραφίας.¹

Πολλοί παράγοντες δύνανται να θεωρηθούν ως οι γενεσιουργοί τοιούτοι της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Σημαντικός παράγοντας για τη γένεσή της υπήρξε, χωρίς αμφιβολία, η ανοδική τάση ως προς τη συγγραφή ιστοριογραφικών κειμένων (κυρίως του είδους της χρονογραφίας/χρονικού) η οποία παρουσιάστηκε στον γεωγραφικό χώρο της Ιταλίας, κατά

¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι υπάρχουν ζητήματα ορολογίας: κάποιοι μελετητές αποφεύγουν (ή χρησιμοποιούν λιγότερο) τον όρο ουμανιστική ιστοριογραφία και χρησιμοποιούν, αντ' αυτού, τον ευρύτερου περιεχομένου όρο «ιστοριογραφία της Αναγέννησης». Ο όρος, όμως, «ιστοριογραφία της Αναγέννησης» δυνατόν να δημιουργήσει μια κάποια σύγχυση, επειδή εκ των πραγμάτων καλύπτει και τα μεσαιωνικού στυλ ιστορικά έργα, που παρήχθησαν κατά τους Πρώιμους Νεότερους Χρόνους. Γενικά για την ουμανιστική ιστοριογραφία και την ιστοριογραφία κατά την περίοδο της Αναγέννησης, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative»· A. Grafton, *What was History: The art of history in early modern Europe*, Cambridge 2007· Breisach, *Historiography*, 153-166· E. B. Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography*, London 1983 (συναγωγή μελετών)· Cochrane, *Historians and Historiography*· R. Black, «Benedetto Accolti and the Beginnings of Humanist Historiography», *The English Historical Review* 96 (1981), 36-58· D. J. Wilcox, *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*, Cambridge, MA 1969· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*· H. Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton 1966 (ανατύπ. 1993), σποράδη· H. E. Barnes, *A History of Historical Writing*, 99-120.

τον Ύστερο Μεσαίωνα. Αναπόφευκτα, το πλήρες εντάσεων πολιτικό περιβάλλον των ιταλικών πόλεων-κρατών και ο κατακερματισμός της χερσονήσου σε πληθώρα κρατικών οντοτήτων οδηγούσε στην ολοένα αυξανόμενη ανάγκη της σύνθεσης νέων ιστορικών συγγραμμάτων, έτσι ώστε τα τελευταία να χρησιμοποιηθούν από την κρατική αρχή (ή από τους τοπικούς δεσπότες) είτε ως όχημα υλοποίησης πολιτικών επιδιώξεων είτε ως εργαλείο νομιμοποίησης της εξουσίας τους είτε ως μέσο άσκησης προπαγάνδας. Άλλος παράγοντας, εξίσου σημαντικός, για τη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας ήταν η αισθητή άνοδος του μορφωτικού επιπέδου μεγάλου μέρους του πληθυσμού στον ίδιο γεωγραφικό χώρο, κατά τον 15^ο αιώνα. Αναντίρρητα, όμως, τον καθοριστικό ρόλο στη γένεση και στην εξέλιξη του νέου γραμματειακού ιστοριογραφικού είδους, το οποίο –όπως θα δούμε παρακάτω– συνδέεται άρρηκτα με τις ιδέες και τις αξίες της αρχαίας ιστοριογραφίας, έπαιξε η αναβίωση της μελέτης των κλασικών γραμμάτων στην Ιταλία, ήτοι το πνευματικό κίνημα του ουμανισμού.² Και, όπως τονίζουν οι ειδικοί μελετητές, η ουμανιστική ιστοριογραφία προέκυψε ως αποτέλεσμα του συγκερασμού των ειδολογικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων των ιταλικών χρονογραφιών/χρονικών του Ύστερου Μεσαίωνα από τη μια, και των καινοτομιών και νέων τάσεων, που εισήγαγε στα πεδία των ιδεών και των γραμμάτων ο πρώιμος ιταλικός ουμανισμός από την άλλη.³

Ως πατρίδα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας θεωρείται η Φλωρεντία των αρχών του 15^{ου} αιώνα. Ως «γενάρχης» και διαμορφωτής των ειδολογικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων αυτού του νέου τρόπου σύνθεσης ιστορικών έργων θεωρείται ο ιταλός ουμανιστής λόγιος, νομικός και πολιτικός Leonardo Bruni (1369-1444), ο οποίος κατά καιρούς διετέλεσε παπικός γραμματέας και καγκελάριος της Δημοκρατίας της Φλωρεντίας. Πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι πολλά πρώιμα ψήγματα από τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας εντοπίζονται ήδη στα έργα του φημισμένου

² Για τους παράγοντες γενέσεως της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και γενικότερα το κοινωνικοπολιτικό και πολιτιστικό πλαίσιο της Ιταλίας κατά την περίοδο της Αναγέννησης, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347-348· Breisach, *Historiography*, 153-154· Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδη, κυρίως 3 κ. εξ.· Ζ. Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, μετάφρ. Γ. Καμπουρλής, Αθήνα 1998, 257-259· Barnes, *A History of Historical Writing*, 99-102. Για τον ουμανισμό γενικότερα, βλ. C. E. Quillen, «Humanism and the lure of Antiquity», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004, 37-58· M. L. King, *The Renaissance in Europe*, London 2003, 65-99· P. Burke, *The European Renaissance, Centers and Peripheries*, Oxford – Malden, MA 1998, σποράδη· J. Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, 125-194· L. Martines, *Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy*, London 1980, 262-300· J. Bérenger – Ph. Contamine – Fr. Rapp, *Η Ευρώπη από το 1300 μέχρι το 1660*, μετάφρ. Π. Παπαδόπουλος, Αθήνα 1990, 173-189· P. O. Kristeller, *Renaissance Thought: The Classic Scholastic and Humanistic Strains*, New York – Evanston – London 1961, 3 κ.εξ.

³ Cochrane, *Historians and Historiography*, 9-20.

ιταλού λογίου Φραγκίσκου Πετράρχη (1304-1374), του οποίου ο προαναφερθείς Bruni υπήρξε βιογράφος και φανατικός θαυμαστής.⁴

Ο Πετράρχης, ο οποίος λογίζεται και ως ο πατέρας του ιταλικού ουμανισμού, ήταν μανιώδης συλλέκτης και μελετητής των συγγραμμάτων της κλασσικής αρχαιότητας (κυρίως της ρωμαϊκής), αριστοτέχνης του κλασσικού λατινικού λόγου, ακάματος βιβλιοφάγος και απίστευτα παραγωγικός συγγραφέας σε πλείστα κειμενικά είδη. Ο ίδιος είχε την τύχη να εντοπίσει και να ανασύρει από τη λήθη άγνωστα –μέχρι της εποχής του– χειρόγραφα, τα οποία περιείχαν έργα του Κικέρωνα και του Τίτου Λιβίου, συγγραφέων, στους οποίους τη μελέτη είχε αφοσιωθεί έκτοτε υπέρμετρα.⁵ Ο Πετράρχης συνέγραψε επίσης και κάποια έργα ιστορικού περιεχομένου, όπως το *De viris illustribus* («Περί των εξεχόντων ανδρών»), το οποίο καταπιάνεται με βιογραφίες προσωπικοτήτων της αρχαίας ρωμαϊκής ιστορίας.⁶ Μέσα από τα έργα του με ιστορικό περιεχόμενο ο Πετράρχης εκθέτει τη δική του αντίληψη για την επιστήμη της ιστορίας: η τελευταία οφείλει να έχει διδακτικό χαρακτήρα, να καλλιεργεί την αρετή στους πολίτες και να λειτουργεί ως ανάχωμα σε μελλοντικά σφάλματα.⁷ Είναι ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι ο διαπρεπής αυτός ουμανιστής έχοντας ως οδηγούς του τα αρχαία κλασσικά συγγράμματα προσεγγίζει πρώτος με αυστηρά κριτικό μάτι τις αφηγήσεις των μεσαιωνικών χρονογραφιών/χρονικών. Ο σύγχρονος αναγνώστης εντυπωσιάζεται από την αρνητική στάση του Πετράρχη απέναντι σε ευρύτατα διαδεδομένους μεσαιωνικούς μύθους. Άλλωστε –και αυτό δεν πρέπει να παραβλέπεται– ο Πετράρχης είναι και ο πρώτος που βαφτίζει τον Μεσαίωνα ως «Σκοτεινούς Χρόνους».⁸

Καίρια, επίσης, συμβολή στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών, που υποβοήθησαν τη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, έπαιξαν δυο άλλες εξαιρετικά διακεκριμένες μορφές του πρώιμου ιταλικού ουμανισμού, σύγχρονες του Πετράρχη: ο Ιωάννης Βοκκάκιος (1313-1375) και ο Coluccio Salutati (1331-1406).⁹ Ο μεν Βοκκάκιος ήταν μαθητής του Πετράρχη, καταγόταν από την Φλωρεντία, και γενικώς πιστεύεται ότι υπήρξε το πρόσωπο

⁴ Γενικά για τον Bruni και τα συγγράμματά του, βλ. G. Ianziti, *Writing History in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the Uses of the Past*, Cambridge, MA 2012, σποράδην· Cochrane, *Historians and Historiography*, 3-20· Wilcox, *The Development*, 1-129.

⁵ Για την ουμανιστική προσωπικότητα του Πετράρχη, βλ. Quillen, «Humanism and the lure of Antiquity», 40-42· Martines, *Power and Imagination*, σποράδην· Burke, *The European Renaissance*, 23 κ.εξ· Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, σποράδην.

⁶ M. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History, 400-1500*, Manchester – New York 2011 (ανατύπ. 2014), 481-482· Cochrane, *Historians and Historiography*, 17.

⁷ Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 482-483.

⁸ Barnes, *A History of Historical Writing*, 102. Επίσης για την προσέγγιση του Πετράρχη απέναντι στην ιστορία ως επιστήμη βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 480-484· Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, 61.

⁹ Γενικά για τον ρόλο, που έπαιξαν οι Πετράρχης, Βοκκάκιος και Salutati στη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, βλ. επίσης Cochrane, *Historians and Historiography*, 15 κ.εξ.

που εισήγαγε τον ουμανισμό στην πόλη αυτή.¹⁰ Ο Βοκκάκιος ήταν μέγας θαυμαστής της κλασικής αρχαιότητας και, πέραν της συγγραφικής του δραστηριότητας, αφιέρωσε πολύ χρόνο στη διεξαγωγή ερευνών σε μοναστηριακές βιβλιοθήκες για τον εντοπισμό «ξεχασμένων» (ή λανθάνοντων) χειρογράφων των κλασσικών συγγραφέων. Ο δε Salutati υπήρξε μέντορας του Brunι και διετέλεσε επί τριανταένα χρόνια καγκελάριος της Φλωρεντίας. Η στενή σχέση, που ο Salutati είχε αναπτύξει με τον Βοκκάκιο, του εμφύσησε υπέρμετρο ενθουσιασμό για την αρχαία λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και την πολιτική θεωρία. Ο Salutati αφοσιώθηκε, ωσαύτως, με ζήλο στην αναζήτηση χειρογράφων της αρχαίας σοφίας και στην αναβίωση των κλασσικών γραμμάτων.¹¹ Συν τοις άλλοις, τον διακατείχε το πάθος για την επιστήμη της ιστορίας, την οποία θεωρούσε –μεταξύ άλλων– ως «ευεργέτη της ανθρωπότητας» και «προαγωγό του ανθρώπινου πολιτισμού». Ο Salutati μεταλαμπάδευσε αυτό το πάθος του για την ιστορία (όπως επίσης και τη θέρμη, την οποία γενικά επιδείκνυε στους τομείς της μελέτης της κλασικής ρητορικής, της αρχαίας φιλοσοφίας και της πολιτικής θεωρίας) στους φίλους του, μαθητές του και διαδόχους του στην καγκελαρία της Φλωρεντίας: τον προαναφερθέντα Brunι και τον Roggio Bracciolini (1380-1459), οι οποίοι επέπρωτο να προχωρήσουν αργότερα στην εκπόνηση ιστορικών έργων και να αναδειχθούν σε διάσημους ιστορικούς συγγραφείς και κορυφαίες μορφές του ιταλικού ουμανισμού.¹²

Επομένως, το έδαφος για τη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας ήταν πρόσφορο στη Φλωρεντία. Ήδη στην «ακαδημία» της πόλης αυτής, κατόπιν πρωτοβουλιών του Πετράρχη, ιδρύθηκε το 1361 η πρώτη έδρα ελληνικών σπουδών (μολονότι αυτή λειτούργησε για μικρό χρονικό διάστημα) σε ολόκληρη τη Δυτική Ευρώπη, υπό τον Λεόντιο Πιλάτο, Έλληνα από την Καλαβρία.¹³ Προς τα τέλη του 14^{ου} αιώνα άρχισαν να προσκαλούνται στη Φλωρεντία φημισμένοι έλληνες λόγιοι, όπως ο Γεώργιος Γεμιστός Πλήθων (1355-1452), οι οποίοι προσήλθαν και έδωσαν διαλέξεις ή δίδαξαν στην πόλη. Ο πλέον γνωστός από αυτούς ήταν ο (Εμ)μανουήλ Χρυσολωράς (1355-1415), έλληνας ευγενής και διπλωμάτης από την

¹⁰ Για τη σχέση του Βοκκάκιου με τα κλασσικά γράμματα, βλ. N. G. Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση, Ελληνικές σπουδές κατά την Ιταλική Αναγέννηση*, μετάφρ. Φ. Πρεβεδούρου-Γεωργίνη, Αθήνα 1994, 25 κ.εξ.· Reynolds–Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι*, 158-160.

¹¹ Γενικά για τον Salutati και τον κύκλο του, βλ. Quillen, «Humanism and the lure of Antiquity», 42-47· Burke, *The European Renaissance*, 26-33· Reynolds και Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι*, 160-162.

¹² Για τις περί την επιστήμη της ιστορίας βαθυστόχαστες απόψεις του Salutati, βλ. E. Garin, *Italian Humanism, Philosophy and Civic Life in the Renaissance*, αγγλική μετάφρ. P. Munz, New York 1965, 7 κ.εξ. Περισσότερα για τη μεγάλη συμβολή του Salutati στη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, βλ. N. Struever, *The Language of History in the Renaissance: Rhetoric and Historical Consciousness in Florentine Humanism*, Princeton 1970 (ανατύπ. 2015), σποράδην, κυρίως 42 κ.εξ.

¹³ Για τον Πιλάτο και τα ελληνικά γράμματα στην Ιταλία της Αναγέννησης, βλ. Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση*, 17-25· K. M. Setton, *Το Βυζαντινό υπόβαθρο της Ιταλικής Αναγέννησης*, μετάφρ. Μ. Οικονόμου, Αθήνα 2008· D. J. Geanakoplos, *Βυζαντινή Ανατολή και λατινική Δύση, δυο κόσμοι της χριστιανοσύνης στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση*, μετάφρ. Κ. Δ. Κυριαζή, Αθήνα 1966, 54.

Κωνσταντινούπολη, ο οποίος, κληθείς προς τούτο από τον Salutati, δίδαξε την αρχαία ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία στη Φλωρεντία μεταξύ των ετών 1396 και 1400. Η παρουσία του έλληνα λογίου στην Ιταλία έγινε δεκτή με πρωτοφανή ενθουσιασμό. Εξέχουσες προσωπικότητες της ιταλικής πολιτικής ζωής –αλλά και των γραμμάτων– μαθήτευσαν κοντά στον διακεκριμένο έλληνα λόγιο. Με τον Χρυσολωρά, στην ουσία, ξεκινά η συστηματική διδασκαλία των ελληνικών γραμμάτων στη Δύση.¹⁴

Μεταξύ των πλέον ενθουσιωδών και αρίστων φοιτητών του Χρυσολωρά συγκαταλέγεται και ο προαναφερθείς Brunī. Ο σοφός έλληνας λόγιος εμφύσησε στην ψυχή του νεαρού φοιτητή του το πάθος για τα ελληνικά γράμματα, στη μελέτη των οποίων ο Brunī αφιέρωσε όλη την υπόλοιπη ζωή του. Ο Brunī μελετά ακούραστα και με υπερβάλλοντα ζήλο τους αρχαίους έλληνες ιστορικούς συγγραφείς Θουκυδίδη, Πολύβιο και Πλούταρχο. Μεταφράζει στα κλασσικά λατινικά, κατά την πρώιμη φάση της συγγραφικής του δραστηριότητας, αποσπάσματα από τα έργα του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη, του Ξενοφώντα και του Μεγάλου Βασιλείου, σε μια προσπάθειά του να καταστήσει τα ελληνικά γράμματα πιο γνωστά στο ευρύτερο δυτικό κοινό.¹⁵ Με τον ίδιο ζήλο ο Brunī αφοσιώθηκε και στη μελέτη της λατινικής λογοτεχνίας, κυρίως στα έργα του ρήτορα Κικέρωνα και στα ιστορικά έργα του Σαλλούστιου, του Ιουλίου Καίσαρα και του Τίτου Λιβίου.¹⁶ Σταδιακά η ενασχόληση του Brunī με την αρχαία λογοτεχνία θα τον οδηγήσει και στη συγγραφή πρωτότυπων έργων, ιστορικού περιεχομένου. Μεταξύ αυτών κεντρική θέση κατέχει το έργο *Historiarum Florentini populi libri XII* («Ιστορία του λαού της Φλωρεντίας σε δώδεκα βιβλία»), ένα έργο

¹⁴ Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση*, 26-34· Cochrane, *Historians and Historiography*, 17· Setton, *To Βυζαντινό υπόβαθρο*, 118-138.

¹⁵ Ο ίδιος ο Brunī γράφει, περί το 1416, ότι «μελετούσε» τα ελληνικά γράμματα για περίοδο «δεκαοχτώ ετών», σχετικώς βλ. E. Fryde, «The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The ‘New Cicero’ of Leonardo Brunī», *The English Historical Review* 95 (1980), 533-552, εδώ 536. Πάνω στο θέμα της ελληνομάθειας του Brunī και της σχέσης του με τον Χρυσολωρά έχουν γραφτεί και πολλές υπερβολές, όπως είναι λ.χ. οι σχετικές με το θέμα αυτό ρομαντικές, ανεκδοτολογικού χαρακτήρα, «πληροφορίες» που παρέχει ο Μαργαρίτης Δήμιτσας, ο οποίος γράφει ότι ο Brunī εγκατάλειψε τις σπουδές του περί τα νομικά, για να παρακολουθήσει τα μαθήματα του Χρυσολωρά, λέγοντας ότι μπορούσε να «βρει πολλούς διδασκάλους της νομικής ... αλλά διδάσκαλον του Ομήρου, του Πλάτωνος, του Δημοσθένους, και των λοιπών ελλήνων ποιητών, φιλοσόφων και ρητόρων ουδένα άλλον δύναται να εύρει καθ’ όλην την Ιταλίαν ... ην ο Χρυσολωράς μοναδικός... μετά ... ζήλου [σ.σ. ο Brunī] επεδόθη εις την σπουδήν των ελληνικών ... ο δε διδάσκαλος σεμνύνετο και εκαυχάτο ότι έχει τοιούτον μαθητήν», βλ. Μ. Γ. Δήμιτσα, *Ο Ελληνισμός και η διάδοσις αυτού εις την Ιταλίαν και την λοιπήν Ευρώπην κατά τον μέσον αιώνα: Η προ αυτής πνευματική κατάσταση της Ευρώπης και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: Η αναγέννησις των γραμμάτων και οι συντελεσταί αυτής φηγάδες λόγιοι Έλληνες*, Αθήνα 1900, 45. Για τις μεταφράσεις αρχαίων ελληνικών συγγραμμάτων από τον Brunī, βλ. Ianziti, *Writing History*, σποράδην· Baron, *The Crisis*, σποράδην· Cochrane, *Historians and Historiography*, 17-18· Fryde, «The Beginnings of Italian Humanist Historiography», σποράδην· Wilcox, *The Development*, σποράδην· Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση*, 35-51, 63-67.

¹⁶ Για τη σχέση του Brunī με τα κλασσικά λατινικά συγγράμματα, βλ. Ianziti, *Writing History*, σποράδην· Baron, *The Crisis*, σποράδην· Fryde, «The Beginnings of Italian Humanist Historiography», σποράδην· Wilcox, *The Development*, σποράδην· J. E. Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism*, Princeton 1968, σποράδην, κυρίως 99 κ.εξ.

του οποίου ο ρόλος υπήρξε καθοριστικός στην παραπέρα εξέλιξη των μεθόδων και τρόπων σύνθεσης και συγγραφής ιστορικών συγγραμμάτων, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Το *Historiarum Florentini populi* ξεκίνησε να γράφεται το 1415 και ολοκληρώθηκε το 1442. Το έργο πραγματεύεται την ιστορία της Φλωρεντίας από τις απαρχές μέχρι το 1402. Καταλυτικό ρόλο στη σύλληψη και στη σύνθεση του έργου έπαιξε η βαθιά –για τα δεδομένα του χώρου και του χρόνου– γνώση της αρχαίας ιστοριογραφίας και ρητορικής εκ μέρους του Brunī. Το *Historiarum Florentini populi* χρησιμοποιεί, λοιπόν, ως βασικά του πρότυπα το γνωστότατο ιστορικό σύγγραμμα, για τη ρωμαϊκή ιστορία, του αρχαίου ρωμαίου ιστορικού Τίτου Λιβίου *Ab urbe condita* («Από κτίσεως της πόλεως [σ.σ. της Ρώμης]») και, σε μικρότερο βαθμό, τα ιστορικά συγγράμματα του Θουκυδίδη, του Πολυβίου και του Σαλλούστιου, των οποίων τα συγγραφικά χαρακτηριστικά ο Brunī επιχειρεί να μιμηθεί και να αναπαραγάγει.¹⁷ Συγχρόνως, όμως, ο Brunī συνεχίζει να διατηρεί στο έργο του και πολλά από τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μεσαιωνικής ιστοριογραφίας, με κυριότερο την αυστηρή, κατά χρονολογική σειρά, διάταξη της ύλης (δηλ. των γεγονότων), συμμορφούμενος έτσι με την παράδοση των μεσαιωνικών χρονογραφιών/χρονικών ως προς το θέμα αυτό. Έτσι, μέσω αυτής της ώσμωσης των αρχαίων και των μεσαιωνικών προτύπων, αλλά και της ευφύιας του Brunī, προέκυψε το σύγγραμμα *Historiarum Florentini populi*. Το συγκεκριμένο σύγγραμμα θεωρείται ότι ενέχει εξαιρετική σπουδαιότητα για την ιστορία και την εξέλιξη της ιστοριογραφίας, επειδή τούτο εισάγει πολλές πρωτοτυπίες σχετικά με τον τρόπο της συγγραφής και της σύνθεσης ιστορικών έργων, αλλά και της ερμηνείας του παρελθόντος. Με άλλα λόγια εντός του ιστορικού έργου *Historiarum Florentini populi* πρωτοεμφανίζονται τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του γραμματειακού είδους, το οποίο οι νεότεροι μελετητές ονόμασαν ουμανιστική ιστοριογραφία, τόσο σε επίπεδο δομής και διάταξης της ύλης, όσο και σε επίπεδο γλώσσας, ιδεών και ύφους.¹⁸

Το σύγγραμμα τούτο του Brunī κέρδισε από πολύ νωρίς τον θαυμασμό της ιταλικής λογιόσυνης και έτυχε ενθουσιώδους πρόσληψης από τους ουμανιστικούς κύκλους της Ιταλίας. Χωρίς αμφιβολία, ο βασικός λόγος για τούτη την επιτυχία του έργου ήταν οι καινοτομίες που αυτό εισάγει: η άριστη χρήση της κλασικής λατινικής γλώσσας, το υψηλό επίπεδο λόγου, στο οποίο ήταν γραμμένο το έργο, οι υποδειγματικές ρητορικές δημηγορίες,

¹⁷ Για τα κλασικά πρότυπα του έργου *Historiarum Florentini populi*, βλ. G. Ianziti, «Challenging Chronicles: Leonardo Brunī's *History of the Florentine People*», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 249-272, σποράδην· Baron, *The Crisis*, σποράδην· Cochrane, *Historians and Historiography*, 3 κ.εξ.· Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 486-489· Fryde, «The Beginnings», σποράδην και 249-252· Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 34-37, 105-106.

¹⁸ Πρόσφατη έκδοση: Leonardo Brunī, *History of the Florentine People*, τ. 1-3, έκδ. και αγγλική μετάφρ. J. Hankins, Cambridge, MA – London 2001-2007.

η άρτια φροντισμένη διάταξη της ύλης, καθώς επίσης και οι φιλελεύθερες αντιλήψεις αλλά και οι ουμανιστικές φιλοσοφικές και πολιτικές ιδέες, που αποπειράτο το σύγγραμμα του Brunī να πλασάρει. Όλα τα πιο πάνω είχαν ως συνέπεια το σύγγραμμα *Historiarum Florentini populi* να χρησιμοποιηθεί έκτοτε ως πρότυπο για τη συγγραφή ιστορικών έργων από πληθώρα ιστορικών συγγραφέων στην Ιταλία και πέραν αυτής, εγκαινιάζοντας, έτσι, τη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.¹⁹

Πέραν από το έργο *Historiarum Florentini populi* ο Brunī συνέθεσε και άλλα ιστορικού περιεχομένου έργα. Μεταξύ αυτών ιδιαίτερης μνείας αξίζει το *Rerum suo tempore gestarum commentarius* («Απομνημονεύματα [σ.σ. ή Υπομνήματα] των γεγονότων της εποχής του»), ένα είδος απομνημονευμάτων ή αυτοβιογραφίας, που ο ιταλός ουμανιστής συνέγραψε λίγο πριν από τον θάνατό του. Για τη συγγραφή του έργου αυτού ο Brunī κάνει εκτεταμένη χρήση του πλούσιου προσωπικού του αρχείου και των αναμνήσεών του από τη θητεία του ως καγκελαρίου της Φλωρεντίας. Ας σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο έργο του Brunī έχει ως πρότυπα για τη σύνταξή του τα συγγράμματα του Ιουλίου Καίσαρα *Commentarii de bello Gallico* («Απομνημονεύματα του γαλατικού πολέμου») και *Commentarii de bello civili* («Απομνημονεύματα του εμφυλίου πολέμου»). Το *Rerum suo tempore gestarum commentarius* είχε πολύ μεγάλη απήχηση στους μεταγενεστέρους συγγραφείς και επέπρωτο να καθιερωθεί και το ίδιο –με τη σειρά του– ως πρότυπο για τη συγγραφή αυτοβιογραφικών ιστορικών έργων ή απομνημονευμάτων κατά τους Πρώιμους Νεότερους Χρόνους.²⁰

Είναι, επίσης, χρήσιμο να προστεθεί ότι το *Rerum suo tempore gestarum commentarius* του Brunī καθιέρωσε κατά κάποιο τρόπο –για τους επόμενους δυο αιώνες τουλάχιστον– τη χρήση του όρου *commentarius* (ή *commentarium* ή *commentarii*) στους τίτλους των ιστορικών συγγραμμάτων, των οποίων οι αφηγήσεις είχαν ως θέμα τα απομνημονεύματα ή τις προσωπικές αναμνήσεις (ή εμπειρίες) του συγγραφέα ή την εξιστόρηση γεγονότων συγχρόνων με τον συγγραφέα.²¹ Ως πολύ γνωστό παράδειγμα αυτού του ιστοριογραφικού

¹⁹ Για την καταλυτική επιρροή του έργου στη σύνταξη μεταγενεστέρων ιστορικών έργων, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 350-351· Brunī, *History*, τ. 1, x· Breisach, *Historiography*, 154-155· Baron, *The Crisis*, σποράδην και 6-7· Barnes, *A History of Historical Writing*, 102-103.

²⁰ Για το έργο *Rerum suo tempore gestarum commentarius* του Brunī και την επίδραση που αυτό άσκησε, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 20. Σημειώνουμε ότι συνήθως ο λατινικός όρος *commentarius* (ή *commentarii* κλπ.) αποδίδεται στην αγγλική γλώσσα ως *memoirs* (απομνημονεύματα ή αναμνήσεις), *autobiography* (αυτοβιογραφία) ή απλώς *commentaries*, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 20· Baron, *The Crisis*, 369· Barnes, *A History of Historical Writing*, 106· λήμμα «υπόμνημα» στο *A Greek-English Lexicon*, έκδ. H. G. Liddel – R. Scott, New York 1883, 1634. Στην αρχαία ελληνική γλώσσα (και στην καθαρεύουσα) ο λατινικός όρος *commentarius* (ή *commentarii* κλπ.) αποδίδεται με τον όρο «υπόμνημα», βλ. λήμμα «υπόμνημα» στο *A Greek-English Lexicon*, 1634· Ιουλίου Καίσαρος, *Υπομνήματα/De bello civili. Βιβλίον Γ' κεφ. 82-104*, έκδ. Ε. Α. Σκάσσης, Αθήνα 1938 (ανατύπωση).

²¹ «Unlike history, the commentary had no other necessary chronological limits than the author's lifetime» («αντίθετα με την ιστορία, τα απομνημονεύματα δεν έχουν άλλο υποχρεωτικό χρονικό ορίζοντα από την περίοδο της ζωής του συγγραφέα»), σύμφωνα με τον Cochrane, *Historians and Historiography*, 20.

είδους μπορούμε να αναφέρουμε τη φημισμένη αυτοβιογραφία του Αινεία Συλβίου Piccolomini, του πάπα Πίου Β΄ δηλαδή, διάσημου ουμανιστή, η οποία φέρει τον τίτλο *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt* («Απομνημονεύματα των αξιομνημόνευτων πραγμάτων, που έλαβαν χώρα στα χρόνια του»). Το λαμπρό τούτο έργο, που ακολουθεί ασφαλώς τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, συντάχθηκε μεν περί το 1458-64, αλλά τυπώθηκε μετά το θάνατό του συγγραφέα, το 1584, και αποτελεί πολυτιμότερη πηγή γνώσης για την πολιτική ιστορία και την κοινωνία της εποχής του ποντίφικα. Σημειώνουμε, ωσαύτως, ότι ο Πίος Β΄ συνέγραψε προηγουμένως το έργο *De rebus Basileae gestis commentarius* («Αναμνήσεις από τη Σύνοδο της Βασιλείας»), όπου ο ίδιος καταγράφει τις προσωπικές του αναμνήσεις από τη Σύνοδο της Βασιλείας.²²

Τις νέες τάσεις και καινοτομίες, που ο Brunι εισήγαγε στην ιστοριογραφία, συνεχίζει να καλλιεργεί –εκτός από τους συγγραφείς που αναφέρθηκαν πιο πάνω– πληθώρα ιταλών ιστορικών συγγραφέων του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα, όπως ο προαναφερθείς Bracciolini, γραμματέας της παπικής κουρίας και διάδοχός του Brunι στην καγκελαρία της Φλωρεντίας, με το *Historia Fiorentina* («Ιστορία της Φλωρεντίας»), ο Bartolomeo della Scala (+1497), διατελέσας ομοίως καγκελάριος στην ίδια πόλη με το *Historia Florentinorum* («Ιστορία των κατοίκων της Φλωρεντίας»),²³ επίσης δε ο πολιτικός και φιλόσοφος Niccolò Machiavelli (1469-1527) με το *Istorie Fiorentine* («Ιστορίες της Φλωρεντίας») και άλλα του έργα.²⁴ Ο ομοίως καταγόμενος από τη Φλωρεντία Francesco Guicciardini (1483-1540) κατέλειπε στους μεταγενεστέρους διάφορα συγγράμματα (ένα από αυτά πραγματεύεται την ιστορία της Ιταλίας ως ενιαίου γεωγραφικού και ιστορικού χώρου), με τα οποία θεωρείται ότι η ουμανιστική ιστοριογραφία φτάνει στο απόγειό της.²⁵

Τα ειδολογικά χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας ακολουθούν και οι ιστορικοί της Βενετίας, όπως ο Marcantonio Cocchio Sabellico (1436-1506), καθηγητής της ρητορικής, ο οποίος πρώτος ανέλαβε το πόστο του επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης, και ο οποίος τιτλοφορεί το ιστορικό του σύγγραμμα για την πόλη της Βενετίας ως *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* («Ιστορίες των βενετικών πραγμάτων από

²² Για τα ιστορικά συγγράμματα του Piccolomini (πάπα Πίου Β΄), βλ. ανωτέρω 2.3.1. Ας σημειωθεί ότι ο Πίος Β΄ εξυμνεί υπέρμετρα τους καγκελαρίους της Φλωρεντίας Salutati, Brunι και Bracciolini για την υψηλή ρητορική τους κατάρτιση, την καλλιέργεια, αλλά και την ανώτατη ποιότητα των συγγραμμάτων τους, σχετικώς βλ. Struever, *The Language of History*, 40-41.

²³ Για τον Bartolomeo della Scala και το ιστορικό του έργο, βλ. Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 177-202.

²⁴ Για το ιστορικό έργο του Μακιαβέλλι, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδην, κυρίως 265-270· Barnes, *A History of Historical Writing*, 107-108.

²⁵ Για το ιστορικό έργο του Guicciardini, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδην· Barnes, *A History of Historical Writing*, 108-110.

ιδρύσεως της πόλης σε τριάντα τρία βιβλία»), και ο συνεχιστής του, ο Pietro Bembo (1450-1547), με το σύγγραμμα *Historiae Venetae libri XII* («Δώδεκα βιβλία βενετικών ιστοριών»).²⁶ Στη δε Νάπολη η ουμανιστική ιστοριογραφία εισάγεται από τον Lorenzo Valla (1407-1457), λαμπρό ουμανιστή, που είναι και ιδιαίτερα γνωστός για την αποκάλυψη της μη γνησιότητας της λεγόμενης «Κωνσταντίνειας Δωρεάς».²⁷

Εξαιρετικά διακεκριμένη μορφή –που αξίζει ιδιαίτερης μνείας– στον χώρο της ουμανιστικής ιστοριογραφίας υπήρξε, επίσης, και ο Flavio Biondo, για τον οποίο έγινε ήδη λόγος προηγουμένως.²⁸ Ο Biondo διετέλεσε στενός συνεργάτης και γραμματέας τεσσάρων παπών, μεταξύ των οποίων του πάπα Ευγενίου Δ' (1383-1447) και του εξέχοντος ουμανιστή πάπα Πίου Β'.²⁹ Από τα χρόνια της νεότητάς του ο Biondo είχε συνδεθεί στενά με τους ουμανιστικούς κύκλους της Φλωρεντίας, μαθήτευσε κοντά στον Brunι, ο οποίος του ενεφύσησε το δικό του πάθος και τις απόψεις του για την επιστήμη της ιστορίας.³⁰ Ο Biondo ήταν από τους πρώτους, που επέδειξαν ενδιαφέρον για τα αρχαιολογικά μνημεία και τη σημασία που έχει η συστηματική μελέτη τους για την κατανόηση του παρελθόντος. Καρποί αυτού του ενδιαφέροντος υπήρξαν τα (αρχαιολογικού και ιστορικού περιεχομένου) συγγράμματά του *Roma triumphans* («Θριαμβεύουσα Ρώμη»), *Roma instaurata* («Αποκατασταθείσα Ρώμη») και *Italia illustrata* («Απεικόνιση της Ιταλίας»). Ο Biondo, για να συγγράψει τα ανωτέρω έργα, προέβη σε αφειδώλευτη χρήση αρχαίων και μεσαιωνικών πηγών, συνδυάζοντας την ευρυμάθειά του με την οξεία προσωπική του κρίση και παρατηρητικότητα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, και τα τρία έργα (και κυρίως το *Italia Illustrata* και ο τρόπος σύνθεσής του) έτυχαν ενθουσιώδους πρόσληψης από τον πνευματικό κόσμο της Ευρώπης. Έτσι, το *Italia illustrata* και η δομή του λειτούργησαν, έκτοτε, ως το πρότυπο της συνθέσεως έργων, που είχαν ως αντικείμενο τη χωρογραφία.³¹ Μεταξύ των συγγραφέων, που φαίνεται ότι επηρεάστηκαν από τις ιστοριογεωγραφικές προσεγγίσεις και μεθόδους του Biondo, ήταν και ο πολύς Πίος Β', ο οποίος συνέγραψε αριθμό

²⁶ Για το ιστορικό έργο του Sabellico, βλ. ανωτέρω 2.2. Για το ιστορικό έργο του Bembo, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 357· Cochrane, *Historians and Historiography*, 228-232· Reynolds, «Latin Historiography», 17-18.

²⁷ Για τον Valla, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 353-354· Martines, *Power and Imagination*, 271, 274-275 και σποράδη· Grafton, *What was History*, 35 κ.εξ· Cochrane, *Historians and Historiography*, 147-149· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 55-59· Barnes, *A History of Historical Writing*, 104.

²⁸ Βλ. ανωτέρω 2.3.1.

²⁹ Biondo, *Italy Illuminated*, τ. 1, ix.

³⁰ Cochrane, *Historians and Historiography*, 34-35. Αργότερα ο Biondo δεν θα διστάσει να επικρίνει ανοιχτά ορισμένες επιλογές του Brunι, του διδασκάλου του, σε ιστοριογραφικά θέματα, προσπαθώντας προφανώς να αναδείξει εαυτόν, βλ. Ianziti, *Writing History*, 20-21.

³¹ Cochrane, *Historians and Historiography*, 40· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 31. Επίσης, βλ. 2.3.1.

συγγραμμάτων με ιστοριογεωγραφικό περιεχόμενο, με πιο γνωστό από αυτά το έργο *Cosmographia* («Περιγραφή του κόσμου»)³²

Τομή στην ιστοριογραφία συνιστά και το σύγγραμμα του Biondo *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades* («Δεκάδες ιστοριών από την παρακμή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»), που ολοκληρώθηκε το 1453, και το οποίο χαρακτηρίζει ως μια εποχή παρακμής/οπισθοδρόμησης (*inclinatio*) τη χιλιετή περίοδο, που διέρρευσε από το 410 (άλωση της Ρώμης από τους Γότθους) μέχρι το 1410, σε αντιδιαστολή με τη σύγχρονή του συγγραφέα εποχή, την οποία ο Biondo θεωρεί ως μια εποχή ανάπτυξης των γραμμάτων και των τεχνών.³³

Ο κατάλογος των ιστορικών συγγραφέων, που ασπάστηκαν τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, είναι ασφαλώς εκτενέστατος. Είναι, πάντως, αξιοπρόσεχτο το γεγονός ότι όλοι αυτοί οι ιταλοί λόγιοι, οι οποίοι αγκάλιασαν με στοργή την αρτιγένητη ουμανιστική ιστοριογραφία και συνέβαλαν στην τελική διαμόρφωση των ιδιαίτερων ειδολογικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της, είχαν οι πιο πολλοί αναμειχθεί ενεργά στην πολιτική κονίστρα της εποχής τους, ή κατά καιρούς κατείχαν υψηλές θέσεις στην παπική Αυλή.³⁴ Η ουμανιστική ιστοριογραφία, όμως, δεν περιορίστηκε μόνο στον γεωγραφικό χώρο της Ιταλίας. Πολύ σύντομα, ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, πολλές από τις καινοτομίες, που εισήγαγε η ουμανιστική ιστοριογραφία όσον αφορά στη συγγραφή ιστορικών έργων, θα διαπεράσουν τα στενά όρια της Ιταλίας και θα γνωρίσουν μεγάλη διάδοση σε ολόκληρη την Ευρώπη.³⁵ Εξυπακούεται, βεβαίως, ότι στην Ιταλία –αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη– συνεχίζονταν να παράγονται ιστορικού περιεχομένου συγγράμματα (κυρίως στο γραμματειακό είδος της χρονογραφίας/χρονικού), τα οποία παραμένουν αυστηρά προσκολλημένα στις μεσαιωνικές παρακαταθήκες περί τη σύνθεση ιστορικών συγγραμμάτων, και μετά τον 15^ο αιώνα. Με άλλα λόγια, οι καινοτομίες, που εισήγαγε ο

³² Όπως λέχθηκε πιο πάνω ο Biondo διετέλεσε γραμματέας του Πίου Β'. Φαίνεται αμφότεροι ότι εκτός από κοινούς προβληματισμούς περί την επιστήμη της ιστορίας ασπάζονταν ωσαύτως (και προπαγάνδιζαν) και κοινές πολιτικές επιδιώξεις: την ανάγκη για τη διοργάνωση σταυροφορίας προς απαλλαγή των χριστιανών της Ανατολής από την οθωμανική κατοχή, σχετικώς βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 47. Υπενθυμίζουμε ότι ο Πίος Β' συνέγραψε και το έργο *Historia rerum ubique gestarum in Asia...*, που πρωτοεκδόθηκε στη Βενετία το 1477 και που αφιερώνει αρκετές σελίδες για την ιστορία και γεωγραφία της Κύπρου.

³³ Γενικά για τα ιστορικά έργα του Biondo, βλ. 2.3.1. Παρουσιάζει ενδιαφέρον να σημειώσουμε εδώ την άποψη του Πίου Β' για τον Biondo και το έργο του: ο ποντίφικας, καταχωρίζοντας στα *Απομνημονεύματά* του τον θάνατο του Biondo, σημειώνει ότι το έργο του τελευταίου *Decades*, καίτοι είναι «χρήσιμο», εντούτοις χρειάζεται «αναθεώρηση», σχετικώς βλ. Pellegrino, «From the Roman Empire to Christian Imperialism», 272.

³⁴ Για ένα ενδεικτικό κατάλογο των ιταλών ουμανιστών ιστορικών, βλ. Breisach, *Historiography*, 154-162· Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδην· Barnes, *A History of Historical Writing*, 101-111.

³⁵ Breisach, *Historiography*, 162-166· Barnes, *A History of Historical Writing*, 111-120.

Bruni στην ιστοριογραφία, σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι έτυχαν της αποδοχής του συνόλου των ιστορικών συγγραφέων της Πρώιμης Νεότερης Ευρώπης.³⁶

Νομίζουμε ότι είναι απαραίτητο να απαριθμήσουμε εδώ τα κυριότερα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, όπως τα εντοπίζουν οι ειδικοί επί του θέματος μελετητές. Προτού προχωρήσουμε, θεωρούμε ότι είναι αναγκαίο να υπενθυμίσουμε ότι η ουμανιστική ιστοριογραφία δεν εμφανίστηκε ξαφνικά και εκ του μηδενός, αλλά προέκυψε από την εξέλιξη της μεσαιωνικής ιστοριογραφίας, κάτι που έχει ήδη λεχθεί πιο πάνω. Εξυπακούεται, επομένως, ότι πολλά από τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νέου γραμματειακού είδους προϋπήρχαν (είτε σε εμβρυακή μορφή είτε σε πλήρη ανάπτυξη) στη μεσαιωνική ιστοριογραφία· αυτά, λοιπόν, είτε υιοθετήθηκαν απaráλλακτα από την ουμανιστική ιστοριογραφία, είτε απλώς δέχτηκαν τις αναγκαίες τροποποιήσεις, για να συνάδουν με τις απαιτήσεις, που επέβαλλαν οι καιροί και το πνευματικό κίνημα του ουμανισμού: τη στροφή δηλαδή προς την Αρχαιότητα, την ανακάλυψη των κλασικών κειμένων και την αναβίωση των κλασικών γραμμάτων. Από την άλλη, κάποια ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας είναι εντελώς καινούργια στο πεδίο της ιστορικής συγγραφής.

Σύμφωνα με τους ειδικούς μελετητές τα γενικά βασικά ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας είναι τα πιο κάτω:

α) Τα έργα είναι γραμμένα σε άριστα και επιτηδευμένα κλασικά λατινικά. Οι συγγραφείς καταβάλλουν περισσή φροντίδα, έτσι ώστε το επίπεδο και το ύφος του λόγου των έργων τους να είναι εξαιρετικά υψηλό και φροντισμένο.

β) Μέσα στα συγγράμματα εισάγονται λόγοι (ή δημηγορίες ή αγορεύσεις), τους οποίους οι συγγραφείς τοποθετούν στο στόμα των πρωταγωνιστών. Οι λόγοι αυτοί ακολουθούν τα αρχαία πρότυπα και τους κανόνες της ρητορικής τέχνης ως προς τη σύνθεσή τους, συχνά δε τούτοι προσλαμβάνουν έντονο θεατρικό και δραματικό τόνο. Μέσα από τους λόγους, πολλοί από τους οποίους έχουν διδακτικό και ιδεολογικό περιεχόμενο, επιδιώκεται η ηθική διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών ή ακόμα και η εκμάθηση των κανόνων της ρητορικής εκ μέρους των αναγνωστών.

γ) Κάποιοι εκ των ουμανιστών ιστορικών, κυρίως εκείνοι της Φλωρεντίας και της Βενετίας, υμνούν και προπαγανδίζουν τις ιδέες των πολιτικών και αστικών ελευθεριών (που είχαν καθιερωθεί στις δυο πόλεις) και τα ιδεώδη της *respublica*, της «ελεύθερης πολιτείας».

³⁶ Breisach, *Historiography*, 154.

δ) Τα έργα φροντίζουν να καλλιεργούν το αίσθημα του πατριωτισμού (ή ακόμα και του σωβινισμού), αλλά και να προωθούν τις επίσημες κρατικές βλέψεις εντός και εκτός των τειχών, αφού αρκετοί από τους ουμανιστές ιστορικούς ήταν προσωπικότητες της πολιτικής ζωής ή και κρατικοί υπάλληλοι (στους τελευταίους ανήκουν και οι επίσημοι ιστορικοί των ιταλικών πόλεων).

ε) Τα έργα διαιρούνται σε βιβλία, τα οποία απαριθμούνται, κατά τα αρχαία πρότυπα.

στ) Συνήθως προτάσσεται στα έργα αφιερωτική επιστολή απευθυνόμενη σε κάποιο ισχυρό πολιτικό, θρησκευτικό ή πνευματικό παράγοντα. Εκεί συνήθως ο συγγραφέας εκθέτει και τον λόγο, που τον παρακίνησε να προβεί στη συγγραφή του έργου.

ζ) Η διάταξη της ύλης και η εξιστόρηση των γεγονότων μέσα στα συγγράμματα ακολουθεί γραμμική χρονολογική σειρά, οι δε ουμανιστές ιστορικοί συνήθως βασίζονται σε μια κύρια αφηγηματική ιστορική πηγή, όταν εξιστορούν τα γεγονότα μιας συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου, και δεν ενδιαφέρονται ιδιαίτερα να εμπλουτίσουν την αφήγησή τους με πληροφορίες από άλλες επιπρόσθετες πηγές.

η) Μέσα στα έργα συναντώνται παρεκβάσεις γεωγραφικού, ηθικού ή άλλου περιεχομένου.

θ) Στα έργα γίνεται χρήση αρχειακών/επισημών κρατικών εγγράφων.

ι) Οι ουμανιστές ιστορικοί τηρούν συχνά κριτική στάση απέναντι στις πηγές.

Εννοείται, βεβαίως, ότι δεν πρέπει να αναμένεται ότι όλοι οι ουμανιστές ιστορικοί θα ακολουθούν κατά γράμμα τα πιο πάνω ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ή ότι δεν θα αποστασιοποιούνται από κάποια εξ αυτών· είναι άλλωστε δεδομένο ότι ο κάθε συγγραφέας (σε οποιαδήποτε εποχή και όχι μόνο στην περίοδο της Αναγέννησης) έχει το προσωπικό του στυλ, το δικό του πνευματικό υπόβαθρο και τις δικές του ιδιαίτερες συγγραφικές προτιμήσεις και καταβολές, παράγοντες που συνδιαμορφώνουν το τελικό προϊόν της συγγραφής ενός έργου. Με τον ίδιο τρόπο ασφαλώς συμπεριφέρεται και ο συγγραφέας της *Ιστορίας της Κύπρου*: όπως θα δείξουμε στις επόμενες σελίδες, και αυτός, σαν τέκνο της εποχής του, επηρεάστηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Αυτές τις συγκεκριμένες επιδράσεις και επιρροές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο επιχειρούμε να ιχνηλατήσουμε, να εξετάσουμε και να αναλύσουμε στα επόμενα κεφάλαια του τρίτου μέρους της παρούσης διατριβής.

3.3. Η σχέση της Κύπρου με το πνευματικό κίνημα του ιταλικού ουμανισμού

Στο παρόν κεφάλαιο θα καταβληθεί προσπάθεια, εν πρώτοις, να παρουσιαστούν οι διάυλοι επικοινωνίας μεταξύ της Κύπρου και του ιταλικού ουμανισμού, διάυλοι που διευκόλυναν τη μεταφορά στο νησί των ιδεών του συγκεκριμένου ιταλικού πνευματικού κινήματος. Εν συνεχεία δε, θα γίνει αναφορά σε κάποιες εξέχουσες κυπριακές προσωπικότητες στο πεδίο των γραμμάτων, οι οποίες αναδείχθηκαν σε φορείς του ιταλικού ουμανισμού, με σκοπό να καταδειχθεί ότι ο ιταλικός ουμανισμός ήταν αρκούντως διαδεδομένος κατά την εποχή του Φλωρίου Βουστρωνίου στην Κύπρο, ιδίως στα ανώτατα κοινωνικά στρώματα, και ότι ο ίδιος ο ιστορικός μας ήταν τέκνο αυτών των συγχρόνων του πολιτιστικών επιδράσεων και όχι μια ξεχωριστή πνευματική μορφή, που δρούσε εκτός του πλαισίου του κυπριακού πνευματικού κόσμου.

Για το θέμα της επίδρασης των πολιτιστικών (μεταξύ αυτών και των ιστορικών ασφαλώς) ρευμάτων του ουμανισμού της Ιταλικής Αναγέννησης πάνω στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Gilles Grivaud, ο πλέον σημαντικός των μέχρι σήμερα μελετητών του Φλωρίου, διατύπωσε την άποψη ότι «pour connaître le passé de l'île, Florio emprunte les voies des érudits de la Renaissance, en partant à la recherche de la culture classique» («για να καταστήσει γνωστό το παρελθόν του νησιού, ο Φλώριος δανείζεται τους τρόπους [σ.σ. ή τις προσεγγίσεις] των λογίων της Αναγέννησης, ξεκινώντας από την αναζήτηση της κλασικής κουλτούρας»)¹. Και συνεχίζει ο γάλλος μελετητής: «Florio entend livrer une oeuvre d'érudition, en suivant les voies inaugurées par les écoles historiques de la Renaissance italienne dont il connaît certainement diverses productions, puisqu'il cite à plusieurs reprises Piccolomini» («ο Φλώριος επιδιώκει να καταλείπει ένα έργο ευρυμάθειας [σ.σ. εγκυκλοπαιδικού χαρακτήρα;] ακολουθώντας τα μονοπάτια [σ.σ. ή τους τρόπους], που έχουν εγκαινιασθεί από τις ιστορικές σχολές της Ιταλικής Αναγέννησης, των οποίων γνώριζε με βεβαιότητα ποικίλα έργα, μιας και αναφέρει επανειλημμένως τον Piccolomini»)². Ο Grivaud, λοιπόν, σαφέστατα διατείνεται ότι ο Φλώριος συνειδητά έθεσε ως στόχο του, κατά τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*, να συμμορφωθεί με τις «υψηλές» προδιαγραφές, που έθεσαν οι «λόγιοι της Αναγέννησης», ήτοι οι ουμανιστές, για την συγγραφή ιστορικών έργων. Ο Grivaud φαίνεται, ωσαύτως, να υποβάλλει στο ανωτέρω απόσπασμα ότι ο Φλώριος, με το να ακολουθήσει –συγγράφοντας την *Ιστορία της Κύπρου*– τις μεθόδους και προσεγγίσεις των λογίων της Αναγέννησης, επιζητούσε να αφήσει πίσω

¹ Grivaud, *Entrelacs*, 261.

² Grivaud, *Entrelacs*, 262.

του ένα έργο, το οποίο, κατά το μέτρο του δυνατού, να εντάσσεται ειδολογικά στην ιστοριογραφική παράδοση της Αναγέννησης.

Εδώ γεννάται το ερώτημα: πώς πρέπει να εκλάβει κανείς τη διατύπωση του Grivaud, ότι ο Φλώριος ακολουθεί (ή συμμορφώνεται με) «τα μονοπάτια» (ή τις προδιαγραφές), που χάραξαν «οι λόγιοι της Αναγέννησης» ή «οι ιστορικές σχολές της Ιταλικής Αναγέννησης»; Ως απάντηση σε αυτό το ερώτημα ο γράφων θεωρεί τα πιο κάτω: α) ότι ο Φλώριος μιμείται (ή αντιγράφει) τις προσεγγίσεις και μεθόδους των ουμανιστών πάνω στο ζήτημα του «συγγράφειν» ιστορία· και β) ότι ο Φλώριος υιοθετεί τα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Με άλλα λόγια, ο Grivaud φαίνεται πως υποστηρίζει ότι ο Φλώριος δέχτηκε επιρροές και επιδράσεις από την ιστοριογραφία της Αναγέννησης (ή την ουμανιστική ιστοριογραφία, θα λέγαμε εμείς, αφού αυτήν εισήγαγαν και καθιέρωσαν οι «λόγιοι της Αναγέννησης»).

Υπενθυμίζουμε ενταύθα, λοιπόν, ότι ο βαθμός που ο Φλώριος δέχεται και αφομοιώνει επιρροές και επιδράσεις από την ουμανιστική ιστοριογραφία αποτελεί ένα από τα αντικείμενα της έρευνας της παρούσης διατριβής.³ Προτού προχωρήσει, όμως, κάποιος στην εξέταση των οποιονδήποτε επιρροών και επιδράσεων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας επί της συνθέσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*, είναι επιβεβλημένο να δοθεί και μια απάντηση σε ένα αμέσως συναρτώμενο καίριο ερώτημα: πώς, με ποιο τρόπο δηλαδή, ήρθε σε επαφή ο Φλώριος με τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (και του ουμανισμού γενικότερα). Θυμίζουμε στο σημείο αυτό ότι ο Φλώριος γεννήθηκε περί τις αρχές του 16^{ου} αιώνα και ξεκίνησε τη συγγραφική του δραστηριότητα στα μέσα της δεκαετίας του 1530, αφού είχε προφανώς κατορθώσει μέχρι τότε να τύχει η ευρυμάθειά του γενικής αναγνώρισης, πράγμα που επιβεβαιώνεται και από την απόφαση των Βενετικών Αποικιακών Αρχών να του αναθέσουν την εκπόνηση της ιταλικής μετάφρασης των *Ασσιζών* (1531-1535).⁴ Η *Ιστορία της Κύπρου* (που έλαβε την τελική μορφή της μεταξύ των ετών 1558 με 1566/7) ήταν ίσως το τελευταίο σύγγραμμα του Φλωρίου, καρπός της συγγραφικής και πνευματικής του

³ Παρόμοιες με του Grivaud απόψεις για επιδράσεις της Ιταλικής Αναγέννησης πάνω στην *Ιστορία της Κύπρου* εκφράζουν και άλλοι σύγχρονοι μελετητές. Η Άγγελ Νικολάου-Κονναρή σημειώνει ότι «Bustron's work ... constitutes a first attempt in medieval Cypriot historiography to write a historical synthesis according to the Italian Renaissance models» («το έργο του [σ.σ. Φλωρίου] Βουστρωνίου συνιστά την πρώτη απόπειρα στη μεσαιωνική κυπριακή ιστοριογραφία να γραφτεί μια ιστορική σύνθεση, που να ακολουθεί τα ιταλικά αναγεννησιακά πρότυπα»), βλ. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio». Ο Lorenzo Calvelli θεωρεί επίσης την *Ιστορία της Κύπρου* ως «ispirandosi ai canoni della storiografia rinascimentale italiana» («εμπνευσμένη από τους κανόνες της ιστοριογραφίας της Ιταλικής Αναγέννησης»), βλ. Calvelli, *Cipro*, 126. Η Evangelia Skoufari πιστεύει ότι ο Φλώριος είναι «partecipe della cultura rinascimentale» («συμμέτοχος στην κουλτούρα της Αναγέννησης»), βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 143. Ο Στάθης Μπίρταχας παρομοίως διατείνεται ότι «ο (σ.σ. Φλώριος) Βουστρώνιος υιοθετεί τις μεθόδους των λογίων της Αναγέννησης», βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 183.

⁴ Σχετικώς, βλ. ανωτέρω 1.1.5.

ωρίμανσης, και το επιστέγασμα της συγγραφικής του σταδιοδρομίας. Η *Ιστορία της Κύπρου*, όμως, δεν ήταν μόνο το απαύγασμα της σοφίας και της γνώσης, που είχε συναθροίσει ο Φλώριος, αλλά και των πνευματικών επιρροών και επιδράσεων, τις οποίες είχε δεχτεί ο ιστορικός κατά την περίοδο της ακμής του βίου του (περίπου 1520-1560). Επομένως, στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο πρέπει να τοποθετηθεί η οποιαδήποτε μορφής επαφή και γνωριμία του Φλωρίου με το γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, και στην ίδια περίοδο πρέπει να αναζητήσει κανείς τους φορείς (συγγραφείς, συγγράμματα) των ουμανιστικών ιστορικών επιδράσεων πάνω στον κύριο ιστορικό.

Όπως έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο, ο ουμανισμός, ως ιταλικό πνευματικό κίνημα, είχε γεννηθεί και ανδρωθεί περί τα μέσα του 14^{ου} αιώνα μέσα από τα συγγράμματα του Πετράρχη, του Βοκκάκιου και του Salutati, δηλαδή δυο αιώνες προτού ο Φλώριος πάρει τη γραφίδα του, για να αφιερωθεί στη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*. Από την άλλη, ένα από τα απότοκα του ουμανισμού, ήτοι η ουμανιστική ιστοριογραφία, που εγκαινίασε ο Bruni, είχε συμπληρώσει ήδη περισσότερο από έναν αιώνα ζωής, προτού να εισέλθει ο Φλώριος στην ακμή του βίου του· ειρήσθω εν παρόδω ότι το παλαιότερο σωζόμενο χειρόγραφο (τμήματος) του *Historiarum Florentini populi* φέρει τη χρονολογία 1429, ωστόσο οι μελετητές υποστηρίζουν ότι το έργο κυκλοφόρησε τμηματικά μεταξύ των ετών 1419 και 1444.⁵ Συνεπώς, από τη στιγμή της γενέσεως του ουμανισμού (και των παρεπομένων του) μέχρι την έναρξη της συγγραφικής δραστηριότητας του Φλωρίου μεσολάβησε πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, το οποίο παρέσχε τη δυνατότητα στις ουμανιστικές ιδέες και στις ουμανιστικές τάσεις περί την ιστοριογραφία να ταξιδέψουν και στο νησί της Κύπρου.

Πώς ταξίδεψαν οι ουμανιστικές ιδέες και αντιλήψεις στην Κύπρο, αλλά και πώς γενικά ταξιδεύουν και διαδίδονται οι ιδέες από το ένα μέρος στο άλλο είναι μεγάλο θέμα προς συζήτηση και δεν είναι δυνατόν να εξαντληθεί εδώ· θα επιχειρηθεί, ωστόσο, να εντοπιστούν πιθανά κανάλια επικοινωνίας μεταξύ του ιταλικού ουμανισμού από τη μια και της Κύπρου από την άλλη. Ασφαλώς, οι ιδέες ταξιδεύουν έχοντας ως όχημά τους τους ανθρώπους· κατά την περίοδο της Αναγέννησης, όπως άλλωστε και σε κάθε εποχή, υπήρχαν οι άνθρωποι που μετακινούνταν. Στον τομέα αυτόν, της μετακίνησης δηλαδή των ανθρώπων, η σχέση της Κύπρου με την Ιταλία υπήρξε αμφίδρομη. Συνήθεις ομάδες τέτοιων μετακινήσεων ήταν οι περιηγητές και οι έμποροι. Η Κύπρος ανέκαθεν δεχόταν πλήθος ευρωπαϊών περιηγητών (και Ιταλών), που χρησιμοποιούσαν τα λιμάνια της ως σταθμό για προσκυνηματικά ταξίδια

⁵ Wilcox, *The Development*, 3 σημ. 7 και 5 σημ. 13.

στους Αγίους Τόπους.⁶ Παράλληλα, σε παράλιες πόλεις του νησιού, είχε εγκατασταθεί μεγάλος αριθμός ιταλών εμπόρων κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα.⁷ Εξυπακούεται ότι τόσο οι περιηγητές όσο και οι έμποροι ήταν δυνάμει φορείς των νέων πνευματικών ρευμάτων του ουμανισμού στο νησί της Κύπρου. Δυνάμει φορείς των ουμανιστικών πνευματικών ιδεών ήταν, το δίχως άλλο, και οι βενετοί κρατικοί και εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, οι οποίοι στελέχωναν την Αποικιακή Διοίκηση και την Εκκλησία και οι οποίοι προερχόταν από τη βενετική αριστοκρατία και, ως εκ τούτου, ήταν κάτοχοι μεγάλης μόρφωσης και μέτοχοι των ουμανιστικών ιδεών.⁸ Παρομοίως, στη διάδοση των νέων πνευματικών τάσεων, συνέβαλε σε κάποιο βαθμό και ο περιορισμένος αριθμός ιταλών διδασκάλων και πνευματικών προσωπικοτήτων, οι οποίοι δραστηριοποιήθηκαν για κάποιο διάστημα στην Κύπρο: αναφέρουμε ενδεικτικά την περίπτωση του βενετού λογίου Sebastiano Foscari, που δίδαξε στο νησί κατά το διάστημα 1521-1523.⁹

Από την άλλη, στο πλαίσιο αυτής της αμφίδρομης σχέσης ανταλλαγών και μετακινήσεων μεταξύ της Κύπρου και της Ιταλίας, κύπριοι έμποροι είχαν εγκατασταθεί στην Ιταλία και στην ίδια τη Βενετία.¹⁰ Σημαντικός, επίσης, αριθμός Κυπρίων είχε ξεκινήσει να φοιτά σε ιταλικά πανεπιστήμια (κυρίως σε εκείνα της Μπολόνια, της Φερράρα και της Πάδοβας), ήδη από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα· στους επόμενους δυο αιώνες ο αριθμός των κυπρίων φοιτητών σε ιταλικά πανεπιστήμια αυξήθηκε ακόμα περισσότερο, είναι δε γεγονός ότι αρκετοί από τους αποφοίτους δεν γύριζαν ποτέ στο νησί, αλλά παρέμειναν στο εξωτερικό, επιδιώκοντας πανεπιστημιακή καριέρα.¹¹ Κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες ο ουμανισμός ήταν το κυρίαρχο πνευματικό ρεύμα στα ιταλικά πανεπιστήμια (και στα αστικά κέντρα)· επομένως, όλοι αυτοί οι άνθρωποι, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο ιταλικό έδαφος, γαλουχούντο με τις ιδέες του ουμανισμού. Ως εκ τούτου, στο κατοπινό διάστημα του βίου τους, εκόντες άκοντες, μεταβάλλονταν σε κήρυκες και αποστόλους του ιταλικού ουμανισμού.¹²

Είναι προφανές ότι στο πλαίσιο των ένθεν και ένθεν μετακινήσεων, για προσωρινή ή μονιμότερη παραμονή, οι άνθρωποι δεν κουβαλούσαν μόνο τους εαυτούς τους· μετέφεραν

⁶ Cobham, *Excerpta Cypria*, σποράδην.

⁷ Ενδεικτικά για τους εγκατασταθέντες ιταλούς και τους άλλους ευρωπαϊούς εμπόρους στην Κύπρο, βλ. D. Jacoby, «Το εμπόριο και η οικονομία της Κύπρου (1191-1489)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 387-454.

⁸ Grivaud, *Entrelacs*, 222.

⁹ Grivaud, *Entrelacs*, 42-43.

¹⁰ Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός», 1210.

¹¹ Για τους κυπρίους σπουδαστές σε ιταλικά πανεπιστήμια, βλ. ανωτέρω 1.1.2.

¹² Για τον ρόλο των αποφοίτων των ιταλικών πανεπιστημίων στη διάδοση του ουμανισμού, βλ. Burke, *The European Renaissance*, 57· P. O. Kristeller, «The European Diffusion of Italian Humanism», *Italica* 39 (1962), 1-20, εδώ 3-4.

επίσης τις γνώσεις, τις ιδέες τους αλλά και ακόμη κάτι πολυτιμότερο: τα βιβλία τους, είτε σε χειρόγραφο είτε, αργότερα, σε έντυπη μορφή. Επιπλέον, οι άνθρωποι, που είχαν γεννηθεί ή είχαν ζήσει στην Ιταλία για μακρά χρονικά διαστήματα κατά τη διάρκεια του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα (όπως οι έμποροι, οι κρατικοί αξιωματούχοι, οι σπουδαστές, οι διδάσκαλοι και οι περιηγητές, που αναφέρθηκαν πιο πάνω) και που αργότερα μετοίκησαν στην Κύπρο είτε σε προσωρινή είτε σε μόνιμη βάση, εξακολουθούσαν να διατηρούν επαφές με τα πνευματικά κέντρα της Ιταλίας μέσω της αλληλογραφίας και τηρούνταν συνεχώς ενήμεροι για τις οποιοσδήποτε καινούργιες πνευματικές εξελίξεις.¹³ Από την άλλη, όσοι Κύπριοι έμειναν στο εξωτερικό και σταδιοδρόμησαν στα ιταλικά πανεπιστήμια (μαρτυρείται – υπενθυμίζουμε– αρκετά μεγάλος αριθμός από αυτούς) μετέδιδαν, ομοίως, στη γενέτειρά τους τα ιταλικά ουμανιστικά πολιτιστικά ρεύματα μέσω της αλληλογραφίας τους.¹⁴ Μέσω, λοιπόν, και του καναλιού της αλληλογραφίας των αποδήμων Κυπρίων της Ιταλίας ο κυπριακός χώρος δεχόταν διαρκώς την ακτινοβολία και τις επιρροές του ιταλικού ουμανισμού.

Σημαντικότερη στιγμή στο πεδίο μετάδοσης των πνευματικών αγαθών υπήρξε η ανακάλυψη της τυπογραφίας (που κατέστη πραγματικότητα περί τα μέσα του 15^{ου} αιώνα), η οποία έδωσε τεράστια ώθηση στη διάδοση έργων και ιδεών. Η τυπογραφία απέβη, ίσως, το κυριότερο όχημα για τη μεταλαμπάδευση των ιδεών του ουμανισμού και της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.¹⁵ Για να περιορισθούμε στην τελευταία, που μας ενδιαφέρει άμεσα: το *Historiarum Florentini populi* του Brunι τυπώθηκε για πρώτη φορά (καίτοι σε ιταλική μετάφραση) το 1476.¹⁶ Το έργο *Italia illustrata* του Biondo τυπώθηκε σε πρώτη έκδοση το 1474.¹⁷ Αρκετά από τα συγγράμματα ιστορικού (και γεωγραφικού) περιεχομένου του πάπα Πίου Β΄ ξεκίνησαν να τυπώνονται περί τα τέλη του 15^{ου} αιώνα, μεταξύ αυτών και το κυπριακού ενδιαφέροντος σύγγραμμα *Historia rerum ubique gestarum in Asia*, στο οποίο έχουμε αναφερθεί, και το οποίο πρωτοτυπώθηκε στη Βενετία το 1477.¹⁸ Το ιστορικό σύγγραμμα του Sabellico περί της Βενετίας γνώρισε την πρώτη του έκδοση το 1487 και την πρώτη έκδοση σε ιταλική (βενετική) μετάφραση στην πρώτη δεκαετία του 16^{ου} αιώνα (για να ακολουθήσουν, έπειτα, και πολλές άλλες εκδόσεις).¹⁹ Το –επίσης– περί της Βενετίας

¹³ Γενικά για τη δραστηριότητα των Ιταλών προς διάδοση του ουμανισμού εκτός Ιταλίας, βλ. Kristeller, «The European Diffusion of Italian Humanism», 4.

¹⁴ Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός», 1217.

¹⁵ Burke, *The European Renaissance*, 60-62· Kristeller, «The European Diffusion of Italian Humanism», 10-11.

¹⁶ Wilcox, *The Development*, 4 σημ. 12.

¹⁷ Biondo, *Italy Illuminated*, τ. 1, xxi.

¹⁸ Βλ. ανωτέρω 2.3.1.

¹⁹ Marin, «Marcantonio Sabellico's *Rerum Venetarum*», 134-136.

ιστορικό έργο του Bembo, του συνεχιστή του Sabellico, τυπώθηκε το 1551 και γνώρισε στη συνέχεια αλλεπάλληλες εκδόσεις, τόσο στη γλώσσα του πρωτοτύπου όσο και σε ιταλικές μεταφράσεις.²⁰ Βεβαίως, σημειώνουμε ότι τα ονόματα, που έχουμε αναφέρει εδώ, δεν αντιπροσωπεύουν παρά μόνο μερικούς από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Είναι, λοιπόν, γεγονός ότι πλήθος ουμανιστικών έργων (μεταξύ αυτών και ιστορικά) τυπώθηκαν στην Ιταλία και αλλαχού της Ευρώπης (και κυκλοφόρησαν είτε στα λατινικά είτε σε νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες) κατά τα τέλη του 15^{ου} και το πρώτο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα.²¹ Οι εκδόσεις αυτές θα έφταναν στην Κύπρο· το να ισχυριστεί κάποιος το αντίθετο θα ήταν παράλογο, παρόλο που τα στοιχεία που υπάρχουν για την κυκλοφορία αναγεννησιακών βιβλίων στο νησί είναι, δυστυχώς, πενιχρά.²²

Πρέπει να αναφερθεί ότι πνευματικές επαφές με τα ουμανιστικά κέντρα της Ιταλίας φρόντιζε να καλλιεργεί και μερίδα της κυπριακής αριστοκρατίας ήδη από τα χρόνια των Λουζινιανών. Ως σημείο έναρξης της τάσης αυτής της κυπριακής αριστοκρατίας μπορούμε να αναφέρουμε εδώ τη σχέση, η οποία αναπτύχθηκε μεταξύ του κυπρίου βασιλιά Ούγου Δ΄ και του Βοκκάκιου, ενός των πρωτοπόρων του ουμανισμού, σχέση, που συμπεριέλαβε και την αμοιβαία ανταλλαγή πνευματικής παραγωγής.²³ Στον Ούγο Δ΄, άλλωστε, ο Βοκκάκιος αφιέρωσε το έργο *Genealogia deorum gentilium*, ένα από τα κορυφαία του έργα. Μεταγενέστεροι βασιλείς, όπως ο Ιάκωβος Α΄ και ο Ιανός (ο οποίος μορφώθηκε στην Γένοβα όντας όμηρος εκεί), επεδίωκαν να περιβάλλονται από κύκλο ιταλών λογίων, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγονταν και ουμανιστές.²⁴ Ο κύπριος καρδινάλιος Λανσελότ ντε Λουζινιάν (Lancelot de Lusignan), ο οποίος έζησε κατά το πρώτο ήμισυ του 15^{ου} αιώνα, διατηρούσε επαφές με έναν από τους επιφανέστερους ουμανιστές της εποχής, τον Φραγκίσκο Φίλελφο.²⁵ Σε αυτό, εξάλλου, το αυξημένο ενδιαφέρον της κυπριακής αριστοκρατίας για τη διατήρηση των πνευματικών επαφών με την Ιταλία οφείλεται και η σπουδή για την αποστολή κυπρίων φοιτητών στα ιταλικά πανεπιστήμια κατά τους 14^ο, 15^ο και 16^ο αιώνες· άλλωστε όλες σχεδόν οι καταγεγραμμένες περιπτώσεις φοιτητών ανήκαν στις ανώτατες κοινωνικές τάξεις.²⁶

²⁰ Βλ. ανωτέρω 2.5.7.

²¹ Βλ. ανωτέρω 3.2.

²² Για τις βιβλιοθήκες στην Κύπρο κατά την περίοδο της Αναγέννησης, βλ. ανωτέρω 1.1.2.

²³ Grivaud, *Entrelacs*, 53. Ο Ούγος Δ΄ φαίνεται ότι φρόντισε να εφοδιάσει τον Βοκκάκιο με κάποια συγγράμματα περί την κυπριακή ιστορία, τα οποία ενέπνευσαν τον ιταλό ουμανιστή, για να συγγράψει το *Δεκαήμερον*, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 86.

²⁴ Grivaud, *Entrelacs*, 54-55.

²⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 88.

²⁶ Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός», 1211-1212, 1215-1216.

Κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, όπως είναι φυσικό, οι δεσμοί της Κύπρου με τον ιταλικό πνευματικό κόσμο ενισχύθηκαν ακόμη περισσότερο.²⁷ Φαίνεται δε ότι, κατά τον 16^ο αιώνα, οι αριστοκρατικές κυπριακές οικογένειες των Ποδοκαθάρων (Podocatarì), των ντε Νόρες (de Nores) και των Αττάρ (Attar) πρωτοστάτησαν στη συστηματική καλλιέργεια των δεσμών του ιταλικού ουμανισμού με την Κύπρο.²⁸ Ο καταγόμενος από τους κόλπους της οικογένειας των Ποδοκαθάρων Λουδοβίκος Ποδοκάθαρος (Louis Podocataro), που έζησε περίπου μεταξύ των ετών 1430-1506 και που αναδείχθηκε σε καρδινάλιο το 1500, ήταν βαθύς γνώστης της κλασικής παιδείας, συλλέκτης αρχαιοτήτων, εκδότης αρχαιοελληνικών έργων και προσωπικότητα, η οποία απολάμβανε μεγάλης εκτιμήσεως στους ουμανιστικούς κύκλους της Ιταλίας.²⁹ Ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας (Κύπρου) Λίβιος Ποδοκάθαρος (Livio Podocataro), ο οποίος άκμασε κατά το πρώτο ήμισυ του 16^{ου} αιώνα, ανεπιός του προαναφερθέντος Λουδοβίκου, ήταν, ωσαύτως, επιφανής μορφή ουμανιστή. Ο Λίβιος ήταν κάτοχος μεγάλης μόρφωσης και είχε ζήσει για χρονικά διαστήματα στην Ιταλία (Βενετία, Πάδοβα, Ρώμη), από όπου, προφανώς, δέχτηκε ουμανιστικές πολιτιστικές επιρροές. Όντας ουμανιστής ο ίδιος, επεδείκνυε μεγάλο ενδιαφέρον για την κλασική αρχαιότητα. Επιπροσθέτως, ο Λίβιος διατηρούσε αλληλογραφία και είχε συνδεθεί διά στενής φιλίας με τον ουμανιστή ιστορικό και καρδινάλιο Pietro Bembo, τον τρίτο κατά σειρά επίσημο ιστορικό της Γαληνοτάτης.³⁰ Από την ίδια οικογένεια κατάγονταν ο Έκτορας Ποδοκάθαρος (Ettore Podocataro), που άκμασε κατά τις παραμονές της αλώσεως της Κύπρου από τους Οθωμανούς. Ο Έκτορας υπήρξε, ωσαύτως, πολυμαθής προσωπικότητα και διατηρούσε στενές επαφές με τους ουμανιστικούς κύκλους της Ιταλίας, μολονότι ο ίδιος διαβιούσε στην Κύπρο. Ο Έκτορας φέρεται ως ο συγγραφέας αριθμού ιστορικών και φιλολογικών έργων (μάλλον απολεσθέντων στο σύνολό τους) και παραγγελιοδότης μεταφράσεων δύο έργων

²⁷ Grivaud, *Entrelacs*, 219-223· Χόλτον, «Η Κυπριακή Γραμματεία», 252.

²⁸ Για την ευγενή οικογένεια των Ποδοκαθάρων, βλ. *Κυπριακές πηγές για την άλωση της Αμμοχώστου*, επιμ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης, μετάφρ. Ε. Χαρχαρέ, Αθήνα 2011, 15-21· C. Otten-Froux, «Les investissements financiers des Chypriotes en Italie», στο Χρ. Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 107-134, εδώ 113-116· Collenberg, «Études de prosopographie», 650-653. Για τους ντε Νόρες, βλ. Α. Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: Η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο Α. Nicolaou-Konnari (επιμ.), «*La Serenissima*» and «*La Nobilissima*»: *Venice in Cyprus and Cyprus in Venice*, Nicosia 2009, 218-239 και κατωτέρω 3.7.3.

²⁹ Για τον Λουδοβίκο Ποδοκάθαρο, βλ. E. Parlato, «Memorie romane del Cardinale cipriota Ludovico Podocataro e de suoi eredi», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 67-96· Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός», 1213· L. de Mas Latrie, «Histoire des archevêques latins de l'île de Chypre», *Archives de l'Orient latin* 2 (1884), μέρ. 1, 207-328, εδώ 321.

³⁰ Για τον Λίβιο Ποδοκάθαρο, βλ. Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός», 1213-1214· Mas Latrie, «Histoire des archevêques», 320-324.

διαλεκτικής (τα τελευταία εκδόθηκαν στη Βενετία το 1557 και 1567)· το δε έργο του συγκεντρώνει τους επαίνους συγχρόνων του συγγραφέων.³¹

Από την οικογένεια των ντε Νόρες, η οποία συνδέονταν με επιγαμίες με την οικογένεια των Ποδοκαθάρων, ξεπήδησαν, ωσαύτως, ουμανιστές, ζηλωτές του αρχαιοελληνικού και λατινικού λόγου: ενδεικτικά αξίζει να μνημονευθεί ο Ιάσοντας Δενόρες (περίπου 1510-1590), προσωπικότητα με ευρύτατα πνευματικά ενδιαφέροντα, τα οποία κάλυπταν τους τομείς των κλασικών γραμμάτων, της ρητορικής, της ηθικής φιλοσοφίας, της γεωγραφίας, της κοσμογραφίας και του θεάτρου. Στην Ιταλία εξέδωσε αρκετά συγγράμματά του σχετικά με τα ανωτέρω θέματα. Μεταξύ αυτών ήταν και μια γεωγραφική περιγραφή του κόσμου (συμπεριλαμβάνουσα και την άρτι ανακαλυφθείσα Αμερική).³² Μολονότι ο Ιάσοντας για μεγάλα διαστήματα διέμεινε στην Ιταλία, είτε για σπουδές, είτε για να επιμεληθεί την έκδοση των συγγραμμάτων του, εν τούτοις, ένα μεγάλο μέρος του παραγωγικού συγγραφικού του βίου το πέρασε στην Κύπρο.³³

Η επίσης κυπριακή ευγενής οικογένεια των Αττάρ φαίνεται ότι εμπορούνταν από ευρύτερες ουμανιστικές «ανησυχίες»: η γνωστότερη λόγια μορφή της οικογένειας υπήρξε ο Φραγκίσκος Αττάρ, συγγραφέας μιας κάπως σύντομης –ιστορικού και γεωγραφικού χαρακτήρα– πραγματείας περί Κύπρου (στην οποία έχουμε αναφερθεί πολλάκις).³⁴ Το περιεχόμενο της συγκεκριμένης πραγματείας του Φραγκίσκου Αττάρ περιλαμβάνει αναφορές στην κλασική αρχαιότητα και τους αρχαίους συγγραφείς, κάτι που υποδηλώνει με σιγουριά τους ουμανιστικούς προσανατολισμούς και ενδιαφέροντα του συγγραφέα. Ενδιαφέρουσα δε είναι η κριτική, που ο Φραγκίσκος Αττάρ ασκεί στο έργο του Sabellico, πράγμα που –τουλάχιστον– δείχνει ότι ο ίδιος είχε επαφή και με ουμανιστικά ιστορικά έργα.³⁵ Ο Λεωνίδας Αττάρ (Leonida Attar), αδελφός του Φραγκίσκου, συνέθεσε ένα

³¹ Για τα συγγράμματα και τα βιογραφικά του Έκτορα Ποδοκαθάρου, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 253-254· Jeffery, *A description*, 82· J. Dyer, *Studies of the Gods in Greece at certain sanctuaries recently excavated*, London – New York 1891, 329-343· Makhairas, *Recital*, τ. 2, 218-219 σημ. 661· Lusignan, *Description*, f. 22v.

³² Εκδοθείσα το «μοιραίο» έτος 1571: *Breve trattato del mondo, et delle sue parti, semplici, et miste ... di Jason Denores*, Venetia 1571.

³³ Για τον Ιάσωνα Δενόρες, βλ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση», 232-235· Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς», 218-239, κυρίως 226-228· Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη*, 125-128· Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα*, τ. 2, 27-31.

³⁴ Βλ. ανωτέρω 2.3.1.

³⁵ Για την περί του Sabellico αναφορά του Φραγκίσκου Αττάρ, βλ. *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Mas Latrue, *Histoire*, τ. 3, 519 και ανωτέρω 2.5.6. Πρέπει να σημειωθεί ότι μια συλλογή (canzoniere) ερωτικών ποιημάτων, που γράφτηκε κατά τον 16^ο αιώνα στο ελληνικό γλωσσικό ιδίωμα της Κύπρου και που διασώζει ένα χειρόγραφο της Μαρκιανής Βιβλιοθήκης της Βενετίας, αποτελεί επίσης ισχυρότατη απόδειξη της διάδοσης της ουμανιστικής λογοτεχνίας στην Κύπρο, επειδή πολλά από τα ποιήματα της συλλογής αυτής είναι μεταφράσεις, παραφράσεις ή παραλλαγές ποιημάτων του Πετράρχη (ή άλλων ιταλών ουμανιστών ποιητών). Πολλοί, βεβαίως, ισχυρίζονται ότι η συγκεκριμένη συλλογή ποιημάτων γράφτηκε στην Ιταλία από Κυπρίους της διασποράς, ωστόσο δεν μπορεί σε καμιά περίπτωση να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο η συλλογή αυτή να έχει συντεθεί στην Κύπρο. Για τη συλλογή, βλ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική

αξιοσημείωτο χάρτη της Κύπρου. Ο χάρτης αυτός περιέχει πολλές αναφορές στο αρχαίο παρελθόν της Κύπρου, προδίδοντας την υψηλή ουμανιστική παιδεία του χαρτογράφου.³⁶

Μια άλλη παράμετρος, που έμμεσα μαρτυρεί το εύρος της διάδοσης των ιδεών και των πνευματικών ρευμάτων του ιταλικού ουμανισμού στην Κύπρο, είναι το μεγάλο πλήθος των χειρογράφων, τα οποία αντιγράφηκαν στο νησί κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες και τα οποία περιέχουν έργα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και της θύραθεν βυζαντινής γραμματείας. Η ύπαρξη –και μόνον– αυτού του μεγάλου όγκου του χειρόγραφου υλικού, με περιεχόμενο έργα της κλασικής αρχαιότητας, υποδηλώνει ότι στο νησί υπήρχε ένας αρκούντως ευρύς κύκλος μορφωμένων και λογίων ανθρώπων, που επιδείκνυε μεγάλη ζέση στο να καταπιάνεται με τη μελέτη της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας. Δεν είναι ανάγκη να υπομνήσουμε στο σημείο αυτό ότι η στροφή προς τη διάσωση και τη συστηματική μελέτη της λογοτεχνικής παραγωγής της ελληνικής αρχαιότητας ήταν ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του ιταλικού ουμανισμού. Κατά συνέπεια, αυτός ο κύκλος των λογίων, που φρόντιζε για την αντιγραφή και τη διάδοση του χειρόγραφου υλικού, αποτελούνταν σίγουρα από ανθρώπους, οι οποίοι είχαν δεχτεί σε αυξημένο βαθμό τις πνευματικές επιρροές του ιταλικού ουμανισμού και είχαν γίνει θιασώτες του. Με άλλα λόγια, ο μεγάλος όγκος του χειρόγραφου υλικού (με περιεχόμενο αρχαιοελληνικά και βυζαντινά συγγράμματα), ο οποίος κυκλοφορούσε στην Κύπρο κατά τους 15^ο και 16^ο αιώνες, συνιστά μια επιπλέον απόδειξη του τεράστιου αντίκτυπου, που είχε ο ουμανισμός σε ένα ισχυρό κομμάτι της κυπριακής κοινωνίας της εποχής.³⁷ Το ουμανιστικής, λοιπόν, εμπνεύσεως ντελίριο της αρχαιολατρίας ή, καλύτερα, της στροφής της άρχουσας τάξης του νησιού προς την κλασική αρχαιότητα, τεκμηριώνει με ακόμη πιο έντονο τρόπο και η τάση των ευγενών να υιοθετούν κλασικά ονόματα, όπως Έκτορας, Ηρακλής, Διομήδης, Φοίβος, Λίβιος, Ιερώνυμος, Φλώριος κτλ.

Στην επιρροή του ουμανισμού πρέπει να αποδοθεί και αυτό που ο Grivaud ονόμασε «la renaissance historiographique du XVIe siècle» («η ιστοριογραφική αναγέννηση του 16^{ου}

Αναγέννηση», 230-232· Grivaud, *Entrelacs*, 223-235· Θ. Σιαπκαρά-Πιτσιλλίδου, *Ο πετράρχισμος στην Κύπρο. Ρίμες αγάπης: από χειρόγραφο του 16ου αιώνα με μεταφορά στην κοινή μας γλώσσα*, Αθήνα 1976. Κατά πάσα πιθανότητα ο ποιητής (ή ένας από τους ποιητές) της συλλογής γνώριζε τον Φλώριο, μιας και το ποίημα υπ' αριθμόν 137 αναφέρει υπαινικτικά τον ιστορικό μας, όπως υποστηρίζει η εκδότρια της συλλογής, βλ. Σιαπκαρά-Πιτσιλλίδου, *Ο πετράρχισμος στην Κύπρο*, 31-33.

³⁶ Βλ. ανωτέρω 2.3. Επίσης για τους Αττάρ και τον χάρτη του Λεωνίδα Αττάρ, βλ. Romanelli–Grivaud, *Cyprus 1542*, σποράδην.

³⁷ Για τον όγκο του χειρόγραφου υλικού με αρχαιοελληνικό και βυζαντινό περιεχόμενο που βρισκόταν στην Κύπρο κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας, βλ. G. Grivaud, «Une liste de manuscrits grecs tounés à Chypre par Francesco Patrizi», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 125-156· Grivaud, *Entrelacs*, 77-85· Constantinides–Browning, *Dated Greek manuscripts*, σποράδην.

αιώνα») και το αυξημένο ενδιαφέρον για την αναψηλάφηση της κυπριακής ιστορίας, το οποίο επέδειξε η κυπριακή πνευματική ελίτ της εποχής.³⁸ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο της λατρείας προς την ιστορία τα χρονικά του Μαχαιρά και του Γεωργίου Βουστρωνίου αντιγράφονται και μεταφράζονται στην ιταλική (ο Μαχαιράς μεταφράζεται ίσως από τον Διομήδη Στράμπαλη [Strambali]), οι λατινικοί και ελληνικοί εκκλησιαστικοί θεσμοί του νησιού επιδεικνύουν φροντίδα για τη συλλογή και τη διάσωση των ιστορικών τους αρχείων.³⁹ Ο Grivaud συνοψίζει το όλο εγχείρημα ως εξής: «la Renaissance chypriote présente les caractères propres à toute renaissance humaniste: rassemblement du matériel manuscrit dispersé, copie de textes classiques, et traductions vers l'italien ou vers le dialecte d'écrits composés en français, italien et grec» («η κυπριακή Αναγέννηση παρουσιάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε ουμανιστικής αναγέννησης: συναγωγή του διεσπαρμένου χειρόγραφου υλικού, αντιγραφή των κλασικών κειμένων, και μεταφράσεις στα ιταλικά ή στην [σ.σ. κυπριακή] διάλεκτο συγγραμμάτων, που είχαν συντεθεί [σ.σ. παλαιότερα] στα γαλλικά, ιταλικά και τα ελληνικά»)⁴⁰ Επιπρόσθετα, επιφανείς πνευματικές προσωπικότητες κινούμενες μέσα στο ίδιο πλαίσιο της «ιστοριογραφικής αναγέννησης», όπως οι προαναφερθέντες Έκτορας Ποδοκάθαρος, Φραγκίσκος Αττάρ, αλλά και οι Φλώριος Βουστρώνιος και Στέφανος Λουζινιανός (ο τελευταίος μετά το 1571) συνθέτουν πρωτότυπα ιστορικά έργα για το νησί, τα οποία ακολουθούν την ουμανιστική θεώρηση της ιστορίας (εκκινώντας δηλαδή από αναφορές για το κλασικό παρελθόν της Κύπρου και την Αρχαιότητα).⁴¹

Εύλογα μπορεί, συνακόλουθα, να συναγάγει κανείς ότι και οι βιβλιοθήκες των ανωτέρω αναφερθέντων αριστοκρατών/ευγενών της Κύπρου (οι οποίοι, ως επί το πλείστον, είχαν σπουδάσει σε ιταλικά πανεπιστήμια, μιας και ανώτατες σχολές δεν υπήρχαν στην Κύπρο και οι οποίοι είχαν ουμανιστική μόρφωση και ουμανιστικές «ανησυχίες») θα ήταν εμπλουτισμένες από ουμανιστικά έργα, είτε ιστορικού είτε άλλου περιεχομένου, τόσο σε χειρόγραφο όσο και σε έντυπη μορφή. Λογικώς εχόντων των πραγμάτων, λοιπόν, ουμανιστικά βιβλία και πραγματείες σίγουρα μπορούσαν να βρεθούν στο νησί στα χρόνια του Φλωρίου, μολονότι, όπως έχει αναφερθεί πιο πάνω, δεν διαθέτουμε επαρκή στοιχεία. Παρόλα αυτά, από τα πενιχρά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας, γνωρίζουμε με σιγουριά ότι τυπωμένα στη Βενετία συγγράμματα θρησκευτικού περιεχομένου γνωστότατων ουμανιστών, όπως του Εράσμου και του Antonio Brucioli, κυκλοφορούσαν

³⁸ Grivaud, *Entrelacs*, 248.

³⁹ Grivaud, *Entrelacs*, 248-252.

⁴⁰ Grivaud, *Entrelacs*, 222.

⁴¹ Για τα ιστορικά έργα των εδώ αναφερομένων συγγραφέων, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, σποράδη.

στην Κύπρο των μέσων του 16^{ου} αιώνα· το αυτό συνέβαινε και με ιστορικά έργα της Αναγέννησης.⁴²

Από όσα έχουν εκτεθεί πιο πάνω προκύπτει ότι η Κύπρος δεν έμεινε ανεπηρέαστη από το μεγάλο πνευματικό κίνημα του ιταλικού ουμανισμού. Είναι αποδεδειγμένο πέραν πάσης αμφιβολίας (και έχει καταδειχθεί πιο πάνω) ότι μεταξύ του νησιού και της Ιταλίας, της πατρίδας του ουμανισμού, είχαν αναπτυχθεί πολλοί δίαυλοι επικοινωνίας και «συνομιλίας». Μέσω αυτών των δίαυλων και καναλιών επαφής με τα πολιτιστικά ρεύματα της Ιταλίας η Κύπρος δεχόταν και αφομοίωνε τις ιδέες και τις αντιλήψεις του μεγάλου πνευματικού κινήματος του ιταλικού ουμανισμού. Πρέπει να θεωρείται, επίσης, αναντίρρητο γεγονός ότι –τουλάχιστον– μια μερίδα της πνευματικής ελίτ της Κύπρου (η οποία είχε δεχτεί την ουμανιστική παιδεία στα ιταλικά πανεπιστήμια) ένιωσε την ανάγκη να μεταλαμπαδεύσει στο νησί αλλά και να θέσει σε εφαρμογή ουμανιστικές πρακτικές και προσεγγίσεις, κυρίως στο πεδίο της προσέγγισης, ανάδειξης, ερμηνείας και διαχείρισης του ιστορικού παρελθόντος της Κύπρου.

Μέσα σε αυτό το κυπριακό πνευματικό περιβάλλον του 16^{ου} αιώνα, το οποίο υφίστατο τη διαρκή επιρροή, την ακτινοβολία και τις επιδράσεις του ιταλικού ουμανισμού, ανδρώθηκε και ωρίμασε συγγραφικά ο Φλώριος. Δυνατόν να του είχε δοθεί η ευκαιρία να σπουδάσει στην Ιταλία: έχουμε ήδη δει ότι από ένα χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου* διαφαίνεται ότι υπάρχει μια αμυδρή πιθανότητα ο ιστορικός μας να είχε περάσει μια περίοδο της ζωής του στην Ιταλία, ίσως για σπουδές ή για απλή περιήγηση ή για αναζήτηση ιστορικού υλικού. Δεν γνωρίζουμε δυστυχώς κάτι παραπάνω. Εν πάση περιπτώσει, η τυχόν παραμονή του ιστορικού στην Ιταλία θα τον έφερε σε μια πιο άμεση και πιο ζωντανή επαφή με τα κέντρα του ιταλικού ουμανισμού.⁴³ Αλλά, ακόμα και εάν ο ιστορικός μας δεν πάτησε ποτέ το πόδι του στην Ιταλία ή δεν έτυχε της ευκαιρίας να σπουδάσει σε ιταλικό πανεπιστήμιο, κάτι τέτοιο δεν συνεπάγεται, σε καμία περίπτωση, ότι ήταν αποτρεπτικός παράγοντας στο να γνωρίσει ο Φλώριος, να μελετήσει και να εμβαθύνει τις γνώσεις του περί τον ιταλικό ουμανισμό. Μπορούσε, δηλαδή, κάλλιστα ο ιστορικός να μνηθεί, να γνωρίσει και να σπουδάσει τις ιδέες και τις κοσμοθεωρίες του ιταλικού ουμανισμού και στην ίδια την Κύπρο, μέσω των ανωτέρω αναφερθέντων καναλιών επαφής, τα οποία διατηρούσε το νησί με το κίνημα του ιταλικού ουμανισμού.

⁴² Για αναφορές που υπάρχουν σχετικά με την κυκλοφορία βιβλίων στην Κύπρο περί το 1563, βλ. Κιτρομηλίδης, «Βιβλία», 268-272.

⁴³ Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

Προσέτι, ο Φλώριος, μέσα από τις διασυνδέσεις του με την κυπριακή ελίτ (λόγω της επαγγελματικής του ιδιότητας ως νοταρίου και λόγω της καταγωγής του από την οικογένεια των Βουστρωνίων, η οποία συνδεόταν με επιγαμίες με τα σημαντικότερα κυπριακά «τζάκια» της εποχής), είχε ανά πάσα στιγμή τη δυνατότητα να συναναστραφεί με πλήθος από προσωπικότητες, που είχαν μορφωθεί σε ιταλικά πανεπιστήμια και, ως εκ τούτου, ήταν εξοικειωμένες με την ουμανιστική παιδεία και, γενικά, με τις ουμανιστικές προσεγγίσεις ερμηνείας του κόσμου, της φύσης, της πολιτικής, της φιλοσοφίας και της ιστορίας. Μέσω του συναγελασμού του, δηλαδή, με τους κυπρίους αποφοίτους των ιταλικών πανεπιστημίων, αλλά και με τους βενετούς αξιωματούχους, που υπηρετούσαν στο νησί, ο Φλώριος θα μπορούσε άνετα να εμπλουτίσει τις γνώσεις του περί τον ιταλικό ουμανισμό, να διατυπώσει ερωτήματα και να λάβει απαντήσεις, να συζητήσει, να στοχαστεί και να τηρείται ενήμερος για τις εξελίξεις του ουμανιστικού πνευματικού κινήματος. Στον τομέα αυτόν, επίσης, ο Φλώριος θα μπορούσε πολύ να επωφεληθεί από την πολυμάθεια και την ευρυμάθεια του Ιάσονα Δενόρες, του Έκτορα Ποδοκαθάρου και των Αττάρ και, ενδεχομένως, και πολλών άλλων (γνωρίζουμε ότι ο ιστορικός είχε σχέσεις με τις οικογένειες των ντε Νόρες και των Αττάρ· άλλωστε ο ίδιος είχε συνεργαστεί με τον Φραγκίσκο Αττάρ και τον Ιωάννη ντε Νόρες για την εκπόνηση της ιταλικής μεταφράσεως των Ασιζών).⁴⁴ Εκ παραλλήλου, οι σχέσεις του Φλωρίου με τις ανωτέρω προσωπικότητες θα επέτρεπαν, ωσαύτως, στον ιστορικό μας να χρησιμοποιεί τις βιβλιοθήκες τους, οι οποίες θα ήταν, το δίχως άλλο, πλούσιες και, βεβαίως, εφοδιασμένες με ουμανιστικά συγγράμματα (το ότι οι κύπριοι ουμανιστές λόγιοι της εποχής είχαν στην κατοχή τους πλούσιες βιβλιοθήκες πρέπει να θεωρείται δεδομένο, μιας και τα βιβλία είναι σε κάθε εποχή η απαραίτητη εξάρτηση κάθε λογίου).

Ένα καίριο ερώτημα, συναφές με τα όσα έχουμε αναπτύξει μέχρι στιγμής, το οποίο συνδέεται άμεσα με το ζήτημα των επιδράσεων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο και το οποίο πρέπει να τεθεί εδώ είναι το εξής: είχαν φτάσει και διαδοθεί στην Κύπρο έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας; Με άλλα λόγια, γνώριζαν οι Κύπριοι των μέσων του 16^{ου} αιώνα και αναγίνωσκαν έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας; Το ερώτημα τούτο είναι καίριο, διότι μόνο μέσα από τη γνωριμία και την εξοικείωση με ουμανιστικά ιστορικά συγγράμματα θα ήταν δυνατό οι Κύπριοι (και ο Φλώριος, εν προκειμένω) να δεχτούν επιδράσεις από την ουμανιστική ιστοριογραφία. Στο ερώτημα, λοιπόν, αυτό μπορούμε με πεποίθηση να δώσουμε καταφατική απάντηση: ο Φραγκίσκος Αττάρ γνωρίζει και επικρίνει (όπως είδαμε) το έργο του Sabellico ως προς τις ανακρίβειές

⁴⁴ Grivaud, *Entrelacs*, 240-245.

του για την κυπριακή ιστορία, ο δε Φλώριος αντιγράφει επί λέξει εκτενή αποσπάσματα από τα ουμανιστικά ιστορικά έργα του Sabellico και του Bembo (αν και ο ίδιος αποφεύγει να κατονομάσει τις πηγές αυτές, όπως είδαμε) και χρησιμοποιεί (όπως ομολογεί ο ίδιος) ως πηγές του το σύγγραμμα *Historia rerum ubique gestarum in Asia* του πάπα Πίου Β΄, καθώς επίσης και το ουμανιστικό ιστορικογεωγραφικό σύγγραμμα *Cosmographia* του Sebastian Münster.⁴⁵

Αλλά, και εάν ακόμα δεν είχαμε αυτά τα ατράνταχτα τεκμήρια, ώστε να υποστηρίξουμε ότι έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας κυκλοφορούσαν στην Κύπρο του 16^{ου} αιώνα, θα έπρεπε να θεωρήσουμε ως δεδομένη την κυκλοφορία συγγραμμάτων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας στο νησί. Και αυτό γιατί η ουμανιστική ιστοριογραφία, ως γραμματειακό είδος, επινοήθηκε και καλλιεργήθηκε από τους κορυφαίους ουμανιστές όχι απλώς για να καταγράψει τα γεγονότα του παρελθόντος (αυτό το έκαναν, το ίδιο καλά, και τα μεσαιωνικά χρονικά), αλλά για να αποτελέσει ένα κατεξοχήν βήμα έκφρασης και όχημα προώθησης των διδαχών, ιδεών και αντιλήψεων του ιταλικού ουμανισμού (οι πρωτεργάτες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας Πετράρχης, Salutati, Brunι, Μακιαβέλλι πολύ λίγο νοιάζονταν για τα ζητήματα ακριβούς ή μη καταγραφής του παρελθόντος). Τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, λοιπόν, γράφτηκαν πρωτίστως, για να προωθήσουν τις πολιτικές θεωρίες, τις φιλοσοφικές αντιλήψεις και, γενικά, την κοσμοθεωρία του ουμανισμού. Έπαιζε, δηλαδή, η ουμανιστική ιστοριογραφία τον ρόλο εργαλείου ή εγχειριδίου διδασκαλίας και μύησης (και μάλιστα ανώτατου επιπέδου) στις ιδέες του ουμανισμού. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, θα ήταν πράγματι παράδοξο, ακόμα και να το διανοηθεί κανείς, ότι οι κύπριοι ουμανιστές λόγιοι του 16^{ου} αιώνα (κάποιοι εκ των οποίων έχουν αναφερθεί πιο πάνω) θα ήταν ποτέ δυνατό να αγνοούν την ουμανιστική ιστοριογραφία, ένα από τα πιο σημαντικά εργαλεία για τη διάδοση και την προώθηση των ιδεών και των αντιλήψεων του ουμανισμού.

Πέραν των πιο πάνω, η διαπίστωση ότι στην Κύπρο έλαβε χώρα στον 16^ο αιώνα ένα αναβαθμισμένο ενδιαφέρον εκ μέρους των ντόπιων ουμανιστών λογίων για τη σπουδή και τη μελέτη του κυπριακού παρελθόντος οδηγεί, ωσαύτως, στο συμπέρασμα ότι έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας ήταν αναμφίβολα διαδεδομένα στο νησί. Και τούτο γιατί θα ήταν παράλογο να υποστηρίξει κανείς ότι όλοι αυτοί οι κύπριοι ουμανιστές λόγιοι (οι οποίοι κατά τα φαινόμενα είχαν αφοσιωθεί στην υπηρεσία της επιστήμης της ιστορίας και είχαν εργαστεί για την ανάδειξη και την ερμηνεία, κάτω από ουμανιστικό πρίσμα, του παρελθόντος της Κύπρου) θα είχαν άγνοια για τα ιστορικά έργα, που παρήγαγε ο

⁴⁵ Βλ. ανωτέρω 2.3.

ουμανισμός. Εξάλλου, ποιον άλλο οδηγό, φυσιολογικά, θα είχαν οι κύπριοι ουμανιστές λόγιοι, ώστε να φέρουν σε πέρας το μεγαλεπήβολο εγχείρημά τους να προσεγγίσουν, ουμανιστικά τω τρόπω, το παρελθόν της Κύπρου, εκτός από τα ίδια τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, στα οποία αναπτύσσονταν οι απόψεις του ουμανισμού για την ιστορία και την ερμηνεία του παρελθόντος;

Κατά συνέπεια, μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα ότι οι Έκτορας Ποδοκάθαρος, Φλώριος Βουστρώνιος και Στέφανος Λουζινιανός είχαν εξοικειωθεί σε μεγάλο βαθμό με την ουμανιστική ιστοριογραφία, προτού αποτολμήσουν οι ίδιοι να πάρουν τη γραφίδα, για να συνθέσουν τα ιστορικά τους έργα. Και αν ακόμη δεχτούμε, χάριν συζητήσεως, ότι ο Φλώριος είχε υπόψη του μόνο τέσσερα ουμανιστικά ιστορικά έργα, δηλαδή τα περί Βενετίας ιστορικά έργα των Sabellico και Bembo και τα ιστορικογεωγραφικού περιεχομένου έργα των Πίου Β' και Münster, αυτά θα ήταν από μόνα τους παραπάνω από αρκετά στο να μνήσουν τον ιστορικό μας στα συγγραφικά χαρακτηριστικά και τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Ένας τέτοιος ισχυρισμός, όμως, ότι δηλαδή η περί την ουμανιστική ιστοριογραφία γνώση του Φλωρίου περιοριζόταν στα προαναφερθέντα τέσσερα έργα είναι εκτός συζήτησης, γιατί διαψεύδεται εξόφθαλμα από τα δεδομένα της *Ιστορίας της Κύπρου*: ξεκάθαρα το πρώτο μέρος του έργου, ήτοι η περιγραφή (χωρογραφία) της Κύπρου, συμμορφώνεται πλήρως με το σχήμα, που εισάγει στον τομέα της χωρογραφίας ο σημαντικότερος (σύμφωνα με μερικούς μελετητές) ουμανιστής ιστορικός, ο Flavio Biondo.⁴⁶

Επομένως, θα πρέπει να θεωρήσουμε ως δεδομένο το ότι ο Φλώριος είχε αποκτήσει, μέσω της μελέτης ουμανιστικών ιστορικών έργων, βαθιά και εμπειριστατωμένη γνώση των ειδολογικών χαρακτηριστικών της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Προφανώς η μελέτη και η ενασχόληση με τις πνευματικές αναζητήσεις και κατακτήσεις του ουμανισμού (και της ουμανιστικής ιστοριογραφίας) ενθουσίαζαν τον Φλώριο, όπως συνέβαινε και με μερίδα της κυπριακής ελίτ της εποχής. Αυτός ο ενθουσιασμός του Φλωρίου για τα γράμματα και τον ουμανισμό, σε συνδυασμό με την ισχυρή ιστορική του συνείδηση, οδήγησαν τον ιστορικό, στην εκπόνηση αρκετών (σύντομων σε έκταση) πραγματειών ιστορικού περιεχομένου. Η επιτυχής συγγραφή των πραγματειών αυτών πιθανόν πλήρωσε τον Φλώριο με αυτοπεποίθηση, έτσι ώστε να προχωρήσει, προϊόντος του χρόνου, στη σύνθεση ενός εκτενέστερου και αξιολογότερου ιστορικού συγγράμματος. Συνάγεται, λοιπόν, με ευχέρεια ότι, σε κάποια προχωρημένη φάση της ζωής του, δημιουργήθηκε η επιθυμία στον Φλώριο

⁴⁶ Βλ. ανωτέρω 2.3.1.

να συνθέσει ένα ιστορικό σύγγραμμα για την πατρίδα του, ένα σύγγραμμα, που να έχει βλέψεις υψηλής ποιότητας και αρτιότητας, ένα έργο, που να αποτελεί το επιστέγασμα της συγγραφικής του σταδιοδρομίας και σημείο αναφοράς για την υστεροφημία του. Ο Φλώριος λοιπόν, για επιτύχει σε αυτές του τις επιδιώξεις, να κληρονομήσει στις επόμενες γενιές, δηλαδή, κατά κάποιο τρόπο ένα έργο «κτήμα ες αεί», έπρεπε να καταβάλει κάθε φροντίδα, για να εκπονήσει ένα σύγγραμμα, το οποίο να φέρει τη σφραγίδα της τελειότητας, έτσι ώστε το σύγγραμμά του εκείνο να κερδίσει την εκτίμηση της πνευματικής ελίτ της Κύπρου, αλλά και να έχει τα εχέγγυα για ευρύτερη διάδοση και εκτός των στενών ορίων του νησιού. Και, για να μπορεί να παρουσιάζεται ένα ιστορικό έργο ότι είχε υψηλή ποιότητα, έπρεπε να συμμορφώνεται και να ευθυγραμμίζεται (όσον το δυνατόν) ως προς τη σύνθεση, την οργάνωση, τη δομή και τις ιδέες με τις ντιρεκτίβες, που έθετε το τότε σύγχρονο, «ευγενές» και υψηλό στυλ ιστοριογραφίας: η ουμανιστική ιστοριογραφία. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος θα έπρεπε να υιοθετήσει (στο μέτρο του δυνατού), κατά τη συγγραφή του έργου του, τα γενικά ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Ως εκ τούτου, η *Ιστορία της Κύπρου* δέχτηκε και αφομοίωσε επιδράσεις και επιρροές από την ουμανιστική ιστοριογραφία στα επίπεδα σύνθεσης, οργάνωσης και διάταξης της ύλης, ιδεών, φιλοσοφίας και κοσμοθεωρίας κλπ. Αυτές τις επιδράσεις και επιρροές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, που εντοπίζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, θα αναζητήσουμε και θα εξετάσουμε στη συνέχεια.

3.4. Οι επιδράσεις και οι επιρροές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στα θέματα δομής και περιεχομένου της *Ιστορίας της Κύπρου*

3.4.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου

Το παρόν κεφάλαιο εξετάζει τις επιδράσεις και επιρροές, τις οποίες η *Ιστορία της Κύπρου* δέχεται από την ουμανιστική ιστοριογραφία πάνω στα εξής θέματα (τα οποία αναλύονται σε επτά υποκεφάλαια): α) του τίτλου του έργου· β) της διαίρεσης του έργου σε βιβλία· γ) της αφιερωτικής επιστολής· δ) της δομής και της διάταξης του ιστορικού υλικού (και της αφήγησης)· ε) των παρεκβάσεων από το κύριο σώμα της αφήγησης· στ) της χρήσεως αρχειακών πηγών· ζ) της κριτικής προσέγγισης απέναντι στις πηγές.

3.4.2. Ο αυθεντικός τίτλος της *Ιστορίας της Κύπρου*

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τα θέματα, που περιβάλλουν τον τίτλο του έργου, και θα επιχειρηματολογήσουμε ότι ο συγκεκριμένος τίτλος αποτελεί επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και –συνάμα– συνειδητή επιλογή του Φλωρίου, γιατί ο τίτλος αυτός φέρνει πιο κοντά το έργο του στα ουμανιστικά ιστορικά συγγράμματα.

Την πεποίθηση του Φλωρίου ότι η *Ιστορία της Κύπρου* εντάσσεται στο πνεύμα του νέου, σύγχρονου, υψηλού επιπέδου στυλ ιστοριογραφίας, ήτοι της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, δηλώνει, νομίζουμε, σαφέστατα και ο τίτλος του έργου: *Historia overo commentarii de Cipro*. Προτού, όμως, επεκταθούμε στην ανάλυση της σκοπιμότητας της επιλογής αυτού του συγκεκριμένου τίτλου εκ μέρους του κυπρίου ιστορικού, χρειάζεται να εξετάσουμε λεπτομερώς το όλο ζήτημα της τιτλοφόρησης του έργου στη χειρόγραφη παράδοση, γιατί έχουμε την άποψη ότι τα γραφόμενα από τον Gilles Grivaud, γύρω από την τιτλοφόρηση του έργου στα σωζόμενα χειρόγραφα, δημιουργούν μια κάποια σύγχυση. Ο Grivaud, λοιπόν, γράφει ότι τα πέντε χειρόγραφα του έργου, που είχε υπόψη του ο εκδότης του, ο René de Mas Latrie, φέρουν ποικίλους τίτλους, δήλωση, που δεν είναι απολύτως ακριβής.¹ Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι ο Grivaud δέχεται ως αυθεντικό τον τίτλο *Historia overo commentarii de Cipro*, χωρίς όμως ο γάλλος μελετητής να εξηγεί αυτή του την επιλογή.²

¹ Ο Grivaud αναφέρεται μόνο στα πέντε χειρόγραφα που σημειώνει ο R. de Mas Latrie, βλ. Bustron, *Chronique*, 5-6.

² Grivaud, *Entrelacs*, 258 σημ. 116. Ο ιταλός μελετητής Lorenzo Calvelli θεωρεί το σύγγραμμα του Φλωρίου ως «originariamente intitolato *Historia di Cipro*» («τιτλοφορηθέν από την αρχή *Ιστορία της Κύπρου*»), χωρίς οποιεσδήποτε άλλες εξηγήσεις, σχετικώς, βλ. Calvelli, *Cipro*, 126.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο συγκεκριμένος τίτλος παραδίδεται από το BNF, ms. It. 832, x, ως *Historia overo commentarii de Cipro di Florio Bustron* και κατέχει ολόκληρη σελίδα. Ο ίδιος –περίπου– τίτλος αναγράφεται, επίσης, στην πλειοψηφία των σωζόμενων χειρογράφων της *Ιστορίας της Κύπρου*, μετά το πέρας του «πρώτου βιβλίου» (ήτοι: BNF, ms. It. 832, 227· BUP, ms. 164 [χωρίς σελιδαρίθμηση]· BNM, ms. It. VI, 33 [5943], f. 57r· BL, Add. ms. 8630, f. 58v· ÖNB, ms. 6208, f. 94v), ως *Historia overo commentarii dell'isola de Cipro* και πρέπει να είναι ο αυθεντικός τίτλος, που επέλεξε ο Φλώριος.³ Απαντά δε ο ίδιος τίτλος (καίτοι ελαφρώς παραλλαγμένος), εκ νέου, στα ίδια χειρόγραφα, στην αρχή του «δεύτερου βιβλίου», ως *Historia over commentarii del regno di Cipro* (ήτοι: BNF, ms. It. 832, 231· BUP, ms. 164 [χωρίς σελιδαρίθμηση]· BNM, ms. It. VI, 33 [5943], f. 58r· BL, Add. ms. 8630, f. 59r· ÖNB, ms. 6208, f. 95r). Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι το BUG, ms. C.V.3, f. 1r, τιτλοφορεί το έργο ως *Historie di Cipri* και το BMCVe, ms. Cicogna 3187/1 (το χειρόγραφο δεν έχει σελιδαρίθμηση) το τιτλοφορεί ως *Historia del regno di Cipro*, ενώ ο R. de Mas Latrie γράφει ότι το απολεσθέν χειρόγραφο του Spinola (που συνιστά τη βάση της έκδοσής του) δεν παραδίδει κανένα τίτλο για το έργο.⁴

Εμείς θεωρούμε τον τίτλο *Historia overo commentarii de Cipro* ως τον αυθεντικό τίτλο, που επέλεξε ίδιος ο Φλώριος για δυο λόγους: πρώτον, διότι ο συγκεκριμένος τίτλος παραδίδεται από την πλειοψηφία των σωζόμενων χειρογράφων του έργου και, δεύτερον, γιατί η αναγραφή *Historia overo commentarii de Cipro* συνιστά *lectio difficilior* σε σχέση με τις αναγραφές του τίτλου του έργου στη μειοψηφία των χειρογράφων (ήτοι *Historie di Cipri* ή *Historia del regno di Cipro*). Πιθανότατα, οι τελευταίες αναγραφές τίτλων να αντιπροσωπεύουν απλώς τις προσπάθειες των αντιγραφέων του BUG, ms. C.V.3 και του BMCVe, ms. Cicogna 3187/1 να απλοποιήσουν ή να ελαττώσουν την έκταση του αρχικού (μακροσκελούς) τίτλου, ίσως χάριν σαφήνειας και οικονομίας χώρου.

Εδώ, λοιπόν, είναι αναγκαίο να θέσουμε το ερώτημα: γιατί ο Φλώριος επέλεξε να δώσει τον συγκεκριμένο τίτλο (ήτοι *Historia overo commentarii de Cipro*) στο πόνημά του; Έχουμε την άποψη ότι η επιλογή ενός τίτλου εκ μέρους ενός συγγραφέα, οποιουδήποτε συγγραφέα, για ένα σύγγραμμα, που ο ίδιος το θεωρεί ως το κορυφαίο έργο της ζωής του, ένα *opus magnum*, που η σύνθεσή του τον κράτησε απασχολημένο για πολύ χρόνο, δεν γίνεται ούτε τυχαία ούτε αυθαίρετα. Και, σε καμία περίπτωση, δεν γίνεται πρόχειρα και χωρίς εις βάθος ανάλυση, σκέψη, και περισυλλογή. Επομένως, είναι αυτονόητο ότι ο Φλώριος επιλέγει τον

³ Στο BNF, ms. It. 832 ο τίτλος καλύπτει ολόκληρη τη σελίδα ix. Στο BNM, ms. It. VI, 33 (5943) απαντά επίσης ο τίτλος *Storia di Cipro*, που καλύπτει ολόκληρο φύλλο (στα πρώτα παράφυλλα).

⁴ Bustron, *Chronique*, 7 σημ. 1, 134 σημ. 1, 135 σημ. 1.

τίτλο *Historia overo commentarii de Cipro*, γιατί –καταφανώς– θεωρεί ότι αυτός ο τίτλος θα εξυπηρετήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις επιδιώξεις και τις στοχεύσεις του. Με άλλα λόγια, ο ιστορικός μας επιλέγει τον συγκεκριμένο τίτλο, επειδή πιστεύει ότι αυτός ο τίτλος ανταποκρίνεται καλύτερα στις πνευματικές και ιδεολογικές του καταβολές και ότι αυτός ο τίτλος προωθεί πιο αποτελεσματικά τις ιδέες, τις οποίες ο ίδιος επιχειρεί να πλασάρει και να διαδώσει μέσω της κυκλοφορίας του συγγράμματός του.

Από την άλλη, όμως, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι, στην πράξη, ο τίτλος ενός συγγράμματος συνιστά και την πιο σύντομη σύνοψη του περιεχομένου του. Εκ των πραγμάτων, ο τίτλος προδίδει την άποψη, την αντίληψη του ίδιου του συγγραφέα για το γραμματειακό είδος και το περιεχόμενο του κειμένου, που ο ίδιος έγραψε. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος πιστεύει (και θέλει να μας κάνει και εμάς να πιστέψουμε) ότι το ιστορικό του πόνημα ανήκει στην συγκεκριμένη κατηγορία ή είδος ιστορικών συγγραφών, που ήταν γνωστές στην εποχή του (ήτοι στους 15^ο και 16^ο αιώνες) ως *historia(e)* και *commentarii*. Τις συγκεκριμένες αυτές τελευταίες λέξεις εμπεριέχουν στους τίτλους τους πολλά από τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.⁵ Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο Brunì, ο γεννήτορας του νέου γραμματειακού είδους, επέλεξε να δώσει τον τίτλο *Historiarum Florentini populi* στο κυριότερο ιστορικό του πόνημα, όπως εξάλλου έκαναν και ο Bracciolini με το *Historia Fiorentina*, ο Sabellico με το *Historiae rerum Venetarum* και ο Bembo με το *Historiae Venetae*, για να περιοριστούμε σε μερικούς μόνο τίτλους. Ωσαύτως, υπενθυμίζουμε ότι ο όρος *commentarii* (ή παράγωγά του), που απαντά σε τίτλους ουμανιστικών ιστορικών συγγραμμάτων, καθιερώθηκε ομοίως από τον Brunì με το έργο του *Rerum suo tempore gestarum commentarius*, το οποίο γράφτηκε έχοντας ως πρότυπα τα *Commentarii* του Ιουλίου Καίσαρα.⁶

Με την επιλογή, λοιπόν, του τίτλου *Historia overo commentarii de Cipro* ο Φλώριος επιθυμεί –τουλάχιστον– να καταστήσει σαφές στον αναγνώστη ότι η *Ιστορία της Κύπρου* αποστασιοποιείται σε επίπεδο σύλληψης και σύνθεσης από τα αντίστοιχα συγγράμματα του Μεσαίωνα και δεν ταυτίζεται ειδολογικά με εκείνα. Για να αντιληφθούμε αυτή την κάπως «ριζοσπαστική» (ως προς την τιτλοφόρηση του έργου) προσέγγιση του ιστορικού χρειάζεται να ειπωθούν λίγα λόγια για τη μεσαιωνική ιστοριογραφία και τις τιτλοφορήσεις, που φέρουν τα συγγράμματά της. Ο Μεσαίωνας (και, μάλιστα, ο Ύστερος Μεσαίωνας), η εποχή που άμεσα προηγήθηκε της τυπογραφίας, κληροδότησε στους μεταγενεστέρους μια πλουσιότατη συγκομιδή συγγραμμάτων ιστορικού περιεχομένου, που καταπιάνονταν με τη

⁵ Βλ. ανωτέρω 3.2.

⁶ Βλ. ανωτέρω 3.2.

καταγραφή των γεγονότων του παρελθόντος και τη μελέτη των περασμένων ανθρωπίνων πράξεων και επιτευγμάτων. Τα συγγράμματα εκείνα έφεραν διάφορους τίτλους. Ένας συνήθης όρος, που απαντά στους τίτλους μεσαιωνικών ιστορικών συγγραμμάτων, ήταν ο όρος gesta(e) (ο όρος αυτός στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται συνήθως ως ανδραγαθήματα, πράξεις ή πεπραγμένα), που τον έφεραν συγγράμματα με πολεμικό ή ηρωικό περιεχόμενο ή οι βιογραφίες εξεχουσών προσωπικοτήτων.⁷ Πιο σπάνια συναντάμε μεσαιωνικά ιστορικά συγγράμματα που τιτλοφορούνται με τον όρο historia(e) (ο όρος αυτός στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται συνήθως ως ιστορία ή ιστορίες).⁸ Άλλοι όροι, που έφεραν στους τίτλους τους οι μεσαιωνικές ιστορικές συνθέσεις, όροι ιδιαίτερα αγαπητοί στον ιταλικό χώρο, με τον οποίο ο Φλώριος είχε μεγάλη εξοικείωση, ήταν οι όροι annales (ο όρος αυτός στην ελληνική γλώσσα αποδίδεται συνήθως ως βραχεία χρονικά), cronaca, chronica ή chroniche (οι όροι αυτοί αποδίδονται στην ελληνική γλώσσα ως χρονικόν ή χρονικά).⁹ Ας σημειωθεί ότι οι τρεις τελευταίοι όροι χρησιμοποιούνταν πάρα πολύ από τους βενετούς ιστορικούς συγγραφείς, ήδη από τον 12^ο αιώνα, και είχαν διαδοθεί και στο πεδίο της κυπριακής υστερομεσαιωνικής ιστοριογραφίας.¹⁰

Η ανάγνωση της *Ιστορίας της Κύπρου* δεν αφήνει καμιά αμφιβολία ότι ο Φλώριος γνώριζε καλά την ορολογία, που απαντά στους τίτλους των μεσαιωνικών ιστορικών συγγραμμάτων. Άλλωστε, αρκετά από τα έργα, από τα οποία αντλεί πληροφορίες για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, χρησιμοποιούν τους πιο πάνω συνήθεις όρους στον τίτλο τους. Έτσι, ο Φλώριος δηλώνει ότι γνωρίζει τα «Gesti dei Ciprioti» του Φιλίππου της Νοβάρας και τα «libri de gesti» του τάγματος των Ιωαννιτών.¹¹ Σε κάποιο άλλο σημείο του έργου του ο ιστορικός παραπέμπει τον αναγνώστη «nelli annali di Hierusalem» («στα [σ.σ. βραχεία]

⁷ Για το ιστοριογραφικό είδος των gesta(e), βλ. Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη: εισαγωγή στη μελέτη της ιστορίας της, του κοινωνικού και οικονομικού της βίου*, Θεσσαλονίκη 2000, 168-170· Breisach, *Historiography*, σποράδην και κυρίως 100-101. Για μια συζήτηση σχετικά με την ειδολογική κατάταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, βάσει των ειδών της μεσαιωνικής ιστοριογραφίας, βλ. παράρτημα αρ. 2.

⁸ Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη*, 170-173· Breisach, *Historiography*, 102 κ.εξ· Smalley, *Historians*, 79 κ.εξ.

⁹ Για το ιστοριογραφικό είδος των annales, βλ. Καραγιαννόπουλος, *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη*, 166-168· Breisach, *Historiography*, σποράδην και κυρίως 101-102· Smalley, *Historians*, 56-58 και σποράδην. Για το ιστοριογραφικό είδος των chronica(e), βλ. Breisach, *Historiography*, σποράδην και κυρίως 103, 144-152· Smalley, *Historians*, σποράδην. Γενικά για τα annales και chronica βλ. Β. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris 1980, 203-207· Barnes, *A History of Historical Writing*, σποράδην και κυρίως 64-68. Πρόσφατη προσέγγιση για τη σχέση μεταξύ annales και chronica(e), βλ. E. Coleman, «Lombard City Annals and the Social and Cultural History of Northern Italy», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 1-27, κυρίως 3-5. Γενικά για τη μεσαιωνική δυτική ιστοριογραφία, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 34-120· Given-Wilson, *Chronicles*, σποράδην· Guenée, *Histoire et culture historique*, σποράδην.

¹⁰ Για τους τίτλους των βενετικών χρονικών, βλ. J. Melville-Jones, «Venetian History and Patrician Chronicles», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 197-221.

¹¹ Βλ. ανωτέρω 2.2 και 2.4.6.8.

χρονικά της Ιερουσαλήμ»).¹² Επίσης, ο ιστορικός ισχυρίζεται ότι κάποιες πληροφορίες τις βρήκε «nelle croniche che stanno a San Lorenzo de Napoli» («στα χρονικά, που ευρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο της Νάπολης»).¹³ Ακόμα, ένα από τα βοηθήματα για τη σύνθεση του έργου του, ήτοι η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου, συμπεριλαμβάνει στον τίτλο του τον όρο κρόνικα (ή κρονίκα), εμφανώς κατ' επίδραση του ιταλικού/βενετικού c(h)ronica ή παραλλαγών του.¹⁴

Όπως συνάγεται ευχερώς από τη μέχρι τώρα συζήτηση ο Φλώριος δεν υιοθέτησε κάποιον από τους πιο πάνω (μεσαιωνικούς) όρους ως τίτλο για το έργο του και τους απέρριψε καθ' ολοκληρίαν. Γιατί; Η πιο λογική απάντηση, που θα μπορούσε να δώσει κανείς στο ερώτημα αυτό, είναι ότι οι όροι gesta(e) ή c(h)ronicha(e) και οι παραλλαγές τους δεν φαίνεται να ικανοποιούσαν τον συγγραφέα. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος πιθανότατα εκτιμούσε ότι οι όροι αυτοί ήταν ανεπαρκείς στο να περιγράψουν και να αποδώσουν στην ολότητά του το περιεχόμενο του ιστορικού του πονήματος, όπως, τουλάχιστον, ο ίδιος το αντιλαμβανόταν.

Πέραν τούτου, όμως, οι όροι αυτοί, έντονα συνδεδεμένοι με τη «μεσαιωνική» κουλτούρα και το «μεσαιωνικό» περιβάλλον, εκπροσωπούσαν στα μάτια του Φλωρίου –και στα μάτια των «ευγενών» αναγνωστών του– το παλιό, το πεπερασμένο, έναν άλλον κόσμο, που είχε πια φύγει οριστικά. Κατά συνέπεια, για τον Φλώριο οι όροι gesta(e) ή c(h)ronicha(e) δεν ήταν συμβατοί ούτε με το σύγχρονο πνεύμα του 16^{ου} αιώνα, δηλαδή με την ουμανιστική παράδοση, ούτε με τους υψηλούς στόχους, που ο ίδιος συγγραφέας θέτει στην αφιερωτική επιστολή του έργου του. Επιπλέον, η χρήση στην τιτλοφόρηση του έργου αυτών των –κατά κάποιο τρόπο– ξεπερασμένων όρων δεν ανταποκρίνονταν καθόλου στις προσδοκίες του ιστορικού ή στις φιλοδοξίες, που ήθελε ο ίδιος να ικανοποιήσει με τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*, μια από τις οποίες ήταν η διατήρηση, η ενίσχυση και η προβολή προς τα έξω του προφίλ μιας εξέχουσας πνευματικής προσωπικότητας, ενός πολυμαθούς σοφού λογίου, ενός ουμανιστή· προφίλ, που ο ίδιος ο Φλώριος είχε με τόσο κόπο δημιουργήσει για το πρόσωπό του ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1530, με την εκπόνηση της ιταλικής/βενετικής μετάφρασης των *Ασσιζών*.

Απομένει να εξετάσουμε και να διευκρινίσουμε και κάτι ιδιότυπο, που σχετίζεται με τον τίτλο του έργου: προκαλεί έκπληξη και συνάμα απορία η συνύπαρξη των λέξεων historia και commentarii στον τίτλο, ιδιοτυπία η οποία δεν φαίνεται να είναι και τόσο συχνή στα

¹² Bustron, *Chronique*, 49.26-27.

¹³ Bustron, *Chronique*, 408.10-11. Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.5.9.

¹⁴ Βλ. ανωτέρω 2.5.2.

ιστορικά συγγράμματα της Αναγέννησης και των Πρώιμων Νέων Χρόνων.¹⁵ Πιθανότατα ο Φλώριος να συμπεριέλαβε τον όρο *commentarii* (υπενθυμίζουμε ότι τα ιστορικά έργα με τον τίτλο *commentarii* αφορούν σε συγγράμματα, τα οποία καταγράφουν γεγονότα σύγχρονα με τον συγγραφέα ή γεγονότα, στα οποία ο ίδιος ο συγγραφέας είχε κάποιου είδους προσωπική εμπλοκή), γιατί ο ιστορικός μας πιστεύει ότι στο συγκεκριμένο ιστοριογραφικό είδος πρέπει να κατατάσσονται κάποια στοιχεία, που ο ίδιος καταγράφει μέσα στο έργο, στοιχεία τα οποία προέρχονται από προσωπικές αναμνήσεις του ιστορικού από τις συνομιλίες, τις οποίες είχε κάνει ο ίδιος με τον πατέρα του (ή με άλλα πρόσωπα): «*dalle parole del mio parente (ή padre)*» («από τα λόγια του συγγενή [ή πατέρα] μου»), γράφει στην αφιερωτική επιστολή.¹⁶ Πρέπει να λεχθεί, γιατί παρουσιάζει αναμφισβήτητα ενδιαφέρον, ότι ο Φλώριος δεν είναι ο πρώτος ιστορικός συγγραφέας της ελληνικής Ανατολής, που υιοθετεί –έστω και εν μέρει– τον όρο *commentarii* ως τίτλο για το ιστορικό του πόνημα: ο κρητικός λόγιος Αντώνιος Καλλέργης συνέθεσε στα ιταλικά περί τα μέσα του 16^{ου} αιώνα το ιστορικό σύγγραμμα *Commentarii delle cose di Candia fatte dentro et fuori* («*Αναμνήσεις περί των πραγμάτων που συνέβησαν εντός και εκτός της Κρήτης*»)).¹⁷

Συγκεφαλαιώνοντας, λοιπόν, μπορούμε να δηλώσουμε με βεβαιότητα ότι ο Φλώριος, με την επιλογή του τίτλου *Historia overo commentarii de Cipro*, επιθυμεί να καταστήσει ξεκάθαρο στον αναγνώστη ότι το σύγγραμμά του ανήκει (ή θεωρεί ο ίδιος ο ιστορικός ότι ανήκει) στο γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και ότι η *Ιστορία της Κύπρου* αποστασιοποιείται ειδολογικά και σε όρους σύνθεσης και σύλληψης από τα μεσαιωνικά ιστορικά συγγράμματα. Κατά συνέπεια, ο αναγνώστης οφείλει να αντικρύσει την *Ιστορία της Κύπρου* μέσα από ένα διαφορετικό πρίσμα: να αντιμετωπίσει το έργο ως ένα ρηξικέλευθο σύγγραμμα, το οποίο πρέπει να τύχει της μεγίστης προσοχής εκ μέρους του. Κλείνοντας, προσθέτουμε δε ότι εντελώς αδικαιολόγητα ο πρώτος εκδότης του έργου επέλεξε να το τιτλοφορήσει ως *Chronique de l'île de Chypre*, επιδεικνύοντας έτσι ασέβεια προς τη σχετική επιλογή του συγγραφέα.

3.4.3. Η διαίρεση της *Ιστορίας της Κύπρου* σε βιβλία

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναλωθούμε με τη διερεύνηση του εάν η *Ιστορία της Κύπρου* εμφανίζει διαίρεση σε βιβλία. Αυτό μας ενδιαφέρει κυρίως, γιατί –γενικά– ο χωρισμός των ιστορικών έργων σε βιβλία αποδίδεται από αρκετούς σε ουμανιστική επίδραση. Διάφοροι

¹⁵ Τουλάχιστον εγώ δεν έχω εντοπίσει άλλη περίπτωση.

¹⁶ Bustron, *Chronique*, 9.4-5.

¹⁷ A. Vincent, «Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos», *Kambos: Cambridge Papers in Modern Greek* 20 (2013), 165-193, εδώ 176.

σύγχρονοι μελετητές, όπως λ.χ. ο William J. Connell και ο Ernst Breisach, διατείνονται ότι η διαίρεση των ιστορικών έργων σε βιβλία είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, σύμφωνα με τα πρότυπα των φημισμένων ιστορικών έργων της Αρχαιότητας, που ακολουθούσαν τέτοιες διαιρέσεις.¹⁸ Χωρίς, βεβαίως, να αρνείται κανείς την επίδραση των έργων της Κλασικής Αρχαιότητας πάνω στους ουμανιστές ιστορικούς, είναι χρήσιμο να αναφερθεί ότι η πρακτική της διαίρεσης των ιστορικών έργων σε βιβλία, κατά την περίοδο της Αναγέννησης, ίσως να οφείλεται και στην κληρονομιά της δυτικής υστερομεσαιωνικής ιστοριογραφίας, αφού ήδη κάποιοι ιστοριογράφοι ή χρονογράφοι της περιόδου εκείνης είχαν διαιρέσει τα έργα τους σε βιβλία.¹⁹ Σε βιβλία χωρίζουν τα έργα τους και συγγραφείς της κλασικίζουσας βυζαντινής ιστοριογραφίας, όπως ο *Ιωσήφ Γενέσιος* και οι λεγόμενοι *Συνεχιστές του Θεοφάνους*.²⁰ Ας σημειωθεί ότι η κυπριακή ιστοριογραφική παράδοση του Ύστερου Μεσαίωνα αποφεύγει παρόμοια διαίρεση των ιστορικών έργων σε βιβλία.²¹

Ο R. de Mas Latrie, όταν εξέδωσε την *Ιστορία της Κύπρου*, επέλεξε να διαιρέσει το έργο σε τρία βιβλία, μολοντί ο ίδιος θεώρησε ως πολύ σημαντικό να κοινοποιήσει στον αναγνώστη την πληροφορία πως μόνο το χειρόγραφο του Παρισιού (ήτοι το BNF, ms. It. 832) από τα χειρόγραφα, που ο ίδιος είχε υπόψη του «divise l'ouvrage ... en livres» («διαίρει το έργο ... σε βιβλία»)²² Η διαίρεση του έργου σε τρία βιβλία (που εισηγείται ο πρώτος εκδότης) έχει γίνει γενικά αποδεκτή και από τους νεότερους μελετητές. Έτσι, ο Grivaud γράφει ότι «l'*Historia* de Florio Bustron se divise en trois livres» («η *Ιστορία* του Φλωρίου Βουστρωνίου διαιρείται σε τρία βιβλία»)²³ Το ίδιο υποστηρίζει και ο Calvelli, οποίος γράφει «il contenuto dell'*Historia* segue un'articolazione in tre libri» («το περιεχόμενο της *Ιστορίας* ακολουθεί μια διάρθρωση τριών βιβλίων»)²⁴ Επειδή, όμως, από τη δήλωση του R. de Mas Latrie δυνατόν να γεννώνται αμφιβολίες στον αναγνώστη σχετικά με το κατά πόσο η χειρόγραφη παράδοση του έργου υποστηρίζει όντως τη διαίρεσή του σε βιβλία και επειδή το ζήτημα της διαίρεσης του έργου σε βιβλία παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως ουμανιστική επίδραση, νομίζουμε πως θα ήταν χρήσιμο να εξετάσουμε πιο ενδελεχώς το εάν όντως παρουσιάζεται η διαίρεση του έργου σε βιβλία στα νυν γνωστά χειρόγραφα της *Ιστορίας της Κύπρου*.

¹⁸ Για τις διαιρέσεις των ουμανιστικών ιστορικών έργων σε βιβλία, βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347· Breisach, *Historiography*, 154· Black, «Benedetto Accolti», 39 σημ. 3.

¹⁹ Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 450, επίσης σημ. 55 και 56 στην ίδια σελίδα.

²⁰ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 2, 315-366.

²¹ Εντελώς αυθαίρετα διαιρεί την *Εξήγησιν* του Μαχαιρά σε βιβλία ο Dawkins.

²² Bustron, *Chronique*, 10 σημ. 1.

²³ Grivaud, *Entrelacs*, 260.

²⁴ Calvelli, *Cipro*, 127.

Από τα τρία χειρόγραφα, λοιπόν, που χρησιμοποίησε ο R. de Mas Latrie (υπενθυμίζουμε: BNF, ms. It. 832· BUG, ms. C.V.3 και το αγνοούμενο χειρόγραφο Spinola, το οποίο αποτελεί τη βάση της πρώτης έκδοσης καθ' ομολογία του εκδότη), μόνο εκείνο του Παρισιού (ήτοι το BNF, ms. It. 832) διαιρεί το έργο σε βιβλία, όπως λέει και ο ίδιος.²⁵ Ο R. de Mas Latrie θεωρεί ότι το «πρώτο βιβλίο» του έργου ξεκινά μετά το πέρας της αφιερωτικής επιστολής· όθεν, τοποθετεί σε εκείνο το σημείο της έκδοσης την επιγραφή «LIBRO PRIMO» («πρώτο βιβλίο»)²⁶ Ωστόσο, παρατηρούμε ότι το σημείο έναρξης του πρώτου βιβλίου, όπως το τοποθέτησε ο εκδότης, μοιάζει να είναι αυθαίρετο, γιατί τούτο δεν σημειώνεται σε κανένα από τα τρία χειρόγραφα, τα οποία είχε υπόψιν του· στα χειρόγραφα BUG, ms. C.V.3, f. 2v και BNF, ms. It. 832, (vii), αφήνεται λευκή επιφάνεια φύλλου ή φύλλων μετά το πέρας της αφιερωτικής επιστολής, κάτι που ίσως ώθησε τον R. de Mas Latrie να πιστέψει ότι έπεται η έναρξη του «πρώτου βιβλίου». Αντίθετα, για το σημείο της λήξης του «πρώτου βιβλίου» υπάρχει η μαρτυρία της χειρόγραφης παράδοσης: συγκεκριμένα, αμέσως μετά την εξιστόρηση κάποιων γεγονότων του 1304 και τη λέξη «predicatori» ο R. de Mas Latrie βάζει τελεία και αναγράφει στο κείμενο της έκδοσης την εξής αναφορά: «Qui finisce il primo libro dell'istoria, overo commentarii, dell'isola de Cipro, et seguita el secondo» («εδώ τελειώνει το πρώτο βιβλίο της Ιστορίας, ή Υπομνημάτων του νησιού της Κύπρου, και ακολουθεί το δεύτερο»)²⁷ Η πιο πάνω αναφορά, διευκρινίζει ο R. de Mas Latrie στη σημείωσή του στο κάτω μέρος της σελίδας, ότι προέρχεται από το χειρόγραφο του Παρισιού (ήτοι το BNF, ms. It. 832) και ότι «cette phrase manque dans A et B» («η φράση αυτή ελλείπει από τα χειρόγραφα A και B [σ.σ. ήτοι από το αγνοούμενο χειρόγραφο Spinola και από το BUG, ms. C.V.3]»)²⁸ Ο R. de Mas Latrie αντέγραψε, επομένως, την πιο πάνω αναφορά (ήτοι το «qui ... secondo») από το BNF, ms. It. 832, 227.

Αυτά όσον αφορά τη λήξη του πρώτου βιβλίου στα τρία χειρόγραφα του έργου, τα οποία ο R. de Mas Latrie χρησιμοποίησε για την έκδοσή του. Αν κάποιος, όμως, ανατρέξει σήμερα στο σύνολο των γνωστών χειρογράφων του έργου θα δει την ίδια και अपαράλλακτη αναφορά με το BNF, ms. It., 832, 227 για το τέλος του πρώτου βιβλίου (ήτοι το «qui ... secondo») να ακολουθεί την εξιστόρηση των γεγονότων του 1304 και τη λέξη «predicatori» και στα BUP, ms. 164 (χωρίς σελιδαρίθμηση)· BNM, ms. It. VI, 33 (5943), f. 57r· BL, Add. ms. 8630, f. 58v· ÖNB, ms. 6208, f. 94v. Όσον αφορά στο BUG, ms. C.V.3, αυτό δεν παρουσιάζει την πιο πάνω συγκεκριμένη αναφορά για το τέλος του πρώτου βιβλίου, ωστόσο, μετά την

²⁵ Bustron, *Chronique*, 10 σημ. 1.

²⁶ Bustron, *Chronique*, 10 (η επιγραφή LIBRO PRIMO στο πάνω μέρος της σελίδας).

²⁷ Bustron, *Chronique*, 134.28-29. Οι λέξεις «frati predicatori» βρίσκονται στο 134.27.

²⁸ Bustron, *Chronique*, 134 σημ. 1.

εξιστόρηση των γεγονότων του 1304 και τις λέξεις «frati predicatori» («αδελφοί κήρυκες [σ.σ. ήτοι οι μοναχοί Δομινικανοί]») το κείμενο του χειρογράφου διακόπτεται και αφήνεται λευκό το ήμισυ του f. 94r και ολόκληρο το f. 94v, κάτι που αποτελεί ένδειξη εσκεμμένης διαίρεσης του έργου. Όσον αφορά στο BMCVe, ms. Cicogna 3187/1 (δεν έχει σελιδαρίθμηση), αυτό δεν παρουσιάζει μετά την εξιστόρηση των γεγονότων του 1304 και τη λέξη «predicatori» ούτε την πιο πάνω αναφορά για το τέλος του «πρώτου βιβλίου» ούτε παρόμοια ένδειξη κάποιας διαίρεσης (λ.χ. λευκά φύλλα).

Μετά τη μνεία για το τέλος του πρώτου βιβλίου, εμφανίζεται στην επόμενη σελίδα στην έκδοση του R. de Mas Latrie, κάτω από την επιγραφή «LIBRO SECONDO» («δεύτερο βιβλίο»), ο «τίτλος» (με αυτή τη λέξη τον προσδιορίζει ο R. de Mas Latrie): «il secondo libro dell'istoria, over commentarii, del regno di Cipro». («το δεύτερο βιβλίο της Ιστορίας, ή Υπομνημάτων, του Βασιλείου της Κύπρου»)²⁹ Και πάλι ο R. de Mas Latrie διευκρινίζει ότι ο «τίτλος» προέρχεται από το χειρόγραφο του Παρισιού (σ.σ. ήτοι το BNF, ms. It. 832) και ότι «le titre manque dans A et B» («ο τίτλος ελλείπει από τα χειρόγραφα A και B [σ.σ. ήτοι το αγνοούμενο χειρόγραφο Spinola και το BUG, ms. C.V.3]»)³⁰ Και πάλι, σημειώνουμε, ότι ο ίδιος «τίτλος» (ήτοι το «il secondo libro ... Cipro») για την έναρξη του δεύτερου βιβλίου απαντά πλην του BNF, ms. It. 832, 231 (που χρησιμοποίησε ο R. de Mas Latrie) και στα BUP, ms. 164 (χωρίς σελιδαρίθμηση)· BNM, ms. It. VI, 33 (5943), f. 58r· BL, Add. ms. 8630, f. 59r· ÖNB, ms. 6208, f. 95r. Οποιαδήποτε σχετική αναφορά για την έναρξη του δεύτερου βιβλίου όντως ελλείπει από το BUG, ms. C.V.3 (όπως γράφει και ο R. de Mas Latrie) και από το BMCVe, ms. Cicogna 3187/1.

Πιο κάτω στην έκδοσή του, στη σελ. 252, μετά την εξιστόρηση του θανάτου και της κηδείας του Ερρίκου Β' (1324) και τις λέξεις «...all'anima. Amen», ο R. de Mas Latrie αφήνει λευκό το υπόλοιπο μέρος της σελίδας και εισάγει στην αμέσως επόμενη σελίδα την επιγραφή «LIBRO TERZO» («τρίτο βιβλίο»), το κείμενο του οποίου «τρίτου βιβλίου» ξεκινά με τη λέξη «seppolto».³¹ Ο ίδιος δικαιολογεί την επιλογή του λέγοντας τα πιο κάτω: «ce titre n'est dans aucun manuscrit. Il nous a paru indispensable de l'ajouter ici, la première partie du manuscrit de Paris se terminant au mot Amen» («αυτός ο τίτλος [σ.σ. LIBRO TERZO] δεν υπάρχει σε κανένα χειρόγραφο. Μας φάνηκε απαραίτητο να τον προσθέσουμε εδώ, αφού το πρώτο μέρος του χειρογράφου του Παρισιού [σ.σ. ήτοι το BNF, ms. It. 832] τελειώνει με τη

²⁹ Bustron, *Chronique*, 135 (πρώτη γραμμή του κειμένου).

³⁰ Bustron, *Chronique*, 135 σημ. 1.

³¹ Bustron, *Chronique*, 253 (η επιγραφή «LIBRO TERZO» στο πάνω μέρος της σελίδας). Η λέξη «seppolto» βρίσκεται στο Bustron, *Chronique*, 253.1 (πλήρης πρόταση: «seppolto che il buon re Henrico» («αφού τάφηκε ο αγαθός βασιλιάς Ερρίκος»)). Μερικά χειρόγραφα, όπως θα δούμε πιο κάτω, έχουν αντί της λέξης «seppolto» τη συνώνυμη (ιταλική) λέξη «sepelito» ή «sepellito» («αφού τάφηκε»).

λέξη αμήν».³² Με άλλα λόγια, ο R. de Mas Latrie ξεκάθαρα παραδέχεται ότι η γνωστή σε εκείνον χειρόγραφη παράδοση του έργου (ήτοι τα τρία χειρόγραφα που είχε ο ίδιος υπόψη του) δεν κάνει καμιά αναφορά σε «τρίτο βιβλίο». Εκπληκτικά, όμως, ο ίδιος θεωρεί βέβαιο ότι στο συγκεκριμένο σημείο πρέπει να περατώνονταν το «δεύτερο βιβλίο», επειδή υπάρχει η λέξη «Amen» στο τέλος του κειμένου του χειρογράφου του Παρισιού (υπενθυμίζουμε, ωστόσο, ότι το BNF, ms. It. 832 περιέχει τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* από την αρχή του έργου ως το 1324, όχι ολόκληρο το έργο, και το χειρόγραφο αυτό τελειώνει με τη λέξη «Amen» στη σελ. 432· επομένως, η λέξη «Amen» είναι απλώς η τελευταία λέξη του συγκεκριμένου χειρογράφου). Ας σημειωθεί ότι στο ίδιο σημείο περατώνεται και το BMCVe, ms. Cicogna 3187/1, χωρίς όμως να αναγράφει τη λέξη «Amen».³³

Όσον αφορά στα υπόλοιπα γνωστά χειρόγραφα του έργου, πρέπει να λεχθεί ότι κανένα δεν κάνει οποιαδήποτε μνεία σε οποιοδήποτε τέλος του «δεύτερου βιβλίου» και την έναρξη ενός «τρίτου βιβλίου». Ωστόσο, το BUG, ms. C.V.3 μετά την εξιστόρηση της κηδείας του Ερρίκου Β' (1324) και τις λέξεις «...all'anima» στο f. 189r, αφήνει λευκό το υπόλοιπο μέρος του f. 189r και ολόκληρο το f. 189v, και στη συνέχεια ξεκινά και πάλι το κείμενο με τη λέξη «seppolito», πράγμα που πάλι υποδηλοί εσκεμμένη διαίρεση του έργου (είδαμε πιο πάνω ότι την ίδια πρακτική των λευκών φύλλων ακολούθησε και πριν, στο σημείο τομής του πρώτου με το δεύτερο βιβλίο).³⁴ Το BL, Add. ms. 8630, επίσης μετά την εξιστόρηση της κηδείας του Ερρίκου Β' και τις λέξεις «...all'anima. Amen» αφήνει λευκό το υπόλοιπο μέρος του f. 115v και ολόκληρο το f. 116r, και στη συνέχεια ξεκινά και πάλι το κείμενο με τη λέξη «seppolito». Το BUP, ms. 164, ωσαύτως, συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο: αφήνει ενάμισι φύλλο λευκό, μεταξύ των λέξεων «...all'anima. Amen» και πριν τη λέξη «seppolito».³⁵ Το ÖNB, ms. 6208, παρομοίως μετά τις λέξεις «...all'anima. Amen» αφήνει λευκά το f. 181r και το f. 181v, πριν από τη λέξη «seppolito». Αντίθετα το BNM, ms. It. VI, 33 (5943), f. 105v μετά τις λέξεις «...all'anima. Amen» δεν αφήσει λευκό φύλλο. Από την πιο πάνω εξέταση των χειρογράφων, λοιπόν, προκύπτει ότι η χειρόγραφη παράδοση της *Ιστορίας της Κύπρου* υποδεικνύει ότι όντως υπάρχει τομή στο έργο στο σημείο μετά την κηδεία του Ερρίκου Β' και τις λέξεις «...all'anima. Amen». Όθεν, είναι πολύ πιθανόν να ξεκινούσε στο σημείο

³² Bustron, *Chronique*, 253 σημ. 1 (η λέξη «Amen»: 252.8). Είναι φανερό εδώ ότι ο R. de Mas Latrie θεωρεί το BNF, ms. It. 832 και το BNF, ms. It. 833 ως πρώτο μέρος και του δεύτερο μέρος αντίστοιχα αυτού που ονομάζει χειρόγραφο του Παρισιού. Το κείμενο του BNF, ms. It. 833 αποτελεί αντιγραφή (που έγινε κατά παραγγελία του R. de Mas Latrie) από το BL, Add. ms. 8630 του τμήματος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* μετά το 1324, βλ. Bustron, *Chronique*, 5.

³³ BMCVe, ms. Cicogna 3187/1 (τελευταίο φύλλο χωρίς σελιδαρίθμηση).

³⁴ Η λέξη seppolito, όπως είπαμε, εμφανίζεται σε άλλα χειρόγραφα ως seppolito ή sepelito. Πρόκειται για ιδιωματικές ιδιαιτερότητες της ιταλικής γλώσσας.

³⁵ Το BUP, ms. 164 δεν έχει σελιδαρίθμηση.

εκείνο ένα «τρίτο βιβλίο», όπως υποστηρίζει ο R. de Mas Latrie στην έκδοσή του, αν και δεν διασώζεται στα χειρόγραφα καμία σχετική μνεία, αναφορά ή επιγραφή για ένα «τρίτο βιβλίο».

Είναι γεγονός, όμως, ότι η *Ιστορία της Κύπρου* παραπέμπει τον αναγνώστη, τουλάχιστον μια φορά, σε πράγματα, τα οποία είχαν αναφερθεί στο πρώτο βιβλίο: «ho detto sopra, nel primo libro» («έχω πει πιο πάνω, στο πρώτο βιβλίο»)³⁶ Η συγκεκριμένη φράση της παραπομπής στο «πρώτο βιβλίο» βρίσκεται στο σημείο του έργου, όπου εξιστορείται το θαύμα με τον Σταυρό της Τόχνης, σε χώρο, που εμπίπτει μέσα στο τμήμα του, ούτως ειπείν, «τρίτου βιβλίου». Η φράση της παραπομπής στο «πρώτο βιβλίο» απαντά σε όλα τα χειρόγραφα, τα οποία διασώζουν το σύνολο του κειμένου του έργου: BNM, ms. It. VI, 33 (5943), f. 107r· BUP, ms. 164 (χωρίς σελιδαρίθμηση)· ÖNB, ms. 6208, f. 184r· BUG, ms. C.V.3, f. 192r· BL, Add. ms. 8630, f. 117v (υπενθυμίζουμε ότι το BNF, ms. It. 832 και το BMCVe, ms. Cicogna 3187/1, διασώζουν μόνο το τμήμα του έργου που αφηγείται τα γεγονότα μέχρι το 1324, επομένως δεν περιέχουν το, κατ' ισχυρισμόν, «τρίτο βιβλίο» και τη συγκεκριμένη παραπομπή).

Από το σύνολο των πιο πάνω δεδομένων συνάγεται ότι η χειρόγραφη παράδοση της *Ιστορίας της Κύπρου* βεβαιώνει ότι το έργο διαιρούνταν σε βιβλία, τουλάχιστον σε δυο, αν όχι σε τρία. Είναι αναγκαίο, φρονούμε, να αποδώσουμε την επιλογή του Φλωρίου να διαιρέσει την *Ιστορία της Κύπρου* σε βιβλία σε επίδραση, που δέχτηκε ο ιστορικός από τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, όπως εκείνα του Sabellico και του Bembo, τα οποία άλλωστε γνωρίζει και αντιγράφει, και τα οποία διαιρούνται σε βιβλία. Το συμπέρασμα αυτό πρέπει να θεωρείται βέβαιο, αν ληφθεί κιάλας υπόψιν ότι η πρακτική της διαίρεσης ιστορικών έργων σε βιβλία δεν ακολουθείται από την προ του Φλωρίου κυπριακή ιστοριογραφία.

3.4.4. Η αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε την αφιερωτική επιστολή του πονήματος του Φλωρίου, τα ζητήματα που την περιβάλλουν και θα προσπαθήσουμε να ανιχνεύσουμε τυχόν επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνθεσή της. Σημειώνουμε ότι μελετητές της ιστοριογραφίας της Αναγέννησης, όπως ο Connell, θεωρούν ως ένα από τα χαρακτηριστικά της ιστοριογραφίας της Αναγέννησης (και –συνακόλουθα– και της ουμανιστικής ιστοριογραφίας) την πρόταξη αφιερωτικών επιστολών στα ιστορικά συγγράμματα.³⁷ Η άποψη, όμως, του Connell δυνατόν να δημιουργήσει την εσφαλμένη

³⁶ Bustron, *Chronique*, 256.10.

³⁷ Μάλιστα ο Connell ισχυρίζεται ότι αυτό το χαρακτηριστικό έχει κληρονομηθεί κατά κάποιο τρόπο και στο σύγχρονο τρόπο συγγραφής ιστορίας: «The self-deprecating dedicatory letters that writers addressed to patrons

εντύπωση ότι οι αφιερωτικές επιστολές είναι χαρακτηριστικό μόνον των ιστορικών συγγραμμάτων, πράγμα το οποίο δεν είναι βέβαια ακριβές, μιας και αφιερωτικές επιστολές προτάσσονται όχι μόνο σε ιστορικά συγγράμματα, αλλά και σε μη ιστορικού περιεχομένου έργα της Αναγέννησης και των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων.³⁸

Επιπλέον, κόντρα στην άποψη του Connell, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι η πρόταξη αφιερωτικών επιστολών σε ιστορικά έργα δεν ήταν ασυνήθης πρακτική ούτε κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα: πολύ γνωστοί συγγραφείς, του μεγέθους μάλιστα ενός Geoffrey του Monmouth, ξεκινούν τα κείμενά τους με την πρόταξη αφιερωτικής επιστολής.³⁹ Ακόμα και οι συγγραφείς λιγότερο γνωστών έργων της δυτικοευρωπαϊκής μεσαιωνικής ιστοριογραφίας, όπως ο ανώνυμος συγγραφέας του *Encomium Emmae Reginae* («Εγκωμίου της βασίλισσας Έμμας»), που γράφτηκε γύρω στο 1041/2, προτάσσουν αφιερωτική επιστολή, μέσα από την οποία επιχειρούν να δικαιολογήσουν τη συγγραφή του έργου τους.⁴⁰ Αφιερωτικές επιστολές, επίσης, συναντάμε σε έργα της βυζαντινής ιστοριογραφίας, όπως εκείνο των λεγομένων *Συνεχιστών του Θεοφάνους*.⁴¹ Ωστόσο, η πρακτική της πρόταξης αφιερωτικών επιστολών δεν φαίνεται να ήταν πολύ συχνή ή γενικευμένη κατά την περίοδο του Μεσαίωνα, αφού διακεκριμένοι ιστορικοί/χρονογράφοι της περιόδου εκείνης, όπως ο Γουλιέλμος της Τύρου, ο Jean Froissart και ο Enguerrand de Monstrelet, αποφεύγουν να προτάξουν αφιερωτικές επιστολές στα έργα τους.⁴² Είναι, επίσης, γεγονός ότι τουλάχιστον στα πρώτα βήματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας η πρόταξη αφιερωτικής επιστολής δεν ήταν γενικευμένη, αφού αυτή απουσιάζει από κορυφαία έργα του νέου γραμματειακού

have made a comeback in the form of lengthy 'Acknowledgements'» («οι αφιερωτικές επιστολές στις [σ.σ. στα ιστορικά έργα της Αναγέννησης], στις οποίες οι συγγραφείς υποβαθμίζουν τον εαυτό τους, και που οι συγγραφείς απευθύνουν σε πάτρωνες έχουν επανέλθει με τη μορφή των μακρών «Ευχαριστιών»»), βλ. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347.

³⁸ Για παράδειγμα ο πάπας Πίος Β΄ προτάσσει αφιερωτική επιστολή σε ένα σύγγραμμά του με περιεχόμενο μια ιστορία αγάπης, βλ. *Storia di due amanti di Enea Sylvio Piccolomini, in seguito Papa Pio secondo*, έκδ. και ιταλική μετάφρ. A. Braccio, Capolago 1832, 13-17. Ο Μακιαβέλι, επίσης, προτάσσει αφιερωτική επιστολή στον *Ηγεμόνα* (1513) του, βλ. N. Machiavelli, *The Prince*, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. J. S. Byerley, London 1810, 1-4 (η αφιερωτική επιστολή).

³⁹ Gottfried's von Monmouth, *Historia*, 3-4 (η αφιερωτική επιστολή).

⁴⁰ Η βασίλισσα Έμμα ήταν σύζυγος δυο άγγλων βασιλέων του πρώτου ημίσεος του 11^{ου} αιώνα. Για αυτήν και το εγκώμιό της, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 208-215.

⁴¹ *Theophanes continuatus* στο *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, έκδ. I. Bekker, Bonnae 1838, 3-5.

⁴² Για τον Γουλιέλμο της Τύρου και το έργο του, βλ. Smalley, *Historians*, 134-141· Guillelmi Tyrensis, «Historia Belli Sacri» στο *Patrologia Latina*, έκδ. J-P. Migne, τ. 201, Paris 1855, cols. 209-892, ο πρόλογος 209-214. Για τον Froissart και το έργο του, βλ. Barnes, *A History of Historical Writing*, 76-77· *Les chroniques de sire Jean Froissart*, εκδ. J. A. C. Buchon, τ. 1, Paris 1867, 1-2 (πρόλογος). Για τον Monstrelet και το έργο του, βλ. H. Wijsman, «History in Transition. Enguerrand de Monstrelet's *Chronique* in Manuscript and Print (c.1450-c.1600)», στο M. Walsby και G. Kemp (επιμ.), *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden – Boston 2011, 199-252· *La Chronique de Monstrelet*, έκδ. L. Douët d'Arcq, τ. 1, Paris 1857, 1-6 (πρόλογος).

είδους ιστοριογραφίας, όπως το *Historiarum Florentini populi* του Bruni και το *Historiae Venetae* του Bembo.⁴³

Η αφιερωτική επιστολή (ή –πιο απλά– αφιέρωση) κατά κανόνα απευθύνονταν σε εξέχοντα πρόσωπα της πολιτικής εξουσίας (λ.χ. βασιλιάς, δεσπότης, δόγης, ευγενείς), της εκκλησιαστικής ιεραρχίας (λ.χ. πάπας, καρδινάλιοι, επίσκοποι) ή των γραμμάτων και τεχνών ή σε μαικήνες του πνεύματος. Μέσα από την αφιερωτική επιστολή οι συγγραφείς συνήθιζαν να εξηγούν τους λόγους, που τους είχαν ωθήσει στη συγγραφή των έργων τους ή να εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους προς διάφορα ισχυρά πρόσωπα ή ευεργέτες, από τους οποίους δέχτηκαν στο παρελθόν αμοιβές ή προσδοκούσαν στο μέλλον κάποια ανταλλάγματα. Πρέπει να σημειωθεί ότι σε αρκετά ουμανιστικά ιστορικά έργα, όπου και όποτε ελλείπει η αφιερωτική επιστολή, οι συγγραφείς αναφέρονται στα κίνητρα και τους σκοπούς, οι οποίοι τους είχαν παρακινήσει να γράψουν τα έργα τους, μέσα από το προοίμιο (proemium) ή τον πρόλογο (praefatio), που προτάσσουν στα ιστορικά έργα, και τούτο σαφέστατα αποτελεί μια πρακτική, που κληροδοτήθηκε από τα χρονικά του Μεσαίωνα.⁴⁴

Ο Φλώριος επιλέγει, κινούμενος στο πνεύμα της εποχής του, να προτάξει και αυτός στην *Ιστορία της Κύπρου* αφιερωτική επιστολή. Και, όπως θα δούμε πιο κάτω, ο κύριος ιστορικός συντάσσει την αφιερωτική επιστολή του έργου του επιχειρώντας να μιμηθεί τη δομή και το λεκτικό, που παρουσιάζουν οι αφιερωτικές επιστολές έργων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Πρέπει να αναφερθεί ότι για την κυπριακή ιστοριογραφία η πρόταξη αφιερωτικής επιστολής είναι πρωτοφανής πρακτική, αφού σε κανένα από τα σωζόμενα μείζονα ιστορικά της κείμενα (*Gestes des Chiprois*, *Chronique d'Amadi*, *Εξήγησις* του Λεοντίου Μαχαιρά, *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου), τα οποία φαίνεται ότι έχουν χρησιμοποιηθεί και ως πηγές από τον Φλώριο, δεν συναντάται αφιερωτική επιστολή. Μοναδική περίπτωση κυπριακού ιστορικού κειμένου, το οποίο χρησιμοποίησε ο Φλώριος και στο οποίο εμφανίζεται –βραχεία έστω– αφιέρωση, είναι η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ· το σύντομο αυτό σύγγραμμα, όμως, έχει δεχτεί, ωσαύτως, επιρροές από

⁴³ Αυτό τον τίτλο φέρει στο εξώφυλλο η πρώτη έκδοση του έργου (Pietri Bembi Cardinalis, *Historiae Venetae libri XII*, Venetiis, 1551). Ας σημειωθεί ότι στο f. 1r της ίδιας έκδοσης το έργο τιτλοφορείται επίσης ως *Rerum Venetarum historiae*. Έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί εδώ ότι ο πρώτος εκδότης του έργου προτάσσει στα αρχικά φύλλα (χωρίς αρίθμηση) ο ίδιος εκτενή αφιερωτική επιστολή προς τον δόγη, ενδεχομένως για να καλύψει το «κενό» που άφησε ο Bembo (ο τελευταίος πέθανε το 1547, πριν την εκτύπωση του έργου του).

⁴⁴ Ο Bruni προτάσσει προοίμιο στο *Historiarum Florentini populi*, όπου εξηγεί τον σκοπό συγγραφής του έργου, τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κλπ., βλ. Bruni, *History*, τ. 1, 2-7, (§§1-3). Ο Bembo δεν προτάσσει αφιερωτική επιστολή ή προοίμιο στο περί Βενετίας ιστορικό του σύγγραμμα· προτιμά να εξηγήσει τον σκοπό της συγγραφής του έργου του, τις δυσκολίες και τη μέθοδο που χρησιμοποίησε στις αρχικές παραγράφους του πρώτου βιβλίου του έργου, βλ. Bembo, *History*, τ. 1, 2-3, βιβλίο Α' (§§1-2).

την ουμανιστική ιστοριογραφία.⁴⁵ Επομένως, η απουσία αφιερωτικών επιστολών από τα προγενέστερα του Φλωρίου κυπριακά ιστορικά έργα συνιστά μια παραπάνω απόδειξη ότι η παρουσία της αφιερωτικής επιστολής στην *Ιστορία της Κύπρου* πρέπει να αποδοθεί, χωρίς αμφιβολία, σε επιδράσεις, που δέχτηκε ο ιστορικός από μη κυπριακής παραγωγής ιστορικά έργα, ήτοι από τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.

Για τον σκοπό της παραπέρα ανάλυσης θεωρούμε ότι είναι σκόπιμο εδώ να παρουσιάσουμε τη δομή της αφιερωτικής επιστολής του Φλωρίου. Η αφιερωτική επιστολή του Φλωρίου μπορεί να διαιρεθεί σε τέσσερα μέρη: ο ιστορικός α) ξεκινά από την αφιέρωση «*alli illustrissimi signori conti, cavalieri et altri nobili (ή gentilhuomini) ciprii*» («στους εκλαμπρότατους κυρίους κόμητες, ιππότες και τους υπόλοιπους κυπρίους ευγενείς»); β) εκθέτει τον λόγο, για τον οποίο προχώρησε στη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*, ο οποίος λόγος ήταν, όπως ομολογεί ο ίδιος, «*dall' affetto della mia illustre et nobilissima patria*» («από στοργή/αφοσίωση/υπερβολική αγάπη για τη λαμπρή και ευγενέστατη πατρίδα μου»); γ) παραθέτει έναν σχετικά εκτενή κατάλογο από προγενέστερους του συγγραφείς και ιστορικά έργα, τους οποίους ισχυρίζεται ότι χρησιμοποίησε ως πηγές του· δ) δίνει σε αδρές γραμμές το περιεχόμενο του έργου· ε) κλείνει με την παράκληση προς τους αποδέκτες της αφιέρωσης (και του έργου), τους κυπρίους ευγενείς δηλαδή, να δεχτούν το έργο ευμενώς, να δείξουν κατανόηση για τα τυχόν ψεγάδια του έργου και να τον περιβάλουν με τη βαρύτιμη εύνοιά τους.⁴⁶

Από μια πρώτη συνεξέταση της δομής (και του περιεχομένου) της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* με τις αφιερωτικές επιστολές, που προτάσσονται σε διάφορα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (λ.χ. σε εκείνα του Sabellico ή του Πίου Β'),⁴⁷ συνάγεται, εκ πρώτης όψεως, ότι ο κύπριος ιστορικός ακολουθεί σε γενικές γραμμές, όσον αφορά στη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής, την ίδια περίπου δομή με τους ιταλούς ιστορικούς, αν και παρουσιάζει κάποιες ελάσσονες αποκλίσεις, στις οποίες θα αναφερθούμε πιο κάτω.

Περαιτέρω, η σε βάθος ανάλυση των χαρακτηριστικών της δομής, του λεκτικού και του περιεχομένου της αφιερωτικής επιστολής του Φλωρίου φέρνει στην επιφάνεια πολλές ομοιότητες με τα αντίστοιχα ανωτέρω χαρακτηριστικά των αφιερωτικών επιστολών κάποιων ιστορικών έργων, που γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι είχε χρησιμοποιήσει ο Φλώριος για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*. Βάσει αυτού του δεδομένου, φρονούμε

⁴⁵ Ο Φραγκίσκος Αττάρ γνωρίζει τον Sabellico, όπως το παραδέχεται ο ίδιος, βλ. *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 519.

⁴⁶ Bustron, *Chronique*, 7-9.

⁴⁷ Piccolomini, *Europe*, 49-50. Για την αφιερωτική επιστολή στο ιστορικό έργο του Sabellico, βλ. κατωτέρω.

πως είμαστε σε θέση να εντοπίσουμε τις αφιερωτικές επιστολές συγκεκριμένων ιστορικών έργων, που είχε ως πρότυπά του ο Φλώριος για τη σύνταξη της δικής του αφιερωτικής επιστολής. Η ενδελεχής, λοιπόν, συνεξέταση της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* με εκείνες των ιστορικών συγγραμμάτων του Sabellico και του Φραγκίσκου Αττάρ, δεικνύει ότι ο Φλώριος είχε χρησιμοποιήσει ως πρότυπα για τη σύνταξη της δικής του αφιερωτικής επιστολής τις αφιερωτικές επιστολές, τις οποίες έχουν τα ιστορικά συγγράμματα αυτών των δυο συγγραφέων. Σίγουρα, η συγκεκριμένη προσέγγιση του θέματος εκ μέρους του Φλωρίου θα έπρεπε να αναμένεται, και τούτο, επειδή είναι λογικό να υποθέσει κανείς ότι ο Φλώριος θα αναζητούσε στα έργα των Sabellico και Φραγκίσκου Αττάρ το πρότυπο για τη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής του, αφ' ης στιγμής ο ίδιος είχε χρησιμοποιήσει τα έργα των συγγραφέων εκείνων ως πηγές του.⁴⁸

Από τη συνεξέταση, λοιπόν, των αφιερωτικών επιστολών των δυο κειμένων, ήτοι της *Ιστορίας της Κύπρου* του Φλωρίου και του έργου *Historiae rerum Venetarum* του Sabellico, εύκολα εντοπίζονται ομοιότητες ή μιμήσεις στη δομή και στο λεκτικό, οι οποίες είναι, κατά τη γνώμη μας, αρκετές για να πείσουν τον σύγχρονο μελετητή πως ο Φλώριος είχε ως βασικό πρότυπό του για τη συγγραφή της αφιερωτικής επιστολής του το προαναφερθέν έργο του Sabellico. Είναι αναγκαίο, ωστόσο, να λεχθεί ότι αυτές οι ομοιότητες ή μιμήσεις, που παρατηρούνται, δεν σημαίνουν κατ' ανάγκην ότι ο Φλώριος αντιγράφει ή ακολουθεί κατά πόδας τις συγγραφικές επιλογές του Sabellico όσον αφορά στη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής· πιο πάνω έχουμε αναφέρει ότι υπάρχουν αποκλίσεις. Βεβαίως, η ύπαρξη αποκλίσεων ή διαφοροποιήσεων είναι αναμενόμενη, αφού οι δυο συγγραφείς γράφουν για διαφορετικά πράγματα, έχουν διαφορετικούς στόχους, διαφορετικό επίπεδο μόρφωσης, απόσταση στον χώρο και στον χρόνο κλπ.

Επισημαίνουμε ότι από τις πρώτες κιόλας γραμμές της αφιερωτικής επιστολής του Φλωρίου καθίσταται εμφανής η τάση του κύπριου ιστορικού να ακολουθεί το πλάνο της αφιερωτικής επιστολής του Sabellico ή να μιμείται στοιχεία (είτε του λεκτικού είτε της δομής είτε του περιεχομένου) της αφιερωτικής επιστολής του ιταλού ιστορικού. Ένα τέτοιο στοιχείο μίμησης αποτελεί ο ίδιος ο τίτλος της αφιέρωσης του έργου. Έχει ήδη αναφερθεί πολλάκις ότι ο Φλώριος αφιερώνει την *Ιστορία της Κύπρου* στους κυπρίους ευγενείς. Ο Sabellico αρχινάει την αφιερωτική επιστολή απευθυνόμενος και αφιερώνοντας το περί Βενετίας ιστορικό του σύγγραμμα προς τους «Marco Barbadigo, serenissimo Venetiarum principi, et Senatui» («Marco Barbadigo, γαληνότατο δόγη των Βενετών, και τη Γερουσία»), δηλαδή

⁴⁸ Καίτοι ποτέ δεν τους κατονομάζει, βλ. ανωτέρω 2.2 και 2.5.6.

προς τις Ανώτατες Αρχές της χώρας, την οποία υπηρετεί από το πόστο του επίσημου ιστορικού.⁴⁹ Κατ' αναλογία, λοιπόν, ο Φλώριος αντιγράφει τον συλλογισμό του Sabellico και αφιερώνει την *Ιστορία της Κύπρου* στους ευγενείς του τόπου του, τους οποίους φαίνεται ότι ο κύπριος ιστορικός εκλαμβάνει (ή θεωρεί) ως την Ανώτατη (νόμιμη;) Αρχή της δικής του μικρής πατρίδας.⁵⁰

Στη συνέχεια, ο κρατικός ιστορικός της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου προχωρεί και πληροφορεί τους αποδέκτες του έργου του, μέσα από έναν εξεζητημένο ρητορικό λόγο, για τα κίνητρα της συγγραφής του, τα οποία ήταν η γνωστοποίηση και η ανάδειξη της ιστορίας και του μεγαλείου της Βενετίας, μιας πόλης με υπεροχή σε όλους τους τομείς.⁵¹ Με τον ίδιο τρόπο σκέψης και ωθούμενος από παρόμοια «πατριωτικά» ελατήρια προχωρεί στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* και ο Φλώριος, όπως ξεκάθαρα το δηλώνει ο ίδιος στην αρχή της αφιερωτικής επιστολής (υπενθυμίζουμε ότι ο Φλώριος γράφει ότι το δικό του κίνητρο για τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου* ήταν η στοργή/αφοσίωση/υπερβολική αγάπη του για την πατρίδα).⁵² Κατά συνέπεια, η –σε επίπεδο ιδεών– σαφής πατριωτική στοχοθεσία της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* μπορεί να αποδοθεί σε οφειλή του Φλωρίου προς τον Sabellico.

Στη συνέχεια της αφιερωτικής επιστολής του ο ιταλός ιστορικός κάνει μια πολύ γενικόλογη αναφορά στις ιστορικές πηγές επί των οποίων βασίστηκε, για να συγγράψει το έργο *Historiae*, χωρίς όμως να κατονομάζει καμιά. Πολύ λιτά μιλά γενικώς για προγενέστερα «commentarios ... in annalium speciem conscriptos» («ιστορικά έργα ... γραμμένα υπό μορφή χρονικών») και «ignobilium scriptorum monumenta» («ιστορικά έργα ασήμαντων συγγραφέων»), τα οποία μάλλον είχε χρησιμοποιήσει και για τα οποία κάνει μια αρνητική και απαξιωτική τοποθέτηση.⁵³ Παρομοίως, ο Φλώριος, ο οποίος φαίνεται να ακολουθεί και πάλι το πλάνο του Sabellico, κάνει αναφορά στις πηγές από τις οποίες άντλησε το υλικό του, για να συνθέσει την *Ιστορία της Κύπρου*. Ωστόσο εδώ ο κύπριος ιστορικός διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό από τον Sabellico: ενώ, δηλαδή, ο ιταλός ιστορικός δεν κατονομάζει καμιά πηγή του έργου του, ο Φλώριος προτιμά να παραθέσει έναν εκτενή κατάλογο αρχαίων, μεσαιωνικών και συγγραφέων της Αναγέννησης, τους οποίους διατείνεται ότι

⁴⁹ Marco Antonio Sabellico, *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* στο *De gl'Istorici delle cose Veneziane*, έκδ. D. Lovisa, τ. 1, Venezia 1718, 3. (Η έκδοση αυτή περιέχει το πρωτότυπο λατινικό κείμενο, ανατύπωση της πρώτης έκδοσης του 1487).

⁵⁰ Bustron, *Chronique*, 7.6-7 και σημ. 2. Περισσότερα, βλ. κατωτέρω 3.7.3.

⁵¹ Sabellico, *Historiae*, 3-5.

⁵² Bustron, *Chronique*, 7.9-13 (συμπεριλαμβάνονται στην αρίθμηση στίχων ό τίτλος και η γραμμή που χωρίζει τον τίτλο από το κείμενο) και 8.13-19. Περισσότερα, βλ. κατωτέρω 3.7.3.

⁵³ Sabellico, *Historiae*, 3.

χρησιμοποίησε ως πηγές για το έργο του.⁵⁴ Με την τοποθέτηση του λεπτομερούς αυτού καταλόγου των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου* στην αρχή του έργου ο Φλώριος αναντίρρητα στοχεύει στο να κερδίσει την εκτίμηση του αναγνώστη. Ο τελευταίος μένει, χωρίς αμφιβολία, εκστατικός από την πληθώρα των «φανταχτερών» ονομάτων, την αφθονία του ερανισμού και την ευρυμάθεια του κύπριου ιστορικού. Με άλλα λόγια, ο κατάλογος των πηγών του Φλωρίου λειτουργεί ως όχημα για την ανάδειξη της αξίας της *Ιστορίας της Κύπρου* στη συνείδηση του αναγνώστη. Ακριβώς την ίδια λειτουργία επιτελεί, ασφαλώς, και η σύντομη αναφορά του Sabellico για τα προγενέστερα ιστορικά έργα περί Βενετίας (παρόλο που ο ιταλός ιστορικός κάνει μια γενική αναφορά στις πηγές του με απαξίωση και μηδενισμό, προφανώς, γιατί πιστεύει ότι τοιουτοτρόπως αναδεικνύει την υπεροχή του δικού του έργου έναντι αυτών των παλαιότερων ιστορικών συγγραμμάτων).

Στην καταληκτική παράγραφο της αφιερωτικής του επιστολής ο Φλώριος δανείζεται, ωσαύτως, εμφανώς αρκετά στοιχεία (λέξεις ή φράσεις) από το λεκτικό των τελευταίων παραγράφων της αφιερωτικής επιστολής του Sabellico, καθώς επίσης και από το προοίμιο του τελευταίου. Ο Φλώριος, μάλιστα, δανείζεται στοιχεία τόσο από το πρωτότυπο (λατινικό) κείμενο του επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης όσο (από ότι φαίνεται) και από τα κείμενα των ιταλόγλωσσων μεταφράσεων/εκδοχών του έργου του, των ετών 1554 και 1558. Και, όπως θα δούμε παρακάτω, ο κύπριος ιστορικός, στο κλείσιμο της αφιερωτικής επιστολής, ενίοτε παραφράζει τον ιταλό ιστορικό, διαφοροποιώντας ελαφρώς φράσεις ή λέξεις του τελευταίου και ενσωματώνοντάς τες σε δικά του συμφραζόμενα. Με παρόμοιο τρόπο ο Φλώριος χρησιμοποιεί και την αφιέρωση του Φραγκίσκου Αττάρ. Για να καταδειχθούν οι οφειλές του Φλωρίου προς τους Sabellico και Φραγκίσκο Αττάρ ως προς το θέμα αυτό είναι αναγκαίο να παρατεθούν εδώ κάποια εκτενή μέρη της καταληκτικής παραγράφου της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* και να γίνει η σύγκριση του κειμένου της με τα κείμενα των αφιερωτικών επιστολών των έργων των Sabellico και Φραγκίσκου Αττάρ:

«L'opera non è polita; il parlar non è ornato di vocaboli esquisiti, nè ho osservato certo ordine, che molti dotti hanno tenuto nelle historie; però contiene verità, con quelle parole rosse et stil inordinato. S'io havessi saputo, l'haveria posto in miglior stile» («Το σύγγραμμά μου δεν είναι εκλεπτυσμένο· ο λόγος δεν είναι διανθισμένος με εξεζητημένες λέξεις, ούτε έχω ακολουθήσει κάποια λογική διάταξη, όπως πολλοί λόγιοι έκαναν στα ιστορικά τους έργα· ωστόσο [σ.σ. αυτό το σύγγραμμα] περιέχει την αλήθεια, μαζί με εκείνα τα άτεχνα λόγια και το άτακτο ύφος. Αν ήξερα τον τρόπο, θα το έγραφα σε καλύτερο ύφος»).

⁵⁴ Για τον κατάλογο, βλ. ανωτέρω 2.2 και Bustron, *Chronique*, 7-9.

⁵⁵ Bustron, *Chronique*, 9.6-9.

Ξεκινώντας τη σύγκριση μεταξύ των κειμένων των αφιερωτικών επιστολών του Φλώριου και του Sabellico (και την προσπάθεια εντοπισμού κοινών στοιχείων στο λεκτικό αμφοτέρων των συγγραφέων) παρατηρούμε, λοιπόν, ότι ο Sabellico (αυτή τη φορά στην ιταλική μετάφραση του 1558) μνημονεύει σύντομα «l'ordine di tutte le cose» («τη διάταξη των πραγμάτων»), δηλαδή της ιστορικής ύλης μέσα στα τριάντα τρία βιβλία του έργου του.⁵⁶ Ο Φλώριος, το δίχως άλλο, επηρεασμένος από το συγκεκριμένο χωρίο και λεκτικό του Sabellico, γράφει ότι ο ίδιος δεν ακολουθεί «certo ordine» («κάποια λογική διάταξη»).⁵⁷ Πιο κάτω ο ιταλός ιστορικός, κατά την κοινοτοπία της εποχής του, κάνει αναφορά στο «stile inornato» («άκομψο ύφος») της αφήγησής του.⁵⁸ Τη φράση εκείνη ο Φλώριος τη μετατρέπει σε «stil inordinato» («άτακτο ύφος»), πράγμα που σημαίνει περίπου το ίδιο με το «stile inornato» του Sabellico.⁵⁹

Είναι πολύ πιθανόν ότι με παρόμοια λεκτική «επεξεργασία» έχει παραχθεί από τον κύπριο ιστορικό και η φράση «parole rosse» («άτεχνα λόγια»), που συναντούμε στο αυτόθι χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου*: έχουμε την άποψη, δηλαδή, ότι ο παράγοντας της δημιουργίας της συγκεκριμένης φράσης πρέπει, ομοίως, να αναζητηθεί στην ίδια ιταλική μετάφραση του Sabellico. Πράγματι, εντός του κειμένου της αφιερωτικής επιστολής του έργου του ο Sabellico γράφει ότι βρήκε σε προγενέστερους του ιστορικούς συγγραφείς «cose inornate, e rozze»⁶⁰ («πράγματα συγκεχυμένα και άτεχνα»), ενώ στο προοίμιό του ο ίδιος εκφράζει την απογοήτευσή του «vedendo così illustre materia, in certi antichi libri confusi, et rozi priva della sua politezza»⁶¹ («βλέποντας τόσο λαμπρό ιστορικό υλικό στερούμενο από εκλεπτυσμό, σε κάποια ανακατεμένα και άτεχνα αρχαία βιβλία»): εδώ οι επιθετικοί προσδιορισμοί «rozze/rozi» (στον ενικό αριθμό του αρσενικού γένους rozo ή rozzo και του θηλυκού γένους roza ή rozza, σημειώνουμε δε ότι η έκδοση της *Ιστορίας της Κύπρου* προτιμά τη βενετική διαλεκτική μορφή rosso/rosse) εννοείται ότι προσδιορίζουν είτε το επίπεδο του ύφους («stile») είτε το επίπεδο του λόγου («parola») εκείνων των «antichi libri». Με αυτό το νόημα εκλαμβάνει τη λέξη rozze/rozi του Sabellico και ο Φλώριος, ο οποίος τη δανείζεται και τη μεταφέρει στην *Ιστορία της Κύπρου*, συμπληρώνοντας ο ίδιος και το – νοούμενο– ουσιαστικό, το οποίο η λέξη «rozo/rozzo» ή «roza/rozze» του Sabellico

⁵⁶ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico Libri XXXIII*, έκδ. G. de Rossi, Venezia 1558, (ιταλική μετάφραση), όπου η αφιερωτική επιστολή είναι χωρίς σελιδαρίθμηση. Στην ιταλική μετάφραση του 1554 (*Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, Venezia 1554) η αφιερωτική επιστολή παραλείπεται.

⁵⁷ Bustron, *Chronique*, 9.7.

⁵⁸ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico*, αφιερωτική επιστολή χωρίς σελιδαρίθμηση.

⁵⁹ Bustron, *Chronique*, 9.8.

⁶⁰ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico*, αφιερωτική επιστολή χωρίς σελιδαρίθμηση.

⁶¹ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico*, f. 3v (υπάρχει πρόβλημα στη σελιδαρίθμηση· ο αριθμός 3 αναγράφεται δυο φορές· *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, (δεν αναγράφεται αριθμός σελίδας, ίσως f. 1v).

προσδιορίζει, ήτοι το «parole», και καταλήγει, τοιουτοτρόπως, στο «parole rosse». Παρομοίως, από τη λέξη «politezza» του Sabellico, η οποία –προφανώς– δεν ικανοποιούσε τα γλωσσικά γούστα του Φλωρίου, ο κύριος ιστορικός φτιάχνει τη δική του «polità».

Η συνέχεια και το κλείσιμο της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι, επίσης, αρκούντως αποκαλυπτικές για την οφειλή του Φλωρίου τόσο προς τον Sabellico όσο και προς τον Φραγκίσκο Αττάρ, καθόσον αφορά στη σύνταξη αυτού του (καταληκτικού) μέρους της αφιερωτικής επιστολής του πονήματός του:

«Tal qual è, Illustri miei Signori, a voi la (σ.σ. opera) dedico; et vi prego la vogliate accettare, insieme col mio buon animo. Ne vi richiedo per questo altro premio che di tenermi nella gratia delle Signorie Vestre, alle quali, con affettionato cuor, mi raccomando» («Όπως και να είναι, εκλαμπρότατοι αφέντες μου, το αφιερώνω [σ.σ. το έργο] σε εσάς· και σας παρακαλώ να ευαρεστηθείτε να το αποδεχθείτε, μαζί με την καλή μου ψυχή [σ.σ. πρόθεση;]. Δεν επιζητώ καμιά άλλη ανταμοιβή για τούτο από το να κρατήσω τον εαυτό μου στην εύνοια των Υμετέρων Εξοχότητων, στις οποίες, με στοργική καρδιά, συνιστώ εμένα»).⁶²

Μια απλή συνανάγνωση των δυο τελευταίων περιόδων λόγου της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* και του λατινικού κειμένου της αφιερωτικής επιστολής του Sabellico, αλλά και της αφιέρωσης, η οποία υπάρχει στην *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, είναι αρκετή για να φανερώσει ότι ο Φλώριος δανείζεται από τους προαναφερθέντες συγγραφείς ολόκληρες λέξεις και φράσεις. Ο Sabellico, λοιπόν, γράφει (λατινικό κείμενο) απευθυνόμενος στον δόγη και τη Γερουσία «ita visus sum mihi rite facere, si laborem hunc nostrum vobis dedicassem»⁶³ («έπειτα μου φάνηκε καλό να κάνω, όπως είναι και το σωστό, να αφιερώσω αυτό το έργο μας σε σας») και σε ένα άλλο σημείο, πιο κάτω, γράφει «accipite igitur, quaeso munus hoc» («αποδεχτείτε, λοιπόν, παρακαλώ τούτο το έργο»).⁶⁴ Αν συγκρίνει κάποιος τα παραθέματα αυτά από τον Sabellico με το χωρίο «a voi la (σ.σ. opera) dedico; et vi prego la vogliate accettare», που απαντά στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*, αμέσως εντοπίζει ταυτοσημία νοήματος, καθώς επίσης και πολλές λέξεις με κοινή σημασία (ενίοτε και κοινή ετυμολογική προέλευση) και στα δυο κείμενα: dedicassem/dedico, accipite/accettare, quaeso/prego. Είναι εμφανέστατο ότι ο Φλώριος αντιγράφει (ή παραλλάσσει) αυτόθι στοιχεία από το κείμενο του ιταλού ιστορικού.

Όπως έχει ήδη λεχθεί, ο Sabellico δεν αποτελεί το μοναδικό πρότυπο του Φλωρίου για τη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου*: ο Φλώριος παραλαμβάνει, ωσαύτως, στοιχεία από την –ομολογουμένως– σύντομη αφιέρωση, που συναντάται στην

⁶² Bustron, *Chronique*, 9.9-13.

⁶³ Sabellico, *Historiae*, 4.

⁶⁴ Sabellico, *Historiae*, 5.

Πραγματεία περί Κύπρου του Φραγκίσκου Αττάρ. Για να δομήσει, λοιπόν, το κείμενό του ο Φλώριος επεξεργάζεται την αφιέρωση, που υπάρχει στην *Πραγματεία περί Κύπρου*, με τον ίδιο τρόπο, όπως έπραξε και με το κείμενο του Sabellico πιο πάνω. Στην αφιέρωση του έργου του ο Φραγκίσκος Αττάρ εκφράζει την ελπίδα ότι ο Sebastiano Moro, στον οποίο αφιερώνει την *Πραγματεία* του, «si degnerà con grato animo acceptare questo ... et havermi per ricommandato come affectionatissimo che li son» («θα καταδεχθεί να αποδεχτεί με ευγνωμονούσα ψυχή τούτο [σ.σ. το έργο] ... και να με έχει για συστημένο ως αφοσιωμένο, που του είμαι»).⁶⁵ Στο σημείο αυτό ο αναγνώστης αμέσως παρατηρεί κάποια ομοιότητα μεταξύ του λεκτικού της αφιέρωσης του Φραγκίσκου Αττάρ και εκείνου της αφιερωτικής επιστολής του Sabellico (λ.χ. το «accipite» του Sabellico, που γίνεται «acceptare» στον Αττάρ). Αυτή η ομοιότητα δεν πρέπει να ξαφνιάζει, επειδή ο Φραγκίσκος Αττάρ γνώριζε το κείμενο του Sabellico, αφού ο ίδιος παραπέμπει στον ιταλό ιστορικό.⁶⁶ Επιστρέφοντας, λοιπόν, στη σύγκριση των κειμένων των αφιερώσεων του Φλώριου και του Φραγκίσκου Αττάρ αμέσως εντοπίζουμε ότι και οι δυο κύπριοι συγγραφείς χρησιμοποιούν τις ίδιες λέξεις: το ρήμα «acceptare» του Φραγκίσκου Αττάρ γίνεται «accettare» στον Φλώριο, ενώ η φράση «grato animo» του πρώτου μετατρέπεται σε «buon animo» στον δεύτερο. Στη συνέχεια, ο Φλώριος δανείζεται τις λέξεις «affectionatissimo» και «ricommandato» του Φραγκίσκου Αττάρ και τις παραλλάσσει σε «affettionato cuor» και σε «mi raccomandando».⁶⁷

Πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Φλώριος δεν έχει συγγράψει αφιερωτική επιστολή μόνον για την *Ιστορία της Κύπρου*. Στην *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*, συνταχθείσα ίσως κατά το 1552, ο κύπριος ιστορικός προτάσσει, επίσης, (σύντομη) αφιερωτική επιστολή απευθυνόμενη προς τον ξάδελφό του Ιερώνυμο Βουστρώνιο. Στην αφιερωτική επιστολή στο σύγγραμμα εκείνο ο Φλώριος ομοίως εκθέτει τους λόγους, που τον οδήγησαν στη συγγραφή της προαναφερθείσας *Πραγματείας*, και κλείνει απευθυνόμενος προς τον Ιερώνυμο: «Vostra Signoria ... sarà contenta di tenermi nell' amor e confirmarmi nella gratia sua per sempre, che per sempre me li raccomandando» («η Υμετέρα Εξοχότητα θα ευαρεστηθεί να με κρατήσει στην αγάπη της και να επιβεβαιώνει σε μένα για πάντα την εύνοιά της, όπως για πάντα εγώ σας συνιστώ τον εαυτό μου»).⁶⁸ Παρατηρούμε ότι κάποιες φράσεις και λέξεις επαναλαμβάνονται αυτούσιες στην αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπως «tenermi», «nella gratia» και «raccomando». Η τελευταία λέξη

⁶⁵ Grivaud, «Sur la datation», 32. Ας σημειωθεί ότι το εν λόγω χωρίο απουσιάζει από πολλά χειρόγραφα της *Πραγματείας περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ.

⁶⁶ Βλ. ανωτέρω 2.5.6.

⁶⁷ Η «διαφορά» στο σύμπλεγμα et και tt, όπως και του ricommandato/raccomando αποτελούν διαλεκτικές επιλογές του συγγραφέα: είναι προφανές ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ μένει πιο προσκολλημένος στην επιρροή της λατινικής.

⁶⁸ Bustron, *Chronique*, 464.16-465.12, όπου η αφιερωτική επιστολή της *Πραγματείας περί Κύπρου*.

παραπέμπει ευθέως σε οφειλή του ιστορικού μας προς το κείμενο του Φραγκίσκου Αττάρ, που είδαμε πιο πάνω. Παρουσιάζει ενδιαφέρον να λεχθεί ότι για άλλα συγγράμματα, χρηστικού –κατά κάποιο τρόπο– και όχι ιστορικού περιεχομένου (λ.χ. *Prattico dele Marathasse real, Ordine della Secreta di Cipro*), ο Φλώριος δεν ένιωθε την ανάγκη να συντάξει αφιερωτικές επιστολές. Ως εκ τούτου, συνάγεται ότι, στην αντίληψη του Φλωρίου, αφιερωτική επιστολή έπρεπε να προτάσσεται μόνον σε συγγράμματα ιστορικού περιεχομένου και κάποιας υψηλότερης στοχοθέτησης· για τα λοιπού περιεχομένου συγγράμματα αρκούσε μια εισαγωγή ή ένα προοίμιο.

Συγκεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε ότι, με βάση τα όσα έχουν αναλυθεί πιο πάνω, πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ο Φλώριος συντάσσει και προτάσσει την αφιερωτική επιστολή στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, σε μια σκόπιμη προσπάθεια να μιμηθεί τη συγκεκριμένη πρακτική της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, όπως τη γνώριζε από τα ιστορικά έργα, με τα οποία ο ίδιος ήταν εξοικειωμένος. Αυτή η συγκεκριμένη επιλογή του Φλωρίου δηλώνει εμφαντικά –κατά τη γνώμη μας– τη συνειδητή απόπειρα του κύπριου ιστορικού να ευθυγραμμιστεί με τις τότε δυτικοευρωπαϊκές (και ουμανιστικές) ιδέες περί ιστορικής συγγραφής και λογοτεχνίας. Από τα όσα έχουν εκτεθεί, ωσαύτως, πιο πάνω έχουμε την ακλόνητη άποψη ότι τα πρότυπα του Φλωρίου για τη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου* ήταν κυρίως η αντίστοιχη επιστολή του Sabellico στο έργο *Historiae* και, σε μικρότερο βαθμό, η αφιέρωση στην *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ.

Η επιλογή, πάντως, του Φλωρίου, να χρησιμοποιήσει τον Sabellico ως βασικό του πρότυπο εξηγείται εύκολα. Ο Sabellico δεν ήταν ένας τυχαίος ιστορικός συγγραφέας· ήταν ο πρώτος επίσημος ιστορικός της Βενετίας, διάσημος ρήτορας και κλασικιστής, το δε έργο του (που –θυμίζουμε– ήταν η «επική» παρουσίαση της βενετικής ιστορίας) ήταν πολύ γνωστό παντού, αλλά και στην ίδια την Κύπρο, αφού αυτό είχε τυπωθεί επανειλημμένα από το 1487.⁶⁹ Επιπροσθέτως, το έργο του Sabellico θεωρούνταν στην εποχή του ως ένα εξέχον σύγγραμμα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και είχε χρησιμεύσει για αυτόν ακριβώς τον λόγο ως υπόδειγμα για τη συγγραφή άλλων μεταγενεστέρων ιστορικών έργων. Ως εκ τούτου, η οποιαδήποτε μίμηση των τυπικών χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του έργου του Sabellico εκ μέρους του κύπριου ιστορικού θα παρουσίαζε το σύγγραμμα του Φλωρίου αρτιότερο στα μάτια των (ευγενών) αναγνωστών του, επειδή πολλοί από αυτούς σίγουρα θα γνώριζαν καλά το σύγγραμμα του Sabellico, αφού οι ίδιοι ήταν βενετοί υπήκοοι, απόφοιτοι

⁶⁹ Είδαμε πιο πάνω ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ γνωρίζει το έργο του Sabellico, ενώ ο Φλώριος αντιγράφει τμήματα του έργου του, βλ. ανωτέρω 2.5.6 και 3.2.

βενετικών πανεπιστημίων και συναγελάζονταν καθημερινά με βενετούς ευγενείς, εκκλησιαστικούς αξιωματούχους και κρατικούς υπαλλήλους.

3.4.5. Η χρήση προγενέστερων πηγών, η δομή και η διάταξη του ιστορικού υλικού μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*

Στο υποκεφαλαίο αυτό θα παρουσιάσουμε τις ουμανιστικές ιστοριογραφικές επιδράσεις που δέχεται η *Ιστορία της Κύπρου* πάνω στα θέματα της προσέγγισης των προγενεστέρων αφηγηματικών πηγών, της άντλησης υλικού εξ αυτών, της διάταξης της ύλης και του ιστορικού υλικού εντός του έργου.

Καθόσον αφορά, λοιπόν, στα ζητήματα της δομής και της διάταξης του ιστορικού υλικού μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, έχουμε ήδη αναφέρει ότι ο Φλώριος, για να συντάξει το πρώτο κομμάτι του έργου, ήτοι το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, μιμείται τη δομή των χωρογραφικών συγγραμμάτων της Αναγέννησης και της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, συγκεκριμένα των έργων του Biondo, του Münster, του Πίου Β' και του Bordone.⁷⁰

Σχετικά δε με τον κύριο κορμό του έργου, ήτοι την εξιστόρηση της περιόδου των Λουζινιανών βασιλιάδων, ο Φλώριος, όπως είδαμε, στηρίζεται σε προγενέστερες πηγές: στο *Chronique d'Amadi*, πιθανώς στην *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, και στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου. Έχουμε, μάλιστα, επισημάνει τη μέθοδο προσέγγισης και επεξεργασίας των πηγών εκ μέρους του ιστορικού: ο Φλώριος χρησιμοποιεί σχεδόν ως βασική (ή αποκλειστική) πηγή του ένα συγκεκριμένο ιστορικό σύγγραμμα για κάθε (ξεχωριστή) ιστορική περίοδο. Έτσι, για την εξιστόρηση των γεγονότων από το 1191 μέχρι το 1456 ο Φλώριος ερείδεται σχεδόν αποκλειστικά πάνω στο *Chronique d'Amadi*, ενώ για τα γεγονότα της περιόδου 1456-1489 η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου αποτελεί τη βασική πηγή πληροφοριών της *Ιστορίας της Κύπρου*. Και, όπως έχουμε καταδείξει πιο πάνω, ο Φλώριος ακολουθεί κατά πόδας τις ανωτέρω πηγές και κατά διαστήματα είτε αντιγράφει κατά λέξη τις πηγές αυτές είτε τις συνοψίζει είτε τις «ξαναδουλεύει», φροντίζοντας μόνον για την όσον το δυνατόν αρτιότερη παρουσίαση του λεκτικού. Βεβαίως, ο Φλώριος ενίοτε εμπλουτίζει το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* και με υλικό από άλλες πηγές (αφηγηματικές, αρχειακές, νομικές) και από την αρκετά γόνιμη φαντασία του, αλλά οι παραθέσεις, οι κατά λέξη αντιγραφές, οι αναδιατυπώσεις και οι συντμήσεις από τα προγενέστερα κυπριακά χρονικά, στις οποίες προβαίνει ο ιστορικός, συνιστούν τον πυρήνα και το κύριο σώμα του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*.⁷¹

⁷⁰ Βλ. ανωτέρω 2.3.1.

⁷¹ Για όλα αυτά, βλ. ανωτέρω 2.3, 2.4, 2.5.

Είναι ανάγκη, ωστόσο, να επισημάνουμε εδώ ότι η συγκεκριμένη μέθοδος της αυστηρής προσκόλλησης σε μια κατά διαστήματα αποκλειστική –σχεδόν– πηγή (η οποία πηγή υφίσταται, ασφαλώς, την επεξεργασία του τύπου, που αναφέραμε προηγουμένως) δεν είναι ιδιαιτερότητα του Φλωρίου: η ουμανιστική ιστοριογραφία εφαρμόζει την ίδια μέθοδο και προσέγγιση απέναντι στις πηγές. Οι ουμανιστές ιστορικοί, δηλαδή, παρόλο που διακηρύσσουν φορτικά ότι έχουν διεξέλθει πλήθος προγενέστερων πηγών και μαρτυριών, για να συλλέξουν την ιστορική ύλη τους, εντούτοις, στην πραγματικότητα αυτοί βασίζονται –περίπου– αποκλειστικά σε μια και μόνον ιστορική πηγή για κάθε συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Μάλιστα, ο Donald J. Wilcox αποκαλεί τη συγκεκριμένη αυτή μέθοδο προσέγγισης των πηγών ως «standard humanist practice» («σταθερή ουμανιστική πρακτική»)⁷². Ο Bruni για παράδειγμα, εφαρμόζει αυτή την πρακτική και χρησιμοποιεί το *Χρονικό* του Giovanni Villani ως τη βασική πηγή του για το ήμισυ σχεδόν του *Historiarum Florentini populi*.⁷³ Ο εκ Φλωρεντίας ουμανιστής ιστορικός Benedetto Accolti χρησιμοποιεί τον Γουλιέλμο της Τύρου ως την κύρια πηγή του για το σύγγραμμά του περί της Α΄ Σταυροφορίας.⁷⁴ Με παρόμοιο τρόπο προσεγγίζουν τις πηγές τους οι Sabellico και Scala,⁷⁵ καθώς επίσης και ο Πίος Β΄.⁷⁶ Πολύ σπάνια, όμως, και κατ' εξαίρεση θα λέγαμε, οι ουμανιστές ιστορικοί επιτρέπουν στον εαυτό τους να απομακρυνθεί για λίγο από την κύρια πηγή τους και να στραφεί σε άλλες πηγές προς αναζήτηση πληροφοριών. Αυτό το τελευταίο γίνεται εξ ανάγκης, όταν δηλαδή η βασική πηγή των ουμανιστών ιστορικών παρέρχεται εν σιγή κάποια γεγονότα ή για κάποιους λόγους αυτή δεν ικανοποιεί το αισθητήριο ή τη στοχοθέτησή τους. Βεβαίως, η –εκάστοτε– κύρια πηγή ενός ουμανιστή ιστορικού υφίσταται την αναγκαία γλωσσική επεξεργασία και τυγχάνει αναδιατύπωσης, έτσι ώστε αυτή να συνάδει με τα υψηλά γλωσσικά στάνταρτ των ουμανιστών, προτού να μεταφερθεί και να τοποθετηθεί μέσα σε ένα ουμανιστικό ιστορικό έργο. Είναι, επίσης, γεγονός ότι κάποτε αφαιρούνται από την κύρια πηγή ή προστίθενται σε αυτήν στοιχεία από τους ουμανιστές ιστορικούς.⁷⁷ Τέλος, παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις ότι οι ουμανιστές ιστορικοί επινοούν φανταστικά επεισόδια και γεγονότα, έτσι ώστε «να καλύψουν» ή «να συμπληρώσουν» τα κενά, που

⁷² Για την ουμανιστική αυτή μέθοδο της προσέγγισης των πηγών, βλ. Wilcox, *The Development*, 181· Grafton, *What was History*, 98· G. Ianziti, «A Humanist Historian and His Documents: Giovanni Simonetta, Secretary to the Sforzas», *Renaissance Quarterly* 34 (1981), 491-516, εδώ 492.

⁷³ Ianziti, *Writing History in Renaissance Italy*, σποράδην και κυρίως 8-9, 21.

⁷⁴ Black, «Benedetto Accolti», 39.

⁷⁵ Για την προσέγγιση του Sabellico απέναντι στις πηγές, βλ. Marin, «Marcantonio Sabellico's *Rerum Venetarum*», 147 κ.εξ. Για την προσέγγιση του Scala απέναντι στις πηγές, βλ. Wilcox, *The Development*, σποράδην και κυρίως 180-181.

⁷⁶ Piccolomini, *Europe*, 20-21.

⁷⁷ Για την επεξεργασία που υφίστανται οι πηγές στα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, βλ. Marin, «Marcantonio Sabellico's *Rerum Venetarum*», 147-160· Ianziti, *Writing History*, 8-9· Black, «Benedetto Accolti» σποράδην και κυρίως 44-48· Wilcox, *The Development*, σποράδην και κυρίως 99-122.

παρουσιάζουν οι πηγές τους, αλλά και να εξυπηρετήσουν προσωπικές ατζέντες και επιδιώξεις.⁷⁸ Με άλλα λόγια, οι ουμανιστές ιστορικοί δεν ορρωδούν (καίτοι τονίζουν ότι υπηρετούν την «αλήθεια») να διαστρεβλώσουν και να παραποιήσουν την ιστορική πραγματικότητα, όποτε κρίνουν ότι μια τέτοια ενέργεια θα ήταν συμφέρουσα για τους σκοπούς τους.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρος της «συνομιλίας» της ουμανιστικής ιστοριογραφίας με την αρχαία και τη μεσαιωνική ιστοριογραφία πρέπει, επίσης, να αναφερθεί εδώ: η στενή εξάρτηση των ουμανιστών ιστορικών από τις τελευταίες έχει ως συνέπεια τα ουμανιστικά ιστορικά έργα να ακολουθούν τη γραμμική χρονολογική σειρά ως προς την παρουσίαση των γεγονότων.⁷⁹ Ακριβώς με τον ίδιο τρόπο, ήτοι ακολουθώντας τη γραμμική χρονολογική σειρά στην παράθεση των γεγονότων, ο Φλώριος δομεί την ιστορική του αφήγηση.

Στα παραπάνω χρειάζεται να προστεθεί, ωσαύτως, μια άλλη πρακτική των ουμανιστών ιστορικών σε σχέση με την προσέγγιση των πηγών τους: συχνότατα αυτοί αποφεύγουν να κατονομάσουν τις πηγές τους, κυρίως δε όταν οι πηγές εκείνες είναι σύγχρονές τους (ή μεσαιωνικές) και όχι αρχαίες. Έτσι, για παράδειγμα, ο Bruni δεν αναφέρει καν ονομαστικά το *Χρονικό* του Giovanni Villani, το οποίο εν πολλοίς αντιγράφει,⁸⁰ το αυτό πράττει και ο Πίος Β΄, ο οποίος, επίσης, αντιγράφει σε μεγάλο βαθμό το *Rerum gestarum Alfonsi regis libri* («Τα βιβλία των κατορθωμάτων του βασιλιά Αλφόνσου») του Bartolomeo Facio, χωρίς ποτέ να το κατονομάζει.⁸¹ Ο Φλώριος εργάζεται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο: χρησιμοποιεί και αντιγράφει σε υπερβολικό βαθμό το *Chronique d'Amadi*, χωρίς ποτέ να παραδεχθεί την οφειλή του αυτή και να κατονομάσει το συγκεκριμένο σύγγραμμα. Παρομοίως, ο κύπριος ιστορικός λησμονεί να αναφέρει ότι μετέρχεται ως πηγές του τα έργα του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, του Φραγκίσκου Αττάρ και του Bordone.

Συγκεφαλαιώνοντας, θα λέγαμε ότι έχοντας υπόψη τα όσα εκτέθηκαν πιο πάνω για τις μεθόδους προσέγγισης και χρήσης των προγενέστερων πηγών εκ μέρους της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, παρατηρούμε ότι υπάρχει πλήρης ταύτιση στη μέθοδο, με την οποία η τελευταία και ο Φλώριος προσεγγίζουν και επεξεργάζονται τις πηγές τους: ακολουθείται (και –ενίοτε– αντιγράφεται κατά λέξη) μια βασική πηγή κατά χρονικά διαστήματα (περιστασιακά η πηγή παρατίθεται σε συνοπτικότερη μορφή εν σχέσει με το πρωτότυπο),

⁷⁸ Black, «Benedetto Accolti», 48-52· Reynolds, «Latin Historiography», 9· Barnes, *A History of Historical Writing*, 100-101.

⁷⁹ Wilcox, *The Development*, 108-111. Για άλλα παραδείγματα χρήσης της γραμμικής χρονολογικής σειράς παρουσίασης των γεγονότων, βλ. Reynolds, «Latin Historiography», 9 (Bruni), 12 (Biondo), 15 (Sabellico), 18 (Bembo).

⁸⁰ Ianziti, *Writing History*, 8-9.

⁸¹ Piccolomini, *Europe*, 20-23.

κάποτε (όχι, όμως, πολύ συχνά) αφαιρείται ή προστίθεται σε αυτήν την πηγή υλικό και από άλλες ιστορικές πηγές (ή από τη φαντασία του ιστορικού), πολλές φορές οι πηγές δεν κατονομάζονται (έχουμε, δηλαδή, το φαινόμενο της λογοκλοπής), η διάταξη της ιστορικής αφήγησης ακολουθεί τη γραμμική χρονολογική σειρά, και το προϊόν, που προκύπτει, στο τέλος αυτής της διαδικασίας, αφού τύχει της απαραίτητης «ουμανιστικής» γλωσσικής βελτίωσης και «εξωραϊσμού», τίθεται σε κυκλοφορία προς τα έξω.

3.4.6. Παρεκβάσεις που ενσωματώνονται μέσα στην ιστορική αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου*

Στο υποκεφάλαιο τούτο θα αναλωθούμε με τη μελέτη των παρεκβάσεων, οι οποίες εμφανίζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Οι παρεκβάσεις ενέχουν ενδιαφέρον για μας, επειδή ορισμένοι σύγχρονοι μελετητές τις θεωρούν ως ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.

Σύμφωνα, λοιπόν, με κάποιους σύγχρονους μελετητές η ουμανιστική ιστοριογραφία υιοθέτησε από την αρχαία ιστοριογραφία και την πρακτική της χρήσης των παρεκβάσεων μέσα στο κύριο σώμα της αφήγησης. Οι παρεκβάσεις (που έχουν περιεχόμενο μυθολογικό, γεωγραφικό, ιστορικό κλπ.) αποβλέπουν στο να καταστήσουν την ιστορική αφήγηση λιγότερο μονότονη και, ως εκ τούτου, πιο ευχάριστη στον αναγνώστη.⁸² Φυσικά, η χρήση παρομοίου είδους παρεκβάσεων στην ιστορική αφήγηση δεν ήταν άγνωστη στη μεσαιωνική ιστοριογραφία. Απεναντίας, οι παρεκβάσεις γεωγραφικού, μυθολογικού, εγκωμιαστικού και άλλου περιεχομένου είναι πολύ συχνό φαινόμενο στα ιστορικά έργα του Μεσαίωνα.⁸³ Ας σημειωθεί, εν προκειμένω, ότι και η κλασικίζουσα βυζαντινή ιστοριογραφία του 10^{ου} αιώνα χρησιμοποιεί κατά κόρον την ενσωμάτωση παρεκβάσεων στην ιστορική αφήγηση.⁸⁴

Μολονότι, λοιπόν, η εισαγωγή πλήθους παρεκβάσεων μέσα στην ιστορική αφήγηση ήταν γενικά φαινόμενο συνηθισμένο στην αρχαία, τη μεσαιωνική και την ουμανιστική ιστοριογραφία, εντούτοις μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* είναι ευάριθμες οι περιπτώσεις, στις οποίες ο Φλώριος προχωρεί σε παρεκβάσεις. Έτσι, για παράδειγμα, ο Φλώριος προβαίνει σε εκτενέστατη παρέκβαση σχετικά με τις απαρχές και την ιστορία του τάγματος των Ιωαννιτών. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος, με τον οποίο ο Φλώριος αρχίζει αυτή την ένθετη αφήγηση: κάνει αναδρομές στην αρχαία ιστορία των Εβραίων, στον Μέγα Αλέξανδρο και στους διαδόχους του, για να συνδέσει, στη συνέχεια, την Αρχαιότητα με τις

⁸² Black, «Benedetto Accolti», 43-46· Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347· Wilcox, *The Development*, 109.

⁸³ Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, σποράδην και κυρίως 305-309.

⁸⁴ Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 2, σποράδην, 103, 218, 220, 328, 417, 467.

καταβολές των Ιωαννιτών. Το κείμενο της παρέκβασης αναμειγνύει στοιχεία από τη Βίβλο, αλλά και από μυθολογικές παραδόσεις σχετικά με την καταγωγή του τάγματος, σημειώνονται δε ως πηγή τα «libri de gesti» («τα βιβλία των πεπραγμένων») του τάγματος. Εν τέλει, η παρέκβαση κλείνει με την παράθεση μιας παραγράφου από τους κανονισμούς του τάγματος και με την εκτίμηση θαυμασμού για την ευσέβεια του τάγματος εκ μέρους του Φλώριου.⁸⁵

Ο ιστορικός, μερικές σελίδες πιο κάτω, προβαίνει και σε μικρότερη παρέκβαση (που καλύπτει περίπου την έκταση μιας σελίδας στην έκδοση) σχετικά με τις καταβολές και τις απαρχές του τάγματος των Ναϊτών, τις στολές τους και –γενικά– τις συνήθειές τους.⁸⁶ Η εν λόγω παρέκβαση τοποθετείται στο έργο μετά την εξιστόρηση της απαγόρευσης της λειτουργίας του τάγματος στην Κύπρο και τη διάλυσή του.

Προς το τέλος του έργου, ο Φλώριος προχωρεί σε μία ακόμα παρέκβαση στο κύριο σώμα της αφήγησής του, αυτή τη φορά για να διηγηθεί (και να επαινέσει) την «υψηλή» καταγωγή της οικογένειας των ντε Κονσταντζο που κατείχε κατά τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄ και κατά τη Βενετοκρατία το αξίωμα του «ναυάρχου της Κύπρου». Η ευκαιρία για την παρέκβαση δίδεται μετά που ο Φλώριος εκθέτει την ιστορία του ερχομού στην Κύπρο του Μούτσιο ντε Κονσταντζο, «σικελού ευγενούς», ο οποίος συμπαρατάχθηκε με τον Ιάκωβο Β΄ εναντίον της νόμιμης βασίλισσας Καρλόττας. Ως εκ τούτου, ο ντε Κονσταντζο έτυχε πολλών ευεργετημάτων από τον Ιάκωβο Β΄, μεταξύ δε αυτών έλαβε και τον τίτλο του «ναυάρχου της Κύπρου».⁸⁷

Ο Φλώριος παραπέμπει τον αναγνώστη στην πηγή, στην οποία ισχυρίζεται ότι βρήκε στοιχεία σχετικά με τη συγκεκριμένη οικογένεια. Όπως γράφει ο ιστορικός, ο Μούτσιο ντε Κονσταντζο, «per quello ho veduto nelle chroniche che stanno a San Lorenzo de Napoli, discesse ... de gentilhuomini nobilissimi» («για τον οποίο έχω δει στα χρονικά, που βρίσκονται στον Άγιο Λορέντζο της Νάπολης, ότι είλκε την καταγωγή του ... από ευγενέστατους άρχοντες»). Στη συνέχεια, ο Φλώριος παραθέτει τα στοιχεία, που συνέλεξε από τα πιο πάνω «χρονικά» για την προαναφερθείσα οικογένεια. Τα στοιχεία εκείνα αποδεικνύουν ότι η οικογένεια των Κονσταντζο είχε ευγενή και πολύ παλαιά καταγωγή, έδωσε δε λαμπρά δείγματα πολεμικής δράσης και γενναιότητας και είχε διαπρέψει στην υπηρεσία των βασιλείων της Ιταλίας και της Σικελίας.⁸⁸ Χωρίς αμφιβολία, η εκτενής –

⁸⁵ Bustron, *Chronique*, 143.19-148.5. Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.4.6.8.

⁸⁶ Bustron, *Chronique*, 171.16-172.9. Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.4.6.9

⁸⁷ Bustron, *Chronique*, 407.24-408.7.

⁸⁸ Το σύνολο της διήγησης της καταγωγής της οικογένειας ντε Κονσταντζο, βλ. Bustron, *Chronique*, 408.10-409.19.

σχετικά– παρέκβαση του Φλωρίου για τη δήθεν ευγενή και ένδοξη καταγωγή του Μούτσιο ντε Κονσταντζο, ενός τυχοδιώκτη, που λόγω συγκυριών τιμήθηκε με υψηλά αξιώματα και τίτλους στο Βασίλειο της Κύπρου, έχει ευτελή κίνητρα: εμφανώς, ο Φλώριος επιδιώκει να κολακέψει την ισχυρότατη, κατά την εποχή του, οικογένεια των ντε Κονσταντζο και να κερδίσει την εύνοιά της. Αυτή του την επιδίωξη ο Φλώριος την πραγματώνει μέσα από την κατασκευή ενός ένδοξου και κραταιού παρελθόντος για την προαναφερθείσα οικογένεια. Έχοντας συνειδητοποιήσει εδώ, λοιπόν, τα υποβολιμαία κίνητρα του Φλωρίου, πρέπει να θεωρήσουμε ότι και η δήλωσή του περί ανακάλυψης στοιχείων σε προγενέστερα «χρονικά» είναι μάλλον ψευδής, επειδή ολοφάνερα η δήλωση εκείνη αποσκοπεί απλώς και μόνο στο να προσδώσει κύρος στα μυθεύματα, τα οποία μάλλον επινόησε ο ίδιος ο ιστορικός μας, για την τάχατες «υψηλή» καταγωγή της οικογένειας ντε Κονσταντζο.

Οι πιο πάνω περιπτώσεις είναι οι κυριότερες περιπτώσεις παρεκβάσεων· υπάρχουν και άλλες, που αφορούν σε αγιολογικές διηγήσεις,⁸⁹ ωστόσο, όπως λέχθηκε, η χρήση παρεκβάσεων μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* είναι μάλλον περιορισμένη. Φαίνεται ότι ο Φλώριος δεν έστερξε στην εκτεταμένη υιοθέτηση μιας πρακτικής, η οποία θα διόγκωνε την ήδη μεγάλη έκταση του έργου του. Είναι, όμως, αναντίρρητο ότι οι λίγες παρεκβάσεις, που απαντούν μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, μαρτυρούν τη συνειδητή τάση του συγγραφέα να χρησιμοποιήσει, έστω και περιορισμένα, κατά τη σύνθεση του έργου του, συγκεκριμένες πρακτικές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας· εν προκειμένω, τις παρεκβάσεις, έτσι ώστε να επιδείξει το έργο του όσον το δυνατόν μεγαλύτερο βαθμό συμμόρφωσης (ή ταύτισης) με τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Επομένως, η υιοθέτηση της ουμανιστικής πρακτικής των παρεκβάσεων εκ μέρους του Φλωρίου θα είχε ως συνέπεια το να προβληθεί η *Ιστορία της Κύπρου* στα μάτια του αναγνώστη ως ένα έργο μοντέρνο και αρτιότερο από πλευράς ποιότητας, σε σχέση πάντα με τα προγενέστερα κυπριακά ιστορικά ή χρονογραφικά συγγράμματα.

3.4.7. Η χρήση αρχειακών πηγών μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*

Σε αυτό το υποκεφάλαιο θα σχολιάσουμε τη χρησιμοποίηση της αρχειακής τεκμηρίωσης μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Αυτό θα το κάνουμε με σκοπό να δούμε τον βαθμό που η ουμανιστική ιστοριογραφία επηρέασε τον Φλώριο στον τομέα αυτόν (επειδή η χρήση αρχειακών πηγών ως βοήθημα στην ιστορική συγγραφή θεωρείται από κάποιους μελετητές ως ένα από τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας).

⁸⁹ Λ.χ., βλ. Bustron, *Chronique*, 44.18-45.24 (επίσκεψη της αγίας Ελένης στην Κύπρο), 256.10-257.4 (Σταυρός της Τόχνης).

Ο Connell, λοιπόν, έχει διατυπώσει την άποψη ότι οι ιστορικοί της Αναγέννησης έκαναν χρήση αρχειακών πηγών και τεκμηρίων, εκτός των αφηγηματικών πηγών, έτσι ώστε να συνθέσουν τα ιστορικά έργα τους. Ο Connell, μάλιστα, θεωρεί ότι η χρήση αρχειακού υλικού ως πηγής εκ μέρους των ιστορικών αποτελεί ένα οιονεί χαρακτηριστικό της ιστοριογραφίας της Αναγέννησης.⁹⁰ Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι, αντίθετα με όσα διατείνεται ο Connell, η χρήση και κυρίως η παράθεση (ή η αντιγραφή) κειμένων από αρχειακά τεκμήρια ήταν πρακτική πολύ συνηθισμένη ήδη στις υστερομεσαιωνικές ιταλικές χρονογραφίες, σύμφωνα με τον Gary Ianziti.⁹¹ Ειρήσθω εν παρόδω ότι και η βυζαντινή ιστοριογραφία δεν υστερεί στη χρήση (ή την παράθεση) αρχειακών κειμένων.⁹² Επομένως, η χρησιμοποίηση αρχειακών τεκμηρίων για τη σύνθεση αφηγηματικών ιστορικών έργων δεν αποτελεί κάποια καινοτομία της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, αλλά είναι ένα χαρακτηριστικό, το οποίο η τελευταία κληρονόμησε από τις υστερομεσαιωνικές ιταλικές χρονογραφίες.

Είναι γεγονός, πάντως, ότι οι ουμανιστές ιστορικοί συχνά συνήθιζαν να προσφεύγουν τόσο σε κρατικά όσο και σε ιδιωτικά αρχεία, έτσι ώστε να συντάξουν τα έργα τους. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ο Brunì, ο οποίος πολλάκις καταφεύγει σε αρχειακά τεκμήρια, για να ολοκληρώσει τη συγγραφή των ιστορικών του έργων.⁹³ Μάλιστα, ένας νεότερος μελετητής βλέπει κάποιες σκοπιμότητες ως προς τη χρήση του αρχειακού υλικού από τον Brunì: ο πατέρας της ουμανιστικής ιστοριογραφίας χρησιμοποιεί επιλεκτικά κάποια συγκεκριμένα έγγραφα νομικού περιεχομένου από το κρατικό αρχειακό υλικό, στο οποίο είχε πρόσβαση, γιατί εκείνα τα συγκεκριμένα έγγραφα ενίσχυαν και προπαγάνδιζαν προσωπικές του πολιτικές στοχεύσεις, όπως τη νομιμότητα (και τη νομιμοποίηση) της ανεξαρτησίας της Φλωρεντίας.⁹⁴ Ο ίδιος, ωσαύτως, μελετητής διαβλέπει καινοτομίες όσον αφορά στη μέθοδο, με την οποία ο Brunì προσεγγίζει τα αρχειακά τεκμήρια: αντί ο ιταλός ιστορικός να προβεί σε επί λέξει αντιγραφή (ή παράθεση) αρχειακών κειμένων μέσα στο ιστορικό του έργο, προτιμά να χρησιμοποιεί τα αρχειακά τεκμήρια ως πηγή, έτσι ώστε να συνθέσει ο ίδιος ένα πρωτότυπο κείμενο.⁹⁵

⁹⁰ Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347.

⁹¹ Ianziti, *Writing History*, 216-217, 384 σημ. 49.

⁹² Για ενδεικτικά παραδείγματα παράθεσης κειμένων από αρχειακές πηγές στη βυζαντινή ιστοριογραφία, βλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 1, Αθήνα 1997, 62-62 (ο ιστορικός Ευσέβιος), 543-544 (χρονογράφος Μαλάλας)· *Chronicon Paschale* 284-628 AD, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. Μ. Whitby και Μ. Whitby, Liverpool 1989, x.

⁹³ Ianziti, *Writing History*, 119-120, 216-222· Cochrane, *Historians and Historiography*, 5· Wilcox, *The Development*, σποράδην και κυρίως 99-106.

⁹⁴ Ianziti, *Writing History*, 119, 224-225 και σποράδην.

⁹⁵ Ianziti, *Writing History*, 216-217.

Εκτενέστατη χρήση αρχειακού υλικού κάνει, επίσης, ο ουμανιστής ιστορικός Giovanni Simonetta (+ 1491), γραμματέας του Francesco Sforza, δούκα του Μιλάνου, για να προχωρήσει στη σύνθεση του ιστορικού του έργου *Commentarii*. Και στην περίπτωση αυτή η επιλογή και η επεξεργασία του αρχειακού υλικού γίνεται με πρότιστο γνώμονα να αναδειχθεί η δυναστεία και η προσωπικότητα του υψηλού προστάτη του συγγραφέα, και όχι να εξυπηρετηθεί η αλήθεια.⁹⁶ Χρήση αρχειακού υλικού συναντάται και στα ιστορικά έργα του πάπα Πίου Β΄.⁹⁷ Αρχειακά τεκμήρια χρησιμοποιήσαν, ωσαύτως, για τη σύνθεση των ιστορικών τους έργων οι Biondo και Bembo.⁹⁸ Απεναντίας, είναι ελάχιστη έως ανύπαρκτη η χρήση αρχειακού υλικού στο ιστορικό περί Βενετίας έργο του Sabellico.⁹⁹

Καθόσον αφορά στο ζήτημα της χρήσης αρχειακού υλικού εκ μέρους της κυπριακής ιστοριογραφίας του Ύστερου Μεσαίωνα έχει παρατηρηθεί ότι εξαιρετικά πλούσια σε παράθεση αρχειακού υλικού είναι η *Εξήγησις* του Λεοντίου Μαχαιρά.¹⁰⁰ Χρήση αρχειακού υλικού γίνεται και από τον ανώνυμο συγγραφέα του *Chronique d'Amadi*. Απεναντίας, ο Φλώριος, παρά την πανθομολογούμενη του εξοικείωση με τα κυπριακά κρατικά αρχεία, μόνον σε τρεις περιπτώσεις φαίνεται να προσφεύγει με βεβαιότητα σε αρχειακά τεκμήρια, όταν συγγράφει την *Ιστορία της Κύπρου* (εξαιρούνται οι περιπτώσεις, όπου ο ιστορικός αναπαράγει αρχειακές πηγές, οι οποίες είναι ενσωματωμένες σε προγενέστερα κυπριακά ιστορικά έργα).¹⁰¹ Στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής έχουμε αναφερθεί σε περιπτώσεις, κατά τις οποίες ο Φλώριος χρησιμοποίησε κυπριακά κρατικά αρχεία· εδώ απλώς διατυπώνουμε κάποιες επιπρόσθετες σκέψεις μας.

Την πρώτη επιβεβαιωμένη περίπτωση χρήσης κρατικών αρχείων μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* συνιστά η παράθεση του κειμένου μιας επιστολής του σουλτάνου των Μαμελούκων προς τον βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β΄. Η επιστολή γράφτηκε τον Νοέμβριο του 1457 και περιέχει πολύτιμα στοιχεία για τις διακρατικές σχέσεις Κύπρου-Αιγύπτου (αναφέρονται πάνδημοι εορτασμοί στην Κύπρο με την ευκαιρία της ανόδου του νέου σουλτάνου στον θρόνο), τον φόρο υποτέλειας, που πλήρωνε η Κύπρος στην Αίγυπτο, αλλά και τη

⁹⁶ Ianziti, «A Humanist Historian», σποράδην.

⁹⁷ Ianziti, «A Humanist Historian», 506 κ.εξ.

⁹⁸ Reynolds, «Latin Historiography», 10-11 (Biondo), 17-18 (Bembo).

⁹⁹ Marin, «Marcantonio Sabellico's Rerum Venetarum», 157.

¹⁰⁰ A. Nicolaou-Konnari, «Diplomatics and Historiography: The Use of Documents in the *Chronicle* of Leontios Makhairas», στο A. D. Beihammer, M. G. Parani και Ch. D. Schabel (επιμ.), *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, Leiden – Boston 2008, 293-323.

¹⁰¹ Αυτό συμβαίνει λ.χ. με την επιστολή του Ιωάννη Βισκούνη προς τον Πέτρο Α΄, βλ. Bustron, *Chronique*, 269.3-17. Πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §241· *Chronique d'Amadi*, 420.17-30 (§846).

μεσολάβηση των Μαμελούκων προς τους Οθωμανούς, έτσι ώστε οι τελευταίοι να σταματήσουν τις εχθρικές τους ενέργειες κατά της Κύπρου.¹⁰²

Η δεύτερη περίπτωση, κατά την οποία ο Φλώριος προσφεύγει σε αρχειακή πηγή, είναι όταν ο ιστορικός παραθέτει αυτούσιο το κείμενο της συνθήκης παράδοσης της Αμμοχώστου (από τους Γενουάτες) στον βασιλιά της Κύπρου Ιάκωβο Β' (1464).¹⁰³ Η τρίτη περίπτωση, κατά την οποία ο Φλώριος προσφεύγει σε αρχειακά τεκμήρια, είναι όταν ο ίδιος ο ιστορικός καταρτίζει έναν κατάλογο των δωρεών, που είχε παραχωρήσει ο Ιάκωβος Β' σε υποστηρικτές του (για τη σύνταξη του ο Φλώριος γράφει ότι έλαβε υπόψη του παλαιά επίσημα έγγραφα).¹⁰⁴

Η παρουσία, επομένως, της αρχειακής τεκμηρίωσης μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* είναι εξαιρετικά περιορισμένη· αυτό έχει ήδη καταδειχθεί στο δεύτερο μέρος της παρούσης διατριβής. Από τα πιο πάνω δεδομένα προκύπτει, μάλιστα, ότι η χρήση των αρχειακών τεκμηρίων γίνεται από τον Φλώριο μόνον σε περιπτώσεις, όπου οι αφηγηματικές πηγές είναι πενιχρές ή ελλιπείς σε πληροφορίες (όπως συμβαίνει με τις βασιλείες του Ιωάννη Β' ή του Ιακώβου Β'), οπότε τα αρχειακά τεκμήρια χρησιμοποιούνται, για να καλυφθεί το κενό, που αφήνουν οι αφηγηματικές πηγές. Πιο κάτω θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε ότι ο Φλώριος χρησιμοποιεί αρχειακά τεκμήρια (τη συνθήκη παράδοσης της Αμμοχώστου και τον κατάλογο των δωρεών του Ιακώβου Β'), για να εξυπηρετήσει και άλλες σκοπιμότητες, εν προκειμένω, για να εξάρει την ιστορική σημασία της προσωπικότητας του Ιακώβου Β'.¹⁰⁵ Εν πάση περιπτώσει στον τομέα της χρήσης αρχειακών τεκμηρίων ο ιστορικός μας δεν φαίνεται να ακολουθεί τη γραμμή, που θέτει ο Μαχαιράς (με την πλούσια αρχειακή τεκμηρίωση) ή οι ουμανιστές ιστοριογράφοι.

3.4.8. Η κριτική προσέγγιση της *Ιστορίας της Κύπρου* απέναντι σε προγενέστερες πηγές

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με το ζήτημα της άσκησης κριτικής σε προγενέστερους συγγραφείς και πηγές εκ μέρους του Φλωρίου, επειδή, όπως φρονούν κάποιοι μελετητές, η άσκηση κριτικής είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Επομένως, η όλη εξέταση αυτού του ζητήματος παρουσιάζει ενδιαφέρον, μιας και θα μας δώσει την ευκαιρία να αποτιμήσουμε κατά πόσον ο Φλώριος επηρεάστηκε στον τομέα αυτόν από τους ουμανιστές ιστορικούς.

¹⁰² Bustron, *Chronique*, 382.24-384.9.

¹⁰³ Bustron, *Chronique*, 412.1-416.8.

¹⁰⁴ Bustron, *Chronique*, 417.28-424.19.

¹⁰⁵ Βλ. κατωτέρω 3.7.7.

Οι μελετητές, λοιπόν, της ουμανιστικής ιστοριογραφίας διατείνονται ότι η τελευταία επινόησε και εφάρμοσε την κριτική προσέγγιση απέναντι στις προγενέστερες πηγές, παραδόσεις ή μύθους. Εν προκειμένω, οι ουμανιστές ιστορικοί ενίοτε κατακρίνουν προγενέστερες πηγές για ανακρίβειες, αναξιπιστία, ανεπάρκειες, ελλείψεις και υπερβολές.¹⁰⁶ Για την ακρίβεια, η κριτική προσέγγιση απέναντι στις πηγές ήταν μια αναγκαιότητα, που επέβαλε η εποχή· κατά την περίοδο της Ιταλικής Αναγέννησης πλήθος παλαιότερων συγγραμμάτων ανασύρθηκε από τη λήθη. Ως εκ τούτου, όλος εκείνος ο τεράστιος όγκος υλικού χρειαζόταν να μελετηθεί, να ελεγχθεί η πατρότητά του, η εγκυρότητά του και να αποτιμηθεί η αξία (αισθητική, φιλοσοφική, λογοτεχνική, ιστορική κλπ.) του. Έτσι, το καινούργιο υλικό τέθηκε κάτω από το μικροσκόπιο των λογίων της εποχής και ουσιαστικά αυτή η διαδικασία οδήγησε στην ανάπτυξη της κριτικής μεθόδου των κειμένων.¹⁰⁷ Ήδη ο Πετράρχης, ο πατέρας του ουμανισμού, απαξιώνει τους μύθους του Μεσαίωνα.¹⁰⁸ Είναι, βεβαίως, περιττό να λεχθεί ότι η άσκηση κριτικής (ή επικρίσεων) απέναντι σε προγενέστερους συγγραφείς δεν ήταν άγνωστο φαινόμενο στη μεσαιωνική ιστοριογραφία.¹⁰⁹

Η άσκηση κριτικής –ή η κριτική προσέγγιση απέναντι– σε προγενέστερες πηγές μόνον άπαξ συναντάται στην *Ιστορία της Κύπρου*: ο Φλώριος κατακρίνει με σφοδρότητα ένα από τα συγγράμματα του πάπα Πίου Β΄ και τον συγγραφέα του: ο ποντίφηκας απαξιώνεται ως αναξιόπιστος ιστορικός συγγραφέας και επικρίνεται πως γράφει καθοδηγούμενος από προσωπική εμπάθεια.¹¹⁰ Η διαπίστωση πως ο Φλώριος αποφεύγει την άσκηση κριτικής σε άλλους ιστορικούς συγγραφείς εκπλήσσει κάπως, αν αναλογισθεί κανείς ότι ο Φραγκίσκος Αττάρ (που συνέγραψε ένα πολύ πιο συνοπτικό ιστορικό έργο για την Κύπρο από ότι ο Φλώριος) είναι ιδιαίτερα επικριτικός απέναντι σε προγενέστερους ιστορικούς συγγραφείς: μέμφεται με αυστηρότητα τον Sabellico και «un certo frate» («κάποιον μοναχό») ως συγγράψαντες ιστορικά έργα που βρίθουν ανακριβειών, όταν αναφέρονται σε κυπριακές υποθέσεις.¹¹¹ Όπως και να έχει το πράγμα, ο Φλώριος φαίνεται ότι δεν αρέσκεται –πλην της περίπτωσης του Πίου Β΄– στο να ασκεί κριτική σε προγενέστερους ιστορικούς συγγραφείς.

¹⁰⁶ Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347· Cochrane, *Historians and Historiography*, 5· Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 102-105, 178-182.

¹⁰⁷ Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 50-76.

¹⁰⁸ Barnes, *A History of Historical Writing*, 102.

¹⁰⁹ Βλ. λ.χ. Given-Wilson, *Chronicles*, 4-6, όπου διάφοροι χρονογράφοι της μεσαιωνικής Αγγλίας διατυπώνουν αμφιβολίες για την αξιοπιστία του ιστορικού έργου του Geoffrey του Monmouth.

¹¹⁰ Βλ. ανωτέρω 2.5.4 και κατωτέρω 3.7.7.

¹¹¹ Βλ. *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ στο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 519 και ανωτέρω 2.5.6.

3.5. Οι επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στη σύνθεση λόγων (ή δημηγοριών) και στην ηθική φιλοσοφία της *Ιστορίας της Κύπρου*

3.5.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου

Στο κεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με τη μελέτη των λόγων (ή δημηγοριών), που ο Φλώριος βάζει στο στόμα των πρωταγωνιστών της *Ιστορίας της Κύπρου*, καθώς επίσης και με την ηθική φιλοσοφία, η οποία διαποτίζει το συγκεκριμένο έργο του. Οι λόγοι, με τους οποίους ο Φλώριος διανθίζει το έργο του, παρουσιάζουν ξεχωριστή σπουδαιότητα και είναι ιδιαίτερος σημαντικοί ως θέμα διερεύνησης, γιατί, όπως θα δείξουμε, αυτοί συντίθενται ακολουθώντας τις περί λόγων ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (και της ρητορικής, αφού οι λόγοι αποτελούν έκφραση της ρητορικής τέχνης). Με άλλα λόγια, θα δούμε ότι οι λόγοι, που συναντώνται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, συνιστούν έναν τομέα επιδράσεως της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο. Συν τοις άλλοις, οι λόγοι παρουσιάζουν και ξεχωριστό ενδιαφέρον για τον σύγχρονο μελετητή του Φλωρίου, επειδή μέσα από αυτούς δίνεται η ευκαιρία στον ιστορικό μας να παρουσιάσει τις δικές του σκέψεις και απόψεις επί των διαφόρων ζητημάτων της εποχής του, την ηθική του φιλοσοφία, τις πολιτικές του θέσεις και θεωρίες. Προσέτι, στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσουμε ειδικότερα και την ηθική φιλοσοφία του ιστορικού μας. Σημειώνουμε δε, εν προκειμένω, ότι στους λόγους, που απαντούν μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, φανερώνεται και η ηθική φιλοσοφία του Φλωρίου και ότι η τελευταία δεν είναι διαφορετική από εκείνη του ιταλικού ουμανισμού.

Έτσι, το κεφάλαιο τούτο ξεκινά με ένα εισαγωγικό υποκεφάλαιο, το οποίο παρουσιάζει τη δομή του κεφαλαίου. Ακολουθεί το δεύτερο υποκεφάλαιο, το οποίο καταπιάνεται με τις λειτουργίες της ρητορικής και τον σημαίνοντα ρόλο της κατά την περίοδο της Αναγέννησης. Πέραν τούτων, στο ίδιο υποκεφάλαιο, γίνεται συνοπτικά λόγος για τη χρήση των λόγων και την ηθική φιλοσοφία της ίδιας περιόδου, καθώς επίσης και για την παρουσία των λόγων στην κυπριακή ιστοριογραφία του Ύστερου Μεσαίωνα και στην *Ιστορία της Κύπρου*. Έπειτα, στο τρίτο υποκεφάλαιο, θα εξετάσουμε μια ιδιαίτερη κατηγορία λόγων, που συναντούμε μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, κατ' επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, τους αποκαλούμενους, στην ορολογία της ρητορικής, συμβουλευτικούς λόγους. Στη συνέχεια, στο τέταρτο υποκεφάλαιο, θα αναλωθούμε στη μελέτη μιας άλλης κατηγορίας λόγων, που κάνουν την εμφάνισή τους τόσο μέσα σε έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας όσο και μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, των αποκαλουμένων, στην ορολογία

της ρητορικής, παρακλητικών λόγων. Ακολουθεί το πέμπτο υποκεφάλαιο, όπου θα διεξέλθουμε την παρουσία του εγκωμίου, ενός άλλου είδους ρητορικού λόγου, που συναντάται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, κατ' επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Και, τέλος, στο έκτο υποκεφάλαιο, θα επιχειρήσουμε μια γενική αποτίμηση για την παρουσία των λόγων μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, τον ρόλο που παίζουν γενικά οι λόγοι, τις λειτουργίες που εξυπηρετούν και τις επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, ρητορικής και ηθικής φιλοσοφίας επί της συνθέσεως λόγων από τον Φλώριο.

3.5.2. Σύντομη έκθεση για τις λειτουργίες της ρητορικής, τον ρόλο της ιστορίας, τη χρήση λόγων και την ηθική φιλοσοφία κατά την περίοδο της Αναγέννησης, καθώς επίσης και για την παρουσία λόγων στην κυπριακή ιστοριογραφία του Ύστερου Μεσαίωνα και στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα παρουσιάσουμε μια σύντομη κατατοπιστική έκθεση για τη ρητορική και τη σημασία της από την Αρχαιότητα μέχρι την Αναγέννηση, και τούτο, γιατί η δομή των λόγων των ιστορικών συγγραμμάτων (και της *Ιστορίας της Κύπρου*), όπως θα δείξουμε, εξαρτάτο από τους κανόνες της κλασικής ρητορικής. Ακολούθως θα κάνουμε λόγο για τη στενή σχέση, που οι ουμανιστές πίστευαν ότι συνέδεε την ιστορία με τη ρητορική, κατά την ίδια περίοδο, και τον διδακτικό χαρακτήρα της ιστορίας (η τελευταία, όπως θα δούμε, κατά την περίοδο της Αναγέννησης, λειτουργούσε «διδακτικά», δηλαδή ως όχημα διάδοσης των ιδεών και της ηθικής φιλοσοφίας του ουμανισμού). Τέλος, θα γίνει μια σύντομη πραγμάτευση της παρουσίας λόγων μέσα στα κυπριακά ιστορικά συγγράμματα του Ύστερου Μεσαίωνα και μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Οι μελετητές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, λοιπόν, έχουν την ισχυρή άποψη ότι ένα από τα κυριότερα ειδολογικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, που η ουμανιστική ιστοριογραφία δανείστηκε από την αρχαία ιστοριογραφία και λογοτεχνία, ήταν η πρακτική της εκτεταμένης χρήσης και ενσωμάτωσης κατασκευασμένων λόγων (ή άλλως δημηγοριών ή αγορεύσεων) μέσα στα ιστορικά έργα.¹ Οι ουμανιστές ιστορικοί, για να συγγράψουν τους λόγους, με τους οποίους διανθίζουν τα έργα τους, εφάρμοζαν τις πρακτικές και τις τεχνικές της αρχαίας ρητορικής τέχνης. Ειρήσθω εν παρόδω, ότι ρητορική ονομαζόταν κατά την Αρχαιότητα η τέχνη του ρήτορα, δηλαδή η ικανότητα, που κατέχει στη χρήση του λόγου κάποιος ρήτορας (ομιλητής), έτσι ώστε, όταν εκφωνεί μια δημόσια ομιλία, να πείθει το ακροατήριό του υπέρ της ορθότητας της άποψής του. Η ρητορική, ως τέχνη, καλλιεργήθηκε

¹ Ianziti, *Writing History*, Cochrane, *Historians and Historiography*, 4· Breisach, *Historiography*, 153-155· Wilcox, *The Development*, 123 κ.εξ· Barnes, *A History of Historical Writing*, 100-103.

υπερβαλλόντως στις δημοκρατικές πολιτείες της αρχαίας Ελλάδας, καίρια ως εργαλείο και ως μέσο εντυπωσιασμού, πειθούς και χειραγώγησης του πλήθους εκ μέρους των πολιτικών προσωπικοτήτων. Εκ παραλλήλου, η ρητορική βρήκε ευρύ πεδίο εφαρμογής στις αίθουσες των αρχαίων βουλευτηρίων και των δικαστηρίων. Από την αρχαία Ελλάδα η ρητορική κληρονομήθηκε στην αυτοκρατορική Ρώμη και τον Μεσαίωνα.²

Εν προκειμένω, πρέπει να σημειώσουμε ότι η ρητορική τέχνη ήταν μία από τις επτά ελευθέρια τέχνες και ένα από τα βασικά μαθήματα, τα οποία διδάσκονταν στις σχολές της Ύστερης Αρχαιότητας, του Μεσαίωνα αλλά και της Αναγέννησης.³ Σταδιακά, από το τέλος της Αρχαιότητας, η χρήση της ρητορικής παύει να περιορίζεται στη σύνθεση δημοσίων λόγων και επεκτείνεται, επίσης, στη σύνθεση πλήθους άλλων λογοτεχνικών κειμενικών ειδών (λ.χ. εγκωμίων/ψόγων, επιταφίων λόγων, περιγραφών κτηρίων, τόπων ή προσώπων κ.α.). Ήδη από την Αρχαιότητα τέθηκαν σε κυκλοφορία πλήθος εγχειριδίων, τα οποία περιείχαν ειδικούς κανόνες για το πώς έπρεπε να είναι δομημένο ένα λογοτεχνικό είδος, για το οποίο υπήρχε η πεποίθηση ότι ενέπιπτε στην «αρμοδιότητα» της ρητορικής.⁴ Συγχρόνως δε θεωρούνταν αυτονόητο ότι ο κάθε «σωστός» συγγραφέας όφειλε, κατά τη σύνθεση του έργου του, να συμμορφώνεται πλήρως με τις σχετικές υποδείξεις των κανόνων των εγχειριδίων της ρητορικής.⁵

Κατά την περίοδο της Ιταλικής Αναγέννησης δυο παράγοντες, αφενός το πλουραλιστικό περιβάλλον των ιταλικών «δημοκρατιών» και αφετέρου η καθολική στροφή προς τη σπουδή της αρχαίας ελληνικής και λατινικής λογοτεχνίας, έδωσαν τεράστια ώθηση στην ανανέωση του ενδιαφέροντος για τη μελέτη και τη σπουδή της αρχαίας ρητορικής.⁶ Ο Πετράρχης, ο πατέρας του ουμανισμού, επηρεασμένος από το πάθος του για τον Κικέρωνα θεωρούσε ότι η ρητορική κατείχε δεσπόζουσα θέση στο πεδίο μετάδοσης της γνώσης και της φιλοσοφίας.⁷ Δεν πρέπει, ωσαύτως, να λησμονούμε ότι ο *Salutati*, ο πρόδρομος της ουμανιστικής

² Για την ιστορία της ρητορικής από την Αρχαιότητα ως τον Μεσαίωνα, βλ. G. A. Kennedy, *Classical rhetoric & its Christian & secular tradition from ancient to modern times*, Chapel Hill – London 1999, 1-225.

³ King, *The Renaissance in Europe*, 72.

⁴ G. A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton, New Jersey 1994, 201-229 (e-book: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/ucy/detail.action?docID=793223>).

⁵ Για τη ρητορική στο Βυζάντιο και στη μεσαιωνική Δύση, βλ. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, 271-284· Kennedy, *Classical rhetoric*, 183-225· H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, μετάφρ. Α. Γ. Μπενάκη, Ι. Β. Αναστασίου, Γ. Χ. Μακρή, τ. 1, Αθήνα 1987 (ανατύπ. 1991), 123-299. Για τη ρητορική και τη σχέση της με τη μεσαιωνική ιστοριογραφία, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, σποράδην.

⁶ Η αδήριτη ανάγκη να απευθυνθεί κάποιος στα αντιπροσωπευτικά σώματα (λχ. Γερουσία, άλλα παρόμοιου τύπου συμβούλια) των ιταλικών πόλεων καθιστούσε επιβεβλημένη την εκμάθηση της ρητορικής, βλ. J. Coleman, *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, τ. 2, Oxford and Malden, MA 2000, 202· Kennedy, *Classical rhetoric*, 226· Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, 160 κ.εξ.

⁷ Για τη σχέση του Πετράρχη με τη ρητορική, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 481-486· Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism*, 33 κ.εξ.

ιστοριογραφίας, αλλά και οι θεμελιωτές της τελευταίας Brunī, Bracciolini και Sabellico είχαν αφιερωθεί από τη νεότητά τους στη μελέτη της αρχαίας ιστοριογραφίας (της οποίας τα κείμενα βρίθουν ρητορικών αφηγήσεων και σχημάτων), αλλά και των συγγραμμάτων των αρχαίων ρητόρων και των κανόνων της κλασικής ρητορικής.⁸ Η ενασχόληση των πιο πάνω ουμανιστών με τη ρητορική (και η ολοκληρωτική αφοσίωση αυτών στη σπουδή της τελευταίας) τους συνόδευσε μέχρι το τέλος του βίου τους. Ας μην ξεχνάμε, εν προκειμένω, ότι ο Brunī, ο πατέρας της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, μετέφρασε στη λατινική γλώσσα διάφορα έργα των αθηναίων ρητόρων, όπως λ.χ. του Ισοκράτη, του Δημοσθένη, του Αισχύνη και του Αιλίου Αριστεΐδη, ενώ υπήρξε, συγχρόνως, μεταφραστής του Θουκυδίδη, θαυμαστής του Πολυβίου και φανατικός αναγνώστης του Τίτου Λιβίου και του Σαλλούστιου.⁹ Παρομοίως, ο Sabellico υπήρξε διαπρεπής καθηγητής της ρητορικής,¹⁰ ενώ ο Bracciolini ξέθαψε από τις βιβλιοθήκες των μοναστηριών και των εκκλησιών πολλούς μέχρι τότε εντελώς άγνωστους στην Ευρώπη λόγους των αρχαίων ρωμαίων ρητόρων Κικέρωνα και Κουντιλιανού.¹¹ Στον ίδιο δε βαθμό θεράποντες και λάτρεις της ρητορικής υπήρξαν και οι συνεχιστές τους ιταλοί ουμανιστές ιστοριογράφοι.¹²

Το έντονα ανανεωμένο ενδιαφέρον για τη σπουδή της ρητορικής μέσα στο πολιτιστικό περιβάλλον της Ιταλικής Αναγέννησης οδήγησε αναπόδραστα στο να αποκτήσει η ρητορική απaráμιλλο κύρος και ακτινοβολία μέσα στους ουμανιστικούς κύκλους. Στο μυαλό δε των ουμανιστών είχε αποκρυσταλλωθεί η αντίληψη ότι η ρητορική είναι τέχνη ανώτερη, υψηλή, και προικίζει τους σπουδαστές της με τα ανεκτίμητα χαρίσματα της ευγλωττίας, της καλλιπέπειας και της γνώσης· ως εκ τούτου, η «κατάκτηση» της ρητορικής θεωρούνταν απαραίτητη για κάθε άνθρωπο του πνεύματος, για κάθε ουμανιστή.¹³ Μέσα σε αυτό το πολιτιστικό περιβάλλον, λοιπόν, για να αποτιμηθεί ένα ιστορικό σύγγραμμα ως αξιόλογο από τους ουμανιστικούς κύκλους αλλά και από τους έχοντες «ανησυχίες» περί τον ουμανισμό πνευματικά καλλιεργημένους αναγνώστες, έπρεπε ο λόγος του ιστορικού συγγράμματος απαραίτητα να ακολουθεί ή να μιμείται όσο το δυνατόν το ύφος, τη δομή και τους ρητορικούς κανόνες των συγγραμμάτων της αρχαίας ιστοριογραφίας και των αρχαίων

⁸ Ο Salutati υπήρξε εξ επαγγέλματος ρήτορας και μαθήτευσε κοντά σε διάσημους διδασκάλους της ρητορικής, βλ. Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism*, 64-65.

⁹ Για τις μεταφράσεις αυτές του Brunī, βλ. Ianziti, *Writing History*, σποράδην· Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση*, 35-51 και 63-67· Baron, *The Crisis*, σποράδην.

¹⁰ Barnes, *A History of Historical Writing*, 101.

¹¹ Για τη τεράστια συμβολή του Bracciolini στον τομέα αυτόν, βλ. Kennedy, *Classical rhetoric*, 229-230· Reynolds-Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι*, 162-165.

¹² Cochrane, *Historians and Historiography*, σποράδην· Barnes, *A History of Historical Writing*, σποράδην 99-111.

¹³ Γενικά για τη ρητορική στα χρόνια της Αναγέννησης, βλ. Kennedy, *Classical rhetoric*, 226-258· Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 479-536· Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, 160-166.

ρητόρων.¹⁴ Με άλλα λόγια, η ρητορική παιδεία των ουμανιστών αλλά και τα αισθήματα θαυμασμού και λατρείας, που οι ίδιοι έτρεφαν για τη ρητορική, είχαν ως φυσιολογικό επακόλουθο ο αφηγηματικός λόγος των συγγραμμάτων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας να μπολιαστεί σε κολοσσιαίο βαθμό από τις νόρμες και τις ντιρεκτίβες της ρητορικής τέχνης.¹⁵

Στο σημείο αυτό χρειάζεται, προτού προχωρήσουμε στην περαιτέρω ανάλυση της στενής διασύνδεσης της ρητορικής με την ιστορία, να αναφερθούμε πρώτα –σε μια κάπως μακρά, αλλά αναγκαία παρέκβαση– για την αντίληψη, η οποία επικρατούσε για την επιστήμη της ιστορίας και το ρόλο της κατά την περίοδο της Αναγέννησης. Η ιστορία, λοιπόν, ως επιστήμη, προσέλαβε στην Αναγέννηση (και τον ουμανισμό) και παιδευτικό ρόλο, δηλαδή ρόλο διδασκάλου, ο οποίος εργάζεται ακούραστα για τη βελτίωση (πάντα σύμφωνα με τους οραματισμούς των ουμανιστών) της κοινωνίας σε πλείστους τομείς: η ιστορία αποβλέπει στην ηθική διαπαιδαγώγηση του αναγνώστη, στην ανάδειξη και στη διάδοση των νέων ιδεωδών και φιλοσοφικών αντιλήψεων του ουμανισμού.¹⁶ Ιδιαίτερη φροντίδα αφιερωνόταν στο να διαπαιδαγωγηθεί ο αναγνώστης της ιστορίας με τέτοιο τρόπο, έτσι ώστε ο ίδιος να τηρεί και να εφαρμόζει στο μέλλον τη χριστιανική ηθική, αλλά και τις αξίες και τις αρετές της Αρχαιότητας, κυρίως τις ηθικές αρετές του αριστοτελισμού, όπως τις αντιλαμβάνονταν και τις ερμήνευαν οι ουμανιστές της Αναγέννησης, ήτοι υπό «χριστιανικό» πρίσμα.¹⁷ Η τήρηση και η εφαρμογή των αρετών αυτών από τον άνθρωπο, υποτίθεται ότι θα οδηγούσε, όπως πίστευαν οι ουμανιστές οπαδοί του αριστοτελισμού, στην ευδαιμονία ή το «ευ ζην».¹⁸

Συνδεδεμένη δε με τις έννοιες των αρχαίων αρετών και των αξιών ήταν, κατά τις πεποιθήσεις των λογίων της Αναγέννησης, και η έννοια της τιμής. Η φιλοσοφική/ηθική έννοια της τιμής, και η απόκτηση της τελευταίας, θεωρούνταν κεφαλαιώδους σημασίας για τους αριστοκρατικούς κύκλους της Αναγέννησης. Για τους ευγενείς της Αναγέννησης είχαν τεράστια σημασία η τιμή και τα παρεπόμενά της, και τούτο είναι εμφανέστατο σε όλες τις

¹⁴ Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 105 κ.εξ.

¹⁵ Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 348· Wilcox, *The Development*, σποράδην· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 105 κ. εξ· Barnes, *A History of Historical Writing*, 100.

¹⁶ Για τον παιδευτικό και ηθικοδιδασκτικό ρόλο της ιστορίας στην Αναγέννηση, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 481-487 και σποράδην· Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 348-349· Cochrane, *Historians and Historiography*, 4-6, και ειδικότερα για την ηθική διαπαιδαγώγηση 16-17· Wilcox, *The Development*, σποράδην, 40-44, 141-146. Ας σημειωθεί ότι ηθικοδιδασκτικό ρόλο αποδίδει στην ιστορία και η μεσαιωνική ιστοριογραφία, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, σποράδην και 155-165.

¹⁷ Για τις αξίες και τις αρετές που προωθεί η ουμανιστική φιλοσοφία, βλ. King, *The Renaissance in Europe*, σποράδην, κυρίως 73, 89-90· S. Kh. Zaw – L. Kekewich, «The humanists and ancient philosophy», στο L. Kekewich (επιμ.), *The impact of Humanism*, New Haven – London 2000, 147-189· Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, σποράδην και 235-236.

¹⁸ Για τον αριστοτελισμό κατά την Αναγέννηση, βλ. Zaw–Kekewich, «The humanists and ancient philosophy», 152-155· C. Br. Watson, *Shakespeare and the Renaissance Concept of Honor*, Princeton, New Jersey 1960, κυρίως 60 κ.εξ.

εκφάνσεις της ζωής της συγκεκριμένης κοινωνικής ομάδας, όπως αυτές διασώθηκαν στις πηγές.¹⁹ Για τους πιο πολλούς ουμανιστές φιλοσόφους η απόκτηση της τιμής ήταν το απότοκο της πιστής τήρησης και εφαρμογής των αριστοτελικών ηθικών αρετών, οι οποίες, ως σημειωθεί, εμφανίζονταν στα ουμανιστικά συγγράμματα συχνότατα με την πιο συνεπτυγμένη μορφή τους, ήτοι με τη μορφή των τεσσάρων βασικών «κικερώνειων» αρετών, οι οποίες ήταν οι εξής: φρόνηση, δικαιοσύνη, ανδρεία/έλλειψη φόβου, εγκράτεια/μετριοπάθεια/ηρεμία/νηφαλιότητα.²⁰ Οπωσδήποτε, η έννοια της τιμής ήταν εξαιρετικά πολύπλοκη στην ουμανιστική φιλοσοφία. Συνήθως, όμως, ερμηνεύονταν ως τιμή, κατά την περίοδο της Αναγέννησης, το να απολαμβάνει κάποιος της καθολικής εκτίμησης του κοινωνικού συνόλου για την αξία του (υπόληψη), το να έχει αποκτήσει δόξα και (καλή) φήμη και το να αφήσει μια καλή ανάμνηση μετά θάνατον (υστεροφημία), η οποία θα του εξασφάλιζε, κατά κάποιον τρόπο, την αθανασία.²¹ Όσον αφορά στο θέμα της τιμής, οι αριστοκρατικές ελίτ της Αναγέννησης κληρονόμησαν επιπροσθέτως, ως δικό τους ύψιστο κώδικα τιμής, τον κώδικα τιμής των ιπποτών του Μεσαίωνα. Για τον τελευταίο γράφει ο Curtis Br. Watson:

«honor, glory, reputation, and renown were an integral part of the medieval chivalric code as were also the martial and heroic virtues of prowess, ambition (desire for fame), fealty, oath keeping, loyalty to one's military leader and generosity (largess) on his part in the distribution of rewards to his valiant soldiers» («η εκτίμηση, η δόξα, η (καλή) φήμη, το κλέος ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του κώδικα τιμής της μεσαιωνικής ιπποσύνης, καθώς επίσης και οι πολεμικές και ηρωικές αρετές της ανδρείας, της φιλοδοξίας (επιθυμίας για φήμη), της αφοσίωσης, της τήρησης του όρκου, της πίστης στον στρατιωτικό ηγέτη και η εκ μέρους του [σ.σ. του στρατιωτικού ηγέτη] γενναιοδωρία (απλοχεριά) στη διανομή αμοιβών στους γενναίους στρατιώτες του»).

Συμπληρωματικά είναι αναγκαίο να προσθέσουμε ότι η μεσαιωνική ιπποσύνη και οι αριστοκρατικές ελίτ της Αναγέννησης θεωρούσαν ότι ήταν αποτροπιαστικό ή απευκταίο το να υποστεί κάποιος ιπότης/ευγενής οποιαδήποτε μείωση της τιμής του, δηλαδή ατίμωση δημοσίως (ήτοι ενώπιον όλων). Ο φόβος αυτός της μείωσης της τιμής, η ατίμωση, καθιστούσε υποχρεωτική τη συνεχή ενασχόληση των ιπποτών/ευγενών με τη διατήρηση αυτού, που οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν ως προσωπική τους τιμή, με κάθε κόστος. Σε περίπτωση δε που προσβαλλόταν η τιμή του ιπότη του Μεσαίωνα ή του ευγενούς της Αναγέννησης, δηλαδή οσάκις αυτός υφίστατο κάποια ατίμωση ή εξευτελισμό, καθίστατο επιτακτική ανάγκη για το «θύμα» να προβεί αμέσως σε κινήσεις για την ανάκτηση της τιμής

¹⁹ Watson, *Shakespeare*, 64.

²⁰ Watson, *Shakespeare*, 95.

²¹ Watson, *Shakespeare*, σποράδην 47, 66, 69 (υπόληψη).

²² Watson, *Shakespeare*, 38.

του, ανεξαρτήτως συνεπειών, και να φτάσει ακόμα και μέχρι και τον φόνο εκείνου, που ενέχονταν στον εξευτελισμό/ατίμωσή του.²³ Συνυφασμένη με τη διαφύλαξη της έννοιας της τιμής ήταν και η πιστή διατήρηση του αισθήματος της ευγνωμοσύνης: για τον ευγενή της Αναγέννησης η αγνωμοσύνη και η αχαριστία απέναντι σε κάποιον προσωπικό ευεργέτη εκλαμβάνονταν ως τερατώδης και αποτρόπαια πράξη, η οποία δεν ήταν δυνατόν ποτέ να τύχει συγχώρεσης· ο δε περιπίπτων σε αυτό το «αμάρτημα» άξιζε να τιμωρηθεί με τον χειρότερο τρόπο θανάτου.²⁴ Αν και το τελευταίο, η εκδικητική, δηλαδή, συμπεριφορά δεν συμβιβάζόταν καθόλου με τη χριστιανική διδασκαλία της ανεξικακίας και της συγχώρεσης, ο ευγενής αριστοκράτης της Αναγέννησης πρόβαλλε προς τα έξω ως πρότυπο πιστού χριστιανού, που θρησκευεί βαθύτατα, τηρεί απαρέγκλιτα τους χριστιανικούς κανόνες και σέβεται την Εκκλησία, σχήμα ομολογουμένως κάπως οξύμωρο.²⁵

Μακρηγορήσαμε πιο πάνω στην παρέκβασή μας για τον ρόλο της ιστορίας κατά την περίοδο της Αναγέννησης, έτσι ώστε να δείξουμε ότι, στην ουσία, μέσα στις σελίδες των έργων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, εκτός από την καταγραφή και την ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων, παρελαύνουν η ηθική και η πολιτική φιλοσοφία του ουμανισμού. Άλλωστε, η ιστορία μαζί με τη ρητορική, την ποίηση, τη γραμματική και την ηθική φιλοσοφία, συναποτελούσαν τα πέντε μαθήματα/αντικείμενα των «σπουδών του ουμανισμού» (*studia humanitatis*), του νέου συστήματος εκπαίδευσης που καθιέρωσαν οι ουμανιστές και που φιλοδοξούσε να διαμορφώσει έναν άνθρωπο εξαιρετικά μορφωμένο, ενάρετο, αλλά, συγχρόνως, και έναν άνθρωπο της δράσης και του πολέμου, επιπροσθέτως δε έναν άνθρωπο ικανό στη διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων· με άλλα λόγια, έναν ουμανιστή, έναν άνθρωπο πάνυ ωφέλιμο για το κοινωνικό σύνολο. Μακροπρόθεσμη δε προοπτική των «σπουδών του ουμανισμού» ήταν, ασφαλώς, η οικοδόμηση, το σμίλευμα μιας καινούργιας κοινωνίας, μιας ουμανιστικής κοινωνίας.²⁶

Ιδιαζόντως ενδεικτικές για τον παιδευτικό ρόλο, τον οποίο αναγνώριζαν στην επιστήμη της ιστορίας οι ουμανιστές, είναι οι σχετικές απόψεις του *Salutati*, του μέντορα του *Bruni*, ο οποίος αποκαλεί –μεταξύ άλλων– την ιστορία ως «τον δάσκαλο της ανθρωπότητας» και «τον αληθινό δημιουργό του ανθρώπου».²⁷ Αξίζει, επίσης, να υπογραμμίσει κανείς στο

²³ Watson, *Shakespeare*, 40.

²⁴ Watson, *Shakespeare*, 64-66 (αχαριστία).

²⁵ Watson, *Shakespeare*, 52.

²⁶ S. Berstein – P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μετάφρ. Α. Κ. Δημητρακόπουλος, τ. 1, Αθήνα 1997, 315. Για τους παιδευτικούς σκοπούς του ουμανισμού και τις «σπουδές του ουμανισμού» (*studia humanitatis*), βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 232-234· King, *The Renaissance in Europe*, 72-99· Burke, *The European Renaissance*, 29· Garin, *Italian Humanism*, 41 και σποράδην.

²⁷ Για τις απόψεις του *Salutati* για τον παιδευτικό και τον διδακτικό ρόλο της ιστορίας, βλ. Garin, *Italian Humanism*, 7 κ.εξ. Ασφαλώς οι απόψεις του *Salutati* για τον συγκεκριμένο ρόλο της ιστορίας μπορούν να

σημείο αυτό την ακλόνητη πεποίθηση των ουμανιστών ότι η ιστορία προορίζονταν να χρησιμοποιηθεί ως υποχρεωτικό εργαλείο εξαγωγής χρήσιμων διδαγμάτων για τους μέλλοντες να ασκήσουν πολιτικά αξιώματα.²⁸ Επιπρόσθετα, η ιστορία, για τους ουμανιστές, αποσκοπεί στην καλλιέργεια της γλωσσικής επάρκειας του αναγνώστη και στην όσο το δυνατόν αρτιότερη χρήση του λόγου εκ μέρους του (σύμφωνα πάντα με τα πρότυπα και τα ιδεώδη, που έθεταν οι ίδιοι οι ουμανιστές).

Σημαίνοντα ρόλο για την υλοποίηση των παραπάνω υψηλών σκοπών της ιστορίας έπαιξε, όπως πίστευαν οι ουμανιστές, η ρητορική. Η ρητορική, με τη μαγεία και τη γοητεία, που ασκούσε στο μυαλό των ουμανιστών της Αναγέννησης, θεωρούνταν ότι περιέκλειε εντός αυτής και «θεικές» ή «υπερφυσικές» ιδιότητες, ισχύ και μεγαλείο, οι οποίες «παρείχαν» στη ρητορική τη δυνατότητα να επιφέρει αλλαγές, να τροποποιήσει επωφελώς (ή να βελτιώσει) τις συνθήκες και τα δεδομένα του υλικού κόσμου, υποστηρίζει ο Peter Burke.²⁹ Το τελευταίο τούτο συνιστά, λοιπόν, και τον βασικό λόγο, φαίνεται να υποβάλλει ο Burke, που οι ουμανιστές ιστορικοί εμπλουτίζουν την ιστορική αφήγηση –μεταξύ άλλων– με ηθικοδιδασκτικά δοκίμια, με περιγραφές ανθρώπων και χαρακτήρων, με δημηγορίες/αγορεύσεις, που όμως –όπως έχει λεχθεί– είναι γραμμένες σύμφωνα με τους κανόνες, που θέτει η κλασική ρητορική.³⁰ Μάλιστα, η ιστορική αφήγηση αυτή καθαυτή παρέχει στον ιστορικό άπειρες αφορμές να επιβεβαιώσει την επάρκεια της κατάρτισής του στη χρήση της ρητορικής. Απόλυτα δικαιολογημένα, κατά συνέπεια, διατυπώθηκε η άποψη ότι στην Αναγέννηση «history was often thought a branch of rhetoric» («η ιστορία συχνά θεωρήθηκε κλάδος της ρητορικής»)³¹ Συνακόλουθα δε (κατά την αντίληψη των λογίων της Αναγέννησης) από τη στιγμή που η ιστορία ως επιστήμη ανέλαβε να υπηρετήσει τόσο υψηλούς σκοπούς για το καλό της ανθρωπότητας, ένα ιστορικό κείμενο όφειλε να γράφεται με όσο το δυνατόν καλύτερα προσεγμένο τρόπο. Κυρίως δε θεωρήθηκε απαραίτητο το

αναχθούν στον Κικέρωνα, τον οποίο ο Πετράρχης και οι ουμανιστές είχαν «θεοποιήσει» ως αυθεντία του πνεύματος. Ο Κικέρωνας, λοιπόν, έγραψε ότι «historia magistra vitae» («η ιστορία [σ.σ. είναι] ο παιδαγωγός της ζωής»), σχετικώς βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 247.

²⁸ Αυτή είναι και η άποψη του Bruni, βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 237. Επίσης για το ίδιο θέμα, βλ. Ianziti, *Writing History*, 141-146· Ianziti «Challenging Chronicles: Leonardo Bruni's *History of the Florentine People*», σποράδην.

²⁹ Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 107. Για την ιδιαίτερος στενή διασύνδεση της ρητορικής με την ιστορία και την πολιτική στους ουμανιστικούς κύκλους της Φλωρεντίας, βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 233-238.

³⁰ Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 348· Wilcox, *The Development*, σποράδην· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 105 κ. εξ.· Barnes, *A History of Historical Writing*, 100.

³¹ Τούτο δηλώνει ο Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 105. Από την Αρχαιότητα ήδη ο Κικέρωνας, που η επιρροή του στους ουμανιστικούς κύκλους ήταν καθοριστικής σημασίας, αποκαλεί την ιστορία ως «opus oratorium maxime» («προπαντός έργο ρητορικής»), βλ. Grafton, *The Art*, 35· Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 24.

ιστορικό κείμενο να γράφεται σε υψηλό και επιτηδευμένο ύφος, το οποίο να δίνει την εντύπωση επίπλαστης θεατρικότητας.³²

Κυρίαρχη θέση στο πεδίο εφαρμογής των ρητορικών κανόνων μέσα στην ουμανιστική ιστοριογραφία κατέχουν οι κατασκευασμένοι λόγοι (άλλως δημηγορίες ή αγορεύσεις), που ο ιστορικός βάζει στο στόμα των πρωταγωνιστών της ιστορίας, καθώς επίσης και οι περιγραφές προσώπων και χαρακτήρων. Πρέπει να λεχθεί ότι λόγοι ανευρίσκονται, βέβαια, και σε μεσαιωνικά ιστορικά έργα, αλλά εκείνοι διαφέρουν αισθητά από τους αντίστοιχους λόγους της ουμανιστικής ιστοριογραφίας σε ένα βασικό σημείο: οι τελευταίοι ακολουθούν πιο πιστά το επιτηδευμένο ύφος, τους κανόνες και τους εκφραστικούς τρόπους της κλασικής ρητορικής.³³ Μέσα από τους λόγους, όπως τονίζουν οι ειδικοί μελετητές, ο ρήτορας/ιστορικός έχει τη δυνατότητα να παρέμβει στην ιστορική αφήγηση με διάφορους τρόπους: να δράσει ως διδάσκαλος του αναγνώστη σε θέματα ηθικής, να προπαγανδίσει τις δικές του ιδέες περί τα πολιτικά και τα πνευματικά τρέχοντα ζητήματα, να επαινέσει ή να ψέξει προσωπικότητες και πολιτικές. Ενίοτε δε, μέσω των πλαστών λόγων, ο ιστορικός φτάνει μέχρι του σημείου να διαστρεβλώσει τα ιστορικά γεγονότα, ούτως ώστε να δημιουργήσει τις εντυπώσεις που θέλει ή να εξυπηρετήσει τους στόχους του.³⁴ Σύμφωνα με τον Burke, μέσα από τους πλαστούς λόγους παρέχεται –συν τοις άλλοις– η δυνατότητα να έρθουν στην επιφάνεια και τα «κίνητρα» των ομιλούντων προσώπων/πρωταγωνιστών της ιστορίας.³⁵ Ταυτόχρονα, η ενσωμάτωση λόγων μέσα στην ιστορική αφήγηση προσφέρει στον ιστορικό τη δυνατότητα να παρουσιάσει στον αναγνώστη το ψυχολογικό προφίλ του ομιλούντος προσώπου, του επιτρέπει να εισχωρήσει μέσα στο μυαλό του ομιλούντος και να διακρίνει τα ψυχικά του χαρίσματα ή τα ψεγάδια του.³⁶

Και τώρα, μετά το πέρας της κατατοπιστικής συζήτησης που κάναμε για την παρουσία και τον ρόλο των λόγων/δημηγοριών στον ουμανισμό, επιστρέφουμε στο πεδίο της μεσαιωνικής κυπριακής ιστοριογραφίας (*Gestes des Chiprois, Chronique d'Amadi, Εξήγησις του*

³² Για το ύφος, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 6. Για το ύφος και τη διάταξη, βλ. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 106 κ.εξ., 120· Wilcox, *The Development*, 105. Πιο εξειδικευμένα J. E. Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism*, σποράδην, κυρίως 63 κ.εξ. Για το ίδιο θέμα του ύφους παρουσιάζουν ενδιαφέρον οι σχετικές απόψεις του Γεωργίου του Τραπεζούντιου (1395-1472), εξόριστης ελληνικής προσωπικότητας που τα έργα της άσκησαν σημαντικότερη επιρροή στους ιταλικούς ουμανιστικούς κύκλους: ο Γεώργιος υπερτονίζει ότι η ιστορία χρειάζεται υψηλό επίπεδο λόγου, βλ. Black, «Benedetto Accolti», 36.

³³ Για τους ουμανιστικούς ιστορικούς λόγους γενικά, βλ. Grafton, *The Art*, σποράδην· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 105 κ.εξ.· Wilcox, *The Development*, σποράδην.

³⁴ Barnes, *A History of Historical Writing*, 100-101. Για τους πολλαπλούς τρόπους χρήσης των δημηγοριών από τον Bruni, βλ. Ianziti, *Writing History*, σποράδην, κυρίως 211-233· Cochrane, *Historians and Historiography*, 4-6· Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 123 κ.εξ.

³⁵ Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 117.

³⁶ P. G. Walsh, *Livy: His Historical Aims and Methods*, Cambridge 1961, 219-220.

Λεοντίου Μαχαιρά, *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου), για να εξετάσουμε την παρουσία λόγων/δημηγοριών μέσα στα έργα αυτής. Επί του προκειμένου είναι αναγκαίο να λεχθεί ότι η χρήση λόγων/δημηγοριών μέσα στην ιστορική αφήγηση των έργων της μεσαιωνικής κυπριακής ιστοριογραφίας είναι πολύ συχνή, μολοντί, βέβαια, οι λόγοι εκείνοι δεν ακολουθούν τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.³⁷ Κατά συνέπεια, όταν ο Φλώριος ξεκίνησε να γράφει την *Ιστορία της Κύπρου*, είχε ήδη πίσω του μια μακρά παράδοση χρησιμοποίησης λόγων/δημηγοριών μέσα στην ιστορική αφήγηση. Η επιλογή του, λοιπόν, να διανθίσει το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* με (κατασκευασμένους) λόγους οπωσδήποτε δεν αφίσταται ούτε κατ' ελάχιστον της πεπατημένης πρακτικής της κυπριακής ιστοριογραφικής παράδοσης. Ωστόσο, όπως θα δούμε παρακάτω, ο Φλώριος διαφοροποιείται ξεκάθαρα από τους προηγούμενους κυπρίους ιστορικούς συγγραφείς, επειδή πρωτοτυπεί στο ακόλουθο σημείο: στο ότι ο ίδιος προσπαθεί να μιμηθεί, όσον το δυνατόν, σε επίπεδο δομής, περιεχομένου, ηθικής φιλοσοφίας και ύφους, τους λόγους, που απαντούν στα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, στο μέτρο, φυσικά, που του επέτρεπαν η μόρφωσή του και οι άλλες δυνατότητές του. Όπως κάνουν οι ουμανιστές ιστορικοί έτσι κάνει και ο Φλώριος: χρησιμοποιεί τους (κατασκευασμένους) λόγους ως όχημα μετάδοσης των προσωπικών πεποιθήσεων και των απόψεών του· πρέπει δε, πάντοτε, να έχουμε υπόψη μας ότι οι (κατασκευασμένοι) λόγοι είναι ίσως το μοναδικό κομμάτι της ιστορικής αφήγησης, που, αν αξιοποιηθεί κατάλληλα, επιτρέπει στον κάθε ιστορικό να περάσει στους αναγνώστες δικές του ιδέες και μηνύματα. Και αυτό το τελευταίο παίρνει σάρκα και οστά με το να βάζει ο ιστορικός στο στόμα κάποιας ιστορικής προσωπικότητας του παρελθόντος δικά του προσωπικά λόγια, να την πιστώνει, δηλαδή, με απόψεις και ιδέες, οι οποίες είναι καθαρά δικές του (δηλαδή του ιστορικού).

Καθόσον αφορά δε στο θέμα της σύνταξης λόγων, ο Φλώριος κινείται με δυο τρόπους: είτε κατασκευάζει τους λόγους εκ του μηδενός, είτε επεξεργάζεται προϋπάρχοντες λόγους, τους οποίους βρήκε στις πηγές του. Ας σημειωθεί δε ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι λόγοι παρουσιάζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* εγκλεισμένοι σε επιστολές, πρακτική, που συνηθίζεται τόσο στη μεσαιωνική κυπριακή ιστοριογραφία όσο και στην ουμανιστική. Ως προς την ποικιλία των λόγων, μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* απαντούν, όπως έχουμε ήδη προαναφέρει, τα εξής –κατά την ορολογία της ρητορικής– είδη ρητορικών λόγων: οι

³⁷ Για τους λόγους στην *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, βλ. Αναξαγορου, *Narrative*, σποράδην, κυρίως 52-62, 111-130· Πιερής, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά», 51. Για τους λόγους στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου, βλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 221*. Για παραδείγματα λόγων στο *Gestes des Chiprois*, βλ. Novara, *Guerra*, 86-93 (§31). Για παραδείγματα λόγων στο *Chronique d'Amadi*, βλ. αυτόθι 81.26-82.22. (§145).

συμβουλευτικοί λόγοι, οι παρακλητικοί λόγοι και το εγκώμιο. Η παρουσία αυτών των λόγων μέσα στο ιστορικό έργο του Φλωρίου θα μας απασχολήσει στα επόμενα υποκεφάλαια.

3.5.3. Οι συμβουλευτικοί λόγοι στην ουμανιστική ιστοριογραφία και στην *Ιστορία της Κύπρου*

Στο παρόν υποκεφάλαιο βασικά θα καταπιαστούμε με την ανάλυση της παρουσίας μιας συγκεκριμένης κατηγορίας λόγων μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, ήτοι με τους λόγους εκείνους, τους οποίους η ορολογία της κλασικής ρητορικής αποκαλεί συμβουλευτικούς λόγους. Οι τελευταίοι εμφανίζονται πολύ συχνά τόσο στην αρχαία όσο και στην ουμανιστική ιστοριογραφία. Αρχικά θα ξεκινήσουμε με μια κατατοπιστική συζήτηση σχετικά με τη φύση και τη δομή των συμβουλευτικών λόγων από την άποψη της θεωρίας της ρητορικής. Η κατατοπιστική αυτή συζήτηση θα μας φανεί πολύ χρήσιμη στη συνέχεια, επειδή αμέσως μετά θα προχωρήσουμε να μελετήσουμε και να αναλύσουμε, από την άποψη της δομής και της λειτουργίας, τους συμβουλευτικούς λόγους, οι οποίοι απαντούν μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Και το συμπέρασμα που θα προκύψει από αυτή τη διαδικασία, όπως θα δούμε πιο κάτω, είναι ότι ο Φλώριος υιοθετεί τις κατευθυντήριες γραμμές και τις ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, όποτε ο ίδιος συνθέτει συμβουλευτικούς λόγους.

Στην ουμανιστική ιστοριογραφία και στην *Ιστορία της Κύπρου*, λοιπόν, συναντώνται πολύ συχνά λόγοι/δημηγορίες. Αναφορικά δε με τα θέματα της δομής των λόγων, η ουμανιστική ιστοριογραφία ακολουθεί τη δομή, που παρουσιάζουν οι λόγοι στην αρχαία ιστοριογραφία. Κυρίως δε η ουμανιστική ιστοριογραφία προτιμά να μιμείται τη δομή των λόγων, οι οποίοι απαντούν σε κείμενα της αρχαίας ρωμαϊκής ιστοριογραφίας, όπως του Τίτου Λιβίου, του Σαλλούστιου ή ρητόρων, όπως του Κικέρωνα και του Κουιντιλιανού (οι ουμανιστές ήταν πιο εξοικειωμένοι με τη λατινική λογοτεχνία παρά με την ελληνική). Σύμφωνα με την τεχνική ορολογία της κλασικής ρητορικής (δηλαδή του Αριστοτέλη, του κύριου θεωρητικού της τελευταίας) το συγκεκριμένο είδος λόγου/δημηγορίας, όπου ο ρήτορας απευθύνεται σε ένα συναθροισμένο πλήθος με σκοπό να δώσει κάποια συμβουλή για μελλοντική (επωφελή) δράση, ονομάζεται συμβουλευτικός λόγος.³⁸ Όταν, στην κατηγορία του συμβουλευτικού λόγου κατατάσσονται οι λόγοι/δημηγορίες, που εκφωνούν οι πολιτικοί ή οι στρατιωτικοί ηγέτες. Ο συμβουλευτικός λόγος έχει (περίπου) τριμερή διάταξη, σύμφωνα με τους

³⁸ Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τα τρία είδη των ρητορικών λόγων είναι ο συμβουλευτικός, ο δικανικός και ο επιδεικτικός, βλ. Αριστοτέλους, *Ρητορική*, Βιβλίο Πρώτο (1358b), στο Aristotelis, *Ars Rhetorica*, έκδ. A. Roemer, Lipsiae 1898· Kennedy, *Classical rhetoric*, 77 και σποράδην· J. Marincola, «Speeches in Classical Historiography», στο J. Marincola (επιμ.), *A Companion to Greek and Roman Historiography*, τ. 1, Malden, MA – Oxford 2007, 118-132, για τα είδη των λόγων 127-128. Για τα τρία είδη των ρητορικών λόγων και τις τύχες τους στην Αρχαιότητα και τον Μεσαίωνα, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 138-264.

θεωρητικούς της ρητορικής της Αρχαιότητας. Τα τρία δομικά μέρη, που απαρτίζουν αυτό το είδος λόγου, είναι κατά τον Donald J. Wilcox (ο οποίος βασίζεται στον P. G. Walsh):

«the introduction (*exordium*), the statement and discussion of theme (*tractatio*), and the conclusion (*conclusio*) ... the *tractatio* generally discusses the preposition from the aspect of expediency and honor» («η εισαγωγή (*exordium*), η δήλωση και η συζήτηση/ανάπτυξη του θέματος (*tractatio*), και το συμπέρασμα (*conclusio*) ... η συζήτηση/ανάπτυξη του θέματος (*tractatio*), σε γενικές γραμμές, αναπτύσσει την αρχική θέση από τη σκοπιά της ωφελιμότητας/εξαγωγής ωφέλειας και της τιμής/εκτίμησης/υπόληψης»).³⁹

Δεν πρέπει ποτέ να παραγνωρίζεται, επισημαίνουμε, το ότι ο σκοπός κάθε συμβουλευτικού λόγου είναι η ευνοϊκή (ή επωφελής) εξέλιξη των γεγονότων του μέλλοντος.⁴⁰ Από την πιο πάνω περικοπή από τον Wilcox προκύπτει, επίσης, ότι εξαιρετικά σημαίνοντα ρόλο στη δόμηση ενός συμβουλευτικού λόγου παίζει και η ηθική διάσταση, η οποία, οπωσδήποτε, συνδέεται με τον διδακτικό χαρακτήρα της ιστορίας και το χρέος, που έχει σηκώσει στους ώμους του ο ουμανιστής ιστορικός, έτσι ώστε να καλλιεργήσει τις ηθικές αρχές και τις αρετές του ουμανισμού στους αναγνώστες του, με απώτερο σκοπό την ηθική τελείωση της κοινωνίας και τη σταδιακή μετάλλαξή της σε ουμανιστική κοινωνία.

Και, επιπροσθέτως, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι συγγραφείς φροντίζουν να εισαγάγουν τον συμβουλευτικό λόγο σε «κρίσιμες» ή «δραματικές» στιγμές της ιστορικής αφήγησης (τις οποίες ενίοτε φροντίζουν να δημιουργήσουν οι ίδιοι), δεδομένου ότι ο συγκεκριμένος λόγος, ως εκ φύσεως, εισηγείται λύσεις για κάποιο πρόβλημα ή αδιέξοδο.⁴¹ Επίσης, ο κάθε συγγραφέας, κατά την ώρα της σύνθεσης του συμβουλευτικού λόγου, καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια, έτσι ώστε ο λόγος, που θα προκύψει από τη γραφίδα του, να αγγίζει συναισθηματικά, να συγκινεί, να παρακινεί τον αναγνώστη, αλλά ταυτόχρονα να επιβεβαιώνει την υψηλή ρητορική κατάρτιση του γράφοντος. Ως εκ τούτου, έκαστος συγγραφέας αναλώνει όλο το απόθεμα της λογοτεχνικής μαεστρίας και της ρητορικής δεινότητας που διαθέτει, για να συνθέσει τους λόγους αυτούς. Σαν αποτέλεσμα, ο λόγος, που προκύπτει ως τελικό προϊόν, χαρακτηρίζεται από επιτηδευμένο ύφος, έντονη δραματικότητα και θεατρικότητα, αλλά και απόσταση από τον ρεαλισμό και την πραγματικότητα.⁴² Και, οπωσδήποτε, πάντοτε ισχύουν τα όσα δηλώσαμε και πιο πάνω:

³⁹ Wilcox, *The Development*, 123 κ.εξ. Περισσότερα για τον συμβουλευτικό λόγο, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 229 κ.εξ· Walsh, *Livy*, 219-244 και για τη δομή του κυρίως 220-225. Ας σημειωθεί ότι ο τελευταίος παρεμβάλλει μεταξύ του *exordium* και της *tractatio* αυτό που ονομάζει «statement of the theme (*κατάστασις*)» («δήλωση του θέματος»), το οποίο, όμως, γράφει ότι «can be omitted» («είναι δυνατόν να παραληφθεί») ή να ενσωματωθεί στην *tractatio*, βλ. Walsh, *Livy*, 221-223.

⁴⁰ Walsh, *Livy*, 220, 223.

⁴¹ Walsh, *Livy*, 234-235.

⁴² Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», 347-348· Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 104-130.

πολλάκις μέσα από τους κατασκευασμένους λόγους ο ιστορικός συγγραφέας αφήνει να διαφανούν οι προσωπικές του απόψεις (πολιτικές, ηθικές, θρησκευτικές κ.α.), ή προπαγανδίζει τις προσωπικές του απόψεις.

Επιστρέφοντας στην *Ιστορία της Κύπρου* και τον Φλώριο πρέπει να πούμε ότι καθόσον αφορά στο θέμα της δομής των (συμβουλευτικών) λόγων, που απαντούν στο έργο, ο Φλώριος εμφανίζεται να συμμορφώνεται, σε γενικές γραμμές, με τις προδιαγραφές και τις οδηγίες, που θέτουν για τη σύνθεση των λόγων αυτών, οι αρχαίοι ρητορικοί κανόνες (και η αρχαία και η ουμανιστική ιστοριογραφία, που ήταν εξαρτώμενες από τους τελευταίους). Για να το καταδείξουμε τούτο, θα παρατεθούν πιο κάτω, ενδεικτικά, ως παράδειγμα, το περιεχόμενο και κάποια χωρία από δυο (συμβουλευτικούς) λόγους από το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, στους οποίους, εμφανώς, εφαρμόζεται η συνήθης τριμερής διάταξη ως προς τη δομή (*exordium, tractatio, conclusio*) και αναπτύσσονται μέσα στο περιεχόμενο οι έννοιες της ωφελιμότητας και της τιμής/εκτίμησης/υπόληψης, κατ' επιταγήν, ασφαλώς, των ρητορικών κανόνων συντάξεως των συμβουλευτικών λόγων. Σημειώνεται εδώ ότι η παράθεση χωρίων από το πρωτότυπο του έργου εξυπηρετεί, ωσαύτως, στο να παράσχει στον αναγνώστη μια εικόνα του εξαιρετικά επιτηδευμένου ύφους των λόγων αυτών.

Ο πρώτος λόγος, που παραθέτουμε, εκφωνείται –υποτίθεται– από την Ισαβέλλα ντ' Ιμπελέν (Isabelle d' Ibelin) στα 1306 και απευθύνεται προς τον Αμωρύ, έναν από τους γιους της, ο οποίος συνωμοτεί, για να ανατρέψει τον αδελφό του βασιλιά Ερρίκο Β' και να αναλάβει ο ίδιος τη διακυβέρνηση της Κύπρου.⁴³ Η βασιλομήτωρ αρχίζει με κάπως δραματικό τόνο: «Che pensi tu di fare, o Almerico figliuolo, contra il re, tuo fralello et tuo signore? Qual maggior infamia, qual maggior ingiuria, tu puoi acquistare mai che farti conoscere al mondo per disleale contra il tuo re, contra il tuo signore, contra il tuo fratello maggiore?» («Τι σκέφτεσαι/προτίθεται να κάνεις, Αμωρύ γιε μου, εναντίον του βασιλιά, του αδελφού και κυρίου σου; Υπάρχει άραγε μεγαλύτερη ατιμία, υπάρχει μεγαλύτερο όνειδος, που θα ήταν δυνατόν ποτέ να αποκτήσεις από το να φανείς επίορκος έναντι του βασιλιά σου, του κυρίου σου και του μεγαλύτερου αδελφού σου;»)⁴⁴ Οι δύο αυτές (ρητορικές) ερωτήσεις συνιστούν την εισαγωγή (*exordium*) στον λόγο. Παρατηρούμε ότι η ομιλήτρια επικεντρώνεται σε θέματα και έννοιες ηθικής διάστασης: λέει στον γιο της ότι θα φανεί «άτιμος», «επίορκος» και θα αποκομίσει μέγα «όνειδος», αν ανατρέψει τον βασιλιά και αδελφό του. Στη συνέχεια, έπεται η συζήτηση/ανάπτυξη του θέματος (*tractatio*), στην οποία η ομιλήτρια δεν

⁴³ Για τα ιστορικά γεγονότα, βλ. βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδην, κυρίως 249-277· Hill, *A History*, τ. 2, 216-247.

⁴⁴ Bustron, *Chronique*, 136.22-26.

προσθέτει, επί της ουσίας, καμιά άλλη πληροφορία· απλώς αναλώνεται στην ανάπτυξη των όρων «άτιμος», «επιόρκος», «όνειδος» και δικαιολογεί την υιοθέτηση των όρων αυτών εκ μέρους της· ενδεικτικά θα δούμε μερικά χωρία από τη συζήτηση/ανάπτυξη του θέματος:

«non ti ricordi li beneficii havuti da lui, li honori con li quali ti ha ornato, il sacramento che tu li facesti del homaggio et liggezza, che li giurasti tanto solennemente d'essergli fidele, et deffender l'honor, el regno, et la persona sua contra tutti li viventi? Deh! figliol mio, non sopportar tanta infamia» («[σ.σ. Αμωρύ] δεν θυμάσαι τις ευεργεσίες, που είχες από αυτόν, τις τιμές, με τις οποίες σε στόλισε, το ιερό μυστήριο της διαβεβαίωσης της πίστης και της αφοσίωσης, που έκανες στο πρόσωπό του, όταν του ορκίστηκες με τόση επισημότητα ότι θα του είσαι πιστός και θα υπερασπίζεσαι την τιμή, την εξουσία, και το πρόσωπό του έναντι όλων των ζώντων; Αλίμονο, γιε μου, να μην σηκώσεις τέτοια ατίμωση»).⁴⁵

Και προσθέτει η βασιλομήτωρ: ο καθένας, που θα σε συναντά στο μέλλον, θα σου λέει: «tacci, disleale, tacci, traditor del tuo re et mentitor di fede» («σιώπα άπιστε, σιώπα προδότη του βασιλιά σου και καταπατητή του όρκου σου»).⁴⁶ Οι τελευταίες δυο περίοδοι του λόγου συναποτελούν το συμπέρασμα (*conclusio*), όπου και πάλι δεν λέγεται τίποτε καινούργιο· απλά συνοψίζονται τα όσα είχαν λεχθεί προηγουμένως: η βασιλομήτωρ εξορκίζει τον γιο της να μη δώσει αφορμή να λέγεται ότι από τη βασιλική γενιά των Λουζινιανών και των Ιβελίνων «è nato un tiranno infidele, mentitor di fede, disleale e traditor ... per amor di Dio, non macchiar il tuo nome illustre e denigrarlo così bruttamente» («γεννήθηκε ένας άπιστος τύραννος, καταπατητής του όρκου του, ανάξιος εμπιστοσύνης και προδότης ... για την αγάπη του Θεού, μην κηλιδώσεις το δοξασμένο σου όνομα και μην το διασύρεις έτσι άσχημα»).⁴⁷ Εύκολα διαπιστώνεται εδώ ότι ο Φλώριος δομεί τον λόγο αυτόν συμμορφούμενος πλήρως με το τριμερές σχήμα (*exordium, tractatio, conclusio*). Ως προς το περιεχόμενό του ο λόγος ακολουθεί τις νόρμες των ουμανιστών και φανερά αναπτύσσεται γύρω από τον άξονα τιμή/εκτίμηση/υπόληψη (των Λουζινιανών εν γένει και του Αμωρύ ειδικότερα). Διακυβεύεται, λοιπόν, η τιμή της δυναστείας, τιμή, η οποία τίθεται σε κίνδυνο από τις πράξεις του Αμωρύ, που δεν μπορούν να προσπορίσουν καμιά ωφέλεια. Ο Αμωρύ, ωστόσο, μπορεί να φανεί ωφέλιμος για τους άλλους, αν αναθεωρήσει τα σχέδιά του για ανατροπή του βασιλιά. Ο λόγος αυτός έχει σαφώς και επιπρόσθετους ηθικοδιδασκτικούς σκοπούς: υποβάλλει στον αναγνώστη ότι η επιορκία, η ατιμία, η προδοσία, αλλά και η αγνωμοσύνη έναντι του αυθέντη συνεπάγονται όνειδος και γενική κατακραυγή, άρα ο σόφρων (ενάρετος) άνθρωπος πρέπει να αποφεύγει τέτοιες ανίερες πράξεις (υπενθυμίζουμε

⁴⁵ Bustron, *Chronique*, 136.26-30.

⁴⁶ Bustron, *Chronique*, 136.32-33.

⁴⁷ Bustron, *Chronique*, 137.3-6. Για ολόκληρο τον λόγο της Ισαβέλλας ντ' Ιμπελέν, βλ. Bustron, *Chronique*, 136.22-137.6.

ότι η τήρηση του όρκου και η πίστη στον στρατιωτικό ηγέτορα κατείχαν υψηλότερη θέση στον κώδικα τιμής των ευγενών της Αναγέννησης).

Ο δεύτερος λόγος απευθύνεται –υποτίθεται– από τον Ερρίκο Β΄ προς τον αδελφό του, τον Αμωρύ, ο οποίος πραξικοπηματικά είχε ήδη υφαρπάξει την εξουσία από τον πρώτο και τον έθεσε υπό περιορισμό. Πρόκειται για έναν από τους πιο μακροσκελείς λόγους της *Ιστορίας της Κύπρου*. Στην πρώτη περίοδο του λόγου, που αποτελεί την εισαγωγή (*exordium*), ο Ερρίκος Β΄ τονίζει τα αισθήματα αγάπης και ανεξικακίας, που χαρακτηρίζουν τον ίδιο:

«fratello, io chiamo Iddio testimonio nel proceder mio, del pensier mio, et del parlar mio, qual viene dal mio cuore puro et candido, et de ogni altro atto, e segno mio verso di voi, come io non servo rancore ne ira o sdegno alcuno, per cosa c'havete fatto contro di me» («αδελφέ μου, επικαλούμαι τη μαρτυρία του Θεού για τις επιδιώξεις μου, για τις προθέσεις μου και για τα λόγια μου, που βγαίνουν από την άδολη και άκακη καρδιά μου, και για κάθε άλλη πράξη και στάση απέναντι σε σας, καθώς δεν τρέφω ούτε μνησικακία ούτε οργή ή κάποια αγανάκτηση, για τα πράγματα, που κάνατε εναντίον μου»)⁴⁸

Στη συνέχεια ο ομιλητής προχωρεί στη συζήτηση/ανάπτυξη του θέματος (*tractatio*), όπου και προεκτείνει την αρχική του θέση (δηλαδή ότι ο ίδιος διακατέχεται από αισθήματα αγάπης, ανεξικακίας, αγαθοσύνης κλπ.), επιχειρηματολογώντας δια μακρών ότι αγαπά και ευεργετεί τους πάντες, ότι δεν είναι εκδικητικός και, μάλιστα, ότι είναι έτοιμος να προσφέρει τα πάντα στον στασιαστή αδελφό του. Πιο κάτω παραθέτουμε κάποια βασικά σημεία της *tractatio*:

«et se ben qualche volta, come homo di carne, sangue et colera, al primo impeto di qualche onta che m'havete fatto, mi sono turbato, et volsi fare qualche opera corrispondente alle vostre; nondimeno, quando mi torna in mente, che voi mi siete fratello di padre et di madre, mi sono chiamato in colpa, et dimandato perdono a Dio come christiano, et pregato sempre il bene, l'honore et felicità vostra, et del resto di miei fratelli, quali vi vedo in tanto errore, che non posso se non havervi compassione» («και εάν κάποτε, ως άνθρωπος καμωμένος από σάρκα, αίμα και οργή, με το πρώτο συμβάν κάποιας προσβολής, που μου κάνατε, αναστατώθηκα και θέλησα να κάνω κάποια πράξη, που να αντιστοιχεί στη δική σας [σ.σ. δηλαδή να εκδικηθώ]· εντούτοις, όταν μου έρχεται στο μυαλό ότι μου είστε αδελφός από πατέρα και μητέρα, θεώρησα τον εαυτό μου ένοχο και ζήτησα συγχώρεση από τον Θεό ως χριστιανός, και προσευχήθηκα πάντοτε για το καλό, την τιμή και την ευτυχία σας, και των υπόλοιπων αδελφών μου, που σας βλέπω να διαπράττετε ένα τόσο μεγάλο αμάρτημα, που δεν είναι δυνατό παρά να αισθάνομαι για σας συμπόνια»)⁴⁹

Ο αγαθός βασιλιάς, λοιπόν, ενδιαφέρεται για την τιμή των λοιπών μελών της οικογένειας (πάλι επανέρχονται οι ιδέες της Αναγέννησης). Κατόπιν, ο Ερρίκος Β΄ απευθύνει ένα

⁴⁸ Bustron, *Chronique*, 152.5-9.

⁴⁹ Bustron, *Chronique*, 152.9-17.

ρητορικό ερώτημα προς τον αδελφό του ανησυχώντας τα μάλα ότι ο τελευταίος θα μείνει χωρίς τιμή/εκτίμηση/υπόληψη: «e perchè volete ruinar l'honor, la fama et laude ch'havete aquisitato fin a questo tempo?» («γιατί εσείς θέλετε να καταστρέψετε την τιμή/εκτίμηση/υπόληψη, τη φήμη και τους επαίνους, που έχετε αποκτήσει μέχρι τώρα;»)⁵⁰ Είναι ιδιαίτερα ενδεικτικό το ότι συνεχώς επανέρχεται στον λόγο το ζήτημα της τιμής/εκτίμησης/υπόληψης. Πιο κάτω ο Ερρίκος Β΄ καλεί τον αδελφό του να μετανοήσει, να επανορθώσει για τις πράξεις του και του δίνει τη ρητή δέσμευση ότι ο θρόνος θα πάει σε αυτόν μετά την αποδημία του, με νόμιμο και ηθικό τρόπο: «fratello emendatevi, ch'io vi prometto di non vi lassar mancar ne di honori ne di facultà; et il signor nostro Iddio mandarà la gratia sua in tutto el nostro paese. Io non ho moglie, non ho figliuoli; dopo quel poco tempo che il signor Iddio mi concederà di viver, voi sarete re» («αδελφέ διορθωθείτε, και εγώ σας υπόσχομαι να μην αφήσω να σας λείψουν ούτε τιμές ούτε ισχύς· και ο Κύριος ο Θεός θα στείλει τη χάρη του σε όλο τον τόπο μας. Εγώ δεν έχω γυναίκα και παιδιά· και μετά τον λίγο καιρό, που ο Κύριος θα μου επιτρέψει να ζήσω, εσείς θα γίνετε βασιλιάς»)⁵¹ Συνεχίζοντας ο Ερρίκος Β΄ καλεί τον αδελφό του να τον αφήσει ελεύθερο και επανέρχεται ως εξής: «et vi prometto che, in la prima occasione che vegnirà, concedervi il governo et sustituirvi in mio loco con autorità ampiissima, la qual cosa voi sarà di laude piuttosto che de incarico alcuno» («και σας υπόσχομαι ότι, με την πρώτη ευκαιρία που θα έρθει, θα σας παραδώσω την κυβέρνηση και θα πάρετε τη θέση μου με απόλυτη εξουσία, κάτι που θα σας χαρίσει περισσότερους επαίνους παρά κάποια επιβάρυνση»)⁵² Περαιτώνοντας δε τον λόγο του ο Ερρίκος Β΄ λέει: «contentatevi adonque di esser fratello d'un re, che usa benignità con li suoi, che esser tirano del vostro fratello maggiore et re» («ας είστε ικανοποιημένος, επομένως, που είστε αδελφός ενός βασιλιά, ο οποίος μεταχειρίζεται με αγαθότητα τους δικούς του, παρά να είστε τύραννος του μεγαλύτερου αδελφού σας και βασιλιά»)⁵³ Η τελευταία περίοδος αποτελεί το συμπέρασμα (*conclusio*) του λόγου, όπου ο Ερρίκος Β΄ επαναλαμβάνει δια βραχέων πως είναι ένας αγαθός βασιλιάς και πως ζητά από τον αδελφό του να μετανοήσει. Ο λόγος, λοιπόν, κλείνει με μια σαφή εισήγηση προς τον Αμωρύ: να αποδεχτεί τις προτάσεις του βασιλιά Ερρίκου Β΄, γιατί μόνο έτσι θα αποκατασταθούν η τιμή/εκτίμηση/υπόληψη, η καλή του φήμη και η ωφελιμότητά του ως προσωπικότητας, οι οποίες είχαν καταρρακωθεί από τις πρότερες ασεβείς πράξεις του. Με άλλα λόγια, ο αναγνώστης παρατηρεί και στον λόγο τούτο την πλήρη συμμόρφωση του Φλωρίου με τους ρητορικούς κανόνες, όχι μόνο όσον αφορά στη δομή (ήτοι: *exordium*, *tractatio*, *conclusio*),

⁵⁰ Bustron, *Chronique*, 152.26-27.

⁵¹ Bustron, *Chronique*, 153.1-6.

⁵² Bustron, *Chronique*, 153.10-13.

⁵³ Bustron, *Chronique*, 153.13-15.

αλλά και στο περιεχόμενο (έννοιες: ωφελιμότητα και τιμή/εκτίμηση/υπόληψη). Αναφορικά, τώρα, με την ηθικοδιδασκτική πλευρά του λόγου, αυτή προωθεί ιδέες, όπως τη σημασία της αγάπης προς τα άλλα μέλη της οικογένειας, της ανεξικακίας και του σεβασμού προς την (νόμιμη) εξουσία.⁵⁴

Είναι αναγκαίο στο σημείο αυτό να σημειώσουμε πως στην *Ιστορία της Κύπρου* οι λόγοι παρουσιάζονται ελάχιστες φορές μεμονωμένοι· σχεδόν πάντοτε συνοδεύονται και από έναν δεύτερο λόγο, δηλαδή έχουμε το σχήμα των λόγων σε ζεύγη. Το σχήμα των λόγων σε ζεύγη λειτουργεί περίπου ως εξής: εκφωνείται ένας λόγος και, αμέσως μετά, ακολουθεί ένας δεύτερος λόγος, ο οποίος μπορεί να επαληθεύει ή να επιβεβαιώνει ή να συμπληρώνει τα επιχειρήματα και τα νοήματα του πρώτου λόγου, ή –σε άλλες περιπτώσεις– μπορεί και να τα αντικρούει. Το σχήμα αυτό δεν είναι καινούργιο· ήδη από την Κλασική Αρχαιότητα και τον ιστορικό Θουκυδίδη χρησιμοποιούνταν στην ιστοριογραφία –πλην των μεμονωμένων λόγων– και οι λόγοι σε ζεύγη, καθώς επίσης και οι μικρές εκτάσεως λόγοι, οι οποίοι παρουσιάζουν διαλογική μορφή.⁵⁵ Οι συγκεκριμένες μορφές λόγων έχουν ένα σημαντικό πλεονέκτημα: επιτρέπουν στον αναγνώστη, αφού θα έχει διαβάσει τον λόγο και τον αντίλογο, δηλαδή τις δυο απόψεις και τα επιχειρήματά τους, να σχηματίσει μια σφαιρική και ολοκληρωμένη εικόνα του ιστορικού αντικειμένου ή του συμβάντος.⁵⁶

Από τους αρχαίους ιστορικούς (τους οποίους –όπως είδαμε– είχε σε ιδιαίτερη υπόληψη και προσπαθούσε να μιμηθεί) η ουμανιστική ιστοριογραφία υιοθέτησε το σχήμα της χρήσης των λόγων σε ζεύγη ή των λόγων με μορφή διαλόγου.⁵⁷ Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη το γεγονός ότι τα ουμανιστικά ιστορικά έργα βρήκουν από τέτοιους λόγους σε ζεύγη. Όμως, όπως τονίζουν και οι ειδικοί μελετητές (N. Struever), για τον Brunι οι συγκεκριμένες μορφές λόγου «they carry the main burden of the historical argument, they are there to explain causally and analyze rationally the historical events» («φέρουν το κύριο βάρος της ιστορικής επιχειρηματολογίας, είναι εκεί, για να εξηγήσουν τις αιτίες και να αναλύσουν με ορθολογικό τρόπο τα ιστορικά γεγονότα»). Στην ουσία, με άλλα λόγια, ο ιστορικός βάζει στο στόμα των πρωταγωνιστών εκείνα, που ο ίδιος θέλει «to clarify» (να διασαφηνίσει).⁵⁸ Επιπλέον, σύμφωνα με τους ειδικούς μελετητές, για τους ουμανιστές «dialogue as civil conversation or literary form became a means of moral perfection» («ο διάλογος ως πολιτική συζήτηση ή

⁵⁴ Για ολόκληρο τον λόγο του Ερρίκου Β', βλ. Bustron, *Chronique*, 152-153.

⁵⁵ Marincola, «Speeches in Classical Historiography», 122· Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 18 κ.εξ., 131-132.

⁵⁶ Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 18-19, 128-129 και σποράδην.

⁵⁷ Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 125 κ.εξ.· Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 127-132.

⁵⁸ Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 129.

λογοτεχνική μορφή έγινε το μέσο για την ηθική τελείωση»⁵⁹ και «dialogue between men is the beginning and end of all knowledge» («ο διάλογος μεταξύ των ανθρώπων είναι η αρχή και το τέλος κάθε γνώσης»)⁶⁰.

Κατά συνέπεια, η συχνότατη παρουσία των λόγων σε ζεύγη μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* πρέπει να αποδοθεί και πάλι, το δίχως άλλο, στην καταλυτική επίδραση, που άσκησε η ουμανιστική ιστοριογραφία πάνω στη σύνθεση του έργου. Πρέπει να σημειωθεί πως το σχήμα των λόγων σε ζεύγη δεν απουσιάζει από την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά και τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου, μόνο που στην περίπτωση των έργων αυτών η συχνότητα και το μέγεθος των (δια)λόγων είναι περιορισμένη (εν συγκρίσει με την *Ιστορία της Κύπρου*), ενώ ως προς το ύφος προσεγγίζουν περισσότερο τον προφορικό λόγο, επιδεικνύοντας έντονο ρεαλισμό, δεν παρουσιάζουν, δηλαδή, το επιτηδευμένο και το θεατρικό ύφος των (δια)λόγων του Φλωρίου.⁶¹ Πιο κάτω θα δούμε μερικά ενδεικτικά παραδείγματα λόγων σε ζεύγη (ή λόγων σε μορφή διαλόγου), που συναντώνται στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, για να αντιληφθούμε πώς λειτουργεί στην πράξη το σχήμα των λόγων σε ζεύγη μέσα στο έργο. Συγχρόνως, θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε και να αναλύσουμε τυχόν σκοπιμότητες του ιστορικού μας, τις οποίες εξυπηρετούν τα πιο κάτω ενδεικτικά παραδείγματα λόγων σε ζεύγη, με απώτερο στόχο να εξαγάγουμε στέρεα συμπεράσματα ως προς τους σκοπούς, για τους οποίους ο Φλώριος γενικά συνθέτει λόγους και τους ενσωματώνει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Ένα τυπικό παράδειγμα του σχήματος των λόγων σε ζεύγη αποτελεί ο λόγος του Ερρίκου Β΄ προς τον Αμωρύ και ο συνοδευτικός δεύτερος «απαντητικός» λόγος του τελευταίου προς τον πρώτο. Για το περιεχόμενο του λόγου του Ερρίκου Β΄ έγινε ήδη αναφορά εν εκτάσει πιο πάνω· εδώ θα αναφερθούμε και θα σχολιάσουμε μόνο το περιεχόμενο του λόγου του Αμωρύ. Όταν διαβάσει κανείς, λοιπόν, τον λόγο-απάντηση (ή αντίλογο) του Αμωρύ προς τον Ερρίκο Β΄, αντιλαμβάνεται αμέσως την ηθικοδιδασκτική του διάσταση: ο Αμωρύ παρουσιάζεται να απευθύνεται με εξαιρετικά θρασύ και ανευλαβή τρόπο προς τον αδελφό του και βασιλιά. Όσον αφορά στην ουσία, ο Αμωρύ εμφανίζεται να απορρίπτει μία προς μία τις σοφές υποδείξεις και τις σοφές συμβουλές του βασιλιά αδελφού του, καθώς επίσης και τα γεμάτα αγάπη λόγια του: «queste parole, che mi havete ditto, sono piene de lusinghe et finte, alle quali non debbo prestar fede alcuna» («αυτά τα λόγια, που μου απευθύνετε, είναι γεμάτα

⁵⁹ Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 129.

⁶⁰ Garin, *Italian Humanism*, 159.

⁶¹ Anaxagorou, *Narrative*, 128-130· Πιερός, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά», 51. Για ένα παράδειγμα διαλόγου στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου, βλ. (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 54.13-56.4· Boustronios, *A Narrative*, 83-84 (§27).

κολακεία και ψεύδος, σε αυτά τα λόγια δεν πρέπει να έχει κανείς εμπιστοσύνη»⁶²). Επομένως, σύμφωνα με την *Ιστορία της Κύπρου*, ο Αμωρύ είχε την ευκαιρία του να μετανοήσει και να συμπεριφερθεί σωστά από κει και πέρα, αλλά ο ίδιος επιλέγει να παραμένει αμετανόητος, να παραμείνει ένας άνθρωπος χωρίς τιμή/υπόληψη και χωρίς ωφέλεια για κανέναν. Μέσα από τον λόγο τούτο Φλώριος θέλει μάλλον να υποβάλει στους αναγνώστες ότι η κακεντρέχεια του Αμωρύ και η άρνησή του να μετανοήσει (και να επανέλθει στον «σωστό» δρόμο) ήταν αναπόφευκτο να τον οδηγήσει τελικά εκεί που τον οδήγησε: στον τραγικό και άδοξο θάνατο. Με άλλα λόγια, και ο λόγος του Αμωρύ λειτουργεί ως δίδαγμα προς τον αναγνώστη για την ανάγκη τήρησης των ηθικών κανόνων, όπως είναι το να ζει κανείς με τιμή/υπόληψη και να είναι ωφέλιμος στους γύρω του. Τυχόν απομάκρυνση από τους ηθικούς κανόνες οδηγεί στην αναπόδραστη καταστροφή.⁶³

Ένα άλλο ενδεικτικό παράδειγμα χρήσης του σχήματος των λόγων σε ζεύγη μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* συνιστά ο εξαιρετικής σημασίας (για το μέλλον του Κυπριακού Βασιλείου) λόγος, τον οποίο ο Γεώργιος Κορνάρο –υποτίθεται– ότι απευθύνει προς την αδελφή του Αικατερίνη Κορνάρο, την τελευταία βασίλισσα της Κύπρου, και ο αντίλογος της τελευταίας. Ο λόγος αυτός παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, επειδή αξιοποιείται αυτή τη φορά από τον ιστορικό όχι μόνο για ηθικοδιδασκτικούς αλλά και για πολιτικούς σκοπούς. Πρέπει να υπομνησθεί ότι ο Φλώριος δεν επινοεί τον λόγο αυτό εκ του μηδενός· ο λόγος απαντά σε τρίτο γραμματικό πρόσωπο στον Pietro Bembo.⁶⁴ Ωστόσο, ο Φλώριος προεκτείνει τον λόγο αυτόν (και τροποποιεί το περιεχόμενό του) μέχρι του σημείου που αυτός γίνεται ίσως ο μεγαλύτερος λόγος που υπάρχει στην *Ιστορία της Κύπρου*. Επιπλέον, ο ιστορικός μας μεταφέρει τον λόγο αυτόν σε πρώτο και σε δεύτερο γραμματικό πρόσωπο.

Μέσα από τον εκτενή του λόγο ο Κορνάρο προσπαθεί να πείσει την Αικατερίνη να παραχωρήσει το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία. Η βασίλισσα ξεκινά τον αντίλογο δηλώνοντας με πικρία: «non si contentono li signori Venetiani d'aver quest'isola da poi la mia morte?» («δεν είναι ικανοποιημένοι οι αφέντες Βενετοί να αποκτήσουν τούτο το νησί μετά τον θάνατό μου;»)⁶⁵. Ο Κορνάρο, όμως, δεν δίνει απάντηση στο ερώτημα, αλλά εφιστά την προσοχή της βασίλισσας στους κινδύνους, που διατρέχει η Κύπρος (και η ίδια η βασίλισσα) από την επέλαση των Τούρκων, και τη διαβεβαιώνει ότι εφ' όρου ζωής θα απολαμβάνει στην πατρίδα τους τιμές βασίλισσας, αν παραχωρήσει την Κύπρο στη

⁶² Bustron, *Chronique*, 153.18-19.

⁶³ Τον αντίλογο του Αμωρύ, βλ. Bustron, *Chronique*, 153.18-28.

⁶⁴ Bembo, *History*, τ. 1, 40-49, βιβλίο Α' (§§37-41).

⁶⁵ Bustron, *Chronique*, 455.1-2.

Βενετία.⁶⁶ Η Γαληνοτάτη, όπως λέει ο Κορνάρο προς την Αικατερίνη, «vi richiede quello che voi dovereste da voi offerirgli liberamente, voi vi mostrerete renitente, e gli lo negarete» («σας ζητά εκείνο, το οποίο εσείς οφείλατε από μόνη σας να της το προσφέρετε με τη δική σας ελεύθερη βούληση, και εσείς θα συνεχίσετε να αντιστέκεστε και θα της το αρνείστε;»)⁶⁷ Αυτή η άρνηση της βασίλισσας συνιστά πράξη «ingratitudine molto grande» («μεγίστης αχαριστίας») έναντι της πατρίδας, αλλά, στη περίπτωση που τελικά η Αικατερίνη δεχτεί, θα τύχει πολλαπλών τιμών από τη γενέτειρά της.⁶⁸ Στη συνέχεια ο Κορνάρο αρθρώνει μια προειδοποίηση ή –σωστότερα– ένα συγκεκαλυμμένο ωμό εκβιασμό. Εάν η βασίλισσα δεν υποκύψει, ο ίδιος ο Κορνάρο λέει ότι αυτή η άρνησή της «mi metterà nell'odio, e nella disgratia de tutta la republica; e dove voi mi potete fare beneficio a me, ed a tutta la casa nostra, senza alcun nostro sconcio, mi farete malificio, e estermio di tutta la generation nostra, con danno e rovina ancor di voi medema» («θα με τοποθετήσει στο μίσος και τη δυσμένεια της Δημοκρατίας· και ενώ είστε σε θέση να με ευεργετήσετε, και μαζί όλη την οικογένειά μας, χωρίς καμιά δική μας βλάβη, θα προκαλέσετε κακό σε μένα και την εξόντωση όλης της γενιάς μας, και, επιπλέον, ζημιά και καταστροφή σε σας την ίδια»)⁶⁹ Στον αντίλογο η βασίλισσα λέει ότι η υπερβολική αγάπη, που τρέφει για τον αδελφό της, η ανάγκη να τον προστατέψει και «per riparare li danni vostri e delli vostri posterì; e già che così vi pare, così farò parer anco nell'animo mio («για να μην πάθετε ζημιά εσείς και οι απόγονοί σας· όπως ήδη έτσι το σκέφτεστε, θα κάνω και εγώ την ίδια σκέψη στο μυαλό μου [σ.σ. δηλαδή θα συμφωνήσω μαζί σας]»)⁷⁰ Εν τέλει, δηλαδή, η Αικατερίνη συγκατανεύει να παραδώσει το Βασίλειο.⁷¹

Καθόσον αφορά στο θέμα της λειτουργίας αυτού του λόγου, εγείρεται εύλογα το ερώτημα: γιατί ο Φλώριος συνθέτει –και βάζει στο στόμα του Κορνάρο– έναν τόσο μακροσκελή λόγο, ποια προκαθορισμένη σκοπιμότητα του ιστορικού εξυπηρετεί η κατασκευή και η ενσωμάτωση μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* αυτού του εκτενέστατου λόγου; Εννοούμε, φυσικά, ποιους σκοπούς επιδιώκει να εξυπηρετήσει ο ιστορικός, πέρα από το θέμα της ηθικής διαπαιδαγώγησης/διδασκαλίας (στον λόγο του Κορνάρο τονίζονται τα τετριμμένα «ηθικά» ζητήματα και στοιχεία, που εκτιμώνταν στην Αναγέννηση, καθώς και εκείνα, που συναποτελούσαν τον κώδικα τιμής των ευγενών, ήτοι εκείνα της ωφελιμότητας, τιμής/ατιμίας, ευγνωμοσύνης, αφοσίωσης προς την πατρίδα, η απεχθής συμπεριφορά της

⁶⁶ Bustron, *Chronique*, 455.7-456.9.

⁶⁷ Bustron, *Chronique*, 456.19-20.

⁶⁸ Bustron, *Chronique*, 456.21-457.6.

⁶⁹ Bustron, *Chronique*, 457.11-14.

⁷⁰ Bustron, *Chronique*, 457.23-24.

⁷¹ Το ζεύγος των λόγων, βλ. Bustron, *Chronique*, 455.1-457.26.

αγνωμοσύνης κλπ.), που θέλουν να προωθήσουν οι ουμανιστές μέσω των λόγων αυτών. Προφανώς, ο λόγος δεν αποβλέπει μόνο στην ηθική διαπαιδαγώγηση του αναγνώστη, αλλά ενέχει πολιτικές προεκτάσεις και συνειρμούς, μιας και το αποτέλεσμα του λόγου ήταν η ληξιαρχική πράξη θανάτου του Βασιλείου της Κύπρου. Ο Φλώριος ακριβώς, μέσω της έντονης δραματικής υφής του λόγου του Κορνάρο και του αντίλογου της Αικατερίνης, θέλει να υπογραμμίσει το μομέντουμ του τέλους του Βασιλείου της Κύπρου και να διεγείρει συναισθηματικά τον αναγνώστη, έτσι ώστε να προωθήσει κάποια πολιτικά μηνύματα.⁷²

Πλην των μεγάλων λόγων σε ζεύγη, συναντάται και ένα άλλο είδος παραλλαγής του σχήματος των λόγων σε ζεύγη, όπως έχει ήδη λεχθεί. Τούτο είναι το σχήμα των μικρής εκτάσεως λόγων, που δίνονται υπό μορφή διαλόγου. Με λόγους, λοιπόν, που δίνονται σε διαλογική μορφή, βρίθκει κυριολεκτικά η *Ιστορία της Κύπρου*. Θα δούμε πάλι ενδεικτικά μερικούς από αυτούς και θα εξετάσουμε τη λειτουργία τους μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Ένα τέτοιο παράδειγμα λόγου σε διαλογική μορφή είναι η συνομιλία, που –υποτίθεται ότι– διεξάγεται μεταξύ ομάδας κυπρίων ευγενών, πριν από τη συνομωσία, που οδήγησε στη δολοφονία του βασιλιά Πέτρου Α΄. Ο Φλώριος παρουσιάζει κάποιους ευγενείς (οι οποίοι δεν κατονομάζονται) να συνομιλούν μεταξύ τους για το λυσιτελές ή όχι της δολοφονίας του Πέτρου Α΄.⁷³ Ας σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη συνομιλία δεν παραδίδεται από προγενέστερες πηγές, άρα είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αποτελεί εξολοκλήρου κατασκευάσμα του ιστορικού. Οι συνομιλητές εκφράζουν διάφορες απόψεις, κάποιες από τις οποίες αναπτύσσονται διά μακρών και άλλες διά βραχέων. Μέσα από τη συνομιλία ο Φλώριος παρέχει τη δυνατότητα να ακουστούν όλα τα επιχειρήματα, όλες οι απόψεις. Η επιχειρηματολογία, πάλι, ακολουθεί τα ηθικά κοινότοπα: αναπτύσσεται από την πλευρά της τιμής /ατίμωσης, της ντροπής, της τήρησης/αθέτησης του όρκου· με άλλα λόγια, η ανάπτυξη του λόγου βασίζεται στην ηθική διάσταση, όπως συμβαίνει και με τους προηγούμενους λόγους, που έχουμε δει. Τούτο, βεβαίως, εξυπηρετεί στην υλοποίηση αυτού, που επιδίωκαν οι ουμανιστές μέσα από τους λόγους υπό μορφή διαλόγου, δηλαδή να αποκτήσει ο αναγνώστης σφαιρική εικόνα των υπέρ και των κατά και της όλης κατάστασης, αλλά και να διαπαιδαγωγηθεί ηθικά. Στο τέλος, φυσικά, αποφασίστηκε η δολοφονία του βασιλιά (αυτό ήταν ιστορικό γεγονός, δεν μπορούσε ο Φλώριος να το αλλάξει). Ο αναγνώστης, όμως, αφού έγινε κοινωνός όλων των απόψεων, νιώθει λιγότερη αποστροφή για την –οπωσδήποτε– ειδεχθή πράξη της βασιλοκτονίας, ίσως, μάλιστα, να βρίσκει τη βασιλοκτονία και

⁷² Περισσότερα για το θέμα των πολιτικών μηνυμάτων του συγκεκριμένου (δια)λόγου, βλ. κατωτέρω 3.7.3.

⁷³ Bustron, *Chronique*, 274.14-275.23.

δικαιολογημένη. Στην ουσία, λοιπόν, ο Φλώριος ορθώνει με τέτοια επιδεξιότητα τη συνομιλία και την έκθεση/παράθεση των επιχειρημάτων, έτσι που να επιτρέπεται μέσω της συνομιλίας να παρουσιαστεί με όσο λιγότερο αρνητικούς όρους γίνεται μια μελανή σελίδα της ιστορίας της Κύπρου. Αυτό το τελευταίο εξυπηρετεί και έναν από τους βασικούς σκοπούς του Φλωρίου, που ήταν να εξιδανικεύσει στα μάτια των αναγνωστών του το ιστορικό παρελθόν των Λουζινιανών.⁷⁴

Ένα άλλο παράδειγμα ενδιαφέροντος λόγου σε διαλογική μορφή είναι η συνομιλία, που λαμβάνει χώρα μεταξύ του επισκόπου Νικολάου, απεσταλμένου των νόμιμων βασιλέων της Κύπρου Λουδοβίκου και Καρλόττας, από τη μια, και του Ιακώβου Β΄ (ετεροθαλούς αδελφού της βασίλισσας και επίδοξου σφετεριστή του θρόνου), από την άλλη, υποτίθεται το 1457. Ο Ιάκωβος και οι μαμελούκοι σύμμαχοί του πολιορκούν την Κερύνεια, όπου είναι έγκλειστοι οι νόμιμοι βασιλείς. Στην περίπτωση αυτή ο Φλώριος δεν κατασκευάζει τον διάλογο εκ του μηδενός, όπως έγινε με τον αμέσως προηγούμενο που είδαμε, αλλά δανείζεται την πρώτη ύλη από τη *Διήγηση* του Γεωργίου Βουστρωνίου. Ο απεσταλμένος, λοιπόν, επίσκοπος Νικόλαος ανακοινώνει στον επικεφαλής των Μαμελούκων (και στον καθήμενο δίπλα του Ιάκωβο) το μήνυμα των βασιλέων: πρώτα πρώτα ότι οι βασιλείς αναγνωρίζουν την επικυριαρχία του σουλτάνου του Καΐρου και ότι είναι πρόθυμοι να αποζημιώσουν τον σουλτάνο για τα έξοδα της εκστρατείας. Οι βασιλείς, ωστόσο, δεν παραλείπουν να εκφράσουν το παράπονο ότι ο σουλτάνος δεν έπρεπε να αφεθεί να παρασυρθεί από τα ανυπόστατα ψεύδη του (μελλοντικού βασιλιά) Ιακώβου Β΄ και των οπαδών του και να θελήσει να τους στερήσει το θρόνο τους, που τον κατέχουν νόμιμα. Έπειτα, ο απεσταλμένος υπογραμμίζει ότι οι βασιλείς είναι πρόθυμοι να επιστρέψουν τον αρχιεπισκοπικό θρόνο (και τα εισοδήματά του) στον Ιάκωβο ή, εάν ο ίδιος δεν θέλει να γίνει κληρικός, να του παραχωρήσουν τον τίτλο του «πρίγκιπα» «και να μείνουν τα δυο αδελφία αγαπημένα».⁷⁵ Στο σημείο αυτό περατώνεται η ανακοίνωση του απεσταλμένου στη *Διήγησιν*: ο Φλώριος, όμως, μετατρέπει την ανακοίνωση του απεσταλμένου σε διάλογο, αφού παρουσιάζει τον Ιάκωβο να δίνει απάντηση στις προτάσεις του απεσταλμένου των βασιλέων. Η απάντηση του Ιακώβου έχει σε γενικές γραμμές ως εξής: υπενθυμίζει στη βασίλισσα ότι η ίδια (αλλά και οι περί αυτήν) δεν του επέτρεψαν να παραμείνει «nella sua gratia come servitor, o fratello, overo arcivescovo» («στην εύνοιά της είτε ως υπηρέτης, αδελφός ή αρχιεπίσκοπος»), και, έτσι, υποχρεώθηκε ο ίδιος να κάμει ότι έκαμε. Και το λογύδριο του

⁷⁴ Περισσότερα για το θέμα αυτό, βλ. κατωτέρω 3.6.3.

⁷⁵ (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 90-91. Ο Ιάκωβος κατείχε το αξίωμα του αρχιεπισκόπου προηγουμένως. Οι αφηγηματικές πηγές δεν αναφέρουν ποια ήταν η έδρα του επισκόπου Νικολάου, σημειώνουν, όμως, ότι αυτός ανήκε στο τάγμα των Δομηνικανών. Από άλλες πηγές μαθαίνουμε ότι ο Νικόλαος αυτός υπήρξε επίσκοπος Λεμεσού και ότι αργότερα τάχθηκε με το μέρος του Ιακώβου Β΄, σχετικώς βλ. Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 3, 120-121.

Ιάκωβου κλείνει με το «io sempre la tratterò per mia sorella e per la figlia del re mio padre» («εγώ πάντοτε θα μεριμνώ για αυτήν ως αδελφή μου και ως κόρη του βασιλιά πατέρα μου»).⁷⁶

Εδώ εύλογα γεννάται το ερώτημα: για ποιον σκοπό ο Φλώριος προχωρεί στην κατασκευή ενός λογυδρίου/απάντησης του Ιακώβου προς τον απεσταλμένο του Λουδοβίκου και της Καρλόττας; Έχουμε την άποψη ότι ο σκοπός είναι εξόφθαλμος: ο Φλώριος συνθέτει αυτό το λογύδριο με σκοπό να δικαιολογήσει τις πράξεις του Ιακώβου και να τον αποκαταστήσει ηθικά στα μάτια του αναγνώστη. Όπως θα δούμε πιο κάτω, ο Ιάκωβος Β΄ ήταν η μεγάλη αδυναμία του ιστορικού, ο οποίος θεωρεί τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄ ως την κατεξοχήν περίοδο δόξας του Κυπριακού Βασιλείου. Έτσι, στις λογικές από κάθε άποψη –και γεμάτες παραχωρήσεις προς τον Ιάκωβο– προτάσεις των νόμιμων βασιλέων (ότι, δηλαδή, έχουν πρόθεση να τον συγχωρέσουν και να τον επανατοποθετήσουν μάλιστα σε υψηλά και προσοδοφόρα αξιώματα), ο Ιάκωβος παρουσιάζεται να αποφεύγει να δώσει απάντηση. Απεναντίας, αυτός περνά στην αντεπίθεση παρουσιάζοντας τον εαυτό του ως θύμα, προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι βρίσκεται υπό διωγμό και ότι αναγκάστηκε να κάνει όσα έκανε, ουσιαστικά, για να προστατέψει τον εαυτό του. Συγχρόνως, όμως, ο Ιάκωβος τονίζει τη στοργή και την αγάπη, που νιώθει για την αδελφή του. Με αυτόν τον ευφυή τρόπο σύνθεσης του λογυδρίου εκ μέρους του Φλωρίου ο Ιάκωβος αποσπά τον οίκτο και τη συμπάθεια του αναγνώστη, καθότι ο ίδιος εμφανίζεται ως το «θύμα» και ο «κατατρεγμένος» της όλης υπόθεσης. Την ίδια στιγμή ο Φλώριος επιχειρεί να τον δικαιολογήσει για τα αδικήματα, που αυτός διέπραξε, με τον ισχυρισμό ότι δήθεν δεν του είχαν αφήσει άλλη επιλογή και υπογραμμίζει ότι, παρά το ανελέητο κυνηγητό, ο Ιάκωβος θα συνεχίσει πάντα να αγαπά την αδελφή του. Το τελευταίο (δηλαδή η αγάπη και η ανεξικακία) αναδεικνύει το ηθικό μεγαλείο της ψυχής του Ιακώβου και τον εξυψώνει στα μάτια του αναγνώστη. Τοιουτοτρόπως, ο αναγνώστης παρασύρεται στο να σχηματίσει μια εικόνα φιλική και ευνοϊκή έναντι του Ιακώβου, παρόλο που ο τελευταίος ξεκάθαρα παρανομεί και βρίσκεται εν αδίκω. Η επινόηση του λογυδρίου αυτού, επομένως, εξυπηρετεί έναν από τους βασικούς σκοπούς της *Ιστορίας της Κύπρου*: τον εξωραϊσμό της βασιλείας (και της προσωπικότητας) του Ιακώβου Β΄ του Νόθου.⁷⁷

⁷⁶ Ο αντίλογος του Ιακώβου, βλ. Bustron, *Chronique*, 398.13-18.

⁷⁷ Περισσότερα για το θέμα, βλ. κατωτέρω 3.7.7.

3.5.4. Οι παρακλητικοί λόγοι στην ουμανιστική ιστοριογραφία και στην *Ιστορία της Κύπρου*

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα ασχοληθούμε με ένα άλλο είδος (δημοσίων) λόγων, που συναντάται αρκετά συχνά μέσα στα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και στην *Ιστορία της Κύπρου*. Αυτοί οι λόγοι είναι οι αποκαλούμενοι, στην τεχνική ορολογία της ρητορικής, παρακλητικοί λόγοι ή παρακλήσεις (*cohortatio*), οι οποίοι, επίσης, κατατάσσονται ειδολογικά στους συμβουλευτικούς λόγους. Παρακλητικούς λόγους –υποτίθεται ότι– απευθύνουν οι στρατιωτικοί ηγέτες προς τους άντρες/στρατιώτες τους, λίγο προτού λάβει χώρα κάποια μάχη. Ο φαινομενικός σκοπός, φυσικά, των λόγων αυτών είναι η εμπύχωση και η τόνωση του ηθικού των ανδρών/στρατιωτών.

Σημειώτέον ότι η καταγωγή του λεγόμενου παρακλητικού λόγου ανάγεται στην Αρχαιότητα· ο συγκεκριμένος λόγος απαντά ήδη στο ομηρικό έπος. Κατά δε την Κλασσική Αρχαιότητα καλλιέργησαν επισταμένως τον παρακλητικό λόγο οι αρχαίοι έλληνες ιστορικοί Θουκυδίδης και Πολύβιος, ιστορικοί που είχαν χρησιμεύσει ως πρότυπα για την ουμανιστική ιστοριογραφία.⁷⁸ Οι ουμανιστές ιστορικοί υιοθέτησαν τον παρακλητικό λόγο και τα ειδολογικά χαρακτηριστικά του γνωρίσματα από την αρχαία ιστοριογραφία, αλλά προσέθεσαν σε αυτόν επιπρόσθετες (νέες) κοινοτοπίες και λέξεις (και φράσεις) κλισέ και, εν τέλει, του προσέδωσαν μια κατά το μάλλον ή ήττον τυποποιημένη μορφή και δομή.

Όπως λέχθηκε πιο πάνω, το ρητορικό είδος των παρακλητικών λόγων εντοπίζεται και μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, κατ' επίδραση, ασφαλώς, της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Έτσι, ο Φλώριος επινοεί –τουλάχιστον– τρεις παρακλητικούς λόγους, τους οποίους βάζει στο στόμα κορυφαίων για την κυπριακή ιστορία προσωπικοτήτων: ο πρώτος –υποτίθεται ότι– εκφωνείται από τον επικεφαλής των Ναϊτών Ιπποτών, πριν από την ηρωική έξοδο των τελευταίων (1192), ο δεύτερος από τον Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, πριν από τη μάχη στο χωριό Αγρίδι εναντίον των υποστηρικτών του Φρειδερίκου Β' (1232), και ο τρίτος από τον βασιλιά Ιανό, πριν από την καταστροφική για τους Λουζινιανούς μάχη της Χοιροκοιτίας (1426).

Για να δοθεί μια κατατοπιστική εικόνα για το περιεχόμενο και τη δομή ενός ουμανιστικού παρακλητικού λόγου παρατίθενται παρακάτω κάποια χωρία και –συνοπτικά– το περιεχόμενο ενός τέτοιου λόγου, ο οποίος είναι γραμμένος από τον ιταλό ουμανιστή ιστορικό Antonio Bonfini. Πρέπει να σημειώσουμε ότι ο συγκεκριμένος λόγος του Bonfini θεωρείται από τους Burke και Lucille Kekewich, μελετητές της Αναγέννησης, ότι

⁷⁸ Γενικά για τους παρακλητικούς λόγους, βλ. Marincola, «Speeches in Classical Historiography», τ. 1, 128-129· Walsh, *Livy*, 220.

συγκεντρώνει όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός (ουμανιστικού) παρακλητικού λόγου. Εν συνεχεία, θα παρατεθούν χωρία από τους παρακλητικούς λόγους, που ανευρίσκονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Ύστερα, τα εν λόγω χωρία της *Ιστορίας της Κύπρου* θα αντιπαραβληθούν με σημεία και χωρία από τον λόγο του Bonfini με προφανή σκοπό: να καταδειχθεί ότι ο Φλώριος υιοθετεί πλήρως τους κοινούς τόπους και τα κλισέ, που επιτάσσει η ουμανιστική ρητορική (και η ουμανιστική ιστοριογραφία), όταν συνθέτει έναν παρακλητικό λόγο.

Ο υπό αναφορά λόγος του Bonfini υποτίθεται ότι εκφωνήθηκε από τον ούγγρο στρατηγό Hunyadi (15^{ος} αιώνας), πριν από μια μάχη με τους Οθωμανούς. Ο στρατηγός τονίζει στους στρατιώτες του ότι «τώρα είναι η ώρα να ξεπλύνετε κάθε στίγμα ντροπής» από μια παλιότερη ήττα, τους καλεί να φανούν «γενναίοι» εναντίον των «απίστων», αν και οι ίδιοι είναι «πολύ λιγότεροι αριθμητικά από τον εχθρό». Επιπλέον, οι εχθροί «πολεμούν για το συμφέρον κάποιου άλλου ... ακόμα δε και αν αναδειχθούν νικητές, δεν μπορούν να ελπίζουν σε τίποτα άλλο από τη σκλαβιά», ενώ «εσείς πολεμάτε για το Βασίλειό μας, για την ασφάλεια των γυναικών και των παιδιών σας». Υπενθυμίζει ο στρατηγός ότι ο Θεός τους προφύλαξε στο παρελθόν, γιατί πολεμούσαν για την «Χριστιανοσύνη». Και ο στρατηγός καταλήγει: «πρέπει να πολεμήσετε με θάρρος, αφού αυτό επιτάσσει η ανάγκη και απαιτεί η τιμή ... επειδή, όπως και να μας συμπεριφερθεί η τύχη/μοίρα, δεν μπορούμε παρά να είμαστε ευτυχείς ... αν πεθάνουμε, θα είναι στην κλίνη της τιμής και σε έναν ιερό πόλεμο ... είτε νικήσουμε είτε πεθάνουμε, οι μεταγενέστεροι θα μας θυμούνται με επαίνους και θα κερδίσουμε το αθάνατο στεφάνι της δόξας».⁷⁹

Μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* ο πρώτος λόγος της κατηγορίας αυτής είναι εκείνος που – υποτίθεται – ότι απευθύνει ο επικεφαλής των Ναϊτών προς τους άνδρες του, οι οποίοι βρίσκονται έγκλειστοι και πολιορκούμενοι στο φρούριο της Λευκωσίας (1192), μετά από εξέγερση των Κυπρίων. Για την κατασκευή του λόγου αυτού ο Φλώριος στηρίχτηκε στο *Chronique d'Amadi*, το οποίο παρουσιάζει τον επικεφαλής των Ναϊτών να εκφωνεί ένα λογύδριο και να εισηγείται απλώς την έξοδο και τον ηρωικό θάνατο ως τη μόνη αξιοπρεπή λύση παρά τον θάνατο από την πείνα.⁸⁰ Ο Φλώριος αφορμάται από το λογύδριο του *Chronique d'Amadi*, το επεκτείνει και κτίζει ολόκληρη παράγραφο. Έτσι, ο επικεφαλής των Ναϊτών περιγράφει τη δύσκολη θέση, στην οποία οι ίδιοι βρίσκονται, επειδή οι έλληνες πολιορκητές επιδιώκουν «la morte nostra» («τον θάνατό μας») και προσθέτει ότι «noi siamo

⁷⁹ Ο λόγος του Bonfini δίνεται στην αγγλική γλώσσα από τον Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 117-119, από όπου δανειζόμαστε τα χωρία.

⁸⁰ *Chronique d'Amadi*, 84.12-16 (§149).

rochi, et loro sono molti» («εμείς είμαστε λίγοι και αυτοί [σ.σ. οι Έλληνες] είναι πολλοί»). Συμβουλεύει, γι' αυτό, τους άντρες του να επιχειρήσουν έξοδο, αφού αν μείνουν στο φρούριο, θα πεθάνουν «di fame come animali brutti» («από την πείνα σαν τα δύσμορφα ζώα»). Από την άλλη, αν δοκιμάσουν να επιχειρήσουν έξοδο, πάλι θα πεθάνουν. Μεταξύ, όμως, των δυο θανάτων, τους προτρέπει να επιλέξουν «quella morte che vi paia che sia meno biasmevole, et quando vi paresse di morir combattendo, come credo che ogni un'di voi eleggerà, chi sa se la fortuna vorra aiutar la nostra audatia, onde potriamo liberarsi da quella morte, et acquistar gloria grande?» («εκείνον τον θάνατο, που σας φαίνεται ότι είναι λιγότερο ντροπιαστικός, και στην περίπτωση, που σας φαινόταν (καλύτερο) να πεθάνετε πολεμώντας, όπως πιστεύω ότι ο καθένας σας θα διαλέξει, ποιος ξέρει εάν και εφόσον η τύχη/μοίρα [σ.σ. δεν] θα ήθελε να βοηθήσει το θάρρος μας, και, έτσι, θα μπορούσαμε να ελευθερώσουμε τους εαυτούς μας από εκείνον τον θάνατο [σ.σ. τον ντροπιαστικό] και να αποκτήσουμε μεγάλη δόξα;»). Και καταλήγει ότι οι ίδιοι δεν μάχονταν για τα υλικά αγαθά ή για την οικογένειά τους (σ.σ. οι Ναΐτες δεν είχαν τίποτε από όλα αυτά) ή για «alcun signore che ci da stipendio per diffenderlo» («κάποιο αφέντη, που μας δίνει μισθό για να τον προστατεύουμε»). Συνεπώς, «noi combatteremo per fuggir la morte, o per morir, morendo senza vergogna» («εμείς θα πολεμήσουμε για να αποφύγουμε τον θάνατο, ή για να πεθάνουμε, πεθαίνοντας, όμως, χωρίς να ντροπιαστούμε»).⁸¹

Πολύ πιο εκτενής είναι ο λόγος, που ο Φλώριος βάζει στο στόμα του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν. Ο συγκεκριμένος λόγος εκφωνήθηκε –υποτίθεται– πριν από την κρίσιμη μάχη στο χωριό Αγρίδι (1232) εναντίον των οπαδών του αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β'.⁸² Θα έλεγε κανείς ότι ο λόγος αυτός αποτελεί μνημείο της αφηγηματικής δεινότητας του ιστορικού μας. Τα κυριότερα σημεία του λόγου αυτού έχουν ως εξής: «fratelli ... che questo è quel giorno che noi tanto habbiamo desiderato ... riducetevi in memoria le mogli, figliuoli, parenti, l'entrate, la libertà, e particolarmente l'honor di caduno di noi ... disponetevi valorosi cavalieri, di mantener la fama che sempre hanno havuto li nostri progenitori ... pensate che noi non combattemo per altri, che noi non siamo stipendiati, ma siamo cavalieri, siamo soldati, siamo capitani, et signori de noi medesimi, e stipendiati e pagati del nostro» («αδέλφια, έφτασε η μέρα, που τόσο πολύ θελήσαμε ... φέρτε στη μνήμη σας τις γυναίκες, τα παιδιά, τους γονείς, τα κέρδη, την ελευθερία, και ιδιαίτερα την τιμή/εκτίμηση/υπόληψη του καθενός από εμάς ... κανονίστε, ανδρείοι ιππότες, να διατηρήσετε την καλή φήμη, που ανέκαθεν είχαν οι προπάτορές μας ... να έχετε στο νου σας ότι εμείς δεν αγωνιζόμαστε στην υπηρεσία κάποιου

⁸¹ Για τον λόγο του επικεφαλής των Ναϊτών, βλ. Bustron, *Chronique*, 50.23-51.8.

⁸² Για τη μάχη, βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδην, κυρίως 149-150· Hill, *A History*, τ. 2, 120-122.

άλλου, επειδή δεν είμαστε μισθωτοί, αλλά είμαστε ιππότες, είμαστε στρατιώτες, είμαστε αξιωματικοί, και κύριοι του εαυτού μας, και μισθωτοί και πληρωμένοι από μας τους ίδιους».⁸³

Και πιο κάτω συνεχίζει: «et se pur saremo morti, vinceremo ancora con fama perpetua li nostri inimici, li quali non potranno mai vincer li animi nostri invitti, se ben vincessero li pochi corpi nostri con la moltitudine de suoi» («και αν είναι να πεθάνουμε, θα έχουμε νικήσει τους εχθρούς μας με την αιώνια φήμη/δόξα μας, εκείνοι δεν θα μπορέσουν ποτέ να νικήσουν τις ακατάβλητες ψυχές μας, ακόμα και αν νικούσαν τα λίγα κορμιά μας με το πλήθος των δικών τους»)⁸⁴ Ο Ιωάννης ντ' Ιμπελέν τονίζει περαιτέρω ότι οι εχθροί αθέτησαν τους όρκους, που είχαν δώσει στον κύριο βασιλιά, επομένως, εκείνοι είναι καταδικασμένοι στα μάτια του Θεού και, ταυτόχρονα, φροντίζει να υπενθυμίσει στους άντρες του ότι οι ίδιοι θα πολεμήσουν «essendo pochi, e gli inimici molti» («όντας λίγοι, και οι εχθροί πολλοί»)⁸⁵

Ο τρίτος παρακλητικός λόγος, που συναντούμε στην *Ιστορία της Κύπρου* εκφωνείται – υποτίθεται – από τον βασιλιά Ιανό λίγο πριν από την ολέθρια για το Κυπριακό Βασίλειο μάχη της Χοιροκοιτίας.⁸⁶ Ο λόγος αυτός είναι σχετικά σύντομος. Ο Ιανός προτρέπει τους στρατιώτες του «in questi giorni essere fratelli» («να είναι σαν αδέρφια αυτές τις μέρες») και «le donne, et altri huomini» («τις γυναίκες και τους άλλους ανθρώπους [σ.σ. τους συγγενείς τους δηλαδή που είναι μακριά]») «stimateli per vostri propri figliuoli e così combatterete animosamente» («να τους θεωρήσετε ως δικά σας παιδιά και, έτσι, να πολεμήσετε με γενναιότητα»)⁸⁷ Έπειτα, τους υπενθυμίζει ότι είναι Χριστιανοί και εμμέσως υποβάλλει ότι οι αντίπαλοι είναι «άπιστοι»· προσθέτει δε ότι «hoggi sarà tempo che dimostriate il valor vostro, e conservando la fama delli vostri parenti» («σήμερα θα έρθει η στιγμή, για να δείξετε την αξία σας και να διατηρήσετε τη δόξα/φήμη των συγγενών σας»)⁸⁸

Εάν κάποιος διαβάσει και συγκρίνει τον πιο πάνω λόγο του Bonfini με τους τρεις ανωτέρω λόγους, που συναντώνται στην *Ιστορία της Κύπρου*, επισημαίνει αμέσως σε αυτούς τους λόγους αρκετούς κοινούς τύπους και κλισέ της ουμανιστικής ρητορικής, που τυγχάνουν εφαρμογής στους παρακλητικούς λόγους· εννοείται, εκτός από τις σταθερές προτροπές των ηγητόρων να επιδειχθεί θάρρος και γενναιότητα. Πρώτα πρώτα, όλοι οι λόγοι ξεκινούν με

⁸³ Bustron, *Chronique*, 95.26-96.4.

⁸⁴ Bustron, *Chronique*, 96.6-9.

⁸⁵ Bustron, *Chronique*, 96.20. Ολόκληρο τον λόγο του Ιωάννη ντ' Ιμπελέν, βλ. Bustron, *Chronique*, 95.23-96.23.

⁸⁶ Για τη μάχη, βλ. R. Irwin, «Οι εισβολές των Μαμελούκων στην Κύπρο», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ.1, Λευκωσία 1995, 159-176, εδώ 172-173· Hill, *A History*, τ. 2, 479-480.

⁸⁷ Bustron, *Chronique*, 363.25-27.

⁸⁸ Bustron, *Chronique*, 364.4-5. Για τον λόγο του Ιανού, βλ. Bustron, *Chronique*, 363.23-364.6.

τη φράση-κλισέ «τώρα είναι η ώρα/μέρα» ή «τώρα είναι η στιγμή», όπως το θέλει η ρητορική παράδοση. Και ακολουθούν πολλοί άλλοι κοινοί τόποι: ο αγώνας διεξάγεται για τη σωτηρία των συγγενών και των περιουσιών· οι ηγήτορες ισχυρίζονται ότι ο αγώνας γίνεται για να κερδηθεί δόξα και φήμη, και όχι μόνο για να επιτευχθεί η νίκη, και, στην περίπτωση (ηρωικού) θανάτου, η δόξα θα στεφανώσει τους πεσόντες (υστεροφημία)· σε κάθε περίπτωση προέχει η «τιμή» και όχι η σωτηρία της ζωής· τονίζεται ότι «εμείς» είμαστε «ελεύθεροι άνθρωποι», ενώ οι εχθροί είναι μισθωτοί στην υπηρεσία κάποιου άλλου, ήτοι δούλοι· οι εχθροί (είτε είναι αυτοί είναι χριστιανοί είτε όχι) συνήθως στιγματίζονται ως «άπιστοι» απέναντι στον Θεό· επαναλαμβάνεται συνεχώς το τετριμμένο «οι εχθροί μας είναι πολλοί και εμείς λίγοι». Στους λόγους του Hunyadi και του αρχηγού των Ναϊτών γίνεται αναφορά και στον ρόλο, που παίζει η τύχη στα ανθρώπινα πράγματα. Η τύχη, πρέπει να σημειωθεί, κατέχει σημαίνουσα θέση στη φιλοσοφία του ουμανισμού κατ' επίδραση της αρχαίας ιστοριογραφικής παράδοσης· υπερβολική εμμονή με την τύχη διακατείχε πολλούς από τους ουμανιστές ιστορικούς και φιλοσόφους, όπως λ.χ. τον Μακιαβέλλι.⁸⁹ Εντελώς απροσδόκητα –σε όλους τους λόγους– απουσιάζει κάθε αναφορά ή ενημέρωση για εντολές, που αφορούν στο επιτελικό σχέδιο της μελλοντικής μάχης, κάτι που λογικά ένας στρατιωτικός ηγήτορας, απευθυνόμενος προς τους άνδρες του, θα έπρεπε να είχε κάνει πριν από τη μάχη· και τούτο συνιστά, επίσης, ένα κατεξοχήν κοινό τόπο των ουμανιστικών παρακλητικών λόγων.⁹⁰ Καταλήγοντας, μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα ότι τα τυπικά χαρακτηριστικά και τα κλισέ των ουμανιστικών παρακλητικών λόγων υιοθετούνται σχεδόν στην ολότητά τους, προκειμένου να συντεθούν οι παρακλητικοί λόγοι, που συναντώνται στην *Ιστορία της Κύπρου*.

⁸⁹ Οι εναλλαγές της «Fortuna» («Τύχη»), η καταλυτική επίδρασή της πάνω στον άνθρωπο και οι τρόποι με τους οποίους ο άνθρωπος μπορεί να τη χειραγωγήσει (ή να την υπερκεράσει) ήταν ένα από τα βασικά θέματα, που απασχόλησαν τους φιλοσόφους και πολιτικούς της Αναγέννησης, βλ. Garin, *Italian Humanism*, 61 κ.εξ. Για τις περί την τύχη απόψεις του Μακιαβέλλι, βλ. M. E. Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μετάφρ. Ε. Καλογιάννη, Αθήνα 2008, 145· Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 251-252, 257-260· Κ. Σκίνερ, *Μακιαβέλι*, μετάφρ. Κ. Αθανασίου, Αθήνα 2002, 45-56 και σποράδην. Ο Χόλτον γράφει ότι ο Ιάσοντας Δενόρες ασχολήθηκε με τις εναλλαγές της τύχης και τον ρόλο της, στη σύνθεση «ενός ηρωικού ποιήματός» του, βλ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση», 234-235. Ο Ιάσοντας Δενόρες, όπως λέχθηκε ανωτέρω, υπήρξε σύγχρονος και πιθανότατα γνώριμος με τον Φλώριο, επομένως, ο ιστορικός ίσως να επηρεάστηκε και από τον Δενόρες όσον αφορά στις απόψεις του για τον ρόλο, που παίζει η τύχη σε θέματα ηρωισμού.

⁹⁰ Η Kekewich, αναλύοντας τον προαναφερθέντα λόγο του Hunyadi, αναφέρεται και επεξηγεί κάποια από τα κλισέ των λόγων του συγκεκριμένου είδους, όπως το «τώρα είναι η ώρα», «η σωτηρία των γυναικών και των παιδιών σας», «η σημασία της Τύχης στα ανθρώπινα ζητήματα» και η αποφυγή «κάθε αναφοράς σε στρατηγική», βλ. L. Kekewich, «Humanism», στο L. Kekewich (επιμ.), *The impact of Humanism*, New Haven – London 2000, 51-108, εδώ 99-100.

3.5.5. Η υπό τύπον εγκωμίου περιγραφή του βασιλιά Ιακώβου Β΄

Στο υποκεφάλαιο τούτο θα μελετήσουμε την εγκωμιαστική περιγραφή της προσωπικότητας του Ιακώβου Β΄, έτσι όπως αυτή συντίθεται από τον Φλώριο. Συγχρόνως, θα δείξουμε ότι ο Φλώριος ακολουθεί τις νόρμες της ουμανιστικής ρητορικής, κατά τη σύνθεση της εν λόγω περιγραφής. Όπως έχει ήδη αναφερθεί πιο πάνω, λοιπόν, εκτός από τους συμβουλευτικούς και τους παρακλητικούς λόγους, απαντούν μέσα στα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και στην *Ιστορία της Κύπρου* και άλλα είδη ρητορικών λόγων. Ένα από αυτά τα είδη ρητορικών λόγων είναι και η περιγραφή προσωπικοτήτων. Πρόκειται για περιγραφή με την ευρεία έννοια, περιγραφή, δηλαδή, που δεν περιορίζεται μόνο στα εξωτερικά γνωρίσματα, αλλά καλύπτει, επίσης, και τον εσωτερικό ψυχικό κόσμο, με άλλα λόγια, δίνει και τον χαρακτήρα της περιγραφόμενης προσωπικότητας. Η περιγραφή προσώπων και χαρακτήρων ανήκει στο ρητορικό είδος του εγκωμίου/ψόγου (ας σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο είδος λόγου εντάσσεται στην κατηγορία των επιδεικτικών ρητορικών λόγων) και έχει ως στόχο να προδιαθέσει θετικά ή αρνητικά τον αναγνώστη έναντι μιας ιστορικής προσωπικότητας.⁹¹ Το εγκώμιο γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη ήδη από τα μεσαιωνικά και τα βυζαντινά χρόνια· οι ουμανιστές συγγραφείς το καλλιέργησαν περαιτέρω, γιατί εξυπηρετούσε την ανάγκη τους να εγκωμιάσουν τους βασιλείς ή τους άρχοντες, των οποίων ήταν παρακοιμώμενοι ή προστατευόμενοι.⁹² Όπως συνέβαινε και με τα λοιπά ρητορικά είδη, τα ρητορικά εγχειρίδια έδιναν αναλυτικές οδηγίες για το πώς θα πρέπει να γραφτεί ένα εγκώμιο· και οι οδηγίες αυτές επιβαλλόταν να τηρηθούν κατά γράμμα, για να θεωρείται ότι το κείμενο πέτυχε τον σκοπό του. Μια τέτοια περιγραφή, στον ρητορικό τύπο του εγκωμίου, εντοπίζεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* και αφορά τον Ιάκωβο Β΄ τον Νόθο. Η μεγάλη συμπάθεια, που είχε ο Φλώριος για τον Ιάκωβο Β΄, προφανώς τον ώθησε να μπει στον κόπο και να συγγράψει (ή –τουλάχιστον– να προσπαθήσει να συγγράψει) μια τέτοια (εγκωμιαστικού χαρακτήρα) περιγραφή. Πιο κάτω θα διεξέλθουμε την εγκωμιαστική περιγραφή του Ιακώβου Β΄ στα βασικά σημεία της, με σκοπό να ανιχνεύσουμε τους κοινούς τόπους του ρητορικού είδους του εγκωμίου οι οποίοι παρουσιάζονται εντός αυτής, έτσι ώστε να καταδείξουμε το πόσο πολύ επηρεάζεται ο Φλώριος (και εδώ) από τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.

Η εγκωμιαστική περιγραφή του Ιακώβου Β΄ έχει στα κυριότερα σημεία της ως εξής: ο Ιάκωβος ήταν ο (νόθος) γιος του βασιλιά Ιωάννη Β΄ Λουζινιανού και η μητέρα του η

⁹¹ Για το εγκώμιο στην Αρχαιότητα, βλ. L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity*, μετάφρ. W. E. Higgins, Washington, DC 2005, 148, 175-181, 226-227, όπου οι κοινοί τόποι για το εγκώμιο.

⁹² Για το εγκώμιο στη Μεσαιωνική Δύση, βλ. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History*, 138-171, και σποράδην. Για το εγκώμιο στο Βυζάντιο, βλ. Hunger, *Βυζαντινή λογοτεχνία*, τ. 1, 160-162, 196-213.

Μαριέττα από την Πάτρα, η οποία ήταν «*donna bellissima e savia*» («πολύ όμορφη και σοφή»). Η μητέρα του και ο ίδιος –πριν ακόμη γεννηθεί– είχαν να αντιμετωπίσουν το μίσος της βασίλισσας Ελένης (της συζύγου του Ιωάννη Β΄). Η βασίλισσα Ελένη έδωσε εντολή να αποκόψουν τη μήτη της μητέρας του, κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης της, «*accidò disperdesse ... la creatura*» («για να απωλέσει ... το έμβρυο»). Αυτή την απεχθή πράξη η Ελένη την έκανε, γιατί υποπτευόταν ότι το παιδί της Μαριέττας επρόκειτο να γίνει εχθρός της στο μέλλον.⁹³ Ωστόσο, η εγκυμοσύνη της Μαριέττας δεν διακόπηκε, ο Ιάκωβος γεννήθηκε και ήταν «*un figliuolo bellissimo d'una fazza allegra, di così ben proporzionate bellezze e gratia, che ognun chel vedeva lo giudicava figliolo del re*» («ένα πολύ όμορφο αγοράκι με εύθυμο πρόσωπο, με τέτοια καλοσχηματισμένη ομορφιά και χάρη, που ο καθένας που το έβλεπε σχημάτιζε αμέσως την εντύπωση ότι ήταν γιος του βασιλιά»)⁹⁴ Μάλιστα και ο βασιλιάς Ιωάννης αγαπούσε τον Ιάκωβο πάρα πολύ, παρά τον φόβο της συζύγου του, και φρόντισε για την ανατροφή του. Στη συνέχεια, προσθέτει ο Φλώριος, ο βασιλιάς:

«*lo mandava alla scuola a imparar lettere; ma lui era tanto fiero, et haveva tanta forza, che tutti li scolari erano da lui battuti anchorchè di età molto maggiori di lui fossero. Andava più volontieri a veder a giuocar di scrimia che alla scola delle lettere; ma dove trovava cavallo da cavalcare non lo dismantava se non lo faceva arivar sangue, ne si vedeva mai stracco per fatica che facesse; e se alcun scolaro gli diceva alcuna parola a lui spiacevole, o faceva alcun atto meno che honesto, guai a lui et agli suoi compagni, perchè non dormiva, se non faceva vendetta, tanto gli dispiaceva d'esser tocco dall'honore. Di modo che tutta la città haveva rispetto di lui, et alcuni cominciavano a dubitare di qualche grandezza, che doveva aspirare, vedendolo di si elevato animo*» («τον έστειλε στο σχολείο για να μάθει γράμματα, αλλά αυτός ήταν τόσο ατρόμητος, και είχε τόσο μεγάλη δύναμη, που όλοι οι μαθητές δέρονταν από αυτόν, αν και [σ.σ. εκείνοι] ήταν στην ηλικία πολύ μεγαλύτεροι από αυτόν. Πήγαινε πιο πρόθυμα να παρακολουθεί την τέχνη της ξιφομαχίας παρά στο σχολείο· αλλά, όταν έβρισκε άλογο να καβαλικέψει, δεν κατέβαινε από αυτό, αν δεν το έκανε να του βγει το αίμα, και δεν τον έβλεπε ποτέ κανείς κουρασμένο από τον κόπο, που έκανε· και αν κάποιος μαθητής του έλεγε κάποιον λόγο άσχημο γι' αυτόν, ή έκανε κάποια πράξη μη έντιμη, αλίμονο σε εκείνον και στους συντρόφους του, επειδή [σ.σ. ο Ιάκωβος] δεν έκλεινε μάτι, αν δεν εκδικείτο, τόσο πολύ τον στενοχωρούσε κάτι που άγγιζε τα θέματα τιμής. Τοιουτοτρόπως, όλη η πόλη έτρεφε σεβασμό γι' αυτόν, και μερικοί άρχισαν να εικάζουν, εξαιτίας αυτής του της μεγαλοπρέπειας, ότι έπρεπε να τρέφει φιλοδοξίες, βλέποντάς τον να έχει ένα τόσο ξεχωριστό πνεύμα»)⁹⁵

Εάν, λοιπόν, κάνουμε μια προσεκτική συνανάγνωση της ανωτέρω εγκωμιαστικής περιγραφής της *Ιστορίας της Κύπρου* με τις εγκωμιαστικές περιγραφές προσωπικοτήτων από

⁹³ Bustron, *Chronique*, 372.9-14.

⁹⁴ Bustron, *Chronique*, 372.17-18

⁹⁵ Bustron, *Chronique*, 372.21-373.2. Για ολόκληρη την εγκωμιαστική «περιγραφή» του Ιακώβου Β΄, βλ. Bustron, *Chronique*, 372.9-373.373.2.

ουμανιστές ιστορικούς, οι οποίες παρατίθενται σε ένα από τα συγγράμματα του Burke, θα εντοπίσουμε με ευκολία τους κοινούς τόπους και τα κλισέ του ρητορικού είδους του εγκωμίου.⁹⁶ Πρώτα πρώτα, ο ήρωας/προσωπικότητα γεννιέται από επιφανείς γονείς: (στην περίπτωση του Ιάκωβου ο μεν πατέρας είναι βασιλιάς, η δε μητέρα «σοφή και όμορφη»). Ο γεννήτορας φροντίζει να στείλει τον ήρωα σε σχολές, για να μορφωθεί, και εκεί διακρίνεται από τους υπόλοιπους σπουδαστές. Από μικρός (ή νεαρός) ο ήρωας υφίσταται ανηλεή καταδίωξη από τους εχθρούς του (ο Ιάκωβος από τη βασίλισσα Ελένη), ο οποίος, όμως, δεν καταφέρνουν ποτέ να τον βλάψουν. Ο ήρωας είναι ανήσυχο πνεύμα, δεν μπορεί να καθίσει ήσυχος· όλα υποβάλλουν ότι ο ήρωας πρόκειται να εξελιχθεί στο μέλλον σε μια εξέχουσα και λαμπρή προσωπικότητα. Επίσης, στις ουμανιστικές περιγραφές προσωπικοτήτων απαντούν φράσεις του τύπου ότι οι τρίτοι «λένε» ή «απορούν» κλπ., οι οποίες συνιστούν κλασικές ρητορικές αποστροφές. Ιδιαίτερη φροντίδα καταβάλλουν στα εγκώμια, ωσαύτως, οι ουμανιστές συγγραφείς, για να τονίσουν την απόλυτη προσήλωση των εγκωμιαζομένων προσώπων στις (ουμανιστικές) αρχές και αξίες. Σε εφαρμογή αυτού του τελευταίου κλισέ ο Φλώριος αναδεικνύει, στο εγκώμιο του Ιακώβου Β', τη μεγάλη σπουδή του επίδοξου διεκδικητή του θρόνου για τη διαφύλαξη της προσωπικής του τιμής και υπόληψης, αξίες, οι οποίες τύγχαναν της ύψιστης εκτίμησης στους κύκλους των ευγενών της Αναγέννησης.

Από τα όσα έχουμε αναλύσει πιο πάνω πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ο Φλώριος είχε υπόψη του εγκωμιαστικές περιγραφές προσωπικοτήτων από ουμανιστικά συγγράμματα. Ωστόσο, παρατηρούνται και κάποιες αξιοπρόσεκτες ομοιότητες στο περιεχόμενο, μεταξύ του εγκωμίου του Φλωρίου για τον Ιάκωβο Β' και ενός κομματιού από τον λόγο-εγκώμιο *Ευαγόρας* του αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη, πράγμα που υποδεικνύει ότι το προαναφερθέν κομμάτι από τον *Ευαγόρα* υπήρξε βασικό βοήθημα του Φλωρίου για τη δόμηση του εγκωμίου του για τον Ιάκωβο Β'. Συγκεκριμένα ο Φλώριος παραλλάσει ελαφρώς τα εδάφια 22-24 του *Ευαγόρα* του Ισοκράτη: ο Ευαγόρας από μικρός ξεχωρίζει για την ομορφιά και τη δύναμή του, ξεπερνά τους συμμαθητές του σε φρόνηση και κατανικά τους συνομήλικούς του στους αθλητικούς αγώνες, οι εχθροί του παρακολουθούσαν με δέος τις προόδους του και την ενηλικίωσή του, και εκφράζουν τους φόβους τους ότι ένας τέτοιας μεγαλοσύνης άνθρωπος αποκλείεται να ζήσει ως απλός ιδιώτης, αλλά θα διεκδικήσει υψηλά αξιώματα.⁹⁷ Σημειώνουμε εδώ ότι ο Φλώριος δεν πρωτοτυπεί καθόλου, όταν χρησιμοποιεί τον Ισοκράτη ως υπόδειγμα για τη σύνθεση λόγων, επειδή οι ρητορικοί λόγοι και κανόνες του αθηναίου

⁹⁶ Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 107-111, όπου παρατίθενται περικοπές από εγκωμιαστικές περιγραφές προσωπικοτήτων. Από αυτές τις συγκεκριμένες περικοπές μπορεί κανείς εύκολα να εξαγάγει τους κοινούς τόπους και κλισέ, που υπάρχουν στις ουμανιστικές εγκωμιαστικές περιγραφές.

⁹⁷ Βλ. ανωτέρω 2.3.2.

ρήτορα αυτού ήταν ιδιαίτερα δημοφιλείς στην Αναγέννηση και χρησίμευαν ως πρότυπα για τη σύνταξη των λόγων στα ουμανιστικά ιστορικά έργα.⁹⁸ Κατά συνέπεια, και η χρήση των ρητορικών κανόνων του Ισοκράτη ως προτύπων για τη συγγραφή λόγων εκ μέρους του Φλώριου αποτελεί μια ακόμη επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον ιστορικό.

3.5.6. Συμπεράσματα

Συγκεφαλαιώνοντας, μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι οι λόγοι στον Φλώριο λειτουργούν όπως ακριβώς λειτουργούν οι λόγοι και στα ιστορικά συγγράμματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Από τη μια, μέσω των λόγων αυτών, ο ιστορικός φροντίζει για τη διαπαιδαγώγηση των αναγνωστών του με τις αρχές της ηθικής φιλοσοφίας του ουμανισμού. Από την άλλη, οι λόγοι εξυπηρετούν και άλλους σκοπούς: ορισμένες φορές αυτοί συντίθενται και τοποθετούνται σε συγκεκριμένα σημεία του κειμένου, ούτως ώστε να τροποποιηθεί η ιστορική αφήγηση προς όφελος του ιστορικού και να εξαχθεί μια ερμηνεία για το παρελθόν, η οποία να εξυπηρετεί τη στοχοθεσία του ιστορικού (όπως κάνουν λ.χ. οι λόγοι, που είδαμε πιο πάνω: η εξιδανίκευση του παρελθόντος μέσω της προσπάθειας να δικαιολογηθεί ο φόνος του Πέτρου Α΄ ή ο εξωραϊσμός της εικόνας του Ιακώβου Β΄ ή οι υπαινιγμοί για την πολιτική κατάσταση επί Βενετοκρατίας). Οι λόγοι, ωσαύτως, δίνουν στον ιστορικό την ευκαιρία να προωθήσει και να προπαγανδίσει και ιδέες, που δεν περιορίζονται στα ζητήματα της ηθικής φιλοσοφίας, αλλά και ιδέες και αντιλήψεις, οι οποίες έχουν να κάνουν με πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα. Αυτά θα μας απασχολήσουν εν εκτάσει στα επόμενα κεφάλαια.

Επιπροσθέτως, από την όλη εξέταση, που έγινε πιο πάνω, και την παρουσίαση του περιεχομένου και αποσπασμάτων από διάφορους λόγους και από το εγκώμιο, νομίζουμε ότι επαληθεύεται πλήρως ο ισχυρισμός, που έχει διατυπωθεί πολλάκις ανωτέρω, πως ο Φλώριος γράφει τους λόγους του έργου του ακολουθώντας τα πρότυπα, που είχαν εισαγάγει οι ουμανιστές ιστορικοί. Το αναντίλεκτο δεδομένο πως ο Φλώριος παρουσιάζεται να κατέχει σε μεγάλο βαθμό τις ρητορικές ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (και, γενικά, όλες τις προδιαγραφές, που θέτει η τελευταία) στο θέμα, που αφορά στη σύνθεση των λόγων/δημηγοριών και εγκωμίων, τόσο ως προς το περιεχόμενο όσο και ως προς τη δομή τους, μας οδηγεί αβίαστα στο συμπέρασμα ότι ο κύριος ιστορικός πιθανότατα είχε ενδιατρέψει για μεγάλο χρονικό διάστημα –προηγουμένως– στη μελέτη ουμανιστικών ιστορικών έργων, και αυτή του η τριβή τού έδωσε τη δυνατότητα να είναι σε θέση να γράφει

⁹⁸ Barnes, *A History of Historical Writing*, 100.

παρόμοια κείμενα. Αποτελεί, ταυτόχρονα, και απόδειξη ότι ο Φλώριος ήταν κάτοχος αρκετά υψηλού –για την εποχή του– επιπέδου παιδείας.

Παράλληλα, η διαπίστωση ότι ο Φλώριος μπαίνει συνειδητά στον κόπο να συνθέσει λόγους και εγκώμια (οι οποίοι ακολουθούν τα χαρακτηριστικά των λόγων και των εγκωμίων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας) και τους εντάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου*, επαληθεύει την άποψη του Grivaud ότι ένας από τους σκοπούς του ιστορικού ήταν να καταλείπει ένα ιστορικό έργο, το οποίο να μιμείται, όσον το δυνατό, τις ιδιαιτερότητες των διάσημων ιστορικών συγγραμμάτων της εποχής. Επιβεβαιώνει, επίσης, την άποψη, που διατυπώσαμε πιο πάνω, ότι ο Φλώριος σκοπεύει να κληροδοτήσει ένα ιστορικό έργο, που να αμιλλάται σε ποιότητα τα διάσημα ουμανιστικά ιστορικά έργα, με απώτερο σκοπό αυτό το ιστορικό του έργο να αγκαλιαστεί από την κυπριακή πολιτική και πνευματική ελίτ, στην οποία απευθύνεται. Τα μέλη της τελευταίας –αναντίρρητα– θα παρατηρούσαν αυτές τις ομοιότητες της *Ιστορίας της Κύπρου* (σε επίπεδο σύνθεσης, ειδολογικών γνωρισμάτων και περιεχομένου) με τα ουμανιστικά ιστορικά έργα και θα εκτιμούσαν ακόμη περισσότερο το έργο και τον συγγραφέα.

3.6. Οι επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στην πολιτική σκέψη, θεωρία και φιλοσοφία της *Ιστορίας της Κύπρου*

3.6.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου

Το κεφάλαιο αυτό συνίσταται από τέσσερα υποκεφάλαια και καταπιάνεται με το ζήτημα της πολιτικής σκέψης, θεωρίας και φιλοσοφίας της *Ιστορίας της Κύπρου*, η οποία, όπως θα καταδείξουμε παρακάτω, επηρεάζεται –και στον τομέα αυτόν– από την ουμανιστική ιστοριογραφία. Στο πρώτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται η δομή του κεφαλαίου. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο λαμβάνει χώρα μια κατατοπιστική πραγμάτευση σχετικά με τις πολιτικές και πολιτειακές θεωρίες, που ήταν επικρατούσες στον ιταλικό ουμανισμό και στην ουμανιστική ιστοριογραφία. Στο τρίτο υποκεφάλαιο εξετάζουμε τις πολιτικές θέσεις και απόψεις, που πλασάρει η *Ιστορία της Κύπρου*, και επιχειρηματολογούμε ότι αυτές οι θέσεις της τελευταίας δεν αφίστανται των ουμανιστικών. Στο τέταρτο υποκεφάλαιο επιχειρούμε μια γενική αποτίμηση των επιρροών, που δέχτηκε ο Φλώριος στα θέματα της πολιτικής θεωρίας και φιλοσοφίας από τον ιταλικό ουμανισμό.

3.6.2. Σύντομη παρουσίαση των πολιτικών θεωριών, οι οποίες ήταν επικρατούσες στον ιταλικό ουμανισμό

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα αναλωθούμε σε μια σύντομη παρουσίαση και πραγμάτευση της πολιτικής σκέψης και φιλοσοφίας του ιταλικού ουμανισμού, έτσι ώστε να είμαστε σε θέση, πιο μετά, να κάνουμε έναν συσχετισμό των πολιτικών θεωριών του εν λόγω πνευματικού κινήματος με εκείνες οι οποίες εκφράζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Ο τελικός στόχος είναι, ασφαλώς, να καταδείξουμε πως οι πολιτικές θεωρίες του ιταλικού ουμανισμού ανευρίσκονται και στο ιστορικό έργο του Φλωρίου.

Αναφορικά με τα θέματα της πολιτικής σκέψης και θεωρίας πρέπει να πούμε πρώτα πρώτα ότι ο ιταλικός ουμανισμός ήταν από τη φύση του –εκτός από πνευματικό και φιλοσοφικό κίνημα– και κίνημα βαθύτατα πολιτικό. Ο Salutati, ο οιονεί πρόδρομος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, αλλά και οι διαμορφωτές και θεράποντες της τελευταίας, όπως οι Brunì, Bracciolini και Bartolomeo della Scala έζησαν και έδρασαν στο γεμάτο εντάσεις πολιτικό περιβάλλον της ιταλικής χερσονήσου και είχαν προσωπικά ενεργό ανάμειξη ή σταδιοδρόμησαν στην πολιτική κονίστρα της εποχής τους, ανερχόμενοι κατά καιρούς στα ύπατα αξιώματα της Δημοκρατίας της Φλωρεντίας. Τα ιστορικά έργα τους, που, όπως λέχθηκε πιο πάνω, χρησίμευσαν στους μεταγενέστερους συγγραφείς ως πρότυπα για τη

συγγραφή ιστορικών έργων, είναι έργα, τα οποία έχουν και βαθύτατα πολιτικό χαρακτήρα. Μέσω των ιστορικών έργων τους οι ουμανιστές καταβάλλουν ιδιαίτερη φροντίδα να προπαγανδίσουν και τις ιδέες τους ως προς τη μορφή του πολιτεύματος και την άσκηση της κρατικής εξουσίας, δηλαδή την πολιτική σκέψη και φιλοσοφία, που οι ίδιοι ασπάζονταν. Εξάλλου, η ιστορία θεωρούνταν το καταλληλότερο μέσο για την κατήχηση του αναγνώστη πάνω σε αυτά τα ζητήματα, τα οποία –σημειωτέον– για τους ουμανιστές ήταν υψίστης σημασίας. Δεν πρέπει ποτέ να παραβλέπεται το δεδομένο –που τονίστηκε παραπάνω– ότι η ιστορία, ως επιστήμη, ενέχει στην Αναγέννηση διδακτικό χαρακτήρα: επιδιώκει να διαποτίσει τις ψυχές των αναγνωστών με τα ιδεώδη του ουμανισμού, δηλαδή –και μεταξύ άλλων– να καλλιεργήσει και να προωθήσει τις πολιτικές και πολιτειακές θεωρίες των ουμανιστών.¹

Είναι γεγονός ότι το γενικότερο πολιτικό πλαίσιο της Βόρειας Ιταλίας –με την πληθώρα κρατικών οντοτήτων, τις ατέρμονες συγκρούσεις μεταξύ των πολιτικών φατριών (κομμάτων) εντός των πόλεων και την ποικιλία πολύπλοκων πολιτειακών συστημάτων– ευνοούσε στον ύψιστο βαθμό τους στοχασμούς και τις συζητήσεις για τα αντικείμενα, που εμπίπτουν στο πεδίο της πολιτικής θεωρίας. Οι προβληματισμοί και οι συζητήσεις για τα ζητήματα της πολιτικής θεωρίας και σκέψης εντάθηκαν και από τις προσπάθειες, που είχαν κάμει οι ιταλικές πόλεις, τους 12^ο και 13^ο αιώνες κυρίως, για να επιτύχουν τη χειραφέτησή τους από τον γερμανό αυτοκράτορα ή τον πάπα και να νομιμοποιήσουν την ανεξαρτησία τους.

Στον 14^ο αιώνα αριθμός πόλεων-κρατών της Βόρειας Ιταλίας, όπως η Φλωρεντία, η Βενετία, η Σιένα, η Γένοβα και η λιγότερο γνωστή Lucca, είχαν πλέον εγκαταστήσει πολιτειακά καθεστώτα «ελευθέρων θεσμών» ή «δημοκρατίας».² Στο σημείο αυτό καθίσταται αναγκαίο να διευκρινίσουμε ότι οι παραπάνω ιταλικές πόλεις-κράτη δεν ήταν δημοκρατίες ούτε με την αρχαία ούτε με τη σύγχρονη έννοια· απλώς σε αυτές τις πόλεις, αρχής γενομένης από

¹ Cochrane, *Historians and Historiography*, 8-9· Wilcox, *The Development*, 40-41· Baron, *The Crisis*, σποράδη. Για τη σχέση των ουμανιστών με την πολιτική, βλ. M. Viroli, *From Politics to Reason of State: the Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250-1600*, Cambridge 1992, 71 κ.εξ.

² Γενικά για τις ιταλικές «δημοκρατίες», την προέλευσή τους και τους αγώνες χειραφέτησής τους, βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 199 κ. εξ· Q. Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης: η Αναγέννηση, η εποχή της Μεταρρύθμισης*, μετάφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2005, 29-49· J. M. Najemi, «Governments and governance», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004, 184 κ.εξ· King, *The Renaissance in Europe*, 34-63· Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, 52-70· A. Black, *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge 1992, 117-135· Martines, *Power and Imagination*, σποράδη. Χρησιμοποιούμε τους όρους πολιτεία «ελευθέρων θεσμών» ή «ελεύθερη πολιτεία» ή «δημοκρατία» για τις ιταλικές πόλεις-κράτη, που είχαν αναπτύξει πιο συλλογικά συστήματα διακυβέρνησης. Οι πόλεις αυτές, όπως έχει ήδη λεχθεί, αποκαλούσαν το πολιτειακό τους καθεστώς με τον λατινικό όρο «respublica», βλ. Viroli, *From Politics to Reason of State*, 71κ.εξ· Black, *Political Thought*, 132-133.

τον 11^ο αιώνα, εγκαθιδρύθηκε ένα είδος «πλουραλιστικού» πολιτεύματος ή –ορθότερα– ασκείται μια πιο συλλογική διαχείριση της εξουσίας.

Αναφορικά δε με το σύστημα διακυβέρνησης στις ιταλικές «δημοκρατίες», σημειώνουμε ότι τούτο ήταν εξαιρετικά πολύπλοκο και ανόμοιο από πόλη σε πόλη. Θεωρητικά όσοι ανέρχονταν στα ανώτερα κρατικά/κυβερνητικά αξιώματα εκλέγονταν ή αναδεικνύονταν από συλλογικά σώματα, συμβούλια ή συντεχνίες. Στα συλλογικά σώματα εκτός από εκτελεστικές αρμοδιότητες παραχωρούνταν, επίσης, και νομοθετικές. Στην πράξη, όμως, η εξουσία βρισκόταν στα χέρια των «επιφανών» οικογενειών, που κατείχαν τίτλους ευγενείας ή είχαν πλουτίσει από τις εμπορικές δραστηριότητες και που έλεγχαν –άμεσα ή έμμεσα– τα συλλογικά εκλεκτορικά σώματα. Στην ουσία, λοιπόν, μιλάμε για ένα πολίτευμα συλλογικού μεν χαρακτήρα κατά τους τύπους, αλλά ολιγαρχικό ως προς την ουσία του, υπό την έννοια ότι η εξουσία βρισκόταν στα χέρια μιας δράκας αριστοκρατών/ευγενών.³

Κατά την ίδια περίοδο, λόγω και της εντατικοποίησης της ενασχόλησης με τα κλασικά γράμματα και της μελέτης της αρχαίας πολιτικής σκέψης (του Αριστοτέλη κυρίως), άρχισαν να εμφανίζονται και ριζοσπαστικές (σε σχέση –πάντα– με τη μεσαιωνική κουλτούρα, που θεωρούσε τη Μοναρχία ως την ορθότερη ή την πιο «θεάρεστη» μορφή πολιτεύματος) πολιτικές θεωρίες και απόψεις. Συγκεκριμένα, άρχισε να κερδίζει έδαφος η άποψη ότι ο λαός (popolo) ή το σύνολο των πολιτών (università) ήταν ο μοναδικός φορέας εξουσίας. Η άποψη αυτή είχε αρχίσει να γίνεται ευρύτερα διαδεδομένη μεταξύ των θεωρητικών της πολιτικής φιλοσοφίας στην Ιταλία, κατά τον πρώιμο 14^ο αιώνα, με πρωτοστάτη τον Marsilius της Πάδοβας (1275/80-1342/3).⁴ Σύμφωνα με τις πολιτειακές απόψεις του τελευταίου –που, ομολογουμένως, ήταν πολύ προχωρημένες για την εποχή του– από τη συνέλευση των πολιτών (universitas civium) πηγάζει κάθε εξουσία στην πολιτεία· η συνέλευση των πολιτών πρέπει να εγκρίνει τους νόμους, ακόμα δε και να διορίζει και να παύει, κατά την κρίση της, τα κυβερνητικά όργανα.⁵ Κατά τον Marsilius «κάθε πολίτης

³ Για μια γενική θεώρηση των συστημάτων διακυβέρνησης των ιταλικών πόλεων-κρατών κατά την περίοδο της Αναγέννησης, βλ. Najemi, «Governments», 184-207. Πιο αναλυτικά για τη διαμόρφωση των ανωτέρω συστημάτων διακυβέρνησης, βλ. D. Waley, *The Italian city-republics*, London – New York 1969 (ανατύπ. 1988), 32-68 και σποράδην· Martines, *Power and Imagination*, σποράδην. Για το σύστημα διακυβέρνησης της Βενετίας, βλ. E. Muir, *Civic ritual in Renaissance Venice*, Princeton 1981, 19-23· Lane, *Venice*, 250-273 και σποράδην.

⁴ Najemi, «Governments», 188. Ας σημειωθεί ότι την άποψη ότι η εξουσία εξαρτάται από τη βούληση του λαού διατύπωσε πρώτος ο Ιωάννης των Παρισίων (1220-1306), σχετικώς βλ. Κ. Γ. Μαυριά, *Ιστορία των πολιτικών ιδεών*, τ. 1, Αθήνα 1985, 130-132· G. H. Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, μετάφρ. Μ. Κρίσπη, Αθήνα άνευ έτους εκδόσεως (η μετάφρ. παραπέμπει πάντως στις «αμερικανικές» εκδόσεις του 1937 και 1961), 308-314.

⁵ Για τον Marsilius και τις πολιτικές θεωρίες του, βλ. Α. Πεχλιβανίδης, *Κράτος και Πολιτική στον Όψιμο Μεσαίωνα: Ο Μαρσίλιος της Πάδοβας και οι καταβολές του δημοκρατικού πολιτικού στοχασμού*, Θεσσαλονίκη 2019· Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, σποράδην· Najemi, «Governments», 188· Coleman,

πρέπει να είναι ελεύθερος»,⁶ είναι δε εξαιρετικά σημαντικό για την πολιτεία να αποτρέπει τις εσωτερικές αναστατώσεις ή τις στασιαστικές ενέργειες και να διατηρεί στο εσωτερικό την «ειρήνη/γαλήνη» και την «ησυχία/ηρεμία», επειδή αυτές οι τελευταίες αποτελούν τον κυριότερο παράγοντα, που μπορεί να εξασφαλίσει θετικό μέλλον για τον άνθρωπο, αυτό που ο Marsilius αποκαλεί «επαρκή ζωή», που, κατά την άποψή του, είναι ο στόχος κάθε ανθρώπου.⁷ Ας σημειωθεί ότι τη μέγιστη σημασία, που έχει για την πολιτεία η διασφάλιση της εσωτερικής τάξης και γαλήνης υπερτονίζει και ο Μακιαβέλλι, ο κορυφαίος ουμανιστής ιστορικός, πολιτικός και φιλόσοφος.⁸

Παραπλήσιες ιδέες με τον Marsilius περί της εκλογής των αρχόντων της πολιτείας από τον λαό διατυπώνουν και βενετοί ουμανιστές, όπως ο Lauro Quirini (α' ήμισυ του 15^{ου} αιώνα), μολονότι ο τελευταίος θεωρεί ότι μόνον οι ευγενείς μπορούν να έχουν δικαίωμα να εκλεγούν στα ανώτατα πόστα της πολιτείας, λόγω ίσως και των σχετικών ιδιαιτεροτήτων του βενετικού πολιτεύματος.⁹ Ωστόσο, και ο Quirini ταυτίζεται απόλυτα με τους υπόλοιπους ουμανιστές στη θέση ότι ο υπέρτατος στόχος της πολιτείας είναι να επιτύχει την ευτυχία/ευδαιμονία των πολιτών της.¹⁰

Στο πλαίσιο αυτών των συνθηκών, στο πολιτειακό περιβάλλον της Φλωρεντίας, δηλαδή σε εκείνο των «ελευθέρων» και των «δημοκρατικών» θεσμών, γεννήθηκε και ανδρώθηκε η ουμανιστική ιστοριογραφία. Οι ειδικοί μελετητές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας προβάλλουν την άποψη ότι ο Brunī, συνεχίζοντας τη «φιλελεύθερη» παράδοση, την οποία είχε εγκαινιάσει και καλλιεργήσει συστηματικά ο Salutati,¹¹ έγραψε το έργο *Historiarum Florentini populi*, έχοντας ως έναν από τους βασικούς του σκοπούς να διακηρύξει ότι το μεγαλείο της Φλωρεντίας οφείλεται στο «πλουραλιστικό» σύστημα διακυβερνήσεως και στους «ελευθέρους» θεσμούς της πόλης, οι οποίοι εγγυώνται την ισονομία και την ισοπολιτεία προς όλους.¹² Στην ουσία, το έργο *Historiarum Florentini populi* υμνεί τους

A History of Political Thought, τ. 2, 134-168· Black, *Political Thought in Europe*, 58 κ.εξ., 123-126· Μαυριά, *Ιστορία των πολιτικών ιδεών*, τ. 1, 135-145· Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, 316-334.

⁶ Το εντός εισαγωγικών απόσπασμα είναι γραμμένο στην αγγλική γλώσσα και προέρχεται από το Najemi, «Governments», 188.

⁷ Για τις εδώ αναφερόμενες απόψεις του Marsilius βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, 140. Για το ίδιο θέμα, βλ. Black, *Political Thought in Europe*, 58 κ.εξ.

⁸ Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη*, 144.

⁹ M. L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton, New Jersey 1986, 126-129 και σποράδην.

¹⁰ King, *Venetian Humanism*, 127-128.

¹¹ Cochrane, *Historians and Historiography*, 7 κ.εξ. Περισσότερα για τις πολιτικές απόψεις του Salutati, βλ. Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, 111· Viroli, *From Politics to Reason of State*, 72-73.

¹² Ianziti «Challenging Chronicles: Leonardo Brunī's *History of the Florentine People*», 254 κ.εξ.· Breisach, *Historiography*, 154· Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, 103-116· Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 228 κ.εξ.· Cochrane, *Historians and Historiography*, 9, 19 και σποράδην· Wilcox, *The Development*, σποράδην, 44-45· Baron, *The Crisis*, σποράδην.

«ελευθέρους θεσμούς» της πολιτείας, υπογραμμίζοντας σε κάθε ευκαιρία ότι η ύπαρξη των «πολιτικών (ή αστικών) ελευθεριών» ή της «δημοκρατίας» συνιστά την απαραίτητη προϋπόθεση για την πρόοδο και την ευημερία.¹³ Η ουμανιστική ιστοριογραφία, λοιπόν, από τη γένεσή της προβάλλει έντονα και αναδεικνύει την αξία, που έχουν οι έννοιες των «πολιτικών και αστικών ελευθεριών» («libertà») και της «ισότητας απέναντι στον νόμο», οι οποίες –υποτίθεται ότι– καθιερώθηκαν σε κάποιες από τις πόλεις-κράτη της Βόρειας Ιταλίας.¹⁴

Ειδικότερα, ο Brunì τονίζει στα διάφορα συγγράμματά του ότι το πολιτειακό καθεστώς της Φλωρεντίας σέβεται απόλυτα και εφαρμόζει έμπρακτα τις πολιτικές ελευθερίες του πολίτη, καθιερώνει ένα πλουραλιστικό μοντέλο διακυβέρνησης και απορρίπτει τον δεσποτισμό.¹⁵ Συνεχώς επανέρχεται στα γραπτά του η άποψη ότι στη Φλωρεντία βασιλεύει η ισότητα, η δικαιοσύνη και η ελευθερία, χωρίς να παρατηρούνται διακρίσεις ούτε καν μεταξύ των πλουσίων και των φτωχών.¹⁶ Επιπλέον, κατά τον Brunì, το ιδίομορφο «πλουραλιστικό» πολίτευμα της πόλης, με την εξουσία να διακλαδίζεται μεταξύ των διαφόρων συμβουλίων, των επαγγελματικών συντεχνιών και των ευρύτερων κοινωνικών ομάδων διασφαλίζει την κοινή, ορθή και επωφελή για όλους διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων.¹⁷ Για τον Brunì οι άρχοντες της πολιτείας πρέπει να τυγχάνουν εκλογής από τους πολίτες και οι πολίτες πρέπει να έχουν λόγο στις νομοθετικές ρυθμίσεις.¹⁸ Μάλιστα, ο πατέρας της ουμανιστικής ιστοριογραφίας προχωρά και ένα βήμα παρακάτω: διακηρύσσει κατά τρόπο απόλυτο ότι η *respublica* είναι η μόνη νόμιμη μορφή εξουσίας.¹⁹

Ο Brunì θεωρεί, ωσαύτως, ότι το κύριο στήριγμα των «ελεύθερων θεσμών» της πολιτείας και της «δημοκρατίας» συνιστούν οι νόμοι και η αποτελεσματική λειτουργία του θεσμού της δικαιοσύνης.²⁰ Το τελευταίο συμπληρώνει την άποψη, που διατύπωσε πιο πριν ο *Salutati*, ο μέντορας του Brunì, ότι δηλαδή δια μέσου της εφαρμογής των νόμων επέρχεται

¹³ Wilcox, *The Development*, σποράδη, κυρίως 32 κ.εξ· Baron, *The Crisis*, σποράδη.

¹⁴ Wilcox, *The Development*, 42-46 και σποράδη.

¹⁵ Cochrane, *Historians and Historiography*, 8-9· Wilcox, *The Development*, 67-75· Baron, *The Crisis*, 64-78 και σποράδη. Πρέπει να σημειώσουμε ότι η έννοια του πολίτη στις ιταλικές «δημοκρατίες» δεν ταυτίζεται με την έννοια του πολίτη στις σύγχρονές μας αστικές δημοκρατίες· στις ιταλικές «δημοκρατίες» συνήθως δεν θεωρούνταν ως πολίτες οι ανήκοντες στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα ή οι μη ενταγμένοι σε επαγγελματικές συντεχνίες ή σωματεία, βλ. σχετικώς A. Zorzi, «The popolo», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004, 145-164, εδῶ 145.

¹⁶ King, *The Renaissance*, 82-85· Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 230.

¹⁷ Viroli, *From Politics to Reason of State*, 77-81· Baron, *The Crisis*, 418-421 και σποράδη.

¹⁸ Black, *Political Thought in Europe*, 130-131.

¹⁹ Black, *Political Thought in Europe*, 131.

²⁰ Ianziti «Challenging Chronicles: Leonardo Brunì's *History of the Florentine People*», 254· Brunì, *History*, xvii· M. Viroli, *For Love of Country: An essay on patriotism and nationalism*, Oxford 1995, 27-28· Black, *Political Thought in Europe*, 131-132· Viroli, *From Politics to Reason of State*, 80· Wilcox, *The Development*, 72-73·

η ευημερία και η ευδαιμονία του πολίτη, εάν δε κάποτε οι νόμοι πάψουν να υφίστανται και να τηρούνται, τότε δεν θα είναι δυνατόν να ευδοκιμήσει τίποτε.²¹ Την τεράστια σημασία, που έχουν οι νόμοι και η νομοθεσία, για την επιβίωση της πολιτείας τονίζουν, επίσης, τόσο ο Bracciolini όσο και ο Μακιαβέλλι.²²

Επανερχόμενοι στις πολιτειακές απόψεις του Brunī σημειώνουμε ότι αυτός διατείνεται πως η πολιτεία μπορεί να ακμάσει και να μεγαλουργήσει μέσα από τις αρετές των πολιτών της, οι οποίες, όμως, καλλιεργούνται μόνον μέσα σε φιλελεύθερο και «πλουραλιστικό» πολιτειακό καθεστώς. Αυτές οι αρετές, ωστόσο, βρίσκονται υπό διωγμό ή παύουν να υφίστανται σε καθεστώτα αυταρχικά, δεσποτικά ή τυραννικά. Προχωρώντας ένα βήμα παρακάτω ο Brunī φτάνει μέχρι του σημείου να επιχειρηματολογήσει ότι το (αρχαίο) Ρωμαϊκό Κράτος παρήκμασε και, εν τέλει, κατέρρευσε, επειδή εγκατέλειψε τη «δημοκρατική» μορφή άσκησης της κρατικής εξουσίας και υιοθέτησε το αυτοκρατορικό πολίτευμα. Μέσα στο αυτοκρατορικό καθεστώς οι ελεύθεροι «ενάρετοι» πολίτες, που κατείχαν μέχρι τότε τα πολιτικά αξιώματα, αντικαταστάθηκαν από μετριότητες, δούλους και κόλακες. Δρώντας, δηλαδή, κατ' αυτόν τον τρόπο τα αυταρχικά καθεστώτα υπονομεύουν το μέλλον και την πρόοδο ενός κράτους. Τοιουτοτρόπως, υπερτονίζεται ξανά και ξανά στα γραπτά του Brunī ότι μόνον η (πιο) συλλογική μορφή διακυβέρνησης μπορεί να εγγυηθεί το μέλλον και την πρόοδο της πολιτείας.²³

Οι πιο πάνω απόψεις του Brunī για τα αυταρχικά καθεστώτα αντιπροσωπεύουν και τη γενικότερη απέχθεια των ουμανιστών απέναντι στην τυραννία και τα τυραννικά καθεστώτα. Ιδιαίτερα αρνητικά φορτισμένος, απεχθής και μισητός ήταν ο όρος τύραννος για τους ουμανιστές. Κατά τον Salutati τύραννος είναι «είτε αυτός, που σφετερίζεται την εξουσία, χωρίς να κατέχει νόμιμο τίτλο για να κυβερνά, είτε αυτός, που κυβερνά με τρόπο άδικο, χωρίς να σέβεται τους νόμους και τη δικαιοσύνη». Και συνεχίζει: «η αντίσταση εναντίον οποιουδήποτε έχει εγκαθιδρύσει καθεστώς τυραννίας είναι νόμιμη». Με άλλα λόγια, κατά τον Salutati, οι πολίτες έχουν κάθε νόμιμο δικαίωμα να προβάλουν αντίσταση στον τύραννο. Προσθέτει δε ο Salutati ότι «ένα τέτοιο θηρίο επιτρέπεται να ανατραπεί με τη χρήση βίας, ακόμα και να φονευθεί».²⁴ Άρα, για τον Salutati είναι απόλυτα νόμιμες τόσο η ανατροπή

²¹ Για τις απόψεις του Salutati για τους νόμους, βλ. Viroli, *From Politics to Reason of State*, 75-77· Garin, *Italian Humanism*, 31 κ.εξ.

²² Viroli, *From Politics to Reason of State*, 106· Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, 377-380.

²³ Brunī, *History*, τ. 1, xvii· Cochrane, *Historians and Historiography*, 8-9· Wilcox, *The Development*, 72-73· Baron, *The Crisis*, 54-61. Για τις ταυτόσημες περίπου απόψεις των βενετών ουμανιστών, βλ. King, *Venetian Humanism*, 126 κ.εξ.

²⁴ Τα εντός εισαγωγικών αποσπάσματα από τον Salutati είναι γραμμένα στην αγγλική γλώσσα στο C. Pearson, *Humanism and the Urban World: Leon Battista Alberti and the Renaissance City*, Pennsylvania 2011, 59-60

του τυράννου όσο και αυτή τούτη η τυραννοκτονία. Ίδιες απόψεις με τον Salutati διατυπώνει και ο ουμανιστής Bartolus του Sassoferrato (1313-1357), που χαρακτηρίζει την τυραννία «φρικτό κακό», «σκλαβιά», «καταπιεστική διακυβέρνηση χωρίς κανένα φραγμό», από την οποία όλοι πρέπει να απαλλαγούν για να «απολαύσουν από κοινού τη γλυκύτητα της ... ελευθερίας».²⁵ Αργότερα, κατά την περίοδο της Μεταρρύθμισης (ήτοι περίπου στα χρόνια του Φλωρίου), η άποψη για την ορθότητα της τυραννοκτονίας ετύγχανε της απόλυτης υποστήριξης τόσο των καλβινιστών μεταρρυθμιστών διανοητών όσο και των αντιπάλων τους Ιησουιτών.²⁶

Επιστρέφοντας στον Brunī πρέπει να πούμε ότι τα εχθρικά συναισθήματα του έναντι του δεσποτισμού ήταν απότοκο της ελληνικής του παιδείας και προπαντός της προσκόλλησής του στον Θουκυδίδη και στον αρχαίο ρήτορα Αίλιο Αριστείδη, οι οποίοι εξαίρουν στα έργα τους τα επιτεύγματα και τη λαμπρότητα της Αθηναϊκής Δημοκρατίας (και των πολιτών της).²⁷ Απόλυτα συνδεδεμένο με το τελευταίο είναι και η επιλογή του Brunī να τιτλοφορήσει το βασικό του σύγγραμμα ως *Historiarum Florentini populi*, κάτι που συνιστά πρωτοτυπία, αφού διά του τίτλου αυτού υπογραμμίζεται ότι ο «populus» («λαός») αποτελεί το επίκεντρο και την κινητήρια δύναμη της ιστορίας.²⁸ Από την άλλη, οι «δημοκρατικές» ευαισθησίες του Brunī ενισχύθηκαν και εντάθηκαν από την έντονη αντιπαράθεση της «δημοκρατικής» Φλωρεντίας με το «αυταρχικό» και «ολοκληρωτικό» καθεστώς του Giangaleazzo Visconti (+ 1402) του Μιλάνου. Η αντιπαράθεση εκείνη οδήγησε σε ανοιχτό πόλεμο (1390-1402), τον οποίο οι φλωρεντινοί ουμανιστές ιστοριογράφοι παρουσιάζουν ως μια σταυροφορία, που διεξάγει η Φλωρεντία για να προασπίσει τις «libertas Italiae» («πολιτικές ελευθερίες της Ιταλίας») απέναντι στον «δεσποτισμό», τον οποίο επιχειρεί να επιβάλει ο «τύραννος της Λομβαρδίας» Visconti.²⁹

(e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=438413&site=eds-live>). Πρβλ. Viroli, *From Politics to Reason of State*, 74-75.

²⁵ Τα εντός εισαγωγικών αποσπάσματα από τον Bartolus είναι γραμμένα στην αγγλική γλώσσα στο Najemi, «Governments», 189. Για τον Bartolus του Sassoferrato, βλ. Μαυριά, *Ιστορία των πολιτικών ιδεών*, τ. 1, 133-135.

²⁶ Watson, *Shakespeare*, 85. Πρέπει εδώ να σημειώσουμε ότι ορισμένες πτυχές των περί τυραννίας (και τυραννοκτονίας) απόψεων των ουμανιστών φιλοσόφων μπορούν να εντοπιστούν στο σύγγραμμα *Politicatus* του Ιωάννη του Salisbury, άγγλου φιλοσόφου, επισκόπου και πανεπιστημιακού καθηγητή του 12^{ου} αιώνα, σχετικώς βλ. Coleman, *A History of Political Thought*, τ. 2, 41-42· Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, 272-273.

²⁷ Baron, *The Crisis*, 191-198 και σποράδην.

²⁸ Brunī, *History*, τ. 1, xvi· Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, 115-116· Wilcox, *The Development*, 34-35.

²⁹ Cochrane, *Historians and Historiography*, 8-9· Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης*, 101-103· Wilcox, *The Development*, 37, 69-70· Baron, *The Crisis*, 28-46 και σποράδην (για τις «libertas Italiae», σελίδα 30 και σποράδην).

Πρέπει να σημειωθεί ότι δεν ασπάζονταν όλοι οι ουμανιστές διανοούμενοι τις πολιτικές θεωρίες και απόψεις των καγκελαρίων της Φλωρεντίας. Σε πολλές ιταλικές πόλεις ουμανιστές λόγιοι είχαν θέσει εαυτούς στην υπηρεσία τοπικών ηγεμόνων και δεσποτών· αρκετοί λ.χ. ουμανιστές λόγιοι υπηρετούσαν τους Visconti του Μιλάνου, και, ως εκ τούτου, στα γραπτά τους απέφευγαν επιμελώς να θίξουν κάποια θέματα, τα οποία θα μπορούσαν να ενοχλήσουν τους κυρίους τους (ή την εξουσία τους). Απεναντίας, μάλιστα, φρόντιζαν να εγκωμιάζουν τους δεσπότες και να παρουσιάζουν τον (μοναρχικό) τρόπο διακυβέρνησής τους ως ιδιαίζοντως επωφελή για τους υπηκόους. Ωστόσο, και αυτοί τόνιζαν τη σημασία της απρόσκοπτης τήρησης του νόμου και υποστήριζαν ότι ήταν απαραίτητες τόσο η λειτουργία αντιπροσωπευτικών συμβουλίων (ή συνελεύσεων) εντός του κράτους όσο και η υποχρεωτική λογοδοσία των αρχόντων.³⁰

Ιδέες ταυτόσημες με εκείνες των ουμανιστών της Φλωρεντίας διαποτίζουν, επίσης, τα συγγράμματα του βενετικού ουμανισμού και, ασφαλώς, των επίσημων κρατικών βενετών ιστορικών, όπως των Sabellico και Bembo, οι οποίοι βαδίζουν στα χνάρια του Brunì και τους οποίους –όπως λέχθηκε– ο Φλώριος γνωρίζει καλά και ενίοτε αντιγράφει. Άλλωστε, η θέση ότι η Βενετία ιδρύθηκε «ελεύθερη», δηλαδή από «ελεύθερους» πολίτες, και ότι η ίδια κατοχύρωνε συνθήκες ελευθερίας, ισονομίας και ισότητας για όλους (όπως και η Φλωρεντία του Brunì) καλλιεργούνταν συστηματικά από τη βενετική κρατική προπαγάνδα (αλλά και τους βενετούς διανοουμένους και λογίους) και ήταν ένα από τα βασικά συστατικά στοιχεία του αποκαλούμενου «μύθου της Βενετίας»· το δε «ελεύθερο» πολίτευμα της πόλης εκθειάζονταν ως το τελειότερο.³¹ Για τους Βενετούς η κρατική κυριαρχία και εξουσία πηγάζει από την αστική κοινότητα («commune»), δηλαδή τους πολίτες, και όχι από τον Θεό μέσω μεσαζόντων (ήτοι του αυτοκράτορα ή του πάπα).³²

Τηρώντας, λοιπόν, απαρέγκλιτα την επίσημη βενετική πολιτική και παράδοση πάνω στο θέμα των ελευθεριών (libertà) ο Sabellico, ο πρώτος επίσημος ιστορικός της Γαληνοτάτης, απαξιώνει τα μοναρχικά πολιτεύματα. Διακηρύσσει δε με ρητορική δεινότητα ότι η πόλη της Βενετίας ξεπερνά και την αρχαία Ρώμη «per santità de leggi, per equità di giustizia e di bontà, e per altri ordini» («στην ιερότητα των νόμων, στην ισότητα έναντι της δικαιοσύνης και στην καλοσύνη και σε πολλούς άλλους τομείς»). Προσθέτει δε ότι οι ιδρυτές της

³⁰ Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη*, 144· Lane, *Venice*, 218. Πρβλ. Black, *Political Thought in Europe*, 130.

³¹ Για τον «μύθο της Βενετίας» βλ. D. Rosand, *Myths of Venice: The Figuration of a State*, Chapel Hill – London 2001, σποράδη· Cr. Kallendorf, *Virgil and the Myth of Venice: Books and Readers in the Italian Renaissance*, Oxford 1999, 13 κ.εξ· Cochrane, *Historians and Historiography*, 59-86· Muir, *Civic Ritual*, 21· Lane, *Venice*, 220. Ας υπομνησθεί εδώ ότι ένας από τους ιδρυτικούς μύθους της Βενετίας ήθελε την πόλη να έχει θεμελιωθεί από πρόσφυγες προερχόμενους από την Τροία, πόλη που –κατά τους εμπνευστές του μύθου– ήταν ανέκαθεν «ελεύθερη» και δεν υποτάχθηκε ποτέ σε κανένα κυρίαρχο, βλ. Muir, *Civic Ritual*, 67-68.

³² Cochrane, *Historians and Historiography*, 60· Lane, *Venice*, 90, 118.

Βενετίας «volendo essi prouedere, che la liberta, nella quale era nata la città, fosse perpetua, facendo una forma di viuere, e di giustitia à tutti eguale, di santi ordini, e leggi fabricarono i ripari e le fortezze della loro città» («επιθυμώντας να διασφαλίσουν ότι η ελευθερία, μέσα στην οποία γεννήθηκε η πόλη, θα παρέμεινε για πάντα, διαμόρφωσαν έναν τρόπο ζωής με δικαιοσύνη για όλους, με ιερές διατάξεις, και [σ.σ. έτσι] οι νόμοι αποτέλεσαν τα καταφύγια και τα φρούρια της πόλης τους»)³³ Ο Bembo, ο συνεχιστής του Sabellico, εκφράζει την περηφάνεια των Βενετών για τους θεσμούς της (Γαληνοτάτης) Δημοκρατίας.³⁴ Οι επίσημες αυτές βενετικές απόψεις για τις ελευθερίες και τη σημασία τους δεν αρθρώνονταν μόνον για σκοπούς προπαγάνδας· η ιστορία έχει να παρουσιάσει περιστατικά, τα οποία αποδεικνύουν ότι η Βενετική Δημοκρατία αντιλαμβάνονταν ως καθήκον της ακόμα και την ανάληψη πολεμικής δράσης εκ μέρους της, για να υπερασπιστεί τις «libertas Italiae». Συγκεκριμένα, η Βενετία έκανε το παν, για να προλάβει και να αποτρέψει την κατάργηση του «δημοκρατικού» πολιτεύματος στη Φλωρεντία, μη διακινδυνεύοντας προς τούτο και αυτήν ακόμα τη σύγκρουση με τον «τύραννο της Λομβαρδίας». Δρώντας μέσα σε αυτή τη «δημοκρατική» ατμόσφαιρα οι διανοητές της Φλωρεντίας και της Βενετίας προωθούσαν την καλλιέργεια της ιδέας ότι οι δυο Δημοκρατίες όφειλαν να αλληλοβοηθούνται και να αλληλοϋποστηρίζονται, έτσι ώστε να μπορέσουν να διατηρηθούν ζωντανοί οι «ελεύθεροι θεσμοί» στην Ιταλία.³⁵

Εδώ εγείρεται εύλογα το ερώτημα: η βενετοκρατούμενη Κύπρος είχε επαφή με τις νέες πολιτικές θεωρίες και προσεγγίσεις του ουμανισμού; Η απάντηση είναι σίγουρα καταφατική, γιατί θα ήταν παράλογο το να ισχυριστεί κανείς ότι η Κύπρος, μία υπερπόντια κτήση της Βενετίας, θα ήταν ποτέ δυνατόν να μείνει εκτός της διάδοσης των νέων αυτών ουμανιστικών πολιτικών ιδεών, αφ' ης στιγμής στην Ιταλία, και κυρίως στη Βενετία, τη Μητρόπολη, τα θέματα αυτά συζητιούνταν πλατιά ήδη δυο αιώνες πριν, γράφονταν και εκδίδονταν βιβλία με περιεχόμενο τις φιλελεύθερες πολιτικές προσεγγίσεις, και η ίδια η Βενετία προπαγάνδιζε επίσημα τον χαρακτήρα της ως «ελεύθερη» πολιτεία και κόμπαζε γι' αυτό. Στα μέσα, λοιπόν, του 16^{ου} αιώνα οι φιλελεύθερες πολιτικές αυτές ιδέες περί «ελεύθερης» ευνομούμενης πολιτείας, βασισμένης στην ισότητα, στη δικαιοσύνη κλπ., πρέπει να κυκλοφορούσαν ευρύτατα, χάρη και στην έντυπη πλέον διάδοση των συγγραμμάτων, και, οπωσδήποτε, θα έφταναν και στην Κύπρο. Επιπλέον, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτές τις πολιτικές ιδέες κουβαλούσαν μαζί τους στην Κύπρο και οι δεκάδες

³³ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico*, f. 3r.

³⁴ Bembo, *History*, τ. 1, 3-5, βιβλίο Α' (§1).

³⁵ Baron, *The Crisis*, 387-403, κυρίως 391-395. Ο Sabellico σημειώνει με αυταρέσκεια ιδιαίτερα την υποστήριξη που πρόσφεραν οι Βενετοί για τη διάσωση των «ελευθεριών» στη Φλωρεντία, βλ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 84.

κύπριοι απόφοιτοι των ιταλικών πανεπιστημίων αλλά και οι πολυάριθμοι μορφωμένοι βενετοί αξιωματούχοι, που υπηρετούσαν στην Αποικιακή Διοίκηση, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Ως εκ τούτου, μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα ότι οι μορφωμένοι Κύπριοι του 16^{ου} αιώνα θα ήταν εξοικειωμένοι σε μεγάλο βαθμό με την ουμανιστική (και βενετική) πολιτική σκέψη. Σε αυτό το συμπέρασμα μάς οδηγεί και ένα άλλο επιπρόσθετο στοιχείο: η παρουσία των φιλελεύθερων ουμανιστικών πολιτικών ιδεών μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου Βουστρωνίου.

Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά αμφιβολία, λοιπόν, ότι οι Κύπριοι του 16^{ου} αιώνα ήταν γνώστες των ουμανιστικών πολιτικών αντιλήψεων. Σίγουρα, όμως, οι καινούργιες «φιλελεύθερες» πολιτικές αντιλήψεις δεν ήταν δυνατόν να τύχουν εφαρμογής στην Κύπρο του 16^{ου} αιώνα: κάθε απόπειρα εγκαθίδρυσης ενός πολιτεύματος στα πρότυπα της Βενετίας ή της Φλωρεντίας ή η δημιουργία πολιτικής ζωής ήταν από κάθε άποψη εκτός συζήτησης, αφού όλες οι εξουσίες ήταν στα χέρια της αποικιακής δύναμης. Ωστόσο, οι ιδέες ενός (πιο) συλλογικού τρόπου διακυβέρνησης, που και τα ίδια τα επίσημα κείμενα των βενετών κατακτητών προπαγάνδιζαν κατά κόρον, φαίνεται ότι είχαν επηρεάσει τους κατακτημένους Κυπρίους. Οι τελευταίοι εμφανίζονται να διεκδικούν από τους βενετούς κατακτητές μερίδιο στην άσκηση της εξουσίας από πολύ νωρίς, ήδη από την έναρξη της Βενετοκρατίας.³⁶ Οι Βενετοί, πιθανόν, με τη σειρά τους δεν είδαν αρνητικά αυτές τις κυπριακές διεκδικήσεις: εξάλλου, οι ίδιοι περηφανεύονταν για το «δημοκρατικό» τους πολίτευμα, που το θεωρούσαν ως τον κυριότερο παράγοντα του μεγαλείου της Βενετίας. Βέβαια, οποιαδήποτε εκχώρηση εξουσιών εκ μέρους του κατακτητή προς τους κατακτημένους ήταν αναμενόμενο ότι θα γινόταν σε «λογικά» πλαίσια, χωρίς να τεθούν σε κίνδυνο τα συμφέροντα της Μητρόπολης. Εδώ πρέπει να αναζητηθεί –ίσως– και ένας από τους λόγους, που οι Βενετοί επέτρεψαν ή ενθάρρυναν τη σύσταση των αστικών συμβουλίων (για τα οποία έγινε λόγος πιο πάνω), στα οποία παραχωρήθηκαν σημαντικές κρατικές αρμοδιότητες, οι οποίες μάλιστα με την πάροδο του χρόνου διευρύνονταν. Ας σημειωθεί ότι η Αποικιακή Διοίκηση, μάλιστα, είχε φτάσει μέχρι του σημείου, κατά τις παραμονές της οθωμανικής εισβολής του 1570, να θεσμοθετήσει τη λειτουργία ενός ενδεκαμελούς Συμβουλίου, αποτελούμενου από κυπρίους ευγενείς, που θα πλαισίωνε και θα παρείχε συμβουλές στον βενετό τοποτηρητή κατά την άσκηση των καθηκόντων του.³⁷

³⁶ Βλ. ανωτέρω 1.1.2 και παράρτημα αρ. 1.

³⁷ Collenberg, «Δομή και Προέλευση», 828.

3.6.3. Η πολιτική σκέψη και φιλοσοφία της *Ιστορίας της Κύπρου*

Στο υποκεφάλαιο τούτο θα μελετήσουμε την πολιτική σκέψη και φιλοσοφία του Φλώριου Βουστρωνίου, έτσι όπως αυτή ξεπροβάλλει σε διάφορα χωρία της *Ιστορίας της Κύπρου*. Όπως είδαμε στο προηγούμενο υποκεφάλαιο, ο Φλώριος έγραψε την *Ιστορία της Κύπρου*, μέσα σε ένα ιδεολογικό περιβάλλον, όπου κυκλοφορούσαν οι ουμανιστικές (και οι βενετικές) πολιτικές θεωρίες και απόψεις. Δεν πρέπει να θεωρηθεί έκπληξη, λοιπόν, η διαπίστωση ότι υπάρχουν συγκεκριμένα χωρία μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπου ο Φλώριος εκφράζει τις πολιτικές του πεποιθήσεις και τις απόψεις του για τα θέματα του πολιτεύματος ή για τον τρόπο διακυβέρνησης. Ας σημειωθεί ότι τα χωρία αυτά εντοπίζονται προπαντός (αλλά όχι αποκλειστικά) στους φτιαχτούς λόγους ή τις ομιλίες, που ο ίδιος ο ιστορικός βάζει στο στόμα των πρωταγωνιστών του έργου του. Τονίζουμε πως θεωρούμε βέβαιο ότι οι συγκεκριμένοι λόγοι αποτελούν προϊόν πρωτότυπης σύνθεσης του συγγραφέα, επειδή αυτοί απουσιάζουν από όλες τις προγενέστερες πηγές (*Gestes des Chiprois*, *Chronique d'Amadi*, *Εζήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου), τις οποίες χρησιμοποιεί (ή φέρεται να χρησιμοποιεί) ο Φλώριος. Φυσικά εδώ φρονούμε ότι είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε ότι ο Φλώριος –εκτός από λόγους που κατασκευάζει εκ του μηδενός– πολύ συχνά επεξεργάζεται ή τροποποιεί λόγους, που παραλαμβάνει από προγενέστερες πηγές, με προοπτική να εξυπηρετηθεί η στοχοθεσία του.

Οπωσδήποτε, ο περιορισμένος χώρος ενός λόγου ή μιας δημόσιας ομιλίας κάποιου πρωταγωνιστή της *Ιστορίας της Κύπρου* δεν ήταν ο κατάλληλος για μια πλήρη και εις βάθος ανάπτυξη της πολιτικής σκέψης και φιλοσοφίας του Φλώριου. Παρά ταύτα, έστω και μέσα από μερικές αράδες κειμένου, ο Φλώριος καταφέρνει να μας κάνει κοινωνούς της δικής του πολιτικής φιλοσοφίας. Και, όπως θα δούμε παρακάτω, η πολιτική φιλοσοφία του ιστορικού μας ταυτίζεται απόλυτα με τη φιλελεύθερη πολιτική φιλοσοφία, που πλασάρει η ουμανιστική (και η βενετική) ιστοριογραφία. Πολιτικές απόψεις και ιδέες, λοιπόν, που προπαγανδίζονται από την ουμανιστική ιστοριογραφία, όπως είναι εκείνες του (πιο) συλλογικού τρόπου διακυβέρνησης, οι ιδέες ότι οι νόμοι συνιστούν το κρηπίδωμα της πολιτείας και την εγγύηση της ελευθερίας, ότι οποιαδήποτε εξουσία, που δεν πηγάζει από τη συλλογική βούληση είναι τυραννική (και μη νόμιμη) ή όποιος με παράνομο τρόπο καταλαμβάνει (ή κατέχει) την εξουσία είναι τύραννος και πρέπει να απομακρυνθεί (ή και να φονευθεί) απαντούν στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι ο Φλώριος επιχειρεί με έντεχνο τρόπο να μεταλαμπαδεύσει στους αναγνώστες αυτές του τις απόψεις μέσω της σύνθεσης της *Ιστορίας της Κύπρου*, μολονότι οι πλείστοι των αναγνωστών (των ευγενών, εν προκειμένω, στους

οποίους απευθύνει το έργο) θα ήταν όχι μόνο εξοικειωμένοι, αλλά πιθανότατα και οπαδοί των ιδεών αυτών. Το τελευταίο αυτό συμπέρασμα προκύπτει από δυο δεδομένα. Πρώτον, ο κάθε συγγραφέας γράφει, για να ευχαριστήσει τους αναγνώστες του (ο Φλώριος γράφει, κατά δική του ομολογία, για να ικανοποιήσει τους ευγενείς): επομένως, ο ιστορικός δεν θα τολμούσε να αποτυπώσει κάτι στο χαρτί, να διατυπώσει απόψεις και σκέψεις, που δεν θα ήταν αποδεκτές από τους ευγενείς ή δεν θα τύγχαναν της (γενικής, αν όχι απόλυτης) επιδοκimasίας των τελευταίων. Δεύτερον και σημαντικότερο, πρέπει να έχουμε πάντοτε υπόψη μας ότι ο Φλώριος γράφει την *Ιστορία της Κύπρου* έχοντας ως έναν από τους βασικότερους σκοπούς του να προσφέρει μια εξωραϊσμένη εικόνα για το παρελθόν, δηλαδή μέσω της ανάγνωσης του έργου επιδιώκει να προκαλέσει αισθήματα ευχαρίστησης, αυταρέσκειας και πατριωτικής περηφάνειας για τα επιτεύγματα των προγόνων στους αναγνώστες του (ας σημειωθεί ότι ο ιστορικός, συχνά, για να το πετύχει αυτό, δεν διστάζει να διαστρεβλώσει την ιστορική πραγματικότητα και να εισαγάγει στην ιστορική αφήγηση μυθεύματα ή φαντασιοκοπήματα).³⁸ Αυτά τα αισθήματα θα ήταν αδιανόητο να αναπτυχθούν στη ψυχή του αναγνώστη, αν ο Φλώριος έγραφε κάτι που θα προκαλούσε δυσαρέσκεια στον τελευταίο. Κατά συνέπεια, οι όποιες αναφορές (ή παρεμβολές) κάνει ο Φλώριος για τις σύγχρονες του ουμανιστικές πολιτικές θεωρίες (ή ιδέες), πρέπει να θεωρήσουμε ότι ευχαριστούσαν τον αναγνώστη, πράγμα που δείχνει ξεκάθαρα ότι οι ουμανιστικές πολιτικές θεωρίες (ή ιδέες) όχι μόνο ήταν διαδομένες στην Κύπρο των μέσων του 16^{ου} αιώνα, αλλά και, επιπρόσθετα, ότι αυτές ετύγχαναν και μεγάλης επιδοκimasίας, αποδοχής και υποστήριξης από κύκλους εντός του νησιού (τουλάχιστον από τους ευγενείς, στους οποίους απευθύνεται το έργο).

Ξεκινώντας, λοιπόν, πρώτα πρώτα από την (πολιτική) θέση, που κέρδιζε την υποστήριξη των ουμανιστών, ότι η κρατική εξουσία, για να είναι νόμιμη, πρέπει να πηγάζει από τη λαϊκή βούληση (με ότι και αν σημαίνει ή συνεπάγεται αυτό), παρατηρεί κανείς ότι ακόμα και αυτή η πολύ προοδευτική –για τα δεδομένα της εποχής– πολιτική θέση αναπτύσσεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Η παρουσία της πολιτικής αυτής θέσης εντοπίζεται μέσα σε ένα χωρίο του έργου, συγκεκριμένα σε έναν λόγο, που ο Φλώριος βάζει στο στόμα του Nicolas Morabit, βισκούντη (ή άλλως υποκόμητα) της Λευκωσίας. Ο τελευταίος, στην προσπάθειά του να αποσοβήσει το ξέσπασμα ταραχών στην πόλη και τυχόν αμφισβήτηση ή δολοφονία του ιδίου (Απρίλιος 1474), παρουσιάζεται να απευθύνει έναν λόγο προς τους συναθροισμένους πολίτες: ας σημειωθεί ότι ένας μικρός λόγος του Morabit υπάρχει στον

³⁸ Περισσότερα για αυτή την τάση του Φλωρίου προς τη μυθοπλασία με σκοπό τον εξωραϊσμό του παρελθόντος, βλ. κατωτέρω 3.7.

Γεώργιο Βουστρώνιο, αλλά, όπως γίνεται και σε άλλες περιπτώσεις, ο Φλώριος τον τροποποιεί με μαεστρία, τον επεκτείνει, για να εξυπηρετήσει τους δικούς του σκοπούς.³⁹ Ο λόγος του Morabit έχει στα βασικότερά του σημεία ως εξής:

«Iddio sa ch'io non studio altro, giorno e notte, se non farvi abundantia di viver, e di tenervi in quiete e pace; e nelle vostre differentie civil con ogni equità procedere senza parzialità, senz'odio, e senza alcuna sinistra machinatione ... s'io vi sono molesto in cosa alcuna, se vi par ch'io manchi in cosa alcuna del debito mio verso di voi, s'io non mi governo bene e lealmente, come padre e voi figli, vi prego me lo vogliate dire liberamente, perchè vi prometto, che quando conoscerò non vi sia grato il mio governo, lascierò quest'ufficio molto contento. E così vi giuro e prometto, sopra la fede mia» («ο Θεός ξέρει ότι μέρα και νύχτα δεν με απασχολεί τίποτε άλλο, από το να έχετε ευτυχία/ευδαιμονία στη ζωή σας και [σ.σ. από] το να ζείτε σε συνθήκες ησυχίας/ηρεμίας και ειρήνης/γαλήνης· τις πολιτικές σας αντιπαραθέσεις τις διαχειρίζομαι με δικαιοσύνη/ισότητα, με αμεροληψία, χωρίς προσωπική έχθρα και χωρίς δυσμενείς δολοπλοκίες ... εάν σας είμαι ενοχλητικός σε κάποιο πράγμα, εάν νομίζετε ότι φάνηκα ανεπαρκής στην εκτέλεση των υποχρεώσεών μου απέναντι σας, εάν δεν κυβερνώ με καλό και νόμιμο τρόπο, ως εάν να είμαι ο πατέρας και σεις τα παιδιά του, σας παρακαλώ να μου το πείτε καθαρά, γιατί σας υπόσχομαι ότι, όποτε έρθει στην αντίληψή μου ότι ο τρόπος άσκησης της διοίκησης από μένα δεν απολαμβάνει της ικανοποίησής σας, θα εγκαταλείψω αυτό το αξίωμα με μεγάλη προθυμία. Αυτό σας το ορκίζομαι και το υπόσχομαι στην πίστη μου»)⁴⁰

Ο λόγος αυτός παρουσιάζει, χωρίς αμφιβολία, ξεχωριστό ενδιαφέρον. Η περίπτωση προσφέρεται κατάλληλα και ο Φλώριος αρπάζει την ευκαιρία να μνησεί –διά στόματος του βισκούντη– τον αναγνώστη στις ουμανιστικές –και δικές του από ότι φαίνεται– πολιτικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις για το πελώριο ζήτημα της αμφίδρομης σχέσης μεταξύ αρχόντων και αρχομένων. Ο λόγος του βισκούντη είναι, στην ουσία, θα έλεγε κανείς, μια σύντομη διατριβή για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται και να μεταχειρίζονται τους πολίτες οι ασκούντες την εξουσία, καθώς επίσης και για το ποιος είναι ο ορθός και ενδεδειγμένος τρόπος άσκησης της εξουσίας εκ μέρους των αρχόντων. Η άσκηση της εξουσίας, υποβάλλει ο Φλώριος, πρέπει να γίνεται με δικαιοσύνη/ισότητα και αμεροληψία, η διατήρηση δε της εσωτερικής γαλήνης οφείλει να είναι η πρώτη μέριμνα των αρχόντων. Η –τοιουτοτρόπως– «ιδανική» άσκηση της εξουσίας θα φέρει την πολυπόθητη ευημερία/ευδαιμονία στους πολίτες, πράγμα που ασφαλώς είναι η πρωταρχική φροντίδα των σωστών –κατά τους ουμανιστές– αρχόντων. Γι' αυτό ο αναγνώστης μένει έκπληκτος από την ένταση, με την οποία ο βισκούντης πασχίζει να πείσει τους πολίτες ότι ο ίδιος τήρησε, έπραξε όσα έπρεπε να πράξει ως «σωστός» άρχοντας. Προς το τέλος της ομιλίας του, ο βισκούντης διακηρύσσει με έμμεσο τρόπο ότι η εκλογή των αρχόντων εναπόκειται στη

³⁹ (M)Πουστρούς, *Διήγησις*, 290.14-292.4· Boustronios, *A Narrative*, 165-166 (§264).

⁴⁰ Bustron, *Chronique*, 450.12-27.

θέληση των πολιτών, αναπαράγοντας, έτσι, τις ουμανιστικές πολιτικές θέσεις, ότι δηλαδή η άσκηση κάθε εξουσίας πηγάζει από τον λαό και, ως εκ τούτου, οι άρχοντες πρέπει να τυγχάνουν της εμπιστοσύνης του λαού. Θα έλεγε κανείς ότι στην ομιλία του βισκούντη παρουσιάζεται μια σύνοψη της πολιτικής σκέψης του Marsilius της Πάδοβας και των ουμανιστών πολιτικών φιλοσόφων της Βενετίας και της Φλωρεντίας, που είδαμε πιο πάνω.⁴¹

Οι φιλελεύθερες ουμανιστικές ιδέες, που ο Φλώριος είχε για την άσκηση της κρατικής εξουσίας, αποκαλύπτονται και από μία άλλη περικοπή της *Ιστορίας της Κύπρου*. Η συγκεκριμένη περικοπή προέρχεται από ένα μεγαλύτερο κομμάτι κειμένου, το οποίο αποτελεί (κατά το μάλλον ή ήττον) πιστή μετάφραση στην ιταλική γλώσσα ενός τμήματος κειμένου από τον λόγο/σύγγραμμα *Ευαγόρας* του αρχαίου αθηναίου ρήτορα Ισοκράτη. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι ο Φλώριος τροποποιεί σκόπιμα το κείμενο του αρχαίου ρήτορα με την εισαγωγή μιας λέξης με ουμανιστικό πολιτικό περιεχόμενο, προκειμένου, προφανώς, να εκθειάσει ακόμη περισσότερο τον αρχαίο κύπριο βασιλιά Ευαγόρα στα μάτια του αναγνώστη του 1560. Ωστόσο, η συγκεκριμένη λέξη φανερώνει πλήρως τις πολιτειακές πεποιθήσεις του ιστορικού:

«et molti greci huomini ... abbandonando la propria patria, per habitare con esso lui, se ne vennero a stare in Cipri, stimando il regno di Evagora non solo più commune della republica loro, ma anchora molto più stabile, e più giusto» («και πολλοί Έλληνες ... εγκαταλείποντας την πατρίδα τους, για να κατοικήσουν μαζί του [σ.σ. στην επικράτεια του Ευαγόρα], ήλθαν να διαμείνουν στην Κύπρο, εκτιμώντας ότι η εξουσία του Ευαγόρα είναι όχι μόνο πιο συλλογική/πλουραλιστική/δημοκρατική από την δική τους πολιτεία, αλλά και, επιπλέον, πολύ πιο σταθερή και δίκαιη».⁴²

Εδώ χρειάζεται να προσέξουμε με ποιον τρόπο ο Φλώριος μεταφέρει στην ιταλική γλώσσα (με τροποποίηση) τη φράση του Ισοκράτη «ήγούμενοι κουφοτέραν και νομιμωτέραν είναι την Ευαγόρου βασιλείαν» («θεωρώντας ότι η βασιλεία του Ευαγόρα είναι πιο ανάλαφρη [σ.σ. για τους πολίτες] και πιο νόμιμη»). Στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, λοιπόν, ο Φλώριος μεταφράζει τις λέξεις του πρωτοτύπου του Ισοκράτη, οι οποίες σημαίνουν «πιο ανάλαφρη [σ.σ. για τους πολίτες] και πιο νόμιμη εξουσία» ως «più commune». Χρησιμοποιεί, δηλαδή, ο Φλώριος τον πολιτειακό όρο «commune» (τον οποίο αποδώσαμε ως εξουσία «συλλογική/πλουραλιστική/δημοκρατική»), όρο με τον οποίο αποκαλούσαν το πολίτευμά τους οι ιταλικές «δημοκρατίες» στην Αναγέννηση.⁴³ Η επιλογή της

⁴¹ Ίσως τα γεγονότα του 1556 (λαϊκή στάση και παραίτηση του βισκούντη της Λευκωσίας Διομήδη Strambal(d)i, πιθανού μεταφραστή του Μαχαιρά) να υπήρξαν η πηγή έμπνευσης του ιστορικού για τη σύνθεση του ενταύθα επεισοδίου με τον βισκούντη. Για τα γεγονότα, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 250.

⁴² Bustron, *Chronique*, 36.25-28. Πρβλ. Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, 51 και ανωτέρω 2.3.2.

⁴³ Για τον όρο «commune», που σήμαινε τρόπον τινά το «κοινόν» των πολιτών, βλ. Black, *Political Thought in Europe*, 117-135.

συγκεκριμένης λέξης εκ μέρους του ιστορικού οπωσδήποτε δεν είναι τυχαία· απεναντίας υποδηλώνει ότι στο μυαλό του Φλωρίου η «commune» ήταν «η πιο νόμιμη» και η λιγότερο επαχθής μορφή εξουσίας για τους πολίτες. Επομένως, ο ιστορικός –εμμέσως πλην σαφώς– μας αποκαλύπτει τη δική του προτίμηση ως προς το πολίτευμα: ο Φλώριος θεωρεί την «commune», ήτοι το πολίτευμα των ιταλικών «δημοκρατιών», ως το ιδανικότερο πολίτευμα που μπορεί να υπάρξει και το πλέον επωφελές (ή το λιγότερο επαχθές) για τους πολίτες.

Υπενθυμίζουμε ότι ο Φλώριος έχει ως στόχο την εξιδανίκευση του κυπριακού παρελθόντος (και εδώ συγκεκριμένα τον εγκωμιασμό του Ευαγόρα Α'), άρα, η συγκεκριμένη αναφορά υπηρετεί σίγουρα αυτόν τον σκοπό. Προφανώς ο Φλώριος, για να αποδώσει με τον όρο «commune» τις πιο πάνω λέξεις του πρωτοτύπου του Ισοκράτη (και κατ' ακολουθίαν να παρουσιάσει τον Ευαγόρα ως δήθεν εγκαθιδρύσαντα φιλελεύθερο πολίτευμα στο νησί, παρόμοιο με εκείνο των ιταλικών «δημοκρατιών»), προσδοκούσε ότι ο αναγνώστης του θα εκτιμήσει και θα θαυμάσει ακόμη περισσότερο τον Ευαγόρα. Κατά συνέπεια, δεν πρέπει να είμαστε μακριά από την αλήθεια, αν ισχυριστούμε ότι πολλοί από τους αναγνώστες της *Ιστορίας της Κύπρου* ασπάζονταν την άποψη ότι η συγκεκριμένη μορφή πολιτεύματος (η «commune», ήτοι το πολίτευμα των ιταλικών «δημοκρατιών») συνιστούσε την ιδανικότερη και την τελειότερη μορφή άσκησης της κρατικής εξουσίας. Στο σημείο αυτό θα άξιζε να διακινδυνεύσουμε μια εικασία και να ισχυριστούμε ότι ο Φλώριος (και, προφανώς, μέρος των ευγενών αναγνωστών του και ίσως εντολέων του ή παραγγελιοδοτών του) πιθανότατα οραματίζονταν την εγκαθίδρυση στην Κύπρο, μετά το τέλος της βενετικής κυριαρχίας, ενός πολιτεύματος στα πρότυπα του βενετικού, όπου θα επικρατούν οι «ελευθερίες» και ο πλουραλισμός, αλλά οι ευγενείς και η αριστοκρατία θα κυβερνούν.⁴⁴

Άλλα χωρία της *Ιστορίας της Κύπρου* μάς δίνουν τη δυνατότητα να εξαγάγουμε και άλλες απόψεις του ιστορικού μας επί των θεμάτων της λειτουργίας του πολιτεύματος, και, μάλιστα, έναντι του ζητήματος της τυραννίας, ήτοι της παράνομης υφαρπαγής της ανώτατης αρχής του κράτους. Τα εν λόγω χωρία εμφανίζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, βρίσκονται δε και πάλι στους κατασκευασμένους λόγους, που διανθίζουν το κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Από έναν τέτοιο λόγο θα παραθέσουμε εκτενή αποσπάσματα, συγκεκριμένα από τον λόγο, που απευθύνει η βασιλομήτωρ Ισαβέλλα ντ' Ιμπελέν, μητέρα του επίδοξου πραξικοπηματία Αμωρύ, προς τον γιο της, προσπαθώντας να τον αποτρέψει από το να προχωρήσει στο πραξικόπημα κατά του βασιλιά Ερρίκου Β', αδελφού του (1306):

⁴⁴ Για τους πιθανούς οραματισμούς του Φλωρίου για αναβίωση του Βασιλείου των Λουζινιανών, βλ. κατωτέρω 3.7.

«che pensi tu di fare, o Almerico figliuolo, contra il re, tuo fraello et tuo signore? Qual maggior infamia, qual maggior ingiuria, tu puoi acquistar mai che farti conoscere al mondo per disleale contra il tuo re...? Non ti ricordi li beneficii havuti da lui, li honori con li quali ti ha ornato, il sacramento che tu li facesti del homaggio et liggezza, che li giurasti tanto solennemente d'essergli fidele, et deffender l'honor, el regno, et la persona sua contra tutti li viventi? Deh! figliol mio, non sopportar tanta infamia, perchè non potrai poi comparer più dove sarà alcun re, o signore; ne potrai dir parola a nessun homo libero, che non ti possa responder: Tacci, disleale, tacci, traditor del tuo re et mentitor di fede. Deh! per la passion de Christo nostro signore, non dar causa che si dica al mondo infina mille anni, che dalla casa Lusignan e da quella d'Iblin, che sono così nobil stirpe et reale, è nato un tiranno infidele, mentitor di fede, disleale e traditor. Non ti spaventono questi così horrendi titoli, così nefaphandi nomi; deh! per amor di Dio, non macchiar il tuo nome illustre e denigrarlo così bruttamente» («τι σκέφτεσαι/προτίθεσαι να κάνεις, Αμωρύ γιε μου, εναντίον του βασιλιά, του αδελφού και κυρίου σου; Υπάρχει άραγε μεγαλύτερη ατιμία, υπάρχει μεγαλύτερο όνειδος, που θα μπορούσες ποτέ να αποκτήσεις από το να φανείς χωρίς πίστη έναντι του βασιλιά σου...; Δεν θυμάσαι τις ευεργεσίες, που είχες από αυτόν, τις τιμές με τις οποίες σε στόλισε, το ιερό μυστήριο της διαβεβαίωσης της πίστης και της αφοσίωσης, που έκανες στο πρόσωπό του, όταν του ορκίστηκες με τόση επισημότητα ότι θα του είσαι πιστός και θα υπερασπίζεσαι την τιμή, την εξουσία, και το πρόσωπό του έναντι όλων των ζώντων; Αλίμονο, γιε μου να μην σηκώσεις τέτοια ατίμωση, επειδή δεν θα είναι δυνατόν μετά να παρίστασαι πλέον εκεί, όπου θα βρίσκεται κάποιος βασιλιάς ή άρχοντας: ούτε θα μπορείς να πεις κουβέντα με κανέναν ελεύθερο άνθρωπο, που να μην σου απαντήσει ως εξής: σιώπα άπιστε, σιώπα προδότη του βασιλιά σου και καταπατητή του όρκου πίστης. Σε εξορκίζω στα πάθη του Κυρίου μας Ιησού Χριστού, μην δώσεις αιτία να μιλούν στον κόσμο για χίλια χρόνια, ότι από τον οίκο των Λουζινιανών και εκείνων των Ιβελίνων, οι οποίοι προέρχονται από τόσο ευγενή και βασιλική γενιά και καταγωγή, γεννήθηκε ένας άπιστος τύραννος, καταπατητής του όρκου του, ανάξιος εμπιστοσύνης και προδότης. Δεν σε φοβερίζουν αυτοί οι τόσο τρομακτικοί τίτλοι, τα τόσο ντροπιαστικά ονόματα; για την αγάπη του Θεού, μην κηλιδώσεις το δοξασμένο σου όνομα και μην το διασύρεις έτσι άσχημα»⁴⁵).

Στα πιο πάνω αποσπάσματα του λόγου αυτού παρουσιάζονται ανεπτυγμένες πλήρως οι ιδέες των ουμανιστών σχετικά με την τυραννία. Η Ισαβέλλα ντ' Ιμπελέν χρησιμοποιεί τον όρο τύραννος, με το περιεχόμενο, το οποίο δίνουν στον όρο αυτόν οι ουμανιστές: δηλαδή ο τύραννος είναι ο προδότης, ο σφετεριστής της νόμιμης εξουσίας και ο καταπατητής του νόμου. Αναπαράγεται, δηλαδή, η εικόνα, που είχαν για το ζήτημα της τυραννίας ο Salutati και ο Bartolus του Sassoferrato. Προξενούν βαθιά εντύπωση οι συλλογισμοί και η επιχειρηματολογία της βασιλομήτορος, η οποία –πέρα από τις μητρικές συστάσεις– μοιάζει να δίνει διάλεξη για κάποιο μάθημα πολιτικής φιλοσοφίας: το γεγονός ότι ένας τύραννος θα προέλθει από την οικογένεια των Λουζινιανών θα γίνει η αιτία η οικογένεια να γίνει δέκτης μιας γενικής κατακραυγής, να ντροπιαστεί και να δυσφημιστεί σε τόσο μεγάλο βαθμό, που

⁴⁵ Bustron, *Chronique*, 136.22-137.6.

ούτε οι αιώνες δεν θα επαρκούν, για να ξεπλύνουν τη ντροπή. Πέραν τούτου, οι αξιοπρεπείς «άρχοντες-αριστοκράτες» και οι «ελεύθεροι άνθρωποι» θα νιώθουν αηδία και αποστροφή για τον τύραννο, θα αποφεύγουν κάθε συναγελασμό μαζί του και θα τον επικρίνουν συνεχώς για το έγκλημά του. Η τυραννία, λοιπόν, και ο τύραννος παριστάνονται ως ένα απόστημα, κάτι το απόλυτα αποκρουστικό και μισητό από την κοινωνία. Ο τύραννος δεν πρόκειται να ζήσει σε ησυχία· όλοι και ειδικότερα οι «ελεύθεροι άνθρωποι» –όρος ασφαλέστατα δανεισμένος από την πολιτειολογία της Αναγέννησης, για να θυμηθούμε τον Marsilius– θα τον κατακεραυνώνουν και θα τον πολεμούν σε κάθε του βήμα.

Μέσα από τον κατασκευασμένο αυτόν λόγο ο Φλώριος πέτυχε απόλυτα να αναπτύξει το ζήτημα της τυραννίας από τη σκοπιά των ουμανιστών, να μεταδώσει στον αναγνώστη τις ουμανιστικές πολιτειακές απόψεις επί του θέματος, αλλά, ταυτόχρονα, να γίνει και διδακτικός για τα καθήκοντα και τον ρόλο, που πρέπει (ή αρμόζει) να έχει ο «ελεύθερος άνθρωπος» μέσα στην κοινωνία έναντι της τυραννίας και των τυράννων. Ο «ελεύθερος άνθρωπος» οφείλει, λοιπόν, να αντιμάχεται τους τυράννους, τους καταπατητές του νόμου: κατά τα φαινόμενα, το δίχως άλλο, ο Φλώριος ήταν πλήρως ενήμερος για τις απόψεις των ουμανιστών για το ζήτημα της τυραννίας.

Ο Φλώριος θα βρει ακόμα μια αφορμή αργότερα, για να μας αναπτύξει τις πεποιθήσεις του περί τυραννίας και τυράννων, όταν θα καταγράφει την προετοιμασία της συνωμοσίας των ευγενών για τη δολοφονία του βασιλιά Πέτρου Α΄ (1369). Και πάλι επιβάλλεται να παραθέσουμε αποσπάσματα από τον κατασκευασμένο διάλογο μεταξύ των συνωμοτών ευγενών (που δεν κατονομάζονται), ο οποίος υποτίθεται ότι λαμβάνει χώρα κατά τις παραμονές της δολοφονίας. Σε κάποιο σημείο του διαλόγου, λοιπόν, διατυπώθηκε η άποψη, εκ μέρους κάποιου ευγενούς, ότι θα έπρεπε να υποχρεωθεί ο βασιλιάς Πέτρος Α΄ να δεσμευτεί ενόρκως, εκ νέου, ότι δεν θα παραβιάζει στο εξής τους νόμους. Τότε, ένας εκ των ευγενών, που αμφιβάλλει για το λυσιτελές της προσπάθειας, ρίχνει πρώτος την ιδέα της βασιλοκτονίας, και, έτσι, ξεκινά ο διάλογος:

«Il re farà il sacramento violento; credete voi che l'osserverà più di quel c'ha fatto del sacramento libero et tanto solenne che fece il di della sua coronatione»? Un altro dimandò: «Ma che dovemo fare»? Et uno d'essi primi respose : «Ucciderlo speditamente»; et un più maturo gentihuomo disse: «Deh! fratelli cari, non fatte fundamenta a questa deliberatione per l'amor di Dio, ne lasciate questa memoria de noi, che si dica: Li Ciprioti hanno ucciso con le arme il loro re e signore, al quale hanno giurato fedeltà; et anchor che voi mi potete respondere che costui non è più re, per haver rotto il sacramento fatto di tenir et mantener le nostre leggi, le quali vogliono che il re non possa metter mano sopra li suoi huomini, li quali hanno fatto homaggio, et data la fede l'un altro, et che però egli sia tirano et non re, et uccidendolo uccideremo un tirano, et non re; nondimeno io vi dico, che non

haveremo al' mondo sempre chi farà la nostra scusa, ne si troverà chi dica che noi havemo morto un tiranno...». A questo buon consiglio respose colui che propose d'ucciderlo, et disse: «Signori, io non voglio che crediate che io habbia ricordato questa cosa perchè nel mio particolar voglia male al re, perochè a me non ha anchora fatto ne danno ne vergogna; ma l'ho ricordato perchè vedo che costui non è più per emendarsi, anzi anderà peggiorando, e mentre non faremo noi provisione, egli si farà più crudele contra di noi, et è manco mal che si dica: Li Ciprioti hanno ucciso il loro re, che restar sempre vergognati ... contra la fama che sempre li Ciprioti hanno havuta de huomini valorosi et honorati. Et quando si dirà: Li Ciprioti hanno ucciso il loro re, quelli ch'el diranno non mancheranno di domandare perchè causa. Et al'hora si dirà la nostra scusa, et questo sara posto ancho in scrittura, dove sara scritta medemamente la nostra scusa; et oltre di ciò sara causa questo essemplio alli successori re di conservare con maggior rispetto nelli nostri termini, et mantenersi le nostre leggi, et osservar il giuramento loro, per non intravenir ad essi anchora come a costui. Noi saremo adesso liberati da questo tirano ingiusto e disleale, inimico de la quiete e del retto viver, et immediate stridaremo il suo figliuolo re, e con questo atto chiariremo la mente de caduno, che il tirano fu causa di far noi incorrere a questo, et non perchè desideremo viver senza re» («ο βασιλιάς θα εξαναγκαστεί να δώσει όρκο· εσείς πιστεύετε ότι θα τον τηρήσει περισσότερο από τον πλήρους ελευθερίας και επισημότητας όρκο, που έδωσε την ημέρα της στέψης του»; Κάποιος άλλος ρώτησε: «μα τι πρέπει να κάνουμε;» Και ένας από αυτούς, που μίλησαν πιο μπροστά απάντησε: «να τον σκοτώσουμε το ταχύτερο»· και ένας πιο ώριμος ευγενής είπε: «αχ, αγαπημένα μου αδέλφια, μην υποστηρίξετε μια τέτοια συζήτηση, για το όνομα του Θεού, ούτε να αφήσετε μια τέτοια ανάμνηση για μας, η οποία να λέει: οι Κύπριοι σκότωσαν με τα χέρια τους τον βασιλιά και κύριό τους, στον οποίο είχαν ορκιστεί πίστη. Και αν επιπρόσθετα μου απαντούσατε ότι αυτός δεν είναι πλέον βασιλιάς, επειδή έχει παραβιάσει τον όρκο, που έδωσε να τηρεί και να προστατεύει τους νόμους μας, οι οποίοι ορίζουν ότι ο βασιλιάς δεν δύναται να σηκώσει χέρι πάνω στους ανθρώπους, που έχουν δώσει όρκο υποταγής [σ.σ. σ' αυτόν] και εμπιστευθήκαν ο ένας τον άλλον, και, όμως, αυτός έγινε τύραννος και όχι βασιλιάς, και σκοτώνοντάς τον, σκοτώνουμε ένα τύραννο και όχι ένα βασιλιά· παρά ταύτα, θα σας έλεγα ότι δεν θα υπάρξει ποτέ πρόσωπο πάνω στη γη, που θα δεχτεί τις δικαιολογίες μας, ούτε βέβαια θα βρεθεί οποιοσδήποτε, που να πει ότι σκοτώσαμε έναν τύραννο ... Σ' αυτήν την καλή συμβουλή απάντησε αυτός που πρότεινε να τον σκοτώσουν και είπε: «κύριοι, εγώ δεν θέλω να πιστεύετε ότι έχω μηχανευτεί αυτό το πράμα, επειδή θέλω προσωπικά να βλάψω τον βασιλιά, διότι δεν έχει κάνει σε μένα μέχρι στιγμής ούτε βλάβη ούτε εξευτελισμό· αλλά τό 'χω μηχανευτεί, γιατί βλέπω ότι δεν υπάρχει περίπτωση να διορθωθεί αυτός. Απεναντίας θα γίνεται χειρότερος, και ενόσω δεν παίρνουμε κανένα μέτρο, αυτός θα παρουσιάζεται ολοένα πιο σκληρός απέναντί μας, και δεν είναι κακό να λέγεται: οι Κύπριοι σκότωσαν τον βασιλιά τους, παρά να παραμείνουμε για πάντα εξευτελισμένοι ... αντίθετα με την καλή φήμη, που ανέκαθεν είχαν οι Κύπριοι ως άνθρωποι γενναίοι και τιμημένοι. Και όταν κάποιοι θα λένε: οι Κύπριοι σκότωσαν τον βασιλιά τους, εκείνοι που θα το λένε δεν θα παραλείπουν να ρωτούν και για ποιο λόγο. Τότε θα πούμε τις δικαιολογίες μας, και τούτο θα γίνει επίσης και γραπτώς, και εκεί θα είναι ομοίως γραμμένες οι δικαιολογίες μας. Αυτό το παράδειγμα θα γίνει η αιτία οι επόμενοι βασιλείς να τηρούν με περισσότερο σεβασμό τις συμφωνίες μας, να εφαρμόζουν τους νόμους μας και να εκπληρώνουν τον όρκο τους, ούτως ώστε να μην κινηθούμε εναντίον τους, όπως γίνεται (τώρα) με αυτόν. Τώρα που θα γίνουμε ελεύθεροι από αυτόν τον άδικο και άπιστο τύραννο, τον εχθρό της ηρεμίας και του χρηστού τρόπου ζωής, πάραυτα πρέπει να επευφημήσουμε ως βασιλιά το γιο του.

Με αυτή την ενέργεια θα γίνει ξεκάθαρο στο μυαλό του καθενός ότι ο τύραννος ήταν η αιτία που μας υποχρέωσε να προχωρήσουμε σε αυτή την πράξη και όχι επειδή θέλαμε να ζήσουμε χωρίς βασιλιά».⁴⁶

Ο αναγνώστης διαπιστώνει με ευκολία ότι ο Φλώριος πασχίζει να δικαιολογήσει τους ευγενείς (και τους αδελφούς του βασιλιά Πέτρου Α΄) για το έγκλημά τους, επικαλούμενος τις πολιτικές θεωρίες των ουμανιστών, οι οποίοι διατείνονταν ότι ο φόνος ενός ηγεμόνα είναι δικαιολογημένος, όταν ο ηγεμόνας έχει παραβιάσει τους νόμους και, ως εκ τούτου, έχει καταστεί τύραννος. Όπως τονίσαμε και προηγουμένως, ένας από τους σκοπούς του ιστορικού είναι να εξιδανικεύσει το παρελθόν του Βασιλείου της Κύπρου και των θεσμών του. Επομένως, το ανόσιο έγκλημα της βασιλοκτονίας (και της αδελφοκτονίας) ήταν μια πράξη, που, οπωσδήποτε, αμαύρωνε αυτή την εξευγενισμένη εικόνα του παρελθόντος του Βασιλείου της Κύπρου, την οποία ο Φλώριος θέλει να μεταφέρει στους αναγνώστες του. Η εξιστόρηση εκ μέρους του Φλωρίου, λοιπόν, μιας τέτοιας αποτρόπαιας πράξης έπρεπε να συνοδεύεται με την κατάλληλη για την περίπτωση επιχειρηματολογία, η οποία θα φρόντιζε για την ικανοποίηση δυο βασικών στόχων, οι οποίοι εξυπηρετούσαν τη στοχοθεσία του ιστορικού. Ο πρώτος στόχος του ιστορικού ήταν να εξεύρει κάποιο τρόπο, για να δικαιολογηθεί το έγκλημα (ή τουλάχιστον να αναγνωριστούν ελαφρυντικά στους δράστες) και ο δεύτερος να χρησιμοποιηθεί το έγκλημα προς όφελος της στοχοθεσίας του ιστορικού, δηλαδή ως ένα επιπλέον στοιχείο εξιδανίκευσης του παρελθόντος, μέσω της περαιτέρω εξύψωσης του ηθικού αναστήματος των κυπρίων ευγενών της εποχής των Λουζινιανών.

Κατά την εκδοχή του Φλωρίου, λοιπόν, οι ευγενείς, που δολοφόνησαν τον βασιλιά, δεν προέβησαν σε αυτή την ανόσια και προδοτική πράξη, επειδή ήταν φονιάδες, επίορκοι και προδότες. Τουναντίον, το έκαναν κινούμενοι από υψηλά ελατήρια· ο βασιλιάς Πέτρος Α΄ είχε πάψει πλέον να είναι ένας νόμιμος ηγεμόνας, διότι παραβίασε κατ' εξακολούθηση τους νόμους, τιμωρούσε χωρίς δίκη, κακοποιούσε και βασάνιζε τους υπηκόους του με τον χειρότερο τρόπο. Είχε καταστεί τύραννος, σύμφωνα με το περιεχόμενο, που έδιναν στον όρο τούτο οι ουμανιστές. Συνεπώς, ο φόνος του βασιλιά Πέτρου Α΄ ήταν η εξόντωση ενός τυράννου και όχι ενός νόμιμου ηγεμόνα ούτε μια πράξη, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως προδοσία· «εμείς δεν στρεφόμαστε κατά του βασιλιά, αλλά εναντίον ενός τυράννου», τονίζει ένας εκ των συνωμοτών. Ο φόνος, λοιπόν, του Πέτρου Α΄ είναι φόνος ενός τυράννου και, κατ' ακολουθίαν, δεν πρέπει να επισύρει την καταδίκη ή την κατακραυγή για τον δολοφόνο. Απεναντίας, ο φόνος σε μια τέτοια περίπτωση είναι μια πράξη, η οποία μάλλον τιμά τον δράστη, επειδή η ανατροπή ή ο φόνος ενός τυράννου είναι –σύμφωνα με τους

⁴⁶ Bustron, *Chronique*, 274.14-275.23.

ουμανιστές– ηθική υποχρέωση του πολίτη, η δε εξόντωση του τυράννου είναι αναγκαία για να ξαναβρεί η κοινωνία την προτέρα αρμονία και ευτυχία της. Ως εκ τούτου, οι κύπριοι ευγενείς –σεβόμενοι την ιστορία τους– ήταν υποχρεωμένοι να κάνουν ότι έκαναν, για να αποκατασταθεί αφενός ο νόμος και η τάξη στο Βασίλειο της Κύπρου και αφετέρου να αποκτήσει η Κύπρος νομοταγή (και, άρα, νόμιμο κατά τις ουμανιστικές πολιτικές ιδέες) ηγεμόνα, έναν ηγεμόνα αντάξιο του πολίτη. Οι κύπριοι ευγενείς δεν φοβήθηκαν, δεν δίστασαν να ρισκάρουν τα πάντα, γιατί εργάζονταν για να εξυπηρετήσουν έναν υψίστης σημασίας σκοπό: να απαλλάξουν το νησί τους από το μίasma της τυραννίας.

Και, προχωρώντας παρακάτω, πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι –εκτός από τις ουμανιστικές πολιτικές θέσεις υπέρ της (πιο) συλλογικής μορφής διακυβέρνησης και περί τυραννοκτονίας– εμφανίζεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, ουκ ολίγες φορές, και μια άλλη βασική πολιτική θέση των ουμανιστών: η θέση, που υπαγορεύει ότι ο νόμος είναι το θεμέλιο της πολιτείας, η εγγύηση των ελευθεριών, και ότι από την πίστη, χωρίς παρεκκλίσεις, τήρηση του νόμου εξαρτώνται η πρόοδος του πολίτη, η ευταξία, η ευδαιμονία και η γαλήνη. Η πολιτική τούτη θέση των ουμανιστών, ήτοι η πίστη και η αφοσίωση στον νόμο, ενδεχομένως να άγγιζε περισσότερο την ψυχή του ιστορικού μας, αφού τούτη συνδέεται και με μια από τις κύριες προσωπικές του ιδιότητες· εκείνη του νομομαθούς και νομικού. Με την τήρηση του νόμου συνδέεται άρρηκτα και η προσκόλληση του ατόμου στους όρκους, που έχει δώσει, αφού οι όποιες νομικές πράξεις –ως επί το πλείστον– συμπεριλαμβάνουν ένορκες δηλώσεις.

Η τεράστια σημασία, λοιπόν, που αποδίδει ο Φλώριος στον νόμο και τη νομοθεσία τονίζεται με τον πλέον σαφή τρόπο σε ένα συγκεκριμένο χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Εκεί ο κύπριος ευγενής Μπατίν ντ' Ιμπελέν (Badin d'Ibelin) απευθύνει έναν λόγο και προσπαθεί να πείσει τους αντιπάλους του ευγενείς, οι οποίοι έχουν έρθει για να τον συλλάβουν, να μην τον κακομεταχειρισθούν. Ας σημειωθεί ότι ο λόγος του Badin απαντά και στο *Chronique d'Amadi* σε πολύ συνεπτυγμένη μορφή.⁴⁷ Ο Φλώριος δανείζεται κάποια στοιχεία από το *Chronique d'Amadi*, προσθέτει επιπλέον δικά του στοιχεία στον λόγο και τον τροποποιεί έξυπνα, για να περάσει τα δικά του μηνύματα. Έτσι, ο Φλώριος βάζει τον κύπριο ευγενή να λέει τα εξής:

«vi ricordo signori che non è cosa alcuna al mondo che non più facilità possa distrugger una città, un regno over una provincia, quanto è il contrastar le leggi, et statuti di quello giurati» («πρέπει να έχετε υπόψη σας, κύριοι, ότι δεν υπάρχει τίποτα στον κόσμο, που να μπορεί να καταστρέψει με την πιο

⁴⁷ *Chronique d'Amadi*, 268.19-25 (§547).

μεγάλη ευκολία μια πόλη, ένα βασίλειο ή μια επαρχία, από την παραβίαση των νόμων και των κανονισμών, που καθιερώθηκαν για τούτο ενόρκως».⁴⁸

Πάλι ο Φλώριος αναπαράγει μια πολιτική θέση των ουμανιστών για τη σημασία του νόμου και, ταυτόχρονα, επιδιώκει να γίνει διδακτικός στους αναγνώστες: η παραβίαση (ή η μη τήρηση) των νόμων οδηγεί την πολιτεία στην κατάρρευση, στον γκρεμό, ισχυρίζεται εδώ ο νομομαθής Φλώριος, ο οποίος μιλά, ασφαλώς, μέσα από το στόμα του ευγενούς. Παρακάτω, ο ιστορικός μας προσθέτει ότι η τυχόν μη τήρηση του νόμου, που οφείλεται σε εσωτερικούς παράγοντες, εγκυμονεί πολύ μεγαλύτερους κινδύνους για την πολιτεία παρά η απειλή από εξωτερικούς εχθρούς. Επομένως, συμβουλεύει έμμεσα τους πολίτες να επαγρυπνούν και να είναι ιδιαίτερα ευαίσθητοι στα θέματα της πιστής εφαρμογής του νόμου, γιατί από την εφαρμογή των νόμων εξαρτάται η ευημερία όλων.

Σε άλλες περιπτώσεις ο Φλώριος, ως καλός νομικός, εισάγει μέσα στους λόγους του και δικονομικά επιχειρήματα, έχοντας ξανά ως σκοπό του να υπογραμμίσει την ιερότητα και την αξία του νόμου (και του όρκου). Αυτό καταδεικνύεται περίτρανα μέσα από έναν φτιαχτό λόγο του βασιλιά Ερρίκου Β΄. Στον λόγο εκείνο ο βασιλιάς θεωρεί ως νομικά άκυρη την έγγραφη δήλωση, που ο Αμωρύ, ο αδελφός του, τον πιέζει να υπογράψει, δια της οποίας θα μεταβιβαζόταν η βασιλική εξουσία στον λόρδο της Τύρου.

«non vi cape nel' intelletto, che ogni scrittura che io vi facesse, stando nelli termini in che io mi trovo, che la saria nulla come scrittura violenta, come atto fatto per forza, e tanto vale come se mai non fosse fatto, anzi n' è d' infamia grandissima apresso tutti gli huomini del sensato giuditio» («δεν σας περνά από το μυαλό, ότι κάθε έγγραφο, που θα υπέγραφα για σας, όντας μέσα σε αυτές τις συνθήκες, που βρίσκομαι [σ.σ. δηλαδή κρατούμενος], ότι [σ.σ. αυτό το έγγραφο] θα ήταν ένα τίποτα ως μια έγγραφη δήλωση/συμβόλαιο, που είναι αποτέλεσμα εκβιασμού, όπως είναι μια [σ.σ. νομική] πράξη, που αποσπάται διά της βίας, και (η οποία) έχει τόση αξία ώστε να θεωρείται ως να μην έγινε ποτέ απεναντίας [σ.σ. μια τέτοια πράξη] αντιμετωπίζεται ως πράξη μέγιστης ατίμωσης από όλους τους ανθρώπους με αίσθημα δικαιοσύνης»)⁴⁹

Ο Φλώριος εκφέρει τη δική του γνωμάτευση ως νομικός –διά στόματος του βασιλιά Ερρίκου Β΄– ότι δεν έχει καμιά (νομική) αξία ένα συμβόλαιο (ή μια νομική πράξη), που προέκυψε ως αποτέλεσμα εκβιασμού. Ένα τέτοιο «άκυρο» –νομικά– έγγραφο επισύρει τη δυσμένεια και την περιφρόνηση των αξιοπρεπών ανθρώπων έναντι εκείνου που μετέρχεται τέτοιων ποταπών μεθόδων της πλαστογραφίας, ουσιαστικά, ενός νομικού εγγράφου. Εντελώς ανάξιος κάθε εκτίμησης είναι και ο οποιοσδήποτε επίορκος, αφού κανένας δεν μπορεί να του έχει πλέον εμπιστοσύνη· η έλλειψη εμπιστοσύνης –που συνοδεύει τον κάθε επίορκο για

⁴⁸ Bustron, *Chronique*, 155.15-18.

⁴⁹ Bustron, *Chronique*, 152.22-26.

πάντα– δεν του επιτρέπει πλέον να θεωρείται αξιόπιστο πρόσωπο για τη σύνταξη νομικών πράξεων. Ο Φλώριος γίνεται υπέρμετρα διδακτικός στο σημείο αυτό και διακηρύσσει: κανένας, όσο υψηλά και αν βρίσκεται αυτός, δεν έχει το δικαίωμα να εμπαίζει και να εξευτελίζει νομικές πράξεις και διαδικασίες, έτσι ώστε να προσποριστεί προσωπικά οφέλη, γιατί –πέραν του ότι τέτοιες πράξεις είναι νομικά άκυρες– συνεπάγονται και τη γενική κατακραυγή.

3.6.4. Συμπεράσματα

Συγκεφαλαιώνοντας, θα μπορούσαμε να επαναλάβουμε με σιγουριά ότι από τα πιο πάνω χωρία της *Ιστορίας της Κύπρου* αναδύεται για τον Φλώριο η εικόνα ενός συγγραφέα, που δείχνει να είναι σε μεγάλο βαθμό εξοικειωμένος με τις ουμανιστικές πολιτικές θεωρίες. Μάλιστα, ο μεγάλος βαθμός εξοικείωσης του Φλωρίου με τις αναγεννησιακές πολιτικές θεωρίες και προσεγγίσεις καταπλήσσει τον σημερινό αναγνώστη. Από την παρουσίαση, όμως, αυτών των πολιτικών θεωριών μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* συνεπάγεται –όπως έχουμε δει– με βεβαιότητα και κάτι άλλο: ο κύπριος ιστορικός δεν είναι μόνον υποστηρικτής αυτών των πολιτικών θέσεων των ουμανιστών· είναι και ο προπαγανδιστής τους, αφού ο ίδιος επιχειρεί τεχνηέντως να διαδώσει τις ουμανιστικές πολιτικές θέσεις μέσω του συγγράμματός του.

Πέραν τούτων, η ένταξη των ουμανιστικών πολιτικών ιδεών στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* επιβεβαιώνει τη συνειδητή προσπάθεια του ιστορικού να καταλείπει στους μεταγενεστέρους ένα σύγγραμμα, το οποίο να βρίσκεται, όσον το δυνατόν, εγγύτερα στα ουμανιστικά ιστορικά συγγράμματα και από την άποψη των πολιτικών ιδεών. Συγχρόνως, όμως, η συμπερίληψη των ουμανιστικών πολιτικών θέσεων μέσα στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* επιβεβαιώνει με σαφήνεια και αυτό που λέχθηκε πιο πάνω, ότι δηλαδή οι συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις ήταν γνωστές στους αναγνώστες και, προφανώς, αυτές τύγχαναν μεγάλης αποδοχής στον κυπριακό μικρόκοσμο του 16^{ου} αιώνα, τουλάχιστον μεταξύ των μορφωμένων αναγνωστών του έργου. Το τελευταίο πρέπει, μάλλον, να θεωρείται σίγουρο, γιατί οφείλουμε πάντοτε να έχουμε υπόψη μας ότι ο Φλώριος, όπως και ο κάθε συγγραφέας, επιζητά πάνω από όλα να καταστήσει το έργο του αρεστό στους αναγνώστες. Επομένως, ο κύπριος ιστορικός δεν θα διανοούνταν να γράψει ή να εκφράσει απόψεις πάνω σε οποιοδήποτε θέμα με νομικές και πολιτικοκοινωνικές προεκτάσεις, αν πίστευε ότι κάτι τέτοιο θα επισύρει την απόρριψη ή τη μήνιν του αναγνώστη. Προφανώς, λοιπόν, ο Φλώριος δεν ήταν ο μόνος Κύπριος, που είχε γνωρίσει και ασπαστεί τις νέες πολιτικές αντιλήψεις της Αναγέννησης. Ασφαλώς, θα υπήρχαν και πολλοί άλλοι· μεταξύ αυτών και οι κύπριοι ευγενείς, στους οποίους απευθύνει το έργο του.

3.7. Η καλλιέργεια του πατριωτισμού ως ο κατεξοχήν στόχος του ιστορικού, μια καίρια επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο

3.7.1. Εισαγωγή: παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου

Στο κεφάλαιο τούτο θα παρουσιάσουμε και θα αναλύσουμε τις πατριωτικές και αντιβενετικές θέσεις, τις οποίες αρθρώνει συγκεκαλυμμένα ο Φλώριος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*. Πιο συγκεκριμένα, θα δείξουμε ότι ο ιστορικός μας αποσκοπεί στο να τονώσει το πατριωτικό συναίσθημα των Κυπρίων, δια μέσου της ιστορικής αφηγήσεως, κάνοντας συχνές αναφορές (που συνήθως κατασκευάζει ο ίδιος) στο «ένδοξο» παρελθόν τους: το μακρινό (Αρχαιότητα), το πρόσφατο (Βασίλειο των Λουζινιανών) και το θρησκευτικό (η Κύπρος ως χώρος με πληθώρα αγίων). Εκ παραλλήλου, θα καταδείξουμε ότι ο Φλώριος, μέσω του έργου του, αποβλέπει στο να απαξιώσει τη βενετική κυριαρχία και να προωθήσει την ιδέα της πολιτικής ανεξαρτησίας της Κύπρου. Βεβαίως, η προσκόλληση του Φλωρίου σε μια αυστηρά πατριωτική οπτική, καθόσον αφορά στον τρόπο δομήσεως της αφηγήσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*, συνιστά (και αυτό θα αναλυθεί πιο κάτω), μια ακόμα επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας επί της συνθέσεως του έργου.

Το παρόν κεφάλαιο χωρίζεται σε οκτώ υποκεφάλαια. Το πρώτο υποκεφάλαιο κάνει μια γενική παρουσίαση της δομής του κεφαλαίου. Στο δεύτερο υποκεφάλαιο γίνεται αναψηλάφηση της ιστορίας της γενέσεως των εννοιών του πατριωτισμού και του έθνους και υποστηρίζεται ότι αμφότερες οι ανωτέρω έννοιες έχουν τις απαρχές τους στην Αναγέννηση. Ακολούθως, σημειώνεται ότι το έντονο πατριωτικό συναίσθημα, που ξεδιπλώνεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, αποτελεί επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο, και, ύστερα, εκτίθεται εν συντόμω η αντιβενετική στάση του ιστορικού μας. Το τρίτο υποκεφάλαιο καταπιάνεται και αναλύει εκτενώς τους πατριωτικούς οραματισμούς και στοχεύσεις του Φλωρίου, τους οποίους ο ιστορικός μας προσπαθεί να προπαγανδίσει μέσω του έργου του: οι οραματισμοί αυτοί συμπεριλαμβάνουν και την ιδέα της απελευθερώσεως της Κύπρου από τα χέρια των Βενετών. Το τέταρτο υποκεφάλαιο διαλαμβάνει την παρουσίαση και την επεξήγηση των περί της μεγαλοσύνης των Κυπρίων επιχειρημάτων του Φλωρίου. Στο πέμπτο υποκεφάλαιο παρουσιάζεται ο τρόπος, με τον οποίο ο Φλώριος εκθέτει τη δράση διαφόρων εξεχουσών προσωπικοτήτων της κυπριακής ιστορίας και υποστηρίζεται ότι η περί τούτων αφήγηση του ιστορικού μας υποτάσσεται στη γενικότερη πατριωτική στοχοθεσία του: την καλλιέργεια συναισθημάτων πατριωτικής περηφάνειας στον κύπριο αναγνώστη για το «ένδοξο» παρελθόν της Κύπρου. Το έκτο υποκεφάλαιο

αναλύει την προσέγγιση του Φλωρίου για την περίοδο της μοναρχίας των Λουζινιανών· όπως υποστηρίζουμε, ο Φλώριος εξιδανικεύει το παρελθόν της περιόδου των Λουζινιανών, για να ενισχύσει το πατριωτικό συναίσθημα του αναγνώστη και, εν ταυτώ, να καλλιεργήσει περισσότερο την ιδέα της χειραφετήσεως των Κυπρίων. Στο έβδομο υποκεφάλαιο αναλύεται η έκθεση, που κάνει ο Φλώριος, των γεγονότων της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ η οποία, όπως διατεινόμαστε, δομείται με την ίδια πατριωτική προσέγγιση: την εξιδανίκευση του παρελθόντος σε σχέση με το «άσχημο», «άσημο» και «εξευτελιστικό» για τους Κυπρίους παρόν της Βενετοκρατίας. Στο όγδοο υποκεφάλαιο αναπτύσσεται μια γενική αποτίμηση των πατριωτικών μηνυμάτων, που εκπέμπει ο Φλώριος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*.

3.7.2. Το ιδεολόγημα του πατριωτισμού στην Αναγέννηση, την ουμανιστική ιστοριογραφία και τον Φλώριο

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να δώσουμε κάποια βασικά στοιχεία για τη στενή σχέση των έργων της ουμανιστικής ιστοριογραφίας με το ιδεολόγημα του πατριωτισμού· θα δείξουμε ότι η προώθηση του πατριωτισμού υπήρξε ένα από τα κυριότερα κίνητρα για τη συγγραφή των ουμανιστικών ιστορικών συγγραμμάτων. Συγχρόνως δε, θα καταθέσουμε τη θέση ότι η έντονη παρουσία του ιδεολογήματος του πατριωτισμού μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου προέρχεται από την επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Εν τέλει, θα προσκομίσουμε επιχειρήματα που –κατά την άποψή μας– συνηγορούν στο να δεχθεί κανείς ότι ο Φλώριος, από απόψεως ταυτότητας, δεν αισθάνονταν εαυτόν ως Βενετό, αλλά ως Κύπριο και μόνο.

Όπως είδαμε πιο πάνω, το περιβάλλον των ιταλικών πόλεων-κρατών και «δημοκρατιών», με το πλήθος των κατακερματισμένων κρατικών οντοτήτων, που σπαράσσονταν από ατέλειωτους πολέμους μεταξύ τους και αντιζηλίες, λειτούργησε ευνοϊκά για τη γένεση ιδεολογημάτων. Ένα τέτοιο λοιπόν ιδεολόγημα, άμεσα συνυφασμένο με το ιδεολόγημα των «ελευθεριών» (*libertà*), ήταν και εκείνο του πατριωτισμού. Το ιδεολόγημα αυτό γεννήθηκε αρχικά ως αποτέλεσμα της ατέρμονης προσπάθειας των ιταλικών πόλεων-κρατών να θεμελιώσουν την ανεξαρτησία τους έναντι της κυριαρχίας του αυτοκράτορα και του πάπα. Η ατέρμονη, όμως, αντιπαράθεση, ο σφοδρός εμπορικός ανταγωνισμός και οι συνεχείς πολεμικές συρράξεις, που είχαν μεταξύ τους οι ιταλικές πόλεις-κράτη επιχειρώντας να

επιβληθούν η μία επί της άλλης, έδωσε περαιτέρω ώθηση στην ανάπτυξη και τη χαλύβδωση ενός (τοπικιστικού) πατριωτικού συναισθήματος.¹

Το πράγμα, όμως, δεν έμεινε μέχρι εκεί· δρώντας μέσα σε αυτά τα δεδομένα οι ιταλικές πόλεις-κράτη, και κυρίως οι «δημοκρατίες», καθιέρωσαν μια πολιτική μεθοδευμένης και συστηματικής ανάπτυξης του πατριωτικού συναισθήματος στους πολίτες τους. Η υλοποίηση της επίσημης αυτής πολιτικής προωθούνταν μέσω της υπερπροβολής κρατικών συμβόλων, όπως της πολεμικής σημαίας (*carroccio*), της οικοδόμησης μεγαλοπρεπών κρατικών κτηρίων και του γραπτού λόγου (μέσω της συγγραφής και διάδοσης πανηγυρικών λόγων υπέρ της πόλεως-κράτους ή έργων ιστοριογραφικού χαρακτήρα).²

Πρέπει να σημειωθεί ότι στον Ύστερο Μεσαίωνα είχαν ήδη ξεκινήσει οι διεργασίες, που οδήγησαν στη δημιουργία των εθνικών κρατών, μία πραγματικότητα που έλαβε οριστική όμως μορφή μετά τον 16^ο αιώνα. Πάνω σε αυτό το θέμα θυμίζουμε πως ήδη πολλές σχολές των πανεπιστημίων του Ύστερου Μεσαίωνα ήταν οργανωμένες (ή διαιρεμένες) κατά «έθνη», στα οποία εντάσσονταν οι καθηγητές και οι φοιτητές αναλόγως της περιοχής προελεύσεώς τους, όπως λ.χ. η σχολή των τεχνών του Πανεπιστημίου του Παρισιού, η οποία αποτελούνταν από τέσσερα «έθνη» (αγγλικό, γαλλικό, νορμανδικό, πικαρδικό).³ Ασφαλώς στον Ύστερο Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση δεν είχε συντελεστεί ακόμη η πλήρης ταύτιση του πολίτη με το «έθνος», κατά τη σύγχρονη έννοια του όρου. Για τους πλείστους ανθρώπους, στην Ευρώπη της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, ο πατριωτισμός είχε την έννοια της (κατ' επιλογήν πάντα) συναισθηματικής ταύτισης του ατόμου «με την πόλη ή την κοινότητα καταγωγής».⁴

Οι ιταλοί ουμανιστές ιστοριογράφοι της περιόδου (οι οποίοι στην πλειοψηφία τους ήταν άνθρωποι αναμειγμένοι στα πολιτικά πράγματα ή πλαισιώναν πολιτικά πρόσωπα ή ήταν κρατικοί υπάλληλοι) θεωρούσαν ως καθήκον και υποχρέωσή τους να τονίζουν μέσα από τα συγγράμματά τους τη δόξα και το μεγαλείο της ιδιαίτερης τους πόλης και την υπεροχή αυτής

¹ Cornell, «Italian Renaissance Historical Narrative», σποράδην· Baron, *Crisis*, 75-78, σποράδην· Burckhardt, *Ο πολιτισμός*, 94-95· Breisach, *Historiography*, 153-154· Martines, *Power and Imagination*, 22, 149-150, 166-167 και σποράδην· Wilcox, *The Development*, σποράδην, κυρίως 67 κ.εξ· Barnes, *A History of Historical Writing*, 100-101.

² Για εκτενέστερη ανάλυση του ζητήματος της ανάπτυξης του πατριωτικού αισθήματος στο περιβάλλον των ιταλικών «δημοκρατιών», βλ. Viroli, *For Love of Country*, 18-40· Waley, *The Italian city-republics*, σποράδην και κυρίως 101-105.

³ Ζ. Λε Γκοφ, *Οι Διανοσούμενοι στο Μεσαίωνα*, μετάφρ. Μ. Παραδέλλη, Αθήνα 2002, 120-122.

⁴ Η. Kamen, *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μετάφρ. Ε. Καλογιάννη, Αθήνα 2002, 21 κ.εξ. Επίσης για τη γένεση του πατριωτισμού και της εθνικής ταυτότητας στην Ευρώπη κατά τα τέλη του Μεσαίωνα, βλ. Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη*, 91-94 και σποράδην· Black, *Political Thought in Europe*, 108 κ. εξ· Bérenger-Contamine-Rapp, *Η Ευρώπη από το 1300 μέχρι το 1660*, 287-290· Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, 363-386.

έναντι των άλλων πόλεων ή κρατών. Παράλληλα, μέσα από τα έργα τους φρόντιζαν να προπαγανδίζουν την επίσημη κρατική πολιτική για τα πολιτικά ζητήματα και κυρίως για τα θέματα των σχέσεων με άλλα κράτη. Άλλωστε πολλοί από τους ουμανιστές ιστοριογράφους είχαν διοριστεί από τις πόλεις τους ως επίσημοι ιστορικοί.⁵ Από την άποψη δε των αξιών και της ηθικής φιλοσοφίας της εποχής ο πατριωτισμός συνδέονταν άρρηκτα, στη σκέψη των ουμανιστικών κύκλων, με την ανδρεία/έλλειψη φόβου που ήταν, θυμίζουμε, μια από τις τέσσερις βασικές αρετές της Αναγέννησης.⁶ Είναι περιττό να αναφερθεί ότι τεράστια ώθηση στην ανάπτυξη των πατριωτικών συναισθημάτων στους ουμανιστικούς κύκλους έδωσε η εξάρτηση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας από την αρχαία ρωμαϊκή ιστοριογραφία και λογοτεχνία (Τίτος Λίβιος, Κικέρων), την οποία (σε αντίθεση με την αρχαία ελληνική ιστοριογραφία) διέπει ισχυρό πατριωτικό (σχεδόν εθνικιστικό ή σωβινιστικό) πνεύμα.⁷

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η ιστορία (που, ας θυμηθούμε, ως συγγραφικό είδος ενείχε διδακτικό χαρακτήρα στην Αναγέννηση) ανέλαβε την υποχρέωση να διδάξει στους αναγνώστες της (τους πολίτες δηλαδή) την ιδέα του πατριωτισμού και να τους κάνει κοινωνούς των κρατικών απόψεων και διεκδικήσεων.⁸ Ο Salutati, ο οποίος συνέβαλε στη γένεση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και υπήρξε μέντορας του Brunι, πρόβαλλε με ιδιαίτερα έντονο τρόπο την αγάπη του για την πατρίδα του μέσα στα διάφορα γραπτά του.⁹ Ο δε Brunι, ο θεωρούμενος ως ο πατέρας της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, πιστεύει ότι η ιστορία ως επιστήμη οφείλει να καλλιεργεί –μεταξύ άλλων– και την ιδέα του πατριωτισμού.¹⁰ Η οπτική αυτή διαποτίζει πλείστα όσα έργα της ουμανιστικής λογοτεχνίας, και δεν περιορίζεται μόνο στο πεδίο της ιστοριογραφίας.¹¹

Το ιδεολόγημα του πατριωτισμού, λοιπόν, με την έννοια της εξυμνήσεως των περασμένων «ένδοξων στιγμών» της πόλης-κράτους προβάλλεται έντονα μέσα από το έργο του θεμελιωτή της ουμανιστικής ιστοριογραφίας Brunι.¹² Ο ίδιος, άλλωστε, γράφει στον πρόλογο του *Historiarum Florentini populi* ότι εκείνο, που τον παρακίνησε να γράψει, ήταν τα «inclita facta» («μεγαλειώδη επιτεύγματα») του «λαού της Φλωρεντίας» τα οποία δεν πρέπει να αφεθούν στη λήθη.¹³ Στην προσπάθειά του δε να εξάρει το μεγαλείο της

⁵ Cornell, «Italian Renaissance Historical Narrative», σποράδην.

⁶ Watson, *Shakespeare*, 96-97.

⁷ Viroli, *For Love of Country*, 23-25· Watson, *Shakespeare*, 96-97.

⁸ Brunι, *History*, τ. 1, ix-x, xviii-xix.

⁹ Struever, *The Language of History in the Renaissance*, 103.

¹⁰ Ianziti, *Writing History*, 10· Viroli, *For Love of Country*, 27-29. Ο Brunι πιστεύει ότι το παρελθόν και οι «ένδοξες» πράξεις του πρέπει να μας παραδειγματίζουν, βλ. Brunι, *History*, τ. 1, 2-3, προοίμιο (§1).

¹¹ Γράφονταν επίσης ποιήματα ή και εγκωμιαστικοί λόγοι για τις πόλεις, λ.χ. βλ. Baron, *The Crisis*, 191- 412 κ.εξ.

¹² Ianziti, «Challenging Chronicles: Leonardo Brunι's *History of the Florentine People*», 251.

¹³ Brunι, *History*, τ. 1, 2-3, προοίμιο (§1).

Φλωρεντίας, ο Bruni φτάνει μέχρι του σημείου να δηλώσει ότι τίποτε, που να είναι αξιομνημόνευτο, δεν μπορεί να λάβει χώρα σε ολόκληρη την Ιταλία, χωρίς να εμπλέκονται με κάποιο τρόπο οι κάτοικοι της Φλωρεντίας.¹⁴ Στο ίδιο πνεύμα κινούμενος ο βενετός πολιτικός και ιστοριογράφος/ημερολογιογράφος, Sanudo, ομολογεί τη στοργή, που ο ίδιος νιώθει για τη Γαληνότητα: «un sviscerato amor porto a questa excelentissima Republica» («κουβαλώ [σ.σ. μέσα μου] μια υπέρ το δέον αγάπη για αυτή την εκλαμπρότατη Δημοκρατία»)¹⁵ Παρόμοιας φύσης πατριωτικές εξάρσεις μπορεί να βρει κανείς και στα συγγράμματα των επισήμων βενετών ιστορικών Sabellico και Bembo, ιδίως στο προοίμιο του πρώτου, όπου ο συγγραφέας βρίσκει ότι η Βενετία υπερέχει ακόμα και της αρχαίας Ρώμης σε πολλούς τομείς.¹⁶ Ο δε Bembo, αφού εκθέτει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε για την ολοκλήρωση του έργου του, προβαίνει σε μια εκπληκτική δήλωση: «sed nihil profecto tam arduum, quin id patriae caritas exsuperet» («τίποτα πραγματικά δεν είναι τόσο δύσκολο, που να μην μπορεί να το ξεπεράσει η αγάπη για την πατρίδα»)¹⁷ Η βενετική ιστοριογραφία, όμως, έχει και επιπρόσθετους σκοπούς, εκτός από την καλλιέργεια του πατριωτικού συναισθήματος: σύμφωνα με τους ειδικούς μελετητές αυτή επιζητά τη νομιμοποίηση, σε ιδεολογικό επίπεδο, της βενετικής κυριαρχίας πάνω σε άλλους λαούς και τη συνακόλουθη διαίωνιση της υπάρξεως του Βενετικού Αποικιακού Κράτους.¹⁸ Άλλοι ουμανιστές ιστορικοί συγγραφείς, πιο προχωρημένοι στη σκέψη θα έλεγε κανείς, όπως ο Biondo, καλλιεργούν την ιδεολογία του ιταλικού πατριωτισμού. Ο Biondo, εκφράζοντας τα συναισθήματά αυτά, περιγράφει με μια δόση αυταρέσκειας την Ιταλία ως «provinciarum orbis primariam» («υπερέχουσα όλων των περιοχών της γης»)¹⁹

Παρομοίως συναισθήματα αγάπης και αφοσίωσης, εκ μέρους του Φλωρίου Βουστρωνίου προς την «πατρίδα του», ανευρίσκονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπως είπαμε, και τούτο ασφαλώς αποτελεί μια ακόμα επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον κύπριο ιστορικό. Το συναίσθημα του πατριωτισμού, βεβαίως, σημαίνει συνήθως τα εξής πράγματα: μπορεί να δηλώνει την εκ μέρους του πολίτη (ή του υπηκόου) έκφραση της αγάπης, της αφοσίωσης και της νομιμοφροσύνης προς τον γενέθλιο τόπο του ή την κρατική αρχή, με την οποία ο ίδιος (επιλέγει να) ταυτίζεται.²⁰ Στην περίπτωση, ωστόσο, του Φλωρίου τα πράγματα είναι λίγο πιο πολύπλοκα. Ποιον χώρο ή ποιους χώρους θεωρούσε ως πατρίδα

¹⁴ Bruni, *History*, τ. 1, 4-5, προοίμιο (§3).

¹⁵ Sanudo, *Venice, Città Excelentissima*, 7.

¹⁶ Βλ. ανωτέρω 3.6.

¹⁷ Bembo, *History*, τ. 1, 2-3, βιβλίο Α' (§2). Για ενδεικτικές παρόμοιους «πατριωτικούς» χαρακτήρα δηλώσεις των επισήμων ιστορικών της Γένοβας, βλ. Waley, *The Italian city-republics*, 106-107.

¹⁸ Cochrane, *Historians and Historiography*, 81.

¹⁹ Biondo, *Italy Illuminated*, τ. 1, 10-11, Βιβλίο Α' (§1).

²⁰ Για μια κοινωνιολογικής φύσεως ανάλυση του όρου πατριωτισμός, βλ. Viroli, *For Love of Country*, 1-17.

του ο ίδιος; Με ποιον ιστορικογεωγραφικό χώρο επιλέγει ο ίδιος να ταυτίζεται; Ο ιστορικός μας, βεβαίως, ήταν γέννημα θρέμμα της Κύπρου· πιθανόν να έζησε για ένα διάστημα στην Ιταλία, αλλά το πλείστο μέρος της ζωής του το πέρασε στην Κύπρο. Όταν ο Φλώριος πήρε τη γραφίδα του, για να γράψει την *Ιστορία της Κύπρου*, η Κύπρος ήταν ένα κομμάτι του Βενετικού Αποικιακού Κράτους και ήδη μετρούσε πολλές δεκαετίες βενετικής κατοχής. Ο ίδιος ο ιστορικός μας ήταν βενετός υπήκοος και πρόσωπο που συνδέθηκε στενά με τη βενετική εξουσία, υπηρέτησε τις Αποικιακές Αρχές επί μακρόν από διάφορα πόστα, έλαβε δε από τους Βενετούς αμοιβές και επαίνους. Άρα, κανονικώς εχόντων των πραγμάτων, θα ανέμενε λογικά κάποιος από τον Φλώριο να τρέφει μεν ισχυρά αισθήματα αφοσίωσης και πίστης προς τη βενετική εξουσία και τη Βενετία, η οποία ήταν η «ευρύτερη», η «μεγάλη» του πατρίδα, αλλά ταυτόχρονα να τρέφει τα αυτά ισχυρά αισθήματα αφοσίωσης και αγάπης για τη «μικρή», την ιδιαίτερη του πατρίδα, την Κύπρο, που ήταν και ο γενέθλιος τόπος του. Στην ουσία δεν μιλούμε για δυο ξεχωριστούς χώρους/τόπους ή κράτη, αλλά για έναν, αφού η μικρή Κύπρος ήταν αναπόσπαστο κομμάτι του Βενετικού Κράτους, επομένως οι δύο οντότητες, Κύπρος και Βενετία, συνιστούσαν μια κατά κάποιον τρόπο ενιαία πατρίδα. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν συμβαίνει· ο Φλώριος φροντίζει να μας αποκαλύψει εξαρχής, χωρίς περιστροφές, τη δική του αίσθηση της πατρίδας, του «ανήκειν», της ταυτότητας: είναι Κύπριος. Κύπριος, όμως, που δεν αισθάνεται ταυτόχρονα και Βενετός. Όπως θα δείξουμε παρακάτω, η προσεκτική ανάγνωση της *Ιστορίας της Κύπρου* αποκλείει να έχει αναπτυχθεί στον συγγραφέα μας οποιαδήποτε αίσθηση βενετικής ταυτότητας. Για τον Φλώριο ο πατριωτισμός βρίσκει την έκφρασή του στην αγάπη που νιώθει ο ίδιος για την Κύπρο, τον πολιτισμό και τους ανθρώπους της· οποιοδήποτε αντίστοιχο ή παρόμοιο συναίσθημα για τους Βενετούς και τη Βενετία απουσιάζει κραυγαλέα από την *Ιστορία της Κύπρου*.

3.7.3. Η πατριωτική ιδεολογία του Φλωρίου και η προώθηση της ιδέας της χειραφετήσεως των Κυπρίων

Στο παρόν υποκεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε και να εκθέσουμε την πολιτιστική ταυτότητα του Φλωρίου και κυρίως τις πατριωτικές στοχεύσεις της *Ιστορίας της Κύπρου*, προπαντός σε σχέση με τη στάση του ιστορικού μας απέναντι στους Βενετούς. Εν προκειμένω, θα επιχειρηματολογήσουμε ότι ένας εκ των βασικών σκοπών, που ο ιστορικός επιχείρησε να εξυπηρετήσει μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήταν η τόνωση του πατριωτικού συναισθήματος στην ψυχή του κυπρίου αναγνώστη σε συνδυασμό με τη –συγκεκριαυμένη πάντα– καλλιέργεια της προπαγάνδας για την αποτίναξη του βενετικού ζυγού.

Από την έναρξη του έργου του, λοιπόν, ο Φλώριος αισθάνεται την ανάγκη να πληροφορήσει τον αναγνώστη, να δηλώσει ρητώς ότι το κίνητρό του για τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου* ήταν η αγάπη του για τη γενέθλια γη, με άλλα λόγια το πατριωτικό συναίσθημα:

«dall'affetto della mia illustre et nobilissima patria mosso molti anni, fa che io mi sono travagliato, cercando per molt'histoire di trovar l'origine di Cipro, et poi gli gesti de gl'antichi Ciprii» («αφού παρακινήθηκα από στοργή για τη λαμπρή και ευγενέστατη πατρίδα μου εδώ και πολλά χρόνια, έχω ταλαιπωρήσει τον εαυτό μου ερευνώντας πολλά έργα ιστορικού περιεχομένου, για να βρω τις απαρχές της [σ.σ. ιστορίας της] Κύπρου, και μετά τα ανδραγαθήματα των αρχαίων Κυπρίων»²¹

Η εναρκτήρια αυτή δήλωση, που γίνεται και με τρόπο ιδιαίτερα σαφή και κατηγορηματικό, δεν πρέπει να αφήνει καμιά αμφιβολία για το γεγονός ότι ο Φλώριος γράφει την *Ιστορία της Κύπρου* ωθούμενος από πατριωτικά ελατήρια, για να προωθήσει τις δικές του πατριωτικές ιδέες, όπως φυσικά ο ίδιος τις εννοούσε και τις καταλάβαινε. Το τελευταίο ενέχει, πιστεύω, μεγάλη σημασία για μας, γιατί μας υποδεικνύει πώς, δηλαδή μέσα από ποιο πρίσμα πρέπει να γίνεται η ανάγνωση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Κατά τη γνώμη μας, οποιαδήποτε σύγχρονη απόπειρα ερμηνείας της σύνθεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* (ή της κατανόησης των διαφόρων πτυχών του έργου) οφείλει πρώτιστα να λαμβάνει υπόψη τον πατριωτικό χαρακτήρα της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήτοι τις δεδηλωμένες πατριωτικές στοχεύσεις του ιστορικού. Δεν πρέπει ποτέ να μας διαφεύγει, το ξαναλέμε, ότι η ιστορία ως επιστήμη κατά την περίοδο της Αναγέννησης θεωρούνταν πολιτικό έργο, λειτουργούσε ως όργανο και μέσο μετάδοσης πολιτικών μηνυμάτων και εργαλείο πολιτικής.²² Ο ιστορικός μας, λοιπόν, θέλει σαφέστατα από την αρχή του συγγράμματός του να προωθήσει κάποια πολιτικά μηνύματα, τα οποία συνδέονται με τις δικές του πατριωτικές ιδεοληψίες και στοχεύσεις, στους αναγνώστες.

Είναι αξιοπρόσεκτη η διαπίστωση πως η άποψη ότι ο Φλώριος εκφράζει πατριωτικά μηνύματα μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι περίπου ομόφωνη μεταξύ των συγχρόνων μελετητών. Ο Gilles Grivaud, ο μεγαλύτερος μελετητής μέχρι σήμερα του Φλωρίου, προβάλλει την άποψη ότι η *Ιστορία της Κύπρου* «illustre une volonté d'affirmer la particularité de l'identité chypriote vis-à-vis du pouvoir vénitien» («καταγράφει παραστατικά μια θέληση να επιβεβαιώσει την ιδιαιτερότητα της κυπριακής ταυτότητας έναντι της βενετικής εξουσίας»²³). Επίσης, κατά τον Grivaud, «l'*Historia* entend prouver l'ancienneté de la civilisation insulaire, et souligner la dignité de ses institutions, en dépit

²¹ Bustron, *Chronique* 7.9-11 (συμπεριλαμβάνονται στην αρίθμηση στίχων ο τίτλος και η γραμμή που χωρίζει τον τίτλο από το κείμενο).

²² Σχετικώς, βλ. ανωτέρω 3.5.

²³ Grivaud, *Entrelacs*, 261.

d'un statut politique humiliant» («η *Ιστορία* [σ.σ. της *Κύπρου*] επιδιώκει να αποδείξει την αρχαιότητα του πολιτισμού του νησιού και να υπογραμμίσει το κύρος των θεσμών του, σε αντιδιαστολή με την ισχύουσα εξευτελιστική πολιτική κατάσταση»²⁴ Αλλού δε ο ίδιος μελετητής σημειώνει: «Bustron intende ristabilire l'orgoglio dei Ciprioti, per svegliare in loro una presa di coscienza «nationale»» («ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος επιδιώκει να αποκαταστήσει την περηφάνεια των Κυπρίων, με το να διεγείρει σε αυτούς μια αφορμή «εθνικής» αυτοσυνειδησίας»²⁵ Συναφής είναι και η θέση του Grivaud ότι η *Ιστορία της Κύπρου* λειτουργεί κατά κάποιο τρόπο ως προάγουσα την ιδέα ενός κυπριακού «έθνους», το οποίο επικεντρώνεται στην Κύπρο ως κοινό τόπο καταγωγής όλων των Κυπρίων ανεξαρτήτως εθνικής, γλωσσικής ή θρησκευτικής ιδιαιτερότητας. Με άλλα λόγια, μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, τόσο η Κύπρος ως χώρος όσο και η κοινή αρχαία κληρονομιά όλων των κατοίκων της λειτουργούν ως συγκολλητική ουσία, ως ενοποιητικός παράγοντας, που επιδιώκει να διαμορφώσει μια κοινή συνείδηση του «ανήκειν» για όλους τους Κυπρίους, μια «κυπριακή» εθνική συνείδηση.²⁶ Ως προς το ίδιο θέμα η Άγγελ Νικολάου-Κονναρή έχει την άποψη ότι ο Φλώριος επιδιώκει «to redefine Cypriot identity through historical and institutional continuity» («να επαναπροσδιορίσει την κυπριακή ταυτότητα μέσω της ιστορικής συνέχειας και της συνέχειας των θεσμών»²⁷).

Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι συναισθήματα κυπριακού τοπικισμού και πατριωτισμού απαντούν και σε προγενέστερα κυπριακά συγγράμματα ιστοριογραφικού χαρακτήρα, όπως στην *Εξήγησιν του Μαχαιρά*. Σύμφωνα με την άποψη των συγχρόνων μελετητών (και κυρίως της Νικολάου-Κονναρή) η *Εξήγησις* εκφράζει ένα (πατριωτικό) συναίσθημα αγωνίας (τόσο του ιδίου του Μαχαιρά, όσο και των δυναστικών και αριστοκρατικών κύκλων

²⁴ Grivaud, *Entreclacs*, 261.

²⁵ Grivaud, «Florio Bustron», x-xi.

²⁶ G. Grivaud, «Éveil de la nation chypriote (XIIe-XVe siècles)», *Sources travaux historiques* 44 (1995), 105-116, εδώ 114-115.

²⁷ Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio». Με τους Grivaud και Νικολάου-Κονναρή, που βλέπουν το θέμα της ταυτότητας (της ανάδειξης του «παλαιού μεγαλείου») ως κίνητρο της συγγραφής της *Ιστορίας της Κύπρου*, συμφωνεί κατά κάποιο τρόπο και η Evangelia Skoufari, η οποία γράφει σχετικά ότι ο Φλώριος έγραψε την *Ιστορία της Κύπρου* στα ιταλικά, «perché intendeva rendere accessibile la propria opera ai veneziani per far loro comprendere il carattere del regno di Cipro e le istituzioni con cui governarlo» («επειδή σκόπευε να κάνει το έργο του προσβάσιμο στους Βενετούς, για να τους κάνει να κατανοήσουν τον χαρακτήρα του Βασιλείου της Κύπρου και τους θεσμούς με τους οποίους το κυβερνούσαν»), βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 144. Ασφαλώς η Skoufari δεν λαμβάνει επαρκώς υπόψη τους ιδεολογικούς συνειρμούς της αφιέρωσης του έργου στους κυπρίους ευγενείς· η αφιέρωση του Φλωρίου καθιστά σαφές ότι το έργο δεν στοχεύει να έχει οποιοδήποτε διδακτικό (ή πληροφοριακό) χαρακτήρα για τους βενετούς αποικιακούς αξιωματούχους (τη δουλειά αυτή την εκπληρώνει ικανοποιητικά η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ· εξάλλου θέματα θεσμών ελάχιστα θίγονται στην *Ιστορία της Κύπρου*). Ωστόσο, η άποψη της Skoufari ότι ο Φλώριος γράφει, για να καταστήσει γνωστό «τον χαρακτήρα του Βασιλείου της Κύπρου και των θεσμών του» μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*, υποβάλλει ότι τα κίνητρα για τη συγγραφή του έργου είναι καθαρά πατριωτικής υφής, και, ως εκ τούτου, η Skoufari ευθυγραμμίζεται πλήρως με τους Grivaud και Νικολάου-Κονναρή ως προς το θέμα των πατριωτικών κινήτρων για τη συγγραφή του έργου.

που ο Μαχαιράς υπηρετούσε), το οποίο σχετιζόταν με την ανησυχία για την εξασφάλιση της (μελλοντικής) επιβίωσης του Κυπριακού Βασιλείου μετά την καταστροφική αιγυπτιακή εισβολή του 1426. Ως εκ τούτου, ο Μαχαιράς καταβάλλει κάθε προσπάθεια να διατηρήσει την ανάμνηση των ενδόξων στιγμών του παρελθόντος και να τονίσει την ανάγκη ενότητας και συσπείρωσης περίξ της βασιλευούσης δυναστείας των Λουζινιανών όλων των επί μέρους κοινωνικών ομάδων των Κυπρίων. Όλα αυτά τα πράγματα ο Μαχαιράς τα προωθεί μέσα στην *Εξήγησιν*, γιατί τα θεωρεί ως απαραίτητα εφόδια για την ασφαλή πλεύση του Κυπριακού Βασιλείου εν όψει των σκοπέλων του μέλλοντος.²⁸

Μεταξύ, όμως, του Μαχαιρά και του Φλωρίου υπάρχει μια βασική διαφορά. Στην περίπτωση του Φλωρίου (ο οποίος μεσουρανάει, δεν πρέπει να μας διαφεύγει, έναν αιώνα μετά τον Μαχαιρά) το πατριωτικό συναίσθημα (ή η προαγωγή του πατριωτικού συναισθήματος) συνιστά ξεκάθαρα τον αποκλειστικό λόγο για τη σύνθεση του έργου, κατά τη σαφέστατη ομολογία του συγγραφέα. Και αυτή η δήλωση του ιστορικού δεν είναι γράμμα κενό. Για τον Φλώριο όντως η διάδοση (ή η καλλιέργεια) απόψεων και ιδεών, που ο ίδιος έχει τη γνώμη ότι ενισχύουν το πατριωτικό συναίσθημα, καθίσταται αυτοσκοπός (ενίοτε μάλιστα παίρνει –όπως θα δούμε– και τον χαρακτήρα εμμονής ή, ακόμα και, ψύχωσης) και τούτο ασφαλώς γίνεται εις βάρος της ιστορικής αλήθειας και –προφανώς– κατά μίμηση παρόμοιων προσεγγίσεων που έκαναν τα ιταλικά ουμανιστικά ιστορικά έργα. Καθοδηγούμενος από αυτή την εμμονή ο Φλώριος οδηγείται πολύ συχνά σε ακρότητες και υπερβολές, τις οποίες δεν θα συναντήσουμε στον Μαχαιρά, τουλάχιστον σε παρόμοια συχνότητα και έκταση. Έτσι, όπως θα καταδειχθεί παρακάτω, ο Φλώριος μηχανεύεται επεισόδια ή γεγονότα και τα παρεμβάλλει στην ιστορική αφήγηση, για να εξυπηρετήσει «πατριωτικές» στοχεύσεις. Άλλοτε πάλι ο ιστορικός –για τον ίδιο σκοπό– πλάθει φανταστικούς διαλόγους και δημηγορίες και τους εντάσσει με μαεστρία στην ιστορική αφήγηση, θυμίζοντας καταπληκτικά (και προσεγγίζοντας ειδολογικά) το κατά πολύ μεταγενέστερο λογοτεχνικό είδος του ιστορικού μυθιστορήματος. Επομένως, μπορεί να πει κανείς ότι τα πατριωτικά συναισθήματα στον Μαχαιρά εκφράζονται με πολύ ηπιότερο

²⁸ Για την ιδεολογία του Λεοντίου Μαχαιρά, βλ. Α. Nicolaou-Konnari, «La *Chronique* de Léontios Machéras: Historicité et identité nationale», στο P. Odorico (επιμ.), *Matériaux pour une histoire de Chypre (IVe-XXe s.)*, *Études Balkaniques*, *Cahiers Pierre Belon* 5 (1998), 55-80, κυρίως 74-77. Πρβλ. Α. Nicolaou-Konnari, «Apologists or Critics? The Reign of Peter I of Lusignan (1359-1369) viewed by Philippe de Mézières (1327-1405) and Leontios Makhairas (ca. 1360/80-after 1432)», στο R. Blumenfeld-Kosinski και K. Petkov (επιμ.), *Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century*, Leiden – Boston 2012, 359-401· Α. Nicolaou-Konnari, «A poor island and an orphaned realm... built upon a rock in the midst of the sea..., surrounded by the infidel Turks and Saracens»: The Crusader Ideology in Leontios Makhairas's Greek *Chronicle* of Cyprus», *Crusades* 10 (2011), 119-145. Επίσης, βλ. Πιερής, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά», 36-48· Anaxagorou, *Narrative*, 15-17.

τρόπο, εν συγκρίσει με την ένταση που παρουσιάζουν τα πατριωτικά συναισθήματα στον Φλώριο.

Επί του σημείου τούτου αξίζει να λεχθεί, δίκην παρενθέσεως, επειδή το πράγμα σχετίζεται με την προσωπική πολιτιστική ταυτότητα του ιστορικού μας ότι, παρόλο που ο Φλώριος προωθεί τον «κυπριακό πατριωτισμό», εντούτοις είναι γεγονός ότι μέσα στο έργο του αναφέρονται στοιχεία, τα οποία δεικνύουν σαφέστατα ότι ο ίδιος ταυτίζεται με το κομμάτι του ποιμνίου της Εκκλησίας της Κύπρου το οποίο ακολουθούσε το λατινικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας (και όχι με τους ακολουθούντες το ελληνικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας Κυπρίους, οι οποίοι ήταν και η συντριπτική πλειοψηφία στην Κύπρο του 1560). Ένα τέτοιο στοιχείο λ.χ. είναι το εξής: ο Φλώριος γράφει για τα θέματα της Α΄ Σταυροφορίας ότι «presa che fu la santa città di Gierusalem dalli nostri Christiani» («όταν η Αγία Πόλη Ιερουσαλήμ κατελήφθη από τους ημετέρους Χριστιανούς»)· για τον Φλώριο αυτοί οι «ημέτεροι Χριστιανοί» ήταν ασφαλώς οι Λατίνοι.²⁹ Άλλα στοιχεία για το ίδιο θέμα έχουμε ήδη δει και αναλύσει προηγουμένως: ο Φλώριος αποφεύγει να αναφερθεί (ή αναφέρεται ελάχιστα) στα φημισμένα ελληνικά μοναστήρια της Κύπρου (μονές Κύκκου, Μαχαιρά κλπ.), αρνείται να αναγνωρίσει ως αρχιεπισκόπους όσους Έλληνες κατείχαν τον συγκεκριμένο τίτλο από το 1192 μέχρι και τη *Bulla Cypria*, ενώ δεν βρίσκει να πει ούτε λέξη για τους βασικούς (ελληνορθόδοξους) αγιολογικούς θρύλους του νησιού, ενέργειες που, κατά τη γνώμη μας, υποκρύπτουν αισθήματα απαξίωσης, υποτίμησης και αποστροφής έναντι των ακολουθούντων το ελληνικό τυπικό.³⁰ Επιπροσθέτως, μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* ο Φλώριος παραθέτει αποσπάσματα από το *Pontificale Romanum*, το αρχιερατικό ευχολόγιο της Δυτικής Εκκλησίας.³¹

Πέραν τούτων, συναντώνται πολλά χωρία μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπου ο ιστορικός ομιλεί με υπερβολικό σεβασμό και ευλάβεια για τους πάπες και τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία (και προσωπικότητες της τελευταίας)· τούτο δε γίνεται σε σημεία του έργου, που κάνουν λόγο για τις Σταυροφορίες και για τις απαρχές των στρατιωτικών ταγμάτων των Ιωαννιτών και των Ναϊτών.³² Μάλιστα δε σε κάποιο σημείο του κειμένου του ο ιστορικός μας αποπειράται να αποσείσει την ευθύνη της παποσύνης για την αναίτια εξόντωση του τάγματος των Ναϊτών, απαλείφοντας τις σχετικές υπέρ της αθωότητας των Ναϊτών αναφορές της βασικής πηγής του, του *Chronique d'Amadi*.³³ Ο Φλώριος, ωσαύτως, πλέκει

²⁹ Bustron, *Chronique*, 171.18-19.

³⁰ Βλ. ανωτέρω 2.3.2.

³¹ Βλ. ανωτέρω 2.4.6.5.

³² Bustron, *Chronique*, 143.19-148.5 και 171.16-172.9.

³³ Bustron, *Chronique*, 164.6-24.

(όπως θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε παρακάτω) το εγκώμιο του Γκυ ντε Λουζινιάν για την –τάχατες– σπουδή που επέδειξε να φέρει λατίνους επισκόπους στην Κύπρο και να ρυθμίσει –επωφελώς πάντα– για τους Λατίνους τα εκκλησιαστικά ζητήματα στο νησί. Ο ιστορικός μας, επίσης, προχωρεί και στην επινόηση του –δημοφιλέστατου στην κυπριακή αγιολογία– μύθου των «τρακοσίων αλαμανών αγίων» της Κύπρου, με μοναδικό σκοπό, όπως φρονούμε, να «καταδείξει» τοιουτοτρόπως τις δυτικές και λατινικές καταβολές της (σύγχρονης του) Εκκλησίας της Κύπρου. Παρακάτω θα δούμε, ομοίως, ότι ο Φλώριος (παρακινούμενος κατά πάσα πιθανότητα από τις φιλολατινικές θρησκευτικές του ιδεοληψίες και καταβολές) θα υιοθετήσει και θα προωθήσει την (ψεύτικη) ιστορία πως η (αντι)βασίλισσα Αλίκη της Καμπανίας, ως επίτροπος του ανηλίκου γιου της, βασιλιά Ερρίκου Α΄ (1218-1253), προχώρησε δήθεν στην αφαίρεση του δικαιώματος της είσπραξης της φορολογίας της δεκάτης από τους έλληνες επισκόπους της Κύπρου και στην απόδοση του συγκεκριμένου δικαιώματος στους λατίνους επισκόπους, «alla santa madre Chiesa latina» («στην αγία μητέρα Λατινική Εκκλησία»), όπως ο ίδιος ο ιστορικός λέγει.³⁴ Σίγουρα τα ως άνω θρησκευτικά «(φιλο)λατινικά» συναισθήματα του Φλωρίου ήταν απότοκο και της ιδιότητας του κληρικού (του πρεσβυτέρου του λατινικού τυπικού), που κατά πάσα πιθανότητα κατείχε ο ιστορικός, προς τα τέλη του βίου του.

Επιστρέφοντας στο θέμα των πατριωτικών στοχεύσεων του ιστορικού μας πρέπει να πούμε ότι άμεσα συνδεδεμένη με αυτές τις πατριωτικές στοχεύσεις αλλά και τους οραματισμούς του Φλωρίου είναι, όπως θα δούμε, και η αφιέρωση του έργου. Ο Φλώριος αφιερώνει την *Ιστορία της Κύπρου* (που επαναλαμβάνουμε τη θεωρεί έργο ζωής, αφού ο ίδιος γράφει ότι σπατάλησε πολλά χρόνια για τη συγγραφή της) στους «illustrissimi signori conti, cavalieri et altri gentilhuomini Ciproii» («εκλαμπρότατους άρχοντες κόμητες, ιππότες και λοιπούς κυπρίους ευγενείς»)³⁵. Επισημαίνουμε εδώ ότι παρουσιάζει ενδιαφέρον και το γεγονός ότι ο Φλώριος απευθύνεται στους ευγενείς ακολουθώντας την ιεραρχική τους –τρόπον τινά– διάκριση, και τούτο είναι μια επιπλέον ένδειξη του μεγάλου σεβασμού που τρέφει προς την κλειστή ομάδα των ευγενών: η αφιέρωση ξεκινά με τους κόμητες.

Ως εκ τούτου, χρειάζεται να γίνει εδώ μια κατατοπιστική παρέκβαση για τους κόμητες και την ιεραρχία, ούτως ειπείν, που υπήρχε μέσα στο κλαμπ των ευγενών, αφού αυτοί συνδέονται με τις πατριωτικές στοχεύσεις του Φλωρίου, που θα αναλύσουμε στη συνέχεια. Οι κόμητες κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας ήταν τέσσερις και έφεραν τους συγκεκριμένους τίτλους ευγενείας, οι οποίοι είχαν καθιερωθεί την περίοδο των

³⁴ Bustron, *Chronique*, 59.2-3.

³⁵ Bustron, *Chronique* 7 σημ. 2.

Λουζινιανών: ήταν οι κόμητες της Ιόππης, της Καρπασίας, της Εδέσσης και της Τριπόλεως. Φαίνεται δε ότι οι κόμητες τύγχαναν καθολικής αναγνώρισης ως η ηγετική ομάδα των κυπρίων ευγενών.³⁶ Πρέπει να σημειωθεί ότι οι Βενετοί διατήρησαν τους πιο πάνω τίτλους ευγενείας των Λουζινιανών, ενώ κατάργησαν κάποιους άλλους.³⁷ Είναι δε γεγονός ότι κάποιοι τίτλοι των κομητών που χρησιμοποιούσαν οι Λουζινιανοί, όπως εκείνοι της Ιόππης και της Εδέσσης, παραπέμπουν στο (οριστικώς από το 1291) απωλεσθέν Βασίλειο των Ιεροσολύμων.³⁸ Τον τίτλο του κόμητος της Ιόππης έφεραν ήδη ο ιδρυτής της δυναστείας Γκυ ντε Λουζινιαν (1192-1194) και ο αδελφός του Αμωρύ (1194-1205).³⁹ Καθόσον αφορά στις απαρχές της χρήσης των λοιπών τίτλων κομητών στην Κύπρο: ο πρώτος, στον οποίο απονεμήθηκε ο τίτλος του κόμητος της Τριπόλεως, ήταν ο μετέπειτα βασιλιάς Πέτρος Α΄ (1358-1369), ο οποίος έφερε τον συγκεκριμένο τίτλο ως διάδοχος του θρόνου από το 1345, ο δε τίτλος του κόμητος της Εδέσσης πρωτομαρτυρείται το 1365,⁴⁰ ενώ η κομητεία της Καρπασίας συστάθηκε το 1472 από τον Ιάκωβο Β΄.⁴¹

Κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, την εποχή δηλαδή του Φλωρίου, τον τίτλο του κόμητος της Ιόππης κατείχε η βενετική οικογένεια των Contarini: η βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρο είχε παραχωρήσει τον τίτλο αυτόν στον ξάδελφό της Γεώργιο Contarini το 1474.⁴² Τον δε τίτλο του κόμητος της Καρπασίας κατείχε η επίσης βενετική οικογένεια των Giustiniani, αφ΄ ης στιγμής ο γόνος της οικογένειας Nicolas Giustiniani είχε αποκτήσει τον συγκεκριμένο τίτλο, μέσω της συζύγου του, της Charlotte Perez Fabrice, η οποία τον είχε κληρονομήσει από τον αδελφό της Louis το 1511.⁴³ Κατά την ίδια εποχή τον τίτλο του κόμητος της Εδέσσης κατείχε η ελληνική οικογένεια των Συγκλητικών, μετά που ο γόνος της οικογένειας Ευγένιος ο Συγκλητικός είχε αγοράσει τον συγκεκριμένο τίτλο από τους Βενετούς το 1521,⁴⁴ και τον

³⁶ Για τους κόμητες επί Βενετοκρατίας γενικά, βλ. Skoufari, *Cipro Veneziana*, 86-89· Collenberg, «Δομή και Προέλευση», 832· *Πραγματεία περί Κύπρον* του Φραγκίσκου Attar στο Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 531· BNF, ms. It. 1230, f. 49r· BL, Egerton, ff. 503-504· Κυριαζή, «Excerpta Cypria», 22.

³⁷ Lusignan, *Description*, ff. 79r-82r· L. de Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon du XIIe au XIXe siècle», *Archivio Veneto* 18 (1879), 370-417, εδώ 374.

³⁸ Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon», 373.

³⁹ Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon», 386 κ.εξ.

⁴⁰ Collenberg, «Les Lusignan», 125-126· Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, 240· Makhairas, *Recital*, τ. 1, §172.

⁴¹ L. de Mas Latrie, «Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Mélanges Historiques* 4 (1882), 337-619, εδώ 421-426 (έκδοση εγγράφων που αφορούν στην κομητεία της Καρπασίας)· L. de Mas Latrie, «Les comtes du Carpas», *Bibliothèque de l'école des chartes* 41 (1880), 375-392, εδώ 376 και σποράδην· Bustron, *Chronique*, 407.8-23.

⁴² Mas Latrie, «Documents nouveaux», 443-450· Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon», σποράδην και 401-403· Mas Latrie «Les comtes du Carpas», 378· Lusignan, *Description*, f. 80r-v.

⁴³ Mas Latrie «Les comtes du Carpas», σποράδην και 388-392· Lusignan, *Description*, f. 80v.

⁴⁴ X. A. Μαλτζέζου, «Νέαι ειδήσεις περί Ευγενίου Συγκλητικού εκ των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας», στο Θ. Παπαδόπουλος κ.α. (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 1969)*, τ. 3, μέρ. 1, Λευκωσία 1973, 227-244, εδώ 235-237· B. Arbel, «Greek Magnates in Venetian Cyprus: The Case of the Synglitico Family», *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995), 325-337, εδώ 330· Lusignan, *Description*, f. 79v.

τίτλο του κόμητος της Τριπόλεως κατείχε η παλαιά «δυτική-φραγκική» ευγενής οικογένεια των ντε Νόρες, καθότι ο γόνος της οικογένειας Ιωάννης ντε Νόρες είχε αγοράσει τον τίτλο αυτόν από τους Βενετούς το 1529.⁴⁵

Η ιεραρχική αυτή κατάταξη των κομητειών (κατά σειρά τιμής: της Ιόππης, της Καρπασίας, της Εδέσσης και της Τριπόλεως) καθιερώθηκε από τους Βενετούς τουλάχιστον από το 1544.⁴⁶ Αξίζει να επισημανθεί το γεγονός ότι οι Βενετοί τοποθέτησαν τις κομητείες της Ιόππης και της Καρπασίας να προηγούνται ιεραρχικώς των υπολοίπων, ίσως επειδή σε αυτές τον τίτλο του κόμητος κατείχαν βενετοί ευγενείς (ήτοι οι Contarini και οι Giustiniani).⁴⁷ Προφανώς –μπορούμε να συναγάγουμε– αυτή η ρύθμιση για το προβάδισμα τιμής των κομητών θα ήταν εξαιρετικά δυσάρεστη, υποτιμητική έως προσβλητική και προκλητική για τους «γηγενείς» κυπρίους ευγενείς. Δυσανεστημένοι με την κατάταξή της ως τελευταίας όσον αφορά στην κατάταξη τιμής των κομητών πρέπει να ήταν και η οικογένεια των ντε Νόρες, η οποία αντικειμενικά είχε –ούτως ειπείν– πολύ περισσότερα δικαιώματα πάνω στην κληρονομιά των Λουζινιανών, εν συγκρίσει με τις άλλες τρεις οικογένειες κομητών, που ήταν –στην ουσία– ανύπαρκτες στα χρόνια του μεσαιωνικού Βασιλείου. Πρέπει, ωσαύτως, να ειπωθεί πως το σώμα των κυπρίων ευγενών φαίνεται να ήταν για τα καλά διχασμένο και διαιρεμένο, κατά τις παραμονές της οθωμανικής κατάκτησης της Κύπρου (ήτοι στα χρόνια του Φλωρίου), σε δύο φατρίες: τη φατρία των Συγκλητικών και τη φατρία των ντε Νόρες, μεταξύ δε των δυο φατριών υπήρχαν οξύς ανταγωνισμός, έριδες και μίσος.⁴⁸ Δεν είναι γνωστά τα αίτια αυτής της διελκυστίδας, αλλά ίσως ένα από τα αίτιά της να ήταν η πικρία που αισθάνονταν οι ντε Νόρες από την (υποτιμητική γι' αυτούς) κατάταξη τιμής της κομητείας της Τριπόλεως σε σχέση με την κομητεία της Εδέσσης. Είναι επίσης άξιο προσοχής το γεγονός ότι οι βενετικής καταγωγής κόμητες Contarini και Giustiniani δεν αναφέρονται ως εμπλεκόμενοι στη διελκυστίδα μεταξύ των ντε Νόρες και των Συγκλητικών, πράγμα που ίσως να υποβάλλει ότι οι πιο πάνω βενετικής καταγωγής κόμητες εκλαμβάνονταν κατά κάποιον τρόπο ως παρείσακτοι ή ξένο σώμα μέσα στο κλαμπ των κυπρίων ευγενών.

Η *Ιστορία της Κύπρου* απευθύνεται, λοιπόν, προς τους κυπρίους ευγενείς (και τους κόμητες ως επικεφαλής των τελευταίων). Σε αυτούς τους ευγενείς ο ιστορικός μας αναφέρεται με

⁴⁵ Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς», σποράδη και 219· Collenberg, «Familles Chypriotes», 47· Hill, *A History*, τ. 3, 807 σημ. 2· Lusignan, *Description*, ff. 79v-80r.

⁴⁶ Σχετικό επίσημο έγγραφο, βλ. Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon», 417.

⁴⁷ Σχετικά βλ. Arbel, «Greek Magnates», 332.

⁴⁸ Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου», 168-170· Graziani, *De bello Cyprio*, 134-137· Pietro Valderio, *La guerra di Cipro*, έκδ. G. Grivaud – N. Παταπίου, Nicosie 1996, 57, 118 σημ. 234, 221-222.

μεγάλο σεβασμό και αυτών των ευγενών αποζητά παρακλητικά την εύνοια.⁴⁹ Η συγκεκριμένη αφιέρωση της *Ιστορίας της Κύπρου*, λοιπόν, έχει σίγουρα από μόνη της πατριωτική υφή, αφού οι ευγενείς αποτελούσαν τα πλέον εξέχοντα πρόσωπα του ιθαγενούς πληθυσμιακού στοιχείου της Κύπρου (εξαιρούνται οι Βενετοί) και τις κορυφαίες προσωπικότητες μεταξύ των συμπατριωτών του Φλωρίου. Πέραν όμως τούτων, η αφιέρωση στους κυπρίους ευγενείς ενέχει, πιστεύουμε, και ευρύτερες πατριωτικές προεκτάσεις και στοχεύσεις: κατέχει δε η αφιέρωση, κατά τη γνώμη μας, κεντρική θέση στην οικοδόμηση του πατριωτικού μηνύματος, το οποίο επιδιώκει τεχνηέντως να προωθήσει ο συγγραφέας μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Πρέπει στο σημείο αυτό να ειπωθεί ότι η επιλογή του ιστορικού να αφιερώσει το κορυφαίο έργο της συγγραφικής ζωής και της σταδιοδρομίας του στους κυπρίους ευγενείς έχει δώσει λαβή για σκέψη και προβληματισμό σε προγενέστερους μελετητές. Ο Grivaud ως προς το θέμα της αφιέρωσης γράφει ότι, έχοντας κανείς υπόψη τις σχέσεις του Φλωρίου με τους βενετούς αξιωματούχους, «on aurait pu s'attendre à une dédicace en hommage à un doge ou à un noble vénitien» («θα ανέμενε κανείς μια αφιέρωση προς τιμή ενός δόγη ή ενός βενετού ευγενούς»)⁵⁰. Λογικώς εχόντων των πραγμάτων, λοιπόν, λέμε εμείς, εάν όντως ο Φλώριος ήθελε να αφιερώσει το έργο σε (βενετούς) κρατικούς αξιωματούχους, θα μπορούσε ομοίως να είχε επιλέξει τον βενετό τοποτηρητή (ή τους Τρεις Ρέκτορες συνολικά) ή το Μεγάλο Αστικό Συμβούλιο της Λευκωσίας, που ήταν ένα τοπικό θεσμικό συλλογικό σώμα άσκησης (κάποιας μορφής) εξουσίας, του οποίου όμως η λειτουργία ελεγχόταν πλήρως από τους Ρέκτορες, άρα ήταν επίσης εξάρτημα της βενετικής κατοχής.⁵¹ Όπως και να έχει το πράγμα, λογικά θα περίμενε κανείς ότι η *Ιστορία της Κύπρου*, ως σύγγραμμα κατεξοχήν πολιτικό, θα έπρεπε να είχε αφιερωθεί σε ανώτατα κρατικά όργανα, τα οποία στην περίπτωση της Κύπρου ήταν τα όργανα της βενετικής εξουσίας και κατοχής. Άλλωστε αυτό υπαγόρευε και η ιδιότητα του Φλωρίου ως βενετού κρατικού υπάλληλου και υπηκόου. Παρά ταύτα, όμως, ο Φλώριος έκανε μια εντελώς διαφορετική επιλογή: αφιερώνει το έργο του στους κυπρίους ευγενείς και αυτή του η βαρυσήμαντη επιλογή σίγουρα κάθε άλλο παρά τυχαία είναι. Φαίνεται ότι ο ιστορικός μας δεν ήθελε να συνδέσει επ' ουδενί λόγω την *Ιστορία της Κύπρου*, το κορυφαίο έργο της συγγραφικής του δραστηριότητας και σταδιοδρομίας, με θεσμούς ή με όργανα της βενετικής κατοχής.

⁴⁹ Bustron, *Chronique*, 9.9-13.

⁵⁰ Grivaud, *Entrelacs*, 261. Πρβλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 183.

⁵¹ Οι Τρεις Ρέκτορες συγκαλούσαν τις συνεδρίες του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της Λευκωσίας (ή Università del Regno di Cipro) και προήδρευαν σε αυτές, βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 502.

Έχουμε ήδη πει πιο πάνω ότι η αφιέρωση της *Ιστορίας της Κύπρου* στους κυπρίους ευγενείς εξυπηρετεί ευρύτερους πατριωτικούς σκοπούς και στοχεύσεις του συγγραφέα. Για να δικαιολογήσουμε αυτή μας την άποψη και να κατανοήσουμε σε βάθος τη σκοπιμότητα που εξυπηρετεί η αφιέρωση της *Ιστορίας της Κύπρου*, νομίζω ότι επιβάλλεται να καταφύγουμε στην αντίστοιχη αφιέρωση ενός ιστορικού έργου, που χρησιμοποίησε και γνώριζε καλά ο Φλώριος, αλλά και ο κατά κάποιον τρόπο πρόδρομός του, ο Φραγκίσκος Αττάρ. Χρειάζεται, λοιπόν, να ρίξουμε μια ματιά στον τρόπο με τον οποίο λειτουργεί η αφιέρωση σε μια από τις πηγές του Φλωρίου, ήτοι το έργο *Historiae rerum Venetarum* του Sabellico, του πρώτου επίσημου κρατικού ιστορικού της Γαληνοτάτης (θυμίζουμε ότι ο Φλώριος γνωρίζει και αντιγράφει ενίοτε τον Sabellico, και, όπως ήδη έχουμε δει, ο ιστορικός μας χρησιμοποιεί την αφιερωτική επιστολή του πιο πάνω έργου του Sabellico ως πρότυπο για τη σύνταξη της αφιερωτικής επιστολής της *Ιστορίας της Κύπρου*).⁵² Ο Sabellico, λοιπόν, αφιερώνει, απευθύνει το έργο του *Historiae* (που έχει –μεταξύ άλλων– ως σκοπό να εξυπηρετήσει τις βλέψεις και να προπαγανδίσει την επίσημη πολιτική της Γαληνοτάτης) στον δόγη και τη Γερουσία της Βενετίας, στις ανώτατες δηλαδή πολιτειακές αρχές της χώρας, της οποίας διατελεί υπάλληλος. Επιχειρεί ο Sabellico από την αρχή του έργου του να ενσταλάξει υποσυνείδητα στο μυαλό των αναγνωστών του ότι η (επική) ιστορία της πόλης τους (που πρόκειται στη συνέχεια να αναγνώσουν) είναι το αποτέλεσμα της μέριμνας και της φροντίδας, που επιδεικνύουν διαχρονικά για τη συντήρηση του μεγαλείου της πόλης ο δόγης και η Γερουσία. Κατά συνέπεια, οι πολίτες οφείλουν να διαφυλάξουν ως κόρη οφθαλμού στο μέλλον αυτούς τους θεσμούς, γιατί μαζί τους έχει συνδεθεί άρρηκτα το μεγαλείο και η διαρκής πρόοδος της Βενετίας, και γιατί οι θεσμοί αυτοί αποτελούν την προϋπόθεση και την εγγύηση για τη διασφάλιση μιας συνεχούς ανοδικής πορείας για την πόλη. Ως εκ τούτου, στην αντίληψη του Sabellico, ως επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης, οποιοδήποτε ιστορικοπολιτικό σύγγραμμα για την ιστορία της Βενετίας πρέπει υποχρεωτικά να αφιερώνεται στους προαναφερθέντες ανώτατους πολιτειακούς θεσμούς της πόλης, επειδή εκείνοι οι θεσμοί ταυτίζονται με την ίδια την ύπαρξη και τη λάμψη της πόλης, αφού η ευεργετική δράση των συγκεκριμένων πολιτειακών θεσμών στο πέρασμα του χρόνου είναι ο παράγοντας, ο οποίος εξέθρεψε τη λαμπρότητα και τη δόξα της Βενετίας.⁵³

Είναι λογικό, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι η αφιερωτική επιστολή της *Ιστορίας της Κύπρου* λειτουργεί με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, επιδιώκει δηλαδή να προωθήσει μια δική της πατριωτική προπαγάνδα, αντιγράφοντας τη μέθοδο και το σκεπτικό του Sabellico. Με τον

⁵² Βλ. ανωτέρω 2.5.6 και 3.4.4.

⁵³ Marco Antonio Sabellico, *Historiae*, 3-5, όπου η αφιερωτική επιστολή του έργου.

ίδιο τρόπο δηλαδή (και με τους ίδιους συλλογισμούς) που ο Sabellico απευθύνεται στην αρχή του έργου *Historiae* στις ανώτατες πολιτειακές αρχές της Γαληνοτάτης, έτσι ακριβώς πράττει και ο Φλώριος: ο ιστορικός μας επιλέγει να απευθυνθεί στους κυπρίους ευγενείς, σε αυτούς που ο ίδιος αντιλαμβανόταν ως τους φυσικούς και νόμιμους ηγέτες της δικής του «πατρίδας». Συγχρόνως η αφιέρωση της *Ιστορίας της Κύπρου* υποδεικνύει σαφώς ότι ο Φλώριος αναγνωρίζει στους κυπρίους ευγενείς τον ίδιο ρόλο που ο Sabellico αποδίδει στον δόγη και τη Γερουσία της Βενετίας, ήτοι την έννοια ότι ως θεσμοί είναι απαραίτητοι, ότι μόνο μέσω της συνέχειας αυτών των θεσμών και της διαχρονικότητάς τους επιτυγχάνεται η πρόοδος της πολιτείας και –κατ’ ακολουθίαν– το μεγαλείο της χώρας, διότι αυτοί οι θεσμοί περικλείουν μέσα τους τα σπέρματα αυτού του μεγαλείου. Ιδωμένη μέσα από αυτόν τον συλλογισμό η ένδοξη ιστορία του Κυπριακού Βασιλείου που παρελαύνει μέσα στις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου* εμφανίζεται ως δημιούργημα και απόρροια της διαχρονικής επωφελούς παρουσίας, μέριμνας και μόχθου των κυπρίων ευγενών. Οι τελευταίοι εκθειάζονται, τοιουτοτρόπως, ως ο βασικός γενεσιουργός παράγοντας της λαμπρότητας του εκλιπόντος Βασιλείου των Λουζινιανών και ως οι ζώντες φορείς αυτής τούτης της ιστορικής του παράδοσης και συνέχειας. Όθεν, η *Ιστορία της Κύπρου*, στη σκέψη του Φλωρίου, ως κατ’ εξοχήν έργο πολιτικού και πατριωτικού χαρακτήρα, έπρεπε δικαιωματικά να αφιερωθεί στους κυπρίους ευγενείς και μόνο.

Από τη συγκεκριμένη αφιέρωση, λοιπόν, (αλλά και από άλλα στοιχεία που θα δούμε στη συνέχεια) προκύπτει ότι η ιστορική συνείδηση του Φλωρίου τού υποβάλλει ότι οι κύπριοι ευγενείς είναι οι συνεχιστές των παραδόσεων του Βασιλείου των Λουζινιανών και ότι αυτοί οι ίδιοι –κατά κάποιο τρόπο– αποτελούν τη ζωντανή συνέχεια εκείνου του Βασιλείου. Επομένως, στην αντίληψη του Φλωρίου, το Βασίλειο των Λουζινιανών επιβιώνει κατά κάποιο τρόπο (ή λαθροβιώνει) μέσα στις συνθήκες της βενετικής κατοχής δια μέσου του ζώντος θεσμού των κυπρίων ευγενών. Συνακόλουθα, δεν θα ήταν υπερβολικό να ισχυριστεί κανείς ότι ίσως μέσα από την τάξη των κυπρίων ευγενών, ως ζώντων φορέων των παραδόσεων του εκλιπόντος Βασιλείου των Λουζινιανών, κατά το σκεπτικό του ιστορικού, ο Φλώριος αναζητά το στήριγμα για το μέλλον της πατρίδας του και, γιατί όχι, ίσως να προσδοκά την αναβίωση του εκλιπόντος Κυπριακού Βασιλείου και των θεσμών του.

Ο τελευταίος συλλογισμός ενισχύεται και από άλλα στοιχεία. Πρώτα πρώτα η ίδια η υπέρμετρη στοργή και αγάπη, με την οποία περιβάλλει ο Φλώριος τους κυπρίους ευγενείς, απαντά και σε άλλα μέρη της *Ιστορίας της Κύπρου*: είδαμε πιο πάνω ότι ο ιστορικός μας δεν διστάζει να διαστρεβλώσει τα ιστορικά γεγονότα, που περιβάλλουν τη δολοφονία του Πέτρου Α΄, πρωτίστως για να εξυμνήσει τους ευγενείς ως τηρητές του νόμου και τιμωρούς

της τυραννίας.⁵⁴ Ταυτοχρόνως αυτή καθαυτή η αποτρόπαια πράξη της βασιλοκτονίας εξιστορείται με πολύ ηπιότερους όρους από ότι σε άλλους προγενέστερους συγγραφείς· και αυτό πάλι γίνεται, για να μην πληγεί το «εξαιρετο» ήθος της κυπριακής αριστοκρατίας που ο ιστορικός θέλει να μας πλασάρει, και το οποίο ήθος ο Φλώριος θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε ότι χαρακτήριζε ανέκαθεν τους κυπρίους ευγενείς.⁵⁵ Με κολακευτικά λόγια αναφέρεται ο Φλώριος για την «ευγενή» διαγωγή της κυπριακής αριστοκρατίας και στη σύντομη περιγραφή που κάνει για την πόλη της Λευκωσίας.⁵⁶

Για να αντιληφθούμε στην ολότητά της την προσέγγιση του Φλωρίου απέναντι στους ευγενείς και, γενικά, τον ρόλο που εναποθέτει στους ώμους τους είναι ιδιαίτερα υποβοηθητικό να καταφύγουμε και σε ένα άλλο σύγγραμμα του Φλωρίου. Πρόκειται για την *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*, η οποία, κατά τον Grivaud, συντάχθηκε το 1552.⁵⁷ Στην *Πραγματεία* εκείνη καταδεικνύεται, ομοίως, η ίδια υπερεκχειλίζουσα αφοσίωση του ιστορικού προς τους κυπρίους ευγενείς, αλλά και ο «υψηλός» ιστορικός ρόλος, που ο Φλώριος αναγνωρίζει σε αυτούς. Ως έχει ήδη λεχθεί, η αφιερωτική επιστολή του συγγράμματος αυτού απευθύνεται προς τον ευγενή-ιππότη Ιερώνυμο Βουστρώνιο, ξάδελφο του Φλωρίου και σημαίνουσα προσωπικότητα της Κύπρου.⁵⁸ Μέσα στην επιστολή ο Φλώριος ομολογεί ότι το σύγγραμμά του τούτο είναι ουσιαστικά μετάφραση στην ιταλική γλώσσα υλικού, το οποίο αντλείται από παλαιά γαλλικά νομικά κείμενα. Ο συγγραφέας υπαινίσσεται, «ευσεβάστως» θα λέγαμε, ότι προχώρησε στη συγγραφή του συγκεκριμένου έργου έχοντας τρεις βασικούς σκοπούς: πρώτα να γνωστοποιήσει στους ευγενείς-ιππότες τους περί ιπποτών κανονισμούς και θέσμια των Λουζινιανών· δεύτερο, να τους προβληματίσει για το γεγονός ότι με την πάροδο του χρόνου οι κανονισμοί εκείνοι εγκαταλείφθηκαν και έπαυσαν να τηρούνται, και· τρίτο, να υποδείξει στους ευγενείς-ιππότες ότι οι ίδιοι έχουν χρέος να τηρούν τους περί ιπποσύνης παλαιούς κανονισμούς των Λουζινιανών.⁵⁹

Στην ουσία ο Φλώριος υπονοεί ότι μπήκε στον κόπο να εκπονήσει το συγκεκριμένο σύγγραμμα, για να υποδείξει στους ευγενείς-ιππότες ότι οφείλουν να τηρούν όσα οι κανονισμοί και τα παλαιά θέσμια του Βασιλείου των Λουζινιανών έχουν θεσμοθετήσει για

⁵⁴ Βλ. ανωτέρω 3.6.3.

⁵⁵ Bustron, *Chronique*, 275-276. Βλ. και ανωτέρω 3.6.3.

⁵⁶ Bustron, *Chronique*, 27.11-30 Αναφέρεται με κολακευτικά λόγια γενικά για όλους τους κατοίκους της πόλης, αλλά ασφαλώς ο ιστορικός έχει στο μυαλό του τους ευγενείς, αφού οι τελευταίοι ήταν η «ψυχή» της πόλης.

⁵⁷ Grivaud, *Entreleacs*, 259. Για το κείμενο, βλ. Bustron, *Chronique*, 464.16-473.33.

⁵⁸ Για τον Ιερώνυμο Βουστρώνιο, βλ. ανωτέρω 1.1.5.

⁵⁹ Bustron, *Chronique*, 464.17-465.12 (η αφιερωτική επιστολή στην *Πραγματεία περί των κανόνων της κυπριακής ιπποσύνης*).

την υποσύνη. Η τελευταία αυτή δήλωση καταμαρτυρεί ότι ο αποκλειστικός σκοπός της εκπόνησης της συγκεκριμένης *Πραγματείας* ήταν η ηθελημένη (και ίσως απέλπιδα) προσπάθεια του Φλώριου να επαναφέρει στη ζωή τους κανονισμούς και τις παραδόσεις των κυπρίων ιπποτών, όπως αυτοί ίσχυαν επί του καθεστώτος των Λουζινιανών. Επομένως, αναδύεται και πάλι ο ξεχωριστός ιστορικός ρόλος, τον οποίο ο Φλώριος επιφυλάσσει στους κυπρίους ευγενείς. Στο συλλογισμό, λοιπόν, του ιστορικού μας οι κύπριοι ιππότες, ως οι συνεχιστές της μακράς παράδοσης του κυπριακού ιπποτισμού-φεουδαλισμού και ως στηρίγματα του κάποτε υπάρξαντος Βασιλείου των Λουζινιανών, έχουν πρώτα από όλα την υποχρέωση να τηρούν με θρησκευτική ευλάβεια τις «αρχαίες παραδόσεις» του Βασιλείου των Ιεροσολύμων και Κύπρου. Για τον Φλώριο οποιαδήποτε παρέκκλιση των ευγενών-ιπποτών από τους «παλαιούς» κανονισμούς του Κυπριακού Βασιλείου είναι πράξη απαράδεκτη αλλά και αδιανόητη. Ως εκ τούτου, οι ευγενείς-ιππότες πρέπει να φροντίζουν, ούτως ώστε οι «αρχαίες παραδόσεις» να τηρούνται αλώβητες και να αποφεύγεται κάθε απόπειρα «μόλυνσης» ή νόθευσής τους με νεωτερικά, ξένα –προφανώς βενετικά– στοιχεία. Η ευλαβής τήρηση των «αρχαίων» παραδόσεων κρίνεται απαραίτητη, λοιπόν, από τον Φλώριο που –όπως έχουμε πει– πιθανότατα προσμένει ότι κάποτε θα ξαναπάρει σάρκα και οστά το εκλιπόν Βασίλειο των Λουζινιανών με τη συνέργεια –προφανώς– των κυπρίων ευγενών. Μέχρι τότε οι κύπριοι ευγενείς οφείλουν πρώτιστα να παραμείνουν αυστηρά προσκολλημένοι στις «αρχαίες παραδόσεις» του Βασιλείου της Κύπρου που αφορούν τους ιδίους, αφού η μοίρα θα (ή ίσως) τους καλέσει μια μέρα να επαναφέρουν σε ισχύ το σύνολο των θεσμών και κανονισμών του παλαιού Βασιλείου.

Επανερχόμενοι στην αφιέρωση της *Ιστορίας της Κύπρου* είναι αναγκαίο να τονίσουμε ότι αυτή προδίδει τους βαθύτερους σκοπούς του συγγραφέα, ένας από τους οποίους ήταν χωρίς αμφιβολία η απαξίωση της βενετικής κατοχής. Το τελευταίο ας μην εκληφθεί ως αυθαίρετο συμπέρασμα: ήδη η δήλωση αφιέρωσης της *Ιστορίας της Κύπρου* προς τους κυπρίους ευγενείς συνιστά αφ' εαυτής μια ξεκάθαρη δήλωση αποστροφής και περιφρόνησης εκ μέρους του συγγραφέα απέναντι στη βενετική κυριαρχία και τους θεσμούς, που η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου εγκαθίδρυσε στην Κύπρο. Είναι, συν τοις άλλοις, αξιοπρόσεχτο το γεγονός ότι μέσα σε ολόκληρο το έργο μόνο άπαξ εντοπίζεται εγκωμιαστική αναφορά για την πόλη της Βενετίας, και αυτή βρίσκεται μέσα στον γνωστό λόγο του Γεωργίου Κορνάρο προς τη βασίλισσα Αικατερίνη. Φρονούμε, όμως, ότι η μοναδική αυτή αναφορά δεν μπορεί να εκληφθεί ως απόδειξη φιλοβενετικών αισθημάτων εκ μέρους του ιστορικού, επειδή αυτούσια η εν λόγω αναφορά υπάρχει στον Bembo, τον επίσημο ιστορικό της Γαληνοτάτης, τον οποίο ο Φλώριος αντιγράφει στο σημείο εκείνο επί

λέξει.⁶⁰ Αλλά, πέραν αυτής της μοναδικής επαινετικής αναφοράς για τη Βενετία, μάταια ο αναγνώστης θα ψάξει στις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου*, για να εντοπίσει έστω και έναν εγκωμιαστικό λόγο για την πόλη της λιμνοθάλασσας ή έστω και έναν έπαινο για το πολίτευμα της Βενετίας, για πράγματα, δηλαδή, που τόσο αρέσκονταν να απεραντολογούν και να κομπάζουν οι βενετοί ιστορικοί.

Ο Φλώριος, επίσης, απαξιού να κάνει οποιαδήποτε αναφορά μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* για τις τόσες πολιτικές ή πνευματικές προσωπικότητες της Βενετίας, σύγχρονες του ή παλαιότερες, με τη μόνη εξαίρεση μιας φευγαλέας αναφοράς, που κάνει για τον Vettor Pisani,⁶¹ αλλά και για την Αικατερίνη Κορνάρο.⁶² και τούτο συνιστά μια επιπρόσθετη απόδειξη της αποστροφής του ιστορικού μας προς οτιδήποτε βενετικό. Αυτή η αποστροφή προς τους Βενετούς αναδύεται και από άλλα τμήματα του έργου: εκπληκτικά, μέσα στην αφιερωτική επιστολή, όπου παρουσιάζεται ένα συνοπτικό διάγραμμα της κυπριακής ιστορίας, οι Βενετοί απουσιάζουν εντελώς.⁶³ Με άλλα λόγια, εντός της αφιερωτικής επιστολής ο Φλώριος υιοθετεί μια απροσδόκητη για τον αναγνώστη στάση έναντι των Βενετών: τους αντιμετωπίζει ως εάν οι Βενετοί να μην υπήρξαν ποτέ στο προσκήνιο της κυπριακής ιστορίας ή ως εάν οι Βενετοί να μην είχαν θέση σε μια θεώρηση, συνοπτική έστω, της κυπριακής ιστορίας. Είναι δε, κατά τη γνώμη μας, ιδιαίτερα βαρυσήμαντη αυτή η διαπίστωση, ότι δηλαδή η *Ιστορία της Κύπρου*, από τις πρώτες κιόλας γραμμές της, βλέπει τους Βενετούς ως παρείσακτους στο νησί, ως ξένο σώμα, που οιονεί μολύνει τη «γλυκείαν χώραν» της Κύπρου, και ως ανάξιους ακόμα και της παραμικρής μνείας. Έτσι, ο Φλώριος ηθελήμενα και σκόπιμα –πλην όμως σαφέστατα– προτιμά να αγνοήσει τους Βενετούς ως εμπλεκόμενο παράγοντα στην κυπριακή ιστορία. Η αντιβενετική στάση του ιστορικού, βεβαίως, δεν περιορίζεται μόνο στην αφιερωτική επιστολή· είναι διάσπαρτη σε ολόκληρο το έργο, όπως θα δούμε στη συνέχεια του κεφαλαίου.

Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι σε μερικές περιπτώσεις εμφανίζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* κάποιοι όροι (ή φράσεις), που είναι δυνατόν να εκληφθούν από τον αναγνώστη ως ενδεικτικοί φιλοβενετικών αισθημάτων εκ μέρους του Φλωρίου. Ομολογουμένως οι συγκεκριμένοι όροι συναντώνται αρκετά σπάνια μέσα στο έργο· τέτοιοι όροι είναι λ.χ. «il

⁶⁰ Bustron, *Chronique*, 456.29-457.3. Πρβλ. Bembo, *History*, τ. 1, 44-47, βιβλίο Α' (§39). Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.5.7.

⁶¹ Bustron, *Chronique*, 349.12-13. Ο Φλώριος επαινεί διά βραχέων τον Pisani (ο οποίος έσωσε την πατρίδα του από τους Γενουάτες), ωστόσο είναι πιθανόν ο ιστορικός μας να παρασύρθηκε σε αυτή του την κρίση από τον Μαχαιρά, ο οποίος μιλά επίσης επαινετικά για τον Pisani, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §591.

⁶² Bustron, *Chronique*, 433.2-3. Η επαινετική αναφορά για την Αικατερίνη είναι κατά κάποιο τρόπο «δικαιολογημένη», αφού η τελευταία κρίθηκε άξια να παντρευτεί τον κύπριο βασιλιά Ιάκωβο Β', για τον οποίο ο Φλώριος έτρεφε αισθήματα λατρείας.

⁶³ Bustron, *Chronique*, 8.4-23.

magnifico ... locotenente» («ο μεγαλοπρεπής ... τοποτηρητής»)⁶⁴ ή «illustrissima signoria de Venetia» («η εκλαμπρότατη αυθεντία της Βενετίας»),⁶⁵ αλλά αυτοί οι όροι δεν αποτελούν τίποτε άλλο από τυπικά στερεότυπα, δεν χρειάζεται να τους δίνει κανείς μεγαλύτερες προεκτάσεις και να εξάγει συμπεράσματα ως προς τον βαθμό αφοσίωσης ή νομιμοφροσύνης του Φλώριου προς τη Γαληνοτάτη. Με άλλα λόγια, τα πιο πάνω στερεότυπα δεν πρέπει επ' ουδενί να εκλαμβάνονται ως ενδείξεις φιλοβενετικών αισθημάτων ή τάσεων.

Από την άλλη είναι εξίσου σημαντικό επίσης να αναφερθεί ότι ο ιστορικός αποφεύγει να επικρίνει ανοιχτά τους Βενετούς ή να επιτεθεί ευθέως κατά των Βενετών. Ασφαλώς η ανοιχτή επίθεση και η αμφισβήτηση της βενετικής κυριαρχίας δια γραπτού κειμένου, υπό συνθήκες βενετικής κατοχής, ήταν πράξεις αδιανόητες. Ωστόσο, σε μερικές περιπτώσεις ο Φλώριος τολμά και μέμφεται με συγκεκριμένο τρόπο τους Βενετούς. Σε μια τέτοια περίπτωση ο Φλώριος ψέγει τους Βενετούς, γιατί είχαν γκρεμίσει μέρος του φρουρίου της Λεμεσού το 1538, ενώ, με λιγότερα έξοδα από όσα κόστισε το γκρέμισμα, θα μπορούσαν να είχαν επισκευάσει το φρούριο και να το είχαν καταστήσει «inespugnabile» («απόρθητο»)⁶⁶. Σε μια άλλη περίπτωση Φλώριος κατηγορεί, πάλι εμμέσως, τους Βενετούς ότι έφεραν μέρος της ευθύνης, διότι είχε αποτύχει η επίθεση του Πέτρου Β' προς ανάκτηση της Αμμοχώστου από τους Γενουάτες γύρω στο 1380 (;).⁶⁷

Σύγχρονοι μελετητές εκφράζουν συχνά τους προβληματισμούς τους για τη φράση «fu redotto il regno di Cipro in provincia» («το βασίλειο της Κύπρου υποβαθμίστηκε σε επαρχία»), που απαντά εντός της *Ιστορίας της Κύπρου*, όταν εξιστορείται η προσάρτηση της Κύπρου στη Βενετία.⁶⁸ Ο Grivaud βλέπει στη φράση αυτή «quelques allusions à l'encontre des encombrants ... vénitiens» («κάποιους υπαινιγμούς εναντίον των φορτικών ... Βενετών»)⁶⁹. Στην ουσία ο Grivaud (μολονότι δεν το λέει εντελώς ξεκάθαρα) ερμηνεύει τη φράση ως υποκρύπτουσα κάποια αρνητική (ή εχθρική) διάθεση έναντι των Βενετών εκ μέρους του Φλώριου.⁷⁰ Ωστόσο, η συγκεκριμένη αυτή φράση δεν ανήκει στον Φλώριο· ο κύριος ιστορικός την έχει δανειστεί (επί λέξει) από τον Bembo, τον οποίο ο Φλώριος χρησιμοποιεί ως πηγή για τα γεγονότα του 1488/9.⁷¹ Ως εκ τούτου, φρονούμε ότι η βαρύτητα

⁶⁴ Bustron, *Chronique*, 20.22-23.

⁶⁵ Bustron, *Chronique*, 432.14, 433.1.

⁶⁶ Bustron, *Chronique*, 24.18-27· Grivaud, *Entrelacs*, 268.

⁶⁷ Για το ευρύτερο επεισόδιο, βλ. Bustron, *Chronique*, 347.19-348.25.

⁶⁸ Για τη φράση, βλ. Bustron, *Chronique*, 458.4-5. Μνείες νεότερων μελετητών για τη συγκεκριμένη φράση βλ. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio»· Grivaud, *Entrelacs*, 268· Μπίρταχας *Κοινωνία*, 184· Skoufari, *Cipro Veneziana*, 143.

⁶⁹ Grivaud, *Entrelacs*, 268.

⁷⁰ Grivaud, *Entrelacs*, 268.

⁷¹ Bembo, *History*, τ. 1, 46-49, βιβλίο Α' (§41). Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.5.7.

της φράσης ως προς την εξαγωγή συμπερασμάτων για το πώς έβλεπε τους Βενετούς ο Φλώριος πρέπει να θεωρείται περιορισμένη.

Εν πάσει περιπτώσει, όσον αφορά στη στάση του Φλωρίου έναντι της βενετικής κυριαρχίας ο Grivaud παρακάτω γράφει ότι «il serait faux de considérer Bustron comme un opposant déclaré au rouvoir vénitien» («θα ήταν σφάλμα να θεωρηθεί ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος ως δεδηλωμένος αντίπαλος της βενετικής κυριαρχίας»)⁷² Έχει, επιπλέον, ο Grivaud την άποψη ότι «la sua lunga carriera di notaio e di secretano, al servizio di ufficiali coloniali, dimostra chiaramente il contrario» («η μακρόχρονη του καριέρα του νοτάριου και του γραμματέα, στην υπηρεσία των αποικιακών αρχών, υποδεικνύει ξεκάθαρα το αντίθετο»)⁷³ Και συνεχίζει ο εμβριθής μελετητής: «semplicemente, Bustron non può risolversi a considerare come definitiva la soggezione allo standardo di San Marco» («απλώς, ο [σ.σ. Φλώριος] Βουστρώνιος δεν μπορεί να πείσει εντελώς τον εαυτό του να θεωρήσει ως οριστική την καθυπόταξη κάτω από το φλάμπουρο του Αγίου Μάρκου»)· μια εξέλιξη, η οποία κατέστη αναπόφευκτη, λέγει ο Grivaud, λόγω της παρακμής του Βασιλείου.⁷⁴ Έτσι, σύμφωνα με τον Grivaud, ο Φλώριος φρονεί ότι η Κύπρος δεν είχε άλλη επιλογή από το «à accepter la tutelle» («να αποδεχθεί την κηδεμονία») της Βενετίας.⁷⁵ Ο Grivaud προσάγει ως απόδειξη για αυτή του την κρίση «les arguments ... de Georges Cornaro» («τα επιχειρήματα ... του Γεώργιου Κορνάρο»), όταν ο τελευταίος πιέζει τη βασίλισσα Αικατερίνη να παραδώσει την Κύπρο στη Βενετία, τα οποία επιχειρήματα «sonnent comme une démonstration de l'impasse stratégique et politique dans laquelle se trouve plongé le royaume» («ηχούν ως μια απόδειξη του στρατηγικού και πολιτικού αδιεξόδου, στο οποίο βρίσκεται βυθισμένο το Βασίλειο»)⁷⁶

Τα «επιχειρήματα», όμως, του Κορνάρο, όπως αυτά καταγράφονται στην *Ιστορία της Κύπρου*, δεν νομίζουμε ότι μπορούν να εκληφθούν ως η προσωπική άποψη του Φλωρίου επί του ζητήματος της αναγκαιότητας ή μη της βενετικής κυριαρχίας επί της Κύπρου, για τον απλούστατο λόγο ότι ο συγκεκριμένος λόγος του Κορνάρο που παραθέτει ο Φλώριος δεν είναι πρωτότυπο δημιούργημα του κύπριου ιστορικού. Ο λόγος αυτός του Κορνάρο είναι απλώς μια επεξεργασία επί το δραματικότερο ενός λόγου, τον οποίο ο Φλώριος βρήκε

⁷² Grivaud, *Entrelacs*, 268. Ο Lorenzo Calvelli θεωρεί ότι ο Φλώριος «fu per lungo tempo un fedele servitore dello Stato veneziano» («υπήρξε επί μακρόν ένας πιστός υπηρέτης του Βενετικού Κράτους»), χωρίς όμως να αναπτύσσει περισσότερο την άποψή του· ο ιταλός μελετητής φαίνεται ότι εξάγει το συμπέρασμα αυτό από τη σχέση που είχε αναπτύξει ο Φλώριος με τις Βενετικές Αρχές ως γνώστης της νομοθεσίας και των αρχείων, βλ. Calvelli, *Cipro*, 126.

⁷³ Grivaud, «Florio Bustron», x.

⁷⁴ Grivaud, «Florio Bustron», x.

⁷⁵ Grivaud, *Entrelacs*, 268.

⁷⁶ Grivaud, *Entrelacs*, 268.

έτοιμο στο περί Βενετίας ιστορικό έργο του Bembo και τον δανείστηκε.⁷⁷ Επομένως, τα «επιχειρήματα» του Κορνάρο για το «επιβεβλημένο» τάχατες της προσάρτησης της Κύπρου στη Βενετία αντιπροσωπεύουν την άποψη του Bembo (του επίσημου ιστορικού της Γαληνοτάτης και, συνεπώς, την επίσημη βενετική άποψη) και όχι την άποψη του Φλωρίου. Όπως και να έχει το πράγμα, δηλαδή ασχέτως του εάν ο Φλώριος θεωρούσε αναγκαία ή όχι τη βενετική κυριαρχία για την Κύπρο, ο Grivaud, μέσω των πιο πάνω αναφορών του, φαίνεται να έχει την άποψη ότι ο Φλώριος μάλλον δεν έβλεπε με καλό μάτι τους Βενετούς, ωστόσο, υπονοεί ο Grivaud, ο κύριος ιστορικός αποφεύγει να εκφρασθεί ανοιχτά εναντίον τους.

Επίσης η άποψη του Grivaud ότι τα διάφορα πόστα, που είχε αναλάβει ο Φλώριος στην Αποικιακή Διοίκηση, συνιστούν απόδειξη ότι δεν ήταν «δεδηλωμένος» εχθρός των Βενετών, χρειάζεται κάποια συζήτηση. Έχουμε τη γνώμη πως το γεγονός ότι ο Φλώριος υπηρέτησε τη Βενετική Αποικιακή Διοίκηση από διάφορα πόστα δεν πρέπει κατ' ανάγκη να ερμηνεύεται ως απόδειξη ευνοϊκών (ή φιλικών) συναισθημάτων του κυπρίου ιστορικού προς τους Βενετούς. Ο λόγος είναι απλός: η Κύπρος διατελούσε υπό καθεστώς βενετικής κατοχής· οποιοσδήποτε συμβολαιογράφος ή νοτάριος, για να ασκήσει το επάγγελμα, θα έπρεπε συνεργαστεί αναγκαστικά με την κρατική γραφειοκρατία, δεν υπήρχε γι' αυτόν άλλη επιλογή. Και, έπειτα, το πόστο του γραμματέα του βασιλικού Σεκρέτου, που δόθηκε στον Φλώριο, δεν προέκυψε κατά πάσα πιθανότητα από την εύνοια των Βενετών απέναντι στον ιστορικό· απεναντίας αυτό ήταν απότοκο της αδήριτης ανάγκης για τη στελέχωση της κρατικής μηχανής με πρόσωπα κατάλληλα, όπως ήταν ο Φλώριος, που οι γνώσεις τους περί τα κυπριακά γραφειοκρατικά ζητήματα σπάνιζαν.⁷⁸ Μια άλλη σχετική παράμετρος, που νομίζουμε πως δεν πρέπει να μας διαφεύγει, είναι ότι, δεδομένου ότι τα πόστα που κατείχε κατά καιρούς ο ιστορικός δεν ήταν δα και τόσο υψηλά (και αντάξια των «προσόντων» του και των προσδοκιών του), ίσως ο Φλώριος να διακατέχονταν και από συναισθήματα προσωπικής πικρίας απέναντι στη Βενετική Δημοκρατία, διότι πιθανώς ο ίδιος ένιωθε πως ο προσωπικός του μόχθος δεν ετύγχανε της ανάλογης εκτίμησης και ανταμοιβής.

Εν πάση περιπτώσει τα συναισθήματα του Φλωρίου προς τους Βενετούς και οι προσεγγίσεις του έναντι της βενετικής εξουσίας φρονούμε ότι εκφράζονται με τον πλέον παραστατικό και ξεκάθαρο τρόπο στον διάλογο του Γεώργιου Κορνάρου με την αδελφή του Αικατερίνη. Στον συγκεκριμένο διάλογο, όπως είδαμε, ο πρώτος προσπαθεί να πείσει τη δεύτερη να

⁷⁷ Για τα «δάνεια» του Φλωρίου από τον Bembo, βλ. ανωτέρω 2.5.7.

⁷⁸ Για τη «μοναδικότητα» του Φλωρίου ως προς τη γνώση των κυπριακών αρχείων, βλ. ανωτέρω 1.1.5.

παραχωρήσει το Βασίλειο της Κύπρου στη Γαληνοτάτη.⁷⁹ Ο Φλώριος δανείζεται μεν τον διάλογο από τον Bembo, αλλά τον επεξεργάζεται με μαεστρία, προσθέτοντας δικές του επινοημένες φράσεις και δίνοντας μια επιπλέον δραματική υφή, ως έχει ήδη λεχθεί.⁸⁰ Έχουμε, λοιπόν, τη γνώμη (και θα προσπαθήσουμε να την εξηγήσουμε παρακάτω) ότι ο μακροσκελέστατος –για τα δεδομένα της *Ιστορίας της Κύπρου*– λόγος του Κορνάρου, αποσκοπεί από τη μια στο να αναδείξει, να προσδώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στο κορυφαίο γεγονός της ληξιαρχικής πράξης του θανάτου του Κυπριακού Βασιλείου.⁸¹ Από την άλλη, όμως, και αυτό είναι το σημαντικότερο, ο λόγος του Κορνάρου αποσκοπεί στο να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για τη (μελλοντική) αμφισβήτηση, και από ηθικής και από νομικής άποψης, της νομιμότητας της (νομικής) πράξης της παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία. Γιατί; Πώς εξάγεται αυτό το συμπέρασμα;

Η απάντηση είναι η εξής: μέσα από τον λόγο του Κορνάρου ο κύπριος αναγνώστης της *Ιστορίας της Κύπρου* παρακολουθεί, με κάποια στεναχώρια, βήμα με βήμα να κορυφώνεται ο εκβιασμός και η ψυχολογική πίεση πάνω στη βασίλισσα Αικατερίνη, για να παραδώσει το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία. Η βασίλισσα τελικά –ουσιαστικά μη έχοντας άλλη διέξοδο– κάμπτεται και ενδίδει. Προτού ενδώσει, όμως, η ίδια η νεαρή βασίλισσα είχε τονίσει –εμμέσως– με έμφαση ότι υποκύπτει σε έναν ωμό εκβιασμό, ότι προβαίνει στην πράξη της παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία, για να προστατέψει την οικογένειά της από την απώλεια της εύνοιας της Γαληνοτάτης και από την εξόντωση (σημειώνουμε ότι ελλείπει από το κείμενο του Bembo το κομμάτι του λόγου της Αικατερίνης, όπου η βασίλισσα λέει ότι παραδίδει το Βασίλειο της Κύπρου στη Βενετία, έτσι ώστε να σώσει από τον όλεθρο την οικογένειά της, άρα το συγκεκριμένο κομμάτι του λόγου της βασίλισσας είναι ξεκάθαρα κατασκευάσμα του Φλωρίου).

Συνεπώς, διακηρύσσεται πασιδήλα μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* ότι η (νομική) πράξη της παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία υπήρξε το προϊόν ενός αισχρού εκβιασμού και όχι της ελευθέρως βουλήσεως της βασίλισσας, άρα ηθικά και –το σημαντικότερο– νομικά η (νομική) πράξη της παραχώρησης είναι άκυρη, δεν έχει καμία νομική ισχύ. Ήδη ο Φλώριος είχε φροντίσει από προηγουμένως να καταστήσει σαφές στον αναγνώστη ότι κάθε νομική πράξη, η οποία αποσπάται με εκβιασμό ή με την απειλή χρήσης βίας (ή υπογράφεται κατόπιν εκβιασμού), δεν έχει ισχύ και θεωρείται ως εάν να μην έγινε ποτέ. Αυτό το τελευταίο (ήτοι το μη ισχύον ή ανενεργό μιας νομικής πράξης, που είναι αποτέλεσμα εκβιασμού ή βίας) ο

⁷⁹ Bustron, *Chronique*, 454.23-457.26. Λεπτομέρειες για τον λόγο, βλ. ανωτέρω 3.5.3.

⁸⁰ Bembo, *History*, τ. 1, 40-49, βιβλίο Α' (§§37-41).

⁸¹ Βλ. ανωτέρω 3.5.3.

Φλώριος το υπογραμμίζει μιλώντας μάλιστα με το στόμα του βασιλιά Ερρίκου Β΄, όταν εξιστορούσε τα γεγονότα του πραξικοπήματος του 1306. Τότε είδαμε να εκτυλίσσεται στην *Ιστορία της Κύπρου* μια παρόμοια με της Αικατερίνης περίπτωση εκβιασμού βασιλιά: θυμίζουμε, ο Αμωρύ, ο λόρδος της Τύρου, προσπάθησε μέσω του εκβιασμού να υποχρεώσει τον βασιλιά Ερρίκο Β΄ να υπογράψει ένα έγγραφο, με το οποίο παραχωρούσε στον Αμωρύ την εξουσία. Τότε ο βασιλιάς Ερρίκος Β΄ απάντησε ότι κάθε (νομική) πράξη, που είναι αποτέλεσμα εκβιασμού ή βίας, δεν έχει καμία (νομική) ισχύ.⁸² Φυσικά η συγκεκριμένη νομική θέση περί του άκυρου ενός συμβολαίου, το οποίο είναι προϊόν εκβιασμού, ίσχυε και τότε, και ισχύει και σήμερα. Ο Φλώριος βέβαια –στην περίπτωση του εκβιασμού της Αικατερίνης– δεν τολμά να πει ξεκάθαρα (για προφανείς λόγους) ότι η πράξη παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία είναι νομικά άκυρη, αλλά είναι βέβαιος ότι ο αναγνώστης θα φτάσει από μόνος του σε αυτό το συμπέρασμα. Ξέρει ο Φλώριος ότι ο αναγνώστης, αφού ήδη έχει διαβάσει για τα γεγονότα του 1306 στις προηγούμενες σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου*, αναπόφευκτα θα συσχετίσει στο μυαλό του τις δυο περιπτώσεις βασιλικών «εκβιασμών» και θα θυμηθεί τα λόγια του πρώτου «θύματος» εκβιασμού, του Ερρίκου Β΄, ότι δηλαδή κάθε (νομική) πράξη που είναι αποτέλεσμα εκβιασμού είναι νομικά άκυρη. Έτσι, ο αναγνώστης φυσιολογικά θα οδηγηθεί στο συμπέρασμα ότι η (νομική) πράξη παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία, την οποία, κατόπιν εκβιασμού, «εξαναγκάστηκε» να υπογράψει η βασίλισσα Αικατερίνη, δεν έχει καμία νομική ισχύ και είναι καθ' ολοκληρίαν άκυρη.

Επομένως, στα μάτια και στο μυαλό του Φλωρίου (και ενδεχομένως πολλών άλλων Κυπρίων), η εκ μέρους των Βενετών άσκηση εξουσίας επί του Βασιλείου της Κύπρου είναι παράνομη από απόψεως αστικού δικαίου (κληρονομικού δικαιώματος). Με άλλα λόγια, οι Βενετοί δεν είναι τίποτε άλλο παρά οι σφετεριστές της νόμιμης εξουσίας και της κληρονομιάς των Λουζινιανών (όπως απaráλλακτα ήταν και ο Αμωρύ). Όθεν, οι Βενετοί δεν έχουν κανένα δικαίωμα ούτε να βρίσκονται στην Κύπρο ούτε να διαφεντεύουν την «ευγενεστάτη» νήσο ή να καρπώνονται τον πλούτο, τους ανθρώπους και τα αγαθά της. Χωρίς αμφιβολία, οι κύπριοι αναγνώστες της *Ιστορίας της Κύπρου*, όταν έπεφτε το βλέμμα τους πάνω στο συγκεκριμένο κομμάτι του κειμένου, όπου καταγράφεται ο εκβιασμός της βασίλισσας Αικατερίνης, και αντιλαμβάνονταν τους συνειρμούς και τους υπαινιγμούς, θα ανατρίχιαζαν.

⁸² Για τον εκβιασμό που άσκησε ο Αμωρύ στον Ερρίκο Β΄ και την απάντηση του τελευταίου, βλ. Bustron, *Chronique*, 152.20-26. Επίσης, βλ. ανωτέρω 3.6.3.

Ωστόσο, τολμούμε να πούμε ότι είναι πολύ πιθανόν ο Φλώριος να μην ήθελε απλά και μόνο να περιορισθεί στο να «αποδείξει» ότι η άσκηση της βενετικής κυριαρχίας επί της Κύπρου είναι παράνομη. Μέσω αυτών των ως άνω συλλογισμών (και υπαινιγμών) του (αλλά και μέσω των ουμανιστικών πολιτικών θεωριών που ο ίδιος φρόντισε να κοινοποιήσει στον αναγνώστη του, όταν εξιστόρησε τις «ταλαιπωρίες» του Ερρίκου Β΄ και το φόνο του Πέτρου Α΄) ο Φλώριος ίσως να προχωρεί και ένα βήμα παρακάτω: αφ΄ ης στιγμής, λοιπόν, έχει απράνταχτα «αποδειχθεί» ότι η βενετική διακυβέρνηση επί της Κύπρου είναι παράνομη, αυτό το τελευταίο συνεπάγεται, ταυτόχρονα, ότι αυτή είναι και τυραννική (αφού σύμφωνα με τις πολιτειακές αντιλήψεις του ουμανισμού, που είδαμε πιο πάνω, η παράνομη άσκηση εξουσίας είναι τυραννία). Και, στην περίπτωση τυραννικής διακυβερνήσεως (πάντα με βάση τις πολιτικές/πολιτειακές απόψεις των ουμανιστών), οι πολίτες νομιμοποιούνται να κάνουν χρήση οποιουδήποτε μέσου, του φόνου και της άσκησης βίας συμπεριλαμβανομένων, έτσι ώστε να λυτρώσουν την πολιτεία από το «κακό», το όνειδος και το μίσημα της τυραννίας. Μάλιστα, η ανάληψη δράσης προς ανατροπή της τυραννίας εκλαμβάνεται –τρόπον τινά– και ως υποχρέωση του «σωστού» πολίτη.⁸³

Αναλογιζόμενοι, λοιπόν, τα πιο πάνω νομίζουμε ότι δεν θα ήταν υπερβολικό να πούμε ότι ο Φλώριος θέτει, μέσω του κειμένου του, τους (ευγενείς) αναγνώστες του προ των ευθυνών τους: εάν, δηλαδή, οι ίδιοι θέλουν να θεωρούν εαυτούς σαν άτομα εμφορούμενα με τιμή, δεν έχουν άλλη επιλογή από το να ακολουθήσουν την (ας πούμε) «οδό του χρέους». Ποια ήταν αυτή η «οδός του χρέους»; Ο Φλώριος σαφέστατα υποδεικνύει ότι οι κύπριοι ευγενείς του 1560 έχουν υποχρέωση να κάνουν αυτό που είχαν κάνει οι κύπριοι ευγενείς δυο αιώνες προηγουμένως, ήτοι το 1359 με τον φόνο του Πέτρου Α΄: να αποτολμήσουν να αναλάβουν το ρίσκο και να προχωρήσουν στην εξόντωση και στην αποκαθήλωση του σύγχρονού τους τυράννου, ήτοι των Βενετών. Με άλλα λόγια, ο κύπριος ιστορικός (ανακαλώντας στη μνήμη του αναγνώστη όρους της ουμανιστικής πολιτικής θεωρίας, όπως αυτοί εξετέθησαν στους επινοημένους διαλόγους των ευγενών περί του λυσιτελούς του φόνου του Πέτρου Α΄) εμμέσως καλεί τους κυπρίους ευγενείς να ηγηθούν μιας επανάστασης για την ανατροπή της βενετικής κυριαρχίας, υποβάλλοντας, εν τω άμα, ότι μια τέτοια ενέργεια είναι καθόλα ηθική και νόμιμη, αλλά και επιβεβλημένη από κάθε άποψη.

Πρέπει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι υπάρχει ένα χωρίο μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* το οποίο προβάλλει ως ένα φαινομενικό εμπόδιο στο να γίνει αποδεχτό ότι το έργο εκφράζει

⁸³ Για τις περί τυραννίας απόψεις των ουμανιστών, βλ. ανωτέρω 3.6.2.

ισχυρά αντιβενετικά αισθήματα. Το χωρίο αυτό βρίσκεται στις τελευταίες γραμμές του έργου:

«a questo modo sono li Ciprii retti e governate, con somma equità e giustitia, delli signori Venetiani, nel qual governo desiderano esser in tutti gli secoli venturi» («με αυτό τον τρόπο [σ.σ. τον τρόπο διακυβερνήσεως από τους Βενετούς] οι Κύπριοι διευθύνονται και κυβερνώνται από τους αυθέντες Βενετούς με κάθε ισότητα και δικαιοσύνη, και θα επιθυμούσαν να βρίσκονται κάτω από τη διακυβέρνησή τους σε όλους τους επόμενους αιώνες»⁸⁴).

Όταν διαβάσει, λοιπόν, κάποιος αυτές τις γραμμές είναι εύλογο να αναρωτηθεί κατά πόσο ευσταθούν οι πιο πάνω διατυπωθείσες απόψεις μας για τα αντιβενετικά αισθήματα του Φλωρίου ή για τους οραματισμούς του για την αναβίωση του Βασιλείου των Λουζινιανών. Επ' αυτού, όμως, εμείς φρονούμε ότι δεν πρέπει να παραβλέπει κανείς τη σκληρή πραγματικότητα, την ατμόσφαιρα της εποχής, κατά την οποία γράφονταν οι πιο πάνω γραμμές: υπενθυμίζουμε: επικρεμμάτο η απειλή οθωμανική επίθεσης στην Κύπρο, κυκλοφορούσαν φήμες για εξεγέρσεις στο νησί, για συνωμοσίες επιφανών προσωπικοτήτων με τους Οθωμανούς ή με τον δούκα της Σαβοΐας, οι λαϊκές διαμαρτυρίες (και ενίοτε στάσεις) για το ζήτημα της σιτάρκειας είχαν γίνει καθημερινό φαινόμενο, ο αρχιεπίσκοπος Mocenigo αναβίωσε (δρώντας εντελώς αφυχολόγητα) τις θρησκευτικές έριδες μεταξύ των Ελλήνων και των Λατίνων μέχρι του σημείου να ξεσπάσουν ταραχές. Όλα αυτά δημιουργούσαν στην Κύπρο μια εκρηκτική ατμόσφαιρα και σίγουρα θα έκαναν ιδιαίτερα προσεκτικές τις αείποτε καχύποπτες Βενετικές Αποικιακές Αρχές, οι οποίες παρακολουθούσαν με άγρυπνο μάτι τις εξελίξεις, απέναντι σε οποιοδήποτε ή οτιδήποτε στρεφόταν εναντίον της εξουσίας της Γαληνοτάτης: το παράδειγμα της άμεσης εκτέλεσης του Διασσωρινού είναι ενδεικτικό.⁸⁵ Κατά συνέπεια, ήταν επιβεβλημένο οι καταληκτικές γραμμές της *Ιστορίας της Κύπρου* να περιλαμβάνουν περιεχόμενο φιλοβενετικό, και για τους προαναφερθέντες λόγους προσωπικής «ασφαλείας» του συγγραφέα, αλλά και επιπλέον, για να είναι σε θέση το έργο να περάσει με επιτυχία τον έλεγχο της λογοκρισίας και κάποτε να τυπωθεί.⁸⁶ Με αυτό τον τρόπο, λοιπόν, ο συγγραφέας κινείται προληπτικά, έτσι ώστε να αποσείσει τυχόν κατηγορίες

⁸⁴ Bustron, *Chronique*, 459.5-7. Ο George Hill χρησιμοποιεί την περικοπή αυτή, για να προβάλλει τον ισχυρισμό ότι ο Φλώριος ήταν ευνοϊκά διακείμενος προς τους Βενετούς, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 807.

⁸⁵ Για όλα αυτά τα συμβάντα, βλ. ανωτέρω 1.1.2 και κατωτέρω παράρτημα αρ. 1.

⁸⁶ Υπενθυμίζουμε ότι άλλοι Κύπριοι, όπως ο Ιάσωνας Δενόρες και ο Έκτορας Ποδοκάθαρος, είχαν ήδη τυπώσει συγγράμματά τους στην Ιταλία. Πιθανότατα και ο Φλώριος έτρεφε την ίδια φιλοδοξία. Εν πάσει περιπτώσει, θεωρούμε ότι παρόμοιο σκοπό με το αυτότι χωρίο (ήτοι να δώσει την παραπλανητική εντύπωση ενός συγγραφέως φιλικά διακείμενου προς τους Βενετούς) ίσως έχει και μια προσθήκη του Φλωρίου στο έργο του Bembo, όπου ο κύπριος ιστορικός εκφράζει την ευχή οι Κύπριοι να ζήσουν στο εξής υπό τους Βενετούς «με αιώνια ευτυχία και ευδαιμονία», σχετικώς βλ. ανωτέρω 2.5.7.

ή επικρίσεις ότι το ιστορικό του πόνημα όζει αντιβενετισμού, πράγμα που ασφαλώς θα ήταν επικίνδυνο τόσο για τον ίδιο όσο και για το σύγγραμμά του.

Εύλογα τίθεται τώρα το ερώτημα για το ποια ήταν η στάση, που υιοθετούσαν οι ίδιοι οι ευγενείς, έναντι αυτής της πολιτικής θέσης του Φλωρίου, δηλαδή της σαφούς αμφισβήτησης –συγκεκριμένα ή μη– της βενετικής κυριαρχίας (και της προώθησης της ιδέας της πολιτικής χειραφετήσεως των Κυπρίων). Προτού αποπειραθούμε να δώσουμε απαντήσεις στο ερώτημα τούτο, καθίσταται επιβεβλημένο να εξετάσουμε το ζήτημα της επακριβούς φύσης των δεσμών του Φλωρίου με την κυπριακή αριστοκρατία, γιατί το συγκεκριμένο ζήτημα συνδέεται με το θέμα της πρόσληψης της *Ιστορίας της Κύπρου* (και των ιδεών και ιδεολογημάτων που αυτή προωθεί) εκ μέρους των ευγενών.

Εν προκειμένω, καθόσον αφορά στο κοινωνικό στάτους του Φλωρίου, υπενθυμίζουμε ότι ο ιστορικός δεν κατείχε ο ίδιος τον τίτλο του ευγενούς (μολονότι ορισμένοι κλάδοι της οικογένειας των Βουστρωνίων είχαν λάβει το στάτους του ευγενούς), ίσως δε να μην ήταν καν εύπορος. Υπήρχαν, ωστόσο, πολλαπλά κανάλια επαφών του ιστορικού μας με τους κυπρίους ευγενείς: οι πολλές και αλληλεπικαλυπτόμενες ιδιότητες του Φλωρίου, ως συμβολαιογράφου, νομικού και γραμματέα του βασιλικού Σεκρέτου, τον έφερναν συχνά πυκνά σε επαφή με τα υψηλότερα μέλη της κυπριακής κοινωνίας της εποχής και, από ότι φαίνεται, πολλοί ευγενείς αποζητούσαν τις υπηρεσίες του, για να διευθετήσουν κτηματικές διαφορές.⁸⁷

Πέραν όμως της «χρηστικής» και της «επαγγελματικής» σχέσης του ιστορικού μας με τους ευγενείς, αποτελεί αναμφισβήτητο γεγονός το ότι ο Φλώριος συνδέονταν με κάποιους από αυτούς τους ευγενείς με συγγενικούς δεσμούς ή μοιράζονταν κοινά ενδιαφέροντα (λ.χ. νομικά) και «ιστορικές» ανησυχίες. Ας μη λησμονούμε ότι ο ξάδελφός του Ιερώνυμος ήταν ένας από τους ευγενείς που είχαν δεσπόζουσα θέση στο κλαμπ των ευγενών. Για την ακρίβεια, ο Ιερώνυμος μαρτυρείται ότι διέθετε μεγάλη ισχύ και επιρροή στους κόλπους της κυπριακής αριστοκρατίας, έκανε κουμάντο και χειραγωγούσε τις εκλογικές διαδικασίες εντός του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της Λευκωσίας, με αποτέλεσμα ο ίδιος να εκλεγεί επανειλημμένως βισκούντης της Λευκωσίας και να αναλάβει αρκετά τιμητικά πόστα.⁸⁸

Έτερος δε σύγχρονος ευγενής, με τον οποίο ο Φλώριος έτρεφε την ίδια αγάπη για το παρελθόν, συνυφασμένη με την ανάγκη της διατήρησης των «παλαιών» παραδόσεων, ήταν και ο επίσης διατελέσας βισκούντης της πρωτεύουσας Διομήδης Strambal(d)i, ο πιθανός

⁸⁷ Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

⁸⁸ Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

μεταφραστής της *Εξηγήσεως* του Λεοντίου Μαχαιρά στην ιταλική γλώσσα.⁸⁹ Αμφότεροι οι Ιερώνυμος και Διομήδης πρέπει να ήταν και νομομαθείς, όπως και ο Φλώριος, για να τους επιτραπεί να κατέχουν το (κατ' ουσίαν δικαστικό) αξίωμα του βισκούντη. Άλλοι ευγενείς με ιστορικογεωγραφικά ενδιαφέροντα περί την Κύπρο ήταν οι Φραγκίσκος και Λεωνίδας Αττάρ (ο πρώτος είχε και ενδιαφέροντα περί τη νομική), καθώς επίσης και ο Έκτορας Ποδοκάθαρος, για τους οποίους έγινε λόγος πιο πριν.⁹⁰ Προσωπικότητα με «ιστορικές» ανησυχίες και ευαισθησίες πρέπει να ήταν και ο Ηρακλής Ποδοκάθαρος, ο πατέρας του προαναφερθέντος Έκτορα, αφού γνωρίζουμε μετά βεβαιότητας ότι ο ίδιος ήταν κάτοχος ενός χειρογράφου, που περιείχε ένα χρονικό της Κύπρου.⁹¹ Ομοίως, σύγχρονη με τον Φλώριο, σημαντικότερη μορφή λογίου με ευρύτερα ενδιαφέροντα (λογοτεχνικά, φιλοσοφικά, πολιτικά, πολιτειακά κλπ.), για τον οποίο επίσης έγινε λόγος προηγουμένως, ήταν και ο Ιάσωνα Δενόρες.⁹² Σίγουρα για τον Φλώριο υπήρχε πρόσφορο έδαφος συγκλίσεων και πνευματικής συναναστροφής με τους ανωτέρω ευγενείς, ενδεχομένως δε να υπήρχαν και άλλες πνευματικές προσωπικότητες εντός της τάξης των ευγενών, που δεν τις γνωρίζουμε.

Με τον Ιάσωνα Δενόρες (και γενικότερα με την οικογένεια των ντε Νόρες, που ήταν μια των ισχυροτέρων οικογενειών της Κύπρου κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας, μιας και αυτή κατείχε –όπως έχουμε ήδη πει– τον τίτλο του κόμητος της Τριπόλεως) ίσως ο Φλώριος να είχε και κάποια στενότερη σχέση εξάρτησης και αφοσίωσης, πράγμα που καταδεικνύεται από την ιδιαίτερα ευνοϊκή μεταχείριση, που τυγχάνουν τα μέλη της οικογένειας των ντε Νόρες μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Στην *Ιστορία της Κύπρου* λοιπόν απαντούν εξαιρετικά επαινετικές αναφορές του Φλωρίου υπέρ της οικογένειας των ντε Νόρες, μια πρακτική, την οποία ο ιστορικός μας δεν επαναλαμβάνει για καμιά άλλη οικογένεια ευγενών: γράφει ο Φλώριος ότι «la fia de Alvise de Nores ... era delle prime case nobili che erano in Cipro, et era di quelle casate che vennero all'acquisto de Gierusalem» («η κόρη του Λουδοβίκου ντε Νόρες ... καταγόταν από τους πρώτους οίκους των ευγενών που ευρίσκοντο στην Κύπρο και καταγόταν από εκείνους τους οίκους [σ.σ. των ευγενών], που ήρθαν για να κατακτήσουν την Ιερουσαλήμ [σ.σ. κατά τις Σταυροφορίες]»).⁹³ Σε άλλο δε σημείο της *Ιστορίας της Κύπρου* αναφέρεται ότι ο Μπαλιάν ντε Νόρες (Balian de Nores) ήταν «cavalier di casa

⁸⁹ Για τον Διομήδη Strambal(d)i, βλ. Νικολάου-Κονναρή, «Η διασκευή του χειρογράφου της Ραβέννας», σποράδην· Grivaud, *Entrelacs*, 250· Arbel, «The Cypriot nobility», 196 σημ. 85.

⁹⁰ Για τους Αττάρ και Ποδοκάθαρους, βλ. ανωτέρω 3.3.

⁹¹ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Leonardo Donà, οποίος εκπόνησε και περίληψη του χρονικού εκείνου. Από την περίληψη προκύπτει ότι το κείμενο του συγκεκριμένου χρονικού ήταν κατά πάσα πιθανότητα το ίδιο με εκείνο του *Chronique d'Amadi*, βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 252.

⁹² Για τον Ιάσωνα Δενόρες, βλ. 3.3.

⁹³ Buston, *Chronique*, 406.7-10.

antiquissima e nobilissima, huomo d'honor» («ήταν ιππότης [σ.σ. καταγόμενος] από αρχαιότατο και ευγενέστατο οίκο, άνθρωπος με τιμή»).⁹⁴ Πέραν των πιο πάνω επαινετικών αναφορών για την εν λόγω οικογένεια, είναι καταφανές ότι ο Φλώριος επιδιώκει συνεχώς να μεγεθύνει την παρουσία και τη δράση της οικογένειας των ντε Νόρες κατά την περίοδο των Λουζινιανών. Για να το πετύχει αυτό, ο ιστορικός μας προχωρά ακόμα και σε διαστρέβλωση των ιστορικών γεγονότων, μέσω της εισαγωγής πλαστών επεισοδίων μέσα στην ιστορική αφήγηση (σημειωτέον ότι η οικογένεια των ντε Νόρες υπήρχε μεν από την εποχή των Λουζινιανών: πρωτομνημονεύεται στα κυπριακά πράγματα το 1217, αλλά το κύρος, η ακτινοβολία και η δράση της γίνονται πιο έντονες μόνο από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα και έπειτα).⁹⁵ Έτσι, στο πλαίσιο της προσπάθειας του Φλωρίου να αναδειχθεί το μεγαλείο των ντε Νόρες, ο προαναφερθείς Μπαλιάν ντε Νόρες παρουσιάζεται ως ο επικεφαλής της συνωμοσίας κατά της ζωής του Ιακώβου Β΄ το 1470, κάτι που δεν επιβεβαιώνουν οι προγενέστερες πηγές, οι οποίες απλώς τον αναφέρουν ως συμμετέχοντα.⁹⁶ Εν τέλει, ο Μπαλιάν ντε Νόρες ήταν ένας από τους τρεις που γλύτωσαν την εκτέλεση. Είναι αξιοσημείωτο, όμως, το γεγονός ότι ο Φλώριος αισθάνεται την ανάγκη να καταγράψει με λεπτομέρειες τη μετά το 1470 ζωή και σταδιοδρομία του προσώπου αυτού (συγκεκριμένα ο ιστορικός μας γράφει ότι ο Μπαλιάν ντε Νόρες σπούδασε στη Γαλλία και έγινε γιατρός), καθώς επίσης και να σημειώσει το έτος του θανάτου του (1528), προσθέτει δε ότι ο Μπαλιάν ντε Νόρες υπήρξε «sempre robusto e gagliardo» («πάντοτε ρωμαλέος και δυνατός»).⁹⁷

Επίσης, ο Φλώριος μιλάει επαινετικά και για ένα άλλο μέλος της ίδιας οικογένειας, τον Γκωτιέ ντε Νόρες (Gautier de Nores), συγκεκριμένα ο ιστορικός κάνει λόγο για το ότι ο τελευταίος αρνήθηκε με θάρρος να ορκιστεί πίστη στον Ιάκωβο Β΄ (και παρέμεινε πιστός στον όρκο του προς τη βασίλισσα Καρλόττα). Στην περίπτωση αυτή εμφανώς βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μια προσπάθεια του Φλωρίου να εξάρει εκ νέου το ήθος της αυτής οικογένειας ως τηρούσης και την αξία της πίστης στον όρκο, βασικό συστατικό στοιχείο της έννοιας της τιμής κατά την περίοδο της Αναγέννησης.⁹⁸ Ακόμα, ο Φλώριος παρουσιάζει τον Γκωτιέ ντε Νόρες να κατέχει σημαίνον πόστο στο βασιλικό «δικαστήριο», το οποίο –

⁹⁴ Bustron, *Chronique*, 426.4-7.

⁹⁵ Ένας Ιάκωβος de Nores αναφέρεται ότι κατείχε το αξίωμα του τουρκοπουλιέρη στην αυλή του Πέτρου Α΄, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 322, 329, 346, 355, 366· ο ευγενής «Baudin de Norez» καταγράφεται ότι μεταφέρθηκε στη Γένοβα ως όμηρος μαζί με άλλους κυπρίους ευγενείς το 1374, βλ. L. de Mas Latrie, «Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre», *Bibliothèque de l'école des chartes* 34 (1873), 47-87, εδώ 81. Για άλλα στοιχεία για την ιστορία και τη δράση της οικογένειας, βλ. Collenberg, «Familles Chypriotes», 46-47· Collenberg, «Études de prosopographie généalogique», 569-571· Du Cange, *Les Familles d'Outremer*, έκδ. E. G. Ray, Paris 1869, 572-580 (όπου και λεπτομερής καταγραφή των γνωστών μελών της οικογένειας).

⁹⁶ Σχετικώς, βλ. κατωτέρω 3.7.7.

⁹⁷ Bustron, *Chronique*, 432.8-15.

⁹⁸ Bustron, *Chronique*, 403.17-18.

υποτίθεται ότι– δίκασε τους συνωμότες, οι οποίοι είχαν επιβουλευθεί τη ζωή του Ιακώβου Β΄ το 1470, θέλοντας ο ιστορικός μας, προφανώς, κατ' αυτόν τον τρόπο, να επιβεβαιώνει διαρκώς την παρουσία των ντε Νόρες στους ανώτατους θώκους του Βασιλείου των Λουζινιανών. Ας σημειωθεί ότι στο ίδιο «δικαστήριο» οι κατηγορούμενοι (ο Μπαλιάν ντε Νόρες ήταν ένας από αυτούς) επικαλέστηκαν λόγους τιμής ως το κίνητρο, που τους ώθησε να συνωμοτήσουν κατά του Ιακώβου Β΄, κάτι που συνιστά ασφαλώς μια καινούργια προσπάθεια του Φλωρίου να παρουσιαστούν οι ντε Νόρες ως αξιότιμοι και να αναδειχθεί – για μια εισέτι φορά– το ήθος και η μεγαλοσύνη της οικογένειας, ως εμπορουμένης από την αξία της τιμής, σημαντικότετου «προσόντος» για τους ευγενείς της Αναγέννησης (θα έχουμε στη συνέχεια την ευκαιρία να καταδείξουμε πως η όλη σκηνή και διήγηση της «δίκης» είναι καθ' ολοκληρίαν πλαστή, αποκύημα της φαντασίας και των σκοπιμοτήτων του ιστορικού μας).⁹⁹

Η λατρεία και η μεγίστη εκτίμηση, που έτρεφε ο Φλώριος προς την οικογένεια των ντε Νόρες, οφείλεται ίσως και στο ότι ο ιστορικός μας –δεν πρέπει να ξεχνάμε– ξεκίνησε τη συγγραφική του δραστηριότητα και σταδιοδρομία ουσιαστικά υπό την «προστασία» και την καθοδήγηση των οικογενειών των ντε Νόρες και των Αττάρ: επισημαίνουμε ότι η μετάφραση των Ατσιζών στα ιταλικά, το πρώτο γνωστό έργο που εκπόνησε ο Φλώριος (άρχισε το 1531 και ολοκληρώθηκε το 1534-1535), έγινε κατ' ουσία υπό την εποπτεία (και τις συμβουλές) τριμελούς επιτροπής υπό την προεδρία του Ιωάννη ντε Νόρες (ο οποίος κατείχε τον τίτλο του κόμητα της Τριπόλεως από το 1529),¹⁰⁰ και με μέλη τους Φραγκίσκο Αττάρ και Λουδοβίκο Κορνάρο (ο Φλώριος ήταν απλά γραμματέας της συγκεκριμένης επιτροπής).¹⁰¹ Προφανώς, η επιλογή του Φλωρίου έγινε κατόπιν συστάσεως της ανωτέρω τριμελούς επιτροπής (ή τουλάχιστον των ντε Νόρες και Αττάρ). Είναι λογικό να συναγάγει κανείς ότι η εν λόγω επιτροπή θα είχε ήδη –κατά πάσα πιθανότητα– μακρόχρονη γνωριμία με τον Φλώριο και θα περιέβαλλε τον ιστορικό μας με την εκτίμηση και την εμπιστοσύνη της, μιας και του ανέθεσε ένα τόσο σημαντικό και μεγαλεπήβολο έργο. Με άλλα λόγια, η επιτροπή θεωρούσε ότι ο Φλώριος ήταν πέρα για πέρα ικανός να φέρει σε πέρας εκείνο το σημαντικότετο έργο.

Ως εκ τούτου, η ανάθεση της ιταλικής μεταφράσεως των Ατσιζών στον Φλώριο δείχνει ότι ο ιστορικός μας συναγελάζονταν με τους κύκλους των ευγενών ήδη από πολύ νεαρή ηλικία και ετόγγανε της εκτιμήσεως αυτών. Ίσως δε ο Φλώριος να είχε μαθητεύσει κατά τα χρόνια

⁹⁹ Για τη συνωμοσία, βλ. κατωτέρω 3.7.7.

¹⁰⁰ Βλ. ανωτέρω σημ. 45.

¹⁰¹ Canciani, *Leges Barbarorum*, τ. 5, 129-132. Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

της νεότητάς του κοντά σε κάποιους από τους ανωτέρω ευγενείς και να είχε αποκτήσει τη νομική του παιδεία χάρη σε αυτούς: μαρτυρείται ότι ο Ιωάννης ντε Νόρες ήταν φημισμένος νομικός και κάτοχος πλούσιας βιβλιοθήκης περί τα νομικά, παρομοίως δε και ο Φραγκίσκος Αττάρ.¹⁰²

Εκτός, όμως, από την οποιαδήποτε παλαιότερη του 1531 σχέση είχε ο Φλώριος με τους ανωτέρω ευγενείς, η επί τρία χρόνια στενή συνεργασία του ιστορικού με τους ανωτέρω ευγενείς, ούτως ώστε να ετοιμαστεί η μετάφραση των Ασσιζών, θα παρέσχε στον Φλώριο επιπρόσθετες ευκαιρίες να διευρύνει τις περί τα νομικά γνώσεις του, να συσφίξει ακόμα περισσότερο τους δεσμούς του με την κυπριακή αριστοκρατία και να γίνει σε μεγαλύτερο βαθμό κοινωνός των απόψεων της κυπριακής αριστοκρατίας επί ιστορικών, πολιτικών και κοινωνικών ζητημάτων. Είναι αξιοσημείωτο το ότι η «μαθητεία» του Φλωρίου κοντά στον Φραγκίσκο Αττάρ συνεχίστηκε για πολύ μετά το 1535, κατά κάποιον τρόπο, αφού τον καρπό της σοφίας του τελευταίου, την *Πραγματεία περί Κύπρου*, ο Φλώριος, όπως είδαμε, χρησιμοποίησε κατά κόρον για τη σύνταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*, αν και χωρίς να μνημονεύει ονομαστικά αυτή του την οφειλή.¹⁰³

Είναι αδύνατο βεβαίως να γνωρίζουμε το μέγεθος της οφειλής του Φλωρίου προς τα πρόσωπα αυτά (τους Ιωάννη ντε Νόρες και Φραγκίσκο Αττάρ) όσον αφορά στο πεδίο της κατάρτισης περί τα νομικά και την ιστορία αλλά και στο πεδίο των πολιτικών ιδεών και αντιλήψεων (κατά πόσο, δηλαδή, οι «δάσκαλοι» αυτοί του Φλωρίου ασπάζονταν την ιδέα της πολιτικής χειραφετήσεως από τους Βενετούς ή υποστήριζαν «δημοκρατικά» πολιτειακά καθεστάτα κλπ.) Ωστόσο, ίσως να μη βρισκόμαστε πολύ μακριά από την αλήθεια, αν ισχυριστούμε ότι πολλές από τις πολιτικού χαρακτήρα ιδέες και απόψεις, που προσπαθεί να πλασάρει ο Φλώριος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*, να του είχαν ενσταλαχτεί στο μυαλό από τη «μαθητεία» του κοντά στους Ιωάννη ντε Νόρες και Φραγκίσκο Αττάρ, σύμφωνα με το αξίωμα που θέλει τους μαθητές να επηρεάζονται από τους δασκάλους.

Πρέπει να σημειωθεί ότι υπερβολική στοργή επιδεικνύει ο ιστορικός μας και για την ευγενή οικογένεια των ντε Κονσταντζο (επί Βενετοκρατίας κατέχουσας τον τίτλο του «ναυάρχου της Κύπρου»), για την απώτερη «υψηλή» καταγωγή (το γενεαλογικό της δέντρο, θα έλεγε κανείς) της οποίας αφιερώνει πολλές γραμμές, μεταχείριση που δεν επαναλαμβάνει για

¹⁰² Ο Ιάσοντας Δενόρες γράφοντας γύρω στο 1590, αποκαλεί τον Ιωάννη ντε Νόρες σαν νέο Σόλωνα και Λυκούργο (που ήταν οι γνωστότεροι νομοθέτες της αρχαίας Ελλάδος), βλ. Grivaud, *Entrelacs*, 241 σημ. 57. Για τη σχέση του Φραγκίσκου Αττάρ με τα νομικά, βλ. Romanelli-Grivaud, *Cyprus 1542*, 21-23. Ο Φραγκίσκος Αττάρ και ο Φλώριος συνεργάζονταν για την ετοιμασία νομικού περιεχομένου εγγράφων τουλάχιστον από το 1529, άρα αμφότεροι γνωρίζονταν καλά, βλ. Romanelli-Grivaud *Cyprus 1542*, 21-22.

¹⁰³ Βλ. ανωτέρω 2.3.1, 2.4.6.7, 2.5.5.

καμία άλλη οικογένεια ευγενών.¹⁰⁴ Η μεγάλη εύνοια του Φλωρίου απέναντι σε αυτές τις δυο οικογένειες, των ντε Νόρες και των ντε Κονσταντζο, πιθανότατα υποκρύπτει σκοπιμότητες: μπορεί η εύνοια αυτή να οφείλεται σε πρότερους δεσμούς του ιστορικού με τις ανωτέρω οικογένειες (τουλάχιστον αυτό ισχύει, όπως είδαμε, στην περίπτωση των ντε Νόρες). Ίσως πάλι ο ιστορικός μας να ήθελε να κερδίσει (ή να κρατήσει) την εύνοια των οικογενειών αυτών· από την άλλη δεν αποκλείεται οι δυο αυτές οικογένειες να έπαιζαν και ρόλο προστάτη (πάτρονα) για τον Φλώριο ή και να ενεθάρρυναν τη συγγραφή έργων από μέρους του (άλλωστε, εξ επαγγέλματος, ο Φλώριος έγραφε επ' αμοιβής· η πρακτική τούτη δεν ήταν κάτι το πρωτόγνωρο για τον ιστορικό).

Ο ιστορικός μας επίσης επαινεί «el contado del Carpasso» («την κομητεία της Καρπασίας») ως την «più sublime et honorata de tutti li conti e principi del regno» («πιο υψηλή και αξιοσέβαστη από όλους τους κόμητες και πρίγκηπες του Βασιλείου»)¹⁰⁵ Συγχρόνως ο Φλώριος εκφράζεται με κολακευτικά λόγια για τον πρώτο κόμητα της Καρπασίας (όπως λέχθηκε πιο πάνω, η κομητεία συστάθηκε το 1472 από τον Ιάκωβο Β΄, μετά όμως από κάποια προσωπική παρέμβαση και εμπλοκή του «συγγενούς» του Φλωρίου, του Γεωργίου Βουστρωνίου), πράγμα που δείχνει ότι ο ιστορικός μας ίσως να προσδοκούσε κάποιου είδους ανταμοιβή ή έκφραση ευγνωμοσύνης από τους Giustiniani, τους σύγχρονους του κατόχους του τίτλου.¹⁰⁶ Όπως και να έχει το πράγμα, από τη συγκεκριμένη αναφορά του ιστορικού, εξάγεται το συμπέρασμα πως ο Φλώριος είχε δεσμούς με την (πλέον κυπριακή αριστοκρατική) οικογένεια των Giustiniani.

Ο Φλώριος, ωσαύτως, καταβάλλει προσπάθειες μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* να «αναβαθμίσει» ιστορικά την –επίσης ευγενή– οικογένεια των Βουστρωνίων: ο ανώνυμος «βαχλιώτης του ρηγός», οποίος «έβγαλε τα δαχτυλίδια απέ το χέρι» του άρτι αποθανόντος Ιωάννη Β΄ (1458),¹⁰⁷ λαμβάνει από τον Φλώριο το όνομα Μπαλιάν Βουστρώνιος.¹⁰⁸ Επίσης ο Φλώριος καταγράφει την παρουσία του Γεωργίου Βουστρωνίου (προφανώς του χρονογράφου) σε δείπνο με τη Μαριέττα, μητέρα του Ιακώβου Β΄, και με τον αδελφό της τελευταίας, Μαρκίο. Ο Φλώριος παρουσιάζει τον Γεώργιο, σε λογύδριο, να παρέχει συμβουλές στον Μαρκίο, σχετικές με τη θετική έκβαση των υποθέσεων του Ιακώβου.¹⁰⁹ Το ενδιαφέρον είναι όμως ότι ο ίδιος ο Γεώργιος Βουστρώνιος (την αφήγηση του οποίου ακολουθεί κατά πόδας στο σημείο εκείνο ο Φλώριος) δεν καταγράφει την προσωπική του

¹⁰⁴ Bustron, *Chronique*, 408.10-409.19.

¹⁰⁵ Bustron, *Chronique*, 407.20-21.

¹⁰⁶ Bustron, *Chronique*, 407.8-23.

¹⁰⁷ (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 44.14-15 και 362· Boustronios, *A Narrative*, 81 (§23).

¹⁰⁸ Bustron, *Chronique*, 384.23. Ίσως αυτός να ήταν και ο πατέρας του ιστορικού, σχετικώς βλ. ανωτέρω 2.5.8.

¹⁰⁹ Bustron, *Chronique*, 382.9-19.

παρουσία στην εν λόγω συνάντηση· ο Γεώργιος αναφέρει απλώς ότι είχαν μια συζήτηση τα δυο αδέλφια, Μαριέττα και Μαρκίος, το δε λογύδριο, το οποίο ο Φλώριος αποδίδει στον Γεώργιο, ο ίδιος ο Γεώργιος το βάζει στο στόμα της Μαριέττας.¹¹⁰ Επίσης ο Φλώριος παρουσιάζει τον Γεώργιο Βουστρώνιο να έχει ευεργετήσει υπερβολικά τον μετέπειτα πρώτο κόμη της Καρπασίας Jean Perez Fabrice, κάτι που και ο ίδιος ο Γεώργιος αναφέρει, αλλά λιγότερο πομπωδώς.¹¹¹

Συνεχίζοντας πάνω στο θέμα των προσωπικών διασυνδέσεων του Φλωρίου με τους ευγενείς σημειώνουμε ότι παραμένει δυσεξήγητη η απόλυτη «σιωπή» του ιστορικού μας για την οικογένεια των Συγκλητικών. Πρέπει να αναφερθεί ότι ο επικεφαλής της οικογένειας Ευγένιος ο Συγκλητικός (εγγονός του ανωτέρω μνημονευθέντος συνονόματού του), κόμης της Εδέσσης, θεωρούνταν ως ένας από τους πλουσιότερους κυπρίους ευγενείς (αν όχι ο πλουσιότερος) των μέσων του 16^{ου} αιώνα, είχε δε διατελέσει βισκούντης της Λευκωσίας το 1551, απεσταλμένος του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της Λευκωσίας στη Βενετία το 1562· ακόμα ήταν και λήπτης ανωτάτων στρατιωτικών αξιωματών από τους Βενετούς όχι μόνο στην Κύπρο, αλλά και στην ίδια τη βενετική ενδοχώρα.¹¹² Είναι εντελώς απίθανο ο Φλώριος να μη γνώριζε την πιο διάσημη προσωπικότητα κυπρίου ευγενούς της εποχής του· άλλωστε ο Ευγένιος ο Συγκλητικός ήταν ένας από τους κόμητες, οι οποίοι φιγουράρουν πρώτοι (χωρίς όμως να αναφέρονται τα ονόματά τους) στη λίστα των αποδεκτών της αφιέρωσης της *Ιστορίας της Κύπρου*, άρα η παράλειψη του ιστορικού μας να αναφερθεί ονομαστικώς στους Συγκλητικούς οφείλεται σίγουρα σε κάποια σκοπιμότητα. Ασφαλώς η οικογένεια των Συγκλητικών ήταν μάλλον άσημη κατά την περίοδο των Λουζινιανών, αλλά ο Φλώριος θα μπορούσε κάλλιστα (εάν βεβαίως ο ίδιος ήθελε) να κατασκευάσει «ένδοξο» παρελθόν για την οικογένεια, να μηχανευτεί επεισόδια, όπου η οικογένεια θα πρωταγωνιστούσε και να επινοήσει «ένδοξη» γενεαλογία, ούτως ώστε να «αναβαθμίσει» ιστορικά την οικογένεια των Συγκλητικών, όπως άλλωστε έκανε λίγο-πολύ στις περιπτώσεις των ντε Νόρες και των ντε Κονστάντζο.¹¹³ Γιατί λοιπόν στην περίπτωση των Συγκλητικών ο Φλώριος εφαρμόζει αυτήν την *damnatio memoriae*; Ίσως η «σιγή» του ιστορικού για τους Συγκλητικούς να οφείλεται στη διεκυστίνδα, που υπήρχε μεταξύ των ντε Νόρες και των

¹¹⁰ (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 42.13-44.5· Boustronios, *A Narrative*, 80 (§21).

¹¹¹ (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 124.3-8· Boustronios, *A Narrative*, 108 (§82)· πρβλ. Bustron, *Chronique*, 407.8-23.

¹¹² Arbel, «Greek Magnates», 332-334· Hill, *A History*, τ. 3, 792 σημ. 1.

¹¹³ Για την ιστορία της οικογένειας των Συγκλητικών επί Λατινοκρατίας, βλ. Παταπίου, «Η Διαθήκη του Ευγενίου Συγκλητικού του Θωμά (1538)» 220-224· Α. Nicolaou-Konnari, «Greeks», στο Α. Nicolaou-Konnari και Ch. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, 13-62, εδώ 50-51· Arbel, «Greek Magnates», 326-329· Collenberg, «Études de prosopographie généalogique», 667-668· Du Cange, *Les Familles d'Outremer*, 313-314.

Συγκλητικών· ο ιστορικός μας, που –όπως καταδείχθηκε πιο πάνω– ήταν στενά «δεμένος» στο άρμα των ντε Νόρες, προτίμησε να μην γράψει οτιδήποτε για τους Συγκλητικούς.

Πάντως είναι ανάγκη να αναφερθεί εδώ και η άποψη του Στεφάνου Λουζιανού για τους ντε Νόρες, άποψη που, το δίχως άλλο, παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον και που δείχνει την ακτινοβολία της συγκεκριμένης οικογένειας στην Κύπρο του 1560. Η συγκεκριμένη άποψη του Στεφάνου Λουζιανού λοιπόν εξηγεί απόλυτα τον θαυμασμό και την αφοσίωση, που έτρεφε ο Φλώριος για την οικογένεια εκείνη: «*infra le Casate nobili di Cipro; quattro sono le principali, e piu antiche; cioè Lusignani, Lases, Lodroni, & Denores ... le tre prime declirano al tempo del Re bastardo*» («μεταξύ των ευγενών οίκων της Κύπρου· τέσσερις είναι οι κυριότεροι· ήτοι οι Λουζιανοί, Lases, Lodroni και ντε Νόρες ... οι τρεις πρώτοι παρήκμασαν στα χρόνια του Νόθου βασιλιά»).¹¹⁴ Δηλαδή, εκ των λεγομένων αυτών εξάγεται αβίαστα το συμπέρασμα ότι για τον Στέφανο Λουζιανό (και προφανώς για την πλειοψηφία των Κυπρίων του 1560) οι ντε Νόρες ήταν η πλέον εξέχουσα ευγενής οικογένεια της Κύπρου κατά τη Βενετοκρατία, πιο εξέχουσα και από εκείνη της πρώην βασιλευούσης οικογένειας των Λουζιανών (που ήταν και η οικογένεια του ιδίου του συγγραφέα Στεφάνου Λουζιανού!). Πάνω στο ίδιο θέμα είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο Graziani, πάντοτε καλώς πληροφορημένος για τα κυπριακά ζητήματα, καταγράφει ομοίως την τεράστια ακτινοβολία και επιρροή που ασκούσε ο Ιάκωβος ντε Νόρες, ο (τελευταίος) κόμης της Τριπόλεως επί των κυπρίων ευγενών και, συνακόλουθα, του κυπριακού πληθυσμού. Μάλιστα δε από τα γραφόμενα του Graziani προκύπτει –εμμέσως πλην σαφώς– ότι ο Ιάκωβος ντε Νόρες θεωρούνταν ως ο ωϊωνεί αρχηγός των Κυπρίων στις παραμονές της τουρκικής εισβολής του 1570· ο δε μέγας αντίπαλός του Ευγένιος ο Συγκλητικός ο Νεότερος ήταν μάλλον απομονωμένος και αντιμετώπιζονταν με περιφρόνηση.¹¹⁵

Έχουμε προχωρήσει στην παραπάνω καταγραφή των στοιχείων που δεικνύουν (ή υποδηλούν) επαφές του Φλωρίου με διαφόρους γόνους ευγενών –και μακρηγορήσαμε αρκετά– σε μια προσπάθεια να προσδιορίσουμε τη σχέση του ιστορικού μας με τους ευγενείς· νομίζουμε ότι έχει πλέον καταδειχθεί, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι ο Φλώριος βρισκόταν σε πολύ στενή επαφή με το κλαμπ της κυπριακής αριστοκρατίας, επαφή που σίγουρα του επέτρεπε να είναι λήπτης, αποδέκτης και κοινωνός των θέσεων, των ιδεών και των πεποιθήσεων των ευγενών, μάλιστα στον ύψιστο βαθμό. Ως εκ τούτου, πρέπει να θεωρείται βέβαιο το ότι ο ιστορικός μας ήξερε πολύ καλά τι φρονούσαν οι ευγενείς για κάθε ζήτημα: από τα πολιτικά ζητήματα μέχρι τα κοινωνικά, νομικά και οικονομικά.

¹¹⁴ Lusignano, *Chorograffia*, f. 82v.

¹¹⁵ Graziani, *De bello Cyprio*, 134-137.

Ο Φλώριος συνδεόταν, επομένως, στενά με τον κύκλο των ευγενών και γνώριζε τις ιδιαίτερες ευαισθησίες και προτιμήσεις τους για κάθε θέμα. Ωστόσο προκαλεί έκπληξη το πώς ο ίδιος ο ιστορικός αποτιμούσε τη σχέση του με τους ευγενείς: ο Φλώριος αφήνει να διαφανεί ξεκάθαρα πώς αντιλαμβανόταν ο ίδιος τη φύση του δεσμού, που τον συνέδεε με την κυπριακή αριστοκρατία τόσο στην *Ιστορία της Κύπρου* όσο και στην *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*. Στη μεν *Ιστορία της Κύπρου* ο ιστορικός μας εκλιπαρεί την «εύνοια» των ευγενών, χαρακτηρίζει δε τους ευγενείς ως «illustri miei Signori» («εκλαμπρότατοι μου κύριοι/αυθέντες») και ομολογεί με ωμή ειλικρίνεια αυτό που ζητά ως αντάλλαγμα από αυτούς: «ne vi richiedo per questo altro premio che di tenermi nella gratia delle Signorie Vestre, alle qualli ... mi raccomando» («δεν σας ζητώ κανένα άλλο βραβείο από το να με κρατήσετε στην εύνοια των εκλαμπροτήτων σας, στις οποίες ... κάνω σύσταση του εαυτού μου»).¹¹⁶ Στη δε αφιερωτική επιστολή προς τον ξάδελφό του Ιερώνυμο, που προτάσσει στην *Πραγματεία περί των κανονισμών της κυπριακής ιπποσύνης*, ο Φλώριος αποκαλεί τον εαυτό του ως «servitore» («δούλο ή υπηρέτη») των ευγενών, εκφράζοντας παράλληλα και κάποιους φόβους για το τι θα εισπράξει ο ίδιος, αν τα γραφόμενα του δεν αρέσουν στους ευγενείς: θα απωλέσει την πολύτιμη εύνοιά τους: «e per non incorrer in qualche repressione e dispiacer a quelli che desidero conservarmi servitore» («και για να μην βρεθώ κάτω από κάποια πίεση και δυσαρεστήσω εκείνους [σ.σ. τους ευγενείς-ιπότες] στους οποίους επιθυμώ να παραμείνω υπηρέτης»).¹¹⁷

Επομένως, μέσα από αυτά τα χωρία ο Φλώριος παραδέχεται μεν ότι έχει δεσμούς με τους ευγενείς, τονίζει, ωστόσο, ότι δεν πρόκειται για σχέση ισότιμη, μα για σχέση δούλου (ή υπηρέτη) προς αφέντες. Ιδιαίτερα εντυπωσιάζει η τελευταία περικοπή, όπου ο ιστορικός μας εκμυστηρεύεται στον ξάδελφό του το πόσο άγχος του προκαλεί η αδήριτη ανάγκη να ικανοποιούνται διαρκώς –μέσω των γραφομένων του– οι προτιμήσεις, το αναγνωστικό αισθητήριο και τα γούστα των ευγενών. Δηλαδή εκείνο που συνάγεται καταφανώς είναι ότι, στην περίπτωση που οι ευγενείς διάβαζαν κάτι μέσα στα συγγράμματα του Φλωρίου, με το οποίο δεν συμφωνούσαν ή που έστω δεν τύγχανε της επιδοκιμασίας ή της αποδοχής τους, θα έπαυαν να περιβάλλουν στο εξής με την πολύτιμη εύνοιά τους τον Φλώριο. Μια τέτοια απώλεια της εύνοιας των ευγενών θα σήμαινε ότι ίσως θα του αποκόπτονταν κάποια χορηγήματα ή θα βλαπτόταν η καλή φήμη, που ο ίδιος ο ιστορικός μας έκτισε ως νομικός, νοτάριος κλπ. Το αδιαμφισβήτητο, λοιπόν, συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι η ύψιστη προτεραιότητα του Φλωρίου ως ιστορικού συγγραφέα ήταν η ικανοποίηση των επιλογών,

¹¹⁶ Bustron, *Chronique*, 9.9-13.

¹¹⁷ Bustron, *Chronique*, 464.26-27.

των αναγνωστικών προτιμήσεων και του αισθητηρίου των ευγενών, πράγματα που – συνακόλουθα– θα διατηρούσαν την εύνοια των ευγενών απέναντι στην προσωπικότητα του ιστορικού.

Τώρα είναι αναγκαίο να εγκύψουμε στην εξέταση του ερωτήματος εάν και κατά πόσο τύγχαναν αποδοχής ή υποστήριξης από την κυπριακή αριστοκρατία τα πατριωτικά ιδεολογήματα ή οι πολιτικές θέσεις της χειραφετήσεως της Κύπρου από τους Βενετούς που προπαγανδίζει ο Φλώριος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*. Το ερώτημα αυτό ασφαλώς ενδείκνυται να απαντηθεί λαμβάνοντας υπόψη το αναντίρρητο δεδομένο πως το πρώτιστο μέλημα του Φλωρίου ως ιστορικού συγγραφέως ήταν –κατά δική του ομολογία– να ικανοποιήσει και να ευχαριστήσει τους ευγενείς. Άρα, κατ' ακολουθίαν, θα ήταν αδιανόητο ο ιστορικός μας να γράψει οτιδήποτε που να δυσαρεστούσε ή να προκαλούσε –έστω– αθυμία στους ευγενείς ή να τους φέρει σε δύσκολη θέση. Με αυτά τα δεδομένα κάποιος μπορεί να καταλήξει αβίαστα στο συμπέρασμα ότι οι ευγενείς αποδέκτες του έργου, κατά πάσα πιθανότητα, υιοθετούσαν απόλυτα και υπερθεμάτιζαν τις πολιτικές θέσεις, που εκφράζει η *Ιστορία της Κύπρου*.

Με βάση το πιο πάνω σκεπτικό, η αντιβενετική στάση της *Ιστορίας της Κύπρου* υποβάλλει ότι η προσέγγιση της κυπριακής αριστοκρατίας απέναντι στους Βενετούς στα μέσα του 16^{ου} αιώνα φαίνεται ότι ήταν μάλλον εχθρική, το δε ασφαλές της ερμηνείας αυτής ερείδεται στις πηγές. Πάνω στο ζήτημα αυτό, δηλαδή, υπάρχουν γραπτές πηγές, οι οποίες μαρτυρούν πως η κυπριακή αριστοκρατία αντιμετώπιζε με αρνητισμό και δυσπιστία τη βενετική κατοχή από την εποχή της εγκαθίδρυσής της στο νησί και φαίνεται ότι αυτά τα αισθήματα παρέμειναν αναλλοίωτα μέχρι και το τέλος της Βενετοκρατίας.¹¹⁸ Απαντούν, εξάλλου, μαρτυρίες ότι κύπριοι ευγενείς είχαν εμπλακεί σε αποτυχημένες εξεγέρσεις ή απόπειρες εξεγέρσεων κατά των Βενετών, όπως έγινε με την περίπτωση της συνωμοσίας του Ιακώβου Διασσωρινού. Η τελευταία είχε ως αποτέλεσμα να συλληφθούν μερικοί ευγενείς: αναφέρονται μέλη των ευγενών οικογενειών των Ποδοκαθάρων (μάλιστα αναφέρεται ο Ηρακλής Ποδοκάθαρος), Λάσκαρη και Παλαιολόγου ως μετέχοντα της συνωμοσίας.¹¹⁹ Άλλες πηγές βεβαιώνουν ότι μερίδα των κυπρίων ευγενών συνωμοτούσε μαζί με τον δούκα της Σαβοΐας και τον σουλτάνο των Οθωμανών κατά των Βενετών.¹²⁰

¹¹⁸ Για την εχθρική στάση των κυπρίων ευγενών έναντι των Βενετών, βλ. παράρτημα αρ. 1.

¹¹⁹ Για τον Διασσωρινό, βλ. Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κύπρο», 239-252· Παπαδόπουλος, «Ιακώβος Διασσωρινός»· Hill, *A History*, τ. 3, 838-843. Επίσης, βλ. παράρτημα αρ. 1.

¹²⁰ Σχετικώς, βλ. παράρτημα αρ. 1.

Πρέπει, λοιπόν, σίγουρα να υπήρχε έντονο ρεύμα αμφισβήτησης και δυσαρέσκειας έναντι της βενετικής κατοχής μέσα στον κύκλο των ευγενών, διαφορετικά ο Φλώριος, που κατέβαλλε τόσες φροντίδες για να φανεί αρεστός στους ευγενείς, δεν θα τολμούσε να απαξιώσει με οποιοδήποτε –συγκεκριαυμένο έστω– τρόπο τη βενετική κυριαρχία. Επομένως, τα οποιαδήποτε πολιτικά ιδεολογήματα προωθεί ο Φλώριος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*, στην προκειμένη περίπτωση εκείνα της περιφρόνησης των ξένων κατακτητών και της χειραφέτησης από αυτούς, πρέπει να ήταν ήδη καλά και βαθιά ριζωμένα μέσα στην τάξη των κυπρίων ευγενών. Όθεν, δεν θα ήταν αβάσιμο να ισχυριστεί κανείς ότι και οι ίδιοι οι ευγενείς προφανώς θεωρούσαν εαυτούς συνεχιστές των παραδόσεων του Βασιλείου των Λουζινιανών και ενστερνίζονταν (και κολακεύονταν με) την ιδέα της αναβίωσης του Κυπριακού Βασιλείου (ή της κυπριακής ανεξαρτησίας) υπό την αιγίδα τους, ενδεχομένως με ένα πολιτειακό καθεστώς παρομοίου τύπου με εκείνα των ιταλικών «δημοκρατιών» ή με μοναρχικό/δεσποτικό καθεστώς αλλά με «δημοκρατικές» παραχωρήσεις, που να το καθιστούν «*riù commune*» (για να θυμηθούμε την ορολογία του Φλωρίου), και πάλι ιταλικού τύπου. Και, προχωρώντας ένα βήμα πάρα κάτω, δεν νομίζουμε ότι θα ήταν παρακινδυνευμένο να εικάσουμε ότι οι ευγενείς (ή τουλάχιστον κάποιοι εξ αυτών, όπως λ.χ. οι –υμνούμενοι από τον Φλώριο– ντε Νόρες ή οι ντε Κονσταντζο) να είχαν παροτρύνει τον ιστορικό μας να προχωρήσει στη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* ή ακόμη και να υπήρξαν οι (κρυφοί) εντολείς (ή οι παραγγελιοδότες) του έργου, και να φρόντισαν ταυτόχρονα να επιδώσουν στον ιστορικό και κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τα πολιτικά μηνύματα που θα έπρεπε να εκπέμπει και να προωθεί το έργο.

Στις πιο πάνω παραγράφους έχουμε μακρηγορήσει ασχολούμενοι με τους πατριωτικούς συνειρμούς και τις συναφείς με αυτούς πολιτικές στοχεύσεις του Φλωρίου, που εντοπίζονται φανερά ή συγκεκριαυμένα σε κάποια σημεία της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπως στην αφιερωτική επιστολή ή τον λόγο του Γεωργίου Κορνάρου προς τη βασίλισσα Αικατερίνη. Η ίδια τάση του ιστορικού, όμως, προς καλλιέργεια ή διάδοση πατριωτικών μηνυμάτων ή ιδεών παρελαύνει σε ολόκληρο το έργο, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Η προβολή και η παρουσίαση του παρελθόντος του νησιού μέσα από την *Ιστορία της Κύπρου* γίνεται με πατριωτική προοπτική, με τρόπο δηλαδή που να προκαλεί στον αναγνώστη (όσο το επιτρέπει βεβαίως η αυστηρή προσκόλληση του Φλωρίου στις πηγές του) αισθήματα θαυμασμού για τη γενέθλια γη, τους προγόνους του, αλλά και νοσταλγίας για «τις παλιές καλές μέρες». Η ανάγνωση της *Ιστορίας της Κύπρου* αποκαλύπτει, λοιπόν, σαφώς ότι μέσα στους βασικούς στόχους του Φλωρίου είναι η κατασκευή ενός ενδόξου, λαμπρού, ηρωικού, ενάρτου και «ευγενούς» παρελθόντος για την Κύπρο και τους Κυπρίους· ενός παρελθόντος

όπου τάχατες βασίλευε η τιμή και μεσουρανούσαν οι τέσσερις βασικές αρετές της ηθικής φιλοσοφίας της Αναγέννησης.

Ως ιδιαίτερα «ιδανική» και λαμπρή για την Κύπρο εκθειάζεται η περίοδος των Λουζινιανών, υποβάλλοντας συγχρόνως στο μυαλό του αναγνώστη ότι εκείνο το παρελθόν, ο «χαμένος παράδεισος», βρίσκεται σε απόλυτη αντίθεση και δυσαρμονία με το υποβαθμισμένο παρόν, τη σύγχρονη «θλιβερή» πραγματικότητα της Βενετοκρατίας. Τοιουτοτρόπως, η ανάγνωση της *Ιστορίας της Κύπρου* εμμέσως προκαλεί αισθήματα πικρίας, αντιπάθειας και μίσους στη ψυχή του κυπρίου αναγνώστη του 1560 απέναντι στους Βενετούς, οι οποίοι χωρίς κανένα (ηθικό και νόμιμο) δικαίωμα έθεσαν τέλος σε εκείνο το λαμπρό Βασίλειο των Λουζινιανών, ποδοπατώντας με την ισχύ τους και με ανήθικους εκβιασμούς, τη θέληση μιας χήρας ανίσχυρης βασίλισσας.

Η διάδοση και η καλλιέργεια, επομένως, εκ μέρους του ιστορικού μας, της αντίληψης ότι η Κύπρος των Λουζινιανών βίωσε πολύ καλύτερες και ενδοξότερες μέρες από εκείνες της βενετοκρατούμενης Κύπρου δεν αποσκοπεί μόνο στη δημιουργία αισθημάτων περηφάνειας και αυταρέσκειας στον κύπριο αναγνώστη. Πέραν, λοιπόν, από αυτά τα αισθήματα, που σίγουρα καλλιεργούνται μέσω της εξιδανίκευσης του προ της Βενετοκρατίας παρελθόντος, ο Φλώριος αποβλέπει και επιδιώκει –συγκεκριαλυμένα ασφαλώς– να προωθήσει την πολιτική του, δηλαδή εκείνη της αποδόμησης του κύρους των Βενετών, της αμφισβήτησης και της απαξίωσης της βενετικής κυριαρχίας. Εκ παραλλήλου δε, μέσω της εξωραϊσμένης παρουσίασης των ιστορικών γεγονότων, ο ιστορικός επιζητά να δώσει στους Κυπρίους να καταλάβουν και να πιστέψουν βαθιά μέσα τους ότι μπορούν να κυβερνηθούν από μόνοι τους (σε ένα ιταλικού τύπου «δημοκρατικό» πολιτειακό καθεστώς υπό την «πεφωτισμένη» ηγεσία των κυπρίων ευγενών ή μοναρχικό αλλά με «δημοκρατικές» παραχωρήσεις), χωρίς τα δεσμά (ή τα βαρίδια) των Βενετών, και μάλιστα να κυβερνηθούν πολύ καλύτερα, αφού «αποδεδειγμένα» η αυτοκυβέρνηση στο παρελθόν έδωσε άριστα αποτελέσματα.

3.7.4. Η ιδεολογική κατοχύρωση της ευγενούς καταγωγής και της μεγαλοσύνης των Κυπρίων

Στο υποκεφάλαιο αυτό θα εκθέσουμε και θα αναλύσουμε το –κατά τη γνώμη μας– μεγαλεπήβολο εγχείρημα του Φλωρίου, όπως τούτο εκφράζεται μέσα από τις εναρκτήριες παραγράφους του έργου του: να αναδείξει την ευγενή καταγωγή των Κυπρίων, να απαξιώσει τους Βενετούς και κατοχυρώσει σε ιδεολογικό επίπεδο το δικαίωμα της Κύπρου να υπάρξει ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα.

Η πατριωτική (και η συγκεκριμένα αντιβενετική) στάση του Φλώριου είναι διάχυτη, λοιπόν, σε ολόκληρη την *Ιστορία της Κύπρου*. Ήδη από τις αρχικές παραγράφους της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος αναλώνεται σε μια προσπάθεια να τεκμηριώσει με αδιάψευστα στοιχεία την ευγενή καταγωγή των Κύπριων, σύμφωνα με τα κριτήρια ευγενείας της εποχής του. Για να το πετύχει αυτό καταφεύγει σε αρχαίους συγγραφείς και μύθους, όπως ακριβώς έκαναν και οι σύγχρονοί του ουμανιστές ιστορικοί. Η πρώτη παράγραφος της *Ιστορίας της Κύπρου* ξεκινά με αναφορά στη θεά Αφροδίτη, η οποία γεννήθηκε, όπως όλοι γνωρίζουν, σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, στην Κύπρο:

«L'isola di Cipro, per opinione de gli antiqui scrittori, è la più bella et la più fertile che sia al mondo; e però Homero e gl'altri antiqui auttori, volendo esaltar, lodar e magnificar la dea che gli antiqui dicevano esser la più bella, la più leggiadra dea, la chiamavano Venere Cipro generata, volendo inferire che l'isola de Cipro solamente è degna d'haver generato una tal dea, e non alcun'altro loco. Dalla fertilità della quale solamente nascono le cose così leggiadre, così belle, e così pretiose» («το νησί της Κύπρου, σύμφωνα με την άποψη των αρχαίων συγγραφέων, είναι το πιο όμορφο και το πιο εύφορο που υπάρχει στον κόσμο· και γι' αυτό ο Όμηρος και οι άλλοι αρχαίοι συγγραφείς, θέλοντας να επαινέσουν, να εγκωμιάσουν και να δοξάσουν τη θεά, την οποία οι αρχαίοι έλεγαν ότι είναι η πιο όμορφη, η πιο χαριτωμένη θεά, [σ.σ. αυτήν] την αποκαλούσαν Αφροδίτη Κυπρογένεια (ή Κυπρογενή), θέλοντας να υποστηρίξουν [σ.σ. την άποψη] ότι μόνο το νησί της Κύπρου είναι άξιο να γεννήσει μια τέτοια [σ.σ. ωραία] θεά, και όχι κάποιος άλλος τόπος. Αποκλειστικά γεννιούνται χάρη στην ευφορία αυτού του τόπου [σ.σ. της Κύπρου] τα πράγματα έτσι ελκυστικά, τόσο πολύ όμορφα και τόσο πολύ πολύτιμα»).¹²¹

Ο Φλώριος επιλέγει, λοιπόν, να αρχίσει το ιστορικό του σύγγραμμα με μνεία της μυθικής Αφροδίτης. Ασφαλέστατα η επιλογή μιας τέτοιας αφετηρίας για την *Ιστορία της Κύπρου* δεν έγινε στην τύχη· ο ιστορικός θέλει να περάσει στους αναγνώστες του κάποια μηνύματα, κατά τη γνώμη μας πατριωτικού (και αντιβενετικού) χαρακτήρα. Ο Φλώριος, πράγματι, επιθυμεί να μας κάνει κοινωνούς της περηφάνειας που νιώθει ο ίδιος ως Κύπριος, επειδή η θεά του Έρωτα, που ύμνησαν τόσοι αρχαίοι ποιητές, είχε ως γενέθλιο τόπο το νησί του. Όμως, πιστεύουμε, ότι θα ήταν λάθος να νομίσουμε ότι έχουμε εδώ απλώς μια ξηρή δήλωση πατριωτικής περηφάνειας εκ μέρους του ιστορικού· η δήλωση αυτή ενέχει μεγαλύτερες διαστάσεις και ιδεολογικές προεκτάσεις, αφού –επισημαίνουμε– κρίθηκε αναγκαίο από τον Φλώριο να τοποθετηθεί σε ένα τέτοιο σημείο, στην πρώτη παράγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Για να αντιληφθούμε, όμως, εμείς σήμερα και να αξιολογήσουμε τις γνήσιες πατριωτικές (και αντιβενετικές, όπως φρονούμε) διαστάσεις αυτής της αναφοράς του

¹²¹ Bustron, *Chronique*, 10.1-9.

ιστορικού για την Αφροδίτη είναι αναγκαίο να εξετάσουμε συντόμως την πρόσληψη και τους συμβολισμούς της Αφροδίτης στο ευρωπαϊκό ιδεολογικό γίνεσθαι του 16^{ου} αιώνα.

Η Αφροδίτη ως σύμβολο/θεά του Έρωτα και της ομορφιάς ήταν ιδιαιζόντως θελκτική και αγαπητή στους καλλιτέχνες και τους συγγραφείς της Ιταλικής Αναγέννησης. Οι ουμανιστές έχοντας τη βαθιά επιθυμία να απομακρυνθούν από το αυστηρά θεοκρατικό περιβάλλον του Μεσαίωνα, να αναδείξουν την «μοναδικότητα» και την ομορφιά του ανθρώπινου σώματος και να αναβιώσουν την αρχαία εικαστική δημιουργία στράφηκαν προς την αρχαία τέχνη, την οποία περιέβαλαν ή επένδυσαν με πλήθος αισθητικών και φιλοσοφικών συμβολισμών, ενίοτε μυστικιστικών, και, ακόμα, πολιτικών. Μέσα σε αυτό το πνεύμα η θεά του Έρωτα αποδείχτηκε ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης για την καλλιτεχνική και συγγραφική δημιουργία της περιόδου. Ο φλωρεντίνος Botticelli (1445-1510), ένας από τους πρώτους νεότερους ζωγράφους της Αφροδίτης, με τον πίνακά του *η Γέννηση της Αφροδίτης*, επέλεξε να απεικονίσει αλληγορικά τη θεά του Έρωτα αναμειγνύοντας αρχαιοελληνικές, νεοπλατωνικές και χριστιανικές δοξασίες και σύμβολα. Η επιρροή του Botticelli, αλλά και οι νέες καλλιτεχνικές τάσεις, είχαν ως συνέπεια να υιοθετηθεί η φιγούρα της Αφροδίτης από την τέχνη της εποχής. Σταδιακά η μορφή της Αφροδίτης, αφού προσέλαβε πολλαπλά νοήματα, συμβολισμούς και ερμηνείες, επιλέχθηκε να κοσμήσει έκτοτε τα παλάτια ιταλών πριγκίπων, αλλά και τα δημόσια κτήρια των ιταλικών πόλεων.¹²²

Μέσα σε αυτά τα δεδομένα πρέπει, νομίζουμε, να αναζητηθεί ένας από τους λόγους για τους οποίους ο Φλώριος εκφράζει τόση περηφάνεια για την κυπριακή καταγωγή της Αφροδίτης, αλλά και η επιλογή του να τοποθετήσει την «Κυπρογένεια» στην πρώτη παράγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου*, προβάλλοντας τον συλλογισμό ότι μόνο ένα πανέμορφο και προικισμένο νησί –η Κύπρος– μπορούσε να γεννήσει την Αφροδίτη. Με άλλα λόγια, η εικαστική απεικόνιση της Αφροδίτης, την οποία μπορούσε να δει και να θαυμάσει ο άνθρωπος του 16^{ου} αιώνα μέσα στα πιο λαμπρά και περικαλλή ιταλικά οικοδομήματα της εποχής του, θα ήταν αδιανόητη, αν δεν υπήρχε το νησί της Κύπρου, που τα κάλλη του λειτούργησαν ως πηγή έμπνευσης για τους αρχαίους ποιητές, έτσι ώστε να επινοήσουν και να κατασκευάσουν τη μορφή της θεάς.

Ένας επιπλέον λόγος, συναφής με τα πιο πάνω, αλλά, κατά τη γνώμη μας, πολύ πιο βαρυσήμαντος, ο οποίος ώθησε τον Φλώριο να ξεκινήσει το έργο του με την κυπριακή

¹²² Για την πρόσληψη, τους συμβολισμούς και εικαστικές απεικονίσεις της Αφροδίτης στην Αναγέννηση, βλ. Π. και Λ. Μάρειϋ, *Η τέχνη της Αναγέννησης*, μετάφρ. Α. Παπάς, Αθήνα 1995, 207-210, 263-264· E. Wind, *Pagan Mysteries in the Renaissance*, London – New York 1980, 113-151 και σποράδην· Seznec, *Η επιβίωση των αρχαίων θεών*, 5-6, 24, 100-105, 121-123, 185-187 και σποράδην.

διασύνδεση και καταγωγή της Αφροδίτης ήταν, νομίζουμε, η χρήση των συμβολισμών της Αφροδίτης από την προπαγάνδα της Βενετίας κατά τον 16^ο αιώνα. Εκείνη περίπου τη χρονική περίοδο οι Βενετοί ξεκίνησαν να παραλληλίζουν ή να συνδέουν στη λογοτεχνία και την τέχνη τους τη Βενετία με την Αφροδίτη, αφού εντόπιζαν, όπως υποστήριζαν, πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ των δύο: αμφότερες είχαν γεννηθεί από τη θάλασσα και τις χαρακτήριζε εξαιρετική ομορφιά· σύμφωνα δε με τις νεοπλατωνικές φιλοσοφικές αντιλήψεις της Αναγέννησης η ομορφιά και το «ωραίο» παραπέμπουν σε «θεϊκή» προέλευση.¹²³ Από τις αρχές δε του 16^{ου} αιώνα η Βενετία απεικονιζόταν πλέον στα δημόσια μνημεία και τα άλλα καλλιτεχνήματα της πόλης με τη μορφή της Αφροδίτης. Αυτή η ιδεολογική ταύτιση της Βενετίας με την Αφροδίτη υιοθετήθηκε και προωθήθηκε έντονα και από τη βενετική κρατική ρητορική και προπαγάνδα.¹²⁴

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, επομένως, η αναφορά του Φλωρίου στην εναρκτήρια παράγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη διασύνδεση της Κύπρου με τη θεά της ομορφιάς αποκτά σαφή και στοχευμένα πολιτικά μηνύματα. Σκοπεύει, λοιπόν, να γνωστοποιήσει στους ντόπιους αλλά και τους τυχόν βενετούς αναγνώστες της *Ιστορίας της Κύπρου* ότι η θεά της ομορφιάς, το έμβλημα/σύμβολο της Βενετικής Δημοκρατίας, το οποίο, όπως λέχθηκε, για τους Βενετούς ενσαρκώνει το κάλλος, τη μεγαλοπρέπεια αλλά και τη θαλάσσια ισχύ της πόλης τους, προέκυψε από τα «μοναδικά» κάλλη, προτερήματα και προσόντα της Κύπρου. Όθεν, οι βενετοί κυρίαρχοι της Κύπρου έχουν τουλάχιστον υποχρέωση να μεταχειρίζονται τους Κυπρίους με τον δέοντα σεβασμό. Από την άλλη, η αναφορά στην Αφροδίτη καλλιεργεί αισθήματα αυταρέσκειας στους κυπρίους αναγνώστες, αφού τους υποβάλλει ότι οι βενετοί εξουσιαστές τους δεν διστάζουν να χρησιμοποιούν (ή να σφετερίζονται) «κυπριακά» εμβλήματα και σύμβολα, για να τονίσουν την ομορφιά και το μεγαλείο της πόλης της λιμνοθάλασσας.

Μια ακόμα εντονότερη πατριωτική –και αντιβενετική– διάθεση διαπνέει τη δεύτερη παράγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου* που είναι –κατά τη γνώμη μας– ιδιαίτερα ενδεικτική των πολιτικών προθέσεων και στοχεύσεων του Φλωρίου. Στο πρώτο ήμισυ της παραγράφου αυτής ο Φλώριος επιζητεί να αναδείξει το μεγαλείο του νησιού της Κύπρου και τον βαθμό «ευγένειας» που το διακρίνει, με βάση τις περί ευγενείας και μεγαλοσύνης αντιλήψεις και κριτήρια της εποχής. Στο δεύτερο ήμισυ της παραγράφου, μετά που ο υψηλός βαθμός ευγένειας της Κύπρου θα έχει αποδειχτεί από τον Φλώριο με προσφυγή και στις αρχαίες

¹²³ Muir, *Civic Ritual*, 15· Berstein–Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, 315.

¹²⁴ Για τη σύνδεση της Αφροδίτης με τη Βενετία από τους Βενετούς, βλ. Rosand, *Myths of Venice*, 117 κ.εξ. και σποράδην· Muir, *Civic Ritual*, 15.

πηγές, δηλώνεται έμμεσα, αλλά ξεκάθαρα, το δικαίωμα της Κύπρου να υπάρξει ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα. Η δεύτερη παράγραφος, λοιπόν, ξεκινά, κάνοντας αναφορές στο ένδοξο παρελθόν του νησιού, ένα παρελθόν που είναι παλαιότερο και αυτών τούτων των χρόνων της Τροίας:

«Cipro d'antiquità, et per conseguenza de nobiltà, a nessun'altra isola è inferiore; et conciosiachè le casate antique e tutte le cose più antique sono stimate più nobili, infina le pitture, le statue et le medaglie, quest'isola è nobilissima conciosiachè di longo avanza, et di antiquità, e di nobiltà, li tempi di Troia. E vedesi nel libro che Libanio sophista fece in laude de Antiochia, che, sino dal tempo de Minos, re di Creta, et figliuolo di Giove, che dopo il padre Saturno si stima essere il secondo re fra tutti, l'isola de Cipro essere stata signoreggiata per un're potentissimo, nominato Salamis. Et un tempo fu degna essere sedia di nuove re famosissimi» («Η Κύπρος δεν είναι κατώτερη από κανένα άλλο νησί, όσον αφορά την αρχαιότητα, και, κατά συνέπεια, τον βαθμό ευγενείας. Και εφόσον τα αρχαία οικοδομήματα και όλα τα πιο παλαιά πράγματα εκτιμώνται ότι έχουν μεγαλύτερο βαθμό ευγενείας [σ.σ. από τα νεότερα σε ηλικία], ακόμη και οι ζωγραφικοί πίνακες, τα αγάλματα και τα μέταλλα· τούτο το νησί κατέχει πολύ μεγάλο βαθμό ευγενείας, αφού ξεπερνά μακράν, και σε αρχαιότητα, και σε βαθμό ευγενείας, τους χρόνους της Τροίας. Και διαβάζει κανείς στο βιβλίο που έγραψε ο Λιβάνιος, ο σοφιστής, προς έπαινο της Αντιόχειας, ότι από την εποχή του Μίνωα, βασιλέως της Κρήτης και γιου του Διός, ο οποίος, μετά τον πατέρα του Κρόνο, λογαριάζεται ο δεύτερος βασιλιάς μεταξύ όλων [σ.σ. δηλαδή χρονολογικά στον κόσμο] το νησί της Κύπρου ήταν κάτω από την εξουσία ενός πολύ ισχυρού βασιλιά, που ονομαζόταν Σαλαμίνος. Και σε κάποια εποχή αξιώθηκε [σ.σ. το νησί της Κύπρου] να υπάρξει καθέδρα εννέα πολύ διάσημων βασιλιάδων»).¹²⁵

Σε μια πρώτη ματιά η πιο πάνω παράγραφος μοιάζει δυσερμήνευτη στον σύγχρονο αναγνώστη: συνδέει άρρηκτα τον υπολογισμό του βαθμού ευγένειας (ή μεγαλοπρέπειας) ενός τόπου με τους μυθικούς χρόνους, έπειτα αναφέρεται σε βασιλιάδες της εποχής της μυθικής δημιουργίας του κόσμου και, τέλος, κάνει λόγο για τους εννέα βασιλιάδες που είχε η Κύπρος στους αρχαίους ιστορικούς χρόνους. Για να εξαχθεί, όμως, μια ασφαλής ερμηνεία χρειάζεται το κείμενο να ιδωθεί και να εξεταστεί κάτω από το ιδεολογικό πρίσμα της εποχής του. Εν πρώτοις, από την πιο πάνω παράγραφο προκύπτει ότι για τον Φλώριο ο βαθμός ευγενείας ενός τόπου φαίνεται ότι αναδεικνύεται συναρτήσεως του παρελθόντος του και της αρχαιότητας του πολιτισμού του. Στην περίπτωση δε της Κύπρου, το νησί πρέπει να θεωρηθεί ότι κατέχει τον ύψιστο βαθμό ευγενείας, γιατί η Κύπρος ήταν έδρα ενός πολύ ισχυρού ηγεμόνα ήδη από την εποχή του Μίνωα, πολύ παλαιότερου χρονολογικά της Τροίας. Νομίζουμε ότι είναι εξαιρετικής σημασίας η αναφορά στην Τροία, που αποτελεί για τον ιστορικό μας το οιονεί μέτρο υπολογισμού του βαθμού ευγενείας και όχι μόνο. Για να αποτιμηθεί πλήρως ο συλλογισμός του ιστορικού, οι πατριωτικές προεκτάσεις και

¹²⁵ Bustron, *Chronique*, 10.9-18.

υπαινιγμοί του συλλογισμού του καθίσταται αναγκαία εδώ μια παρέκβαση πάνω στο θέμα της πρόσληψης του μύθου της Τροίας στη μεσαιωνική και υστερομεσαιωνική ευρωπαϊκή – αλλά και βενετική– αντίληψη, φιλολογία και κουλτούρα, της οποίας αντίληψης φαίνεται ότι ο Φλώριος ήταν βαθύς γνώστης.

Στη μεσαιωνική Ευρώπη, λοιπόν, ήταν αρκετά διαδεδομένος ο γνωστός μύθος, ο οποίος ήθελε την αρχαία Ρώμη να ιδρύεται από Τρώες πρόσφυγες, ο οποίοι με τον αρχηγό τους Αινεία αναζήτησαν καταφύγιο και κατοικία στην Ιταλία μετά την πτώση της Τροίας. Ο μύθος της κατ' ισχυρισμόν τρωικής προέλευσης της αρχαίας Ρώμης αποτελεί το κύριο θέμα του επικού ποιήματος *Αινειάδα* του αρχαίου λατίνου ποιητή Βιργιλίου, ενός ποιητή πολύ δημοφιλούς κατά τα μεσαιωνικά χρόνια, κάτι που ασφαλώς συνέτεινε και στην ευρύτατη διάδοση του μύθου.¹²⁶ Ωστόσο, προϊόντος του χρόνου, και μετά την κατάρρευση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ο τρωικός μύθος προσλαμβάνει καινούργιο ιδεολογικό περιεχόμενο και εκπέμπει πολιτικής φύσεως μηνύματα. Ο τρωικός μύθος, λοιπόν, σχετίστηκε άμεσα με την κληρονομιά της Ρώμης. Τα έθνη ή οι διάφορες κρατικές οντότητες, που αναδύθηκαν μέσα από τα ερείπια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, διεκδικούσαν απεγνωσμένα νομιμοποίηση και αναγνώριση της κυριαρχίας τους επί του σώματος της πάλαι ποτέ κραταιάς αυτοκρατορίας, της οποίας φιλοδοξούσαν να είναι συνεχιστές και διάδοχοι. Προς τον σκοπό αυτό στράφηκαν στο παρελθόν, ψάχνοντας να εξασφαλίσουν για τους εαυτούς τους ένδοξη και ευγενή καταγωγή, η οποία να τους συνδέει, κατά κάποιο τρόπο, με την ίδια τη Ρώμη, αλλά και με τις υποτιθέμενες πηγές του μεγαλείου της τελευταίας, δηλαδή την Τροία. Έτσι, οι κατ' ισχυρισμόν τρωικές καταβολές ενός έθνους κατέληξαν να ερμηνεύονται στη μεσαιωνική σκέψη ως αναμφισβήτητο τεκμήριο ευγενείας, απόδειξη «υψηλής» και αυτοκρατορικής καταγωγής.¹²⁷

Έτσι, πολύ νωρίς, ήδη από τα πρώιμα μεσαιωνικά χρόνια, πολλά ευρωπαϊκά έθνη προωθούσαν την ιδέα (μέσω λογοτεχνικών κειμένων) των δήθεν τρωικών τους καταβολών. Από τον 7^ο αιώνα κιόλας το *Χρονικό* του Fredegar προβάλλει τον –εξωφρενικό– ισχυρισμό ότι ο λαός των Φράγκων έλκει την καταγωγή του από τους Τρώες του Αινεία, προφανώς κατ' επίδραση της *Αινειάδας*.¹²⁸ Ένας δε ιστορικός του 8^{ου} αιώνα βεβαιώνει ότι Τρώες πρόσφυγες υπό τον Βρούτο είχαν αποικίσει τη Βρετανία.¹²⁹ Αναπτύσσοντας το ίδιο θέμα ο πολύς Geoffrey του Monmouth πλασάρει το παραμύθι μιας δήθεν τρωικής προέλευσης για το Λονδίνο. Ο μύθος έγινε δεκτός με ενθουσιασμό· η βρετανική πρωτεύουσα έφτασε να

¹²⁶ Kallendorf, *Virgil and the Myth of Venice*, 25 κ.εξ. και σποράδην.

¹²⁷ S. Federico, *New Troy: Fantasies of Empire in the Late Middle Ages*, Minneapolis – London 2003, xii-xiii.

¹²⁸ Breisach, *Historiography*, 89.

¹²⁹ Breisach, *Historiography*, 106.

αποκαλείται συχνά στη λογοτεχνία του 14^{ου} αιώνα ως Troia Nova («Νέα Τροία») ή Troia Minor («Μικρή Τροία»)¹³⁰ Τρωική καταγωγή, την οποία ανήγαγαν στους μυθικούς τρώες ήρωες Αινεία και Αντήνορα, διεκδικούσαν επίσης για τον εαυτό τους και οι αυτοκράτορες της Γερμανίας, όπως και πρωτύτερα ο Καρλομάγνος.¹³¹ Πρέπει να σημειωθεί ότι ο τρωικός μύθος επίσης ενέπνευσε πολλούς λογοτέχνες και συγγραφείς του Ύστερου Μεσαίωνα, όπως λ.χ. τον Benoit de St. Maure, συγγραφέα του δημοφιλούς μυθιστορήματος *Le Roman de Troie*.¹³²

Ομοίως στο ιδεολογικό περιβάλλον του Ύστερου Μεσαίωνα η «τρωική» καταγωγή ενός έθνους ή μιας αστικής κοινότητας θεωρούνταν ότι δικαιολογούσε τη (χωρίς αμφισβήτηση) άσκηση αυτόνομης ή ανεξάρτητης κρατικής κυριαρχίας εκ μέρους τους.¹³³ Κινούμενες στην τροχιά αυτής της ιδεολογικής αντίληψης κάποιες ιταλικές πόλεις, όπως η Πάδοβα, η Βενετία, η Έστε, η Πιασέντζα, η Πάρμα, η Πίζα κ.α. στην προσπάθειά τους είτε να τύχουν αναγνώρισης ως ανεξάρτητες πολιτικές οντότητες (και να ξεφύγουν από την αυτοκρατορική ή την παπική επικυριαρχία) είτε να αναβαθμίσουν το στάτους τους, επινόησαν και έθεσαν σε κυκλοφορία ιδρυτικούς μύθους, που έκαναν λόγο για δική τους τρωική απώτερη προέλευση, διότι οι συγκεκριμένες πόλεις πίστευαν ότι με αυτόν τον τρόπο θα ενδυνάμωναν την επιχειρηματολογία τους υπέρ της πολιτικής χειραφέτησής τους.¹³⁴ Έτσι, στο ιδεολογικό περιβάλλον του Ύστερου Μεσαίωνα οι πλαστοί ιδρυτικοί «τρωικοί» μύθοι λειτουργούσαν ως χρήσιμα εργαλεία άσκησης πολιτικής προπαγάνδας.¹³⁵

Η γοργά αναπτυσσόμενη μέσα σε αυτό το ιδεολογικό περιβάλλον Βενετική Δημοκρατία αρχικά ως κρατική αρχή, αλλά και αργότερα ως σημαντικότερη μεσογειακή πολιτική, εμπορική και οικονομική δύναμη, δεν υστέρησε καθόλου, όπως λέχθηκε, στην παραγωγή μύθων, που αποσκοπούσαν στην εξυπηρέτηση των πολιτικών της στοχεύσεων. Προς τον σκοπό αυτόν, λοιπόν, η Βενετία έθεσε σε κυκλοφορία διάφορους μύθους, οι οποίοι είχαν ως στόχο να εξυπηρετήσουν την πολιτική της και να προπαγανδίσουν τόσο το νόμιμο της ανεξαρτησίας της πόλης και την τελειότητα των θεσμών της, όσο και να δικαιολογήσουν προς φίλους και εχθρούς, σε ιδεολογικό επίπεδο, την αναγκαιότητα της ύπαρξης της εκτεταμένης θαλάσσιας αυτοκρατορίας της.¹³⁶

¹³⁰ Για μια συζήτηση των «τρωικών καταβολών» της Βρετανίας, βλ. Federico, *New Troy*, 1 κ.εξ· Breisach, *Historiography*, 106, 111.

¹³¹ Federico, *New Troy*, xii-xiii.

¹³² Federico, *New Troy*, xvi.

¹³³ Federico, *New Troy*, xii· Muir, *Civic Ritual*, 67 κ.εξ.

¹³⁴ Melville-Jones, «Venetian History and Patrician Chroniclers», 198· Muir, *Civic Ritual*, 68.

¹³⁵ Federico, *New Troy*, σποράδην, xv.

¹³⁶ Rosand, *Myths of Venice*, 1 κ.εξ· Muir, *Civic Ritual*, σποράδην, 21κ.εξ. Cochrane, *Historians and Historiography*, 81.

Δεν είναι τυχαίο, λοιπόν, το γεγονός ότι οι μύθοι αυτοί για τις τρωικές «καταβολές» της Βενετίας κάνουν την εμφάνισή τους μόλις η πόλη της λιμνοθάλασσας άρχισε να διεκδικεί ολοένα και σημαντικότερο ρόλο στις διεθνείς εξελίξεις. Οι χρονικογράφοι της Βενετίας, εκκινώντας με το ανώνυμο *Chronicon Gradense* από τον 12^ο αιώνα και εφεξής, προβάλλουν την (αστήρικτη βεβαίως ιστορικά) άποψη ότι η πόλη της λιμνοθάλασσας κτίστηκε από Τρώες φυγάδες μετά την άλωση της Τροίας, οι οποίοι αφίχθηκαν στην περιοχή της Βενετίας υπό τον αρχηγό τους Αντήνορα. Ταυτόχρονα ο μύθος συνδέθηκε με την Αφροδίτη, αφού η τελευταία ήταν, ως γνωστόν, η προστάτιδα της Τροίας και η μητέρα του μυθικού Αινεία, ο οποίος οδήγησε τους Τρώες στην Ιταλία. Κατόπιν, ο συγκεκριμένος μύθος, αφού πέρασε κάποια αναγκαία στάδια επεξεργασίας, θα παρουσιαστεί πλήρως ανεπτυγμένος στα τέλη του 13^{ου} αιώνα.¹³⁷ Σταδιακά ο τρωικός μύθος θα ενσωματωθεί και σε πολλά βενετικά λογοτεχνικά κείμενα και θα προσλάβει πολλαπλούς ιδεολογικούς συμβολισμούς (έχει ήδη λεχθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η Τροία στη φαντασία των βενετών λογίων της Ιταλικής Αναγέννησης συμβόλιζε επίσης τα ιδεώδη των πολιτικών και των αστικών ελευθεριών, της *libertà*). Επιπλέον, η επίκληση του μύθου περί της τρωικής προέλευσης της πατρίδας τους έδωσε στους Βενετούς –μεταξύ άλλων– το δικαίωμα να ισχυρίζονται ότι η πόλη τους έχει πολύ αρχαία καταγωγή και, ως εκ τούτου, κατέχει τα διαπιστευτήρια της ανωτερότητας, της ευγενείας και της μεγαλοσύνης. Έτσι, η Βενετία, όντας τέτοιας διαπρεπούς ιδιοσυστασίας πολιτική οντότητα, δικαιολογείται απόλυτα να εγείρει αξιώσεις «πρωτοκαθεδρίας» επί άλλων πόλεων και κρατών.¹³⁸ Κατά συνέπεια, ο μύθος περί της τρωικής καταγωγής της Βενετίας, αφού είχε αποκτήσει την προαναφερθείσα ιδεολογική λειτουργία, χρησιμοποιούνταν από τη βενετική προπαγάνδα ως αδιάσειστη δικαιολογία για την άσκηση πολιτικής και στρατιωτικής κατοχής εκ μέρους της Γαληνοτάτης εις βάρος άλλων λαών, εθνών και πολιτικών οντοτήτων.¹³⁹

Όπως ήταν αναμενόμενο ο τρωικός μύθος συμπεριελήφθη στα βενετικά προπαγανδιστικά έντυπα και συγγράμματα της Αναγέννησης: ο μύθος για την ίδρυση της Βενετίας από τον ήρωα Αντήνορα και τους Τρώες φυγάδες φιγουράρει, εν προκειμένω, στις πρώτες κιόλας παραγράφους των συγγραμμάτων των πρώτων επισήμων βενετών κρατικών ιστορικών Sabellico και Navagero.¹⁴⁰ Οι τελευταίοι ασφαλώς όντες σε διατεταγμένη υπηρεσία

¹³⁷ M. Philippides – W. K. Hanak, *The siege and the fall of Constantinople in 1453: historiography, topography, and military studies*, Farnham, Surrey – Burlington, VT 2011 (ανατύπ. 2013), 211-213· Melville-Jones, «Venetian History and Patrician Chroniclers», 198· Kallendorf, *Virgil and the Myth of Venice*, 17.

¹³⁸ Muir, *Civic Ritual*, 67-68.

¹³⁹ Cochrane, *Historians and Historiography*, 81.

¹⁴⁰ *Dell'Historia Vinitiana Di Marco Antonio Sabellico*, f. 3v (υπάρχει πρόβλημα στη σελιδαρίθμηση· ο αριθμός 3 αναγράφεται δυο φορές)· *Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, f. 2v· Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana*, cols. 923-925.

ανέλαβαν να προωθήσουν τους συμβολισμούς του τρωικού μύθου προς όφελος των πολιτικών επιδιώξεων της Δημοκρατίας του Αγ. Μάρκου.

Έχοντας, λοιπόν, πλέον υπόψη μας τους συμβολισμούς και τις ερμηνείες, που προσέλαβε ο τρωικός μύθος στη Δύση και στην ίδια τη Βενετία κατά τον Ύστερο Μεσαίωνα και την περίοδο της Αναγέννησης, επιστρέφουμε (μετά τη μακρά αλλά απαραίτητη περί τρωικού μύθου παρέκβαση) στην *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου, προσπαθώντας να ανιχνεύσουμε το μήνυμα και τα νοήματα της δεύτερης παραγράφου του έργου. Προτού προχωρήσουμε, υπενθυμίζουμε ότι ο κύπριος ιστορικός γνωρίζει καλά τα έργα των βενετών ιστορικών, τουλάχιστον του Sabellico.¹⁴¹ Επομένως, ο ιστορικός μας ήταν χωρίς αμφιβολία εξοικειωμένος με τους συμβολισμούς του τρωικού μύθου στη βενετική σκέψη και προπαγάνδα. Στη δεύτερη, λοιπόν, παράγραφο της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος ισχυρίζεται ότι η Κύπρος «ξεπερνά μακράν, και σε αρχαιότητα, και σε βαθμό ευγενείας, τους χρόνους της Τροίας». Στη φράση αυτή βρίσκεται, κατά τη γνώμη μας, το κλειδί για την αποκρυπτογράφηση του νοήματος ολόκληρης της παραγράφου, η οποία περικλείει ένα μήνυμα με πολλές προεκτάσεις και υπαινιγμούς, αλλά, το δίχως άλλο, ένα μήνυμα ξεκάθαρα «πατριωτικό» και αντιβενετικό. Τι θέλει λοιπόν άραγε να πει ο Φλώριος στους αναγνώστες, και κυρίως στους ευγενείς, στους οποίους πρωτίστως απευθύνεται, με αυτή τη φράση; Με απλά λόγια: η Κύπρος υπερέχει της Τροίας σε βαθμό ευγενείας λόγω (μεγαλύτερης) αρχαιότητας, όθεν, η Κύπρος ξεπερνά σε ευγένεια και την κληρονόμο της Τροίας, δηλαδή την ίδια τη Βενετία. Πρόκειται για μια πολιτική δήλωση ύψιστης σημασίας: η υποταγμένη Κύπρος αποτιμάται από τον Φλώριο, με βάση τα κριτήρια «ευγενείας» της Αναγέννησης, ότι είναι ανώτερη από τον κατακτητή της. Επομένως, ο Φλώριος επιχειρεί να δώσει εδώ, κατά κάποιο τρόπο, την κυπριακή απάντηση στους ισχυρισμούς και κομπασμούς των Βενετών, ότι δηλαδή η μεγάλη αρχαιότητα των (τρωικών) καταβολών της Βενετικής Δημοκρατίας καταδεικνύει τον μέγιστο βαθμό ευγενείας και ανωτερότητας της Γαληνοτάτης, όπως επίσης και το δικαίωμα της Βενετίας να υφίσταται ως ανεξάρτητη κρατική οντότητα, αλλά και να κρατά υποταγμένους άλλους λαούς κάτω από το ζυγό της. Με άλλα λόγια, ο κύπριος ιστορικός μοιάζει να υιοθετεί τη σχετική βενετική άποψη για τα κριτήρια ευγενείας και του δικαιώματος ανεξαρτησίας και, κατά κάποιο τρόπο, να λέει ότι, ορθώς μεν οι Βενετοί ανάγουν την καταγωγή τους στην Τροία για να επικαλούνται την ευγενή προέλευση της πόλης τους, αλλά, πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ότι η Κύπρος (και ο κόσμος της) είναι κατά πολύ παλαιότερος της Τροίας· συνεπώς, κατά την ίδια λογική, η Κύπρος έχει μεγαλύτερο βαθμό ευγενείας από την ίδια τη Βενετία. Παρατηρούμε, λοιπόν,

¹⁴¹ Βλ. ανωτέρω 2.5.6.

ότι ο σκοπός της δεύτερης παραγράφου δεν είναι απλώς να καταδείξει ότι η Κύπρος είχε μακρό και ένδοξο παρελθόν (και αυξημένο βαθμό ευγενείας κατά το ίδιο σκεπτικό) ούτε μόνο να κολακέψει τα αυτιά των κυπρίων αναγνωστών του Φλώριου και να ικανοποιήσει την αυταρέσκειά τους. Αυτά βέβαια ισχύουν αλλά, πέραν τούτων, ο Φλώριος στην παράγραφο αυτή θέλει αφενός μεν να τονίσει –εμμέσως πλην σαφώς– ότι η Γαληνοτάτη είναι κατώτερη σε βαθμό ευγενείας σε σχέση με την αποικία της, την Κύπρο, αφετέρου δε να απαξιώσει, να υποβαθμίσει και να καταρρακώσει το γόητρο των Βενετών ως κατακτητών, αφού έχει ήδη αποδείξει την αρχαιότητα (και άρα την ανωτερότητα) της Κύπρου και του πολιτισμού της έναντι της ίδιας της Μητρόπολης του νησιού, της κραταιάς Βενετίας.

Ωστόσο, ο Φλώριος δεν περιορίζεται μόνο στο να καταδείξει την «ανωτερότητα» της Κύπρου έναντι της Βενετίας. Προχωρεί στη συνέχεια ακόμα πιο πέρα. Όπως έχουμε δει πιο πάνω, οι Βενετοί, προκειμένου να δικαιολογήσουν την ανεξαρτησία τους έναντι του πάπα και του γερμανού αυτοκράτορα, διατείνονταν ότι η Γαληνοτάτη «κληρονόμησε», κατά κάποιο τρόπο, την κρατική οντότητα της «αρχαιότατης» Τροίας.¹⁴² Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο Φλώριος υιοθετεί εδώ το σκεπτικό των Βενετών ως προς τα κριτήρια για την αναγνώριση ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας και το εφαρμόζει στην περίπτωση της Κύπρου. Έτσι, ο ιστορικός μας διακηρύσσει ότι πολύ πιο πριν από την εποχή της Τροίας, στις απαρχές της ιστορίας του κόσμου, ήτοι στην παμπάλαια εποχή της βασιλείας του Δία, στο νησί της Κύπρου υφίστατο ήδη συγκροτημένη κρατική πολιτική οντότητα με «κραταιότατο» μονάρχη, τον Σαλαμίνο.¹⁴³ Αργότερα δε υπήρξαν και άλλοι εννέα βασιλιάδες. Κατά συνέπεια, το «αποδεδειγμένο» και αδιάψευστο αυτό γεγονός, ότι δηλαδή η Κύπρος υπήρξε από καταβολής κόσμου ανεξάρτητη κρατική ηγεμονία, πολύ πριν καν να υπάρξουν οι Τρώες (οι φερόμενοι ως πρόγονοι των Βενετών και «βάρθρο» της ανεξαρτησίας των τελευταίων), απονομιμοποιεί κατά τρόπο απόλυτο την αξίωση των Βενετών να κατέχουν την Κύπρο (μιας και οι Κύπριοι είναι σε όλα «ανώτεροι» από τους κατακτητές τους) και παρέχει στους Κυπρίους το αναφαίρετο δικαίωμα να διεκδικήσουν την πολιτική τους χειραφέτηση και ανεξαρτησία. Αυτό συνιστά και το κατεξοχήν μήνυμα της παραγράφου. Πρόκειται σίγουρα για μια υπαινικτική δήλωση μεγίστης σημασίας, που τους συνειρμούς της θα μπορούσαν

¹⁴² Βλ. ανωτέρω 3.6.2.

¹⁴³ Σύμφωνα με τα μεσαιωνικά παγκόσμια χρονικά, τα οποία παραδίδουν μια παράξενη «εξιστόρηση» της αρχαιότατης ιστορίας του κόσμου, αναμειγνύοντας με παράδοξο τρόπο τη βιβλική ιστορία με παγανιστικούς μύθους, οι αρχαίοι θεοί θεωρούνταν ως εξέχουσες υπαρκτές ιστορικές προσωπικότητες. Κατά τα χρονικά εκείνα, λοιπόν, ο Δίας βασίλευσε μετά τον Κατακλυσμό και πριν από την εποχή του Αβραάμ, κατά συνέπεια σε μια αρχαιότατη περίοδο, βλ. C. Mango, *Βυζάντιο, Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μετάφρ. Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1988 (ανατύπ. 1990), 231-232. Ο Φλώριος προφανώς γνώριζε την εκδοχή των ανωτέρω χρονικών για την απώτερη ιστορία του κόσμου.

άνετα να αποκρυπτογραφήσουν όσοι τουλάχιστον εκ των (ευγενών) αναγνωστών του Φλωρίου ήταν εξοικειωμένοι με τη βενετική λογοτεχνία και προπαγάνδα.

3.7.5. Η μακαρία Κύπρος, φύτρα λογίων, αγίων και ανδρείων

Ο Φλώριος αρχινάει τη μεγαλεπήβολη προσπάθειά του να ενδυναμώσει την πατριωτική περηφάνεια των Κυπρίων και να καλλιεργήσει την πατριωτική τους αυτοσυνειδησία (και εμμέσως να υποβαθμίσει το κύρος των βενετών κατακτητών) με μια εκτενή ένθετη διήγηση στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*: ο σχολιασμός αυτής της ένθετης διήγησης είναι το θέμα του παρόντος υποκεφαλαίου. Ο ιστορικός κάνει, λοιπόν, σε αυτή την ένθετη διήγηση μια αναδρομή στο απώτερο παρελθόν, καταγράφοντας τις σημαντικότερες προσωπικότητες που γεννήθηκαν (ή υποτίθεται ότι γεννήθηκαν) στην Κύπρο ή με κάποιο τρόπο σταδιοδρόμησαν στο νησί πριν την περίοδο της Φραγκοκρατίας.¹⁴⁴ Κατατάσσει δε αυτές τις προσωπικότητες σε τρεις κατηγορίες: στους λογίους, στους αγίους και στους ανδρείους, όπου η καθεμιά κατηγορία αντιπροσωπεύει αντίστοιχα τη σοφία, την αγιοσύνη και τη γενναιότητα των Κυπρίων ανά τους αιώνες. Ας σημειωθεί ότι ο κατάλογος αυτών των διαπρεπών κυπριακών προσωπικοτήτων, εντός του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, έπεται των αναφορών για τους «πλούσιους», όπως εμφανίζονται, φυσικούς πόρους (ύδατα, μεταλλεύματα, πολύτιμους λίθους, γεωργικά προϊόντα) του «ευλογημένου» νησιού της Κύπρου.¹⁴⁵ Έτσι, οι εξέχουσες κυπριακές προσωπικότητες, κατά κάποιο τρόπο, παρουσιάζονται και αυτές ως «προϊόντα» του νησιού (υπενθυμίζουμε τη δήλωση του Φλωρίου ότι η Κύπρος έχει το χάρισμα να παράγει «μοναδικά» προϊόντα). Και ξεκινά ο Φλώριος δίνοντας τον λόγο στους αρχαίους:

«Dionysio Periigita dice Cipro, città molto desiderata, dedicata alla dea Venere Dionea, non invidia alcuna virtù c'habbia alcuna isola; et li Ciprii sono beatissimi più che tutti gl'altri, c'habbitano nell'isole. E sopra tutto produce huomini d'ingegno, preclari di lettere, di santità, et di valore in arma». («Ο Διονύσιος ο Περιηγητής λέει ότι η Κύπρος είναι χώρα πολύ επιθυμητή, αφιερωμένη στη θεά Αφροδίτη Διώνεα, δεν ζηλεύει τις αρετές κανενός άλλου νησιού· και οι Κύπριοι είναι πολύ πιο ευλογημένοι παρά όλοι οι άλλοι [σ.σ. άνθρωποι] που κατοικούν στα νησιά. Και πάνω από όλα (η Κύπρος) βγάζει ανθρώπους του πνεύματος, διαπρεπείς στα γράμματα, στην αγιότητα, στην πολεμική ανδρεία»).

Στις αμέσως επόμενες παραγράφους της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπως έχει ήδη λεχθεί, ο Φλώριος αναπτύσσει την τελευταία πρόταση της πιο πάνω παραγράφου κάνοντας ονομαστική αναφορά στις εξέχουσες προσωπικότητες του νησιού, με σκοπό φυσικά να

¹⁴⁴ Για τις πηγές/βοηθήματα του ιστορικού για τη σύνταξη της συγκεκριμένης διηγήσεως, βλ. ανωτέρω 2.3.2.

¹⁴⁵ Bustron, *Chronique*, 31-44.

¹⁴⁶ Bustron, *Chronique*, 31.24-28.

διεγείρει την πατριωτική περηφάνεια των αναγνωστών του, αρχής γενομένης από τους ανθρώπους των γραμμάτων, στους οποίους συγκαταλέγονται πολύ γνωστά στην ιστορία πρόσωπα, όπως ο φιλόσοφος Ζήνωνας, ο Απολλώνιος ο γιατρός, ο Όμηρος, με καταγωγή από τη Σαλαμίνα, ο άγιος Ιλαρίωνας «et molti altri» («και πολλοί άλλοι»)¹⁴⁷

Έπειτα ο ιστορικός αφιερώνει μερικές σελίδες, έτσι ώστε να απαριθμήσει τους αρχιεπισκόπους, τους επισκόπους και τους αγίους του νησιού, για να δώσει ασφαλώς στον κύριο αναγνώστη να εκτιμήσει το «πελώριο» μέγεθος της αγιότητας της πατρίδας του και, φυσικά, για να του «φουντώσει» ακόμα παραπάνω τα αισθήματα της περηφάνειας για τον τόπο του.¹⁴⁸ Και, όπως θα δούμε, δεν διστάζει να κατασκευάσει «μύθους» και γεγονότα εκεί όπου θεωρεί ότι τούτο επιβάλλεται, ούτως ώστε να ευοδωθεί ο σκοπός του. Ο Φλώριος ξεκινά το περί αγίων κομμάτι της *Ιστορίας της Κύπρου* με αναφορά στον απόστολο Βαρνάβα, το μαρτύριό του, την ιστορία αναγνώρισης του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου από τον αυτοκράτορα Ζήωνα, μνημονεύει –πρώτος ιστορικά– τον γνωστό δημοφιλή θρύλο των «αυτοκρατορικών προνομίων» προς τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου και έπειτα δίνει ένα κατάλογο γνωστών (αγίων) επισκόπων του νησιού.¹⁴⁹

Για τα «αυτοκρατορικά προνόμια» ο Φλώριος γράφει ότι ο αυτοκράτορας (που δεν κατονομάζεται) «li concesse il baston imperiale, con il pomo in cima, et il cappello con la croce rossa di supra, et molte altre immunità a honor perpetuo di questa isola benedetta et santa» («παραχώρησε σε αυτόν [σ.σ. ο αυτοκράτορας στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου] το αυτοκρατορικό σκήπτρο, με το μήλο στην κορυφή, και το καπέλο [σ.σ. κάλυμμα;] με τον κόκκινο σταυρό επάνω [σ.σ.], και πολλά άλλα προνόμια προς αιώνια τιμή αυτού του ευλογημένου και καθαγιασμένου νησιού»)¹⁵⁰

Με την ανωτέρω, λοιπόν, αναφορά ο Φλώριος «ανοίγει» το ιδιαίτερα ενδιαφέρον θέμα των «αυτοκρατορικών προνομίων» του αρχιεπισκόπου Κύπρου. Η ενσωμάτωση της εν λόγω αναφοράς για τα «αυτοκρατορικά προνόμια» σε ένα τμήμα του έργου το οποίο, όπως είπαμε, έχει σκοπό να αναδείξει τους αγίους της Κύπρου, νομίζουμε ότι δεν πρέπει να αφήσει καμιά αμφιβολία για τις προθέσεις του ιστορικού: η επιδίωξη του Φλωρίου με τη μνεία των «αυτοκρατορικών προνομίων» ήταν να καλλιεργήσει συναισθήματα (τοπικού) πατριωτισμού και περηφάνειας στους Κυπρίους με το να υπογραμμίσει την αρχαιότητα και

¹⁴⁷ Bustron, *Chronique*, 31.28-32.5.

¹⁴⁸ Bustron, *Chronique*, 32.6-35.10.

¹⁴⁹ Bustron, *Chronique*, 32.6-33.20.

¹⁵⁰ Bustron, *Chronique*, 32.29-31.

το κύρος της Εκκλησίας της Κύπρου, ιδιότητες, που –κατά κάποιον τρόπο– έχουν «επικυρωθεί» με αυτοκρατορική βούλα.

Ασφαλώς από την αναφορά στα προνόμια εγείρονται πλήθος ερωτημάτων: επινόησε ο ίδιος ο Φλώριος την όλη ιστορία των «αυτοκρατορικών προνομίων»; Ή μήπως ο Φλώριος επανέλαβε απλώς μια ιστορία που είχε θέσει προς διάδοση προηγουμένως η Εκκλησία της Κύπρου; Ο Φλώριος αποδεικνύεται σε πολλές περιπτώσεις, βέβαια, μέγας μυθοπλάστης (mythmaker), ανακριβολόγος και παραμυθάς (στο παρόν κεφάλαιο θα δούμε τον ιστορικό πλείστες φορές να ξετυλίγει το τάλαντό του στη μυθοπλασία), θα μπορούσε κάλλιστα να έχει επινοήσει (και) την ιστορία των «αυτοκρατορικών προνομίων», ωστόσο, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το ενδεχόμενο εδώ η *Ιστορία της Κύπρου* (και ο Φλώριος ως κληρικός;) να απηχεί μια παράδοση της Εκκλησίας της Κύπρου επί του θέματος.

Συναφές (και εξίσου σημαντικό) είναι και το ερώτημα εάν ο (λατίνος) αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας (Κύπρου) έφερε ή όχι αυτοκρατορικό (ή βασιλικό) σκήπτρο (globus cruciger) περί το 1560. Εάν ναι, τότε είναι πιθανόν ο μύθος των προνομίων να τέθηκε σε κυκλοφορία, για να δικαιολογήσει αυτή τη χρήση του globus cruciger εκ μέρους του αρχιεπισκόπου. Είναι τω όντι δυνατόν ο αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας (Κύπρου) να έφερε ένα τέτοιο σκήπτρο, «κληρονομιά» από την εποχή που μέλη της δυναστείας των Λουζινιανών (οι τελευταίοι χρησιμοποιούσαν το globus cruciger ως σύμβολο της βασιλικής εξουσίας) είχαν «κοσμήσει» τον αρχιεπισκοπικό θρόνο, όπως ο καρδινάλιος και αντιβασιλιάς Ούγος, αδελφός του βασιλιά Ιανού (+ 1442), και ο ίδιος ο Ιάκωβος Β' (προτού ανέλθει στο θρόνο του Βασιλείου της Κύπρου).¹⁵¹ Η πιθανότητα ο (λατίνος) αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας (Κύπρου) όντως να έφερε το globus cruciger ενισχύεται και από το ότι οποιαδήποτε διήγηση τυχόν μνημόνευε ψευδώς τον αρχιεπίσκοπο ως φέροντα το σκήπτρο εκείνο θα προκαλούσε αμηχανία (και απορία), ενδεχομένως δε τον γέλωτα και την αποδοκιμασία του αναγνώστη για τον ιστορικό. Ένα τέτοιο ψεύδος θα ήταν επίσης και μια πράξη μη ευσεβής εκ μέρους του (κατά πάσα πιθανότητα κληρικού) Φλωρίου. Ωστόσο, η σιωπή του Στέφανου Λουζινιανού (ο οποίος ενθουσιαζόταν υπερβολικά από εκκλησιαστικές και αγιολογικές διηγήσεις) τόσο για τα «αυτοκρατορικά προνόμια» όσο και για τη χρήση του globus cruciger εκ μέρους του (λατίνου) αρχιεπισκόπου Λευκωσίας (Κύπρου) καθιστά πολύ δύσκολο το να αποκλείσει κανείς την πιθανότητα η αφήγηση του Φλωρίου για τα «αυτοκρατορικά προνόμια» (και το globus cruciger) να είναι εξολοκλήρου πλάσμα της γόνιμης φαντασίας του. Ας σημειωθεί δε, εν προκειμένω, ότι ο Στέφανος Λουζινιανός, που ήταν και

¹⁵¹ Για αυτούς, βλ. W. H. Rudt de Collenberg, «Les cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan», *Archivum historiae Pontificiae* 20 (1982), 83-128· Mas Latrie, «Histoire des archevêques», 280-286, 288-293.

υψηλόβαθμος κληρικός, γνώριζε πολύ καλά (και με ακρίβεια) την ιστορία του κυπριακού αυτοκεφάλου.¹⁵²

Όπως και να έχει το πράγμα, το κύριο κίνητρο του Φλώριου, για να μνημονεύσει τα «αυτοκρατορικά προνόμια», ήταν μεν η τόνωση της πατριωτικής περηφάνειας των Κυπρίων, αλλά αυτό δεν ήταν και το μοναδικό κίνητρο· θα μπορούσαμε να εικάσουμε μερικούς επιπλέον λόγους (πέραν από την καλλιέργεια της πατριωτικής περηφάνειας), για τους οποίους ο Φλώριος επινοεί (ή χρησιμοποιεί) την ιστορία των «προνομίων»: ίσως η συγκεκριμένη αφήγηση να ήταν μια έκφραση σιωπηρής διαμαρτυρίας για την ουσιαστική κατάργηση του κυπριακού αυτοκεφάλου εκ μέρους των Βενετών, με την επιβολή βενετών ευγενών ως αρχιεπισκόπων Λευκωσίας (Κύπρου) ήδη από το τέλος του 15^{ου} αιώνα αλλά και για την τυπική υπαγωγή της Εκκλησίας της Κύπρου στη Βενετία, μετά την παραχώρηση της «προστασίας» (ius patronatus) της (αρχι)επισκοπικής έδρας της Λευκωσίας (Κύπρου) στη Γαληνοτάτη από τον πάπα Πίο Δ' (19/12/1560).¹⁵³

Προσφάτως έχει ανανεωθεί, με δημοσιεύσεις δυο σύγχρονων μελετητών, το ενδιαφέρον σε σχέση με τον ευσεβή θρύλο των «αυτοκρατορικών προνομίων» του αρχιεπισκόπου Κύπρου. Ο Michael R. Cospy γράφει ότι ο Φλώριος «invented» («επινοήσε») τον θρύλο των αυτοκρατορικών προνομίων. Ωστόσο, ο Cospy προσθέτει ότι δεν μπορεί να είναι βέβαιος για τον λόγο που ώθησε τον κύπριο ιστορικό να επινοήσει τον θρύλο.¹⁵⁴ Απεναντίας ο Joseph Huffman μετερχόμενος μια ελάχιστη πειστική επιχειρηματολογία, η οποία προδίδει πλήρη άγνοια των κυπριακών πραγμάτων της Βενετοκρατίας, διατείνεται ότι ο Φλώριος επινοήσε τον θρύλο των προνομίων, για να διεγείρει την αντίδραση της Δύσης απέναντι στον οθωμανικό μπεριαλισμό, που απειλούσε τότε την Κύπρο, ούτως ώστε να παρακινηθούν οι Ευρωπαίοι να σπεύσουν σε βοήθεια του νησιού, μιας και η Κύπρος θα αποκτούσε μέσω του θρύλου των προνομίων αυξημένο ενδιαφέρον, ως χώρος θρησκευτικός για τους Λατίνους.¹⁵⁵ Όπως γράφει ο Huffman, με την ανάδειξη του θρύλου του Βαρνάβα ο Φλώριος σκόπευε «to secure continued Latin defence of the island» («να διασφαλίσει τη διαρκή λατινική άμυνα για το νησί»)¹⁵⁶ Ο σχολιασμός της άποψης του Huffman εκφεύγει του πλαισίου της παρούσης διατριβής και, έτσι, δεν θα ενδιατρέψουμε περισσότερο πάνω σε αυτό το θέμα. Επί του παρόντος περιοριζόμαστε στο να πούμε πως η κοινή λογική

¹⁵² Lusignan, *Description*, f. 46r· Stefano Lusignano, *Raccolta di cinque discorsi, intitolati Corone*, Padova 1577, corona quarta, f. 48r-v.

¹⁵³ Σχετικώς, βλ. Mas Latrie, «Histoire des archevêques», 326.

¹⁵⁴ Cospy, *Creation of History*, 107-111.

¹⁵⁵ J. Huffman, «The Donation of Zeno: St Barnabas and the Origins of the Cypriot Archbishops' Regalia Privileges», *Journal of Ecclesiastical History* 66, n. 2 (April 2015), 235-260.

¹⁵⁶ Huffman, «The Donation of Zeno», 252-254.

υποβάλλει ότι, αν πραγματικά ο Φλώριος είχε κατά νου να προωθήσει αυτόν τον μεγαλεπήβολο στόχο που προτείνει ο Huffman, δεν θα εξαντλούσε το ζήτημα των προνομίων σε τρεις μόνο γραμμές, μέσα σε ένα έργο έκτασης 459 σελίδων (στη μοναδική έκδοση), αλλά θα αφιέρωνε πολύ μεγαλύτερη έκταση και θα ανέπτυξε διά μακρών και σχετική επιχειρηματολογία.

Όπως και να έχει το πράγμα, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η κατασκευή διηγήσεων (ή πλαστών εγγράφων) για δήθεν παροχές αυτοκρατορικών (ή βασιλικών) προνομίων ήταν πολύ συνηθισμένη πρακτική στη λογοτεχνία του Μεσαίωνα και της Αναγέννησης. Η πιο γνωστή περίπτωση είναι η «Κωνσταντίνιος Δωρεά», ένα παραχωρητήριο έγγραφο, που είναι κατασκευάσμα πιθανότατα του 8^{ου} αιώνα, με το οποίο ο Μέγας Κωνσταντίνος «παραχωρούσε» την κοσμική εξουσία στην Ιταλία και στη Δυτική Ευρώπη στο διηνεκές, στους πάπες της Ρώμης.¹⁵⁷ Στους Πρώιμους Νεότερους Χρόνους είναι γνωστές αρκετές παρόμοιες περιπτώσεις πλαστών εγγράφων ή διηγήσεων με «προνόμια».¹⁵⁸

Μετά την περί του κυπριακού αυτοκεφάλου αφήγηση, η *Ιστορία της Κύπρου*, όπως έχει λεχθεί, παραθέτει έναν κατάλογο επισκόπων που διέλαμψαν στις διάφορες έδρες του νησιού. Του καταλόγου των επισκόπων έπεται η ονομαστική μνεία τοπικών αγίων (ασκητών), που τύγχαναν τιμής σε διάφορες περιοχές της Κύπρου. Σε αντίθεση με την αναφορά του Φλωρίου στα «προνόμια» του αρχιεπισκόπου, αναφορά που είναι μοναδική και ίσως δημιούργημα του ιστορικού μας, πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι παρόμοιοι (σχεδόν απaráλλακτοι) κατάλογοι των επισκόπων και των ασκητών της Κύπρου υπάρχουν στην *Εξήγησιν* και σε άλλα συγγράμματα.¹⁵⁹

Αυτούς τους αγίους (ασκητές) η *Εξήγησις* τους θέλει να έρχονται από την Παλαιστίνη, μετά από την πτώση των Ιεροσολύμων στους Σαρακηνούς (σε απροσδιόριστο χρόνο). Οι ενταύθα πληροφορίες του Φλωρίου είναι ταυτόσημες με εκείνες της *Εξηγήσεως* και άλλων κειμένων, συναντάται, ωστόσο, μια ειδοποιός διαφορά: ο Φλώριος προσθέτει ότι, επειδή η Κύπρος υπήρξε –κατά κάποιο τρόπο– αγιασμένος τόπος, πλήθος αγίων «d' Alemania, dalla Francia, e da molti altri luoghi» («από τη Γερμανία, τη Γαλλία και από πολλά άλλα μέρη») ήρθε στο νησί «per la fama della santa vita, che questi de Cipro facevano» («εξαιτίας της φήμης του αγίου βίου, που διήγαν εκείνοι [σ.σ. οι προαναφερθέντες επίσκοποι στους καταλόγους] στην

¹⁵⁷ Σχετικώς, βλ. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 11-13.

¹⁵⁸ Σχετικώς, βλ. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, 75-76. Για μια διήγηση παραχώρησης αυτοκρατορικών προνομίων στην πόλη της Lucca κατά το 1369, βλ. D. J. Osheim, «Chronicles and Civic Life in Giovanni Sercambi's Lucca», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 145-169, εδώ 160-161.

¹⁵⁹ Βλ. ανωτέρω 2.3.2.

Κύπρο»), και όχι μόνο από την Παλαιστίνη.¹⁶⁰ Η Κύπρος, λοιπόν, εκθειάζεται από τον Φλώριο ως ελκυστικός προορισμός για οιονδήποτε ήθελε να διαλάμψει σε αγιότητα, και γι' αυτόν τον λόγο συνέρρευσαν στο νησί πλήθη αγίων από Ανατολή και Δύση.

Παρουσιάζεται εδώ, δηλαδή, ξανά μια προσθήκη του Φλωρίου στις πληροφορίες που παραλαμβάνει από προγενέστερες πηγές, προσθήκη, η οποία ασφαλώς γίνεται σκόπιμα από τον ιστορικό και απαιτεί μια εξήγηση. Είναι φανερό ότι ο Φλώριος δεν ικανοποιούνταν με την αναφορά προγενεστέρων κειμένων για την αποκλειστικώς εκ Παλαιστίνης προέλευση των αγίων (ασκητών) της Κύπρου, γι' αυτό σκοπίμως επινοεί και τη δήθεν μαζική έλευση αγίων στο νησί και από τη Δύση. Αυτή η επινόηση πρέπει να αποδοθεί, κατά τη γνώμη μας, τόσο σε πατριωτικά κίνητρα, όσο και σε θέματα θρησκευτικών και πολιτιστικών προκαταλήψεων του ιστορικού. Η ιδέα, λοιπόν, ότι οι άγιοι της Κύπρου, με άλλα λόγια, το αιώτερο ιστορικό υπόβαθρο της Κυπριακής Εκκλησίας της εποχής του ήταν μονάχα ανατολικό και ελληνορθόδοξο, φαίνεται ότι θορύβησε τον (κληρικό «πρεσβύτερο»;) Φλώριο (υπενθυμίζουμε ότι το ποίμνιο της τότε Εκκλησίας της Κύπρου συναποτελούνταν από πιστούς, που ακολουθούσαν είτε το λατινικό είτε το ελληνικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, μια κατάσταση ήδη διαμορφωμένη από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα). Για αυτόν τον λόγο ο ιστορικός μας προχώρησε εδώ στο να κατασκευάσει ένα εξίσου δυτικό (λατινικό/παπικό) ιστορικό υπόβαθρο για την κυπριακή Εκκλησία, ούτως ώστε να τονίσει τη διπλή προέλευση (ανατολική/ελληνορθόδοξη και δυτική/παπική) και υπόσταση της Κυπριακής Εκκλησίας της εποχής του. Η κατασκευή μιας τέτοιας διπλής προέλευσης της Εκκλησίας της Κύπρου από τον Φλώριο ευνοούσε σαφώς τους υποστηρικτές του λατινικού τυπικού, γιατί αυτοί οι τελευταίοι ήταν εκείνοι που «έπασχαν» ιστορικώς, που παρουσιάζονταν να υστερούν σε ιστορία, μιας και η ιστορία τους στο νησί ξεκινά ουσιαστικά με την έλευση των Λουζινιανών. Είναι ξεκάθαρο ότι η επινόηση (και η συνακόλουθη μέσω αυτής «νομιμοποίηση») του διπλού εκκλησιαστικού υποβάθρου της Εκκλησίας της Κύπρου προδίδει την προτίμηση ή το «προβάδισμα» του λατινικού τυπικού επί του ελληνικού στο μυαλό του ιστορικού. Όπως και να έχει, λοιπόν, το πράγμα η εκτενής αναφορά του Φλωρίου περί των αγίων της Κύπρου, με την οποία υπερτονίζεται η ιδιότητα της Κύπρου ως «αγίας νήσου», γίνεται και για να εμφυσήσει συναισθήματα πατριωτικής περηφάνειας στην ψυχή του αναγνώστη.

Ανεξαρτήτως, όμως, από το ποιο ήταν το κίνητρο που ώθησε τον Φλώριο να μηχανευτεί την ιστορία των αγίων που «ήλθαν» στην Κύπρο από τη Δύση αξίζει να σημειωθεί ότι το

¹⁶⁰ Bustron, *Chronique*, 33.21-26.

συγκεκριμένο αφήγημα του ιστορικού μας στάθηκε η αφορμή για να γεννηθεί ένας μεγάλος γρίφος για τους κατά καιρούς ασχολούμενους περί την εκκλησιαστική ιστορία της μεγαλονήσου. Στην εσκεμμένη αυτή προσθήκη του Φλωρίου για αγίους (ασκητές), που ήρθαν στην Κύπρο από τη Δύση και την Παλαιστίνη σε απροσδιόριστο χρόνο, εντοπίζονται οι απαρχές του περίφημου μύθου των «τριακοσίων αλαμανών αγίων» που ταλάνισε αρκετές γενιές κυπριολόγων. Θα ήταν ενδιαφέρον, νομίζουμε, να διεξέλθουμε εν συντόμω τα βασικά στάδια της πορείας εξέλιξης του συγκεκριμένου μύθου, γιατί αποτελεί χαρακτηριστική ένδειξη της επιρροής, που άσκησε ο Φλώριος (και οι ιδεοληψίες του) στους μεταγενεστέρους περί Κύπρου γράψαντες. Η ως άνω αναφορά του Φλωρίου, λοιπόν, παρερμηνεύτηκε (είτε από λάθος είτε σκοπίμως) από τον Στέφανο Λουζινιανό, που έγραψε στη *Chorograffia*: «nel tempo, che li Christiani Latini presero la Croce in fauore della città santa di Hierusalem, per liberarla dalle mani delli perfidi; veduto che non poteano far'altro ... trecento di quelli fra Alemanni, & Francesi, ma tutti Baroni, Signori, & huomini illustri vennero in Cipro, & quiui si sparsero per li Casali à fare vita santa» («εκείνο τον καιρό, όταν οι λατίνοι Χριστιανοί πήραν τον Σταυρό υπέρ της αγίας πόλεως των Ιεροσολύμων, για να τη λυτρώσουν από τα χέρια των απίστων· όταν είδαν ότι δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε άλλο ... τριακόσιοι από αυτούς, Γερμανοί και Φράγκοι, όλοι τους βαρόνοι, ευγενείς και εξέχοντες άνδρες, ήλθαν στην Κύπρο και εγκαταστάθηκαν στα χωριά, για να ζήσουν βίο άγιο»).¹⁶¹

Έπειτα, στα χρόνια της Τουρκοκρατίας, κάποιοι κύπριοι συναξαριστές (οι οποίοι προφανώς είχαν υπόψιν είτε το ανωτέρω χωρίο της *Chorograffia* είτε τη «μεταφορά» του χωρίου αυτού στην ελληνική γλώσσα που έκανε ο Νεόφυτος Ροδινός),¹⁶² όταν προχωρούσαν στη σύνθεση συναξαρίων για πολλούς αγίους της Κύπρου, έκαναν το σφάλμα να προσδιορίζουν «εθνικά» τους βιογραφούμενους αγίους, συλλήβδην, ως «αλαμάνους» (αφού με τον όρο τούτο προσδιορίζαν τους υπό συζήτηση αγίους τόσο ο Στέφανος Λουζινιανός όσο και ο Ροδινός). Επειδή δε το όλο ζήτημα εκλαμβάνόταν από τους παλαιότερους κυπρίους λογίους του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα (οπαδούς πάντοτε μιας εθνοκεντρικής ερμηνείας της ιστορίας) ότι συνδεόταν με τη θρησκευτική και την εθνική ταυτότητα των Ελλήνων της Κύπρου, ο μύθος των «τρακοσίων αλαμανών αγίων» έδωσε λαβή για τη συγγραφή σχετικών μελετών και, έτσι, χύθηκε πολύ μελάνι στην προσπάθεια να ερμηνευτεί ο χαρακτηρισμός «αλαμάνοι» και να διευκρινιστεί η προέλευση του μύθου. Σημειώνουμε ότι η πρώτη «επιστημονική» μελέτη για το θέμα προήλθε από τη γραφίδα του Κωνσταντίνου Σάθα, ο οποίος, αφού ανέλυσε τις

¹⁶¹ Lusignano, *Chorograffia*, f. 27r-v. Πρβλ. Lusignan, *Description*, f. 63r-v· Lusignano, *Raccolta*, corona quarta, ff. 52v-53r.

¹⁶² Νεοφύτου Ροδινού, *Περί ηρώων*, έκδ. Ν. Μυλωνά στα *Κυπριακά Χρονικά Γ'* (1925), 1-48, εδώ 32-33.

σχετικές αναφορές του Μαχαιρά και του Στεφάνου Λουζινιανού, συνέδεσε την άφιξη των ως άνω αγίων με τις αραβικές επιδρομές του 7^{ου} αιώνα κ.εξ. στην Κύπρο.¹⁶³ Με το ίδιο ζήτημα ασχολήθηκαν και πολλοί άλλοι, μεταξύ αυτών οι Hippolyte Delehaye, John Hackett και Κώστας Π. Κύρρης.¹⁶⁴ Το γενικότερο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξαν οι τελευταίοι είναι ότι πρόκειται για προσωπικότητες αγίων, που έζησαν και έδρασαν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους, και, από παρανόηση των συναξαριστών, μπήκαν όλες κάτω από την ταμπέλα του «αλαμάνου».

Και, τέλος, μετά από τις αναφορές στους επισκόπους και τους αγίους, ο Φλώριος αφιερώνει πολλές σελίδες στους αρχαίους Κυπρίους, που διέπρεψαν στην πολεμική ανδρεία. Η ανδρεία, επαναλαμβάνουμε, θεωρούνταν ως μια από τις τέσσερις βασικές αρετές στην Αναγέννηση, άρα η επιβεβαίωση ότι οι αρχαίοι Κύπριοι ήταν ανδρείοι υποβάλλει ευθέως ότι ήταν ταυτόχρονα και ενάρετοι αλλά και κάτοχοι υψηλού μεγαλείου, ιδιότητες, που, το δίχως άλλο, ο ιστορικός θεωρεί ότι πρέπει να τύχουν μίμησης από τους «υποδοιλωμένους» Κυπρίους του 1560. Η αφήγηση αυτή καθαυτή των κατορθωμάτων των αρχαίων Κυπρίων είναι δομημένη με μια ρομαντική προσέγγιση και ο Φλώριος φαίνεται σε πολλά σημεία να παρερμηνεύει (ή να παραποιεί) τις πηγές του ή να φτάνει σε αστήριχτα συμπεράσματα, απλώς και μόνο, για να ικανοποιήσει τον βασικό του στόχο· τη δημιουργία αισθήματος πατριωτικής περηφάνειας για τη «γλυκεϊαν χώρα»:

«d'huomini valorosi in arme sempre quest'isola è stata abbondantissima; et si può legger di Troia che Eneo, re dei Cipri, in favor di Menelao si portò e per mare et per terra valorosamente; et nell'histoire de Isocrate, fatte in laude de Antiochia, si vede che li Ciprii sempre sono stati invitti et valorosi». («τούτο το νησί αφθονούσε πάντοτε από ανθρώπους, που ήταν γενναίοι στα όπλα· και μπορεί κάποιος να διαβάσει για τον τρωικό πόλεμο, ότι ο Ένεος [σ.σ. :], βασιλιάς των Κυπρίων, έδρασε με γενναιότητα και στη ξηρά και στη θάλασσα υπέρ του Μενελάου· και στις *Ιστορίες* του Ισοκράτη, που γράφτηκαν προς εγκωμιασμό της Αντιόχειας, βλέπει κανείς ότι οι Κύπριοι ήταν ανέκαθεν γενναίοι και αήττητοι»).¹⁶⁵

Η Κύπρος, λοιπόν, γέννησε πληθώρα γενναίων ανδρών. Άλλωστε, λέει ο Φλώριος, αν καταφύγουμε στην αυθεντία των αρχαίων, υπάρχει και η μαρτυρία του Ισοκράτη: οι Κύπριοι ήταν πάντα «γενναίοι και αήττητοι».¹⁶⁶ Από την εποχή του τρωικού πολέμου ξεχώριζαν για

¹⁶³ C. Sathas, «Vies des saints Allemands de l'Église de Chypre», *Archives de l'Orient latin* 2 (1884), μέρ. 2 (Documents), 405-426.

¹⁶⁴ Delehaye, «Saints de Chypre», 249 κ.εξ· Χάκκετ, *Ιστορία*, τ. 2, 273 κ.εξ· C. P. Kyrris, «The 'Three Hundred Alaman Saints' of Cyprus: Problems of Origin and Identity, a summary», στο A. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 203-235.

¹⁶⁵ Bustron, *Chronique*, 35.11-15.

¹⁶⁶ Ο Ισοκράτης δεν λέει κάτι τέτοιο πουθενά ούτε έγραψε κάποιο εγκώμιο για την Αντιόχεια, αφού η τελευταία κτίστηκε μετά τον θάνατό του. Εν πάση περιπτώσει, η άποψη που αποδίδει ο Φλώριος στον αθηναίο ρήτορα

τα κατορθώματά τους, μολονότι αυτός ο κατά τα άλλα ανδρείος Επεο δεν μαρτυρείται πουθενά αλλού. Ο Φλώριος, για να αποδείξει την άποψή του περί της ανδρείας των αρχαίων Κυπρίων, ιστορεί στη συνέχεια την καταγωγή της δυναστείας των Τευκριδών της Σαλαμίνας που ανάγεται, όπως επαίρεται ο ιστορικός, στον ίδιο τον Δία, και προχωρεί στην εξιστόρηση της βασιλείας του Ευαγόρα Α', η οποία καλύπτει αρκετές σελίδες.¹⁶⁷ Η εξιστόρηση της βασιλείας του Ευαγόρα αποδείχτηκε σχετικά εύκολη δουλειά για τον Φλώριο· η ανάγνωση του σχετικού τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη βασιλεία του Ευαγόρα καταδεικνύει ότι ο ιστορικός μας αντιγράφει κατά λέξη αποσπάσματα από τον εγκωμιαστικό λόγο του αρχαίου ρήτορα Ισοκράτη *Ευαγόρας*.¹⁶⁸ Ο Φλώριος ενεργεί με τον τρόπο αυτόν, γιατί η (εγκωμιαστική) παρουσίαση του Ευαγόρα από τον αρχαίο αθηναίο ρήτορα εξυπηρετεί απόλυτα τις πατριωτικές βλέψεις του ιστορικού: ο βασιλιάς Ευαγόρας παρουσιάζεται ως πρότυπο ηγέτη, ως ο ιδανικός ηγεμόνας, εξυμνείται η γενναιότητά του, η «δημοκρατικότητά» του, το γεγονός ότι αντιπαρατέθηκε με εχθρούς πολύ ισχυρότερους και υπογραμμίζεται ότι κατέκτησε περιοχές εκτός Κύπρου. Χωρίς αμφιβολία, οι κύπριοι αναγνώστες του Φλωρίου θα έμεναν εκστατικοί και ιδιαίτερα ευχαριστημένοι, διαβάζοντας τα εξαιρετα ανδραγαθήματα του μακρινού τους προγόνου.

Ο Φλώριος, έπειτα, χωρίς να ακολουθεί τη χρονολογική σειρά στην εξιστόρηση των γεγονότων, πράγμα το οποίο κατά πάσα πιθανότητα αδυνατούσε να πράξει, προχωρεί στην εξιστόρηση και άλλων γεγονότων της αρχαίας κυπριακής ιστορίας, ούτως ώστε να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του ότι οι αρχαίοι Κύπριοι «ήταν γενναίοι και αήττητοι». Η σχετική αφήγηση του Φλωρίου βασίζεται πάλι σε περικοπές από αρχαίες πηγές, τις οποίες, όμως, συχνά παρερμηνεύει. Εδώ θα μπορούσε κάποιος να διερωτηθεί αν όντως ο ιστορικός δεν είναι σε θέση να αποτιμήσει ορθώς τα λεγόμενα των πηγών ή τα παρερμηνεύει σκοπίμως (ήτοι τα διαστρεβλώνει). Το πιθανότερο πράγμα, που μπορεί να συμβαίνει σε αυτή την περίπτωση, είναι να ισχύει το αξίωμα, το οποίο ορίζει ότι οι προσωπικές «παρωπίδες» και προκαταλήψεις υποσυνείδητα υποβάλλουν στον ιστορικό (και σε οποιοδήποτε άλλον) να βλέπει την «αλήθεια» που θέλει, οσάκις προσεγγίζει ιστορικά γεγονότα.

Όπως και να έχει το πράγμα, η συνέχεια του κειμένου του Φλωρίου αποκτά ξεχωριστό ενδιαφέρον και για έναν επιπλέον λόγο: διότι αυτή παρέχει σε μας επιπρόσθετα στοιχεία για το δικό του αίσθημα του «ανήκειν», της ταυτότητας. Ο Φλώριος παρουσιάζεται υπέρμετρα

προφανώς προκύπτει συνολικά από το επαινετικό για τους κυπρίους βασιλείς περιεχόμενο των εγκωμιαστικών λόγων του Ισοκράτη.

¹⁶⁷ Bustron, *Chronique*, 35.15-38.33.

¹⁶⁸ Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, 19-64. Σε μερικά σημεία ο Φλώριος συντέμνει το κείμενο του Ισοκράτη, βλ. ανωτέρω 2.3.2.

«κυπροκεντρικός» και μεταχειρίζεται όλους τους μη Κυπρίους ως δυνάμει αντιπάλους ή «διαφορετικούς». Τούτο συνδέεται, οπωσδήποτε, με την προσπάθεια του ιστορικού μας να κατασκευάσει ένα ένδοξο παρελθόν για την Κύπρο, με βασικό ασφαλώς σκοπό να τονώσει την πατριωτική περηφάνεια και τα πατριωτικά συναισθήματα των αναγνωστών του. Εντυπωσιάζει έντονα τον σύγχρονο αναγνώστη η διαπίστωση ότι η *Ιστορία της Κύπρου* αντιμετωπίζει τους Έλληνες της μητροπολιτικής Ελλάδας, οι οποίοι έκαναν εκστρατείες προς την Κύπρο μεταξύ των ετών 479 και 448 π.Χ. (για να απαλλάξουν το νησί από τον περσικό ζυγό) ως αντιπάλους ή εχθρούς των Κυπρίων οι οποίοι έρχονται, για να εισβάλουν στο νησί.¹⁶⁹

Έτσι, οι αθηναίοι στρατηγοί Κίμωνας και Περικλής παρουσιάζονται να αποτυγχάνουν να κατακτήσουν την Κύπρο, ο μὲν πρώτος να πεθαίνει, ο δε δεύτερος να «συντριβεται», με τον Φλώριο να υπαινίσσεται ότι οι «γενναίοι» Κύπριοι τους απέτρεψαν από το να υλοποιήσουν τους εχθρικούς προς την Κύπρο στόχους τους.¹⁷⁰ Ως πηγή του ο Φλώριος αναφέρει τον Πλούταρχο, ο οποίος, όμως, δεν γράφει τίποτε για τη «συντριβή» του Περικλή στην Κύπρο.¹⁷¹ Στη συνέχεια ο Φλώριος υπαινίσσεται ότι χάρη στη γενναιότητα των Κυπρίων ο σπαρτιάτης βασιλιάς Πausanίας, «capitano de Greci» («στρατηγός των Ελλήνων»), «non potero far cos'alcuna» («δεν μπόρεσε να καταφέρει τίποτε») εναντίον των Κυπρίων, όταν αυτός αφίχθηκε με μεγάλο αριθμό πολεμικών πλοίων στην Κύπρο.¹⁷² Έπειτα ο Φλώριος γράφει (αναφερόμενος στην εκστρατεία του Κίμωνα) ότι οι Αθηναίοι δοκίμασαν ξανά την τύχη τους στην Κύπρο και με μεγάλο αριθμό πλοίων (συνολικά περί τα 260) επιτέθηκαν κατά της Σαλαμίνας της Κύπρου, πολεμώντας «per mare e per la terra contra i Fenici, Cipriani, et Cilici, et non havendo possuto far nulla ... se ne tornorono a casa, con gran perdita, e scorno loro» («στη γη και στη θάλασσα εναντίον των Φοινίκων, των Κυπρίων και των Κιλίκων, και μην έχοντας κατορθώσει τίποτε ... γύρισαν στην πατρίδα τους, με τεράστιες δικές τους απώλειες και κατασχύνη»)¹⁷³ Και για τα δυο τελευταία επεισόδια της κυπριακής ιστορίας ο Φλώριος έχει ως πηγή του, όπως σημειώνει ο ίδιος, τον ιστορικό Θουκυδίδη.¹⁷⁴ Οι Αθηναίοι, λοιπόν, εμφανίζονται στον Φλώριο να παρατούνε τον αγώνα και να γυρίζουν πίσω με απώλειες αλλά και ντροπιασμένοι, εξαιτίας της αντίστασης των γενναίων Κυπρίων. Η αντιπαραβολή, όμως, με το σχετικό χωρίο του Θουκυδίδη αποκαλύπτει ότι ο Φλώριος παραποιεί ανερυθρίαστα το κείμενο του αθηναίου ιστορικού: ο

¹⁶⁹ Σίγουρα οι σημερινοί Έλληνες της Κύπρου θα ξαφνιάζονταν με την προσέγγιση του Φλωρίου.

¹⁷⁰ Bustron, *Chronique*, 39.1-7.

¹⁷¹ Πλουτάρχου, *Περικλής*, 26.1, όπου πιθανολογείται απλώς ότι ο Περικλής έπλευσε προς την Κύπρο.

¹⁷² Bustron, *Chronique*, 39.11-14.

¹⁷³ Bustron, *Chronique*, 39.18-26.

¹⁷⁴ Bustron, *Chronique*, 39. 11. Πρβλ. Θουκυδίδη, *Ιστορία*, 1.94.1-2 (εκστρατεία Πausanία) και 1.112.1-4 (εκστρατεία Κίμωνα).

Θουκυδίδης παρουσιάζει ξεκάθαρα τους Αθηναίους ως νικητές και απλώς και μόνο γράφει ότι αποχώρησαν μετά τις συγκρούσεις από την Κύπρο.¹⁷⁵ Δηλαδή τα περί δήθεν απωλειών και «καταισχύνης» των Αθηναίων είναι κατασκευάσματα της γραφίδας του Φλωρίου, ούτως ώστε να ενισχυθεί ακόμα περαιτέρω το οικοδόμημα του ηρωικού και ένδοξου παρελθόντος των Κυπρίων.

Όθεν, το συγκεκριμένο χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου* μάς αφήνει με μια δυσάρεστη επισήμανση: ο Φλώριος, δυστυχώς, δεν διστάζει να παραποιήσει τα γραπτά των αρχαίων πηγών ή να διαστρεβλώσει τα ιστορικά γεγονότα προκειμένου να προωθήσει την υλοποίηση των στόχων του, πρακτική στην οποία, ας σημειωθεί, καταφεύγουν συχνά και οι ουμανιστές ιστορικοί.¹⁷⁶ Υπάρχει, όμως, και κάτι άλλο που πρέπει να ληφθεί υπόψη και που προκύπτει από τον τρόπο, με τον οποίο χειρίζεται εδώ ο Φλώριος την πηγή του, τον Θουκυδίδη· υπενθυμίζουμε ότι ο Φλώριος, στο περιθώριο του κειμένου του, σημειώνει τα ονόματα των πηγών του (λ.χ. Ηρόδοτος, Θουκυδίδης), έτσι που ο αναγνώστης παρασύρεται να πιστέψει ότι τα γεγονότα που παρελαύνουν στο –πλησίον των σημειωμένων ονομάτων των πηγών– κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* στηρίζονται εξολοκλήρου στις αρχαίες πηγές, επομένως τα λεγόμενα του Φλωρίου είναι έγκυρα. Η πραγματικότητα, βεβαίως, είναι εντελώς διαφορετική: οι πηγές (και τα γεγονότα που αυτές ιστορούν) λειτουργούν, θα έλεγε κανείς, μόνον ως εφαλτήριο για τη γόνιμη φαντασία του Φλωρίου. Αυτή η φαντασία του ιστορικού μας, λοιπόν, αφορμώμενη από τις πληροφορίες των πηγών, καλπάζει αχαλίνωτα και κατασκευάζει (εκεί που δεν υπάρχουν) ηρωικές μάχες και ανδραγαθήματα, στις οποίες «πρωταγωνιστούσαν» οι Κύπριοι. Δεν χρειάζεται, ασφαλώς, να επαναλάβουμε ότι πίσω από αυτή τη «δημιουργική» φαντασία του ιστορικού κρύβεται το βασικό του κίνητρο: η κατασκευή ενός ένδοξου παρελθόντος και η ενίσχυση της «κυπριακής» ταυτότητας, όπως την αντιλαμβάνεται ο ίδιος.

Ο Φλώριος κινείται στο ίδιο μοτίβο και στη συνέχεια της αφήγησής του, αναφέροντας ότι οι Κύπριοι ενίσχυσαν την εκστρατεία του Ξέρξη, βασιλιά των Περσών, κατά της Ελλάδας το 480 π.Χ. με δύναμη 150 πολεμικών πλοίων και κάνει λόγο για τον Πένθυλο, ένα πάφιο πρίγκηπα. Ο τελευταίος, σύμφωνα με τον Φλώριο, αφού είχε χάσει από τρικυμία τα 11 από τα 12 πλοία του, πολέμησε «animosamente» («με γενναιότητα») τον ελληνικό στόλο (που υπερείχε αριθμητικά), αλλά εν τέλει πιάστηκε αιχμάλωτος. Επειδή δε, γράφει ο Φλώριος, ο Πένθυλος είναι ο μόνος που αναφέρεται ονομαστικά σε αυτή τη μάχη, ο ιστορικός μας

¹⁷⁵ Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, 1.112.4: οι Αθηναίοι «έπεζομάχησαν και έναυμάχησαν ἅμα, και νικήσαντες ἀμφοτέρα ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου» («έδωσαν μάχες ταυτόχρονα στη ξηρά και στη θάλασσα, και αφού αναδείχτηκαν νικητές, έφυγαν για την πατρίδα»). Το κείμενο είναι εύληπτο.

¹⁷⁶ Ianziti, *Writing History*, σποράδην, κυρίως 221-223.

συμπεραίνει ότι «si fece conoscer per huomo valoroso» («έγινε γνωστός ως γενναίος άντρας»).¹⁷⁷ Ως πηγή του ο Φλώριος αναγράφει στο περιθώριο τον Ηρόδοτο, ωστόσο ο τελευταίος κάθε άλλο παρά επιβεβαιώνει την αφήγηση του Φλωρίου στο σημείο αυτό. Ο Ηρόδοτος, λοιπόν, εξιστορεί τα πράγματα πολύ διαφορετικά: γράφει ότι ο Πένθυλος πιάστηκε αιχμάλωτος, χωρίς να εμπλακεί σε καμιά ναυμαχία, μιας και είχε ήδη χάσει τα 11 από τα 12 πλοία του σε τρικυμία. Επομένως, ούτε ναυμαχία έλαβε ποτέ χώρα ούτε βεβαίως ο Πένθυλος επέδειξε καμιά ανδρεία.¹⁷⁸ Από την αντιπαραβολή της αφήγησης των δύο κειμένων επιβεβαιώνεται η άποψη, που διατυπώσαμε πιο πάνω, ότι δηλαδή ο Φλώριος διακατέχεται από μία τόσο διακαή επιθυμία να «βλέπει» παντού και πάντοτε ηρωικά κατορθώματα των Κυπρίων, που ακόμα και όταν τα κατορθώματα αυτά απουσιάζουν από τις πηγές, σπεύδει και τα επινοεί ο ίδιος. Και, επειδή στο συγκεκριμένο χωρίο ο Φλώριος ίσως φοβάται μήπως κατηγορηθεί ως αναξιόπιστος (κατηγορία πάντοτε δυσάρεστη για τους ιστορικούς), δικαιολογεί την επινόηση του επεισοδίου χρησιμοποιώντας το ομολογουμένως φαιδρό επιχείρημα ότι, μιας και οι αρχαίοι αναφέρουν σε σχέση με τα γεγονότα αυτά ονομαστικά μόνο τον Πένθυλο, αυτό και μόνο συνεπάγεται ότι ο τελευταίος θα είχε κάνει κάποιο αξιομνημόνευτο κατόρθωμα. Δεδομένου, όμως, ότι ο Ηρόδοτος δεν καταγράφει κάποιο συγκεκριμένο κατόρθωμα, ο ίδιος ο Φλώριος επινοεί μια εντελώς φανταστική ιστορία ότι ο Πένθυλος δήθεν πολέμησε γενναία τους Έλληνες σε ναυμαχία, πράγμα που μοιάζει αληθοφανές.

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, την ίδια τύχη, δηλαδή να συλληφθεί αιχμάλωτος, είχε και άλλος Κύπριος, ο Φιλάοντας, ο αδελφός του Γόργου, του βασιλιά της Σαλαμίνας της Κύπρου, όταν οι Έλληνες κυρίεψαν 30 εχθρικά (περσικά) πλοία (δεν αναφέρονται στον Ηρόδοτο ως κυπριακά) στη ναυμαχία του Αρτεμισίου το 480 π.Χ.¹⁷⁹ Ούτε σε αυτή την περίπτωση ο Φλώριος έχει οποιουδήποτε ενδιασμούς στο να παραποιήσει τον λόγο του «πατέρα της ιστορίας», τον οποίο σημειώνει ως πηγή του επεισοδίου, για να εξυπηρετήσει τον σκοπό του: ο ιστορικός μας «βαφτίζει» αυθαιρέτως τα 30 ανωτέρω πλοία ως «κυπριακά» και θέτει ως επικεφαλής τους τον Φιλάονα· τα «κυπριακά» αυτά πλοία ο Φλώριος τα θέλει να επιτίθεται πρώτα εναντίον των Ελλήνων, αλλά δυστυχώς ο κύπριος αρχηγός «per non esser soccorso dalli compagni, fu rotto et preso» («επειδή δεν έτυχε βοήθειας από τους συμμάχους, συνετρίβη και αιχμαλωτίστηκε»).¹⁸⁰ Επαναλαμβάνεται και εδώ, λοιπόν, η ίδια «ένδοξη» εικόνα των Κυπρίων: σε αυτή την περίπτωση οι Κύπριοι ναι μεν ηττήθηκαν, όμως

¹⁷⁷ Bustron, *Chronique*, 40.4-14.

¹⁷⁸ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7.195.1.

¹⁷⁹ Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 8.11.2.

¹⁸⁰ Bustron, *Chronique*, 40.15-18.

δεν έφταιγαν οι ίδιοι γι' αυτό, αλλά οι «σύμμαχοί τους», οι οποίοι τους είχαν εγκαταλείψει. Έτσι, και πάλι οι Κύπριοι παρουσιάζονται στην *Ιστορία της Κύπρου* να μην υστερούν καθόλου σε ανδρεία και γενναιότητα, μολονότι οι πηγές (Ηρόδοτος) δεν επαληθεύουν καθόλου τα λεγόμενα του Φλώριου.

Σε κάποιο σημείο έπειτα η *Ιστορία της Κύπρου* μάς μεταφέρει στην εποχή του Μεγάλου Αλεξάνδρου και αφιερώνει αρκετές σελίδες στο πώς οι Κύπριοι συσχετίστηκαν με τον μακεδόνα στρατηλάτη.¹⁸¹ Ως ένα πρώτο επεισόδιο ο Φλώριος αναφέρει μια «σύγκρουση» των Κυπρίων με τον πέρση στρατηγό Αυτοφραδάτη. Γράφει, λοιπόν, ότι οι Κύπριοι «*combatterono in mare con Artofradate, onde si portarono valorosamente*» («ναυμάχησαν με τον Αυτοφραδάτη, όπου και συμπεριφέρθηκαν με γενναιότητα»)¹⁸² Ως πηγή του ο Φλώριος σημειώνει στο περιθώριο τον Αρριανό. Ωστόσο, ο αρχαίος βιογράφος του Αλεξάνδρου εκθέτει τα πράγματα εντελώς διαφορετικά: οι Κύπριοι δεν συγκρούστηκαν ποτέ με τον Αυτοφραδάτη, απεναντίας είχαν συμμαχήσει προσωρινά μαζί του, και ούτε βέβαια έλαβαν χώρα κάποιοι ηρωισμοί των Κυπρίων.¹⁸³

Αμέσως παρακάτω ο Φλώριος γράφει, σημειώνοντας ξανά ως πηγή του τον Αρριανό, ότι ο Μέγας Αλέξανδρος σε μια ομιλία του είχε αναφέρει ότι η Κύπρος ήταν επικίνδυνο να αφεθεί στον έλεγχο των Περσών και ότι είχε αποφασίσει να διεξάγει μια στρατιωτική επιχείρηση κατά της Κύπρου «*per la fama che li Ciprii havevano*» («εξαιτίας του ότι οι Κύπριοι είχαν καλή φήμη»)¹⁸⁴ Όντως ο Αρριανός μνημονεύει ότι ο Αλέξανδρος είχε αναφερθεί σε μια ομιλία του στη στρατηγική σημασία, που έχει η Κύπρος, χωρίς όμως να αναφέρει τα περί της «καλής φήμης» των Κυπρίων και τα περί στρατιωτικής επιχειρήσεως του Αλεξάνδρου κατά της Κύπρου, πράγματα που καταγράφει αυθαιρέτως ο Φλώριος.¹⁸⁵ Οι Κύπριοι, ιστορεί στη συνέχεια ο Φλώριος, οι οποίοι είχαν πληροφορηθεί ότι ο Αλέξανδρος ερχόταν προς την Κύπρο με τεράστιες στρατιωτικές δυνάμεις, «*si prepararono di combattere animosamente, deliberati di fare il loro potere, avanti che fossero presi*» («προετοιμάστηκαν να πολεμήσουν με θάρρος, αποφασισμένοι να πράξουν το κατά δύναμιν, προτού να συλληφθούν»)¹⁸⁶ Ο στόλος του Αλέξανδρου πλησίασε στην Κύπρο, προτού όμως προλάβει να επιχειρήσει οποιαδήποτε προσβολή εναντίον του νησιού, οι Κύπριοι τον κτύπησαν: «*Stasanore, soliano ... con poche navi assaltò la retroguardia di Alessandro et qual dannegiò*» («ο Στασάνωρ από τους Σόλους ... με λίγα πλοία επιτέθηκε στην οπισθοφυλακή του Αλεξάνδρου και την

¹⁸¹ Bustron, *Chronique*, 41.1-42.10.

¹⁸² Bustron, *Chronique*, 41.1-4.

¹⁸³ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.13.7.

¹⁸⁴ Bustron, *Chronique*, 41.5-6.

¹⁸⁵ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.17.1-4 (ομιλία του Αλεξάνδρου).

¹⁸⁶ Bustron, *Chronique*, 41.6-9.

έβλαψε»¹⁸⁷ Είναι περιττό, οπωσδήποτε, να πούμε ότι όλα αυτά τα περί δήθεν εκστρατείας του Αλεξάνδρου κατά της Κύπρου είναι φαντασιοκοπήματα του Φλώριου.

Αργότερα, όμως, συνεχίζει ο Φλώριος, οι Κύπριοι συστρατεύτηκαν μαζί με τον Αλέξανδρο. Έτσι, ο Αλέξανδρος συγχωρέσε τους κυπρίους βασιλείς, τους έδωσε αξιώματα στον στρατό του και τους έκανε πολλές τιμές, οι δε Κύπριοι ανταπέδωσαν με εξαιρετικά δώρα, προσάγει ο Φλώριος, σημειώνοντας τον Πλούταρχο ως πηγή.¹⁸⁸ Στις μάχες οι κύπριοι βασιλείς υπήρξαν πάντοτε πολύτιμοι σύμμαχοι για τον Αλέξανδρο, «per il che Alessandro fece sempre d'essa isola e delli suoi huomini grande stima» («γι' αυτόν τον λόγο ο Αλέξανδρος είχε πάντοτε μεγάλη εκτίμηση για το νησί τούτο [σ.σ. την Κύπρο] και τους ανθρώπους του»¹⁸⁹ Εντυπωσιάζει πράγματι η μαεστρία, με την οποία ο Φλώριος δομεί την αφήγησή του στην παράγραφο αυτή: υπαρκτά πρόσωπα και γεγονότα βεβαιωμένα στις πηγές (λ.χ. η ομιλία του Αλέξανδρου, ο Στασάνωρ, η εν τέλει προσχώρηση των Κυπρίων στους συμμάχους του Αλεξάνδρου) σμίγουν αζεδιάλεχτα με φανταστικά γεγονότα (λ.χ. η απόπειρα εισβολής του Αλεξάνδρου στην Κύπρο, η επίθεση των Κυπρίων εναντίον του στόλου του Αλεξάνδρου), σε μια προσπάθεια του ιστορικού μας να φτιάξει μια συμπαγή και πειστική αφήγηση, η οποία να ηρωοποιεί τους Κυπρίους και να αναδεικνύει τη δόξα τους. Ο εγκωμιασμός των Κυπρίων κορυφώνεται με το μήνυμα, που η παράγραφος επιχειρεί να ενσταλάξει στο μυαλό του αναγνώστη: τόσο πολύ, λοιπόν, ξεχωριστοί σε ανδρεία ήταν οι αρχαίοι Κύπριοι που δεν φοβήθηκαν ούτε αυτόν τούτον τον αήττητο Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος, μάλιστα, τόσο πολύ εντυπωσιάστηκε από τα προτερήματα των Κυπρίων, ώστε τους είχε και σε πολύ μεγάλη υπόληψη.

Η επόμενη παράγραφος της *Ιστορίας της Κύπρου* εξάγει τη συμβολή των Κυπρίων στην πολιορκία και την κατάληψη της Τύρου από τον Αλέξανδρο, πάλι σημειώνοντας τον Αρριανό ως πηγή. Τα 120 κυπριακά πλοία «fessero grove mirabile» («έκαναν καταπληκτικές επιχειρήσεις») κατά τη διάρκεια της πολύμηνης πολιορκίας.¹⁹⁰ Αυτή τη φορά ο Φλώριος δεν κατασκευάζει κάποια μυθιστορηματική αφήγηση, επειδή το κείμενο του Αρριανού φαίνεται να τον «καλύπτει» πλήρως ως προς τον εγκωμιασμό των Κυπρίων.¹⁹¹

Η *Ιστορία της Κύπρου* συνεχίζει την ίδια εγκωμιαστική τάση της για τον δήθεν ηρωισμό των Κυπρίων και όταν καταπιάνεται με την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου της

¹⁸⁷ Bustron, *Chronique*, 41.16-19.

¹⁸⁸ Bustron, *Chronique*, 41.19-27. Πρβλ. Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος*, 24.2 (προσχώρηση Κυπρίων στον Αλέξανδρο) και 32.6 (δώρα).

¹⁸⁹ Bustron, *Chronique*, 42.4-6.

¹⁹⁰ Bustron, *Chronique*, 42.7-10.

¹⁹¹ Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, 2.20.

παντοδυναμίας των Ρωμαίων. Έτσι ο Φλώριος επαινεί τη στάση των Κυπρίων κατά τον πόλεμο μεταξύ του ρωμαίου αυτοκράτορα Pescennius Niger και του αντιπάλου του, στρατηγού Σεπτίμιου Σεβήρου. Κατά τη διάρκεια, λοιπόν, αυτής της σύγκρουσης οι Κύπριοι πολέμησαν στο πλευρό του πρώτου, «dove si portarono valorosamente» («όπου συμπεριφέρθηκαν με γενναιότητα»)¹⁹² Ωστόσο, ο Φλώριος πονηρά αποφεύγει να αναφερθεί στην έκβαση του πολέμου, η οποία φαίνεται ότι δεν εξυπηρετούσε τον σκοπό του, αφού στο τέλος ο Pescennius Niger και οι σύμμαχοί του (και οι Κύπριοι) ηττήθηκαν.

Έπειτα ο Φλώριος αναλώνεται στην περιγραφή του επεισοδίου του Λούκουλλου, ρωμαίου στρατηγού, που στάλθηκε στην Ανατολή, για να συλλέξει πολεμικά πλοία το 86 π.Χ.¹⁹³ Στο περιθώριο της *Ιστορίας της Κύπρου* σημειώνεται ως πηγή ο Πλούταρχος. Ο Πλούταρχος γράφει ότι ο Λούκουλλος αφίχθηκε στην Κύπρο (έδαφος τότε των Πτολεμαίων που ήταν σύμμαχοι του Λούκουλλου), με συνοδεία πολεμικών πλοίων, έχοντας ως σκοπό να μαζέψει από το νησί και άλλα πολεμικά πλοία. Επειδή, όμως, ο ρωμαίος στρατηγός έμαθε ότι σε κάποια ακρωτήρια της Κύπρου καιροφυλακτούσαν «εχθρικά πλοία» (ο Πλούταρχος δεν κατονομάζει την προέλευση των πλοίων, πιθανώς αυτά να ήταν πειρατικά ή ποντιακά), για να επιτεθούν εναντίον των Ρωμαίων, διέδωσε την παραπλανητική πληροφορία ότι ο ίδιος σκόπευε να διαχειμάσει στο νησί (έβγαλε μάλιστα και τα πλοία του στην ξηρά) και όχι να πολεμήσει, έτσι ώστε οι εχθροί του να χαλαρώσουν την επαγρύπνησή τους. Και, ξαφνικά, μόλις οι καιρικές συνθήκες έγιναν κατάλληλες, ο Λούκουλλος εγκατέλειψε την Κύπρο, ανεμπόδιστος και ανενόχλητος από τους εχθρούς του, οι οποίοι δεν περίμεναν ότι θα εγκατέλειπε το νησί (αφού ο ίδιος τους είχε παραπλανήσει ότι θα διαχειμάζε στην Κύπρο). Και έτσι τελειώνει η αναφορά του Πλουτάρχου για τον Λούκουλλο και την Κύπρο.¹⁹⁴

Ο Φλώριος, όμως, όπως το συνηθίζει, διαστρέφει τα πράγματα. Οι μη κατονομαζόμενοι στον Πλούταρχο «εχθροί» του Λούκουλλου, γίνονται στον Φλώριο «Cipriani» («Κύπριοι»), οι οποίοι προετοιμάστηκαν, για να κτυπήσουν τον ρωμαίο στρατηγό. Έπειτα, ο Φλώριος επαναλαμβάνει τα λεγόμενα του Πλουτάρχου για το πώς ο Λούκουλλος ξεγέλασε τους εχθρούς του (υπενθυμίζουμε ότι, κατά τον Φλώριο, αυτοί ήταν οι «Κύπριοι»). Στο τέλος, συνεχίζει ο Φλώριος, ο Λούκουλλος έφυγε ξαφνικά από το νησί «senza fare alcuna lesione a Cipro» («χωρίς να κάνει καμία ζημιά στην Κύπρο»)¹⁹⁵ Ο Φλώριος σαφέστατα υπαινίσσεται ότι η ανδρεία και η αποφασιστικότητα των Κυπρίων να πολεμήσουν

¹⁹² Bustron, *Chronique*, 42.16-17.

¹⁹³ Bustron, *Chronique*, 42.18-31-43.2.

¹⁹⁴ Πλουτάρχου, *Λούκουλλος*, 3.1-3.

¹⁹⁵ Bustron, *Chronique*, 43.2.

τρομοκράτησε τον Λούκουλλο και έσωσε το νησί από τη ζημιά, που ενδεχομένως θα προκαλούσε ο ρωμαίος στρατηγός. Ο Φλώριος παραβλέπει (ή θέλει να παραβλέπει) κάποιες βασικές συνιστώσες της ιστορίας αυτής: οι Κύπριοι ήταν φίλοι του ρωμαίου στρατηγού, ο οποίος δεν ήλθε στο νησί ως εισβολέας αλλά ως σύμμαχος. Ο ιστορικός προφανώς παραλλάζει την ιστορία του Λούκουλλου, έτσι ώστε να υποβάλει ότι οι Κύπριοι ήταν σε τόσο μεγάλο βαθμό ανδρείοι που δεν υπολόγιζαν ούτε και τους κραταιούς Ρωμαίους.

3.7.6. Το εξιδανικευμένο Βασίλειο των Λουζιανών: ένας χαμένος παράδεισος και οι ένδοξες παλιές καλές ημέρες

Στο υποκεφάλαιο τούτο θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε την οπτική, μέσα από την οποία ο Φλώριος εκθέτει τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου των Λουζιανών, μέχρι και την εμφάνιση στο προσκήνιο της ιστορίας του βασιλιά Ιακώβου Β'. Και η οπτική του ιστορικού μας, όπως θα δούμε, είναι ξεκάθαρα «κυπροκεντρική» και πατριωτική.

Ο Φλώριος, λοιπόν, προσεγγίζει την εξιστόρηση των γεγονότων της δυναστείας των Λουζιανών, με την ίδια εγκωμιαστική και προπαγανδιστική διάθεση που είδαμε και στην περίπτωση της εξιστόρησης των γεγονότων της Αρχαιότητας. Σαφέστατα η περίοδος των Λουζιανών προσφερόταν, εκ των πραγμάτων, ακόμη περισσότερο από την Αρχαιότητα για τη σφυρηλάτηση πατριωτικού ή τοπικιστικού φρονήματος για τους Κυπρίους, επειδή η συγκεκριμένη ιστορική περίοδος ήταν εποχή ατέρμονης αντιπαράθεσης και πολέμων μεταξύ «ημών» (Κύπριοι) και των «άλλων» (Λογγοβάρδοι, Γενουάτες, Μαμελούκοι, Βενετοί, Τούρκοι κ.α.). Πέραν τούτου η ιστορία της περιόδου των Λουζιανών, που χαρακτηρίζονταν από διαρκείς εσωτερικές αναστατώσεις και προσωπικές διαμάχες, έδινε τη «χρυσή» ευκαιρία στον ιστορικό να «δουλέψει» στον τομέα της ανάδειξης «ηρωισμών» ή «ενάρετων» πράξεων. Με άλλα λόγια, η πολύ έντονα «περιπετειώδης» περίοδος της βασιλείας των Λουζιανών παρείχε στον Φλώριο τη δυνατότητα είτε να μεταφέρει και να ενσωματώσει στην *Ιστορία της Κύπρου* ανδραγαθήματα ή «ευγενείς» και «ενάρετες» πράξεις των Κυπρίων, που βρήκε στις πηγές του, είτε να επεξεργαστεί τα διάφορα συμβάντα –μεγαλοποιώντας τον ηρωισμό και τις αρετές των Κυπρίων– είτε να κατασκευάσει κατορθώματα και «ενάρετες» πράξεις για τους Κυπρίους με μυθιστορηματικό τρόπο, χρησιμοποιώντας τη δύναμη της γόνιμης φαντασίας του.

Επιπρόσθετα, ήταν πιο εύκολο για τον συγγραφέα μας να αφυπνίσει τα πατριωτικά συναισθήματα του αναγνώστη μέσω της εξιστόρησης των γεγονότων, που συνδέονταν με την ιστορική πορεία του Βασιλείου της Κύπρου, παρά μέσω εκείνης των γεγονότων της Αρχαιότητας, μιας και οι λουζιαννοί βασιλείς ήταν χρονικά πολύ εγγύτερα προς τον

αναγνώστη, οι δε επιπτώσεις από την ύπαρξη του Κυπριακού Βασιλείου ήταν άμεσες στην καθημερινότητα των ανθρώπων: το Βασίλειο των Λουζινιανών επιβίωνε στη συλλογική μνήμη, οι αναμνήσεις του ήταν ακόμη ζωντανές και η φυσική του παρουσία (επιβλητικοί καθεδρικοί ναοί, παλάτια, κάστρα, τάφοι κ.α.) πανταχού παρούσα στην Κύπρο. Άλλωστε, το Βασίλειο της Κύπρου, ως νομική οντότητα, εξακολουθούσε θεωρητικά (και νομικά) να υφίσταται· απλώς οι βασιλείς αντικαταστάθηκαν από τη Γαληνοτάτη ως ανώτατη αρχή.

Πρέπει να έχουμε πάντα υπόψη μας ότι με την περίοδο της βασιλείας των Λουζινιανών ο Φλώριος ερχόταν, θέλοντας και μη, σε καθημερινή προσωπική επαφή για δεκαετίες, λόγω και της επαγγελματικής του ενασχόλησης με τα αρχεία του Σεκρέτου. Επιπλέον, η ιστορία της οικογένειας των Βουστρωνίων ήταν συνυφασμένη με τη βασιλεία των Λουζινιανών και ιδιαίτερα με εκείνη του Ιακώβου Β'.¹⁹⁶ Σίγουρα, λοιπόν, η εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου αυτής έθετε και τον ιστορικό μας, όπως και πολλούς αναγνώστες, υπό το κράτος έντονης ψυχικής και συναισθηματικής φόρτισης.

Για την εξιστόρηση της περιόδου των Λουζινιανών είδαμε ότι ο Φλώριος ακολουθεί κατά πόδας παλαιότερες αφηγήσεις (ήτοι το *Chronique d'Amadi*, τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου, την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ και ίσως την *Εξήγησιν* του Μαχαιρά), τις οποίες συνήθως είτε αντιγράφει κατά λέξη είτε συμπύκνωση. Τα συγκεκριμένα συγγράμματα προήγαγαν από τη φύση τους ένα συναίσθημα τοπικισμού και πατριωτισμού, μιας και στις σελίδες τους εγκωμιάζονται οι αγώνες και τα κατορθώματα των Κυπρίων απέναντι στους «ξένους». Παρά ταύτα, ο Φλώριος φαίνεται πως έκρινε ότι ο ήπιος τρόπος (σε σύγκριση με τον δικό του, που έχουμε δει μέχρι στιγμής), με τον οποίο οι προαναφερθείσες πηγές προωθούν το πατριωτικό συναίσθημα, δεν τον εξυπηρετούσε επαρκώς ως προς τον στόχο της τόνωσης του πατριωτικού συναισθήματος του αναγνώστη. Γι' αυτόν τον λόγο ο ιστορικός, εκεί και όπου κρίνει σκόπιμο, εισάγει πλαστούς λόγους ή επεισόδια μέσα στην ιστορική αφήγηση, για να ενδυναμώσει ακόμα περισσότερο το πατριωτικό συναίσθημα. Οφείλουμε, όμως, να αναγνωρίσουμε ότι η τάση αυτή του ιστορικού να διαστρεβλώνει τις πηγές, για να διαμορφώσει (και, στην ουσία, να παραμορφώσει) τα ιστορικά γεγονότα, είναι αρκετά πιο περιορισμένη στο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* που καταπιάνεται με την περίοδο των Λουζινιανών· με άλλα λόγια, δεν παρατηρείται αυτή η συγκεκριμένη πρακτική του ιστορικού με την ίδια συχνότητα, όπως συμβαίνει στο κομμάτι της αφήγησης του Φλωρίου για τους γενναίους Κυπρίους της Αρχαιότητας. Εξαίρεση αποτελεί η εξιστόρηση της βασιλείας του Ιακώβου Β', όπου η

¹⁹⁶ Βλ. ανωτέρω 1.1.5.

αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* μετατρέπεται, όπως θα δούμε, σε κανονικό ιστορικό μυθιστόρημα.

Ποια είναι, λοιπόν, η εικόνα που πλασάρει μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος για τους Λουζινιανούς; Ο αναγνώστης διαβάζοντας τις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου* διαπιστώνει ότι ο ιστορικός μας προσπαθεί να παρουσιάσει τους λουζινιανούς βασιλείς ως άριστους, τέλειους και απεγάδιαστους ηγεμόνες. Για τον Φλώριο οι Λουζινιανοί είναι υποδειγματικοί μονάρχες: σέβονται την Εκκλησία, αγωνίζονται αγόγγυστα για την προστασία και τη δόξα της Χριστιανοσύνης, τιμούν τη δικαιοσύνη, τηρούν ευλαβικά τους νόμους, ενδιαφέρονται για την ευημερία των υπηκόων τους, είναι γενναίοι πολεμιστές, συγχωρούν τους αντιπάλους τους, αλλά και δεν ανέχονται να θιγεί ή να αμφισβητηθεί – έστω– η εντιμότητα, η τιμή και η υπόληψή τους. Είναι πασιφανές ότι ο Φλώριος, μέσω της εξιδανικευμένης (ειδυλλιακής θα έλεγε κανένας) ιστορικής παρουσίασης της περιόδου των Λουζινιανών, προσπαθεί να πείσει τον αναγνώστη ότι οι Λουζινιανοί (αλλά και οι κύπριοι ευγενείς της Φραγκοκρατίας, που «συγκυβερνούσαν» –κατά κάποιο τρόπο– μαζί με τους λουζινιανούς βασιλείς) εφάρμοζαν με θρησκευτική ευλάβεια και τηρούσαν απολύτως τις τέσσερις βασικές αρετές της Ιταλικής Αναγέννησης (αυτές οι αρετές ήταν η φρόνηση/σοφία, δικαιοσύνη, ανδρεία/έλλειψη φόβου, εγκράτεια/μετριοπάθεια/ηρεμία), αλλά και τον κώδικα τιμής τόσο της Αναγέννησης όσο και της μεσαιωνικής ιπποσύνης. Οι λουζινιανοί βασιλείς, επομένως, παρουσιάζονται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, αναχρονιστικά, ως πρότυπα ηγεμόνων, με άλλα λόγια, ως εκείνοι οι ιδανικοί ηγεμόνες, τους οποίους φιλοδοξούσαν να σμιλέψουν οι «σπουδές του ουμανισμού» (*studia humanitatis*).

Τοιουτοτρόπως, λοιπόν, μέσα από τις σελίδες της *Ιστορίας της Κύπρου*, το Βασίλειο των Λουζινιανών αναδύεται ως μια ιδεώδης (ουμανιστική) κοινωνία και ως η «χρυσή» εποχή της Κύπρου, αφού τότε στο νησί «βασίλευαν» οι τέσσερις βασικές αρετές και εφαρμόζονταν ο αναγεννησιακός κώδικας της τιμής: γι' αυτούς τους λόγους μεσουρανούσαν στον τόπο η ευδαιμονία, η τάξη, η ασφάλεια, η μεγαλοπρέπεια και η δόξα, δηλαδή όλα εκείνα τα «καλά», που οι ουμανιστές διανοούμενοι οραματίζονταν ότι επρόκειτο να γίνουν πραγματικότητα για την ανθρωπότητα στο μέλλον, μέσω της συστηματικής καλλιέργειας της ουμανιστικής παιδείας. Υπενθυμίζουμε ότι ο ύψιστος στόχος του ουμανισμού ήταν η απώτερη διαμόρφωση μιας ιδεώδους (ουμανιστικής) κοινωνίας, στην οποία θα βασιλεύουν οι ηθικές αρετές, οι υψηλές ιδέες και οι αρχές του ουμανισμού.¹⁹⁷ Ο Φλώριος, κατ' ακολουθίαν, μέσα από την ιστορική του αφήγηση για τους Λουζινιανούς, υποβάλλει ότι αυτή η ιδεώδης

¹⁹⁷ Berstein–Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. 1, 314-315.

(ουμανιστική) κοινωνία, την οποία οι ουμανιστές οραματίζονταν και τοποθετούσαν σε μελλοντικό χρόνο, ήταν ήδη παρούσα, είχε πάρει σάρκα και οστά, και ήταν μια υπαρκτή πραγματικότητα στο εκλιπόν Βασίλειο των Λουζινιανών. Συνακόλουθα, έχοντας υπόψη αυτά δεδομένα, η *Ιστορία της Κύπρου* διεγείρει και ένα τεράστιο αίσθημα πικρίας, απαξίωσης και μίσους για τους Βενετούς, οι οποίοι έβαλαν τέλος σε εκείνη την ιδανική κοινωνία, και τη στέρησαν από τους σύγχρονους του Φλωρίου Κυπρίου.

Όλες αυτές οι πιο πάνω διαπιστώσεις για τις πατριωτικές στοχεύσεις του Φλωρίου παρατηρούνται κυρίως, όπως θα δούμε πιο κάτω, στα σημεία της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπου ο ιστορικός κάνει δικές του παρεμβολές μέσα στην ιστορική αφήγηση (η εξιστόρηση της περιόδου των Λουζινιανών, επαναλαμβάνουμε, είναι ως επί το πλείστον μια αντιγραφή ή σύμπτυξη/σύνοψη προγενέστερων αφηγηματικών πηγών). Οι συγκεκριμένες παρεμβολές εκ μέρους του Φλωρίου γίνονται εμφανέστατα με σκοπό να τονωθεί περαιτέρω η πατριωτική περηφάνεια και να εξιδανικευθεί ακόμα περισσότερο το παρελθόν. Μέσα από το αφιερωμένο στους Λουζινιανούς τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου*, ο Φλώριος αφήνει ενίοτε να βγουν στην επιφάνεια, μαζί με το συναίσθημα του πατριωτισμού, και μια δόση νοσταλγίας για το παλιό ένδοξο Βασίλειο των Λουζινιανών, τον ιδανικό «χαμένο» παράδεισο. Σε ορισμένες δε περιπτώσεις ο σύγχρονος αναγνώστης έχει την αίσθηση ότι μπορεί να ψηλαφήσει το συναίσθημα της έντονης ψυχικής φόρτισης, που βίωνε ο Φλώριος, καθώς συνέγραφε την *Ιστορία της Κύπρου* και έκανε λόγο για τους λουζινιανούς βασιλείς.

Εντός αυτού του «πατριωτικού» πλαισίου εντάσσεται η πιο κάτω αναφορά του ιστορικού, η οποία απαντά στην περιγραφή της Λευκωσίας. Η συγκεκριμένη αναφορά παρουσιάζει, χωρίς αμφιβολία, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, γιατί, εκτός των άλλων, είναι συνάμα και ενδεικτική της ψυχικής αναστάτωσης, που ασκούσε στον ιστορικό η ανάμνηση του Βασιλείου των Λουζινιανών:

«La città (σ.σ. de Nicosia) al presente è nobile et è stata regia, habitata da tutti li re latini ... La stantia delli quali era nella piazza ... nel loco dove si mette al presente il stentardo in piazza. La fama della qual stantia era per tutto, et chamavasi «la ben composta corte real» («η πόλη [σ.σ. της Λευκωσίας] σήμερα είναι λαμπρή και είχε υπάρξει καθέδρα βασιλική, αφού εκεί κατοίκησαν όλοι οι λατίνοι βασιλείς Η κατοικία αυτών [σ.σ. το ανάκτορο] βρισκόταν στην πλατεία ... στον τόπο που κυματίζει σήμερα το φλάμπουρο. Η φήμη αυτού του ανάκτορου ήταν παντού διαδεδομένη και αποκαλούνταν «η καλά συντεταγμένη βασιλική αυλή»»¹⁹⁸

Χρειάζεται να επικεντρωθούμε λίγο περισσότερο σε αυτό το σημείο. Εκ πρώτης όψεως ο Φλώριος, με πόνο ψυχής θα έλεγε κανείς, κάνει λόγο για το κτήριο (ανάκτορο), όπου επί

¹⁹⁸ Bustron, *Chronique*, 27.11-15.

αιώνες κτυπούσε η καρδιά του Βασιλείου των Λουζινιανών, το κέντρο της διοίκησης του «χαμένου παραδείσου» του, το οποίο ήταν χτισμένο στο σημείο «όπου κυματίζει σήμερα το φλάμπουρο», προφανώς εκείνο της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Η όλη διατύπωση, ασ σημειωθεί, είναι βεβαίως μια άλλη επιπλέον επίδειξη της αφηγηματικής μαεστρίας του ιστορικού: ο Φλώριος ακολουθεί τον ρητορικό τόπο της «φήμης» ή του «όλοι λένε», που έχουμε ξαναδεί, ενισχύοντας την εντύπωση στον αναγνώστη ότι τα λεγόμενά του τυγχάνουν της καθολικής αποδοχής και δεν μπορούν να αμφισβητηθούν.¹⁹⁹ Επί της ουσίας, όμως, εγείρεται φυσιολογικά το ερώτημα: σε τι αποσκοπεί αυτός ο εγκωμιασμός της βασιλικής Αυλής των Λουζινιανών ως φημισμένης και «καλά συντεταγμένης»; Ο Φλώριος αναπτύσσει με έξυπνο τρόπο τη σκέψη του και συνειρμικά προσπαθεί να ενσταλάξει στον αναγνώστη το μήνυμα ότι η άσκηση της εξουσίας εκ μέρους των Λουζινιανών, στο σχετικά πρόσφατο παρελθόν, ήταν πολύ καλά μελετημένη και μεθοδική, και ότι σε εκείνον τον άριστο τρόπο διακυβερνήσεως οφείλεται το ανεπανάληπτο μεγαλείο, που είχε γνωρίσει παλιότερα ο τόπος. Το πράγμα, όμως, νομίζουμε, δεν περιορίζεται εκεί: οι πολιτικοί συνειρμοί του αποσπάσματος φαίνεται ότι είναι ευρύτεροι. Λογικά, ο καθένας που θα διάβαζε το πιο πάνω απόσπασμα, θα έμπαινε στον πειρασμό να κάνει τη σύγκριση του παρόντος με το παρελθόν, επειδή ο άνθρωπος έχει από φυσικού του την τάση να αντιδιαστέλει το παρόν με το παρελθόν. Ο κύριος αναγνώστης του 1560, αυθορμήτως, θα έμπαινε στη βάση να κάνει τη σύγκριση μεταξύ της λαμπρής και «πεφωτισμένης» διακυβέρνησης των «δικών μας» βασιλιάδων και της διακυβέρνησης των «ξένων», ήτοι των Βενετών, η οποία ήταν, ως γνωστό, παροιμιωδώς διεφθαρμένη και, συνεπώς, εξ ορισμού ανίκανη να προσφέρει οποιαδήποτε θετική υπηρεσία στους κυβερνωμένους.²⁰⁰ Με άλλα λόγια, η διεφθαρμένη διακυβέρνηση των Βενετών υπαινικτικά στιγματίζεται ως η κύρια υπεύθυνη για την παρούσα κακομοιριά και την παρακμή, που ταλανίζουν την Κύπρο. Είναι, κατά συνέπεια, φανερό ότι και στο παρόν απόσπασμα αναδύεται η στόχευση του Φλωρίου, που έχουμε αναφέρει και προηγουμένως, ήτοι να αποδομήσει το κύρος των Βενετών και να προωθήσει την ιδέα της πολιτικής χειραφετήσεως των Κυπρίων, προβάλλοντας υπαινικτικά και με έξυπνο τρόπο την αναγκαιότητα της αποτίναξης του «ξένου» διεφθαρμένου ζυγού και την αναβίωση του παλαιού Βασιλείου ως τη μοναδική λύση στα τρέχοντα προβλήματα των Κυπρίων των μέσων του 16^{ου} αιώνα.

Το ίδιο «πατριωτικό» πνεύμα, που υποκρύπτεται στην ανωτέρω αναφορά της *Ιστορίας της Κύπρου* για την περιγραφή της Λευκωσίας, διαποτίζει και το κομμάτι του έργου που είναι

¹⁹⁹ Βλ. ανωτέρω 3.5.5.

²⁰⁰ Για τη διεφθαρμένη διακυβέρνηση των Βενετών, βλ. ανωτέρω 1.1.2.

αφιερωμένο στην εξιστόρηση των γεγονότων της Φραγκοκρατίας, όπως αναφέραμε πιο πάνω. Πιο κάτω θα εξετάσουμε μερικές από τις παρεμβολές του Φλώριου στην ιστορική αφήγηση της Φραγκοκρατίας (ιστορική αφήγηση την οποία κληρονόμησε κυρίως από το *Chronique d'Amadi*), παρεμβολές οι οποίες αποκαλύπτουν την εμμονή και την προσήλωση του ιστορικού στον υψηλό σκοπό: την καλλιέργεια και την τόνωση του πατριωτικού φρονήματος του αναγνώστη.

Έτσι, στον ιδρυτή της δυναστείας, τον Γκυ ντε Λουζινιάν, αποδίδει ο Φλώριος τη φροντίδα για την οργάνωση της Εκκλησίας της Κύπρου, παρόλο που το *Chronique d'Amadi*, επί του οποίου βασίζεται ο Φλώριος για τη σχετική διήγηση, γράφει κάπως ασαφώς, ότι «in ditto tempo, furono ordinate chiese latine in Cypro, et fu ordinato capitulo ... vescovi et arcivescovo» («τον ίδιο καιρό [σ.σ. του Γκυ] δόθηκε εντολή να ιδρυθούν λατινικές εκκλησίες και εγκαθιδρύθηκε σύνοδος από εκκλησιαστικούς αξιωματούχους ... αρχιεπίσκοπος και επίσκοποι»),²⁰¹ ενώ ο αριθμός των ελλήνων επισκόπων μειώθηκε από δεκατέσσερεις σε τέσσερεις. Με άλλα λόγια, το *Chronique d'Amadi* δεν πιστώνει απολύτως ξεκάθαρα στον Γκυ την πράξη της εγκατάστασης της λατινικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας στην Κύπρο, αν και τα συμφραζόμενα του κειμένου αυτό υποδηλώνουν. Ο Φλώριος, όμως, δεν αρκείται σε αυτό· θέλει να καταστήσει ακόμη πιο ξεκάθαρο ότι ο Γκυ, ο ιδρυτής της δυναστείας, υπήρξε ταυτόχρονα και ο ιδρυτής της Εκκλησίας της Κύπρου, ιδρυτής δηλαδή της Εκκλησίας της Κύπρου, όπως η τελευταία διαμορφώθηκε κατά τη Φραγκοκρατία, με την εισαγωγή λατινικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας στο νησί, την «υποταγή» της ελληνικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας και τα συνακόλουθα, τα οποία όρισε η *Bulla Cypria* (1260), την οποία ο Φλώριος φαίνεται να αγνοεί. Όθεν, ο Φλώριος τροποποιεί το πιο πάνω κείμενο του *Chronique d'Amadi* ως εξής: «immediate ordinò chiese latine e fece capitulo, vescovi et arcivescovo latino, et de quatordecì vescovi greci ch'erano, lassò solamente quattro» («αμέσως διέταξε [σ.σ. ο Γκυ] να ιδρυθούν λατινικές εκκλησίες και εγκαθίδρυσε σύνοδο εκκλησιαστικών αξιωματούχων, επισκόπους και αρχιεπίσκοπο λατίνο και οι έλληνες επίσκοποι μειώθηκαν, και από δεκατέσσερεις, που ήταν πριν, άφησε μόνο τέσσερεις»).²⁰² Την προσοχή του αναγνώστη τραβά το βαρύγδουπο «αμέσως», με το οποίο ο Φλώριος υποβάλλει ότι ο ιδρυτής της δυναστείας θεωρούσε ως πρώτη του έγνοιά του την εγκαθίδρυση της Λατινικής Εκκλησίας στον τόπο και τη «σωστή» οργάνωση των εκκλησιαστικών πραγμάτων στο νησί, πράγμα που συντελέστηκε με την εγκατάσταση λατινικής εκκλησιαστικής ιεραρχίας και τον δραματικό περιορισμό του αριθμού των ελλήνων

²⁰¹ *Chronique d'Amadi*, 85.21-22 (§151). Για τη βασιλεία του Γκυ, βλ. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδη, κυρίως 42-77· Hill, *A History*, τ. 2, 1-44.

²⁰² Bustron, *Chronique*, 52.25-27.

επισκόπων, ενέργειες τις οποίες ο κύπριος ιστορικός (που ήταν κληρικός/πρεσβύτερος, κατά πάσα πιθανότητα του λατινικού τυπικού της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας) σαφώς επιδοκιμάζει.²⁰³

Συγχρόνως ο Φλώριος θέλει να τονίσει το πόσο ευσεβής ως προς τα θεία ήταν ο ιδρυτής της δυναστείας και το πόσο πολύ νοιαζόταν και φρόντιζε για τη σωτηρία των ψυχών των υπηκόων του. Όταν, διακηρύσσεται περίτρανα από την *Ιστορία της Κύπρου* ότι ο θεμελιωτής του μεσαιωνικού Βασιλείου οικοδόμησε το κράτος του επί των πυλώνων της χριστιανικής πίστης και ευσέβειας και με προοπτική το Βασίλειο των Λουζινιανών να παραμείνει εσαεί το προπύργιο της χριστιανικής πίστης και το καύχημα των Χριστιανών στην Ανατολή. Συνακόλουθα, εφόσον αυτή ήταν η πρόθεση και οι κατευθυντήριες γραμμές, που χάραξε ο ιδρυτής, ο Φλώριος αφήνει τον αναγνώστη να συλλογιστεί πως εξυπακούεται ότι και οι διάδοχοι του Γκυ θα κινούνται στο ίδιο πλαίσιο ευσέβειας και ανάδειξης της πίστης και των χριστιανικών αρετών. Δεν είναι ανάγκη να τονίσουμε, βέβαια, ότι η ως άνω «αγιογραφική» παρουσίαση του Γκυ εκ μέρους του Φλωρίου αποσκοπεί ασφαλώς στο να τονώσει τα αισθήματα περηφάνειας που ένιωθαν οι (ευγενείς) αποδέκτες του έργου, για τον ιδρυτή της δυναστείας των Λουζινιανών, ο οποίος φρόντισε να ρυθμίσει τα εκκλησιαστικά πράγματα με τόσο άρτιο (ούτως ειπείν) τρόπο, έτσι ώστε να διαμορφωθεί μια νέα, «επωφελής» (και

²⁰³ Ας σημειωθεί ότι το λατινικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας ακολουθούσαν υποχρεωτικά και το σύνολο των μελών του κλειστού κλαμπ των κυπρίων ευγενών (ήταν προϋπόθεση για να πάρει κάποιος στάτους ευγενούς), τουλάχιστον επί Λουζινιανών, βλ. N. Coureas, «One Faith but Several Rites: The Application of Canon 9 Lateran IV on Cyprus (1215-1570) and the Wider Mediterranean Context», στο D. Quirini-Popławska και Ł. Burkiewicz (επιμ.), *Sacrum w mieście I. Średniowiecze i wczesna epoka nowożytna*, Kraków 2016, 95-109, edó 97. Πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §579, όπου η περίπτωση πρώην πιστού του ελληνικού τυπικού, ο οποίος, για να ανέλθει στο στάτους του ευγενούς, ασπάσθηκε το λατινικό τυπικό, προκαλώντας και την οξεία επίκριση του Μαχαίρα. Ο Νίκος Κουρέας υποστηρίζει ότι η ίδια προϋπόθεση ίσχυε και για να πάρει κάποιος στάτους ευγενούς και επί Βενετοκρατίας, βλ. N. Coureas, «Religion and Ethnic Identity in Lusignan Cyprus: How the various groups saw themselves and were seen by others», στο *Identity/Identities in Late Medieval Cyprus: papers given at the ICS Byzantine Colloquium, (London, 13-14 June 2011)*, Nicosia 2014, 13-25, edó 15. Ωστόσο, με την άποψη αυτή διαφωνεί ο Στέφανος Λουζινιανός, ο οποίος διατείνεται ότι επί Βενετοκρατίας «per esserui il rito latino & greco; alcuni nobili seguitano il loro antico costume di uiuer' alla Latina: altri fanno alla greca; & molti altri ... mescolando insieme il rito latino con il greco» («λόγω του ότι [σ.σ. στην Κύπρο] υπάρχουν το λατινικό και το ελληνικό τυπικό κάποιος ευγενείς επιλέγουν την αρχαία συνήθεια να ζουν ακολουθώντας το λατινικό τυπικό· άλλοι ακολουθώντας το ελληνικό τυπικό· και πολλοί άλλοι αναμειγνύοντας το λατινικό τυπικό με το ελληνικό»), βλ. Lusignano, *Chorografia*, f. 85r. Παρά ταύτα, και παρά τους αντίθετους ισχυρισμούς του Στεφάνου Λουζινιανού, φαίνεται ότι ο ίδιος κανόνας, που καθόριζε ως προϋπόθεση για κάποιον την υιοθέτηση του λατινικού τυπικού προκειμένου να εισέλθει στο κλαμπ των ευγενών, όντως ίσχυε –τυπικά ή φαινομενικά τουλάχιστον– και επί Βενετοκρατίας, μιας και ο πιο γνωστός έλληνας ευγενής, ο Ευγένιος ο Συγκλητικός ο Νεότερος (+ 1570), δείχνει ιδιαίτερη σπουδή στο να ανατραφεί ο γιος του ως «ευσεβής καθολικός», βλ. Arbel, «Greek Magnates», 335. Η αφοσίωση του κλαμπ των ευγενών (όπως και του Φλωρίου) στο λατινικό τυπικό επεξηγεί πλήρως την εμμονή του ιστορικού μας να συνδέει στενά τα σχετικά με τις απαρχές της εγκαθίδρυσης του Βασιλείου των Λουζινιανών μαζί με τη δράση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας στην Κύπρο, σε μια προσπάθειά του να ικανοποιήσει τον θρησκευτικό προσανατολισμό των ευγενών, να καλλιεργήσει περαιτέρω την αυταρέσκεια και την αίσθηση της ταυτότητας στην εν λόγω ομάδα, αλλά και να ενισχύσει περαιτέρω τη νομομοποίηση της καθεστηκυίας τάξης του 1560, ανάγοντας στο απώτερο παρελθόν σύγχρονες του προσεγγίσεις και πολιτικές.

«ψυχοφελής») για όλους τους Κυπρίους εκκλησιαστική τάξη.²⁰⁴ Ασφαλώς «ψυχοφελής» υπό το πρίσμα των Δυτικών, με την έννοια ότι οι έλληνες (και οι σύροι) ορθόδοξοι κάτοικοι της Κύπρου μετατράπηκαν από ορθόδοξοι και πολέμιοι της Ρωμαιοκαθολικής/Παπικής Εκκλησίας σε πιστούς Ρωμαιοκαθολικούς (ακόλουθους του ελληνικού τυπικού της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας) και, συνεπώς, εξασφαλίστηκε –τουλάχιστον εν δυνάμει– η «σωτηρία» της ψυχής τους.

Λίγο παρακάτω ο Φλώριος «επεξεργάζεται» με παρόμοιο τρόπο και ένα χωρίο προερχόμενο πιθανότατα από την *Εξήγησιν*, δηλαδή ενσωματώνει στην *Ιστορία της Κύπρου* το συγκεκριμένο χωρίο, επιφέροντας απλώς μικρές τροποποιήσεις (βασικά εισάγοντας μερικές προτάσεις που εξυπηρετούν τους δικούς του στόχους). Το συγκεκριμένο χωρίο της *Εξηγήσεως* αναφέρεται στα θέματα της οργάνωσης της Εκκλησίας της Κύπρου κατά τις απαρχές της Φραγκοκρατίας (υποτίθεται κατά τη βασιλεία του Γκυ ντε Λουζινιάν) και κάνει λόγο –μεταξύ άλλων– ότι «τα χωρία τά είχαν οι επισκοπές των Ρωμαίων εδώκαν τα των Λατίνων», φράση η οποία ελαφρώς διαφοροποιημένη επαναλαμβάνεται μερικές αράδες παρακάτω.²⁰⁵ Βεβαίως στο ως άνω χωρίο της *Εξηγήσεως* γίνεται λόγος για τη δήθεν αφαίρεση της εισπραξίας της φορολογίας της δεκάτης επί των κτηματικών εισοδημάτων από τα χέρια των ελλήνων επισκόπων (τη φορολογία –υποτίθεται– καρπώνονταν μέχρι τότε οι έλληνες επίσκοποι της Κύπρου) και την απόδοση της φορολογίας εκείνης στους λατίνους επισκόπους, πράξη που –υποτίθεται ότι– θεσμοθετήθηκε από τους Λουζινιανούς.²⁰⁶ Ο Φλώριος εισάγει, λοιπόν, σε αυτή τη δανεισμένη μάλλον εκ της *Εξηγήσεως* αφήγηση την «πληροφορία» ότι η αφαίρεση της εισπραξίας της φορολογίας της δεκάτης από τους έλληνες επισκόπους και η απόδοσή της «alla santa madre Chiesa latina» («στην αγία μητέρα Λατινική Εκκλησία») έγινε επί των ημερών της βασίλισσας Αλίκης, που κυβερνούσε το

²⁰⁴ Βεβαίως οι αναφορές του Φλωρίου (και των πηγών του φυσικά) για την εκκλησιαστική πολιτική του Γκυ ντε Λουζινιάν δεν έχουν ιστορική βάση: όλα όσα καταγράφονται εδώ (εισαγωγή λατινικής ιεραρχίας, συρρίκνωση του αριθμού των ελλήνων επισκόπων κλπ.) έγιναν σταδιακά και σε μεταγενέστερο του Γκυ χρόνο. Για μια σύγχρονη περιεκτική εξέταση της κυπριακής εκκλησιαστικής ιστορίας της Φραγκοκρατίας, βλ. *The Synodicum Nicosiense*, 34-86 (εισαγωγή). Ωστόσο, παρουσιάζει ενδιαφέρον να λεχθεί ότι η εδώ «αγιογραφική» παρουσίαση του Γκυ από τον Φλώριο «κληροδοτήθηκε» σε μεταγενέστερους ιστορικούς συγγραφείς, οι οποίοι πρόσθεσαν, βέβαια, και άλλα μυθικά στοιχεία γύρω από τη δράση του ιδρυτή της δυναστείας των Λουζινιανών, συσκοτίζοντας περαιτέρω την ιστορική αλήθεια, βλ. Lusignan, *Description*, ff. 122v-123v· Loredano, *Historie*, 2-14 (Κυπριανού, *Ιστορία*, 119-121)· Jauna, *Histoire*, τ. 1, 368-382.

²⁰⁵ Makhairas, *Recital*, τ. 1, §29.

²⁰⁶ Πρόκειται για ανακριβή πληροφορία της *Εξηγήσεως* που πέρασε στην ιστορική παράδοση: οι έλληνες επίσκοποι ουδέποτε εισέπρατταν μια τέτοια φορολογία, βλ. Ch. Schabel, «The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus», στο J. Chrysostomides και C. Dendrinos, (επιμ.), *'Sweet Land...' Lectures on the History and Culture of Cyprus*, Camberley, Surrey 2006, 165-207, εδώ 174· Ch. Schabel, «The Myth of Queen Alice and the Subjugation of the Greek Church of Cyprus», στο S. Fourrier και G. Grivaud (επιμ.), *Identités croisées en un milieu méditerranéen: le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Age)*, Rouen 2006, 257-277, εδώ 261.

Βασίλειο της Κύπρου ως επίτροπος του ανήλικου γιου της Ερρίκου Α'.²⁰⁷ Πρόκειται, βεβαίως, για μύθευμα ολκής εκ μέρους του Φλωρίου: η ιστορική αλήθεια (βασισμένη επί πρωτοτύπου αρχαιακού υλικού) παραδίδει ότι η Αλίκη είχε απλώς φροντίσει να επιβεβαιώσει μια παλαιότερα ισχύουσα πρακτική στο Βασίλειο των Ιεροσολύμων που όριζε να παραχωρείται η φορολογία της δεκάτης από τα βασιλικά κτήματα και τα κτήματα των ευγενών στους λατίνους επισκόπους (δηλαδή οι έλληνες επίσκοποι δεν επηρεάστηκαν καθόλου από αυτό το μέτρο).²⁰⁸

Πρέπει να σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο μύθευμα του Φλωρίου περί της τάχατες υφαρπαγής της εισπραξης της συγκεκριμένης φορολογίας από τα χέρια της Ελληνικής Εκκλησίας προς όφελος της Λατινικής υιοθετήθηκε ακρίτως από τη μεταγενέστερη ιστοριογραφική παράδοση και εγκαινίασε, έτσι, αυτό που ο Chris Schabel ονόμασε «μύθο της βασίλισσας Αλίκης».²⁰⁹ Εν πάση περιπτώσει, η μυθική αφήγηση του Φλωρίου περί της υφαρπαγής της φορολογίας της δεκάτης από τα χέρια των ελλήνων επισκόπων εξυπηρετεί τον ίδιο σκοπό με τις μυθικές αναφορές του ιστορικού περί της δήθεν «τελικής» ρύθμισης των εκκλησιαστικών πραγμάτων της Κύπρου από τον Γκυ. Και ο σκοπός του Φλωρίου δεν ήταν άλλος από το να εξυψώσει στα μάτια των (ευγενών) αναγνωστών του τους λουζινιανούς βασιλείς, με το να παρουσιάσει ως ύψιστη έγνοιά τους την όσον το δυνατόν τελειότερη ρύθμιση της εκκλησιαστικής τάξης του νησιού επ' ωφελεία των υπηκόων τους (και ασφαλώς των απογόνων τους και σίγουρα του ποιμνίου της Εκκλησίας της Κύπρου του 1560, εξέχοντα μέλη του οποίου ήταν οι ακολουθούντες το λατινικό τυπικό ευγενείς αποδέκτες της *Ιστορίας της Κύπρου*). Επιπροσθέτως, η καταγραφή των δήθεν ευεργετικών πεπραγμένων του Γκυ και της βασίλισσας Αλίκης ως προς τα εκκλησιαστικά πράγματα της Κύπρου λειτουργούσε για τον Φλώριο και ως όχημα, για να δικαιολογήσει ή να νομιμοποιήσει τις πραγματικότητες επί των θεμάτων, που άπτονταν του εκκλησιαστικού

²⁰⁷ Bustron, *Chronique*, 53.11-13 και 58.31-59.1-3. Η πλήρης δήλωση στο Bustron, *Chronique*, 58.31-59.1-3 έχει ως εξής: «regina Alisia è quella che concesse le decime di tutte l'intrade de Cipro, con consentimento delli baroni, cavalieri et altri gentilhuomini, alla santa madre Chiesa latina, peroche prima erano delli vescovi greci» («η βασίλισσα Αλίκη είναι εκείνη που παραχώρησε τις εισπράξεις από τη φορολογία της δεκάτης επί όλων των εισοδημάτων της Κύπρου, με τη συγκατάθεση των βαρόνων, των ιπποτών και των άλλων ευγενών, στην αγία μητέρα Λατινική Εκκλησία, αφού προηγουμένως ανήκαν στους έλληνες επισκόπους»). Για την (αντι)βασιλεία της Αλίκης, βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, 115 κ.εξ· Hill, *A History*, τ. 2, 84 κ.εξ.

²⁰⁸ *The Synodicum Nicosiense*, 286-288 (no.X.6): *The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom*, 213-216 (no. 82).

²⁰⁹ Schabel, «The Myth of Queen Alice». Αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον να επισημάνει κανείς ότι τα θέματα της ταυτότητας (θρησκευτικής, τοπικής, πολιτιστικής) του Φλωρίου και η έκφραση που βρήκαν αυτά τα θέματα μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* στάθηκαν ο λόγος, για να κατασκευαστούν τρεις «μύθοι» (ήτοι τα «αυτοκρατορικά προνόμια» του αρχιεπισκόπου Κύπρου, οι τρακόσιοι αλαμάνοι και γάλλοι άγιοι που δήθεν αφίχθηκαν στην Κύπρο, η αφαίρεση της εισπραξης της δεκάτης από τους έλληνες επισκόπους, στην οποία δήθεν προέβη η βασίλισσα Αλίκη). Οι μύθοι αυτοί αποδείχτηκαν «σιδεροκέφαλοι», άντεξαν δηλαδή μέσα στον χρόνο και «ταλαιπώρησαν» επί πολύ την κυπρολογική έρευνα και επιστήμη.

καθεστώς στην Κύπρο του 1560, ήτοι των θεμάτων της εκκλησιαστικής ιδιοκτησίας και των εκκλησιαστικών προσόδων.

Στη συνέχεια του έργου του ο Φλώριος γράφει μερικά υμνητικά σχόλια, που απουσιάζουν από τις προγενέστερες πηγές, για τον Ιωάννη ντ' Ιμπελεν, ο οποίος υπήρξε ένας εξέχων κύπριος αριστοκράτης/ιππότης, συνδεδεμένος με συγγένεια με τον βασιλικό οίκο των Λουζινιανών. Έτσι, ο ιστορικός, για να εξάρει τις αρετές του ανδρός και τα υψηλά ηθικά προσόντα του βασιλικού οίκου των Λουζινιανών, παραλλάσει ελαφρώς το σχετικό χωρίο του *Chronique d'Amadi* ως εξής: «et per quanto si puo considerare dalla vita e costumi religiosi et pii di quest'huomo, il quale era grandemente amator della giustitia, et in tutti i suoi negotii et prosperi et avversi sempre ricorreva a Dio divotamente, si giudica che l'anima sua sia andata in paradiso, et lasciato in terra lodevole esempio et longhissima memoria» («και από όσο μπορούμε να υπολογίσουμε από τον βίο και τις φιλόθησκες και ευσεβείς συνήθειες αυτού του ανδρός, ο οποίος υπήρξε μέγας λάτρης της δικαιοσύνης, και σε όλες του τις υποθέσεις, είτε ευνοϊκές είτε δυσμενείς, πάντοτε κατέφευγε ευσεβώς στον Θεό, κρίνουμε ότι η ψυχή του πήγε στον παράδεισο και κατέλειπε στη γη επαινετό παράδειγμα και πολύ μακρά ανάμνηση».²¹⁰

Όσον αφορά στον βασιλιά Ερρίκο Β', αυτόν ο Φλώριος τον αποκαλεί «il buon re» («ο αγαθός βασιλιάς»), αντιγράφοντας τον χαρακτηρισμό που υπάρχει στο *Chronique d'Amadi*.²¹¹ Η αναφορά, όμως, του Φλωρίου περί της αγαθότητας του Ερρίκου Β' έρχεται σε αντίθεση με όσα γράφει ο ίδιος ο ιστορικός μας για τον βίο και την πολιτεία του συγκεκριμένου βασιλιά. Ο Φλώριος, αλλά και άλλες πηγές, μάλλον δίνουν την εικόνα τυράννου και ψέγουν τη σκληρότητα του Ερρίκου Β' (που τιμώρησε ανηλεώς όλους τους αντιπάλους του).²¹² Επομένως, και στο σημείο αυτό, ο ιστορικός προσπαθεί να διαστρεβλώσει την ιστορική πραγματικότητα, χωρίς να διστάσει ακόμα και να αντικρούσει τα ίδια τα γραφόμενά του, δημιουργώντας την αναληθή εντύπωση ότι ο Ερρίκος Β' ήταν «αγαθός», για να επιτύχει τον εκπεφρασμένο του στόχο, τον εξωραϊσμό δηλαδή του παρελθόντος (στόχο που θέλει τους λουζινιανούς βασιλείς να είναι «αγαθοί»).

Σχετικά με τον διάδοχο του Ερρίκου Β', τον Ούγο Δ', ο Φλώριος γράφει ότι «era dato a sacri studii, et con maravigliose virtu amministrò el suo regno; et haveva ornato il suo nome con notabili e gloriosi titoli. Era de benigno ingegno, e lodevole per felicità reale»

²¹⁰ Bustron, *Chronique*, 105.26-30. Πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 184.11-14 (§327).

²¹¹ Bustron, *Chronique*, 253.1. Πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 402. 20-21 (§784). Για τη βασιλεία του Ερρίκου Β', βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδην, κυρίως 216-307· Hill, *A History*, τ. 2, 179-285.

²¹² Για την «σκληρότητα» του Ερρίκου Β', βλ. ενδεικτικά Bustron, *Chronique*, 244.13-245.19· Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, 283-288.

(«αφοσιώθηκε στη μελέτη της Αγίας Γραφής και κυβέρνησε το Βασίλειό του με εξαισιες αρετές· κόσμησε δε το όνομά του με αξιοπρόσεκτους και ένδοξους τίτλους. Τον χαρακτήριζε αγαθότητα και υπήρξε επαινετός για την ευδαιμονία, που επέφερε η βασιλεία του»²¹³ Αυτά τα γράφει ο Φλώριος, σε μια παρεμβολή του στην ιστορική αφήγηση, η οποία παρεμβολή δεν ανευρίσκεται στο *Chronique d'Amadi*, το οποίο ακολουθεί στο σημείο αυτό κατά πόδας ο ιστορικός. Και πάλι, όμως, οι ισχυρισμοί του Φλωρίου για τη δήθεν αγαθότητα του Ούγου Δ΄ δεν επιβεβαιώνονται, αφού ο τελευταίος κυνήγησε και τιμώρησε χωρίς έλεος τους εμπλεκόμενους στο πραξικόπημα του 1306 (μολονότι είχαν παρέλθει δεκαετίες από τότε) και φυλάκισε τα ίδια του τα παιδιά λόγω ανυπακοής.²¹⁴ Και στην περίπτωση αυτή επαναλαμβάνεται, φορτικά θα λέγαμε, το ίδιο μοτίβο: του καλού και αγαθού λουζινιανού βασιλιά.

Έπειτα συναντάται στην *Ιστορία της Κύπρου* η εξιστόρηση της βασιλείας του Πέτρου Α΄. Η χρονική τούτη περίοδος, όπως την εκθέτει η *Εξήγησις* και το *Chronique d'Amadi* (ήτοι οι παλαιότερες του Φλωρίου ιστορικές αφηγήσεις), χαρακτηρίζεται από μια ατέλειωτη παρέλαση κυπριακών πολεμικών θριάμβων έναντι των Μαμελούκων και των Τούρκων (μάλιστα χάριν αυτών των θριάμβων ο Φραγκίστος Αττάρ προσαγορεύει πρώτος τον Πέτρο Α΄ «il valente» ή «Pietro Valente» («ο ανδρείος»), όπως είδαμε πιο πάνω.²¹⁵ Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η βασιλεία του Πέτρου Α΄ εξυπηρετούσε θαυμάσια την εκπεφρασμένη στοχοθεσία του ιστορικού, ήτοι την αφύπνιση των πατριωτικών συναισθημάτων του αναγνώστη.²¹⁶ Όθεν, εφόσον η στοχοθεσία του ιστορικού προωθείται από τις προγενέστερες πηγές, ο Φλώριος δεν νιώθει την ανάγκη να παρέμβει και να τροποποιήσει δραστικά την εκτενή ιστορική αφήγηση των πηγών του για τη βασιλεία του Πέτρου Α΄. Ωστόσο, παρουσιάζονται και πάλι ευκαιρίες στον ιστορικό να κάνει παρεμβολές στη ροή της ιστορικής αφήγησης, ούτως ώστε να εγκωμιάσει ακόμα περισσότερο τους λουζινιανούς βασιλείς, να εξάρει το ηθικό τους μεγαλείο και να προβάλλει την αφοσίωσή τους στις τέσσερις βασικές ηθικές αρετές και την αξία της τιμής.

Μια τέτοια ευκαιρία παρουσιάζεται για τον Φλώριο με την εξιστόρηση του γνωστού επεισοδίου του καβγά του Πέτρου Α΄ με τον κύριο του Roccaforte και τον εξ Γασκωνίας ευγενή Φλοριμόν ντε Λεσπάρ· η απαρχή του καβγά έλαβε χώρα το καλοκαίρι του 1367 στη

²¹³ Bustron, *Chronique*, 258.1-4. Πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 408.20 (§812). Για τη βασιλεία του Ούγου Δ΄, βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, 308-324· Hill, *A History*, τ. 2, 285-307.

²¹⁴ Για τη σκληρότητα του Ούγου Δ΄, βλ. ενδεικτικά Bustron, *Chronique*, 254.1-10, 257.7-24· Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, 320-321.

²¹⁵ Βλ. ανωτέρω 2.4.6.7.

²¹⁶ Για τη βασιλεία του Πέτρου Α΄, βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδην, κυρίως 324-391· Hill, *A History*, τ. 2, 308-370.

Ρόδο.²¹⁷ Οι δυο τελευταίοι «ευγενείς» ζήτησαν από τον Πέτρο Α΄ να παρουσιαστούν από κοινού ενώπιον του πάπα, για να επιλύσουν τις διαφορές τους, όπως παραδίδουν το *Chronique d'Amadi* και η *Εξήγησις*.²¹⁸ Παρόλο που οι προαναφερθείσες πηγές δεν προσθέτουν καμία άλλη λεπτομέρεια για το συμβάν (λ.χ. τα ακριβή αίτια του καβγά), ο Φλώριος επινοεί φανταστικές αιτίες και καταστάσεις και, όπως το συνηθίζει συχνά, κατασκευάζει έναν διάλογο μεταξύ του κυρίου του Roccaforte και του Πέτρου Α΄, με σκοπό οπωσδήποτε να αναδείξει το αίσθημα τιμής, τον γενναιοφρονα χαρακτήρα, τα «ιπποτικά» προσόντα και το ατρόμητο του κυρίου βασιλιά. Στον φτιαχτό διάλογο ο κύριος του Roccaforte παρουσιάζεται να εκφράζεται με προσβλητικά λόγια για τον Πέτρο Α΄, τον κατηγορεί ότι στηρίζεται στο στρατό του, για να επιβάλλει τις απόψεις του στους ξένους ευγενείς που ευρίσκοντο εκεί μαζί του (σ.σ. στη Ρόδο). Με άλλα λόγια, ο κύριος του Roccaforte υπαινίχθηκε ότι ο Πέτρος Α΄ ήταν δειλός ή περιορισμένων ηγετικών προσόντων. Τότε ο Πέτρος Α΄ με οργίλο ύφος, αφού αφαίρεσε το στέμμα από το κεφάλι του, του είπε: «*io vi prometo di non portar mai più la corona, ne chiamarmi re, se non vi chiarisco che io sono e gentilhuomo e cavaglier, che voglio per star con le arme in ogni loco, e vi prometo anchora da gentilhuomo di venir in qualunque loco mi cittarete et darete li campi liberi, come Pietro Lusignan privatamente*» («σας υπόσχομαι να μην ξεναφορέσω το στέμμα, ούτε να αποκληθώ ξανά βασιλιάς, αν δεν σας δώσω να καταλάβετε ότι είμαι και ευγενής και ιππότης, που θέλω να στέκομαι με τα όπλα σε οποιοδήποτε μέρος, και, επιπλέον, σας υπόσχομαι ως ευγενής να προσέλθω [σ.σ. να μονομαχήσουμε] σε οποιοδήποτε μέρος που θα με καλέσετε και χώρο της επιλογής σας, ως Πέτρος Λουζινιανός με την προσωπική μου ιδιότητα [σ.σ. δηλαδή ως απλός πολίτης]»).²¹⁹ Η απάντηση του βασιλιά Πέτρου Α΄ διαλαλεί τη γενναιότητα, την αφοσίωση και την προσήλωση του κύριου μονάρχη (και της δυναστείας του) στη διατήρηση της τιμής ως υψίστου αγαθού, πράγματα που θέλει ο Φλώριος να μας κάνει να πιστέψουμε ότι χαρακτήριζαν τον οίκο και τη βασιλεία των Λουζινιανών. Έτσι, ο κύριος βασιλιάς εμφανίζεται να μην ανέχεται ούτε επί στιγμή να αμφισβητείται η ανδρεία (μια των βασικών αρετών της Αναγέννησης) και η τιμή του. Όθεν, εξεγείρεται (ως όφειλε με βάση τον κώδικα τιμής της μεσαιωνικής ιπποσύνης και της αριστοκρατίας της Αναγέννησης) απέναντι σε αυτόν που τόλμησε να θίξει την τιμή του. Μάλιστα τονίζει ότι «αποβάλλει», κατά κάποιο τρόπο, τη βασιλική του ιδιότητα και «επιστρέφει» στις τάξεις των κοινών θνητών, μέχρις ότου να αποκατασταθεί η τιμή του, η οποία είναι υψίστης

²¹⁷ Γενικά για το όλο επεισόδιο του καβγά, βλ. Edbury, *To Βασίλειο της Κύπρου*, 371-372· Hill, *A History*, τ. 2, 349-351, 355-356.

²¹⁸ Για τις συνθήκες έναρξης του καβγά στη Ρόδο, βλ. *Chronique d'Amadi*, 417.3-8 (§836)· Makhairas, *Recital*, τ. 1, §206· Bustron, *Chronique*, 265.1-13.

²¹⁹ Bustron, *Chronique*, 265.13-23 (το σύνολο της «απάντησης» του Πέτρου Α΄).

σημασίας για τον ίδιο (και ασφαλώς για τον Φλώριο και τις αριστοκρατικές ελίτ της Αναγέννησης).

Η επόμενη σκηνή του επεισοδίου του καβγά τοποθετείται στη Ρώμη, ενώπιον του πάπα. Σύμφωνα με την *Εξήγησιν*, που μάλλον εδώ είναι η πηγή του Φλωρίου (το *Chronique d'Amadi* είναι πολύ πιο φειδωλό σε πληροφορίες επί του θέματος), ο Πέτρος Α΄ επισκέφτηκε τη Ρώμη το 1368 και δήλωσε ότι ήταν έτοιμος να λύσει τις διαφορές του με τους πιο πάνω ευγενείς με οποιοδήποτε τρόπο, της μονομαχίας μη αποκλεισμένης.²²⁰ Είναι η πρώτη φορά που γίνεται αναφορά στην *Εξήγησιν* σε μονομαχία, και αυτή υπό τη μορφή ασαφούς ιδέας για την επίλυση της διαφοράς. Ο ντε Λεσπάρ, όμως, ζήτησε συγγνώμη από τον Πέτρο Α΄ και αναγνώρισε ότι ο κύριος βασιλιάς είναι «πιστός χριστιανός» και «υπερασπιστής της πίστης» κλπ., ενώ ο κύριος του Roccaforte δεν αναφέρεται καθόλου πλέον. Ο Πέτρος Α΄ συγχώρησε τον ντε Λεσπάρ για την προτέρα προσβλητική διαγωγή του προς αυτόν και επί του σημείου εκείνου τελειώνει κάθε αναφορά για το θέμα στην *Εξήγησιν*. Ωστόσο, πάλι ο Φλώριος παρουσιάζει αλλιώς τα πράγματα για να υπερπροβάλει τα ιπποτικά και ηρωικά «προσόντα» του κύριου βασιλιά. Ο τελευταίος δηλώνει, άμα τη αφίξει του στη Ρώμη, ότι προσέρχεται «come Pietro Lusignan, privato cavaliere, per diffender l'honor e lealtà sua» («ως Πέτρος Λουζινιανός, ως ιδιώτης ιππότης, για να υπερασπιστεί την τιμή και την υπόληψή του»), με άλλα λόγια όχι ως βασιλιάς (μέχρι να αποκατασταθεί η τιμή του). Στη συνέχεια της αφήγησής του ο Φλώριος εξευτελίζει τον ντε Λεσπάρ, εμφανίζοντάς τον να προσέρχεται γονυπετής ενώπιον του κυρίου βασιλιά και να αναγνωρίζει ότι ο Πέτρος Α΄ είναι «cavalier leale, signor valente, buon christiano, deffensor de la chiesa e prencipe virtuossissimo» («αληθινός ιππότης, θαρραλέος αυθέντης, καλός Χριστιανός και πολύ ενάρετος άρχοντας»). Ο βασιλιάς ανταπαντά τότε με ένα λογύδριο, όπου επαναλαμβάνει την προτίμησή του να μονομαχήσει με τον ντε Λεσπάρ. Ωστόσο, μετά που ο τελευταίος ζητά ικετευτικά συγγνώμη, ο Πέτρος Α΄ τον συγχωράει και εκφωνεί πάλι ένα λογύδριο, όπου εκθειάζεται η γενναιότητα αλλά και η ανεξικακία του κύριου βασιλιά. Μετά από αυτό το λογύδριο, συνεχίζει ο Φλώριος, «il Lusignan fu giudicato non meno savio che valoroso» («ο Λουζινιανός εκτιμήθηκε ως εξίσου σοφός και γενναίος»). Έπειτα, προσθέτει ο Φλώριος, επειδή ο κύριος του Roccaforte, ο κύριος αντίδικος του βασιλιά, δεν προσήλθε, για να υπερασπιστεί την υπόθεσή του ενώπιον του πάπα, καθολικά αναγνωρίστηκε ότι ο Πέτρος Α΄ δικαιώθηκε στο ζήτημα της μεταξύ τους διαμάχης. Ως εκ τούτου, ο τελευταίος «messe la corona in testa, et si tornò a chiamare re Pietro, et cognominato il Valente» («έβαλε το

²²⁰ Για τη λήξη του καβγά και τη συμφιλίωση των αντιπάλων στις κυπριακές αφηγηματικές πηγές της Φραγκοκρατίας, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §216. Πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 418.16-23 (§841).

στέμμα στο κεφάλι και ξανάρχισε να αποκαλεί τον εαυτό του βασιλιά Πέτρο, και επονομάστηκε ο ανδρείος».²²¹

Τοιουτοτρόπως, ολοκληρώνεται στον Φλώριο η εξιστόρηση του εκπληκτικού αυτού επεισοδίου. Όπως έχουμε ήδη δει, εμφανίζεται τεράστια διαφορά μεταξύ της εξιστόρησης του επεισοδίου από τον Φλώριο με τις αντίστοιχες εξιστορήσεις της *Eξήγησεως* και του *Chronique d'Amadi*. Στην ουσία ο Φλώριος έχοντας τέσσερα στοιχεία, που αντλεί από τις πηγές του: τον καβγά του βασιλιά με τους προαναφερθέντες ευγενείς, τη λήξη του καβγά στη Ρώμη, μια φευγαλέα αναφορά της *Eξήγησεως* σε μονομαχία και την προσωνομία «il valente», με την οποία αποκαλεί τον Πέτρο Α΄ ο Φραγκίσκος Αττάρ, προχωρεί και χτίζει ολόκληρη μυθιστορηματική διήγηση. Και το μοναδικό κίνητρο, από ότι φαίνεται, για να μπει ο ιστορικός μας σε όλο αυτόν τον κόπο της σύνθεσης της συγκεκριμένης μυθιστορίας ήταν ο εγκωμιασμός του οίκου των Λουζινιανών (και του κυπριακού παρελθόντος) ως υπερεκχειλίζοντος από αρετές. Η τελευταία διαπίστωση είναι άκρως ενδεικτική των προθέσεων του ιστορικού μας κατά τη διαδικασία της συνθέσεως του έργου του. Δεν θα κουραστούμε να το επαναλαμβάνουμε: ο Φλώριος έδινε τεράστια σημασία στο να κατασκευάσει την εικόνα ενός εξευγενισμένου, ιδανικού και ηρωικού παρελθόντος: δεν λογάριαζε χρόνο και κόπο, αλλά και δεν δίσταζε να διαστρεβλώνει την ιστορική πραγματικότητα, όποτε έκρινε ότι αυτή η συγκεκριμένη πρακτική εξυπηρετούσε τους σκοπούς του.

Η ίδια σκοπιμότητα παρουσιάζεται και στον τρόπο, με τον οποίο ο Φλώριος αφηγείται τα γεγονότα της δολοφονίας του Πέτρου Α΄. Παρόλο που ο Φλώριος εξυμνεί υπέρμετρα τις αρετές του Πέτρου Α΄, παραλείπει να καταλογίσει ευθύνες στους κυπρίους ευγενείς για την άγρια δολοφονία του κυπρίου βασιλιά. Αυτή η παράλειψη χρειάζεται μια εξήγηση. Προφανώς ο ιστορικός βρέθηκε στο σημείο εκείνο σε κάπως δύσκολη θέση. Αν ο Φλώριος κατέκρινε τους ευγενείς ως ανανδρους δολοφόνους, θα γκρέμιζε ο ίδιος την ιδανική εικόνα, που επιμελώς φρόντισε να φτιάξει για τους ευγενείς της Φραγκοκρατίας και το Κυπριακό Βασίλειο εν γένει. Για τον ίδιο λόγο αποφεύγει επιμελώς να περιγράψει με λεπτομέρειες την πράξη της δολοφονίας (σε αντίθεση με την *Eξήγησιν* που είναι ιδιαίτερα «περιγραφική» για το συμβάν).²²² Έτσι, ο Φλώριος, όπως είδαμε, προτίμησε, ως λύση, να επινοήσει έναν διάλογο μεταξύ των ευγενών, μέσα από τον οποίο «δικαιολογείται» η δολοφονία του

²²¹ Για τη λήξη του καβγά και τη συμφιλίωση των αντιπάλων στην *Ιστορία της Κύπρου*, βλ. Bustron, *Chronique*, 266.22-267.18.

²²² Για την περιγραφή της δολοφονίας του Πέτρου Α΄, βλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §§280-281· Bustron, *Chronique*, 275.29-276.23.

βασιλιά, με το δημοφιλές στον 16^ο αιώνα επιχείρημα της εξόντωσης ενός τυράννου.²²³ Με την επινόηση αυτού του διαλόγου παρεμποδίζεται η γένεση αρνητικών συνειρμών στο μυαλό των αναγνωστών για το ήθος των κυπρίων ευγενών, μιας και η βασιλοκτονία είναι αφ' εαυτής πράξη αποτρόπαια, η οποία συνεπάγεται επίσης την έλλειψη αφοσίωσης και την καταπάτηση του όρκου υποταγής προς τον αυθέντη, πράγματα εντελώς ασύμβατα με τον κώδικα τιμής της μεσαιωνικής ιπποσύνης και της Αναγέννησης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κύπριοι ευγενείς (με την ιδιότητα πλέον και του τυραννοκτόνου) εξυψώνονται στα μάτια του αναγνώστη ως οι στυλοβάτες της δικαιοσύνης και του νόμου.²²⁴

Τις ίδιες «πατριωτικού» και πολιτικού χαρακτήρα στοχεύσεις επιδιώκει να προωθήσει ομοίως και η λεπτομερής περιγραφή του τελετουργικού της στέψης των κυπρίων βασιλιάδων. Ο Φλώριος το παρεμβάλλει εντός της αφήγησης των γεγονότων της βασιλείας του Πέτρου Β', σε μια εποχή δηλαδή κατά την οποία η «κραταιά» βασιλεία των Λουζιανών άρχισε να παίρνει την κάτω βόλτα.²²⁵ Το επιτηδευμένο ύφος του λεκτικού του τελετουργικού, το οποίο είναι διανθισμένο με εκκλησιαστικούς και θεοσεβείς όρους, όπως επίσης και το περιεχόμενό του, αποπνέουν την αίσθηση της ιερότητας, της αυξημένης επιστημότητας και της μεγαλοπρέπειας. Κατ' ακολουθίαν, το τελετουργικό της στέψης έρχεται να προσδώσει ιερό χαρακτήρα, να επισημοποιήσει και να επιβεβαιώσει με πανηγυρικό τρόπο όλα τα ηθικά προσόντα και τα υψηλά ιδεώδη, τα οποία ο Φλώριος υποβάλλει ότι χαρακτήριζαν ανέκαθεν τους Λουζιανούς. Ο μέλλον, λοιπόν, να ορκισθεί βασιλιάς δεσμεύεται ότι θα είναι προστάτης της χριστιανικής πίστης, της Εκκλησίας και γενικά των χρηστών ηθών, πολέμιος των «αιρέσεων», υπερασπιστής τη δικαιοσύνης κλπ.²²⁶ Χωρίς αμφιβολία ο αναγνώστης θα έμενε εκστατικός διαβάζοντας αυτόν τον κατεβατό των βασιλικών δεσμεύσεων και ανεπαίσθητα θα σχημάτιζε την (ομολογουμένως παραπλανητική) εντύπωση ότι στην πορεία οι δεσμεύσεις των βασιλιάδων τύγχαναν πραγμάτωσης. Επομένως, μέσω της ανάγνωσης του κειμένου του τελετουργικού, όπως αυτό παρατίθεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, ρίζωνε ακόμα περισσότερο στο μυαλό του αναγνώστη η αντίληψη ότι η περίοδος των Λουζιανών ήταν μια εποχή όπου άκμαζαν η ευνομία, τα χρηστά ήθη και ο σεβασμός προς τα όσια και τα ιερά. Συνακόλουθα δε θα μεγάλωνε το αίσθημα της συμπάθειας, που ένιωθε ο αναγνώστης για τους Λουζιανούς. Ταυτόχρονα, όμως, θα αναπτυσσόταν στον αναγνώστη ένα αίσθημα αντιπάθειας ή

²²³ Για τον διάλογο μεταξύ των ευγενών περί της εξόντωσης του τυράννου, βλ. Bustron, *Chronique*, 274.13-275.28.

²²⁴ Βλ. ανωτέρω 3.6.3.

²²⁵ Για τη βασιλεία του Πέτρου Β', βλ. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου*, σποράδην, κυρίως 426-457· Hill, *A History*, τ. 2, 370-431.

²²⁶ Το τελετουργικό της στέψης, βλ. Bustron, *Chronique*, 282.17-287.25.

απέχθειας έναντι αυτών (δηλαδή των Βενετών), που εντελώς αναίτια και «παράνομα» έθεσαν τέλος σε αυτήν την «ιδανική» μοναρχία.

Συνεχίζοντας την ίδια πρακτική ο Φλώριος καταβάλλει προσπάθειες να εξωραΐσει, πάλι μέσω παρεμβολών εντός της ιστορικής αφήγησης, και τη βασιλεία του Ιανού (1398-1402), που ήταν μια περίοδος ουσιαστικά ολέθρια για το Βασίλειο των Λουζινιανών.²²⁷ Στην αρχή του σχετικού με τον Ιανό τμήματος της *Ιστορίας της Κύπρου* ο Φλώριος αντιγράφει επί λέξει το *Chronique d'Amadi*, ως προς την περιγραφή του βασιλιά: ο Ιανός «era molto bel prencipe, valente e pieno d'ogni virtù» («ήταν πολύ ωραίος πρίγκηπας, γενναίος και έμπλεος κάθε αρετής»). Ωστόσο, ο Φλώριος προχωρεί και συμπληρώνει ότι ο Ιανός «amava gli huomini virtuosi, e reprendeva quelli che facevano di errori voluntarii» («αγαπούσε τους ενάρετους άντρες και επιτιμούσε αυτούς που έκαναν εκούσια σφάλματα»)²²⁸ Τοιουτοτρόπως, ο Φλώριος ενισχύει τους πατριωτικούς συνειρμούς της δήλωσης, που ο ίδιος δανείζεται από το *Chronique d'Amadi*. Με άλλα λόγια, οι αρετές και η πιστή τήρησή τους χαρακτήριζαν και αυτόν τούτον τον ατυχή Ιανό.

Για τον ίδιο λόγο, για να εξάρει δηλαδή τις αρετές, με τις οποίες υποτίθεται ότι ήταν προικισμένος ο Ιανός, ο Φλώριος παραθέτει και το επίγραμμα επί του τάφου του Ιανού, μια πρακτική που δεν επαναλαμβάνεται για κανένα άλλο βασιλιά. Σύμφωνα με το επίγραμμα, ο Ιανός «Trajano similis integritate fuit; Cesar erat bello, superans gravitate Catonem, nobilibus fuerat portus et aura viris» («ήταν όμοιος με τον Τραϊανό σε ακεραιότητα, Καίσαρας ήταν στον πόλεμο, ξεπερνούσε τον Κάτωνα σε κύρος, για τους ευγενείς ήταν σωτηρία και για τους άνδρες ελπίδα»)²²⁹ Είναι πασιφανές ότι το μεστό ύμνων περιεχόμενο του επιγράμματος εξυπηρετούσε θαυμάσια τη στοχοθεσία του Φλωρίου να πείσει τον αναγνώστη για το μεγαλείο του χαρακτήρα του Ιανού, γι' αυτό και κρίθηκε κατάλληλο να συμπεριληφθεί στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Οπωσδήποτε η βασιλεία του Ιανού στάθηκε μια περίοδος ασταμάτητων συμφορών για το Κυπριακό Βασίλειο, συμφορών που επέφεραν οι πολεμικές περιπέτειες με τη Γένουα (1401-1410) και κυρίως οι εισβολές των Μαμελούκων (1425/6). Σίγουρα ο Φλώριος δεν θα ήταν και ιδιαίτερα ευτυχής, όταν επεξεργαζόταν τις αναφορές των προγενέστερων πηγών για την περίοδο αυτή, προκειμένου να συνθέσει το δικό του κείμενο. Μάλιστα διαφαίνεται ότι ο Φλώριος έψαχνε απεγνωσμένα να εντοπίσει στις πηγές του έστω και μια κυπριακή πολεμική

²²⁷ Για τη βασιλεία του Ιανού, βλ. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού Βασιλείου (1324-1432)», 145-158· Hill, *A History*, τ. 2, 447-496.

²²⁸ Bustron, *Chronique*, 354.1-3. Πρβλ. *Chronique d'Amadi*, 496.7-8 (§1025).

²²⁹ Bustron, *Chronique*, 371.6-8 (5-12 ολόκληρο το επίγραμμα).

επιτυχία εναντίον των Μαμελούκων. Και, επειδή ο Φλώριος δεν βρήκε καμία τέτοια κυπριακή «επιτυχία», προσέθεσε ο ίδιος, αυθαίρετα, μέσα στην ιστορική αφήγηση (την οποία δανείζεται μάλλον από την *Εξήγησιν*) μια επινοημένη από τον ίδιο ιστορία θριάμβου: «εξιστορεί» πως σε μια αψιμαχία μεταξύ Κυπρίων και Μαμελούκων, οι τελευταίοι νικήθηκαν και είχαν μάλιστα 30 νεκρούς (η *Εξήγησις* δεν λέει ότι νικήθηκαν οι Μαμελούκοι, ούτε ότι είχαν 30 νεκρούς).²³⁰ Προσέτι, λίγες γραμμές πιο κάτω, ο Φλώριος βάζει τον Ιανό να δίνει απάντηση στις «νουθεσίες» (ουσιαστικά απειλές) των Μαμελούκων: ο κύπριος βασιλιάς διακηρύσσει με θάρρος ότι τον ίδιο και τους Κυπρίους δεν τρομάζει η ισχύς του αιγυπτίου σουλτάνου και ότι σε περίπτωση πολέμου οι Μαμελούκοι θα πάρουν από τους Κυπρίους τον «καλύτερο λογαριασμό», δηλαδή θα τύχουν της κατάλληλης αντιμετώπισης στο πολεμικό πεδίο.²³¹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι Κύπριοι του παρελθόντος εκθειάζονται, εκ νέου, ως ατρόμητοι και ως μη κύπτοντες τον αυχένα σε εκβιασμούς ή απειλές, έστω και εάν αυτοί οι τελευταίοι προέρχονται από μια ισχυρότατη χώρα.

3.7.7. Η βιογραφία/αγιογραφία του Ιακώβου Β΄

Στο υποκεφάλαιο αυτό πρόκειται να εξετάσουμε και να αναλύσουμε εν εκτάσει την προσέγγιση του Φλωρίου απέναντι στη μορφή του Ιακώβου Β΄. Όπως έχει καταδειχθεί πέρα από την πιο πάνω ανάλυσή μας, ο Φλώριος πλέκει στεφάνι αγιότητας και δόξας για τα εστεμμένα μέλη του οίκου των Λουζινιανών, ούτως ώστε να κτίσει ένα ιδεώδες, ζηλευτό και μεγαλειώδες παρελθόν. Η συγκεκριμένη τάση του ιστορικού μας, όμως, προς ανάδειξη των αρετών και των θριάμβων των λουζινιανών βασιλέων γίνεται πολύ πιο έντονη στην αφήγηση της εξιστόρησης των πεπραγμένων της βασιλείας του Ιακώβου Β΄. Τούτη η υπέρμετρα θριαμβευτική εξιστόρηση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ χρήζει μιας κάποιας περαιτέρω διερεύνησης, καθότι δεν μπορεί να εκληφθεί ως τυχαία, εγείρει δε σειρά ερωτημάτων. Γιατί, λοιπόν, ο Φλώριος αφιερώνει τόσο μεγάλο χώρο μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* και αναλώνεται σε τόσο μεγάλους επαίνους για χάρη του τελευταίου λουζινιανού βασιλιά; Ήταν άραγε ο Ιάκωβος Β΄ τόσο σπουδαίος ηγεμόνας, έτσι ώστε να αξίζει αυτής της ιδιαίτερα ευνοϊκής μεταχείρισης εκ μέρους του ιστορικού μας; Έχουμε την άποψη ότι η απάντηση σε όλα αυτά τα ερωτήματα πρέπει να αναζητηθεί διά της προσφυγής στις δεδηλωμένες πατριωτικές σκοπεύσεις του ιστορικού μας: την καλλιέργεια περηφάνειας για το «ένδοξο» παρελθόν, την απαξίωση των Βενετών και τη διεκδίκηση ανεξαρτησίας εκ μέρους των Κυπρίων.

²³⁰ Bustron, *Chronique*, 358.1-3. Πρβλ. Makhairas, *Recital*, τ. 1, §657· *Chronique d'Amadi*, 501.8-10 (§1050).

²³¹ Bustron, *Chronique*, 361.6-17.

Ο Ιάκωβος Β΄ ο Νόθος (και η πολυσχιδής προσωπικότητά του), λοιπόν, είναι, χωρίς αμφιβολία, η μεγάλη αδυναμία του ιστορικού μας, είναι η εστεμμένη εκείνη προσωπικότητα που κατέχει κεντρική θέση στην καρδιά του Φλωρίου, και αυτό προκύπτει από πολλά σημεία του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Πρέπει να αναφέρουμε, δίκην πληροφόρησης, ότι ο Ιάκωβος, όντας ικανότατος τυχοδιώκτης, καιροσκόπος και πολυπράγμων, πέτυχε να εκθρονίσει την Καρλόττα, τη νόμιμη βασίλισσα (και ετεροθαλή αδελφή του) και να ανέλθει στον κυπριακό θρόνο, προκαλώντας έτσι τη δυσαρέσκεια πολλών δυνάμεων εντός και εκτός Κύπρου.²³²

Έχουμε ήδη αναφέρει πιο πάνω ότι ο Φλώριος συνθέτει και ενσωματώνει στην *Ιστορία της Κύπρου* ένα σύντομο εγκώμιο για τον Ιάκωβο Β΄, χρησιμοποιώντας ρητορικές ντιρεκτίβες και αντιγράφοντας χωρία από τον εγκωμιαστικό λόγο του Ισοκράτη προς τον Ευαγόρα. Το γεγονός και μόνο ότι ο Ιάκωβος Β΄ είναι η μοναδική περίπτωση λουζινιανού βασιλιά, για τον οποίο ο κύριος ιστορικός μπαίνει στην επίπονη διαδικασία της συγγραφής ενός εγκωμίου, είναι δηλωτικό των προθέσεων του Φλωρίου να εργαστεί αόκνως για την ανάδειξη της μορφής του Ιακώβου Β΄ ως της κορυφαίας προσωπικότητας της κυπριακής ιστορίας. Μέσα από το εγκώμιο, το οποίο υπερτόνιζε τα σωματικά και ψυχικά χαρίσματα του Ιακώβου Β΄, γίνεται μια πρώτη προσπάθεια εκ μέρους του ιστορικού μας να καλλιεργηθεί η αντίληψη ότι ο Ιάκωβος Β΄ (που ήταν στην ουσία ένας αδίστακτος σφετεριστής της εξουσίας) ήταν προορισμένος από τη Θεία Πρόνοια να κυβερνήσει το Βασίλειο των Λουζινιανών. Με άλλα λόγια, το εγκώμιο συντίθεται με σκοπό να νομιμοποιήσει την (παράνομη) υφαρπαγή της ανώτατης αρχής του Βασιλείου της Κύπρου εκ μέρους του Ιακώβου Β΄.²³³

Το σύντομο, όμως, σε έκταση εγκώμιο δεν ήταν από μόνο του αρκετό, για να πετύχει ο Φλώριος την περιπόθητη νομιμοποίηση, αν αναλογιστεί κανείς ότι ο Ιάκωβος Β΄ συγκέντρωσε στο πρόσωπό του πολλές και σοβαρές κατηγορίες, αληθινές και φανταστικές, από συγχρόνους και μεταγενεστέρους συγγραφείς (και κυρίως από τον πάπα Πίο Β΄), ενώ

²³² Για την ιστορία της περιόδου (βασιλείες Ιωάννη Β΄, Καρλόττας, Ιακώβου Β΄ και Αικατερίνης Κορνάρο, βλ. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)» Hill, *A History*, τ. 3, 497-764.

²³³ Για το εγκώμιο, βλ. ανωτέρω 3.5.5. Έχει ενδιαφέρον να αναφερθεί ότι ο Στέφανος Λουζινιανός δεν ασπάζεται καθόλου τον ενθουσιασμό του Φλωρίου για τον Ιάκωβο Β΄: ο δομηνικανός μοναχός αποκαλεί συνήθως τον βασιλιά αυτόν «Re bastardo» ή «ultimo Re bastardo» («ο νόθος βασιλιάς ή ο τελευταίος νόθος βασιλιάς»), λ.χ. βλ. Lusignano, *Chorograffia*, f. 10r. Ο ίδιος ο Στέφανος Λουζινιανός ομολογεί (ξανά και ξανά) τον βασικό λόγο του μίσους του για τον Ιάκωβο Β΄: ο τελευταίος είχε αφαιρέσει την ιδιοκτησία του χωριού Κίτι (και των περιχώρων του, των σημερινών Περβολιών ίσως) από τον Chiarione, τον προπάππο του Στέφανου Λουζινιανού, επειδή ο Chiarione παρέμεινε πιστός στη βασίλισσα Καρλόττα, πολιτική που ο Ιάκωβος Β΄ εφάρμοσε και με άλλους ευγενείς, βλ. Lusignano, *Chorograffia*, f. 10r και f. 71r.

και η διαγωγή του κάθε άλλο παρά άμεμπτη υπήρξε.²³⁴ Ήδη ο Φλώριος στην αφιερωτική επιστολή παρατηρεί ότι «πολλοί» έχουν γράψει για τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄, αλλά κινούνταν «per odio, altri per invidia et tali per cattiva relatione» («από μίσος, άλλοι από ζήλια και κάποιιοι από κακή προσωπική σχέση»)²³⁵ Ως εκ τούτου, ο Φλώριος ωθούμενος από την ανάγκη να αποκαθάρει την εικόνα του Ιακώβου Β΄ στη συλλογική μνήμη, προχωρεί στην επινόηση λόγων και περιστατικών, που συντείνουν στην οικοδόμηση του προφίλ ενός ηγέτη, ο οποίος είναι έμπλεος κάθε αρετής και ηθικού μεγαλείου, και έτσι, κατά συνέπεια, είναι ένας χρηστός ηγεμόνας, κατά τα πρότυπα που έθεταν οι ουμανιστικές σπουδές. Υπενθυμίζουμε ότι πιο πάνω έχουμε ήδη καταγράψει και μια τέτοια απόπειρα του Φλωρίου να εξαγνίσει την ομολογουμένως πολύ αρνητικά «φορτισμένη» ιστορική προσωπικότητα του Ιακώβου Β΄ και να αποκαταστήσει ηθικά τον τελευταίο βασιλιά των Λουζινιανών, μέσα από ένα επινοημένο διάλογο.²³⁶

Αυτή η τάση του εξωραϊσμού του Ιακώβου Β΄ δεν περιορίζεται σε αυτές τις δυο περιπτώσεις: συναντάται πολλές φορές μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, κυρίως –αλλά όχι αποκλειστικά– μέσω επινοημένων λόγων (ή διαλόγων) ή μέσω της κατασκευής πλαστών «ιστορικών» επεισοδίων. Η επίμονα «απολογητική» προσέγγιση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ και η υπερβολική μέριμνα για τον εξαγνισμό της «σκοτεινής» προσωπικότητάς του, σε συνδυασμό με τον εγκωμιαστικό τρόπο παρουσίασης των πεπραγμένων της διακυβέρνησής του, φαίνεται ότι συγκεντρώνουν την πλήρη προσοχή και φροντίδα του ιστορικού κατά την καταγραφή των συμβάντων της περιόδου 1440-1473. Έχοντας, λοιπόν, κατά νου αυτή τη διαπίστωση, φρονούμε ότι η υπερβαλλόντως φιλική και ευνοϊκή αντιμετώπιση του Ιακώβου Β΄ μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* χρειάζεται να προσεχθεί ιδιαίτερα και να τύχει ερμηνείας, διότι, το δίχως άλλο, έρχεται να ικανοποιήσει κάποια επιπρόσθετη βασική σκοπιμότητα του ιστορικού μας, εκτός δηλαδή από την καλλιέργεια απλώς και μόνο πατριωτικής περηφάνειας και αυταρέσκειας για τα κατορθώματα ενός παλιού κύπριου βασιλιά.

Προτού προχωρήσουμε στην εξέταση της αφήγησης της *Ιστορίας της Κύπρου* για τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄ υπενθυμίζουμε ότι για την εξιστόρηση των γεγονότων της περιόδου 1456-1489 βασική πηγή (πάνω στην οποία στηρίζεται ο Φλώριος) είναι η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου, ενός «συγγενούς» του. Ας σημειωθεί ότι και ο Γεώργιος Βουστρωνίος, μολονότι αναγνωρίζεται γενικά ως αμερόληπτος συγγραφέας, αφήνει κάποτε να διαφανεί η συμπάθειά του προς τον Ιάκωβο Β΄, στον στενό κύκλο του οποίου φαίνεται

²³⁴ Για τις (υπερβολικές) κατηγορίες εναντίον του Ιακώβου, βλ. Boustronios, *A Narrative*, 55 σημ. 134· Hill, *A History*, τ. 3, 557-558.

²³⁵ Bustron, *Chronique*, 8.23-9.2.

²³⁶ Βλ. ανωτέρω 3.5.3.

πως ανήκει.²³⁷ Όσον αφορά στη μέθοδο, ο Φλώριος προσεγγίζει το κείμενο του «συγγενούς» του χρονογράφου με τον ίδιο τρόπο, όπως και τις λοιπές προγενέστερες πηγές. Ο Φλώριος δηλαδή, όπως συνηθίζει, τροποποιεί το κείμενο της *Διηγήσεως* εκεί και όπου κρίνει ότι χρειάζεται, προκειμένου να εξυπηρετήσει τους στόχους του, εν προκειμένω να εξυγενίσει την ιστορική φυσιογνωμία του Ιακώβου Β΄. Για να φέρει δε σε πέρας τον ίδιο στόχο κατασκευάζει πλαστούς διαλόγους ή πλαστά επεισόδια, παίρνοντας έμπνευση από ιστορικά συμβάντα, τα οποία είναι καταγραμμένα στις πηγές του.

Έτσι, ο Φλώριος, θέλοντας να περάσει στον αναγνώστη την αντίληψη ότι ο Ιάκωβος Β΄ χαρακτηρίζονταν από το ευγενές προσόν της φρόνησης (μίας των τεσσάρων βασικών ηθικών αρετών της Αναγέννησης), γράφει για τον μέλλοντα βασιλιά, στην αρχή της εξιστορήσεως που κάνει για τα πεπραγμένα του, τη φράση «da prudente portava ogni cosa con patentia» («με φρόνηση υπέφερε [σ.σ. ο Ιάκωβος] υπομονετικά κάθε πράγμα»)²³⁸ Ας σημειωθεί ότι Φλώριος ενσωματώνει αυτή τη φράση στο κείμενο μιας παραγράφου, την οποία δανείζεται σχεδόν αυτούσια από τον Γεώργιο Βουστρώνιο.²³⁹ Στη συγκεκριμένη παράγραφο ο τελευταίος αναφέρεται σε κάποια δυσαρέσκεια του Ιακώβου, επειδή οι αυλικοί επιδίωξαν να τον απομακρύνουν από τη καθημερινή επαφή του με την αδελφή του, τη βασίλισσα Καρλόττα. Αναμφίβολα, ο ανυποψίαστος αναγνώστης διαβάζοντας το συγκεκριμένο απόσπασμα από την *Ιστορία της Κύπρου* σχηματίζει την εντύπωση ότι ο Ιάκωβος χαρακτηρίζονταν, εκτός από φρόνηση, και από εγκράτεια/νηφαλιότητα/ανεξικακία (για να θυμηθούμε μια άλλη βασική αρετή της Αναγέννησης), αφού αποφεύγει να εκδικηθεί για τις εναντίον του προσβολές.

Ακολούθως ο Φλώριος συνεχίζει στην ίδια πεπατημένη του εξαγνισμού του Ιακώβου Β΄: λίγο πιο κάτω ο ιστορικός μας, μεταφέροντας (με ελάχιστες αλλαγές) στην ιταλική γλώσσα ένα χωρίο της *Διηγήσεως*, καταγράφει ότι κάποιος προειδοποίησε τον Ιάκωβο για επικείμενη απόπειρα των αντιπάλων του να τον δολοφονήσουν εντός του κτηρίου της αρχιεπισκοπής (ο Ιάκωβος ήταν τότε «αρχιεπίσκοπος» Λευκωσίας), και, ως εκ τούτου, ο ίδιος αποφάσισε να δραπετεύσει στο εξωτερικό. Ο Φλώριος, παίρνοντας αφορμή από το κείμενο της *Διηγήσεως*, συντάσσει ένα κάπως εκτενές πρωτότυπο κομμάτι κειμένου, στο οποίο εκθέτει τα γεγονότα με τέτοιο τρόπο, ούτως ώστε να δικαιολογηθούν οι μέχρι τότε πράξεις του Ιακώβου και η φυγή του στην Αίγυπτο, συνθέτει δηλαδή ένα κείμενο απολογητικού

²³⁷ Για τον Γεώργιο Βουστρώνιο και το έργο του, βλ. ανωτέρω 2.5.2.

²³⁸ Bustron, *Chronique*, 386.25-26.

²³⁹ (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 52.15-19· Boustronios, *A Narrative*, 83 (§25).

χαρακτήρα για τον Ιάκωβο.²⁴⁰ Εν ολίγοις, εκεί ο Φλώριος παρουσιάζει τον Ιάκωβο ως θύμα αναίτιας καταδίωξης εκ μέρους των εχθρών του, παρόλο που ο ίδιος ως άτομο είχε συμπεριφερθεί στους πάντες με καλοσύνη, ότι μέχρι τότε είχε υπομείνει κάθε εξευτελισμό, αλλά το πράγμα «*haver passato li termini della patientia, anzi tra se pensava d'essere reputato vile e pusillanimo*» («ξεπέρασε κάθε όριο υπομονής, και επιπλέον [σ.σ. ο Ιάκωβος] συλλογίστηκε ότι απέκτησε φήμη άνανδρου και δειλού»).²⁴¹ Επομένως, στον «κακόμοιρο» Ιάκωβο δεν είχαν αφήσει άλλη επιλογή από τη φυγή και την αναζήτηση εκδίκησης. Και σε αυτή την περίπτωση διαπιστώνουμε ότι ο Φλώριος μπαίνει στη βάση της σύνθεσης ενός πρωτοτύπου κειμένου (πρακτική την οποία ξέρουμε ότι δεν χρησιμοποιεί πολύ συχνά, αφού συνήθως συνοψίζει ή επεξεργάζεται προγενέστερες πηγές), χάριν της «αγιοποίησης» του Ιακώβου Β'. Ας σημειωθεί ότι ο Φλώριος στο σημείο αυτό «στολίζει» με ύβρεις του τύπου «*gran ribaldo traditore*» («μέγας κακούργος προδότης») έναν από τους εχθρούς του Ιακώβου, δείχνοντας ακόμα περισσότερο τα αισθήματα λατρείας που ο ίδιος προσωπικά έτρεφε για τον τελευταίο βασιλιά του οίκου των Λουζινιανών.²⁴²

Η εμμονή του Φλωρίου να δικαιολογηθούν τα πεπραγμένα του Ιακώβου Β' δεν σταματά με τη φυγή του τελευταίου από την πρωτεύουσα. Αμέσως μετά την εξιστόρηση της φυγής, προς ευόδωση των σκοπών «αγιοποιήσεως» του Ιακώβου Β', ο Φλώριος παραθέτει το κείμενο μιας επιστολής, την οποία υποτίθεται ότι είχε απευθύνει ο Ιάκωβος προς τη βασίλισσα Καρλόττα από τις Αλυκές, λίγο πριν από την αναχώρησή του για την Αίγυπτο, προς αναζήτηση προσωπικής σωτηρίας.²⁴³ Ασφαλώς δεν χρειάζεται να πούμε ότι το κείμενο της επιστολής είναι εξολοκλήρου κατασκευασμένο από τον Φλώριο (μιας και η «επιστολή» δεν αναφέρεται σε προγενέστερες πηγές) και κινείται στο ίδιο πλαίσιο: ο Ιάκωβος επιβεβαιώνει τη βαθιά αγάπη, που τρέφει για τη βασίλισσα, και τονίζει ότι είναι άνθρωπος «*con puro cuore et animo*» («με καθαρή καρδιά και ψυχή»).²⁴⁴ Ισχυρίζεται δε, στη συνέχεια, ότι το μόνο που επιθυμούσε ήταν να κρατήσει το αξίωμα του αρχιεπισκόπου «*et haver la gratia vostra*» («και να έχω την εύνοιά σας [σ.σ. της βασίλισσας]»).²⁴⁵ Ωστόσο, οι εχθροί του δεν τον αφήνουν να ησυχάσει, και, επειδή ο ίδιος δεν έχει μάθει να ζει ως δούλος, αναγκάζεται να εκπατριστεί, αφού «*iddio mi ha fatto signor e libero*» («ο Θεός με έπλασε αφέντη και ελεύθερο»). Κλείνοντας, διαβεβαιώνει τη νεαρή βασίλισσα ότι «*io n'amaro da fratello, e*

²⁴⁰ Bustron, *Chronique*, 390.5-14. (ολόκληρη η παρεμβολή του Φλωρίου). Πρβλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 66.10-19· Boustronios, *A Narrative*, 87-88 (§35).

²⁴¹ Bustron, *Chronique*, 390.6-7. Πρβλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 66.10-19· Boustronios, *A Narrative*, 87-88 (§35)

²⁴² Bustron, *Chronique*, 390.1-2.

²⁴³ Bustron, *Chronique*, 391.6-24 (ολόκληρο το κείμενο της «επιστολής»).

²⁴⁴ Bustron, *Chronique*, 391.7.

²⁴⁵ Bustron, *Chronique*, 391.16-17.

farò per l'honor vostro» («εγώ θα σας αγαπώ ως αδελφός και θα εργάζομαι για την τιμή σας»)).²⁴⁶

Μέσω της «επιστολής» αυτής, λοιπόν, ο Φλώριος επαναλαμβάνει για πολλοστή φορά ότι ο Ιάκωβος ήταν αμέτοχος κάθε επιβουλής εναντίον της βασίλισσας, ότι ήταν έμπλεος των αρετών της φρόνησης και της αγάπης. Υποχρεώνεται δε, εκ των πραγμάτων, να αγωνιστεί, επειδή τον κυνηγούν και θέλουν να τον μετατρέψουν σε δούλο, πράγμα που του είναι αδύνατο να αποδεχτεί. Με άλλα λόγια, μέσα από την «επιστολή» ξεπροβάλλει μια αιογραφία του Ιακώβου Β', ο οποίος εμφανίζεται να εμφορείται από τις αρχές και τις αρετές των προγόνων του, που έχουν εκτεθεί πολλάκις μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπως της πίστης στον Θεό, της ανεξικακίας, της αγάπης, αλλά πάνω από όλα της με κάθε μέσο υπεράσπισης της προσωπικής αξιοπρέπειας/τιμής, οσάκις η τελευταία δέχεται προσβολή. Ο Ιάκωβος, όθεν, πανηγυρικά εγκωμιάζεται ως γνήσιο τέκνο του οίκου των Λουζινιανών, συνεχιστής των αρετών τους, και, επομένως, αναδεικνύεται κατάλληλο πρόσωπο για τον θρόνο, παρόλες τις συκοφαντίες και τις διαβολές των εχθρών του.

Η ανάγνωση του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, στη συνέχεια, αποκαλύπτει ακόμα περισσότερο το πάθος του Φλωρίου να υπερασπιστεί την υστεροφημία του Ιακώβου Β': αυτό το πάθος ήταν τόσο μεγάλο, που οδηγεί τον ιστορικό να προβαίνει σε πρακτικές, στις οποίες δεν έχει συνηθίσει τον αναγνώστη. Συγκεκριμένα, ο κύπριος ιστορικός δεν διστάζει να επικρίνει με σφοδρότητα ένα από τα συγγράμματα του πάπα Πίου Β', και αυτή είναι η μία και μοναδική περίπτωση, η οποία εντοπίζεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, όπου ο Φλώριος ασκεί κριτική σε παλιότερα ιστορικά έργα.²⁴⁷ Παρενθετικά, σημειώνουμε ότι οι σχέσεις του Ιακώβου Β' με τον πάπα Πίο Β' ήταν τεταμένες, γιατί ο ποντίφικας είχε αρνηθεί να αναγνωρίσει τον (σφετεριστή) Ιάκωβο Β' ως (νόμιμο) βασιλιά, «διότι έζεν ο δίκαιος κληρονόμος» (δηλαδή η εξόριστη βασίλισσα Καρλόττα).²⁴⁸ Τη θέση του Ιακώβου Β' έναντι του πάπα την έκανε ωσαύτως πιο δύσκολη η προτέρα «σύμπραξη» του κυπρίου βασιλιά με τους (μουσουλμάνους) Μαμελούκους. Άμεσο δε αποτέλεσμα αυτής της αντιπάθειας του πάπα Πίου Β' έναντι του Ιακώβου Β' ήταν ο ποντίφικας να αποδώσει στα γραπτά του με τα μελανότερα χρώματα τα πεπραγμένα του Ιακώβου Β'.²⁴⁹ Το πιο ενοχλητικό, όμως, κομμάτι για την υστεροφημία του Ιακώβου Β' από το σύνολο της αφηγήσεως του Πίου Β' για την κυπριακή ιστορία είναι, χωρίς αμφιβολία, η παράθεση του κειμένου του «όρκου πίστεως», που (υποτίθεται ότι) έδωσε ο κύπριος βασιλιάς στον σουλτάνο της Αιγύπτου, για να κερδίσει

²⁴⁶ Bustron, *Chronique*, 391.22-24.

²⁴⁷ Βλ. ανωτέρω 3.4.8.

²⁴⁸ (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 148.15.

²⁴⁹ Pío II, *La descrizione de l'Asia*, ff. 160v-168r (ο πόλεμος της Κύπρου).

την υποστήριξη του τελευταίου. Το κείμενο του όρκου «αποκαλύπτει» ότι ο Ιάκωβος Β΄ προέβη σε «απαράδεκτες» παραχωρήσεις προς τον σουλτάνο: ανέλαβε την υποχρέωση να πληρώνει αυξημένο φόρο υποτέλειας, να αποτρέπει τυχόν πειρατικές εξορμήσεις από την Κύπρο προς την Ανατολή και να ελευθερώσει όσους Αιγυπτίους ήταν σκλάβοι στο νησί. Για να πούμε την αλήθεια, οι συγκεκριμένες παραχωρήσεις, που έκανε ο κύπριος ηγεμόνας, δεν μπορεί να κριθούν ως ιδιαίζοντως υποτιμητικές για τον ίδιο. Ωστόσο, το λεκτικό του «όρκου», όπως τον παραθέτει ο πάπας Πίος Β΄, είναι αφάνταστα μειωτικό (εξευτελιστικό θα έλεγε κανένας) για τον Ιάκωβο Β΄, πράγμα που σίγουρα ο Φλώριος, λάτρης και υμνητής του τελευταίου λουζινιανού βασιλιά, δεν μπορούσε να υπομείνει.²⁵⁰

Ο Φλώριος, λοιπόν, βρέθηκε αντιμέτωπος, κατά τη διαδικασία της σύνθεσης της *Ιστορίας της Κύπρου*, με το ιστορικό έργο του πάπα Πίου Β΄, ο οποίος πλάσαρε στο κοινό μια εντελώς διαφορετική εικόνα (μια εντόνως αρνητικά χρωματισμένη εικόνα) για τον Ιάκωβο Β΄ από αυτήν, που ήθελε να πλασάρει ο Φλώριος. Ούτως έχοντων των πράγματων, ο ιστορικός μας ήταν υποχρεωμένος να μηχανευτεί κάτι, για να αφαιρέσει κάθε εχέγγυο εγκυρότητας από την αφήγηση του ποντίφηκα, την τόσο μειωτική για το πρόσωπο του Ιακώβου Β΄, με υπέρτατο στόχο βέβαια να διασκεδαστούν οι αρνητικές για τον Ιάκωβο Β΄ εντυπώσεις. Γι' αυτόν τον λόγο ο Φλώριος, για να απαξιώσει δηλαδή τα γραφόμενα του Πίου Β΄ για τον Ιάκωβο Β΄, επιχειρεί να αποδώσει στον ποντίφηκα ευτελή προσωπικά κίνητρα εμπάθειας κατά του κύπριου βασιλιά, έχοντας ασφαλώς ως στόχο να μειώσει την αξιοπιστία του ως ιστορικού συγγραφέα. Και για να το πετύχει αυτό ο Φλώριος δεν δείχνει κανένα ενδιασμό στο να θέσει σε κυκλοφορία μια εξολοκλήρου φανταστική ιστορία: κατηγορεί δις τον ποντίφηκα συγγραφέα ότι για λόγους προσωπικής εμπάθειας συκοφαντεί τον κύπριο βασιλιά, επειδή ο Ιάκωβος Β΄ δεν προχώρησε στη σύναψη συνοικεσίου με μία ανιψιά του.²⁵¹

Ο Φλώριος μάλιστα, σκοπίμως, αφήνει σκιές για την ηθική της επίδοξης νύφης, υπαινισσόμενος ότι ο Ιάκωβος Β΄ δεν την είχε επιλέξει, επειδή η τελευταία δεν ήταν αμέμπτου ηθικής! Αν, συνεχίζει ο Φλώριος, ο Ιάκωβος Β΄ είχε νυμφευθεί την ανιψιά του

²⁵⁰ Το κείμενο του «όρκου», βλ. Pio II, *La descrittione de l'Asia*, ff. 166v-167r. Πρβλ. Bustron, *Chronique*, 394.

²⁵¹ Ο Φλώριος αρθρώνει δυο φορές τις επικρίσεις και παρατηρήσεις του κατά του Πίου Β΄, καθώς επίσης και την ιστορία του αποτυχόντος συνοικεσίου με την ανιψιά του πάπα. Τούτη η επανάληψη είναι εξόφθαλμα ένδειξη της μεγάλης ενόχλησης, που προκαλούσε στον ιστορικό η στάση του Πίου Β΄ έναντι του Ιακώβου Β΄, βλ. Bustron, *Chronique*, 393.30-394.9 και 432.22-29. Σημειώνουμε ότι ο Peter Edbury υποθέτει ότι η ιστορία του συνοικεσίου με την ανιψιά του πάπα (που αναφέρει ο Φλώριος) οφείλεται σε «παραποιημένη ανάμνηση των διαπραγματεύσεων για τον γάμο του Ιακώβου» με κάποια πριγκίπισσα που διέμενε στη Ρώμη, προσθέτει δε ότι δεν γίνεται καμιά μνεία στα παπικά αρχεία για το θρυλούμενο συνοικέσιο του Ιακώβου με την ανιψιά του Πίου Β΄, βλ. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», 233 σημ. 163. Ακόμα και έτσι να έχουν τα πράγματα (αν δηλαδή όντως η ιστορία της «ανιψιάς» οφείλεται σε «παραποιημένη ανάμνηση»), όπως λέει ο Edbury, ισχύει η εκτίμησή μας ότι το αποτυχόν συνοικέσιο με την «ανιψιά» του Πίου Β΄ είναι πλάσμα της γραφίδας του Φλωρίου. Σε αυτή την εκτίμηση, άλλωστε, οδηγεί και η σιωπή του Γεωργίου Βουστρωνίου επί του θέματος.

πάπα, θα ήταν για τον τελευταίο «il miglior christiano del mondo» («ο καλύτερος Χριστιανός στον κόσμο»). Συγχρόνως, είναι περιττό να λεχθεί, ο Φλώριος «παραβλέπει» και στην ουσία διαγράφει την αναφορά που κάνει ο Γεώργιος Βουστρώνιος (τον οποίο είχε προ οφθαλμών ο Φλώριος) για το (πραγματικό) κίνητρο της εχθρότητας του πάπα έναντι του Ιακώβου Β΄, που ήταν, επαναλαμβάνουμε, «διότι έζεν ο δίκαιος κληρονόμος».²⁵²

Με ενδιαφέρον έρχεται να παρακολουθήσει κανείς πώς, μέσω της αφήγησης του εδώ ο Φλώριος, εκθειάζει εκ νέου τον Ιάκωβο Β΄ ως ηθικά ανώτερη προσωπικότητα (που δεν θα δεχόταν με τίποτε μια ανήθικη σύζυγο), ενώ ταυτόχρονα υποβαθμίζει από ηθικής απόψεως τον αντίπαλο του (τον πάπα), τον οποίο μάλιστα αποδοκιμάζει ως ψευδόμενο. Ο Πίος Β΄ καταδέχεται να γράφει ψεύδη, λέει περίπου ο Φλώριος, επειδή ο Ιάκωβος Β΄ έπραξε το «σωστό», μιας και, ως ενάρετος άνθρωπος, δεν νυμφεύτηκε μια γυναίκα μειωμένης ηθικής, παρόλο που ήταν ανιψιά του ίδιου του πάπα. Επομένως, ο κύριος βασιλιάς κερδίζει και πάλι την απεριόριστη εκτίμηση του αναγνώστη, αφού έβαλε την τιμή πάνω από όλα και δεν θέλησε να συνδεθεί οικογενειακώς με μια ανήθικη οικογένεια, μη διστάζοντας έτσι να θυσιάσει, για χάρη της τιμής, τα πολλά οφέλη, που θα του προσπόριζε ένας στενός συγγενικός δεσμός με τον πάπα. Ο Φλώριος, μετά που ισοπέδωσε ακόμα και το παραμικρό στοιχείο αξιοπιστίας από την αφήγηση του Πίου Β΄ για τον Ιάκωβο Β΄, καταβάλλει μια τελευταία προσπάθεια να αμαυρώσει ολοκληρωτικά την υπόληψη του Πίου Β΄ ως ιστορικού συγγραφέα, εξακοντίζοντας έναν μηδενιστικό αφορισμό για τα γραπτά του ποντίφηκα: «Sua Santità scrisse con passione» («η Αυτού Αγιότητα έγραφε παρακινούμενη από πάθη»), με άλλα λόγια, τα έργα του ποντίφηκα στερούνται αμεροληψίας, υποστηρίζει ο Φλώριος.²⁵³

Η εμμονή του Φλωρίου να εργαστεί για τον εξαγνισμό και την ανάδειξη του βίου και της πολιτείας του Ιακώβου Β΄, ως μίας των λαμπρότερων σελίδων της κυπριακής ιστορίας, τον αναγκάζει να στραφεί και σε άλλες πηγές, πλην των αφηγηματικών, καθότι οι αφηγηματικές πηγές που ο ιστορικός είχε στη διάθεσή του, εκ των πραγμάτων, ήταν είτε ελλιπείς ως προς τις λεπτομέρειες (*Διήγησις* Γεωργίου Βουστρώνιου) είτε εχθρικά διακείμενες έναντι του τελευταίου βασιλιά (ιστορικά έργα του πάπα Πίου Β΄). Με αυτά τα δεδομένα ο Φλώριος

²⁵² (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 148.15. Ο Πίος Β΄ έτρεφε αισθήματα θαυμασμού, συμπάθειας και οίκτου προς την εξόριστη βασίλισσα Καρλόττα, με την οποία ο ίδιος είχε συναντηθεί στη Ρώμη το 1461. Η μεταξύ τους συνδιάλεξη, κατά την οποία η Καρλόττα περιέγραψε πιθανόν με υπερβολικούς όρους την ανοχή του Ιακώβου Β΄ απέναντι στις ακρότητες (λ.χ. βίαιοι εξισλαμισμοί) των Μαμελούκων στην Κύπρο εναντίον των Χριστιανών, ίσως να εξηγεί εν μέρει και το μένος του ποντίφηκα εναντίον του κυπρίου βασιλιά. Σχετικά με την επίσκεψη της Καρλόττας στον Πίο Β΄, βλ. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζιτιανοί (1432-1489)», 216-217· Hill, *A History*, τ. 3, 582-583.

²⁵³ Bustron, *Chronique*, 394.8-9. Όντως η αξιοπιστία του Πίου Β΄ είναι αμφίβολη, και αυτή είναι και η ετυμηγορία των σύγχρονων μελετητών, βλ. Piccolomini, *Europe*, 35-36. Συνεπώς, ο Φλώριος έχει κάποιο δίκιο, όταν σημειώνει ότι ο Πίος Β΄ «γράφει παρακινούμενος από πάθη», αλλά μήπως και ο ίδιος ο κύριος ιστορικός δεν γράφει κάτω από το κράτος προσωπικού πάθους;

υποχρεώνεται να καταφύγει σε αρχειακές πηγές και μαρτυρίες. Υπενθυμίζουμε ότι ο Φλώριος συγκέντρωνε τα εύσημα των συγχρόνων του για τη βαθιά του γνώση όσον αφορά στη χρήση και στην εκμετάλλευση των κυπριακών αρχείων, άλλωστε κατά καιρούς είχε διατελέσει γραμματέας του βασιλικού Σεκρέτου, όπως είδαμε και πιο πάνω. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο, ότι ο Φλώριος μόνο σε ελάχιστες περιπτώσεις (όχι αριθμητικά περισσότερες από τέσσερις, οι δυο από τις οποίες αφορούν τον Ιάκωβο Β΄) προστρέχει σε αρχειακές πηγές, κατά τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*. γενικά προτιμά να προσκολλάται σε προγενέστερες αφηγηματικές πηγές.²⁵⁴ Εν πάση περιπτώσει, το γεγονός και μόνον ότι ο Φλώριος υποκύπτει ξανά στην ανάγκη να «κλοξοδρομήσει» από τον συνήθη τρόπο εργασίας του (ο οποίος, όπως έχουμε πει, επικεντρώνεται στην «επεξεργασία» αφηγηματικών πηγών) και αναζητεί αρχειακό υλικό για την ανασύνθεση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄, δείχνει για μια ακόμη φορά το μέγεθος της εκτίμησης και της λατρείας, με τις οποίες ο ιστορικός μας περιβάλλει τον τελευταίο βασιλιά του οίκου των Λουζινιανών.

Το πρώτο κείμενο «αρχειακού» χαρακτήρα, που εμφανίζεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, και το οποίο σχετίζεται με τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄, είναι το κείμενο της συμφωνίας παράδοσης της Αμμοχώστου στον κύπριο βασιλιά το 1464 (η Αμμόχωστος κατεχόταν από τους Γενουάτες από το 1374).²⁵⁵ Η πράξη της παράδοσης της πόλης συνιστά αφ΄ εαυτής, χωρίς αμφιβολία, ένα εκπληκτικό κατόρθωμα, επειδή, τοιουτοτρόπως, αποκαταστάθηκε η εδαφική ακεραιότητα του Κυπριακού Βασιλείου μετά από έναν αιώνα περίπου· δεν πρέπει να λησμονούμε, άλλωστε, ότι όλοι οι λουζινιανοί βασιλιάδες, από του Πέτρου Β΄ μέχρι και του Ιωάννη Β΄, του πατέρα του Ιακώβου, προχώρησαν σε πολλές αποτυχημένες πολεμικές απόπειρες προς ανάκτηση της Αμμοχώστου. Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι για κάποιο ανεξήγητο λόγο, η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου παραμένει σιωπηλή ως προς τις λεπτομέρειες της ανάκτησης της Αμμοχώστου· η *Διήγησις* σημειώνει λακωνικά μόνο την ημερομηνία παράδοσης της πόλης.²⁵⁶ Ο Φλώριος, λοιπόν, κατά την πορεία συνθέσεως της *Ιστορίας της Κύπρου*, σίγουρα βρέθηκε αντιμέτωπος με αυτό το δυσάρεστο δεδομένο. Έτσι, αναπόδραστα, ανέτρεξε στα αρχεία (και, προφανώς, κοπίασε αρκετά) αναζητώντας πληροφορίες για τον άθλο του ήρωά του, την ανάκτηση της Αμμοχώστου, έναν άθλο μέχρι της στιγμής εκείνης ανιστόρητο στις ντόπιες αφηγηματικές πηγές. Τύχη τη αγαθή, μπόρεσε

²⁵⁴ Για την προσφυγή του Φλωρίου σε αρχειακές πηγές, βλ. ανωτέρω 2.4.6.3, 2.5.3 και 3.4.7.

²⁵⁵ Το κείμενο της συμφωνίας, βλ. Bustron, *Chronique*, 412.1-416.8. Για μια συζήτηση των ιστορικών ζητημάτων γύρω από την παράδοση της Αμμοχώστου, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 589-591. Ο Edbury επισημαίνει ότι μόνο ο Φλώριος διασώζει το κείμενο της συνθήκης παράδοσης της Αμμοχώστου στον Ιάκωβο Β΄, βλ. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», 219 σημ. 124.

²⁵⁶ (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 134.11 και 393· Boustronios, *A Narrative*, 112 (§87). Έχουν διατυπωθεί διάφορες εικασίες για τον λόγο που ο Γεώργιος Βουστρωνιος παραμένει σιωπηλός για τα γεγονότα γύρω από την πτώση της Αμμοχώστου, σχετικά, βλ. Boustronios, *A Narrative*, 56.

να εντοπίσει το αυθεντικό κείμενο της συνθήκης, που συμφωνήθηκε μεταξύ Ιακώβου Β΄ και των γενοατικών αρχών κατοχής της Αμμοχώστου για την παράδοση της Αμμοχώστου στους Λουζινιανούς, και να το συμπεριλάβει αυτούσιο στην *Ιστορία της Κύπρου*. Αναμφίβολα, η συμπερίληψη του κειμένου της συμφωνίας της παράδοσης της Αμμοχώστου εντός του έργου θα γέμιζε με αισθήματα ικανοποίησης τον Φλώριο, τον ακούραστα εργαζόμενο προς αποκατάσταση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄, γιατί το επίσημο αυτό κείμενο συνιστά την έμπρακτη (και αναμφισβήτητη) απόδειξη (και έναντι της «κακοήθειας» του Πίου Β΄) ότι ο Ιάκωβος Β΄ ήταν ένας μέγας ηγεμόνας. Από την άλλη, το υψηλό επίπεδο επιστημότητας, που διακρίνει το κείμενο της συνθήκης, με αναφορές σε συμβολαιογράφους, αξιωματούχους, μάρτυρες κλπ. εξυπηρετεί και τον γενικότερο στόχο του ιστορικού να αποδώσει μια εικόνα εξαιρετικής λαμπρότητας στη βασιλεία των Λουζινιανών και, ταυτόχρονα, να καλλιεργήσει αισθήματα περηφάνειας και νοσταλγίας για «τις παλιές καλές μέρες».

Το δεύτερο κείμενο αρχαικού χαρακτήρα, που ο Φλώριος συμπεριλαμβάνει στην *Ιστορία της Κύπρου*, είναι ένας εκτενής κατάλογος των διαφόρων δωρεών, τις οποίες, σύμφωνα με τον ιστορικό, έκανε ο Ιάκωβος Β΄ σε υποστηρικτές του, ντόπιους και επήλυδες, που κατείχαν (ή απέκτησαν) την ιδιότητα του ευγενούς.²⁵⁷ Ας σημειωθεί ότι το συγκεκριμένο κείμενο (ο κατάλογος των δωρεών δηλαδή) δεν είναι κάποιο παλαιό επίσημο έγγραφο, όπως το προηγούμενο που είδαμε (της συνθήκης παράδοσης της Αμμοχώστου), το οποίο απλώς ο ιστορικός ανέσυρε από τα κρατικά αρχεία. Απεναντίας, ο κατάλογος των δωρεών είναι ένα πρωτότυπο κείμενο, το οποίο συνέταξε ο ίδιος ο Φλώριος, συνάγοντας υλικό από διάφορα παλαιά παραχωρητήρια έγγραφα. Χωρίς αμφιβολία, ο λόγος για τον οποίο ο Φλώριος μπήκε στον μπελά της σύνταξης του συγκεκριμένου καταλόγου είναι για να δημιουργήσει ευνοϊκά συναισθήματα στους (ευγενείς) αναγνώστες του έναντι του βασιλιά Ιακώβου Β΄, με το να εξάρει την «απλοχεριά» του εν λόγω βασιλιά να μοιράζει ιδιοκτησίες στους ευγενείς προγόνους τους (αρκετές οικογένειες ευγενών από τις αναγραφόμενες στον κατάλογο των δωρεών μεσουρανούσαν στην κυπριακή κοινωνία του 1560). Παράλληλα, δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ο εκθειασμός της υπέρμετρης γενναιοδωρίας του Ιακώβου Β΄ έναντι των κυπρίων ευγενών έρχεται να εξυπηρετήσει και έναν άλλο σκοπό: να ενεργοποιήσει κατά κάποιο τρόπο τα αντιβενετικά ανταντακλαστικά των κυπρίων ευγενών, επειδή οι «ξένοι» Βενετοί, σε αντίθεση με τους «δικούς μας» βασιλιάδες, δεν ήταν τόσο ευνοϊκά διακείμενοι ή γενναιόδωροι προς τους κυπρίους ευγενείς (οι Βενετοί δεν χάριζαν

²⁵⁷ Τον κατάλογο των δωρεών/παραχωρήσεων, βλ. Bustron, *Chronique*, 417.28-424.19. Επίσης, βλ. τις παρατηρήσεις του Edbury «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», 224.

χωριά στους κυπρίους ευγενείς, αλλά τα εκμίσθωναν ή τα πουλούσαν στους τελευταίους). Επισημαίνουμε, βεβαίως, ότι ο κατάλογος του Φλωρίου πάσχει από πλευράς εγκυρότητας, ορισμένα δε «προβληματικά» σημεία (όπως το ότι σε κάποια χωριά εμφανίζονται πέραν του ενός ιδιοκτήτες) προκαλούν ερωτηματικά, για τα οποία ο ιστορικός προσπαθεί ανεπιτυχώς να καθησυχάσει τον αναγνώστη· εν πάση περιπτώσει, η σκοπιμότητα, την οποία εξυπηρετεί ο κατάλογος των δωρεών, εγείρει εύλογες υποψίες ως προς τον βαθμό της γνησιότητάς του.²⁵⁸

Ο κατάλογος των φερόμενων ως δωρεών του Ιακώβου Β΄ χρησιμοποιείται από τον Φλώριο, για να προλειάνει το έδαφος, ούτως ώστε ο ιστορικός να μας διηγηθεί, στη συνέχεια, μια ιστορία, που στοχεύει στον παραπέρα εξαγνισμό του Ιακώβου Β΄. Η ρομαντική διήγηση, που ακολουθεί τον κατάλογο των δωρεών μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, έρχεται να «επιβεβαιώσει», όπως θα δούμε, με κατηγορηματικό τρόπο αφενός το λυσιτελές της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ για τους ευγενείς και αφετέρου να προβάλλει ως γιγάντεια την προσωπικότητα του τελευταίου βασιλιά του οίκου των Λουζινιανών.²⁵⁹ Γράφει, λοιπόν, ο Φλώριος: ο βασιλιάς Ιάκωβος Β΄, εξαιτίας της υπερβολικής απλοχεριάς του να διανέμει δεξιά και αριστερά τα υπάρχοντά του (χωριά κλπ.), βρέθηκε, ξαφνικά, με πολύ περιορισμένους οικονομικούς πόρους, σε βαθμό μάλιστα που ο ίδιος «restò povero» («έμεινε φτωχός») και «non haveva ne da viver ne da pagar li soi stipendiati» («δεν είχε χρήματα, ούτε για να ζήσει, ούτε για να πληρώσει τον μισθοφορικό στρατό του»)²⁶⁰ Ο Ιάκωβος Β΄, συνεχίζει ο Φλώριος, για να επιλύσει τα οικονομικά του προβλήματα, δεν πήρε κάποια μέτρα μονομερώς (όπως λ.χ. επιβολή φόρων ή κατασχέσεις χωριών), αν και είχε αυτή τη δυνατότητα, αλλά απευθύνθηκε στο συμβούλιο των ευγενών (προφανώς την Υψηλή Αυλή του Βασιλείου;), έτσι ώστε να εξευρεθεί λύση στο πρόβλημα. Οι ευγενείς εξέτασαν το ζήτημα, λαμβάνοντάς υπόψιν «la desterità del re, la prudentia, la magnanimità sua» («την ευφύια του βασιλιά, τη φρόνηση και τη μεγαλοσύνη του»), καθώς επίσης και το γεγονός ότι ο βασιλιάς απέφυγε να επιβάλει (αυθαίρετους) φόρους και εξακολουθούσε να τηρεί «le leggi e assise del regno» («τους νόμους και τις Ασσίζες του Βασιλείου»)²⁶¹ Εν τέλει, οι ευγενείς έδωσαν την πιο κάτω απόκριση στον βασιλιά, η οποία επαναλαμβάνει, κατά κάποιο τρόπο, το πόσο ωφέλιμη (και έμπλεη κάθε αρετής) υπήρξε για τον τόπο η βασιλεία του Ιακώβου Β΄: «voi, signor, havete aquistato con la felicità vostra, così la prudentia, et valorosità vostra,

²⁵⁸ Για τις δικαιολογίες του Φλωρίου ως προς την εγκυρότητα του καταλόγου, βλ. Bustron, *Chronique*, 424.20-25. Κάπως προβληματικό, αν και «πολύτιμο», φαίνεται να θεωρεί τον συγκεκριμένο κατάλογο των παραχωρήσεων και ο Γιώργος Κεχαγιόγλου, βλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 397.

²⁵⁹ Ολόκληρη τη (ρομαντική) διήγηση της «πενίας» του Ιακώβου Β΄, βλ. Bustron, *Chronique*, 424.26-425.26.

²⁶⁰ Bustron, *Chronique*, 424.26-425.1.

²⁶¹ Bustron, *Chronique*, 425.6-10.

e la dignità del regno, et l'honore, et la robba della quale havete volute usar liberaliter in poi» («εσείς, κύριε, έχετε ανακτήσει τόσο με την καλή σας τύχη, όσο και με τη φρόνηση και με την αντρείοσύνη σας, και το κύρος, και την τιμή του Βασιλείου, και με τα υπάρχοντα σας, τα οποία θελήσατε να χαρίσετε απλόχερα σε μας»). Στη συνέχεια οι ευγενείς είπαν στον βασιλιά ότι, επειδή οι ίδιοι δεν θέλουν να φανούν «ingrati» («αχάριστοι»), έχει το ελεύθερο να κάνει ότι νομίζει με τα υπάρχοντα και τα εισοδήματά τους, τα αφήνουν όλα «alla bona conscientia e sapientissimo giudicio del nostro signore» («στην καλή συνείδηση και στη σοφότετη κρίση του κυρίου μας»)²⁶².

Μέσω των ευγενών, μιλά ασφαλώς ο Φλώριος, ο οποίος, δεν χάνει την αφορμή να αποδυθεί σε ύμνους υπέρ του Ιακώβου Β', θα λέγαμε ότι στάζει μέλι το στόμα του, όταν αναφέρεται στον Ιάκωβο Β'. Μας δίνεται ξανά στο συγκεκριμένο χωρίο της *Ιστορίας της Κύπρου* η ευκαιρία να αποτιμήσουμε το μέγεθος της λατρείας, με την οποία ο ιστορικός μας περιβάλλει τον Ιάκωβο Β'. Ο Φλώριος τον εκθειάζει ως έχοντα τιμή και ως έχοντα τις βασικές ηθικές αρετές της Αναγέννησης, ήτοι τις αρετές της φρόνησης και της ανδρείας. Συγχρόνως, ο Ιάκωβος αποδεικνύεται πάνυ γενναιόδωρος με τους υποτελείς του, όπως απαιτούσε ο κώδικας τιμής της μεσαιωνικής ιπποσύνης.²⁶³ Από την άλλη, οι ευγενείς (πρόγονοι των ευγενών του 1560, στους οποίους ο Φλώριος απευθύνει την *Ιστορία της Κύπρου*) τηρούν απαρέγκλιτα τον κώδικα τιμής της αριστοκρατίας της Αναγέννησης: απεχθάνονται την αχαριστία.

Ο βασιλιάς έπειτα, γράφει ο Φλώριος, ευαρεστούμενος, προφανώς, με την απόφαση των ευγενών, επέβαλε φορολογίες και ανέκτησε κάποια χωριά και κάποιες ιδιοκτησίες. Ωστόσο, λίγο καιρό αργότερα, ο βασιλιάς επέστρεψε πίσω στους πρώην κατόχους τους τα χωριά και τις ιδιοκτησίες, ενώ παραχώρησε και επιπρόσθετες απαλλαγές από τους φόρους. Κατ' αυτόν τον τρόπο περατώνεται η όλη διήγηση της «απλοχεριάς» του Ιακώβου Β' που παραδίδει η *Ιστορία της Κύπρου*. Στον σημερινό αναγνώστη, όμως, που διαβάσει από την αρχή μέχρι το τέλος αυτή την τόσο ρομαντική και «αγιογραφικού» χαρακτήρα διήγηση (με εμφανή την υφή παραμυθιού) περί της γενναιοδωρίας του Ιακώβου Β', εύλογα εγείρεται η απορία: υπάρχει, όντως, ίχνος αλήθειας σε αυτήν την ιστορία, που μας πλασάρει ο Φλώριος;

Πρώτα πρώτα πρέπει να ειπωθεί ότι η ιστορία αυτή δεν επιβεβαιώνεται από καμία σύγχρονη πηγή. Επιπλέον, ο κατεβατός των κοσμητικών επιθέτων και ο υπέρμετρος επαινετικός λόγος υπέρ του Ιακώβου Β' μειώνουν σίγουρα τον βαθμό της αξιοπιστίας της συγκεκριμένης διηγήσεως. Δεν είναι, όμως, μόνο αυτά: το σύνολο της διηγήσεως, πρέπει να λεχθεί,

²⁶² Bustron, *Chronique*, 425.11-19.

²⁶³ Βλ. ανωτέρω 3.5.2.

αντιστρατεύεται τη λογική: λ.χ. πώς ο –ομολογουμένως– τόσο ευφυής Ιάκωβος Β΄ δεν είχε καταλάβει εγκαίρως ότι στο τέλος θα «έμενε φτωχός», με την πολιτική των συνεχών παραχωρήσεων, έτσι ώστε να επιχειρήσει νωρίτερα να αλλάξει ρότα; Από απόψεως λογικής πάσχει, ωσαύτως, και η αναφορά του Φλωρίου ότι ο Ιάκωβος Β΄ πήρε για σύντομο χρόνο κάποιες περιουσίες και τις επέστρεψε (σχεδόν αμέσως) στους κατόχους τους ή ότι επέβαλε φόρους και αμέσως μετά τους αναίρεσε· μα, καλά, θα διερωτούνταν κάποιος, τόσο ραγδαία βελτιώθηκαν τα οικονομικά του κυπρίου βασιλιά, που δεν χρειάζονταν πλέον ο ίδιος φόρους και προσωπική περιουσία;

Όθεν, έχουμε την άποψη ότι οι πιο πάνω συλλογισμοί επαρκούν, για να κατεβάσουν στο ναδίρ την αξιοπιστία της όλης διηγήσεως του Φλωρίου περί της γενναιοδωρίας του Ιακώβου Β΄. Εντούτοις, έχουμε να προσθέσουμε και ένα άλλο στοιχείο, που δίνει, κατά τη γνώμη μας, τη χαρακτηριστική βολή στην αξιοπιστία της διηγήσεως αυτής. Επισημαίνουμε εδώ ότι τη ρομαντική ιστορία κάποιου βασιλιά, ο οποίος μοίρασε όλα τα υπάρχοντά του στους συμπολεμιστές του και στο τέλος έμεινε περίπου πένης ο ίδιος, δεν την ακούμε για πρώτη φορά· την έχουμε ξανακούσει: ο Πλούταρχος, στη βιογραφία που έγραψε για τον Μέγα Αλέξανδρο, ιστορεί ότι, προτού ο μακεδόνας στρατηλάτης αναχωρήσει για την εκστρατεία της Ασίας, δώρισε στους συντρόφους του ολόκληρη την προσωπική (και βασιλική) του περιουσία (από ακίνητα μέχρι δασμούς λιμανιών!), κρατώντας για τον εαυτό του μόνο την «ελπίδα».²⁶⁴ Δεν πρέπει, λοιπόν, να υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η διήγηση για τη γενναιοδωρία του Ιακώβου Β΄, έτσι όπως αυτή καταγράφεται στην *Ιστορία της Κύπρου*, είναι καθ' ολοκληρίαν πλαστή και «δανεισμένη» από το προαναφερθέν σύγγραμμα του Πλουτάρχου (το οποίο άλλωστε είδαμε ότι ο Φλώριος γνωρίζει καλά, αφού το είχε χρησιμοποιήσει προηγουμένως).²⁶⁵

Στη συνέχεια ο Φλώριος κλείνει τη «μυθιστορηματική» διήγηση της γενναιοδωρίας του Ιακώβου Β΄, εγκωμιάζοντας εκ νέου την προσωπικότητα του τελευταίου βασιλιά «*veramente questo re, si come era giusto, savio, liberale, humano e fortunato, s'havesse ancho moderato nella libidine, saria stato perfetto re e glorioso al mondo*» («και, πράγματι, αυτός ο βασιλιάς, έτσι που ήταν δίκαιος, σοφός, φιλελεύθερος, φιλόανθρωπος και τυχερός, αν είχε δε χαλιναγωγήσει τη λαγνεία του, θα είχε υπάρξει ο πιο τέλειος και ο πιο ένδοξος βασιλιάς

²⁶⁴ Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος*, 15. Ας σημειωθεί ότι ο πολυμαθής Gianfrancesco Loredano εντόπισε την ομοιότητα της «φιλόανθρωπης» διαγωγής του Ιακώβου Β΄ (όπως παρουσιάζεται στη βασική πηγή του Loredano, τον Φλώριο) με εκείνη του Αλέξανδρου, βλ. Loredano, *Historie*, 711.

²⁶⁵ Ο Φλώριος αναφέρει ότι χρησιμοποιεί τον Πλούταρχο (δηλαδή τον *Bio* του Αλεξάνδρου, αν και ο κύριος ιστορικός δεν προσδιορίζει τον τίτλο του έργου του Πλουτάρχου που χρησιμοποιεί) ως πηγή, βλ. Bustron, *Chronique*, 41.22. Επίσης, βλ. ανωτέρω 2.3.2.

στον κόσμο».²⁶⁶ Τα λόγια αυτά συνιστούν έναν ουρανομήκη ύμνο προς δόξα του Ιακώβου Β΄. Είναι φανερό ότι ο Φλώριος θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε ότι ο Ιάκωβος Β΄ είχε όλα τα χαρίσματα, τα προτερήματα και τις αρετές του κόσμου· το μόνο ψεγάδι, θα λέγαμε, που ο ιστορικός καταλογίζει στον Ιάκωβο Β΄, ήταν η λαγνεία. Αυτήν την τελευταία ο Φλώριος την αναφέρει αναγκαστικά, δεν μπορεί να τη διαγράψει, γιατί τη χρειάζεται πιο κάτω, αφού θα μας την προβάλει ως το αίτιο της περίφημης συνωμοσίας για τη δολοφονία του Ιακώβου Β΄.

Μέχρι στιγμής ο Φλώριος, υπενθυμίζουμε, συνελήφθη πολλάκις να αναλώνεται σε μυθοπλασίες και να μετατρέπει την ιστορία σε μυθιστορία, όποτε κρίνει ότι τούτο εξυπηρετεί τους σκοπούς του. Εκεί, ωστόσο, που πραγματικά η ικανότητα του Φλωρίου να μηχανεύεται μυθεύματα (και να τα εντάσσει οργανικά στην ιστορική αφήγηση) ξεπερνά κάθε προηγούμενο είναι στην αφήγηση των γεγονότων της συνωμοσίας κατά της ζωής του βασιλιά Ιακώβου Β΄. Πρέπει να σημειώσουμε ότι το ιστορικό της συνωμοσίας, η σύλληψη των συνωμοτών και η εκτέλεση των πιο πολλών από αυτούς εκτίθενται με συνοπτικό τρόπο στη *Διήγηση* του Γεωργίου Βουστρώνιου. Ο Φλώριος, μολονότι ακολουθεί κατά πόδας το κείμενο της *Διηγήσεως* ως προς την αλληλουχία και τη σειρά των γεγονότων, εντούτοις παρεμβάλλει μέσα στην ιστορική αφήγηση επεισόδια και πληροφορίες «πικάντικης» υφής, οι οποίες δεν ανευρίσκονται στον Γεώργιο Βουστρώνιο. Για αυτά τα «επιπρόσθετα» στοιχεία ο Φλώριος αποτελεί τη μοναδική πηγή, πράγμα που εγείρει εύλογα ερωτήματα ως προς την πηγή προελεύσεως των πληροφοριών του, αλλά και υποψίες ως προς την αξιοπιστία της περί τη συνωμοσία αφηγήσεως του ιστορικού μας. Δεν είναι ανάγκη να επαναλάβουμε ότι και μέσα από την εξιστόρηση των γεγονότων της συνωμοσίας ο Φλώριος καταβάλλει, για μια ακόμη φορά κάθε προσπάθεια, έτσι ώστε να εξάρει τα υψηλά χαρίσματα και προτερήματα του Ιακώβου Β΄, να αναδείξει τη μακροθυμία και την ανεξικακία (μορφές της εγκράτειας/μετριοπάθειας/νηφαλιότητας, μιας των τεσσάρων βασικών αρετών), με τις οποίες ήταν «προικισμένος» ο χαρακτήρας του.

²⁶⁶ Bustron, *Chronique*, 425.27-29. Παρουσιάζει –φρονούμε– ενδιαφέρον να αναφερθεί εδώ ότι ο Loredano, παρόλο που η αφήγησή του για τα πεπραγμένα του Ιακώβου Β΄ βασίζεται στον Φλώριο, ξεπερνά κατά πολύ τον κύριο ιστορικό σε επαίνους υπέρ του Ιακώβου Β΄. Ο Loredano (προφανώς επηρεασμένος από το «δημοκρατικό» περιβάλλον της Βενετίας του 17^{ου} αιώνα) κατασκευάζει ένα προφίλ «φιλολαϊκού» ηγέτη για τον Ιάκωβο Β΄, εξαιρεί το ήθος, τη δημοκρατικότητα και το φιλελεύθερο του χαρακτήρα του, αλλά επιπλέον τονίζει το βαθύ και ειλικρινές ενδιαφέρον του βασιλιά αυτού υπέρ της ευημερίας των υπηκόων του, σχετικώς βλ. Loredano, *Historie*, 709-710 (Κυπριανού, *Ιστορία*, 237). Τη σχετική αφήγηση του Loredano επαναλαμβάνει (με προσθαφαιρέσεις) ο Dominique Jauna, *Histoire*, τ. 2, 1014-1015. Ο Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. 1, Λάρνακα 1910, 915-916, επίσης εκφράζεται πολύ θετικά γι' αυτό που ο ίδιος αποκαλεί «ελευθεριότης Ιακώβου», ενώ ο Hill, *A History*, τ. 3, 646-647, φρονίμως, εκφράζει επιφυλάξεις για τον βαθμό αξιοπιστίας των διηγήσεων αυτών.

Περί το 1470 εξυφάνθηκε, λοιπόν, συνωμοσία για τη δολοφονία του βασιλιά Ιακώβου Β΄. Σύμφωνα με τον Γεώργιο Βουστρώνιο, το ιστορικό της συνωμοσίας έχει ως εξής: οι επίδοξοι δολοφόνοι (αναφέρονται τα ονόματα μερικών) ήταν σφόδρα δυσαρεστημένοι με τον βασιλιά είτε γιατί «ο ρε τζακ επολόμαν πολλά κακά και περισσές αντροπές τους κυπριώτες» είτε γιατί τους είχε αφαιρέσει την ιδιοκτησία κάποιων χωριών είτε γιατί τους είχε προσβάλει σε θέματα προσωπικής τιμής (που δεν καταγράφονται). Ως «εμπνευστής» της συνωμοσίας φέρεται ο «Καρτσεράς ο Χίμης». Ένας, όμως, από εκείνους που είχαν αποκτήσει γνώση της συνωμοσίας, ο Ιάκωβος εκ Μάλτας (Giacomo Maltese), άνθρωπος πιστός στον Ιάκωβο Β΄, έτρεξε και τα ανέφερε όλα καταλεπτώς στον βασιλιά «και αληθεία και ψέματα»: ο Γεώργιος Βουστρώνιος, δηλαδή, αφήνει να διαφανεί ότι τα αφορώντα τη συνωμοσία ειπώθηκαν στον βασιλιά μάλλον κατά τρόπο υπερβολικό και «παραφουσκωμένο». Έπειτα ο βασιλιάς, «την Κερεκίη ... εποίκεν μούστραν τζενεράλ» (η τελευταία ήταν κάτι σαν γενική στρατιωτική επιθεώρηση, όπου οι ευγενείς παρουσίαζαν και παρέδιδαν τα πολεμικά άλογα, τα οποία έθεταν έκτοτε στη διάθεση του βασιλιά),²⁶⁷ και δυο μέρες μετά, διέταξε τη σύλληψη των φερόμενων ως συνωμοτών (γίνεται λόγος για λιγότερα από δέκα πρόσωπα, μεταξύ αυτών οι Μπαλιάν ντε Νόρες και Δημήτριος Βουστρώνιος). Μετά που οι συλληφθέντες συνωμότες οδηγήθηκαν ενώπιόν του, ο βασιλιάς διέταξε να θανατωθούν πάραυτα. Τρία πρόσωπα εκτελέστηκαν λίγο αργότερα, ωστόσο η μητέρα του βασιλιά και πλήθος συγγενών, που, εν τω μεταξύ, είχαν συρρεύσει έξω από το παλάτι, πίεσαν τον βασιλιά να μην επιμείνει στις εκτελέσεις. Έτσι, μερικοί από τους συνωμότες σώθηκαν αλλά παρέμειναν σιδηροδέσμιοι. Αυτή είναι σε γενικές γραμμές η έκθεση του Γεωργίου Βουστρωνίου για τα συμβάντα της συνωμοσίας. Κατά τα φαινόμενα ο Γεώργιος Βουστρώνιος δεν αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο συμβάν, δεν καταγράφει καν ποιος ήταν ο επικεφαλής της συνωμοσίας, ούτε και αναφέρει οποιαδήποτε (έμπρακτη) απόπειρα των φερόμενων ως συνωμοτών να δολοφονήσουν τον βασιλιά.²⁶⁸

Στην *Ιστορία της Κύπρου*, όμως, η εκδοχή του Φλωρίου για τα γεγονότα της συνωμοσίας καταλαμβάνει πολύ μεγαλύτερη έκταση από ότι η περί τούτων εκδοχή του «συγγενούς» του ιστορικού, του Γεωργίου Βουστρωνίου. Όπως έχει λεχθεί παραπάνω, η σχετική αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* περιέχει πολλές επιπρόσθετες «περίεργες» λεπτομέρειες και επεισόδια, που αναπτύσσονται με τη μορφή στιχομυθιών ή λόγων/διαλόγων, μάλλον σε μια προσπάθεια να δοθεί εκ μέρους του Φλωρίου μεγαλύτερη βαρύτητα και ένταση στη

²⁶⁷ Για τον θεσμό της *mostra generale*, βλ. G. Grivaud – A. Papadaki, «L’Institution de la *mostra generale* de la cavalerie féodale en Crète et en Chypre vénitiennes durant le XVIe siècle», *Studi Veneziani* n.s. 12 (1986), 165-199.

²⁶⁸ Το ιστορικό της συνωμοσίας, κατά τον Γεώργιο Βουστρώνιο, βλ. (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 138.18-148.8· Boustronios, *A Narrative*, 114-117 (§§93-95).

συγκεκριμένη αφήγηση, αλλά και να επιτευχθεί το βασικό μέλημα του ιστορικού: η «αγιοποίηση» του Ιακώβου Β΄ (και ευρύτερα της δυναστείας και της περιόδου των Λουζινιανών).

Σύμφωνα με τον Φλώριο, η αιτία της συνωμοσίας οφείλεται σε ερωτοδουλειές του βασιλιά, που ενόχλησαν κάποιους. Η διαγωγή, όμως, του βασιλιά «come giovane ... era scusabile, perchè non era ancora maritato» («ως νεαρού ... ήταν συγχωρητέα, επειδή δεν ήταν ακόμη νυμφευμένος»), δικαιολογείται ο Φλώριος.²⁶⁹ Παρατηρούμε εδώ ότι οι σοβαρές μομφές της *Διηγήσεως*, η οποία υποβάλλει ότι οι άδικες πράξεις αφαίρεσης ιδιοκτησίας και η κακομεταχείριση των Κυπρίων εκ μέρους του Ιακώβου Β΄ ήταν (μάλλον βασικά) τα αίτια της εναντίον του συνωμοσίας, διαγράφονται από την *Ιστορία της Κύπρου*, γιατί ασφαλώς αμαυρώνουν την εικόνα του Ιακώβου Β΄. Το μόνο ψεγάδι, λοιπόν, το οποίο, κατά τον Φλώριο, μπορούσε να καταλογισθεί στον βασιλιά και το οποίο οδήγησε στην εναντίον του συνωμοσία, ήταν οι ερωτοδουλειές, οι οποίες αποδίδονται σε νεανική φιληδονία! Ας σημειωθεί ότι περιέργως στον Φλώριο εμπνευστής της συνωμοσίας φέρεται να ήταν ο Μπαλιάν ντε Νόρες και όχι ο «Καρτσεράς ο Χίμης», όπως στον Γεώργιο Βουστρώνιο.²⁷⁰ Πάντως, ο «Καρτσεράς ο Χίμης» συναντάται στην αφήγηση του Φλωρίου: παρουσιάζεται να λαμβάνει μέρος στη συνωμοσία και να μυεί σε αυτήν και τον Ιάκωβο εκ Μάλτας (στην αφήγηση, όμως, της «μύησης» του Ιακώβου εκ Μάλτας ο Φλώριος αντιγράφει επί λέξει τη *Διήγησίν*).²⁷¹

Στη συνέχεια, κατά τον Φλώριο, οι συνωμότες στήνουν ενέδρα, για να δολοφονήσουν τον βασιλιά κοντά στο χωριό Αγρίδια, κάπου στον δρόμο της επιστροφής του από την Αμμόχωστο στη Λευκωσία. Το σχέδιο των συνωμοτών απέτυχε, επειδή το πρόσωπο, στο οποίο είχαν αναθέσει να τους ειδοποιήσει για την άφιξη του βασιλιά στο σημείο της ενέδρας, αμέλησε να το πράξει, και, έτσι, οι επίδοξοι βασιλοκτόνοι γύρισαν άπραγοι στη Λευκωσία. Πρέπει να αναφερθεί εδώ ότι το επεισόδιο της αποτυχημένης απόπειρας κατά της ζωής του Ιακώβου Β΄ δεν αναφέρεται καθόλου στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρώνιου και είναι, προφανώς, κατασκευή της γόνιμης φαντασίας του Φλωρίου, για λόγους, τους οποίους θα εξηγήσουμε παρακάτω.²⁷²

²⁶⁹ Bustron, *Chronique*, 425.30-426.1.

²⁷⁰ Προσπάθεια εκ μέρους του ιστορικού να κατασκευαστεί ένδοξο παρελθόν για την οικογένεια των ντε Νόρες, βλ. Bustron, *Chronique*, 426.4-13.

²⁷¹ Για τα «προκαταρκτικά» της συνωμοσίας, βλ. Bustron, *Chronique*, 426.14-427.11 (περίπου ταυτόσημο κείμενο με (Μ)Πουστρούς, *Διήγησις*, 138.18-144.12).

²⁷² Για την «αποτυχημένη απόπειρα», βλ. Bustron, *Chronique*, 427.12-27.

Μετά την αποτυχημένη απόπειρα, ο Ιάκωβος εκ Μάλτας πήγε στον βασιλιά, μαρτύρησε τα καθέκαστα, κατέδωσε τα ονόματα των άλλων συνωμοτών και ζήτησε συγχώρεση με έναν φτιαχτό απολογητικό λόγο, που του βάζει στο στόμα ο Φλώριος.²⁷³ Ο βασιλιάς, λέγει ο Φλώριος, άκουσε με έκδηλη ταραχή την όλη ιστορία και ζήτησε από τον Ιάκωβο εκ Μάλτας, αφού τον συγχώρησε πρώτα, να μην αποκαλύψει τίποτε σε κανέναν για το τι είπαν μεταξύ τους (η συνομιλία, όμως, δεν κρατήθηκε μυστική, γιατί κάποιος κρυφάκουσε και διέδωσε το περιεχόμενο της συνομιλίας). Κατά τη διάρκεια της συνομιλίας των δυο, λέει ο Φλώριος, ο βασιλιάς, «come savio» («ως σοφός»),²⁷⁴ παραδέχτηκε ότι δεν είχε συμπεριφερθεί σωστά στους συνωμότες προηγουμένως και δήλωσε ότι στο εξής θα προσπαθήσει να ξανακερδίσει εκείνους, οι οποίοι στράφηκαν εναντίον του «con beneficii et honori» («με παροχές και τιμές»).²⁷⁵ Έτσι λήγει η συνομιλία. Τίποτε, όμως, από τις λεπτομέρειες της συνομιλίας που αναφέρει εδώ ο Φλώριος δεν επιβεβαιώνεται από τον (σύγχρονο των γεγονότων) Γεώργιο Βουστρώνιο. Έχουμε ήδη δει πιο πάνω ότι η *Διήγησις* γράφει μόνο ότι ο Ιάκωβος εκ Μάλτας αποκάλυψε στον βασιλιά τη συνωμοσία· όλες οι άλλες αναφορές του Φλωρίου περί της σοφίας του Ιακώβου Β΄ ή περί της συγχώρεσης των συνωμοτών ή περί της προσπάθειας εκ μέρους του Ιακώβου Β΄ να ξανακερδίσει την υποστήριξη όσων στράφηκαν εναντίον του, με ευεργεσίες, είναι, καταφανώς, πλάσματα της φαντασίας του Φλωρίου, ο οποίος επιζητάει συνεχώς να παρουσιάζει τον Ιάκωβο Β΄ ως ένα συνετό, ανεξίκακο και μεγαλόψυχο ηγεμόνα, που φτάνει στο κορυφαίο σημείο τήρησης των θείων εντολών: τη συγχώρεση των εχθρών. Μέσα από το επεισόδιο αυτό, βεβαίως, ο Ιάκωβος Β΄ εκθειάζεται και ως αγαθός ηγεμόνας, με την αρχαιοελληνική έννοια, αλλά και ως έμπλεος της βασιικής, στην Αναγέννηση, αρετής της εγκράτειας/μετριοπάθειας/νηφαλιότητας.

Σε μικρό χρονικό διάστημα, ύστερα από την αποκάλυψη της συνωμοσίας, έλαβε χώρα, συνεχίζει ο Φλώριος, η *mostra generale*. Επαναλαμβάνουμε ότι στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρώνιου η *mostra generale* χρησιμοποιείται απλώς, για να προσδιορίσει επακριβέστερα τον χρονικό ορίζοντα σύλληψης των συνωμοτών (ο χρόνος της σύλληψής τους προσδιορίζεται ότι ήταν «δυο μέρες μετά»), και δεν συσχετίζεται η *mostra generale* καθ' οιονδήποτε τρόπο με αυτό καθαυτό το επεισόδιο της συνωμοσίας.

Ενώ, λοιπόν, το συμβάν της *mostra generale* στον Γεώργιο Βουστρώνιο σημειώνεται μόνο ως χρονικό σημείο αναφοράς, εντούτοις, μέσα στο έργο του Φλωρίου αναπτύσσεται σε εκτενή αφήγηση, αποκτά βαρύνουσα σημασία και ενσωματώνεται στην εξιστόρηση των

²⁷³ Για την επίσκεψη και τις «αποκαλύψεις» του Ιακώβου εκ Μάλτας στον βασιλιά Ιάκωβο Β΄ καθώς και την αντίδραση του τελευταίου, βλ. Bustron, *Chronique*, 427.28-428.28.

²⁷⁴ Bustron, *Chronique*, 428.13.

²⁷⁵ Bustron, *Chronique*, 428.16-17.

γεγονότων της συνωμοσίας. Η αφήγηση του επεισοδίου της *mostra generale* συνιστά άλλο ένα τρανό παράδειγμα, όπου ο Φλώριος, κατά την προσφιλή του τακτική, διαστρεβλώνει την ιστορική πραγματικότητα, βάζοντας σε λειτουργία την εξόχως δημιουργική του φαντασία και επινοώντας στιχομυθίες και γεγονότα εκεί που δεν υπάρχουν, μόνο και μόνο για να προωθήσει τους σκοπούς του.²⁷⁶ Όπως γράφει ο ιστορικός, στη *mostra generale* οι συνωμότες παρουσίασαν στον βασιλιά «i più tristi cavalli c’havevano» («τα πιο αξιοθρήνητα άλογα που είχαν»), ενώ οι ίδιοι αμέλησαν να παρουσιαστούν αυτοπροσώπως ενώπιον του βασιλιά, όπως είχαν υποχρέωση.²⁷⁷ Αντί της προσωπικής τους παρουσίας οι συνωμότες έστειλαν κάποιους συγγενείς τους στη θέση τους. Οι τελευταίοι προέβαλαν διάφορες δικαιολογίες για την απουσία των συνωμοτών από τη *mostra generale*. Ο βασιλιάς, μολοντί ήταν εξόφθαλμα δυσαρεστημένος για την κακή ποιότητα των αλόγων, που του παρέδωσαν, αλλά και από το θράσος των συνωμοτών να απουσιάσουν από τη *mostra generale*, ειδοποίησε τους συνωμότες ότι κάνει δεχτές τις δικαιολογίες τους, που του είχαν μεταφερθεί, συνεχίζει ο Φλώριος (πάλι ο ιστορικός θέλει να μας πείσει ότι η μακροθυμία του Ιακώβου Β΄ δεν γνωρίζει όρια, αφού ο τελευταίος ήταν έτοιμος να «καταπιεί» και αυτή τούτη τη δημόσια προσβολή εκ μέρους των συνωμοτών).

Κατά τη διάρκεια της *mostra generale*, ο βασιλιάς επέπληξε τον Πιέτρο ντ’ Αβίλλα (Pietro d’Avilla), έναν από τους παριστάμενους ευγενείς, για την κακή ποιότητα των αλόγων του. Τότε αυτός, ενώπιον όλων, φώναξε διαμαρτυρόμενος «signor, voi havete amnesso più tristi cavalli alli vostri traditori, et a me, vostro fedelissimo, fate tanta fortuna» («κύριε, έχετε αποδεχθεί τα πιο αξιοθρήνητα άλογα από τους προδότες σας και συμπεριφέρεστε έτσι σε εμένα, στο πιο πιστό σας πρόσωπο;»)²⁷⁸ Ο βασιλιάς αντιλήφθηκε (και ο ντ’ Αβίλλα τού το επιβεβαίωσε) ότι οι πάντες ήξεραν για την αποτυχημένη «δολοφονική απόπειρα» εναντίον του. Τότε ο βασιλιάς αναγκάστηκε να παραδεχθεί ότι και ο ίδιος γνώριζε για τη συνωμοσία και ότι τώρα συνειδητοποίησε πως δεν έχει άλλη επιλογή από το να τιμωρήσει τους συνωμότες. Είναι φανερό ότι η έκθεση του Φλωρίου για τα συμβάντα στη *mostra generale* αποσκοπεί στο να κάνει ακόμη πιο δυσχερή τη θέση των συνωμοτών από ηθικής πλευράς, τονίζοντας ότι εκείνοι είχαν φανεί αγνώμονες έναντι του αγαθού βασιλιά (που τους είχε συγχωρέσει) και να εξάρει το άμεμπτο ήθος του τελευταίου, έτσι ώστε να οδηγηθούμε «φυσιολογικά» στο επόμενο βήμα, την κάθαρση: τη σύλληψη και την τιμωρία των συνωμοτών.

²⁷⁶ Για το τι υποτίθεται ότι διημείφθη κατά τη διάρκεια της *mostra generale*, βλ. Bustron, *Chronique*, 428.29-430.12.

²⁷⁷ Bustron, *Chronique*, 429.6-8.

²⁷⁸ Bustron, *Chronique*, 429.22-27.

Προτού προχωρήσουμε στην περαιτέρω ανάλυση της σχετικής με τη συνομοσία αφήγησης του Φλωρίου, είναι αναγκαίο να προβούμε σε μερικές επισημάνσεις. Υπενθυμίζουμε κάποια βασικά πράγματα από τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου: μια ομάδα προσώπων (ευγενείς και άλλοι) συνωμότησε, για να δολοφονήσει τον Ιάκωβο Β΄, ωστόσο κάποιος από τους συνωμότες, ο Ιάκωβος εκ Μάλτας, ενημέρωσε τον βασιλιά, και ο βασιλιάς, έπειτα, διέταξε τη σύλληψη και την εκτέλεσή τους. Σύμφωνα με τη *Διήγησιν*, δεν έγινε ποτέ καμία (αποτυχημένη) απόπειρα εναντίον του βασιλιά. Προσέτι, ο Γεώργιος Βουστρώνιος αφήνει υπονοούμενα ότι ο πληροφοριοδότης του βασιλιά τού μετέφερε κάπως εξογκωμένα τα σχετικά με τη συνομοσία. Είναι προφανές ότι ο κύπριος χρονογράφος αμφιβάλει για τη σοβαρότητα της συνομοσίας, αν δηλαδή η τελευταία ήταν κάτι παραπάνω από κουτσομπολίστικες κουβέντες ή απλώς εκφράσεις δυσαρέσκειας εναντίον του βασιλιά που άρθρωσαν οι φερόμενοι ως συνωμότες. Επειδή, όμως, οι αμφιβολίες του Γεωργίου Βουστρωνίου περί του εάν πράγματι είχε υπάρξει συνομοσία, άφηναν εκτεθειμένο τον βασιλιά Ιάκωβο Β΄ ως διατάζαντα αδικώς την εκτέλεση (αθώων ουσιαστικά) ανθρώπων (πράγμα που σαφώς θα αμαύρωνε την υστεροφημία του βασιλιά), ο Φλώριος, κατά πάσα πιθανότητα, επινόησε το επεισόδιο της αποτυχημένης απόπειρας κατά του βασιλιά, σε μια προσπάθειά του να αποδείξει ότι η «συνομοσία» ήταν αναμφισβήτητο γεγονός, να «κατασκευαστεί», τοιουτοτρόπως, η ενοχή των συνωμοτών και να δικαιολογηθεί, έτσι, η κατοπινή εκτέλεσή τους από τον Ιάκωβο Β΄.

Μετά το πέρας της *mostra generale*, συνεχίζει ο Φλώριος, οι συνωμότες συλλαμβάνονται και οδηγούνται ενώπιον του «conseglio» («συμβουλίου») (σ.σ. της Υψηλής Αυλής;), στο οποίο συμμετείχε «la maggior parte de feudatarii» («η πλειοψηφία των φεουδαρχών»), για να δικαστούν. Το «συμβούλιο» τελικά καταδίκασε τους «συνωμότες» σε θάνατο και δήμευση περιουσίας.²⁷⁹ Ο Φλώριος μεταφέρει τον αναγνώστη εντός της δικαστικής αίθουσας, υπογραμμίζει δε ότι οι συνωμότες δικάστηκαν και καταδικάστηκαν σύμφωνα με τους ισχύοντες νόμους: οι συνωμότες είχαν μάλιστα και κάποιον, τον Γκωτιέ ντε Νόρες (Gautier de Nores), που συνηγορούσε υπέρ τους κατά την ακροαματική διαδικασία,²⁸⁰ παρίσταντο ακόμα και ερμηνευτές των *Ασσιζών*. Επιπροσθέτως, η καταδίκη τους βασίστηκε και σε δική τους ομολογία: οι ίδιοι παραδέχτηκαν ότι είχαν επιβουλευθεί τη ζωή του βασιλιά, «dicendo esser gentilhuomini d'honor che non potevano patir le insolentie et ingiurie fateli, («λέγοντας ότι ως ευγενείς με τιμή δεν μπορούσαν να αντέξουν τις αδικίες και τις προσβολές που τους έκανε»)· παρατηρούμε ότι επανέρχεται και εδώ το μοτίβο των

²⁷⁹ Για τη σύλληψη των συνωμοτών και την περιγραφή της «δίκης», βλ. Bustron, *Chronique*, 430.13-431.5.

²⁸⁰ Άλλη μια απόπειρα του Φλωρίου να εκθειάσει την οικογένεια των ντε Νόρες ως δήθεν εχούσης σημαίνοντα ρόλο κατά την περίοδο των Λουζινιανών, βλ. Bustron, *Chronique*, 430.29-431.3.

ενάρετων κυπρίων ευγενών, των οποίων οι πράξεις πάντοτε καθοδηγούνται από «υψηλά» ηθικά ελατήρια: την τήρηση της τιμής.²⁸¹ Είναι ολοφάνερο ότι μέσα από την περιγραφή της σκηνής της «δίκης» αναδύεται εκ νέου η προσπάθεια του Φλωρίου να πείσει τον αναγνώστη ότι στην ιδανική μοναρχία των Λουζινιανών τηρούνταν άψογα οι νομικές διαδικασίες· ακόμα και αυτοί τούτοι οι επίδοξοι δολοφόνοι του βασιλιά τύγχαναν δίκαιης και αμερόληπτης δίκης από «συμβούλιο». Ως εκ τούτου, η περιγραφή της «δίκης» συνιστά, συγχρόνως, και έναν μέγα έπαινο για τον Ιάκωβο Β΄ ως προστάτη και τηρητή του νόμου. Λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα δεδομένα, νομίζουμε ότι είναι περιττό να επισημανθεί ότι η όλη αφήγηση της δίκης, αφήγηση πλήρους επιτηδευμένων και δικονομικών στιχομυθιών, είναι καθ' ολοκληρίαν φτιαχτή από τον Φλώριο (που ήταν νομικός) και δεν είναι δυνατόν να εντοπιστεί σε αυτήν ίχνος ιστορικής αλήθειας.

Τον μυθιστορηματικό χαρακτήρα της δίκης των συνωμοτών επαληθεύει και η *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρώνιου, η κύρια πηγή του Φλωρίου για τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄, η οποία αναφέρει μόνο ότι ο ίδιος ο βασιλιάς διέταξε τη σύλληψη και τον θάνατο των συνωμοτών, χωρίς εμπλοκή (ή δίκη ενώπιον) κανενός «συμβουλίου». Μάλιστα η *Διήγησις* περιγράφει τη σκηνή όπου οι φερόμενοι συνωμότες οδηγήθηκαν ενώπιον του Ιακώβου Β΄, ο οποίος παρουσιάζεται να τους επιπλήττει για την αγνωμοσύνη τους απέναντι στο πρόσωπό του, πριν δώσει εντολή να θανατωθούν.²⁸² Ο Φλώριος, λοιπόν, στην προσπάθειά του να εξυπηρετήσει τους δικούς του σκοπούς, διαγράφει τελείως τη σκηνή αυτή της καταδίκης των συνωμοτών από τον βασιλιά (που αφηγείται ο Γεώργιος Βουστρώνιος) και στη θέση της κατασκευάζει τη σκηνή της «δίκης» των συνωμοτών από ένα «συμβούλιο». Ο Γεώργιος Βουστρώνιος, όμως, θεωρείται γενικά αξιόπιστος συγγραφέας (ήταν άλλωστε σύγχρονος των γεγονότων που εξιστορεί) και νομίζουμε ότι τη δική του αφήγηση περί του θέματος της συνωμοσίας οφείλουμε να τη δεχθούμε ως έγκυρη· εξάλλου, όπως είπαμε, η τόσο «φανταστική» και εμπλουτισμένη με «πικάντικους» θεατρινίστικους διαλόγους εξιστόρηση του Φλωρίου περί του ίδιου θέματος δεν πείθει αφ' εαυτής. Συνεπώς, ούτε «δίκη» έγινε ποτέ ενώπιον «συμβουλίου», ούτε κατηγορούμενοι ούτε κατήγοροι ούτε συνήγοροι ούτε εμβριθείς ερμηνευτές των *Ασσιζών* εμφανίστηκαν ποτέ σε εκείνη τη «δίκη», όπως θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε ο Φλώριος.²⁸³

²⁸¹ Bustron, *Chronique*, 430.23-24.

²⁸² (Μ)Πουστρός, *Διήγησις*, 144.18-146.11· Boustronios, *A Narrative*, 116-117 (§95).

²⁸³ Είναι πραγματικά άξιο απορίας πώς ο πολύς Hill έπεσε στην παγίδα να θεωρήσει ως αξιόπιστη την εξιστόρηση του Φλωρίου για τη «συνωμοσία του 1470». Μάλιστα ο άγγλος ιστορικός παραθέτει και εκτενείς περικοπές από την *Ιστορία της Κύπρου* (σε μερικά σημεία ο Hill αντιγράφει επί λέξει την αφήγηση του Φλωρίου), με αυτούσια μεταφορά των συνδιαλέξεων των πρωταγωνιστών, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 648-650. Ας σημειωθεί ότι την περί της συνωμοσίας αφήγηση του Φλωρίου επαναλαμβάνουν αυτούσια οι Loredano,

Έχουμε μακρηγορήσει στην ανάλυση της καταγραφής του επεισοδίου της συνωμοσίας εναντίον του Ιακώβου Β΄ εκ μέρους του ιστορικού μας, γιατί η παρουσίασή του από τον Φλώριο προσφέρει τη δυνατότητα να αποτιμήσουμε την τεράστια σημασία, που φαίνεται να είχε για τον ίδιο τον ιστορικό η εξυπηρέτηση των πατριωτικών του στοχεύσεων, οι οποίες στη συγκεκριμένη περίπτωση της αφήγησης των γεγονότων της συνωμοσίας υλοποιούνται μέσω της αναδείξεως του ηθικού μεγαλείου (ανεξικακία, συγχώρεση κλπ.) του Ιακώβου Β΄ και των λουζινιανών βασιλέων γενικώς. Ταυτόχρονα, η εν λόγω αφήγηση μάς επιτρέπει να ψηλαφήσουμε τη μέθοδο, με την οποία η γραφίδα του ιστορικού μας κατασκευάζει συμβάντα και γεγονότα, και τα συνυφαίνει σε ένα οργανικό λογικό νοηματικό σύνολο, το οποίο παρουσιάζει τόση αληθοφάνεια, έτσι ώστε να μπορεί να γίνει εύκολα πιστευτό από τον αναγνώστη. Η μέθοδος του Φλωρίου είναι απλή και την έχουμε ξανασυναντήσει (λ.χ. στην περίπτωση του καβγά μεταξύ του Πέτρου Α΄ και του Φλοριμών ντε Λεσπάρ): ο ιστορικός μας παίρνει αφορμή από γεγονότα, τα οποία αναφέρονται ακροθιγώς στις πηγές του, για να κατασκευάσει μία πικάντικη μυθιστορηματική αφήγηση, όπου η ιστορία συμπλέκεται οργανικά και αξεδιάλεχτα με το ψέμα, και αυτό το κάνει με εκπληκτική μαεστρία, με επιτηδευμένες και έξυπνες στιχομυθίες και με αληθοφανή πλαστά επεισόδια, χωρίς να φείδεται χρόνου και μόχθου. Και όπως έχουμε τονίσει και άλλοτε, κατά τη διαδικασία της υλοποίησης του έργου της κατασκευής της μυθιστορηματικής αφήγησης, ο ιστορικός μας δεν δείχνει να έχει κανένα ενδοιασμό στο να καταπατήσει βάνουσα την ιστορική αλήθεια και να καταρρακώσει την ίδια την αξιοπιστία του ως ιστορικού συγγραφέως, παρόλο που ο ίδιος μας διαβεβαιώνει ότι η *Ιστορία της Κύπρου* «contiene verità» («περιέχει την αλήθεια»)²⁸⁴.

Επομένως, εάν οι πηγές, που έχει υπόψη του ο Φλώριος, σιωπούν ή δεν βοηθούν στην πραγμάτωση των στόχων του, αυτό δεν είναι δα και το τέλος του κόσμου για τον ιστορικό· ο Φλώριος κατέχει τον κατάλληλο τρόπο να μεταβάλει την καθεστηκυία αντίληψη για το παρελθόν, έτσι ώστε αυτή να συμφωνεί με τις προτιμήσεις και τις θεωρήσεις του. Είναι, λοιπόν, πασιφανές ότι όλα τα πιο πάνω «παραστρατήματα», κατά τη διαδικασία της ιστορικής συγγραφής, τα οποία διαστρεβλώνουν την ιστορική πραγματικότητα, θεωρούνται θεμιτά για τον Φλώριο, φτάνει το αποτέλεσμα, δηλαδή η «ιστορική» αφήγηση, που θα προκύψει, να προωθεί επιμελώς αυτό που, καταφανώς, ήταν ο πρώτιστος στόχος για τον ιστορικό μας: την καλλιέργεια της συνείδησης του πατριωτισμού, τον εγκωμιασμό των

Historie, 714-725 (Κυπριανού, *Ιστορία*, 237-240)· Jauna, *Histoire*, τ. 2, 1015-1016 (πιο συνοπτικά)· Ζαννέτος, *Ιστορία*, τ. 1, 916-918.

²⁸⁴ Bustron, *Chronique*, 9.8.

Λουζινιανών, και την ανάδειξη του παλαιού μεγαλείου της Κύπρου (σε αντιδιαστολή με το «θλιβερό» παρόν της Βενετοκρατίας).

Ο σύγχρονος μελετητής, που έχει διαβάσει την εξιστόρηση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄, έτσι όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*, βρίσκει τον εαυτό του αντιμέτωπο, όπως έχουμε αναφέρει στην αρχή του υποκεφαλαίου, με ένα κρίσιμο ερώτημα: πώς εξηγείται η «αγιογραφική» εξιστόρηση της βασιλείας και της προσωπικότητας του Ιακώβου Β΄ και, συνακόλουθα, η εξαιρετικά ευνοϊκή προσέγγιση του Φλώριου απέναντί του; Μέχρι στιγμής, βεβαίως, είδαμε πολλές περιπτώσεις, όπου ο Φλώριος γίνεται μυθιστοριογράφος, στην προσπάθειά του να εξωραΐσει το παρελθόν και να ερεθίσει το πατριωτικό αισθητήριο του αναγνώστη. Εδώ, όμως, υπάρχει μια σημαντική διαφοροποίηση: ολόκληρη σχεδόν η πραγμάτευση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ είναι στην ουσία μία μυθιστορηματική αφήγηση, με πολύ περιορισμένα τα ίχνη της «πραγματικής» ιστορίας. Ποιοι ήταν οι λόγοι, λοιπόν, οι οποίοι παρακίνησαν τον Φλώριο, έτσι ώστε, προκειμένου να εγκωμιάσει έναν βασιλιά, του οποίου η διαγωγή ήταν κατά γενική ομολογία μεμπτή από κάθε άποψη (ο Ιάκωβος Β΄ ήταν σφετεριστής, επίορκος, άρα και παράνομος κλπ.), να επιστρατεύσει σε τόσο μεγάλο βαθμό τη φαντασία του και την ικανότητα του στο πλάσιμο μυθιστορηματικών αφηγήσεων;

Πάνω σε αυτό το θέμα έχουμε την άποψη ότι η υπέρμετρη στοργή, με την οποία περιβάλλει ο Φλώριος τον ουσιαστικά τελευταίο βασιλιά του οίκου των Λουζινιανών πρέπει εν μέρει μόνο –και το τονίζουμε– εν μέρει μόνο να αποδοθεί στο γεγονός ότι κάποια μέλη της οικογένειας των Βουστρωνίων είχαν διατελέσει πρόσωπα του στενού περιβάλλοντος του Ιακώβου Β΄ (όπως λ.χ. ο Γεώργιος Βουστρώνιος και ίσως ο πατέρας του Φλωρίου): υπήρξαν και άλλα μέλη της οικογένειας που είχαν ταχθεί ανοιχτά κατά του βασιλιά, όπως λ.χ. ο Δημήτριος Βουστρωνιος, που είχε εκτελεστεί ως μετέχων της συνωμοσίας του 1470). Φρονούμε, λοιπόν, ότι ο βασικός λόγος, για τον οποίο ο Φλώριος παρουσιάζει τη βασιλεία του Ιακώβου Β΄ με τα πιο λαμπρά χρώματα, είναι ο εξής: ο ιστορικός θέλει να δείξει ότι το Βασίλειο των Λουζινιανών, ακόμη και στις τελευταίες μέρες της πολυκύμαντης ζωής του, ήταν ένα ακμαίο ισχυρό Βασίλειο που εξέπεμπε δόξα και ακτινοβολούσε μεγαλείο, με άριστη διοίκηση από προσωπικότητες (βασιλιά και ευγενείς), που ξεχώριζαν από ήθος, αρετές και τιμή, αλλά και από την πιστή προσκόλληση στη δικαιοσύνη και τους νόμους. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Φλώριος επιχειρεί να καταπολεμήσει τη βενετική προπαγάνδα, που διατύπωνε τον ισχυρισμό ότι η ενσωμάτωση της Κύπρου στο *Stato da Mar* ήταν μια εξέλιξη ευεργετική για τους Κύπριους, αφού, σύμφωνα με τους Βενετούς, κατά την εποχή της προσάρτησης το Βασίλειο των Λουζινιανών έπνεε τα λούισθια, ήταν έτοιμο να καταρρεύσει

με το πρώτο φύσημα του ανέμου και, ούτως εχόντων των πραγμάτων, ελλόχευε ανά πάσα στιγμή ο κίνδυνος η Κύπρος να κατακτηθεί από τους Οθωμανούς Τούρκους.²⁸⁵ Οι Βενετοί, λοιπόν, δικαιολογούσαν τοιουτοτρόπως ηθικά την προσάρτηση. Ο Φλώριος, όμως, υποβάλλει ότι οι Βενετοί δεν κατάργησαν μία ηγεμονία, η οποία βρισκόταν σε πορεία αποσύνθεσης, αλλά μια μεγαλοπρεπή, «ιδανική» και ισχυρή μοναρχία, που σκόρπιζε την ευδαιμονία στους υπηκόους της. Συνεπώς, η θριαμβευτική εξιστόρηση της βασιλείας του Ιακώβου Β΄ από τον ιστορικό μας δεν έχει κανένα άλλο σκοπό παρά μόνο την αμφισβήτηση της ηθικής νομιμοποίησης και της ωφελιμότητας (για τους Κυπρίους) της βενετικής κατοχής.

3.7.8. Συμπεράσματα

Εξ όλης της παραπάνω αναλύσεως και συζητήσεως αποδεικνύεται ότι ο Φλώριος έλαβε την απόφαση να πάρει τη γραφίδα του και να μπει στον κόπο να προχωρήσει στη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου* έχοντας ως βασικούς του στόχους την προώθηση και την καλλιέργεια του πατριωτικού συναισθήματος των Κυπρίων, αλλά και την αμφισβήτηση της βενετικής κατοχής (και τη συνακόλουθη διεκδίκηση της ανεξαρτησίας εκ μέρους των Κυπρίων). Η «αγάπη για την πατρίδα» ήταν το συναίσθημα, που τον ώθησε στη συγγραφή του έργου, όπως άλλωστε ο ίδιος δηλώνει ρητώς στην αφιερωτική επιστολή. Ασφαλώς, η προώθηση πατριωτικών στόχων και η συνακόλουθη πατριωτική θεώρηση και χρήση της ιστορικής συγγραφής εκ μέρους του Φλωρίου συνιστά, το δίχως άλλο, μια επιπρόσθετη, αλλά και καίρια, επίδραση της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον ιστορικό.

Και, όπως έχει καταδειχθεί, αυτό το πατριωτικό συναίσθημα εκφράζεται στην *Ιστορία της Κύπρου* μέσω της παρουσίασης των γεγονότων του παρελθόντος από πατριωτική σκοπιά: οι Κύπριοι της Αρχαιότητας εκθειάζονται ως ανίκητοι και ακατάβλητοι μαχητές, η Κύπρος φέρεται ως συμμετέχουσα σε όλα τα σημαντικά συμβάντα των αρχαίων χρόνων και οι Κύπριοι εμφανίζονται να συναγελάζονται με τις εξέχουσες προσωπικότητες της αρχαίας ελληνικής και της ρωμαϊκής ιστορίας. Καθώς δε προχωρούμε στον χρόνο και φτάνουμε στην εποχή του Χριστιανισμού, το νησί επαινείται ως κατεξοχήν αγιασμένος και θεόθεν ευλογημένος τόπος, ένας τόπος όπου πληθώρα ανθρώπων διέλαμψαν σε αγιότητα.

Ακολουθώς ο Φλώριος εγκωμιάζει υπέρμετρα τους βασιλείς και τους θεσμούς της περιόδου των Λουζινιανών (στην ιστορική πραγμάτευση που κάνει για το Βασίλειο της Κύπρου) ισχυριζόμενος ότι τη συγκεκριμένη εποχή στην Κύπρο τύγχαναν απόλυτης εφαρμογής οι

²⁸⁵ Για τη βενετική προπαγάνδα επί του θέματος ενδεικτικός είναι ο λόγος του Κορνάρο στον οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω, βλ. 3.7.3.

ηθικές αρετές της Αναγέννησης, η απαρέγκλιτη τήρηση των οποίων συναποκόμιζε την ευδαιμονία αρχόντων και αρχομένων. Επιπροσθέτως, και σε σχέση με τα προηγούμενα, οι λουζινιανοί βασιλείς, ως πρόσωπα, που εμφορούντο από τις ιδέες και την ηθική φιλοσοφία του ουμανισμού, επαινούνται ως πρότυπα ηγεμόνων και παρουσιάζονται ως οι φορείς μιας «τέλειας» κοινωνίας, μιας ουμανιστικής κοινωνίας, την οποία οι ίδιοι έθεσαν σε εφαρμογή στο νησί κατά τη χρονική περίοδο της «πεφωτισμένης» μοναρχίας τους. Ιδιαίτερη δε φροντίδα καταβάλλει ο Φλώριος, για να μας πείσει ότι όλα αυτά τα λυσιτελή για τους Κυπρίους χαρακτηριστικά της μοναρχίας των Λουζινιανών ίσχυαν πλέρια και κατά την περίοδο της βασιλείας του τελευταίου λουζινιανού βασιλιά, του Ιακώβου Β΄.

Εκ παραλλήλου, ο Φλώριος προωθεί την ιδέα της χειραφετήσεως της Κύπρου από τη βενετική κυριαρχία και την παρεπόμενη αναδημιουργία μιας ανεξάρτητης πολιτικής οντότητας, πιθανόν κυβερνώμενης κατά το πρότυπο των ιταλικών «δημοκρατιών». Προς επιτυχή δικαιολόγηση του σκοπού αυτού ο ιστορικός προβάλλει διάφορα «επιχειρήματα», παρομοίας φύσεως με εκείνα, τα οποία έθεταν σε κυκλοφορία οι ιταλικές πόλεις (λ.χ. μεγαλείο κατά την Αρχαιότητα, τρωική προέλευση), για να υποστηρίξουν την περί χειραφετήσεως επιχειρηματολογία τους. Συγχρόνως δε ο Φλώριος αμφισβητεί με έμμεσο τρόπο τη νομιμότητα της πράξης της παραχώρησης της Κύπρου στη Βενετία, υποβάλλοντας ότι αυτή έγινε κατόπιν εκβιασμού και εξαναγκασμού της βασίλισσας Αικατερίνης Κορνάρο και όχι με την ελεύθερη βούληση αυτής.

Κατά τη γνώμη μας οι απόψεις αυτές περί της χειραφετήσεως των Κυπρίων δεν ήταν απλώς προσωπικές του Φλωρίου, αλλά απεναντίας απηχούσαν μια κυρίαρχη τάση μέσα στην τάξη των κυπρίων ευγενών, στους οποίους η *Ιστορία της Κύπρου* αφιερώνεται και απευθύνεται. Οι κύπριοι ευγενείς δεν αισθάνονταν καθόλου ευτυχείς από την προσάρτηση της Κύπρου στο Stato da Mar. Γι' αυτό, άλλωστε, η κυπριακή αριστοκρατία δεν έπαψε μέχρι και του 1570/1 να μηχανεύεται τρόπους, για να απαλλάξει το νησί από τον εναγκαλισμό των Βενετών, αν και χωρίς επιτυχία.²⁸⁶

²⁸⁶ Για το θέμα αυτό, βλ. παράρτημα αρ. 1.

**ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ:
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

ΙΩΑΝΝΗΤΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

Η *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου Βουστρωνίου είναι, το δίχως άλλο, ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα ιστορικά αφηγηματικά κείμενα, που γράφτηκαν στην Κύπρο κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας. Το ιστορικό τούτο πόνημα αναμφίβολα συνιστά τομή στην υστερομεσαιωνική κυπριακή ιστοριογραφία, πρωτίστως για δυο λόγους, που έχουν, βέβαια, να κάνουν με τις επιλογές του συγγραφέα εν τω «συγγράφειν». Πρώτα πρώτα ο συγγραφέας, για τη σύνθεση του έργου του, χρησιμοποιεί πλήθος προγενέστερων συγγραφών, πολλές από τις οποίες μάλιστα ανάγονται στην Κλασική Αρχαιότητα, κάτι που δεν έχει προηγούμενο στα κυπριακά δεδομένα συγγραφής. Επιπροσθέτως, ο συγγραφέας του έργου πρωτοτυπεί και σε κάτι άλλο: καταβάλλει συνειδητή προσπάθεια να μιμηθεί, κατά τη διαδικασία της συγγραφής του έργου του, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του γραμματειακού είδους της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (εξυπακούεται, φυσικά, ότι και το φαινόμενο της προσφυγής σε αρχαίους συγγραφείς είναι ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά).

Ας εκκινήσουμε τη συναγωγή των συμπερασμάτων από την εξέταση των θεμάτων που σχετίζονται με τις πηγές της *Ιστορίας της Κύπρου*. Ο Φλώριος ξεκινά το έργο του με το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου το οποίο καλύπτει ένα μικρό μέρος του συνόλου του έργου του. Ο ιστορικός δομεί το κείμενο του εν λόγω δοκιμίου, συμμορφούμενος (στο μέτρο που του επέτρεπαν οι γνώσεις, οι δυνατότητές του αλλά και η οικονομία του χώρου) με τις νόρμες του ουμανιστικού ιστορικού γραμματειακού είδους της χωρογραφίας, ενός γραμματειακού είδους, του οποίου η πατρότητα αποδίδεται στον ιταλό ουμανιστή ιστορικό Flavio Biondo. Έτσι, λοιπόν, ο Φλώριος ευθυγραμμίζεται με τις αρχές και τις κατευθυντήριες γραμμές της χωρογραφίας και συνθέτει το κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, ένα κείμενο, το οποίο στην ουσία αποτελεί συρραφή πλήθους περικοπών από παλαιότερους (κυρίως κλασικούς) συγγραφείς, με τα κείμενα του Πτολεμαίου, του Στράβωνα και, λιγότερο, του Πλινίου να συνιστούν τον σκελετό αυτού του δοκιμίου. Όλες αυτές οι περικοπές εμφανίζονται στο κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου με χαλαρή τη μεταξύ τους σύνδεση, καθιστώντας, τοιουτοτρόπως, «προβληματική» τη συνοχή του κειμένου του εν λόγω δοκιμίου.

Ο Φλώριος, βέβαια, δεν πρωτοτυπεί καθόλου, όταν συνθέτει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου σύμφωνα με τα πρότυπα του ουμανιστικού γραμματειακού είδους της χωρογραφίας: στη συγγραφή (και τη διά του τύπου έκδοση) παρόμοιας φύσεως κειμένων περί Κύπρου είχαν προχωρήσει προηγουμένως και άλλοι μεταμεσαιωνικοί συγγραφείς, μεταξύ των οποίων και κορυφαίες μορφές του ευρωπαϊκού ουμανισμού και πνεύματος, όπως οι πάπας Πίος Β΄, Sebastian Münster και Benedetto Bordone. Ο κύπριος ιστορικός,

μάλιστα, παραπέμπει τον αναγνώστη του στα έργα των δύο πρώτων και σημειώνει ότι τα μετέρχεται ως πηγές του, ενώ ομοίως χρησιμοποιεί και τον τρίτο, χωρίς όμως να το δηλώνει πουθενά. Σίγουρα η τριβή του Φλωρίου με τα έργα των τριών ενταύθα μνημονευόμενων ευρωπαϊών διανοητών και λογίων βοήθησε τον κύπριο ιστορικό να συλλάβει τα ιδιαίτερα γνωρίσματα και χαρακτηριστικά της χωρογραφίας, να εξοικειωθεί περισσότερο με τις νόρμες του είδους αυτού και να αποκτήσει αυτοπεποίθηση, έτσι ώστε να τολμήσει και ο ίδιος να συνθέσει ένα πρωτότυπο χωρογραφικό κείμενο, εν προκειμένω το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου. Σημαντική συμβολή στη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου φαίνεται ότι έπαιξε και η *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, το κείμενο της οποίας ο Φλώριος χρησιμοποίησε πολλάκις σε όλη την έκταση της *Ιστορίας της Κύπρου*, χωρίς όμως να παραδεχθεί ποτέ αυτή την οφειλή του.

Καθόσον αφορά στο εύρος των πηγών, τις οποίες ο Φλώριος χρησιμοποιεί για τη σύνθεση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, σημειώνουμε ότι ο κύπριος ιστορικός ήδη από την απαρχή της *Ιστορίας της Κύπρου* παραθέτει μια λίστα από αρχαίους έλληνες και ρωμαίους συγγραφείς αλλά και μεσαιωνικούς πνευματικούς δημιουργούς (λογοτέχνες, γεωγράφους, ιστορικούς, εγκυκλοπαιδιστές), των οποίων τα έργα διατείνεται ότι μετέρχεται ως πηγές, για τον σκοπό αυτό. Η ενδελεχής εξέταση των πηγών του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου επιβεβαιώνει σε μεγάλο βαθμό τον πιο πάνω ισχυρισμό του κυπρίου ιστορικού. Όντως, όπως έχει καταδειχθεί από τη σχετική ανάλυση, ο Φλώριος μετήλθε ως πηγές του τα πιο πολλά από τα συγγράμματα των συγγραφέων, στους οποίους παραπέμπει. Παρά ταύτα, ο Φλώριος δεν τα επεξεργάζεται πάντοτε τα συγγράμματα εκείνα με τον ίδιο τρόπο: άλλοτε ο ιστορικός παραθέτει επί λέξει αποσπάσματα από τις πηγές του, άλλοτε συντέμνει τις πηγές του και άλλοτε κάνει χρήση των πηγών από δεύτερο χέρι (χωρίς ποτέ, όμως, να κατονομάζει την ενδιάμεση πηγή του). Επιπροσθέτως, δεν είναι λίγες οι φορές που συναντώνται στο δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου και περιπτώσεις, όπου ο Φλώριος μετέρχεται έργα συγγραφέων, κυρίως μεσαιωνικών (ή μεταμεσαιωνικών), χωρίς να τους ονοματίζει.

Παίρνοντας τα πράγματα με τη σειρά: ο Φλώριος κτίζει την αφήγηση του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου πάνω στην περιγραφή της Κύπρου που συνέταξε ο Κλαύδιος Πτολεμαίος στο έργο του *Γεωγραφική Υφήγησις*. Με άλλα λόγια, ο Φλώριος ακολουθεί στην περιγραφή του τη διαδοχή των πόλεων του νησιού, όπως τη δίνει ο αρχαίος γεωγράφος. Μάλιστα, ορισμένες φορές, ο κύπριος ιστορικός παραθέτει αυτολεξεί χωρία (μεταφρασμένα στην ιταλική γλώσσα) από το έργο του αρχαίου γεωγράφου.

Η λειψή περιγραφή της Κύπρου (κατ' ουσίαν απλή καταλογογράφηση πόλεων) από τον Πτολεμαίο ασφαλώς δεν επαρκούσε, για να ακουμπήσει επάνω της το όλο οικοδόμημα του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου. Η συνειδητοποίηση αυτής της κατάστασης κατέστησε επιτακτική για τον κύπριο ιστορικό την ανάγκη να στραφεί προς άλλα αρχαία γεωγραφικά και τοπογραφικά έργα (όπως άλλωστε επέβαλλαν οι αρχές του γραμματειακού είδους της χωρογραφίας), έτσι ώστε να συμπληρωθεί το κενό, που άφηγε το σύγγραμμα του Πτολεμαίου. Έτσι, ο Φλώριος προσφεύγει στον Πλίνιο (*Naturalis Historia*) και, κυρίως, στον Στράβωνα (*Γεωγραφικά*). Από τον τελευταίο, ειδικότερα, ο Φλώριος αντλεί μεγάλο μέρος του υλικού, που χρησιμοποίησε για τη συγγραφή του δοκιμίου της περιγραφής: αρκετά συχνά, μάλιστα, μεταφέρει αυτολεξεί στο κείμενο του εν λόγω δοκιμίου χωρία από το έργο του Στράβωνα. Είναι, πάντως, γεγονός ότι κάποια χωρία του αρχαίου γεωγράφου, τα οποία ο Φλώριος ενσωματώνει στο κείμενο του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, υποδηλώνουν ότι ο κύπριος ιστορικός ίσως να χρησιμοποίησε την πολύ γνωστή λατινική μετάφραση του Στράβωνα των Gregorio di Tiferno και Guarino di Verona, αντί του ελληνικού πρωτοτύπου κειμένου. Είναι, οπωσδήποτε, εξίσου πιθανό ο Φλώριος να μετήλθε αμφότερες τις εκδοχές (λατινική και πρωτότυπη ελληνική) του κειμένου του αρχαίου γεωγράφου.

Πάνω στο θέμα της χρήσης του Πλινίου και του Στράβωνα εκ μέρους του Φλωρίου ως πηγών του επισημαίνουμε επίσης ότι, τουλάχιστον σε μια περίπτωση, ο Φλώριος αποδίδει εσφαλμένα στον Στράβωνα μία περικοπή κειμένου για τις αρχαίες πόλεις της Κύπρου, η οποία προέρχεται, χωρίς αμφιβολία, από το έργο του Πλινίου. Το λάθος αυτό του κυπρίου ιστορικού εγείρει ερωτηματικά για το εάν και σε ποιο βαθμό είχε διαρκή και απρόσκοπτη πρόσβαση στις πηγές, τις οποίες ισχυρίζεται ότι χρησιμοποίησε. Με άλλα λόγια, το συγκεκριμένο λάθος του Φλωρίου υποδεικνύει ότι είναι πιθανόν ο ιστορικός να συνέλεγε στο πέρασμα του χρόνου, αντιγράφοντας ίσως ο ίδιος, περικοπές σχετικές με την Κύπρο από διάφορα έργα και, όταν έφτασε η στιγμή της τελικής σύνθεσης του έργου, να μπερδεύει εκείνες τις προσωπικές του αντιγραφές και σημειώσεις, αποδίδοντας τα γραφόμενα ενός συγκεκριμένου συγγραφέα σε άλλον. Όλα αυτά αναπόφευκτα μας κατευθύνουν προς το συμπέρασμα ότι ο Φλώριος, κατά τη φάση της τελικής διαμόρφωσης του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, είχε υπόψη του μόνο σημειώσεις με περικοπές κειμένων από τους συγγραφείς, στους οποίους παραπέμπει, και όχι ολόκληρο το κείμενο των έργων των συγγραφέων αυτών. Δηλαδή ο Φλώριος, κατά τη σύνθεση του εν λόγω δοκιμίου, είχε προ οφθαλμών μόνο το περί Κύπρου απόσπασμα του Στράβωνα και όχι το σύνολο του έργου

του αρχαίου γεωγράφου· και το αυτό μάλλον συμβαίνει με όλους τους συγγραφείς, τους οποίους ο κύριος ιστορικός διατείνεται ότι χρησιμοποιεί.

Καθόσον αφορά γενικότερα στη χρήση των πηγών του, δεν είναι λίγες οι φορές που ο Φλώριος χρησιμοποιεί κείμενα των αρχαίων συγγραφέων δια μέσου των έργων μεσαιωνικών ή μεταμεσαιωνικών συγγραφέων και, μάλιστα, χωρίς να κατονομάζει τις ενδιαμέσες πηγές του. Έτσι, ο κύριος ιστορικός δηλώνει σε κάποιο σημείο ότι ερείδεται στον Ερατοσθένη, τον αλεξανδρινό λόγιο, ενώ τον τελευταίο τον γνωρίζει μόνο μέσω του Isolario του Benedetto Bordone, το οποίο ο Φλώριος χρησιμοποιεί αρκετές φορές, χωρίς να το δηλώνει. Σε ένα άλλο σημείο του κειμένου του ο Φλώριος διατείνεται ότι αντλεί πληροφορίες από τον Πίνδαρο, ενώ η ανάγνωση του συγκεκριμένου τμήματος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* καθιστά βέβαιο, πέραν πάσης αμφιβολίας, ότι ο κύριος ιστορικός απλώς αντιγράφει (σχεδόν επί λέξει) στο σημείο εκείνο ένα απόσπασμα από το έργο του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης *Υπομνήματα εις Διονύσιον τόν Περιηγητήν*, το οποίο κάνει λόγο για κάποια αναφορά του Πινδάρου περί Κύπρου. Ο Φλώριος, και πάλι, αποφεύγει να μνημονεύσει αυτή την οφειλή του προς τον Ευστάθιο και, εν ταυτώ, παρουσιάζει το εν λόγω απόσπασμα του Ευσταθίου με τέτοιο τρόπο, έτσι που ο αναγνώστης να συμπεράνει εσφαλμένως ότι ο κύριος ιστορικός ήταν γνώστης του έργου του Πινδάρου.

Παρομοίως, στην αφήγησή του για τους κυπριακούς μύθους, ο Φλώριος παραπέμπει στους Θεοδόττιο, Οβίδιο, Κικέρωνα, Ιουστίνο, Αυγουστίνο, Λακτάντιο, δίνοντας την παραπλανητική εντύπωση στον αναγνώστη ότι ήταν ο ίδιος γνώστης του έργου των συγγραφέων αυτών, ενώ, όπως αποδείχθηκε, κατά πάσα πιθανότητα η μόνη γνώση, που είχε ο Φλώριος για όλους αυτούς τους συγγραφείς, προέρχονταν από όσα καταγράφει για αυτούς το μικρό απόσπασμα του *Genealogia deorum gentilium* του Βοκκάκιου, που ο κύριος ιστορικός είχε υπόψιν του.

Προσέτι, επί του ζητήματος της αξιοποίησης εκ μέρους του Φλωρίου προγενέστερών του ιστορικών και λογοτεχνικών συγγραμμάτων ως πηγών, παρατηρεί κανείς μια τάση, όχι γενικευμένη πάντως, του κυπρίου ιστορικού να αποφεύγει επιμελώς να μνημονεύσει τις οφειλές του σε μεσαιωνικές και μεταμεσαιωνικές πηγές. Έτσι, ενεργώντας κατ' αυτόν τον τρόπο, ο Φλώριος δεν δηλώνει ποτέ ότι ερείδεται πάνω στο Isolario του Bordone, αν και «συλλαμβάνεται» να το κάνει αρκετές φορές. Ομοίως πράττοντας ο κύριος ιστορικός δεν σημειώνει πουθενά στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* ότι χρησιμοποιεί το έργο του Ευστάθιου Θεσσαλονίκης *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν* ως πηγή του. Εντελώς δε δυσεξήγητη παραμένει η άρνηση του Φλωρίου να αναφέρει ότι η *Πραγματεία περί*

Κύπρου του Φραγκίσκου Αττάρ υπήρξε μια από τις πηγές του, παρόλο που ο συγγραφέας αυτός υπήρξε στενός γνώριμός του και συνεργάτης του.

Καθόσον αφορά γενικότερα στην επεξεργασία, που κάνει ο Φλώριος, των έργων των αρχαίων συγγραφέων (Ηρόδοτος, Θουκυδίδης, Ισοκράτης, Πausανίας, Λιβάνιος), αυτή γίνεται κυρίως με τον τρόπο που έχουμε προαναφέρει: ο κύριος ιστορικός αντιγράφει και μεταφέρει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου* ολόκληρα χωρία από τα έργα τους, χωρίς να επιφέρει σε αυτά οποιοσδήποτε ουσιαστικές αλλαγές: τα μεταφράζει απλώς στην ιταλική γλώσσα. Σε άλλες περιπτώσεις ο Φλώριος συμπύσσει τις περί Κύπρου αναφορές, που απαντούν στα έργα των αρχαίων συγγραφέων (αυτό γίνεται στην περίπτωση της αφήγησης για τον Ευαγόρα), μάλλον επειδή οι συγκεκριμένες αναφορές απλώνονταν σε μάκρος και θα διεύρυναν δυσανάλογα τον όγκο της σχετικής αφήγησης.

Επί του ζητήματος της επεξεργασίας του πηγαιού αυτού υλικού εκ μέρους του ιστορικού μας θεωρούμε σημαντικό να αναφέρουμε ότι ο Φλώριος μάλλον δεν κατανοούσε πάντοτε επαρκώς τα λεγόμενα των πηγών του. Αυτή η αδυναμία του ιστορικού μας μπορεί να αποδοθεί και στο ενδεχόμενο να μην ήταν στον ύψιστο βαθμό κάτοχος της αρχαίας ελληνικής και της λατινικής γλώσσας: επί παραδείγματι, σε μια περίπτωση ο Φλώριος παρερμηνεύει ένα χωρίο του Πλινίου εκλαμβάνοντας ένα τοπωνύμιο ως όνομα κυρίου προσώπου. Σε άλλη περίπτωση ο κύριος ιστορικός παρανοεί ένα χωρίο του Στράβωνα, ο οποίος κάνει λόγο ότι η πόλη της Καρπασίας βρισκόταν απέναντι από το ακρωτήριο Σαρπηδόνα (της Μ. Ασίας): ενταύθα ο Φλώριος σημειώνει ότι η εν λόγω πόλη κτίστηκε από τον Σαρπηδόνα, μυθικό ήρωα του τρωικού πολέμου. Παρομοίως ο Φλώριος, εντελώς απροσδόκητα, θεωρεί ότι η λέξη «ηγεμόνας», η οποία αναφέρεται δυο φορές σε μια από τις πηγές του ιστορικού μας, στο σύγγραμμα *Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου*, είναι κύριο όνομα («Igemone»).

Από τη συνολική μελέτη του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου συνάγεται ότι η αρχαιογνωσία του Φλωρίου ήταν περιορισμένη, παρόλο που ο ίδιος προσπαθεί να μας πείσει για το αντίθετο. Συχνά-πυκνά λ.χ. στο κείμενο του ιστορικού μας απαντούν χρονικές ανακολουθίες και χονδροειδείς συγχύσεις αναφορικά με τη χρονολογική σειρά των γεγονότων. Έτσι, από την ανάγνωση του τμήματος του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου που καταπιάνεται με τους γενναίους Κυπρίους της Αρχαιότητας, σαφέστατα αναδύεται ότι ο Φλώριος δεν έχει ορθή αντίληψη ούτε για τα ιστορικά γεγονότα του 5^{ου} και του 4^{ου} π.Χ. αιώνα ούτε για τη χρονική ακολουθία αυτών. Επί παραδείγματι, ο ιστορικός μας ξεκινά το σχετικό τμήμα του δοκιμίου με την αφήγηση των κατορθωμάτων του Ευαγόρα Α΄ της Σαλαμίνας, συνεχίζει με την αφήγηση της ιστορίας του αθηναίου στρατηγού Κίμωνα, την

οποία διακόπτει, για να παρεμβάλει κατά σειρά τις αφηγήσεις της δήθεν εκστρατείας του αθηναίου στρατηγού Περικλή στην Κύπρο, της παραμονής στην Κύπρο του βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη Γ΄ και της εκστρατείας του Πausanία, βασιλιά της Σπάρτης, στην Κύπρο, επανερχόμενος, έπειτα, στα γεγονότα του θανάτου του Κίμωνα. Αν κάποιος, όμως, κοιτάξει τις χρονολογίες των γεγονότων, θα διαπιστώσει ότι ο Ευαγόρας Α΄ μεσουράνησε στις αρχές του 4^{ου} π.Χ. αιώνα, πολλές δεκαετίες μετά την έλευση του Πausanία στην Κύπρο (477 π.Χ.) αλλά και της περιόδου ζωής των Κίμωνα, Περικλή και Κλεομένη Γ΄. Επίσης, ο Πausanίας έδρασε τουλάχιστον μια δεκαετία πριν από τον Κίμωνα (ο οποίος δραστηριοποιείται μετά το 470 π.Χ.) και ενάμιση αιώνα πριν από τον Κλεομένη Γ΄ (τέλη του 3^{ου} π.Χ. αιώνα) και όχι μετά από αυτόν, όπως φαίνεται να νομίζει ο Φλώριος. Η σύγχυση συνεχίζεται και στην εξιστόρηση της κυπριακής εμπλοκής στην περσική επίθεση κατά της Ελλάδας (480-479 π.Χ.), η οποία εντελώς λανθασμένα χρονολογικά τοποθετείται από τον Φλώριο ως λαμβάνουσα χώρα μετά τον θάνατο του Κίμωνα (μέσα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα).

Δεν θα ήταν άσκοπο εδώ να επαναλάβουμε την άποψή μας, ότι, κατά πάσα πιθανότητα, ο Φλώριος, καθ' ον χρόνο συνέθετε την τελική μορφή του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου, είχε προ οφθαλμών περικοπές (που αφορούσαν την Κύπρο και την ιστορία της και που ο Φλώριος δήλωσε ότι συνέλεξε στο διάστημα πολλών ετών) από αρχαία συγγράμματα και όχι ακέραια τα συγγράμματα αυτά καθαυτά, τουλάχιστον στις πλείστες περιπτώσεις. Αυτή η εξάρτηση του Φλωρίου από περικοπές, οι οποίες ήταν αποκομμένες από τα συμφραζόμενα των κειμένων-πηγών και το ευρύτερο αφηγηματικό τους πλαίσιο, δύναται, επίσης, να θεωρηθεί υπεύθυνη για κάποια χοντρά λάθη, στα οποία περιπίπτει ο ιστορικός μας. Επί παραδείγματι, ο Φλώριος αναφέρεται στην εταίρα Λάμια, τη σύντροφο του Δημητρίου του Πολιορκητή, ως έχουσα κυπριακή καταγωγή, παραπέμποντας τον αναγνώστη στον *Βίο του Δημητρίου*, που έγραψε ο Πλούταρχος. Όντως ο εν λόγω *Βίος* αναφέρει τη Λάμια, αλλά την αναφέρει ως Αθηναία· προφανώς οι περικοπές του συγκεκριμένου *Βίου*, που είχε μπροστά του ο Φλώριος, δεν περιείχαν το κομμάτι του κειμένου του Πλουτάρχου που έκανε λόγο για την αθηναϊκή καταγωγή της Λάμιας.

Από άλλα σημεία του δοκιμίου της περιγραφής της Κύπρου μπορεί αβίαστα να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ο Φλώριος είχε προσβάσεις σε κυπριακά εκκλησιαστικά και αγιολογικά συγγράμματα, χρονολογούμενα τόσο στους πρώιμους βυζαντινούς όσο και στους μεσοβυζαντινούς χρόνους. Είναι προφανές ότι ο Φλώριος είχε δει αντίγραφα των συγγραμμάτων αυτών σε εκκλησιαστικές βιβλιοθήκες, κάτι που ενισχύει περαιτέρω την υπόθεση πως ο ιστορικός μας υπήρξε λατίνος κληρικός (πρεσβύτερος). Τέτοια κείμενα είναι λ.χ. τα σχετιζόμενα με τον θρύλο του αποστόλου Βαρνάβα, οι *Περίοδοι και Μαρτύριον του*

*Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου και το Εγκώμιον εις τον άγιον Βαρνάβαν του μοναχού Αλεξάνδρου του Κυπρίου, από τα οποία ο Φλώριος δανείζεται κάποια αποσπάσματα, κυρίως για να κατατοπίσει τον αναγνώστη του για τους βασικούς σταθμούς της ζωής του αποστόλου Βαρνάβα. Ενέχει και κάποιο ενδιαφέρον το σχόλιο, που κάνει ο ιστορικός μας για τον συγγραφέα των *Περιοδών*: ο Φλώριος δεν αποδέχεται ότι ο ευαγγελιστής Μάρκος υπήρξε ο συγγραφέας των *Περιοδών*, όπως διατείνεται το συγκεκριμένο σύγγραμμα.*

Αλλα παρόμοιου αγιολογικού και εκκλησιαστικού χαρακτήρα συγγράμματα επί των οποίων ερείδεται ο Φλώριος, και προφανώς τα συμβουλευθήκε σε χειρόγραφη μορφή, είναι μια παραλλαγή του *Συνοδικού* της Εκκλησίας της Κύπρου, οι κατάλογοι των αγίων επισκόπων και των ασκητών της Κύπρου, καθώς επίσης και κάποια συγγράμματα σχετιζόμενα με τον βίο του αγίου Τριφυλλίου, του φερόμενου ως πρώτου επισκόπου Λευκωσίας. Πάντως ξενίζει τον σύγχρονο μελετητή η διαπίστωση πως ο Φλώριος παρέρχεται εν σιγή μερικούς άλλους πολύ γνωστούς αγιολογικούς θρύλους του νησιού, όπως εκείνους των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνα, πρώτων επισκόπων Ταμασού, του αγίου Αυξιβίου πρώτου επισκόπου Σόλων ή του αγίου Τύχωνα, επισκόπου Αμαθούντας. Λογικώς ο Φλώριος θα γνώριζε τους πιο πάνω αγιολογικούς θρύλους (άλλωστε τα ονόματα των πρωταγωνιστών των εν λόγω θρύλων φιγουράρουν στις λίστες των αγίων επισκόπων που παραθέτει ο ιστορικός μας), αλλά για κάποιο λόγο ο ιστορικός μας επέλεξε να τους αντιπαρέλθει. Παρομοίως, ο Φλώριος διεξέρχεται εν συντομία τις αναφορές των πηγών του για τα ελληνικά μοναστήρια και προσκυνήματα της Κύπρου, αλλά και για τους φημισμένους και δημοφιλείς στους Κυπρίους του Ύστερου Μεσαίωνα «αγίους ασκητές» του νησιού. Η πιο λογική εξήγηση, που θα μπορούσε να δώσει κανείς για αυτές τις «παραλείψεις» ή αποσιωπήσεις του Φλωρίου, είναι ότι ο ιστορικός μας δεν ενθουσιάζονταν ιδιαίτερα με το να αναλώνεται με κυπριακές εκκλησιαστικές παραδόσεις και θρύλους, οι οποίοι ίσως ήταν και «ενοχλητικοί» για τον ίδιο, καθώς παρέπεμπαν σε ένα ελληνορθόδοξο παρελθόν της Κυπριακής Εκκλησίας, ένα παρελθόν από το οποίο απουσίαζαν κραυγαλέα οι Λατίνοι.

Εν πάσει περιπτώσει, ανεξαρτήτως των τυχόν ελλείψεων και των μειονεκτημάτων, που παρουσιάζει το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, γενικώς ομιλούντες, το πλήθος των συγγραφέων και των πηγών, που μετέρχεται ο Φλώριος, προκειμένου να συγγράψει το συγκεκριμένο τμήμα του έργου του, καταπλήσσει τον αναγνώστη. Πράγματι, το γεγονός ότι ο κύπριος ιστορικός κατάφερε να αποκτήσει πρόσβαση (έστω και αποσπασματική ή από δεύτερο χέρι) σε τόσο μεγάλο αριθμό συγγραμμάτων και να τα χρησιμοποιήσει σαν πηγές του είναι πέρα για πέρα αξιοθαύμαστο, αν αναλογισθεί κανείς τις δυσκολίες, που παρουσίαζε ένα τέτοιο μεγαλεπήβολο εγχείρημα στην κυπριακή πραγματικότητα του 16^{ου}

αιώνα. Και, συνακόλουθα, η διαπίστωση ότι ο Φλώριος ερείδεται σε ένα τόσο ευρύ φάσμα πηγών είναι αρκετή από μόνη της, για να επιδαμιλεύσει στον κύριο ιστορικό την εκτίμηση του αναγνώστη.

Αναφορικά, τώρα, με τις πηγές του Φλωρίου για τη σύνταξη του κύριου κορμού της *Ιστορίας της Κύπρου* (δηλαδή του τμήματος του έργου που αναλώνεται με την εξιστόρηση των κυπριακών πραγμάτων μέχρι και το τέλος της βασιλείας του Ιωάννη Β΄) και την επεξεργασία αυτών των πηγών έχουν προκύψει ενδιαφέροντα στοιχεία από την έρευνά μας. Εν πρώτοις, ως συμπέρασμα, μπορεί να λεχθεί με βεβαιότητα ότι επαληθεύεται απολύτως η θέση παλαιότερων και νεότερων μελετητών ότι ο Φλώριος στηρίχτηκε κατά κύριο λόγο στο *Chronique d'Amadi*, έτσι ώστε να συνθέσει το συγκεκριμένο κομμάτι του συγγράμματός του. Έτσι, έχει αποδειχθεί από την όλη συζήτηση και ανάλυση ότι ο Φλώριος άλλοτε αντιγράφει επί λέξει, άλλοτε συμπύσσει και άλλοτε παραφράζει (ή αναδιατυπώνει) το περιεχόμενο των περιόδων λόγου του *Chronique d'Amadi*: αρκετά συχνά δε ο ιστορικός μας παραλείπει να συμπεριλάβει στην *Ιστορία της Κύπρου* πληροφορίες από το *Chronique d'Amadi*, τις οποίες ο ίδιος πιθανόν να θεωρούσε περιττές. Αυτές οι πληροφορίες, που μένουν εκτός της *Ιστορίας της Κύπρου*, κατά κανόνα αφορούν σε γεγονότα, που λαμβάνουν χώρα εκτός Κύπρου ή σε χρονογραφικού τύπου σημειώματα σχετιζόμενα με επιγαμίες, θανάτους κλπ. Κατά συνέπεια, η άποψη των παλαιότερων μελετητών ότι ο Φλώριος «συνοψίζει» το *Chronique d'Amadi* δεν είναι ορθή, επειδή αυτή δεν ανταποκρίνεται πλήρως στα πράγματα: ορθότερο θα ήταν ίσως να λεχθεί ότι ένα τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου* (δηλαδή το τμήμα αυτής, που καλύπτει τα γεγονότα από την υποτιθέμενη άφιξη της αγίας Ελένης στην Κύπρο μέχρι και το 1456) αποτελεί μεν μια διασκευή του *Chronique d'Amadi*, αλλά όχι σύνοψη, σύντμηση ή επιτομή του τελευταίου.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, παραμένει δυσεξήγητο το γιατί ο Φλώριος δεν έστερξε να κατονομάσει τη βασικότερη πηγή για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου*, τη στιγμή μάλιστα που ο ίδιος ο ιστορικός μας ονοματίζει πληθώρα συγγραφέων, τους οποίους μετέλθε ως πηγές. Μόνη πιθανή εξήγηση, που μπορεί να δοθεί για αυτή την παράλειψη του Φλωρίου να ομολογήσει τη μεγάλη του οφειλή στο *Chronique d'Amadi*, είναι ότι αυτή η παράλειψή του πρέπει να αποδοθεί στη γενικότερη τάση, που διακρίνει τον ιστορικό μας, να αποφεύγει να αναγνωρίσει το χρέος του σε έργα της μεσαιωνικής (ή υστερομεσαιωνικής) γραμματείας: με τον ίδιο τρόπο, άλλωστε, συμπεριφέρεται ο Φλώριος και στις περιπτώσεις των συγγραμμάτων του Bordone, του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, του Φραγκίσκου Αττάρ, του Marcantonio Coccio Sabellico και του Pietro Bembo. Πάντως η τάση αυτή (ήτοι να μην

κατονομάζεται η μείζων πηγή που χρησιμοποιήθηκε από ένα ουμανιστικό ιστορικό κείμενο) είναι συνήθης στα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας.

Εκ παραλλήλου, η δήλωση του Φλωρίου ότι χρησιμοποίησε ως πηγή του για τη σύνθεση της *Ιστορίας της Κύπρου* τα *Mémoires de Philippe de Novare* «στη γαλλική γλώσσα» δεν φαίνεται να επαληθεύεται πλήρως από τα δεδομένα του κειμένου του συγγραμματος του κυπρίου ιστορικού. Για να είμαστε πιο ακριβολόγοι: όντως ο Φλώριος χρησιμοποίησε ως πηγή του το συγκεκριμένο σύγγραμμα του Φιλίππου της Νοβάρας, αλλά το χρησιμοποίησε από έμμεση πηγή, από δεύτερο χέρι, ήτοι διά μέσου του *Chronique d'Amadi*. Κατά συνέπεια, αποδεικνύεται αναληθής ο ισχυρισμός του ιστορικού μας ότι μετέλθε το γαλλικό πρωτότυπο κείμενο του εν λόγω έργου του Φιλίππου της Νοβάρας και, μάλλον, ο ισχυρισμός αυτός του Φλωρίου έγινε με προφανή στόχο τον εντυπωσιασμό του αναγνώστη.

Συναφές με τα πιο πάνω είναι και το ζήτημα της διασύνδεσης της *Ιστορίας της Κύπρου* με το χρονογραφικό συμπίλημα, το οποίο έμεινε γνωστό από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως *Gestes des Chiprois*. Επ' αυτού, κάποιοι παλαιότεροι μελετητές είχαν διατυπώσει την άποψη ότι ο Φλώριος χρησιμοποίησε ως πηγή του το εν λόγω συμπίλημα, για τα γεγονότα της περιόδου 1218-1309. Και πάλι, όμως, η συνεξέταση των παραλλήλων χωρίων των συγγραμμάτων *Gestes des Chiprois*, *Chronique d'Amadi* και *Ιστορίας της Κύπρου* αποδεικνύει ότι η σχετική άποψη δεν ευσταθεί: ο Φλώριος, επαναλαμβάνουμε, χρησιμοποιεί για την εν λόγω περίοδο ως πηγή του μόνο το *Chronique d'Amadi*.

Επίσης, από την όλη συνεξέταση των σχετικών κειμένων προκύπτει ότι ο Φλώριος δεν φαίνεται να χρησιμοποίησε ως πηγή του την *Εξήγησιν* του Λεοντίου Μαχαιρά, ή εάν το έκανε, το έκανε σε πολύ περιορισμένη έκταση. Πράγματι, προς το συμπέρασμα τούτο τείνουν να οδηγήσουν οι ευάριθμες περιπτώσεις, στις οποίες παρατηρούνται συγκλίσεις στις εκδοχές των γεγονότων που παραδίδουν η *Εξήγησις* και η *Ιστορία της Κύπρου* και αντιστοίχως παρατηρούνται αποκλίσεις από την εκδοχή, την οποία παραδίδει το *Chronique d'Amadi* για τα ίδια γεγονότα. Είναι, ωσαύτως, πιθανό οι ελάχιστες πιο πάνω αναφερθείσες συγκλίσεις, οι οποίες παρατηρούνται μεταξύ της *Εξηγήσεως* και της *Ιστορίας της Κύπρου*, να μπορούν να δικαιολογηθούν με τη διατύπωση της υποθέσεως πως ο Φλώριος χρησιμοποίησε μια παραλλαγή (ή διασκευή) του *Chronique d'Amadi*, η οποία παρουσίαζε μικρές αποκλίσεις από το κείμενο, που παραδίδει η μοναδική έκδοση του τελευταίου.

Η χρησιμοποίηση εκ μέρους του Φλωρίου άλλων συγγραμμάτων, πλην του *Chronique d'Amadi*, ως πηγών αυτού για τα κυπριακά πράγματα μέχρι το 1456, είναι ομολογουμένως πολύ περιορισμένη. Έτσι, ο ιστορικός μας μετέρχεται διάφορα συγγράμματα επικουρικά

μόνο, απλώς για να καλύψει κάποιες ελλείψεις, ως προς την άντληση πληροφοριών για συγκεκριμένα γεγονότα, της κύριας πηγής του, του *Chronique d'Amadi*. Κατά αυτόν τον τρόπο, ο Φλώριος χρησιμοποιεί τα εξής έργα για την εν λόγω περίοδο: *Lignages d'Outremer*, *Les livres des Remembrances de la Secrète du Royaume de Chypre*, *Ασσίζες*, *Pontificale Romanum*, *Historia rerum ubique gestarum* του πάπα Πίου Β΄, *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, «τα βιβλία των πεπραγμένων του τάγματος των Ιωαννιτών» και κάποιο άγνωστο έργο που αναφερόταν στους Ναΐτες.

Εξετάζοντας, τώρα, το ζήτημα των πηγών της *Ιστορίας της Κύπρου*, καθόσον αφορά στην περίοδο μεταξύ του 1456 και του 1489, είναι οφθαλμοφανές ότι ο Φλώριος, όπως άλλωστε το ομολογεί και ο ίδιος, χρησιμοποιεί ως βασική του πηγή τη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου. Από το τελευταίο τούτο έργο ο Φλώριος δανείζεται μεγάλα τμήματα κειμένου, τα μεταφράζει στην ιταλική γλώσσα και τα ενσωματώνει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*. Παράλληλα, ο Φλώριος αντλεί υλικό και από άλλα συγγράμματα, προσπαθώντας με τον τρόπο αυτό να συμπληρώσει τα κενά, που εμφάνιζε η *Διήγησις*, ως προς την κάλυψη των γεγονότων της υπό συζήτηση περιόδου. Όθεν, ο Φλώριος αντιγράφει, περίπου κατά λέξη (ή διασκευάζοντας ελάχιστα), κομμάτια από τα συγγράμματα των βενετών επίσημων ιστορικών Sabellico και Bembo. Για τον ίδιο σκοπό ο ιστορικός μετέρχεται και αξιοποιεί ως πηγές του, σε περιορισμένη κλίμακα, το σύγγραμμα *Historia rerum ubique gestarum* του πάπα Πίου Β΄, αρχαιακές πηγές και ίσως την *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ. Πιθανότατα, ωσαύτως, ο Φλώριος να προσέφυγε και σε προφορικές μαρτυρίες, προκειμένου να συγγράψει το τελευταίο τμήμα της *Ιστορίας της Κύπρου*, εξάλλου ο ίδιος ο ιστορικός μνημονεύει τον πατέρα του ως πληροφοριοδότη του.

Αφού έχουμε διεξέλθει το ζήτημα των πηγών και της επεξεργασίας, που οι τελευταίες τυγχάνουν εντός της *Ιστορίας της Κύπρου*, ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας προς το δεύτερο κύριο ζήτημα της παρούσης διατριβής: το ζήτημα των επιδράσεων και των επιρροών που δέχτηκαν η *Ιστορία της Κύπρου* και ο Φλώριος, ως ιστορικός συγγραφέας, από το σχετικά καινοφανές, στα μέσα του 16^{ου} αιώνα, γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Η τελευταία, όπως έχουμε δει, γεννήθηκε και διαμορφώθηκε ως ξεχωριστό γραμματειακό είδος στην Ιταλία κατά τις αρχές του 15^{ου} αιώνα και ήταν απότοκο του κολοσσιαίου πνευματικού κινήματος του ιταλικού ουμανισμού. Ο ιταλικός ουμανισμός, λοιπόν, και δι' αυτού η ουμανιστική ιστοριογραφία διαδόθηκαν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της Ευρώπης (σε διαφορετικά χρονικά διαστήματα), και ασφαλώς και στο νησί της Κύπρου, που κατά την περίοδο εκείνη ήταν αποικία της Δημοκρατίας του Αγίου Μάρκου. Επ' αυτού δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία: με βάση τις υπάρχουσες μαρτυρίες και δεδομένα, οι

ουμανιστικές ιδέες, τα ουμανιστικά βιβλία και η ουμανιστική παιδεία ήταν αρκούντως διαδεδομένες στην Κύπρο, μέσα στους κύκλους, βεβαίως, των ανωτέρων τάξεων.

Από την όλη μελέτη, λοιπόν, του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου* πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι ο συγγραφέας αυτής Φλώριος Βουστρώνιος ήταν σε μεγάλο βαθμό γνώστης των ιδιαίτερων γνωρισμάτων και χαρακτηριστικών της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, μπορεί δε να συναχθεί, επιπροσθέτως, ότι είχε εντυπωσιαστεί βαθύτατα από αυτήν. Αυτός ήταν κατά πάσα πιθανότητα και ο λόγος που ο Φλώριος αποπειράται να συνθέσει ένα ιστορικό πόνημα, το οποίο να ανταποκρίνεται στις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας και να μιμείται, κατά το μέτρο του δυνατού, τα ειδολογικά χαρακτηριστικά και γνωρίσματα του καινούργιου αυτού γραμματειακού είδους.

Ασφαλώς, η βασική επιδίωξη του Φλωρίου, γράφοντας την *Ιστορία της Κύπρου*, ένα πόνημα που συνέθεσε στη δύση του βίου του, ήταν να κληροδοτήσει στους μεταγενεστέρους ένα έργο, το οποίο να εκληφθεί ως επιστέγασμα της συγγραφικής του σταδιοδρομίας, να συντείνει στην υστεροφημία του ιδίου και να λογίζεται από όλους ως «κτήμα ες αεί», κατά τη ρήση του μεγάλου ιστορικού Θουκυδίδη. Για να ευοδωθεί, λοιπόν, αυτός ο «υψηλός» σκοπός του ιστορικού μας ήταν σίγουρα επιβεβλημένο η *Ιστορία της Κύπρου* να πληροί τις κατάλληλες προδιαγραφές, οι οποίες θα συνέβαλλαν έτσι ώστε το ιστορικό αυτό έργο του να τύχει θετικής υποδοχής και προσλήψεως από το κυπριακό αναγνωστικό κοινό (δηλαδή κυρίως τις μορφωμένες ανώτατες και ανώτερες τάξεις) του 16^{ου} αιώνα. Ποιες ήταν, όμως, αυτές οι κατάλληλες προδιαγραφές; Κατά τα φαινόμενα, ο Φλώριος είχε την ακράδαντη πεποίθηση ότι το σύγγραμμά του θα θεωρούνταν αρτιότερο και θα κέρδιζε την εκτίμηση του αναγνώστη, εάν ο ίδιος ο ιστορικός συμμορφωνόταν, εν τω «συγγράφειν», με τις ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας περί τη συγγραφή ιστορικών έργων.

Η πιο πάνω ετυμηγορία συνεκδοχικά μας οδηγεί και στην εξαγωγή ενός εξίσου ενδιαφέροντος συμπεράσματος για την κίνηση των ιδεών και των πολιτιστικών ρευμάτων στους κόλπους της κυπριακής κοινωνίας του 16^{ου} αιώνα. Η προσπάθεια του Φλωρίου να συμπλεύσει, κατά το μέτρο του δυνατού, στο πεδίο της ιστορικής συγγραφής, με τα γνωρίσματα και τις νόρμες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, προδίδει τις προτιμήσεις και τις επιθυμίες και του συγγραφέα και του αναγνωστικού του κοινού και των προσώπων, στα οποία απευθύνεται το έργο. Επ' αυτού του τελευταίου θέματος, λοιπόν, δύναται να λεχθεί με βεβαιότητα ότι το αναγνωστικό κοινό του Φλωρίου ήταν, το δίχως άλλο, εξοικειωμένο (και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό) με τις νόρμες και τα ιδεολογήματα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας (και του ουμανισμού εν γένει), διαφορετικά δεν θα ήταν σε θέση το συγκεκριμένο αναγνωστικό κοινό να αποτιμήσει θετικά το πόνημα του ιστορικού μας και

να επιδαψιλεύσει στον δημιουργό του την τιμή και την ικανοποίηση που ο ίδιος προσδοκούσε να λάβει. Από αυτή την άποψη η *Ιστορία της Κύπρου* αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύτιμη, επειδή διανοίγει ένα παράθυρο, που επιτρέπει κάπως στον σύγχρονο μελετητή να παρατηρήσει και να αλιεύσει στοιχεία για το ιδεολογικό «γίγνεσθαι» του κυπριακού μικρόκοσμου του 16^{ου} αιώνα.

Μετά από αυτή την αναγκαία συζήτηση για τους βασικούς σκοπούς του Φλωρίου ως ιστορικού συγγραφέως, επιστρέφουμε ξανά στον εκπεφρασμένο στόχο του ιστορικού μας να εφαρμόζει κατά τη διαδικασία της συγγραφής της *Ιστορίας της Κύπρου*, στον βαθμό που του επιτρέπουν οι γνώσεις και οι ικανότητές του, τις ντιρεκτίβες της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Ξεκινώντας από τα θέματα που αφορούν στη δομή του έργου επισημαίνουμε αρχικά ότι ο Φλώριος δανείζεται την ορολογία που έφεραν τα ουμανιστικά ιστορικά έργα στους τίτλους τους, έτσι ώστε να τιτλοφορήσει το δικό του έργο. Όθεν, ο κύπριος ιστορικός επιλέγει τον τίτλο *Historia overo commentarii de Cipro* (τουλάχιστον αυτόν τον τίτλο παραδίδει, ως επί το πλείστον, η χειρόγραφη παράδοση του έργου), θέλοντας και με τον τρόπο αυτό να διακηρύξει ότι το σύγγραμμά του, τόσο από απόψεως τιτλοφόρησης όσο και από απόψεως περιεχομένου, κατατάσσεται στο γραμματειακό είδος της ουμανιστικής ιστοριογραφίας. Με την επιλογή του συγκεκριμένου τίτλου ο Φλώριος θέλει επίσης να δείξει ότι το έργο του ανήκει στο μοντέρνο στυλ του «συγγράφειν» ιστορία και ότι αυτό του το πόνημα αποστασιοποιείται από τα μεσαιωνικά γραμματειακά είδη.

Ακολουθώντας, επίσης, την αυτή πρακτική ο Φλώριος επιλέγει να διαιρέσει την *Ιστορία της Κύπρου* σε (τρία) βιβλία, καθότι η διαίρεση των ιστορικών συγγραμμάτων σε βιβλία ήταν συνηθισμένη στην εποχή της Αναγέννησης και ήρθε ως απότοκο της μίμησης των αρχαίων κλασικών συγγραμμάτων· είναι μάλιστα αξιοπρόσεκτο ότι στην παλαιότερη κυπριακή ιστοριογραφική παράδοση δεν συναντάται κάτι τέτοιο. Παρομοίως, κατά μίμηση των ουμανιστικών ιστορικών συγγραμμάτων (προφανώς και άλλων αναγεννησιακών συγγραμμάτων) ο Φλώριος συντάσσει και προτάσσει στην *Ιστορία της Κύπρου* μια αφιερωτική επιστολή (ή αφιέρωση). Μάλιστα δε είναι σημειωτέα η διαπίστωση πως η αφιερωτική επιστολή του Φλωρίου, ως προς τη διάταξη και τη θεματολογία του περιεχομένου αλλά και το λεκτικό αυτής, μιμείται σε μεγάλο βαθμό τις αφιερώσεις των ιστορικών έργων του Sabellico και του Φραγκίσκου Αττάρ.

Ουμανιστικές ιστορικές επιδράσεις παρατηρούνται, ωσαύτως, και στον τρόπο που ο Φλώριος δομεί την αφήγησή του μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Εν προκειμένω, εκκινώντας από το πρώτο μέρος της *Ιστορίας της Κύπρου*, ήτοι το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, έχουμε παρατηρήσει ότι τούτο συγγράφεται σύμφωνα με τους κανόνες συνθέσεως των

έργων της χωρογραφίας, ενός ουμανιστικού ιστοριογραφικού είδους που εγκαινίασε ο ουμανιστής ιστορικός Flavio Biondo. Σαφής ουμανιστική ιστορική επίδραση ανιχνεύεται στον Φλώριο και στον τρόπο, με τον οποίο ο τελευταίος αντλεί υλικό και ιστορικές πληροφορίες: οι ουμανιστές ιστορικοί βασίζουν την αφήγησή τους, για κάθε ξεχωριστή χρονική περίοδο, κατ' ουσίαν σε μία πηγή. Αυτή τη μείζονα, λοιπόν, πηγή τους οι ουμανιστές ιστορικοί την παραλλάζουν ή την τροποποιούν γλωσσικά και ενίοτε, αλλά σπανίως, την εμπλουτίζουν με υλικό από άλλες πηγές ή από τη φαντασία τους· σημειώνουμε δε ότι συνήθως δεν σπεύδουν να κατονομάσουν αυτή τη μείζονα πηγή τους. Κατά τον ίδιο τρόπο δουλεύει και ο Φλώριος: στηρίζεται κατά βάση σε μία μόνο ιστορική πηγή (στο *Chronique d'Amadi*, το οποίο δεν κατονομάζει, και στη *Διήγησιν* του Γεωργίου Βουστρωνίου) ανά χρονική περίοδο (η οποία πηγή τυγχάνει γλωσσικής επεξεργασίας και αναδιατύπωσης), για να συνθέσει μείζονα τμήματα της αφήγησης στο έργο του. Η προσφυγή του ιστορικού μας σε άλλες πηγές γίνεται σε λίγες περιπτώσεις, μόνο περιστασιακά και κατ' ανάγκην, παρά τις βαρύγδουπες δηλώσεις του ότι δήθεν κοπίασε τα μέγιστα, έτσι ώστε να συλλέξει υλικό από πολλαπλές πηγές, ενώ, εν ταυτώ, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις που ο ιστορικός μας καταφεύγει στη φαντασία του, επινοώντας επεισόδια και γεγονότα. Καθαρώς, ωσαύτως, ουμανιστική ιστοριογραφική πρακτική είναι η εξιστόρηση των γεγονότων κατά γραμμική χρονική σειρά, πρακτική που εφαρμόζει και ο Φλώριος.

Ομοίως και άλλες, κατά το μάλλον ή ήττον, πρακτικές της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, ομολογουμένως, όμως, σε περιορισμένη κλίμακα, παρατηρούνται στην αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου*. Τέτοιες πρακτικές είναι η χρήση παρεκβάσεων και αρχειακών πηγών στην ιστορική αφήγηση, αλλά και η τάση να ασκείται κριτική ή επικρίσεις σε προγενέστερους συγγραφείς και πηγές. Έτσι, ο Φλώριος μετέρχεται την πρακτική των παρεκβάσεων, μολονότι το κάνει πολύ σπάνια. Επίσης, κάποιες φορές ο ιστορικός μας καταφεύγει και σε αρχειακές πηγές, για να ευρύνει την αφήγησή του και να παράσχει επιπρόσθετες πληροφορίες στον αναγνώστη του. Τέλος, ο Φλώριος, ίσως πάλι κατ' επίδραση των ουμανιστικών ιστορικών προτύπων του, σε μια και μοναδική περίπτωση ασκεί κριτική, βασικά επικρίνει έναν προγενέστερο συγγραφέα, τον πάπα Πίο Β', ως γράφοντα ανακρίβειες.

Οι επιδράσεις της ουμανιστικής ιστοριογραφίας πάνω στον Φλώριο δεν εξαντλούνται, βεβαίως, μόνο στα θέματα της δομής και της διάταξης της ιστορικής ύλης· εκτείνονται πολύ πέραν αυτών. Όπως έχει καταδειχθεί πιο πάνω, η ιστορική αφήγηση χρησιμοποιείται από τους ουμανιστές ιστορικούς καίρια ως παιδευτικό εργαλείο για την εκμάθηση της ρητορικής

τέχνης και της πολιτικής, ως όργανο προώθησης ουμανιστικών φιλοσοφικών ιδεολογημάτων και ως βήμα προπαγάνδισης πολιτικών πεποιθήσεων και επιδιώξεων (κυρίως μέσω των δημηγοριών, οι οποίες απαντούν συχνά στα ουμανιστικά ιστορικά έργα, αλλά όχι αποκλειστικώς). Κατά τον αυτόν τρόπο ο μετέρχεται και ο Φλώριος την ιστορική του αφήγηση μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*.

Σε σχέση με τα θέματα αυτά, έχουμε ήδη επισημάνει ότι η *Ιστορία της Κύπρου* βρίθεται, στην κυριολεξία, από λόγους και δημηγορίες, που δομούνται στη βάση των σχετικών περί ρητορικής κανόνων των ουμανιστικών ιστορικών κειμένων. Εξάλλου μέσα στο κείμενο του Φλωρίου συναντώνται βασικά ουμανιστικά ρητορικά είδη: οι συμβουλευτικοί λόγοι, οι παρακλητικοί λόγοι και το εγκώμιο. Εν ταυτώ, τόσο εντός των δημηγοριών της *Ιστορίας της Κύπρου*, όσο και εν γένει σε ολόκληρο το έργο, παρελαύνει η ηθική φιλοσοφία της Αναγέννησης και εξαίρονται οι τέσσερις βασικές «κιερώνεις» αρετές του ουμανισμού: φρόνηση, δικαιοσύνη, ανδρεία, εγκράτεια.

Η πολιτική σκέψη –που προπαγανδίζεται μέσα από τα έργα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας– είναι, ωσαύτως, παρούσα μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Οι ουμανιστές ιστορικοί, κυρίως οι προερχόμενοι από τη Βενετία και τη Φλωρεντία, υποστήριζαν ότι το πλουραλιστικό, «δημοκρατικό» πολίτευμα (όπως εκείνο της Φλωρεντίας και της Βενετίας), όπου κυβερνούν μεν οι ευγενείς, αλλά με την καθολική συναίνεση των λοιπών κοινωνικών ομάδων, αποδεικνύεται ως η πλέον ωφέλιμη μορφή διακυβέρνησης για την πολιτεία, τους άρχοντες και τους αρχομένους. Ως εκ τούτου, ο με οποιοδήποτε τρόπο σφετερισμός της κρατικής εξουσίας (τυραννία) εκλαμβάνεται ως καταδικαστέα πράξη και έπρεπε να τύχει γενικής καταδίκης και κολασμού (τυραννοκτονία). Ταυτοχρόνως, η λογοδοσία των αρχόντων και η πιστή, απαρέγκλιτη εφαρμογή των νόμων θεωρούνταν από τους ουμανιστές ιστορικούς ως θεμελιώδη στοιχεία για την πρόοδο του κράτους και την ευημερία των πολιτών.

Οι πολιτικές, λοιπόν, απόψεις αυτές των ουμανιστών ιστορικών εντοπίζονται σε μερικά σημεία της αφήγησης του Φλωρίου, τα οποία προδίδουν και τη βαθιά γνώση, που είχε ο ιστορικός μας για την εξέλιξη της πολιτικής σκέψης στα χρόνια της Αναγέννησης. Έτσι, ο Φλώριος «συλλαμβάνεται» σε ένα σημείο του έργου του να εγκωμιάζει το «δημοκρατικό» πολίτευμα των πόλεων της Βόρειας Ιταλίας και, αλλαχού, να τονίζει ότι η συγκατάθεση των πολιτών είναι απαραίτητη προϋπόθεση, για να κατέχει κάποιος κρατικό αξίωμα. Ιδιαζόντως καταδικαστική θέση λαμβάνει ο ιστορικός μας απέναντι στο φαινόμενο της τυραννίας, όπως κάνει συγκεκριμένα με την περίπτωση του Πέτρου Α΄, όπου δικαιολογεί σαφώς και υπερασπίζεται τους τυραννοκτόνους. Εκ παραλλήλου, επηρεασμένος από τα ιδεολογήματα

της ουμανιστικής ιστοριογραφίας αλλά και από την προσωπική του ιδιότητα, εκείνη του νομικού, ο Φλώριος εφιστά την προσοχή του αναγνώστη στην ύψιστη σημασία που ενέχει η τήρηση του νόμου σε σχέση με την προκοπή και την ευδαιμονία της πολιτείας.

Με την πιο πάνω συζήτηση, λοιπόν, έχει καταβληθεί μια προσπάθεια να εκτεθεί εν συνόψει το μέγεθος των επιδράσεων και των επιρροών, που η ουμανιστική ιστοριογραφία ασκεί επί της *Ιστορίας της Κύπρου* καθόσον αφορά στα θέματα της δομής, του περιεχομένου, της ιδεολογίας και των πεποιθήσεων. Ωστόσο, το ιδιαίτερο γνώρισμα της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, το οποίο φαίνεται να επηρεάζει καταλυτικά τον Φλώριο ως ιστορικό, είναι η τάση να εκτίθενται και να ερμηνεύονται τα ιστορικά γεγονότα μέσα από πατριωτική προοπτική και πρίσμα. Επ' αυτού ο Φλώριος δεν μασά καθόλου τα λόγια του· ο ιστορικός μας δηλώνει ρητώς και κατηγορηματικώς, από την αρχή του έργου του, ότι η αγάπη του για τη «λαμπρή και ευγενέστατη πατρίδα» του ήταν ο βασικός λόγος που τον παρώθησε να καταπιαστεί με τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*.

Αυτή η αγάπη και η στοργή του Φλωρίου για την πατρίδα του βρίσκει την έκφρασή της και εκδηλώνεται με ποικίλους τρόπους μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου*. Πρώτα πρώτα, ήδη μέσα από το δοκίμιο της περιγραφής της Κύπρου, ο Φλώριος επιχειρεί να διεγείρει το αίσθημα της πατριωτικής υπερηφάνειας του κυπρίου αναγνώστη με πολλούς τρόπους: αναφέρεται εκτενώς στη λαμπρότητα, που υποτίθεται ότι είχε η Κύπρος κατά την Αρχαιότητα και αναλώνεται στα ανδραγαθήματα ή τις γενναίες πράξεις, που επέδειξαν (ή υποτίθεται ότι επέδειξαν) οι Κύπριοι της Αρχαιότητας εναντίον των εχθρών ή των επίδοξων εισβολέων της Κύπρου. Κατά την εξιστόρηση των γεγονότων ο Φλώριος δεν διστάζει να εισαγάγει στην ιστορική αφήγηση ψεύδη και φαντασιοκοπήματα, προκειμένου να αναδείξει ακόμη περισσότερο το μεγαλείο και τη δόξα των αρχαίων Κυπρίων, στους οποίους αποδίδεται είτε πρωταγωνιστικός ρόλος είτε, εν πάση περιπτώσει, κάποιου είδους εμπλοκή σε όλα τα σημαντικά συμβάντα της Αρχαιότητας. Τον ίδιο σκοπό, ήτοι την ανύψωση του πατριωτικού αισθήματος, έρχεται να υπηρετήσει η εκ μέρους του Φλωρίου επινόηση του θρύλου των αυτοκρατορικών προνομίων του κυπρίου αρχιεπισκόπου, η παράθεση των καταλόγων με την πανστρατιά των κυπρίων αγίων και η μνεία ορισμένων από τα ιερά προσκυνήματα της Κύπρου.

Μεγαλύτερο, όμως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι ο Φλώριος, ήδη από τις πρώτες σελίδες του συγγράμματός του, επιχειρεί φροντισμένα, αλλά πάντοτε συγκεκριμένα, να υποβαθμίσει το κύρος των Βενετών, να υπονομεύσει το δικαίωμά τους να ασκούν την κυριαρχία τους επί της Κύπρου και, εν ταυτώ, να προπαγανδίσει την ιδέα της πολιτικής χειραφετήσεως και ανεξαρτητοποιήσεως του νησιού. Αυτό ο ιστορικός μας

επιδιώκει να το πετύχει μέσω των αναφορών του για την ευγενή καταγωγή των αρχαίων Κυπρίων, για τη μεγάλη αρχαιότητα του πολιτισμού τους και μέσω της υπενθύμισης ότι οι Κύπριοι υπήρξαν ανεξάρτητοι κατά την απώτερη Αρχαιότητα, σε μια εποχή που οι Βενετοί και οι Τρώες (οι μυθικοί πρόγονοι των Βενετών) δεν είχαν καν υπάρξει. Η στάση του Φλώριου υπέρ της χειραφετήσεως της Κύπρου διαφαίνεται εντονότερα προς το τέλος του κειμένου της *Ιστορίας της Κύπρου*, όπου ο Φλώριος δηλώνει κατηγορηματικά ότι η βασίλισσα Αικατερίνη Κορνάρο υπήρξε θύμα ωμού εκβιασμού από τους Βενετούς, έτσι ώστε να παραχωρήσει την Κύπρο στους τελευταίους. Ο Φλώριος τεχνηέντως καθοδηγεί τον αναγνώστη, έτσι ώστε ο τελευταίος να εξαγάγει το συμπέρασμα ότι η πράξη της παραχωρήσεως της Κύπρου στη Βενετία είναι νομικώς άκυρη και ανυπόστατη, επειδή η συγκεκριμένη εκείνη (νομική) πράξη υπήρξε αποτέλεσμα εκβιασμού. Επιπρόσθετα, ο Φλώριος προτρέπει με έμμεσο τρόπο τον αναγνώστη να κινητοποιηθεί και να αναλάβει δράση, για να ανατρέψει την παράνομη και, ως εκ τούτου, «τυραννική» εξουσία των Βενετών.

Ο Φλώριος επιδεικνύει και στο υπόλοιπο του συγγράμματός του την ίδια τάση, δηλαδή να χρησιμοποιεί την *Ιστορία της Κύπρου* ως όργανο για την τόνωση του πατριωτικού φρονήματος του αναγνώστη, αλλά και ως εργαλείο προπαγάνδισης πατριωτικών επιδιώξεων και στοχεύσεων. Τοιουτοτρόπως, στο τμήμα του έργου που καταπιάνεται με την ιστορία της περιόδου των Λουζινιανών, ο Φλώριος εγκωμιάζει τους λουζινιανούς βασιλείς· τους παρουσιάζει ως άριστους ηγεμόνες, θεοσεβείς, καύχημα των Χριστιανών και ιδιαίζοντες επωφελείς για τους υπηκόους τους. Επιπροσθέτως, οι λουζινιανοί βασιλείς εκθειάζονται από τον Φλώριο ως τάχατες εμφορούμενοι από τις τέσσερις βασικές αρετές του ουμανισμού της Αναγέννησης· συνεκδοχικά δε το Βασίλειο των Λουζινιανών εξυμνείται ως ένας τόπος, όπου δέσποζαν και τύγγαναν εφαρμογής οι ουμανιστικές αρετές και, επομένως, ευδαιμονούσαν οι πολίτες. Με άλλα λόγια, η Κύπρος των Λουζινιανών εξυμνείται ως χώρος και πεδίο δράσεως μιας ουμανιστικής κοινωνίας. Ασφαλώς η εξιδανικευμένη τούτη παρουσίαση του Κυπριακού Βασιλείου γεννά στο μυαλό του κύπριου αναγνώστη του 1560 αισθήματα υπερηφάνειας και νοσταλγίας για τον χαμένο εκείνο παράδεισο, αλλά αυτομάτως ενσπείρει και το μίσος έναντι των Βενετών, οι οποίοι είχαν την ευθύνη για τον αιφνίδιο θάνατο εκείνου του λαμπρού Βασιλείου.

Και, καθώς η αφήγηση της *Ιστορίας της Κύπρου* πλησιάζει προς το τέλος, ο Φλώριος αναλώνεται διά μακρών στον εγκωμιασμό του Ιακώβου Β', του τελευταίου βασιλιά της Κύπρου εκ του οίκου των Λουζινιανών. Ο κύπριος ιστορικός φαίνεται ότι είχε ιδιαίτερη ευαισθησία για τα θέματα, που περιέβαλλαν τη μορφή και την προσωπικότητα του

τελευταίου λουζινιανού βασιλιά. Για αυτόν τον λόγο ο Φλώριος μπαίνει μάλιστα στον κόπο να αντικρούσει τους κατά του Ιακώβου Β΄ λιβέλλους από προηγούμενους ιστορικούς συγγραφείς, αλλά και να προσφύγει στην –ομολογουμένως– γόνιμη φαντασία του, προκειμένου να εξυμνήσει ακόμη περισσότερο τον κύπριο βασιλιά. Έτσι, ο Ιάκωβος Β΄ εκθειάζεται ως άριστος ηγεμόνας, έμπλεος κάθε αρετής και τιμής, σύμφωνα με το «υψηλό» περιεχόμενο, που είχαν οι έννοιες αυτές κατά την περίοδο της Αναγέννησης· η δε περίοδος της βασιλείας του επαινείται ως εποχή απaráμιλλης δόξας, ευμάρειας και πλούτου. Κατά πάσα πιθανότητα πίσω από αυτή την υπέρμετρη εύνοια, που δείχνει ο Φλώριος για τον Ιάκωβο Β΄, υποκρύπτεται η επιθυμία του ιστορικού μας να καταρρίψει τη βενετική προπαγάνδα για το δήθεν επιβεβλημένο και το λυσιτελές της προσάρτησης της Κύπρου από τη Γαλινοτάτη: οι Βενετοί υποστήριζαν ότι το Βασίλειο της Κύπρου ήταν υπό διάλυση στο τέλος του 15^{ου} αιώνα και ότι η ενσωμάτωση της Κύπρου στο Stato da Mar έσωσε την Κύπρο και τους Κυπρίους από πολλά δεινά. Ο Φλώριος σαφώς αντικρούει αυτούς τους ισχυρισμούς των Βενετών υποβάλλοντας ότι το Βασίλειο της Κύπρου εξακολουθούσε ακόμη και στις τελευταίες του μέρες να είναι λαμπρό, ακμάζον και κραταιό. Συνακόλουθα, οι Βενετοί, εμμέσως, ψέγονται εκ νέου από τον ιστορικό μας ως θέσαντες την ταφόπλακα στο Βασίλειο της Κύπρου, σε εκείνη τη μεγαλοπρεπή μοναρχία.

Νομίζουμε ότι είναι η στιγμή, επί του σημείου τούτου, να αναφερθούμε στο ζήτημα της αξίας, της σημασίας και της χρησιμότητας της *Ιστορίας της Κύπρου* ως ιστορικής πηγής για τον σύγχρονο ιστορικό μελετητή, ζήτημα, που ασφαλέστατα είναι άρρηκτα συνδεδεμένο και με την αξιοπιστία του Φλωρίου ως ιστορικού συγγραφέως. Είναι αλήθεια μεν ότι πληθώρα προγενέστερων και σύγχρονων μελετητών άντλησαν και αντλούν πληροφοριακό υλικό για την περίοδο της Φραγκοκρατίας από την *Ιστορία της Κύπρου*· πολλοί δε μάλιστα εξ αυτών εξέφρασαν πολύ θετικές και επαινετικές γνώμες για τον Φλώριο και το ιστορικό του πόνημα. Ωστόσο, πάνω στο θέμα της αξίας της *Ιστορίας της Κύπρου* ως πηγής ιστορικών πληροφοριών οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι, αφ΄ ης στιγμής γνωρίζουμε και έχουμε σήμερα στη διάθεσή μας όλες τις πηγές του Φλωρίου για την περίοδο της Φραγκοκρατίας (*Chronique d'Amadi*, *Διήγησις* του Γεωργίου Βουστρωνίου, *Πραγματεία περί Κύπρου* του Φραγκίσκου Αττάρ, Πίος Β΄, Sabellico, Bembo κ.α.), η οποιαδήποτε χρησιμότητα της *Ιστορίας της Κύπρου* ως ιστορικής πηγής για την εν λόγω περίοδο είναι από μηδαμινή έως μηδενική.

Με δεδομένο, μάλιστα, ότι τον Φλώριο διακρίνει συνεχώς η τάση να διασκευάζει και να παραλλάζει τις πηγές του, προτού τις ενσωματώσει στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, η χρησιμοποίηση εκ μέρους του σύγχρονου μελετητή της *Ιστορίας της Κύπρου* ως πηγής

πληροφοριών για τη Φραγκοκρατία αποδεικνύεται τα μάλα αλυσιτελής και μπορεί να καταστεί ακόμα και επικίνδυνη, εφόσον αυτή η χρησιμοποίηση δεν συνδυάζεται με την ταυτόχρονη μελέτη και των προαναφερθέντων ιστορικών έργων, τα οποία ο Φλώριος μετέλλε ως πηγές του. Συνεκδοχικά, περιττεύει, δεν συντρέχει κανένας λόγος, να ανατρέξει κάποιος μελετητής στην *Ιστορία της Κύπρου*, για να αντλήσει εξ αυτής ιστορικές πληροφορίες, αφού κάτι τέτοιο θα μπορούσε κάλλιστα να επιτευχθεί –και με μεγαλύτερη ασφάλεια– εάν ο μελετητής στραφεί προς τις πηγές του συγγράμματος του Φλωρίου και αρυσθεί πληροφορίες από πρώτο χέρι. Χώρια δε που στο κείμενο της *Ιστορίας της Κύπρου*, και κυρίως στη «βιογραφία» του Ιακώβου Β΄, απαντούν φανταστικά επεισόδια και γεγονότα, για τον επιστημονικό χειρισμό των οποίων οι μελετητές πρέπει να είναι διπλά και τριπλά προσεκτικοί.

Λέγοντας τα πιο πάνω δεν στοχεύουμε στο να μηδενίσουμε την αξία της *Ιστορίας της Κύπρου* ούτε να απαξιώσουμε το εν λόγω έργο του Φλωρίου· εκφράζουμε απλώς μια άποψη ή καλύτερα μια αποτίμηση για τη χρησιμότητά του ως πηγής πληροφοριών για ιστορικά γεγονότα και συμβάντα. Η αξία, όμως, της *Ιστορίας της Κύπρου* νομίζουμε ότι έγκειται αλλού: στο ότι το σύγγραμμα τούτο του Φλωρίου μας δίνει μια δυνατότητα, έστω και περιορισμένη, να μελετήσουμε εκ των έσω την κυπριακή κοινωνία και κουλτούρα των μέσων του 16^{ου} αιώνα. Και για τους τομείς αυτούς έχουμε αρκετά να αποκομίσουμε: πρώτα πρώτα επισημαίνουμε ότι μέσω της μελέτης της *Ιστορίας της Κύπρου* αναδύεται μια εικόνα της κυπριακής κοινωνίας παρόμοια με την αντίστοιχη της Δυτικής Ευρώπης: οι ευγενείς ήταν η επικεφαλής κοινωνική ομάδα, ενώ οι άλλες κοινωνικές ομάδες αντιλαμβάνονταν και θεωρούσαν τον εαυτό τους ως θεράποντα και υποτακτικό των ευγενών.

Πολύ σημαντικότερες πληροφορίες, όμως, μπορούν να αντληθούν από την *Ιστορία της Κύπρου* για την κουλτούρα, την κίνηση των πολιτιστικών ιδεών και των πνευματικών ρευμάτων στο νησί της Κύπρου, αλλά και την πολιτική κατάσταση. Πώς, λοιπόν, μπορούν να εξαχθούν αυτές οι πληροφορίες; Είναι χρήσιμο να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι ο Φλώριος υπήρξε σημαντική φυσιογνωμία της πνευματικής ελίτ της εποχής, αλλά ταυτόχρονα και προσωπικότητα, που βρισκόταν πολύ κοντά στην τάξη των ευγενών και, ως εκ τούτου, ήταν κοινωνός και γνώστης των προτιμήσεων, των πεποιθήσεων και των απόψεων των τελευταίων. Εξάλλου η κύρια έγνοια του ιστορικού μας ήταν –κατά δική του ομολογία– να ικανοποιήσει διά των γραπτών του τους ευγενείς. Κατά συνέπεια, οι οποιεσδήποτε πολιτικές, πολιτειακές ή φιλοσοφικές απόψεις διατυπώνει ο Φλώριος μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* πρέπει αναγκαστικά να θεωρήσουμε ότι αντιπροσωπεύουν, κατά

το μάλλον ή ήττον, τις αντίστοιχες απόψεις της πολιτικής και πνευματικής ελίτ (δηλαδή της τάξης των ευγενών) της Κύπρου κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, η μελέτη του έργου του Φλωρίου δεν αφήνει αμφιβολία (και επιβεβαιώνει αυτό που ξέρουμε και από άλλες πηγές) ότι ο ιταλικός ουμανισμός και τα παρεπόμενα αυτού (λ.χ. ουμανιστική ιστοριογραφία, φιλοσοφία, αρχαιολατρία, ιδεολογήματα του φιλελευθερισμού και του πατριωτισμού) είχαν εισχωρήσει για τα καλά στην πνευματική ελίτ της Κύπρου. Μάλιστα δε τούτη η τελευταία φαίνεται ότι ήταν σε μεγάλο βαθμό κάτοχος και μέτοχος της ουμανιστικής παιδείας, εν ταυτώ δε και θιασώτης και υπέρμαχος των ουμανιστικών ιδεών. Διαφορετικά κανένας δεν θα έπρεπε να αναμένει ότι ένα άτομο σαν τον Φλώριο, που αποσκοπούσε δια της συγγραφής και στην υστεροφημία του, θα κοπίαζε τόσο πολύ, για να διανθίσει το κείμενό του με αποσπάσματα από κλασικούς συγγραφείς, να αναφερθεί επαινετικά στο πολίτευμα των ιταλικών «δημοκρατιών» και να υιοθετήσει τα ουμανιστικά ιστοριογραφικά πρότυπα κατά τη συγγραφή της *Ιστορίας της Κύπρου*, εάν δεν ήταν εκ των προτέρων απολύτως βέβαιο ότι οι ουμανιστικές συγγραφικές του επιλογές θα τύγχαναν της ενθουσιώδους αποδοχής της πνευματικής (και πολιτικής) ελίτ.

Ως εκ τούτου, πρέπει να θεωρηθεί βέβαιο ότι και οι «πατριωτικές» θέσεις και στοχεύσεις, που πλασάρει η *Ιστορία της Κύπρου* και ο Φλώριος, είχαν την πηγή τους και εκπορεύονταν από την κυπριακή πολιτική και πνευματική ελίτ. Θυμίζουμε απλώς ότι οι «πατριωτικές» εκείνες θέσεις και στοχεύσεις ήταν η συστηματική καλλιέργεια της ιδέας ενός λαμπρού και ένδοξου παρελθόντος των Κυπρίων, η νομιμοποίηση της κυρίαρχης θέσης των ακολουθούντων το λατινικό τυπικό της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας μέσα στην κυπριακή κοινωνία, η γενικότερη αποστροφή προς τους Βενετούς, η απαξίωση της βενετικής κυριαρχίας σε ιδεολογικό επίπεδο και η ακύρωσή της σε νομικό επίπεδο και, εν τέλει, η προώθηση της ιδέας της χειραφετήσεως και της ανεξαρτησίας της Κύπρου. Η τελευταία ειδικότερα «πατριωτική» θέση είναι ιδιαίτερα βαρυσήμαντη: η *Ιστορία της Κύπρου* υποβάλλει ότι οι κύπριοι ευγενείς φλέρταραν με την ιδέα της ανεξαρτησίας και της αναβιώσεως του Κυπριακού Βασιλείου, ίσως σε καθεστώς «δημοκρατίας» ιταλικού τύπου, κυβερνώμενης, εν τοις πράγμασι, από τους ίδιους. Η διακαής επιθυμία των κυπρίων ευγενών, για να επιτευχθεί η ανεξαρτησία της Κύπρου, τεκμηριώνεται και από άλλες σύγχρονες πηγές, οι οποίες βεβαιώνουν ότι οι κύπριοι ευγενείς ήταν κατά καιρούς σε ανοιχτή επαφή με ξένες δυνάμεις, όπως τον δούκα της Σαβοΐας, τον ηγεμόνα της

Μολδαβίας, ακόμα και αυτόν τούτο τον οθωμανό σουλτάνο, έτσι ώστε να ευδοθούν τα σχέδιά τους για ανεξαρτησία και αναβίωση του Βασιλείου των Λουζινιανών.¹

¹ Σχετικώς, βλ. παράρτημα αρ. 1.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΙΩΑΝΝΙΝΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

Ανέκδοτες πηγές (ψηφιοποιήσεις ή φωτογραφίες χειρογράφων)

Genova, Biblioteca Universitaria, ms. C.V.3.

London, British Library, Additional manuscripts, ms. 8630.

London, British Library, Egerton ms. 1087.

Padova, Biblioteca Universitaria, ms. 164.

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. It. 832.

Paris, Bibliothèque nationale de France, BNF, ms. It. 833.

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. It. 834.

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. It. 1230.

Paris, Bibliothèque nationale de France, ms. It. 2333-2336.

Venezia, Biblioteca del Museo Correr, ms. Cicogna 3187/1.

Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana, ms. It. VI, 33 (5943).

Vienna, Österreichische Nationalbibliothek, ms. 6208.

Εκδεδομένες Πηγές (αφηγηματικές-αρχειακές)

Αικ. Χ. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το Αρχείο της Παγούζας (ΙΣΤ΄ αι.)*, Λευκωσία 1980.

Αικ. Χ. Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα της Κυπριακής Ιστορίας από το Κρατικό Αρχείο της Βενετίας*, τ. 1-4, Λευκωσία 1990-2003.

Αριστοτέλους, *Ρητορική*, στο Aristotelis, *Ars Rhetorica*, έκδ. A. Roemer, Lipsiae 1898.

Αριστοτέλους, *Τα σωζόμενα. Aristotelis opera omnia*, έκδ. C. H. Weise, Lipsiae 1843.

Αρριανού, *Αλεξάνδρου Ανάβασις*, εισαγ., μετάφρ., σημειώσεις Θ. Χ. Σαδικάκη, Αθήνα 1986.

Γ. Βαλέτας, *Νεόφυτος Ροδινός*, Αθήνα 1979.

Α. Γάττου, *Διήγησις της τρομεράς πολιορκίας και αλώσεως της Αμμοχώστου κατά το έτος 1571*, Κάιρο 1926 (ανατύπ. Λευκωσία 1972).

Διονυσίου του Περιηγητού, *Οικουμένης Περιήγησις στο Dionysius Periegetes Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione G. Bernhardy*, τ. 1, Lipsiae 1828, 1-63.

Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, *Υπομνήματα εις Διονύσιον τον Περιηγητήν στο Dionysius Periegetes Graece et Latine cum vetustis commentariis et interpretationibus ex recensione et cum annotatione G. Bernhardy*, τ. 1, Lipsiae 1828, 83-316.

Επισκόπου Πάφου Θεοδώρου, *Βίος Σπυρίδωνος στο La légende de S. Spyridon, évêque de Trimithonte*, έκδ. P. van den Ven, Louvain 1953.

Ηροδότου, *Ιστορίαι*, στο *Herodotus*, αγγλική μετάφρ. A. D. Godley, τ. 1, Cambridge, MA – London 1920 (ανατύπ. 1975), τ. 2, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1950), τ. 2, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1950), τ. 3, Cambridge, MA – London 1922 (ανατύπ. 1982), τ. 4, Cambridge, MA – London 1925 (ανατύπ. 1969).

Θουκυδίδου, *Ιστορίαι*, στο *Thucydides*, αγγλική μετάφρ. Ch. F. Smith, τ. 1, Cambridge, MA – London 1919 (ανατύπ. 1980).

Ισοκράτους, *Ευαγόρας*, στο *Isocrates*, αγγλική μετάφρ. L. Van Hook, τ. 3, Cambridge, MA – London 1945 (ανατύπ. 1954).

Ιωσήπου, *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, στο *Josephus*, αγγλική μετάφρ. H. ST. J. Thackeray, τ. 4, Cambridge, MA – London 1930 (ανατύπ. 1961).

Ιουλίου Καίσαρος, *Υπομνήματα/De bello civili*. Βιβλίον Γ' κεφ. 82-104, έκδ. Ε. Α. Σκάσσης, Αθήνα 1938 (ανατύπωση).

Ν. Κυριαζή, «Excerpta Cyprica: Η Κύπρος υπό τους Λουζινιανούς» *Κυπριακά Χρονικά* ΙΓ' (1937), 1-55, εδώ 44.

Λιβάνιου, *Αντιοχικός*, στο *Libanii, Opera*, έκδ. R. Foerster, τ. 1, Lipsiae 1903.

Λεοντίου Μαχαιρά, *Χρονικό της Κύπρου: Παράλληλη διπλωματική έκδοση των χειρογράφων*, εισαγ. και επιμ. Μ. Πιερός και Α. Νικολάου-Κονναρή, Λευκωσία 2003.

Φίλιππος Μεμπρέ, *Αξιόπιστη και λεπτομερής περιγραφή των γεγονότων, πώς οι Τούρκοι άρχισαν την επίθεσή τους με ισχυρές δυνάμεις εναντίον του λαμπρού Βασιλείου και της νήσου Κύπρου και εξεπόρθησαν βίαια την πρωτεύουσα αυτού Λευκωσία*, επιμ. Π. Μ. Κιτρομηλίδης – Ε. Τορναρίτου-Μαθιοπούλου, Αθήνα 2013 (ανατύπ. 2015).

- Τζώρτζης (Μ)πουστρός (Γεώργιος Βο(σ)τρ(υ)ηνός ή Βουστρώνιος), *Διήγησις Κρονίκας Κύπρου*, έκδ. Γ. Κεχαγιόγλου, Λευκωσία 1997.
- Ν. Μυλωνά, «Διήγησις εις τον θρήνον του αιχμαλωτισμού της ευλογημένης Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά Γ' (1925)*, 56-82.
- Β. Νεράντζη-Βαρμάζη, *Σύνταγμα βυζαντινών πηγών κυπριακής ιστορίας*, Λευκωσία 1996.
- Νόννου, *Διονυσιακά*, στο Nonnos, *Dionysiaca*, αγγλική μετάφρ. W. H. D. Rouse, τ. 1, Cambridge, MA – London 1940.
- Ομήρου, *Ιλιάς*, στο Homer, *The Iliad*, αγγλική μετάφρ. A. T. Murray, τ. 1, Cambridge, MA – London 1924 (ανατύπ. 1946).
- Σ. Κ. Παπαγεωργίου, *Ασματική ακολουθία και βίος του εν Αγίοις Πατρός ημών Σπυρίδωνος: Εξ αρχαίων ανεκδότων χειρογράφων των εν Βιέννη και Ενετία Βιβλιοθηκών, νυν το πρώτον εκδιδόμενα*, Αθήνα 1901.
- Θ. Χ. Παπαδοπούλου, «Εκ της αρχαιοτάτης ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων», *Νέα Σιών ΜΖ' (1952)*, 1-30.
- Θ. Παπαδοπούλου, «Ο Θρήνος της Κύπρου», *Κυπριακαί Σπουδαί ΜΔ' (1980)*, 3-78.
- Α. Παυλίδης – Α. Ερκολάνι, *Ιστορία ή μάλλον σχόλια του Φλωρίου Βουστρωνίου για την Κύπρο*, Λευκωσία 1998.
- Παυσανίου, *Ελλάδος Περιήγησις*, στο Pausanias, *Description Of Greece*, αγγλική μετάφρ. W. H. S. Jones, τ. 1, Cambridge, MA – London 1918, τ. 3, Cambridge, MA – London 1933 (ανατύπ. 1980), τ. 4, Cambridge, MA – London 1935.
- Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου* στο *Acta Apostolorum Apocrypha*, τ. 2, μέρος 2, *Acta Philippi et Acta Thomae: Accedunt Acta Barnabae*, έκδ. M. Bonnet, Lipsiae 1903, 292-302.
- Ι. Κ. Περισιτιάνη, «Τα προνόμια της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου: Ανέκδοτος Κώδιξ», *Απόστολος Βαρνάβας Γ' (1931)*, 449-454.
- Γ. Πλουμίδης, *Κανονισμοί της νήσου Κύπρου (1507-1522)*, Ιωάννινα 1987.
- Πλουτάρχου, *Αλέξανδρος*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 7, Cambridge, MA – London 1919 (ανατύπ. 1967).

- Πλουτάρχου, *Δημήτριος*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 9, Cambridge, MA – London 1920 (ανατύπ. 1968).
- Πλουτάρχου, *Δίων*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 6, Cambridge, MA – London 1918 (ανατύπ. 1961).
- Πλουτάρχου, *Κίμων*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 2, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1968).
- Πλουτάρχου, *Κλεομένης*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 10, Cambridge, MA – London 1921 (ανατύπ. 1959).
- Πλουτάρχου, *Λούκουλλος*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 2, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1968).
- Πλουτάρχου, *Περικλής*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 3, London – New York 1916 (ανατύπ. 1932).
- Πλουτάρχου, *Σόλων*, στο *Plutarch's Lives*, αγγλική μετάφρ. B. Perrin, τ. 1, Cambridge, MA – London 1914 (ανατύπ. 1959).
- Πτολεμαίου, *Γεωγραφική Υφήγησις*, στο Claudii Ptolemaei, *Geographia*, έκδ. C. F. A. Nobbe, τ. 2, Lipsiae 1845.
- Νεοφύτου Ροδινού, *Περί ηρώων*, έκδ. Ν. Μυλωνά στα *Κυπριακά Χρονικά Γ'* (1925), 1-48.
- Κ. Ν. Σάθα, *Ελληνικά Ανέκδοτα*, τ. 1, Αθήνα 1867.
- Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1-7, Βενετία, Αθήνα, Παρίσι 1872-1894.
- Θ. Σιαπκαρά-Πιτσιλίδου, *Ο πετρραρχισμός στην Κύπρο. Ρίμες αγάπης: από χειρόγραφο του 16ου αιώνα με μεταφορά στην κοινή μας γλώσσα*, Αθήνα 1976.
- Στράβωνος *περί τῆς γεωγραφίας βιβλία ΙΖ'*. *Strabonis de situ orbis libri XVII*, Basiliae 1549.
- Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, στο *The Geography of Strabo*, αγγλική μετάφρ. H. L. Jones, τ. 6, Cambridge, MA – London 1929 (ανατύπ. 1960).
- Συμείων του Μεταφραστού τα ευρισκόμενα πάντα* στο *Patrologia Graeca*, έκδ. J-P. Migne, τ. 116, Paris 1864.
- Π. Φλουρέντζου, *Τα Τσέχικα οδοιπορικά της Αναγέννησης και η Κύπρος*, Λευκωσία 1977.
- Ι. Χασιώτη, *Ισπανικά έγγραφα της κυπριακής ιστορίας (ις' - ιζ' αι.)*, Λευκωσία 1972.

- Κ. Χατζηιωάννου, *Η αρχαία Κύπρος εις τας ελληνικάς πηγάς*, τ. 1-6, Λευκωσία 1971-1992.
- Dionysii Afri, *De situ orbis...*, έκδ. J. M. Bondenus, Ferrariae 1512.
- Assises de Jérusalem*, έκδ. Auguste-Arthur, Comte de Beugnot, τ. 1, Paris 1841.
- Pietri Bembi Cardinalis, *Historiae Venetae libri XII*, Venetiis 1551.
- Pietro Bembo, *History of Venice*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. R. W. Ulery JR, τ. 1, Cambridge, MA – London 2007.
- Bibliotheca Leopoldina Laurentiana seu catalogus manuscriptorum qui nuper in Laurentianam translati sunt*, έκδ. A. M. Bandini, τ. 3, Florentiae 1793.
- Flavio Biondo, *Italy Illuminated*, τ. 1, έκδοση και αγγλική μετάφρ. J. A. White, Cambridge, MA – London 2005.
- K. Borchardt – A. Luttrell – E. Schoffler, *Documents concerning Cyprus from the Hospital's Rhodian archives*, Nicosia 2011.
- George Boustronios, *A Narrative of the Chronicle of Cyprus, 1456-1489*, αγγλική μετάφρ. N. Κουρέας, Nicosia 2005.
- Breve trattato del mondo, et delle sue parti, semplici, et miste ... di Jason Denores*, Venetia 1571.
- Leonardo Bruni, *History of the Florentine People*, τ. 1-3, έκδ. και αγγλική μετάφρ. J. Hankins, Cambridge, MA – London 2001-2007.
- Florio Bustron, *Chronique de l'île de Chypre*, έκδ. R. de Mas Latrie, Paris 1886.
- Florio Bustron, *Historia overo commentarii de Cipro*, εισαγ. G. Grivaud, Λευκωσία 1998.
- P. Canciani, *Barbarorum Leges Antiquae cum notis et glossariis*, τ. 1-5, Venetiis 1781-1792.
- N. Cappuyns, «Le synodicon de Chypre au XIIe siècle», *Byzantion* 10 (1935), 489-504.
- The Cartulary of the Cathedral of Holy Wisdom of Nicosia*, έκδ. N. Coureas – Ch. Schabel, Nicosia 1997.
- Georgius Cedrenus, *Ioannis Scylitzae opera*, έκδ. I. Bekker, τ. 1, Bonnae 1838.
- The Chronicle of Amadi*, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. N. Coureas – P. Edbury, Nicosia 2015.

The Chronicle of George Boustronios 1456-1489, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. R. M. Dawkins, Melbourne 1964.

Chronicon Paschale 284-628 AD, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. M. Whitby και M. Whitby, Liverpool 1989.

La Chronique de Monstrelet, έκδ. L. Douët d'Arcq, τ. 1, Paris 1857.

Chronique d'Ernoul et de Bernard le Trésorier, έκδ. L. de Mas Latrie, Paris 1871.

Chroniques d'Amadi et de Strambaldi, έκδ. R. de Mas Latrie, τ. 1-2, Paris 1891-1893.

Les chroniques de sire Jean Froissart, εκδ. J. A. C. Buchon, τ. 1, Paris 1867.

Cicero, *De Natura Deorum*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 19, Cambridge, MA – London 1933 (ανατύπ. 1967).

C. D. Cobham, *Excerpta Cypria: materials for a history of Cyprus*, Cambridge 1908.

N. Conti, *Delle Historie de' suoi tempi*, τ. 2, Venetia 1589 (ιταλική μετάφρ.).

N. Conti, *Mitología*, εισαγ., ισπανική μετάφρ., σημειώσεις R. M. I. Montiel – M. C. Á Morán, Murcia 1988.

P. Crawford, *The 'Templar of Tyre': Part III of the 'Deeds of the Cypriots'*, Aldershot, Hampshire – Burlington, VT 2003 (αγγλική μετάφρ.).

Cronaca del Templare di Tiro, έκδ. και ιταλική μετάφρ. L. Minervini, Napoli 2000.

R. M. Dawkins, «On an hagiographical source used by Leontios Makhairas», *Κυπριακά Χρονικά* IA' (1935), 10-23.

M. van Esbroeck, «Les actes Arméniens de saint Héraclide de Chypre», *Analecta Bollandiana* 103 (1985), 115-162.

The Geography of Strabo, αγγλική μετάφρ. H. C. Hamilton – W. Falconer, τ. 3, London 1857.

«Les Gestes des Chiprois», στο *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, έκδ. G. Paris – L. de Mas Latrie, τ. 2, Paris 1906, 653-872.

Pietro Giustiniani, *Le Historie Venetiane*, Venetia 1576.

J. Gouillard, «Le Synodikon de l'orthodoxie: Édition et Commentaire», *Travaux et Mémoires* 2 (1967), 1-316.

- A. M. Graziani, *De Iacobo Despotae Fratres* στο *Spicilegium Romanum*, έκδ. A. Mai, τ. 8, Roma 1842, 219-234.
- A. M. Graziani, *De bello Cyprio/O πόλεμος της Κύπρου*, εισαγ. και μετάφρ. X. Γάσπαρης, Λευκωσία 1997.
- A Greek-English Lexicon*, έκδ. H. G. Liddel – R. Scott, New York 1883.
- G. Grivaud, *Excerpta Cypria Nova*, Nicosie 1990.
- Guillelmi Tyrensis, «Historia Belli Sacri» στο *Patrologia Latina*, έκδ. J-P. Migne, τ. 201, Paris 1855, cols. 209-892.
- Fr. Halkin, «Les actes apocryphes de saint Héraclide de Chypre, disciple de l'apôtre Barnabé», *Analecta Bollandiana* 82 (1964), 133-169.
- Hieronymi Quaestiones Hebraicae in libro Geneseos*, έκδ. P. de Lagarde, Lipsiae 1868.
- Dell'Historia Vinitiana di Marco Antonio Sabellico*, Vinegia 1558.
- Della Historia vinitiana di M. Pietro Bembo, card. volgarmente scritta libri XII*, Vinegia 1552.
- Le historie vinitiane di Marco Antonio Sabellico*, Vinegia 1554.
- Isolario di Benedetto Bordone nel qual si ragiona di tutte l'isole del mondo*, Venetia 1528.
- V. Lamansky, *Secrets d'État de Venise: documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte ottomane à la fin du XVe et au XVIe siècle*, Saint Pétersbourg 1884.
- Laudatio Barnabae apostoli* στο *Hagiographica Cypria: Sancti Barnabae Laudatio auctore Alexandro monacho, Sanctorum Bartholomaei et Barnabae vita e menologio imperiali deprompta*, έκδ. P. van Deun, *vita sancti Auxibii*, έκδ. J. Noret, Turnhout 1993, 15-122.
- Lignages d'Outremer*, έκδ. Marie-Adélaïde Nielen, Paris 2003.
- Steffano Lusignano, *Chorographia, et breve historia universale dell'isola de Cipro principiando al tempo di Noe per in sino al 1572*, Bologna 1573.
- Stefano Lusignano, *Raccolta di cinque discorsi, intitolati Corone*, Padova 1577.
- Estienne de Lusignan, *Description de toute l'isle de Cypre*, Paris 1580.

Estienne de Lusignan, *Les généalogies de soixante et sept très-nobles et très-illustres maisons, partie de France, partie estrangeres...*, Paris 1586.

N. Machiavelli, *The Prince*, εισαγ. και αγγλική μετάφρ. J. S. Byerley, London 1810.

Leontios Makhairas, *Recital concerning the sweet land of Cyprus entitled «Chronicle»*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. R. M. Dawkins, τ. 1-2, Oxford 1932.

Domenico Malipiero, *Annali Veneti dall'anno 1457 al 1500*, έκδ. A. Sagredo, τ. 1-2, Firenze 1843-1844.

G. Mariti, *Travels in the island of Cyprus*, αγγλική μετάφρ. C. D. Cobham, Cambridge 1909.

L. de Mas Latrie, *Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la Maison de Lusignan*, Paris 1882.

Philippe de Mézières, *Une epistre lamentable et consolatoire. Adressée en 1397 à Philippe le Hardi, duc de Bourgogne, sur la défaite de Nicopolis (1396)*, έκδ. P. Contamine, J. Paviot και C. Van Hoorebeeck, Paris 2008.

Sebastiano Munstero, *Cosmografia Universale*, Colonia 1575 (ιταλική μετάφρ.).

Andrea Navagero, *Storia della Repubblica Veneziana*, στο *Rerum Italicarum Scriptores*, έκδ. L. A. Muratori, τ. 23 (1733).

Filippo da Novara, *Guerra di Federico II in Oriente (1223-1242)*, έκδ. και ιταλική μετάφρ. S. Melani, Napoli 1994.

Philip of Novara, *Le Livre de forme de plait*, έκδ. και αγγλική μετάφρ. P. W. Edbury. Nicosia 2009.

Philippe de Novare, *Mémoires 1218-1243*, έκδ. Ch. Kohler, Paris 1913.

Philip de Novare, *The Wars of Frederick II against the Ibelins in Syria and Cyprus*, αγγλική μετάφρ. J. L. La Monte, New York 1936.

Orosius, *Seven Books of History Against the Pagans*, εισαγ., αγγλική μετάφρ., σχόλια, A. T. Fear, Liverpool 2010.

Paolo Paruta, *The History of Venice*, London 1696 (αγγλική μετάφρ.).

Aeneas Silvius Piccolomini, *Europe (c. 1400-1458)*, αγγλική μετάφρ. R. Brown, εισαγ. και σχόλια N. Bisaha, Washington, DC 2013.

Pio II, *La descrizione de l'Asia et Europa*, Vinegia 1544 (ιταλική μετάφρ.).

Pliny, *Natural History*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 1, Cambridge, MA – London 1938 (ανατύπ. 1967).

Plinius, *Naturalis Historia*, στο Pliny, *Natural History*, αγγλική μετάφρ. H. Rackham, τ. 2, Cambridge, MA – London 1942 (ανατύπ. 1961).

Pontificale Romanum Clementis VIII, Antverpiae 1765.

Procli De sphaera liber... Dionysii Afri Descriptio orbis habitabilis..., Basileae 1547.

Reject Aeneas, accept Pius: selected letters of Aeneas Sylvius Piccolomini (Pope Pius II), εισαγωγή και αγγλική μετάφρ. G. Christianson, Th. M. Izbicki και Ph. Krey, Washington, DC 2006.

Marco Antonio Sabellico, *Historiae rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII* στο *De gl'Istorici delle cose Veneziane*, έκδ. D. Lovisa, τ. 1, Venezia 1718.

Sanudo ο Νεότερος στο L. de Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τ. 3, Paris 1861, 440-445.

Sanudo, *Venice, Città Excelentissima*, έκδ. P. H. Labalme και L. S. White, αγγλική μετάφρ. L. L. Carroll, Baltimore 2008.

Sexti Pompei Festi, *De verborum significatu quae supersunt com Pauli epitome*, έκδ. Ae. Thewrewk de Ponor. Pars 1, Budabestini 1889.

Diodori Siculi, *Bibliotheca Historica*, τ. 3, έκδ. I. Bekker, Lipsiae 1853.

G. Sozomeno, *Narratione della querra di Nicosia, fatta nel regno di Cipro da' Turchi l'anno 1570*, Bologna 1571.

Storia di due amanti di Enea Sylvio Piccolomini, in seguito Papa Pio secondo, έκδ. και ιταλική μετάφρ. A. Braccio, Capolago 1832.

Strabo, *De situ orbis libri XVII*, τ. 1, Lugduni 1559.

The Synodicum Nicosiense and other documents of the Latin Church of Cyprus, 1196-1373, selected and translated by Christopher Schabel, Nicosia 2001.

Theophanes continuatus στο *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, έκδ. I. Bekker, Bonnae 1838.

Pietro Valderio, *La guerra di Cipro*, έκδ. G. Grivaud – N. Παταπίου, Nicosie 1996.

M. Zorzi, «La relazione di Bernardo Sagredo, provveditore generale e sindaco a Cipro», στο E. Skoufari (επιμ.), *La Serenissima a Cipro: incontri di culture nel Cinquecento*, Roma 2013, 87-107.

Νεότερες εργασίες και μελέτες

Αικ. Χ. Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες για οργάνωση στάσεων ή εξεγέρσεων κατά τη διάρκεια της βενετοκρατίας», στο Α. Παπαγεωργίου κ.α. (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. 2, Λευκωσία 2001, 581-598.

Αικ. Χ. Αριστείδου, «Χρονολόγηση, πατρότητα και σημασία ανώνυμης και άτιτλης βενετικής έκθεσης για την Κύπρο», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 28 (2002), 65-97.

Χ. Αποστολόπουλος, «Μια απόπειρα προσέγγισης των παροίκων της βενετοκρατούμενης Κύπρου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1551)», στο Α. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. 2, Λευκωσία 2001, 669-689.

Χρ. Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κύπρο: Αρχαιακά τεκμήρια για την παρουσία, τη δράση και το θάνατο του Ιάκωβου Διασορηνού», στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Συνέχειες, ασυνέχειες, ρήξεις στον ελληνικό κόσμο (1204-2014): οικονομία, κοινωνία, ιστορία, λογοτεχνία, Ε' Ευρωπαϊκό Συνέδριο Νεοελληνικών Σπουδών Θεσσαλονίκη, 2-5 Οκτωβρίου 2014*, Πρακτικά, τ. 5, Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Αθήνα 2015, 239-252.

Α. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, *Η Βυζαντινή Ιστοριογραφία*, Αθήνα χ.χ.

Ν. Γιόργκα, *Η Φραγκοκρατία εν Κύπρω*, μετάφρ. Α. Κ. Αιμιλιανίδου, Λευκωσία 1938.

Β. Γκαφούροφ – Δ. Τσιμπουκίδη, *Ο Αλέξανδρος ο Μακεδών και η Ανατολή*, μετάφρ. Γ. Στεργίου, Αθήνα 1982 (ανατύπ. 1992).

Θ. Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης 1990.

Μ. Γ. Δήμιτσα, *Ο Ελληνισμός και η διάδοσις αυτού εις την Ιταλίαν και την λοιπήν Ευρώπην κατά τον μέσον αιώνα: Η προ αυτής πνευματική κατάσταση της Ευρώπης και της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας: Η αναγέννησις των γραμμάτων και οι συντελεσταί αυτής φυγάδες λόγιοι Έλληνες*, Αθήνα 1900.

- Α. Α. Δημοσθένους, *Ο Έγκλειστος άγιος Νεόφυτος (1134-1214 περ.) και ο κόσμος του*, Λευκωσία 2007.
- Φίλιος Ζαννέτος, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τ. 1, Λάρνακα 1910.
- Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1987⁵.
- Ι. Καραγιαννόπουλος, *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη: εισαγωγή στη μελέτη της ιστορίας της, του κοινωνικού και οικονομικού της βίου*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Β. Καραγιώργης – Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ – Χρ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος πετράδι στο στέμμα της Βενετίας (κατάλογος έκθεσης)*, Λευκωσία 2003.
- Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 1-2, Αθήνα 1997, 2002.
- Γ. Κεχαγιόγλου – Λ. Παπαλεοντίου, *Ιστορία της νεότερης Κυπριακής Λογοτεχνίας*, Λευκωσία 2010 (ανατύπ. 2016).
- Π. Κιτρομηλίδης, «Βιβλία και ανάγνωση στη Λευκωσία της Αναγέννησης. Η μαρτυρία της βιβλιοθήκης του Μάρκου Ζαχαρία», στο Χρ. Α. Μαλτεζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 263-275.
- Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Κυπριακή Λογιοσύνη 1571-1878*, Λευκωσία 2002.
- Ν. Κουρέας, «Από το Μεσαίωνα στην Αναγέννηση: μεταβατικά στοιχεία στο Χρονικό του Γεώργιου Βουστρώνιου», *Επετηρίδα της Κυπριακής εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 9 (2010), 41-50.
- Ν. Κουρέας, «Η Παιδεία στη Λατινοκρατούμενη Κύπρο», *Επετηρίδα της Κυπριακής εταιρείας Ιστορικών Σπουδών* 10 (2012), 105-128.
- Αρχιμανδρίτου Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Βενετία 1788.
- Ν. Γ. Κυριαζή, *Συλλογή Ιστορικών Ειδήσεων της πόλεως Λάρνακα-Σκάλα*, Λάρνακα 1946.
- Ζ. Λε Γκοφ, *Ιστορία και Μνήμη*, μετάφρ. Γ. Καμπουρλής, Αθήνα 1998.
- Ζ. Λε Γκοφ, *Οι Διανοούμενοι στο Μεσαίωνα*, μετάφρ. Μ. Παραδέλλη, Αθήνα 2002.
- Χ. Α. Μαλτέζου, «Νέαι ειδήσεις περί Ευγενίου Συγκλητικού εκ των Κρατικών Αρχείων της Βενετίας», στο Θ. Παπαδόπουλος κ.α. (επιμ.), *Πρακτικά του Πρώτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 1969)*, τ. 3, μερ. 1, Λευκωσία 1973, 227-244.

- Χ. Α. Μαλτέζου, «Η περιπέτεια ενός ελληνόφωνου Βενετού της Κύπρου», στο Θ. Παπαδόπουλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Β΄, Λευκωσία 1986, 215-239.
- Χ. Α. Μαλτέζου, *Η Κρήτη στη διάρκεια της περιόδου της Βενετοκρατίας*, Κρήτη 1990.
- Χρ. Μαλτέζου, «Ο κυπριακός ελληνισμός του εξωτερικού και η πνευματική του δράση κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας (1489-1571)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 5, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Β΄, Λευκωσία 1996, 1209-1227.
- Π. και Λ. Μάρεϋ, *Η τέχνη της Αναγέννησης*, μετάφρ. Α. Παπάς, Αθήνα 1995.
- Κ. Γ. Μαυριά, *Ιστορία των πολιτικών ιδεών*, τ. 1, Αθήνα 1985.
- Σ. Γ. Μιχαηλίδη, *Ιστορία της κατά Κίτιον Εκκλησίας*, Λάρνακα 1992.
- Στ. Μπίρταχας, *Κοινωνία, πολιτισμός και διακυβέρνηση στο βενετικό Κράτος της Θάλασσας: Το παράδειγμα της Κύπρου*, Θεσσαλονίκη 2011.
- Α. Νικολάου-Κονναρή, «Η διασκευή του χειρογράφου της Ραβέννας της Εξήγησης του Λεοντίου Μαχαιρά και η Narratione του Διομήδη Strambali», στο Π. Αγαπητός – Μ. Πιερός (επιμ.), *Εκδοτικά και ερμηνευτικά ζητήματα της δημόδους ελληνικής λογοτεχνίας στο πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην Αναγέννηση (1400-1600)*, *Πρακτικά του Δ΄ Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IV (Λευκωσία, Νοέμβριος 1997)*, Ηράκλειο 2002, 287-315.
- Α. Νικολάου-Κονναρή, «Κύπριοι της διασποράς στην Ιταλία μετά το 1570/1: Η περίπτωση της οικογένειας Δενόρες», στο Α. Νικολάου-Κονναρή (επιμ.), *«La Serenissima» and «La Nobilissima»: Venice in Cyprus and Cyprus in Venice*, Nicosia 2009, 218-239.
- Α. Νικολάου-Κονναρή, «Συνέχειες και ασυνέχειες στη δουλοπαροικιακή πολιτική της βενετικής διοίκησης στην Κύπρο», στο Κ. Ε. Λαμπρινός (επιμ.), *Κοινωνίες της υπαίθρου στην ελληνοβενετική Ανατολή (13ος-18ος αι.)*, Αθήνα 2018, 51-91.
- Κ. Ντόκος, «Η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνόδου του Trento και η Ορθόδοξη Εκκλησία της Κύπρου», στο Χρ. Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 209-216.
- Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, *Το Πριγκιπάτο της Αχαΐας (1204-1432): Ιστορία, Οργάνωση, Κοινωνία*, Θεσσαλονίκη 2005.
- Α. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία και Τέχνη*, Λευκωσία 1996.

- Α. Παπαγεωργίου, «Το Κίτιον κατά την βυζαντινή και μεσαιωνική περίοδο», *Κυπριακαί Σπουδαί* ΕΒ΄ - ΕΓ΄ (1998-9), 199-209.
- Α. Παπαδία-Λάλα, *Ο θεσμός των αστικών κοινοτήτων στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της βενετοκρατίας (13ος-18ος αι.)*, Βενετία 2004 (ανατύπ. 2008).
- Θ. Παπαδόπουλος, «Κυπριακά Νόμιμα», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 3-32.
- Θ. Παπαδόπουλος, «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 542-665.
- Θ. Παπαδόπουλος, «Ιάκωβος Διασσωρινός», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 537-542.
- Ν. Παταπίου, «Η Διαθήκη του Ευγενίου Συγκλητικού του Θωμά (1538). Νέες ειδήσεις για τη Βενετοκρατούμενη Κύπρο», *Κυπριακαί Σπουδαί* ΕΖ΄ - ΞΗ΄ (2003-2004), 219-244.
- Ι. Κ. Περισιτιάνη, *Γενική Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Λευκωσία 1910.
- Α. Πεγλιβανίδης, *Κράτος και Πολιτική στον Όψιμο Μεσαίωνα: Ο Μαρσίλιος της Πάδοβας και οι καταβολές του δημοκρατικού πολιτικού στοχασμού*, Θεσσαλονίκη 2019.
- Μ. Πιερός, «Γύρω από τον Λεόντιο Μαχαιρά. Ιστορική και θρησκευτική συνείδηση/γλώσσα και λογοτεχνικότητα, αφηγηματική και δραματική δομή», στο Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ (επιμ.), *Πρακτικά του Συμποσίου «Λεόντιος Μαχαιράς – Γεώργιος Βουστρώνιος. Δυο Χρονικά της Μεσαιωνικής Κύπρου»*, Λευκωσία 1997, 35-54.
- Γ. Πλουμίδης, *Η Βενετοκρατία στην ελληνική Μεσόγειο*, Ιωάννινα 1991.
- Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1868.
- Κ. Ν. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς: ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821)*, Αθήνα 1869.
- Κ. Ν. Σάθα, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1-7, Βενετία, Αθήνα, Παρίσι 1872-1894,
- Κ. Ν. Σάθα, *Ελληνες στρατιώται εν τη Δύσει και αναγέννησις της ελληνικής τακτικής*, Αθήνα 1885.
- Α. Σακελλαρίου, *Τα Κυπριακά*, τ. 1, Αθήνα 1890.

- Ζαν Σιρινελί, *Τα παιδιά του Αλεξάνδρου: Ελληνική Γραμματολογία των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς και της ύστερης αρχαιότητας, 334 π.Χ. - 519 μ.Χ.*, μετάφρ. Σ. Μπίνη-Σωτηροπούλου, Αθήνα 2001.
- Κ. Σκίπερ, *Μακιαβέλι*, μετάφρ. Κ. Αθανασίου, Αθήνα 2002.
- Π. Στυλιανού, «Τα αρχαία Βασιλεία», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. Β, *Αρχαία Κύπρος*, μέρ. Α', Λευκωσία 2000, 465-618.
- Β. Σφυρόερας, «Σώματα αντιστάσεως του Ελληνισμού», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 11, Αθήνα 1975, 144-151.
- Γ. Τόλιας, *Χάρτες και Ιστορίες: Ελληνικές Τοπογραφίες της Αναγέννησης και των Φώτων*, Αθήνα 2008.
- Ι. Π. Τσικνόπουλος, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*, Λευκωσία 1971.
- Ν. Β. Τωμαδάκη, *Κλεις της Βυζαντινής Φιλολογίας*, Θεσσαλονίκη 1993⁴.
- Λ. Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*, τ. 2, Λευκωσία 1930.
- Φωκά Ν. Φωκαΐδη, *Λάπηθος: ιστορία και παράδοσις*, Λευκωσία 1982.
- Ι. Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου*, μετάφρ. Χ. Παπαϊωάννου, τ. 1-3, Αθήνα 1923, Πειραιάς 1927 και 1932.
- Ι. Κ. Χασιώτης, *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης: ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Ντ. Χόλτον, «Κύπρος και Κρητική Αναγέννηση: προκαταρκτική μελέτη ορισμένων πολιτισμικών διασυνδέσεων», στο Ντ. Χόλτον, *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα Νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2000, 209-236.
- Ντ. Χόλτον, «Μια ιστορία παραμέλησης: Η Κυπριακή Γραμματεία την περίοδο της Βενετοκρατίας», στο Ντ. Χόλτον, *Μελέτες για τον Ερωτόκριτο και άλλα Νεοελληνικά κείμενα*, Αθήνα 2000, 237-266.
- Ν. Anaxagorou, *Narrative and Stylistic Structures in the «Chronicle» of Leontios Makhairas*, Nicosia 1998.

- B. Arbel, «Cypriot Population under Venetian Rule (1473-1571): A Demographic Study», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 183-215.
- B. Arbel, «Urban Assemblies and Town Councils in Frankish and Venetian Cyprus», στο Θ. Παπαδόπουλος και Β. Εγγλεζάκης (επιμ.), *Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου*, τ. Β', Λευκωσία 1986, 203-213.
- B. Arbel, «Résistance ou collaboration? Les Chypriotes sous la domination vénitienne», στο Μ. Balard (επιμ.), *État et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance*, Lyon 1989, 131-143.
- B. Arbel, «The Cypriot nobility from the fourteenth to the sixteenth century: A new interpretation», *Mediterranean Historical Review* 4 (1989), 175-197.
- B. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 455-532.
- B. Arbel, «Greek Magnates in Venetian Cyprus: The Case of the Synglitico Family», *Dumbarton Oaks Papers* 49 (1995), 325-337.
- B. Arbel, «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Συνέχειες και ασυνέχειες», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, 161-168.
- B. Arbel, «Entre mythe et histoire: La légende noire de la domination vénitienne à Chypre», *Études balkaniques: Cahiers Pierre Belon* 5 (1998), 83-107.
- B. Arbel, «The treasure of Ayios Symeon: a micro-historical analysis of colonial relations in Venetian-ruled Cyprus», *Κάμπος* 10 (2002), 1-19.
- B. Arbel, «The Venetian Domination of Cyprus: Cui Bono?», στο Α. Nicolaou-Konnari (επιμ.), *«La Serenissima» and «La Nobilissima»: Venice in Cyprus and Cyprus in Venice*, Nicosia 2009, 45-55.
- H. E. Barnes, *A History of Historical Writing*, New York 1962² (ανατύπωση 1963).
- H. Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, Princeton 1966 (ανατύπ. 1993).
- J. Bérenger – Ph. Contamine – Fr. Rapp, *Η Ευρώπη από το 1300 μέχρι το 1660*, μετάφρ. Π. Παπαδόπουλος, Αθήνα 1990.
- S. Berstein – P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μετάφρ. Α. Κ. Δημητρακόπουλος, τ. 1, Αθήνα 1997.

- A. Black, *Political Thought in Europe 1250-1450*, Cambridge 1992.
- R. Black, «Benedetto Accolti and the Beginnings of Humanist Historiography», *The English Historical Review* 96 (1981), 36-58.
- E. Breisach, *Historiography: Ancient, Medieval and Modern*, Chicago – London 1983 (ανατύπ. 1994).
- J. Burckhardt, *Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, μετάφρ. Μ. Τοπάλη, Αθήνα 1997.
- R. W. Burgess, «Medieval Historiographical Terminology: The Meaning of the Word *Annales*», στο E. Kooper και S. J. Levelt (επιμ.), *The Medieval Chronicle VIII*, Amsterdam – New York, 2013, 165-192.
- P. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, London 1969.
- P. Burke, *The European Renaissance, Centers and Peripheries*, Oxford – Malden, MA 1998.
- L. Calvelli, *Cipro e la memoria dell'antico fra Medioevo e Rinascimento: la percezione del passato romano dell'isola nel mondo occidentale*, Venezia 2009.
- Du Cange, *Les Familles d'Outremer*, έκδ. E. G. Ray, Paris 1869.
- A. W. Carr (επιμ.), *Famagusta: Art and Architecture*, Turnhout 2014.
- J. Chance, *Medieval Mythography, τ. 3: The Emergence of Italian Humanism, 1321-1475*, Gainesville, FL 2015, (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=772103&site=eds-live>).
- E. A. Cicogna, *Catalogo dei codici della Biblioteca di Emmanuele Cicogna*, τ. 1-7, Venezia 1841-1867.
- P.-V. Claverie, *L'ordre du Temple en Terre Sainte et a Chypre au XIIIe siècle*, τ. 1-3, Nicosie 2005.
- E. Cochrane, *Historians and Historiography in the Italian Renaissance*, Chicago – London 1981.
- E. Coleman, «Lombard City Annals and the Social and Cultural History of Northern Italy», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 1-27.
- J. Coleman, *A History of Political Thought: From the Middle Ages to the Renaissance*, τ. 2, Oxford and Malden, MA 2000.

- R. Collins, *Early Medieval Europe 300-1000*, New York 1991 (ανατύπ. 1999).
- W. J. Connell, «Italian Renaissance Historical Narrative», στο J. Rabasa, M. Sato, E. Tortarolo και D. Woolf (επιμ.), *The Oxford History of Historical Writing 1400-1800*, τ. 3, Oxford 2012, 347-363.
- N. Constantinides – R. Browning, *Dated Greek manuscripts from Cyprus to the year 1570*, Nicosia 1993.
- M. R. Cospy, *Creation of History: The Transformation of Barnabas from Peacemaker to Warrior Saint*, Eugene, OR 2017.
- N. Coureas, *The Latin Church in Cyprus, 1195-1312*, Aldershot 1997.
- N. Coureas, «The Place to be: Cyprus as a Place of Settlement and Refuge», *Κυπριακαί Σπουδαί, ΞΣΤ'* (2002), 125-145.
- N. Coureas, «Conversion on Latin Cyprus: A New Faith or a New Rite?», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 24 (1998), 77-86.
- N. Coureas, «Piracy in Cyprus during the Late Lusignan and Venetian Periods, 15th-16th centuries», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 33 (2007), 121-162.
- N. Coureas – G. Grivaud – Ch. Schabel, «Frankish and Venetian Nicosia 1191-1570», στο D. Michaelides (επιμ.), *Historic Nicosia*, Nicosia 2012, 111-229.
- N. Coureas, «Religion and Ethnic Identity in Lusignan Cyprus: How the various groups saw themselves and were seen by others», στο *Identity/Identities in Late Medieval Cyprus: papers given at the ICS Byzantine Colloquium, (London, 13-14 June 2011)*, Nicosia 2014, 13-25.
- N. Coureas, «How Frankish was the Frankish ruling class of Cyprus? Ethnicity and Identity», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 37 (2015), 61-78.
- N. Coureas, «One Faith but Several Rites: The Application of Canon 9 Lateran IV on Cyprus (1215-1570) and the Wider Mediterranean Context», στο D. Quirini-Popławska και Ł. Burkiewicz (επιμ.), *Sacrum w mieście I. Średniowiecze i wczesna epoka nowożytna*, Kraków 2016, 95-109.
- P. Crawford, *The Templar of Tyre: Part III of the «Deeds of the Cypriots»*, Aldershot, Hampshire – Burlington, VT 2003.
- P. Daru, *Histoire de la République de Venise*, τ. 7, Paris 1821.

- R. M. Dawkins, *The Nature of the Cypriot Chronicle of Leontios Makhairas*, Oxford 1945.
- H. Delehaye, «Saints de Chypre», *Analecta Bollandiana* 26 (1907), 161-301.
- J. Dyer, *Studies of the Gods in Greece at certain sanctuaries recently excavated*, London – New York 1891.
- F. A. Ebert, *A General Bibliographical Dictionary*, αγγλική μετάφρ., τ. 1-4, Oxford 1837.
- E. Edson, *The World Map, 1300-1492: The Persistence of Tradition and Transformation*, Baltimore 2007 (e-book: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/ucy/detail.action?docID=4398451>).
- P. W. Edbury, «The Murder of King Peter I of Cyprus (1359-1369)», *Journal of Medieval History* 6 (1980).
- P. W. Edbury – J. G. Rowe, *William of Tyre: Historian of the Latin East*, Cambridge 1988.
- P. W. Edbury, «Η πολιτική ιστορία του μεσαιωνικού Βασιλείου (1324-1432)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 51-158.
- P. W. Edbury, «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον-Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 177-258.
- P. W. Edbury, *Το Βασίλειο της Κύπρου και οι Σταυροφορίες 1191-1374*, μετάφρ. Ά. Νικολάου-Κονναρή, Αθήνα 2003 (ανατύπ. 2015).
- P. W. Edbury, «Famagusta and the Tradition of History Writing in Frankish Cyprus», στο M. J. K. Walsh, N. S. H. Coureas και P. W. Edbury (επιμ.), *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History*, Farnham, Surrey – Burlington, VT 2012, 43-52.
- C. Enlart, *L'art gothique et la Renaissance en Chypre*, τ. 1-2, Paris 1899.
- G. Fedalto, «Η Λατινική Εκκλησία στο Μεσαιωνικό Βασίλειο», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 668-732.
- S. Federico, *New Troy: Fantasies of Empire in the Late Middle Ages*, Minneapolis – London 2003.

- G. Finlay, *A History of Greece: From Its Conquest by the Romans to the Present Time, B.C. 146 to A.D. 1864*, τ. 5, *Greece under Ottoman and Venetian Domination 1453-1821*, Oxford 1877.
- R. Flacelière, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μετάφρ. Γ. Δ. Βανδώρου – Ε. Κάζου-Βανδώρου, Αθήνα 1974 (ανατύπ. 1988).
- E. Fryde, «The Beginnings of Italian Humanist Historiography: The ‘New Cicero’ of Leonardo Bruni», *The English Historical Review* 95 (1980), 533-552.
- E. B. Fryde, *Humanism and Renaissance Historiography*, London 1983 (συναγωγή μελετών).
- C. Galatariotou, *The Making of a Saint: The Life, Times and Sanctification of Neophytos the Recluse*, Cambridge 1991.
- E. Garin, *Italian Humanism, Philosophy and Civic Life in the Renaissance*, αγγλική μετάφρ. P. Munz, New York 1965.
- D. J. Geanakoplos, *Βυζαντινή Ανατολή και λατινική Δύση, δυο κόσμοι της χριστιανοσύνης στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση*, μετάφρ. Κ. Δ. Κυριαζή, Αθήνα 1966.
- A. Gilmour-Bryson, *The Trial of the Templars in Cyprus: A complete English edition*, Leiden – Boston – Köln 1998.
- Ch. Given-Wilson, *Chronicles: The Writing of History in Medieval England*, London – New York 2004.
- D. Goffman, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η πρόιμη νεότερη Ευρώπη*, μετάφρ. Α. Σωτήρης, επιμ. Μ. Κεκροπούλου, Αθήνα 2007.
- J. F. Goggin, «Pontificale (Pontificale Romanum)», στο Ch. G. Herbermann et al. (επιμ.), *The Catholic Encyclopedia*, τ. 12, New York 1913, 231.
- A. Grafton, *What was History: The art of history in early modern Europe*, Cambridge 2007.
- P. Grimal, *Η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία 27 π.Χ.-476 μ.Χ.*, μετάφρ. Δ. Χορόσκελης, επιμ. Γ. Αβραμίδης, Αθήνα 2004.
- G. Grivaud – A. Papadaki, «L’Institution de la mostra generale de la cavalerie féodale en Crète et en Chypre vénitiennes durant le XVIe siècle», *Studi Veneziani* n.s. 12 (1986), 165-199.

- G. Grivaud, «Sur la datation du mémoire de François Attar (ca.1520)», *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 10 (1988), 31-35.
- G. Grivaud, «Sur quelques contradictions de l'administration vénitienne à Chypre (1473-1570)», *Θησαυρίσματα* 20 (1990), 185-205.
- G. Grivaud, «La monastère de Kykkos et ses revenus en 1553», *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου* 1 (1990), 75-93.
- G. Grivaud, «Ordine della Secreta di Cipro. Florio Bustron et les institutions franco-byzantines afférentes au régime agraire de Chypre à l'époque vénitienne», *Μελέται και Υπομνήματα* 2 (1992), 531-592.
- G. Grivaud, Nicosie remodelée (1567). Contribution à la topographie de la ville médiévale», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών* 19 (1992), 281-306.
- G. Grivaud, «Éveil de la nation chypriote (XIIe-XVe siècles)», *Sources travaux historiques* 44 (1995), 105-116.
- G. Grivaud «Ο πνευματικός βίος και η γραμματολογία κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, τ. 5, Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία, μέρ. Β΄*, Λευκωσία 1996, 863-1207.
- G. Grivaud, «Florio Bustron, storico del Rinascimento cipriota», εισαγ. στο Florio Bustron, *Historia overo commentarii de Cipro*, Λευκωσία 1998, vii-ix.
- G. Grivaud, «Les minorités orientales à Chypre (époques médiévale et moderne)», στο Υ. Ιοαννου, Fr. Métral και Μ. Υον (επιμ.), *Chypre et la Méditerranée orientale (Actes du Colloque tenu à Lyon, 1997)*, Lyon 2000, 43-70.
- G. Grivaud, «Κάτοικοι και πληθυσμός», στο Β. Καραγιώργης – Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ – Χρ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος, πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, 49-54.
- G. Grivaud, «Literature», στο Α. Nicolaou-Konnari και Ch. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005.
- G. Grivaud, *Entrelacs Chipriotes: essai sur les lettres et la vie intellectuelle dans le royaume de Chypre, 1191-1570*, Nicosie 2009.
- G. Grivaud, «Η κατάκτηση της Κύπρου από τους Οθωμανούς», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου, τ. 6, Τουρκοκρατία, μέρ. Α΄*, Λευκωσία 2011, 1-182.

- G. Grivaud, «Une liste de manuscrits grecs trouvés à Chypre par Francesco Patrizi», στο B. Arbel, E. Chayes, και H. Hendrix, (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 125-156.
- G. Grivaud, «Συμβολή στην ιστορία των βιβλιοθηκών στην αναγεννησιακή Κύπρο», στο Μ. Πιερίς (επιμ.), *Διά ανθύμωσιν καιρού και τόπου. Λογοτεχνικές Αποτυπώσεις του Κόσμου της Κύπρου*, Λευκωσία 2015, 223-237.
- B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*, Paris 1980.
- Ph. D. Handyside, *The Old French William of Tyre*, Leiden – Boston 2015.
- G. Hill, *A History of Cyprus*, τ. 1-4, Cambridge 1940-52 (ανατύπ. 1972).
- S. Hornblower, *Ο Ελληνικός Κόσμος 479-323 π.Χ.*, μετάφρ. Ε. Πέππα, Αθήνα 2005.
- J. Huffman, «The Donation of Zeno: St Barnabas and the Origins of the Cypriot Archbishops' Regalia Privileges», *Journal of Ecclesiastical History* 66, n. 2 (April 2015), 235-260.
- H. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία: η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, μετάφρ. Λ. Γ. Μπενάκη, Ι. Β. Αναστασίου, Γ. Χ. Μακρή, τ. 1, Αθήνα 1987 (ανατύπ. 1991), μετάφρ. Τ. Κόλιας, Κ. Συνέλλη, Γ. Χ. Μακρής και Ι. Βάσσης, τ. 2, Αθήνα 1992 (ανατύπ. 2001).
- G. Ianziti, «A Humanist Historian and His Documents: Giovanni Simonetta, Secretary to the Sforzas», *Renaissance Quarterly* 34 (1981), 491-516.
- G. Ianziti, *Writing History in Renaissance Italy: Leonardo Bruni and the Uses of the Past*, Cambridge, MA 2012.
- G. Ianziti, «Challenging Chronicles: Leonardo Bruni's History of the Florentine People», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 249-272.
- B. I. Imhaus, «Un document démographique et fiscal vénitien concernant le casal du Marethasse (1549)», *Μελέται και Υπομνήματα* 1 (1984), 376-520.
- R. Irwin, «Οι εισβολές των Μαμελούκων στην Κύπρο», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ.1, Λευκωσία 1995, 159-176.
- D. Jacoby, «The Kingdom of Jerusalem and the Collapse of Hohenstaufen Power in the Levant», *Dumbarton Oaks Papers* 40 (1986), 83-101.

- D. Jacoby, «Το εμπόριο και η οικονομία της Κύπρου (1191-1489)», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α΄, Λευκωσία 1995, 387-454.
- D. Jauna, *Histoire générale des royaumes de Chypre, de Jérusalem, d'Arménie et d'Egypte*, τ. 1-2, Leiden 1747.
- G. Jeffery, *A description of the historic monuments of Cyprus*, Nicosia 1918.
- Cr. Kallendorf, *Virgil and the Myth of Venice: Books and Readers in the Italian Renaissance*, Oxford 1999.
- H. Kamen, *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μετάφρ. Ε. Καλογιάννη, Αθήνα 2002.
- L. Kekewich, «Humanism», στο L. Kekewich (επιμ.), *The impact of Humanism*, New Haven – London 2000, 51-108.
- M. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History, 400-1500*, Manchester – New York 2011 (ανατύπ. 2014).
- G. A. Kennedy, *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton, New Jersey 1994, 201-229 (e-book: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/ucy/detail.action?docID=793223>).
- G. A. Kennedy, *Classical rhetoric & its Christian & secular tradition from ancient to modern times*, Chapel Hill – London 1999.
- M. L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*, Princeton, New Jersey 1986.
- M. L. King, *The Renaissance in Europe*, London 2003.
- Ch. Kohler, «Les Gestes des Chiprois», στο *Recueil des historiens des croisades. Documents arméniens*, έκδ. G. Paris – L. de Mas Latrie, τ. 2, Paris 1906, ccxix-cclxiv (εισαγωγή στην έκδοση του έργου).
- A. C. Krey, «William of Tyre: The Making of an Historian in the Middle Ages», *Speculum* 16 (1941), 149-166.
- P. O. Kristeller, *Renaissance Thought: The Classic Scholastic and Humanistic Strains*, New York – Evanston – London 1961.
- P. O. Kristeller, «The European Diffusion of Italian Humanism», *Italica* 39 (1962), 1-20.
- C. P. Kyrris, *A History of Cyprus*, Nicosia 1985.

- C. P. Kyrris, «The ‘Three Hundred Alaman Saints’ of Cyprus: Problems of Origin and Identity, a summary», στο A. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 203-235.
- J. L. La Monte, «John d’Ibelin: the old lord of Beirut, 1177-1236», *Byzantion* 12 (1937), 417-448.
- F. C. Lane, *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore – London 1973.
- V. Laurent, «Les fastes épiscopaux de l’Église de Chypre», *Revue des études byzantines* 6 (1948), 153-166.
- V. Laurent, «La succession épiscopale des derniers archevêques grecs de Chypre, de Jean le Crétois (1152) à Germain Pèsimandros (1260)», *Revue des études byzantines* 7 (1949), 33-41.
- Gian Francesco Loredano, *Historie de’ re’ Lusignani, publicate da Henrico Giblet caualier. Libri undeci*, Venetia 1660.
- A. Luttrell, «Τα στρατιωτικά τάγματα», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α’, Λευκωσία 1995, 733-757.
- C. Mango, *Βυζάντιο, Η Αυτοκρατορία της Νέας Ρώμης*, μετάφρ. Δ. Τσουγκαράκης, Αθήνα 1988 (ανατύπ. 1990).
- J. Marincola, «Speeches in Classical Historiography», στο J. Marincola (επιμ.), *A Companion to Greek and Roman Historiography*, τ. 1, Malden, MA – Oxford 2007, 118-132.
- Șerban V. Marin, «Marcantonio Sabellico’s Rerum Venetarum and “the Definitive History of Venice”. The Beginnings of the Official Historiography in Venice?», *Revista Arhivelor* XC/2013, Issue No: 1-2, 134-177.
- L. Martines, *Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy*, London 1980.
- L. de Mas Latrie, *Histoire de l’île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, τ. 1-3, Paris 1852-1861.
- L. de Mas Latrie, «Nouvelles preuves de l’histoire de Chypre», *Bibliothèque de l’école des chartes* 34 (1873), 47-87.

- L. de Mas Latrie, «Les Comtes de Jaffa et d'Ascalon du XIIe au XIXe siècle», *Archivio Veneto* 18 (1879), 370-417.
- L. de Mas Latrie, «Les comtes du Carpas», *Bibliothèque de l'école des chartes* 41 (1880), 375-392.
- L. de Mas Latrie, «Documents nouveaux servant de preuves à l'histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan», *Mélanges Historiques* 4 (1882), 337-619.
- L. de Mas Latrie, «Histoire des archevêques latins de l'île de Chypre», *Archives de l'Orient latin* 2 (1884), μέρ. 1, 207-328.
- G. Mazzatinti, *Inventario dei manoscritti italiani delle biblioteche di Francia. Manoscritti italiani della Biblioteca nazionale di Parigi*, τ. 1-2, Roma 1886-1887.
- A. Mazzocco και M. Laureys (επιμ.), *A New Sense of the Past: the Scholarship of Biondo Flavio (1392-1463)*, Leuven 2016.
- Matthew McLean, *The Cosmographia of Sebastian Münster: Describing the World in the Reformation*, New York 2007, 48-59 (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=270612&site=eds-live>).
- J. Melville-Jones, «Venetian History and Patrician Chronicles», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007.
- D. M. Metcalf, *Byzantine Cyprus 491-1191*, Nicosia 2009.
- L. Minervini, «Les Gestes des Chiprois et la tradition historiographique de l'Orient latin», *Le Moyen Age* 110, (2004), 315-325.
- M. R. Morgan, *La continuation de Guillaume de Tyr (1184-1197)*, Paris, 1982.
- E. Muir, *Civic ritual in Renaissance Venice*, Princeton 1981.
- J. M. Najemi, «Governments and governance», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004.
- F. Nau, «La légende des saints évêques Héraclide, Mnason et Rhodon ou l'apostolicité de l'Église de Chypre», *Revue de l'Orient Chrétien* 12 (1907), 125-138.

- D. Nicholas, *Η εξέλιξη του Μεσαιωνικού Κόσμου: Κοινωνία, Διακυβέρνηση και σκέψη στην Ευρώπη 312-1500*, μετάφρ. Μ. Τζιαντζή, Αθήνα 1999.
- A. Nicolaou-Konnari, «La *Chronique* de Léontios Machéras: Historicité et identité nationale», στο P. Odorico (επιμ.), *Matériaux pour une histoire de Chypre (IVe-XXe s.)*, *Études Balkaniques, Cahiers Pierre Belon* 5 (1998), 55-80.
- A. Nicolaou-Konnari, «Greeks», στο A. Nicolaou-Konnari και Ch. Schabel (επιμ.), *Cyprus. Society and Culture 1191-1374*, Leiden – Boston 2005, 13-62.
- A. Nicolaou-Konnari, «Diplomatics and Historiography: The Use of Documents in the Chronicle of Leontios Makhairas», στο A. D. Beihammer, M. G. Parani και Ch. D. Schabel (επιμ.), *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500: Aspects of Cross-Cultural Communication*, Leiden – Boston 2008, 293-323.
- A. Nicolaou-Konnari, «Boustronios, Georgios», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 196.
- A. Nicolaou-Konnari, «Gestes des Chiprois», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 703.
- A. Nicolaou-Konnari, «Machairas, Leontios» στο G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, Leiden – Boston 2010, 1054-1055.
- A. Nicolaou-Konnari, «A poor island and an orphaned realm..., built upon a rock in the midst of the sea..., surrounded by the infidel Turks and Saracens»: The Crusader Ideology in Leontios Makhairas's Greek Chronicle of Cyprus», *Crusades* 10 (2011), 119-145.
- A. Nicolaou-Konnari, «Apologists or Critics? The Reign of Peter I of Lusignan (1359-1369) viewed by Philippe de Mézières (1327-1405) and Leontios Makhairas (ca. 1360/80-after 1432)», στο R. Blumenfeld-Kosinski και K. Petkov (επιμ.), *Philippe de Mézières and His Age: Piety and Politics in the Fourteenth Century*, Leiden – Boston 2012, 359-401.
- A. Nicolaou-Konnari, «La “France de Chypre” de Louis de Mas Latrie», στο G. Grivaud (επιμ.), *France de Chypre 1192-1474 [= Cahiers du Centre d'Études chypriotes*, 43 (2013)], 505-521.
- A. Nicolaou-Konnari – Ch. Schabel (επιμ.), *Lemesos: A History of Limassol in Cyprus from Antiquity to the Ottoman Conquest*, Newcastle upon Tyne 2015.
- A. Nicolaou-Konnari, «Bustron, Florio», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (online).

- A. Nicolaou-Konnari, «Chronicle of Amadi», στο R. G. Dunphy (επιμ.), *Encyclopedia of the Medieval Chronicle* (online).
- K. Nicolaou, *The Historical Topography of Kition*, Göteborg 1976.
- H. J. Nicholson, *The Knights Hospitaller*, Woodbridge 2001.
- R. Osborne, *Η Γένεση της Ελλάδας 1200-479 π.Χ.*, μετάφρ. Τ. Σιέτη, Αθήνα 2000.
- D. J. Osheim, «Chronicles and Civic Life in Giovanni Sercambi's Lucca», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 145-169.
- C. Otten-Froux, «Les investissements financiers des Chypriotes en Italie», στο Χρ. Α. Μαλτέζου (επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου Κύπρος-Βενετία: κοινές ιστορικές τύχες (Αθήνα, 1-3 Μαρτίου 2001)*, Βενετία 2002, 107-134.
- T. Papacostas, «Byzantine Nicosia 650-1191», στο D. Michaelides (επιμ.), *Historic Nicosia*, Nicosia 2012, 77-109.
- A. Papageorgiou, «Cities and countryside at the end of Antiquity and the beginning of the Middle Ages in Cyprus», στο A. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 27-51.
- Th. Papadopoulos, *Social and Historical Data on Population*, Nicosia 1965.
- E. Parlato, «Memorie romane del Cardinale cipriota Ludovico Podocataro e de suoi eredi», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 67-96.
- G. Paris, «Les Mémoires de Philippe de Novare», *Revue de l'Orient latin* 9 (1902), 164-205.
- C. Pearson, *Humanism and the Urban World: Leon Battista Alberti and the Renaissance City*, Pennsylvania 2011, 59-60 (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=438413&site=eds-live>).
- N. Pellegrino, «From the Roman Empire to Christian Imperialism: The Work of Flavio Biondo», στο S. Dale, A. W. Lewin και D. J. Osheim (επιμ.), *Chronicling History: Chroniclers and Historians in Medieval and Renaissance Italy*, Pennsylvania 2007, 272-298.
- L. Pernot, *Rhetoric in Antiquity*, μετάφρ. W. E. Higgins, Washington DC 2005.

J. Petre, *Crusader Castles of Cyprus: The Fortifications of Cyprus under the Lusignans: 1191–1489*, Nicosia 2012.

M. Philippides – W. K. Hanak, *The siege and the fall of Constantinople in 1453: historiography, topography, and military studies*, Farnham, Surrey – Burlington, VT 2011 (ανατύπ. 2013).

J. du Plat Taylor – A. H. S. Megaw, «Excavations at Ayios Philon, the Ancient Carpasia. Part II. The Early Christian buildings», *Report of the Department of Antiquities* 1981, 209-250.

C. E. Quillen, «Humanism and the lure of Antiquity», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004, 37-58.

Cl. Rapp, «Epiphanius of Salamis: The Church Father as Saint», στο A. Bryer και G. S. Georghallides (επιμ.), *The Sweet Land of Cyprus: papers given at the twenty-fifth jubilee Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, March 1991*, Nicosia 1993, 169-187.

B. R. Reynolds, «Latin Historiography: A Survey, 1400-1600», *Studies in the Renaissance* 2 (1955), 7-66.

L. D. Reynolds – N. G. Wilson, *Αντιγραφείς και φιλόλογοι. Το ιστορικό της παράδοσης των κλασικών κειμένων*, μετάφρ. Ν. Παναγιωτάκη, Αθήνα 1989.

P. Riant, «VIIe rapport du Secrétaire-Trésorier (1883)», παράρτημα στο *Archives de l'Orient latin* 2 (1884).

P. Riant, «VIIIe rapport du Secrétaire-Trésorier (1884)», παράρτημα στο *Archives de l'Orient latin* 2 (1884).

P. Riant, «Chronique de l'île de Chypre, par Florio Bustron, publiée par René de Mas-Latrie, *Bibliothèque de l'école des chartes* 46 (1885), 550-552.

J. Richard, «Οι πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί του Μεσαιωνικού Βασιλείου», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 333-374.

J. Richard, «Το Δίκαιο του Μεσαιωνικού Βασιλείου», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 375-386.

J. Riley-Smith, *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c.1050-1310*, London 1967.

- J. Riley-Smith, *Hospitallers: the history of the order of St. John*, London 1999.
- J. Riley-Smith, *Templars and Hospitallers as professed religious in the Holy Land*, Notre Dame, Indiana 2010.
- S. E. Roberts, *Printing a Mediterranean World*, Cambridge, MA – London 2013 (e-book: <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=508405&site=eds-live>).
- F. C. Romanelli – G. Grivaud, *Cyprus 1542: The Great Map of the island by Leonida Attar*, Nicosia 2006.
- J. de Romilly, *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, μετάφρ. Θ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη, Αθήνα 1988.
- D. Rosand, *Myths of Venice: The Figuration of a State*, Chapel Hill –London 2001.
- J. O. Rosenqvist, *Η βυζαντινή λογοτεχνία από τον 6ο αιώνα ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης*, μετάφρ. Ι. Βάσσης, Αθήνα 2008.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Les Lusignan de Chypre: généalogie compilée principalement selon les registres de l'Archivio Segreto Vaticano et les manuscrits de la Biblioteca Vaticana», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 10 (1980), 85-319.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Les cardinaux de Chypre Hugues et Lancelot de Lusignan», *Archivum historiae Pontificiae* 20 (1982), 83-128.
- W. H. Rudt de Collenberg, «A Fragmentary Copy of an Unknown Recension of the «Lignages d'Outre-Mer» in the Vatican Library», *The English Historical Review* 98 (1983), 311-327.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Recherches sur quelques familles chypriotes apparentées au Pape Clément VIII Aldobrandini (1592-1605): Flatro, Davila, Sozomenoi, Lusignan, Bustron et Nores», *Επετηρίδα του Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου* 12 (1983), 5-68.
- W. H. Rudt de Collenberg, «Études de prosopographie généalogique des Chypriotes mentionnés dans les registres du Vatican 1378-1471», *Μελέται και Υπομνήματα* I (1984), 521-678.

W. H. Rudt de Collenberg, «Δομή και προέλευση της τάξεως των ευγενών», στο Θ. Παπαδόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, τ. 4, *Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, μέρ. Α', Λευκωσία 1995, 785-862.

G. H. Sabine, *Ιστορία των πολιτικών θεωριών*, μετάφρ. Μ. Κρίσπη, Αθήνα άνευ έτους εκδόσεως (η μετάφρ. παραπέμπει πάντως στις «αμερικανικές» εκδόσεις του 1937 και 1961).

Ch. Schabel, «Étienne de Lusignan's *Chorograffia* and the Ecclesiastical History of Frankish Cyprus», *Modern Greek Studies Yearbook* 18-19 (2002-2003), 339-353.

Ch. Schabel, «The Myth of Queen Alice and the Subjugation of the Greek Church of Cyprus», στο S. Fourrier και G. Grivaud (επιμ.), *Identités croisées en un milieu méditerranéen: le cas de Chypre (Antiquité – Moyen Age)*, Rouen 2006, 257-277.

Ch. Schabel, «The Status of the Greek Clergy in Early Frankish Cyprus», στο J. Chrysostomides και C. Dendrinis, (επιμ.), '*Sweet Land...*' *Lectures on the History and Culture of Cyprus*, Camberley, Surrey 2006, 165-207.

Ch. Schabel, «A Knight's Tale. Giovan Francesco Loredano's Fantastic Historie de' re Lusignani», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix, (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 357-390.

J. E. Seigel, *Rhetoric and Philosophy in Renaissance Humanism*, Princeton 1968.

K. M. Setton, *Το Βυζαντινό υπόβαθρο της Ιταλικής Αναγέννησης*, μετάφρ. Μ. Οικονόμου, Αθήνα 2008.

J. Seznec, *Η επιβίωση των αρχαίων θεών: δοκίμιο για τον ρόλο της μυθολογικής παράδοσης στον ουμανισμό και την τέχνη της Αναγέννησης*, μετάφρ. Ν. Αγαπίου, Ηρακλειο 1996.

Q. Skinner, *Τα θεμέλια της νεότερης πολιτικής σκέψης: η Αναγέννηση, η εποχή της Μεταρρύθμισης*, μετάφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα 2005.

E. Skoufari, *Cipro Veneziana (1473-1571). Istituzioni e culture nel regno della Serenissima*, Roma 2011.

E. Skoufari, «L'Arcivescovo Filippo Mocenigo e l'applicazione della Riforma tridentina a Cipro», στο B. Arbel, E. Chayes και H. Hendrix (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 205-230.

B. Smalley, *Historians in the Middle Ages*, London 1974.

- N. Struever, *The Language of History in the Renaissance: Rhetoric and Historical Consciousness in Florentine Humanism*, Princeton 1970 (ανατύπ. 2015).
- G. Toliaς, «Setting Cyprus in the World: Cyprus in Humanist Cosmography, c. 1460-1580», στο G. Grivaud-G. Toliaς (επιμ.), *Cyprus at the crossroads: geographical perceptions and representations from the fifteenth century, Select papers from the 1st International Conference on the Greek World in Travel Accounts and Maps, «Cyprus at the Crossroads of Travelers and Mapmakers from the 15th to 20th century», (18-20 October 2012)*, Αθήνα 2014, 65-83.
- Ph. Trélat, «Clio sous le regard d’Hermès: itinéraire et oeuvre de Dominique Jauna, historien de Chypre et des croisades», *Crusades* 10 (2011), 147-168.
- I. P. Tsiknopoullοs, *The Encleistra and Saint Neophytos*, Nicosia 1965.
- A. Vincent, «Myth-history: Venice, Crete and Erotokritos», *Kambos: Cambridge Papers in Modern Greek* 20 (2013), 165-193.
- M. Viroli, *From Politics to Reason of State: the Acquisition and Transformation of the Language of Politics 1250-1600*, Cambridge 1992.
- M. Viroli, *For Love of Country: An essay on patriotism and nationalism*, Oxford 1995.
- D. Waley, *The Italian city-republics*, London – New York 1969 (ανατύπ. 1988).
- M. J. K. Walsh – N. Coureas – P. W. Edbury (επιμ.), *Medieval and Renaissance Famagusta: Studies in Architecture, Art and History*, Burlington, VT 2012.
- P. G. Walsh, *Livy: His Historical Aims and Methods*, Cambridge 1961.
- C. Br. Watson, *Shakespeare and the Renaissance Concept of Honor*, Princeton, New Jersey 1960.
- M. E. Wiesner-Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη 1450-1789*, μετάφρ. Ε. Καλογιάννη, Αθήνα 2008.
- H. Wijzman, «History in Transition. Enguerrand de Monstrelet’s *Chronique* in Manuscript and Print (c.1450-c.1600)», στο M. Walsby και G. Kemp (επιμ.), *The Book Triumphant. Print in Transition in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Leiden – Boston 2011, 199-252.
- D. J. Wilcox, *The Development of Florentine Humanist Historiography in the Fifteenth Century*, Cambridge, MA 1969.

N. Wilson, *Οι Λόγιοι στο Βυζάντιο*, μετάφρ. Ν. Κονομής, Αθήνα 1991.

N. G. Wilson, *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση, Ελληνικές σπουδές κατά την Ιταλική Αναγέννηση*, μετάφρ. Φ. Πρεβεδούρου-Γεωργίνη, Αθήνα 1994.

E. Wind, *Pagan Mysteries in the Renaissance*, London – New York 1980.

S. Kh. Zaw – L. Kekewich, «The humanists and ancient philosophy», στο L. Kekewich (επιμ.), *The impact of Humanism*, New Haven – London 2000, 147-189.

A. Zorzi, «The popolo», στο J. M. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance: 1300-1550*, New York 2004, 145-164.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΙΩΑΝΝΗΝΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

1. Η προσέγγιση των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κυριαρχία

Ένα καίριο ζήτημα το οποίο χρειάζεται να διεξελλθουμε στο σημείο αυτό και να εξετάσουμε σε βάθος είναι εκείνο της προσέγγισης των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κυριαρχία: πώς έβλεπε ο κυπριακός πληθυσμός τους Βενετούς, που –υποτίθεται– νόμιμα κυβερνούσαν και διαχειρίζονταν το Βασίλειο της Κύπρου, δυνάμει κληρονομικού δικαιώματος; Η συζήτηση αυτή χρειάζεται απαραίτητως να λάβει χώρα εδώ, επειδή το ζήτημα τούτο άπτεται σημαντικών πτυχών της παρούσης διατριβής: κατά την άποψή μας –την οποία και έχουμε αναπτύξει πιο πάνω– το ζήτημα της προσέγγισης των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κατοχή είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τη στοχοθεσία του συγγραφέα και τα πολιτικά μηνύματα που επιθυμεί να προωθήσει ο Φλώριος Βουστρώνιος μέσω της *Ιστορίας της Κύπρου*. Όπως έχουμε καταδείξει με τη συζήτησή μας στις προηγούμενες σελίδες, ο κύριος ιστορικός, κινούμενος σαφώς από πατριωτικά ελατήρια, εκπέμπει ξεκάθαρα, με το ιστορικό του έργο, σαφή αντιβενετικά αισθήματα και προπαγανδίζει με ενάργεια την ιδέα της πολιτικής χειραφετήσεως της Κύπρου από την κατοχή της Γαληνοτάτης. Έχουμε, λοιπόν, την άποψη –και το έχουμε πει επανειλημμένως– ότι ο Φλώριος δεν πρέπει να ήταν ο μόνος Κύπριος που ασπαζόταν την ιδέα της πολιτικής χειραφετήσεως στην «γλυκεία χώρα», κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα· η συγκεκριμένη ιδέα ήταν μάλλον ευρύτερα διαδεδομένη στην κυπριακή κοινωνία της εποχής και, το δίχως άλλο, εντός των ιθυνοσών τάξεων (και μάλιστα μεταξύ των ευγενών, στους οποίους αφιερώνεται η *Ιστορία της Κύπρου*). Με άλλα λόγια, πιστεύουμε ότι το έργο του Φλωρίου απηχεί την κρατούσα στο νησί, κατά την περίοδο εκείνη, άποψη ως προς το θέμα αυτό. Και αυτό ακριβώς θα προσπαθήσουμε να τεκμηριώσουμε παρακάτω: ότι η μάζα των Κυπρίων στο σύνολό της αποστρέφονταν τους Βενετούς, η δε κυπριακή αριστοκρατία ονειρεύονταν τη απολύτρωση της Κύπρου από τη βενετική κυριαρχία και την ανασύσταση του Βασιλείου των Λουζινιανών.

Θα ξεκινήσουμε, λοιπόν, την πραγμάτευση του θέματος της προσεγγίσεως των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κυριαρχία εξετάζοντας πρώτα τη στάση των κυπρίων ευγενών έναντι των Βενετών για δυο κυρίως λόγους: α) οι ευγενείς ήταν η ισχυρότερη κοινωνική τάξη της Κύπρου την εποχή εκείνη, η δε γνώμη τους ήταν ιδιαίτερα βαρύνουσα και επιδρούσε καταλυτικά και στις λοιπές κοινωνικές τάξεις και ομάδες· β) στους ευγενείς αφιερώνει την *Ιστορία της Κύπρου* ο Φλώριος.

Προτού προχωρήσουμε στην ανάπτυξη του θέματος θεωρούμε ότι είναι αναγκαίο να αναφερθούμε στις απόψεις που εκφράζει ο Arbel, ο σημαντικότερος σύγχρονος μελετητής της κυπριακής Βενετοκρατίας, σε σειρά μελετημάτων του, σχετικά με τη στάση των κυπρίων ευγενών απέναντι στη βενετική κυριαρχία, γιατί οι περί τούτου απόψεις του

εμβριθούς αυτού ιστορικού έχουν βαρύνουσα σημασία και αντίκτυπο στην επιστημονική κοινότητα.¹ Σύμφωνα με τον Arbel, οι κύπριοι ευγενείς έμειναν μέχρι τέλους πιστοί και αφοσιωμένοι στη Βενετική Δημοκρατία, αφού οι ίδιοι οι ευγενείς ήταν οι πλέον ευνοημένοι από τα δεδομένα της Βενετοκρατίας: οι ευμενείς για τους ευγενείς συνθήκες της Βενετοκρατίας έδωσαν τη δυνατότητα στους τελευταίους να αποκτήσουν επιπρόσθετα πλούτη (κυρίως μέσα από τη δυνατότητα που προσέφερε η εμπορική δραστηριότητα στα βενετικά εδάφη) και ισχύ. «Παρότι μειώθηκε κάπως η πολιτική επιρροή τους (σ.σ. των ευγενών), η οικονομική και η κοινωνική τους θέση ενισχύθηκαν» και «η Βενετία εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τη συνεργασία τους για τη διακυβέρνηση του νησιού...», σημειώνει ο Arbel.² Πέραν τούτου, όπως γράφει ο Arbel, «η κυπριακή τάξη ευγενών αποδείχθηκε σε υψηλό βαθμό πιστή στο ενετικό καθεστώς» και «οι σχέσεις μεταξύ Ενετίας και αυτής της κοινωνικής ομάδας ήταν πολύ αρμονικές», καίτοι, παραδέχεται ο Arbel, «η Δημοκρατία κατά τις πρώτες φάσεις του ενετικού προτεκτοράτου» αναγκάστηκε να προβεί σε «καταπιεστικά μέτρα» εναντίον κάποιων ευγενών, έτσι ώστε να παγιώσει την εξουσία της.³ Σε άλλο άρθρο του ο Arbel μάς υπενθυμίζει ότι «j'ai montré ailleurs combien puissant étaient les liens de fidélité et d'intérêt qui liaient les nobles chypriotes au regime vénitien» («έχω δείξει αλλού πόσο ισχυροί ήταν οι δεσμοί πίστης [σ.σ. ή νομιμοφροσύνης] και συμφέροντος, που κρατούσαν προσκολλημένους τους κυπρίους ευγενείς στο βενετικό καθεστώς»), και προσθέτει ότι «Venice avait besoin de la collaboration de couches supérieures pour tenir sous contrôle le reste de la population insulaire, et les nobles étaient récompensés de leur fidélité. Leurs liens matrimoniaux avec le patriciat vénitien, leurs fonctions dans l'administration coloniale, leurs place dans l'organisation militaire de Chypre et l'État vénitien, notamment pendant la guerre de 1570-71, tout témoigne de ces rapports intimes» («η Βενετία χρειαζόταν τη συνεργασία των ανώτερων στρωμάτων για να κρατά τον υπόλοιπο νησιωτικό πληθυσμό κάτω από τον έλεγχο [σ.σ. της], και οι ευγενείς είχαν λάβει ανταμοιβή για την πίστη τους [σ.σ. προς τη Γαληνοτάτη]. Η σύναψη συνοικεσίων με οικογένειες βενετών πατρικίων, η λειτουργική συμμετοχή τους στην αποικιακή διοίκηση, η θέση τους στη στρατιωτική οργάνωση της Κύπρου και του Βενετικού Κράτους, κυρίως κατά

¹ B. Arbel, «The Venetian Domination of Cyprus: Cui Bono?», στο A. Nicolaou-Konnari (επιμ.), «*La Serenissima* and «*La Nobilissima*»: Venice in Cyprus and Cyprus in Venice, Nicosia 2009, 45-55, εδώ 48· B. Arbel, «Entre mythe et histoire: La légende noire de la domination vénitienne à Chypre», *Études balkaniques: Cahiers Pierre Belon* 5 (1998), 83-107, εδώ 96-97· B. Arbel, «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας. Συνέχειες και ασυνέχειες», στο Δ. Παπανικόλα-Μπακιρτζή και Μ. Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Λευκωσία 1997, 161-168· B. Arbel, «Résistance ou collaboration? Les Chypriotes sous la domination vénitienne», στο M. Balard (επιμ.), *État et colonisation au Moyen Age et à la Renaissance*, Lyon 1989, 131-143.

² Arbel, «Κύπρος: Επαρχία της Βενετικής Δημοκρατίας», 164.

³ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 495.

τον πόλεμο του 1570-71, όλα αυτά αποτελούν έμπρακτη μαρτυρία αυτής της στενής σχέσης».⁴ Αλλού ο ίδιος μελετητής γράφει «as a recompense for their loyalty, the noblemen ... received honors and riches» («σαν αντάλλαγμα για την αφοσίωσή τους [σ.σ. προς τη Γαλινοτάτη], οι ευγενείς ... έλαβαν τίτλους τιμής και πλούτη»)⁵ και «for the ... Greek and Latin noblemen in Cyprus, the period of Venetian domination was rather a golden age» («για ... τους έλληνες και λατίνους ευγενείς στην Κύπρο, η περίοδος της βενετικής κατοχής ήταν μάλλον χρυσή εποχή»)⁶ Ο Arbel, επίσης, υπερτονίζει το ομολογουμένως αδιαμφίσβητο γεγονός της στενής συνεργασίας των Βενετών με τους κυπρίους ευγενείς στον οικονομικό και πολιτικό τομέα, για να υποστηρίξει την άποψή του ότι οι Κύπριοι (και τα ανώτατα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας) ήταν μάλλον ικανοποιημένοι από τη βενετική κυριαρχία.

Σημειώνουμε ότι οι πιο πάνω απόψεις του Arbel αντιστρατεύονται τις απόψεις των παλαιότερων ερευνητών και ιστορικών, οι οποίοι (σχεδόν) ομόφωνα υποστήριζαν ότι οι Κύπριοι τηρούσαν αρνητική και εχθρική στάση απέναντι στη βενετική κατοχή.⁷ Πάντως τη θέση ότι οι Κύπριοι τηρούσαν αντιβενετική στάση καθ' όλη τη διάρκεια της Βενετοκρατίας υποστήριζαν και σύγχρονοι μελετητές, όπως ο Rudt de Collenberg και η Αικατερίνη Αριστείδου.⁸

Τα επιχειρήματα του Arbel, ενός κορυφαίου μελετητή της κυπριακής Βενετοκρατίας, για το ζήτημα της προσέγγισης των Κυπρίων απέναντι στη βενετική κυριαρχία, χρειάζεται να συζητηθούν εδώ σε κάποια έκταση και να τύχουν αντικρούσεως, μιας και μέσα στο κείμενο της παρούσης διατριβής έχουμε ήδη υποστηρίξει την άποψη ότι η κυπριακή κοινωνία της εποχής εμφορούνταν από εντονότατο αντιβενετικό συναίσθημα και φλέγονταν από την επιθυμία της αποτίναξης του βενετικού ζυγού (και από την επιθυμία της αναβίωσης του μεσαιωνικού Βασιλείου). Προσέτι, θεωρούμε ότι η *Ιστορία της Κύπρου* εκφράζει αυτή την αντιβενετική προσέγγιση (και τους οραματισμούς των Κυπρίων για την αναβίωση του Κυπριακού Βασιλείου).

Και, παίρνοντας τα πράγματα από την αρχή, μια πρώτη συνέπεια της Βενετοκρατίας ήταν η απώλεια της πολιτικής ισχύος εκ μέρους των ευγενών· ο Arbel υποστηρίζει μεν ότι «μειώθηκε κάπως η πολιτική επιρροή τους (σ.σ. των ευγενών)», αλλά κατά κάποιο τρόπο οι

⁴ Arbel, «Entre mythe et histoire», 96-97.

⁵ Arbel, «The Venetian Domination of Cyprus», 48.

⁶ B. Arbel, «Greek Magnates in Venetian Cyprus», εδώ 337.

⁷ Ο Arbel απαντά στις απόψεις των παλαιότερων μελετητών κυρίως με το άρθρο του «Entre mythe et histoire: La légende noire de la domination vénitienne à Chypre».

⁸ Collenberg, «Δομή και Προέλευση», 827-828, 831· Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες», σποράδην· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 103-104.

ίδιοι οι ευγενείς «αποζημιώθηκαν», γιατί βγήκαν κερδισμένοι, αφού «η οικονομική και η κοινωνική τους θέση ενισχύθηκαν» (σ.σ. επί Βενετοκρατίας). Εν ολίγοις, ο Arbel θέλει να περάσει το μήνυμα ότι η απώλεια των πολιτικών και κρατικών αξιωμάτων, που επέφερε στους κυπρίους ευγενείς η ένταξη της Κύπρου στο Stato da Mar (υπενθυμίζουμε ότι τα πιο σημαντικά κρατικά πόστα του Βασιλείου της Κύπρου αναλήφθηκαν από πρόσωπα σταλμένα εκ Βενετίας), δεν πρέπει να είχε ενοχλήσει ή δυσαρεστήσει ιδιαίτερα τους κυπρίους ευγενείς, έτσι ώστε να τους δημιουργηθούν αισθήματα δυσαρέσκειας και αποστροφής προς τη Γαληνοτάτη.

Από πλευράς μας νομίζουμε πως αυτό το τελευταίο επιχείρημα του Arbel, ότι δηλαδή οι κύπριοι ευγενείς δεν ενοχλήθηκαν από την απώλεια της πολιτικής τους ισχύος, μάλλον δεν ευσταθεί από απόψεως λογικής. Πιστεύουμε μάλιστα ότι το αντίθετο είναι το αναμενόμενο (και το πιο φυσικό): οποιαδήποτε κοινωνική ομάδα, που χάνει την ισχύ και την επιρροή της, το δίχως άλλο, θα τρέφει αισθήματα πικρίας, μίσους και εχθρότητας απέναντι σε εκείνους που έφεραν την ευθύνη για αυτή την εξέλιξη.

Εν προκειμένω, πρέπει να αναφερθεί ότι οι κύπριοι ευγενείς, στα χρόνια των Λουζινιανών, επί τρεις αιώνες, διαχειρίζονταν όλα τα υψηλά πόστα (εκτελεστικής, νομοθετικής και δικαστικής λειτουργίας) της διοικήσεως του Βασιλείου της Κύπρου και επέβαλλαν παντού στο νησί τη θέλησή τους κατά το δοκούν. Η κατοχή των υψηλών αξιωμάτων τους προσέδιδε πελώρια πολιτική ισχύ, τεράστια αίγλη, αλλά και τους προσπόριζε σημαντικότερα οικονομικά οφέλη.

Στη Βενετοκρατία τα πράγματα άλλαξαν: αίφνης, εν μία νυκτί, οι κύπριοι ευγενείς είδαν να παίρνουν τις προνομιούχες θέσεις τους επήλυδες (οι οποίοι μιλούσαν μια άλλη γλώσσα, την ιταλική, όχι την παλαιογαλλική, την επίσημη γλώσσα του Βασιλείου της Κύπρου), σταλμένοι από μια ξένη δύναμη που βρισκόταν εκατοντάδες μίλια μακριά. Οι κύπριοι ευγενείς από κυβερνήτες του νησιού μετατράπηκαν σε διακοσμητικές φιγούρες, που εξακολουθούσαν μεν να φέρουν τον τίτλο του ευγενούς του Βασιλείου της Κύπρου, αλλά που δεν ασκούσαν πλέον καμιά ουσιαστική εξουσία. Τώρα πια έπρεπε οι ευγενείς να αποτείνονται σε ξένους (τους Ρέκτορες) για τις δικαστικές τους υποθέσεις (πριν τις δικάζαν οι ίδιοι οι ευγενείς ως Υψηλή Αυλή). Ωσαύτως, οι ευγενείς, οι πρώην κάτοχοι των υψηλών αξιωμάτων του Βασιλείου της Κύπρου, χρειαζόταν να προσφεύγουν στους βενετούς υπάλληλους, οι οποίοι κατείχαν τώρα τα ανώτατα κρατικά πόστα (σε αυτούς, δηλαδή, που πήραν τα πόστα, που προηγουμένως είχαν οι ίδιοι οι κύπριοι ευγενείς), έτσι ώστε να διεκπεραιώσουν κάθε λειτουργία που έχει ένας υπήκοος με την κρατική αρχή. Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς πόσο θα ενδυνάμωναν στην ψυχή των ευγενών τα αισθήματα

μίσους προς την κατοχική δύναμη κάθε φορά που παρίστατο για αυτούς ανάγκη να αποταθούν στις κρατικές αρχές και βρίσκονταν αντιμέτωποι με αυτές τις «σκληρές» πραγματικότητες. Επιπροσθέτως, για να επιλυθούν ζητήματα καθημερινότητας για τους ευγενείς σημαντικά ή καθ' ολοκληρίαν ασήμαντα ή πολύ μικρής σημασίας, όπως ήταν λ.χ. η αύξηση της κρατικής χορηγίας για την πρόσληψη ενός δασκάλου ή τα ζητήματα λειτουργίας μιας μονής, θέματα που στο προηγούμενο καθεστώς οι ευγενείς, με την επιρροή τους στην Αυλή, τα διευθετούσαν ευκολότατα και επ' ωφελεία τους, τώρα θα έπρεπε να ζητείται η έγκριση της Βενετικής Γερουσίας, μέσα από μια χρονοβόρα και δαπανηρή διαδικασία, που συμπεριελάμβανε την αποστολή πρεσβείας στη Βενετία εκ μέρους του Μεγάλου Αστικού Συμβουλίου της Λευκωσίας· και δεν υπήρχε και καμιά εγγύηση για θετική απάντηση, η απάντηση της Γαληνοτάτης στα αιτήματα των Κυπρίων ήταν πολλές φορές αρνητική. Όθεν, η κοινή λογική υποβάλλει ότι η απώλεια των ανώτατων κρατικών θέσεων, που υπέστησαν οι ευγενείς από τους Βενετούς, θα εξελήφθη από τους πρώτους σίγουρα ως μια πράξη εξόχως μειωτική, εξευτελιστική και εχθρική. Και, το δίχως άλλο, ήταν μια πράξη, η οποία τραυμάτισε την περηφάνεια και τη φιλοτιμία των κυπρίων ευγενών και καταδίκασε αμετάκλητα από την αρχή τις σχέσεις μεταξύ της ιθύνουσας τάξης του Βασιλείου της Κύπρου και της Γαληνοτάτης. Με άλλα λόγια, η απώλεια των πολιτικών πόστων, ως απότοκο της βενετικής κατοχής, σίγουρα θα είχε αποτελέσει για τους κυπρίους ευγενείς πηγή αυξημένης δυσαρέσκειας εναντίον της αποικιοκρατικής δύναμης. Το συμπέρασμα αυτό, που αντιστρατεύεται βέβαια το επιχείρημα του Arbel, δεν εξάγεται μόνο από την κοινή λογική, αλλά ερείδεται και στις ιστορικές πηγές, που θα αναλυθούν λίγο παρακάτω.

Πιο πάνω σημειώσαμε το εξής: «ο Arbel, επίσης, υπερτονίζει το –ομολογουμένως– αδιαμφίσβητο γεγονός της στενής συνεργασίας των Βενετών με τους κυπρίους ευγενείς στον οικονομικό και πολιτικό τομέα, για να υποστηρίξει την άποψή του ότι οι Κύπριοι (και τα ανώτατα στρώματα της κυπριακής κοινωνίας) ήταν μάλλον ικανοποιημένοι από τη βενετική κυριαρχία». Ωστόσο, πάνω σε αυτό, οφείλουμε να παρατηρήσουμε ότι η στενή συνεργασία μεταξύ Βενετίας και κυπρίων ευγενών ήταν αποτέλεσμα αδήριτης ανάγκης για αμφοτέρους: η Βενετία χρειαζόταν τους ευγενείς για να κυβερνά (και να εκμεταλλεύεται οικονομικά) το νησί και οι ευγενείς χρειάζονταν τους Βενετούς, για να επιβεβαιώνουν θεσμικά τα προνόμιά τους, να συντηρούν την κυρίαρχη θέση τους στην κυπριακή κοινωνία και να προστατεύουν τη μεγάλη ακίνητη ιδιοκτησία τους. Επ' αυτού, όμως, είναι σημαντικό να θυμόμαστε, φρονούμε, ότι οι κύπριοι ευγενείς κατείχαν τα προνόμια και τις μεγάλες περιουσίες τους πολύ πριν την έλευση των Βενετών στην Κύπρο· ούτε τα προνόμιά τους ούτε τις μεγάλες

τους περιουσίες τούς τις είχαν παραχωρήσει οι Βενετοί, έτσι ώστε να αισθάνονται οι κύπριοι ευγενείς αισθήματα ευγνωμοσύνης ή υποχρεώσεως προς τη Βενετική Δημοκρατία (στο θέμα αυτό θα επανέλθουμε παρακάτω).

Ο Arbel, ομοίως, διατείνεται ότι η συνεργασία των κυπρίων ευγενών ήταν απαραίτητη για τη Δημοκρατία, «για να κρατά τον υπόλοιπο νησιωτικό πληθυσμό κάτω από τον έλεγχό της». Σαφέστατα η συνεργασία των κυπρίων ευγενών ως προς τούτο ήταν απαραίτητη (έχουμε ήδη δει πως οι ευγενείς ασκούσαν απόλυτο και ασφυκτικό έλεγχο πάνω στις μάζες), μιας και η Βενετία, με τις πενιχρές –σχεδόν συμβολικές– στρατιωτικές δυνάμεις, που διατηρούσε στο νησί, ήταν αδύνατο να ελέγξει αποτελεσματικά έναν πληθυσμό, ο οποίος κυμάνθηκε μεταξύ 100 000 και 200 000 ανθρώπων ανάμεσα στα έτη 1490-1571.⁹ Όντως, λοιπόν, οι ευγενείς βοηθούσαν με το κύρος και την ισχύ τους τη Δημοκρατία να κρατά τις ευρύτερες μάζες του κυπριακού πληθυσμού σε υποταγή και, συνακόλουθα, να ασκείται αποτελεσματικά η εξουσία της Γαληνοτάτης στην αποικία της, χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα (και περιττά έξοδα για συντήρηση επιπρόσθετων στρατιωτικών δυνάμεων) και, το βασικότερο όλων, να εισπράττεται απρόσκοπτα η φορολογία. Οφείλουμε, όμως, να παρατηρήσουμε ότι, ενεργώντας με αυτό τον τρόπο, η τάξη των ευγενών εξυπηρετούσε πρωτίστως τα δικά της συμφέροντα: διαρκώς επιβεβαίωνε ως τάξη προς τη Γαληνοτάτη πόσο απαραίτητη και επωφελής ήταν η συνέχιση της υπάρξεώς της για την ίδια (δηλαδή την Βενετία), έτσι ώστε η Δημοκρατία αφενός μεν να αποβάλει οποιοσδήποτε σκέψεις για αντικατάσταση της τάξης των κυπρίων ευγενών με βενετούς πατρικίους (τέτοια σκέψη και απόπειρα έγινε, όπως θα δούμε) και αφετέρου να αφήσει άθικτο τον θεσμό της δουλοπαροικίας που ήταν η κύρια πηγή του πλούτου των κυπρίων ευγενών (σημειωτέον ότι ακούγονταν πολλές φωνές και στην ίδια τη Βενετία εναντίον του αναχρονιστικού και «αντιχριστιανικού» θεσμού της δουλοπαροικίας).¹⁰

Είναι, επομένως, ξεκάθαρο ότι οι ευγενείς, οι οποίοι –στην ουσία– δρούσαν ως μεσάζοντες μεταξύ της αποικιοκρατικής δυνάμεως και των κατωτέρων λαϊκών στρωμάτων, επιδίωκαν να καρπωθούν όσο το δυνατόν περισσότερα οικονομικά οφέλη, αλλά και ολοένα αυξημένο γόητρο και ισχύ μέσα από αυτόν τον συγκεκριμένο ρόλο. Αυτός ήταν και ο βασικός λόγος, για τον οποίο οι κύπριοι ευγενείς παρείχαν τη συγκεκριμένη εκδούλευση προς τους Βενετούς (ήτοι να κρατούν, διά της επιρροής τους, ελεγχόμενες τις λαϊκές μάζες για λογαριασμό της Βενετίας) και όχι η αγάπη, η πίστη, η αφοσίωση και η νομιμοφροσύνη προς τη Γαληνοτάτη. Η πολιτική τούτη συμπεριφορά των ευγενών απλά αποσκοπούσε στο να

⁹ Βλ. ανωτέρω 1.1.2.

¹⁰ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 515.

ενισχύσει τη θέση τους και να διατηρήσει την ισορροπία δυνάμεων στο νησί· δεν θα πρέπει υποχρεωτικά να τη συνδέουμε με φιλοβενετικές τάσεις εκ μέρους αυτών, να εξάγουμε, δηλαδή, λανθασμένα συμπεράσματα.

Ο Arbel, ωσαύτως, επαναλαμβάνει σε άρθρα του θέσεις, όπως: «σαν αντάλλαγμα για την αφοσίωσή τους [σ.σ. προς τη Γαληνοτάτη], οι ευγενείς ... έλαβαν τίτλους τιμής και πλούτη», υποστηρίζοντας σαφώς ότι οι τελευταίοι, αφού έβγαιναν τόσο κερδισμένοι σε χρήμα και πρεστίζ χάρη στη βενετική κυριαρχία, θα ήταν τα μάλα ικανοποιημένοι από αυτήν. Και αυτή η άποψη του Arbel, κατά τη γνώμη μας, δεν μπορεί να σταθεί, αν υποβληθεί στη βάσανο της κριτικής. Θεωρούμε ότι οι «τίτλοι τιμής», στους οποίους αναφέρεται ο Arbel (αλλά δεν κατονομάζει), είναι εκείνοι που έχουν αναφερθεί κατ' επανάληψιν πιο πάνω, ήτοι οι τίτλοι των κομήτων της Εδέσσης και της Τριπόλεως.¹¹ Οφείλουμε, όμως, να παρατηρήσουμε ότι η πρακτική αυτή της απόδοσης «τίτλων τιμής» σε Κυπρίους από μέρους των Βενετών ήταν ομολογουμένως εξαιρετικώς σπάνια, έλαβε δε χώρα μόνο σε δυο περιπτώσεις: οι τίτλοι αυτοί δόθηκαν σε μόνο δυο άτομα (ή οικογένειες), στους Συγκλητικούς και στους ντε Νόρες. Αυτή την τόσο σπάνια πρακτική ο Arbel την παρουσιάζει με τέτοιο τρόπο ως εάν να ήταν μια πρακτική συνήθης και γενικευμένη. Πέραν τούτου, όμως, πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι οι συγκεκριμένοι τίτλοι των «κομήτων» ήταν απλά τίτλοι τιμής (ή τιμητικού προβαδίσματος έναντι των λοιπών ευγενών), δεν συνεπάγονταν, δηλαδή, για τους κατόχους τους την άσκηση οποιασδήποτε κρατικής εξουσίας ή οικονομικά οφέλη. Αλλά το πιο σημαντικό όλων, που καταρρίπτει τελείως την περί τούτου επιχειρηματολογία του Arbel, είναι το γεγονός ότι η Αποικιακή Δύναμη δεν χάρισε τους τίτλους των κομήτων στους κυπρίους ευγενείς· για να λάβουν τους τίτλους εκείνους οι Συγκλητικοί και οι ντε Νόρες αναγκάστηκαν να καταβάλουν μυθικά ποσά στο κρατικό ταμείο. Επομένως, για ποιο λόγο οι κύπριοι ευγενείς θα έπρεπε να νιώθουν ικανοποίηση ή ευγνωμοσύνη προς τους Βενετούς από την απόδοση τίτλων τιμής προς αυτούς, αφ' ης στιγμής κανένας από τους τίτλους εκείνους δεν δόθηκε δωρεάν, δεν χαρίστηκε σε αυτούς; Τουναντίον, η λήψη των συγκεκριμένων, «τιμητικών» πάντοτε, «τίτλων» ήταν απλώς και μόνο αποτέλεσμα μιας τυπικής πράξης αγοραπωλησίας, και μάλιστα με πολύ επαχθείς οικονομικούς όρους για την πλευρά των κυπρίων ευγενών.

Παρομοίως πιο πάνω γίναμε κοινωνοί της παραπλήσιας άποψης του Arbel ότι «η θέση τους (σ.σ. των κυπρίων ευγενών)» στη στρατιωτική οργάνωση της Κύπρου και του βενετικού κράτους, κυρίως κατά τον πόλεμο του 1570-71, αποτελούν έμπρακτη μαρτυρία αυτής της

¹¹ Για τους τίτλους αυτούς, βλ. ανωτέρω 3.7.3.

στενής σχέσης» δηλαδή των «ισχυρών δεσμών αφοσίωσης και πίστης» που έτρεφαν οι κύπριοι ευγενείς για το «βενετικό καθεστώς». Και πάλι, νομίζουμε, ότι η θέση του Arbel υπεραπλουστεύει τα πράγματα και οδηγεί τον εμβριθή μελετητή σε αυθαίρετα συμπεράσματα. Ο ίδιος ο Arbel καταγράφει τα ονόματα δυο μόνο κυπρίων ευγενών, του Ευγενίου του Συγκλητικού του Νεότερου (+1570) και του Τούτσιο Κονστάντζο (Tuzio Costanzo) (β' ήμισυ του 15^{ου} αιώνα), οι οποίοι ανέλαβαν σημαντικά στρατιωτικά αξιώματα στη βενετική ενδοχώρα (Terra Ferma).¹² Φρονούμε από πλευράς μας ότι οι δυο αυτές μεμονωμένες περιπτώσεις δεν δύναται να λεχθεί ότι αποτελούν τον κανόνα (και να στηρίζουν τη θέση του Arbel), ότι παραχωρούνταν αξιώματα στους Κυπρίους «στη στρατιωτική οργάνωση του βενετικού κράτους».

Όσον αφορά ειδικότερα στη στρατιωτική διοίκηση της Κύπρου, όντως δόθηκαν αρκετά υψηλά πόστα στους κυπρίους ευγενείς, αλλά αυτό έγινε (όπως παραδέχεται και ο Arbel) στις παραμονές της τουρκικής εισβολής του 1570. Με άλλα λόγια, ήταν μια πράξη που υπαγόρευσε η σκληρή πραγματικότητα της στιγμής για τους Βενετούς (δεν ήθελαν οι ίδιοι να δαπανούν χρήματα για την άμυνα της Κύπρου και δεν είχαν και επαρκείς στρατιωτικές δυνάμεις). Ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι ακόμα και σε αυτή την περίπτωση η ανώτατη στρατιωτική διοίκηση παρέμεινε στα χέρια των Βενετών. Αυτό το τελευταίο λέει πολλά: ακόμα και την έσχατη στιγμή, όταν υπήρχε κίνδυνος να απολεσθεί το «παν», οι Βενετοί δεν θεωρούσαν φρόνιμο ή πρόπον να εμπιστευτούν τις κορυφαίες θέσεις του στρατού και της άμυνας στους κυπρίους ευγενείς, δεν αισθάνονταν ακόμη έτοιμοι, για να προβούν σε μια τέτοια παραχώρηση. Γιατί; Μόνο μια εξήγηση υπάρχει: πολύ απλά, επειδή οι Βενετοί είχαν τις αμφιβολίες τους για τη νομιμοφροσύνη των κυπρίων ευγενών προς τη Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου.

Ο Arbel γράφει, επίσης, σε άλλη μελέτη του ότι «το γεγονός ότι οι επάλξεις στα τείχη της Λευκωσίας, που κατασκευάστηκαν τις παραμονές της οθωμανικής εισβολής πήραν τα ονόματα» των κυπρίων ευγενών, «μαρτυρεί τον πλούτο αυτών των ευγενών και τους δεσμούς των (σ.σ. των ευγενών) με την κυρίαρχη Δημοκρατία».¹³ Σημειώνουμε ότι τα νεόδμητα τείχη της Λευκωσίας ξεκίνησαν να οικοδομούνται το 1567, για να προφυλάξουν την πρωτεύουσα από την επερχόμενη τουρκική λαίλαπα. Τότε οι κύπριοι ευγενείς πλήρωσαν οι ίδιοι, για να οχυρωθεί η Λευκωσία, αφού η Κυβέρνηση αδυνατούσε (ή ήταν απρόθυμη) να καλύψει οικονομικά το σύνολο της δαπάνης (μάλιστα το ότι το έργο υλοποιήθηκε με την

¹² Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 491-493.

¹³ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 492-493.

ελάχιστη επιβάρυνση του κρατικού ταμείου χαροποίησε ιδιαίτερα τους Βενετούς).¹⁴ Ωστόσο, και πάλι νομίζουμε ότι η κοινή λογική επιβάλλει την εξής ερμηνεία: οι κύπριοι ευγενείς ενήργησαν στην ουσία κατ' αυτόν τον τρόπο, για να προστατέψουν τα παλάτια, την περιουσία, τον κόσμο και το «είναι» τους από τον όλεθρο, και όχι από «αφοσίωση» προς τη Βενετική Δημοκρατία. Κατά συνέπεια, η ανάληψη της δαπάνης εκ μέρους των κυπρίων ευγενών για την οικοδόμηση των τειχών της πρωτεύουσας δεν μπορεί να εκληφθεί ως μια πράξη νομιμοφροσύνης προς τη Βενετική Δημοκρατία.

Προβληματικό παρουσιάζεται, νομίζουμε, και το επιχείρημα του Arbel ότι «σαν αντάλλαγμα για την αφοσίωση τους [σ.σ. προς τη Γαληνοτάτη], οι ευγενείς ... έλαβαν πλούτη» και «για ... τους έλληνες και λατίνους ευγενείς στην Κύπρο, η περίοδος της βενετικής κατοχής ήταν μάλλον χρυσή εποχή». Το λεκτικό του εμβριθούς μελετητή οδηγεί τον αναγνώστη, κατά τη γνώμη μας, στο να συμπεράνει ότι οι ευγενείς απέκτησαν περισσότερα πλούτη επί Βενετοκρατίας από ότι στο προηγούμενο καθεστώς, και ότι τούτη η εξέλιξη ήταν απότοκο της νομιμοφροσύνης τους προς τη Βενετική Δημοκρατία (και της προθυμίας τους να «συνεργαστούν» μαζί της). Κατ' ακολουθίαν, οι παλιές απόψεις, που ήθελαν τους κυπρίους ευγενείς να τρέφουν αισθήματα εχθρότητας απέναντι στους Βενετούς, θα πρέπει να ανασκευαστούν, φαίνεται να υποβάλλει υπαινικτικά ο Arbel. Θεωρούμε ότι και αυτό το επιχείρημα του Arbel είναι αίοιο. Χάριν αναλύσεως παραθέτουμε ένα απόσπασμα μελέτης του Arbel που αναφέρεται στους κυπρίους ευγενείς επί Βενετοκρατίας: «η δύναμη των ευγενών απέρρευε κατά πρώτο λόγο από τις κτηματικές τους περιουσίες, που ήσαν τόσο η κύρια πηγή του εισοδήματός των, όσο και η κύρια βάση της επιρροής και της δύναμής των».¹⁵ Πράγματι, αυτό συνέβαινε στα χρόνια της Βενετοκρατίας, η περιγραφή αυτή είναι ακριβέστατη. Ωστόσο, η κατοχή εκ μέρους των ευγενών μεγάλων εκτάσεων γης δεν ήταν κάποιο πρωτοφανές φαινόμενο ούτε μια καινοτομία που εισήγαγαν οι Βενετοί στην Κύπρο, έτσι ώστε να ευνοήσουν τους ευγενείς: όλες αυτές «τις κτηματικές τους περιουσίες», τα τιμάρια, είναι γνωστόν ότι οι κύπριοι ευγενείς τις είχαν από τις απαρχές της περιόδου των Λουζινιανών, τρεις αιώνες ήδη προτού η Κύπρος ενταχθεί στο *Stato da Mar*. Με άλλα λόγια, οι κύπριοι ευγενείς ήταν κάτοχοι μεγάλης ακίνητης ιδιοκτησίας και πλούτου από το προηγούμενο καθεστώς, δεν πλούτισαν χάρη στους Βενετούς. Ούτως εχόντων των πραγμάτων, δεν θα ήταν υπερβολή να πούμε ότι οι κύπριοι ευγενείς δεν ευνοήθηκαν το παραμικρό από απόψεως πλουτισμού στα χρόνια της Βενετοκρατίας, άρα

¹⁴ Graziani, *De bello Cyprio*, 22-23.

¹⁵ Arbel, «Η Κύπρος υπό βενετική κυριαρχία», 490.

και ως προς το θέμα αυτό δεν είχαν κάποιο λόγο, για τον οποίο θα έπρεπε να είναι ευγνώμονες και αφοσιωμένοι προς τη Γαληνοτάτη.

Από την άλλη δεν θα ήταν παρατραβηγμένο να υποστηριχθεί η (αρκούντως λογική) άποψη ότι οι ευγενείς (αλλά και τα άλλα στρώματα του κυπριακού πληθυσμού) είχαν κάθε λόγο να είναι δυσαρεστημένοι από κάποιες πτυχές της οικονομικής πολιτικής της Βενετίας, όπως λ.χ. από τον τρόπο διεξαγωγής του εμπορίου: ο απόλυτος μονοπωλιακός έλεγχος του εξαγωγικού εμπορίου από τη Μητρόπολη, ο περιορισμός των εξαγωγών των κυπριακών προϊόντων αποκλειστικά προς την τελευταία και η διεξαγωγή του εμπορίου κυρίως από βενετούς εμπόρους (και πλοία) απέτρεπαν τον εμπορικό ανταγωνισμό και, στην ουσία, έπλητταν οικονομικά τους κυρίους παραγωγούς.¹⁶ Οι τελευταίοι, έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι, εκ των πραγμάτων, ουσιαστικά εξαναγκάζονταν να πωλούν τα προϊόντα τους σε τιμές χαμηλότερες του κανονικού, κάτι που συντελούσε ασφαλώς στη διεύρυνση της δυσαρέσκειάς τους κατά των Βενετών (και δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι οι μεγαλύτεροι παραγωγοί στο νησί ήταν φυσικά οι ευγενείς φεουδάρχες). Κατά συνέπεια, δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι οι ευγενείς ήταν εκείνοι που πάθαιναν και τη μεγαλύτερη οικονομική ζημιά από τον αποικιακό τρόπο λειτουργίας της οικονομίας. Εν πάση περιπτώσει, η οικονομική αφαίμαξη (ή καλύτερα ο οικονομικός στραγγαλισμός) του νησιού νομίζουμε ότι δεν θα άφηνε ικανοποιημένο κανέναν Κύπριο της εποχής εκείνης, πόσο μάλλον τους ευγενείς.

Επί του προκειμένου θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να δούμε πώς οι ίδιοι οι Κύπριοι της εποχής της Βενετοκρατίας έβλεπαν την οικονομική πολιτική της Βενετίας. Για να μην υπάρχει αμφιβολία για το πώς αποτιμούσαν οι Κύπριοι τότε την οικονομική πολιτική της Βενετίας έναντι της «γλυκείας χώρας» τους, θεωρούμε σκόπιμο εδώ να παραθέσουμε την άποψη των Κυπρίων της εποχής, όπως αυτή έχει μεταφερθεί σε μας διά στόματος ενός ανώνυμου συγγραφέα. Τη ληστρική οικονομική πολιτική της Βενετίας, λοιπόν, έναντι της Κύπρου στηλιτεύει με πολύ παραστατικό και δηκτικό τρόπο ο ανώνυμος ποιητής του *Θρήνου της Κύπρου*, γράφοντας σε δεύτερο γραμματικό πρόσωπο και απευθυνόμενος προς τη Βενετία: «όλους εκείνους τους καρπούς και όλα τα μαξούλια,/ πόρχουντον και εφορτώννασιν όλα σου τα γαλούνια,/ παμπάκια λέγω και κραχιά, μετάξια φιορδερόπα/ και άλλα καθεμιάς λογής εσήκωννές τα όλα» («όλους εκείνους τους καρπούς και τις σοδειές, που έρχονταν όλα σου τα πλοία και φόρτωναν, το βαμβάκι, το κρασί, τα εκλεκτά εμπορεύματα και άλλα [σ.σ.

¹⁶ Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 125. Ο Argel αναφέρει επίσης ότι το εμπόριο από και προς την Κύπρο διεξάγονταν, ως επί το πλείστον, από βενετικά πλοία, βλ. Argel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 485-487.

προϊόντα] κάθε λογής, τα άρπαζες [σ.σ. δηλαδή τα έκλεβες] όλα».¹⁷ Πιστεύουμε ότι η άποψη του ανώνυμου ποιητή είναι, το δίχως άλλο, σε μεγάλο βαθμό ενδεικτική και αντιπροσωπευτική της άποψης και των συναισθημάτων των σύγχρονων Κυπρίων έναντι της οικονομικής πολιτικής της Βενετίας στην Κύπρο. Με απλά λόγια: ο ανώνυμος ποιητής (και μέσω αυτού) οι σύγχρονοί του Κύπριοι χαρακτηρίζουν (στην ουσία απαξιώνουν) τους Βενετούς ως κοινούς κλέφτες.

Το κείμενο του *Θρήνου της Κύπρου* παρουσιάζει, ομοίως, εξαιρετικό ενδιαφέρον και στην άμεση συνέχεια του ανωτέρω αποσπάσματος: «επαίρνασιν κι εξούσασιν όλα σου τα φουσάτα./ για ταύτην επαινούσαν σε άπαντα τα ρηγάτα» («έπαιρναν [σ.σ. τα προϊόντα της Κύπρου] και ζούσαν [σ.σ. συντηρούνταν] όλα σου τα στρατεύματα [σ.σ. δηλαδή της Βενετίας], χάρη σε αυτήν [σ.σ. την Κύπρο], σε επαινούσαν [σ.σ. τη Βενετία] όλα τα βασίλεια...»)¹⁸ Τα λόγια αυτά φανερώνουν ότι ο ανώνυμος ποιητής του *Θρήνου της Κύπρου* γνώριζε πολύ καλά αυτό το οποίο υποστηρίζουν και οι σύγχρονοι μελετητές (και έχει αναφερθεί πιο πάνω), ήτοι ότι η Κύπρος ήταν ο κύριος τροφοδότης της Βενετίας σε σιτηρά, κατά τον 16^ο αιώνα.¹⁹ Επομένως, αυτό που εξάγεται ως συμπέρασμα από το πιο πάνω απόσπασμα του *Θρήνου της Κύπρου* είναι πως ο Κύπριος του 16^{ου} αιώνα είχε απόλυτη επίγνωση ότι η Βενετία χρωστούσε στην Κύπρο (και στα αγαθά που προσπόριζε η κατοχή της) όχι μόνο το μεγαλείο της (ήτοι το διεθνές κύρος) αλλά και την ίδια τη βιολογική επιβίωση των κατοίκων της. Γενικώς, η όλη ατμόσφαιρα του αποσπάσματος αποπνέει μια σαφέστατη έκφραση παραπόνου και πικρίας προς τους Βενετούς (αλλά και συγκεκριμένο μίσος για τους τελευταίους) εκ μέρους του ανώνυμου κυπρίου ποιητή (το ξαναλέμε: θεωρούμε τις απόψεις του αντιπροσωπευτικές της κυπριακής κοινής γνώμης του 16^{ου} αιώνα), επειδή οι Βενετοί ήταν υπαίτιοι για τον ανήθικο οικονομικό στραγγαλισμό του νησιού.

¹⁷ Θ. Παπαδοπούλου, «Ο Θρήνος της Κύπρου», *Κυπριακά Σπουδαί* ΜΔ' (1980), 3-78, εδώ 28-29, στίχοι 287-290. Η μεταφορά στη νεοελληνική έγινε με τη βοήθεια του γλωσσαρίου που υπάρχει στις σελίδες 63-78. Ο *Θρήνος της Κύπρου* γράφτηκε εξ αφορμής της αλώσεως του νησιού από τους Οθωμανούς το 1570/1, από κάποιον Έλληνα της Κύπρου, ο οποίος ήταν αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Το κλειδί για την «αποκρυπτογράφηση» του αποσπάσματος βρίσκεται στην ερμηνεία του ρήματος «σηκώνω», το οποίο στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα της νεοελληνικής γλώσσας έχει τις σημασίες του οικειοποιούμαι ξένα αγαθά, χωρίς να πληρώνω, κλέβω, αρπάζω. Για παλαιότερη έκδοση του κειμένου, βλ. Ν. Μυλωνά, «Διήγησις εις τον θρήνον του αιχμαλωτισμού της ευλογημένης Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* Γ' (1925), 56-82, εδώ 64-65, το σχετικό απόσπασμα έχει ως εξής: «Όλους εκείνους τους καρπούς και όλα τα μαξούλια/ πόρχουνταν και φορτώννασιν όλα σου τα γαλούνια/ Παμπάκια, λέγω και κραχιά μετάξια φιορ δε ρόπα/ και άλλα κάθε μιας λογής εσίκωννες τα όλα...».

¹⁸ Παπαδοπούλου, «Ο Θρήνος της Κύπρου», 29, στίχοι 291-292· Μυλωνά, «Διήγησις», 65: «Επέρνασιν και ζούσασιν όλα σου τα φουσάτα/ για ταύτην επαινούσαν σε άπαντα τα ρηγάτα...».

¹⁹ Σχετικώς, βλ. ανωτέρω 1.1.2.

Εδώ έχει τη θέση του και ένα άλλο ζήτημα, συναφές με τα αμέσως πιο πάνω αναφερθέντα: το ζήτημα της εκμετάλλευσης των κυπριακών σιτηρών εκ μέρους των Βενετών, μια άλλη πτυχή της λειτουργίας της βενετικής αποικιακής οικονομίας, μια πτυχή που προκαλούσε τρόμο στους Κυπρίους. Έχει μνημονευθεί επανειλημμένα πιο πάνω ο καίριος ρόλος της Κύπρου ως του βασικότερου τροφοδότη της Βενετίας σε σιτηρά. Η Γαληνότατη, λοιπόν, εφάρμοζε την εξής πολιτική ως προς τη διαχείριση της παραγωγής των κυπριακών σιτηρών: δέσμευε και εισήγαγε στη Βενετία όλα τα πλεονάσματα της παραγωγής του κυπριακού σιταριού. Στην Κύπρο, κατά κανόνα, αφήνονταν όσα αποθέματα εθεωρούντο ως επαρκή (πάντα κατά την κρίση των Βενετών), έτσι ώστε να μην λιμοκτονήσει ο ντόπιος πληθυσμός· συνήθως αφήνονταν αποθέματα που επαρκούσαν για δεκαοχτώ μήνες. Υπήρξαν, όμως, περιπτώσεις όπου οι αυξημένες ανάγκες της Μητρόπολης, λόγω πολέμων ή σιτοδείας, επέβαλλαν την παραβίαση του ανωτέρου κανόνα και την παντί τρόπο εισαγωγή σιτηρών (και πέραν των θεωρουμένων ως πλεονασμάτων) από την Κύπρο, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη από τους Βενετούς ότι με την πράξη αυτή ετίθετο σε κίνδυνο η επιβίωση των κατοίκων του νησιού.²⁰ Φαίνεται δε ότι κάτι τέτοιο επαναλήφθηκε κάποιες φορές. Ως αποτέλεσμα, και μόνο με τη διασπορά της φήμης ότι επρόκειτο να λάβει χώρα εξαγωγή σιτηρών από το νησί πέραν των «αποθεμάτων», τα αντανακλαστικά των κυπριακών μαζών ενεργοποιούνταν αυτομάτως και ξεσπούσαν στη Λευκωσία δυναμικές διαμαρτυρίες και στάσεις.²¹ Δεν χρειάζεται, βέβαια, να ειπωθεί ότι η συγκεκριμένη πολιτική των Βενετών έβλαπτε το σύνολο των Κυπρίων, τόσο τους καταναλωτές, αφού αυτοί κινδύνευαν –στην κυριολεξία– να πεινάσουν, όσο και τους παραγωγούς· οι τελευταίοι γιατί πλήττονταν τα κέρδη τους από το μονοπώλιο (υπενθυμίζουμε, εν ταυτώ, ότι οι ευγενείς τιμαριούχοι ήταν οι μεγαλύτεροι παραγωγοί). Συνεπώς, η επί των σιτηρών πολιτική της Βενετίας αποτελούσε έναν επιπρόσθετο –και μάλιστα πολύ ισχυρό– παράγοντα καλλιέργειας αισθημάτων απέχθειας εκ μέρους του συνόλου των Κυπρίων προς τη Γαληνοτάτη.

Μέχρι στιγμής έχουμε αναλωθεί στη διά μακρών εξέταση των επιχειρημάτων του Arbel πάνω στο θέμα της προσέγγισης των Κυπρίων (και δη των ευγενών) απέναντι στη βενετική κυριαρχία, έχοντας από την πλευρά μας ως σκοπό να ανασκευαστούν ή να αναιρεθούν τα

²⁰ Για τη βενετική πολιτική πάνω στο ζήτημα των κυπριακών σιτηρών, βλ. Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 80, 120-122· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 520-523· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 118-119.

²¹ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 504. Μια τέτοια περίπτωση έλαβε χώρα τον Απρίλιο του 1566, οπότε είχαμε μια βίαιη διαμαρτυρία, ουσιαστικά στάση, του λαού της πρωτεύουσας που προκλήθηκε λόγω σιτοδείας, η οποία οφειλόταν στην εξαγωγή των σιτηρών προς τη Μητρόπολη. Το οργανωμένο πλήθος λιθοβόλησε τις κατοικίες κρατικών αξιωματούχων και αυτό τούτο το μέγαρο του βενετού τοποτηρητή. Αναφέρεται ότι με την παρέμβαση των ντόπιων ευγενών τα πνεύματα ηρέμησαν και οι στασιαστές εν τέλει αποσύρθηκαν, για τη στάση, βλ. τη μαρτυρία του επισκέπτη Christopher Fürer που υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας στο Cobham, *Excerpta Cypria*, 79. Επίσης βλ. Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 528· Hill, *A History*, τ. 3, 816· Valderio, *La guerra*, 33-34, 192· Lusignan, *Description*, f. 211.

επιχειρήματά του. Τούτου περατωθέντος, φρονούμε ότι έφτασε η στιγμή να εξετάσουμε το τι προσάγουν οι ίδιες οι πηγές και τα ιστορικά γεγονότα της εποχής της Βενετοκρατίας για τα ζητήματα που άπτονται της σχέσης των Κυπρίων με τη Γαληνοτάτη, της πίστης και της αφοσίωσης του κυπριακού πληθυσμού και των ευγενών προς τη Βενετία, καθώς επίσης και το πώς έβλεπαν αμφοτέροι, οι Κύπριοι και οι Βενετοί, ο ένας τον άλλο.

Είναι γεγονός, λοιπόν, ότι από την επαύριον του θανάτου του Ιακώβου Β' (1473), όταν – προϊόντος του χρόνου– γινόταν ολοένα και πιο ξεκάθαρο ότι η Δημοκρατία του Αγίου Μάρκου σκόπευε να εκτοπίσει τη βασίλισσα Αικατερίνη και να αναλάβει για λογαριασμό της τη διακυβέρνηση του Βασιλείου της Κύπρου, η τάξη των κυπρίων ευγενών (τουλάχιστον μια ισχυρή μερίδα αυτής της τάξης), η οποία έβλεπε πού οδηγούνταν τα πράγματα, αντέδρασε έντονα και προσπάθησε να αποσοβήσει αυτή την εξέλιξη. Έτσι, οι κύπριοι ευγενείς, με τρόπους ενίοτε βίαιους και ενίοτε διπλωματικούς, επιχείρησαν να παρεμποδίσουν την ενσωμάτωση της Κύπρου στο *Stato da Mar* και να διατηρήσουν την Κύπρο ως ανεξάρτητο βασίλειο. Οι Βενετοί, όμως, ενήργησαν με μεθοδικότητα, αλλά και αγριότητα, και εξουδετέρωσαν, σταδιακά, όλες τις εστίες αντιδράσεως στα σχέδιά τους. Σε υλοποίηση αυτής της πολιτικής τους, λοιπόν, οι Βενετοί θανάτωσαν έναν αριθμό κυπρίων ευγενών, ενώ μετέφεραν και φυλάκισαν άλλους, όσους έκριναν δηλαδή ότι είναι επικίνδυνοι για τους ίδιους, στη Βενετία.²² Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι αυτά τα άγρια μέτρα καταστολής κάθε αντίδρασης, τα οποία πήραν οι Βενετοί εναντίον των κυπρίων ευγενών, συνέτειναν στο να δημιουργηθούν προϋποθέσεις εχθρότητας και αποστροφής εκ μέρους της τάξης των ευγενών προς τους Βενετούς, από τις απαρχές κιόλας της Βενετοκρατίας. Από την άλλη, είναι λογικά αναμενόμενο ότι η αντίδραση των κυπρίων ευγενών απέναντι στις βενετικές επιδιώξεις θα γέννησε, ως άμεσο επακόλουθο, την καχυποψία και την αντιπάθεια των Βενετών απέναντι στους κυπρίους ευγενείς.

Με το τελευταίο συμπέρασμα συμφωνεί και ο Collenberg, ο οποίος υποστηρίζει ότι «η πλειοψηφία της τάξεως των ευγενών παρέμεινε αντιενετική». Κατά τον Collenberg, «η πάλη αυτή (σ.σ. μεταξύ της Βενετίας και των κυπρίων ευγενών αμέσως μετά το 1473) ... και οι συνέπειές της προκάλεσαν ... τη δυσπιστία της Ενετίας έναντι της τάξεως των ευγενών... και ένα αντιενετικό αίσθημα της αριστοκρατίας έναντι του κατακτητού».²³ Αντίθετη άποψη επ' αυτού εκφράζει, βεβαίως, ο Arbel. Σύμφωνα με τον τελευταίο, «μετά το 1473 και τα καταπιεστικά μέτρα που έλαβε η Δημοκρατία ... εναντίον διαφόρων προσώπων, τα οποία

²² Για τα ιστορικά γεγονότα και τα μέτρα κατά των αντιφρονούντων, βλ. Edbury «Οι τελευταίοι Λουζινιανοί (1432-1489), 239-257, για τους απομακρυνθέντες ευγενείς, βλ. 247· Hill, *A History*, 699-703, 730-742.

²³ Collenberg, «Δομή και Προέλευση», 827-828, 831.

είχαν θεωρηθεί δυνητικά επικίνδυνα, οι σχέσεις μεταξύ της Ενετίας» και των Κυπρίων ευγενών «ήσαν πολύ αρμονικές».²⁴ Με άλλα λόγια, υποβάλλει ο Arbel, μετά από την πρώτη δυσάρεστη, ας πούμε, κρίση, οι σχέσεις μεταξύ της κυπριακής αριστοκρατίας και των Βενετών εξελίχθηκαν σε πολύ καλές. Εμείς, όμως, φρονούμε ότι είναι δύσκολο να δεχτεί κανείς ότι εκείνη η τόσο άκομψη και άγαρμπη παρέμβαση των Βενετών στα εσωτερικά ενός άλλου κράτους, όπως έχει εκτεθεί πιο πάνω, οι βάνουσοι τρόποι που οι Βενετοί μεταχειρίστηκαν, οι εκτελέσεις και οι εξορίες δεν άφησαν τα στίγματα τους στην ψυχή των ανθρώπων, και μπορούσαν τόσο εύκολα και απλά να σβηστούν όλα αυτά από τη συλλογική μνήμη. Κατά συνέπεια, διαφωνούμε με τη θέση του Arbel (εν συνεχεία δε θα μας δοθεί ευκαιρία να δούμε τις πληροφορίες των πηγών σχετικά με τη φύση των σχέσεων της κυπριακής αριστοκρατίας με τους Βενετούς).

Στην πραγματικότητα πολύ νωρίς, αμέσως μετά την παγίωση της βενετικής κυριαρχίας στο νησί, δόθηκε η ευκαιρία να διαφανεί περύτερα η καχυποψία και η έλλειψη εμπιστοσύνης, προσεγγίσεις με τις οποίες περιέβαλε η Βενετία τους κυπρίους ευγενείς: το 1478, σε περίοδο που ακόμα η Κύπρος ήταν –τυπικά τουλάχιστον– ανεξάρτητο βασίλειο, αλλά ουσιαστικά η Βενετία κυβερνούσε δια μέσου των προσώπων, με τα οποία είχε βραχυκυκλώσει τη βασίλισσα Αικατερίνη, η Γαληνοτάτη συνέλαβε το σχέδιο να εγκαταστήσει στο νησί εκατό περίπου οικογένειες βενετών ευγενών (πατρικίων). Επρόκειτο, βεβαίως, για μια απόπειρα εποικισμού του νησιού και «μπολιάσματος» της κυπριακής ιθύνουσας τάξης των ευγενών με πρόσωπα πιστά στη Βενετία, μια πρακτική που είχε εφαρμόσει η Γαληνοτάτη με επιτυχία παλιότερα και στην Κρήτη.²⁵ Δεν αποκλείεται η Βενετία να αποσκοπούσε και στην ολική αντικατάσταση των κυπρίων ευγενών με βενετούς ευγενείς. Σημειωτέον ότι στους μελλοντικούς εποίκους δόθηκαν διαβεβαιώσεις ότι θα λάμβαναν σημαντική ακίνητη περιουσία. Το σχέδιο τελικά ναυάγησε, λόγω του περιορισμένου ενδιαφέροντος εκ μέρους των βενετών πατρικίων.²⁶

Μια άλλη παράμετρος, που έκανε ιδιαίζοντως δύσκολη τη συνύπαρξη των Βενετών με την κυπριακή αριστοκρατία από τις πρώτες κιόλας μέρες της Βενετοκρατίας, ήταν η απειλή που πρέπει να αισθάνθηκαν οι κύπριοι ευγενείς όσον αφορά στο θέμα της επιβίωσης της ιδιαίτερης πολιτιστικής τους ταυτότητας. Η διατήρηση της τελευταίας ήταν για αυτούς απαραίτητη προκειμένου να εξασφαλισθεί η συνέχεια της κοινωνικής τους ομάδας. Ως εκ

²⁴ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 495.

²⁵ Οι Βενετοί είχαν εφαρμόσει με επιτυχία την πολιτική του εποικισμού στην Κρήτη, ήδη από τις απαρχές της Βενετοκρατίας στο νησί, σχετικώς βλ. Θ. Δετοράκη, *Ιστορία της Κρήτης*, Ηράκλειο Κρήτης 1990, 166-167.

²⁶ G. Grivaud, «Κάτοικοι και πληθυσμός», στο Β. Καραγιώργης – Λ. Λοΐζου-Χατζηγαβριήλ – Χρ. Μαλτέζου (επιμ.), *Κύπρος, πετράδι στο στέμμα της Βενετίας*, Λευκωσία 2003, 49-54, εδώ 53· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 89· Hill, *A History*, τ. 3, 729 σημ. 2· Mas Latrie, *Histoire*, τ. 3, 822-824.

τούτου, η υπαγωγή τους σε μια κρατική οντότητα με διαφορετικό πολιτιστικό υπόβαθρο λειτουργούσε εξ αντικειμένου, σε ψυχολογικό επίπεδο, αρνητικά στη θετική εξέλιξη των σχέσεων μεταξύ της κυπριακής αριστοκρατίας και των Βενετών.

Ως προς το ζήτημα της ταυτότητας πρέπει να λεχθεί ότι η κυπριακή αριστοκρατία, παρόλο που ήταν εγκατεστημένη στο νησί για τρεις αιώνες πριν από την έλευση των Βενετών και είχε εντάξει επανειλημμένως στους κόλπους της άτομα ποικίλης εθνικής, θρησκευτικής και πολιτιστικής προέλευσης, εξακολουθούσε (μέχρι ακόμα και το 1571) να θεωρεί τον εαυτό της ως φορέα «γαλλικής» πολιτιστικής κληρονομιάς και παράδοσης και, μάλιστα, κόμπαζε για αυτό.²⁷ Η εναλλαγή, όμως, του καθεστώτος μοιραία επέφερε αλλαγές και στον πολιτιστικό τομέα· η ένταξη της Κύπρου στο *Stato da Mar* αναπόδραστα συνοδεύτηκε και από ένα είδος «πολιτιστικής» εισβολής εκ μέρους της Βενετίας, δηλαδή από μια σπουδή του νέου καθεστώτος να επιβάλει τη βενετική ταυτότητα και κουλτούρα, με άλλα λόγια να προωθήσει την πολιτιστική αφομοίωση. Μια πρώτη έκφραση αυτής της πολιτικής των Βενετών ήταν, χωρίς αμφιβολία, η καθιέρωση της ιταλικής/βενετικής γλώσσας στη διοίκηση του Βασιλείου της Κύπρου. Περιττεύει, βεβαίως, να λεχθεί ότι η συγκεκριμένη πολιτική των Βενετών έθιξε πολύ ευαίσθητες χορδές της κυπριακής αριστοκρατίας, τα «όσια και τα ιερά» θα λέγαμε, και επέτεινε κατά πολύ τη ψυχική διάσταση, η οποία ήδη προϋπήρχε μεταξύ της Γαληνοτάτης και της κυπριακής ιθύνουσας τάξης.

Και για να μην αφήνεται αμφιβολία περί τούτου προσκομίζουμε την αδιάψευστη μαρτυρία του γάλλου περιηγητή Pierre Mésenge (1507), ο οποίος είναι ιδιαίτερα διαφωτιστικός ως προς το πώς εξέλαβαν οι κύπριοι ευγενείς την αντικατάσταση της παλαιογαλλικής γλώσσας από την ιταλική/βενετική στη διοίκηση (και γενικά τη νέα πραγματικότητα της Βενετοκρατίας): «tout le pays est subiect à la seigneurie de Venise ... ils ont changé tout l'ordre et manière de faire accoustumée, car en paravant ilz faisoient leurs procès et escriptures et plaidoient en françoys et maintenant ilz les font en italien; de quoy les habitans sont bien mal contens, car tous ceulx du pays et speciallement les gentilzhommes sont aussy bons françoys que nous sommes en France, et sont merueilleusement mal contens d'estre en la subgection de Venise» («όλη η χώρα υπάγεται στην εξουσία της Βενετίας ... [σ.σ. οι Βενετοί] έχουν αλλάξει όλη την καθεστηκυία τάξη και τις συνήθειες, αφού, ενώ στο παρελθόν οι δικαστικές αγωγές, τα επίσημα έγγραφα και οι απολογίες συντάσσονταν στα γαλλικά, τώρα το κάνουν στα ιταλικά· εξ αυτού [σ.σ. εννοεί: εξαιτίας της καθιέρωσης της χρήσης της ιταλικής/βενετικής αντί της γαλλικής γλώσσας στη διοίκηση] οι κάτοικοι είναι

²⁷ Coureas, «How Frankish was the Frankish Ruling Class».

πολύ δυσαρεστημένοι, επειδή όλοι εκείνοι [σ.σ. οι κάτοικοι] της χώρας και κυρίως οι ευγενείς είναι πολύ καλοί Γάλλοι όσο είμαστε εμείς στη Γαλλία, και είναι πολύ δυσαρεστημένοι που βρίσκονται κάτω από τον ζυγό της Βενετίας».²⁸ Εκείνο που εξάγεται από μια πρώτη ματιά, λοιπόν, από το απόσπασμα του Méseuge είναι ότι οι κύπριοι ευγενείς δυσφορούσαν τα μέγιστα από την αλλαγή του καθεστηκυίας τάξης και την εγκατάλειψη της γαλλικής γλώσσας στη διοίκηση και στα δικαστήρια, επειδή ως «Γάλλοι» θα ήθελαν να εξακολουθήσει να χρησιμοποιείται η γαλλική γλώσσα ως επίσημη.

Οι κύπριοι ευγενείς, όμως, οι «πολύ καλοί Γάλλοι», κατά τον Méseuge, δεν ήταν δυσαρεστημένοι μόνο για το θέμα της γλώσσας· ήταν, ωσαύτως, δυσαρεστημένοι ευρύτερα και για το ότι βρίσκονταν κάτω από την εξουσία «ξένων», των Βενετών. Στο σημείο αυτό, κατά τη γνώμη μας, ο Méseuge μάς λέει ξεκάθαρα ότι οι κύπριοι ευγενείς, ως «πολύ καλοί Γάλλοι» δεν ήθελαν να υπακούουν σε ξένους, ήτοι τους Βενετούς, αλλά, ως «Γάλλοι», προτιμούσαν να είναι κάτω από «γαλλική» διακυβέρνηση. Μια τέτοια «γαλλική» διακυβέρνηση ήταν και το εκλιπόν Βασίλειο των Λουζινιανών. Θέλει μήπως ο Méseuge να μας υποβάλει ότι οι κύπριοι ευγενείς αναπολούσαν τις μέρες που έκαναν οι ίδιοι κουμάντο στο νησί (και επιθυμούσαν, τώρα, να νεκραναστήσουν το Κυπριακό Βασίλειο); Πάντως οι «μοναδικές» πληροφορίες του κειμένου (αναφορές σε δικαστικές διαδικασίες, επιθυμίες των ευγενών) υποδηλώνουν σαφώς ότι ο Méseuge συνομίλησε με κάποιους κυπρίους ευγενείς (και μορφωμένους). Μήπως, λοιπόν, ο γάλλος περιηγητής διαισθάνθηκε στην ατμόσφαιρα της Κύπρου να αιωρείται το όραμα της αναβίωσης του Κυπριακού Βασιλείου και έγινε κοινωνός αυτού του οράματος; Μια τέτοια υπόθεση δεν θα ήταν αβάσιμη, γιατί τότε, στα πρώτα χρόνια του 16^{ου} αιώνα, λάμβαναν χώρα διεργασίες σε ευρωπαϊκές Αυλές για την ανασύσταση του Βασιλείου των Λουζινιανών, με την εμπλοκή και των κυπρίων ευγενών, όπως θα μας δοθεί η ευκαιρία να δούμε στη συνέχεια.

Όπως και να έχει το πράγμα, η μαρτυρία του Méseuge για το πόσο πολύ δυσανασχετούσαν οι κύπριοι ευγενείς με τη βενετική κυριαρχία δεν είναι η μοναδική· υπάρχουν και άλλες σύγχρονες πηγές που το επιβεβαιώνουν. Συγκεκριμένα, υπάρχει η κατηγορηματική μαρτυρία ενός ανώνυμου ιταλού περιηγητή, ο οποίος επαναλαμβάνει ότι οι κύπριοι ευγενείς δυσανασχετούσαν σφόδρα με τη βενετική κυριαρχία· τούτη τη φορά όχι για το θέμα της γλώσσας, αλλά γιατί οι Βενετοί είχαν στερήσει στους κυπρίους ευγενείς τη δυνατότητα ανέλιξης στα ανώτατα κρατικά αξιώματα. Όπως γράφει ο ανώνυμος περιηγητής: «Nicosia ... è ... bene habitata con assai gentilhuomini nobili; e la maggior parte di essi son mal

²⁸ Για το απόσπασμα, βλ. Enlart, *L'art gothique*, τ. 1, ii-iii.

contenti d'essere sottoposti a Venetiani, perchè non vogliono servirsi di loro al governo di cosa alcuna» («η Λευκωσία ... είναι καλά κατοικημένη με πολλούς ευγενείς· και η μεγαλύτερη μερίδα αυτών [σ.σ. των ευγενών] είναι δυσαρεστημένοι με την υπαγωγή τους στους Βενετούς, επειδή [σ.σ. οι Βενετοί] δεν θέλουν να τους χρησιμοποιούν [σ.σ. τους κυπρίους ευγενείς] σε κρατικά πόστα για οποιοδήποτε ζήτημα»²⁹ Οι κύπριοι ευγενείς, λοιπόν, (ή τουλάχιστον οι περισσότεροι από αυτούς) εμφανίζονται «δυσαρεστημένοι», σύμφωνα με τη μαρτυρία αυτή, επειδή οι Βενετοί δεν τους εμπιστεύονταν τα ανώτερα κρατικά πόστα στο Βασίλειο της Κύπρου. Επομένως, η μαρτυρία του ανώνυμου περιηγητή, πέραν της αξίας που έχει αυτή καθαυτή για την προσέγγιση των κυπρίων ευγενών απέναντι στους Βενετούς, καταρρίπτει πλήρως και τη σχετική άποψη του Arbel, που διατείνεται ότι οι κύπριοι ευγενείς δεν είχαν ενοχληθεί από την απώλεια των υψηλών κρατικών αξιωμάτων, όταν το νησί προσαρτήθηκε στο Stato da Mar .

Οι μαρτυρίες των δυο περιηγητών, που παρατέθηκαν πιο πάνω, αναγκαστικά μας οδηγούν σε ένα καίριο συμπέρασμα: οφείλουμε να δεχτούμε ότι τα αισθήματα απέχθειας και αποστροφής των κυπρίων ευγενών απέναντι στην πραγματικότητα της βενετικής κατοχής πρέπει να ήταν, το δίχως άλλο, ισχυρότατα και καλά γνωστά στο περιβάλλον της εποχής, δηλαδή κάθε άλλο παρά κρατούνταν κρυφά. Πράγματι, μπορούμε απλά να φαντασθούμε το πόσο καταφανής και πανθομολογούμενη θα πρέπει να ήταν η εχθρότητα των κυπρίων ευγενών απέναντι στους Βενετούς, έτσι ώστε αυτή να γίνει τόσο άμεσα αντιληπτή και από πρόσωπα, όπως οι ξένοι περιηγητές, που έτυχε να διαμείνουν στην Κύπρο για πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Οπωσδήποτε τα αισθήματα δυσαρέσκειας και δυσφορίας των κυπρίων ευγενών με τη βενετική κυριαρχία θα προκάλεσαν μεγάλη αίσθηση στους ξένους περιηγητές, και, προφανώς, γι' αυτόν τον λόγο τούτα αποτιμήθηκαν από τους ιδίους ως αξιομνημόνευτα και έτυχαν καταγραφής στα έργα τους.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, ο δυσμενής για τους κυπρίους ευγενείς αντίκτυπος της προσάρτησης της Κύπρου στο Stato da Mar (βίαια μέτρα καταστολής των αντιπάλων, οικονομική αφαίμαξη του νησιού, απόπειρα «εκβενετισμού», με ταυτόχρονη εγκατάλειψη της «γαλλικής» ταυτότητας, απώλεια της ηγετικής θέσης στη διοίκηση του Βασιλείου) φαίνεται ότι οδήγησε την κυπριακή αριστοκρατία στο να ξεκινήσει να αναζητεί λύσεις προς άλλες κατευθύνσεις, λύσεις που να μπορούν να αναστρέψουν τη «σκληρή» πραγματικότητα της Βενετοκρατίας. Προκύπτει, λοιπόν, πως σταδιακά άρχισε να κερδίζει έδαφος και να

²⁹ *Bibliotheca Leopoldina Laurentiana seu catalogus manuscriptorum qui nuper in Laurentianam translati sunt*, έκδ. A. M. Bandini, τ. 3, Florentiae 1793, cols. 349-350. Ο εκδότης δεν αναφέρει ακριβή χρονολογία. Πάντως το κείμενο αναφέρεται με εξαιρετική ακρίβεια στο διοικητικό σύστημα της Κύπρου επί Βενετοκρατίας, επομένως έχει υψηλό δείκτη αξιοπιστίας.

ωριμάζει στο μυαλό της κυπριακής ελίτ η ιδέα της αποτίναξης της βενετικής κυριαρχίας και της αναβίωσης του Κυπριακού Βασιλείου. Για την επίτευξη αυτού του μεγαλεπήβολου στόχου, ήδη από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, η κυπριακή αριστοκρατία απέβλεπε προς τον οίκο των δούκων της Σαβοΐας, καθότι ο τίτλος του βασιλιά της Κύπρου «κληροδοτήθηκε» το 1482 στον οίκο της Σαβοΐας από την Καρλόττα Λουζινιάν, πρώην βασίλισσα της Κύπρου, η οποία είχε παλαιότερα παντρευτεί ένα μέλος του προαναφερθέντος οίκου.³⁰ Ειρήσθω εν παρόδω, ότι η κυπριακή ελίτ στήριζε τις ελπίδες της, όσον αφορά στην παλινόρθωση της κυπριακής μοναρχίας, στον οίκο της Σαβοΐας, τουλάχιστον μέχρι και το 1670, δηλαδή έναν αιώνα μετά το τέλος της Βενετοκρατίας στην Κύπρο.³¹

Αλλά και ο οίκος της Σαβοΐας έπαιρνε στα σοβαρά τα «δικαιώματά» του πάνω στον κυπριακό θρόνο.³² Έτσι, ο δούκας της Σαβοΐας Κάρολος Β΄, για να συμμετάσχει στον μεγάλο ευρωπαϊκό συνασπισμό (Συμμαχία του Cambrai), που συγκροτήθηκε το 1509 και που αποσκοπούσε στη διάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας και τη διανομή των εδαφών της, ζήτησε και έλαβε έγγραφη αναγνώριση των «δικαιωμάτων» του πάνω στον κυπριακό θρόνο από τα λοιπά μέρη του προαναφερθέντος αντιβενετικού συνασπισμού (μεταξύ αυτών και από τον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο ΙΒ΄).³³ Ωσαύτως, ο δούκας πήρε έγγραφη διαβεβαίωση από τους συμμάχους του ότι η Κύπρος θα του παραχωρούνταν, μετά τη – θεωρούμενη τότε ως επικείμενη– διάλυση της Βενετικής Δημοκρατίας.³⁴

Ακριβώς στον ίδιο χρονικό ορίζοντα, περί τις αρχές του 16^{ου} αιώνα, συναντάμε και την πρώτη γραπτή τεκμηρίωση σε βενετικά έγγραφα για τη βούληση των κυπρίων ευγενών (ή τουλάχιστον μερίδας αυτών) να αναλάβουν, σε συνεργασία με τον δούκα της Σαβοΐας, συγκεκριμένη δραστηριότητα προς την κατεύθυνση της εκδίωξης των Βενετών από την Κύπρο. Η δραστηριότητα τούτη της κυπριακής αριστοκρατίας κατά πάσα πιθανότητα δεν ήταν άσχετη και με την ανανέωση του ενδιαφέροντος του οίκου της Σαβοΐας για την απόκτηση της Κύπρου. Προφανώς ο όλος σχεδιασμός περιελάμβανε, μετά την αποπομπή των Βενετών από το νησί, ως δεύτερο στάδιο, την παλινόρθωση του εκλιπόντος Κυπριακού Βασιλείου των Λουζινιανών, με την τοποθέτηση στον κυπριακό θρόνο κάποιου μέλους του οίκου της Σαβοΐας. Αν και κάτι τέτοιο, δηλαδή η παλινόρθωση του Βασιλείου της Κύπρου

³⁰ Για τα «δικαιώματα» του οίκου της Σαβοΐας επί του θρόνου του Βασιλείου της Κύπρου, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 614-616 (και σημ.)· Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 184-185· Lusignan, *Description*, ff. 185v-186v.

³¹ Για τις εκκλήσεις της κυπριακής ελίτ προς τους δούκες της Σαβοΐας, για «απελευθέρωση» της Κύπρου από τους Τούρκους, βλ. Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 185-195.

³² Αν πιστέψουμε, μάλιστα, τον Στέφανο Λουζινιανό, οι δούκες της Σαβοΐας υπέβαλλαν επίσημο αίτημα προς τη Βενετική Γερουσία κάθε πέντε χρόνια για την παραχώρηση της Κύπρου προς αυτούς, βλ. Lusignan, *Description*, f. 186v.

³³ Σάθα, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάδα*, 185.

³⁴ Lane, *Venice*, 242-243.

δεν αναφέρεται ρητώς στα συγκεκριμένα βενετικά έγγραφα ως επιδίωξη των κυπρίων ευγενών τότε, ωστόσο είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η παλινόρθωση ήταν το κίνητρο των επαφών των Κυπρίων με τον δούκα της Σαβοΐας· διαφορετικά για ποιον λόγο ο δούκας θα εμπλέκονταν εξαρχής στην όλη υπόθεση, αν δεν είχε κάτι να προσποριστεί εξ αυτής, εν προκειμένω τον θρόνο του Βασιλείου της Κύπρου.

Δυστυχώς οι πληροφορίες για τις σχετικές επαφές των κυπρίων ευγενών με τον δούκα της Σαβοΐας, που όπως είπαμε προέρχονται από βενετικά κρατικά έγγραφα, είναι ισχνές. Σύμφωνα με αυτές, τον Σεπτέμβριο του 1505 το Συμβούλιο των Δέκα (ένα από τα ανώτατα όργανα εξουσίας της Βενετίας, επιφορτισμένο με τη φροντίδα της κρατικής ασφάλειας) έλαβε την πληροφόρηση ότι αριθμός Κυπρίων (προφανώς ευγενών) είχε επισκεφτεί την Αυλή του δούκα της Σαβοΐας, ότι είχαν λάβει χώρα «διαπραγματεύσεις» μεταξύ των Κυπρίων και του δούκα, και ότι καταβλήθηκε προσπάθεια εκ μέρους των Κυπρίων να πεισθεί ο δούκας να εργαστεί για την εκδίωξη των Βενετών από την Κύπρο. Δεν γνωρίζουμε περισσότερες λεπτομέρειες για την υπόθεση αυτή. Είναι, όμως, λογικό να υποθέσουμε ότι κατά τις «διαπραγματεύσεις» οι Κύπριοι υποσχέθηκαν στον δούκα τον θρόνο της Κύπρου, προκειμένου ο τελευταίος να δελεασθεί και να δραστηριοποιηθεί. Με άλλα λόγια, οι συγκεκριμένες ενέργειες των Κυπρίων αποσκοπούσαν στην αναβίωση του Κυπριακού Βασιλείου. Το Συμβούλιο των Δέκα, άμα τη λήψει των σχετικών πληροφοριών, αντέδρασε άμεσα, διέταξε την Κυπριακή Κυβέρνηση να επαγρυπνεί και να διερευνήσει την υπόθεση, χρησιμοποιώντας προς τούτο έμπιστά της πρόσωπα, όπως τον βενετικής καταγωγής κόμητα της Ιόπτης (ίσως οι βενετικής καταγωγής κόμητες της Ιόπτης και της Καρπασίας να έπαιζαν τον ρόλο της πέμπτης φάλαγγας μέσα στην κλειστή ομάδα των ευγενών);³⁵

Βενετικά κρατικά έγγραφα, ομοίως, μας πληροφορούν ότι μερικά χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα τον Νοέμβριο του 1514, το Συμβούλιο των Δέκα πήρε την πληροφορία ότι «δέκα ευγενείς» από την Κύπρο βρίσκονταν σε συνεννόηση με τον δούκα της Σαβοΐας και προπαρασκεύαζαν αντιβενετικές ενέργειες. Μπορούμε να εικάσουμε με ασφάλεια ότι εκείνοι οι «δέκα ευγενείς» αντιπροσώπευαν ευρύτερη ομάδα (ή ομάδες) ευγενών. Προφανώς, έχουμε να κάνουμε με τη συνέχεια της υπόθεσης του 1505, καίτοι δεν υπάρχουν τεκμήρια που να συνδέουν τις δυο υποθέσεις. Τον ίδιο μήνα, πάντοτε με βάση τις ίδιες πηγές, κατέφθασε στην Αυλή του δούκα της Σαβοΐας ο κύπριος «ευγενής Εμμανουήλ Καρεταριώτης», κομίζοντας προς τον δούκα «γράμματα», με τα οποία «οι Κύπριοι ζητούσαν βοήθεια». Δεν προσδιορίζεται σε ποια κοινωνική ομάδα ανήκαν οι αποστολείς

³⁵ Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες», 583-584.

των «γραμμάτων», αλλά δεν θα ήμασταν μακριά από την αλήθεια αν ισχυριζόμασταν ότι ήταν μέλη της κλειστής ομάδας των ευγενών, αφού ο ίδιος ο κομιστής των «γραμμάτων» ήταν ευγενής. Σχετικά με το θέμα αυτό και πάλι το Συμβούλιο των Δέκα επέστησε την προσοχή της Κυπριακής Κυβέρνησης για τη μεγάλη σημασία της υπόθεσης. Επιπροσθέτως, η Κυπριακή Κυβέρνηση διατάχθηκε να κάμει το παν, έτσι ώστε να αποκαλυφθεί πλήρως όλο το εύρος και οι προεκτάσεις της συνωμοσίας στο νησί, και, τέλος, να συλληφθούν και να αποσταλούν σιδηροδέσμοι στη Βενετία όλοι οι εμπλεκόμενοι Κύπριοι.³⁶

Χωρίς αμφιβολία, αυτές οι ανωτέρω αναφερθείσες επίμονες προσπάθειες των κυπρίων ευγενών, οι τω όντι απέλπιδες απόπειρες και συνωμοσίες τους κατά της Γαληνοτάτης (για τις οποίες δυστυχώς έχουμε πολύ αποσπασματικές ειδήσεις στα βενετικά έγγραφα), έστω και αν δεν απέληξαν σε κάποιο απτό (και ποθητό για την πλευρά των κυπρίων ευγενών) αποτέλεσμα, οδηγούν σε ένα συμπέρασμα: ότι ήταν όντως πολύ μεγάλη η επιθυμία των κυπρίων ευγενών να απαλλαγούν από τα δεσμά των Βενετών και, εν ταυτώ, να αναβιώσει το Κυπριακό Βασίλειο. Τούτο το τελευταίο συμπέρασμα εξάγεται ξεκάθαρα από τη διαπίστωση πως η κυπριακή αριστοκρατία, στην προσπάθειά της να δώσει σάρκα και οστά σε αυτόν τον προαναφερθέντα «υψηλό» σκοπό, παρουσιάστηκε πρόθυμη να θυσιάσει πολλά: δεν λογάριάζε κόπους και έξοδα μακρινών ταξιδιών, αλλά ούτε και τους κινδύνους που ελλόχευαν από την τυχόν αποκάλυψη των συνωμοσιών, στις οποίες εμπλεκόταν, ήτοι συλλήψεις, βασανιστήρια, δήμευση περιουσίας, ίσως εκτελέσεις και εξορίες. Και, σαφέστατα, συνιστούν και μιας μορφής απάντηση στους ισχυρισμούς του Arbel, που είδαμε πρωτύτερα, ότι οι κύπριοι ευγενείς ήταν «αφοσιωμένοι» στους Βενετούς.

Ο αντιβενετικός προσανατολισμός των κυπρίων ευγενών, σε συνδυασμό πάντα με το όραμα για την αναβίωση του Κυπριακού Βασιλείου φαίνεται ότι συνεχίστηκε μέχρι και το τέλος της Βενετοκρατίας. Τούτο τουλάχιστον προκύπτει από την εμπλοκή της κυπριακής αριστοκρατίας και την όλη στάση, που τήρησαν οι κύπριοι ευγενείς, απέναντι στο λεγόμενο κίνημα του Ιακώβου Διασσωρινού. Ειρήσθω εν παροδω ότι ο Ιάκωβος Διασσωρινός ήταν ένας τυχοδιώκτης, Ρόδιος την καταγωγή, που γεννήθηκε στις πρώτες δεκαετίες του 16^{ου} αιώνα. Ο Διασσωρινός, κατά τη διάρκεια της περιπετειώδους ζωής του, περιπλανήθηκε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και απέκτησε πολλές και υψηλές διασυνδέσεις τόσο στον πολιτικό κόσμο όσο και τον κόσμο του πνεύματος. Υπήρξε εξαιρετικά μορφωμένο άτομο, ασχολήθηκε με τη συγγραφή βιβλίων και την αντιγραφή αρχαίων ελληνικών έργων, ενώ

³⁶ Αριστείδου, «Άγνωστες απόπειρες», 584-585.

υπηρέτησε και ως «στρατιώτης» το Βασίλειο της Νεαπόλεως (τότε κάτω από την κυριαρχία του αυτοκράτορα Καρόλου Ε').³⁷

Γύρω στο 1561 ο Διασσωρινός εγκαταστάθηκε στην Κύπρο, όπου δραστηριοποιήθηκε ως «δάσκαλος», όρο με τον οποίο έγινε και ευρύτερα γνωστός. Αν πιστέψουμε τις πηγές, ο Διασσωρινός ήταν εξαιρετικά δημοφιλής και ασκούσε μεγάλη γοητεία στα πλήθη. Από την ανάγνωση των σχετικών πηγών συνάγεται, επίσης, ότι ο οξυδερκής Διασσωρινός δεν άργησε καθόλου να εγκλιματιστεί στην κυπριακή πραγματικότητα· απεναντίας φαίνεται ότι ο τυχοδιώκτης αυτός αντελήφθη αμέσως τη γενικότερη δυσαρέσκεια του κυπριακού πληθυσμού κατά των Βενετών και επιχείρησε να την εκμεταλλευτεί προς ίδιον όφελος. Συγκεκριμένα, ο Διασσωρινός είδε τον πόθο των Κυπρίων για την παλινόρθωση του παλιού καθεστώτος των Λουζινιανών και συνέλαβε το σχέδιο να δώσει στους Κυπρίους αυτό που ονειρεύονταν: έναν βασιλιά από τον οίκο των Λουζινιανών, ο οποίος θα έδιωχνε τους Βενετούς από τον τόπο τους και θα ανάσταине το Κυπριακό Βασίλειο. Διέδιδε, λοιπόν, ο Διασσωρινός πως ο ίδιος ήταν εγγονός του Ιακώβου Β', του τελευταίου λουζινιανού βασιλιά της Κύπρου, και πως τα δικαιώματά του στον κυπριακό θρόνο έτυχαν αναγνώρισης από τον αυτοκράτορα Κάρολο Ε'. Ο Διασσωρινός δεν έμεινε στα λόγια· προχώρησε στην προετοιμασία ένοπλης εξέγερσης κατά των Βενετών, με τη συμμετοχή Κυπρίων από όλα τα κοινωνικά στρώματα. Πίσω από την προσπάθεια του Διασσωρινού πιθανώς βρισκόταν ο Ιάκωβος Βασιλικός (+ 1563), ο φερόμενος ως αδελφός του, ηγεμόνας της Μολδαβίας.³⁸

Σύμφωνα με τα βενετικά κρατικά έγγραφα, οι κυριότεροι κύπριοι ευγενείς έτρεφαν για τον Διασσωρινό (άρα και για τα σχέδιά του) αισθήματα λατρείας (προφανώς τους ένωσε όλους αυτούς ο κοινός σκοπός), όπως και τα κατώτερα λαϊκά στρώματα.³⁹ Οι πηγές κατονομάζουν τον Ηρακλή Ποδοκάθαρο, μια από τις κορυφαίες προσωπικότητες των ευγενών της Κύπρου ως μετέχοντα της συνωμοσίας.⁴⁰ Στην συνωμοσία είχαν εμπλακεί και μέλη των ευγενών οίκων της Κύπρου Λάσκαρη και Παλαιολόγου (οι τελευταίοι διοικούσαν στο νησί σώματα των Ελλήνων και Αλβανών «στρατιωτών», τα οποία φαίνεται ότι έθεσαν στη διάθεση του επίδοξου «βασιλιά»).⁴¹ Οι μετέχοντες της συνωμοσίας, όπως προκύπτει από τις πηγές,

³⁷ Γενικά για τον Διασσωρινό και το κίνημά του, βλ. Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κύπρο»· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 115-127· Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 103-104· Παπαδόπουλος, «Ιάκωβος Διασσωρινός»· Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 526-527· Grivaud, *Entrelacs*, 36-37· Hill, *A History*, τ. 3, 837-841· Κ. Ν. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, Αθήνα 1868, 210-211· Α. Μ. Graziani, *De Iacobo Despotae Fratris* στο *Spicilegium Romanum*, έκδ. Α. Mai, τ. 8, Roma 1842, 219-234 (βιογραφία του Διασσωρινού)· Conti, *Delle Historie*, ff. 29v-30r. Για τους «στρατιώτες», βλ. ανωτέρω 1.1.2.

³⁸ Για τον Ιάκωβο Βασιλικό, βλ. Σάθα, *Νεοελληνική Φιλολογία*, 179-181.

³⁹ Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας», 244.

⁴⁰ Hill, *A History*, τ. 3, 841.

⁴¹ Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας», 244.

οργάνωσαν και μηχανισμό κινητοποίησης των λαϊκών μαζών για την «κρίσιμη ώρα» παρατηρούμε ότι και αυτό το τελευταίο δείχνει την ολόψυχη συμμετοχή και την πλήρη υποστήριξη των ευγενών στην συνωμοσία του Διασσωρινού, για τον απλούστατο λόγο ότι μόνο οι ευγενείς μπορούσαν να στήσουν έναν τέτοιο επαναστατικό μηχανισμό στο νησί, αφού ως λέχθηκε, οι ευγενείς έλεγχαν απολύτως κάθε πτυχή της ζωής των κατωτέρων τάξεων στην Κύπρο.⁴²

Ο Διασσωρινός, όμως, ήταν και ρεαλιστής: προτού προχωρήσει στην κήρυξη της έναρξης του κινήματός του αναζήτησε εξωτερική υποστήριξη, αφού η συμπαράσταση του «αδελφού» του δεν του ήταν αρκετή, για να ευοδωθούν οι σκοποί του. Όθεν, ο ρόδιος τυχοδιώκτης προσπάθησε να έρθει σε επαφή με το Βασίλειο της Νεαπόλεως (δηλαδή τον βασιλιά της Ισπανίας Φίλιππο Β΄, δεδηλωμένο εχθρό των Βενετών) και, αν πιστέψουμε τις αφηγηματικές ιστορικές πηγές, τον οθωμανό σουλτάνο.⁴³ Η καθυστέρηση, ωστόσο, που επιδείχθηκε για την έκρηξη του κινήματος αποδείχτηκε μοιραία και τα σχέδια του Διασσωρινού διέρρευσαν. Ο βενετός γενικός προβλεπτής στη Λευκωσία έδρασε αστραπιαία: ο Διασσωρινός συνελήφθη και στραγγαλίστηκε στη Λευκωσία, ενώ το πλήθος, που είχε μαζευτεί στη πρωτεύουσα, μάλλον με σκοπό να στασιάσει κατά των Βενετών ή να διαμαρτυρηθεί για τη σύλληψη του Διασσωρινού και να απαιτήσει την απελευθέρωσή του, εγκατέλειψε άρον άρον την πόλη (Φεβρουάριος 1563).⁴⁴

Όπως βεβαιώνει ο Natale Conti, διάσημος ιταλός ιστορικός, λόγιος και εκδότης που σταδιοδρόμησε στη Βενετία (γι' αυτό και προσδιόριζε εαυτόν ως Βενετό) και που υπήρξε σύγχρονος του Φλωρίου και σύγχρονος των γεγονότων της συνωμοσίας του Διασσωρινού, μαζί με τον Διασσωρινό εκτελέστηκαν και κάποιοι άλλοι συνωμότες, τους οποίους ο επίδοξος «βασιλιάς» της Κύπρου είχε κατονομάσει κατόπιν βασανιστηρίων. Εν προκειμένω παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς το θέμα της προσέγγισης της κυπριακής αριστοκρατίας έναντι των Βενετών να παραθέσουμε ένα απόσπασμα από τη σχετική αφήγηση του Conti: ο Διασσωρινός προέβη στην αποκάλυψη «come non ei solo, ma altri nobilissimi Cypriotti ancora, tenevano con Turchi segreta intelligenza; si segretamente dalle promesse de i barbari allettari, si anco mal volontieri stando sotto il dominio di Vinitiani»

⁴² Για την «κινητοποίηση» του πλήθους, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 841· Graziani, *De Iacobo Despotae Fratres*, 233.

⁴³ Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας», 245-247· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 116-117, 275-278 (έκδοση κρατικών εγγράφων)· Hill, *A History*, τ. 3, 840· Graziani, *De Iacobo Despotae Fratres*, 229· Graziani, *De bello Cyprio*, 130-131· Lamansky, *Secrets*, 026-028 (περιλήψεις και αποσπάσματα από βενετικά έγγραφα).

⁴⁴ Για το «τέλος» του «δασκάλου», βλ. Αποστολόπουλος, «Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας», σποράδη· Μπίρταχας, *Κοινωνία*, 117· Hill, *A History*, τ. 3, 841· Graziani, *De Iacobo Despotae Fratres*, 232-234· Conti, *Delle Historie*, f. 30r.

(«πως όχι μόνο αυτός, αλλά ακόμα και άλλοι πολύ ευγενείς Κύπριοι, ευρίσκοντο σε μυστικές συνεννοήσεις με τους Τούρκους· όντως [σ.σ. αυτό το έκαναν οι κύπριοι ευγενείς] επειδή είχαν μυστικά δελεαστεί από τις υποσχέσεις των βαρβάρων, και, επίσης, επειδή δεν επιθυμούσαν να ευρίσκονται κάτω από την κυριαρχία των Βενετών»⁴⁵). Οι γραμμές αυτές του Conti, ο οποίος ως μέλος της βενετικής ελίτ είχε πρόσβαση σε αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης, καθιστούν ξεκάθαρο το συμπέρασμα ότι οι Βενετοί, κατά τον 16^ο αιώνα, την εποχή, δηλαδή, του Φλωρίου δεν έτρεφαν αυταπάτες, για τον βαθμό της νομιμοφροσύνης και της αφοσίωσης της κυπριακής αριστοκρατίας προς αυτούς. Πράγματι, το κείμενο του Conti διακηρύσσει ότι οι Βενετοί είχαν πλήρη επίγνωση των εχθρικών αισθημάτων της κυπριακής αριστοκρατίας (ή τουλάχιστον μερίδας αυτής) έναντι της Γαληνοτάτης.

Ο επίσης σύγχρονος του Φλωρίου βενετός επίσημος ιστορικός και πολιτικός Paolo Paruta (+ 1598), μέλος της ελίτ της Γαληνοτάτης (και, επομένως, πρόσωπο που είχε πρόσβαση σε άριστες πηγές πληροφόρησης για τα κυπριακά ζητήματα), είναι και αυτός αποκαλυπτικός και δεν μασάει καθόλου τα λόγια του σχετικά με το θέμα της στάσης των Κυπρίων (ευγενών και μη) έναντι των Βενετών. Γράφει, λοιπόν, ο βενετός ιστορικός ότι ήταν καλά γνωστή στους Βενετούς η τάση (ή η επιθυμία) των κατοίκων της Κύπρου να αλλάξουν, να αντικαταστήσουν τη βενετική διακυβέρνηση με άλλη, έχοντας την ελπίδα ότι με την εναλλαγή αυτή θα μπορούσαν, εν ταυτώ, να τύχουν μεταβολής επί τα βελτίω η προσωπική κατάσταση και οι τύχες τους.⁴⁶

Παραπάνω μακρηγορήσαμε αρκετά σε μια προσπάθεια να εκθέσουμε τα συναισθήματα των κυπρίων ευγενών έναντι των Βενετών, καθώς επίσης και τις προσπάθειες της κυπριακής αριστοκρατίας να αποσεισει τον βενετικό ζυγό και να αναβιώσει το Βασίλειο των Λουζινιανών. Και το κάναμε αυτό κυρίως, για να δείξουμε ότι οι ιδέες, που πιστεύουμε ότι προωθεί η *Ιστορία της Κύπρου* περί χειραφετήσεως των Κυπρίων και ανασυστάσεως του μεσαιωνικού Βασιλείου, ετύγχαναν επιδοκιμασίας και υποστήριξης μέσα στην κλειστή ομάδα των ευγενών του νησιού.

Ωστόσο, πρέπει να αναφερθεί ότι οι Βενετοί δεν εισέπρατταν την εχθρότητα μόνο από τους ευγενείς της Κύπρου, αλλά και από τα κατώτερα λαϊκά στρώματα και κυρίως τους παροίκους. Είναι μάλιστα γεγονός ότι όλες οι επί τούτου αναφορές της εποχής παρουσιάζουν με τα μελανότερα χρώματα τις συνθήκες ζωής των παροίκων. Πάντως οι δυσμενέστερες συνθήκες διαβίωσης των παροίκων στην Κύπρο και εν γένει η διατήρηση

⁴⁵ Conti, *Delle Historie*, f. 30r.

⁴⁶ Paolo Paruta, *The History of Venice*, London 1696, μέρος Β', 4-5 (αγγλική μετάφρ).

του θεσμού της δουλοπαροικίας (αφ' ης στιγμής ο τελευταίος είχε καταργηθεί στην Terra Ferma από πολύ πιο πριν) προκαλούσαν την αγανάκτηση και των Βενετών αξιωματούχων, όπως του Sagredo, αλλά και τις ανοιχτές επικρίσεις τόσο των βενετών ιστορικών, όπως του Conti, όσο και των ξένων περιηγητών.⁴⁷ Αυτή η καταπίεση των παροίκων –που αποτελούσαν και την πλειοψηφία του πληθυσμού– από τους τιμαριούχους δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για στάση μεγάλης κλίμακας κατά της Κυβέρνησης· η τελευταία στα μάτια των παροίκων θεωρούνταν συνυπεύθυνη, γιατί κάλυπτε θεσμικά και συντηρούσε τον αναχρονιστικό θεσμό της δουλοπαροικίας. Κατά συνέπεια, μια γενικευμένη εξέγερση των παροίκων, η οποία θα έθετε σε κίνδυνο την εύθραυστη κυριαρχία της Βενετίας επί της Κύπρου, φάνταζε περισσότερο από πιθανή. Μάλιστα, ο γενικός προβλεπτής Sagredo, στην υπηρεσιακή του αναφορά προς τη Γερουσία, εφιστά την προσοχή της Δημοκρατίας στο θέμα της δημόσιας ασφάλειας, διότι λόγω της μεγάλης δυσαρέσκειας των παροίκων, ελλοχεύει ανά πάσα στιγμή κίνδυνος στάσεως.⁴⁸

Οι συγκεκριμένοι φόβοι των Βενετών δεν ήταν αβάσιμοι. Οι πάροικοι αποζητούσαν τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης τους και των συνθηκών διαβιώσεώς τους. Τούτες οι επιδιώξεις τους οδήγησαν τους παροίκους να αναζητήσουν βοήθεια στη δεδηλωμένη εχθρό των Βενετών, την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Τα βενετικά κρατικά έγγραφα μάλιστα καταγράφουν με λεπτομέρειες την αποστολή ενός προσώπου εκ μέρους των παροίκων, που διέμεναν στα χωριά της λεγόμενης Μεγάλης Κουμανδαρίας (η τελευταία ήταν ο μεγαλύτερος ιδιοκτήτης ακίνητης ιδιοκτησίας στο νησί μετά τη Reale)⁴⁹ στην Κωνσταντινούπολη το 1551, για να μεταφέρει έκκληση των εν λόγω παροίκων για οθωμανική επέμβαση στην Κύπρο.⁵⁰ Ακολούθησαν και άλλες παρομοίου τύπου εκκλήσεις προς τους Οθωμανούς, πράγμα που καταγράφεται σε έγγραφα και σε πλειάδα ιστορικών αφηγηματικών κειμένων της εποχής (το πράγμα δηλαδή κάθε άλλο παρά ήταν μυστικό).⁵¹

Η οθωμανική προπαγάνδα άδραξε ασφαλώς την ευκαιρία και σε κάθε περίπτωση υπόσχονταν την απόδοση ελευθερίας σε όλους τους κυπρίους παροίκους. Αυτό ανάγκασε τους Βενετούς να πάρουν κάποια μέτρα, για να ανακουφίσουν παροίκους.⁵² Υπάρχουν αμφιβολίες κατά πόσο υλοποιήθηκαν ποτέ και, εάν ναι, σε ποιο βαθμό αυτά τα μέτρα. Τα

⁴⁷ Conti, *Delle Historie*, f. 29r. Επίσης, βλ. ανωτέρω 1.1.2.

⁴⁸ Αριστείδου, *Ανέκδοτα Έγγραφα*, τ. 1, 96.

⁴⁹ Για την τεράστια ακίνητη ιδιοκτησία της Μεγάλης Κουμανδαρίας, ήτοι των Ιπποτών του αγίου Ιωάννη, βλ. Hill, *A History*, τ. 3, 792.

⁵⁰ Χ. Αποστολόπουλος, «Μια απόπειρα προσέγγισης των παροίκων της βενετοκρατούμενης Κύπρου με την Οθωμανική Αυτοκρατορία (1551)», στο Α. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Πρακτικά του Τρίτου Διεθνούς Κυπριολογικού Συνεδρίου (Λευκωσία 16-20 Απριλίου 1996)*, τ. 2, Λευκωσία 2001, 669-689.

⁵¹ Lamansky, *Secrets*, 024-025 (έγγραφο)· Graziani, *De bello Cyprio*, 131· Lusignan, *Description*, f. 239v.

⁵² Argel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 514-515.

μέτρα «ανακούφισης», όμως, πάρθηκαν και για έναν άλλο λόγο: για να φιλοτιμηθούν οι πάροικοι και να αγωνιστούν για την άμυνα της Κύπρου εν όψει της οθωμανικής εισβολής. Σημειώνουμε πως για τον ίδιο λόγο στις 15/02/1570, μερικούς μήνες πριν από την οθωμανική απόβαση στο νησί, η Βενετική Δημοκρατία δέησε να πάρει την απόφαση να προχωρήσει στην κατάργηση της δουλοπαροικίας. Ήταν όμως ένα μέτρο που ήλθε πάρα πολύ αργά.⁵³

Στο σημείο αυτό, μετά από τη λεπτομερή παράθεση όλων αυτών των στοιχείων σχετικά με την αντιβενετική στάση των Κυπρίων και με τις απόπειρες (ή συνωμοσίες) προς απαλλαγή της Κύπρου από τα δεσμά των Βενετών, λογικά κάποιος μπορεί να εγείρει το εξής ερώτημα: μα, καλά, αφού υπήρχε μια τόσο γενικευμένη δυσαρέσκεια κατά των Βενετών στην Κύπρο και οργανώνονταν συνεχώς αντιβενετικές συνωμοσίες, γιατί δεν ξέσπασε ποτέ καμιά ανοιχτή εξέγερση κατά των Βενετών; Η απάντηση, νομίζουμε, δεν είναι δύσκολο να δοθεί. Οι πενιχρές δυνάμεις, που διατηρούσαν οι Βενετοί στην Κύπρο, δεν αποτελούσαν πρόβλημα, δεν ήταν και τόσο δύσκολο να εξουδετερωθούν σε πρώτη φάση· εκείνο που σίγουρα λειτούργησε ως ανασταλτικός παράγοντας για τη λήψη μιας τόσο σοβαρής απόφασης εκ μέρους των ευγενών ήταν η διαχείριση της επόμενης μέρας (και της γενικευμένης αντίδρασης της Βενετίας). Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο οι κύπριοι ευγενείς αναζητούσαν εξωτερικά στηρίγματα στον δούκα της Σαβοΐας, στον βασιλιά της Ισπανίας, στον ηγεμόνα της Μολδαβίας ή ακόμα και σε αυτόν τον οθωμανό σουλτάνο, επειδή είχαν επίγνωση ότι οι ίδιοι από μόνοι τους, χωρίς εξωτερική βοήθεια, δεν ήταν σε θέση να τα βγάλουν πέρα με τις στρατιωτικές δυνάμεις, που ασφαλώς θα έστελναν οι Βενετοί, για να καταστείλουν οποιαδήποτε τυχόν εξέγερση. Επιπροσθέτως, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι οι ευγενείς, προτού προχωρήσουν σε εξέγερση κατά των Βενετών και συμπράξουν προς τούτο με ξένες Δυνάμεις, επιδίωκαν να διασφαλιστεί ότι τα προνόμια και οι περιουσίες τους δεν θα ετίθεντο σε κίνδυνο από μια μελλοντική αλλαγή του καθεστώτος. Ωστόσο, ποιος μπορούσε να τους εγγυηθεί κάτι τέτοιο;

Πέραν όμως των πιο πάνω δεδομένων, είναι γεγονός ότι και η βαθιά διαίρεση, που υπήρχε μέσα στην ίδια την τάξη των ευγενών μεταξύ των φατριών των ντε Νόρες και των Συγκλητικών, καθιστούσε δύσκολη ακόμα και την απλή συνεννόηση μεταξύ τους, πόσο μάλλον τη διεξαγωγή και τη διαχείριση των κινδύνων μιας εξέγερσης. Παρόλα αυτά οι ανασταλτικοί αυτοί παράγοντες είναι προφανές ότι δεν εμπόδιζαν τους ευγενείς να καλλιεργούν το όραμα της απελευθέρωσης της Κύπρου από τον ξένο δυνάστη και της

⁵³ Arbel, «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία», 520· Graziani, *De bello Cyprio*, 146-149· Lusignan, *Description*, ff. 247v-248r· Lamansky, *Secrets*, 032-033 (έγγραφο).

αναβίωσης του Κυπριακού Βασιλείου, αφήνοντάς το ως ένα ανοιχτό ενδεχόμενο για το μέλλον. Και νομίζουμε πως δεν πρέπει να υπάρχει αμφιβολία ότι το εν λόγω όραμα των κυπρίων ευγενών βρίσκει την γραπτή του έκφραση μέσα στην *Ιστορία της Κύπρου* του Φλωρίου Βουστρωνίου.

ΙΩΑΝΝΗΤΗΣ ΧΑΡΚΚΑΣ

2. Η ειδολογική κατάταξη της *Ιστορίας της Κύπρου*

Έχοντας παρουσιάσει τα γενικά χαρακτηριστικά της *Ιστορίας της Κύπρου* νομίζουμε ότι επέστη η στιγμή να εξετάσουμε και την ειδολογική κατάταξη του έργου, βάσει της ειδολογικής διάκρισης που, κατά τους σύγχρονους μελετητές, εμφανίζουν οι μεσαιωνικές και υστερομεσαιωνικές ιστορικές συνθέσεις. Εξυπακούεται, βεβαίως, ότι στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να γίνει κάποιος βραχύς λόγος για τα ειδολογικά χαρακτηριστικά των μεσαιωνικών ιστορικών συνθέσεων. Αυτές οι τελευταίες διακρίνονται σε δυο λογοτεχνικά είδη: στην ιστορία και στο χρονικό. Νομίζουμε δε ότι η συζήτηση που θα ακολουθήσει θα καταδείξει ότι η *Ιστορία της Κύπρου* εντάσσεται στο λογοτεχνικό είδος που αποκαλούμε ιστορία, αν και η σχετική συζήτηση είναι κάπως περιττή (αφού ήδη έχουμε δείξει ότι ο Φλώριος συνειδητά μιμείται εν τω συγγράφειν τα χαρακτηριστικά της ουμανιστικής ιστοριογραφίας, η οποία είναι καθαρώς ιστορία και όχι χρονικό), ωστόσο προβαίνουμε σε αυτή την εξέταση, επειδή έχουμε δεσμευτεί σχετικώς στην ερευνητική μας πρόταση.

Κατά την περίοδο του Μεσαίωνα και του Ύστερου Μεσαίωνα, λοιπόν, κυκλοφορούσαν στον ευρωπαϊκό χώρο πολλά λογοτεχνικά είδη που καταπιάνονταν με την καταγραφή του παρελθόντος και τη διατήρηση της μνήμης. Τα πιο βασικά από αυτά τα λογοτεχνικά είδη είναι η ιστορία (*historia*[e] στη λατινική γλώσσα) και το χρονικό ή χρονογραφία (*chronicon* ή *chronica* στη λατινική γλώσσα). Στο λογοτεχνικό είδος των χρονικών εντάσσονται και τα βραχεία χρονικά (*annales* στη λατινική γλώσσα). Φυσικά θα πρέπει να τονίσουμε ότι μεταξύ των ειδικών υπάρχουν αρκετές διαφωνίες ως προς την ορολογία, έχουν δε λάβει χώρα άπειρες συζητήσεις, κυρίως για τις διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ ιστορίας και χρονικού ή και μεταξύ χρονικού και βραχέος χρονικού.¹ Επί του προκειμένου, εμείς θα παρουσιάσουμε τα γενικά χαρακτηριστικά που, συνήθως, αποδίδονται από τους μελετητές στα ως άνω λογοτεχνικά είδη και, ακολούθως, θα επιχειρήσουμε να προσδιορίσουμε αν η *Ιστορία της Κύπρου* εντάσσεται στο λογοτεχνικό είδος της ιστορίας ή σε εκείνο των χρονικών.²

¹ Για κάποιες σχετικές αναφορές για τη μεγάλη αυτή συζήτηση, βλ. Α. Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 1, Αθήνα 1997, 531-532· Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, 21-29· R. W. Burgess, «Medieval Historiographical Terminology: The Meaning of the Word *Annales*», στο E. Kooper και Sj. Levelt (επιμ.), *The Medieval Chronicle VIII*, Amsterdam – New York, 2013, 165-192· Coleman, «Lombard City Annals», 3-5.

² Η συζήτηση που ακολουθεί αντλεί στοιχεία για τα ειδολογικά χαρακτηριστικά των δυο λογοτεχνικών ειδών από τα εξής συγγράμματα: Wijsman, «History in Transition», 201· Given-Wilson, *Chronicles*, σποράδην· Καρπόζηλος, *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τ. 1-2, σποράδην· Breisach, *Historiography*, 77-152· Καραγιαννόπουλος, *Η Μεσαιωνική Δυτική Ευρώπη*, 160-180· Guenée, *Histoire et culture historique*, σποράδην· Smalley, *Historians*, σποράδην· Barnes, *A History of Historical Writing*, 41-98· Α. Βασιλικοπούλου-Ιωαννίδου, *Η Βυζαντινή Ιστοριογραφία*, Αθήνα χ.χ., 14 κ.εξ· Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, 13-60 και σποράδην· Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1987⁵, 52-57.

Εκκινώντας, λοιπόν, από το λογοτεχνικό είδος των χρονικών, σημειώνουμε ότι τούτα παρουσιάζουν εμμονή με τον ακριβή χρονολογικό προσδιορισμό ενός συμβάντος. Στα χρονικά καταγράφονται γεγονότα με αυστηρά χρονολογική σειρά, έτος κατ' έτος, σημειώνεται δε σχολαστικά ακόμη και το όνομα και ο αριθμός της ημέρας του μήνα για κάθε γεγονός. Τα πρώτα ψήγματα του λογοτεχνικού είδους του χρονικού εντοπίζονται ήδη στην Αρχαιότητα, ωστόσο πατέρας του είδους θεωρείται ο εκκλησιαστικός ιστορικός Ευσέβιος (4^{ος} αιώνας).

Τα χρονικά θεωρούνται από κάποιους ως «ελαφρά λογοτεχνία», με την έννοια ότι απευθύνονται σε κοινό με μέσο επίπεδο μόρφωσης.³ Όθεν, η γλώσσα τους είναι απλή, λιτή και κατανοητή. Οι χρονικογράφοι εκφράζουν στα έργα τους ένα βαθύ θρησκευτικό συναίσθημα. Συνήθως τα χρονικά ξεκινούν τις καταγραφές τους από κτίσεως κόσμου (με βάση πάντοτε τη βιβλική ιστορία, την ιστορία της Σωτηρίας και την ιστορία του Χριστιανισμού) και φτάνουν μέχρι και τις μέρες του συγγραφέα. Υπάρχει η τάση στους χρονικογράφους να καταγράφονται γεγονότα σε «παγκόσμια» κλίμακα (έστω και περιορισμένη). Συχνά ο χρονικογράφος συνεχίζει τη χρονολογική καταγραφή των γεγονότων από εκεί που σταμάτησε κάποιος άλλος χρονικογράφος προηγουμένως: λ.χ. ο Θεοφάνης ο Ομολογητής συνεχίζει το χρονικό του Γεωργίου Συγκέλλου, ο Enguerrand de Monstrelet συνεχίζει εκείνο του Jean Froissart κλπ.

Οι χρονικογράφοι δείχνουν ιδιαίτερη φροντίδα στο να μνημονεύουν οίωνους, προφητικές ρήσεις, όνειρα ή υπερφυσικά φαινόμενα (λ.χ. εμφάνιση ενός κομήτη), πράγματα που «αποδεικνύουν» τη διαρκή παρουσία και την επέμβαση του θείου στο γίνεσθαι του κόσμου. Μεγάλη συχνότητα στα χρονικά εμφανίζουν και οι θεομηνίες (σεισμοί, καταποντισμοί, πλημμύρες, επιδημίες), που αποδίδονται στην οργή του Θεού για τις αμαρτίες των ανθρώπων. Από τα χρονικά, ως επί το πλείστον, απουσιάζουν αναφορές για τα αίτια ενός συμβάντος, αναλύσεις για τα κίνητρα των πρωταγωνιστών των γεγονότων, χωρία από τα έργα των αρχαίων συγγραφέων ή μνεία των έργων των τελευταίων. Καθόσον δε αφορά στα βραχέα χρονικά, τούτα αποτελούνται μόνο από ξηρές χρονολογικές καταγραφές γεγονότων, απουσιάζουν δε από αυτά αναπτυγμένη αφήγηση, σχόλια και επεξηγήσεις.

Από την άλλη αξίζει να αναφερθεί ότι κατά τον Μεσαίωνα παράγονταν (καίτοι σπανιότερα από τα χρονικά) και έργα που εντάσσονται στο λογοτεχνικό είδος που αποκαλείται ιστορία και που παρουσιάζει, κατά τους μελετητές, τα πιο κάτω ειδολογικά χαρακτηριστικά (σε

³ Αυτή είναι η άποψη του Herbert Hunger, σχετικά βλ. Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, τ. 2, 32 κ.εξ.

αντιδιαστολή πάντα με τα χρονικά): οι συγγράψαντες ιστορία ακολουθούν στη σύνταξη των έργων τους τα αρχαία πρότυπα περί την ιστορική συγγραφή (συχνά έχουμε το φαινόμενο της στείρας μιμήσεως των χαρακτηριστικών των αρχαίων έργων) και απευθύνονται σε ένα πολύ περιορισμένο αναγνωστικό κοινό, που αποτελείται από ένα μικρό κύκλο ανθρώπων ανώτατης μόρφωσης. Ως εκ τούτου, το ύφος του κειμένου τους είναι εξεζητημένο, επιτηδευμένο και γεμάτο από αρχαία ρητορικά σχήματα. Τακτικά στα έργα αυτού του είδους συναντώνται παρεκβάσεις που αφορούν σε προσωπικότητες της Αρχαιότητας, στην αρχαία ελληνική μυθολογία και λογοτεχνία. Συχνά στα ιστορικά συγγράμματα αυτά συζητούνται και αναλύονται τα αίτια και τα κίνητρα των δρώντων προσωπικοτήτων. Είναι και οι συγγραφείς αυτού του λογοτεχνικού είδους (όπως και οι χρονικογράφοι) πιστοί χριστιανοί, ωστόσο στα έργα τους αποφεύγονται αναφορές στο υπερφυσικό και στην παρέμβαση του θείου στα ανθρώπινα πράγματα: επικρατεί, θα έλεγε κανείς, σε μεγαλύτερο βαθμό ο ορθολογισμός.

Σε ποιο, λοιπόν, από τα δυο λογοτεχνικά είδη μπορεί να καταταχθεί η *Ιστορία της Κύπρου*; Εν πρώτοις, φρονούμε ότι πρέπει να αποκλείσουμε οποιαδήποτε περίπτωση ένταξης της *Ιστορίας της Κύπρου* στο λογοτεχνικό είδος των βραχέων χρονικών, αφού το κείμενο του έργου του Φλώριου περιέχει εκτεταμένη αφήγηση και δεν αποτελείται από ξηρές χρονικές καταγραφές. Η *Ιστορία της Κύπρου*, οσαύτως, αποστασιοποιείται σε μεγάλο βαθμό, από απόψεως δομής και περιεχομένου, από το λογοτεχνικό είδος του χρονικού γενικά. Ο Φλώριος λ.χ. δεν αρέσκει να σημειώνει την ημερομηνία ενός γεγονότος με τη σχολαστικότητα που χαρακτηρίζει τους χρονικογράφους (ονομασία ημέρας, αρίθμηση ημέρας του μήνα): είδαμε ότι ο κύπριος ιστορικός πολλάκις αναφέρει μόνο τον μήνα ενός συμβάντος, χωρίς να θεωρεί ότι χρειάζεται να προσδιορίσει το γεγονός ακριβέστερα με το να σημειώσει την ονομασία η την αρίθμηση της ημέρας του μήνα (σε αντιδιαστολή λ.χ. με το *Chronique d'Amadi* ή την *Eξήγησιν* που καταγράφουν κάθε ιστορικό συμβάν με ακρίβεια, προσδιορίζοντας την ονομασία της ημέρας και την αρίθμηση της μέσα στον μήνα).⁴ Και αυτό ο Φλώριος το κάνει σίγουρα σκόπιμα: δείξαμε προηγουμένως στην παρούσα διατριβή ότι ο ιστορικός διαγράφει τους αριθμούς των ημερών που παραδίδει η κύρια πηγή του, το *Chronique d'Amadi*, όθεν, έχουμε στην περίπτωση αυτή μια συνειδητή προσπάθεια του ιστορικού να δείξει ότι το δικό του έργο βρίσκεται μακριά από το λογοτεχνικό είδος του χρονικού.

⁴ Βλέπε ανωτέρω 2.4.3.

Προσέτι, η *Ιστορία της Κύπρου* δεν νοιάζεται καθόλου να κάνει αναφορές στη βιβλική ιστορία και στην ιστορία της Σωτηρίας. Παρότι το έργο ξεκινά τις καταγραφές του από την Αρχαιότητα, ελλείπουν αναφορές στην κτίση του κόσμου και στα της Παλαιάς Διαθήκης, εκπληκτικώς δε δεν αναφέρεται καν αυτή τούτη η γέννηση του Χριστού, εν αντιθέσει με τα χρονικά (με όσα εκ των τελευταίων εκκινούν από την καταγραφή γεγονότων της Αρχαιότητας) που αφιερώνουν πολύ μεγάλη έκταση, για να αφηγηθούν τα σχετικά «κοσμοϊστορικά» συμβάντα. Η αγνόηση αυτών των τελευταίων και, μάλιστα, από κάποιον που υπήρξε, κατά πάσα πιθανότητα, κληρικός δεικνύει εκ νέου μια ηθελημένη και ατράνταχτη απόφαση εκ μέρους του ιστορικού να κρατήσει τις αποστάσεις του από τα βασικά γνωρίσματα του λογοτεχνικού είδους του χρονικού. Παρομοίως, από την *Ιστορία της Κύπρου* απουσιάζουν, σχεδόν εντελώς, οι μνείες για οίωνους, για «προφητικά» όνειρα ή για παρεμβάσεις του θείου στα ανθρώπινα, ενώ γίνονται σε περιορισμένη κλίμακα (σε σχέση πάντα με τα χρονικά) αναφορές σε επιδημίες, σεισμούς, πλημμύρες, θεομηνίες γενικά. Και πάλι, η απουσία της μνείας του υπερφυσικού και των θεομηνιών δείχνουν την τάση του Φλωρίου να απομακρυνθεί από την πεπατημένη των χρονικών.

Έτσι, από την πιο πάνω συζήτηση ευχερώς συνάγεται ότι τα βασικά χαρακτηριστικά του λογοτεχνικού είδους του χρονικού αφήνονται (και μάλιστα εσκεμμένα) εκτός της αφηγήσεως και του περιεχομένου της *Ιστορίας της Κύπρου*. Από την άλλη, η *Ιστορία της Κύπρου* βρίθει από αναφορές στους αρχαίους συγγραφείς, ενσωματώνει πλήθος χωρία από τα έργα τους, χρησιμοποιεί αρχαία ρητορικά σχήματα και ενίοτε εξαιρετικά επιτηδευμένο ύφος, μετέρχεται την επινόηση και την ένταξη στην ιστορική αφήγηση δημηγοριών (που ακολουθούν στη σύνταξη τους ρητορικούς κανόνες της Αρχαιότητας). Με άλλα λόγια, όλα εκείνα τα πράγματα που γενικά χαρακτηρίζουν το λογοτεχνικό είδος της ιστορίας είναι παρόντα στο έργο του Φλωρίου. Ως εκ τούτου, φρονούμε ότι η *Ιστορία της Κύπρου*, από ειδολογικής απόψεως, εντάσσεται στο λογοτεχνικό είδος της ιστορίας και όχι σε εκείνο του χρονικού.